

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

**TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELERİN TÜRK
ORDUSUNUN DONATIM VE ORGANİZASYONUNA ETKİLERİ
(1936-1945)**

Adem YÜKSEL

Doktora Tezi

Ankara, 2022

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELERİN TÜRK ORDUSUNUN
DONATIM VE ORGANİZASYONUNA ETKİLERİ
(1936-1945)

Adem YÜKSEL

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren.....yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren.....ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

01/ 09 /2022

Adem YÜKSEL

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Adem YÜKSEL

ÖZET

YÜKSEL, Adem. *Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)*, Doktora Tezi, Ankara, 2022.

Bu çalışma 1936-1945 yılları arasındaki dönemde ortaya çıkan Hatay (İskenderun Sancağı) meselesi ile II.Dünya Harbi tehlikesinin Türk Ordusunun donatım ve organizasyonuna olan etkilerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Türkiye'nin bir harbin eşiğine geldiği bu yıllarda “*Yurtta sulh, cihanda sulh.*” ilkesi ile şekillenen Türk dış politikasının hedefi ülkenin millî menfaatlerini, toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak, onu olası bir harp felaketinin dışında tutmak olmuştur. Bu nedenle yönetim kadrosu yurdun güvenliğine yönelik beliren tehditlere karşı koyabilmek için birinci öncelikle ordunun caydırıcı gücünden yararlanmıştır. Bu caydırıcılık ortaya çıkan tehditlere her an karşı koyabilecek güçlü bir ordunun harbe hazır olmasını gerektirdiğinden bu gerçek ordunun donatım ve organizasyonunda değişikliklere yol açmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Hatay meselesinde yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesini de göz önünde bulundurarak sınırlı ve bölgesel bir taarruz harekâtı planı, II.Dünya Harbi'nde ise Türk dış politikasının harp dışılık/tarafsızlık prensibi çerçevesinde her hal ve şartta ulusun bağımsızlığı ile yurt sınırlarının korunacağı genel bir stratejik savunma harekâtı planını hazırlayıp tatbik etmiştir. Harbin gelişmesine ve eldeki kaynaklara bağlı olarak safha safha uygulanan bu plan Türk Ordusunun teşkilatlanmasında yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye katılmasıyla sonuçlanan meselenin çözümü, II.Dünya Harbi'ne katılmak istemeyen Türkiye'nin Fransa ve İngiltere ile imzaladığı Üç Taraflı Yardım Antlaşması'na zemin hazırlamıştır. Bu antlaşma, harp süresince bir taraftan Türkiye'nin Müttefikler ve Mihverle olan ilişkilerinin esaslarını belirlerken diğer taraftan dış askerî yardım sağlanmasına da imkân vermiştir. Genelkurmay Başkanlığı, dönem içerisinde bir yandan harekât planlarını hazırlarken bir yandan da ordunun durumunu, ihtiyaçlarını ve harbe ilişkin değerlendirmelerini hükümete sunarak dış politikanın şekillenmesine girdi sağlamıştır. Türkiye'nin milli güç unsurlarının en başında yer alan Türk Ordusunun durumu ve caydırıcı gücü Atatürk'ün şahsi meselem dediği Hatay meselesinin çözümünde ve İsmet İnönü'nün II.Dünya Harbi'ne katılmamak için izlediği dış politikada her zaman dikkate alınmıştır. Ülkenin sınırlı ekonomik ve teknolojik altyapısı nedeniyle bu askerî gücü sadece millî kaynaklarla artırmak kolay olmadığından dış alım ve askerî yardımlardan da istifade yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Genelkurmay Başkanlığı, Harekât, Hatay, Türk Ordusu, II.Dünya Harbi

ABSTRACT

YÜKSEL, Adem. *The Effects of Developments in Turkish Foreign Policy on the Equipment and Organization of the Turkish Army (1936-1945)*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2022.

This study has been prepared in order to reveal the effect of Hatay (Iskenderun Sandjak) issue and the World War II disaster, which emerged in the period between 1936-1945, on the equipment and organization of the Turkish Army. In these years when Turkey was on the brink of war, the aim of the Turkish foreign policy, shaped by the principle of "*Peace at home, peace in the world.*" was to protect the national interests, territorial integrity and independence of the country and to keep it out of a possible war. For this reason, the management staff firstly benefited from the deterrent power of the army in order to counter the emerging threats to the security of the country. This fact has led to changes in the equipment and organization of the army, as this deterrence requires a strong army to be ready for war, which can withstand emerging threats at any time. The General Staff prepared and implemented a limited and regional offensive operation plan, taking into account the approaching World War II danger in the Hatay issue. In the Second World War, it prepared and implemented a general strategic defense operation plan in which the independence of the nation and the borders of the country would be protected under all circumstances, within the framework of the non-war/neutrality principle of Turkish foreign policy. This plan, which was implemented gradually depending on the developments of the war and the resources at hand, brought along new regulations in the organization of the Turkish army. The solution of the issue, which resulted in Hatay's accession to Turkey in 1939, laid the basis for the trilateral aid agreement signed by Turkey, which did not want to participate in World War II, with France and England. This treaty enabled the opportunity to provide military assistance while determining the principles of Turkey's relations with the allies and the axis during the war. During the period, the General Staff provided input to the shaping of foreign policy by preparing the operational plans, on the one hand, and by presenting the army's situation, needs and evaluations regarding the war to the government on the other hand. The deterrent power and situation of the Turkish army, which forms the basis of Turkey's national power element, has always been taken into account in the solution of the Hatay problem, which Atatürk called his personal issue, and in the foreign policy pursued by İsmet İnönü to avoid participating in the World War II. Due to the limited economic and technological infrastructure of the country, it was not easy to increase this power with only national resources, so foreign purchases and military aids have also been used.

Key words

Atatürk, General Staff, Operation, Hatay, Turkish Army, World War II

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN	İİİ
ÖZET.....	İV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	X
TABLO DİZİNİ	XV
ÖNSÖZ.....	XVI
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM.....	11
CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK ORDUSUYLA İLGİLİ DÜZENLEMELER.....	11
1.1. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI.....	11
1.2. ORDUNUN DONATIM VE ORGANİZASYONU.....	16
1.2.1. Kara Kuvvetleri	25
1.2.2. Deniz Kuvvetleri	41
1.2.3. Hava Kuvvetleri	49
1.2.4. Jandarma	56
1.3. HARP GÜCÜNÜN ARTIRILMASI İÇİN UYGULANAN İKMAL PLANLARI	60
1.4. HAREKÂT VE İDARİ ALANLARDA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	70
1.4.1. Harekât Konuları	72
1.4.2. İdari Konular	82
2.BÖLÜM.....	101
SANCAK (HATAY) MESELESİNDE TÜRK ORDUSUNUN YAPILANMASI.....	101
2.1. HATAY HAREKÂTI ÖNCESİ DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER	101
2.2. HARP OLASILIĞININ ORTAYA ÇIKMASI.....	109
2.2.1. Genelkurmay Başkanlığının Meseleyi Takibi (1936-1938).....	117
2.2.2. Türk ve Fransız Genelkurmayları İş Birliği Görüşmesi (1937)	138
2.2.3. Birliklerin Yüksek Harekât Kadrosuna Çıkarılması	141

2.2.4.	Harekât İçin Teşkilatlanma	150
2.2.5.	Harekâta Katılacak Birliklerin Donatım ve İkmalı.....	161
2.3.	GENELKURMAYLAR ANLAŞMASI (1938)	174
2.4.	48.DAĞ ALAYININ HATAY'A GİRMESİ	193
2.4.1.	Alayın İkmal ve Eğitimi ile Muharebe Gücünün Artırılması.....	212
2.4.2.	Hatay Jandarması ve Zabıtasının Teşkili	220
2.5.	HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI SÜRECİNDE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANDIRILMASI	237
2.6.	MANDA YÖNETİMİNİN HATAY'I TAHLİYESİ VE SINIR TESPİTİ MESELESİ.....	243
3.BÖLÜM.....		253
II.DÜNYA HARBİ'NDE TÜRK ORDUSUNUN YAPILANMASI.....		253
3.1.	DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER.....	253
3.2.	TÜRK-İNGİLİZ VE TÜRK-FRANSIZ ASKERÎ GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI.....	268
3.3.	TÜRK-ALMAN SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI VE KROM SORUNU.....	286
3.4.	TAYYARE MEYDANLARI, DEPO VE ÜS LİMANLARI İNŞASI	297
3.5.	KARADENİZ VE ÇANAKKALE BOĞAZLARI GEÇİŞ EĞİTİMİ.....	305
3.6.	TÜRK VE MÜTTEFİK ORDULARI ARASINDA MUHABERE KABİLİYETİNİN GELİŞTİRİLMESİ.....	309
3.7.	TÜRK-İNGİLİZ EĞİTİM VE İŞBİRLİĞİ UYGULAMALARI.....	314
3.7.1.	Tank Talimgahı Kurulması ve Tankların Türkiye'ye Sevki	322
3.7.2.	Zırhlı Tümen Teşkili ile Yeni Bakım ve Onarım Sisteminin Oluşturulması.....	330
3.8.	GENELKURMAY HEYETİNİN ADANA GÖRÜŞMELERİNE KATILMASI (30-31 OCAK 1943).....	333
3.9.	TÜRKİYE'YE GÖNDERİLECEK HARP MALZEMESİ VE BİRLİKLER İÇİN YAPILAN TOPLANTILAR (ŞUBAT-HAZİRAN 1943)	342
3.10.	İNGİLİZ ORTA ŞARK KUVVETLERİ BAŞKOMUTANI İLE YAPILAN GÖRÜŞMELER.....	369
3.10.1.	İngilizlerin Keşif İsteği ile Sıhhiye ve Amele Birliklerinin Teşkili.....	374
3.10.2.	Müttefik Ordulara Verilecek Destek ve Emir Komuta İlişkisi.....	380

3.11. GENELKURMAY BAŞKANLIĞININ HARP MALZEMESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE MALZEMENİN MALİ TUTARI.....	384
SONUÇ.....	391
KAYNAKÇA.....	406
EKLER.....	424
EK-1: 12.05.1939 Türk-İngiliz ve 23.06.1939 Türk-Fransız Müşterek Beyanları ...	424
EK-2: Suriye İşgal ve Yerli Kara Birliklerinin Konuş Durumu (1936)	425
EK-3: Hudut Personeli Görev Kartı.....	426
EK-4: Suriye Sınırdaki Birliklere Verilen Hazırlık Emri (1938).....	427
EK-5: 48.Dağ Alayının Teşkil Emri.....	428
EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Hatay Harekât Planı	430
EK-7: Yüksek Kadroya Çıkarılan Hudut Taburları Yazısı	436
EK-8: Başvekilin Türk Kıt'asının Hazırlanmasına Dair Yazısı	437
EK-9: Genelkurmayın Başvekilin Yazısına Verdiği Cevap	438
EK-10: Takviyeli Alayın Harekete Hazır Yazısı	439
EK-11: Antakya'ya Gelen Türk Askerî Heyeti	440
EK-12: Genelkurmayın, Askerî Anlaşma Metnine Dair Görüşü.....	441
EK-13: Mareşal Fevzi Çakmak'ın Orgeneral Asım Gündüz'e Gönderdiği Yazı	442
EK-14: Türk-Fransız Genelkurmaylar Anlaşması Metni (1938).....	444
EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol	448
EK-16: Atatürk'ün Ordunun Hatay'a Girmesi İçin Başvekilin Gönderdiği Yazı....	454
EK-17: 48.Dağ Alayının Hatay'a Girmesiyle İlgili Gazete Haberleri.....	455
EK-18: 48.Dağ.Alayının Personel, Silah, Araç, Gereç ve Hayvan Durumu	457
EK-19: Hatay Gümrük Muhafaza Taburunun Konuş Bölgeleri.....	458
EK-20: Hatay Jandarma Kuvvetlerinin Konuşu (Mevcut ve Açılacak Karakolları ve Birlikleri Gösterir Kroki) (1939)	459
EK-21: Hatay'ın İlhakından Sonra Jandarmanın Konuş Teklifi	460
EK-22: Sınır Tespit Anlaşmazlığına Dair Yazı	461
EK-23: Anlaşmalarda Müşterek Beyannamelerin Esas Alınacağına Dair Yazı	462
EK-24: Türk Kuvvetleri Hakkında İngilizlere Verilen Bilgi (1939)	463
EK-25: İngilizlerce Üs Olarak Seçilen Sahalar	464
EK-26: Genelkurmayın Üsler Hakkında Hükûmet Kararını Soran Yazısı	465
EK-27: Mısır'daki Tank Kursuyla İlgili İngiliz Ataşesinin Gönderdiği Yazı	466
EK-28: Gelecek Tanklar Hakkında İngiliz Askerî Ataşeliğinden Alınan Bilgi	467
EK-29: İngilizlerin Zırhlı Tümen Kuruluşu Teklifi.....	469

EK-30: Türkiye'ye Yapılan Nakliyat ve Tevziat (Mart-Nisan Mayıs 1943).....	472
EK-32: Adana Listeleri ile İstenen Akaryakıt ve Mevzuat Cetveli.....	474
EK-33: Tayyaresavar Toplarının Konuşlanacağı Mevkiler ve Sayıları	475
EK-34: İngilizlerin İzmir ve Trakya Sahilleri Keşif Talebi (1943)	476
EK-35: Trakya ve İzmir'in Haritalarının İncelenmesi Müsaade Yazısı.....	477
EK-36: Türk-İngiliz Sıhhi Görüşme Zabıtları (1943)	478
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU.....	479
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	481

KISALTMALAR

A.	: Alay
a.g.a.	: Adı Geçen Arşiv
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Ağ. Mt.	: Ağır Makineli Tüfek
Alb.	: Albay
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
Atgm.	: Asteğmen
Bamrl.	: Büyükamiral
B.C.A.	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bçvş.	: Başçavuş
B.E.H.	: Büyük Erkan-ı Harbiye
Bkz.	: Bakınız
Bl.	: Bölük
Bnb.	: Binbaşı
Bşgd.	: Başgedikli
Bşk.	: Başkan
Bt.	: Batarya
C.	: Cilt
CBA	: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi.
Ça.	: Çavuş
D.	: Daire
Der.	: Derleyen
Df.	: Defi
Dğ.	: Dağ
E.	: Emekli
Ed.	: Editör
Eğt.	: Eğitim
E.U.	: Erkânıharbiye-i Umumiye
Gd.	: Gedikli
Gen.	: General

Gnkur. Bşk.	: Genelkurmay Başkanı
Gnkur. Bşk.lığı	: Genelkurmay Başkanlığı
Gnkur. II.Bşk.lığı	: Genelkurmay II.Başkanlığı
Güm. Muhf. U. K.lığı	: Gümrükler Muhafaza Umum Komutanlığı
Gr.	: Grup
Gv.	: Güverte
Hd.	: Hudut
H.D.R.G.	: Hatay Devleti Resmî Gazete
Hf. Mt.	: Hafif Makineli Tüfek
Hrk.	: Harekât
Hrk Yarbşk.	: Harekât Yarbaşkanı
Hrt.	: Harita
Hr. Ak. K.	: Harp Akademileri Komutanlığı
Hf.	: Hafif
Hv.	: Hava
İDH	: Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi II.Dünya Harbi Koleksiyonu
İs.	: İstihkâm
İsth.	: İstihbarat
J.	: Jandarma
J. Gn. K.lığı	: Jandarma Genel Komutanlığı
J. U. K.lığı	: Jandarma Umum Kumandanlığı
K.	: Komutan
K.lığı	: Komutanlığı
Kh.	: Karargâh
K.K.K.	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
Km.	: Kilometre
Kor.	: Kolordu
Kora.	: Koramiral
Korg.	: Korgeneral
Kr.	: Kara
Ks.	: Kısım
Kşf.	: Keşif
Kur.	: Kurmay
Loj.	: Lojistik

Mad.	: Madde
Md.lüğü	: Müdürlüğü
M.E.H.	: Millî Emniyet Hizmetleri
Mf.	: Müfettişlik
Mhfz.	: Muhafız
mm.	: Milimetre
M.M.V.	: Millî Müdafaa Vekâleti
Mng.	: Manga
Mrşl.	: Mareşal
M.S.B.	: Millî Savunma Bakanlığı
MSİH	: Muharebe Sahası İstihbarat Hazırlığı
Mst.	: Müstahkem
Mt.	: Makineli Tüfek
Mot.	: Motorlu
Mu.	: Muhabere
Müh.	: Mühendis
Müs.	: Müstakil
Mv.	: Mevkiî
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Organizasyonu)
Nk.	: Nakliye
No.	: Numara
O.	: Okul
Ob.	: Obüs
Onb.	: onbaşı Oto. : Otomobil
Or.	: Ordu
Ora.	: Oramiral
Org.	: Orgeneral
Ölç.	: Ölçme
Öyzb.	: Önyüzbaşı
P.	: Piyade
Per.	: Personel
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sbt.	: Sabit

Sb.	: Subay
sm.	: Santimetre
Sv.	: Süvari
Syy.	: Seyyar
Ş.	: Şube
Şif. Kal. Ş.	: Şifre Kalem Şubesi
Tak.	: Takviyeli
Tatb.	: Tatbikat
Tb.	: Tabur
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Tğm.	: Teğmen
Tk.	: Takım
THK	: Türk Hava Kurumu
T. Hv. K.	: Türk Hava Kuvvetleri
Tnk.	: Tankçı
Top.	: Topçu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Tşk.	: Teşkilat
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Tug.	: Tugay
Tuğa.	: Tuğamiral
Tuğb.	: Tuğbay
Tuğg.	: Tuğgeneral
Tüm.	: Tümen
Tüma.	: Tümamiral
Tümg.	: Tümgeneral
Tyy. Df. Tb.	: Tayyare Defi (Tayyaresavar) Taburu
U.	: Umum
Üstça.	: Üstçavuş
Ütğm.	: Üsteğmen
Tnk. Tal.	: Tank Talimgahı
Yzb.	: Yüzbaşı
vb.	: Ve benzeri ve başkaları
Vek.	: Vekil
Yb.	: Yarbay

Za. : Zabıta
Zh. : Zırhlı

TABLO DİZİNİ

- Tablo-1: 04.05.1944 tarihine kadar 100 milyonluk kredi anlaşmasından sonra Türkiye'ye girmiş bulunan silah ve mühimmat listesi.
- Tablo-2: Âli Askerî Şura'ca hazırlanan ordudaki rütbeler ve yeni karşılıkları cetveli. (1935)
- Tablo-3: Kesin hesap kanunlarıyla belirlenen bütçe giderlerinin oransal karşılaştırması. (1934-1945)
- Tablo-4: Kesin hesap kanunlarına göre bütçe ödeneklerinin güvenlik, sosyal ve ekonomik hizmetler arası oransal dağılımı. (1934-1945)
- Tablo-5: Hatay harekâtına katılacak Takviyeli Piyade Alayı komuta ve subay vaziyeti.
- Tablo-6: 48.Takviyeli Dağ Alayının kuruluşuna girecek birliklerin İslâhiye ve Dörtüol'a trenle intikali için gerekli vagon miktarı ve cinsi.
- Tablo-7: İskenderun Sancağı'na sokulacak Türk kuvvetlerinin teşkilatı cetveli.
- Tablo-8: İskenderun Sancağı'nda Türk birliklerinin ilk konuş durumunu belirleyen cetvel.
- Tablo-9: Takviyeli 48.Dağ Alay Komutanlığı adına 12 Ocak 1939'da İskenderun'a yollanan silahlar.
- Tablo-10: Hatay'daki Fransız Manda yönetimi askerlerinin tahliye tarihleri ve tahliye yerleri.
- Tablo-11: İzmir ve Çanakkale tahkimatının tam emniyet verici bir duruma gelmesi için istenen malzeme listesi.
- Tablo-12: Dış ülkelerde tahsil/ stajda olan ordu personeli. (1939)
- Tablo-13: Türk Ordusu için yetiştirilmesi istenen personel ve ilave ihtiyaç listesi.
- Tablo-14: Türk Ordusunun mühendis ve kimyager ihtiyacı listesi. (1939)
- Tablo-15: Türk Ordusu için dış ülkelere (Almanya, İngiltere ve Amerika) sipariş edilen tayareler listesi.
- Tablo-16: 04 Mayıs 1944 tarihine kadar 36 milyon Marklık anlaşma ile alınan silah mühimmat ve malzemeye ait liste.
- Tablo-17: 04 Mayıs 1944 tarihine kadar 36 milyon Marklık Türk-Alman anlaşması ile alınan mühimmat tutarını gösteren liste.
- Tablo-18: 04 Mayıs 1944 tarihine kadar 100 milyon Marklık anlaşma ile Almanya'dan alınan silah ve mühimmat listesi.
- Tablo-19: İngilizler tarafından Türkiye'ye verilecek tankların özellikleri.
- Tablo-20: Adana listesi ile istenen mevzuat miktarı.
- Tablo-21: Senelik hazari ve seferi akaryakıt ihtiyacı.
- Tablo-22: 25 Eylül 1943 tarihindeki amele teşkili.

ÖNSÖZ

İskenderun Sancağı'nda (Hatay) 1936-1939 yılları arasındaki dönemde meydana gelen olaylar ile Hatay'ın anavatanına katıldığı yıl patlak veren II.Dünya Harbi kesintisiz olarak yaklaşık 10 yıl süreyle Türk Ordusunun donatım*, organizasyon** ve harekât planları üzerinde etkili olmuştur. Devletler arasındaki ilişkilerin hassas bir safhaya girdiği ve bozulduğu bu dönemde tüm unsurlarıyla harbe hazır olması istenen Türk Ordusunun harp planlarına ve çıkacak bir harbin gereklerine göre görevini yapabilmesi için donatım yönünden kısa sürede takviyesi kolay olmamıştır. Dış politikadaki gelişmelere bağlı olarak ordunun imkân ve kabiliyetlerinin artırılarak güçlendirilmesi için alınan tedbirler kapsamında orduya dahil olan ilave personel ve yeni harp malzemesi ordunun organizasyonunda da değişiklik ihtiyacını zorunlu kılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hükûmetler, yıkılmış, harap olmuş ve geri kalmış yurdun yaralarının sarılması için önceliği ekonomik kalkınmaya vermişlerdir. Ülkenin her alanda yetişmiş insan gücüne olan ihtiyacının en üst düzeyde olması yetersiz ülke bütçesinden eğitim, sağlık ve ulaştırma gibi alanlara daha çok pay ayrılmasını zorunlu kılmıştır. Bunlara ilaveten Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolan genel borçların (Duyun-u Umumiye) bütçe giderlerinin önemli bir bölümünü oluşturması ordunun modernleşmesi için gerekli paranın başlangıçta arzu edilen oranda bütçelere konulmasına imkân vermemiştir. 1934-1938 yılları arasında millî savunma giderleri ile genel bütçe giderleri karşılaştırması yapıldığında savunmayla ilgili giderlerin % 28,68'lik ortalama payı II.Dünya Harbi nedeniyle artarak 1939 yılında önce % 43,32'ye 1941 yılında ise % 55,44'e ulaşmış olmasına rağmen bu artış bile ordunun ihtiyaç duyduğu modern silahlarla donatılması için gereken para için yeterli olmamıştır.

Anılan dönemde Hatay meselesi birinci öncelikli çözülmesi gereken ulusal dava olarak yerini alırken buna paralel olarak yaklaşan II.Dünya Harbi öncesi ve esnasında harbe girmemek ve dışarıdan gelebilecek olası tecavüzlere karşı yurdu savunmak için hazır olmak Türkiye'nin ana gayesi olmuştur. Bu gaye takip edilen dış politikadan istenen sonucun alınamaması halinde devletin bir oldu bittiyle harbe girmesi olasılığına göre Türk Ordusunun harp için hazır halde bulundurulmasını gerekli kılmıştır.

* Askerî birliği teşkilatına uygun olarak muharebe görevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan silah, araç ve gereçlerle (harp malzemesi) donatma.

** Askerî birliğin teşkilatı/kuruluşu.

Fransa'nın, mandası altındaki Suriye'ye bağımsızlık vermek maksadıyla Suriye temsilcileriyle bir araya gelerek 9 Eylül 1936'da bir anlaşma yapması ve Türkiye'ye danışmadan İskenderun Sancağı üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devretmesi Türkiye ile Fransa arasında İskenderun Sancağı meselesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1936 Montreux (Montrö) Boğazlar sözleşmesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra ele alınan ve üç yıl süren zorlu bir diplomasi mücadelesinin sonunda Hatay'ın ana vatana katılmasıyla sona eren bu süreç Türkiye ve Fransa arasında bir harbin çıkmasına neden olabilecek safhalardan geçmiştir.

Hatay'da 1936 yılından itibaren Türklere karşı uygulanan baskı ve şiddetin arttığı ve meselenin çıkmaz bir safhaya girdiği dönemde hükûmet, Türk Ordusunun hem bölgeye yönelik olası bir harekâta hazırlanması hem de bölgeden Türkiye'ye gelebilecek saldırılara karşı gerekli tedbirleri alması için Genelkurmay Başkanlığına bir direktif vermiştir.

Bugüne kadar Hatay'ın ana vatana katılması ve hemen ardında başlayan II.Dünya Harbi'nde Türkiye'nin askerî durumuyla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar daha çok meselenin tarihi geçmişi ve diplomatik görüşmeler bağlamında ele alınmıştır. Hatay Harekâtı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Türk Ordusunun ülke sınırları dışında görevlendirildiği ve harekât icra ettiği ilk vazife olması bakımından çok önemlidir. Ayrıca Hatay'ın anavatana katıldığı yıl patlak veren II.Dünya Harbi'ne yönelik Türk Ordusunun yaptığı hazırlık ve aldığı önlemler yine meselenin ortaya çıktığı dönemde başlamış ve harp süresince devam etmiştir. Doğal olarak 1936-1945 yıllarını kapsayan dönem içinde bir kopukluk olmadan, birbirini etkileyecek şekilde meydana gelen politik ve askerî gelişmeler donatım ve organizasyon yönünden Türk Ordusunda yeni düzenleme ve planlama ihtiyacını zorunlu kılmıştır. İşte araştırma bu konuları ortaya koymayı amaçlamıştır.

Hatay'ın anavatana katılmasından kısa bir süre sonra 1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya'ya taarruzu ve hemen ardından İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya harp ilan etmesiyle patlak veren II.Dünya Harbi'nde Türkiye, bir yandan dış politikasında kabul ettiği harp dışı/tarafsız olma prensibinin gereklerini uygularken diğer yandan pasif bir tutum sergilemeyerek sınırlarını bir taarruza uğradığında kendi gücüne dayanarak savunmak için harp öncesinde almaya başladığı tedbirleri harp devam ederken de sürdürmüştür. Bu kapsamda hükûmet, Genelkurmay Başkanlığının ülkenin imkânları ile tarafsızlık prensibini dikkate alarak hazırladığı harp planlarını safha safha uygulamaya koymuştur. Bu planlar hazırlanırken özellikle motorlu ve zırhlı araç sayısının azlığı ile modern hava savunma silahlarının plan görevlerini yerine getirmede yeterli olmadığı Genelkurmay Başkanlığı tarafından ifade edilmiş

ve alınması gereken önlem ve ihtiyaçlar belirlenerek hükûmete iletilmiştir. Bu planların gereği olarak ordu bilhassa donatım yönünden takviye edilmeye çalışılmış, yapılan bu takviyeler ordunun organizasyonunda değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin genel bir harbe girmesi durumunda mevcut lojistik sistem, orduda olan ve kuruluşa girecek yeni harp malzemesinin (silah, araç ve gereç) ikmal, bakım ve idamesi için yeterli seviyede değildi. Ayrıca sıhhi tahliye ve tedavi imkânlarının cephe gerisinde yeterli alt yapıya sahip olmaması da ayrı bir sorundu. Tüm bu yokluklar içinde yurdun savunulması için düşünülen öncelikli çarelerden biri ilave insan gücünün silah altına alınarak yeni piyade birliklerinin teşkili olmuştur. Böylece modern harp malzemesi eksikliği bir anlamda ordudaki insan gücü artışı ile dengelenmeye çalışılmıştır. Silah altına alınan bu personelin beslenme ve barınma ihtiyaçları yanında malzeme ve silah yönünden de kısa sürede teçhizi büyük önem arz ettiğinden yurt içinde üretilmeyen modern silah araç ve gereçlerin Türkiye'nin harp dışı/tarafsız olma durumuna zarar vermeyecek şekilde antlaşmalarla yurt dışından satın alınması yanında askerî yardımlarla da karşılanmasına çalışılmıştır. Ancak bu kolay olmamış harp malzemesinin bir kısmı parası verilmesine rağmen devam eden harp nedeniyle sipariş verilen devletler tarafından kendi savunma ve ordu ihtiyaçları öne sürülerek ya da kendisine karşı kullanılabilceği endişeleriyle teslim edilmemiştir. Yardım malzemesi olarak gelenlerin büyük kısmı ise muharebelerde kullanılan ikinci el özellikleri taşıması, bir kısım parçaların eksik ve büyük bir bakım ihtiyacı gerektirmesi bunun askerî fabrikaların faaliyetleri için ilave bir iş gücü ve yedek parça ihtiyacı sorunu yaratması nedeniyle istenen özelliklere sahip değildi. Dolayısıyla gelen yardım malzemesi zamanında birliklere verilemediğinden bu da Türk Ordusunun teşkilatlanması ve personelin eğitiminde yeni güçlükler neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin bir tecavüze uğraması durumunda yardıma gelecek Müttefik kuvvet unsurlarının sayısı, gücü, Türk Ordusu ile kurulacak emir komuta ilişkileri ile bunların konuşlanacağı yerlerin belirlenmesi yine Genelkurmay'ın değerlendirme ve planlama faaliyetlerinde önemli bir yer almıştır.

Türk Ordusunun Hatay'a girmeden önceki hazırlıkları, girdikten sonraki faaliyetleri ile hemen akabinde patlak veren II.Dünya Harbi esnasında aldığı tedbirler, uyguladığı plan ve buna bağlı düzenlemeler bu dönemde açıklığa kavuşturulması gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine 1936-1945 yılları arasında yapılan askerî görüşme ve anlaşmalar, tarafların düşünce ve yaklaşımları, Hatay Harekâtı ve II.Dünya Harbi süresince harp malzemesi temininde karşılaşılan güçlükler ile bu sorunlara yönelik bulunulan hal çareleri de aydınlatılması gereken konular arasındadır.

Bu araştırma, Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmelerin nedenlerini incelemek, ortaya çıkan meseleler nedeniyle bir harbin eşiğine geldiği 1936-1945 yılları arasındaki dönemde Türk Ordusunun durumunu yıllara bağlı olarak anlatmak ve sayısal gelişmesini eksiksiz olarak göstermek gibi bir maksatla yapılmamıştır. Dünyanın harbe sürüklendiği ve harbin patlak verdiği bu yıllarda Türkiye'nin dış politika yaklaşım ve ana prensiplerinin Türk Ordusunu nasıl etkilediğini ve dış politikasını sürdürürken Türk Ordusundan gerektiğinde caydırıcı bir sert güç (hard power) olarak nasıl yararlandığını ortaya koymak için yazılmıştır. Bu dönemde takip edilen dış politika bağlamında millî güç unsurlarından olan Türk Ordusunun ihtiyaçlarının hangi ortamda, ne gibi güçlüklerle karşılaşılarak hangi çare ve çözümlerin bulunduğu da ayrıca ele alınmıştır.

Araştırma, girişten sonra üç ana bölümden meydana gelmektedir. Girişte, konunun tanımı, önemi ve sınırları ile araştırmanın yöntemi ve kaynakları belirtilmiştir. 1936-1945 yılları arasında Türk Ordusunun teşkilat ve donatım durumu ile orduyla ilgili yasal düzenlemelerin ele alındığı BİRİNCİ BÖLÜM'den sonra Türk Dış Politikasında Sancak (Hatay) Meselesi, Genelkurmay Başkanlığının Hatay Harekâtı Hazırlıkları, Türk Ordusunun Hatay'a Girmesi, Hatay'ın Anavatana Bağlanmasından Önce ve Sonra Türk Ordusundaki Teşkilatlanma İKİNCİ BÖLÜM'de; II.Dünya Harbi'nde Türk Ordusunu Güçlendirmek İçin Düşünülen Çareler ve Yapılan Antlaşmalar, Genelkurmay Başkanlığının Ordunun Durumuyla İlgili Değerlendirme ve Harp Stratejisi, Müttefiklerle Yapılan Askerî Görüşmeler, Harbin Gelişmesine Bağlı Olarak Alınan Yardımlar, Bu Yardımların Türk Ordusunun Teşkilatlanmasına etkisi ÜÇÜNCÜ BÖLÜM'de arşiv belgeleri, konuyla ilgili hazırlanmış dokümanlar ve o dönemi yaşamış özellikle karar merciiindeki kişilerin anılarından yararlanarak incelenmiştir.

Bu çalışmamın tamamlanması sürecinde görüş ve yorumlarıyla beni destekleyerek yalnız bırakmayan sevgili eşim İlknur YÜKSEL'e teşekkür ederim. Tez konusu olarak belirlediğim araştırmanın esaslarının tespit ve yönlendirilmesinde yardımını esirgemeyen ve araştırmamın her aşamasında zamana bağlı kalmadan yakın ilgi göstererek destek olan tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezin hazırlık aşamasından itibaren beni cesaretlendiren, eleştirilerini ve önerilerini benimle paylaşarak yol gösteren bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım tez izleme kurulunun sayın üyeleri Prof. Dr. Neşe ÖZDEN, Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ, Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ ve Doç. Dr. Sadık ERDAŞ'a katkıları nedeniyle teşekkür ederim.

Ayrıca araştırma için kaynaklara ulaşmam konusunda bütün kolaylıkları gösteren, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Mikrofilm Arşivi ile Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı yetkilileri ve çalışanlarına da teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. KONUNUN TANIMI, ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Bu tez çalışması, 1936-1945 döneminde Türk dış politikasında ortaya çıkan ve Türkiye'nin bir harbe girmesine neden olacak iki temel gelişmenin [Sancak¹ (Hatay)² meselesi ve II.Dünya Harbi] Türk Ordusunun donatım ve organizasyonuna olan etkilerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

1936-1945 yılları arasındaki dönemde uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler Türk dış politikasını³ derinden etkilemiştir. Türk dış politikası bu 10 yıllık zaman diliminde bir yandan Hatay meselesini millî menfaatleri doğrultusunda çözmeye çalışırken diğer yandan patlak vereceğine dair emareleri her alanda ortaya çıkan yeni bir dünya harbine katılmamak ve tarafsız kalmak için siyasi girişimlere ilaveten askerî çare ve tedbirler düşünmüştür. Bu gelişmelerin odağında yer alan Türk Ordusu bundan en çok etkilenen devlet kurumu olmuştur.

Bu dönemde, büyük kısmı Türkiye sınırları dışında olan Hatay ilinin Türkiye Cumhuriyeti'nin

¹ Büyük İskender tarafından Perslere karşı İssus'ta kazandığı harpten sonra harbin yapıldığı bölgede şehir ve liman olarak kurulan ve Sancak'a (Hatay) adını veren İskenderun, Avrupa'da Aleksandrette (Küçük İskenderiye) olarak bilinmektedir. Hatay, Osmanlı Devleti'nin yönetim bölümü içinde İskenderun Sancağı olarak adlandırılmıştır. I.Dünya Harbi'nin sonunda Fransızlar bölgeyi işgal etmiş, 27 Kasım 1918'de Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği bir kararnameyle Antakya, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye (Harim dahil) kazalarını kapsayan ve idari merkezi İskenderun olan "İskenderun Sancağı" ismiyle Halep'ten bağımsız özerk bir idari birim oluşturmuştur. Mustafa Kemâl Paşa, 2 Kasım 1921'de Faruk (Cengiz) ve Tayfur (Sökmen) Beyler ile yaptığı görüşmede; Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanması gerekçeleriyle getirdiği hükümleri açıklayarak "... inşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışınız. Bir işiniz olur veya müşkülata karşılaşırsanız arkadaşlara müracaat ediniz." demiştir. Bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, "Sancak'ta Fransız Mandat Yönetimi ve Türkiye", **ATAM Dergisi**, C. XX, S. 60, 2004, s. 687, 689; Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Ankara, 2015, s. 13, 42; **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi** (Tezde bundan sonra Başkanlık Cumhuriyet Arşivi- **BCA** olarak verilecektir.), **BCA**, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu: 224, Gömlek: 510, Sıra: 9 (Sayfa No), Tarih. 03.07.1938.

² Hatay Devleti'nin kurulduğu 1938 yılına kadar bölgenin ismi, yabancı devletler ve Milletler Cemiyeti' belgelerinde "İskenderun Sancağı" ya da sadece "Sancak" olarak geçmiştir. Ancak bölge Atatürk'ün verdiği isimle Türkiye tarafından 1936 yılından itibaren "Hatay" olarak adlandırılmış ve Türkiye'deki resmî yazışmalarda ismi bu şekilde kullanılmıştır.

³ "Foreign Policy" ifadesi İngilizcede dış politika karşılığında kullanılırken, dilimizde bunun karşılığı olarak siyasa kullanılmıştır. Bir ülkenin uluslararası ortamda, diğer devletlere yönelik belirli bir konuda takip ettiği (politik, ekonomik, askerî, ...) tutumunu dış siyasa belirler. Buna göre dilimizde politik dış siyasa karşılığında, dış politika ifadesi kullanılır. Uluslararası sistemde devletler temel aktör olarak kabul edilmiştir. Dış politika; "*Bir devletin başka bir devlete veya uluslararası alana karşı izlediği politika*", "*Bir devletin karar alıcılarının ulusal çıkar biçiminde tanımlanan hedeflerini elde etmek amacıyla, diğer devletler ya da uluslararası birimlere dair olarak geliştirdiği bir strateji veya planlı hareketler yöntemi*" olarak tanımlanır. Bu nedenle bir devletin dışa dair hukuki, ekonomik, siyasi vb. bütün tutumlarını kapsayan dış politika ifadesi ağırlıklı olarak diplomasi ve siyasi ilişkiler anlamında kullanılır. Bkz. İdris Bal, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, 1.Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001, s. 3; Ertan Efegil, **Dış Politika Analizi**, 1.Baskı, Nobel Yayın, Ankara 2012, s. 13; Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, 2012, s. 10-11; Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü". **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, 1980, s. 311; Jack C Plano-Roy Olton, **The International Relations Dictionary**, California: ABC-CLIO Inc. Richburg, 1988, s. 6; Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 222-223.

savaşmadan imzaladığı tek sınır değişikliği antlaşması ile Türkiye'ye bağlanması, Mihver ve Müttefiklerin tüm baskılarına rağmen II.Dünya Harbine katılmamak için sergilediği diplomatik süreçteki başarısı uluslararası ilişkiler açısından çok önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti, uluslararası ilişkilerinde meselelerin çözümü için daima barışçı bir dış politika sergilemiştir. Ancak bu barışçı politika pasif bir hareket tarzı olarak algılanmamalıdır. Türkiye, meselelerin çözümünde bir taraftan jeopolitik gerçekleri göz önüne alırken diğer taraftan günümüzde uluslararası ilişkilerde sert güç (hard power) grubunda kabul edilen askerî gücünü caydırıcı bir unsur olarak öne çıkaran hazırlık ve faaliyetlerde de bulunmuştur. Bu maksatla Türkiye, takip ettiği dış politikada Türk Ordusunun gücü ile harekât⁴ hazırlık ve faaliyetlerini de kapsayan bir strateji oluşturmuş ve bunu uygulamıştır. Bu stratejinin içinde harekât sonrası yapılacak faaliyet konuları da vardır.

Hatay Harekâtı, cumhuriyet döneminde Türk Ordusunun ülke sınırları dışında icra ettiği ilk yurt dışı harekât olması nedeniyle askerî tarih açısından ayrı bir öneme sahiptir. Sancak meselesinin çözümünde Türk Ordusunun durumu, Genelkurmay'ın hazırlık ve faaliyetleri ile 1938 tarihli Türk-Fransız Genelkurmaylar anlaşması bu açıdan önemlidir. Çünkü Türk dış politikası Hatay'ın anavataana katılma sürecinde takip ettiği stratejide Türk Ordusunun caydırıcı gücünden faydalanmıştır.

Hatay meselenin çözülmesi Türkiye'nin II.Dünya Harbi'nin hemen öncesinde Müttefiklerle daha çok yakınlaşmasına ve Türk Ordusunun ihtiyacı olan modern harp malzemesi teminine imkân veren Türk-İngiliz-Fransız Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nın ve kredi antlaşmalarının yapılmasına da katkı sağlamıştır. II.Dünya Harbi esnasında hem Mihver hem de Müttefikler Türk Ordusunun kendi saflarında harbe katılması için baskı yapmalarına rağmen Türkiye, tarafsızlığını ve bu kapsamda yaptığı antlaşmaları öne sürerek bunu daima reddetmiştir. Türkiye, bu dönemde hem millî gücünü⁵ ve uluslararası konjonktürü çok iyi değerlendirerek

⁴ Askeri literatürde harekât terimi belli bir amaç gözetilerek bir birliğin yaptığı manevra, çarpışma, takip, çevirme vb. faaliyetler için kullanılır. Harekât; stratejik, taktik, hizmet, eğitim veya idari vazifelerin ifası için yapılan askerî hareket ve faaliyet, ikmal taarruz, savunma ve herhangi bir sefer veya muharebe hedefinin elde edilmesi için yapılan manevra ve hareketler dahil olmak üzere kara, hava ve denizde yapılan muharebe hareketleridir. Kıt'a hareketleri; yürüyüş (motorlu, yaya, atlı.) ile demiryolu, deniz ve havayolları ile ve bunların bir kısmının veya hepsinin birleştirilmesi suretiyle yapılır. Bkz. **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, 10.Baskı, Ankara, 2009, s 847; **Ö/T 320-5-1 İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü**, E.U. Basımevi, Ankara, 1956, s. 300; **TAB. 100-1 Sevk ve Muharebe (Harekât)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950, s. 102.

⁵Bir devletin millî menfaatleri gereği millî hedeflerini elde etmek için yararlanacağı insan gücü, askerî, ekonomik, coğrafi, idari ve politik, teknolojik, psiko-sosyal güçlerden oluşan maddi ve manevi unsurlarının toplamı millî gücünü oluşturur. Askerî gücün millî hedefleri ele geçirmek için öngörülen girişimlerde başarısızlığa uğraması bütün millî güç unsurlarının ve diğer millî hedeflerin ele geçirilmesini olumsuz etkileyeceğinden askerî güç diğer millî güç unsurlarının başında kabul edilir. Bkz. **Millî Güvenlik Siyaseti ve Stratejisi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1996, s. 9, 14-15.

Sancak (Hatay) meselesini çözmeyi başarmış hem de II.Dünya Harbindeki harp dışı durumunu/tarafsızlığını yaptığı uluslararası antlaşmalarla sağlamıştır. Bunu yaparken bir taraftan millî hedefleri ile uluslararası ilişkileri etkileyen unsurları dengeli olarak ele alarak gerçekçi bir dış politika stratejisi uygulamış diğer taraftan da millî güç unsurlarının başında kabul edilen askerî gücünü daima göz önünde bulundurmuştur.

Hatay'ın ana vatana katılmasıyla sonuçlanan 1936-1939 yılları arasındaki dönemde Sancak'taki (Hatay) gelişmeler olayların en yoğun olarak görüldüğü bir dönemse de meselenin geçmişi çok daha eski tarihlere kadar gider. Bu nedenle çalışmada meselenin daha iyi anlaşılabilmesi ve incelemenin yapıldığı döneme bir zemin oluşturması için özellikle I.Dünya Harbi'nden sonra Türkiye ile Fransa arasında yapılan anlaşmalardan da genel olarak bahsedilmiştir. Türkiye, Fransa'nın, Ankara İtilâfnamesi'ni dikkate almayarak meseleyi çıkmaza sürüklediği ve bölgede yaşayan Türk unsuruna karşı baskı ve şiddeti giderek artırdığı 1936 yılından itibaren bir taraftan meselenin çözümü için diplomatik girişimlerde bulunurken diğer taraftan her olasılığı düşünerek Türk Ordusunu bölgeye her an müdahale edecek şekilde hazır halde bulundurmuştur. Genelkurmay tarafından Hatay Harekâtı'na⁶ katılacak kara kuvvetleri unsurlarının hava kuvvetleri unsurları ile de desteklenmesi düşünüldüğünden olası genel harekât planı başlangıçta müşterek harekât⁷ prensipleri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Türkiye, Atatürk'ün şahsi meselem dediği Hatay meselesinin çözümünde gerektiğinde askerî güç kullanabileceğinin emarelerini Türk Ordusunun harekâta yönelik yaptığı askerî hazırlık ve teşkilatlanmasıyla vermiştir. Türkiye'nin bu konuda harp dahil her olasılığı göze aldığına dair sergilediği bu ciddi yaklaşımı Fransa askerî ataşesinin o dönem ülkesine gönderdiği raporlarda da dikkat çekmektedir.

Hatay'ın ana vatana katılma süreci bugüne kadar yapılan incelemelerde daha çok uluslararası ilişkiler ile siyasi tarih açısından Türkiye, Suriye ve Fransa eksenlerinde diplomatik ilişkiler boyutuyla incelenmiş ancak askerî hazırlık ve harekât boyutuna yönelik bir çalışma ortaya konulmadığı görülmüştür. Bunda askerî konu ve faaliyetlerin devletlerce daima gizli olarak kabul edilen konular içinde ele alınmasının da etkisi vardır. Bu nedenle arşivlerde askerî belgeler ve ekleri ulaşılması zor olan birincil kaynaklar grubundan sayılmıştır.

Araştırmada, üç yıl süren Hatay meselesinde, Türk Ordusunun Hatay'a girmeden önceki

⁶ Hatay'da Türklere karşı ortaya çıkan baskı ve tedhişi ortadan kaldırmak amacıyla Türk Ordusunun bölgeye yönelik yapacağı harekât ve hazırlıklar 1936 yılından itibaren Genelkurmay Başkanlığının yazışmalarında "Hatay Harekâtı" olarak adlandırılmıştır.

⁷ Farklı kuvvetlere (Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri) mensup unsurların en az ikisinin bir harekâta birlikte kullanılmasıdır.

planları, hazırlıkları ile girdikten sonraki faaliyetleri, bu süreçte karşılaşılan güçlükler, bulunulan çözümler ile alınan önlemler ve bölgedeki askerî durum özellikle Genelkurmay Başkanlığına gelen ve buradan gönderilen yazılar, raporlar ve planlar incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye, Hatay meselesinin hemen ardından patlak veren II.Dünya Harbi süresince harp dışı/tarafsız kalarak toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinmişken Mihver ve Müttefikler jeopolitik öneminden dolayı harp öncesi ve esnasında kendi yanlarında harbe girmesi için Türkiye'ye büyük baskılar yapmıştır. Türkiye bu dönemde güvenliğini esas alan realist bir dış politika yaklaşımı sergilerken her iki blokla da diplomatik ilişkiler kurmuştur. İngiltere ve Fransa ile yapılan 1939 tarihli Üç Taraflı Yardım Antlaşması ve 1941 tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması Türkiye'nin bir harbe katılmadan harp dışılık/tarafsızlık tutumunu sürdürmek için zaman kazanmasını sağlamıştır. Ancak bu durum her iki bloğu da memnun etmemiş, özellikle Müttefikler harp devam ederken düzenledikleri konferanslarda Türkiye'nin durumunu ele alarak kendi saflarında harbe sokma yönünde çaba göstermişlerdir. Ancak bu konferanslarda Müttefikler arasında Türkiye'nin harpte alması gereken rol konusunda anlaşmazlıklar da çıkmıştır. Türkiye harbe girmesi için yapılan baskılara karşı koyarken ordusunun modern harp silah, araç gereç ve malzeme eksikliği ile bunları kullanacak yetişmiş personel yetersizliğini her zaman net bir şekilde ileri sürerek buna dair ihtiyaçlarını belirtmiştir. Türkiye bir yandan harp dışılık/tarafsızlık durumunu sürdürmeye çalışırken diğer yandan olası bir saldırıya karşı eldeki tüm imkânlarla kendi başına da ülke sınırlarını savunacağını açık bir şekilde dünyaya ilan etmiştir. Bu nedenle Genelkurmay harp süresince yeni birliklerin teşkili, teçhizi ve eğitimi konusunda yoğun bir gayret sarf etmiştir.

Türk Ordusunun modern harp malzemesi eksikliği yanında lojistik⁸ noksanlık ve ordunun harp yeteneğini artıracak millî sanayinin üretim kapasitesinin yetersizliği II.Dünya Harbi'nde önemli bir problem olarak ülke yöneticilerinin çözmeleri gereken sorunlar arasındaki yerini almıştır. Harp gücünü artırmak için dış kaynaklı modern silah sistemlerinin orduya girecek olması nedeniyle yeni ikmal ve bakım sisteminin kurulması, bunları kullanacak personelin yetiştirilmesi ve teşkilatlanma konuları Genelkurmayın planlamalarında dikkate aldığı önemli konulardan olmuştur.

Araştırmada, II.Dünya Harbi yıllarında Türk Ordusunun durumu, ağırlıklı olarak harp gücü, bu gücü artırmak için alınan tedbirler, düşünülen hal çareleri ile Genelkurmayın bu konulara

⁸ Lojistiğin ana konuları; ikmal, bakım, ulaştırma, sıhhi tahliye ve tedavidir.

yönelik değerlendirmeleri bağlamından incelenmiştir. Bu kapsamda orduda yeterli sayıda olmayan zıhlı ve motorlu araçlar, kundağı motorlu topçu, tayyaresavar topçusu, havan, uçak gibi modern silah sistemlerinin alınması için ayrılan bütçe ile ihtiyaç duyulan harp malzemesini dış ülkelerden temin için yapılan görüşmeler de gözden geçirilmiş, askerî heyetler arasındaki temaslarda tarafların konuya yaklaşımları birincil kaynaklar incelenerek ortaya konulmuştur.

Araştırma 1936-1945 yılları arasındaki dönemle sınırlandırılmıştır. Böyle yapılmasının nedenlerinden biri bu dönem öncesinde bölgedeki askerî olaylar ile silahlı mücadeleden birçok araştırmada kısmen bahsedilmiş olmasıdır. Diğer bir neden de Hatay'ın ana vatana katılmasından sonra Hatay'la ilgili uluslararası ortamda esaslı siyasal bir değişiklik meydana gelmemiş, gelişmeler daha çok Suriye ve Türkiye arasındaki karşılıklı siyasi ilişkiler merkezinde ilerlemiştir. II.Dünya Harbi'nden sonra Avrupa'nın güç merkezi olma özelliğini kaybetmesi nedeniyle devletler Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği etrafında kümelenmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda ideolojik ayrılıkları esas alan ve doğu ve batı blokları olarak adlandırılan iki kutuplu yeni dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Süper güç olarak adlandırılan bu iki devletin liderliğini yaptığı iki kutuplu bu düzende Türkiye, kendi güvenliği için batı güvenlik sistemini temsil eden NATO'ya (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Antlaşması Organizasyonu) girmeye yönelik yeni bir dış ve savunma politikası izlemiştir. Bunda harp sonrası Türkiye'ye yönelik ortaya çıkan yeni tehdit/ler ile bu kapsamdaki tehdit değerlendirmesi etkili olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin harp sonrası güvenliğine yönelik takip ettiği dış politika tutumu ve bu yöndeki girişimleri ayrı bir tarihsel dönem içerisinde ve daha farklı dış dinamiklerinin etkisinde şekillendiğinden ayrıca incelenmesini gerektirmektedir.

1936 yılında ortaya çıkan ve 1939'da Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılma yönünde aldığı kararıyla Türkiye açısından biten Sancak (Hatay) meselesi günümüzde bile bazı çevrelerce gündeme getirilerek suni bir tartışma konusu yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada 1936-1939 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye ve Fransa arasında gerginleşen süreçte gelişmelere bağlı olarak Türkiye tarafından alınan askerî tedbirler, harekât hazırlıkları, iki devlet arasında yapılan askerî görüşmeler ve askerî anlaşma, Türk Ordusunun Hatay'a girmesi, Hatay Devleti kurulduktan sonra Türkiye'nin askerî desteği ile bölgedeki Türk birliklerin gücünün muhafazası ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından önce ve sonra bölgedeki birliklerin yeniden konuşlanması işlenmiştir. Bundan sonraki 1945 yılına kadar geçen zamanda ise II.Dünya Harbi süresince ordunun durumu, ordunun güçlendirilmesine yönelik düşünülen hal çareleri, Türkiye'nin aldığı askerî tedbirler, yurdun savunmasına yönelik Genelkurmay'ın harp stratejisi, harbe yönelik

değerlendirmeleri, harbin gelişmelerine bağlı olarak ordunun teşkilatlanması, siyasî ve askerî görüşmeler ve bunun Türk Ordusunun donatım ve organizasyonuna olan yansımaları ele alınmıştır.

II.Dünya Harbi esnasında dış ülkelerden ordunun güçlendirilmesi için temin edilen yeni araç, gereç ve silah sistemleri ile bunların idamesi için kurulan sistem ve tesisler Türk Ordusunun günümüzde kullandığı ikmal-bakım sistemi esaslarının oluşmasında temel teşkil etmiştir. Ayrıca bu dönem içinde gerek millî gerekse dış yardımlarla inşa edilen tesisler ile oluşturulan garnizon ve birlikler (Karargâhlar, binalar, hava alanları, hava üsleri, tamirhaneler, eğitim birlikleri, garajlar vb.) günümüzde de Türk Ordusunun teşkilatlanmasındaki değerini muhafaza etmektedir. Çünkü gerek II.Dünya Harbi sonrası NATO'ya giriş sürecinde gerekse soğuk savaş döneminde temin edilen yeni harp malzemesi, büyük oranda incelediğimiz dönemde kurulan tesis ve birliklerin modernleştirilmesi ve güçlendirilmesinde kullanılmıştır. Bu nedenle 1936-1945 yılları arasındaki dönemde Türk Ordusunun bünyesine giren yeni sistem ve teşkilatlanma günümüzde de etkisini sürdürmektedir.

Böylece yaklaşık bu 10 yıllık sürecin askerî açıdan Türk Ordusuna etkileri teşkilat ve malzeme bağlamında ele alınmış devletin diğer kurumlarının faaliyetleri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu nedenle 1936-1945 yılları arasındaki dönemde Genelkurmay Başkanlığına gelen ve buradan gönderilen değerlendirme, rapor ve haberler bu açıdan ayrı bir öneme sahiptir.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE PLANI

Çalışma hazırlanırken birinci dereceden arşiv belgelerine dayandırılmıştır. Bu maksatla, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (Atatürk Arşivi) Belgeleri, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Cumhuriyet Arşivi) Belgeleri, Milli Savunma Bakanlığı Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (II.Dünya Harbi Koleksiyonu) ve Kütüphanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Mikrofilm (Hatay Devleti Resmî Gazete) Arşivi ile Millî Kütüphane Süreli Yayınlar ve Nadir Eserler Arşivinden yararlanılmıştır.

Türk Ordusu'yla ilgili olan kanun ve mevzuat için de Resmî Gazeteler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Düstur, Ceride ve dönem içinde yayımlanan Ordu Emirnamesi'nden yararlanılmıştır. Bu konuda meydana gelen gelişmeler için dönemin basınına da incelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi (Hatay Devleti Resmî Gazeteler)

ve Millî Kütüphane Süreli Yayınlar (Günlük Gazeteler) Arşivi titizlikle taranmıştır. Bunlar arasında Akşam, Atayolu, Cumhuriyet, Hatay, Hatay'ın Sesi, İkdam Sabah Postası, Kurun, Milliyet, Son Posta, Tan, Ulus, Vatan, Yenigün gibi gazeteler önde gelmektedir.

Çalışma, girişten sonra üç ana bölüm halinde düzenlenmiştir. Girişte, Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırları ile Araştırmanın Yöntemi ve Konuya Yönelik Yapılmış Araştırmalar üzerinde durulmuştur. BİRİNCİ BÖLÜM'de, Genelkurmay Başkanlığı'nın görev ve teşkilatı, Türk Ordusunun donatım ve organizasyonu, Türk Ordusunun güçlendirilmesi için uygulamaya konan ikmal planları ile orduyla ilgili düzenlemeler gözden geçirilerek maksat ve kapsamı ortaya konmaya çalışılmıştır. İKİNCİ BÖLÜM'de, Sancak (Hatay) meselesinin ortaya çıkışı, Hatay Harekâtına yönelik askerî plan ve teşkilatlanma ile Türk ve Fransız Genelkurmaylar Anlaşması üzerinde durulmuş, özellikle 48.Dağ Alayı'nın Hatay'a girmesi, personel ve silah gücünün muhafazası için alınan tedbirler, Hatay'ın güvenliğinin sağlanmasına yönelik teşkilatlanma, Hatay'ın ana vatana katılması öncesi ve sonrası bölgede konuşlu birliklerin yeniden teşkilatlandırılma ve konuşlandırılmaları için yapılan planlama ile yeni sınırın tespitinde Fransa'nın çıkardığı güçlükler Genelkurmay'a gelen raporlar ele alınarak incelenmiştir. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM'de ise II.Dünya Harbi'nde Genelkurmayın harp stratejisi, Harbe yönelik değerlendirmesi, Ordunun ihtiyaçları, Bunların karşılanması için düşünülen çareler, Alınan tedbir ve karşılaşılan güçlükler, Askerî heyetler arasında yapılan görüşmeler ile tarafların yaklaşımları, Harbin gelişimine bağlı olarak Türkiye'de yardıma gelecek müttefik birlikleri için kurulan/planlanan tesisler, Yeni tesislerin Türk Ordusuna yapacağı katkılar, Dış yardımlar kapsamında gelen yeni harp malzemesinin durumu ve Türk Ordusunun teşkilatlanmasındaki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

III. KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ARAŞTIRMALAR

“Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Olan Etkileri (1936-1945)” konusunu hazırlarken büyük ölçüde arşiv belgelerine dayanmaya çalıştık. Bu sırada özellikle Hatay meselesinde, Genelkurmayın hazırlıkları ile Türk Ordusunun harekâta yönelik teşkilatlanması ve faaliyetlerini askeri açıdan ele alan yapılmış bir araştırmaya rast gelinmemiştir. İskenderun Sancağı (Hatay) tarihi ve meselesiyle ilgili yazılmış birçok ayrıntılı araştırma ve özellikle eser vardır. Bunların isimlerini burada detaylı olarak yazmaya imkân olmadığından, araştırmada istifade edilenlerden bazılarının isimleri kaynaklar kısmında verilmiştir.

Bu eserlerden bir kısmı I.Dünya Harbi ve hemen arkasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile meselesinin ortaya çıktığı zamanda (1936) meselenin nedenlerini, silahlı çatışmaları ve Hatay'ın durumunu ele alan eserlerdir. Bu eserlerde meseleye daha çok uluslararası ilişkiler ekseninde diplomatik ve tarihsel boyutuyla yaklaşılmış, bu nedenle de konu sebep-sonuç ilişkisi açısından ele alınarak incelenmiştir. Bir kısım eserlerde de askerî boyut daha çok yapılan görüşmelerin maksadı ve sonucu açısından bir alt başlıkta yüzeysel olarak ele alınmıştır. Bunlarda da askerî gelişmeler daha çok Türk-Fransız ilişkilerinin gerginleştiği dönemde Atatürk'ün 1937 yılı Ocak ayındaki İstanbul-Adana ve 1938 yılı Mayıs ayındaki Mersin-Adana gezilerinde komutanlarla görüşme ve askerî birlikleri denetlemeleri basına yansıdığı şekliyle bahsedilmiştir. Çok az birkaç eserde de “Ayın Tarihi” dergisinde ve basında çıkan haberlerden istifadeyle 3 Temmuz 1938'de Antakya'da imzalanan Genelkurmaylar Anlaşması'nın maksadından bahsedilmiştir.

Türk Ordusunun Hatay'a girmesini, bölgedeki halkın gösterdiği sevinç açısından o dönemi yaşayanların anıları ve o dönem basınına yansıyan yönleriyle inceleyen bazı araştırmalar da vardır. Bunlar arasında Mehmet Tekin'in “Mehmetçik Hatay'da (Basında 5 Temmuz 1938)”⁹, Mehmet Mursaloğlu'nun “İskenderun Sancağı ve Türk Ordusu”¹⁰ ve 39.Mekanize Piyade Tugay Komutanlığı Tarih Araştırma Grubunun “Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu”¹¹ isimli eserler yukarıda belirtildiği gibi konuyu ağırlıklı olarak diplomatik süreç ile Türk Ordusunun Hatay'a girdiği ve ertesi birkaç günde burada yaşayan halkın gösterdiği mutluluk bağlamında basında çıkan haberler ve o günleri yaşayanların anılarını anlatan eserler doğrultusunda ele almıştır.

Mehmetçik Hatay'da (Basında 5 Temmuz 1938) isimli eserde Hatay meselesindeki gelişmeler çok kısa olarak özetlendikten sonra özellikle 29 Mayıs 1938'den itibaren İskenderun'da yayımlanan Hatay ile Antakya'da yayımlanan Yenigün ve Antakya gazetelerindeki haberlerin başlıkları esas alınarak 5 Temmuz'da Türk Ordusunun Hatay'a girme gününe gidilmiş ve 10 Temmuz 1938 tarihli gazete haberleriyle süreç sona ermiştir. Konu ile ilgili haber ve yazıların başlıkları eserde aynen korunmuştur.

İskenderun Sancağı ve Türk Ordusu isimli kitapta İskenderun Sancağı ve bağımsızlık mücadelesi ile 5 Temmuz 1938 günü Türk Ordu'sunun İskenderun Sancağı'na girişi fotoğrafla gelecek nesillere aktarılmıştır. Kitabın 1.Bölümde-İskenderun'un tarihçesi, I.Dünya Harbi

⁹ Antakya, 1988.

¹⁰ İskenderun, 2000.

¹¹ İstanbul, 2009.

öncesi ve harp esnasında İskenderun ve çevresinde alınan tedbirler, İskenderun'un Fransa tarafından işgali, Ankara İtilâfnamesi'ne göre İskenderun Sancağı, İskenderun Limanının önemi, pazarlık konusu olması ve Atatürk'ün meseledeki tutumuyla ilgili gelişmelerden bahsedilmiş, 2.Bölümde ise Türk Ordusunun Hatay'a girişi kısa bir açıklamadan sonra ağırlıklı olarak fotoğraflarla anlatılmıştır.

Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesinde Türk Ordusu isimli kitapta ise Hatay'ın kısa tarihçesi, I.Dünya Harbi'nde genel durum, Mondros Mütarekesi ve Hatay, Mondros Mütarekesi sonrası Türk Ordusu ve bölgenin genel durumu, Hatay ve çevresinin İtilaf Devletlerince işgal edilmesi, İşgallere karşı yerel kuvvetlerimizin direnişi, Türk Ordusunun yerel kuvvetleri örgütlemesi ve muharebeler, Ankara Antlaşması ve Hatay mücadelesi, 1921-1938 yılları arasındaki Hatay mücadelesi, Türk Askeri'nin Hatay'a Girişi ve Hatay Devleti'nin kuruluşu ve Hatay mücadelesinde seçme anılar konularını ele almıştır. 1921-1938 yılları arasındaki süreç kitapta ağırlıklı olarak diplomatik gelişmeler bağlamında ele alınmıştır. Askerî konular Atatürk'ün 1937 yılındaki Anadolu gezisi, Atatürk'ün 1938 yılındaki güney gezisi, Antakya'da yapılan Türk-Fransız Askeri görüşmeleri ile Hatay basınında Türk Ordusunun Hatay'a girişi ve önemi bağlamında bahsedilmiştir.

II.Dünya Harbi'nde Türk Ordusunun durumunu elen eser ve incelemeler ise ağırlıklı olarak Türk dış politikasındaki tarafsızlık yaklaşımı çerçevesinde ya da 1943 yılında yapılan Adana Görüşmeleri kapsamında yine tarafların siyasî yaklaşımları ekseninde incelenmiştir. II.Dünya Harbi'nde Türkiye'nin dış politikasını bu dönemi yaşamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının şekillenmesine tanıklık etmiş kişilerin ağzından anlatan eserlerin bir kısmı bu araştırmanın kaynaklar kısmında görülebilir. Ayrıca, II.Dünya Harbinde Türk Ordusunun durumuyla ilgili incelemeler; İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Askerî Durumu ve Savaş Dışı Politikası, Ömer Köroğlu (Doktora Tezi, 2011) ve Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri, Nesrin Akkor (Doktora Tezi, 2019) olarak sıralanabilir.

Bu araştırma ve eserler incelendiğinde II.Dünya Harbi'nin hemen öncesinde Türkiye'nin Hatay Harekâtı'na yönelik askerî hazırlık, plan ve uygulamaları ile Türk ve Fransız Askerî heyetleri arasında yapılan Genelkurmay görüşmelerinin askerî açıdan irdelenmediği görülür. Oysaki II.Dünya Harbi esnasında imzalanan Türk-İngiliz-Fransız Üç taraflı yardım anlaşmasının esasları ve bu kapsamdaki askerî görüşmelerin temelleri Hatay meselesinin çözümlenmesi esnasında beyan edilen ve ağırlıklı olarak Türk-İngiliz ve Türk-Fransız ortak açıklamalarında geçen ana fikre göre şekillenmiştir. Türkiye, bu beyanlarda yer alan konular kapsamında

II.Dünya Harbi'ndeki dış politikadaki tutumunu belirlemiş ve buna bağlı olarak askerî durumunun gereği olarak ordu teşkilatlanmasında yeni düzenlemelerde bulunmuştur.

Bu araştırmamızda konuya giriş kapsamında dönem içindeki siyasi gelişmeleri kısaca ele alırken bunların Türk Ordusunun teşkilat ve malzemesine olan etkilerini esas olarak askerî tarih açısından ortaya koymaya çalıştık. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde Türk Ordusu ile ilgili yasal düzenlemelerde gözden geçirilmiştir. Biz burada Hatay meselesinde ve akabinde patlak veren II.Dünya Harbi'nde Türk Ordusunun stratejisini, harekât hazırlıklarını, planlarını, birliklerin teşkilatlanmasını, askerî heyetler arasında yapılan görüşmeler ile askerî anlaşmaları birlikte ve bir bütün olarak ele alırken aynı zamanda bu faaliyetler esnasında karşılaşılan sorunlar, bunların giderilme çareleri ile Genelkurmayın değerlendirmelerini de ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken de özellikle istifade ettiğimiz birinci dereceden arşiv belgelerindeki kronolojiyi takip ettik. Özellikle Gnkur. Bşk.lığına gelen ve buradan gönderilen yazılar bu konudaki temel bilgileri ortaya koymuştur.

1.BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRK ORDUSUYLA İLGİLİ DÜZENLEMELER

1.1. GENELKURMAY BAŞKANLIĞI

Türk Ordusunun emir komutasını yürüten Genelkurmay (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye) Karargâhının teşkilat ve kadrosu 15 Aralık 1920’de uygulanmaya başlanmıştır. Ordunun sevk ve idaresi, seferberliğin düzenlenmesi, kuruluş ve kadroların (organizasyon) yapılması ana görevlerini icra eden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Karargâhı farklı sorumlulukları olan şubeler (I.Ş.-Harekât, II.Ş.-İstihbarat, III.Ş.-Umuru Fenniye, IV.Ş.-Talim ve Terbiye, V.Ş.-Menzil ve İkmal, VI.Ş.-Harita ve Matbaa, VII.Ş.-Muamelat-ı Zatiye İşleri, VIII.Ş.-Şifre ve Evrak ile Karargâh Komutanlığı) şeklinde teşkilatlanmış ve şubeler faaliyetlerini bağlı oldukları Reis-i Sani (II.Başkan)’den aldıkları emir ve direktifler doğrultusunda yürütmüştür.¹²

1921’de istihbarat faaliyetlerini yürütmekten sorumlu olan II.Şubenin kuruluşuna bir askerî polis teşkilatı¹³ eklenmiş, 1922’de harita ve basımevi görevlerini yerine getiren VI.Şube kaldırılarak, IV.Şubeye dahil edilmiş, demiryolu, muhabere ve deniz kuvvetlerinin faaliyetlerine yönelik görevleri yerine getiren III.Şube, Demiryolu Şube olarak durumunu korurken, hava ve muhabere kısımlarının vazifeleri de I.Şubenin görevlerine eklenmiştir. Riyaset 1926 yılına kadar görevlerini bazı küçük değişikliklerle bu teşkilatlanmayla sürdürmüştür.¹⁴

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Türk Ordusunun bir bütün olarak emir ve komutasını deruhte ettiğinden, riyasetin teşkilatı da buna uygun olarak genişlemiştir. Bahriye Vekâleti ve Bahriye Erkân-ı Harbiye Riyaseti 1928 yılında lağvedildikten sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Karargâhında değişiklikler yapılmış, karargâhtaki şube sayısı 14’e ulaşmıştır. Bu kapsamda; Gnkur. II.Başkanına bağlı I. ve II.Başkan (Reis) Muavini görevini yapan Harekât ile Talim ve Terbiye Yarbaşkanlıkları, Hava, Deniz ve Adli Müşavirlikleri, her sınıf için

¹² M. Mazlum İskora; **Türk Ordusu Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye Tarihçesi)**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944, s. 67, 74; **Türk İstiklâl Harbi**, VIIinci Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1975, s. 228-229; **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IVcü Cilt I nci Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1984, s. 199, 208; İhsan Hün, **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Gnkur. Bşk. Yayınları, Gnkur. Başkanlığı İstanbul Basımevi, 1952, s. 104-105.

¹³ Askerî Polis teşkilatının kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı**, Gnkur. Bşk.lığı Yayını, Ankara,1992, s.13-14.

¹⁴ **Türk İstiklâl Harbi**, s. 228, 229; **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 199, 200; Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordu’nun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK Basımevi, Ankara, 2001, s. 273.

Müfettişlikler karargâh teşkilatına dahil edilmiştir.¹⁵ İstiklal Harbi süresince Ankara Ziraat Mektebinde faaliyet gösteren Gnkur. Bşk.lığı karargâhı 1930 yılında bugün faaliyet yürüttüğü binaya taşınmıştır.

Zaman içinde Gnkur. Bşk.lığı karargâhındaki şube sayısı 12'ye indirilmiştir. 1939 yılında Genelkurmay karargâh teşkilatı; Müşavirlikler, Şubeler ve Bağımsız Şubeler olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni teşkilatın kuruluşunda; Deniz Müşavirliği, Hava Müşavirliği, Adli Müşavirlik ve Muhakim, Harekât Yarbaşkanlığı (I.Ş.-Müstahkem Mevkiler, II.Ş.-Teşkilat ve Seferberlik, III.Ş.-Harekât, IV.Ş.-Millî Seferberlik, V.Ş.-Demiryolu ve Deniz Nakliyatı, VI.Ş.-Deniz Harekâtı, Devlet Demiryolları Askerî Komisyonu, Deniz Askerî Nakliyat Genel Komutanlığı, Askerî Hat Komiserliği, Demiryolu İrtibat Subaylığı), Talim ve Terbiye Yarbaşkanlığı (VII.Ş.-Talim ve Terbiye, VIII.Ş.-Okullar, Kurslar ve Millî Talim ve Terbiye, IX.Ş.-Deniz Talim ve Terbiye, Deniz Matbaası, X.Ş.-Neşriyat ve Kütüphane, Genelkurmay Matbaası, Askerî Matbaa) Müstakil Şubeler (XI.Ş.-İstihbarat, XII.Ş.-Merkez Zat İşleri, Malzeme Takip Bürosu, Harp Tarihi Encümeni, Coğrafya Encümeni, Evrak Kalemi ve Şifre Amirliği, Daire Müdürlüğü, Piyade / Süvari / Topçu / İstihkâm / Muhabere / Nakliye / Sıhhiye / Veteriner Müfettişlikleri, Askerî Posta Müdürlüğü, Alî Askerî Şura Üyeleri, Askerî Genel Kâtip vardı.¹⁶

II.Dünya Harbi devam ederken Genelkurmay Başkanlığının karargâh teşkilatında yeniden düzenlemeye gidilmiştir. 1942'de yapılan değişikliklerle Gnkur. Bşk.lığı teşkilatındaki Hava Müşavirliği, önce Hava Harekât Yarbaşkanlığı, 1944 yılı Haziran ayında ise Hava Kurmay Başkanlığı adını alarak emrine Hava Talim ve Terbiye ile Hava Harekât Şubeleri verilmiştir. 31 Ocak 1944 tarihinde kolordu seviyesinde kurulan Hava Kuvvetleri Komutanlığının eğitim kuruluşları Gnkur. Bşk.lığının uhdesinde kalırken ikmal ve bakım tesisleri ile sağlık tesisleri ise Millî Müdafaa Vekâletine bağlanmıştır. Gnkur. II.Bşk.lığına bağlı olan Coğrafya Encümeni, Harp Tarihi Encümeni Başkanlığının emrine verilerek birleştirilmiştir. Deniz Müşavirliği de 1944 yılında Deniz Kurmay Başkanlığı adını almıştır. Harbin gidişine bağlı olarak karargâhta Hava Harekât, Hava Talim ve Terbiye, Teslihat, Muhakim ve Tercüme ismiyle beş adet yeni şube kurulurken orduya dış yardımlarla giren, tank ve zırhlı araçlardaki artış nedeniyle Nakliye Müfettişliğinin adı Nakliye ve Zırhlı Birlikler Müfettişliği olmuştur. 1944 senesine kadar Türk Ordusunda kara, deniz ve hava unsurlarına ait muharip birliklerinin ikmal ve idare hizmetleri,

¹⁵Şubelerden başka kuruluşta ayrıca Deniz Muavinliği, Hava Müşavirliği, Deniz İstihbarat (Haberalma), Deniz (Muamelat), Evrak ve Şifre Amirliği, Adli Müşavirlik, Harp Tarihi Encümeni, Coğrafya Encümeni, Daire Müdürlüğü vardır. Bkz. Hün, a.g.e., s. 109-110

¹⁶ Hün, a.g.e., s. 111-112.

Millî Müdafaa Vekâletindeki, Kara Deniz ve Hava Müsteşarlıklarınca; harekâta yönelik hizmetleri de Genelkurmay Başkanlığının kadrosundaki Kara, Deniz ve Hava Müşavirlikleri (Büroları) tarafından yerine getirilerek yürütülmüştür.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin muhtemel bir harple karşı karşıya kaldığı 1936-1945 yılları arasında Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak (03.03.1924-12.01.1944) ve Orgeneral Mehmet Kâzım Orbay (12.01.1944-30.07.1946) Genelkurmay Başkanı olarak görev yaparken; Orgeneral Asım Gündüz (05.01.1929-01.12.1943), Orgeneral Mehmet Kâzım Orbay (01.12.1943-12.01.1944) ve Orgeneral Salih Omurtak (13.01.1944-24.06.1946) ise Genel Kurmay II. Başkanı olarak görev yapmışlardır.

T.B.M.M'de 2 Mayıs 1920'de kabul edilen 3 No.lu kanunla kurulan ve vekil olarak Ferik Fevzi'nin (Çakmak)¹⁸ seçildiği Müdafaa-i Millîye Vekâleti ilk teşkil edildiğinde bünyesinde Harbiye Dairesi, Zat İşleri, Askeralma Dairesi, Levazım Dairesi, Sağlık Şube ve Veteriner Şubesi olarak dört daire ve iki şube vardı. M.M.V.'nin görevleri Türk Ordusunun idare, iaşe, silah cephanesi, gereç ve araç ikmal ve noksanlarıyla uğraşmaktı.¹⁹ 1923 yılına gelindiğinde kuruluşuna yeni birimler dahil olan Müdafaa-i Millîye Vekâletinin teşkilatında görülen en önemli değişiklik 1924'te Bahriye Vekâleti tesis edilerek M.M.V.'den ayrılmasıdır. Ancak kısa bir süre sonra 16 Ocak 1928'de kabul edilen kanunla Bahriye Vekâleti lağvedilmiştir.

1929'da adı "Millî Müdafaa Vekâleti" olarak değiştirilen vekâletin 1930 yılındaki teşkilatında; Hususî Kalem Müdürlüğü, M.M.V. Müsteşarlığı, Müsteşarlık Kalemleri Müdürlüğü, İstatistik Kalemi, Harbiye Dairesi, Zat İşleri Dairesi, Ordu Dairesi, Levazım İşleri Dairesi, Sıhhat İşleri Dairesi, Baytar İşleri Dairesi, Emakin ve İnşaat Şubesi, Kavanin Şubesi, Hukuk Müşavirliği, Borç Verme Komisyonu, Zayiat, Harp Mezarlıkları ve Muhalefat Şubesi, Çevirme Şubesi, Daire

¹⁷ Hün, a.g.e., s. 112; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, Gnkur. Basımevi, Ankara, Ekim 1998, s. 46; 12.05.06.1944 Tarih ve 4580 No.lu "Genel Kurmay Başkanlığının Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 13.06.1944, No. 5729; **Kanunlar Dergisi**, C. 26, s. 597;

¹⁸ Mareşal Mustafa Fevzi Çakmak [Piyade (1895-7)/2.Genelkurmay Başkanı (05.08-1921-29.10.1923 (Orgeneral) 29.10.1923-12.01.1944 (Mareşal)]

1876 yılında İstanbul'da doğan Mrşl. Çakmak, 1895 yılında Harp Okulu'ndan Tğm., 1898 yılında Harp Akademisi'nden Kur. Yzb. olarak mezun olmuştur. 1914 yılında Tümğ.liğe yükseltildi. Çeşitli birliklerde Kor. K.lığı, Anafartalar Gr. K.lığı ve Or. K.lığı görevlerinde bulundu. 28 Temmuz 1918'de Korg.liğe yükseldi. 27 Mayıs 1919 tarihine kadar bu görevi yürüttü. 1.Or. Mf.liğinden sonraki Harbiye Nazırı görevinden 21 Nisan 1920 tarihinde istifa ederek Anadolu'ya geçti. Millî Müdafaa Vekili ve Heyet-i Vükela Reisliği görevlerinde bulundu. 3 Nisan 1920'de Org., 31 Ağustos 1922'de de İstiklal Harbinin kazanılmasındaki yüksek hizmetleri nedeniyle Mrş.liğe terfi ettirildi. 12 Temmuz 1922-3 Mart 1924 tarihleri arasında Gnkur Bşk. Vek.liği, 3 Mart 1924 tarihinden 12 Ocak 1944 tarihine kadar Gnkur. Bşk.lığı yaptı. Arnavutluk Harekâtı ve isyanına, İtalya, Balkan, I.Dünya ve İstiklal Harplerine katıldı. 12 Nisan 1950'de vefat etti. Bkz. Millî Savunma Bakanlığı, **Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl (1826-1976)**, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1976, a.g.e., s. 113-115; **Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986, s. 5.

¹⁹ **Türk İstiklâl Harbi**, s. 229; **Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi**, TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s. 207-208; Zekeriyâ Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordu'nun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, s. 273.

Müdürlüğü, Hizmet ve Muhafız Kıt'ası, Umum Evrak Kalemi, Hava Müsteşarlığı, Ankara Hava Malzeme Deposu Müdürlüğü, Rasat Umum Müdürlüğü, Deniz Müsteşarlığı, Deniz Teçhizat ve Teslihat Dairesi, Deniz Zat İşleri Şubesi, Deniz Sıhhiye Şubesi, Deniz Levazım Şubesi, Deniz İşleri Mehakim Şubesi bulunmaktaydı.²⁰ Vekâlet bu teşkilatını genel esaslarıyla II.Dünya Harbi'ne kadar muhafaza etmiştir.

M.M.V. ile Gnkur. Bşk.lığı yetki ve bağlantıları incelendiğinde 1920-1939 yılları arasındaki dönemde teşkilatları hariç görev ve yetkilerine dair birbirleriyle olan ilişkilerindeki ana esaslarda temel değişikliklerin olmadığı söylenebilir. 1920-1924 yılları arasındaki dönemde Gnkur. Bşk.lığı, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ismiyle Müdafaa-i Milliye Vekâleti gibi ayrı bir vekâlet olarak İcra Vekilleri heyetinde yer aldığından²¹ iki vekâlet arasında herhangi bir hiyerarşik ilişki söz konusu olmamıştır. 1924 Anayasası'nın kabulüne kadar vekâletler arasındaki koordinasyon Başkumandanlık kuruluşu tarafından sağlanmıştır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin vekillik görevi 1924'te 429 no.lu kanunla²² sona ermiştir. Kanunda, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılarak yerine Reisicumhurun vekili olarak Türk Ordusunun barışta emir ve komutasını yürütecek olan en yüksek askerî makam olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin kurulduğu, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin vazifelerini yaparken bağımsız olduğu, Başvekilin teklifi ve Reisicumhurun onayıyla atanacağı, vazifesiyle ilgili konularda her bakanlıkla yazışma yapabileceği ve T.B.M.M.'e karşı tüm askerî bütçenin sorumluluğunun Müdafaa-i Milliye Vekiline verildiği belirtilmektedir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kaldırılmasından sonra da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti faaliyetlerini bağımsız olarak sürdürmüştür.

1924 yılında kabul edilen 491 no.lu kanun gereğince barışta ordunun emir ve komutası Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine harpte ise Reisicumhur tarafından seçilecek kişiye verilmiştir.²³ Kanun incelendiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin savunmasından sorumlu organların ve buna dair temel prensiplerin adı geçen maddede genel olarak bahsedildiği ve düzenlendiği görülür. Ancak bu maddede M.M.V. ile Gnkur. Bşk.lığının birbiriyle olan ilişkilerinin esasına dair bir hüküm ortaya konulmamış, Gnkur. Bşk.lığının bağlı olduğu makam da belirtilmemiştir.

²⁰ Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 5, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930**, İstanbul Devlet Matbaası, 1930, s. 47-63; Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 4, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929**, İstanbul Devlet Matbaası, 1929, s. 43-57.

²¹ 02.05.1336 Tarih ve 3 No.lu "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 07.02.1337, No.1; **Kanunlar Dergisi**, C. 1, s. 4

²² 03.03.1340 Tarih ve 429 No.lu "Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun", **Kanunlar Dergisi**, C. 2, s. 241.

²³ 20.04.1340 Tarih ve 491 No.lu "Teşkilatı Esasiye Kanunu", **Kanunlar Dergisi**, C. 2, s. 367-368.

3, 429 ve 491 no.lu kanunlar, aynı zamanda 1920-1939 yılları arasında Gnkur. Bşk.lığının görev ve yetkilerini genel olarak düzenleyen temel kanunlar olmuşlardır. 1924-1939 yılları arasındaki dönemde M.M.V., Türk Ordusunun bütçesini oluşturup personel, seferberlik, ikmal ve idare hizmetlerini yerine getirirken, Gnkur. Bşk.lığı da genel olarak bir plânlama makamı olarak harekât, eğitim ve istihbarat konularında Türk Ordusuna emir ve komuta ederek faaliyette bulunmuştur.

Gerek Hatay Harekâtı gerekse II.Dünya Harbi süresince Genelkurmay Başkanlığının yurt topraklarının bir baskına uğramaması, bir saldırıya maruz kalması halinde ise onu savunmak için yapılması gerekenler ve ihtiyaçlarla ilgili değerlendirme ve önerilerini bağımsız statüsü gereği doğrudan Hükûmet ve ilgili bakanlıklara iletme imkanına sahip olması durum tespitinde ve alınan kararlarda süratli tedbir almaya imkan sağlamıştır. Yaklaşık son on yılı harp meydanlarında geçen ordunun harp gücü zayıflamıştı. Bu gerçek nedeniyle yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü iç ve dış tehditlere karşı savunabilmesi için Türk Ordusunun yeniden ve süratle yapılandırılma çalışmalarına başlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Hatay Harekâtı ve çıkacak II.Dünya Harbi'ne yönelik harp hazırlıklarını bir arada sürdürmüş, tehdit değerlendirmesi ile ortaya çıkan ihtiyaçlara göre birlik sayısında ve teşkilatında düzenlemelere gitmiştir. Donanma ve hava unsurlarının bir anlamda yeniden kurulması söz konusu olduğundan eğitim ve teşkilat yönünden planlamalar Genelkurmay tarafından yapılmış donanma ve hava gücünün bu eksikliği kara unsurlarına ağırlık verilerek dengelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle teşkilattaki üçlü kuruluş genel olarak muhafaza edilmiştir.

Bu dönemde Ordunun komuta kademesinde bulunan yönetici kadrosu yakın tarihe tanıklık etmiş ve önemli görevlerde bulunmuş kişilerden oluşuyordu. Bu kadro İttihat ve Terakki döneminden başlayarak, I.Dünya ve İstiklal Harbi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki yaşanan olaylardan tecrübe kazanarak dış politika ve orduyla ilgili verilen kararlarda geçmişin tecrübelerini daima göz önünde tutmuşlardı. Bu nedenle de harp tehlikesini ve harbi yaşamış insanlar olarak uluslararası arenada diğer devletlerin yaklaşım ve tutumlarını doğru olarak analiz ve değerlendirme birikimine sahip kimselerdi.²⁴

²⁴ Selim Deringil, **Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 58.

1.2. ORDUNUN DONATIM VE ORGANİZASYONU

İstiklal Harbi'nden sonra 1 Kasım 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine bağlı; üç Ordu Müfettişliği ve Hava Kuvvetleri Müfettişliği teşkilatı uygulama emri yayımlanmıştı. Bahriye işleri 1924-1928 yılları arasında Bahriye Vekâletince yürütülmüştü. Vekâletin lağvından sonra 1928 yılından itibaren donanmanın silahlanma, ikmal ve seferberlik gibi faaliyetleri Müdafaa-i Millîye Vekâletince harekâtla ilgili faaliyetleri ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı olarak planlanmış ve yerine getirilmiştir. Üç Ordu Müfettişliğinde dokuz Kolordu, 18 Piyade Tümeni ve üç Süvari Tümeniyle Kars, İzmir, Erzurum ve Çatalca, Müstahkem Mevki Komutanlıkları vardı. Bu müstahkem mevki bölgelerindeki kolordulara bağlıydılar. Hava Kuvvetleri Müfettişliği kuruluşunda ise Hava Okulu Müdürlüğü-İzmir, 1.Uçak Bölüğü-İzmir, 2.Uçak Bölüğü-Bandırma, 3.Uçak Bölüğü-İzmit ve Hava Şube Müdürlüğü-İstanbul vardı.²⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu tarihten itibaren en önemli önceliklerinden biri Türk Ordusunu silah ve teçhizat yönünden modernleştirmek ve yeniden teşkilatlandırmak olmuştur. 1928 senesinde 20.000 zabıt ve 120.000 küçük zabitle neferden meydana gelen orduda hayvanların sayısı ise 50.000'dir. Cumhuriyetin 10.yılıının kutlandığı 1933'te Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin emir ve komutası altında karargâhları Ankara, Konya ve Diyarbakır'da bulunan I., II. ve III.Ordu Müfettişlikleri vardı. I.Or. Mf.liği-Ankara, II.Or. Mf.liği-Konya, III.Or. Mf.liği-Diyarbakır'da konuşlanmıştı. Askerlik hizmetleri bakımından her dairede bir kolordunun olduğu Türkiye, dokuz askerlik dairesine ayrılmıştı. Bu bölge ve kolordular; 1.Kor.-Afyon, 2.Kor.-Balıkesir, 3.Kor.-İstanbul, 4.Kor.-Eskişehir, 5.Kor.-Konya, 6.Kor.-Tokat, 7.Kor.-Diyarbakır, 8.Kor.-Erzincan ve 9.Kor.-Sarıkamış şeklinde bölümlenmiştir.²⁶ Ayrıca hava unsurları da harekât ve eğitim yönünden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlıydılar.

Ordunun envanterinde piyade için 7,9 mm çapında Alman mavzer tüfeği yanında Alman patentiyle Kırıkkale fabrikalarında üretilen Walther ve Rus Tokarev tabancası vardı. Hafif makineli tüfek olarak Çekoslovak-İngiliz Ortak yapımı Bren (Brün) ve Fransız Hotchkiss (Hoçkis) marka makineli tüfekler bulunurken ağır makineli tüfek olarak Maxim (Maksim), Hotchkiss, Şvartlöze marka makineli tüfekler vardı. Topçu sınıfında mantelli Schneider, Krupp, Bofors (7,5/20'lik) dağ topları; Rus, Alman, Rheinmetal (Raynmetal) (10/30'luk), İngiliz hafif

²⁵ Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", **Genelkurmay Başkanlığı, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II.Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1998, s. 330.

²⁶ **Cumhuriyet**, 29.10.1933.

sahra (105'lik), Skoda (15/24'lük) marka sahra obüsleri varken, tayyaresavar topu olarak Vickers-Armstrong (İngiliz) tayyaresavar toplarıyla müstahkem mevkiilerde çeşitli cins ve çapta çakılı toplar²⁷ nedeniyle silah yönünden bir standartlık yoktu. Bu durumda özellikle lojistik yönden büyük sıkıntılara yol açıyordu.

1935 yılında yapılan düzenlemelerle Türk Ordusunun kuruluşuna Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri ve Jandarma ile askerî teşkilâta uygun Orman Muhafaza ve Gümrük ve İnhisarlar Birlikleri dahil edilmişti. II.Dünya Harbi öncesi Türk Ordusunun disiplin ve eğitimi en üst seviyede olmakla birlikte kadrolardaki silah ve teçhizatının büyük çoğunluğu I.Dünya Harbinde üretilmişlerdi. Ordunun gerekli sayıda zırhlı ve motorlu araçlarla donatılması büyük bütçeleri gerektirdiğinden birliklerin harekât kabiliyetini artıran yeterli sayıda motorlu araç mevcut değildi. Bu nedenle kıtaların hareketli unsurları süvari birliklerine, ateş gücünü oluşturan topçu birlikleri koşulu (hayvanla çekilen) topçuya; hemen hemen bütün birliklerinin ulaştırması at ve çekili arabaya dayanmaktaydı.²⁸ İngiliz büyükelçisinin 1937'de Türk Ordusu hakkında Londra'ya yolladığı yıllık raporunda “...Silahlanma politikası sürüyor ama tamamlanmaktan çok uzaktır...” sözleri bu durumla ilgilidir. Büyükelçinin Türk Ordusunun 22 tümeden oluştuğunu belirten raporunda, ordunun hareket kabiliyetini sağlayan mekanizasyon (motorlu ve zırhlı araç temini) faaliyetinin yavaş ilerlediği, tankların ve zırhlı araçların sayısal yetersizliği konu edilmiştir.²⁹

Tank ve zırhlı araçların yetersizliği nedeniyle Türk Ordusunda nakliyatta, ordu ağırlıklarının (Lojistik unsurları) taşınmasında ve özellikle de topçu birliklerinde kullanılan hayvanların bakımları için detaylı emirler yayımlanmıştır. Örneğin 1932 tarihli Ordu Emirnamesinde Muhtelif hizmet hayvanlarında aranacak özellikler; Binek, Tahmil (Taşıma) hayvanları (Mekâri, makineli tüfek, dağtopu beygir ve katırları), Nakliye koşumları (Beygir ve katır), Sahra top koşumlarının (Beygir ve katır) baş, boyun, gövdeye ait vasıflar ile etrafa ait vasıflar olarak belirtilmiştir. Topçu alaylarında yetiştirilecek ve satın alınacak 3,5 yaşındaki ağır taylara uygulanacak bakım hususları için talimatnameler (Ağır tayların yetiştirilmesine ve bakılmasına dair talimatname) hazırlanmıştır.³⁰ Ayrıca hayvanların hastalıklara karşı korunması için 1928

²⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, C.I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 396-397.

²⁸ Suat İlhan, **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi “Kutsal Ocak”**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1999, s. 209.

²⁹ Raporda, bazı (zırhlı) birliklerin tatbikat veya denetlemelere Trakya bölgesinden Anadolu'ya gelerek katıldıkları, faaliyetten sonra tekrar Trakya'ya intikal ettikleri ve ordunun insan sayısının 120.000 olduğu yazılıdır. İngiliz elçisinin 1938 yılı başında yazdığı Türk askerî makamlarından bilgi edinilmesinin zorluklarını ve gizlilik perdesinin birçok konuyu örttüğünü bildiren raporu “...Savunma programının tamamlanması daha birkaç yıl alacaktır...” ifadesiyle bitmektedir. Bkz. Deringil, **a.g.e.**, s. 31-32.

³⁰ **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1933, No.162, s. 9; **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Aralık 1933, No.166, Sıra No. 1273, s. 5.

yılında Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkındaki Kanun gereği Hayvan Sağlık Zabıtası Nizamnamesi hazırlanarak uygulanmaya başlanmıştı. Nizamnamede özellikle hayvanların hastalıklara karşı korunması ve bu durumda takip edilecek hususlar belirlenmişti. Askerî birliklere ait hayvanlar arasında ortaya çıkacak hastalıkların mücadelesi ve hastalığın yok edilmesi için nizamnamenin uygulanması orduya verilmişti. Ordudaki hayvanların her an göreve hazır olmalarına çok dikkat edilmekteydi. Bunun için ordu hayvanlarına, yulaf, arpa ve samanının yediriliş tarzı hakkında ayrıca tamimler yayımlanmıştı.³¹

1938 yılında Harp Akademisindeki Kurmay Subay eğitimini tamamladıktan sonra kıt'a stajına çıkan Ütğm. Kenan Kocatürk (E. Top. Kur. Alb.), anılarında Manisa'da konuşlu 16.Tümen 26.Topçu Alayı 5.Batarya Komutanlığına atandığı zamanki birliğin imkân ve şartlarından şöyle bahsetmiştir:³²

"...Alay çok noksan, subay kadrosu ve erat hazar (barış) kadrosuyla çalışıyordu. Elbise, teçhizat, malzeme bakımından da pek fakir idi. Bütün bu noksanları tedarik için erat ve subaylar seferber olmuş çalışıyor. Bir müfreze kireç ocağında, bir müfreze taş ocağında, bir başka ekip kerpiç döker, işten anlayanlar mutfak revir, koğuş inşaatında çalışır. Bugünkü gibi inşaat ihtiyaçları ihale yoluyla müteahhitler tarafından yapılmıyor. Bu gibi işler komutanın, becerikli subay ve eratin gücüyle yapılıyor. Yurtta okul yok, üniversite yok, fabrika yok, sermaye yok, ticaret yok, yol yok, demiryolu yok, gemi yok, liman yok, hiçbir şey yok. O halde barıştan yararlanarak bunları yapmak, yurdu kalkındırmak gerek. Her bilim dalında aydın, uzman lazım. Doktor, mühendis, mimar, ekonomist vb. lazım. Devleti yöneten asker kökenli yöneticiler, 'Yurtta sulh, cihanda sulh'un sürececek barıştan yararlanarak memleketi kalkındırmak istiyorlar... Fakat bu siyaseti bilmeyen genç subaylar, 'Biz amele başı mıyız? Biz Harp Okulu'nda bu işleri öğrenmedik' diye yakınıyorlardı. En yüksek askerî eğitim ve öğrenimi görmüş Harp Akademileri mezunları bile, Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh.' parolasının altında yatan derin manayı kavrayamamıştık..."

Sabri Yirmibeşoğlu (E. Org.) da 1941-1943 yıllarında Konya'da askerî okulda okurken bu tarihte bile ordudaki motorlu araçların yetersizliğini anılarında *"...Komutanların binek aracı yok. Konya'daki Kolordu Komutanı Faytona biniyor..."* diyerek belirtmiştir.³³

Bu yetersizliğin en büyük nedeni Osmanlı Devleti'nden miras kalan nerdeyse yok denecek yıkık bir ekonomik alt yapıya ilaveten Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra dünya ekonomisini darmadağın eden ve beraberinde parasal sıkıntıyı getiren 1929 dünya ekonomik bunalımının ekonomik kalkınmaya bağlı yatırım ve çalışmaları sekteye uğratmış

³¹ 09.05.1928 Tarih ve 12334 No.lu "Hayvanların Sağlık Zabıtası Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 14.05.1928, No.888; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 147-157; **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Şubat 1934, No.167-168, Sıra No. 1279, s. 3. **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Aralık 1934, No.178, Sıra No. 1945, s. 2.;

³² Kenan Kocatürk, **Bir Subayın Anıları (1909-1999)**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 200-201.

³³ Sabri Yirmibeşoğlu; dönemin ekonomik zorluklarına karşın halkın devletine ve Atatürk'e olan bağlılığından şöyle bahseder: *"...Cumhuriyetin kuruluş yılları ve sonrası, denk bütçe, sıfır enflasyonla hükümet, kazandığı askerî zafere ekonomik onurunu koruyarak gölge düşürmeme gayreti içinde. Sigara tane ile satılıyor, halkın birçoğunun paket halinde sigara almaya gücü yok. Geçim sıkıntısı var, ancak halk büyük kurtarıcıya minnettar ve cumhuriyete bağlı, vergimi, her şeyimi satar öderim diyenleri duyuyoruz çocuk yaşlarımızda..."* . Bkz. Sabri Yirmibeşoğlu, **Askerî ve Siyasi Anılarım**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, Birinci Cilt, Nisan 1999, s. 11-12, 18.

olmasıdır. Yine bu olaydan yaklaşık on yıl sonra dünya ekonomilerini felç ederek çökmesine neden olacak II.Dünya Harbi hazırlıklarının ekonomiyi zora sokan şartları da devletin ekonomisini ve yatırımlarını olumsuz etkilemiştir.

Bu yetersiz mali ve ekonomik duruma ilaveten Osmanlı Devleti zamanında kurulan Duyun-u Umumiye (Genel Borçlar) idaresinden³⁴ Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarılan borç miktarı yıllık bütçelerde önemli bir toplam tutmuş ve yatırımların azalmasına neden olmuştur. Sanayi ve teknolojik alt yapı yetersizliğine ilaveten ekonomik kalkınmanın temel unsuru olan yetişmiş insan gücünün çok önemli kısmının son 10 yıllık harplerde kaybedilmesi yeni devletin önündeki halletmesi gereken sorunlardan en başta geleniydi. Bu nedenle de dönem içerisinde Cumhuriyet Hükûmetlerinin üzerinde durduğu başlıca konularından biri millî eğitim³⁵ olmuş buna yönelik yatırım harcamaları ülkenin yetersiz mali ve ekonomik durumuna rağmen artarak devam ettirilmiştir.

Yeni kurulan ve Avrupa'nın en güçlü devletleri ile bir anlamda sınırdış³⁶ olan Türkiye Cumhuriyeti, bu nedenle 1926-1938 döneminde yine de bütçesinden %30'undan fazla bir miktarı savunma harcamalarına ayırmak durumunda kalmıştır. 1932 yılında Genelkurmay Başkanlığında Harekât Şube Müdürü olan Fahri Belen (E. Korg.) Türkiye'nin modern bir ordu kurabilmesi için en az 300 milyon TL tutarında bir savunma ihtiyacı olduğunu o zaman itibariyle ülkenin genel bütçesinin bile bu kadar olmadığını ifade etmektedir.³⁷

Atatürk, ordunun günün modern harp silah ve vasıtalarıyla donatılmasının gerek ve önemini 1 Kasım 1936'da meclisin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında

³⁴ Osmanlı Devleti'nin çöküşünde 161 milyon altın lira civarında olan borcu, Lozan Antlaşmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne 107.528.461 altın lira olarak devretmiş ve Duyun-u Umumiye idaresi de kaldırılmıştır. 1928 anlaşması ile yıllık borç taksitleri hafifletilmiş, 1933 anlaşması ile de hamillere karşı olan borçları temsil etmek üzere %7,5 faizli ve 1933'te yeni Türk borçları tahvilleri çıkarılması ve imparatorluktan intikal eden borç tutarının 962.636.000 Fransız Frank'ı olarak tespiti kararlaştırılmış ve yıllık ödeme 700.000 altın Türk lirası olarak belirlenmiştir. Bkz. Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını 1978-195, Ankara 1978, s. 5,9-12, 23-24, 84-86, Tablo II, IV, VI.

³⁵ Cumhuriyet Reisi olmasaydı, Maarif Vekili olmak istediğini söyleyen Atatürk, ülkenin kısa sürede kalkınması için yetişmiş insan gücünün yetiştirilmesine çok büyük önem vermiştir. Bunun gerçekleşmesi için de "Yüzyıllar boyu süren ve ulusumuzu uçurumun kenarına getiren felaketlerin sebeplerini ve bunların eğitimle olan ilişkilerini çok iyi tahlil etmiş ve sonuca ulaşmıştır. İstiklal Harbi'nin başından ölümüne kadar geçen sürede hiçbir askerî harekât, siyasi ya da askerî buhran, Atatürk'ün Türk ulusunun eğitim seviyesini yükseltmek ve çağdaş uygarlık yoluna ulaşmak için giriştiği çabalarını engellememiştir." Bkz. Adem Yüksel, **Atatürk'ün Eğitimci Kişiliği**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2008, s. II.

³⁶ İtalya Oniki ada ve Meis adası, İngiltere Kıbrıs ve Irak Mandası, Fransa ise Suriye Mandası nedeniyle bir açıdan doğrudan Türkiye ile komşu olmuşlardır. Ayrıca İstiklal Harbi'nde savaştığı Yunanistan, genişleme hayali olan Bulgaristan ve dış politikada Türkiye'nin kendisine bağlı olmasını isteyen Sovyetler Birliği ile de doğal sınırları vardır.

³⁷ Ümit Özdağ, **Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2006, s.106, 108.

vurgulamıştır:

“...Ordumuzu en yeni vasıtalarla mütemadiyen (sürekli) teçhiz (donatma) etmeğe çalışıyoruz. Deniz silâhlarına ehemmiyet (önem) veriyoruz. Denizcilerimizin iyi silahlı ve iyi talimli (eğitilmiş) olarak hazırlanmaları büyük emelimizdir. Hava ordusuna sarf ettiğiniz himmeti (yardım) arturmanızı dilerim. Yeni bir programın tatbikat devresinde bulunduğumuz için, hava kuvvetlerimiz arzumuz derecesinden henüz uzaktır. Kuvvetli bir hava ordusu vücuda getirmek yolunda iyi neticelere doğru emniyetle yürümekte olduğumuzu ifade ederken, hava taarruzlarına karşı milletin hazırlanması için de ayrıca alâkanızı uyandırmak isterim...”³⁸

Donanma ile hava birliklerinin eksikliklerinin bir an önce ve kısa sürede karşılanabilmesine yönelik yurt dışından planlamalar yapılarak bunların uygulaya sokulması için kararlar alınmıştır. 1936 yılında Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan uçakların (1935-1937 yıllarında ödenmesi şartıyla) alınması, harp gemilerinde kullanılan torpidolar için yedek parçaların alınması, dört adet denizaltı gemisi alınması ile Gölcük Tersanesi'nin yaptırılması, harp gemileri torpidolarına ait yedek malzemenin İngiltere'den alınması, 12 Bristol Blenheim Tayyaresinin İngiltere'den alınması, Vlessig Şirketi'nden 28/45 sm.lik sahil toplarının gizli pazarlıkla alınması, Hollanda'dan sekiz adet 28/45 sm.lik sahil topu alınması, 1937 yılında Hava Kuvvetleri için 20 adet Klen Marten Bombardıman Tayyaresi alınması, Amerika'dan 40 adet Bombardıman Tayyaresi alınması, İngiltere'den altı adet Valrus Deniz Tayyaresi alınması, 1938 yılında Yavuz Harp Gemisi uçak toplarına ait 500 merminin İsveç'teki Bofors Fabrikası'ndan alınması, yeni kurulan birlikler için Almanya'dan tank, zırhlı araç, tank defii (tanksavar) topu ile malzeme ve mühimmatının alınması, İtalya'ya gemi sipariş edilmesi, sekiz adet Fock Wolf-58 Bombardıman Tayyaresinin Almanya'dan alınması, tanksavar ve tayyaresavar silahlarına ait mühimmat fabrikaları ile kovan fabrikaları inşaatlarının pazarlıkla yaptırılması, İngiltere'den pazarlıkla deniz ve hava silahları alınması, 583 adet Irving paraşütünün Amerika'dan alınması, 1939 yılında İngiltere'den 25 adet iki motorlu Avro Anson Bombardıman Talim Tayyaresinin alınması, hava programı gereğince Almanya'dan 60 adet tayyarenin tamamının hazır mamul olarak alınması, askeri ihtiyaçlar için 30 kamyon, altı su tankı ve dört adet otobüsün Ford firmasından alınması kararları bunlara örnektir.³⁹

1937 yılında Türkiye, Almanya'dan ordusu için orta çapta dört topçu bataryası ısmarlamış ve

³⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, ATAM, C.I, Divan Yayıncılık, 2006. s. 408-409.

³⁹ BCA, F.30-18-1-2, K.61, G.4, S.20, T.17.01.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.61, G.9, S.1, T.31.01.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.63, G.29, S.19, T.15.04.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.68, G.73, S.11, T.02.09.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.68, G.78, S.1, T.16.09.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.69, G.88, S.1, T.13.11.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.70, G.92, S.3, T.27.11.1936; BCA, F.30-18-1-2, K.71, G.10, S.19, T.06.02.1937; BCA, F.30-18-1-2, K.72, G.16, S.10, T.03.03.1937; BCA, F.30-18-1-2, K.80, G.93, S.14, T.01.11.1937; BCA, F.30-18-1-2, K.82, G.12, S.18, T.17.02.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.82, G.21, S.13, T.21.03.1938; BCA, F.30-10-0-0, K.168, G.172, S.3, T.14.06.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.54, S.7, T.21.06.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.60, S.5, T.01.07.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.84, G.74, S.17, T.16.08.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.92, S.17, T.20.10.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.86, G.27, B.1, S.30.03.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.67, S.9, T.07.07.1939.

satın almıştı. Almanya'nın 13 Aralık 1938 tarihindeki Türkiye'ye silah satış değeri 91 milyon Alman markı tutarındaydı. 1936-1937 yıllarında imzaladığı antlaşmalarla Krupp silah firması 15 sm.lik toplar, hafif topçu malzemesi, römork ve özellikle denizaltı satışlarıyla ilk sıralarda yer almıştır. Buna ilaveten Çanakkale Boğazı'na 30,5 sm.lik İngiliz Vickers-Armstrong ve Çekoslovak Skoda topları konuşlandırılmıştı. Ancak Alman sanayii tank konusunda üstünlük kuramamıştır. Türkiye silah alımı konusunda Alman tekliflerine ilave olarak İtalyan, Fransız, Çekoslovak ve İngiliz ve tekliflerini de uygun bulmuştur. Hükûmet, Krupp gibi Alman firmalarının Türkiye için ürettikleri harp ve ticaret gemilerini materyal ve yapı bakımından eksik teslim ettiklerini, sözleşme koşullarına uymadıklarını ve siparişlerin sevk sürelerinde de uzamalar olduğunu belirterek 1939 yılı başlarında Almanya'ya şikayette bulunmuştur. 16 Nisan 1939'da Saldıray denizaltısını Kiel'den İstanbul'a gönderen Almanya kısa bir süre sonra Türkiye'ye bir anlamda silah ambargosu uygulamaya başlayarak Ankara'nın Batılı Müttefik ülkeleri yanında tutum almasını engellemeyi amaç edinmişti. Ayrıca bu silahlar belki çıkacak bir harpte kendisine karşı kullanılabilir düşüncesine de sahipti. Bu gerekçelerle Türkiye'ye silah sevkiyatını önemli miktarda yavaşlatmış, ayrıca bazı silahların sevkini de tümüyle yasaklamıştı.⁴⁰

12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunun yayımlanmasına çok az süre kala Almanya silah sevkiyle ilgili olarak daha sert bir tutum sergilemeye başlamıştır. Almanya, 3 Mayıs'ta Türkiye'ye yapımı tamamlanan en modern cinste altı adet 24 sm.lik topun sevkini politik ve askerî nedenlerle yapılmayacağını bildirmiştir. Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, 7 Mayıs'ta, dış politika sorunlarını gerekçe göstererek Türkiye'nin Almanya'ya ısmarladığı tüm harp malzemesi sevkiyatının durdurulmasını emretmiş, Adolf Hitler de 14 Mayıs'ta en önemli satış anlaşmalarının gereklerinin yerine getirilmesini yasaklamıştır. Almanya görünürdeki sebep olarak ta kendi ordusunun ihtiyacı bahanesini ileri sürmüştür. Özellikle ağır toplar ve uçaklar bu kategoride görülmüştü. Dört adet 24 sm.lik Skoda obüsü, Germania tezgahlarında yapılmış 12 adet torpedo, iki adet denizaltı topu ve 10 uçak bunlar arasındaydı. Türkiye bu durumda krom sevkiyatını karşı bir koz olarak kullanarak Almanya'ya hammadde sevkini ve ödemeleri durduracağını söylemiştir. Alman yetkililer 20 adet 15 sm.lik topun sevkiyatının yapılması için 8 Haziran 1939'da Krupp firmasına talimat vermiştir.⁴¹

1939 yılı Ağustos ayında Krupp tarafından yapılan dört denizaltıdan Saldıray Türkiye'ye sevk edilmiş, Batıray ise Kiel'de sevke hazır olarak bekletilmiştir. İstanbul'da yapımı devam eden

⁴⁰ Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 190-192

⁴¹Koçak, *a.g.e.*, s. 192-193.

Yıldıray denizaltısının %85'i Atılay denizaltısının ise %65'i tamamlanmıştı. Almanya'nın 20 adet Krupp topu-15 sm.lik (üçü gönderilmiş), 12 adet Skoda topu-21 sm.lik, altı adet Skoda obüsü-24 sm.lik (ikisi gönderilmiş), 60 adet Messerschmidt-109, sekiz adet Heinkel-11 ve beş adet modern askerî uçak vermesi gerekiyordu. Bu malzemeler içinde hafif toplar ve bunlara ait topçu malzemesi, traktörler (top çeker) ve optik araçlarda bulunmakta olup tüm anlaşmanın değeri yaklaşık 120 milyon Alman markıydı.⁴²

1939 yılı Aralık ayında yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye ile Almanya arasında 100 milyon marklık bir kredinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kullanımına açılmasını amaçlayan bir anlaşma yapılmış ancak Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla imzaladığı Üç Taraflı Yardım Antlaşması nedeniyle Almanya bu krediyi vermemişti. Bu kredi Türkiye tarafından Almanya'dan harp malzemesi satın alınmasına ayrılmıştı. İşte bu kredi tekrar gündeme gelmiş harp malzemesine ilişkin sözleşmeleri hazırlamak ve imzalamak için teknik bir Türk komisyonu Haziran ayının başında Berlin'e gönderilmişti. Ancak bu görüşmeler anlaşma esaslarını ile harp malzemelerinin cins ve miktarını belirlemek için uzun sürmüş ve 1942 yılı Aralık ayının sonlarında sonuçlanmıştı.⁴³

31 Aralık 1942'de Türkiye ile Almanya arasında 100 milyon marklık harp malzemesi alımı için bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre konsorsiyuma dahil firmalar ile yapılan sözleşmeler gereği Türk Ordusu için çeşitli tip ve miktarda mühimmat Türkiye'ye gönderilmiştir. Türkiye'ye 4 Mayıs 1944 tarihine kadar ulaşıp olan silah ve mühimmatın büyük kısmı tank, tanksavar silahı ve ağır makineli tüfek mühimmatıydı.⁴⁴

ALMANYA'DAN YURDA GİREN SİLAH VE MÜHİMMAT LİSTESİ			
Adet	Cinsi	Fiyatı (Mark)	Tutarı
60	5/60 sm.lik Tanksavar Topu	47.937,00	2.876.220,00
6	5/60 sm.lik Tanksavar Topu Yedek Namlu	3.920,00	23.520,00
18000	Tanksavar Topu İzli Zırh Mermisi	87,44	1.573.920,00
265	Ağır Makineli	4.000,00	1.060.000,00
130	0.7 mm. Telemetre	4.590,00	596.700,00
20	Makaslı Batarya Dürbünü	2.589,00	51.780,00
50	Makineli Tüfek Nişan Dairesi	1.587,00	79.350,00
4.812.000	Ağ. Mt. Ss.Mermisi (Bini)	251,44	1.209.929,28
8.568.000	Ağ. Mt. Smk. Mermisi (Bini)	258,00	2.441.880,00

⁴² Koçak, a.g.e., s. 196-198.

⁴³ Cumhuriyet, 02.06.1942; Ulus, 02.01.1943.

⁴⁴ BCA, F.030-10-00, K.52, G.344, S.9, T.05.05.1944.

3.780.000	Ağ. Mt. Smkl. Mermisi (Bini)	343,00	1.296.540,00
32	T-3 Tipi (Daimler Benz) Tankı	428.000,00	13.696.000,00
3	T-3 Tipi Komuta Tankı	434.000,00	1.302.000,00
	T-3 Tipi Tankların Yedek Malzemesi	—	1.838.769,00
35	T-4 Tipi Krupp Tankı	457.000,00	15.995.000,00
1	Takım Ağır Seyyar Tamirhane	457.000,00	457.000,00
	Seyyar Tamirhane Yedek Parça	—	45.700,00
	T-4 Tipi Tankları Yedek Malzeme	—	1.260.550,20
10.500	Tank İçin 7,5 sm. Zırh Mermisi	183,20	1.923.600,00
7.000	Tank İçin 7,5 sm. Tahrip Mermisi	116,40	814.800,00
9.600	Tank İçin 5 sm. Zırh Mermisi	87,44	839.424,00
6.400	Tank İçin 5 sm. Tahrip Mermisi	83,34	533.376,00
2.808.000	7,92 Mm. Ağ. Mt. Mermisi (Bini)	261,44	706.043,52
60	Fock-Wulf Tipi Av Uçağı	510.000,00	30.600,00
	Av Tayyaresi Yedek Aksamı	—	9.122.000,00
180.000	Av Tayyaresi İçin 2 sm. Yangın Mermisi	13,35	2.405.000,00
180.000	Av Tayyaresi İçin 2 sm. İzli Tahrip Mermisi	12,62	2.271.600,00
1.576.000	7,92 Mm. S. Mt. Mermisi (Bini)	251,44	396.269,44
540.000	7,92 Mm. Pmk. Mt. Mermisi (Bini)	343,00	185.220,00
44.000	7,92 Mm. S. Mt. Mermisi (Bini)	343,00	15.092,00
240.000	Tayyare İçin 2 sm. Zırh Mermisi	14,08	3.379.200,00
TOPLAM:			99.994.544,24

Tablo-1: 04.05.1944 tarihine kadar 100 milyonluk kredi anlaşmasından sonra Türkiye'ye girmiş bulunan silah ve mühimmat listesi.⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti ülkenin zayıf ekonomisi ile sınırlı teknolojik imkânlarına rağmen askerî yatırımlarda önceliğini askerî fabrika ve tesislerin kurulmasına vermiştir. Bu şartlar içinde önce ordunun, silâh ve teçhizatını yenilemesi ile özellikle eğitiminin ve disiplininin muhafazasına önem verilmiştir. Bunun için silah fabrikaları, silah tamirhaneleri, mühimmat üretimi için tesislerin kurulması, silahlar için barut ve patlayıcı maddelerin ülke içinde üretilmesi ile o günlerde ordu hayvanları için yurt dışından alınan nalların yurt içinde yapılması için nal fabrikasının kurulması bu öncelikler arasında yer almıştır.⁴⁶

Daha İstiklal Harbi devam ederken, Osmanlı Devleti zamanında İstanbul ve civarında kurulan askerî fabrikalar yerine ordunun silah ve malzemesinin tamir ve ıslahı için Anadolu'da askerî

⁴⁵ BCA, F.30-10-00, K.52, G.344, S.9 (3).

⁴⁶ Askerî fabrikaların Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrindeki durumu ve dönemlere göre gelişmesine dair daha detaylı bilgi için bkz. **Askerî Fabrikalar Tarihiçesi**, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940.

fabrikaların temeli atılmıştır. Bunlara ilaveten zaman içinde fülmenat ve kapsül imalâthanesi, trotil fabrikası, gaz maskesi fabrikası, barut fabrikaları, tüfek fabrikası, hafif silahların ihtiyacı olan fişek fabrikası, bomba imalathanesi ile bunlar için gereken malzeme ve maddeleri hazırlayacak ağaç işleri imalâthanesi, çelik ve pirinç dökümhanesi, ağır silahlar için mermi fabrikası, kovan ve top fabrikası kurulmuştur. Ordunun giyim ve kuşamı için gerekli fabrika niteliğindeki dikimevleri yurdun emniyetli bölgelerine inşa edilmiştir. Kırıkkale’de kurulan fabrikalarda tabanca, tüfek ve makineli tüfeklerin önemli kısımları, piyade silahlarının tüm cephanesi ile 105 milimetrelige kadar top mermileri de imal edilmeye başlanmıştır.⁴⁷

Yurt içinde modern silah ve mühimmat yapan devletin sanayi kuruluşları yeterli sayıda ve nitelikte olmaması nedeniyle özel sektörden de bu konuda yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu imalata özel sektör de katılmış Nuri Killigil fabrikasının ürettiği bombalarla Türk Kara Kuvvetlerinin ve hatta Hava Kuvvetlerinin önemli ihtiyacı karşılamaya başlanmış, Deniz ve Hava Kuvvetleri için ülke içerisinde yapılmasına imkân olmayan silâh ile bunlara ait mühimmat ve malzeme de dışarıdan satın alınmıştır. Bu nedenle Türkiye sınırları içerisinde gerçek veya tüzel kişiler tarafından kurulup işletilen kısmen veya tamamen harp silah ve mühimmatı üreten özel sanayi kuruluşlarının kontrolünü sağlamak ve buradaki bilgilerin muhalif kişi ve kurumların eline geçmesini önlemek için 1940 yılında özel sanayi kuruluşlarının kontrolü için bir kanun kabul edilmiştir. Harp malzemesi üretecek özel sanayi kuruluşlarının kurulması ve işletilmesi Millî Müdafaa Vekâletinin iznine bağlı olup bunların nerelerde kurulacağı, depo ve satış yerlerinin nerelerde oluşturulacağı Dahiliye ve İktisat Vekâletlerinin görüşleri alındıktan sonra yine Millî Müdafaa Vekâletince belirlenecekti.⁴⁸

Eksikliklerine rağmen, 1937 Trakya Manevralarına katılan İngiliz askerî gözlemcilerine göre kırsal (köylü) kökenli olan erlerden kurulu ancak harp etme yeteneği çok üst düzeyde olan piyade birlikleri ordunun esas gücünü oluştururken ordunun komuta kademesi kadrolarında çok tecrübeli subay ve generaller vardı. İngilizlere göre, modern harp malzemesinin muharebe sahası ve harp doktrinine yansıtılması düşüncesinde (Hava Kuvvetlerinin uçağa bindirilmiş topçu gibi kullanılması gibi) sorunlar olduğu çıkarımına rağmen Türk Ordusu açık bir farkla Balkan devletleri ordularıyla karşılaştırıldığında en iyi orduydü. Bu durumuyla da Türk Ordusu, Türkiye Cumhuriyeti topraklarına saldırı emeli güden güçlere karşı mukavemet gösterebilecek

⁴⁷ **Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Basımevi ve Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1973, s. 52; **Cumhuriyetin 60’ncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, 1984, s. 6; **Cumhuriyetin 70’inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s. 5-6.

⁴⁸ 03.01.1940 Tarih ve 3763 No.lu “Türkiye’de Harfe Silâh ve Mühimmatı Yapan Hususî Sanayi Müesseselerinin Kontrolü Hakkında Kanun”; **Resmî Gazete**, 10.01.1940, No. 4406; **Kanunlar Dergisi**, C. 21, s. 87.

imkan ve kabiliyete sahipti.⁴⁹

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının deniz savunmasını kuvvetlendirmek aynı zamanda donanma için üs imkanı sağlayacak iki ayrı Müstahkem Mevki Komutanlığı teşkil edilerek emir komuta yönünden karargâhı İstanbul'da olan I.Or. K.lığına bağlanmıştır.⁵⁰

1939 yılında Türk Donanması ve hava unsurları Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yaptığından Genelkurmay Başkanı aynı zamanda hem donanma ve hem de hava unsurlarının da komutanıydı. II.Dünya Harbi hemen öncesinde Mrşl. Fevzi Çakmak ordunun harp hazırlıklarını yerinde görmek için 24 Haziran 1939'da Trakya'da konuşlu I.Ordu Birliklerini (Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale Boğazındaki birlikler) Temmuz ayında da Ege bölgesinde konuşlu birlikleri (İzmir ve Çeşme) denetlemiştir.⁵¹ Bu denetlemelerden hemen sonra Trakya bölgesinde Ağustos ayı içerisinde (15-25 Ağustos 1939) Kırklareli-Edirne ve Hasköy kuzeyinde yabancı askerî ataşelerin de izlediği askerî manevralar icra edilmiştir. Manevralara kara ordusunun tüm sınıflarından birlikler, motorlu ve tayyaresavar unsurları ile hava filoları en büyük ölçüde katılması planlanmıştı. Manevra bölgesine piyade ve ağır motorlu birlikler trenle, süvariler kara yolu ile diğer unsurlarda çeşitli vasıtalarla bölgelerine intikal etmişlerdir.⁵²

II.Dünya Harbi öncesinde Türk Ordusu; Balkan, I.Dünya ve İstiklal Harbi tecrübesine sahip, kendine güvenen ve morali yüksek bir durumdaydı. Ebedi Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde kurulmuş bu Ordu yurdun kurtarılmasındaki sınavını başarıyla yerine getirmenin haklı gururunu taşımaktaydı. Bu durumuyla da Türkiye'nin II.Dünya Harbi'nde harp dışılık/tarafsızlık politikasının dayanağı zor ve sert coğrafyasında harp edebilecek kabiliyetteki ordusu ve onun komuta heyetiydi.⁵³

1.2.1. Kara Kuvvetleri

Lozan Antlaşmasından sonra, barış döneminde uygulanacak ordu teşkilatı kuruluş ve konuş projesi 5 Eylül 1923'te uygulamaya konulmuştur. İstiklâl Harbi'nde olduğu gibi yine üçlü manevra birlik kuruluşunu esas alan yeni teşkilatlanmaya göre Gnkur. Bşk.lığına bağlı üç ordu

⁴⁹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 402.

⁵⁰ Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanması (1923-1960)*, Deniz Basımevi, İstanbul, 1967, s. 72.

⁵¹ *Cumhuriyet*, 26, 27, 06.1939; *Tan*, 01, 04.07.1939.

⁵² *Cumhuriyet*, 05.08.1939; *Tan*, 10, 11.08.1939

⁵³ Suat İlhan, *Türk Ordu Tarihinden Görünümler*, Kara Kuvvetleri Dergisi, Sayı 44-eki, 1974, s. 40.

müfettişliği teşkil edilmiştir.⁵⁴ Bu kuruluş günümüz Türk Kara Kuvvetlerinin de temelini teşkil etmiştir. Barış antlaşmasıyla, Kara Kuvvetlerinin barış konusu dış ve iç tehditlere karşı güvenliği sağlayan ve mümkün olan ekonomik bir düzene sahipti. Birliklerin kuruluşları ile konuş yerleri zaman zaman baş gösteren bazı iç isyanlar sebebiyle görülen lüzum üzerine bazen değişikliğe uğrasa da genel olarak mevcut yapısını II.Dünya Harbi'nin başladığı 1939 yılına kadar muhafaza etmiştir.⁵⁵

1 Kasım 1923'te I.Ordu'nun kuruluşunda; 2.Kolordu-Balıkesir (4.Piyade Tümeni-Edremit, 11. Piyade Tümeni-Bursa); 3.Kolordu-İstanbul (1.Piyade Tümeni-Üsküdar, 61.Piyade Tümeni-Çorlu, 2.Süvari Tugayı Lüleburgaz) ve 4.Kolordu-Eskişehir (8.Piyade Tümeni-Ankara, 23. Piyade Tümeni-İzmit) vardı. 1939 yılına kadar I.Ordu'nun kuruluşu aynı kalmış, bu tarihte kuruluşuna İstanbul, Çanakkale Boğazları Müstahkem Mevki Komutanlıkları ile Çatalca-Kırklareli Müstahkem Mevki komutanlıkları dahil edilmiştir. 1939 yılında II.Dünya Harbi'nin çıkmasıyla I.Ordu Komutanlığı altı kolordudan oluşan bir kuvvet haline gelmiş, II.Dünya Harbi'nin sonunda dört kolordudan oluşan bir kuvvete dönüşmüştür. II.Ordu'nun kuruluşunda; 1.Kolordu-Afyon (6.Piyade Tümeni-Denizli; 57.Piyade Tümeni-İzmir), 5.Kolordu-Konya (7.Piyade Tümeni-Adana, 41.Piyade Tümeni-Niğde) vardı. II.Ordu'nun Konya'da bulunan karargâhı, harbin Avrupa'daki seyrine bağlı olarak 1940 yılında Balıkesir'e, 1950 yılında ise tekrar Konya'ya nakledilmiştir. III.Ordu'nun kuruluşunda ise; 6.Kolordu-Tokat (5.Piyade Tümeni-Sivas, 15.Piyade Tümeni-Samsun), 7.Kolordu (2.Piyade Tümeni-Muş, 17.Piyade Tümeni-Elazığ, 14.Süvari Tümeni-Urfa), 8.Kolordu-Erzincan (3.Piyade Tümeni-Trabzon, 16.Piyade Tümeni-Erzincan) ve 9.Kolordu-Erzurum (9.Piyade Tümeni-Kars, 12.Piyade Tümeni-Sarıkamış ve 1.Süvari Tümeni-Karaköse) vardı. III.Ordu'nun karargâhı 1925 yılında Diyarbakır'dan Erzincan'a nakledilmiştir. Ancak 1939 yılında meydana gelen deprem nedeniyle karargâh 1940 yılında Erzincan'dan Erzurum'a intikal etmiştir.⁵⁶

1933 yılındaki kuruluşu göre dokuz kolorduda toplam 18 piyade ve beş süvari tümeni vardı. Süvari tümenlerinin üçü muvazzaf ikisi ihtiyattı. Her kolordu komutanlığı kuruluşunda iki piyade tümeni ve diğer destek (yardımcı) birlikleri vardı. Bu destek birlikler bir kolordu topçu

⁵⁴ **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, IV. Kitap, İstiklâl Harbinin Son Safhası, (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969, s. 267; **Türk Silâh Kuvvetleri Tarihi**, TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), s. 351-353; **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Ankara, 1996, s. 283-284; **Kuruluşunun 607.Yılında Türk Kara Kuvvetleri**, Kara Kuvvetleri Dergisi Özel Sayısı, Sayı. 6, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., Ankara, 1970, s. 20.

⁵⁵ Bu teşkilat ve konuştta 1923-1939 yılları arasında II.Dünya Harbi arifesine kadar, hemen hemen belirli bir değişikliğe uğramamıştır. Yalnız I.Ordu Karargâhının Ankara'dan İstanbul'a intikal etmesi ve bazı tümen merkezlerinin zaman zaman olayların sebep olduğu yer değiştirmesi gibi, yapıyı değiştirmeyen hareketler olmuştur. Bkz. Cebecioglu, a.g.m., s. 350.

⁵⁶ Cebecioglu, a.g.m. s. 372; Mehmet Özel, **Türk Ordusu**, Ankara Ticaret Odası, 2000, s.87, 109, 126.

alayı, bir süvari alayı, bir muhabere taburu, bir istihkâm taburu, bir arabalı ve otomobilli nakliye taburundan teşkil edilmişti. Her tümen kuruluşunda üç piyade alayı ve her piyade alayının kuruluşunda da üç tabur vardır. Her tabur bir piyade ve bir de makineli tüfek bölüğünden teşkil edilmişti. Tümen kuruluşunda ayrıca iki taburdan teşkil edilmiş bir sahra topçu alayı vardı. Bunlara ilaveten cebel (dağ) alayları ve bir de Reisicumhur Muhafız Alayı vardır. Her süvari tümenin kuruluşunda üç veya dört süvari alayı olup her süvari alayı üç süvari taburundan ve bir makineli tüfek taburundan meydana geliyordu. Süvari tümenlerinde, iki ya da üç bataryadan kurulu bir süvari topçu taburu vardı.⁵⁷

Üç Ordu Müfettişliği dışında; İzmir, Erzurum ve Kars Müstahkem Mevkileri ile Montrö Antlaşması üzerine müstahkem mevki haline getirilen Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Çatalca ve en son müstahkem mevki haline getirilen Kırklareli Müstahkem Mevki bulunuyordu. 1934 yılında dört yeni piyade tümeni (20., 33., 46. ve 52.Piyade Tümenleri) ile kolordu yetkisine haiz bulunan İstanbul Komutanlığı kurulmuştu.⁵⁸

Bütçe nedeniyle yeterli sayıda mekanize ve zırhlı araç olmamasına rağmen özellikle tankın muharebelerde oynayacağı rolü çok iyi değerlendiren Genelkurmay, 1926 yılından itibaren başlangıçta eğitim maksatlı da olsa tankı Türk Ordusuna dahil etmiştir. Türk Ordusuna giren ilk tank FT-17 model Renault tankıdır. Kısa bir süre sonra sınırlı imkânlarla rağmen Kara kuvvetlerinin zırhlı birliklerle teçhiz edilmesine yönelik olarak 1934'te Lüleburgaz'da Rus T-26 tanklarıyla teçhiz edilmiş olan tabur seviyesindeki ilk tank⁵⁹ birliği kurulmuş ve bu birlik Kara Kuvvetlerindeki zırhlı birliklerin çekirdeğini oluşturmuştur.⁶⁰

Millî Müdafaa Vekâleti 19 Ocak 1936'da 1937 yılına yönelik seferberlik esaslarını belirledikten sonra Genelkurmay seferi ordunun teşkilat ve tertibatını hazırlamıştı. Bu yeni seferberlik daha geniş bir seferi kuruluşa dayanmaktaydı. Bu da personel ve ilave lojistik ihtiyaçlara yol açmıştı. Örneğin II.Ordu Müfettişliği bölgesinde hazardaki 18.Dağ Tugayı'nın üzerinde 70.Dağ Tümeni, Antalya bölgesinde ise 71.Tümen kurulacaktı. Ancak bu yeni tümenlerin demiryollarına uzak ve

⁵⁷ *Cumhuriyet*, 29.10.1933.

⁵⁸ **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, s. 283-284; Terzioğlu, **a.g.e.**, s. 73-74., **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s. 49.

⁵⁹ 25 Mayıs 1932'de Kızıl Ordu tarafından hediye edilen tankı Türkiye'ye getirmek için Ankara Sovyet Sefareti Askerî Ataşesi (M. Ker) ile bir tank uzmanının ve diğer üç memurun 4 Haziran'da Odesa'dan hareket edecek olan bir gemiyle Türkiye'ye gelecekleri Moskova Büyükelçiliği tarafından bir telgrafla bildirilmiştir. Bu konuda tank için gümrük vergisi istenmemesinin, Gümrük ve İhisarlar Vekâletine ve Askerî Ataşesyle birlikte bulunanların misafir edilmelerinin Millî Müdafaa Vekâletine yazıldığı Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete, B.E.H. Reisliğine, Dahiliye, Millî Müdafaa, Gümrük ve İhisarlar Vekâletlerine 25 Mayıs 1932'de bildirilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-10-0-0, K.248, G.677, S.11, T. 25.05.1932.

⁶⁰ **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 103, 104; Cebecioğlu, **a.g.m.**, s. 331-332.

karayollarının yetersiz olduğu bölgelerde konuşlanacak olması özellikle erzak ve cephaneyi taşıma problemi ile seyyar hastane ihtiyacını da doğurmuştu. Çünkü nakliye taburlarının imkân ve kabiliyeti çok yetersizdi.⁶¹ Yine birlik ve karargâhlardaki subay eksikliği ordunun eğitimini olumsuz etkilediğinden bunun en azından kadroya göre üçte iki oranında tamamlanmasının çok gerekli olduğu 1.Kolordu Komutanı tarafından 10 Mart 1936'da subay kadrolarının tamamlanması konulu yazıyla II.Ordu Müfettişliğine bildirilmiştir.⁶²

Montrö Boğazlar sözleşmesinin imzalamasından sonra, 1936 yılı Ağustos ayının sonlarında Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı bölgelerindeki piyade ve topçu birliklerinin teşkilat ve konuş yerlerinde de değişiklikler yapılmıştır. Bu yapılırken ordunun sefer teşkilat ve tertibatını bozulmamasına dikkat edilirken subay ihtiyacı da göz önünde bulundurulmuştur. Bu maksatla müstakil konumda olan 20.Tümen Komutanlığı; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ismini alarak İzmir Müstahkem Mevki kadrosunu uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda Gelibolu'da yeni bir piyade alayı (197.Alay) teşkil edilmiş ve Jandarma Okulu'nun boşalttığı binalara yerleşmiştir. 9.Piyade Alayı'nın Çanakkale'de bulunan 2. ve 3.Taburları ile Alay Karargâhı Kilitbahir-Maydos Bölgesine nakledilmiş, 1.Taburu bulunduğu mevkide kalmıştır. Daha önce ikişer toplu 20,3'lük obüslerden kurulu 115.Topçu Alayı'nın 1.Taburu, İstanbul'daki 22.Topçu Taburundan gönderilen iki topla birlikte dörder toplu iki batarya haline getirilmiştir. 115.Topçu Alayı'nın 2.Taburu (15'lik İngiliz obüsleri) koşusuz hale getirilerek malzeme durumuna getirilmiş ve bunun yerine 6.Kolordu'nun malzeme durumunda olan bağımsız topçu taburunun iki adet 15/24'lük Skoda Bataryasının teçhizatı Çanakkale-Erenköy'e gönderilerek 2.Topçu Taburu teşkil edilmiştir. Alayın 3.Topçu Taburu ise Çanakkale'den Kilitbahir-Maydos bölgesine taşınarak burada konuşlandırılmıştır. Ezine'den Çanakkale'ye nakledilen 20.Tümenin 15/24'lük Müstakil Obüs Taburu ile de 115.Topçu Alayı'nın 4.Topçu Taburu kurulmuştur. 20.Tümen kuruluşundaki 15.Tayyaresavar Bataryası, Kütahya'dan Çanakkale'ye nakledilerek Çanakkale'de bulunan 3.Tayyaresavar Bataryası ile 6.Tayyaresavar Topçu Taburu kurulmuştur. Bu tabur karargâhını İstanbul'dan gelen 22.Topçu Tabur Karargâhı oluşturmuştur.⁶³

İstanbul Boğazı bölgesinde 33.Piyade Tugay Karargâhı, Anadolu Kavağı'na, 16.Piyade Alay Karargâhı ile 1.Taburu Zekeriya köyüne, 2.Taburu Anadolu Kavağına nakledilmiştir. 86. Piyade Alayı'ndan Anadolu Kavağı'na gönderilmiş olan taburu ise Üsküdar/Selimiye'de konuşlu kendi alayına katılmıştır. İstanbul Komutanlığı emrindeki 22.Topçu Taburu lağvedilmiş, ikişer toplu

⁶¹ Ömer Köroğlu, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Askeri Durumu ve Savaş Dışı Politikası**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, Belge-5.

⁶² Köroğlu, **a.g.t.**, Belge-4.

⁶³ Köroğlu, **a.g.t.**, Belge-1.

20,3'lük 1. ve 2.Bataryaları dört toplu bir batarya halinde Anadolu Kavağı'na yerleşmiş, 3.Bataryası 115.Topçu Alayı emrine girmek üzere Çanakkale'ye gönderilmiştir. İstanbul Komutanlığı müstakil ağır topçu taburunun lağvedilen 10,67/35'lik Rus muhasara bataryasından teşkil edilen ve 16.Piyade Alayı emrine giren ikişer toplu koşuşuz iki takımdan biri Rumeli Kavağı'na, diğeri Kilyos'a sevk edilmiştir. Lağvedilen batarya yerine 937 seferi kuruluşunda malzeme halinde gösterilen ve İstanbul Komutanlığı'na verilmiş olan 15/24'lük Skoda bataryası koşulu olarak yeniden teşkil edilmiştir. Anadolu Kavağı'ndaki 20,3'lük dört toplu batarya ile 16.Alay ve bu alay emrindeki iki koşuşuz top takımı 33.Tugay komutanı emrine verilmiştir. Ayrıca Anadolu Kavağı'nda 30 yataklı bir hastane açılması planlanmıştır. 20.Tümenin (Çanakkale Müstahkem Mevki) diğeri birliklerinin konusunda değişiklik yapılmamıştır. 33.Tümen; Tümen Karargâhı Üsküdar/Selimiye'de, 16.Piyade Alayı Karadeniz Boğazı bölgesinde, 86.Piyade Alayı Üsküdar/Selimiye'de ve 189.Piyade Alayı da Taş ve Urhaniye kışlarında konuşlandırılmıştır. Tahkim ve teknik gereklilik nedeniyle Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde, bir istihkâm tabur karargâhı ile mevcut bir bölük çekirdek olmak üzere üç istihkâm bölüğü, bir muhabere tabur karargâhı mevcut bir bölük çekirdek olmak üzere iki telli bir telsiz muhabere bölüğü, dört bölüklü bir istihkâm inşaat istihkâm taburu ve İstanbul Boğazı'nda bir istihkâm, bir muhabere, bir istihkâm inşaat bölüğünün kurulması planlanmıştır. Boğaz bölgesindeki Jandarma Okulları lağvedilerek, Jandarma Tugayı halini almış, Çanakkale Okullar Grubu Komutanı, karargâhıyla Çanakkale'de konuşlanarak, iki Jandarma Alayından oluşan Jandarma Tugayı teşkil edilmiştir.⁶⁴

25 Eylül 1936'da Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Çanakkale'de bir istihkâm taburu (üç bölüklü), bir muhabere taburu (iki telli ve bir telsiz muhabere bölüklü) ile bir istihkâm inşaat taburunun (dört istihkâm inşaat bölüklü) yeniden teşkil edilmesi emri yayımlanmıştır. Aynı emirde İstanbul boğaz bölgesinde ve 33.Tugay Komutanı emrinde Anadolu Kavağı'nda bir istihkâm, bir muhabere ve istihkâm inşaat bölüğü ile 30 yataklı bir hastanenin yeniden teşkili ile bu birlik personelinin nasıl karşılanacağına dair bilgiler de yer almıştır. Özellikle Çanakkale ve Boğaz bölgelerinde kurulan istihkâm inşaat birliklerinin bu bölgelerde tahkimata derhal başlayacağından bu birliklere gönderilecek erlerin gerekli sanatkarlardan (betoncu, marangoz, demirci vb.) gönderilmesi emredilmiştir.⁶⁵

Subay eksikliği gibi erat sayılarının yetersizliği de birlik komutanlarının sıkıntıları arasındaydı. 6.Kolordu Komutanı tarafından 20 Ocak 1937'de II.Ordu Müfettişliğine gönderilen yazıda erat

⁶⁴ Köroğlu, a.g.t., Belge-1, 2.

⁶⁵ Köroğlu, a.g.t., Belge-3.

sayılarının yetersizliği sorunu açık bir şekilde görülmektedir. Celp edilen erat sayısının azlığı yanında izin, hava değişimi, nöbet, perakende (yazıcı, bakımcı, aşçı, yemekhaneci vb.) hizmetler için kuruluşunda üç tabur olan bir alayda toplamda ancak 18 piyade mangası ve dokuz ağır makineli tüfek unsuru kurulabildiğinden ve bu sayı mürettep bir tabur gücüne dahi ulaşmadığından harp gücü çok yetersiz kalmaktaydı. Ordunun ikmal-hareket kabiliyeti ile topçu bataryalarındaki top çekerleri (Kadana ve katır) ağırlıklı olarak hayvan gücüne dayanmakta olup bu hayvanlar yaş itibarıyla yaşlı kategorisinde ve sayıları da yetersizdi. Örneğin 1.Kolordu Komutanlığı'ndaki hayvanların %52'si 18 yaşından yukarıydı. Bu yaşlı hayvanlar çıkarıldıktan sonra 1.Kolordu'nun barış kadrosuna göre hayvan sayısı %37' düşmekteydi. Bu ihtiyar hayvanlarla birliklerin barış kadrosunu doldurmalarının, seferberlik ve iase aleyhine olduğu 1.Kolordu Komutanının II.Ordu Müfettişliğine 15 Mart 1937'de gönderdiği başka bir yazıda vurgulanmaktaydı.⁶⁶

Millî Müdafaa Vekâleti Ordu Dairesi, 19 Mayıs 1937'de, o yıl içinde kurulacak yeni birlik teşkilleri, yerini ve kimin tarafından teşkil edileceği emrini yayımlayarak 1 Haziran 1937'tarihinden itibaren bunların teşkilatlanmasına başlanmasını istemiştir. Bu yeni teşkilleri; piyade teşkilleri, 2.Süvari Tümeni için, topçu teşkilleri, fen teşkilleri, hastaneler, diğer teşkilleri ve okullar olarak belirlenmişti. Piyade teşkilleri; Karadeniz Boğazı Komutanlık Karargâhı-Anadolu Kavağı; Ağır Makineli Tüfek Alay Karargâhı, Koşulu Ağır Makineli Tüfek Tabur Karargâhı ile 45. ve 68.Alay için birer Piyade Bölüğü-Kırklareli; 197. Alay Karargâhı-Gelibolu; Ankara Fakülte Talim Taburu-Ankara'da teşkil edilecekti. 2.Süvari Tümeni için; Zırhlı Tugay Karargâhı, Motorlu Birlikler Parkı ve Motorlu Birlikler Sabit Tamirhanesi-Lüleburgaz'da teşkil edilecekti. Topçu teşkilleri; Ölçme Taburu-İstanbul'da teşkil edilecekti.

Fen teşkilleri; Demiryolu Alay Karargâhı, Demiryolu Tabur Karargâhı, Demiryolu İşletme Bölüğü, Dekovil Tamirat Depo Müdürlüğü ve Tamirat Depo Bölüğü-Afyon; Muhabere Takımı (52.Tümen için)-Vize; Muhabere Takımı (Garp Hudut Tugayı için)-Edirne'de teşkil edilecekti. Hastaneler teşkilinde; 300 Yataklı Hastane-Çanakkale; 30 Yataklı Hastane-Afyon; 30 Yataklı Hastane-Muğla; 30 Yataklı Hastane-Antalya; 30 Yataklı Hastane-Gelibolu; Hayvan Hastanesi-Çanakkale'de teşkil edilecekti. Diğer teşkilleri; Hava Koruma Komutanlık Karargâhı, Gaz Genel Komutanlık Karargâhı; Gaz deposu-Ankara; Maçka Seferi Gaz Deposu-İstanbul; İzmir Levazım Amirliği-İzmir; Eskişehir Levazım Amirliği-Eskişehir; Konya Levazım Amirliği-Konya; Diyarbakır Levazım Amirliği-Diyarbakır; Erzurum Levazım Amirliği-Erzurum; Gelibolu Deniz Yollama Memurluğu-Gelibolu; Çanakkale Deniz Yollama Memurluğu-Çanakkale; Trakya

⁶⁶ Köroğlu, a.g.t., Belge-4-7.

Demiryolu İrtibat Subaylığı-Sirkeci; Haydarpaşa Demiryolu İrtibat Subaylığı-Haydarpaşa; İzmir Demiryolu İrtibat Subaylığı-İzmir; Askerî Fabrikalar Harp Sanayi Kıt'ası-Ankara'da teşkil edilecekti. Okullar teşkilinde; Harp Okulu III.Muhakim Şube, 100 Yataklı Hastane-Ankara; Yedeksubay Okulu Piyade Talebe Bölüğü, Topçu Talebe Tabur Karargâhı, Topçu Talebe Bölüğü, Süvari Talebe Bölüğü, Piyade Atış Okulu (3) Subay Bölüğü, Kurs Bölüğü-İstanbul'da teşkil edilecekti.⁶⁷

1937 yılı Temmuz ayında Kırklareli Müstahkem Mevkiinde malzeme kuruluşunda olan 15/24'lük dörder toptan kurulu iki motorlu batarya ve bir motorlu Tabur Karargâhından oluşan 8 toplu Motorlu Müstakil Ağır Topçu Taburu kurulmasına, Çanakkale Müstahkem Mevkiindeki 115.Ağır Topçu Alayının, 1.Topçu Taburunun 20,3'lük Havan Bataryasının malzeme haline konmasına ve Kırklareli'ndeki Ağır Makineli Tüfek Alayı'nın koşulu taburunun koşusuz hale dönüştürülmesine karar verilmiştir. Genelkurmayın değerlendirmesine göre bir harpte düşman hava kuvvetleri öncelikle ordu ve halkın iâşe ve nakliyat işlerini sekteye uğratmaya yönelik harekâta bulunacaktı. Bu nedenle özellikle motorlu tayyaresavar bataryalarının teşkiline önem verilerek bunların gece de görev yapabilmeleri için ışıldak takımlarının satın alınarak kuruluşuna verilmesine başlanılmıştı. Yeni teşkil edilecek ışıldak takımlarının personelinin hazır olması için 1937 yılı Ekim ayından itibaren takım kadrosunun yarısı sayıdaki 11 er tertip ve celp edilmesi emredilmişti. Tayyaresavar bataryaları için satın alınan ışıldaklardan, I., II., III., IV., V., VI., VII. ve VIII. Kolordu kuruluşundaki aynı numaradaki bataryalarla 11., 15. ve 21. Bataryalara 6 Kasım 1937'de üçer adet verilmiştir. Görüldüğü gibi tayyaresavar bataryalarının hem sayılarının hem de gece muharebe yeteneklerinin yetersiz olduğu görülmektedir.⁶⁸

İstiklâl Harbinden sonra Kara Kuvvetlerinin silah ve mühimmatının ikmali için üç esas uygulanmaya konulmuştur. Bunlardan birincisi yurt içinde I.Dünya ve İstiklâl Harbi'nden sonra dağınmış bir şekilde ortada kalan top, tüfek ve diğer silahların ve bunlara ait malzemenin bir araya getirilerek bunlardan kullanılabilir top ve tüfek meydana getirmeye çalışılmıştır. İkincisi, I.Dünya ve İstiklâl Harbi'nden kalan mühimmat harp atımı durumuna sokmak ve yurt içinde yeniden her cins top ve tüfek cephanesi üretmeyi sağlamaktır. Yurt içinde yapılamayan modern silah ve bunların malzemesini dışarıdan alarak yurdun savunmasını sağlamak üçüncü esastır. Cumhuriyet kurulduktan sonra geçen 10 yıllık sürede ordunun tüm giyecek, teçhizat, mutabiye (hayvan koşum malzemesi) ve diğer levazım ihtiyaçlarının hammaddesi tümüyle yerli malı ve hepsi de ulusal fabrikalarda imal edilecek duruma gelmişti. Ancak modern silah,

⁶⁷ Köroğlu, a.g.t., Belge-8.

⁶⁸ Köroğlu, a.g.t., Belge-9-11.

mühimmat ve harp malzemesinde ülkenin yetersiz sanayi durumu nedeniyle bu başarılamamıştı.⁶⁹

1939 yılı başında İstiklal Harbi'nde yurdu ve ulusal namusu kurtarmak için çarpışanlara verildiği gibi 15 Mayıs 1919 tarihinden İzmir'in kurtuluşu olan 9 Eylül 1922 tarihine kadar ordunun manevi varlığının bir ifadesi olan alay sancaklarının da orduda hizmet yapmış şahıslar gibi birer istiklal madalyası ile onurlandırılmalarına karar verilmiş ve bu maksatla bir kanun kabul edilmiştir.⁷⁰ Bu madalyalar Alaylara halkın ve yüksek rütbeli komutanların katıldığı büyük törenlerle verilmiştir. Nisan ayında Edirne'deki alayların madalya verilme törenine halkın katılımıyla I.Or. Mf. Org. Fahrettin Altay, Kor. K. Korg. Salih Omurtak, Tüm. K. Tüm. Hayrullah Fişek, Trakya Umumî Müfettişi Kazım Dirik ve Vali Niyazi Mergen katılmıştır.⁷¹ Alaylara Sancak Verilmesi 1940 yılında da devam etmiştir. Örneğin Hatay Harekâtına katılan 48. Dağ Alayına da (Ayrıca 27. Dğ, 132., 143. ve 172.Piyade; 5. ve 9. Topçu; 1., 2., 4. ve 10. Müstahkem Mevki Topçu Alayları) kanunla istiklal madalyası verilmiştir.⁷² Hatay Harekâtı öncesi teşkil edilen 48.Dağ Alayı için Hatay'da Mart ayında halkın coşkun tezahüratının olduğu büyük bir tören düzenlenmiş tören sonrasında halk öğle yemeğini askerlerle birlikte kışlalarda yemiştir.⁷³

Üç Taraflı Yardım Antlaşması, imzalanmadan önce Avrupa'da ortaya çıkan yeni siyasi durum nedeniyle ordunun hazır hale getirilmesine yönelik 28 Ağustos 1939'da Bakanlar Kurulunda kararlar alınmıştır. Alınan kararlara göre, Trakya ve Batı Anadolu'daki kolorduların kuruluşundaki tümenler seferberlik ilan edilmeden takviye edilerek ulaştırma vasıtalar tamamlanacak ve Trakya'da konuşlu birliklerdeki askerler zamanı gelse dahi terhis edilmeyeceklerdi. 31 Ağustos tarihli diğer Bakanlar Kurulu kararıyla da Trakya ve Ege bölgesinde konuşlandırılmış olan birliklerin mevcutlarının sefer kuruluşuna çıkarılması için belirlenen sayıdaki yedek subay, erbaş ve er silah altına alınmıştır.⁷⁴

Genelkurmay Başkanlığı, yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesi ve gerginleşen siyasi durum nedeniyle Trakya'daki birliklerde görev yapan ve hizmet süreleri Ağustos ayının sonunda dolacak toplam 11.300 erin terhislerinin geri bırakılmasını teklif ettiğinden bu personelin

⁶⁹ BCA, F.30-10-00, K.47, G.301, S.12, T.17.08.1933

⁷⁰26.10.1939 Tarih ve 3579 No.lu "İstiklâl Madalyası Kanununa Müzeyyel 869 Sayılı Kanuna Ek Kanun", **Resmî Gazete**, 07.02.1939, No. 4126; **Kanunlar Dergisi**, C. 19, s. 166-167.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 27.04.1939.

⁷² 24.04.1940 Tarih ve 3807 No.lu "Alay Sancaklarına İstiklâl Madalyası Verilmesi Hakkındaki 3579 Sayılı Kanuna Ek Kanun", **Resmî Gazete**, 30.04.1940, No. 4497; **Kanunlar Dergisi**, C. 21, s. 265.

⁷³ **Cumhuriyet**, 30.03.1939.

⁷⁴ Ayrıca, durum gerektirirse kısmî seferberlik yapılacak ve gelişmelere göre genel seferberlik kararı verilecekti. Bkz. Cebecioglu, a.g.m., s.335.

terhisleri 1111 sayılı Askerlik Kanunu gereğince 1 Ağustos 1939'dan itibaren ertelenmiştir.⁷⁵ Yine eğitim ve manevra maksadıyla 45 gün süreyle ihtiyaç kadar yedek subay ve eratın orduda göreve çağırılması 6 Mart 1940 yılında bir kararnameyle kabul edilmiştir.⁷⁶

Harbin gelişmesine bağlı olarak birlik kadrolarındaki personelin ihtiyaç halinde süratle tamamlanması için 1940 yılı Haziran ayında ihtiyat personeli ve yedek subaylarla ilgili yeni kararlar alınmıştır. Buna göre 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 58. maddesi gereğince altı kolordu bölgesindeki 1911 (1327) doğumlu ihtiyatların ve seferî kuruluşa dâhil olmasına karşın barışta kurulması gerekli görülen birlikler için gerekli sayıda yedek subay 1076 sayılı "İhtiyat Zabıtları ve İhtiyat Askerî Memurlar Kanunu"na göre silâh altına alınmışlardı.⁷⁷

Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluşunda 27 Nisan 1939'da üç ordu, dokuz kolordu, 21 piyade, üç süvari tümeni, üç dağ tugayı olup, müstahkem mevkiiler bölgelerindeki kolordulara bağlanmıştı. Bu kuruluşa göre; I.Ordu'nun kuruluşunda; 4.Kolordu-Eskişehir (1.Piyade Tümeni-Ankara, 23.Piyade Tümeni-Kocaeli); 2.Kolordu-Balıkesir (11.Piyade Tümeni-Bursa, 4. Piyade Tümeni-Edremit); 3.Kolordu-Çorlu (61.Piyade Tümeni-Tekirdağ, 52.Piyade Tümeni-Vize, 46.Piyade Tümeni-Kırklareli, 2.Piyade Tümeni- Lüleburgaz, 28.Piyade Tümeni-Edirne, 224.Sınır Alayı-(Dört taburlu) Edirne, 228.Sınır Alayı (Üç taburlu)-Lalapaşa,15.Sınır Alayı-Demirköy); Kolordu yetkisinde İstanbul K.lığı-İstanbul (33.Piyade Tümeni-İstanbul) vardı. II.Ordu'nun kuruluşunda; 5.Kolordu-Konya (5.Piyade Tümeni-Konya, 6.Piyade Tümeni-Isparta, 203.Dağ Alayı ve 21.Piyade Alayı); 1.Kolordu-Afyon (16.Piyade Tümeni-Manisa, 57.Piyade Tümeni-İzmir, 18.Dağ Tugayı-Muğla, 46.Süvari Alayı); 6.Kolordu-Kayseri (41.Piyade Tümeni-Niğde, 7.Piyade Tümeni-Adana, 39.Dağ Tugayı-İslâhiye vardı. III.Ordu'nun kuruluşunda ise 9.Kolordu-Erzurum (Müstahkem Mevki-Erzurum, 9.Piyade Tümeni-Sarıkamış, Müstahkem Mevki-Kars (Buna bağlı Kars Sınır Alayı), 3.Piyade Tümeni-Erzincan, Sınır Tugayı-Ağrı (Buna bağlı 230.Sınır Alayı-Iğdır ve 238.Sınır Alayı-Doğu Beyazıt), 7.Kolordu-Diyarbakır (14.Süvari Tümeni-Urfa, 17.Piyade Tümeni Elazığ, 2.Piyade Tümeni-Siirt, 20.Dağ Tugayı) Ayrıca doğrudan Genelkurmay'a Bağlı Van Sınır Tugayı-Van (227.Sınır Alayı-Van; 221.Sınır Alayı-Çölemerik) ile Güney Sınır Tugayı (239.Sınır Alayı-Urfa, 22.Sınır Alayı) vardı.⁷⁸

II.Dünya Harbi öncesi Türk Ordusunda, Harp Akademilerinde 3-4 Alman uzmanı, Hava

⁷⁵ BCA, F.30-18-1-2, K.88, G.76, S.6, T.01.08.1939

⁷⁶ BCA, F.30-18-1-2, K.90, G.21, S.5, T.06.03.1940.

⁷⁷ BCA, F.30-1-0-0, K.40, G.239, S.13, T.07.06.1940; BCA, F.30-1-0-0, K.40, G.239, S.13, T.06.1940.

⁷⁸ Cebecioğlu, a.g.m., s. 374.

Akademisi'nde İngiliz subayları ve fabrikalarda görev yapan uzman ünvanlı Almanlar vardı.⁷⁹ Türk Kuvvetleri sayısı Gnkur. Bşk.lığında yapılan Türk-İngiliz görüşmelerinde, “*Dokuz Kolordu+İstanbul Kumandanlığı, üç Süvari Tümeni, dört Hava Alayı, bir Kimya Taburu, Jandarma Gümrük ve Hudut Kıtaları. Bu teşkilatın bütünü olarak yaklaşık 300.000 Kişilik bir ordumuz mevcuttur. Seferberlikte teşkili hedeflenen tümen sayısı 42'dir.*” olarak resmî kayıtlarda yer almıştır.⁸⁰

II.Dünya Harbi öncesinde, Türk Ordusunun modern harp silah, araç ve gereçleri ile donatılması için ikmal planları hazırlanmasına rağmen devlet bütçesinin yetersizliği nedeniyle planlar istenilen düzeyde gerçekleştirilememiştir. II.Dünya Harbi'nin ayak seslerinin adeta işitmeye başladığı 1938 yılının sonlarına doğru Türk Ordusunun gücünü, kuruluşunda üçer piyade tümeni olan 15 kolordu (bir süvari kolordusu ve 14 Kolordu) ile bir zırhlı Tugaya ulaştırmayı hedefleyen yeni bir ikmal planı (Dördüncü ikmal planı) kabul edilmişti.

Türkiye Ordusunun güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi için önemli adımlar atmasına karşın 1939 yılında diğer modern ordularla karşılaştırıldığında harp malzemesi yönünden gerisindeydi. Bu durumu bilen Genelkurmay Başkanlığı, dördüncü ikmal planı ile orduyu II.Dünya Harbi tehlikesine hazırlamak için plan hazırlayarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Dördüncü ikmal planı için gerekli olan parasal destek 27 Mayıs 1938 tarihinde İngilizlerden sağlanan altı milyon sterlinlik kredi anlaşmasıyla karşılanmaya çalışılmış ve bu kapsamda ordunun ihtiyaçları için İngiltere'ye siparişler verilmişti. Ancak sipariş tutarı bunun çok üzerinde yaklaşık 21 milyon sterlin tutarında olmuştur.⁸¹ İngiliz Büyük elçisinin 1938 yılındaki raporlarına göre Türkiye İtalya'dan gelecek bir saldırıyı birinci öncelikli tehdit olarak gördüğünden kıyı korunmasına önem veren sahil bataryalarının temine ağırlık vermişti. Ayrıca modernizasyon kapsamında Türkiye 64 orta-ağır tank, 32 zırhlı otomobil 350 kamyon ve 150 arazi otomobili almak arzusundaydı. Bu gecikmiş harp malzemesi alım planlaması nedeniyle savunma harcamaları bütçede önceki yıllarla karşılaştırıldığında en büyük oranı teşkil etmeye başlamıştı.⁸²

Bir Türk askerî teknik heyeti 26 Temmuz 1938 tarihinde İngiltere'ye giderek dört destroyer, dört denizaltı, iki mayın dökücü, üç refakat gemisi, dört torpidobot, dört denizaltı avcısı, bir ağ döşeyici, iki ağır ağ, Çanakkale Boğazı'nın müdafaasında kullanılmak üzere 15 inç'lik kıyı

⁷⁹ Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu (Tezde İDH olarak verilecektir. İDH, Kutu No., Gömlek No., Belge No.) İDH, K.3, G. 037, B.1.

⁸⁰Bir kolordu; kolorduların bazıları iki, bazıları üç tümenlidir. Tümenler üçer alaylıdır. Bazılarında birer topçu tugayı vardır. Bkz. İDH, K.3, G.002, B.1.

⁸¹ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 396

⁸² Deringil, a.g.e., s. 35-36.

topları ve taretleri ile 20 torpili kapsayan harp malzemesi programının teminine çalışmıştır. Bunlardan dört destroyer, dört denizaltı, iki mayın döşeyici ve yardımcı malzemelerin temini konusunda anlaşmaya varılmıştır. Yine 1939 yılı Ocak ayında Türkiye 25 Avro Anson modeli bombardıman eğitim uçağı ve 10 Blenheim modeli tayyare alımı için anlaşma imzalamıştır.⁸³

II.Dünya Harbi tehlikesi nedeniyle ordunun noksanlarını gidermek için kabul edilen dördüncü ikmal planına göre Kara Kuvvetleri teşkilatında düzenlemeye gidilmiştir. Eldeki imkânlar ve dış politikadaki gelişmelere göre bu planlamadaki hedefler safha safha uygulamaya konmuştur.

Birinci safhada öncelik Trakya bölgesinin kuvvetlendirilmesi faaliyetlerine verilmiş bu maksatla Ege Denizi kıyılarının ve Çanakkale Boğazı'nın savunulmasına dair önlemler alınmıştır. Kara Kuvvetleri seferi duruma geçirilmiş bu kapsamda çekirdek kuruluşta olan birlikler ve bunlara ateş desteğı sağlayacak topçunun teşkilatı normale çıkarılmıştır. Birliklerin noksan olan personel kadroları seferî mevcuda tamamlanmıştır. Barış kadrosunda 22 piyade ve üç süvari tümeni ile sekiz bağımsız tugay ve bir zırhlı tugayın bulunduğu Türk Ordusu, üç ordu müfettişliği şeklinde teşkilatlanmıştı. Ordu müfettişlikleri, sevk ve idare açısından etkinliklerinin artırılması için II.Dünya Harbi'nin başında ordu komutanlıkları olarak yeniden yapılandırılmıştır. Seferde kurulacak tümenlerin oluşturulmasıyla barış durumundaki 10 kolorduya (İstanbul Komutanlığı dahil) beş kolordu (10., 12., 17., 18. ve 20.Kolordular) daha ilave edilerek Kara Kuvvetlerinin gücü 1939 yılında 15 kolordu (Bir süvari kolordusu/kolordular üçer tümenli) ve bir zırhlı tugaya ulaşmıştır. Bu kolorduların (süvari kolordusu dahil) kuruluşunda genellikle üçer tümen vardı. Bir anlamda seferî teşkilat ve kadro uygulamaya başlayan ve silah altına alınabileceklerin %65'i celp edilen Kara Kuvvetleri personel mevcudu 1.300.000 ulaşmıştı. Bu birlikler ağırlıklı olarak yaya piyade olup topçu, zırhlı ve motorlu araç ve muhabere imkan ve kabiliyetleri yetersizdi.⁸⁴

12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonundan sonra Haziran ayında İngiliz askerî görüşmeleri başlamasına rağmen İngiltere'den hiçbir harp malzemesinin gelmemesi Türk yetkililerinde bir hayal kırıklığına neden olmuş bu durum İngiltere Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull Huggessen'e de ifade edilmiştir. İngilizlere göre bunun nedeni harp malzemesini kabul edecek Türk limanlarının kapasitelerinin yetersiz olmasıydı. İngiltere Büyükelçisi Huggessen, Türklerin kendileri ile iş birliği yapmasının harp malzemesi ve mali yardımlarla

⁸³Blenheim tayyareleri 1939 yılı Ocak ayının sonunda Türkiye'ye gelmiştir. Bkz. Tekeli-İlkin, a.g.e., s.409.

⁸⁴ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 49; Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 60; Cumhuriyetin 60ncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 7; Türk Subaylarının II.Dünya Harbi Hatıraları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 50-54.

olabileceği düşüncesini Temmuz ayında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Edward Wood Halifax'la Temmuz ayında paylaşmıştır.⁸⁵

Türk Ordusu harp için hazırlıklarını sürdürürken Türkiye kışın en sert geçtiği aylarda 1939 yılı Aralık ayında Erzincan'da ve hemen akabinde 1940 yılı Ocak ayındaki depremlerle sarsılmıştır. Bu depremler nedeniyle II.Ordu Karargâhı Erzurum'a gönderilirken askerî orta okul öğrencileri de Konya'da eğitimlerine devam etmişlerdir.⁸⁶

Sözde Romen Ordusunun eğitimine destek olmak için 1940'ta Romanya'ya giren Almanlar, 1941 yılında buraya önemli miktarda kuvvet sevk etmiş ve Balkan ülkelerini tehdit etmeye başlamıştı. Çünkü Almanlar, Yugoslavya ve Yunanistan'ı da işgal ettikten sonra Çanakkale Boğazının hemen karşısındaki Semadirek, Limni ve Sakız adalarını da ele geçirerek Ege Denizi'nde kontrol sağlamaya başlamışlardı. Diğer taraftan İtalyanlar da Sisam'ı işgal etmişlerdi. Harbin Balkanlara yayılarak Türkiye sınırlarına kadar ulaşması nedeniyle Genelkurmay Başkanlığı, kış mevsimi kapsamında bir kısım kolorduları daha takviye etmiştir. Batı Anadolu kıyıları tehdit altında kaldığından yeni birliklerin teşkil edilmesiyle üç ordu komutanlığının kuruluşunda 41 piyade tümeni, üç süvari tümeni, üç bağımsız tugay ile müstahkem mevki ve bağımsız alaylar vardı. Bu yeni duruma göre I.Ordu (İstanbul)-3., 4. 6., 10., 15. ve 20.Kolordular ile İstanbul Komutanlığı İstanbul Boğazı, Çatalca ve Kırklareli Müstahkem Mevkilerinden; II.Ordu (Balıkesir)- 1., 2., 5. ve 12. Kolordular ile Çanakkale Boğazı ve İzmir Müstahkem Mevkiinden; III.Ordu (Erzurum)- 7., 8., 9. ve 18.Kolordular ile Erzurum, Kars Müstahkem Mevkilerinden teşkil edilmişti Ayrıca Bağımsız 17.Kolordu mevcuttu. Kara Kuvvetleri birliklerinin sınırlara yakın bölgelerde konuşlanmaları nedeniyle, geri bölgelerde oluşan boşlukların II.Dünya Harbi'nde ortaya çıkan düşman hava indirme ve paraşüt birliklerine karşı savunulması için personel açısından yeterli olan sivil ve askerî tesis ve fabrikaların işçilerine silah dağıtılmış, jandarma ve halk eğitilerek teşkilatlandırılmıştır. Demiryolu ve limanların korunması için de çekirdeğini jandarma kuvveti teşkil etmek üzere koruma kuvvetleri teşkilatı kurulurken, Gümrük Muhafaza ve Orman Koruma Birlikleri takviye

⁸⁵ Halifax, İngiltere'de bulunan Org. Kazım Orbay'a Türk Ordusunun almak istediği harp malzemesini İngiltere'nin satabileceğini söylemiştir. Huggessen'e göre, Türkiye tarafından istenen kredi yaklaşık 35 milyon sterlin olup bununla cephane üretimi tesisleri kurulması, mevcut olanların iyileştirilmesi ve ihtiyaç olanların inşası için kullanılacaktı. Bkz. Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, 3.Baskı, İstanbul, 2009, s. 282-284.

⁸⁶ Erzincan depremi nedeniyle Londra'da oluşturulan Türk-İngiliz yardım heyeti temsilcisi General Sir Wyndham Deeds, Türkiye'ye destek olmak için 28 Ocak 1940'ta Türkiye'ye gelmiştir General Deeds, 15 bin sterlin toplandığını, ayrıca önemli miktarda sıhhi malzeme, elbise ve diğer eşyanın depremden zarar görenler için İngiltere'den iki vapurla Türkiye'ye gönderildiği açıklamasında bulunmuştur. General 12 Şubat 1939'da İsmet İnönü ile de görüşmüştür. Bkz. **Tan**, 05,08,29.01.1940; **Cumhuriyet**, 06,07,29.01.1940; **Cumhuriyet**, 13.02.1940.

edilmişlerdir.⁸⁷

İkinci safhada İngiltere ve Fransa'dan sağlanan 25.000.0000 sterlin askerî malzeme kredisinden istifadeyle (Bundan Deniz ve Hava Kuvvetleri de yararlanmıştı.) Kara Kuvvetlerinin ihtiyacı olan bir kısım tayyaresavar, tanksavar, tank ve top silahları alınmıştır. Ayrıca optik malzemeler, fabrikalar için yedek parçalar ve tezgâhlar, motorlu araçlar için sabit tamirhane malzemesi ve seyyar tamirhanelerin ihtiyacı olan yakıt pompaları ve depo malzemeleri yapılırken bazı silahların Türkiye'de yapılamayan mühimmatı tamamlanmıştır.

Batı Anadolu'daki birliklerin takviye edilmesi üçüncü safha faaliyeti olmuştur. Seferî mevcuda ulaşmak için silah altına alınan eski doğumlulara 45 günlük süre ile yeni eğitim ve öğretim programları uygulanmaya başlanmıştır. Almanlar, Polonya'yı işgal edip Ruslarla paylaştıktan sonra Rus-Fin harbi başlamıştır. Türkiye, Dışişleri Bakanının sınırları garanti altına almak için Moskova'da yaptığı görüşmelerde olumlu bir sonuç alamaması üzerine dördüncü safhada ülkenin doğu sınırlarında konuşlu birlikler takviye edilerek seferî kuruluş ve kadroya çıkarılmışlardır.⁸⁸

Harbin kritik bir durum alması üzerine Türkiye'nin doğu ve batı olmak üzere iki cephede harbe girme olasılığına karşı kış mevsiminde beşinci safha tedbirleri uygulanmaya konmuştur. İlkbahara kadar iki cephede de yeterli bir kuvveti oluşturabilmek için ilkbaharda silah altına alınacak 1,5 yıl hizmete tabi olan erler de dahil olmak üzere bütün sınıflar celp edilerek birliklerin kadroları yükseltilmiştir. Bu personele yoğunlaştırılmış eğitimler verilirken 45 günlük bir eğitim programı kapsamında silah altına alınmış olanlar terhis edilmiştir. Personel kadroları yetersiz olan muhabere ve istihkâm birliklerine, teşkil edilmesine karar verilen topçu birliklerine, ölçme alayına ve zırhlı tugaya kadrolarının bir katı daha fazla sayıda er sevk edilmiştir. Teşkil edilecek birliklerin ihtiyacı olan subayları tamamlamak için Sınıf Okullarındaki muvazzaf subaylar Şubat ayı başlarında, Yedek Subay Okulundaki öğrenciler de Mart sonunda kıtalara katılacak şekilde eğitim programlarına tabi tutulmuşlardır. Bütçe nedeniyle barışta teşkil edilemeyen değişik sınıflara ait birlik ve teşkilleri (ikmal işleri için nakliye birlik ve kolları, topçuya dahil koşulu ve çakılı bataryalar, ağır makineli tüfek bölükleri vb.) büyük oranda tamamlanarak silah gücü yönünden de takviye edilmişlerdir.⁸⁹

⁸⁷ Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 84-85; Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 60; Cumhuriyetin 60'nci Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 7-8;

⁸⁸ Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 85; Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 60; Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 6-7.

⁸⁹ Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 86; Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 60; Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 6-7

Altıncı safhada, harbe girme olasılığına göre seferberlik hazırlıklarının bir üst dereceye çıkarılması için personel sayısı artırılarak yeni alınan veya depolarda bulunan silahlarla yeni birlikler oluşturulmuştur. Kara Kuvvetleri görevini en üstün şekilde yapabilmesi için piyade sınıfı bu dönemde havanlar, tanksavar silahları ile ağır ve hafif makineli tüfeklerle teçhiz edilmiştir. Rhein Metall, Krupp, Bofors, Skoda gibi çeşitli model ve çaptaki koşulu ve motorlu toplarla teçhiz edilen topçu sınıfının gücü artırılmıştır. Fransa ve İngiltere'den alınan tayyaresavar topları ve tanklar ile yeni birlikler teşkil edilerek kadrolara ilave edilmişlerdir. İngiltere ve Fransa'dan hafif ve ağır makineli tüfekler ile piyade tüfekleri de satın alınmıştır. Yeniden teşkil edilen motorlu birliklerin ihtiyacı olan traktörler, kamyon ve kamyonetler ile motosikletler alınmıştır. Yeni birliklerin teşkili ile süvari ve topçu sınıflarının binek ve koşum hayvan ihtiyacı da yurt içinden karşılanması zorlaştığından bir kısmının yurt dışından satın alınmasına gayret edilmiş ancak dünyanın bu kritik zamanında ihtiyaçların temininde büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Çünkü barış zamanında malzeme satan devletlerinde bunlara ihtiyacı artmış ayrıca karşıt görüşteki devletlerden bunları temin imkânı kalmamıştı. Harp devam ederken İngiltere ve Fransa gibi dost devletler de kendi durumlarının yetersizliklerini ileri sürerek gerekli miktarda yardım yapmamışlardır. Bu nedenle bir kısım malzemenin Amerika'dan satın alınması düşünülmüş ancak fazla bir şey temin edilememiştir.⁹⁰

II.Dünya Harbi öncesi Genelkurmay Başkanlığı özellikle düşman hava taarruzlarına karşı savunmada kullanmak için İngiliz ve Fransızlardan alınacak harp malzemeleri arasına 7,5 sm. çapında tayyaresavar toplarını da dahil etmeyi düşünmüştü. Ancak Genelkurmay, Temmuz ayından itibaren 7,5 sm. çapındaki tayyaresavar toplarının etki yönünden yetersizliği nedeniyle tayyaresavar topu çapının belirlenmesi için incelenme başlatmıştır. Hatta Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 9,4 sm.lik topların bu açıdan incelenmesini emretmiştir. Genelkurmayın bu inceleme ihtiyacının maksadı satın alınacak topların uzun süre hizmette kalma imkânı ile hizmette kalacağı süre zarfında ateş gücü açısından Türk Ordusunun gücüne yapacağı katkının belirlenmesine olan gereksinimden kaynaklanmaktaydı. I.Dünya Harbi ve İspanya Harbinden elde edilen tecrübelerin de dikkate alındığı etüt ve değerlendirmeler sonucunda hava savunmasında kullanılacak 7,5 sm çapındaki tayyaresavar toplarının yetersiz kalacağı bu nedenle tayyarelere yapılacak etkili bir atış için çapın en az 8,8 sm. olmasına karar verilmiştir.⁹¹

Bu harpte önemli bir silah haline gelen uçaklara karşı, Kara Kuvvetlerine ilk fırsatta 68 adet 94

⁹⁰ Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 86. Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 103,104; Cebecioğlu, a.g.m., s. 331-332.

⁹¹ İDH, K.3, G.008, B.(1-9).

mm. lik tayyaresavar topu, ışıldaklar ve dinleme aletleri alınmıştır. Böylece topçu birliklerinde 7,5/42 sm.lik hava hedeflerine de atış yapacak kabiliyette sahra bataryalarının eğitimine başlanmış, yedek parça, malzeme ve cephanesi silah yanında bulundurulmuştur. Alçaktan yapılacak hava taarruzlarına karşı korunma eğitimleri üzerinde durulurken piyade bölüklerinde hafif makineli tüfekleri her an kullanılacak şekilde hazır hale getirilmiştir. Tayyaresavar bataryaları taburca kullanıldığında buna destek olacak ışıldak takımlarının bölükçe kullanılması eğitimleri yapılmıştır. Zırhlı birlik tehdidine karşı da tanksavar topları, Brand havanları gibi II.Dünya Harbi'nde önemli rol oynayan silahlar ile bunları çeken ve taşıyan motorlu araçlar ve optik malzemeler ve her top için 1000 atım cephane ikmalı yapılmıştır. Alaylara kadar birlikler yeteri kadar telsiz cihazları ile donatılmaya çalışılmıştır. Ulaştırma birliklerinin bakım ve onarım işleri için yeni kadrolar ilave edilmiş, sıhhiye veteriner teşkilatında ihtiyacı karşılayacak düzenlemeler yapılmıştır. Herhangi bir baskında süratle yer değiştirmesi ve intikal edebilmesi için büyük karargâhların kadrolarına motorlu araçlar dahil edilmiştir. Kolordu kuruluşuna kimya taburlarına ilaveten gazlara karşı korunma için bir kimya takımı, müstahkem mevkiilerin kadrolarına birer alev bölüğü ilave edilmiştir.⁹²

1940 yılı başında, zırhlı tugayın T-26 tankları ile donatılmış olan tank taburu, Fransızlardan 100 adet Renault ve İngilizlerden alınan 16 Adet Vickers tankıyla alay kuruluşuna sokularak zırhlı alay olarak adlandırılmıştır. Bu alayın kuruluşunda özellik ve kabiliyetleri birbirinden farklı İngiliz, Fransız ve Rus yapısı üç ayrı tank modeli olması tankların bakım ve yedek parça ikmalinde soruna neden olmuştur. 1940-1942 yıllarında ödünç verme ve kiralama kanununa göre Türkiye'ye Amerikan ve İngiliz yapısı silah ve araçlar verilmesiyle 1943 ilk baharında yeni zırhlı tugaylar teşkil edilmeye başlanmıştır. 1942 yılında personelin eğitimi için Ankara'da "Tank Talimgahı" kurulmuş ve talimgah 1943'te "Tank Okulu", 1944'te "Zırhlı Birlikler Okulu" adını almıştır. 1944 yılından itibaren de muharip sınıf olan tank sınıfı (Tank sınıfı işareti, siyah renkli çuha üzerine sarı madeni tank olarak tespit edilmiştir.) teşkil edilerek Tank subayları, Harp Okulu'ndan seçilerek Tank Okulu'nda sınıf eğitimlerini almışlardır. Tank Astsubayları da yine Tank Okulunda yetiştirilmişlerdir.⁹³

Tank Okulu subay ve gediklilerden oluşan ilk mezunlarını Başvekil Şükrü Saraçoğlu, Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay, vekiller, mebuslar ve generallerin hazır bulunduğu bir törenle 17 Şubat 1944'te vermiştir. Tank sınıfı kurulması nedeniyle, farklı sınıflara mensup 245

⁹² **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 87; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 61.

⁹³ 1943 yılında şasisi Kırıkkale'de yapılan ve bir Ford marka motor ile donatılmış Türk yapısı tankın tecrübeleri yapılmış ancak endüstrideki alt yapı yetersizliği nedeniyle olumlu sonuç alınamamıştır. Bkz. **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 90-91;

subay (Bir Sv. Alb. ve bir Yb; sekiz P. ve iki Sv. Bnb.; iki P. Öyzb.; 39 P. ve 12 Sv. Yzb; 79 P., 10 Sv. ve üç Top. Ütgm. ile 25 P., iki Sv. 12 Top., 48 Tnk. Tgm.; bir Nk. Ütgm.) tank sınıfına nakledilmişlerdir.⁹⁴

Türk Ordusu, 1943 yılında nicelik ve nitelik olarak büyümesini ve güçlenmesini sürdürmüş, kuruluşuna modern tanklar ve zırhlı araçlar, tanksavar ve tayyaresavar birlikleri dahil olmuştur. Üç taraflı yardım antlaşması kapsamında harp devam ederken Müttefiklerle yapılan görüşmelerde Türkiye harbe girdiğinde Türkiye'ye takviye kuvvetleri olarak İngiliz zırhlı birlikleri, tayyaresavar ve tanksavar birliklerinin de gelmesi planlanmıştı. Ancak bu birliklerin Türkiye'ye gelmesi koşullarının oluşması çok güçtü. Örneğin İtalyan adalarının İngilizlerce Yuna adalarının Türklerce işgal edilerek deniz yollarının emniyetle birliklerin intikaline uygun hale getirilmesi, Türkiye'ye gelen birlikler için indirme limanlarından her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak üslerin tesisi, görev bölgelerine sevkleri için gerekli yolların yapılması gibi koşulların önemli bir bölümünün gerçekleştirilmesi imkânsız gibi görülüyordu. Bundan başka Türk Ordusunun ihtiyacı olan harp malzemesi tamamlanmadan İngilizlerin Türkiye'ye göndereceği kuvvetlere güvenerek harbe girdiğimizde muharebe sahasında yalnız kalma ihtimali vardı. Almanların taarruzu üzerine Norveç ve Yunanistan'a çıkan İngiliz askerleri Alman işgaline karşı başarılı olamaması buna bir örnekti. Bu gerçekler nedeniyle İngilizlerin Türkiye'ye gönderecekleri takviye kuvvetlerine bel bağlayarak harbe girmek Genelkurmay'ın değerlendirmesine göre çok büyük bir riskti. Bu nedenle 1943-1944 yıllarında Türk ve Müttefik Genelkurmayları arasında yapılan görüşmelerde Türk heyeti, harp planından önce Türk Ordusunun istediği harp malzemesinin tamamlanması konusunu her fırsatta gündeme getirerek bir anlamda hükûmete harbe katılmamak konusunda zaman kazandırmıştır.⁹⁵

Harp devam ederken Türk Ordusu 1943 yılı ortalarında en güçlü duruma gelmiştir. 27 Nisan 1939'da Kara Kuvvetlerinin kuruluşunda; üç ordu, 10 kolordu, 21 piyade tümeni, üç süvari tümeni, üç piyade tugayı varken 1943 yılı ortalarında beş kolordu, yirmi piyade tümeni, bir zırhlı tümen, bir süvari tugayı ve iki zırhlı tugay daha artarak üç ordu, 15 kolordu, 41 piyade tümeni, üç süvari tümeni, bir zırhlı tümen, üç piyade tugayı, bir süvari ve bir zırhlı tugay vardı. Kara Kuvvetlerinin mevcudu da bu dönemde artarak 1.300.000 sayısına ulaşmış, silah altına alınabilecek mükelleflerin %65'i silah altında olmasına karşın genel seferberlik resmen ilan edilmemiştir. Harbin sonlarına doğru, Genelkurmay Başkanlığı 5 Şubat 1944'te beş piyade tümeni (25, 26, 32, 67 ve 71. Piyade Tümenleri), dört piyade tugayı (60, 61, 71, 72. Piyade

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 18.02.1944; **BCA**, F.30-11-1-0, K.178, G.27, S.5, T. 26.09.1945.

⁹⁵ Cebecioğlu, a.g.m., s.359

Tugayları) ve kolordulara doğrudan bağlı piyade alaylarını (14 Piyade alayı) lağvetmiştir. Bu yeni duruma göre, Kara Kuvvetleri üç ordu, 15 kolordu, 35 piyade tümeni, üç süvari tümeni ile bir zırhlı tümen, bir dağ tugayı ve bir zırhlı tugaydan kuruluydu. Mart ayında Kara kuvvetlerindeki hücum bölükleri, 34 modeli ağır makineli tüfek bölükleri, Gaz Genel Komutanlığı ve bazı hastaneler lağvedilmiştir. Piyade alaylarının havan ve tanksavar takımları bölük haline getirilmiştir. Zırhlı tümen kuruluşunda bulunan zırhlı tugaylar ile bağımsız zırhlı tugaylar tensik edilmiştir. Tümenler için birer tanksavar taburu, kolordular ve ordular için ise birer tanksavar alayı kurulmuştur.⁹⁶

II.Dünya Harbi esnasında Türkiye'nin doğu ve batı sınırlarına yakın yerlerde meydana gelen muharebeler devam ederken Kara Kuvvetleri birlikleri bir taarruz durumuna karşı gece gündüz tetikte beklemiş, gündüzleri eğitim, tatbikat, atış ve tahkimatla uğraşmış, ağır kış şartlarında bile geceleri silah mevzilerinin hemen gerisindeki çadırli ordugâhlarda barınmıştır. Bu yıllarda kuruluşta acemi er birlikleri olmadığından orduya celp edilenler acemi ve usta eğitimlerini aynı birliklerde yapmışlardır. II.Dünya Harbi'nin bitimini müteakip ordunun seferî durumdan hazar durumuna geçirilmesi için bazı kolordular ve tümenler lağvedilmiş hazar teşkilatında kalacak birliklerin kuruluş ve kadroları tensik olunmuş, kolordu sayısı 14'ten sekize (2., 3., 5., 6. 7., 8., 9. ve 15. Kolordular) indirilmiştir.⁹⁷

1.2.2. Deniz Kuvvetleri

I.Dünya Harbinden yorgun ve birçok uzvunu kaybetmiş halde çıkan deniz ordusu, Mondros Mütarekesi yıllarında tamamen harap olmuş, birtakım gemileri Haliç'te atıl vaziyette kaldığından çürümüş ve kadro dışında kalmıştı. Harpte yaralanan Yavuz harp gemisi de bunlar arasındaydı. İstiklal Harbi'nden sonra 1923-1933 yılları arasında donanmanın kuvvetlendirilmesi için, Mecidiye gemisi yeniden tamir edilip topları yenilenmiş, Hamidiye, Berk-i Peyk, Taşoz, Samsun, Basra, Seyyar Algarnıya, Turgut Alp Maçunası (Vinç gemisi), Kemal Reis, Hızır Reis, İsa Reis gemileri de tamir edilmiş ve bir kısmına mayın tarayıcı cihazlar konularak daha yeterli hale getirilmişti. Yavuz'un esaslı bir şekilde tamiri ve hasarlarının giderilmesi düşünüldüğünden Gölcük'te bir sabit havuz yaptırılmış ve gemi havuza alınarak yeni denecek hale getirilmiştir. Bu sırada daha sonra Gölcük'te deniz fabrikaları olarak kullanılacak tesis ve atölyelerde kurulmuştur. Donanma'nın takviyesi için Avrupa tezgâhlarında

⁹⁶ Cebecioğlu, a.g.m. s.360, 368, 380.

⁹⁷ Tüm kara birlik ve unsurlarını tek bir komutanlık altında toplamak amacıyla 1 Temmuz 1949'da Kara Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuştur. Bkz. **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 88; **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 49-50. **Cumhuriyetin 60'ncü Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 8.

son sistem dört torpido muhribi, üç avcı botu, dört adet modern denizaltı gemisi yaptırılmış, mayın gemileri, römorkör, motörler, layterler, mayın motorbotları gibi bazı gerekli deniz vasıtaları satın alınmıştı.⁹⁸

Kısaca, Osmanlı Devleti'nden, Cumhuriyet yönetimine Haliç'te çürümeye terkedilmiş birkaç parça yaşlı gemi ile beş yıldır tezgâhları durmuş bir tersane miras kalmıştı. Mevcut durumu günün şartlarına göre yeterli düzeyde olmadığından 1923 yılında donanma bir eğitim filosu görünümü sergiliyordu.⁹⁹ Donanmada, İtalyan, Balkan ve I.Dünya Harplerini yaşamış esaslı şekilde onarıma ihtiyaç duyan 11-30 yaşlarındaki gemiler vardı.¹⁰⁰ Büyük kısmı görev yapamaz durumda olan bu gemilerden bir eski muharebe gemisi, iki muhrip, sekiz torpidobot ve iki gambot derhal hizmet dışına çıkarılmıştır.¹⁰¹

1924 yılı başlarından itibaren Müdafaa-i Milliye Vekâletine bağlı bir "Bahriye Dairesi" ile idare edilen Türk Deniz Kuvvetleri, 31 Aralık 1924'te Millî Müdafaa Vekâletinden ayrı bir kuruluş olarak "Bahriye Vekâleti" tarafından yönetilmiş ancak eğitim, tatbikat ve denetlemeler yönünden ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine bağlanmıştır. Vekâlet, 1928'de lağvedildikten sonra M.M.V.ne bağlı bir müsteşarlık haline dönüşmüştür. Bu dönemde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde de bir Deniz Muavinliği mevcuttu. Bu makam sonraki yıllarda "Deniz Müşavirliği" daha sonra da "Deniz Kurmay Başkanlığı" adını almıştır. Haliç Tersanesinin 1926 yılında Gölcük'e¹⁰² taşınmaya başlayan bazı kuruluşları o zamanki Seyr-i Sefâin İdaresi'ne devredilmiş "Taşkızak Fabrikası" adı ile küçük bir teşekkül muhafaza edilmiştir.¹⁰³ Cumhuriyetin ilk yıllarında donanma ve denizin kara tesisleri M.M.V.ne bağlı olan "Bahriye Dairesi Reisliği" emrine verilmiştir. "Bahriye Dairesi Reisliği" 1928 yılında, "Deniz

⁹⁸ BCA, F.30-10-00, K.47, G.301, S.12, T.17.08.1933.

⁹⁹ Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 126; Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 24.

¹⁰⁰ Bunlar; bir eski muharebe gemisi, iki torpido kruvazörü, bir muharebe kruvazörü, iki kruvazör, sekiz torpidobot, beş muhrip, dokuz motorgambot, sekiz gambot, üç mayın gemisi ile yat ve taşıt gemileri gibi çeşitli destek gemilerdir. Bkz. Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 58; Terzioğlu, a.g.e., s. 85; Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", Belleten, C. XXXVII, S. 148, TTK Basımevi, 1973, s. 502.

¹⁰¹ Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, s.127.

¹⁰² İzmit Körfezi'nde bulunan Gölcük'te, harp ve yardımcı gemilerin, bakım ve barınmaları için bir tamir liman ve tersanesinin önemli bölümlerinin inşası için kanun kabul edilmiştir. Bkz. 08.05.1933 Tarih ve 2173 No.lu "Harp Gemilerinin Tamiri İçin Gölcükte Tamir Liman ve Tersane Yapıtırılması Hakkında Kanun", Resmî Gazete, 14.05.1933, No. 2400; Kanunlar Dergisi, C. 12, s. 297; Afif Büyüktuğrul, "Türk-Yunan İlişkileri", Silâhlı Kuvvetler Dergisi, S. 252, Gnkur. Bşk.lığı Basımevi, Ankara, 1974, s.10-12.

¹⁰³ Bu nakilden evvel İzmit'e bir "İzmit Üss-ü Bahri" ve "Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı" kurulmuş, "Harp Silâh ve Vasıtaları Kumandanlığı" ile "Liman Kumandanlığı" gibi bazı teşekküller de sonradan ilave edilmiştir. 1935 yılında Gölcük tersanesinde ilk defa olarak bir akaryakıt gemisi (Gölcük) inşa edilerek denize indirilmiştir. Bkz. Terzioğlu, a.g.e., s. 85-86.

Müsteşarlığı”¹⁰⁴ ismini alarak yedi şube halinde yeniden teşkilatlandırılmıştır.¹⁰⁵

26 Nisan 1928’de Genelkurmayda bir Deniz Muavinliği ile Deniz Harekât ve Eğitim Şubeleri faaliyete geçirilerek Deniz Kuvvetlerinin en yüksek makamı olan Donama Komutanlığı idarî işlerde M.M.V.ne eğitim ve harekât bakımından da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı olarak kalmıştır.¹⁰⁶

Donanmanın güçlendirilmesi amacıyla denizaltıcılıkla ilgili 1924 yılında Avrupa’ya üç kişilik inceleme heyeti yollanmış ve akabinde 24 Kasım 1925’te, Cumhuriyet Hükûmetinin ilk harp gemisi siparişi olan I. ve II. İnönü Denizaltı gemileri, Hollanda tezgâhlarına ısmarlanmıştır. 1929 yılında ise İtalya tezgâhlarına¹⁰⁷ iki muhrip, iki denizaltı üç hücum bot ısmarlanmış ve hemen arkasından iki yeni muhrip satın alınmıştır. İtalya’da inşa edilen üç hücumbot, iki denizaltı ve iki muhrip 1931 yılında donanmaya katılmış ve Yavuz Muharebe Gemisinin modernizasyonu ile teşkilatlanması tamamlanmıştır. Bu yeni gemilerin Deniz Kuvvetleri kuruluşuna dahil olmasıyla teşkilatında yeni düzenlemeye gidilerek (Donanma Kumandanlığı ismi kaldırılmış) Donanma Harp Filosu Kumandanlığı (Yavuz ve yeni gemiler), Denizaltı Filosu Kumandanlığı (Denizaltılar) ve İhtiyat Filosu Kumandanlığı (Eski gemiler) olarak yeniden düzenlenmiştir.¹⁰⁸ Daha önce kara subayları ile kurmay subay eğitimi alan deniz subayları için 1930’da Yıldız Sarayı’nda ayrı bir binada Deniz Harp Akademisi eğitim/öğretim faaliyetine başlamıştır.

1932 yılında donanmada dört muhrip (Adatepe, Kocatepe, Tınaztepe ve Zafer) ve dört denizaltı (I. İnönü, II. İnönü, Sakarya ve Dumlupınar) mevcuttu. 1934 yılına gelindiğinde ise donanmanın kuruluşunda; Harp Filosu, İhtiyat Filo, Muhrip ve Avcı Botları Filotillası, Denizaltı ve Mayın Arama Filotillaları vardı. Bu kuruluşa Ağustos ayında İspanya’dan satın alınan Alman yapısı Gür Denizaltı Gemisi katılmıştır. Mayın emniyeti açısından donanmanın yetersiz olması nedeniyle, Hızır Reis, İsa Reis ve Kemal Reis gambotları tadil edilerek mayın arama tarama gemisi haline getirilerek arama tarama filotillası teşkil edilmiş ve 30 Eylül 1935’te Donanma

¹⁰⁴ 1928 ve 1949 yılları arasındaki dönemde Deniz Kuvvetleri, Gnkur. Bşk.lığı Karargâhında, Deniz Müsteşarlığı olarak temsil edilmiş 1949 yılında ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığı olarak yeniden teşkil edilmiştir.

¹⁰⁵ **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s.127; Rasim Ünlü, “Birinci Dünya Harbi’nden Önce Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Oluşumu ve Askeri Sonuçları 1923-1949”, **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 1997, s.168-169.

¹⁰⁶ **Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 61, 62, 64.

¹⁰⁷ İtalya’dan 10 savaş gemisi alınması için 11.11.1929’da 8538 no.lu gizli kararname kabul edilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.6, G.55, S.2, T.11.11.1929; **Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 175.

¹⁰⁸ **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 128; Ergün Demirel, “Cumhuriyetimizin 61nci Yılında Deniz Kuvvetlerimiz”, **Güncel Konular**, S. 5, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara,1984, s. 10-11.

Kumandanlığı yeniden ihdas edilmiş Harp Filosu Kumandanlığı [Yavuz, Filotilla (Zafer, Tınaz, ve Adatepe)], İhtiyat Filo Kumandanlığı (Hamidiye, Mecidiye Peyk ve Berk) ve Mayın Arama Tarama Filotillası (Hızır, İsa ve Kemal Reis) olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. Filotilla Komodoru emrinde ise Hücumbot Filotillası (Doğan, Martı ve Deniz Kuşu) vardı. Kısa bir süre sonra aynı yıl denizaltı gemileri yine donanma kuruluşuna bağlanmış, Dumlupınar, Sakarya, I.İnönü, II.İnönü, ve Gür Denizaltılarından bir filotilla meydana getirilmişti. 20 Ağustos 1936 tarihinde de Denizaltı Filo Kumandanlığı ihdas edilmiştir.¹⁰⁹

İtalya'nın Akdeniz'deki emelleri nedeniyle gerginleşen siyasi durumda Deniz Kuvvetlerinin herhangi bir harekâta hazır olması ve olası bir harekâta donanmanın ihtiyacı olacak ikmal maddelerinin temini gerekli görülmüştür. Bu maksatla ortaya çıkacak ani durumlar için 1935 mali yılı deniz bütçesine özel bir fasıl açılarak donanmanın çeşitli ihtiyaçlarında kullanılmak üzere 2.100.000 liralık olağanüstü ödenek konulmuştur. 1936'da Montrö Boğazlar Anlaşmasının imzalanmasından hemen sonraki günlerde İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında birer Müstahkem Mevki Kumandanlığı ve bunlara bağlı deniz kumandanlıkları kurularak karargâhı İstanbul'daki I.Ordu Müfettişliğinin kuruluşuna sokulmuştur. 1928-1936 yılları arasında donanma, bünyesine katılan gemilerle kısa bir süre içinde yüksek muharebe yeteneği elde ederek teçhizat yönünden eksikliğini kısmen gidermiş ve yurt savunmasına hazır hale gelme yolunda büyük bir mesafe kat etmiştir. Donamaya; 1928'de I. ve II.İnönü Denizaltıları; 1931'de Doğan, Martı, Deniz Kuşu, Dumlupınar ve Sakarya Hücumbotları; 1932'de Kocatepe, Adatepe, Zafer ve Tınaz Tepe Muhripleri; 1935'te Ülkü Kömür Gemisi; 1936'da Erkin ve Gür Denizaltıları katılmıştır. Donanmanın kuvvetlendirilmesi için 1937 yılında Alman Krupp firmasına ikisi Taşkızak tezgâhlarında, diğer ikisi de Almanya'da Kiel Germania tezgâhlarında yapılacak olan dört denizaltı gemisi siparişi verilmiştir.¹¹⁰

Donanma, harekâta hazırlık durumunu tespit etmek maksadıyla, 1936 yılında bir ay süreyle

¹⁰⁹ **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 64-65; Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", s. 511-512; **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 184-185,187.

¹¹⁰ Yurt dışından denizaltı gemisi almak için 3 Şubat 1936 tarihinde meclisten 2.100.000 TL.tutarında ödenek çıkarılarak bir Alman firmasıyla dört denizaltının inşası için anlaşma yapılmıştır. İkiisi Almanya'da inşa edilecek, gemilerin diğerleri ise parçalar halinde Almanya'dan hazırlanıp İstanbul Valde kızaklarında monte edilecekti. Gemilerin isimleri bizzat Atatürk tarafından verilmiştir. Almanya'da yapılan hücum denizaltı gemisinin adı Saldıray (Donanmaya 5 Haziran 1939'da katıldı), mayın denizaltı gemisinin adı Batıray (28 Eylül 1938'de denize indirilmesine karşın Alman Deniz Kuvvetlerince el konulmuştur. II.Dünya Harbi'nden sonra 3 Mayıs 1945'te kendi kendini batırmıştır.) İstanbul'da inşa edilenler ise Atılay (Donanmaya 1940'ta katıldı) ve Yıldray (Donanmaya 15 Ocak 1946'da katıldı) idi. Bkz. 3.02.1936 Tarih ve 2913 No.lu "Millî Müdafaa Vekâleti Deniz Kısmı 1935 Malî Yılı Bütçesinde Yeniden Açılacak Fasla 2.100.000 Liralık Fevkalâde Tahsisat Konulmasına ve 936 Yılına Sari Taahhüdât İcrasına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 07.02.1936, No. 3226; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 220; **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 67; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 129; **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 184, 187-188.

teftiş manevrası kapsamında İzmir Körfezi'nde eğitimler yapmış, hafta sonu dinlenme dahil limanda yapılırken mesai günleri Mordoğan bölgesinde seyir görevleri icra edilmiştir. Bundan başka koordine kapsamında 08-30 Ağustos tarihleri arasında Hava Kuvvetleri unsurları ile ortak bir eğitim gerçekleştirilmiştir. 1937-1938 yılları arasında ise donanma İzmir Körfezi'nde kısa süreli manevralar icra etmiştir. Kara Kuvvetlerinde alay seviyesindeki birliklere verilen sancak deniz birliklerinde alay eşiti olanlara da verilmesi kararından sonra Yavuz Filotilla ve Denizaltı Filosuna 14 Mayıs 1938'de Silivri spor sahasında yapılan bir törenle sancakları verilmiştir.¹¹¹

II.Dünya Harbi'nin başlamasıyla donanma personelindeki kadrolar seferi kadroya göre tamamlanmış, kıyıların kontrolü için Deniz Bölge Kumandanlıkları kurularak kıyı gözetleme ve telsiz istasyonları emirlerine verilmiştir. Donanmayı takviye amacıyla ticaret filosunda görev yapan bazı gemiler yardımcı harp gemisi olarak donanmaya tahsis edilmişlerdir. Türkiye tarafsız olmasına rağmen, 1939 yılında harbin başlamasından sonra donanmanın ihtiyacı olan özellikle akaryakıt teminindeki güçlükler ve fabrikalarda kullanılacak malzemenin gönderileceği yolların kapalı olması donanma için çok büyük sıkıntıya neden olmuştur. Harbin başlamasından hemen sonra daha emniyetli olduğu düşüncesiyle donanma Erdek'e gönderilmiş ve limanda sürekli olarak harekete hazır olarak beklemiştir. Bu sürekli harp nöbeti durumu hem personel hem de silah ve malzemenin kısa sürede yıpranmasına neden olmuştur. Harbin çok çabuk tüm dünyaya yayılması donanmanın eğitimlerini ve atışlarını Erdek merkez olmak Marmara Denizi'nin batısındaki kısıtlı sahada icraya zorlamıştır. Buna rağmen manevralara devam edilmiş, Genelkurmay Başkanının izlediği 1939 yılındaki Harp Teftiş Manevrası Çanakkale ile Bozcaada arasındaki sahada yapılmıştır.¹¹²

Donanmanın bakım ve tamirlerinin yapılamaması, gemilerin fabrika bölgesinden uzakta olmalarının silah araç ve gereçleri üzerindeki olumsuz etkisi donanmanın 1940 yılı Haziran ayında Gölcük'e intikal etmesini gerektirmiş ve bu tarihten itibaren de eğitimlere burada devam edilmiştir. 1942 senesinde donanma gemilerinin harbe hazır bulunmaları için devamlı olarak mütakamil eğitimlere başlanmıştır. Gemilerin Gölcük'te bulunmalarının yarattığı yoğunluk nedeniyle düşmanın baskın olarak yapacağı hava taarruzlarına karşı Gölcük'e bir tayyaresavar taburu konuşlandırılmıştır. Yine düşman denizaltılarına karşı önlem olarak da İzmit Körfezi'nin Dilburnu ve Tütünciftlik bölgelerine muhbir ağı ile ilave emniyet olarak Yavuz ve havuzun

¹¹¹ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 189.; Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 96.

¹¹² Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 189-190; Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 96; Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 25-26.

etrafına torpido şıpkası (Halattan örülmüş ağ) çekilmiştir.¹¹³

II.Dünya Harbi'nin ayak seslerinin işitildiği ve devletlerin bir silahlanma yarışına girdiği ortamda Türkiye de 1939 tarihinde donanmayı takviye etmeye ve Gölcük Tersanesi'nin imkân ve kabiliyetini artırmaya karar vermiştir. Bu maksatla harp ve yardımcı gemilerin derhal cephe hizmetlerine hazır bulunmalarını sağlamak için yapılacak harcamalarda kullanılmak üzere T.B.M.M. deniz bütçesine iki buçuk milyon liralık ilave bir ödeneğin konulmasını 14 Nisan 1939'da kabul etmiştir. 1939 yılında harp devam ederken, Türk Donanmasını kuvvetlendirmek için General Kazım Orbay başkanlığında bir heyet İngiliz Genelkurmayı ile görüşmeler yapmak için Londra'ya gönderilmiştir. İngiltere'yle 1938 yılında yapılan 6 milyon sterlinlik silah alımı kredi anlaşması sonucu, Türk Hükûmeti, İngiliz gemi tezgahlarında inşası için iki mayın dökücü gemi dört denizaltı gemisi, dört muhrip ve 12 araba vapuru siparişi vermiştir. Ancak harp çıktığı için İngiliz Hükûmeti bu gemileri hemen vermemiş, gemiler siyasi durumunun şartları içinde harp seneleri içinde Türk Donanmasına katılmıştır.¹¹⁴

Bu ziyaretten kısa bir süre sonra İngiltere'nin Akdeniz Filosu Başkumandanı Amiral Sir A.B. Cunningham 4 Ağustos 1939'da Türk-İngiliz dostluğu ve sıkı iş birliği kapsamında Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Millî Müdafaa Vekili Naci Tınaz ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmakla görüşmelerde bulunmuştur. Bu arada Trakya bölgesinde 15-21 Ağustos 1939 tarihleri arasında Kırklareli-Edirne ve Hasköy kuzeyinde icra edilecek ve yabancı askerî ataşelerinde izleyeceği askerî manevra hazırlıkları devam etmekteydi.¹¹⁵

Harbin öncesinde yapılan Türk-İngiliz İttifakı kapsamında Türk Ordusunun yeni silah ve malzeme ile takviyesi kararına karşın İngilizler tarafından Türkiye'ye uzun bir dönem yayılan taksitlerle satacağı silah araç ve gereçler konusu ancak 1941'de anlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu antlaşmaya göre İngiltere, harp öncesi ısmarlanan ancak harbi öne sürerek el koyduğu dört muhrip ile dört denizaltı gemisini Türkiye'ye teslim edecekti. Bunlardan bir muhrip ve bir denizaltı batmış olduğundan yerlerine yeni bir muhrip ile denizaltı gemisi (Gayret) ve denizaltı gemisi yerine de beş arama-tarama gemisi ile üç ağ gemisi vermeyi kabul etmiştir. Gölcük tersanesinde yapılacak binalar için de gerekli fabrika tezgahlarını, demir ve diğer inşaat malzemesini gönderecekti. Boğazlara dair Kara Kuvvetlerinin belirlediği tahkimat için gerekli

¹¹³ Atatürk'ün Doğumunun Yüzcüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 189-190; Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri s. 96; Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 25-26.

¹¹⁴ 14.04.1939 Tarih ve 3593 No.lu "Millî Müdafaa Vekâleti 1938 Malî Yılı Kara ve Deniz Bütçelerinin Muhtelif Tertiplerine Munzam Tahsisat Verilmesi Hakkında Kanun", Resmî Gazete, 19.04.1939, No. 4187; Kanunlar Dergisi, C. 208, s. 1-2; Atatürk'ün Doğumunun Yüzcüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 188; Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 96.

¹¹⁵ Tan, 03.08.1939; Tan, 04.08.1939, Tan, 05.8.1939; Cumhuriyet, 05.08.1939;

top ve tahkimat malzemesini İngiltere verirken Türkiye de korugan ve diğer tesisleri inşa etmiştir. Boğazın pasif deniz savunması için İngiltere tarafından verilen loop malzemesi ile İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla İzmir’de birer loop istasyonu ve gerekli tesisler inşa edilmiştir.

1942’de Donanmaya katılan Sultanhisar’la envantere giren Denizaltı Savunma Cihazı (D.S.A.) ve İngilizlerin 1943’te verdikleri D.S.A. Eğitim Masasıyla, İstanbul’da Denizaltı Müdafaa Okulu açılmış hem donanma hem de ticaret gemileri konvoyları için D.S.A. talimnameleri hazırlanmıştır. Okulun, İngilizlerin verdiği D.S.A. aletlerini İtalyan yapısı dört muhrip ile beş denizaltıya monte etmesiyle denizaltı emniyetinde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. İngiltere tarafından gemileri mıknaresi mayınlara karşı koruyacak “Digasving (de gaussing)” teçhizatının verilmesiyle Yavuz, Hamidiye, Mecidiye, Erkin Ükü ve Kanarya gemileriyle, muhripler bununla teçhiz edilmişlerdir. İngilizlerin 1943’te Digasving sistemlerinin kabiliyetini artıran ve bunları tamamlayan “Vayping İstasyon Malzemeleri”ni vermelerinden sonra Taşkızak’ta kurulan “Vayping İstasyonu” önce Heybeliada Çam Limanına daha sonra Fenerbahçe’ye nakledilerek görevine burada devam etmiştir.¹¹⁶

İngilizlerin verdiği yeni silahlarla Yavuz, Hamidiye ve muhriplerin tayyaresavar top adedi artırılmıştır. Harp devam ederken Hatay’ın Anavatan’a katılmasıyla Türkiye topraklarına dahil olan İskenderun ve Limanı Harp süresince Türkiye’ye gönderilen yardımların sevk edildiği yer olarak çok önemli görev yapmıştır. 1941 senesinde İngiliz mürettebatın İskenderun’a getirdiği Sivrihisar ve Yüzbaşı Hakkı Mayın Gemileri burada Türk mürettebata teslim edilmişlerdir. Bu gemilerden biri Çanakkale diğeri de Karadeniz Boğazında görevlendirilmişti. Aynı sene İngiliz mürettebatın İskenderun’a getirdiği Işın İmla Gemisi ile Ağ.1 Gemisi Türk Personeline devredilmiştir. İngiliz mürettebat tarafından Demirhisar ve Sultanhisar Muhripleri¹¹⁷ 19 Şubat 1942’de İskenderun’a getirilmiş ve bu gemilere sancak çekilmiştir. İngilizlerden dört denizaltı ve dört muhribi teslim almak üzere sekiz kişiden oluşan tesellüm heyeti 31 Mayıs 1941’de Türkiye’den hareket ettikten sonra 28 Temmuz 1941’de İngiltere’ye varabilmiştir. İlk parti denizaltı gemilerini teslim alacak mürettebatın gönderildiği Refah gemisinin kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından batırılması üzerine Millî Müdafaa Vekâletinin emriyle heyet 17 Şubat

¹¹⁶ Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 190-191; Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 96-97; Cumhuriyetin 60’ncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 31.

¹¹⁷ İngiltere’de inşa edilip Şubat ayında Türkiye’ye gelecek iki muhrip ve iki denizaltının teslim alınmaları ve Marmara’ya kadar olacak intikalleri için MMV Donanma Şubesi Müdürlüğü tarafından hazırlanan talimat Başvekâlete gönderilmiştir. Bkz. BCA, F.30-10-0-0, K.62, G.419, S.8, T.30.01.1942.

1942'de Türkiye'ye geri dönmüştür.¹¹⁸

İngilizlerle yapılan yeni bir anlaşmayla muhrip ve denizaltı gemileri İngiliz mürettebat tarafından İskenderun'a getirilip Türklere teslim edilmiş, Oruç Reis 9 Mayıs 1942'de, Murat Reis te 25 Mayıs 1942 günü İskenderun'a gelmiş ve sancakları çekilmiştir. Özellikle kıyı sularının savunulması için 3 Aralık 1941'den itibaren uçak motorlarından istifade ederek Gölcük Tersanesinde (Yıldırım ve Şimşek ve) ve Taşkızak Tersanesinde (Bora, Tayfun ve Kasırğa) tahta hücumbotlarının yaptırılmasına karar verilmiştir. Yine Taşkızak Tersanesinde; Yüzer Havuz (2.500 Ton-1943), Yağ Gemisi (2.750 Ton-1955), Şalopa No. 1 (75 Ton-1943), Şalopa No.2 (75 Ton-1944), Tender No. 1 (175 Ton-1945) ve Gölcük Fabrikasında; Gölcük Yağ Gemisi, Bekirdede Cephane Gemisi, Konca Romorkörü, Torpido ve İkmal Tenderi inşa edilmiştir.¹¹⁹

Ülke topraklarının üç tarafının denizlerle çevrili olması donanmanın denizlerden gelecek tehditlere karşı süratle teşkil edilmesini ve güçlendirilmesini zorunlu kılıyordu. Donanmanın kuvvetlendirilmesi kapsamında Hollanda'da inşa edilmiş olan I. ve II. İnönü Denizaltıları 1928 yılında Cumhuriyet Donanmasında hizmete giren ilk modern harp gemileri olmuştur. Deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi kapsamında İtalya'ya öncelikle dört muhrip, iki denizaltı, üç hücumbot ısmarlanmış İspanya'dan da Alman yapımı bir denizaltı satın alınmıştır. 1938 yılında İngiltere'ye dört muhrip, dört denizaltı, iki mayın gemisi, 12 araba vapuru ve yardımcı gemiler siparişi verilmiştir.¹²⁰ Genelkurmay Başkanlığı, II.Dünya Harbi devam ederken Türk Donanmasındaki gemilerin bakımı ve yeni gemilerin inşası için İngiltere ile yakın iş birliğinde bulunarak Gölcük Tersanesi'nin modernleştirilmesi için destek ve iş birliği talebinde bulunmuştur. Bu maksatla da önce yeni fabrika binaların kurulması, daha sonra fabrika için gereken tezgah ve makineleri sağlaması planlanmıştır. Gölcükte 1942-1945 yılları arasında İngiliz mühendis, danışman ve deniz sınıfından kurulu bir teknik ekip görev yapmıştır.¹²¹ Harp gemilerinin ikmal ve bakımı için Türk Donanmasının büyük oranda dış kaynağa bağımlı olması, II.Dünya Harbi esnasında bunun için yurt dışından yeterli destek sağlanamaması ile ihtiyaçları karşılayacak yurt içindeki sanayi alt yapısının sınırlı olması sürekli olarak görev yapan donanma

¹¹⁸ İngiltere'de inşa edilen denizaltı gemilerinin personelini ve İngiliz Hava Kuvvetlerinde staj yapacak havacı personeli İskenderiye'ye götürecek olan vapur 23 Haziran'da Mersin'den 45 mil mesafede, kimliği tespit edilemeyen bir denizaltı tarafından torpillenmiştir. Geminin isabet alması sonucu 126 denizaltıcımız, 16 havacı öğrenciyi ve gemi personelinden 25 kişi şehit olmuş, 26 denizaltıcı, bir hava subayı, dört havacı öğrenci ve gemi personelinden üç kişi kurtularak bir kurtarma filikası ve bir salla Karataş kıyılarına ulaşabilmişlerdir. **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 97; **Cumhuriyet**, 27.06.1941.

¹¹⁹ **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 191-192; **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 97.

¹²⁰ Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük, s.73, 74.

¹²¹ Figen Atabey, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Donanması", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ağustos 2011, Sayı:18, s. 132.

gemilerinde önemli lojistik sıkıntılara yol açmıştır.¹²²

Sonuç olarak 1939-1945 yılları arasında donanmaya; 1939'da Saldıray, Yıldıray ve Atılay Denizaltıları, Çanak ve Kovak Mayın Tarayıcıları, Pınar Su Gemisi, Gölcük Yakıt Gemisi ve Doğanaslan Römorkörü, Atak Mayın Dökücü, 1941'de Sivrihisar ve Yzb. Hakkı Mayın Dökücüler, Kanarya Kömür Gemisi, 1942'de Sultanhisar ve Demirhisar Muhripleri,¹²³ Murat Reis, Burak Reis ve Oruç Reis Denizaltıları, 1942-1944 yıllarında sekiz Araba Vapuru, 19943'de beş Hücumbot, sekiz Avcıbot, sekiz Liman Savunma Botu, sekiz Mayın tarama Botu, bir Romörkör, 1945'de Bekirdere Cepane Gemisi ve Toros D.S.A. Eğitim Gemisi katılmıştır. Atılay Denizaltısı, 14 Temmuz 1942'de 6 subay, 17 astsubay ve 16 erden oluşan 39 kişilik mürettebatıyla Çanakkale Boğazı'nda dalış eğitimi yaparken batmıştır. Bir daha su yüzüne tekrar çıkamayan denizaltının mürettebatı şehit olmuştur.¹²⁴

1945 yılında Deniz Müşavirliğinin İsmi Deniz Kurmay Başkanlığı olarak değiştirilmiş ve Donanma; Hücum Emniyet Filosu, Denizaltı Filosu ve Harp Filosu olarak üç filo şeklinde yeniden teşkilatlandırılırken ihtiyat filo lağvedilmiştir. Yeni teşekkül eden Hücum Emniyet Filosuna bağlı dört filotilla oluşturulmuştur. (1.Filotillada: Alanya, Antalya, Amasra, Ayvalık ve Ayvancık; 2.Filotillada: Edincik, Erdemli, Ereğli, Edremit; 3.Filotillada: Çarşamba, Çandarlı, Çeşme, Çardak Mayın arama Tarama Gemileri; 4.Hücumbot Filotillasında ise Doğan, Martı, Şimşek, Yıldırım, Kasırğa ve Bora Hücumbotları vardı.)¹²⁵

1.2.3. Hava Kuvvetleri

1923 yılında Hava Kuvvetleri, İstiklâl Harbi'nin en zorlu yıllarında çok büyük görevler yapmış I.Dünya Harbi'nden kalan 15 uçucu ve 10 çürük tayyareden oluşan bir tayyare bölüğü halinde bulunuyordu. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstiklal Harbi'nden elde kalan Hava Kuvvetlerinin unsurları İzmir'de toplanarak Kuvva-i Havaîye Müfettişliği altında teşkilatlandırılmıştır. Müfettişlik bağımsız tümen yetkisinde olup, harekât ve eğitim bakımından Gnkur. Bşk.lığına ve lojistik desteği bakımından M.M.V.ne bağlanmıştır. Kuvva-i Havaiye Müfettişliğinin emrinde; Tayyare Mektebi (İzmir-Seydiköy), Tayyare İstasyonu, 1.Tayyare

¹²² Figen Atabey, **Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2002, s. 33.

¹²³ Donamada henüz bordo numarası kullanılmadığı için başlangıçta gemi adları bordroda yer almış iken daha sonra Demirhisar D-17, Sultanhisar ise D-18 borda numarası ile adlandırılmıştır. Bkz. **Mustafa Hergüner**, İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 273.

¹²⁴ **Cumhuriyet**, 19-20.07.1942.

¹²⁵ **BCA**, F.30-10-00, K.47, G.301, S.12, T.17.08.1933; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 146; **Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 192-193; **Cumhuriyetin 60ıncı Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, s. 32.

Bölüğü, 2.Tayyare Bölüğü, 3.Tayyare Bölüğü, 1.Bahr-i (Deniz) Tayyare Bölüğü bulunmakta olup bölüklerde iki ile yedi adet tayyare vardı. Müfettişlik Karargâhı; Harekât, İkmal ve Meteoroloji İşleri, Fenni İkmal ve Araştırmalar ile Sağlık, Levazım ve Evrak kısımları adıyla üç şubeden oluşmuştu. ¹²⁶

Hava Kuvvetleri teşkilatı genişletilirken uçucu personelin yetiştirilmesine birinci derecede göz önünde tutulurken, uçucu ve tayyare makinisti yetiştirmek üzere iki mektep açılmıştır. 1933 yılı itibariyle Eskişehir’de ve Kayseri’de birer tayyare tamirhanesi bulunmaktaydı. Tayyare fabrikalarının geliştirilmesi için dört safhalı bir plan uygulamaya konulmuştu. Birinci safha; eski tayyarelerin tamiri, ikinci safha; yedek malzeme üretimi, üçüncü safha; yeni tayyare üretimi, dördüncü safha; motor üretimi olarak tespit edilmişti. Bu maksatla birinci safha Cumhuriyet’in ilk iki senesinde başarıyla tamamlanmış, ikinci safhada başarılı sonuçlar vermişti. ¹²⁷

Seydiköy’deki Gaziemir Havaalanı’nda bulunan Tayyare İstasyonu Komutanlığının emrinde dört tayyare bölüğü vardı. 1.Tayyare Bölüğü-Altı tayyare ve bir bakım ekibi-İzmir’in Seydiköy’ündeki Gaziemir Havaalanında idi. 2.Tayyare Bölüğü-Dört keşif ve üç av tayyaresi-1.Tayyare Bölüğü ile aynı yerde göreve başlamıştı. 3.Tayyare Bölüğü-Dört av tayyaresi ve iki keşif tayyaresi-Önce Afyon’da bulunmuş sonra İzmit’teki Köseköy Havaalanı’na intikal etmiştir. Sonradan bu bölük de İzmir’e alınmıştır. Bahr-i Tayyare Bölüğü-İki Gotha deniz keşif uçağı-İstiklal Harbinden hemen sonra, Amasra ve İzmit’ten nakledilen malzeme ve tayyarelerle İzmir’de Bayraklı sahilinde faaliyete geçmiştir. Bu bölük Cumhuriyet’in ilanı ile yeniden kurularak İzmir-Güzelyalı’ya intikal etmiştir. ¹²⁸

1924 yılında Goudron-59, Goudron-27, Junkers A-20 ve Junkers A-21 tayyareleri gibi birçok yeni tip tayyare Hava Kuvvetlerimizde hizmete girmiştir. 1925 yılında iki tayyare bölüğü Eskişehir’e intikal ettirilmiş, yeni alınan Junkers A-20 ve Breguet-XIX tayyareleri ile 6.Bölük teşekkül etmişti. Goudron-27 ve Goudron-59 tayyareleri ile de 7.Bölük kurulunca, bu bölükler ile Eskişehir Hava İstasyon Komutanlığı teşkil edilmiştir. ¹²⁹

¹²⁶ Bu karargâh ve birliklerden başka; Müfettişlik emrinde İzmir-Halkapınar’da bulunan ana malzeme deposu ile Ankara’da bulunan hava malzeme deposu ve Afyon’da İstiklâl Harbi’nden kalan uçak malzeme deposu mevcuttu. Bunlardan başka İstanbul-Yeşilköy’de Hava Şubesi Müdüriyeti vardı. Tayyare Okulu da 1923 yılında İzmir Gaziemir’de “Pilot Kursu” adı ile yeniden açılmıştır. Bkz. **Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 68; Terzioğlu, a.g.e, s. 95-96.

¹²⁷ BCA, F.30-10-00, K.47, G.301, S.12, T.17.08.1933.

¹²⁸ **Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 69.

¹²⁹ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Teşkilleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2018, s. 20; **Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 71.

1928 yılında Hava Kuvvetleri Müfettişliği lağvedilmiş ve yerine Millî Müdafaa Vekâleti bünyesinde Hava Müsteşarlığı¹³⁰ kurulmuş, Hava (tayyare) İstasyon ve Grup Komutanlıkları kaldırılarak tayyare taburları oluşturulmuştur. Bu taburlar; 1.Tayyare Taburu (Eskişehir), 3.Tayyare Taburu (Diyarbakır), 6.Tayyare Taburu (İzmir)'dur. Adı geçen hava birlikleri, harekât ve eğitim yönünden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, lojistik destek yönünden ise Hava Müsteşarlığına bağlanmıştır.¹³¹ 1927 yılında bütün havacılık kursları Eskişehir'de toplanıp birleştirilmiştir. Pilot yetiştirmek için kurslar halinde sürdürülen uçuculuk öğretim ve eğitim faaliyeti, 1929 yılında kurs mahiyetinden çıkarılarak iki sınıflı bir uçuş okulu haline getirilmiştir.¹³²

1932 yılında tayyare tabur teşkilatı, alınan yeni tayyarelerle alay teşkilatına dönüştürülerek; 1.Tayyare Alayı Eskişehir'de, 2.Tayyare Alayı Diyarbakır'da 3.Tayyare Alayı da İzmir'de kurulmuştur. (Ayrıca İzmir Güzelyalı'da bir Deniz Tayyare Taburu ve İstanbul Yeşilköy'de bir Hava İrtibat Bölüğü vardı.) 1930'lu yılların başında Hava Kuvvetlerinin birimleri; Genelkurmay Başkanlığı'nda Hava Müşavirliği, Millî Müdafaa Vekâletinde Hava Müsteşarlığı, Ankara Hava Malzeme Deposu, Eskişehir ve Kayseri Uçak Fabrikaları, 1., 2. ve 3. Hava Alayları, Yeşilköy Hava Müfrezesi, Hava Okulu ile Hava Makinist Okulundan oluşmaktaydı. Hava Müdafaa Genel Komutanlığının birimleri de konuşlandığı birlikteki hava birliklerinin kontrolüne tabi olarak görev yapmıştır. Havacı personel ayrı bir muharip sınıf olarak 1 Temmuz 1932' kabul edilmiş ve 1933 yılından başlayarak personeli havacılığın sembolü olarak kabul edilen mavi renkli üniformayı giymeye başlamışlardır 1932'de ilk kez Amerika'ya uçuş eğitimine subay gönderilmiş, 1934'te Curtis Fledling eğitim uçağının lisansı alınarak Kayseri'de 10 adet üretilmiştir. Yine 15 adet Curtiss Hawk ve 40 adet P-24 modeli av uçağı satın alınmış 15 adet Curtiss Hawk ve lisansı alınan 27 adet değişik seri P-24 ise Kayseri'de üretilmiştir. Yeşilköy'de öğretim yapmakta olan Makinist Okulu 1934 yılında Eskişehir'e intikal etmiş ve 1936'yılında Hava Okullar Komutanlığına bağlanmıştır.¹³³

Türk hava unsurlarının güçlendirilmesi için yurt içinde çalışmalara başlanmış, İstanbul'da 1935 yılında özel şahsa ait Nuri Demirağ uçak fabrikası açılmış 1936 yılında da Nu. D-36 modeli ilk tek motorlu uçağın üretimi gerçekleştirilmiştir. Bu fabrikada daha sonra Nu. D-38 modeli 12 adet tayyare ile çok sayıda planör üretilmiştir. Ayrıca Kayseri'de de uçak fabrikası kurularak

¹³⁰ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Teşkilleri**, s. 8-9.

¹³¹ Hava birlikleri 1944 yılında tek bir komuta altında toplanarak müstakil Hava Kuvvetleri Komutanlığı teşkil edilmiştir. Bkz. **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s.189, 195, 201.

¹³² **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 73-74.

¹³³ **Filo Tarihçeleri Cilt 1**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 58-60; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 189, 195, 201; **Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri** s. 75.

yurt içinde yerli uçak üretimi çalışmalarına başlanmış bir taraftan dışından eğiticiler getirilirken aynı zamanda yetiştirilmek üzere yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. Böylece donatım ve personel yönünden modern bir hava gücü oluşturulmaya gayret edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Türk hava gücü 1936-1939 yılları arasında Balkanlarda en güçlü durumuna ulaşmıştır¹³⁴

1936'da Hava Kuvvetlerinde görev yapan karacı kurmay subayların yerini Kara Harp Akademisinde okumuş havacı kurmaylar alırken 1937 yılında Hava Harp Akademisi İstanbul/Yıldız'da eğitim ve öğretime açılmış ve dört kişilik ilk mezunlarını 1939'da vermiştir. 1936 yılında İtalyan Lideri Mussolini'nin Batı Anadolu'ya yönelik yaptığı açıklamaları ve iddiaları nedeniyle Atatürk, Türkiye'den kalktıktan sonra av uçaklarına karşı kendini savunabilecek ve Roma'ya taarruz ettikten sonra Türkiye'ye geri gelebilecek bir bombardıman uçağının tedariki için direktif vermiş ve yapılan araştırmalar sonucu Martin-139 uçağının alınmasına karar verilmiştir. 1937 yılında Heinkel He-111 ve İngiltere'den alınan Bristol Bleinheimler bombardıman uçakları envantere girmiştir. 1937 yılında Eskişehir'deki 1.Tayyare Taburu Kütahya'ya nakledilmiştir. Bu tabur yeni alınan uçaklarla takviye edilerek, 4.Alay teşkil edilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı havacılık faaliyetlerinde çalışmalarını gerilemeye başlayan ve önemi azalan Fransız Havacılığının Türk Hava Kuvvetlerinde de kullanılan teknik ve taktik yapısının etkisini ortadan kaldırmak için İngiliz ve Amerikan yapımı uçaklar almaya başlamıştır. Bu maksatla da aynı yıl Amerika'dan tekamül ve av maksatlı olan Curtiss Falcon uçakları alınmıştır. 1938 yılında satın alınan modern tayyarelerle Bursa'da 5.Av Alayı teşekkül ettirilmiştir.¹³⁵

Olası bir harpte en büyük tehlikenin havadan geleceği gerçeği nedeniyle Türkiye, hava kuvvetlerini güçlendirmeye karar vermiştir. Bu nedenle 22 Mayıs 1939'da Hava Tugayları kurulmuştur. Eskişehir'de kurulan 1.Tayyare Tugayı; 1.Tayyare Alayı-Eskişehir (1. ve 2.Tabur), 2.Tayyare Alayı-Diyarbakır (3. ve 4.Tabur) ve 4.Tayyare Alayı-Kütahya (7. ve 8.Tabur) da konuşlu birliklerinden teşkil edilmiştir. İzmir'de kurulan 2.Tayyare Tugayının kuruluşunda ise; 3.Tayyare Alayı-İzmir (5., 6., 10. ve 12. Tabur), 5.Tayyare Alayı-Çorlu (9.Tabur ve Keşif Taburu) vardır. 1940 yılında ikmal bakımından Millî Müdafaa Vekâletine bağlı olan Hava Kuvvetleri harekât ve eğitim bakımından ise Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Millî

¹³⁴ **Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük**, Genelkurmay Başkanlığı 50. Yıl Yayını, Ankara, 1973, s.77.

¹³⁵ 1936 yılında Amerika'ya gönderilen ekibin (Yzb. Enver Akoğlu) istediği şekilde tadilatlar fabrika tarafından yapılmış ve bu nedenle uçaklara Türkiye'ye özgü anlamında Martin-139 WT adı verilmiştir. 1937 yılında envantere giren bu uçaktan toplam 20 adedi 1946 yılına kadar Türk Hava Kuvvetlerinde görev yapmıştır. Bkz. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü (1911-2009)**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 91; **Filo Tarihçeleri Cilt 1**, s. 60-61.

Müdafaa Vekâletindeki Hava Müsteşarlığında; Harekât, Malzeme, Zat İşleri, Levazım, Sıhhiye, İnşaat ve Fen Şubeleri; Genelkurmay Başkanlığında bulunan Hava Müşavirliğinde ise Eğitim ve Harekât Şubeleri vardı. Hava Kuvvetlerinde 298 subay (230 pilot, 48 makine ve 20 rasat subayı), 143 pilot erbaş, 39 bombardıman erbaş ve 239 sivil ve erbaş makinist bulunmaktaydı. Hava birliklerinde; 34 adet, Blenheim I, 28 adet Firey-Battle, 36 adet Vultte V.2, 22 adet Heinkel III, 19 adet Martin 139 W, iki adet Spitfire, 30 adet H. Hurricane, 29 adet Morene 406, 37 adet P.Z.L., 27 adet Curtis Hawk, 24 adet W. Lysander, beş adet Supermarin Southamton, beş adet Supermarin Walrus muharebe ile altı adet Avro-Anson, dört adet Dragonfly, 48 adet Falcon-R22,¹³⁶ üç adet Frocker Wulf, beş adet Fledling, 28 adet Breguet 19/7, 42 adet Gotha 145, dokuz adet Smolik, bir adet Kool Hoven, bir adet Monaspar, 31 adet Hanriot 182 muharebe ve eğitim tayyaresi olmak üzere toplam 487 adet tayyare vardı.¹³⁷

Türk hava unsurlarında çok farklı modelde uçak bulunması bunların göreve hazır halde bulundurulması için ikmal ve bakım zorluklarına neden olurken yeterli uçucu personelin olmaması yanında uçucu personel yetiştirilmesinde de ayrı bir sorun teşkil ediyordu. Örneğin İngiliz askerî ataşesi İzmir’de konuşlu hava üssü ziyaretinde sevk ve idarenin iyi olmasına karşın harp tayyareleri için pilot ve teknisyen sayısının yeterli olmadığından bahsetmektedir. İngilizlere göre İngiliz ve Alman pilotları ile karşılaştırıldığında Türk pilotlarının muharebe ve olumsuz hava koşullarında harbe hazırlık durumları teknik yetersizlik nedeniyle arzu edilen seviyede değildi.¹³⁸

II.Dünya Harbi’nin başlamasıyla yurt dışından uçak ve teçhizatının satın alınması, mevcut uçakların harekâta hazır bulundurulması ve pist için kullanılan toprak alanların beton pistlere çevrilmesi konuları önemli bir sorun teşkil etmiştir. Bu maksatla 1939 yılında Eskişehir’deki toprak pistlerden başlamak üzere pistlerin betonlanmasına başlanmıştır. 1940’ta İngilizlerle yapılan anlaşma sonucu temin edilen 25 milyon sterlin tutarındaki krediden hava bütçesine aktarılan 4.624.000 sterlinlik tahsisatla sağlanan ikmal maddeleri ve yurt içinden Nuri Killioğlu, Şakir Zümre ve askerî fabrikalardan sağlanan uçaklar için gerekli ikmal maddeleri İzmir, Eskişehir ve Kayseri’deki depolardan birliklere sevk edilmiş bazıları ise birlikler tarafından tahsis edilen ödenekle piyasadan temin edilmiştir. Bu dönemde Türk Ordusu için gerekli

¹³⁶ Curtis Tayyare şirketinden satın alınan bu tayyarelerin montaj ve uçuş tecrübelerini yapmak için 1940 yılında Amerikalı pilot Bayley ile tayyare uzmanı Benson’ın bu işte çalıştırılmalarına izin veren bir kararname kabul edilmiştir. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.89, G.126, S.20, T. 15.01.1940.

¹³⁷ **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Teşkilleri**, s. 21; **Cumhuriyet’in 50’nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 76-77; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 201 **Filo Tarihçeleri Cilt 1**, s. 63-65.

¹³⁸ 1940 başlarında 100’ü Kayseri Uçak fabrikasında olmak üzere 350 teknisyen ile 450 pilot vardı. Bkz. Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 399.

benzinin alındığı Romanya'nın Alman Ordusu tarafından işgal edilmesi nedeniyle büyük bir sıkıntı yaşanmıştır. Dünyada havacılıkla ilgili teknik gelişmeleri takip etmek ve yurt içinde kurulacak hava sanayiinde görev alacak teknik personel yetiştirmek için Avrupa ve Amerika'ya mühendislik eğitimi almaları için hem öğrenci gönderilmiş hem de İngiltere ve Fransa'dan konuyla ilgili eğitim vermesi için uzmanlar getirilmiştir. Harbin başlamasıyla alarma geçirilen hava bölükleri bir baskına karşı önlem olarak yardımcı meydanlara dağıtılmış, bomba ve cephaneler tayyarelerin hemen gerisinde açılan çukurlara yerleştirilmiştir. Pilotlar ekip olarak bir ikaz halinde derhal uçaklarını çalıştıracak şekilde tayyare kanatlarının altında gece gündüz nöbet tutmaya başlamışlardır.¹³⁹

Harp devam ederken, 1941 yılından başlayarak pilot eğitimi için İngiltere ve Kanada'ya havacı subaylar gönderilmeye başlanmıştır. Özellikle yeni envantere giren tayyarelerin pilot ihtiyacını karşılamak için 1941-B ve 1942 yılı Harp Okulu mezunu subaylar İngiltere'ye 1943 yılı (Harp Okulunun 2nci sınıfındaki Harbiyeliler) ve hava sınıfı dışındaki sınıflardan seçilmiş olan 200 pilot adayından sicil numaraları çift olanlar Amerika'ya tek olanlar İngiltere'ye eğitim için gönderilmişlerdir. Hava unsurlarının ihtiyacı olan konularda uzman personelin yetiştirilmesi için yeni hava sınıfları ve kurslar açılmış, görev ve sorumluluk alanıyla ilgili yönergeler çeviri ya da uyarlamayla yazılmıştır.¹⁴⁰

1944 yılında Londra'daki İngiliz Hava Kuvvetlerine ait bir havacılık okulundan 4 Nisan 1944 tarihinde 60 Türk pilotu mezun olmuş, törende İngiliz Hava Mareşali Erkson da bir konuşma yapmıştır. Stajlarını başarıyla tamamlayan bu havacılar av ve bombardıman pilotu stajı görmüşlerdir. Yılın başından beri İngiltere'ye 1.000'den fazla Türk öğrenci gelmiştir. Yine 18 Ekim 1944 tarihinde İngiltere'de bulunan ve uçuş okulunu başarıyla bitiren hava subaylarına kanat takma (bröve) töreni yapılmıştı. 1945 yılı başında ise 50 Türk öğrenci pilotu İngiltere'de (Granwille Okulu) eğitim görerek brövelerini almışlardır.¹⁴¹

Hava Kuvvetlerinde uçak sayılarının artması ve üst rütbeye yükselecek havacı generallerin durumu nedeniyle 16 Ağustos 1943'te mevcut 1. ve 2.Hava Tugayları tümen seviyesine çıkarılmıştır. Bu kapsamda yeni uçaklar envantere dahil oldukça tümen irtibat kıtalarının teşkil

¹³⁹ *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 261; *Filo Tarihçeleri Cilt 1*, s. 64-65, 68. *Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 102.

¹⁴⁰ 1941 yılında İngiltere'ye eğitime giden bir grup teğmen bindikleri Refah şilebinin bilinmeyen bir denizaltı tarafından Akdeniz'de batırılması üzerine boğularak şehit olmuştur. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Rahmi Akbaş, *İkinci Dünya Savaşı'nda Batırılan Bir Türk Gemisi Refah Şilebi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014; *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 261; *Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 41; Rahmi Akbaş, *Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Ağustos 2011, s. 349.

¹⁴¹ *Cumhuriyet*, 05.04.1944; *Cumhuriyet*, 14.12.1944, *Cumhuriyet*, 20.01.1945.

edilmesine karar verilirken muhabere takımları bölük seviyesine çıkarılmış, hava alayları da tümen karargahlarına bağlanmışlardır. Üç taburdan oluşan hava alaylarının 3.Taburları lağvedilmiş (Tabur emrinde olan bölükler 1., 2., 3. ve 4.Bölük olarak isimlendirilmişlerdir.), hava alayları kuruluşundaki tayyaresavar taburları 3, yer birliklerinin taburları ise 4 numarası ile adlandırılmışlardır. Hem hava alayları hem de keşif gruplarına bağlı birer irtibat kıtası kurulmasına karar verilmiştir. Keşif birliklerine Hurricane¹⁴² model uçak bölüklerinin verilmesiyle keşif taburları oluşturulurken bağlı birliklerin de bunlara dahil edilmesiyle bu taburlar keşif grupları seviyesine yükseltilmiştir. Yine aynı yıl Eskişehir’de Hava Okullar Komutanlığı teşkil edilmiştir. (Bu komutanlığa bağlı; Hava Makinist Okulu Diyarbakır’da, 1 No.lu Hava Okulu Eskişehir’de, 2 No.lu Hava Okulu Malatya’da ve Hava Astsubay Okulu Ankara’da konuşlanmıştı.)¹⁴³

Muharip birlikler ile ikmal, bakım, eğitim, sağlık tesisleri ikmal ve idare bakımından Millî Müdafaa Vekâletine (Hava Müsteşarlığı), harekât ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığına (Hava Müşavirliği) bağlı olan hava birliklerinin sevk ve idaresinde yaşanan ikilik ve faaliyetlerdeki koordine zorluğu nedeniyle 31 Ocak 1944’te Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurularak Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Yeni yapılanmayla Kara Kuvvetleri kuruluşu emrindeki keşif unsurları tekrar Hava Kuvvetleri Komutanlığı kuruluşuna dahil edilmiş, Adana’da konuşlu 103.Grup Eskişehir’e Yeşilköy’de konuşlu grup İzmit’e intikal ederken, muharip unsurlarda derhal komutanlığa bağlanmıştır. II.Dünya Harbi devam ederken 5.Tayyare Alayının 2.Taburuna bağlı olan 3. ve 4.Bölükler FW-190 tayyareleriyle teçhiz edilerek Alemdağ/Sarıgazi’deki meydanda konuşlanmıştır. Hava Kuvvetlerinin envanterine ilk radar 1944 yılında girmiş ve Etimesgut’taki 12.Hava Üs K.lığının bulunduğu yere takılmıştır. Etimesgut’taki 4.Tayyare Alayının 1.Taburunun Hurricane tayyareleri ile kalibrasyonları yapılmış ve 1944 yılının Ekim ayında da Yeşilköy’de Radar Bölge Müdürlüğü faaliyetine başlamıştır.¹⁴⁴

Harp süresince Uçuş Okulundaki uçuş öğretmenleri de İngiliz uzmanları tarafından verilen kurslarda eğitim görmüşlerdir. Böylece Türk Hava Kuvvetlerindeki uçuş eğitiminde birlik ve beraberlik sağlanmış, nazari derslerle beraber, pilotu yakından ilgilendiren seyrüsefer, atış,

¹⁴² 10 Hurricane tayyaresini Türkiye’ye getirmek üzere 1943 yılı Mayıs ayında Türk uçucu personel Mısır’a gönderilmişti. İlave olarak verilen Hurricane tayyarelerini almak ve yurda getirmek üzere 11 subay ve 4 gedikliden oluşan başka bir Türk askeri personeli 1945 yılı Şubat ayında Mısır’a gönderilmişlerdir. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.101, G.30, S.13, T.03.05.1943; Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.107, G.100, S.19, T.27.02.1945.

¹⁴³ **Filo Tarihçeleri Cilt 1**, s. 64-65; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 201-204.

¹⁴⁴ 27 Ocak 1944 Tarih ve 18452 No.lu Kararname ile Hava Müsteşarı Tümğ. Zeki Doğan (331-3) Hava Kuvvetleri Komutanlığına tayin edilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-11-1-0, K.165, G.4, S.4, T.27.01.1944; Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Filo Tarihçeleri Cilt 1**, s. 65, 67-68.

bombardıman ve telsiz gibi derslerin uygulamalı eğitimi öne çıkmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak teknik muhasebe, ekipman, silahçı, levazım gibi yeni hava ihtisas sınıfları ihdas edilmişti. Harp tehlikesi nedeniyle kurmay subay ve kurmay adaylarının kıta ve karargahlara dağıtılmaları nedeniyle geçici olarak kapatılan Hava Harp Akademisi harbin sonlarına doğru yeniden öğretime başlamış ve getirtilen İngiliz hava uzmanları ile akademi takviye edilmiştir. Harpte ortaya çıkan yenilikleri uygulamak ve öğretmek için açılan yeni kurslarla muharebe uçuşlarına ve özellikle gece uçuşlarına ağırlık verilmeye başlanmıştır.¹⁴⁵

1.2.4. Jandarma

1909 yılında Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere Jandarma Umum Kumandanlığı kurulmuş, 1917'de bir kararname ile askerî konularda Harbiye Nezaretine bağlı kalmak üzere Dahiliye Nezareti emrine verilmiş, 1919'da başka bir kararnameyle umum kumandanlık her türlü işleminde Dahiliye Nezaretine bağlanarak, Harbiye Nezareti ile hiçbir bağı kalmamıştır. 1922'de Umum Kumandanlık, dokuz Jandarma Müfettişliği ve üç efrat mektebinden meydana gelirken, 1923'te mektep sayısı artırılarak yedi olmuştur. 1924'te üç seyyar piyade, iki estersüvar (katırlı birlik), jandarma taburu kurulmuş ve 12 taburla bir bağımsız bölükten oluşan hudut birlikleri de jandarma emrine verilmiştir. 1925'te mektep sayısı sekize çıkarılmış, sekiz seyyar jandarma alayı ve üç piyade jandarma taburu ile bir süvari jandarma ve yedi sahil bölüğü ilave edilmiştir. 1927'de bir piyade ve iki seyyara jandarma alayı daha kurulmuş, 1929'da bir mektep daha kurularak efrat mektebi sayısı dokuza çıkarılmıştır.

1930 yılında ise müfettişliklerin sayısı 13'e artırılmıştır. Daha sonra görülen lüzum üzerine 13 müfettişlik lağvedilerek altı Müfettişlik ve 18 Mıntıka Kumandanlığına dönüştürülmüştür. Karakol, Kaza, Vilayet Jandarma Kumandanlıkları aynen muhafaza edilmiştir. Bu müfettişliklerin karargâhları 1933'te I.Jandarma Müfettişliği-Diyarbakır (1., 2. ve 3. Mıntıka Komutanlığı), II.Jandarma Müfettişliği-Erzurum (4., 5. ve 6.Jandarma Mıntıka Kumandanlığı), III.Jandarma Müfettişliği-Adana (7., 8. ve 9. Mıntıka Kumandanlığı), IV.Jandarma Müfettişliği-Ankara (10., 11. ve 12. Jandarma Mıntıka Kumandanlığı), V.Jandarma Müfettişliği-İzmir (13., 14. ve 1. Jandarma Mıntıka Kumandanlığı) ve VI. Jandarma Müfettişliği-İstanbul'da (16., 17. ve 18. Mıntıka Kumandanlığı) konuşlanmışlardı. Efrat mevcudu az, birlik mevcudu fazla olan seyyar teşkilatın kuvvetli hale getirilmesi için ikişer taburlu yedi seyyar alay lağvedilmiş, bunların yerine kuvvetli yedi tabur (her birinde üç piyade ve bir süvari bölüğü ile süvari ağır

¹⁴⁵ Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 102.

makineli tüfek takımından kurulu olan) ile üç taburlu bir alay kurulmuştur. ¹⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki sabit jandarma teşkilâtının esaslı tensik ve ıslahına 1912 yılında başlanmıştı. Kars ve Artvin illeri hariç olmak üzere sabit jandarma kadrosu bu tarihte 18.850 olarak tespit edilmişti. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu 1923'te kadrosu 35.103 olan Jandarmanın bu sayısı 1924'te 33.193, 1925'te 33.288, 1926'da 30.228, 1927'de 28.322, 1928, 1929, 1930 kadrosu 28.303 neferden oluşmaktaydı. Çeşitli nedenlerle Jandarma noksanlığının hissedilmesi üzerine kadro 1931'de 33.330 ve 1932'de 34.00'e çıkarılmıştı. 1932'de Jandarma Kadrosu (1548) subay (182), askerî memur (47), sıhhiye subayı ve memuru olması gerekirken (1.008) subay (101) askerî memur (33) hekim ve baytardan oluşmaktaydı. 1930 yılında jandarmada birliklere gelişigüzel şekilde dağıtılmış değişik cinsteki tüfekler vardı. Bunların ikmal ve eğitimindeki zorluklar nedeniyle bu silahlar tasfiye edilmiş, mevcudu en fazla ve kullanmaya uygun görülen sadece dört cins (Türk, Alman, İngiliz ve Yunan) silahın jandarmanın elinde kalması uygun görülerek bunlar birliklere dağıtılmıştır. Böylece aynı cins silahlar belirlenen bölgelerde toplanmıştır. ¹⁴⁷

Cumhuriyetin ilanı sıralarında elinde hiçbir motorlu araç mevcut olmayan jandarma teşkilatına ilk motorlu araç 1928 yılında (İki adet binek araç, 18 adet Mercedes-Benz kamyon, 300 adet motosiklet) girmiştir. ¹⁴⁸ Cumhuriyet döneminde, jandarmanın kuruluşundaki birlikler, sabit ve seyyar jandarma birlikleri olarak düzenlenmiştir. Sabit Jandarma Birlikleri; Mıntıka (Bölge) Müfettişlikleri ve bunlar emrinde İl Jandarma Komutanlıkları şeklinde teşkilatlandırılmıştı. Seyyar Jandarma Birlikleri ise Hudut Birlikleri ¹⁴⁹ şeklinde Doğu, Van, Güney ve Batı olarak dört Hudut Komutanlığı olarak teşkilatlanmıştı. Bunlara önceleri farklı sayıda hudut taburları da bağlı bulunuyordu. Bu hudut birlikleri 1930-1935 yıllarında Kara Kuvvetlerine devredilmiş daha sonraları da bir kısmı Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı emrine verilmiştir. Emniyet ve asayiş hizmetlerinde kullanılan Seyyar Alaylar; Gaziantep ve Mardin'de süvari alayları, Erzincan'da bir Estersüvar Alayı olarak teşkil edilmiş ve uzun süre bu görevlerde kullanılmışlardır. Asayiş maksadı ile kurulan Seyyar Alaylar daha sonra Hudut Eğitim

¹⁴⁶ BCA, F.30-10-0-0, K.128, G.923, S.6, T.1933.

¹⁴⁷ BCA, F.30-10-0-0, K.128, G.923, S.6, T.1933.

¹⁴⁸ **Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyet Hizmetinde**, s. 150, 278; **Ulus**, 15nci Yıl Sayısı, 29.10.1938, s.27.

¹⁴⁹ 04.02.1341 Tarih ve 550 No.lu "Umum Jandarma Kumandanlığının 1341 Senesi Bütçesine İthal Edilmiş Olan Kıtaattan Bir Hudut Taburiyle Bir Seyyar Jandarma Alayının ve Ahiren Teşkiline Lüzum Görülen Üç Piyade Jandarma Taburiyle Bir Süvari Jandarma Bölüğünün Derhal Teşkiline ve Maaş ve Masarifi Umumiyelerinin 1340 Senesi Jandarma Bütçesine Tahsisatı Munzamma Olarak İlavesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 23.02.1341, No. 84; **Kanunlar Dergisi**, C. 3, s. 53; 19.03.1341 Tarih ve 585 No.lu "İki Jandarma Hudut Taburunun 01 Mart 1341 Tarihinden İtibaren Teşkiline Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 24.03.1341, No. 90; **Kanunlar Dergisi**, C. 3, s. 105

Alaylarına dönüşmüşlerdir.¹⁵⁰ 1933 yılında Jandarma Hudut Muhafız Birlikleri 17 tabur ile bir müstakil bölüğe ayrılmıştır. Bu taburlar, her hudutta ayrı bir kumandanlığa bağlanmıştır. Dahiliye Vekâletine bağlı ve yurdun güvenliğini sağlamakla görevli olan jandarma kuvvetleri, alay ve tabur halinde yurt sathına dağılmış olup genel mevcudu 30 bin kişiden oluşuyordu.¹⁵¹

1923-1930 yılları arasındaki dönemde görev ve hizmet yönünden İçişleri Bakanlığına bağlı bulunan Jandarma Genel Kumandanlığının Karargâhı; Talim ve Terbiye Şubesi, Tayin Şubesi, Emniyet ve Asayiş Şubesi, Levazım Şubesi Erzak Kaleminden meydana gelen beş şube halinde teşkilatlanmıştır. Jandarma Kanununun yürürlüğe girmesiyle hem karargâh teşkilatında taşra teşkilatında önemli düzenlemelere gidilmiş Jandarma Genel Kumandanlığının Karargâhı, 10 Şube ve ünite şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Jandarma Genel Komutanı, Jandarma Genel Kumandanı Muavini ve Kurmay Başkanının görev yaptığı karargâhında; Talim ve Terbiye Şubesi, Tayin Şubesi, Asayiş Şubesi, Emekli Şubesi, Sağlık Şubesi, Veteriner Şubesi, Merkez Şubesi, Teftiş Etüt Şubesi, Hukuk Müşavirliği ve Evrak Kaleminden oluşmuştur.¹⁵²

Jandarma teşkilatında mevzuat açısından ilk önemli düzenleme Cumhuriyet'in ilanından sonra 1930 tarihinde yapılmıştır. Bu tarihe kadar, jandarma teşkilatının görev ve sorumluluklarını net olarak belirleyen hukukî bir dayanak mevcut olmadığından jandarma teşkilatı görev ve hizmetlerini dağılık durumdaki bazı mevzuata, özellikle ede eski tüzüklere göre yürütmüştür. Jandarmanın bir kanuna bağlanarak ıslah ve tanzimi için 22 Haziran 1930'da kabul edilen kanun¹⁵³ ile ilk defa jandarma teşkilatı ile ilgili temel esaslar belirlenmiştir. Kanunda jandarmanın tanımı, görevleri, bağlılık durumu, sıfat ve yetkisi ile her kademedeki komutanların görev ve sorumlulukları tespit edilmiştir. 1935 yılında "Jandarma Umum Kumandanlığı (J. U. K. lığı)" adı, "Jandarma Genel Komutanlığı (J.G.K.)"na dönüştürülmüş, 1937 senesinde Jandarma Kanununun tatbik şeklini gösteren "Jandarma Teşkilât ve Vazife Nizamnamesi" adlı tüzük çıkarılarak Jandarmanın yurt düzeyindeki güvenlik ve huzuru sağlama görevi biraz daha açıklığa kavuşmuştur. Jandarma subaylarına mesleki ve teknik bilgi verebilmek için 1937'de Ankara'da eğitim süresi 10 ay olan Jandarma Subay Okulu açılmıştır. Jandarmada mevcut ihtiyat ve meslekten yetişme subayların Harp Okulu, Piyade ve Atış Okullarında eğitimlerini tamamladıktan sonra ayrıca her rütbede terfi için altı ay süreyle orduda staj yapip sicil almaları

¹⁵⁰ Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, s. 80.

¹⁵¹ Cumhuriyet, 29.10.1933.

¹⁵² Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyet Hizmetinde, s. 63.

¹⁵³ 18.06.1930 Tarih ve 1706 No.lu "Jandarma Kanunu", Resmî Gazete, 22.06.1930, No. 1526; Kanunlar Dergisi, C. 8, s. 844.

zorunlu olmuştur.¹⁵⁴

Jandarma teşkilatı 1939'da Seyyar Jandarma Birlikleri, Sabit Jandarma Birlikleri ve Okullar olarak üç bölümden oluşmaktaydı. Sabit Jandarma Birlikleri, ülkenin emniyeti ve asayişini sağlamaya yönelik görevleri yerine getiriyorlardı. Tabur ve alay kadrosunda olan Seyyar Jandarma Birlikleri, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Sabit Jandarma Birliklerinin ulaşamadığı yerlerdeki gücünü aşan olayları bastırmada ve takip harekâtında istihdam edilmişlerdi. Okullar ise jandarma birliklerinde görevlendirilecek jandarma erlerinin yetiştirilmesinde ve yasak bölgelerde herhangi bir kötü hareketi veya baskını karşılamak görevini yürütmüşlerdir. Bu maksatla bu bölgelere veya yakınlarına yerleştirilmişlerdi.¹⁵⁵

II.Dünya Harbi esnasında personel noksanlığı nedeniyle bazı yerlerde kısmen jandarma okulları ile seyyar jandarma birliklerinden istifade edilmiş bu kapsamda bir kısım jandarma birlikleri, Kara Kuvvetleri emrine verilmiştir. Böylece Edirne, Çanakkale gibi önemli bölgelerde jandarma birlikleri görev yapmaya başlamıştır. Jandarmanın bu eksilen birlikler yerine 1940 ve 1941 yılları bütçelerinde para ayrılarak ilave 14 Jandarma Eğitim Taburu teşkil edilmiştir. Bu taburların silah ve donatımı ile taşıt aracı ihtiyacı giderilerek hemen İstanbul, Ankara, Safranbolu, Silifke, Antalya, Tunceli, Mardin, Silvan, Van il ve ilçelerinde görevlendirilirken barış zamanında bazı demiryolu muhafız taburları ile kıyı muhafaza taburları kurulmuştur. Havadan indirmelere ve paraşütçülere karşı konulmasının jandarma birlikleri ve mahallî teşkilata yaptırılmasını öngören bir yönerge çıkarılmıştır. Buna göre işçi sayısı fazla olan askerî, özel ve resmî sektöre mensup fabrika personeline silâh dağıtılmış, boş kalan yerlerde önce jandarma birlikleriyle köy bekçilerinin müdahalesi planlanmış bunların arkasından teşkil edilen mahallî teşkilâta mensup olanlar ise koruyucu silahlarla görev yapmışlardır. Silah ihtiyacı da zararlı hayvanlarla mücadele için iller emrine verilmiş 30.000 adet kadar silahtan istifadeyle karşılanmıştır. 1943'te Jandarma Malzeme ve Silah ve tamirhanesi teşkil edilmiştir. 1944'te ihtiyaç karşılanması kapsamında eksik olan ilçe jandarma birlik komutanlıklarından 16'sı ve bir il de de toplu bir bölük teşkil edilmiş, 1945 yılında yedi ilçede eksik bulunan jandarma birlik komutanlıkları tamamlanmış, toplu bölük de 5 Numaralı Takip Bölüğü adı ile yeniden teşkilatlanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ *Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri*, s. 273; *Jandarma Genel Komutanlığı 50 Yıl Cumhuriyet Hizmetinde*, s. 52; M. Hikmet Bayar, *Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Tarihçesi*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2009, s. 119; *Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri*, s. 81-82.

¹⁵⁵ *Ulus*, 15nci Yıl Sayısı, s. 27; *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 314-315; *Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri*, s. 110.

¹⁵⁶ *Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri*, s. 111; *Cumhuriyetin 60ıncı Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 65-66 *Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, s. 57.

1.3. HARP GÜCÜNÜN ARTIRILMASI İÇİN UYGULANAN İKMAL PLANLARI

Uluslararası ilişkilerdeki geleceğe yönelik olayları yakinen izleyen isabetli öngörüsüyle, değerlendirmelerinde daima haklı çıkan Atatürk çıkacak II.Dünya Harbi'yle ilgili düşüncelerini 1932'de Ankara'daki görüşmesi sırasında Amerika Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur'a ifade etmiştir. Generalin Avrupa'nın vaziyeti hakkındaki ne düşündüğüne yönelik sorusunu Atatürk;

*"...Bence, dün olduğu gibi yarın da Avrupa'nın mukadderatı Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme malik olan bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılatabilecek siyasî bir cereyana kendisini kaptırdı mı, ergeç Versailles (Versay) muahedesinin tasfiyesine tevessül (girişme) edecektir."*¹⁵⁷

şeklinde cevapladıktan sonra, Almanya'nın İngiltere ve Rusya dışında tüm Avrupa'yı işgal edebilecek bir orduyu kısa bir süre içerisinde oluşturabileceğinden harbin 1940-1946 seneleri arasında başlayacağını söylemiştir.

Patlak verecek yeni bir dünya harbi tehlikesini çok önceden gören Atatürk, dostluk ilişkileri ve iş birliği dışında harbe sürükleyebileceği endişesiyle I.Dünya Harbi tecrübesiyle ittifaklara katılma tarafı olmamıştır. O'nun bu düşüncesini yakın çevresinde bulunan kişilerin anı ve açıklamalarında bulabiliriz.¹⁵⁸ Ona göre devletler birbirleriyle olan ilişkilerinde tüm olayları önceden öngörüp bir sonuca bağlamaları imkanı yoktur. Ancak Atatürk, bunun olayların arkasında kalan başı boş bir yönetim biçimi anlamına gelmeyeceğini net şekilde ifade ederek, yurdun savunulması için gerekli tedbirlerin önceden alınmasına dair devletin uygulayacağı hareket tarzını da ifade etmiştir:

*"...T.B.M.M.'nin bu memleketin mukadderatında düşünerek karar vermesinin ve ancak onun verdiği kararların uygulanabilir olduğunun içeride ve dışarıda herkese anlatılmasının, bu memleketin selâmeti için esaslı bir çare olduğunu zannediyoruz. Türkiye şu veya bu tarzda herhangi bir yere sürüklendirilmiş gibi başı boş bir idare manzarası göstermeyi asla kabul edemez. Büyük devletler arasındaki mücadele, gerginlik, husumet o haldedir ki bunların arasında bulunarak bir badireye karışmak ihtimali vardır. Bu ihtimale karşı ise azami derecede dikkatli, tedbirli ve soğukkanlı bulunarak postu kurtarmaya çalışmak vaziyetindeyiz."*¹⁵⁹

Atatürk'ün büyük bir zorunluluk olmadıkça ittifaklara dahil olmamama ve tarafsız kalma prensibini dış politikada sürdüren İsmet İnönü, 1939 yılında Londra'ya Büyükelçi olarak atanan

¹⁵⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, s.133-134.

¹⁵⁸ Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulûsi Turgut, 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 652-653; Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, İstanbul, 2 Cilt, 1973, s.526-530, 759; Tevfik Rüştü Aras, Atatürk'ün Dış Politikası, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, s.149-151, 192; Utkan Kocatürk, Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe: Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s.199-200.

¹⁵⁹ Cevat Abbas Gürer, Atatürk ve Dünya, Yeni Sabah, 10.11.1941.

Tevfik Rüştü Aras'a; harp çıktığı taktirde Türkiye'nin tarafsız kalacağını, ancak bir saldırıya maruz kalırsa kendisini savunacağını söyleyerek bu şartlara göre İngiltere'den sağlanabilecek yardımların şekli ve kapsamını öğrenmek istemiştir.¹⁶⁰

Türkiye öncelikle kendi imkânlarıyla ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra ikmal planları hazırlamış, yıllara sâri harcamalar için kanunlar kabul etmiştir. Birinci ikmal planı kapsamında Anadolu'da silah ve mühimmat fabrikaları ile laboratuvarlar kurulması, buna ilaveten Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri için gerekli silah ve teçhizatın alınması maksadıyla 1925 yılında 1930 mali yılı sonuna kadar harcanmak için "Müdafa-i Milliye Vekâletince Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüdât İcrası Hakkında Kanun" kabul edilmiştir.¹⁶¹

İkinci ikmal planı kapsamında 1934'te ordu ve donanmanın teçhizi, fabrika, tersane liman inşaatı ile bu tesislerde kullanılacak malzeme ve teçhizatın alınması, yeni harp gemileri siparişi verilmesi, envantere olan gemilerin donanımının modernizesi, askerî malzeme alımı ile bunların üretimi için, Millî Müdafaa Vekâletine sekiz yılda kullanmak için yetki veren "Millî Müdafaa Vekâletince 49.500.000 Liralık Taahhüdât İcrası Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Ayrıca mevziler ile askerî tesislerin inşası ve bu yerlerin onarımında sarf edilmesi için bakanlığa üç milyon liraya kadar sözleşme yapma yetkisi tanınmıştır.¹⁶² 1935'te Hava Kuvvetlerinin yurdun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir seviyeye çıkarılmasını sağlamak maksadıyla hazırlanan üç yıllık hava programının gerçekleştirilmesine yönelik "Hava Kuvvetleri İçin 21.500.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun" yürürlüğe konulmuştur. Bu programda yeni tayyarelerin satın alınması, yurt içinde tayyare üretilmesi, tayyareler için gerekli motor ve yedek malzemesi, tayyare donanımındaki silâh ve teferruatı, bomba, telsiz, benzin ve yağ ile imalat ve inşaatına öncelik verilmiştir.¹⁶³ Yine Hava Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının daha fazla karşılanmasına imkân sağlayacak şekilde artırılması ve taahhütlerin daha sağlıklı toplanıp düzenlenmesi için "Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu" kabul edilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Aras, **a.g.e.**, s.153.

¹⁶¹ Uzun bir dönem içinde harcanacak olağanüstü bu ödenek 1925 yılı bütçesi gider tahminin %75'ine denk olup o dönem için büyük bir kaynaktır. Hayata geçirilmeleri bir yıldan fazla bir zamanı ve gerektiren ve bir bütçe yılı içinde karşılanamayan programların devamı "ikmal planları" ile gerçekleştirilmek istenmiştir. Bkz. 19.11.1341 Tarih ve 664 No.lu "Müdafa-i Milliye Vekâletince Yüz Elli Milyon Liralık Taahhüdât İcrası Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 25.11.1341, No. 228; **Kanunlar Dergisi**, C. 4; Tekeli-İlkin, **a.g.e.** s. 77-78.

¹⁶² Kanun gizli olması nedeniyle yayımlanmamıştır. Bkz. 09.05.1934 Tarih ve 2425 No.lu "Millî Müdafaa Vekâletince 49.500 000 Liralık Taahhüdât İcrası Hakkında Kanun", **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Cilt 22, 1934.

¹⁶³ 25.12.1935 Tarih ve 2881 No.lu "Hava Kuvvetleri İçin 21.500.000 Liralık Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 02.01.1936, No. 3195; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 102.

¹⁶⁴ 25.12.1935 Tarih ve 2882 No.lu "Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu", **Resmî Gazete**, 02.01.1936, No. 3195; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 102-105.

Ordunun güçlendirilmesini esas alan üçüncü ikmal planında öncelikli olarak topçu sınıfının modernleştirilmesi ele alınmıştır. Orduya top ve topçu malzemesi satın almak ve bu malzemenin üretilmesi için tesisler kurulması için yıllık tediye miktarı yedi buçuk milyon lirayı geçmemek ve tamamı 1946 mali yılı sonuna kadar ödenmek üzere “Millî Müdafaa Vekâletince Altmış Yedi Milyon Liralık Tahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiştir.¹⁶⁵

Ancak Üçüncü İkmal Plânı, 1938 yılı sonuna gelindiğinde bütün gayretlere rağmen ülkenin yetersiz ve zayıf ekonomik durumu nedeni ile tamamlanamamıştır. Yurdun millî müdafaası için belirlenen esaslara göre ortaya çıkan ihtiyaçlar tam ve tümüyle gerçekleştirilemediğinden yakın gelecekte başlayacağını emareleri görülen II.Dünya Harbi tehlikesinden önce ordunun noksanlarını gidermek ve daha fazla kuvvetlendirmek için yeni bir silahlandırma programı olan dördüncü ikmal plânı hazırlanarak uygulamaya başlanmıştır. Bu plan için gerekli mali kaynağı karşılamak için de “Millî Müdafaa İhtiyaçları İçin 125.5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun.” kabul edilerek 1938-1948 yıllarında geçici taahhüde girişmek için Millî Müdafaa Vekiline bu konuda yetki verilmiştir. Silahlanma programıyla özellikle büyük çapa sahip ağır sahil toplarının hava savunma vasıtalarını, deniz kuvvetlerini, ağır ve hafif silahların sayısını artırma ile askerî fabrikalar için çok gerekli olan eksikliklerinin tamamlanması esasları gaye edinilmiştir.¹⁶⁶ 1939 yılında, yaklaşan Dünya Harbi tehlikesi nedeniyle genel taahhüt toplamı 125.5 milyon ve her yıl ödeme miktarı 12.5 milyon lira olarak tespit olunan gelecek yıllara geçici taahhüt yetkisinin 1939 malî yılına ait olan ödeme miktarı 18.000.000 liraya ve 1940 malî yılına ait olan ödeme miktarı da 17.000.000 liraya çıkarılmıştır.¹⁶⁷

II.Dünya Harbi tehlikesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin de kapılarını çaldığı 1939 yılı Türk Ordusunun takviyesinde çok önemli bir faaliyet yılı olmuştur. Ordu ihtiyaçlarının seferi kuruluşlar esas alınarak karşılanması gerektiğinden tüm birliklerin teşkilat, malzeme ve kadro yönünden takviyesini zorunlu kılmıştır. Bu nedenle dördüncü ikmal planı eldeki imkânlar ve dünyadaki siyasal gelişmelere göre safha safha uygulanmıştır. Sefer kuruluşundaki birlik kadrolarındaki silah sayılarının artması bu silahların mühimmat gereksinimini de artırmıştır. Bu dönemde özellikle bu ihtiyacı karşılamak için hem yurt dışından hem de yurt içindeki fabrikalardan istifadeyle mühimmat noksanlarının tamamlanmasına çalışılmış bu maksatla da

¹⁶⁵ 22.05.1936 Tarih ve 2980 No.lu “Millî Müdafaa Vekâletince Altmış Yedi Milyon Liralık Tahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 26.05.1936, No. 3313; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 431.

¹⁶⁶ 20.05.1938 Tarih ve 3395 No.lu “Millî Müdafaa İhtiyaçları İçin 125,5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 28.05.1938, No. 3919; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 373.

¹⁶⁷ 26.01.1939 Tarih ve 3587 No.lu “Millî Müdafaa İhtiyaçları İçin 125,5 Milyon Liraya Kadar Taahhüde Girişilmesi Hakkındaki 3395 Sayı Kanuna Ek Kanun”, **Resmî Gazete**, 07.02.1939, No. 4126; **Kanunlar Dergisi**, C. 19, s. 189.

harp sanayiine daha fazla önem verilmiştir. Böylece 1941 yılının sonlarına doğru temin edilmiş ve üretilmiş alev makinaları ile iki bölük teşkil edilmiş, yurt içinde üretilen sis mühimmatı ve yangın bombaları birliklere dağıtılmıştır. 1940 yılında Kırıkkale fabrikasında 3.7/50 sm.lik tanksavar topu ve sahra toplarının yedek namluları üretimine de başlanmıştır. Bu yıl içinde 47 mm.lik topların imalatında ve testlerinde başarılı sonuçlar alındığından bu silahın da üretimine başlanmıştır.¹⁶⁸

Çelik fabrikasının silah üretiminde faydalanmak için geliştirilmesiyle ordunun ateş gücünün temelini teşkil eden topçu mühimmatı ve diğer fabrikaların ihtiyacı kadar çelik elde edilme seviyesine ulaşılmıştır. Bunun sonucunda çelik fabrikasının günlük bomba üretim sayısı 2.000 adede ulaşmıştır. Esas olarak Kara Kuvvetleri topçusunun ihtiyacı olan mühimmatı üretmeye başlayan ve bu ihtiyacın 1/9'unu karşılayabilen topçu mühimmat fabrikası geliştirilerek ihtiyacın önemli bir kısmını karşılayabilecek duruma gelmiştir. Üretimini artıran Küçük Yozgat (Elmadağ) Barut Fabrikası, piyade ve topçu mühimmat fabrikalarında üretilen mühimmat için gerekli barutu üretebilecek seviyeye ulaşmıştır. Fabrikalarda piyade birliklerinde kullanılan Brand marka havanların mermileri üretilmeye başlanmıştır. 1940 yılı sonunda bu fabrikalarda 5.922 kişi (5.691 işçi ve 231 idareci) çalışırken bu sayı harbin devamı süresince iki ila üç kata ulaşmıştır. Ordunun ihtiyacı için olan askerî sanatkâr (tüfekçi, kamacı, demirci, marangoz, saraç v.b.) ihtiyacı da hesaplanarak tamamlanmıştır. Harp sanayiinde faaliyet gösteren fabrikalarda ayrıca tank lağımaları, tanklara karşı benzin şişeleri, tank engeli telleri de üretilmiştir. Ordu için gerekli olan silah, araç ve harp malzemesinin ivedilikle üretilmesi ve bunların ikmal edilmesi işlerinin bir elden ve daha süratle idaresi, koordine edilmesi ve daha ekonomik şekilde gerçekleştirilmesi için 1942'de, Motor Dairesi, Harbiye Dairesi, Fen Sanat ve Askerî Fabrikalar bir müfettişlik emrinde toplanmıştır.¹⁶⁹

İki dünya harbi arasındaki dönemde hükûmetin amacı 1934 yılında yürürlüğe giren birinci beş yıllık kalkınma planıyla¹⁷⁰ ülke ekonomisini güçlendirmek olduğundan 150.00 askerden oluşan ordunun I.Dünya Harbi'nden kalma silahlarının modern silahlarla değiştirilmesinde çok büyük güçlükler olmuştur. Az sayıda tank ve zırhlı aracın mevcut olduğu orduda ulaşım ağırlıklı olarak

¹⁶⁸ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 127.

¹⁶⁹ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, s. 128.

¹⁷⁰ Türkiye bu dönemde sosyalist blok dışında dünyada ilk kalkınma planı yapan ülkedir. Planlama 1932 Ağustos ayında Profesör Orlof başkanlığında "Sovyetler Birliği Plânlama Örgütü'nden bir grup uzmanla birlikte oluşturulmuştur. Heyet, Türkiye'de kurulması gereken sanayi tesisleri raporu hazırlayarak İktisat Vekâletine vermiştir. Ticaret Bakanlığınca rapor uygun görülerek Sınai Tesisat ve İşletme Raporu adıyla 1933 yılında Başvekâlete sunulmuştur. Bu rapor Birinci Beş Yıllık Sanayi Plâni adı altında 17 Nisan 1934'te kabul edilmiş ve uygulaması için Sümerbank'a gönderilmiştir. 15 üretim kolu incelenerek yatırım tahminleri ve kuruluş yerleri belirlenen işletmelerin 1938 yılına kadar kurulması öngörülmüştür. Bkz. Baydar, a.g.e., s. 5, 9-12; Kadir Kasalak, "Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, Sayı: 27, s. 65-79.

hâlâ hayvan gücüne (at veya katır) dayanıyordu. 1937 yılında Hava Kuvvetlerinde yarısı modern olan 131 uçak mevcuttu. Donanmadaki en büyük ve güçlü harp gemisi 1914 yılında Almanya'nın verdiği Yavuz Kruvazörüydü.¹⁷¹

Ordunun silah yönünden güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi kapsamında 1938'de iki yeni gemi filosu ve 200-300 adet yeni uçak satın alınmasına karar verilmiştir. Dış yardım olmadan bunların ordu envanterine dahil edilmesi imkânı olmadığından İngiltere'den 1938 yılı Mayıs ayında 6.000.000 sterlin silah kredisi Ekim ayında da 25.000.000 sterlin kredi almıştır. 1938 yılında Türkiye'nin kendi saflarındaki ittifaklara katılması için İngiltere 10.000.000 sterlin ek ticaret kredisi,¹⁷² Almanya da 150.000.000 Reichmark borç vermiştir. Türkiye, Almanya'nın tarafsızlık antlaşması teklifini kabul etmediği gibi 1939 yılından itibaren de bu ülkeden silah almamaya kararı vermiştir. Bir taraftan Türkiye'nin bu prensip kararına diğer taraftan ise İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin kendi taraflarında harbe girmesini istemelerine rağmen İngiliz yardımları yeterli olmamış, Fransızlar da yardım konusunda isteksiz davrandığından bu iki ülkeden çok az yardım gelmiştir. Bu durum nedeniyle İsmet İnönü, Sovyet Birliği'yle kurulan antantı bozmadan, İngiltere ve Fransa'yla bir yardım antlaşması yapmak istemiştir. Almanya'nın 5 Mart 1939'da Çekoslovakya'ya saldırarak kısa sürede bu ülkeyi işgal etmesi, hemen ardın da Arnavutluk'un 7 Nisan 1939'da İtalya tarafından istila edilmesi üzerine İngilizler 12 Nisan 1939'da Türkiye'ye karşılıklı yardım antlaşması teklif etmişlerdir. Yapılan pazarlıklar sonucu 12 Mayıs'ta Türkiye ile İngiltere bir bildiri imzalamışlardır. Buna göre taraflar, karşılıklı olarak imzalanan bu antlaşmayı ve Akdeniz Bölgesi'nde harbe yol açacak bir durum ortaya çıkarsa fiilî olarak birbirlerine her türlü yardımı yapmayı kabul ediyorlardı. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ilgili antlaşmanın imzalanmasından sonra 23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa bir bildiri yayımlamışlardır. Takip eden aylarda İngiliz, Fransız ve Türk hükümetleri siyasi, askerî ve ekonomik konularda üç taraflı antlaşma görüşmelerine başlamışlardır.¹⁷³

İngiltere ile 12 Mayıs ve Fransa ile 23 Haziran 1939 tarihlerinde açıklanan müşterek beyannamelerin ikinci maddesinde,¹⁷⁴ her üç devletin millî emniyetlerinin sağlanması için karşılıklı taahhütleri kapsayan uzun süreli bir anlaşma yapılması konusunda mutabık kalındığı

¹⁷¹ William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 58-59.

¹⁷² Buna yönelik, "Londra'da 27 Mayıs 1938 Tarihinde İngiltere Hükûmetile İmza Edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Tesliyat Kredi Anlaşması, Exports Credits Guarantee Departement ile İmza Olunan On Milyon Sterlinlik Kredi Anlaşmasının Tasdiki Hakkında Kanun" kabul edilmiştir. Bkz. 28.06.1938 Tarih ve 3525 No.lu Kanun, **Resmî Gazete**, 15.07.1938, No. 3960, **Kanunlar Dergisi**, C. 118, s. 1130-1148.

¹⁷³ Hale, **a.g.e.**; **İDH**, K.4, G.100, B.(1-28).

¹⁷⁴ Mad 2: İki devletin, kendi millî emniyetleri nef'ine olarak karşılıklı taahhütleri tazammun edecek uzun müddetli nihâî bir anlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir. Bkz. **İDH**, K.4, G.100, B.(26-27). (EK-1)

yazılıdır. Buna dair hem Fransa hem de İngiltere ile ortak görüşmeleri sürdürülen bu karşılıklı yardım paktı Ankara’da üç taraflı olarak, 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşmanın onaylanması için verilen kanun teklifinde bu antlaşmanın Avrupa’nın harp dışında kalan bölgelerinde barış ve güvenliğin korunması ve devamını amaçladığı, Türkiye’nin barış ve ulusal güvenliğini güçlendireceği, hiçbir devletin aleyhine yönelik olmadığı ve mevcut dostane ilişkilerin sürdürülmesine engel oluşturmadığı vurgulanmıştır. Kısaca antlaşma her üç devletin ulusal güvenliklerini sağlama maksadını taşımaktaydı.

Antlaşmanın eklerinde bir askerî sözleşme, bir özel anlaşma ve üç protokol mevcut olup 1 No.lu protokolde antlaşmanın imza tarihinde yürürlüğe gireceği ve 15 yıllık bir süre için yapıldığı yazılmıştır. 2 No.lu protokolde anlaşma gereğince Türkiye’nin üstlendiği vecibelerin onu Rusya ile harbe girmeğe mecbur etme sonucunu doğurmayacağı ifade edilmiştir. 3 No.lu gizli protokolde antlaşmanın 5.maddesinin 2.fıkrasında belirtilen Yugoslavya üzerinden bir saldırı halinde, Fransa ve İngiltere’nin Türkiye ile askerî iş birliğinin ve ona yapacakları yardımın, bir Avrupa devletince yapılacak saldırının Türkiye sınırına yaklaşmasını beklemeden harekete geçecekleri yazılıdır. Özel anlaşma da Türkiye’yi ilgilendiren parasal, ekonomik konular ile harp silah araç ve gereçleri teslimiyle ilgiliydi.¹⁷⁵

Bir düşman saldırısı olduğunda nerelerde, hangi hedeflere nasıl faaliyet yürütüleceği ise İngiliz (A. Wavel) ve Fransız (M. Weygand) generalleriyle imzalanan antlaşmanın 10 maddelik gizli askerî sözleşmesinde yer almıştır. Fransız ve İngilizlerle hazırlanan karşılıklı yardım anlaşmasına ek askerî sözleşmeyi Başvekil Refik Saydam ile imzalamak için 18.10.1939’da Gnkur. Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak’a bir kararnameyle yetki verilmiştir.¹⁷⁶

Türk-İngiliz Deklarasyonunun açıklanmasından kısa bir süre sonra İngiltere’den alınacak harp malzemesi için görüşmelerde bulunmak için III.Ordu Müfettişi Org. Kazım Orbay Başkanlığında bir askerî heyet 2 Haziran 1939’da Ankara’dan ayrılarak 6 Haziran’da Londra’ya varmıştır. Org. Kazım Orbay, İngiliz Askerî yetkililerle görüşmelerde bulunmak üzere

¹⁷⁵ Bkz. 08.11.1939 Tarih ve 3738 No.lu “Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Cumhuriyeti ve İngiltere Krallığı Arasında Ankara’da İmzalanan Üç Taraflı Yardım Muahedesiyle Merbutlarının Tasdikına Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 09.11.1939, No. 4357; **Kanunlar Dergisi**, C. 21, s. 1-4; İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları I.Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 597, 604-608.

¹⁷⁶ İngiliz Şark Ordusu Komutanı Orgeneral Wavel ve Fransız Şark Ordusu Komutanı Orgeneral Weygand 18 Ekim 1939’da Ankara’ya gelmiş ve 22 Ekim 1939’da Türkiye’den ayrılmışlardır. Misafirleri Gnkur. II. Başkanı Org. Asım Gündüz Havayolları meydanında karşılamıştır. Misafirler, Gnkur. Bşk ve II.Bşk.nı, Millî Müdafaa ve Hariciye Vekillerini ziyaret ederek Genelkurmay’da temaslarda bulunmuşlardır. Bkz. **İDH**, K.4, G.101, B.1-3; **İDH**, K.3, G.004, B.(1-6a);18.10.1939 Tarih ve 12191 No.lu Kararname, **BCA**, F.30-18-1-1, K.89, G.102, S.12, T.18.10.1939; **Tan**, 19.10.1939; **Cumhuriyet**, 19.10.1939; **Ulus** 21.10.1939.

Londra'ya gelen Fransız Ordusu Genelkurmay Başkanı General Maurice Gustave Gamelin'le de bir toplantı yapmıştır.¹⁷⁷

23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu sonrasında harp malzemesi temini için Fransızlarla da Temmuz ayında görüşmeler yapılmıştır. Ancak hem Fransa hem de İngiltere kendi orduları için gerekli silah ve malzemeyi ikmale çalıştıklarından Türk Ordusu için gerekli tüm silah ve malzemenin bu iki ülkeden karşılanmasına imkan olamamıştır. Orgeneral Kazım Orbay başkanlığındaki heyet İngiltere'den sonra Fransa'ya gitmiş ve Paris'te de görüşmelerde bulduktan sonra 29 Ağustos 1939'da askerî yardım konusunda kesin bir sonuç alınmadan Ankara'ya dönmüştür. Bu görüşmelerin tamamlanmasından yaklaşık bir ay sonra Org. Kazım Orbay Eylül ayı sonlarında İngiltere tarafından Türkiye'ye yapılacak askerî yardımları görüşmek üzere tekrar Londra'ya giderek toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda İngiltere Gnkur. Bşk. Org. Edmund Ironside ile de görüşen Org. Kazım Orbay, Londra'daki harp malzemesi temin görüşmelerini tamamladıktan sonra 7 Aralık 1939'da Türkiye'ye dönmüştür.¹⁷⁸

Orgeneral Kâzım Orbay'ın 1939 yılı Haziran ayında silah alım görüşmeleri devam ederken Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki başka bir heyet de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iş birliği yapılması imkanını araştırmak ve imkan olursa bir anlaşma yapmak için 23 Eylül-17 Ekim 1939 tarihleri arasında Moskova'ya giderek Sovyet temsilcileri ve Stalin ile görüşmelerde bulunmuştur. Yapılan toplantı ve görüşmelerde Sovyetlerin Montrö Boğazlar Sözleşmesi değişiklik isteği ve Türk Boğazlarına yönelik talepleri nedeniyle olumlu bir ilerleme olmadığından bir sonuca varılamamış heyet Türkiye'ye dönmüştür.¹⁷⁹ Sovyetlerin bu tutumu Türkiye'nin batılı devletlere daha fazla yakınlaşması ve iş birliği arayışlarına neden olmuştur.

Üç Taraflı Yardım Antlaşması imzalandığında Polonya'ya saldıran Almanya ile İngiltere-Fransa arasındaki harp bir buçuk aya varmıştı. Bu gelişmeyle ilgili olarak Türkiye ile Müttefikler arasında görüşmeler yapılmakla birlikte durum Türkiye'nin kendileriyle birlikte Almanlara karşı bir harekâtını zorunlu kılmamıştır. Çünkü Türkiye'ye teslimi gereken silahlar verilmediğinden harekât için hazır bir durumda değildi. Zaten Fransız Ordusu 1940 yılı Mayıs ayında başlayan Alman saldırısı karşısında kısa sürede dağılıp 17 Haziran'da da ateşkes istediğinden Türkiye'ye verilmesi beklenen silahlar daha teslim edilmeden Türkiye'nin Müttefiklerinin sayısı bire

¹⁷⁷ Org. Kazım Orbay'ın başkanlığındaki heyette Alb. Bahaddin, Alb. Rıza ve Bnb. Aziz bulunmaktaydı. Türk Heyetine Ankara'daki İngiliz Askerî Ataşesi Alb. Ross, Deniz Ataşesi Yzb. George ve Hava Ataşesi Yzb. Parke da eşlik etmiştir. Bkz. **Cumhuriyet**, 03, 07.06.1939.

¹⁷⁸ Org. Kazım Orbay, İngiliz Feld Mareşali William Riddell Birdwood ve İngiliz Kralı VI.George ile de görüşmelerde bulunmuştur. Bkz. Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 412.; **İkdam Sabah Postası**, 01,03.10.1939; **Tan**, 05, 07, 12.10.1939; **Cumhuriyet**, 08.12.1939.

¹⁷⁹ **Tan**, 01,14.10.1939; **Ayn Tarihi**, Ekim 1939, No. 71.

inmiştir.¹⁸⁰

Türk Ordusundaki zırhlı ve mekanize araçların sayısının azlığına karşın her ordu için çok önemli bir askerî değer ve kuvvet çarpanı olan komuta heyetinin muharebe tecrübesi en üst seviyedeydi. Çünkü Türk Ordusunun komuta heyeti sistemli bir askerî eğitimde yetişmiş ve yaklaşık 15 yıl muharebe sahasında tecrübe kazanmış bütün rütbelerini muharebe meydanlarının zorlu şartlarında elde etmişlerdir.¹⁸¹ Türk Ordusu, bünyesine katılan modern eğitim ve harp vasıtalarının etkinliğini tatbikat ve manevralarla test etmiştir. Yabancı devlet adamları ve askerî gözlemcilerin de davet edildiği manevra ve tatbikatlarda ordunun disiplini, eğitimi ve gücü sergilenmiş, Türkiye'nin millî hedef ve menfaatlerini elde etmeye yönelik girişimlerinde ordudan caydırıcı bir millî güç unsuru olarak faydalanılmıştır. Manevra ve tatbikatların yapıldıkları bölgeler ile zamanları belirlenirken dönem içerisindeki dış politikadaki gelişmeler ve ülkeye yönelik tehdit/ler de dikkate alınmıştır. Örneğin Gaziantep Manevrası, manevranın icrasından yaklaşık bir hafta önce 2 Eylül 1938'de ilan edilen Hatay Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına dair dışarıdan gelecek tehditlere karşı Türkiye'nin kararlılık ve caydırıcılığını göstermesi bakımından önem arz etmekteydi.¹⁸²

Fransız Ordusunun teşkilatlanmasının örnek alındığı Nizam-ı Cedit hareketinden günümüze kadar geçen süre içerisinde zaman zaman batı ülkelerinin askerî strateji, teknoloji ve eğitimini bünyesine aktaran Türk Ordusunda, I.Dünya Harbi sırasında olduğu gibi sonraki dönemde de başlangıçta Alman stratejik hedeflerinin taktik bilgilerinin ve eğitiminin izleri devam etmiştir. Cumhuriyet döneminin başlarında da Alman eğitim usulleri, taktik esasları benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bunun temel nedeni ordu için ihtiyaç duyulan ve kısa sürede ülke içinden üretilemeyen ve temin edilemeyen yeni ve değişik silahlar, karmaşık silah kontrol sistemlerine duyulan ihtiyaçtan dolayı dışarıdan alınmasıdır.¹⁸³

Yakın harp tehlikesi nedeniyle Türk Ordusunun güçlendirilmesi amacıyla 1934-1938 yılları arasında millî savunma için yapılan harcamalarının genel bütçe giderleri içindeki %28,68 olan ortalama payı 1939 yılında %43,32'ye 1941 yılında ise %55,44'e çıkmasına rağmen bu artış

¹⁸⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 597-604.

¹⁸¹ İlhan, **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi "Kutsal Ocak"**, s. 209.

¹⁸² Fatih Özkurt, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2017, 248-252.

¹⁸³ Özellikle silah sistemlerine ait kullanma ve teknik tarifnameler hem aslından takibini hem de tercüme edilmesini gerekli kılmaktadır. Teknik tarifnameler küçük rütbeli subay ve astsubaylar tarafından kullanıldığından askerî okulların yabancı dil eğitimi derslerine bunların temin edildiği ülkenin dilini öğreten dersler dahil edilmiştir. Sınırlı şekilde alınan ve yalnız o silâha ait teçhizat ve malzemeyi kapsayan alımlarda da böyle olmuştur. 1930'ların başında Türk Deniz Kuvvetleri için İtalya'dan alınan muhripler ve bu ülkenin Akdeniz'deki artan girişim ve faaliyetleri nedeniyle Deniz Lisesi ve Harp Okulu öğretimine konulup daha sonra kaldırılan İtalyanca dersi buna örnektir. Bkz. Sezai Orkunt, **Türkiye-ABD Askerî İlişkileri**, Milliyet Yayın A.Ş. Yelken Matbaası, 1978, s. 35-37.

ordunun donatımında kullanılacak arzu edilen para için yeterli olmamıştır. 1934 yılı mali yılından başlayarak 1938 mali yılı sonuna millî savunma harcamalarının genel bütçe harcamaları içindeki %33,15'lik payı, yaklaşan II.Dünya Harbi nedeniyle 1939 yılında zorunlu olarak %43.32'ye, 1941'de %55,44'e çıkmıştır.

BÜTÇE ÖDENEKLERİNİN HİZMETLER ARASI ORANSAL DAĞILIMI (1934-1945)												
	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
1.GÜV. HİZ.	35,16	34,50	33,57	35,15	36,08	48,14	56,90	59,03	58,26	56,35	53,34	44,97
Millî Sav. B.	28,93	28,41	28,05	27,71	30,31	43,32	53,24	55,44	54,42	52,52	51,12	40,88
Emn., J. Gn. K.	6,23	6,09	5,52	5,44	5,77	4,82	3,66	3,59	3,84	3,83	4,22	4,09
2.SOS. HİZ.	6,60	6,46	7,15	8,95	9,16	7,14	5,38	5,71	5,42	6,70	8,63	10,75
Millî Eğitim. B.	4,25	4,38	4,00	4,39	5,22	4,20	3,32	3,77	3,73	5,19	6,52	7,96
Sağ. Sos. Yar. B.	2,35	2,08	3,15	4,56	3,94	2,94	2,06	1,94	1,69	1,51	2,11	2,79
3.EKONO.HİZ.	13,26	12,07	13,73	14,30	15,27	12,36	11,81	7,74	5,55	8,15	8,20	10,04
Bayındırlık B.	10,88	9,50	10,63	10,87	12,95	10,33	10,61	6,54	4,59	6,92	6,47	7,80
Tarım B.	2,38	2,57	3,10	3,43	2,32	2,03	1,20	1,20	0,96	1,23	1,73	2,24
4.DİĞERLERİ	44,98	46,97	45,55	43,60	39,49	32,36	25,91	27,52	30,77	28,80	27,83	34,20
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Tablo-2: Kesin hesap kanunlarına göre bütçe ödeneklerinin güvenlik, sosyal ve ekonomik hizmetler arası oransal dağılımı. (1934-1945)¹⁸⁴

Ülke nüfusu, gayrisafi millî hasıla ve millî savunma giderlerinin dikkate alındığı 1934-1939 yılları arasındaki bütçe giderlerinin oransal karşılaştırmasında fert başına millî savunma giderleri 1934 yılında 3,72 liradan II.Dünya Harbi'nin başladığı yıl olan 1939'da 9,94 liraya çıkmıştır. Harbin devamı boyunca artış devam etmiş ve 1944'te en yüksek tutar olan 29,90 liraya ulaşmıştır. Millî savunma giderlerinin 1934 yılında gayri safi millî hasıla içindeki oranı 0,04'ten, 1939, 1942, 1944'te 0,8'e, 1940'ta 0,12'ye, 1941'de 0,10'a yükselmiştir. Yetersiz kaynaklara sahip bütçede savunma harcamalarına ayrılan oran yüksek gibi görünse de bunun yeterli olmadığını çok iyi bilen Türkiye bu güvenlik zafiyeti açığını kapatmak maksadıyla çevresinde dost ve müttefikler arayarak bir güvenlik sistemi kurmaya önem göstermiştir. 1937'de, İran- Afganistan-Irak ve Türkiye'nin imzaladığı Sadabat Paketi ile Hatay'ın Anavatana katılmasından hemen sonra II.Dünya Harbi'nin başlangıcına rastlayan günlerde imzalanan Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması bunun bir örneğidir.

¹⁸⁴ Baydar, a.g.e., Tablo: V

BÜTÇE GİDERLERİNİN ORANSAL KARŞILAŞTIRMASI (1934-1945)							
Yıllar	Nüfus	G.S.M.H. Cari Alıcı Milyar TL.	Millî Sav. Giderleri TL.	Fert Başına Millî Sav Giderleri TL.	Millî Sav. Giderleri 1934 (100)	M.S.B. G.S.M.H.	Millî Sav. Bütçe
1934	15.721,000	1.216,1	58.491,537	3,72	(100)	0,04	28,93
1935	16.158,000	1.310,0	63.585,041	3,93	108,7	0,04	28,41
1936	16.350,000	1.695,0	73.007,773	4,46	124,1	0,04	28,05
1937	16.631,000	1.806,5	84.077,322	5,05	143,7	0,04	27,71
1938	16.919,000	1.895,7	94.339,083	5,57	161,3	0,04	30,31
1939	17.369,000	2.063,1	172.759,006	9,94	295,4	0,08	43,32
1940	17.723,000	2.403,4	290.532,360	16,39	496,7	0,12	53,24
1941	17.953,000	2.992,3	322.648,483	17,97	551,6	0,10	55,44
1942	18.144,000	6.195,9	497.336,406	27,41	850,3	0,08	54,42
1943	18.337,000	9.231,7	542.517,257	29,68	944,6	0,05	52,52
1944	18.533,000	6.684,7	554.276,635	29,90	947,6	0,08	51,12
1945	18.790.000	5.469,8	247.945,566	13,19	423,8	0,04	40,88

Tablo-3: Kesin hesap kanunlarıyla belirlenen bütçe giderlerinin oransal karşılaştırması. (1934-1945).¹⁸⁵

II.Dünya Harbine rastlayan günlerde ve harp devam ederken Türkiye'nin askerî açıdan savunmasının takviyesi için 27 Mayıs 1938'de İngiltere'den (6 milyon sterlin) ve 19 Ekim 1939'da üç taraflı yardım paktı gereğince Fransa ve İngiltere'den (25 milyon sterlin) silah alımı kredileri anlaşmaları yapılmıştır.¹⁸⁶

Bu anlaşmalar gereği II.Dünya Harbi'nin başlangıcından itibaren harbin bitimine kadar geçen süre zarfında İngiltere'den Türkiye'ye çeşit ve sayısı kesinlikle tam olarak tespit edilemeyen bir kısım silah ve malzeme gelmiştir. Harp şartları ve özellikle Akdeniz'deki emniyetsiz durum nedeniyle İngiltere'nin gönderdiği silâh ve malzeme düzenli olarak gerçekleşmemiştir. Bu silah ve harp malzemesini getirmek için yola çıkmış olan gemilerin bazıları düşman saldırıları nedeniyle batmış ve bazıları da yüklerini Ortadoğu'daki Müttefiklerin kontrolündeki limanlara indirmek zorunda kalmışlardır. 1943 yılı Şubat ayından sonra Adana görüşmelerinde kabul edilmiş esaslara göre İngiltere'den alınan harp malzemesi ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ödünç verme ve kiralama yolu ile sevk ettiği harp malzemesi, krediyle sağlanan malzemelerle

¹⁸⁵ 1934 yılı (100) olarak alınmış ve oransal karşılaştırm buna göre yapılmıştır. Bkz. Baydar, **a.g.e.**, Tablo: VI.

¹⁸⁶ 28.06.1938 Tarih ve 3525 No.lu "Londra'da 27 Mayıs 1938 Tarihinde İngiltere Hükûmetile İmza Edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması, Exports Credits Guarantee Departement ile İmza Olunan On Milyon Sterlinlik Kredi Anlaşmasının Tasdiki Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 15.07.1938, No: 3960; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 1130-1148; 19.01.1942 Tarih ve 4171 No.lu "Türkiye-Fransa-İngiltere Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Muahedesine Merbut Hususi Anlaşmanın Tatbiki Zımında 8 Sonkânun 1940 Tarihinde Paris'te İmzalanın Kredi Anlaşmalarının Tasdiki Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 26.01.1942, No: 5016; **Kanunlar Dergisi**, C. 23, s. 100-109.

karışmıştır. Ayrıca Amerika'nın gönderdiği malzemenin bir bölümü İngiltere tarafından Türkiye'ye kredi malzemesi şeklinde verilmiştir. İngiltere malzeme göndermeye anlaşmanın imzasından önce başladığından hangi eşya ve malzemenin silah alım kredisinden gönderildiği kesin bir şekilde belirlenememiştir.¹⁸⁷

31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da görüşmelerinde alman kararların uygulanmasıyla ve bunların dışında İngiltere veya hükûmet dairelerince bu kredilere ek olarak gönderilen çeşitli malzeme ile yapılan tesisler, hizmetler ve taşımadan meydana gelmiş olan Türkiye'nin borç toplamı 41.338.398 Sterlin olarak saptanmıştır.¹⁸⁸

1.4. HAREKÂT VE İDARİ ALANLARDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Türk tarihinin yazılı en eski ana kaynağı Orhun Yazıtları incelendiğinde millî güç unsurlarının en başında olduğu kabul edilen ve askerî gücü ifade eden “Ordu” kelimesinin bu yazıtlarda kullanıldığı görülür. Türkçe bir kelime olan “Ordu” terimi, Divân-ü Lugat'it Türk'te hakanın oturduğu şehir, Dede Korkut'ta beyin ve hanın karargâhı, XV.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün asker topluluğuna verilen ad olarak kullanılmıştır. 1843 yılında Kara Kuvvetlerinde 1'den 5'e kadar numara verilen orduların teşkil edilmesi ile önceki anlamlarına ilave olarak askerî kuruluş içinde bir kademe¹⁸⁹ olarak da kullanılmıştır.¹⁹⁰

1935 yılında yürürlüğe giren “Ordu Dahili Hizmet Kanunu”nda ordunun tanımı “*Cumhuriyet Ordusu; Kara, Deniz, Hava kuvvetleri ve Jandarma ve askerî teşkilâta uygun gümrük ve inhisarlar (tekel) ve orman muhafaza kıtaları subaylarıyla eratından ve askerî memurlarla*

¹⁸⁷ TBMM 216 No.lu Komisyon Raporu, *1938-1939 Yıllarında İngiltere ve Fransa Hükümetlerinden Temin Edilen Teslihat Kredilerinin Mahsup Şekli Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Savunma, Dışişleri ve Plân Komisyonları Raporları (1/214)*); 0.4.1964 Tarih ve 462 No.lu “1938-1939 Yıllarında İngiltere ve Fransa Hükümetlerinden Temin Edilen Teslihat Kredilerinin Mahsup Şekli Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 11.05.1964, No: 11700; **Kanunlar Dergisi**, C. 47, s. 1017.

¹⁸⁸ 1940 yılı Haziran ayından itibaren 31 Aralık 1950 tarihine kadar bu borçlar karşılığı olarak faiz ve ana para dâhil 18.160,875 Sterlin ödenmiştir. Türkiye bu borçların tamamen ve nihai olarak tasfiyesine yönelik adı geçen devletlerle 18 Ocak 1954 ve 11 Şubat 1954 tarihlerinde anlaşmalara varmış ve borç ödeme ve silah kredilerinin mahsup şekli hakkında 1954 ve 1964 yılında 6336 ve 462 sayılı kanunları uygulamaya koymuştur. Bkz. TBMM 193 No.lu komisyon Kararı, *İngiltere ve Fransa Hükümetlerinden Temin Edilen Teslihat Kredileri ve Diğer Askerî Borçların Tasfiyesi Hakkında İmzalanan Anlaşmaların Tasdikına Mütedair Kanun Lâyihası ve Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/777)*, 09.03.1954 Tarih ve 6336 No.lu “İngiltere ve Fransa Hükümetlerinden Temin Edilen Teslihat Kredileri ve Diğer Askerî Borçların Tasfiyesi Hakkında İmzalanan Anlaşmaların Tasdikına Mütedair Kanun”, **Resmî Gazete**, 10.03.1954, No: 8654; **Kanunlar Dergisi**, C. 36, s. 927-933.

¹⁸⁹ Kademe, askerî birliğin büyüklüğüne göre isimlendirilmesidir. Türk Ordusundaki temel askerî birlik kademeleri (küçükten büyüğe); manga, takım, bölük, tabur, alay, tugay, tümen, kolordu ve ordudur. Bu kademe yapısı Türkiye'nin NATO'ya girmesinin hemen öncesine kadar Türk Hava Kuvvetlerinde de kullanılmıştır.

¹⁹⁰ İlhan, **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi “Kutsal Ocak”**, s. 77-171; Said Arif Terzioğlu, **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, 1965, s. 9-10; Bayar, **a.g.e.**, s. 141; Gültekin Yıldız, “Kara Kuvvetleri”, Ed. Gültekin Yıldız, **Osmanlı Askerî Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 77, 86-89; Alparslan, Kayaltepe, **Türk Piyadesinin Tarihçesi (1299:1920)**, K. K. K. Yayınları, E.U. Basımevi, Ankara, 1955, s. 128-129.

askerî mektepler talebesinden teşekkül eden ve seferde ihtiyatlarla ikmal edilen ve kadro ve kuruluşlarla teşkilâtı gösterilen Devlet kuvvetidir."¹⁹¹ şeklinde yapılmıştır. 1961 tarihinde kabul edilen 211 no.lu "Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu"nda¹⁹² ise ordu ifadesi yerine "Türk Silâhlı Kuvvetleri"nin kullanıldığı görülür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) millî savunmayla ilgili görevlerini aksatmadan yürütebilmesi için gerek İstiklal Harbi gerekse cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde ordunun yetki ve sorumluluklarını belirleyen kanunları öncelikle kabul etmiştir. İstiklal Harbi süresince T.B.M.M. ordularının faaliyetleri genel olarak Osmanlı Ordusunda mevcut mevzuat esaslarına göre yürütülmüştür. Ancak T.B.M.M. bunları gerekli gördüğü zaman ve durumda ordunun ihtiyaçları doğrultusunda ya yeniden düzenlemiş ya da yenilerini kabul etmiştir.

İstiklal Harbi zaferle sonuçlanıp cumhuriyet ilan edildikten sonra da Türk Ordusunun teşkilat ve faaliyetlerine dair yeni kanunlar kabul edilirken mevcut olanların bir kısmı da günün şartları gereği diğer kanunlarla uyumlu hale getirilmiştir. Bunun en büyük nedeni, Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda yaptığı devrimlerin doğal olarak Türk Ordusunun faaliyetlerini düzenleyen mevcut mevzuatta da yeni düzenlemeleri zorunlu kılmış olmasıdır. Bundan başka uluslararası konjonktürde ortaya çıkan askerî gelişmeler de bu değişikliğin yapılmasının diğer bir nedeni olmuştur.

İstiklâl Harbi döneminde olduğu gibi cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde de kısıtlı bir bütçeye rağmen Türk Ordusunun öncelikle caydırıcılığının artırılması için teşkilat, kadro ve malzeme yönünden güçlendirilmesine ve idari yönden çağın gereklerine göre düzenlenmesine önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaptığı harplerden kazanılan deneyimlerden de istifadeyle Türk Ordusunun millî savunmayla ilgili görevlerini devletin diğer kurumlarıyla uyum içinde yürütebilmesi için sorumluluk ve yetkilerini belirleyen kanunlar T.B.M.M. tarafından öncelikle kabul edilmiştir.

¹⁹¹ 10.06.1935 Tarih ve 2771 No.lu "Ordu Dâhili Hizmet Kanunu", **Resmî Gazete**, 18.06.1935, No. 3031; **Kanunlar Dergisi**, C. 15, s. 543.

¹⁹² Kanun gerekçesinde bu değişikliğin nedeni olarak Ordu Dahili Hizmet Kanun maddelerinin beş defa değişikliğe uğraması gösterilmiştir. Yeni kanun yapılırken önceki 2771 sayılı Kanunun 4'üncü maddesi esas alınmış ancak Gümrük ve İnhisarlar ve Orman Muhafaza Birlikleri lağvedildiğinden yeni metinde yer almamıştır. Yeni terimlere göre "Cumhuriyet Ordusu" yerine "Türk Silâhlı Kuvvetleri" ifadesi kullanılmıştır. Bkz. **MBK 172 No.lu Komisyon Raporu**, "Özgür Selâhattin'in, Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanun Teklifi ve Güvenlik Komisyonu Raporu" (2/160), 09.12.1960; 04.01.1961Tarih ve 211 Nolu. "Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu", **Resmî Gazete**, 09.01.1961, No: 10702; **Kanunlar Dergisi**, C. 43, s. 577-594.

1.4.1. Harekât Konuları

23 Nisan 1920'de kurulan T.B.M.M., hem Kuvay-ı Milliye'nin¹⁹³ (Millî Kuvvetler) başlattığı istiklal mücadelesini desteklemiş hem de "Mondros Ateşkes Antlaşması" hükümleri gereğince terhis edilen Osmanlı Ordusunun yerine kurulan T.B.M.M. ordularının kadrolarının teşkili, ikmal ile sevk ve idaresini yürütmek için Müdafaa-i Milliye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerini oluşturmuştur. Müdafaa-i Millîye Vekâleti; Türk Ordusunun ikmal, seferberlik ve idari hizmetleriyle ilgili görevlerini, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti¹⁹⁴ de harekât, eğitim ve istihbarat hizmetleriyle ilgili görevleri yerine getirmiştir.¹⁹⁵ Meclis ve Hükûmet başkanı olan Mustafa Kemâl Paşa, "İcra Encümeni"¹⁹⁶ heyeti seçiminden önce 25 Nisan 1920'de T.B.M.M.'de yaptığı konuşmada¹⁹⁷ Erkân-ı Harp¹⁹⁸ Miralay İsmet (İnönü)¹⁹⁹ Bey'in Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini yapmak üzere İcra Encümeni Heyeti arasında çalışmasını teklif etmiş ve bunun kabulüyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi 1924 yılına kadar hükûmetlerde görev yapmıştır.²⁰⁰

¹⁹³ İstiklal Harbi'nde Kuvay-ı Milliye'nin Kuzeybatı Anadolu'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu, **Kuvay-ı Milliye Dönemi'nde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Gnkur. Yayını, Ankara, 1994 ve Neşe Özden, "Sevr'in Hazırlıkları, Yunan İlerleyişi ve Kuvay-ı Milliye'nin Tasfiyesi", **Osmanlı Mebusan Meclisinden Türkiye Büyük Millet Meclisine "Millî Egemenlik" Paneli Bildiri Kitabı**, Gnkur. ATASE Yayını, Ankara 2014, s. 87-101.

¹⁹⁴ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kelime anlamı "Genelkurmay Bakanlığı" olup günümüzde karşılığı yoktur. Vekâlet 1924 yılında kaldırılmış ve yerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti kurulmuştur.

¹⁹⁵ Millî Savunma Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 6.

¹⁹⁶ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No. 54, s. 38-41.

¹⁹⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 71.

¹⁹⁸ Erkân-ı Harp tabiri; "Harp Müşaviri" anlamına gelmekte olup günümüzdeki karşılığı Erkân-ı Harp "Kurmay", "Erkân-ı Harp Zabiti" ise "Kurmay Subay"dır. Erkân-ı Harp eğitimi almak için Harp Okulu'ndaki eğitimin çok başarılı bir şekilde tamamlanması gerekiyordu Erkân-ı Harp sınıfına seçilenler ayrıca Erkân-ı Harbiye'de (Harp Akademisi) ilave eğitim alırlardı. Bunda da başarılı olanlar "Erkân-ı Harp" unvanına hak kazanırlardı. Erkân-ı Harp Zabitleri, diğer zabitlere göre mümtaz bir mevkiye sahip olup diğer zabitlerden daha önce terfi alarak bir üs rütbeye atanırlardı Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra mektepli subay yetiştirmek için hicri 1260'ta Harbiye Mektebi tesis edilmiştir. Ertesi yıl askerî okulların ıslahı hakkında toplanan mecliste "*Harbiye mektebi 4 sınıf olacak, askeri idadiler (lise) teşkil olunacak ve Avrupa ordularında olduğu gibi Erkân-ı Harp Zabiti yetiştirmek için de sınıflar ihdas olunacak...*" şeklindeki kararlar gereğince Erkân-ı Harbiye Mektebi kurulmuştur. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946, s. 544-545, 559; M. İskora, **a.g.e.**, s. 5-6; Muharrem Mazlum, **Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) Tarihiçesi**, Harp Akademisi Külliyyatından, Hr. Ak. K. Matbaası, 1930, s. 6.

¹⁹⁹Orgeneral Mustafa İsmet İnönü [Topçu.1903-1)/1.Genelkurmay Başkanı (03.05.1920-05.08.1921)]

1884 yılında İzmir'de doğan Org. İnönü, 1903'te Mühendishane-i Berri-i Hümayundan (Topçu Okulu) Tğm., 1906'da Harp Akademisinden Kur. Yzb. olarak mezun olmuştur. 8 Nisan 1920'de Anadolu'ya geçmiş ve Ankara'da, Atatürk'e katılarak Millî Kuvvetlerde görev yapmıştır. İlk T.B.M.M'e Edirne mebusu olarak katıldı ve 3 Mayıs 1920'de Gnkur. Bşk. olmuştur. .Bu görevde, 1921'de Tümg.liğe (Mirliva) yükselerek, Gnkur. Bşk.lığı, Şimal Cephesi K.lığı ve Garp Cephesi K.lığı yaptı. 1922'de Korg.liğe (Ferik) yükseldi. Askerî statüüne ilaveten dışişleri bakanı ve başbakan görevlerini de yürüttü. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya Ateşkes görüşmelerinde Türk temsil heyeti başkanı olarak yer aldı. Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etti ve 30 Ağustos 1926'da Org. (I.Ferik) oldu. 1938-1950 arasındaki dönemde Cumhurbaşkanı ve 1951-1965 döneminde başbakan görevini yürüttü. Balkan, I.Dünya Harbi ve İstiklal Harplerine katılmıştır. 25 Aralık 1973'te vefat etmiştir. Bkz. Millî Savunma Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 192-193; **Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 3.

²⁰⁰ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi**, VIInci Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), s. 226.

T.B.M.M. tarafından 2 Mayıs 1920’de kabul edilen 3 No.lu kanunla,²⁰¹ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti teşkil edilmiş, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi de vekil olarak İcra Vekilleri Heyeti’nde yer almıştır. O günün olağanüstü şartları gereği hem Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin hem de orduda görevli bazı komutanların aynı zamanda mebus olmaları ordunun siyasetle iç içe olduğu izlenimi verdiği için bu durum zaman zaman tenkit edilmiştir. Ordunun her türlü siyasi mülahazadan ayrı tutulmasının gereğine ve önemine inanan Atatürk bunu 1 Mart 1924’te T.B.M.M.’nin ikinci dönem birinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında “...*Memleketin hayat-ı umumiyesinde (genel yaşantı) orduyu siyasetten tecridetmek (ayırarak) umdesi, cumhuriyetin daima nasbi nazar ettiği (önem vermek) bir nokta-i esasiyedir (ilke)...*”²⁰² sözleriyle dile getirmiştir.

3 Mart 1924 yılında, 429 No.lu kanunla²⁰³ Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılarak bağımsız olarak vazife yapan en yüksek makam olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti²⁰⁴ teşkil edilmiş, 491 no.lu kanunla²⁰⁵ da barışta ordunun emir ve komutası Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine, harpte ise Reisicumhur tarafından seçilecek kişiye verilmiştir. 1920-1939 yılları arasında kabul edilen 3, 429 ve 491 No.lu kanunlar Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin görev ve yetkilerini düzenleyen temel kanunlar olmuştur.

II.Dünya Harbi’nde ortaya çıkan “Topyekûn Harp” kavramı gereği olarak yurdun bir bütün olarak harbin gereklerine göre hazırlanması için tüm devlet unsurlarının faaliyetleri ile ilgili teknik bir uzmanlık kurulu ve mevki olduğuna karar verilen Genelkurmay Başkanlığı, 1944 de T.B.M.M.’ne karşı sorumlu olan Başvekâlete bağlanmıştır. Bu değişiklikle Genelkurmay Başkanının, Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla atanacağı hükmü getirilmiştir. Bu durum Genelkurmayın bağımsız yapısına son vermiştir.²⁰⁶

Bahriye işlerini yürütmek üzere 29 Aralık 1340’ta (1924) Bahriye Vekâleti teşkil edilmiştir.²⁰⁷

²⁰¹ 02.05.1336 Tarih ve 3 No.lu “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 07.02.1337, No.1; **Kanunlar Dergisi**, C. 1, s. 4.

²⁰² **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 348.

²⁰³ 03.03.1340 Tarih ve 429 No.lu “Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, C. 2, s. 241.

²⁰⁴ Dilde 1928 yılında başlayan sadeleştirme ve daha sonra öz Türkçe kelime kullanma çalışmalarına paralel olarak ismi önce Büyük Erkân-ı Harbiye, 1935 yılında ise Genelkurmay Başkanlığı olarak değiştirilmiştir.

²⁰⁵ 20.04.1340 Tarih ve 491 No.lu “Teşkilatı Esasiye Kanunu”, **Kanunlar Dergisi**, C. 2, s. 367-368.

²⁰⁶ Kanun tasarisının gerekçelerinden biri olarak uygulama açısından mevcut durum nedeniyle doğurduğu sakıncalardan ve Genelkurmay Başkanlığının çok kapsamlı olan uzun barış senelerindeki çalışmalarında, gereken işlerdeki aksamlardan dolayı da bu makamın yetkili bir makama bağlanmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Bkz., **TBMM 128 No.lu Komisyon Raporu**, “Genelkurmay Başkanlığının Vazife ve Salâhiyetleri Hakkındaki Kanun Lâyihası ve Millî Müdafaa Encümeni Mazbatası (1/233)”, 04.04.1944; 05.06.1944 Tarih ve 4580 No.lu “Genelkurmay Başkanlığının Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 13.06.1944, No. 5729; **Kanunlar Dergisi** C. 26, s. 597; Millî Savunma Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 20.

²⁰⁷ 29.12.1340 Tarih ve 539 No.lu “Bahriye Vekâleti Teşkiline Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 14.01.1341, No. 82;

Bahriye Vekâletinin çalışmaları uzun ömürlü olmamış ve 21 Ocak 1928'de²⁰⁸ kaldırılmıştır. Aynı tarihten itibaren bahriye işlerinin Müdafaa-i Millîye Vekâletince yönetilmesine karar verilerek donanmanın silahlanma, ikmal ve seferberlik gibi faaliyetlerine dair çalışmalar bu vekâletin sorumluluğuna verilmiştir. Ancak donanmanın harekâtla ilgili faaliyetleri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı olarak planlanmış ve yerine getirilmiştir.

Yine aynı gün kabul edilen kanunla Müdafaa-i Millîye ve Bahriye Vekâletleri müsteşarlıkları da kaldırılarak bunların Müdafaa-i Millîye Vekâletindeki müsteşarlık makamında yeniden düzenlenmesine gidilmiştir. Ayrıca Müdafaa-i Millîye Vekâletinde yapılan yeni düzenlemeyle de Fen ve Sanat Müdüriyeti Umumiyesi ile Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıkları teşkil edilmiştir. Buna paralel olarak Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde de donanma işleri için Deniz Müşavirliği oluşturulmuştur. 1929 yılında Millî Müdafaa Vekâletinde ayrı ayrı olan Kara, Deniz ve Hava Müsteşarlıklarının üstünde olarak bir Millî Müdafaa Vekâleti Müsteşarlığı kurulmuştur. Deniz kuvvetleri, yeni yapılanmayla idari ve lojistik faaliyetleri bakımından Deniz Müsteşarlığı kanalıyla Millî Müdafaa Vekâletine, eğitim ve harekât faaliyetlerinin komutası açısından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlanmıştır.²⁰⁹

1925 yılında sadece barış zamanında faaliyet yürütecek ve merkezi hükûmette bulunacak olan “Âli Şûrayı Askerî” teşkil edilmiştir. Şûranın başkanı Reiscumhurdu. Şûra üyeleri; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Donanma Kumandanı, Ordu Müfettişleriyle, Bahriye Vekili, Müdafaa-i Millîye Vekili, barışta ve seferde ordu ve donanma kumandanlığını başarıyla yerine getirmiş muvazzaf askerî erkân arasından ya da bir derece ast komutada bulunan kişiler arasından ilave dört üye seçilmek üzere toplam 11 kişiden oluşmaktaydı.²¹⁰

Cumhuriyet Ordusu ve Donanmasında terfi ve ödüle ilişkin esaslar, fırka ve kolordu komutanlarının atanma işlemleri, Millî Müdafaa ve Bahriye Vekâletlerinin bütçeleri, barış ve seferde askerî teşkilat, barış konuşlanması, önemli askerî tesis ve fabrikaların inşaatı ve silahlanma, yeni harp gemilerinin nitelikleri ile eskilerinin kadrodan çıkarılmaları, eğitim ve

Kanunlar Dergisi, C. 3, s. 35.

²⁰⁸ Kanun gerekçesinde yurdun korunmasıyla Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin sevk ve idaresi görevinin Genelkurmayaya verildiği, silah, ikmal ve seferberlik için gereken malzemenin de tek elden yönetilip yürütülmesinin daha verimli olacağından Bahriye Vekâletinin lağvedilerek Bahriye işlerinin Müdafaa-i Millîye Vekâletince yürütülmesi olan ihtiyaç gösterilmiştir. Bkz. 16.01.1928 Tarih ve 1198 No.lu “Bahriye Vekâletinin İlgasına Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 21.01.1928, No. 793; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 55.

²⁰⁹16.01.1928 Tarih ve 1199 No.lu “Müdafaa-i Millîye Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 21.01.1928, No. 793; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 56; 29.04.1929 Tarih ve 1428 No.lu “Millî Müdafaa Vekâletinde Bazı Teşkilat İcrasına Dair Olan 1199 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun”, **Resmî Gazete**, 02.05.1929, No: 1182, **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 418.

²¹⁰22.04.1341 Tarih ve 636 No.lu “Şûrayı Askerî Kanunu”, **Resmî Gazete**, 29.04.1341, No. 98; **Kanunlar Dergisi**, C. 3, s. 240-241.

öğretim esasları, askerî kanunlar, ülkenin kara, deniz ve hava savunmasına dair temel esaslar, deniz üslerinin ve müstahkem mevkiilerin teşkili ile inşa usulleri, orduda kıyafet ve teçhizatın belirlenmesi, ordu için gerekli yolların belirlenmesi, orduya katılacak olan ve terhis edilen efradın ülke savunması açısından kabiliyetlerinin artırılması, seferberlik esasları ve yığınaklanma ile ilgili konularda şûra görüş hazırlayıp teklifler sunmuştur. Bu kanun hem Türk Ordusunun diğer resmî makamlarla arasındaki ilişkilerini düzenlemiş hem de ordunun kendi iç düzeni ve işleyişini daha belirgin hale getirmiştir.²¹¹

Kolordu komutanlığı yetkisinde Hava Kuvvetleri Komutanlığının kurulmasından sonra Hava Kuvvetlerini temsilen Hava Kuvvetleri Komutanı da 1945 yılında kabul edilen kanunla Yüksek Askerî Şûra üyeliğiyle kurula girmiştir.²¹²

1933 yılında kabul edilen kararnameyle bir anlamda Genelkurmay Başkanlığı ile Hükûmet arasındaki ilişkileri daha da güçlendiren Yüksek Müdafaa Meclisi ihdas edilerek görevleri tespit edilmiştir. Buna göre gerektiğinde Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğinin de katılımıyla Başvekilin başkanlığında İcra Vekilleri Heyeti, “Yüksek Müdafaa Meclisi” adı altında toplanmaktaydı. Millî seferberlik bakımından vekilliklere verilecek görevleri belirlemek ve esasları saptamak meclisin göreviydi. Meclisin bu faaliyetlerini yürütmesi için Millî Müdafaa Vekilligince bir büro oluşturulmuştu. Bu büro millî seferberlikle ilgili işleri önceden hazırlayıp, dairelere sorular sorarak değerlendirmelerini almış, Yüksek Müdafaa Meclisine arz etmiş ve mecliste alınan kararlarının gereğini yerine getirmiştir.²¹³

10 Ağustos 1933'te Yüksek Müdafaa Meclisinin görüşme usulü ile aldığı kararların uygulamasını belirleyen talimatname (yönetmelik) bir kararnameyle kabul edilerek yürürlüğe konmuştur. Yüksek Müdafaa Meclisinin görüşeceği konuları, millî seferberlik ve yurdun savunmasıyla ilgi vekâletlerce yerine getirilmesi gereken ancak idarî, yasal, malî ve diğer hükümler nedeniyle vekâletlerce resen yerine getirilemeyen işler oluşturmaktaydı. Bu görüşme konuları her sene vekâletler ve Büyük Erkân-ı Harbiye'den (Genelkurmay) alınarak Yüksek Müdafaa Meclisine sunulmuştur.²¹⁴ II.Dünya Harbi'nde yurt savunmasında elde edilen

²¹¹ Özdağ, a.g.e., s. 63-64.

²¹² 25.06.1945 Tarih ve 4765 No.lu “Askerî Şûranın Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 636 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, **Resmî Gazete**, 03.07.1945, No. 6047; **Kanunlar Dergisi**, C. 27, s. 753.

²¹³ 24.4.1933 Tarih ve 14443 No.lu Kararname. Bkz. **BCA**, F.30-18-1, K.2, G.36, S.39 (5), T.24.04.1933.

²¹⁴ 10.08.1933 Tarih ve 14819 No.lu Kararname. Bkz. **BCA**, F. 30-18-1-2, K.38, G.57, S.18, T.10.08.1933.

“Topyekûn Millî Savunma” görevleri tecrübeleri ışığında müdafaa meclisinin yerine 1949 yılında “Millî Savunma Yüksek Kurulu” oluşturulmuştur.²¹⁵

Kaçakçılıkla daha iyi mücadele edebilmek maksadıyla 1931’de gümrük muhafaza memurlarının askerî teşkilâtta olduğu gibi düzenlenmesi için Maliye Vekâletince hazırlanan kanun yürürlüğe girmiştir. Kanunun kabulüyle gümrük muhafaza memurları, esas görevleri değişmemek üzere askerî yöntemlere göre, tensik, teşkil, eğitim ve öğretim görmeye başlamışlar ayrıca liva (tugay) kumandanı yetkisine sahip “Gümrük Kıtaları Kumandanı” unvanı ile bir komutanlık tesis edilmiştir. Gümrük Muhafaza Memurları, Gümrük Umum Müdürlüğü emrinde görev yapacak olan komutanlık emir ve komutasına verilmiş ve bu yeni esasın ilk olarak güney sınırlarımızdaki muhafaza kuvvetleri üzerinde uygulanmasına başlanmıştır.²¹⁶

Gümrük vergilerinde artışa neden olan kanunun²¹⁷ kabulünden sonra kaçakçılıkla ilgili suçlar özellikle güney sınırlarımızda çok fazla görülmeye başlanmıştır. Hem kaçakçılıkla daha etkin mücadele edebilmek hem de gümrük hizmetlerinin daha iyi bir şekilde yürütülmesini sağlamak maksadıyla mevcut gümrük teşkilatında 1931 yılında düzenlemelere gidilerek Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti bağımsız bir vekâlet seviyesine çıkarılmıştır.²¹⁸

1932’de Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığının teşkilatı, görevleri, emir ve komuta bağlantısı ile ikmalî konularına açıklık getirilerek^{219,220} Gümrük ve Hudut kıtalarının vazifelerine ve valilerle münasebetlerine dair nizamname yürürlüğe konulmuştur.²²¹ 1935 yılında Kumandanlık, Gümrük ve İnhisarlar Vekillîğinin merkez teşkilatında bir daire olarak kabul edilerek vazife ve teşkilât bakımından özel kanun ve nizamnamesine tabi olmuştur.²²² 1936’da, kaçakçılığın önlenmesi ve takibi görevinde kullanılan deniz vasıtaları ile personelinin daha sıkı bir disiplin altına alınması için Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı emrinde bulunan deniz

²¹⁵30.05.1949 Tarih ve 5399 No.lu “Millî Savunma Yüksek Kurulu Kanunu”, **Resmî Gazete**, 03.06.1949, No. 7223; **Kanunlar Dergisi**, C. 31, s. 712.

²¹⁶ 19.07.1931 Tarih ve 1841 No.lu “Gümrük Muhafaza Memurlarının Askerî Teşkilâta Göre Tensiki Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 27-29.07.1931, No. 1858-1859; **Kanunlar Dergisi**, C. 10, s. 107.

²¹⁷08.06.1929 Tarih ve 1499 No.lu “Gümrük Tarifesi Kanunu”, **Resmî Gazete**, 01.07.1929, No. 1230; **Kanunlar Dergisi**, C.7, s. 823.

²¹⁸29.12.1931 tarih ve 1909 No.lu “Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teşkiline Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 30.12.1931, No. 1989; **Kanunlar Dergisi**, C. 11, s. 95.

²¹⁹07.01.1932 Tarih ve 1917 No.lu “24 Temmuz 1931 Tarih ve 1841 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun”, **Resmî Gazete**, 12.01.1932, No. 2000, **Kanunlar Dergisi**, C.11, s. 47.

²²⁰ 07.01.1932 Tarih ve 1918 No.lu “Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 12.01.1932, No. 2000; **Kanunlar Dergisi**, C. 11, s. 49.

²²¹ 1933 tarihinde yürürlüğe giren bu nizamnameden sonra hudut teşkilatının vazifelerine ve gümrük muhafaza teşkilatının kaçakçılığın men ve takibi hususunda mntıklarındaki valilerle vazife münasebetlerinde yeni düzenleme yapılmıştır. Bkz. **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Eylül 1933, No.163, Sıra No. 1260, s. 16; **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Nisan 1935, No.181, Sıra No. 1988, s. 4.

²²²09.10.1935 Tarih ve 2825 no.lu “Gümrük ve İnhisarlar Vekillîği Teşkilât ve Vazifeleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 16.10.1935, No. 3133, **Kanunlar Dergisi**, C. 15, s. 732.

teşkilatında görev yapan personel askerî personelle değiştirilmiştir. Mükellef eratın gümrük muhafaza deniz kuruluşunda hizmet müddetleri donanmadaki gibi üç sene olarak belirlenmiştir.²²³

Gümrük Muhafaza Umum Komutanlığı bünyesinde hem askerî birlikler hem de muhafaza ve mıntika memurlarının olması büyük liman ve şehirlerdeki gümrük zabıtası görevinin icrası açısından uygun görülmemiştir. Gümrük kontrol ve işlemlerinin daha düzenli ve süratli yapılabilmesi için özel bir zabıta kademesi teşkil edilmiştir.²²⁴

Gümrük kıtalarında görev yapan zabitanın elbise, ayakkabı, teçhizat ve şapkası ordunun aynıydı. Şapkadaki sınıf rengi kumaşın yerine gümrük kıtaları için kabul edilmiş renk olan açık yeşil üzerine lâcivert kumaş konarak üzerine rütbe işareti yerleştirilmiştir. Zabitanla aynı kıyafeti olan askerî memurların sınıf işaretleri ise beyaz sırmadandı. Efrat şapkasının ön tarafına iki renkli (açık yeşil üzerine lâcivert) yuvarlak bir işaret ile yakalarına aynı renkte dikdörtgen işaret (sağ taraftaki lacivert kumaşın üzerine sarı madenden (A) harfi diğer tarafına bölük numarası konmuştur. Mıntika memurlarının sağ kol kapağı üzerine rütbelerine göre beyaz sırma şerit varken, muhafaza memurlarının yakalarında lâcivert kumaş parçasının üzerinde madeni bir (M) harfi ve yakanın diğer tarafına bölük numarası vardı.²²⁵ Gümrük Muhafaza Kıtaları Komutanlığı, 1936-1938 yılları arasında İskenderun Antakya ve havalisiyle ilgili özellikle milis birlikleri ve Fransız manda yönetimi askerlerinin faaliyetleriyle bölgedeki muhasım unsurlar hakkında Gnkur. Bşk.lığına bir çok “Suriye Raporu” göndermiştir. Bu raporlardaki bilgiler 2. Bölümde Genelkurmayın Meseleyi takibi başlığı altında ele alınmıştır.

Cumhuriyet Hükûmeti, ormanların Türk Milleti'nin millî serveti olmasından hareketle ormanların korunma vazifesini de askerî birliklere vermiştir. 1937'de teşkil edilen ve tümen komutanı yetkisine sahip olan “Orman Genel Komutanlığı”, Ziraat Vekâletine bağlı olarak faaliyetlerini yürütmüştür.

Ormanların genişliğine ve önemine göre alay veya müstakil tabur veya bölük şeklinde teşkil edilen birlikler Orman Genel Komutanlığı emrine verilmiştir. Yurt savunması, seferberlik ve askerî eğitim konularında Gnkur. Bşk.lığına subay, askerî memurlar ile erat ve silâh ikmali

²²³09.06.1936 Tarih ve 3015 No.lu “Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı Emrindeki Deniz Teşkilâtının Askerleştirilmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 15.06.1936, No. 3330; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 884.

²²⁴ 18.12.1940 Tarih ve 3944 No.lu “Gümrük Muhafaza ve Muamele Sınıfı Memurları Teşkilâtı Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 24.12.1940, No. 4694; **Kanunlar Dergisi**, Cilt 77, s. 44-48.

²²⁵12.06.1932 Tarih ve 12997 No.lu Kararname. Bkz. **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Temmuz 1932, No.149, Sıra No. 982, s. 2.

konularında Millî Müdafaa Vekilliğine bağlı olan komutanlığın birlikleri buldukları yerlerdeki orman konuları kapsamında ilgilenecekleri emniyet işlerinden dolayı da Dahiliye Vekâletinden de emir almışlardır.²²⁶

Piyade sınıfından kabul edilen Orman Koruma Bölükleri personelinin kıyafeti ordu personeli kıyafetinden farklıydı. Subay, erbaş ve eratin şapka kokartları üzerinde sarı madeni bir meşe olup ve ceket yakalarındaki işaretler koyu nefti çuha zemindi. Bu zemin üzerine subaylarda 2x3,5, eratta 2x2,5 ebadında açık filizi renkte çuha maindi.²²⁷ 1938'de orman koruma teşkilâtının gösterdiği özellikler nedeniyle bu teşkilatta da J. Gn. K.lığı-birliklerinde olduğu gibi kesinleşmiş bir tayın bedeli verilmeye başlanarak orman koruma birliklerinde görevli subay, erat ve memurunun maaş, beslenme ve harcırahları ile hayvanlarının istihkaklarıyla ilgili yeni hükümler uygulanmaya başlanmıştır.²²⁸

1939 yılında orman koruma kıtalarının vazifelerine ve orman teşkilatıyla ilişkilerine yönelik hazırlanan nizamname yürürlüğe girmiştir.²²⁹ 1942 yılında orman koruma erlerinin talimگاه (eğitim) taburlarında yürütüldüğü şekilde işlerinin kazandan yapılmasının sağlanması ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda bu personele ayda 12 lira tayın bedeli verilmesine dair kanun kabul edilmiş²³⁰ 1943 yılındaki rayice göre bir erin aylık işe masrafı bu miktarı aştığından 25 liraya çıkarılmıştır.²³¹

Orman bakım işleriyle birleştirildiğinde orman koruma işinin daha yararlı olacağı ve bunun teknik mesleki bilgiye sahip kişiler tarafından yerine getirilmesinin sağlayacağı ilave katkılar nedeniyle, 1945 yılında orman koruma teşkilâtı ve bununla ilgili kanunlar kaldırılmış ve görevleri orman işletme teşkilâtına devredilmiştir.²³²

Gelişen teknolojinin uçaklara sağladığı imkânlar nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti hava ülkesinin

²²⁶ 26.04.1937 Tarih ve 3157 No.lu "Orman Koruma Teşkilat Kanunu", **Resmî Gazete**, 05.05.1937, No. 3596; **Kanunlar Dergisi**, C.17, s. 339.

²²⁷05.05.1938 Tarih ve 8742 No.lu Kararname. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.83, G.40, S.2, T.05.05.1938

²²⁸ 24.06.1938 Tarih ve 3490 No.lu "Orman Koruma Teşkilât Kanununun 14'ncü Maddesini Değiştiren Kanun", **Resmî Gazete**, 13.07.1938, No. 3958; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 1014.

²²⁹ 03.07.1939 Tarih ve 11391 No.lu Kararname, Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.7, G.62, S.19, T.03.07.1939.

²³⁰ 03.08.1942 Tarih ve 4283 No.lu "Orman Koruma Teşkilât Kanununun 3490 Sayılı Kanunla Değiştirilen 14. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 08.08.1942, No. 5179; **Kanunlar Dergisi**, C. 23, s.848.

²³¹14.01.1943 Tarih ve 4371 No.lu "Orman Koruma Teşkilât Kanununun 4283 Sayılı Kanunla Değiştirilen 14.Maddesinin (B) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 21.01.1943, No. 5310; **Kanunlar Dergisi**, C. 24, s. 197.

²³² 25.06.1945 Tarih ve 4767 No.lu "Orman Koruma Kuruluşunun Kaldırılmasına ve Bu Kuruluşun Görev ve Yetkilerinin Devlet Orman İşletmelerine Devrine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 03.07.1945, No. 6047; **Kanunlar Dergisi**, C. 27, s. 756.

savunulmasına dair önlemlerin neler olabileceğiyle ilgili çalışmaları ayrı bir konu olarak ele almış ve yürütmüştür. Hava Kuvvetlerindeki tayyarelerin sahip olduğu esneklik kabiliyeti nedeniyle Gnkur. Bşk.lığı düşmanın yurdun herhangi bir noktasına baskın şeklinde bombardıman ve gaz taarruzu yapabileceği tehlikesini daima göz önünde tutmuştur.

Yurdun hava taarruzlarına karşı savunulması kapsamında ortaya çıkan ihtiyaç nedeniyle, 1937 yılında, bakanlıklar ve bağımsız kurumlar ile doğrudan doğruya haberleşecek olan kolordu komutanlığı yetkilerine sahip hizada Gnkur. Bşk.lığına ve seferde Başkumandanlığa bağlı “Hava Müdafaa Genel Komutanlığı” teşkil edilmiştir. Barışta bütün ülkeyi kapsayan hava korunma plânlarını hazırlamak, yurt içinde halkı ve Hükûmet kuruluşlarının değişik bölümlerini ilgilendiren tüm hava savunmasına dair teşkilât işleriyle bunlar için gereken tesisleri yapmak, savunma usul ve talimatlarını saptamak görevi bu komutanlığa verilmişti. Hava korunmasına dair ortaya çıkan bütün teşkillerin eğitim, öğretim ve tatbikatların yaptırılması sorumluluğu yine bu komutanlığa aitti. Ayrıca bakanlıklar arasındaki hava savunmasıyla ilgili işlerin görüşme, düzenleme ve hızlı bir şekilde sonuçlandırmasını sağlamak maksadıyla Gnkur. Bşk.lığında ve müsteşarlıkların katılımı ile kadro içinden bir “Yüksek Hava Müdafaa Komisyonu” teşkil edilmiştir.²³³

1 Ağustos 1937 tarihinden itibaren görevine başlayan “Hava Müdafaa Genel Komutanlığı” yurdun aktif (yerden havaya atış yapma) ve pasif (hava taarruzlarının etkilerini azaltma önlemleri) savunulmasında hava tehlikesinin haber alma faaliyetlerinin nasıl düzenlenip yürütüleceği ile buna dair muhabere ağının esaslarını saptamıştır. Yine düşman uçağının sınır ve sahillerden gözükmeden hava ülkesine girmesi durumunda bunu karşılayacak düzen ve önlemler belirlenmiştir. Hava savunmasını pasif önlemlerle takviye etmek için resmî ve resmî olmayan her kuruluşun ve ferdin barış zamanından itibaren hangi önlemleri alması gerektiğini öğrenmesi ve uygulaması için de eğitimler verilmiştir.²³⁴

Tayyarelerin kısa sürede harp kabiliyetlerinin artması sadece cephedeki askerleri değil cephe gerisindeki siviller içinde bir tehdit oluşturduğundan buna karşı alınacak tedbirleri koordine etmek için hava saldırılarına karşı pasif korunma tedbirlerine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu kapsamda 1938 yılı Haziran ayında korunmayla ilgili sorumluluğun ne şekilde nerelerde ve kimleri kapsayacağına dair Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu kabul edilmiştir. Havadan gelecek taarruzlara karşı korunmak ve bunların etkilerini azaltmak ihtiyacı birinci

²³³ 11.06.1937 Tarih ve 3231 No.lu “Hava Müdafaa Genel Komutanlığı Teşkilî ve Vazifesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 23.06.1937, No. 3638; **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 965.

²³⁴ XV. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet Halk Partisi, **Onbeşinci Yıl Kitabı**, s. 47-48.

derecede önceliği gerektirdiğinden sivil vatandaşlar ve resmî, millî, özel, kuruluşlar bu kanun ve yönetmeliğe göre tedbirlerini alarak teşkilatlanmalarını yapmaları gerekiyordu.²³⁵ Kanunda 1941 yılında olağanüstü durumlarda gerekli görülmesi halinde hava haber verme kuruluşlarına Genelkurmay Başkanlığının teklifi ile hizmete çağrılacak şahıslarla ilgili düzenleme yapılmıştır.²³⁶

Hava Müdafaa Genel Komutanlığı, yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesini de dikkate alarak Yüksek Hava Müdafaa Komisyonunun görüşülmek üzere gündeme alınması teklif edilen maddeleri 13 Şubat 1939 tarihinde Başvekâlete göndermiştir. Bunlar; vekâlet kararları ve durumu, gaz maskesi, elektrik, telgraf, telefon hatlarının, santrallerin, önemli depo ve yerlerin özellikle elektrikle çalışan fabrikaların motor dairelerinin yer altında inşa edilmesi, tiyatro, sinema, kulüpler gibi bazı eğlence yerlerinin yer altında inşa edilmesi ve bunu yapanların teşvik edilmesi, yapılacak büyük demiryolları ve geçirileceği yerler, İstanbul'daki genel kıymetli evrakın betondan yapılan yer altındaki yerlerde saklanması, kurulan haberleşme şebekelerinin etkinliklerinin artırılması için Posta Telgraf ve Telefon Umum Müdürlüğüne devredilmeleri, pasif hava savunma tedbirleri kapsamında yapılacakların koordinesi ve sorumlu makamın belirlenmesi, aktif hava savunma planları kapsamında ihtiyaç duyulan yerler için gerekli hava savunma silahlarının sağlanması gibi başlıklar altında toplanmıştır.²³⁷

Genelkurmay Başkanlığı, 25 Eylül 1939'da ilgili makamlarca uygulanmak üzere Hava Haber Verme Hizmeti Talimatını (D-112) yayımlamıştır. Buna göre hava haber verme teşkilatı kapsamında hava haber verme mntıkaları belirlenmiştir. Bu mntıkalar yeteri kadar hava haber verme postalarından kurulan hava haber verme merkezlerine ayrılmıştır.²³⁸

I.Dünya Harbi'nin sona ermesinden sonra Cenevre'de toplanan uluslararası konferansta 4 Mayıs 1925'te "Boğucu Zehirleyici ve Buna Benzer Gazların ve Bakteriyolojik Vasıtalarının Harpte Kullanılmasının Yasaklanmasına Dair Kabul Edilen Protokol"ü Türkiye Cumhuriyeti 1929'da kabul etmişti.²³⁹

²³⁵ 27.06.1938 Tarih ve 3502 No.lu "Hava Taarruzlarına Karşı Korunma Kanunu", **Resmî Gazete**, 09.07.1938, No. 3955; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 1071-1073.

²³⁶ Buna göre, sefer halinde, tüm sefer devam ederken ve olağanüstü hallerde yedek subaylardan yaş haddini aşanlar hizmete çağrılacaklardı. Yine bu teşkilat için hizmete çağrılacak mükellefiyet dışında da erat ve gedikli erbaşlar orduda görev yapacaklardı. Bkz. 07.04.1941 Tarih ve 3992 No.lu "Hava taarruzlarına karşı korunma hakkındaki 3502 sayılı kanuna ek kanun", **Resmî Gazete**, 11.04.1941, No. 4782; **Kanunlar Dergisi**, C. 22, s.191.

²³⁷ **BCA**, F.30-10-0-0, K.51, G.332, S.1, T.13.02.1939.

²³⁸ Talimat; Umumi Esaslar, Hava Haber Verme Teşkilatı, Hava Haber Verme Hizmetinin Muhabere İşleri, Alarm Hizmeti ile Talim ve Terbiye bölümlerinden oluşmuştur. Bkz. **Hava Haber Verme Hizmeti Talimatı (D-112)**, IV.Şube, Sayı:19312, 25 Eylül 1939, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1939.

²³⁹ 12.01.1929 Tarih ve 1380 No.lu "4 Mayıs 1925 Tarihinde Cenevre'de İctima Eden Beynelmilel Konferansta Kabul Olunan (Muhnik, Müsemmin veya Buna Mümasil Gazların ve Bakteriyolojik Vesaitin Harpta İstimalinin Men'i

Ordunun bu harp maddelerine karşı sadece cephede savaşan askeri değil cephe gerisinde bulunan halkın da korunmasına dair yürütülen çalışma ve tedbirleri tek elden koordine etmesi için 1930 yılında Gnkur. Bşk.lığına bağlı olarak ismi 1937 yılında “Gaz Genel Komutanlığı” olan “Gaz Müfettişliği” kurulmuştur. 1937 yılında bu komutanlığın kimya taburu²⁴⁰ teşkil edilmiş ve 7 Haziran 1937’de de 6.Tüm. K. Tümğ. Hüsnü Rıza Ünsal (319-22) Gaz Genel Komutanı olarak atanmıştır.²⁴¹

Türkiye Cumhuriyeti, I.Dünya Harbinde kullanılan bu tür maddelere karşı savunma tedbirlerini geliştirmeye dair araştırmalarını kimya laboratuvarlarını kurarak başlamıştır.²⁴² Türk Ordusunda kimya silahlarının tanınması, bunlardan korunması ve askerî kimya sanatının öğrenilmesine dair çalışmalar 1927 yılından itibaren bir plana bağlanmıştır. Çalışmalarda gaz maskelerinin mevcudiyeti, durumu ve üretilmesi ile gazlardan korunma eğitime dair kursların verilmesi öncelikle ele alınmıştır. Açılan kurslarda kendi kolordu bölgelerinde kurslar düzenlemeleri için subaylar eğitilip yetiştirilirken, Harp Okulu öğrencilerine de gaz laboratuvarlarında konuyla ilgili eğitim ve öğretim verilmiştir.²⁴³

Komutanlık, ordunun gaz ve gazdan korunmasına dair faaliyetlerini yürütürken tüm yurdun gazdan korunmasıyla ilgili olan konularla da ilgilenmiştir. 1938 yılına kadar geçen sürede yetiştirilen bütün personel, görev yaptıkları yerlerde halkı gaz taarruz ve tehlikesine karşı hazırlamıştır. Hem inceleme hem muayene yapabilecek seviyeye ulaşmış gaz laboratuvarı, gaz kimyager ve uzmanları için bir okul şekline gelmiştir.²⁴⁴

Ordu ve sivil kuruluşlar için ihtiyaç duyulan gaz numune çantaları, kibritleri, sisleri, diğer sisler enstitüde üretilen malzemelere örnektir. Çalışmaları komutanlık uzmanları tarafından incelenip kontrol edilen Kızılay’ın 1935’te kurduğu ilk gaz maskesi fabrikasında yabancı ülkelerdeki gelişmeler de takip edilmiştir. Ordunun gaz malzemesi teminini bir programa bağlı olarak gerçekleştiren komutanlık, gaz konusundaki bilgiyi herkesin anlayacağı şekilde Kızılay dergisi vasıtasıyla yayımlamıştır. Kimya Taburu, ilk defa en ağır koruyucu teçhizat ve malzemesiyle

hakkındaki Protokol)’un Tasdikine Dair Kanun”, **Resmî Gazete Tarihi**, 20.01.1929, No. 1097; **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 144; **BCA**, F.30-18-1-2; K.1, G.7, S.18, T.05.12.1928.

²⁴⁰ Kimya Taburunun mevcudiyeti II.Dünya Harbi öncesinde Gnkur. Bşk.lığında yapılan Türk-İngiliz görüşmelerinde Türk Kuvvetleri hakkında İngilizlere verilen bilgide yer almaktadır. **İDH**, K.3, G.002, B.1.

²⁴¹ **BCA**, F.30-11-1-0, K.113, G.16, S.6, T.07.06.1937.

²⁴² **BCA**, F.30-18-1-1, K.14, G.32, S.16, T.31.05.1925; **BCA**, F.30-18-1-1, K.14, G.41, S.3, T.22.06.1925; **BCA**, F.30-18-1-1, K.22, G.74, S.5, T.05.12.1925.

²⁴³ **BCA**, F.30-18-1-2, K.10, G.23, S.4, T.26.04.1930.

²⁴⁴ **XV. Türkiye Büyük Millet Meclisi**, s. 48.

birlikte Kızılay'ın 60.kuruluş yılında beş saat aralıksız olacak şekilde taşınmış ve yürümüştür.²⁴⁵

31 Ekim 1935'te açılan²⁴⁶ Kızılay cemiyeti tarafından Mamak'ta çalıştırılmaya başlanan temel görevi maske ve gazdan korunma malzemesi üretmek olan Mamak Gaz Maske Fabrikasının, 1943 yılı Haziran ayının başından itibaren Millî Müdafaa Vekâletine devri uygun görülmüştür. Bunun nedeni gaz maskesine ilaveten II.Dünya Harbi'nin o anki ve gelecekteki durumuna göre diğer kimya harbîne ait vasıtalar da yapmak mecburiyetinde kalınabileceği ve bu gerekliliğin gelecekte daha fazla artacağı değerlendirilmesidir. Bir başka neden de harp silâh vasıtalarının fabrikada üretimi Kızılay'ın kuruluş maksadı ve amaçlarına ve uluslararası durumuna da uygun bulunmamasıdır.²⁴⁷ Gaz Genel Komutanlığı, II.Dünya Harbi'nin sonlarına doğru orduda yapılan yeni teşkilatlanma kapsamında 1944 yılı Mart ayında bazı hastanelerle birlikte lağvedilmiştir.

1.4.2. İdari Konular

Osmanlı Devleti'nde 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve başlangıçta yerine kurulan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusunun teşkilat ve idari yapısında zaman içinde ihtiyaçlara göre yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan biri de rütbelere ilgili olanıdır.²⁴⁸ 1908 yılında kara ordusundaki subay rütbeleri; Mülazım-ı Sani, (I. Dünya Harbi başlarında bu rütbeden önce Zabıt Vekili ve Zabıt Namzedi adıyla ilave kademeler eklenmiştir.), Mülazım-ı Evvel, Yüzbaşı Vekili (Sadece süvari sınıfında olup 1910'da kaldırılmıştır.), Kol Ağası (1910'da kaldırılmıştır.), Binbaşı, Kaymakam, Miralay, Mirliva, Ferik, I.Ferik ve Müşir olarak sıralanmıştır.²⁴⁹

Cumhuriyet döneminde 1923 tarihli "Büyük Millet Meclisi Ordusu Mensubinine Mahsus Alamet-i Farika" tablosunda subay rütbeleri; Zabıt Namzedi, (Harbiye'den mezun olmadan cepheye giden harbiye öğrencisi), Zabıt Vekili (Harbiye'den mezun olanların ilk altı ayda taşıyacakları rütbe), Mülazım, Mülazım-ı Evvel, Yüzbaşı, Binbaşı, Kaymakam, Miralay, Mirliva, Ferik, I.Ferik ve Müşir olarak isimlendirilmiştir.²⁵⁰

²⁴⁵ XV. Türkiye Büyük Millet Meclisi, s. 49.

²⁴⁶ Cumhuriyet, 01.11.1935.

²⁴⁷ 14.07.1943 Tarih ve 4466 No.lu "Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekaletine Devri Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 20.07.1943, No. 5460, **Kanunlar Dergisi**, C. 25, s. 641-642.

²⁴⁸ İhsan İlgar, **Tarih Boyunca Türk Ordusu**, E.U. Personel Başkanlığı Moral Şubesi Yayınlarından No. 11, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 14; **Türk Silâhli Kuvvetleri Tarihi**, III.Cilt, 5'nci Kısım (1793-1908), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 344.

²⁴⁹ Kadir Kasalak, "Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)", **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C. I, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2000, s. 398-399.

²⁵⁰ K. Türker Geçer, "Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri", **Silahli Kuvvetler Dergisi**, S. 411, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2012, s. 77-79.

T.B.M.M Hükûmeti ordunun disiplinine olan etkisi nedeniyle istiklal mücadelesinde görev alan askerî personelin rütbe ve terfilerini belirli esaslara bağlayan kanunları ilk olarak İstiklal Harbi devam ederken çıkarmıştır.²⁵¹ İstiklal Harbi'nin sonuna kadar isyanların bastırılmasında ve muharebelerde görev alıp olağanüstü terfi edememiş olan kara, deniz, jandarma, muvazzaf, emekli ihtiyat subay ve üst subayları 1924'te takdirname ile ödüllendirilmiş veya bir üst dereceye terfi etmişlerdir.²⁵²

Ordu zabitan heyetinin hak ve geleceklerini kesin olarak belirleyecek terfi kanuna duyulan ihtiyaç nedeniyle 1926 yılında günümüzdeki Türk Ordusundaki terfi esaslarının temelini teşkil eden "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu" kabul edilmiştir. Buna göre ordudaki sınıflar, rütbeler, rütbe terfi bekleme süreleri, terfi esasları ve terfilerin yapılma zamanı belirlenmiştir.²⁵³ Rütbesine göre bir üst kıtada göreve atananların terfileri, zabitlerin sınıf rütbesine ait en az hizmet süresi, Harp Akademisi eğitimini başarıyla bitirenler verilen dört sene kıdem zammının şartları, tatbikat mekteplerindeki tabip ve baytarlar ile eczacıların terfileri gibi konularla ilgili değişiklikler nedeniyle 1928 yılında düzenleme yapılmıştır.²⁵⁴

1929'da ordudaki sınıflar, zabitlerin rütbe ve kıdemlerini kazanma tarihleri, kıt'a veya muadili makamlara tayin edilme esasları, her rütbede fiili asgari bulunacakları süre, hizmet yeri ve terfi esasları tekrar düzenlenmiş, deniz zabitanı heyetine mahsus geçici madde eklenmiştir.²⁵⁵ 1932'de mühendis subay yetiştirmek üzere dış ülkelere gönderilecek subaylara verilecek kıdem zammı ve Türkiye Cumhuriyeti Ordusu subaylarının sınıfları,²⁵⁶ 1933'de tüm subayların terfiye hak kazanmalarına dair her rütbe için fiilen gerekli olan en az bulunacakları süreler, hizada ve seferde kıta hizmetinin yapamayacak şekilde hastalananlarla ilgili işlemler ve Harp Akademisi tahsilini bitirenler, Tabip, Baytar, Eczacı ve Yüksek Levazım Mektebini bitirenlerin kıdem zamları düzenlenmiştir.²⁵⁷

²⁵¹ 1921 yılında muharebelerde ateş altında üstün yararlılık gösterenlerden iki kere T.B.M.M takdirnamesiyle ödüllendirilenler bir üst rütbeye atanmıştır. Bkz. 13.09.1337 Tarih ve 152 No.lu "T.B.M.M. Takdirnamesiyle Usulü Taltif Hakkında Kanun", **Kanunlar Dergisi**, C.1, s. 178.

²⁵² 24.01.1340 Tarih ve 400 No.lu "15 Mayıs 1335 Tarihinden İtibaren Cidali Millîye İştirak Edip Muhtelif Cephelerde veya Dahilî İsyanların İtfasında Bilfiil Hizmet Ederek Fevkalâde Yararlık Gösterenlerin Takdirname veya Bir Derece Terfi Suretiyle Taltiflerine ve Bunları İdare Eden Müdafaa-i Hukuk Reis ve Âzalarıyla Mücahit ve Mücahidelere İstiklâl Madalyası İtasına Dair Kanun", **Kanunlar Dergisi**, C. 2, s. 191.

²⁵³ 29.05.1926 Tarih ve 863 No.lu "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu", **Resmî Gazete**, 17.06.1926, No. 401; **Kanunlar Dergisi**, C. 4, s. 767.

²⁵⁴ 15.05.1928 Tarih ve 1252 No.lu "Askerî Terfi Kanununun Bazı Mevaddını Muaddil Kanun", **Resmî Gazete**, 21.05.1928, No. 894; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 185.

²⁵⁵ 08.06.1929 Tarih ve 1494 No.lu "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus 863 ve 1252 numaralı Terfi Kanunlarının Bazı Maddelerinin Tadiline Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 13.06.1929, No. 1215; **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 815.

²⁵⁶ 25.06.1932 Tarih ve 2018 No.lu "863 Numaralı Ordu Zabitan Heyetine Mahsus Kanuna Bir Madde Tezyiline ve Aynı Kanununun 1494 Numaralı Kanun ile Tadil Edilmiş Olan Birinci Maddesine Bir Hüküm İlâvesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 02.07.1932, No. 2139; **Kanunlar Dergisi**, C. 11, s. 57.

²⁵⁷ 29.04.1930 Tarih ve 2162 No.lu "Ordu Zabitan Heyetine Mahsus 29-IV-1926 Tarih ve 863 Numaralı Terfi

1936 yılında subayların emeklilikleri için rütbe ve sınıf durumlarına göre belirlenen yaşları belirleyen kanun kabul edilmiştir. Buna göre; Yarsubaylar, Asteğmen ve Teğmenler için hizmet edecekleri azamî yaş (Kırk bir), Yüzbaşı ve Önyüzbaşılar için (Kırk altı), Binbaşılar için (Elli iki), Yarbaylar İçin (Elli beş), Albaylar için (Elli sekiz), Tuğgeneral, Tümgeneral, Tuğamiral, Tümamiraller için (Altmış), Korgeneral, Orgeneral, Koramiral, Oramiraller için (Altmış beş), Mareşal ve Büyük amiraller için (Altmış sekiz) dir.²⁵⁸

1938’de, Harp Akademisi eğitimini başarıyla tamamlayanlardan gruba (zümrelere) ayrılanların kıdemleri belirlenmiştir. Birinci ve ikinci gruba (zümreye) seçilenler kıta ve kurmay stajına dahil edilirken Kurmay yardımcı vazifelere seçilmiş olan üçüncü gruba (zümreye) bir seneden başka kıdem zammı verilmemiştir. Üçüncü gruptakilere kurmay stajı da yaptırılmamıştır.²⁵⁹ Ordu subaylarının rütbeleri; rütbe ve birliklerin öz Türkçe karşılıklarının kabulüyle hazırlanan Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu yeniden düzenlendiğinden, Harp Okulundan mezun subaylar dışında, Tıp Fakültesi askerî kısmından, Veteriner Fakültesinden ve üniversitelerin çeşitli fakültelerinden çıkan kimyager, dişi ve eczacı öğrencilerin tabi olacakları rütbe terfi süreleri de buna göre düzenlenmiştir.²⁶⁰ Ordu subaylarının rütbe sıraları ile generalliğe terfi ettirilecek subay ve kurmay subaylarla ilgili maddelerinde 1938’de düzenleme yapılmıştır. Buna göre rütbe sıraları “Asteğmen, Teğmen, Üsteğmen, Yüzbaşı, Binbaşı, Yarbay, Albay, Tuğgeneral, Tuğamiral, Tümgeneral, Tümamiral, Korgeneral, Koramiral, Orgeneral, Oramiral, Mareşal ve Büyükamiral” olarak yeniden belirlenmiştir.²⁶¹

1942 yılında 863 No.lu “Ordu “Zabitan Heyetine Mahsus Terfi Kanunu” yürürlükten kaldıran “Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanunu” kabul edilerek, sınıflar (Muharip sınıflar: Piyade, Süvari, Topçu, Hava, İstihkâm, Muhabere, Jandarma, Güverte, Çarkçı; Yardımcı Sınıflar: Demiryol, Otomobil, Nakliye, Sıhhiye, Veteriner, Levazım, Harita, Mühendis Subayı, Harp Sanayii) ve subayların bir üst rütbeye terfi edebilmeleri için her rütbede geçerli olan fiili olarak

Kanununun 14’üncü Maddesi ile Bu Kanunun, 8-VI-1929 Tarihli ve 1494 Numaralı Kanun ile Tadil Edilen 10’ncü ve 16’ncı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 06.05.1933, No. 2393; **Kanunlar Dergisi**, C. 12, s. 272; **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Haziran 1934, No.172, Sıra No. 1299, s. 2.

²⁵⁸ 21.12.1936 Tarih ve 3079 No.lu “Subay ve Askerî Memurların Tekaüdü İçin Rütbe ve Sınıflarına Göre Tayin Olunan Yaşları Bildiren Kanun”, **Resmî Gazete**, 30.12.1936, No. 3495; **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 110.

²⁵⁹ 15.04.1938 Tarih ve 3365 No.lu “Ordu Subaylar Heyetinin Terfilerine Aid 2162 Sayılı /Kanunun Üçüncü Maddesinin (B) Fıkrasını Değiştiren Kanun”, **Resmî Gazete**, 25.04.1938, No. 3890; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 256

²⁶⁰ 10.06.1938 Tarih ve 3436 No.lu “Ordu Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun Değiştirilmesi Hakkındaki 2162 Sayılı Kanun’un Birinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 25.06.1938, No. 3943; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 793

²⁶¹ 13.06.1938 Tarih ve 3440 No.lu “Ordu Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanununun 2. ve 9. Maddelerinin Tadiline Dair Kanun, **Resmî Gazete Tarihi**, 25.06.1938, No. 3943; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 822.

asgari bulunacakları sürelerde yeni düzenlemeler yapılmıştır.²⁶²

1943 yılında tüm subayların bir üst rütbeye terfi hakkı kazanmaları için her rütbede fiilî olarak asgari bulunacakları süre, Harp Okulu, Harp Akademileri ve üniversite eğitimini tamamlayanların rütbe ve kıdemleri ile ilgili değişiklikler yapılmıştır. Bütün subayların terfiye hak kazanmaları için her rütbede fiilî olarak en az bulunacakları süre; Asteğmen-altı ay, Teğmen ve Üsteğmen-üç yıl, Yüzbaşı-altı yıl, Binbaşı-dört yıl, Yarbay/Albay/Tuğgeneral-Tuğamiral/Tümgeneral-Tümamiral/Korgeneral-Koramiral ve Orgeneral-Oramiral üç yıldır.²⁶³ 1944'te harplerin karar silahlı olan tank personeli ayrı bir sınıf kabul edilerek muharip sınıflar arasına alınmıştır. Muharip sınıflar; Piyade, Süvari, Tank, Topçu, İstihkâm, Muhabere, Jandarma, Güverte, Çarkçı, Hava olarak belirlenmiştir.²⁶⁴

Harp veyahut harp ilânı halinde ve seferberlikte yaş sınırına erişen komutanlardan gerekli görülenlerin emekliliklerinin emir ve komuta yerinde kaldıkları zaman müddetince geri bırakılacaklarına dair 1945 yılında bir düzenleme yapılmıştır.²⁶⁵

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Alman Ordusu örnek alınarak kabul edilen, hâkî renkteki üniformada rütbe işaretleri omuzda bulunan apoletlerle değiştirilmiş ve 1909'da ordunun kıyafetini düzenleyen, "Elbise-i Askeriye Nizamnamesi"²⁶⁶ yayımlanmıştır.

1920 yılında İstanbul Hükûmeti'nin yayımladığı subay rütbeleri ve hizmet süreleri ile ilgili "Tashihi Rütbe-i Askerîye Kararnamesi" ile T.B.M.M. Hükûmeti'nin ordu rütbe ve kıyafetini düzenleyen "Ordu Mensuplarına Mahsus Alameti Farika Tablosu" arasında rütbelerin isimlendirilmelerinde önemli bir fark mevcut değildi. 1920 yılı ortalarından itibaren T.B.M.M. ordusuna mensup subaylar, T.B.M.M. Ordusuna mahsus rütbeleri kullanmaya ve işaretlerini

²⁶² 19.06.1942 Tarih ve 4273 No.lu "Subaylar Heyetine Mahsus Terfi Kanunu", **Resmî Gazete**, 25.06.1942, No: 5141; **Kanunlar Dergisi**, C.23, s. 809-814.

²⁶³ Harp Akademisinden mezun olanlar; kurmay stajına birinci derecede ayrılanlar (birinci zümre), kurmay stajına ikinci derecede ayrılanlar (ikinci zümre) ve kurmay stajına ayrılmayanlar (üçüncü zümre/ kurmay yardımcı vazifelerde kullanılmaya elverişli olanlar.) olarak üç zümreye ayrılmıştır. Her üç zümreye dahil olan subaylara birer sene öğrenim kıdemi zammı verilmiştir. Birinci ve ikinci zümreye seçilenler kıta ve kurmay stajına tabi tutulurlar. Bunlardan iki sene içinde kıtada ve kurmay vazifelerinde ehliyet göstererek liyakatleri onaylananlara ilave iki sene kıdem verilmiştir. (Bu iki senelik kıdemi alacaklardan verilecek tezi muvaffakiyetle yazan ve liyakatleri üstleri tarafından sırası ile onaylananlara tez talimatı şartlarına uygun olarak bir sene daha ilave kıdem verilmiştir. Bkz. 12.07.1943 Tarih ve 4460 No.lu "Subaylar Heyetine Mahsus 4273 Sayılı Terfi Kanununun 10 ve 16'ncı Maddelerinin Değiştirilmesine ve İki Muvakkat Madde Eklenmesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 16.07.1943, No. 5457; **Kanunlar Dergisi**, C. 25, s. 629-631.

²⁶⁴ 03.04.1944 Tarih ve 4539 No.lu "Subaylar Heyetine Mahsus 4273 Numaralı Terfi Kanununun Birinci Maddesinin (A) Fıkrasının Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 13.04.1944, No. 5680, **Kanunlar Dergisi**, C. 26, s. 90.

²⁶⁵ 25.06.1945 Tarih ve 4765 No.lu "Subay ve Askerî Memurların Tekaüdü İçin Rütbe ve Sınıflarına Göre Tayin Olunan Yaşları Bildiren 3079 Sayılı Kanuna Ek Kanun", **Resmî Gazete**, 03.07.1945, No. 6047; **Kanunlar Dergisi**, C. 27, s. 754;

²⁶⁶ **Elbise-i Askeriye Nizamnamesi**, Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1325.

takmaya başlamıştır. “B.M.M. Ordusu Mensubinine Mahsus Alamet-i Farika (Dersaadet Matbaa-i Askeriye (1339).)” tablosuna göre rütbe işaretleri hâkim (dik) yakada olup yüzbaşıya kadar (dahil) rütbe işaretleri her sınıfın kendi yaka rengi üstündeki üçgen biçiminde daha üst rütbelere paralelkenar biçimindeydi.²⁶⁷ Cumhuriyet devrinde ordunun kıyafeti ile ilgili yayımlanan ilk kararname olan 1924 tarihli “Kıyafet-i Askeriye Kararnamesi”ne²⁶⁸ göre rütbelere yine yakada kalırken tüm rütbelere (Zabit Vekili-Müşir) şekil olarak paralel kenar olmuştur. Müşir hariç rütbelere üzerine rütbenin büyüklüğüne göre şerit sırma eklenmiştir.²⁶⁹

Ordu kıyafetinde esaslı düzenleme 23 Mayıs 1933'te “Ordu Kıyafet Kararı”nın kabulünden sonra,²⁷⁰ 5 Haziran 1933'te “Ordu Kıyafet Kararnamesi”nin yürürlüğe girmesiyle olmuştur. Kararnameye göre, üniformada dik yaka muhafaza edilirken, subay rütbe işaretleri apoletlere konulmuş bu apoletler de omuza alınmıştır. Yakalara sınıf renginde sivri ucunda yassı bir düğme olan bir çuha veya kadifeden spolet konmuştur. Apoletlere Zabıvekilî-Yüzbaşı rütbelere bir; Binbaşı-Miralay rütbelere iki; Miralîva-1.Ferik rütbelere üç madeni şerit eklenmiştir. (Müşir ceket ve kaput yakalarında sarı sırma ile işaretlenmiş meşe yapraklı spolet, apoletlerinde bir ay yıldız vardır.) Hava Kuvvetlerinde elbise yakaları açık olduğundan ayrıca elbise renginde gömlekle kravat ilave edilmiştir. Tayyareci subaylar ceket sol taraf üst cep üzerine, ortası ay yıldızlı kumaş üzerine sarı ipekle işlenmiş kanat, makinist subaylar aynı büyüklükte ve aynı tarzda işlenmiş pervane taşımışlardır.²⁷¹

1935 yılı Şubat ayından itibaren rütbe ve birliklerin Türkçe karşılıklarının kullanılmaya başlanması ve buna bağlı olarak Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nda yapılan değişiklikler nedeniyle Ordu Kıyafet Kararnamesi'nde de değişiklikler yapılmıştır. Generallerin rütbelereindeki işaretler; Orgeneral (apoletinde üç sarı madenî levha ve ay yıldız), Korgeneral

²⁶⁷ T.B.M.M. Orduları henüz teşekkül etmeden evvel subaylar bir süre spor kıyafetlerini andıran çeşitli elbiseler giymişler ve başlarına kuzu derisinden kalpak olduğu halde Kuvay-ı Milliye çete faaliyetlerine katılmışlardır. 1920'de T.B.M.M. orduları kurulduğunda subaylar, önü gizli ilikli olan göğsünde ve yanlarında ikişer cepli hâkî üniforma üstüne kalpak veya bahriye için 1914'te I.Dünya Harbi'nin başında kabul edilmiş sipersiz kasket giyilmiştir. Küçük rütbeli subaylarda üçgen şeklinde sınıf yaka işareti renkleri üzerine Mülazımlar tek, 1.Mülazımlar çift, Yüzbaşılar üç yıldız; dört köşemsi (paralelkenar) sınıf yaka işareti üzerine ise Binbaşılar tek, Kaymakamlar çift, Miralayalar üç yıldız; Livalar, Ferikler, Birinci Ferikler kırmızı renk üzerine bir, iki ve üç yıldız takmışlardır. Müşirler etrafı sarı defne yapraklarıyla çevrilmiş kırmızı üstüne tek yıldız takmışlardır. Bkz. Nurettin Sevin, **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1195, Ankara, 1990, s. 149-150; Geçer, a.g.m., s. 77-79; Kasalak, a.g.m., s. 400-402.

²⁶⁸ Müdafaa-i Millîye Vekâleti, **Kıyafet-i Askeriye Kararnamesi**, Ordu Dairesi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1340.

²⁶⁹ Mülazımların, Yüzbaşıların yıldızları tek, Binbaşı ve yukarısının yıldızları çift, Paşalarınkiler üç sırma şerit üstüne takılmıştır. Müşirlerin yakalarının dört köşesi de kasketlerinin çevresi de tümüyle sırma işlemeliydi. Zabıterin şapkaları çevresinde sınıf renginde beş santim eninde çuha üzerine yakalarındaki şerit sayısı kadar sırma şerit konulmuştur. Müşirlerin şapkaları çepçevre beş santim eninde sırma işlemeliydi. Bkz. Sevin, **a.g.e.** s. 151; Geçer, a.g.m., s. 77-79.

²⁷⁰ 23.05.1933 Tarih ve 14455 No.lu Kararname, **Resmî Gazete**, 05.09.1933, No. 2495; **BCA**, F.30-18-1-2, K.36, G.39, S.17, T.23.05.1933.

²⁷¹ **Ordu Kıyafet Kararnamesi**, Harita Matbaası, Ankara, 1933.

(apoletinde üç sarı madenî levha ve üç yıldız), Tümgeneral (apoletinde üç sarı madenî levha ve iki yıldız), Tuğgeneral (apoletinde üç sarı madenî levha ve bir yıldız) olarak yeniden düzenlenmiştir.²⁷²

Deniz Kuvvetlerinde 1909 yılının sonuna kadar padişah iradeleri ve Bahriye Nezareti tarafından değişik zamanlara yayımlanan emirlerle düzenlenen kıyafet konusu, ilk kez II. Meşrutiyet döneminde İngiltere Bahriyesi Kıyafet Yönetmeliği esas alınarak açıklık kazanmıştır.²⁷³ 1909'de yayımlanan "Bahriye-i Şahane Zabitanının Elbise-i Resmîyesi Hakkında Nizamname" 15 Kasım 1925 tarihinde kaldırılarak²⁷⁴ yerine "Bahriye Ümera ve Zabitan ve Eimmesinin Giyecekleri Hakkında Talimatname" uygulanmıştır. Buna göre, büyük üniforma, balo elbisesi, küçük üniforma, setre takımı, ceket takımı, büyük salon elbisesi, küçük salon elbisesi, beyaz büyük üniforma, beyaz elbise, beyaz büyük salon elbisesi, beyaz küçük salon elbisesi şekil ve teferruatını belirlemiştir. Güverte subaylarının kol işaretleri, müstahkem mevkiiler ve sahil bataryalarında görevli subaylar için hâkî renkteki elbise kabul edilmiştir.²⁷⁵ Bu kararname 5 Haziran 1933 tarihli "Ordu Kıyafet Kararnamesi" yayımlanıncaya kadar yürürlükte kalmıştır.

Ordu personelinin bir kısım kıyafet ve teçhizatının devlet tarafından sağlanması ile bedelinin verilmesi için kanunlar kabul edilmiştir.²⁷⁶ II.Dünya Harbi devam ederken 1941 yılında bu kanunları kaldıran 4108 no.lu kanunla kara, deniz ve hava birliklerinde, jandarma, orman muhafaza ve gümrük kuruluşlarındaki bütün subaylardan barışta sınıf okullarında, bölük ve takımlarda bulunan asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı ve önyüzbaşıya; erata özgü birer kat elbise, birer kaput, birer çift çizme veya potin verilmeye başlanmıştır. Denizde eşit vazifelerde bulunanlara erat elbisesi yerine deniz subaylarına özgü iş elbisesi ile deniz erlerine özgü birer çift potin ve birer kaput verilmiştir.²⁷⁷

²⁷² **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Ekim 1934, No.176, Sıra No. 1938, s. 4; **8/İ. Teşrin 934 Tarih ve 2/1372 Sayılı Kararname ile Bazı Maddeleri Değiştirilmiş Olan 23 Mayıs 1933 Tarih ve 14455 Sayılı Kararnameye Bağlı (Ordu Kıyafet Kararnamesinde) Yapılan Değişiklikler**, Ankara, 1935.

²⁷³ Fahri Çoker, **Bahriyemizde Personel Kıyafetinin Geçirdiği Aşamalar (1830-1970)**, 478 Sayılı Dz. Kuv. Dergisinin 2. Ekidir, Dz. Basımevi, İstanbul, 1970, s. 4-5.

²⁷⁴ 15.11.1925 Tarih ve 2785 No.lu Kararname, **BCA**, F.30-18-1-1, K.16, G.72, S.20, T.15.11.1925.

²⁷⁵ Çoker, **a.g.e.**, s. 5-9.

²⁷⁶ **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Ağustos 1935, No. 185, Sıra No. 2031, s. 5; 14.06.1935 Tarih ve 2811 No.lu "Hazarda Yarubaydan Yüzbaşıya Kadar Bir Kısım Subaylara ve Seferde Bütün Subaylarla Askerî Memurlara Verilecek Elbise, Kaput ve Çizme Hakkında Kanun, **Resmî Gazete**, 24.06.1935, No: 3036; **Kanunlar Dergisi**, C.15, s. 700; 20.01.1936 Tarih ve 2893 No.lu "Subaylara ve Askerî Memurlara Verilecek Elbise ve Teçhizat Bedeli Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 25.01.1936, No: 3215; **Kanunlar Dergisi**, C.16, s. 167; 04.05.1936 Tarih ve 2962 No.lu "Hazarda Yarubaydan Yüzbaşıya Kadar Bir Kısım Subaylara ve Seferde Bütün Subaylara, Askerî Memurlara Elbise, Kaput ve Çizme Verilmesi Hakkındaki 14 - VI -1935 Günlü ve 2811 Sayılı Kanunun İnci Maddesini Değiştiren Kanun", **Resmî Gazete**, 09.05.1936, No: 3299; **Kanunlar Dergisi**, C.16, s. 345; 25.01.1937 Tarih ve 3099 No.lu "Jandarma ve Gümrük Muhafaza Umum Komutanlıkları Teşkilâtlarında da 2811 Sayılı Kanun ve Tadilleri Hükümlerinin Tatbiki Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 02.02.1937, No: 3523; **Kanunlar Dergisi**, C.17, s. 149.

²⁷⁷ 11.08.1941 Tarih ve 4108 No.lu "Subay ve Askerî Memurlara Elbise, Kaput, Çizme veya Potin Verilmesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 15.08.1941, No: 4887; **Kanunlar Dergisi**, C.22, s. 814.

1936 yılında kabul edilen Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Jandarmaya mensup bütün subaylara ve askerî memurlara okullarından mezun olup göreve atandıklarında elbise ve teçhizatlarını sağlamalarında yardım olarak bir kerelik 150 şer lira verileceğine yönelik 2893 no.lu kanun yerine 1944 yılında kabul edilen kanunla kara ordusu mensuplarına 16, deniz ordusu mensuplarına 11 ve hava ordusu mensuplarına 15 kalem teçhizat ve eşya verilmeye başlanmıştır.²⁷⁸

1933 tarihli “Ordu Kıyafet Kararı”nda 1945 yılında değişiklik yapılmış; kara ordusu subayları ve askerî memurları için mevsime göre koyu boz renkte kalın veya ince kumaştan günlük ve hizmet elbiseleri, manevra şapkası (kep) ile tank sınıfı subaylarının kıyafetleri, yaka işareti (siyah renkli çuhadan ortasında küçük bir tank modeli) ve hizmet kıyafeti (golf pantolon, kısa bot ve bere) belirlenmiştir.²⁷⁹

Fransız askerî adliye kanunlarından iktibas edilmiş olan ordudaki askerlikle ilgili yaklaşık 100 yıllık mevzuat yerine 1930 yılında “Askerî Muhakeme Usulü Kanunu”²⁸⁰ ile “Askerî Ceza Kanunu”²⁸¹ kabul edilmiştir.

Geçen sürede birçok değişikliğe uğrayan ve yürürlükten kaldırılan 21 Şevval 1286 tarihli “Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu”nun en büyük eksiği ayrı bir muhakeme usulü kanunun oluşturulmamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle mevcut askerî mevzuattaki eksikliklerin ortadan kaldırılması için Alman, Belçika ve Fransa gibi devletlerin askerî ceza kanunları incelenerek yeni olan her iki kanun hazırlanmıştır. Özellikle askerî adliye işlemleri için meslekten gelen hâkimlerin buna dahil edilmesi, cezaların ıslah edilerek dayak cezasının kaldırılması ile başvuru için gerekli kanun yollarının belirlenmesi kabul edilen kanunlardaki dikkat çeken yenilikler olmuştur.^{282,283}

Bu yeniliklere göre 1938 yılında Antakya’da yapılan Genelkurmaylar Anlaşması gereği Hatay Harekâtına katılan takviyeli alayın Adli Amirliği beraberinde bir Tümen Askerî Adliye

²⁷⁸ 15.07.1944 Tarih ve 5757 no.lu “Muvazzaf Subay ve Askerî Memurlara Verilecek Elbise ve Teçhizat Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 15.07.1944, No. 5757; **Kanunlar Dergisi**, C. 26, s. 661.

²⁷⁹ 09.08 1945 Tarih ve 3/2974 No.lu Karar, **BCA**, F.30-18-1-2, K.108, G.50, S.7, T.09.08.1945.

²⁸⁰ 27.05.1930 Tarih ve 1631 no.lu “Askerî Muhakeme Usulü Kanunu”, **Resmî Gazete**, 14.06.1930, No. 1519; **Kanunlar Dergisi**, C. 8, s. 453-506.

²⁸¹ 27.05.1930 Tarih ve 1632 No.lu “Askerî Ceza Kanunu”, **Resmî Gazete**, 15.06.1930, No. 1520; **Kanunlar Dergisi**, C. 8, s. 507-544.

²⁸² Askerî Muhakeme Usulü Kanununu kabulü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Rifat, **Askerî Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak**, Cihan Matbaası, Ankara Caddesi, 1930.

²⁸³ Askerî Ceza Kanunu kabulü ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Rifat Taşkın, **1943 Senesine Kadar Yapılan Bütün Değişiklikleri ile Birlikte Askerî Ceza Kanunu Şerhi**, Ankara, Harp Okulu Basımevi, 1943.

Mahkemesi oluşturulmuştur. Bu mahkeme faaliyetlerini yeni Askerî Muhakeme Usulü ve Askerî Ceza Mevzuatı hükümlerine göre yürütmüştür.

Özellikle Millî Korunma Kanunu'na²⁸⁴ dayanarak olağanüstü hal ilanı ve II.Dünya Harbi sırasında elde edilen tecrübeler ışığında Askerî Muhakeme Usulü Kanunu" ile "Askerî Ceza Kanunu'nun maddelerinde değişikliklere gidilmiştir. Askerî Muhakeme Kanunda; askerî mahkemelerde muhakeme olunacak diğer şahıslar, adlî âmirin yetkisinin genişlemesi ve davanın nakli, askerî mahkemelerin bakacağı suçlar, askerî mahkemelerin teşkili ve kamu hukuku davalarının açılması, tümen-kolordu-ordu ve başkomutanlık askerî mahkemelerinin kuruluşuna dair düzenlemeler yapılmıştır. Askerî Ceza Kanununda ise ağırlıklı olarak; askerî cezaların tecili, siyasî maksatlarla toplananlar, siyasî firkalara girenler, siyasî makale yazan ve nutuk söyleyenler ve Türk Ceza Kanununun 141, 142nci maddelerinde yazılı suçları ordu içinde veya ordu mensupları arasında işleyenler, harp hıyaneti ve millî savunmaya hıyanet cürmünün gerektirdiği cezalar, askerî suçların takibi, seferberlik kapsamına giren ceza hükümleri, olağanüstü halin, seferberliğin veya harp halinin devamı süresince askerî hizmet yaparken zimmet, ihtilâs, irtikap, rüşvet veya hırsızlık suçlarından birini işleyenlerin cezalandırılması, rütbenin geri alınması cezasının ne zaman gerektiği ve uygulanacağı, yoklama kaçağı, bakaya saklı, firar, kaçaklara yardım edenlerin cezalarına dair maddelerde değişikliğe gidilmiştir.²⁸⁵

İcra Vekilleri heyetince 1934 yılında meclise arzı kararlaştırılan efendi, bey, paşa, gibi lakap ve unvanların kaldırılmasına dair kanun tasarısının gerekçesinin orduyu da ilgilendiren bölümünde, "...Orduda kullanılan Liva, Ferik ve Müşir terimlerinin bu rütbe sahiplerinin değerini uluslararası bir niteleme belirtecek kapsamda olmadığı, ayrıca Liva ve Feriklerin derecelerine ait tabirlerle Mülazım, Kaymakam ve Miralay terimlerinin karşılığının Âli Askerî Şûraca belirlenerek İcra Vekilleri tarafından onaylanması..." istenmiştir. 2590 no.lu kanunla kara ve havada; Müşirlere, "Mareşal"; 1.Ferik, Ferik ve Livalara "General"; denizde ise 1.Ferik, Ferik ve Livalara "Amiral" denmiştir. Generallerin ve Amirallerin derecelerini gösteren unvanlarla deniz müşirleri unvanlarının ve diğer askerî rütbelerin karşılıkları Âli Askerî Şûra kararı ve İcra Vekilleri Heyetinin onayı ile yapılmıştır.²⁸⁶ Şûra tarafından hazırlanan "Ordudaki Rütbeler ve

²⁸⁴ Kanun olağanüstü durumlarda devletin yapısının ekonomik ve millî savunma yönünden takviye amacıyla İcra Vekilleri Heyetinin vazife yetkilerini belirlemiştir. Bkz. 18.01.1940 Tarih ve 3780 No.lu "Millî Korunma Kanunu", **Resmî Gazete**, 26.01.1940, 4417 No., **Kanunlar Dergisi**, C. 21, s. 167-175.

²⁸⁵ 1631 sayılı kanunda değişiklik yapılan yıl ve kanun numaraları; 1940 (3824, 3915 ve 3929), 1941 (4033), 1942 (4280) ve 1944 (4563 ve 4650) 'dır. 1632 sayılı kanununda değişiklik yapılan yıl ve kanun numaraları; 1940 (3823 ve 3914), 1941 (4026), 1942 (4257 ve 4277), 1944 (4542) ve 1945 (4276)'dır. Bkz. **Kanunlar Dergisi**, C. 8, 11, 12, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 26, 27.

²⁸⁶ 26.11.1934 Tarih ve 2590 no.lu "Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 29.11.1934, No. 2867; **Kanunlar Dergisi**, C. 14, s. 7.

Yeni Karşılıkları Cetveli”²⁸⁷ ilk olarak 9 Nisan 1935’te yürürlüğe girmiştir. Cetvelde generaller/amiraller, subaylar ve erbaşların rütbeleri Türkçe karşılıklarına göre yeniden düzenlenmiştir.

ORDUDAKİ RÜTBELER VE YENİ KARŞILIKLARI			
Eski Adı	Türkçe Karşılığı		
Müşir	Mareşal, Büyük Amiral	Generaller-Amiraller (Erkân)	
Birinci Ferik	Orgeneral, Oramiral		
Ferik	Korgeneral, Koramiral		
Fırka K. Mirлива	Tümgeneral, Tümamiral		
Mirliva	Tuğgeneral, Tuğamiral		
Miralay	Albay	Üstsubaylar (Ümera)	Subaylar (Zabitler)
Kaymakam	Yarbay		
Binbaşı	Binbaşı		
Kıdemli Yüzbaşı	Önyüzbaşı	Asubaylar (Zabitan)	
Yüzbaşı	Yüzbaşı		
Birinci Mülâzım	Teğmen		
Mülâzım	Asteğmen		
Zabit Vekili	Yarsubay		
Başgedikli	Başgedikli	Erbaşlar (Küçük zabitler)	
Başçavuş	Başçavuş		
Başçavuş Muavini	Üstçavuş		
Çavuş	Çavuş		
Onbaşı	Onbaşı		

Tablo-4: Âli Askerî Şura’ca hazırlanan ordudaki rütbeler ve yeni karşılıkları cetveli. (1935)

Bu cetvelin yayımlanmasından önce Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından konuyla ilgili bir çalışma yapılmıştır. Ocak 1935’te hazırlanan orduda kullanılan birlik ve rütbe isimlerinin Türkçe karşılıkları isimli liste²⁸⁸ Başvekâlet tarafından gereğinin yapılması için Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğine ve Millî Müdafaa Vekillğine gönderilmiştir. Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği bu liste esaslarına göre “Rütbe ve Birliklerin Öz Türkçe Karşılıkları D.105”²⁸⁹ isimli talimatı hazırlayarak 19 Şubat 1935’te bir emirle orduya yayımlamıştır. Emirde talimatın

²⁸⁷ 09.04.1935 Tarih ve 229 no.lu Kararname, **Resmî Gazete**, 22.04.1935, No. 2984; **Yeni Ordu Emirnamesi**, 1 Mayıs 1935, No.182, Sıra No. 1997, s. 4

²⁸⁸ Cumhurreisliği Muhafız Alayı eratı tarafından 15 gün süreyle kullanılan listedeki terimler, ayrıca Gnkur. Bşk.lığı ve Askerî Akademilere gönderilmiştir. Her iki yerden gelen görüşler değerlendirilerek son şekli verilmiştir. Hazırlanan listenin bir kopyası 16 Ocak 1935’te Başbakanlığa ve bir kopyası da Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğine gönderilmiştir.

²⁸⁹ **Rütbe ve Birliklerin Öz Türkçe Karşılıkları D.-105**, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, Ankara, 1935.

bölgelere kadar dağıtılacağı ve Türkçe rütbe ve askerî isimlerin kısa bir süre içerisinde zabıtlar ve neferler tarafından öğrenileceği yazılmıştır. Talimat incelendiğinde Türk Ordusunda günümüzde kullanılan rütbe, birlik ve bazı askerî terimlerin²⁹⁰ Türkçe karşılıklarının kullanılmasına, “D-105” talimatının yürürlüğe girmesiyle başlandığı söylenebilir.

Ordu iç hizmet esasları 1935 yılında kabul edilen “Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu”yla düzenlenmiştir. Askerlik, asker ve ordudaki rütbe sırası, sınıflar, ordu, nizam, hizmet, vazife, emir, amir, üst, makam gibi terimlerin tanımları kanunda açık olarak belirtilmiştir. Ayrıca ordudaki rütbe sırası; Onbaşı, Erbaşlar [Çavuş (Çvş.), Üstçavuş (Üçvş.), Başçavuş (Bçvş.), Başgedikli (Bşgd.)]; Subaylar [Asubaylar (Yarsubay, Asteğmen, Teğmen, Yüzbaşı); Üstsubaylar (Binbaşı, Yarbay, Albay)]; Generaller (Tuğgeneral, Tümgeneral, Korgeneral, Orgeneral, Mareşal) /Amiraller (Tuğamiral, Tümamiral, Koramiral, Oramiral, Büyükamiral) olarak düzenlenmiştir. Hususî kanununa göre kıdemi ihraz eden yüzbaşılara (Önyüzbaşı) ve bir tugaya kumanda eden Albaylara da Tuğbay denilmiştir.²⁹¹

Genelkurmay Başkanlığı kanun esaslarını dikkate alarak hazırladığı Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu ve Talimatnamesini²⁹² 27 Haziran 1936’da orduya yayımlamıştır. Talimatname; Esaslar, Zat İşleri, Umumî Vazifeler, Garnizon Komutanlığı, Kışlalarda ve Konak ve Ordugâhlarda Komutanlık, Yoklamalar, Hastalık Zamanında Yapılacak İşler, Hayvanlara Ait Bakım ve Hizmetler, Rütbe Sahiplerinin Vazifeleri, Askerlikte Hizmet Nöbetleri, Karakol ve Nöbet Vazifeleri, Hazır Kıt’a (Kıt’ai Muntazıra), Silah Başına, Yangın Halinde Yapılacak İşler, Nokta Dizmek, Kafiler, Merasim, Selâmlama bölümleri ile bunları açıklayan başlıklardan meydana gelmiştir. Bu talimatnameye ilave olarak 21 Nisan 1938 tarihinde Donanma için de ayrıca “Deniz Dâhilî Hizmet Talimatnamesi”²⁹³ yürürlüğe girmiştir.

Ordu Dâhilî Hizmet Kanununun 2.maddesi, 1938’de, yeniden düzenlenerek Yarsubay ifadesi kaldırılmış, Teğmenden sonra Üsteğmen rütbesi eklenmiştir.²⁹⁴ 1945 yılında kanunun 1.maddesindeki tanımlar düzenlenmiş, Albayların tugay komutanlığına asil olarak tayinine

²⁹⁰ Bunlara örnek olarak; Orgeneral, Oramiral, Korgeneral, Koramiral, Tümgeneral, Tümamiral, Tuğgeneral, Tuğamiral, Albay, Yarbay, Binbaşı, Yüzbaşı, Teğmen, Asteğmen, Başçavuş, Üstçavuş, Çavuş, Onbaşı, Tugay, Tümen, Grup, Er, Asker, Subay, Komuta, Komut, Komutan, Komutanlık, Manga Komutanı, Takım Komutanı, Bölük Komutanı, Tabur Komutanı, Alay Komutanı, Grup Komutanı, Subaylar, Üst Subaylar, Generaller, Üst, Ast, Kurmay, Genelkurmay, Kurmay Subay kelimeleri verilebilir.

²⁹¹ 10.06.1935 Tarih ve 2771 no.lu “Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu”, **Resmî Gazete**, 18.06.1935, No. 3031; **Kanunlar Dergisi**, C. 15, s. 543-554.

²⁹² **Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi**, Ankara, Gnkur. Matbaası, 1936.

²⁹³ 21.04.1938 Tarih ve 86/33 No.lu Karar, **BCA**, F.30-18-1-2, K.83, G.34, S.13, T.21.04.1938.

²⁹⁴ 16.05.1938 Tarih ve 3387 No.lu “Ordu Dâhilî hizmet Kanununun 2.Maddesini Değiştiren Kanun”, **Resmî Gazete**, 21.05.1938, No. 3913; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 331.

imkân kalmadığından Tuğbay ibaresi kaldırılmıştır.²⁹⁵ Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu, günümüzdeki Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun temelini oluşturmuştur.

İstiklal Harbi'nde ordunun insan ve hayvan beslenmesiyle ilgili işlemler 1914 tarihli “Askerî Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkati” mevzuatına göre yapılmıştır. Kanun beslenmeyle birlikte ordunun yakacak ve temizlik maddeleri istihkak esaslarını da düzenlemiştir. Kanunun içeriğine dair ilk değişiklikler 1926'da ordu personelinin bulaşıcı ve salgın hastalıklardan kaçınması için o yerde bulunan askerî doktorların (bulunmadığı zaman sivil doktor) belirleyeceği gereklilik ve miktara göre sabun ve yakıtın sarf edilebileceği, taze et bulunamadığı takdirde istihkakın yarısı kadar kavurma veya sığır eti verileceği, et için tespit edilen hayvanların özellikleri ile hayvan yemlerinin istihkak bedellerine dair yapılmıştır.^{296,297}

Daha sonraki yıllarda da ortaya çıkan ihtiyaçlara göre ordu personeli ve hayvanlarının beslenme, ısınma temizlik istihkaklarıyla ilgili olarak kanunda ilave düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar; serum üretiminde ve muhabere hizmetindeki hayvanların yemlerine;²⁹⁸ deve, eşek, kadana, ester, katırların yem ve gruplandırılmalarına;²⁹⁹ askerî liseler öğrencisinin günlük beslenme çizelgesine;³⁰⁰ Kars, Erzurum, Beyazıt, Hakkâri, Van illerinde bulunan askerin gündelik tayinlerine ilave yapılmasına;³⁰¹ seferde ve sefer kapsamında kabul edilen büyük manevra ile önemli harekâta fazla bedeni faaliyetler gerektiren hallerde askerin tayın istihkakı çizelgesine³⁰² (Bu kanuna dayanarak Hatay harekâtına katılan personelin beslenmesine dair ayrı bir kararname kabul edilmiştir.); bir erin günlük demirbaş erzak istihkakı miktarına;³⁰³ askerî liseler öğrencisi ile hava mektebi ve hava gedikli küçük zabıt makinist mektebi ve kara gedikli küçük zabıt ile ihzarî (hazırlık) mektepleri öğrencisinin günlük beslenme çizelgesine;³⁰⁴ günlük

²⁹⁵10.07.1945 Tarih ve 4795 No.lu “Ordu İç Hizmet Kanununun 3387 Sayılı Kanunla Değişen 2nci Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 17.07.1945, No. 6059; **Kanunlar Dergisi**, C. 27, s. 841-842.

²⁹⁶ 11.04.1926 Tarih ve 809 No.lu “Askerî Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatinin Yedinci ve Dokuzuncu Maddelerine Tezyil Olunacak Fıkra Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 24.04.1926, No. 354; **Kanunlar Dergisi**, C. 4, s. 564.

²⁹⁷ 31.05.1926 Tarih ve 879 No.lu “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanununun 4. ve 36. Maddelerinin Tadiline ve 39. Maddesine Bir Fıkra İlâvesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 26.06.1926, No. 404; **Kanunlar Dergisi**, C. 4, s. 937.

²⁹⁸28.05.1927 Tarih ve 1060 No.lu “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatine Müzeyyel Kanun”, **Resmî Gazete**, 15.06.1927, No. 608; **Kanunlar Dergisi**, C. 5, s. 284.

²⁹⁹ 24.05.1928 Tarih ve 1257 No.lu “Askerî Tayinat ve Yem Kanununun 33, 38 ve 40'ncü Maddelerini Muaddil Kanun”, **Resmî Gazete**, 27.05.1928, No. 899; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 191.

³⁰⁰ 28.05.1928 Tarih ve 1325 No.lu “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatine Müzeyyel Kanun”, **Resmî Gazete**, 30.05.1928, No. 902; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 373.

³⁰¹ 04.06.1929 Tarih ve 1495 No.lu “14 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatine Müzeyyel Kanun”, **Resmî Gazete**, 06.06.1929, No. 1209; **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 818.

³⁰² 25.03.1931 Tarih ve 1776 No.lu “Kuvvetli Tayın Kanunu”, **Resmî Gazete**, 29.03.1931, No. 1760; **Kanunlar Dergisi**, C. 9, s. 98.

³⁰³ 04.05.1932 Tarih ve 1960 No.lu “14 Eylül 1330 Tarihli Tayinat ve Yem Kanununa Müzeyyel (Demirbaş Erzak ve Yem) Kanunu”, **Resmî Gazete**, 19.05.1932, No. 2102; **Kanunlar Dergisi**, C. 11, s. 291.

³⁰⁴ 25.03.1933 Tarih ve 2112 No.lu “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkatine Müzeyyel

sabun, aydınlatma ve ısınma yakıtlarına;³⁰⁵ 1495 numaralı kanunun dışında kalan bölgelerdeki askerler için günlük erzağına (tayinat) 300 gram yaş sebze yada bunun yerine 100 gram kuru sebze ile 10 gram şeker ve 1 gram çay ilavesine³⁰⁶ ve askerî hizmetler kapsamında yararlanılan köpeklerle bunların eğitecek olan yavrularına günlük olarak verilecek gıdalara³⁰⁷ dairdir.

II.Dünya Harbi esnasında eratin hem beslenme hem de faaliyetlerinde gücünün muhafaza edilmesi için Aralık, Ocak, Şubat, Mart, Nisan aylarında verilecek et istihkakı sığır eti, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül Ekim ve Kasım aylarında ise koyun eti olarak belirlenmiştir. Bu istihkakın gerekli görüldüğünde birbiri yerine (sığır eti yerine koyun eti veya koyun eti yerine sığır eti) değiştirilebileceği yetkisi Millî Müdafaa Vekâletine verilmiştir.³⁰⁸

İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra T.B.M.M kararıyla, ilan edilmiş olan seferberlik 1 Kasım 1923 tarihinden geçerli olmak üzere kaldırılmıştır.³⁰⁹ Bundan sonra ordu ve donanma ile milletin seferberliğe nasıl hazır hale getirileceği ve bunun nasıl yürütüleceğiyle ilgili olarak; “Jandarma ve Hudut Kıt'alarının Seferberliklerine Dair Yönetmelik” (19 Şubat 1925);³¹⁰ “Seferberlik Emrinin Tebliğ Şekline Dair Yönetmelik” (19 Ağustos 1925)³¹¹ ve “Seferberlikte Erlerin ve Nakil Araçlarının Celp Şekline Dair Yönetmelik” (8 Kasım 1925)³¹² uygulamaya konmuştur.

Seferberlikle ilgili işler bir kanuna bağlı olmadan “Cumhuriyet Ordusunun Seferberliği” ve “Millî Seferberlik” talimatnamelerine göre yürütüldüğünden bu durum birçok mahzura neden olmuştur. Bu nedenle devlet ve milleti ilgilendiren seferberlik işlerinin bir kanuna bağlı olarak yürütülmesi için 1927'de hazırlanan “Seferberlik Kanun Tasarısı”³¹³ 5 Mart 1928'de “Seferberlik Kanunu” olarak kabul edilmiştir. Kanuna göre; seferberlik Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin görüşünden sonra İcra Vekilleri Heyeti kararı ve Reisicumhurun onayından sonra uygulamaya konabilecek, kaldırılması kararı ise Başkumandanlığın veya

23 Mayıs 1928 Tarih ve 1325 Numaralı Kanunun Birinci Maddesini Tadil Eden Kanun”, **Resmî Gazete**, 01.04.1933, No. 2367; **Kanunlar Dergisi**, C. 11, s. 136.

³⁰⁵ 31.05.1933 Tarih ve 2247 no.lu “12 Eylül 1330 Tarihli Askerî Tayinat ve Yem Kanununun Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 06.06.1933, No. 2420; **Kanunlar Dergisi**, C. 12, s. 764.

³⁰⁶ 26.10.1933 Tarih ve 2326 No.lu “14 Eylül 1330 Tarihli Tayinat ve Yem Kanununun Birinci Maddesine Müzeyyel Kanun”, **Resmî Gazete**, 28.10.1933, No. 2540; **Kanunlar Dergisi**, C. 12, s. 1053.

³⁰⁷ 14.01.1938 Tarih ve 3310 No.lu “Askerî Tayinat ve Yem Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren 1257 Sayılı Kanuna Ek Kanun”, **Resmî Gazete**, 21.01.1938, No. 3814; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 106.

³⁰⁸ Sığırlar zayıf olmayacak ve yaşları 3-10 arasında bulunacaktır. Koyunlar da 2-4 yaş arasında bulunacaktır. Seferde veya olağanüstü durumlarda sığırlar için yaş haddi 12 ye ve koyunlar için 6 ya kadar çıkarılabilecek, taze et bulunmadığı takdirde istihkakın yarısı oranında kıyma veya koyun etinden yapılmış kavurma verilecekti.

³⁰⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, C. 3, 1339.

³¹⁰ **BCA**, F.30-18-1-1, K.12, G.76, S. 6, T.19.02.1925.

³¹¹ **BCA**, F.30-18-1-1, K.15, G.52, S.1, T.19.08.1925.

³¹² **BCA** F.30-18-1-1, K.16, G.69, S.16, T.08.11.1925.

³¹³ **BCA**, F.30-18-1-1, K.27, G.72, S.13, T.28.12.1927.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin görüşünden sonra İcra Vekilleri Heyeti tarafından verilebilecekti. Seferberlik duyulan ihtiyaca göre umumî veya kısmî olabilecek, seferberlik hazırlığı barışta veya devamı süresince hükûmet teşkilat ve kısımlarıyla bu hazırlıklara paralel olarak Cumhuriyet Ordusunun bölümleri ve teşkilatında olabilecekti.³¹⁴

Kanunun kabulünden sonra, “Cumhuriyet Ordusunun, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin Seferberliğine Dair Talimatname”³¹⁵ ile “Seferberliğe Hazırlık Talimatnamesi”nin³¹⁶ uygulanmasına dair gizli kararname onaylanmıştır. Millî Müdafaa Vekâleti (M.M.V.) tarafından hazırlanan 20 Mayıs 1931 tarihinde 11107 sayılı kararnameyle kabul edilen “Jandarma Kuvvetlerinin Seferberliğine Ait Talimatname” 1933 ve 1934 tarihlerinde değiştirilerek uygulanmıştır.^{317,318} Hatay Harekâtına yönelik seferberlik hazırlıkları Gnkur. Bşk.lığı Kh.daki; II.Ş. (Hazar ve Sefer Teşkilat (Teslihat) ve Seferberlik) ile IV.Ş. (Millî Seferberlik) tarafından mevzuat esaslarına göre yürütülmüştür. Özellikle birlik mevcutlarının tamamlanması ve birliklerin teşkilatlandırılmaları ile seferberlik durumunda denizyolu ve demiryolu intikal planlamalarına yönelik emirler hazırlanmıştır. Bunlarla ilgili hususlar 2.Bölümde Genelkurmayın harekât hazırlıklarını koordinesinde ele alınmıştır.

Genel veya kısmî seferberlik ilanı durumunda ve olağanüstü hallerde uygulanacak seferberlik hazırlıkları ile kıtaların yığılmaklanmaları anında, askerî ihtiyaçların veya hizmetlerin karşılanmasına yönelik 1939 yılında “Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu” kabul edilmiştir. Kanunun koyduğu mükellefiyetin uygulanmasını istemek yetkisi de sadece askerî makama verilmiştir.³¹⁹ Bu kanun ile özellikle yaklaşan II.Dünya Harbi’nde ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yapılacak hazırlıklar için ön alınması ve hızlandırılması hedeflenmişti.

Kanunda; ulaştırma araçlarının başkalarına satılması veya herhangi bir sebeple elden çıkarılması

³¹⁴ 05.03.1928 Tarih ve 1211 No.lu “Seferberlik Kanunu”, **Resmî Gazete**, 11.03.1928, No. 836; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 74.

³¹⁵ 30.01.1929 Tarih ve 7615 No.lu Kararname, 13.05.1929 tarih ve 12693 numara ile bütün vekâletlere ve Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğine Neşriyat kalemince tebliğ edilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.1, G.14, S.4, T. 30.01.1929.

³¹⁶ 30.01.1929 Tarih ve 7627 No.lu kararnameyle kabul olunan Seferberliğe Hazırlık Talimatnamesinin tatbiki 11.05.1929 tarih ve 12692 numara ile bütün vekâletlere ve Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğine neşriyat kalemince tebliğ edilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.1, G.4, S.16, T.30.01.1929.

³¹⁷ 17.10.1933 Tarih ve 7168 No.lu kararnameyle Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı ismiyle yeni bir teşkilât tesis edilmesi ve önceden J. U. K.lığı emrinde bulunan Sahil Bl.lerinin Güm. Muhf. U. K. lığı emrine geçmesi sebepleri ile talimatnamenin ismi “Jandarma ve Güm. Muhf. Kıtalarının Seferberliğine Ait Talimatname” olarak değiştirilmiş ve buna dair düzenlemeler yapılarak ek olarak gönderilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K. 45, G.32, S.13, T.13.05.1933

³¹⁸ 1934 Tarih ve 934 no.lu Kararnameyle Talimatnamenin 1.mad.nin “C” fıkrası (hudut ve sahil vilâyetlerindeki Jandarma Mektepleri) olarak değiştirilmiştir. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K. 45, G. 32, S.13, T.13.05.1933

³¹⁹ 15 yaşından küçük, 65 yaşından büyük olanlarla, sağlığı bozuk ve malul kimselerle bakıma ihtiyaç duyan çocuğu olan ve hamile kadınlar şahsî mükellefiyete tâbi tutulmamışlardır. Bkz. 07.06.1939 Tarih ve 3634 No.lu “Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu”, **Resmî Gazete**, 16.06.1939, No, 4234; **Kanunlar Dergisi**, c. 20, s. 545-560.

halinde sahiplerinin yapması gereken işler,³²⁰ her türlü ulaştırma ve çekme ve çekilme (cer) araçlarını kabul edilebilir bir nedene dayanmayarak Millî Müdafaa Mükellefiyeti Komisyonu'nun tespit ettiği sürede ve belirlediği yerde bulundurmayanlar ile teslim etmemek için araçlarını tahrip eden veya tasarlayarak malzemesini değiştirenler hakkında verilecek cezalar³²¹ ile ihtiyaç halinde el konulacak arsalar ve tarlalar için işgal, hakkı ve memleket rayicine göre takdir edilecek bir kiranın verilmesine dair³²² görülen lüzum üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde zorunlu askerlik uygulamasına 1886 yılında geçilmekle birlikte yüksek gelirli olan ticaretle uğraşanlar ile Hristiyan tebaa farklı uygulamalara tabi tutulmuştur. II.Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde Osmanlı vatandaşlarının din farkı gözetmeksizin eşit işleme tabi tutulacakları düşüncesinden hareketle Müslüman olmayanların da askerlik hizmeti yapmaları kararı verilmiştir. Bu nedenle 1909 yılında önceleri Müslüman olmayanların askere gitmemek için verdikleri cizye vergisi (Bedel-i Askeriye) kaldırılmıştır.³²³

Cumhuriyet döneminde askerlik hizmeti 1927 yılında kabul edilen "Askerlik Mükellefiyeti Kanunu" ile bir esasa bağlanmıştır. Buna göre, Türkiye Cumhuriyeti uyruğundaki her erkek askerlik yapmağa mecbur olup neferden zabıt vekiline (hariç) kadar olan personele efrad denmiştir. Askerlik çağı her erkeğin 20 yaşına girdiği Ocak ayının 1.gününden başlayıp 46 yaşına girdiği senenin Ocak ayının 1.gününde bitmekteydi. Muvazafılık devri, piyade sınıfında (ve hizmet süreleri bir buçuk seneden fazla olan sınıflara bağlı bulunmayan bütün kısımlarda) bir buçuk sene geri kalan tüm sınıflarla mızıkada (bando) iki ve jandarmada iki buçuk ve bahriyede üç seneydi.³²⁴

II.Dünya Harbi öncesinde görülen lüzum ve ortaya çıkan ihtiyaçlar nedeniyle kanunun bazı maddelerinde yeni düzenleme ve eklemeler yapılmıştır. Bunlar muhacir ve mülteci sıfatı ile kabul edilenlerin askerlik hizmeti,³²⁵ kanun adının "Askerlik Kanunu" olarak değiştirilmesi ve

³²⁰22.09.1941 Tarih ve 4112 No.lu "Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununun 27nci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 25.09.1941, No. 4921; **Kanunlar Dergisi**, C. 22, s. 822.

³²¹ 26.11.1941 Tarih ve 4130 No.lu "Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununun 68nci Maddesinin Tadiline Dair Kanun"; **Resmî Gazete**, 26.11.1941, No. 4974; **Kanunlar Dergisi**, C. 23, s. 3.

³²² 04.04.1945 Tarih ve 4710 No.lu "Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanununun 11, 17 ve 19ncü Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 04.04.1945, No. 5979; **Kanunlar Dergisi**, C. 27, s. 127-128.

³²³ Askerlik mükellefiyeti yapmamak için verilen bedel genel olarak, bedeli nakdi, bedeli şahsi, bedeli hayvani ve bedeli askerî olarak gruplandırılmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. **Türk Kara Kuvvetleri Tarihi**, s. 56; Osmanlı Devleti döneminde askere alma usulü konusunda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Şenol Çöktü, **I.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)**, ATAM, Ankara, 2014.

³²⁴ 21.06.1927 Tarih ve 1111 No.lu "Askerlik Mükellefiyeti Kanunu", **Resmî Gazete**, 12-17.07.1927, No. 631-635; **Kanunlar Dergisi**, C. 5, s. 453.

³²⁵ 08.06.1929 Tarih ve 1507 No.lu "1111 Numara ve 2 Haziran 1927 Tarihli Askerlik Mükellefiyeti Kanununun İkinci Maddesinin Beşinci Fıkrasıyla Otuz Beşinci Maddesinin (H) Fıkrasını ve 885 Numara ve 3 Mayıs 1926 Tarihli

askerlik çağı, muvazzaflık devri,³²⁶ ve yeni ilhak olunan Hatay halkının askerliğine dair³²⁷ kanunlar bunlardan bazılarıdır.

Ordu mevcudunun muhafazası için II.Dünya Harbi esnasında eğitim, öğretim ve manevra amacıyla silâh altına alınan ve alınacak usta erlerin, olağanüstü durumlarda iki yıllık süreye bakılmaksızın İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tekrar silâh altına alınabileceği ve eğitim sürelerinin de gerektiği kadar uzatılabileceğine dair kanunda değişiklik yapılmıştır. 29 yaşına kadar öğretim için yüksek okul öğrencisinden ihtiyaç olduğunda doğum itibariyle ihtiyat subay yetiştirilmek üzere askere alınmalarına karar verilmiştir.³²⁸

1941 yılında ordunun teşkilâtı genişlediğinden ve muvazzaf er ihtiyacı arttığından Genelkurmay Başkanlığının gördüğü lüzum üzerine silah altındaki 1919 ve daha önce doğumlu muvazzaf erat ile bu yıl doğanlardan muvazzaf hizmete tâbi eratin, muvazzaflık sürelerine bir yıl ilave olmuştur.³²⁹ 1942 yılında silâh altında olanlar ile silâh altına çağrılacak olan muvazzaf erattan tam hizmetlilerin muvazzaflık süreleri, sınıfa ayrılmadan, olağanüstü hal sürdükçe üç yıl ve kısa hizmetlilerin (yedek subay yetişecekler hariç) iki yıl olarak belirlenmiştir.³³⁰ 1943 yılında Yedek subay olacaklar için bitirecekleri okul derecesine ve bu okullarda askerlik dersi ve kampı eğitimi alıp almadıklarına göre hizmet süreleri 6, 7, 8, 9, 10 ve 12 ay olarak değiştirilmiştir. Millî Müdafaa vekâletinin belirleyeceği özelliklerde kamyon ve otomobili ile başvuranlar ise 12 ay muvazzaf hizmete tabi tutulmuşlardır.³³¹ Böylece uluslararası ortamdaki gelişmelere bağlı

İskân Kanununun On Birinci Maddesini Muaddil Kanun”, **Resmî Gazete**, 09.06.1929, No. 1211; **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 938. Bu değişiklikten sonra Askerlik Mükellefiyeti Kanunu; 1932 (1958 ve 1988 No.lu Kanunlar), 1933 (2138 ve 2238 No.lu Kanunlar) ve 1934’te (2607 No.lu Kanun) bazı maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Bkz. **Kanunlar Dergisi**, C.11, s. 289, 417, C. 12. s. 182, 713, C.14. s. 51.

³²⁶Muvazzaflık devri, piyade sınıfında (ve hizmet müddetleri, bir buçuk yıldan çok olan sınıflara bağlı bulunmayan bütün müesseselerde) bir buçuk, diğer sınıflarla bandoda iki, Gümrük ve jandarmada iki buçuk ve denizde üç yıl olup kıtaya duhul gününden başlamaktadır. Orta okul derecesinde eğitim alıp da Türk Kuşu (C) brövesini almış olanlar bir buçuk yıl hizmete tâbi olmuşlardır. Harp sanayii (Kara, deniz, hava fabrikaları) sınıfında muvazzaflık müddeti 2,5 yıl, sanat okullarını bitirip te harp sanayii sınıfına ayrılacakların muvazzaflık süresi 1,5 yıldır. Bkz. 20.11.1935 Tarih ve 2850 No.lu “Askerlik Mükellefiyeti Kanununun Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 30.11.1935, No. 3170; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 26-32; 29.01.1936 Tarih ve 2907 No.lu. “Askerlik Kanununun 5nci Maddesi ile 35nci Maddesinin (C) Fikrasına Birer Fıkra İlâvesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 05.02.1936, No. 3224; **Kanunlar Dergisi**, C. 16, s. 213; 20.05.1937 Tarih ve 3174 No.lu “Askerlik Kanununun 5nci Maddesine Bir Fıkra İlâvesi Hakkında Kanun”; **Resmî Gazete**, 28.05.1937, No. 3616; **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 396.

³²⁷ 07.07.1939 Tarih ve 3712 No.lu “Hatay Halkının Askerlik İşleri Hakkında Kanun”; **Resmî Gazete**, 11.07.1939 No. 4255; **Kanunlar Dergisi**, C. 20, s. 980.

³²⁸ 11.09.1940 Tarih ve 3917 No.lu “Askerlik Kanununun 58nci Maddesine İlâve Edilen Fıkranın Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile 3920 No.lu “Askerlik Kanununun 35.Maddesinin (C) Fikrasının Değiştirilmesine Dair Kanun”, **Resmî Gazete**, 19.09.1940, No. 4616; **Kanunlar Dergisi**, C. 21, s. 1118, 1121.

³²⁹ 16.01.1941 Tarih ve 3972 No.lu “Askerlik Kanununun 5. Maddesine Muvakkat Bir Fıkra İlâvesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 15.01.1941, No. 4708; **Kanunlar Dergisi**, C. 22, s. 102.

³³⁰ 1942 yılında, o an silâh altında olan daha sonra silâh altına çağrılacak muvazzaf erattan tam hizmetlilerin muvazzaflık süreleri sınıf ayrılmadan olağanüstü hal süresince üç ve kısa hizmetlilerin (yedek subay yetişecekler hariç) iki yıl olarak uygulanmaya başlanmıştır. Bkz. 21.01.1942 Tarih ve 4173 No.lu “Askerlik Kanununun 5nci Maddesine Bir Fıkra İlâvesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 26.01.1942, No. 5016; **Kanunlar Dergisi**, C. 23, s. 112.

³³¹ 21.05.1943 Tarih ve 4416 No.lu “Askerlik Kanununun 34ncü Maddesinin Tadili ve 5nci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 27.05.1943, No. 5414; **Kanunlar Dergisi**, C. 25, s. 114-115.

olarak ortaya çıkan tehdit 1927 yılından başlamak üzere ordunun personel ihtiyacı kapsamında askerlik sürelerinde değişiklik olmuştur. 1927 yılında; sınıf ve kuvvetlere bağlı olarak bir ve üç sene arasında değişen askerlik hizmeti süresi 1935 senesinde piyade sınıfında 18 ay, J. ve Güm. Muh. U. K.lığında 30 ay olmuştur. 1941 yılında ise silah altında olan 1335 (1915) ve daha yaşlı doğumluların askerlik süresi bir sene uzatılmıştır. Ayrıca 1941 ve 1942 yıllarından başlayarak ordudaki sınıf ve doğum tarihine bağlı olarak da bu süre 1945 yılına gelinceye kadar dört yıl olarak uygulanmıştır.

Kara, hava, deniz kısımlarıyla Askerî Fabrikalarda ve Harita Müdürlükleri bütçesinde İmalât-ı Harbiye ve Harita Müdürlüklerinde görev yapan sivil memurlarla ilgili mevcut mevzuat güncelliğini ve geçerliliğini kaybettiğinden 1929 yılında yeni bir kanun hazırlanarak kabul edilmiştir. Önemli görevlerde bulunan ve işler yapan memur görevlerine bazen ihtiyaçtan dolayı subaylar atandığından subayların atama görmelerinden dolayı görevlerin yerine getirilmesinde süreklilik sağlanamamıştır. Bu durum hem atanan kişiler hem de ordunun ihtiyaçları açısından olumsuzluğa neden olduğundan kanun bu eksikliği kaldırmak için kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Ordusu zabitan heyetinin dışında Millî Müdafaa Vekâleti kara, hava, deniz kısımları ile Harita Müdürlükleri ve İmalât-ı Harbiye bütçelerinden maaş alan memurlar, askerî memur olarak adlandırılarak sekiz sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıf maaşı miralaylık ve sekizinci sınıf maaşı zabıt vekilliği maaşına eşit olacak şekilde her sınıf maaşı karşılık gelen askerî rütbenin maaşına göre düzenlenmiştir. Askerî memurlar maaşça eşit olan zabıtların uniformalarına benzer kıyafet giymekle birlikte, sırma ve yıldızları beyaz olup kılıç takma müsaadeleri yoktu.³³²

Kanun 1937'de (Lise tahsillerini tamamladıkları halde Harp Okulunda veya üniversite ve veteriner (baytar) fakültelerinde başarılı olamayan askerî öğrencilerin kıtalara gönderilmeyip ordu kadrolarındaki muamele memurluğu sınıfında yetiştirileceklerdi.)³³³ ve 1939'da³³⁴ (Harp Okulu yerine meslek okullarına ayrılan öğrencilerin meslek okullarında iskân, giyim ve beslenmeleri ile maaşlarının Harp Okulu öğrencisi gibi olmasına dairdi.) yeniden düzenlenmiştir. 1942 yılında kabul edilen kanunlarla askerî memurların nasıp ve rütbelerinde

³³² 24.05.1929 Tarih ve 1455 No.lu "Askerî Memurlar Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 27.05.1929, No. 1200; **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 640.

³³³ 08.12.1937 Tarih ve 3280 No.lu "Askerî Memurlar Kanununa Bazı Maddeler İlâvesine ve 2505 Sayılı Kanunun 6, 7nci Maddelerinin İlgasına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 16.12.1937, No. 3784; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 24.

³³⁴ 15.05.1939 Tarih ve 3603 No.lu "Askerî Memurlar Hakkındaki 3280 Sayılı Kanuna Ek Kanun", **Resmî Gazete**, 23.05.1939, No: 4213; **Kanunlar Dergisi**, C. 20, s. 77.

hizmet ve eğitim durumlarına göre düzenleme yapılmıştır.³³⁵

Casusluk faaliyetlerinin önlenmesi ve kıt'ada emirleri altındaki personelle daha fazla ilgilenmeleri için ordu mensuplarının evlenmesi esasları kanunlarla çok sıkı şekilde düzenlenmiştir. 1926 yılında subaylar ile askerî memurların yabancı bayanlarla evlendiklerinde emeklilik haklarından yoksun olarak görevinden kendi isteği ile ayrılmış olduklarının kabul edileceği kararı alınmıştır.³³⁶

1928 yılında; kanunun kabulünden önce evlenmiş olanların arzularına bakılmadan hizmet sürelerine göre emekli edilecekleri, subaylar ile askerî memurların istifa için kanunî süreyi tamamlamamış olmaları durumunda belirli olan tazminatın ödeneceği, yabancı ülkeye eğitim veya görevle gidenler ile kendi hesabına gitmiş olanlara da aynı hüküm uygulanacağı ve hükûmetçe yapılan tüm masrafların bir misli ceza olarak alınacağı şeklinde kanunda bir düzenleme³³⁷ yapılmıştır.

1929'da efradın eğitimleri ile ilgilenen tüm subayların aile sıkıntılarından uzak bulundurulacak sağlam bir fikirle vazifelerini kesintiye uğramadan yapmalarına devam etmeleri için muvazzaf subayların 25 yaşını tamamlamadan evlenemeyecekleri şartı getirilmiştir. Buna göre bütün muvazzaf subaylar ve askerî memurların yirmi beş yaşını tamamlamadan, gedikli küçük zabıtların da neşetlerinden başlayarak kanunen zorunlu oldukları hizmet süresini tamamlamadan ve hava ve deniz gedikli küçük zabıtlarının Başçavuş olmadan evlenemeyecekleri kanunda belirtilmiştir.³³⁸

1939'da ise kabul edilen yeni kanun muvazzaf subayların, Üsteğmen rütbesinde en az bir yıl görev yapmadıkça ve askerî memurların 25 yaşını tamamlamadıkça, kara, hava, deniz, gedikli erbaşların Başçavuş olmadıkça evlenemeyecekleri, ihtiyat subaylığından askerî memur olanların bu kuraldan hariç tutulduğu, askerî okul öğrencilerinin de evlenmelerine izin verilmediği ve evlenmiş olanların askerî okullara kabul edilmeyeceği esaslarını getirmiştir.³³⁹

³³⁵ 03.08.1942 Tarih ve 4282 No.lu "Askerî Memurlar Hakkındaki 1455 Sayılı Kanuna Ek Kanun", **Resmî Gazete**, 08.08.1942, No. 5179, C. 23, s. 847; 14.08.1942 Tarih ve 4296 No.lu "Askerî memurlar hakkındaki 1455 sayılı kanuna bir muvakkat madde eklenmesine dair kanun", **Resmî Gazete**, 14.08.1942, No. 5189, C. 23, s. 884.

³³⁶ 07.06.1926 Tarih ve 912 No.lu "Ordu, Bahriye ve Jandarma Zabitan ve Memurini Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 30.06.1926, No. 408; **Kanunlar Dergisi**, C. 4, s. 1021.

³³⁷ 24.05.1928 Tarih ve 1278 No.lu "Ordu, Bahriye ve Jandarma Zabitan ve Memurini Hakkındaki 7 Haziran 1926 Tarih ve 912 Numaralı Kanunun Beşinci Maddesini Muaddil Kanun", **Resmî Gazete**, 28.05.1928, No. 900; **Kanunlar Dergisi**, C. 6, s. 231.

³³⁸ 06.05.1929 Tarih ve 1434 no.lu "Bilumum Muvazzaf Zabıtlar ve Askerî Memurların Yirmi Beş Yaşını İkmal Etmeden Evlenemeyeceklerine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 11.05.1929, No. 1189; **Kanunlar Dergisi**, C. 7, s. 424.

³³⁹ 05.07.1939 Tarih ve 3663 No.lu "Ordu Mensuplarının Evlenmelerine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 11.07.1939, No. 4255; **Kanunlar Dergisi**, C. 20, s. 805.

İstiklal Harbinin zaferle bitmesiyle birlikte Türk Ordusu, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ve ülkesini hem iç hem de dış tehditlere karşı korumak maksadıyla yeniden teşkilatlandırılmıştı. İç güvenlik sorunları yanında 1930'lu yıllarda dış politikada ülkenin millî menfaatlerini doğrudan etkileyen meselelerin ortaya çıkması bu teşkilatlanmada belirleyici faktör olmuştur. Ülkenin yaralarını sarmak ve kısa sürede ekonomik kalkınmayı ve bunu sağlayacak devrimleri yürürlüğe koymak öncelikle iç istikrara bağlı olması nedeniyle ordunun organizasyonu (teşkilatı), görevleri ile Genelkurmayın siyasetten uzak tutularak diğer devlet organlarıyla olan bağlantısı netleştirilmiş ve kısa sürede çağın gereği olan donatım ihtiyaçlarının belirlenerek bunun karşılanması çareleri aranmıştır.

Cumhuriyetin ilk yılında Genelkurmay Başkanının bakanlık görevi kaldırılmış, 1924-1944 yılları arasında bağımsız bir statü kazanarak Cumhurbaşkanına karşı sorumlu bir duruma gelmiş, 1949 yılına kadar da başbakanlığa bağlanarak bağımsız yapısına son verilmiştir.

Özellikle orduda çağın gereği olarak yapılan düzenlemeler yeni kurulan Cumhuriyet'in kendi inisiyatifi ile gerçekleştirilmiştir. Yeni teşkilatlanmaya paralel olarak silahlarının çoğu I.Dünya Harbi'nden kalan ordunun güçlendirilmesi ve caydırıcılığının artırılması için modern harp silah ve araçlarıyla teçhizi gerekmiştir.

Deniz Kuvvetlerinin ihtiyacı olan harp gemilerinin ve hava unsurları için gerekli olan uçakların bütçe imkanlarının el verdiği ölçüde öncelikle dış alımla tamamlanmaya çalışılmış ancak bu yeterli olmamıştır. Bu nedenle Türk Ordusu, Kara Kuvveti ağırlıklı yapısını muhafaza etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca ülkenin sanayi alt yapısı ve ekonomik gücü ordu için gereken modern silahların üretiminin kısa sürede gerçekleşmesine imkan vermediğinden pahalı olması nedeniyle orduda yeterli motorlu, zırhlı ve kundağı motorlu top ve hava savunma harp malzemesi temin edilememiştir. Ulaştırma ve taşıma faaliyetlerinin büyük bir kısmı ile manevra birliklerinin esası olan süvari hayvan gücüne dayanmaktaydı. Zırhlı birlik unsurları ancak 1934 yılında Kara Kuvvetleri kuruluşuna girebilmişti. Bu eksiklik insan gücüyle kapatılmaya çalışılmış bu nedenle de Türk Ordusu ağırlıklı olarak piyade ve süvari birliklerine sahip bir yapıda kalmıştır.

II.Dünya Harbi'nin patlak verdiği 1939 yılına kadar Türkiye, savunmasını kendi millî gücüne dayandıran bir strateji izlemiş ve ordunun ihtiyaçlarının ulusal kaynaklarla karşılanmasına çalışmıştır. Tabii bu uygulama ülkenin alt yapısı nedeniyle yeterli olmamıştır. Yaklaşan II. Dünya tehlikesi karşısında Türkiye, ordusu için gerek duyduğu malzemenin kısa sürede temini

için dış yardım ve satın alma çarelerini de düşünmüştü. Özellikle II.Dünya Harbi esnasında Türkiye, 1939 tarihli Üç taraflı Yardım Anlaşması gereği tarafsızlığına zarar vermeden izlediği politika gereği bunları ağırlıklı olarak Müttefiklerden karşılamaya çalışmıştır. Çünkü harbin ülke sınırlarına dayanması ve Mihverin özellikle Almanya'nın net olmayan tutumu bunu bir anlamda zorunlu kılmıştır.

2.BÖLÜM

SANCAK (HATAY) MESELESİNDE TÜRK ORDUSUNUN YAPILANMASI

2.1. HATAY HAREKÂTI ÖNCESİ DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

II.Dünya Harbi öncesinde uluslararası ortam incelendiğinde o dönemdeki devletlerin genel olarak revizyonist ve anti revizyonist olarak adlandırılan iki bloğa ayrıldıkları görülür. I.Dünya Harbi'nin bitiminden sonraki yeni durumdan memnun olmayan ve sınırların değiştirilmesini isteyen devletler Almanya ve İtalya'nın liderliğini yaptığı revizyonistler bloğuna dahil olmaya çalışırken, sınırların değiştirilmesine karşı çıkan devletler ise İngiltere ve Fransa'nın liderliğini yaptığı anti revizyonistler bloğunun³⁴⁰ etrafında güç birliği oluşturma gayretine girişmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu dönemde herhangi bir bloğa dahil olmayarak öncelikle geçmişten gelen düşmanlıklarını bir kenara bırakarak iş birliğini esas alan içten ve samimi bir dış politika sergilemiştir. Türkiye, İstiklal Harbi'nden sonra ülkenin mevcut ekonomik ve sosyal durumunu millî menfaatleri doğrultusunda değerlendirmiş ister bloklara mensup olsun isterse olmasın tüm devletlerle kuracağı ilişkilerinde eşitliğe dayalı, barışsever ve adalet prensiplerini esas alan bir dış politika takip etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti, yeni kurulan bir devlet olarak 1932 yılına kadar iç istikrarı ile teşkilatını güçlendirmiş ve buna paralel olarak ülkeyi çağdaşlaştıran devrimler yapmıştır. Türkiye'nin Lozan'dan kalan meselelerini halledip komşularıyla olan olumlu ilişkilerini artırarak geliştirmesi kendisini uluslararası ortamda dostluğu aranan daha güçlü konuma getirirken bölgesel ve uluslararası ortamı etkileyen konularda aldığı rollerle de istikrar ve barışa katkı sağlayan³⁴¹ bir ülke durumuna gelmiştir.

Revizyonist devletlerin günden güne artan yayılcı tehditkâr yaklaşım ve uygulamaları nedeniyle 1932-1938 yılları arasındaki dönemde Türkiye kendi güvenliğini ön planda tutan proaktif bir dış politika takip etmiştir. Türkiye, güvenlik endişesini de ön planda tutan dış politikasında aynı zamanda uluslararası toplumda şekillenmeye başlayan ortak güvenlik

³⁴⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 3.Basım, Mkm Yayıncılık, 2012, s. 194.

³⁴¹ Atilla Sandıklı, *Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2008, s. 52

yaklaşımını destekleyerek barışın muhafazasına katkıda bulunma yönünde çaba göstermiştir.³⁴² Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, dünya barışını devam ettirmek ve güçlendirmek için samimî bir şekilde faaliyet yürütmekten geri durmamış,³⁴³ diğer devletlerle ilişkilerinde inisiyatif olarak iş birliğini³⁴⁴ artırmak için öncelikle komşularıyla olmak üzere bölgesel ittifak³⁴⁵ arayışlarına girişmiş, komşularının hemen hepsiyle dostluk ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde Türkiye, daha çok uluslararası ortam ve dinamiklerin etkilediği sorunlarla karşılaşmıştır. Türkiye, harbin ayak seslerinin hissedildiği bu dönemde revizyonist ya da anti revizyonist bloklara katılmayarak yaklaşan II.Dünya Harbi'nin olumsuz etkilerinden korunmak için barışçı girişimler ve imzaladığı bölgesel ağırlıklı ittifak antlaşmalarıyla topraklarını emniyet altına almaya çalışmıştır.

Türkiye, millî hedef ve menfaatlerini elde etmeye yönelik girişimlerinde ordudan caydırıcı bir millî güç unsuru olarak faydalanmıştır. Bunu Sancak Meselesinin hallinde net bir şekilde görebiliriz. Sancak (Hatay) Meselesi ortaya çıktığında iç sorunlarını halletmiş olan Türkiye Cumhuriyeti, ordusuna gerektiğinde sınır ötesinde kullanılacak şekilde hazırlanması direktifini vermiş ve sınır ötesi harekât yapmak için bir uluslararası anlaşma (Türk-Fransız Genelkurmaylar Anlaşması-1938) imzalamıştır. Boğazlarda Türkiye'nin hâkimiyetinin kabulü ve Hatay'ın ana vatana katılması izlenen proaktif dış politikanın ve bunu destekleyen caydırıcı askerî gücün hazırlıklarının başarılı sonuçlarıdır.

1923-1939 yılları arasında; Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesi, Bozkurt-Lotus gemileri (Türk vapuru Bozkurt ile Lotus adındaki Fransız vapuru) kazası davası, Türkiye'deki Fransız okulları³⁴⁶, Adana-Mersin demiryolunun satın alınması, Osmanlı borçları ve Sancak (Hatay) meselesi Türk-Fransız ilişkilerindeki temel sorunlar olmuştur. Sancak meselesi Türkiye ve Fransa arasında yeni bir harbin çıkmasına neden olabilecek safhalardan geçmiştir. Ancak mesele Türkiye'nin barışçı diplomatik girişimleri yanında içinde harp te dahil her türlü olasılığı göze alan kararlı tutumu sonucunda arzu ettiği şekilde sonuçlanmıştır. Bu sonucun alınmasında

³⁴² Güncel Konular, s. 13.

³⁴³ **Türkiye Cumhuriyeti Tarih IV**, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 202.

³⁴⁴ Engin Berber, "Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi", **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, (Derleyen Haydar Çakmak), Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 239

³⁴⁵ Türkiye, silahsızlanma konferansı çalışmalarında aktif olarak yer almış, yapılan davet üzerine Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Balkan Paketi hem Balkanlardan hem de bölge dışından ortaya çıkabilecek tehdit ve saldırılara karşı koruma esaslı düşünülmüş bir önlemdir. Bkz. Hüner Tuncer, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yayınları, Ocak 2008, s. 126-127; E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, 3.Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 291, 293; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 161-162; Muzaffer Erendil, **Çok Yönlü Lider Atatürk**, Gnkur Basımevi, Ankara 1986, s. 250; Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, ATAM, Ankara 2002, s. 450; Hasan Berke Dilan, **Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, 1.Baskı, Alfa Yayın, No. 492, Kasım 1998, s. 92-93.

³⁴⁶ Dönem içerisindeki yabancı okullar sorunuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK, 1999.

İstiklal Harbi'nden zaferle çıkan morali ve gücüne güvenen, Atatürk'ün ifadesiyle “Zaferleri ve geçmişi insanlık tarihi ile başlayan kahraman Türk Ordusu”nun hazırlık ve faaliyetleri önemli katkı sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin millî haklarına yabancıların dokunmasına tahammül edemediği kadar, başka devletlerin de hakkına ilişmeyen dış siyasetinin esas hedefi “*Yurtta sulh, cihanda sulh.*”tür.³⁴⁷ Barışı esas alan ve “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” ile özetlenen Türkiye'nin dış politikasının³⁴⁸ pasif bir yaklaşımı ifade etmediğinin en güzel örneği Sancak meselesinde görülür. Bu yaklaşım bir yandan barışçı diplomatik çabalar sürdürülürken bir yandan da gerektiğinde günümüzde uluslararası ilişkiler teorilerinde yer alan realist görüşün bir unsuru olan sert güç (hard power) olarak adlandırılan askerî gücün caydırıcı³⁴⁹ bir araç olarak muhafazasını ve gerektiğinde kullanılmasını da kapsar. I.Dünya Harbi ve İstiklal Harbi'nde dünyanın hayranlığını kazanan eğitilmiş ve disiplinli Türk Ordusu caydırıcı gücüyle de bu anlamda ülkenin millî hedeflerini elde etmesine katkı sağlamıştır.

Fransızlarla imzalanan Ankara İtilâfnamesi ile Türk Ordusunun Hatay'a girmesine kadar geçen sürede (1921-1938) yapılan sözleşme ve anlaşmalar incelendiğinde bunların daima Hatay'ın Türkiye'den ayrı düşünülmediğine dair geleceğe yönelik çok ince siyasi hükümleri içerdikleri görülür. Türkiye konuyla ilgili yaptığı her uluslararası anlaşmada millî menfaati gereği konuyu titizlikle işlemiş ve takip etmiştir.

20 Ekim 1921 Tarihli “Ankara İtilâfnamesi'nin 7.maddesi ile İskenderun bölgesi için özel bir yönetim şekli ve buradaki Türklerin kültürlerinin geliştirilmesi için her türlü araçtan faydalanması ve Türkçe'nin resmî nitelik kazanması sağlanmıştır. Bu belgeye ekli bir mektupla da Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin Türk memurlarla yönetilmesi ve bu şeklin Antakya

³⁴⁷ **Türkiye Cumhuriyeti Tarih IV**, s. 202.

³⁴⁸ Türkiye'nin takip ettiği dış politika, esasları Atatürk tarafından belirlenerek şekillendirilmiş gerçekçi, akılcı ve barışçı millî bir dış politikadır. “*Yurtta sulh, cihanda sulh, sözü Türkiye'nin barışa ve hukuka bağlılığı ile dış politikasının özünü ifade eder. Ancak, bu durum gerektiğinde millî menfaatlerini elde etmek ve savunmak için harbi de göze almayı gerektirir. Bu nedenle dış politikada başarı için halledilemeyen sorunların zamanında gündeme getirilmesi, meseleye yönelik ortaya konan düşüncelerin kararlılıkla savunulması ve sürekli olarak sabırla takip edilmesi zorunludur.*” Bkz. Adem Yüksel, **Türk Dış Politikasında Lider Odaklılık: Atatürk Dönemi (1923-1938)**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2017, s. 35.

³⁴⁹ Türk dış politikasında dürüstlük, açıklık ve barış esaslı girişimlerin temel alınmakla birlikte bunun karşısında bir oldu bittiyle karşılaşmamak için güvenlik vasıtalarına önem verildiğini Atatürk'ün 1 Kasım 1929'da T.B.M.M.'nin üçüncü dönem üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasındaki “*Milletin Muhterem Vekilleri! Hariciyede dürüst ve açık olan siyasetimiz bilhassa sulh fikrine müstenittir (dayalıdır). Beynelmîlel herhangi bir meselemizi sulh vasıtalarıyla halletmeyi aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yoldur. Bu yol haricinde bir teklif karşısında kalmamak içindir ki, emniyet prensibine ve onun vasıtalarına çok ehemmiyet veriyoruz ...Beynelmîlel sulh havasının mahfuziyeti (korunmuşluk) için Türkiye Cumhuriyeti iktidarı dâhilinde herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır...*” sözlerinde görebiliriz. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 379.

mıntıkası ile Adana vilâyetinden ayrılan bölgelerin de kapsam içine alınması sağlanırken İskenderun Limanı'nda Türkiye'ye bir serbest bölge ayrılmıştı.³⁵⁰ Lozan Antlaşması, Türklere ve Türkiye'ye tanınmış olan hakların kalıcılığı ve devamını sağlamıştır.³⁵¹ 30 Mayıs 1926 tarihli Suriye ile Türkiye Arasında Ankara'da İmzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'nde de 1921 İtilâfnamesi'nin bütün hükümleriyle kalıcılığı teyit edilerek konu İmza protokolünde vurgulanmıştır.³⁵² 27 Mart 1935'te Türkiye Hükûmeti Temsilcileri ile Suriye ve Lübnan'daki Fransa Yüksek Komiseri Arasında Hariciye Vekâletinde Yapılan Görüşmeler Zabıtnamesi Tutanağı'nda ise; Türk halkının özel durumuna dikkat çekilmiştir.³⁵³

Fransız manda idaresinin bahsedilen belgelerde açık olarak yer alan hükümlerin uygulanmaması için bahane araması ve 1936 yılında Suriye ile yaptığı bir antlaşma ile var olan hukukî duruma tek taraflı olarak bir yön vermesi üzerine Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) Konseyi'nin 93.toplantısında bu durumlardan doğan hukukî durum Türkiye tarafından ortaya konulmuş ve Fransa ile Türkiye arasında uzun görüşmeler yapılmasına neden olmuştur. Sonunda her iki tarafın rızasıyla Milletler Cemiyetine gidilmiştir. Milletler Cemiyetinde yapılan görüşmeler başlıca üç safha cereyan etmiştir. Bunlar; 27 Ocak 1937'deki Konsey toplantısında oybirliğiyle kabul edilen İsveç temsilcisi Sandler raporu ile biten 1.safha; bu rapor hükümlerine dayanan ve Konseyce atanan uzmanlarca hazırlanan ve Konseyin 27 Mayıs 1937 tarihli toplantısında onaylanan statü ve anayasayı kapsayan 2.safha ile Konsey Başkanı tarafından seçilmiş olan ilk seçim denetleme komitesinin anayasa ve statüye aykırı olarak hazırladığı ilk seçim tüzüğü'nün 4 Mart 1938'de Konsey Komitesi tarafından yeni baştan düzenlenmesi ile biten 3.safhadır.³⁵⁴

Kabul edilmeyen ilk seçim tüzüğü'nü hazırlayan uluslararası komisyonun tarafsızlığa uymayan hareket tarzı ile Hatay'daki Yüksek Komiser Temsilcilerinin Türkiye'ye yönelik davranışları dikkate alınarak bir sürprizle karşılaşmamak için Genel Kâtip Menemencioğlu ile Fransa Dışişleri Bakanlığı Siyasî Müsteşarı arasında 10 Mart 1938'de Centilmenler Anlaşması (Gentlemen Agreement) yapılmıştır. Bu belge; Türkiye'nin Sancağı bir arazi sorunu olarak kabul etmeyeceğine dair beyanına karşın Fransa'nın Hatay Türklerine, Hatay Meclisinde 22

³⁵⁰ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (1, 9-11), T.04.07.1938; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 2, s. 152-169.

³⁵¹ Bu durum antlaşmanın 3., 16 maddesi ve ona ekli Fransa delegesi General Pellé'nin Türk delege heyeti başkanı General İsmet İnönü'ye hitaben yazmış olduğu bir mektup ve beyannamesiyle doğrulamış ve kuvvetlendirmiştir. Bkz. BCA, F.30-10-0-0, K.224, G. 510, S. 2 (1-2, 12-14), T.04.07.1938; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C. 5, s.13-357.

³⁵² BCA, F.30-10-0-0, K. 224, G. 510, S.12 (2,15), T. 04.07.1938.

³⁵³ Tutanağın ilk fıkrasında bu konu ile ilgili Türkiye Hariciye Vekili İskenderun bölgesi özel yönetimi Yüksek Komiserin dikkatlerini çekmesi sonucunda Mösyö de Martel Fransa'nın bu hususta iki Hükümet arasında bulunan sözleşmelere uyulmasını sağlayacağını cevap olarak vermiştir. Bkz. BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (2,16), T.04.07.1938.

³⁵⁴ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (3, 9, 17-24), T.04.07.1938.

Sandalye sağlama taahhüdünü kapsayan hükümleri içermektedir.³⁵⁵

Bundan sonra, Hatay'a Türk askerinin girmesi ve Hatay seçimlerinin Fransa ile Türkiye'nin iş birliğiyle yapılmasına dair askerî anlaşmalar yapılmıştır. Genelkurmaylar (Etats Majors) Anlaşması³⁵⁶ olarak adlandırılan askerî anlaşmalar 29 Mayıs 1937 tarihli Sancağın toprak bütünlüğünü üstlenen anlaşma hükümlerinin uygulama şeklini belirlemiştir. Üç kısımdan meydana gelen anlaşmanın birinci kısmı genel hükümler, ikinci kısmı üçüncü bir devlet tarafından sancağa saldırı durumunda Türk-Fransız iş birliği, üçüncü kısmı da çeşitli hükümlerle ilgilidir.³⁵⁷

Genelkurmaylar Anlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye ile Fransa arasında mevcut olan 3 Şubat 1930 tarihli Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Muahedesinin yerine geçmek üzere 4 Temmuz 1938'de, Türkiye-Fransa Dostluk Muahedesini imzalanmış ve konu ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti adına T. Rüştü Aras, Fransa hükûmeti adına H. Ponsot'ın imzaladığı müşterek beyanname yayımlanmıştır.

Türkiye, seçim meselesini çözdükten sonra 4 Temmuz 1938'de Fransa ile imzaladığı dostluk anlaşmasının 3.maddesi ile 29 Mayıs 1937 tarihli Sancak'ın toprak bütünlüğünü üstlenen antlaşmadan kendilerine düşen garanti sözünün uygulamasını gerektirebilecek kapsamda her durumda verdikleri sözlerinin yerine getirilmesini sağlama ve birbirlerine gerekli kolaylıkları karşılıklı olarak göstermek için danışmada bulunmayı üstlenmişlerdir. Aynı tarihte imzalanan müşterek beyannamenin birinci fıkrasıyla da 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kabul edilmiş olan İskenderun Sancağı statü ve anayasasının yürürlüğe konulması ve uygulanmasını, Sancak bölgesinde Türk unsurunun üstünlüğünü kabul etmek suretiyle Sancak meselesinin Türkiye için bir arazi meselesi olmadığını teyite yöneltmiş olan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi esasları doğrultusunda devamını sağlamıştır.³⁵⁸ 29 Haziran 1939 tarihinde de Hatay Devleti aldığı kararla Türkiye Cumhuriyeti'ne katılarak bir ili olmuştur.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Fransızlar tarafından işgal edilen İskenderun Sancağı'nda, İstiklal Harbi devam ederken işgale karşı yerel bir direniş başlamıştır. Ancak o dönemin şartları gereği T.B.M.M. hükûmetinin 1921'de imzaladığı Ankara İtilâfnamesi'nin 7.maddesi ile Sancak bölgesi, özel bir idare uygulaması şartıyla Fransa'ya

³⁵⁵ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (6), T.04.07.1938.

³⁵⁶ Konu 2.bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

³⁵⁷ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (7-8), T.04.07.1938.

³⁵⁸ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (8), T.04.07.1938; **Ulus**, 05.07.1938.

birakılmıştır. Milletler Cemiyeti'nin Suriye üzerindeki Fransız mandasını 23 Eylül 1923 tarihinde onaylamasıyla İskenderun, Suriye dahilinde özerk bir idare şeklini almış³⁵⁹ ve bu durumu Fransa'nın 1936 yılı Eylül ayında Suriye'ye bağımsızlık verme kararına kadar devam etmiştir.

Fransız manda yönetimi sınırları içinde kalan bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden ve elverişli şartların oluşmasına kadar bekleme³⁶⁰ politikası uygulayan Türkiye, derhal Fransa'nın bu düşüncesi nedeniyle ortaya çıkan yeni durumu uluslararası kamuoyunun dikkatine sunan girişimlerine başlamıştır. Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla ilgili Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından hemen sonra³⁶¹ Sancak meselesini daha yakinen ilgilenmeye başlamıştır. Atatürk'ün konuyu şahsi bir mesele olarak ele alıp ölümüne kadar takip etmesi nedeniyle de Hatay 1936'dan itibaren Türk dış politikasında birinci sırada ağırlıklı olarak yer almıştır.

Fransa, Suriye ile bu ülke üzerindeki Fransız manda yönetimini sonlandırarak bağımsızlığını tanımayı ve bu ülke üzerindeki tüm haklarını Suriye Hükûmetine devretmeyi amaçlayan Dostluk ve İttifak Antlaşması'nı 9 Eylül 1936'da parafe etmiş ve bunu 26 Eylül 1936'da Milletler Cemiyeti konseyinde açıklamıştır. Suriye parlamentosunda 20 Aralık 1936'da oybirliğiyle kabul edilen antlaşma, Suriye Milletler Cemiyeti'ne üye olunca yürürlüğe girecek ve Fransız "Manda" yönetimi de sona erecekti. Türkiye, bu gelişmeler üzerine Milletler Cemiyeti Konseyinin 26 Eylül 1936 tarihli toplantısında Suriye'nin bağımsızlığını desteklemekle birlikte "*Sancak halkının da Suriyeliler gibi kendi işlerini kendisinin görmesine*

³⁵⁹ Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Sevinç Matbaası, 1964, s. 667-668; Ahmet Faik Türkmen, **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C. IV, İstanbul, 1939, s. 950; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 248.

³⁶⁰ Mustafa Kemal, 15 Mart 1923'te Lozan görüşmelerinin kesildiği dönemde Adana'ya geldiğinde Antakyalı Affan Efendi'nin başkanlığında bir heyette kendisini karşılayanlar arasındaydı. Bu heyetten siyahlar giymiş küçük bir kızın (Ayşe Fitnat) "...Ey Ulu Gazi Bizi Kurtar..." diyen şiiri Atatürk'ü çok etkilemiş ve "*Kırk asırlık Türk Yurdu, düşman elinde esir kalmaz.*" demiştir. Bkz. Mehmet Önder, **Atatürk'le Adım Adım Türkiye**, Ankara, 1984, s. 9; Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, TTK Basımevi, Ankara, 1986, s. 9; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1978, s. 70-71; Hamdi Selçuk, **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, 2.Baskı, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972, s. 69-71; Taha Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Basımevi, Adana, 1939, s. 13

³⁶¹ Atatürk, Sancak meselesinin çözümüne dair kararı daha 1936 yılında Fransa ile Suriye arasında Paris'te devam eden ve Suriye'ye bağımsızlık vermeyi planlayan görüşmeler devam ederken vermiştir. Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasıyla birlikte silahsızlanma ümitleriyle imzaladığı ancak Boğazlarda egemenliğini sınırlayan Lozan Boğazlar Sözleşmesinin yerini alacak olan Montrö Boğazlar Konferansının sonuçlanmasını beklemiştir. Bundan önce Fransa ile gerginliğe yol açacak bir ortama ve girişime müsaade etmemiştir. Atatürk 20 Temmuz 1936'da sözleşmenin imza tarihinde Afet İnan'a, "...*Şimdi Antakya, İskenderun meselemiz var...*" diyerek konuyu vakit kaybetmeden hükûmetin dış politika gündemine taşıtmıştır. Bkz. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK, Ankara, 1977, s.135; Robert B. Satloff, "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", **Middle Eastern Studies**, Vol. 22, No. 2, April 1986 s. 148-179.

olanak verilmesi gerektiğini”³⁶² açıkça ifade etmiştir.

1936 tarihli Fransa-Suriye antlaşması nedeniyle Türkiye, Paris Büyükelçisi Suad Davaz aracılığıyla 10 Ekim 1936’da Fransa’ya verdiği notayla³⁶³ Sancak meselesini ve buna dair çözüm önerisini resmî olarak Fransa’ya bildirmiştir. Notada, Fransa’nın, Suriye ve Lübnan’a dair verilmesini düşündüğü bağımsızlıkların halkının çoğunluğunun Türk olan Sancak’a da verilmesi istenerek, Sancak’a dair bağımsızlık talebinin 1921 tarihli “Ankara İtilâfnamesi” ve 1926 tarihli “Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması”na da uygun olduğu vurgulanmıştır. Türkiye’nin talebinin temelinde Fransa’nın, Türkiye’ye fikrini açıklamadan Suriye ile yaptığı antlaşmasının İskenderun-Antakya’yla ilgili bir hüküm içermemesinin, Fransa’nın İskenderun ve Antakya’yı da kapsayan bölge üzerindeki haklarından Suriye lehine feragat ettiği anlamının çıkarılabileceği endişesinden kaynaklanmıştır. Bu da Hatay’ın hem otomatik olarak Suriye’ye bağlanması ve hem de bölgedeki Türklerin azınlık durumuna düşmesi demektir.

Atatürk, 1 Kasım 1936’da TBMM’nin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açarken; “...*Bu sırada, milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakikî sahibi öz Türk olan “İskenderun-Antakya” ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur...*”³⁶⁴ şeklinde yaptığı konuşması meselenin bir anda dünya kamuoyunun gündemine³⁶⁵ taşınmasına yol açmıştır. Atatürk, müteakiben 2 Kasım 1936’da Tayfur Sökmen³⁶⁶ ile yaptığı görüşmede de “...*bugünden itibaren davaya resmen el koyduğunu,*

³⁶² Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras Milletler Cemiyeti Konseyi’ndeki konuşmasında; “*Fransa mümessili, Suriye’de Fransız Hükümetinin yeni bir rejim tatbik etmek fikrinde bulunduğunu bildirdi...Alâkadar toprakların hemen yakınında bulunan ve bundan başka da Fransa ile çok dostane münasebetler idame eden Türkiye’nin böyle bir anlaşmaya olan alâkasını tebarüz (belirme) ettirmeğe lüzum yok gibidir...Mevzuubahis olan rejim büyük bir Türk ekseriyetinin ikamet ettiği İskenderun ve Antakya mıntkasını da ihtiva eylemektedir. Fransız hükümetinin mezkûr mıntkayı da halkın kendi işlerini bizzat kendilerinin görmesini temin eden bir muameleden istifade ettireceğini ümit etmek isterim. ...*” demiş ve bu olanağın Türkiye ile Fransa arasındaki içten ilişkilerde başka bir bağ oluşturması dileğine vurgu yapmıştır., Bkz. **Aydın Tarihi Dergisi**, Sayı: 34, I.Teşrin, 1936, s. 49; Soysal, **a.g.e.**, s. 532; **Yurt Ansiklopedisi, Hatay Maddesi**, C. 5, Anadolu Yayıncılık, 1982, s. 3406.

³⁶³ **BCA**, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (25-27), T.04.07.1938; **Aydın Tarihi Dergisi**, Sayı: 36, Aralık 1936, s. 92-97; **Cumhuriyet**, 22.11.1936; Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montrö ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara, 1974, s. 159-162; Aptülâhat Akşin, **Atatürk’ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, 306.

³⁶⁴ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, s. 410.

³⁶⁵ Konuşmanın her kelimesinin şiddetle ve ayakta alkışlandığını gören ve sefirler locasında oturan Yunan sefiri yanında oturan Fransız sefirine dönerek: “*Bu nutka ne dersiniz?*” sözlerini sarf etmesi üzerine, Fransız sefiri: “*Monşer bu bir nutuk değil, tam bir ültimatodur.*” diyerek Atatürk’ün konuşmasının yeni gelişmelere yol açacak bir kapsamının olduğunu belirtmiştir. Bkz. Selçuk, **a.g.e.**, s. 79.

³⁶⁶ Tayfur Sökmen; 1892’de doğdu. Hatay Kurtuluş Mücadelesi esnasında Hatay Erginlik Cemiyeti Başkanlığı, Lozan’da Hatay Fevkalade Heyet Murahhaslığı, Kürt Dağı Havalisi Kuvay-ı Milliye Kumandanlığı yaptı. Hatay bağımsızlığını kazanınca Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı oldu. Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından sonra, 1954’e kadar Hatay milletvekili olarak, sonra da 1969’a kadar senatoda görev yaptı. 5 Mart 1980’de vefat etmiştir. Bkz. Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2011, s. 182-183.

Antakya-İskenderun Havalisine 'Hatay' adını verdiğini..." belirterek buna dair yapılması gereken teşkilatlanmayla³⁶⁷ ilgili talimat vermiştir.

Fransa, Ankara İtilâfnamesi'ne atıfla Sancak'a bağımsızlık vermeye yetkisinin olmadığını belirterek Türkiye'nin notasına 10 Kasım 1936'de olumsuz içerikli cevabi bir nota vermiştir. Türkiye'nin talebinin Suriye ve Lübnan ile olduğu gibi İskenderun ve Antakya ahalisi delegeleri ile de bir antlaşma yapılması imkânının tetkikiyle ilgili olduğundan söz etmiştir.³⁶⁸ Türkiye ise buna karşılık Fransa'ya verdiği 17 Kasım 1936 tarihli yeni notasında; Suriye'deki durumun tarihsel gerçeklerinden bahsederek Fransa'nın öne sürdüğü açıklamaların yetersiz olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin düşünce ve tutumunun doğruluğunu Versailles (Versay) Antlaşmasından o güne kadarki gelişmelerle açık olarak ortaya konmuştur.³⁶⁹

Karşılıklı notaların verilerek diplomatik görüşmelerin devam ettiği süreçte Sancak bölgesinde durum kötüye gitmiş ve kanlı olaylar çıkmıştır. Başbakan İnönü'nün, Fransa Büyükelçisi Henri Ponsot (Ponso)'la 19 Kasım 1936'da Türkiye'nin Sancak konusundaki kararlılığını ortaya koyan görüşmesinden yaklaşık 15 gün sonra, Atatürk te 5 Aralık 1936 gecesi Ankara'da çocuklar için düzenlenen yardım balosunda Fransız Büyükelçisi H. Ponsot'la Hatay davasına dair yaptığı 2,5 saatlik görüşme sonunda Hatay'ın kendisi için bir onur meselesi olduğunu belirterek şunları söylemiştir:

*"...Türk-Fransız dostluğu korunmalıdır. Sancak işine bir çözüm bulunması için yaptığım çağrı Fransız Hükümetine iyi anlatılmalıdır. Çözüm, Fransa ve Türkiye'nin onurlarını korumalıdır. Bir toprak değişikliği düşünmüyoruz. 1921 Antlaşması bir strateji sınırı değil, bir dostluk sınırındır. Bulunacak çözüm Türkiye ile Suriye'nin iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmesine uygun olmalıdır. Görüşmelerde üçüncü tarafları aramıza almayalım. Ben 1921'de meclis önünde Ankara Antlaşması'nın sorumluluğunu yüklenmiş, pek çok muhalefeti göğüslenmişim. Aras size gizli oturumların tutanaklarını verir. Şimdi benim onurum söz konusudur. İktidarı bırakmak ya da çare bulmak durumundayım..."*³⁷⁰

Türkiye, Sancak meselesinin Türkiye ve Fransa arasında dostça görüşmelerle çözülmesi gerektiğini savunmakla birlikte Atatürk'ün Fransa'nın Ankara büyükelçisi H. Ponsot'la 10 Aralık 1936'de yaptığı ayrı bir görüşmede Türkiye'nin, Fransa'nın bölgedeki askerî faaliyetlerini bildiği, Türk Ordusunun da karşı tedbirler almak için hazır olduğu, açıkça ifade edilmiştir. Görüşmede Atatürk tarafından;

³⁶⁷Bu talimat gereği, merkezi İstanbul'da olan "İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ile bu cemiyetin Antakya'da bulunan şubesinin adı "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca cemiyetin Kilis, Mersin, Hassa ve Dört Yol'da da yeni şubeleri açılmıştır. Bkz. Sökmen, *a.g.e.*, s. 95-96; Melek, *a.g.e.*, s. 10; Mehmet Tekin, "Devlet Kuran Cemiyet, Hatay Erkinlik Cemiyeti", *Güneyde Kültür*, Sayı: 67, Eylül 1994, s. 3-10; Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Emel yayınları, 5.Baskı, 1978, s. 575.

³⁶⁸ Reşat Sagay, *19. ve 20.Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s. 243; *İDH* K.7, G.012, B.(3-4);

³⁶⁹ *İDH*, K.7, G.011, B.(4-7).

³⁷⁰ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri", *Belleten*, C. XLIX, S. 193, TTK, Nisan, 1985, s. 84-85.

“...Fransız ordusu da çok kıymetli ve Avrupa’da eşi bulunmaz bir ordudur. Türk Ordusu da tamamıyla aynı evsafiştir (nitelik). Bu iki ordu da birbirleriyle dost olmalıdır. Fransızların Sancak havalisine ve bilhassa hududa asker getirdiklerini hükümetimden haber aldım. Hükümetim mukabil (karşı) tedbirler alınması fikrini izhar (belirtme) etti ise de ben kabul etmedim. Fransız askerî kuvvetleri Halep’ten gelmiştir. Bu her halde mahallî emniyeti alakadar eden bir tedbirdir. Bu tedbirlerin bizim aleyhimizde olduğunu zannetmiyorum. Ve yine zannetmem ki Fransız hükümetinin hatırandan da böyle bir şey geçmiş olsun. Ben mukabil tedbirleri menettim. Ve hatta normal sayılacak harekâttan bile vazgeçilmesini tavsiye ettim. Ve bu gece de aynı emirleri tekrar edeceğim. Ben bu meseleden artık bahsetmeyeceğim ve Cenevre’ye giden Murahhas heyetimiz de hudut tedbirlerinden bahsetmemesi için talimat almıştır...”³⁷¹

sözleriyle ortaya konan düşünceler, Türkiye’nin barışçı yaklaşımına karşın gelişmelere göre Sancak meselesinin çözümünde Türk Ordusunun da kullanılabileceğinin bir emaresidir. Atatürk, konuşmasının devamında;

“...Ben Sancak meselesinin, her iki tarafın vaziyetini kurtaracak bir şekilde hallini istiyorum, ilhak talep etmiyorum. Sancak Türkiye ve Fransa’nın müşterek kontrolünde olur. Hatta ordusu da bulunmasın. Jandarma ve polis teşkilatı kâfi gelebilir. Bu mesele dostluğumuzu koruyacak ve kuvvetlendirecek şekilde halledilmelidir. ...Ümit ederim ki Cenevre’de (Cemiyet-i Akvam) Fransız murahhasları (ne istiyorsunuz, sizin böyle bir hakkınız olduğunu biz tanımıyoruz) gibi sözler söylemezler. Zira bu iyi neticeler veremez ve işin bu taktirde, ne olacağını da bilemem...”³⁷²

diyerek mecbur kalındığında bir askerî müdahalenin yapılacağını ipuçlarını vermiştir.

2.2. HARP OLASILIĞININ ORTAYA ÇIKMASI

Fransa-Suriye bağımsızlık antlaşması nedeniyle yapılan 14 Kasım 1936’daki seçimlere Türkler katılmamış, Fransız yönetimi Türk halkını zorla sandık başına götürmek için baskı ve tutuklamalara girişmiştir. 2 Aralık 1936’da Antakya’da seçimleri protesto eden Türklere ateş açılmış, ertesi gün Fransız askerlerinin ateşiyle iki kişi ölmüş 16 kişi yaralanmıştır. Diğer yandan Suriye’de Arap milliyetçiliğini savunan Vatani Partisi mensupları Türkiye’deki devrimleri takip eden ve şapka giyen Türklere de baskı ve şiddet uygulamaya başlamışlardır.³⁷³ Sancak’ta kanlı olayların çıkması ve Fransa’nın Türkiye’nin meseledeki kararlı tutumu karşısında yaptığı teklif sonucunda³⁷⁴ mesele Milletler Cemiyeti’ne götürülmüştür. 14 Aralık 1936 tarihli 95.toplantısında konuyu görüşmeye³⁷⁵ başlayan Milletler Cemiyeti Konseyi, İsveç

³⁷¹ Bilal N. Şimşir, “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, **Bellekten**, C. XLV/1, S.177, TTK, Ocak 1981, s. 199; Soysal, a.g.m., s. 84; Yusuf Sarınoy, “Atatürk’ün Hatay Politikası -I- (1936-1938)”, **ATAM Dergisi**, C. XII, S. 34, Mart 1996, s.13; Adil Dağıstan, Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Süreci’nin İlk Aşaması ve Türkiye”, **ATAM Dergisi**, C. XXI, S. 61, Mart 2005, s. 15

³⁷² Şimşir, a.g.m., s. 200

³⁷³ Sarınoy, “Atatürk’ün Hatay Politikası -I-”, s. 13, 16.

³⁷⁴ Fransa 25 Kasım 1936’da Türkiye’ye, “*Ya Sancak’ın Suriye’ye bağlılığı kabul edilip, 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi çerçevesinde meselenin görüşülmesi ya da Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti’ne havale edilmesi...*” şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Türkiye 10 Aralık 1936’da Konseye bir muhtıra vererek Sancak meselesinin Konseyin olağanüstü bir toplantısında ele alınmasını istemiştir. Bkz. Dağıstan-Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Süreci’nin İlk Aşaması ve Türkiye”, s. 14-15; Soysal, **a.g.e.**, s. 533.

³⁷⁵ Görüşmeler için bkz. **Aynı Tarihi Dergisi**, Aralık 1936, No. 37.

temsilcisi Sandler'i raportör olarak atamış, Sancak'a göndermek üzere üç kişilik bir gözlemci heyeti oluşturmuş ve Türkiye ile Fransa'ya aralarındaki görüşmeleri sürdürmelerini önermiştir.

Cenevre ve Paris'te iki ülke temsilcilerince yapılan görüşmelerde Fransa'nın olumsuz yaklaşımı nedeniyle yine çözüme dair bir sonuca varılamamış, Atatürk 31 Aralık 1936'da Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği notta her türlü olasılığa karşı ordunun hazır olmasını istemiştir.³⁷⁶

“Türkiye Cumhuriyeti çok haklı olduğu bu davada asla saldırgan konumunda bulunmayı kabul etmez...Biz bu işin barışçı yoldan çözülmesini istiyoruz. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dünyadaki sıkıntuların çözüm yöntemi olarak iddia ettiği savaşız anlaşma için en güzel bir örnek göstermiş olur ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine cihanın sempatisi çekilmiş olur. Bu biçim yeğlediğimiz yoldur. Ve fakat Fransızlar bizi aldatma yoluna saparlarsa onları hiç memnun etmeyecek derecede ciddi davranmamız zorunludur. Bu ciddiliğin gerektirdiği son önlemler-ki askerî olacaktır- buna girişmeden önce öncelikle Fransa ve Milletler Cemiyeti'ndeki etkili devletler açıkça ve kesin olarak bilgilendirilmelidir. Bütün bu düşünce ve açıklamalarımın sonunda dikkatinize koymak istediğim nokta şudur: Milletler Cemiyeti'nde aleyhimize karar çıkmadan önce Hatay ve Suriye sınırında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin haklı görüşlerinin gerçekleştirilmesi, güçlü ordunun şimdiden hazırlanmasına fiilen başlanmasıdır.”

Sandler'in raporunun çıkmaması ve gecikmesi nedeniyle canı sıkılan ve durumun bir an önce çözülmesi ve harekete geçilmesi için sabırsızlanan Atatürk gerekirse Cumhurbaşkanlığından ayrılarak bir çete reisi olarak Hatay'da mücadele etmeyi düşünmüş ve konuyu etrafındakilerle de görüşüp fikirlerini öğrenmek istemiştir. Bu kişilerden biri de o dönem I.Ordu Müfettişi olan Orgeneral Fahrettin Altay'dır. Fahrettin Altay, Park Otel'de geçen anısında durumdan şöyle bahsetmiştir:³⁷⁷

“1937 senesi Ocak ayında İstanbul'a gelen Atatürk beni Park Otel'i'ne çağırdı, gittiğimde kendisini sıkıntılı bir halde buldum.... Dudaklarından şu cümlelere döküldü. <<Paşa biliyorsun ben Cumhurbaşkanlığını bırakıp Hatay'a çete reisi olacağım.>> Bunları söylerken sıkıntılı hali devam ediyordu. Benim gülümsediğimi görünce, <<Ne gülüyorsun? ...>> dedi. <<Efendim, siz Türkiye'nin çete reisisiniz. Hatay'ın çete reisi bir teğmen olur. >> dedim<<Öyle ise bana öyle bir teğmen verin.>> cevabını verdi. <<Emredersiniz, bütün teğmenler emrinize hazırdır. Yalnız bir dakika müsaade ediniz. Hatay'la komşu olan II.Ordu Kumandanı İzzettin Çalışlar'dan izin alayım.>> dedim. Biraz durdu aklına gelmiş gibi <<Ha doğru onu unuttuk.>> dediler. Hemen Yaver Celâl Bey'i çağırtılar, İzzettin Çalışların bulundurulmasını, Eskişehir'e gelmesinin bildirilmesini emrettiler...”

Sancak meselesiyle ilgili yapılan görüşmelerde ilerleme kaydedilmemesinden dolayı memnun olmayan ve Fransızlara ve bütün dünyaya işin ciddiyetini anlatmak ve meselenin halledilmesi için fiili bir girişimde de bulunulmasını öngören Atatürk 5 Ocak 1937'de bir askerî harekât hazırlığı olarak değerlendirilecek, Konya ve Ulukışla'ya kadar bir seyahat yapmış ve Ankara'ya dönmüştür.³⁷⁸ Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak Atatürk'ten Hatıralar adlı

³⁷⁶ Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Şubat 2004, s. 616-617; Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, s. 270; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C. 28, (1935-1936), Kaynak Yayınları, s. 369-371.

³⁷⁷ Selçuk, a.g.e., s. 85; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, 1970, s. 493-494.

³⁷⁸ Atatürk, 6 Ocak 1937'de konuyla ilgili olarak Eskişehir'de Başbakan İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın dahil olduğu heyetle yaptığı dört saat

eserinde 5/6 Ocak 1937 gecesi İstanbul'dan Başyaver (Celal Öner) tarafından telefonla aranarak Atatürk'ün üyesi olduğu Hatay Teşkilâtı Merkezinde, gereken her şeyi alarak kendisine katılmasını istediğini bildirmiştir Hasan Rıza Soyak hareket gecesi ve gezi hakkında şunları anlatmıştır:

“...Öner aynı zamanda şu malûmatı verdi: Park otelinde imişler...Bir iki saat sonra trenle Konya'ya doğru hareket edeceklermiş...Başvekil ve Hariciye Vekili ile Mareşal Fevzi Çakmak ta Eskişehir'de kendilerine mülaki olmak üzere davet edilmişler. Hareketten yol üzerindeki komutanlar da haberdar edilmiş...Eskişehir'de Atatürk, Başvekil ve Vekillerle, Mareşal Cumhurbaşkanının trendeki salonunda toplandılar., konuşmaları dört saat sürdü...Bu toplantıda Mareşal Fevzi Çakmak kısaca şu mütalaada bulunmuş.

<<Siz ne emrederseniz ben onu yaparım; ancak Hariciye Vekilinin izahından, İkinci Cihan Harbi'nin pek uzak olmadığı anlaşılıyor; binaenaleyh, kabil ise kuvvetlerimizi o harp durumu için saklamamız yerinde olur.>>

Bunun üzerine Atatürk, <<Siz hepiniz mutabık olursunuz da ben mi ayrılırım>> demiş. Yalnız millete hakikatin olduğu gibi ifade edilmesini, yani Hükûmetin kendisini ikna ederek teşebbüsünden alıkoymuşunu bir tebliğ ile umumi efkâra bildirilmesini istemiş...Müzakere böylece sona ermiş...”³⁷⁹

O dönem Gnkur. II.Bşk. olan Org. Asım Gündüz³⁸⁰ Atatürk'ün Hatay'la ilgili kararlılığından hatıralarında şöyle söz etmiştir.

“...Hatay Fransızlardan alınacaktı. İsmet Paşa, Başbakan olarak devletin başına bir gaile açılmasından korkuyordu. Fransızların I.Dünya Harbi Kara, Hava ve Deniz kuvvetinden çekiniyorlardı. Ama Atatürk bizler gibi düşünmüyor ve <<Fransızlar artık, savaş sonu miskinliğine girmişlerdir. Müstemlekeler kendilerini kurtuluşa çağırarak liderleri bekliyor.>> diyordu...”³⁸¹

Atatürk'ün Ulukışla'ya hareket ettiğini öğrendikten sonra Fransızlar telaş ve endişeye kapılmışlardır. Bu gelişme nedeniyle Atatürk hayranı Fransız Meclis Reisi (Heryo) Paris Türk

süren uzun görüşmeden sonra Güneydeki birliklerin karargâh merkezi olan Konya'ya, oradan Ulukışla, Niğde yoluyla Ankara'ya dönmüştür. Bkz. Sarıay, “Atatürk'ün Hatay Politikası -I-”, s.17; Dağıstan-Sofuoğlu, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Süreci'nin İlk Aşaması ve Türkiye”, s. 18; Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar II**, Yapı kredi Bankası A.Ş., 1973, s. 605-607.

³⁷⁹ Anadolu Ajansı 8 Ocak 1937'de, “Güney Anadolu'da geziye çıkan Atatürk, Hükûmetin daveti üzerine bugün 13:30'da Ankara'ya dönmüş ve Çankaya köşkünde İcra Vekillerine başkanlık etmiştir.” şeklinde bir tebliğ yayımlamıştır. Bkz. Soyak, **a.g.e.**, s. 601.

³⁸⁰ Orgeneral Asım Gündüz [Piyade (1900-2)]

Org. Gündüz, 1901'de Harp Okulu'ndan Tğm. 1905'te Harp Akademisi'nden Kur. Yzb. olarak mezun olmuştur. 1909 yılından 1911'e kadar Alman Harp Akademisi'nde eğitim görerek Alman Gnkur.'da staj yapmıştır. 27 Kasım 1911'de Bnb., 14 Eylül 1915'te Yzb., 12 Mayıs 1918'de Alb. olmuş çeşitli kurmay görevlerinde bulunduktan sonra 2 Ekim 1918'de Şam dolaylarında yapılan muharebede İngilizlere esir düşmüştür. 22 Temmuz 1919'da esaretten döndükten sonra Harp Akademisi'nde Tabya ve ayrıca Şehzade Öğretmenliği yapmıştır. 3 Ağustos 1921'de İstiklal Harbi'ne katılmak için Anadolu'ya geçmiş, 18 Ağustos 1921'de Batı Cephesi K.lığı Kur. Bşk.lığına (Kor .K. yetkisiyle) atanmış ve harbin bitimine kadar bu görevi yürütmüştür. 31 Ağustos 1922'de Tümğ. olmuş ve 2 Eylül 1923'de Gnkur. II.Bşk.lığı görevine atanmıştır. 30 Ağustos 1926'da Korg. olmuş, 5.Kor. K. iken 5 Ocak 1929'da tekrar Gnkur. II.Bşk.lığına atanmış, bu görevdeyken 30 Ağustos 1937'de Org. olmuştur. 1938'de Hatay'ın Türkiye'ye katılması için Antakya'da Fransızlarla yapılan görüşmelerde Türk Askeri Heyetinin başkanlığını yapmıştır. 1 Aralık 1943'te Yüksek Askeri Şûra Üyeliğine atanmış, 3 Ağustos 1945'te yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Gündüz 1946 ve 1950 seçimlerinde Kütahya milletvekili olarak mecliste bulunmuş ve 1970'te vefat etmiştir. Balkan Harbi, I.Dünya ve İstiklal Harplerine katılmıştır. Bkz. **TBMM Albümü 1920-2010 (1.Cilt, 1920-1950)**, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No. 1, Nisan 2010, s. 487; **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Gnkur. Basımevi, 1989, s.133-135.

³⁸¹ İhsan İlgar, **Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 230-231

elçiliğine giderek büyükelçi Suat Davas'a “*Aman azizim büyükelçi hemen hükûmetinize yazınız, Fransa Hükûmeti Atatürk'ün isteğini yerine getirecektir. Müsterih olsunlar.*” demiştir.³⁸² Atatürk, Ankara'ya döndükten sonra hükûmete başkanlık etmiş, Türkiye Fransa ilişkileri gergin bir hale gelmiştir. Bu gelişmeler ve açıklamalardan sonra Türkiye'nin gerekirse silahla Hatay'a müdahale edebileceğini Fransızlar da anlamışlardır.

Atatürk bu seyahati; Türkiye'nin Hatay'daki Türk çoğunluğun antlaşmalarla kabul edilmiş haklarını korumak konusunda kararlı olduğunu göstermek, başvurulabilecek bir kısım uydurma ve yalan diplomatik oyunlarla bunların sürüncemede bırakılmasına kesinlikle tahammül etmeyeceği konusunda son derece hassas olduğunu karşı tarafa hissettirmek için planlamıştır. O, bu silahlı müdahaleyi başlangıçta Cumhurreisliği hatta mebusluktan istifa edip sade bir Türk vatandaşı kimliğiyle Hatay mücadelesinde çalışanlarla birlikte Hatay topraklarına girip oradaki mücahitlerle ve Türkiye'den kaçarak bu mücadelede kendisine katılacağından emin olduğu kuvvetlerle halletmeyi planlamıştır³⁸³.

Atatürk'ün büyük bir telaş ve heyecana neden olan seyahati, Türkiye'nin Sancak meselesinin çözüm yönteminde gerekirse askerî tedbirlerin olabileceğinin Fransızlar tarafından anlaşılmasını sağlamıştır. 18 Ocak 1937'de Fransa Başbakanı Léon Blum'un Türk Büyükelçisine gönderdiği mektuptaki;

“Sırf hukuk alanında anlaşmamız güçtür. Milletler Cemiyeti ise bizde olmayan tam özgürlüğe sahiptir. Fransız Hükûmeti şunu açıklayabilir ki, Cemiyetin bu sorun için seçeceği raportörün görevini en geniş biçimde anlamasına hiçbir engel görmemektedir ve Konsey'in kararına önceden razıdır...O, şimdiden Sancağı ayrı bir varlık gibi alabilir...Tek bir kaygım vardır, anlaşmazlığımızın gerçek nedenlerini kavrayıp onlara çare bulmak ve bu dikenli sorunu ülkelerimiz daha da dostçasına bir yaklaşmayı sağlamak için bir vasıta yapmak...”

sözleri Fransa'nın geri adım atarak harbi göze alamadığının ve siyasal çözüm için yumuşama yönünde bir tutuma girdiğinin göstergesidir.³⁸⁴

Milletler Cemiyeti, Türkiye ve Fransa arasında diplomatik görüşmeler sürdürülürken tarafların görüşlerini de dikkate alarak görevlendirdiği heyetin raporuna göre Hatay'ın iç işlerinde tümüyle bağımsız, dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı olan kendisine ait bir anayasa ile yönetilen

³⁸² Selçuk, **a.g.e.**, s. 88.

³⁸³ Atatürk, uğradığı Afyonkarahisar'da yakınlarına “*Ben memleketi hiçbir zaman harbe sürüklemem, fakat Hatay meselesi benim vazgeçilmez bir davam olmuştur. Gerekirse bunu şahsen halletmek için bir zaruret karşısında kalırsam derhal devlet reisliğinden ve hatta mebusluktan istifa ederim. Serbest bir vatandaş olarak bu işte çalışan arkadaşlarla beraber Hatay topraklarına geçerim. Bildiğiniz gibi bunun her zaman imkânı ve yolları vardır. Oradaki mücahitlerle, ana vatandan kaçıp bize katılacağından şüphe etmediğim kuvvetlerle meseleyi yerinde ve içerden halletmeye çalışırım. Türkiye Hükûmeti isterse beni ve arkadaşlarımı asi ilân etsin, hakkımızda takibat yapsın. Mamefih böyle bir ihtimal karşısında kalacak değiliz. Dava yakında istediğimiz şekilde halledilmiş olacaktır.*” demiştir. Bkz. Selçuk, **a.g.e.**, s. 88; Soyak, **a.g.e.**, s. 606-607.

³⁸⁴ Sökmen, **a.g.e.**, s.10; Soyak, **a.g.e.**, s. 615-616.

“Ayrı bir varlık (Entité distincte)” olması yönündeki temel ilkeleri kapsayan kararını 27 Ocak 1937’de açıklamış ve bu karar Konsey tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.³⁸⁵ Bundan sonra alınan karar gereği Sandler raporunda belirtilen esaslar doğrultusunda Sancak Statü ve Anayasasının hazırlanması için beş üyeli bir uzmanlar heyeti kurulmuştur. Hatay’da yapılan çalışmalar sonucunda 29 Mayıs 1937’de Hatay’ın Statü ve Anayasası oybirliğiyle kabul edilmiş ve bunun 29 Kasım’da uygulanmasına karar vermiştir. Fransa ve Türkiye dışişleri bakanları aynı gün Cenevre’de Sancak’ın toprak bütünlüğü ve Suriye-Türkiye- sınırlarını teminat altına alan antlaşmaları da imzalamışlardır. İmzalanan antlaşmalar 14 Haziran 1937’de T.B.M.M tarafından da onaylanmıştır.^{386, 387}

Suriye parlamentosu bu antlaşmaları protesto etmiş ve 3 Haziran 1937’de yeni statüyü tanımadığını beyan eden bir bildiri yayımlamıştır. Ayrıca anayasa ve antlaşmaların uygulanmasında Fransa’nın tutumu nedeniyle meselenin çözümünde tekrar sorunlar baş göstermiştir.

Atatürk kendisinin katıldığı 29 Ekim 1937’deki en son Cumhuriyet Bayramı balosunda, Balkan Antlaşması Genelkurmay Başkanlarının, Romanya Başbakanı Jorj Tateresku’nun, İngiliz Büyükelçisi Sir Persi Loren’in ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın hazır buldukları dostane sohbetinde Fransız Büyükelçisi H. Ponsot’a Hatay’ı alacağını ve bu konuda Türk milletine söz verdiğini söylemiştir:

"Ben toprak büyütmesi isteklisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur, ancak antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almasam edemem. Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım... Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getirmesem onun huzuruna çıkamam; yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim; yenilmem, yenilsem bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen

³⁸⁵ Hatay’ın mukadderatını belirleyen kararın 27 Ocak 1937’de Cemiyet-i Akvam Konsey’den çıkması nedeniyle Atatürk, “...başarılı olan ulusal davada takip edilen uygar ve insancıl yönetime, uluslararası hak ettiği değerini verileceğine olan inancı ile tebrik ve teşekkürlerini...”de belirten bir telgrafi Başvekâlete göndererek bütün İcra vekillerine ve Büyük Erkânı Harbiye Reisine tebliğ edilmesini rica etmiştir. Başvekâlet (Neşriyat Müdürlüğü) tarafından Atatürk’ün gönderdiği telgraf ile Başvekil tarafından Atatürk’e yollanan cevabi telgrafın birer örneği 28 Ocak 1937’de vekâletlere ve Genelkurmay Başkanlığına gönderilmiştir. T.B.M.M. tarafından da 29 Ocak 1937’de Atatürk’e, İsmet İnönü Hükûmetine ve Genelkurmay Başkanına Hatay işinde elde edilen başarı nedeniyle Kamutayca teşekkür edilmesi için 971 no.lu karar ile Büyük Millet Meclisinden kahraman orduya selam gönderilmesine dair 972 no.lu kararlar alınmıştır. Bkz. **Resmî Gazete**, 02.02.1937 No. 3523, **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 1111; **Kurun**, 28.01.1937; **BCA**, F.30-10-0-0, K.222, G.501, S.5 (2), T. 04.07.1938; **İDH**, K.7, G.003, B.1.

³⁸⁶14.06.1937 Tarih ve 3265 No.lu “Sancak’ın Mülki Tamamiyetini Tekeffüle, Türkiye-Suriye Hududunun Teminine Dair Muahede ve Anlaşmanın ve Bunlar ile Beraber İmza ve Teati Olunan Beyanname, Mektup ve Protokollerin Tasdiki Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 25.06.1937, No. 3640; **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 1060-1067.

³⁸⁷ Milletler Cemiyeti’nin Hatay’ı ayrı bir varlık olarak kabul ederek bağımsız bir devlet olarak kabul etmesi Hataylı Türkleri çok sevindirmiştir. Atatürk’ün 19 Kasım 1937’de Adana ziyaretinde parktan çıkarken iki Hataylı kız kendisine çiçek buket sunmuşlardır. Bu öğrencilerden Meliha (Yurdman) isimli öğrenci Hataylıların minnettarlığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Bugün hürmetle ellerinizi öpen yarının kahraman Türk erlerinin anneleri olacak Türk Hatay kızlarıdır. Türk aleminde yarattığınız sonsuz büyük varlıklara ilave ettiğiniz Türk Hatay istiklâli, millî tarihimizin ebedî ölmez eserlerinizin yanında daima ufak bir misal teşkil edecektir. Bugün Hataylılar, Yüce Atalarına sonsuz bağlılıklarını, minnettarlıklarını, şükranlarını sunar, ellerinden öperler.” Bkz. Toros, **a.g.e.**, s. 44

bildirin ve teyit ediniz..."³⁸⁸

Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken Fransa ile ilişkilerin gelişmesinin yürürlüğe girmesine az bir süre kalan Hatay rejimine bağlı olduğunu "...Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına, Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi, esaslı bir ölçü ve âmil olacaktır..." diyerek tekrar vurgulamıştır.³⁸⁹

Bu arada Atatürk, 21-22 Aralık 1937'de Ankara'ya gelen Suriye Başbakanı Cemil Mardam ile iki ülkeyi ilgilendiren konuları görüşmüş ve onuruna verdiği yemekte de Hatay meselesini gündeme getirmiştir. O, Fransızların olumsuz tutum ve niyetlerinden kaynaklanan Hatay'da gerginliğe sebep olan ve Türklere karşı sürdürülen baskı ve şiddetin ortadan kaldırılması için en büyük tehlike olan harp tehlikesini bile göze aldığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

"...Fransız Hükûmeti aklını başına toplasın. Namusum üzerine söylüyorum. Bırakmam. ...Türkiye Cumhuriyeti'nin arzu ettiği şey, Suriye'nin müstakil bir İslam devleti olmasıdır...Fakat Fransızlar bunu istemiyorlar Suriye'yi kısıvrak ellerine almak istiyorlar... Fransızlar Suriye'yi adam yapmak istiyorlar fakat evvela kendileri adam olsunlar...Hatay nedir küçük bir şey? Ben onu bize verin demiyorum. İhtiyacımız yoktur. Bu mesele benim için bir namus meselesidir. Biz orayı bir muharebe ile kaybetmedik. Arazimiz o kadar geniştir ki 17 milyon değil 50 milyon nüfus barındırabilir. Ve barındıracaktır. Bu meseleyi halledeceğiz. Bu namus meselesidir. Bunun için en büyük tehlikeyi bile göze aldım."³⁹⁰

Bu gelişmeler devam ederken Türkiye, Hatay meselesinin çözümlenmesi konusunda Fransa'nın durumu gerginleştiren davranışlar sergilemesinden memnun olmamış bunun göstergesi olarak ta 29 Aralık 1937'de 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk Antlaşmasına son vermiş ve askerî tedbirlerini artırmıştır.

Sancak Statüsü ve Anayasası gereği, Sancak'ta 15 Nisan 1938 tarihine kadar yapılması gereken seçimler Fransa'nın olumsuz tutumu, Milletler Meclisi Seçim Komisyonu'nun Türklerin aleyhinde olan yanlı davranışı ve seçim kütüklerindeki yolsuzluklar nedeniyle yapılmamış ancak 15 Mayıs 1938'de yeniden başlayabilmiştir. Türkiye yeni rejimin hemen uygulanmasına geçilmesini isterken, Fransa Hatay'daki Arapları Türklere ve onlarla iş birliği içinde olanlar aleyhine kıskırtmış, Suriye halkı da Hatay'a tanınan bu yeni statüden ötürü çatışmalara varacak şekilde yönetimi protesto eden gösterilere girişmiştir.

Atatürk ömrünün son günlerinde hasta olmasına ve doktorların istirahat tavsiyesine rağmen Fransa'nın bu oyununu görmüş, Türkiye'nin kararlılığını göstermek için Mayıs 1938'de

³⁸⁸ Ruşen Eşref Ünaydın, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları*, TTK, Ankara, 1954, s. 5-6; Soyak, a.g.e., 608.

³⁸⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 422.

³⁹⁰ Şimşir, a.g.m., s. 202-207; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 30, (1937-1938), Kaynak Yayınları, s. 119-123; *Ulus*, 23.12.1937; *Tan*, 23.12.1937.

güneydeki askerî birlikleri denetlemek amacıyla Mersin-Adana gezisine çıkmıştır. Türkiye bu gelişmeler ve Fransa'nın Türklere karşı olan baskıcı ve adil olmayan tutumu nedeniyle sınıra askerî birliklerin yığılmasına dair kararlar almış ve bu yönde faaliyetlere başlamıştır.^{391, 392}

Gnkur II.Bşk. Org. Asım Gündüz anılarında bu gezide Atatürk'ün komutanlarla bir toplantı yaptığından ve toplantıya Batı Anadolu'daki beş kolordu komutanının katıldığından bahsetmiştir. Atatürk toplantıda Hatay'ın coğrafi ve tarihi özelliğini detaylı şekilde açıkladıktan sonra bölgenin Türk yurdunun bir parçası olduğunu söyleyerek burasının anayurda ilhakının hangi şekilde ve nasıl olacağı konusunda komutanların düşüncelerini sormuştur. 1.Kolordu Komutanı Korg. Mustafa Muğlalı heyecanlı bir şekilde *“Atam!...Siz üzülmeyin. Beni Kayseri'deki 6.Kolorduya tayin edin. Bir manevra bahanesiyle kısmi seferberlik yapayım, emrimdeki iki Tümen ve Dörtüyl'daki Dağ Tugayı ile Suriye'ye girip Antakya ve İskenderun'u Fransızlardan alayım. Sonra da siz beni asi ilân eder ve gelir asarsınız. Ama siz üzülmeyin ve arzunuz olsun.”* demesi üzerine heyecanlanan Atatürk, kalkarak Korg. Mustafa Muğlalı'yı kucaklayıp öpmüştür.³⁹³

Yine o dönem Millî Müdafaa Vekili olan Kazım Özalp Atatürk'ün Hatay'a dair askerî harekât kararlılığından de anılarında şöyle bahsetmiştir:

“Hastalığının ilerlemesi ve tam istirahat ile yatağa çekilmesi süresinde bile Hatay konusu ile ilgisini hiç azaltmadan devam ettirdi. Savarona'da dinlenirken bir gün yatta yapılan kurul toplantısından sonra bana “Seninle konuşacağım gitme.” dedi. “Millî Müdafaa Vekili olmam nedeniyle Hatay işinde bana önemli görevler düşebileceğini, bu konuda gerekirse Makedonya'daki ihtilal çeteleri gibi bir teşkilat kurmamızı, benim evvelce Makedonya'da Selanik vilayeti takip kumandanlığında bulunmuş olmam nedeniyle böyle bir teşkilatın nasıl kurulacağını tecrübeli olduğumu, bu iş için yeterli tahsisatın sağlanabilmesini teminen Başbakan Celal Beyle görüşeceğini” söyledi. “Hatay mutlaka

³⁹¹ Atatürk, Türkiye'nin gerektiğinde harbi de göze aldığı konusundaki ciddiyetini ve kararlılığını Fransa'ya göstermek ve gözdağı vermek için hasta olmasına rağmen 20 Mayıs'ta İstanbul'dan trenle hareket ederek 21 Mayıs'ta Mersin'e gitmiş askerî birlikleri denetleyerek geçit töreni yaptırmıştır. Buradan Silifke yoluyla Adana'ya da geçen Atatürk askerî birlikleri denetlemiş ve resmî geçitlerini izleyerek 26 Mayıs'ta İstanbul'a dönmüştür. 31 Mayıs 1938'de sınırdaki askerî birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harekete hazır hale getirilmesini isteyen hükümet tarafından Genelkurmay'a verilen direktif üzerine Hatay sınırına 30.000 kişilik bir askerî kuvvet yığılmıştır. Bkz. Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, “Arşiv Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu ve Türkiye”, **ATAM Dergisi**, C. XXI, S. 62, Temmuz 2005, s. 430-432, 439; Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl**, I. Cilt, TTK Basımevi, 1987, s. 105; Mehmet Seyfettin Erol, “Sancak (Hatay) Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014**, (Ed. Haydar Çakmak), Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.,4.Baskı, Ankara, 2015, s. 51.

³⁹² O dönem Fransız Askerî Ataşesi olan Alb. Courson hükümetine yazdığı raporda meseleyi ve ciddiyetini şu sözleriyle açıklıkla ortaya koymuştur: *“Hatay sorunu, Atatürk'ün her an düşündüğü konu durumunda Bunu birçok kez belirtti; vaaite bulundum. Hatay bana güveniyor, burada şerefim, şöhetim söz konusu. Türkiye'de gücünün sınırsız olduğu hatırlanrsa, cesur, atılgan karakteri ve aynı zamanda, gönül zenginliği bilinirse, coşkulu tabiatının onu sürükleyebileceği tepkileri hesaba katmamak tedbirsizlik olur. Geçen sene, bu zamanda Ocak ayı başında, aniden Suriye sınırına hareket etmeye kalkışı ve ancak o zaman hükümet başkanı, onu yolundan döndürebildi.”* Bkz. Paul Dumont, **Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü**, İnönü Vakfı, Ankara, 1991, s.18

³⁹³ İlgar, **Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım**, s. 231

bizim olmalıdır” diyerek sözlerini bitirdi...’³⁹⁴

Atatürk, ordunun stratejik seviyedeki hazırlıklarını sürdürürken tayyare pilotlarının uygulaması için yeni bir taktik düşünceyi de gündeme getirmiştir. Bu düşünce Antalya bölgesinde emelleri olan İtalyan diktatörü Benito Mussolini’nin yakın bir geçmişte, meydana getirdiği büyük donanmasını ve hava kuvvetlerini bölgeye göndererek bir gövde gösterisinde bulunduğu zaman düşünülmüştür. İtalyanların çok güçlü donanması ve hava kuvvetlerine karşı Atatürk pilotların uçaklarıyla İtalyan harp gemilerine ve uçaklarına karşı “Canlı Çarpma” konusunu gündeme getirmiştir. Konu çevresindekilerle tartışılıp değerlendirilmiş ve bir askerî hareket tarzı olabileceği kabul edilmiştir. Bu karar sonucu, komuta makamları tarafından her Türk Pilotunun şahsına “*Atatürk’ün; İtalyan harp gemilerine ve uçaklarına emrinizde ve kullandığınız uçakla çarpıp çarpmayacağınızı sormakta olduğu*” “Kişiyeye Özel” ibareli bir zarf gönderilmiştir. Tasnif edilen cevapların hepsinde ‘Evet’ yazılıdır. Bu konu Hatay meselesinin çıkmaza girdiği en kritik dönemde tekrar gündeme gelmiştir. Atatürk, 26 Mayıs 1938 ‘de Ankara’dan İstanbul’a giderken gece Eskişehir’deki Orduevine gitmiş ve pilotlara “*...yakında Hatay’a gireceğiz cephaneniz kalmasa da Fransız uçaklarına gidip çarpabilir misiniz? diye sorması üzerine pilotlar “Çarpmayan namerttir, namussuzdur, çarparız.” diye cevap vermişlerdir.*³⁹⁵

Türkiye’nin her türlü tedbiri alarak sergilediği kararlı tutum ve bir harbin çıkmasına neden olacak gelişmelere yol açması nedeniyle durum gergin bir hal almış ve yaklaşan II.Dünya Harbi öncesindeki gelişmeler Fransa’nın Türkiye lehine vaziyetini değiştirmesine neden olmuştur. 15 Mayıs 1938’de başlayan Seçimlerin kesintilere uğraması ve tamamlanamaması nedeniyle 22 Haziran’da seçim işlerini durduran komisyon, 26 Haziran’da da Türk ve Fransız Hükûmetlerinin isteğiyle Hatay’dan ayrılmıştır. Bundan sonra Fransa Hatay’da yapılması gereken seçim güvenliğine yönelik iş birliği yapılması için Türkiye’ye bir teklifte bulunmuştur. Bu kapsamda 13 Haziran 1938’de Antakya’da bir araya gelen Türk ve Fransız askerî heyetleri 3 Temmuz 1938’de Hatay’daki seçimlerin güvenliğini de kapsayan uygulanacak iş birliğine dair Genelkurmaylar Antlaşmasını imzalamışlardır.

Bu uzun görüşmeler sonrasında yapılan anlaşmadan bir gün sonra öncü görevindeki Türk

³⁹⁴ Kâzım Özalp-Teoman Özalp, *Atatürk’ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, Ankara, s. 64-65; Özel Şahingiray, *Atatürk’ün Nöbet Defteri (1931-1938)*, TTK Basımevi, Ankara, 1955, s. 731

³⁹⁵Gecenin ilerleyen saatlerinde Hatay konusu ve Fransa’nın durumu orada bulunanlarla konuşulmaya devam edilmiş ve Atatürk “*Nasıl? Havacılar benimle beraber misiniz?*” ifadelerini tekrar etmiş ve “*düşmanın gemi ve uçağına çarpma sözünü*” tekrarlayan havacıların bu cevabından çok memnun olmuş ve gururlanmıştır. Bkz. Burhan Göksel, “Atatürk’ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Hikayesi, Atatürk’ün Türk Gençleri Hakkındaki Düşünceleri ve Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen’in Biyografisi”, *ATAM Dergisi*, C. XI, S. 32, Temmuz 1995, s. 348-350; Rifat Uçarol, Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1990, s. 23-26.

birlikleri 4 Temmuz, asıl birlikler ise 5 Temmuz 1938'de Sancak'a girmiş,³⁹⁶ 1 Ağustos 1938'de yapılan seçimler sonrasında Türk toplumu Hatay Meclisi'ndeki 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanmış ve 2 Eylül 1938'de de bağımsız Hatay Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Hatay anayasası 6 Eylül 1938'de kabul edilerek devletin resmî adı "Hatay Devleti" olarak değiştirilmiştir.³⁹⁷

Atatürk, ağır hasta olması nedeniyle 1 Kasım 1938'de T.B.M.M.nin beşinci dönem üçüncü toplantı yılının açılışına katılamamıştır. Atatürk'ün meclis açılışında okuyacağı söylev O'nun adına Başvekil Celâl Bayar tarafından okunmuştur. Türk Milleti'nin büyük evladı Atatürk'ün, vefatından sadece 10 gün önceki söylevinde, Hatay'la ilgili Türk Milleti'ne verdiği sözü yerine getirmenin mutluluğunu görebiliriz:

"...Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malûmunuzdur. Bu milli dâvayı bir Türk-Fransız dostane anlaşmasıyla halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat (geçici) ve müşterek işgali bu anlaşmanın bâriz (apaçık) tezahürü oldu. Bu sayede sükûn yerleşti ve intihabat(seçim) ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi'ne ve istiklâline kavuştu. Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dahilî emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümit ediyorum. Geçen sene "Yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve âmil (sebe) olacaktır" demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk-Fransız anlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsâl (elde etmek) edilen neticelerin istikrarı Türk-Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne (açığa çıkmak) bir esas teşkil edeceği kanaatindeyim..."³⁹⁸

Atatürk'ün vefatından sonra Başbakanlık görevine tekrar seçilen Celal Bayar yaptığı konuşmasında da Türk dış politikasının Atatürk'ün prensipleri doğrultusunda devam edeceğini şu sözlerle ifade etmiştir. "Harici siyasetimizde, değişecek bir şey yoktur. Anlaşmalarımıza, dostluklarımıza, ittifaklarımıza bütün sadakatimizle bağlıyız. Bunları büyük bir azimle yürüteceğiz. Bu sedam, size olduğu kadar, bütün dostlarımıza ve Müttefiklerimize de bir itimat ve muhabbet sedasıdır..."³⁹⁹

2.2.1. Genelkurmay Başkanlığının Meseleyi Takibi (1936-1938)

Türkiye Cumhuriyeti devlet kurumlarının sürdürdükleri uyumlu iş birliği sonucunda, bölgeye dair siyasi durum yanında muhasım ülke/lerin ve unsur/ların özellikle askerî gücü, sivil ve askerî liderlerinin özellikleri ile bölge halkının durumuna dair hazırlanan rapor ve elde edilen haberler eşzamanlı olarak Gnkur. Bşk.lığıyla paylaşılmıştır. Bu haber ve raporlardan yapılacak

³⁹⁶ Mehmet Gönülbol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990. s.132

³⁹⁷ Muharrem Gürkaynak, "Fransa ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, (Der. Haydar Çakmak), Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 184.

³⁹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s. 431

³⁹⁹ *Ulus*, 17.11.1938

olası bir askerî harekâtın hazırlıkları kapsamında bölgedeki askerî ve sivil liderlerin biyografik istihbaratının oluşturulmasında ve günümüzde “Muharebe Sahası İstihbarat Hazırlığı (MSİH)”⁴⁰⁰ olarak adlandırılan faaliyette yararlanılmıştır. Bu kapsamda özellikle 1936 tarihinden itibaren, sınıra yakın bölgede konuşlu birliklere ilaveten Dahiliye Vekâleti, Hariciye Vekâleti, Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, Emniyet Müfettişliği, bölgedeki Türk Konsoloslukları (Halep-Beyrut), Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı, Jandarma Umum Komutanlığı ve sınır illerindeki Valiliklerden (Gaziantep ve Urfa) gönderilen bilgiler kurumlar arasında süratle paylaşılarak bir sinerji oluşturulmuştur.

Gönderilen raporlar, Hatay’a dair oluşturulacak millî politika ve stratejilerin belirlenmesine yön verecek temel bilgileri kapsamı bakımından çok önemlidir. Bu bilgiler Türkiye’nin Hatay’a dair izlediği dış politikasında uluslararası ortamın şekillendirilmesinde önemli fayda sağlamıştır. Özellikle bölgeye dair yapılacak askerî harekât planının hazırlanmasında, bölgedeki işgal ve muhasım yerli birliklerinin durumu ve kuvveti⁴⁰¹ ile faaliyetleri bu açıdan ayrı bir önem taşımaktaydı. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, gerektiğinde Hatay’a askerî bir müdahalede bulunabileceğinin emarelerini dış politikada vermişti. Bu nedenle hükûmet siyasi yönden Sancak bölgesiyle ilgili politikalarını belirleyip uygularken, konuyla ilgili gelişmeler hakkında Gnkur. Bşk.lığı ayrıca bilgilendirmiştir.

Genelkurmay Başkanlığına gönderilen raporlar ve haberler incelendiğinde, Fransa’nın, Türkiye’nin bölgeye müdahale etmesini engellemek için işgal kuvvetleriyle yerel kuvvetleri güçlendirerek Türkiye sınırına yakın yerlerde yığınaklanmaya ve bu gücü artırmaya yönelik girişimlerde bulunduğu görülür. Fransa bu güce destek olmak için ayrıca başta Arap ve Ermeniler olmak üzere çeşitli muhasım sivil unsurları silahlandırarak Türkiye’ye karşı oldukça fazla bir askerî gücü Sancak’ta oluşturduğu tespit edilmiştir. İtalya’nın⁴⁰² da aynı dönem içerisinde bölge ile yakından ilgilenerek Türkiye karşıtı gruplarla ilişkisini sürdürdüğü ve bunları desteklediği raporlarda görülmektedir. İtalya’nın bu tutumu sergilemesinin temel nedeni kısa bir süre önce işgal ettiği Habeşistan nedeniyle kendisine karşı olan İngiltere ve Fransa’ya karşı Ortadoğu’daki Arap milliyetçiliğinin koruyucusu ve Arapları adı geçen ülkelerden

⁴⁰⁰ MSİH: Düşmanın ve harekât yapılacak bölgenin (hava ve arazi dahil) analizinde kullanılan devamlı ve sistemli bir faaliyettir. MSİH çalışmaları, muharebenin devamı süresince meydana gelen gelişmeler ve elde edilen bilgilerle sürekli geliştirilir.

⁴⁰¹ İDH, K.7, G.001, B.1. (EK-2)

⁴⁰² 1934 yılından sonra Asya, Afrika ve Ortadoğu’da yayılcı politikalara girişen faşist İtalya, Habeşistan’ı işgalinden sonra Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin bir üyesi olarak 12 adalar dolayısıyla komşu olduğu İtalya’ya karşı Milletler Cemiyeti’nin zorlama önlemlerine katılmıştır. Türkiye’nin bu tutumu nedeniyle İtalya, Lozan Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesine karşı çıkarak Montrö Konferansı görüşmelerine de katılmamıştır. İtalya’nın 1935 yılından sonra Balkanlar ve Doğu Akdeniz’de takip ettiği saldırgan ve yayılcı dış politikası, Mihverin kurulmasından sonra 1936 yılından itibaren Türkiye’yi Mihvere katılması için yaptığı baskıları Türkiye’nin tepkilerine yol açmıştır.

özgürlüğe kavuşturacak kurtarıcı rolünü oynamasından kaynaklanmaktaydı. İtalya bu nedenle ayrıca bölgede Araplara yönelik her çeşit vasıtaları kullanarak propaganda faaliyetlerine hız vermiştir.

Bu arada Sancak'ta Suriye hükûmeti taraftarları Arap birliği de dahil olmak üzere Sancak'ın tamamen Suriye'nin bir parçası olması ve Türklerin bölgeyi terk etmeleri için tedhiş ve baskılarda bulunmuşlardır. Suriye'deki "Vatani Partisi" ile "Usbet-ül Amelil-Kavmi Partisi" altında toplanan bu gruplar genel olarak Usbeci olarak adlandırılmışlardır. Suriye hükûmetinin de Sancak bölgesinde yaşayan Türklere bölgeyi terk etmeleri için baskı ve şiddete dayanan yapılanma ve faaliyetler içinde olduğu yine raporlardan anlaşılmaktadır. Türkiye karşıtı grup ve oluşumların, bölgedeki hem Türkler hem de diğer Müslümanlar arasında takip ettikleri menfi propaganda yöntemlerinden biri her zaman olduğu gibi dini siyasete alet etmek olmuştur. Bu grupların Türkiye'de gerçekleştirilen devrimlerin dinsizlik uygulamaları olduğuna dair yaptıkları propaganda ile faaliyetlerin şekli ve içeriği raporlarda dikkat çeken ayrı bir gerçektir.

Millî Emniyet Hizmetleri (M.E.H.) Riyasetinin 9 Aralık 1936 tarihli raporuna göre İdare bakımından; Sancak'ın asayiş ve emniyetini polis ve asker, Milis Müfrezeleri ve Suriye Jandarmanından meydana gelen bir teşkilat sağlamaktaydı. Bu teşkilatta Polis [40 polis ve altı kuser (komiser)]; Asker (Antakya'da Liva Karargâhı, Tabur ve üç Bölük; Reyhaniye ve Kırıkhan'da iki Şark Hafif Süvari Bölüğü ile Kırıkhan'da iki Hafif Süvari Bölüğü); her kazada istihbarat subayları emrinde olan milis müfrezeleri (bu müfrezeler sınır koruması için de kullanılıyordu) ve Suriye jandarmanası (dört subay ve 200 er) mevcut olup Yakındoğu ve Milis Kıtalarının askerlerinin ekseriyeti Alevi iken az sayıda Ermeni ve Arap vardı. 1931 tarihli resmî bir istatistiğe göre milisin %28'i, polisin %55'i ve jandarmanın %62'si Türklerden teşkil edilmiştir.⁴⁰³

1936 yılında Gnkur. Bşk.lığına gönderilen rapor ve yazılarda Lübnan ve Suriye'deki gelişmeler, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesi planıyla ilgili iki hükûmet arasındaki ilişkiler ile İskenderun-Antakya'da yürüttüğü seçim faaliyetleri, bölgedeki Suriye yanlıları ve Türkler dışındaki azınlıkların tutumları, Fransa'nın bölgedeki askeri gücünü artırmaya yönelik girişimleri, Fransız işgal ve yerli kuvvetlerin durumu (milisler dahil) ve Türkiye karşıtlarının girişimleri önemli bir yer tutmuştur. Bu haberler içinde Türkiye'nin olası bir harekâtına karşı Fransa tarafından bölgede konuşlu muhasım unsurların gücünün ve sayısının artırılması ile konuş yerlerinin değiştirilmesi hakkında elde edilen istihbarat, Fransa'nın meselenin çözümünde

⁴⁰³ İDH, K.7, G.062, B.(6-8).

Türkiye'nin askerî kuvvet kullanabileceği ihtimalini kabul ettiğine dair değerlendirmelere de işaretir.

Genelkurmay Başkanlığına gönderilen raporlarda Fransa'nın kendisine müzahir unsurlara Sancak bölgesini terk etmeyeceğine ve Türkiye ile gerekirse harp etmek için kuvvet yığınaklanmasına başladığına dair yalan ve kasıtlı haberler yaydığıyla ilgili bilgiler de vardır. Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, Kasım ayının son haftasında Fransızların Yenişehir'e (Harim Kuzeyinde) asker getirdikleri ve tahkimat yaptıkları hakkında ahaliden bazı haberler alındığını ancak yerinde yaptırılan incelemede adı geçen yerde tek bir telefon neferinden başka kimsenin bulunmadığını ve duyulan haberlerin doğru olmadığını 1 Aralık 1936'da bildirmiştir.⁴⁰⁴ Riyasetin 5 Aralık 1936 tarihli aynı kapsamdaki haberinde de Suriye'ye iki Fransız fırkasının veya 2.000 Senegal askerinin getirileceğine dair Suriye şehirlerinde birtakım söylentilerin dolaştığı bilgisi vardı.⁴⁰⁵

Bölgeye mücavir Türk Konsoloslukları da (Beyrut, Halep ve Şam) Hatay meselesiyle ilgili meydana gelen gelişmeleri derhal Hariciye Vekâletine rapor etmişlerdir. Vekâlet, bunlardan özellikle askerî durumu yansıtanları önemleri nedeniyle süratle Gnkur. Bşk.lığıyla paylaşmıştır. Kuzey Ordusu ve Cezire Komutanı ile Güney Ordusu Komutanlarının karargahlarıyla Kırıkhan, Hacılar ve Bilan bölgelerinde sınırimız dolaylarında inceleme yaptıktan sonra Halep'te bir araya gelerek kendi Erkân-ı Harbiye dairesinde dört gün süren toplantılar yaptıkları ve bir hafta süreyle karargâhlarının bulunduğu sokaktan gelip geçmenin yasaklandığı haberi Halep Konsoloslğunun 7/8 Aralık 1936 tarihli raporunda geçmiştir. Habere göre, Şam'daki Çerkez Alayından iki bölük ve Recep Kaptan 6 Kasım'da buraya gelmiş, 8 Kasım'da da Reyhaniye yoluyla Hacılar yukarısında sınır dolaylarına gönderilmişlerdir. Komutan Collet (Kole)'nin⁴⁰⁶ de Sancak'a geleceği söylentisi yayılmıştır.⁴⁰⁷

Konsoloslğun aynı tarihli diğer yazısına göre güneyde bulunan Bnb. Collet komutasındaki Çerkez Bölükleri İskenderun'a sevk edilmişler, beş kamyon Fransız küçük zabiti ile top ve tankının da gönderildiğine dair haber alınmıştır.⁴⁰⁸

Fransa, Türkiye'nin Hatay'la olan ilgisini kesmek en azından engellemek için Suriye'nin Türkiye'ye karşı olan tutumunu desteklemeye devam ederken, Suriye hükûmetine özellikle

⁴⁰⁴ İDH, K.7, G.078, B.1.

⁴⁰⁵ İDH, K.7, G.063, B.1.

⁴⁰⁶ Fransız Alî Komiser temsilcisi.

⁴⁰⁷ Halep Konsoloslğu, Şifre tel: 4085/277. Bkz. İDH, K.7, G.072, B.1.

⁴⁰⁸ Şam Konsoloslğu, Şifre tel: 4086/2778. Bkz. İDH, K.7, G.073, B1.

askerî açıdan yardım etmiştir. M.E.H. Riyaseti Antakya'daki 5.Şark Taburuna gelen bir emirde yerli ordu da beş yıldan fazla hizmeti olan erlerin sözleşmelerinin yenilenmesi ve bu süreden noksan hizmeti olan erlerin de ordudan ilişkilerinin kesileceğiyle ilgili haberi 7 Aralık'ta Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir. Eski erlerin görevlerinde tutulmasındaki amaç, yeni anlaşma gereğince Suriye ordusunda zorunlu askerlik şekli uygulanacağından eski erlere bu yeni orduda öğretmenlik yaptırılacak olmasından kaynaklanmıştır.⁴⁰⁹

Bölgedeki olayların artması nedeniyle Fransızlar, Türkiye'nin olası müdahalesine karşı sınırda incelemelerini ve önlemlerini artırmaya başlamışlardı. Bir Fransız generali beraberindeki altı subayla birlikte 21 Kasım 1936'da Halep'ten Mektele köyüne (Suruç'un 20 km. güneybatısında bulunan güney Arappınarı'nın 1 km. güneyinde) gelip burada oturan Şahin oğlu Hırço Mustafa ve kardeşinin (Bozan) evinde bir toplantı yapmıştır. Üç saat kadar süren bu toplantıya Arappınarı'ndaki Hoybun cemiyeti reislerinden İgiya, Tanil ve daha birkaç Ermeni de katılmıştır.⁴¹⁰ 4/5 Aralık gecesi Hassa'nın güneybatısındaki Söğüt köyünün dört km. güneyinde bulunan, Hacılar köyüne bir bölük, bunun altı km. güneyindeki Aktepe'ye bir bölük olmak üzere toplam iki bölük Fransız kuvveti getirilmiştir. 7 Aralık 1936 akşamı Hacılar'daki kuvvet için dört ağır makineli tüfek ve Aktepe'deki kuvvet içinde üç dağ topu getirilmiştir. Buna ilaveten Aktepe'ye üst rütbeli subaylar gelmiş ve Antakya'da ilan edilen sıkıyönetim sonrası 600 kişi askerî mahkemelere verilmiştir.⁴¹¹

Gaziantep Valiliğinin Suriye sınırımıza getirilen Fransız askerleri hakkında elde ettiği haberlere göre, 4 Aralık'ta saat 07:00 sıralarında Kırıkhan'dan çıkan dört Fransız subayı komutasındaki 80 kişilik atlı Milis Süvari Bölüğü, İslâhiye'nin Hassa nahiyesinin karşısına gelen Aktepe nahiyesi merkezine getirilerek köy evlerine yerleştirilmiş ve daha önce Hacılar köyündeki 20 Atlı Milis te Aktepe'ye alınmıştır. Saat 04:00 sıralarında iki Fransız subayı komutasında 150 erden oluşan Suriye askerleri kamyonlarla Halep'ten Hacılar köyüne getirilerek evlere yerleştirilmiş, bu kuvvetle beraber üç kamyon askerî eşya getirilmiştir. Aynı gün Kırıkhan'a bir tank otomobili⁴¹² gelmiş, üç binek otomobiliyle 12 yüksek rütbeli Fransız subayı, Kırıkhan istihbarat subayı ile Kırıkhan'dan Aype nahiyesi bölgesine kadar gelip üç-dört saat kaldıktan sonra geri dönmüştür. İki bölük kadar (erleri dahil) askerî bir birliğin ayrıca kamyonlarla Meydan-ı Ekbez'e getirildiği haber alınmıştır.⁴¹³

⁴⁰⁹ İDH, K.7, G.061, B.1.

⁴¹⁰ İDH, K.7, G.071, B.1.

⁴¹¹ İDH, K.7, G.076, B.1.

⁴¹² Tekerlekli zırhlı araç.

⁴¹³ İDH, K.7, G.068, B.1.

Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetinin Çerkez Bölükleri ve Suriye İstihbarat Şefi Binbaşı De Bono hakkında 10 Aralık 1936'daki haberine göre 6 Aralık'ta bir Çerkez Bölüğü (140 kişi) Halep'e gelmiş ve ertesi gün İskenderun'a yola çıkmıştır. Birliğin komutanı Recep Kaptan'dır. Komutanı Teğmen Ömer isimindeki başka bir Çerkez Bölüğü de Halep'te kalmıştır. Çerkez Bölükleri Komutanı Binbaşı Collet'in de Halep'e gelmesi beklenmektedir. Bu kuvvetlerin varlık nedeni, Fransızların Sancak'ta Türklerin ve Türkiye'nin faaliyetlerinden ve bir direniş için çete kurup kurmadıklarından kuşku duymalarıdır. Suriye istihbarat şefi Bnb. De Bono'nun Halep'e gelmesinden sonra milis kaydına başlanmıştır. Bu arada Halep'teki Fransız istihbarat bürosu Sancak'taki çete teşkilatı söylentilerini incelemeye başlamış ve bu teşkilatın Sancak'taki Türklerden mi? yoksa Türkiye'den mi? geleceğini öğrenmeye çalışmıştır.⁴¹⁴ Riyaset, Çerkez Bölüklerinin durumu ile ilgili 23 Aralık'ta gönderdiği yazıda; Derik'teki 14.Çerkez Suvari Bölüğünden başka eratının yarısı Çerkez yarısı da Dürzülerden kurulu ve Kuburubeyiz'de konuşlu 21.Süvari Bölüğü de Kırıkhan'a gönderilmiş, Çerkez Bölükleri Komutanı Bnb. Collet, 9 Aralık'ta Kırıkhan'a gelmiş ve Çerkez Yüzbaşı Tevfik de Kırıkhan'a gitmek üzere Halep'e varmıştır.⁴¹⁵

Kayseri'de konuşlu 6.Kolordu Komutanlığı, Fransızların Aktepe-Kırıkhan'daki askerî faaliyetlerine dair Dağ Tugay Komutanlığından aldığı bilgiye göre 12 Aralık'ta üç binek otomobili Aktepe'ye gelip gitmiş, Kırıkhan'a bir telsiz yerleştirilmiştir. Kırıkhan-Aktepe şosesindeki köprülerin Fransızlar tarafından kontrol edildiği ve Kırıkhan'daki otellerin de askerî amaçla kiralandığı duyumunun alındığı bilgisi gönderilmiştir.⁴¹⁶

Türkiye'nin Sancak'la ilgili barışçı girişimleri devam ederken Türk Genelkurmayı Sancak'taki işgal ve yerli kıtaların konuş ve gücünü ortaya koyan haber ve istihbaratı durum muhakemesinde kullanıp olası harekâta dair planlarını buna göre hazırlamaya başlamıştır. Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetinin 18 Aralık 1936 tarihli raporunda Sancak'ta (İskenderun, Beylan, Kırıkhan, Reyhaniye, Hacılar ve Aktepe ile Antakya) bulunan işgal kuvvetlerinin konuş yerleri ve mevcutları şöyledir:⁴¹⁷

- Antakya-5.Şark Taburunun iki bölüğü (300 kişi), Jandarma (50 kişi) ve Topçu bataryası (8 adet).

⁴¹⁴ İDH, K.7, G.059, B.1.

⁴¹⁵ İDH, K.7, G.008, B.1.

⁴¹⁶ İDH, K.7, G.070, B.1.

⁴¹⁷ İDH, K.7, G.055, B.(1-2).

- Beylan-Jandarma (25 kişi)
- Hacılar ve Aktepe-Birlik yoktur. (Kırıkhan'da konuşlu birliklerden bir veya iki bölük sırayla görevlendirilmektedir. Dört zırlı otomobilin bulunduğu Kırıkhan'daki kale (kışla bölgesi) tahkime başlanmıştır.
- İskenderun- 5.Şark Taburuna bağlı bir bölük (150 kişi), jandarma (50 kişi), polis ve bekçi (25 kişi).
- Kırıkhan-4/6 Cezayir Nişancı Taburundan iki bölük (200 kişi), Şark Taburundan bir bölük (150 kişi), 26.Hafif Süvari Bölüğü (120 kişi), Bir Çerkez Süvari Bölüğü (150 kişi) ve jandarma (25 kişi).
- Reyhaniye-28.Hafif Süvari Bölüğü (100 kişi) ve jandarma (Halep'ten 30 kişi)

Diyarbakır'daki 7.Kolordu Komutanlığının, 19 Aralık 1936 tarihli raporunda da 12 Aralık'ta Hassa'nın 12 kilometre güneyindeki Aktepe'ye bir Fransız generalinin geldiği, Kırıkhan'a bir telsizin konulduğu ve burası ile Aktepe arasındaki yol köprülerinin kabiliyetlerini keşfettikleri, yeni celp edilecek erat için Kırıkhan'da bulunan otellerin kiralandığı, 14 Aralık'ta, 100 piyade Suriye eri ve dört zırlı otunun Aktepe'ye geldiği bilgileri dikkat çekmektedir.⁴¹⁸ Bu bilgiler 6.Kolordu Komutanlığı tarafından 17/18 Aralık 1936 tarihinde yukarıda yollanan rapordaki bilgileri teyit etmektedir. Bu durum Fransızların Türkiye'nin bölgeye olası bir harekâtı göze aldığına inandığının ve buna karşı nasıl tedbirler alabileceğini düşündüğünün emareleridir.

Hariciye Vekâleti, Şam Konsolosluğundan gelen bilgiye dayanarak Fransızlarca İskenderun yöresine gönderilmesine karar verildiği yönünde haber alınan Çerkezlerden kurulu Milis Bölükleri ve Suriye Milis Kuvvetleri hakkında 25 Aralık'ta Gnkur. Bşk.lığına bir rapor göndermiştir. Konsolosluk, 16 Aralık 1936 tarihli başka bir yazısında da Çerkez Bölüklerine hazırlık emri verilmişse de Kırıkhan'a gitmek üzere hareket için yalnız Recep ve Ömer adlı⁴¹⁹ Çerkezlerin komutası altındaki iki bölüğe emir verildiğinin öğrenildiğini bildirmiştir. Barış mevcutları 100 kişi olan toplamı sekize varan bu bölükler daha çok yağmacılık yapmaktadırlar.⁴²⁰

⁴¹⁸ Haber Urfa Gümrük Alayından alınmıştır. Bkz. İDH, K.7, G.050, B.1.

⁴¹⁹ Yazıda Recep'in Millî Mücadele esnasında Yunanlılara iltica etmiş (İzmitli), Ömer'in de (Halepli) birer Çerkez oldukları bilgisi vardır. Bkz. İDH, K.7, G.009, B.1.

⁴²⁰ İDH, K.7, G.009, B.1.

Şam Konsolosluğu'nun 17 Aralık'ta hazırladığı rapora göre de Fransızların Suriye'de teşkil ettikleri milis bölüklerinin sayısı 22'dir. Hepsi atlı olan bu unsurların dört adedi Dürzilerden, dokuz adedi Kürt ve diğer unsurlardan, sekiz adedi de genel olarak Çerkezlerden teşkil edilmiştir. Dört Dürzi Bölüğü, Dera ile Suvay'da arasında yerleştirilmiştir. Çerkez Bölüklerinden, 12.Bölük-Duma'da, 13.Bölük-Kisve'de, 14.Bölük-Dirik'te, 15.Bölük-Cevber'de, 16.Bölük-Nabik'te, 17.Bölük-Kunaytra'da, 18.Bölük-Katana'da, 19.Bölük-Kamışlı'da olup diğerleri Suriye'nin detaylı olarak incelenemeyen yerlerindedir. Escadron Léger'in komutanı "Collet"dir. O vasıta ile istihbarat teşkilatına bağlı olup geri kalanları doğrudan doğruya ordunun teşkilatına dahil ve emrindedirler. Bu Çerkez kıt'alarının da ordu ile teması olmakla birlikte özel teşkilat olan istihbarata bağlantıları nedeniyle bu kıt'alar sıkı düzene ve çağdaş dünyanın kabul ettiği az çok insanî harp kurallarına pek uymamaktadırlar.⁴²¹

Alaylı⁴²² bir subay olan Komutan Collet, genç denecek bir yaşta binbaşı derecesine söz konusu kurallara uymayarak kuraldışı şekilde ve çok defa acımasız hareketleri nedeniyle çıkabilmiştir. Collet'in, halk üzerinde korku estiren bir etkisi ve memlekette yüksek bir nüfuzu vardır. Bundan dolayı Fransız Ordusu Erkânı kendisini çekemediğinden yeni gelen General, Collet'i Şam İstihbarat Müdürlüğünden attırılmış ve yalnız Çerkez Bölüklerinin kumandanlığında bırakmıştır. İstihbarat Müdürlüğüne ise Bnb. Bonnet (Bone) getirilmiştir. 12 ve 15 numaralıları kuzeye gönderilen Çerkez Bölükleri Kırıkhan'da konuşlanmışlar, Bonnet ile Collet de o civarda faaliyet yürütmüşlerdir. Diyarbakır'da konuşlu Kor. K.lığının raporunda olduğu gibi bu yazıda da Kırıkhan'da bulunan bölüklerden birinin komutanın Kaptan Recep diğerinin Ömer Kuşka olduğu, Recep'in İzmitli olup, Millî Mücadelede Yunanlılara katılarak hizmet ettiği, Ömer'in de Recep gibi Çerkez olup Halep dolaylarındaki Kanasır kırsalından olduğu bahsedilmiştir. Henüz doğrulanmayan bir habere göre de yukarıda bahsedilen Dürzi Bölüklerden ikisi 13 Aralık akşamı Şam'a getirilip Beranka askerî istasyonundan karanlıkta ve trenle İskenderun yöresine sevk edilmiştir.⁴²³

Bölgedeki milis ve işgal kuvvetlerinin durumu ile bunların konuş yerlerinin bilinmesi Genelkurmay'ın hazırlayacağı harekât planını etkilediğinden buna yönelik istihbaratın elde edilmesi için her türlü vasıttan yararlanılmıştır. Bu maksatla Kilis Kaymakamlığı tarafından

⁴²¹ Şam Konsolosluğunun 17.12.1936 tarih ve 313/156 sayılı yazısına göre Çerkez Bölüklerine "Escadron Léger", bunun geri kalanına "Armée du Levant" adı verilmiştir. Çerkez Bölüklerinde İsmaililer'le, Şemmar aşireti mensupları ve az sayıda Ermeni de vardır. Bkz. İDH, K.7, G.10, B.1.

⁴²² Harp Okulu mezunu olmayıp, orduya er olarak katılmış ve rütbesi daha sonra yükseltilmiş askerlere verilen genel terimdir.

⁴²³Şam Konsolosluğunun 17.12.1936 tarih ve 313/156 sayılı yazısı. Bkz. İDH, K.7, G.10, B.(1-2).

sınırın güneyinde bilgi toplaması için haber elemanları gönderilmiştir. Kilis Dağ Alay Komutanlığının haber elemanlarından edindiği bilgilere göre 15 Aralık'ta Aktepe'ye geldiği bildirilen kuvvetler Kırıkhan'a, aynı gün saat 10:20'de de bir Fransız tayyaresi Hassa Kapı Karakolu civarında alçak uçuş yaparak geri dönmüştür. Hacılar'daki milis subayı Beşir'in, Kırıkhan'dan gelen bir kuvvet ile değiştirildiği, Kırıkhan ve Aktepe'deki milislerle bir kısım askerî eşyanın da kamyonlarla Halep'e taşındığı 22 ve 23 Aralık'ta haber alınmıştır.⁴²⁴

Kilis Dağ Alay Komutanlığının 16 Aralık 1936 tarihli raporuna göre, Azaz'da bir Kürt Milis Bölüğünün (120 kişi) 25 personeli nöbetleşe şekilde Raco'ya gönderilmiştir. Bundan üç beş gün önce İskenderun ve Antakya bölgesine bir Çerkez Milis Alayı gelmiştir. Şam'dan otomobille gelen bir Fransız binbaşı, 13 Aralık'ta Hassa yakınlarında Aktepe, Azaz ve Kilis sınırları etrafında inceleme gezintisi yaparken Azaz ve Kilis bölgelerine karşı iki Çerkez Milis Bölüğünün getirileceğini söylemiştir. Dersiyan'da bir jandarma karakolunun açılacağı, Raco'da ise bağımsız bir müsteşarlık oluşturulacağı öğrenilmiştir. Hassa yakınındaki Aktepe'de bir bölük, Kırıkhan'da bir tabur nizamiye ve milis ile jandarma; Reyhaniye'de 125 milis, İskenderun'da 1.000 ve Bilan'da da 200 milis vardır.⁴²⁵

Dahiliye Vekâleti, 18 Aralık'ta Sancak bölgesindeki Fransızların Suriye'deki Söğüt Köyü'nün 4 km. güneyinde bulunan Hacılar köyüne bir bölük kuvvetinde Fransız birliği ile dört ağır makineli tüfek ve bu köyün 6 km. güneyindeki Aktepe'ye bir bölük ile üç dağ topu getirdiğini bildirmiştir. Ayrıca üst rütbeli Fransız subayları, Aktepe'ye gitmişler, Antakya'da sıkıyönetim nedeniyle 600 kişi askerî mahkemelere verilmiştir.⁴²⁶

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığının 28 Aralık 1936 tarihli yazısına göre 4 Aralık günü saat 07:00'da İskenderun'un 19 km. güney doğusunda, Kırıkhan'da bulunan dört Fransız Subayı komutasındaki 86 kişilik Milis Süvari Bölüğü, Kırıkhan'dan, Kırıkhan'ın 26 km. kuzeydoğusundaki Aktepe nahiye merkezine intikal ederek buradaki köy evlerine yerleşmiştir. Aynı gün saat 14:00'de iki Fransız subayı komutasında 150 Suriye askeri de üç kamyonluk eşyalarıyla birlikte Halep'ten, Kırıkhan'ın 10 km. kuzeyinde bulunan Abacılar köyüne yerleşmiştir. Kırıkhan'a dört tank getirilmiş, yine 4 Aralık'ta üç binek otomobiliyle 12 üst rütbeli subay ve Kırıkhan İstihbarat Subayı, Aktepe'ye gelerek burada üç-dört saat kaldıktan

⁴²⁴ Haber elemanlarından Kilis Dağ Alay Komutanının elde ettiği bilgiler hakkında 16 Aralık 1936'da 39.Dğ. Tug. K.lığı bir yazı hazırlayarak 6.Kor. K.lığına göndermiştir. Kor. K.lığı da bu bilgilere dayanarak konuyla ilgili 25 Aralık 1936'da ayrı bir rapor hazırlayarak Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Bkz. İDH, K.7, G.067, B.1.

⁴²⁵ İDH, K.7, G.067, B.2.

⁴²⁶ İDH, K.7, G.056, B.(1-2).

sonra geriye dönmüşlerdir.⁴²⁷

22 Aralık'ta Fransız istihbarat subayı, beraberinde Komutan Collet ve Bonnet ile Kuseyir nahiyesindeki Arap köylerini dolaşarak burada yaşayanlara silah dağıtmışlardır. Mağdele ve Keşkint Arap köylüleri, kendilerinin hiçbir tehlike karşısında olmadıklarını ileri sürerek silah almamışlardır. İstihbarat subayı tarafından Arap köylülerine, *“Türklerin buraya geleceğine dair çıkarılan haberler uydurmadır. Bunların katiiyen aslı yoktur. Size bu şekilde propaganda yapmak için gelenleri derhal yakalayıp iyice dövdükten sonra ellerini bağlayarak hemen bize getiriniz. Fransa sizi himaye ve müdafaa edecektir.”*⁴²⁸ diyerek Fransa'nın güçlü olduğu imajını vermeye çalışmıştır.

Türkiye'nin bölgede meydana gelen olaylarla ilgili sert açıklamaları nedeniyle Fransa'da Türkiye'nin askerî harekâta girişeceği endişesi her geçen gün giderek artmış Fransızlar, bölgede savunmaya yönelik birtakım önlemler almaya giriştiklerinden harp hazırlıkları anlamına gelen emareler ortaya çıkmaya başlamıştır. Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetinin teyit ettiği, Fransızların, Suriye ve Sancak köylerinde taşıma ve yemeklik hayvanların cins ve sayısı ile sınır köylerinde asker için elverişli olan su kaynaklarını tespit etmeye giriştiklerine dair 7 Ocak 1937 tarihli raporu buna örnektir.⁴²⁹ Sancak bölgesinde meydana gelen olay ve gelişmeler Ermenileri de Türklere karşı silahlı mücadeleye girişme sevdasına düşürmüştür. İskenderun yöresine gönderilen Çerkez bölükleri efradında gerektiğinde güvenilir kişilere vermek için çift silâh bulundurulmaya başlanmıştır. Ermeni başkanlarından Hıraç Papasyan, Fahri Barûdi ile Beyrut'a giderek Musa Dağı Ermenilerine⁴³⁰ gerektiğinde verilmek üzere ilgili makamlardan 1.500 silâh için izin almışlardır.⁴³¹

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığınının 26 Aralık'ta Antakya'dan çıkıp 27 Aralık akşamı Gaziantep'e gelen ve Antakya'ya Türkiye gazetelerini sokan şahıstan aldığı bilgilere dayanarak 9 Ocak 1937'de gönderdiği yazısına göre Antakya'da bir milis taburu (300 kişi) ile Şamdan gelen Çerkez süvari alayının bir kısmı vardır. Alayın geri kalan unsurları ile üç zırhlı otomobil, iki tank, ise Kırıkhan ve İskenderun'da konuşlanmıştır. Yazıya göre Antakya'da sıkıyönetim

⁴²⁷ İDH, K.7, G.064, B.1.

⁴²⁸ İDH, K.7, G.053, B.1.

⁴²⁹ İDH, K.7, G.049, B.1.

⁴³⁰ I.Dünya Harbi devam ederken, Fransız ve İngilizlerin Doğu Akdeniz Ordularınının Komutanları, Dörtüol, Antakya-Musa Dağı, Halep, Antep, Urfa ve Zeyton taraflarında yapılacak bir Ermeni ayaklanmasıyla Suriye'nin Anadolu'dan ayrılabilceğini hesaplamışlardır. 1915 yılında Çanakkale muharebeleri esnasında Ermenilere verdikleri emirle bu ayaklanmayı yaptırmışlardır. Antakya Musa Dağı bölgesindeki Ermeni isyanları Temmuz ayı ortasında (1915) başlayıp Ağustos ayı sonuna kadar 40 gün sürmüştür. Bkz. Mehmet Tekin, **Tarihî Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya, Ekim 1986, s. 12.

⁴³¹ İDH, K.7, G.051, B.1.

devam etmekte olup sık sık silâh aramasına devam edilen kahvelerden ve evlerden beş altı adet tüfek ele geçirilmiştir. 40 kadar Türk milis efradının işine son verilmiş ve Antakya’da hiç Türk polisi kalmamıştır. Yazıda, Kırıkhan’da 100 kişilik bir milis grubu ile 25 kadar Çerkez süvarisinin olmasına karşın İskenderun ve Antakya bölgesinde Fransız veya Fransız sömürgesine mensup bir birliğin olmadığı ve mevcut kuvvetlerin milis, jandarma ve Çerkezlerden oluştuğu bilgisi verilmiştir.⁴³²

Ayrıca Azez’deki konuşlu Milis Bölüğü de 20 Aralık 1936’da Halep’e gönderilmiş, Azez’de jandarmadan başka kimse kalmamış, Raco’da açılan istihbarat merkezine de bir Fransız subayı ile 25 Kürt milisi getirilmiştir. Aktepe’de bir milis bölüğü, Hacılar’da 10 jandarma, Antakya bölgesinde bir dağ bataryası ile Çerkez alayı konuşlandırılmıştır. Suriye milisleri komutanı (Collet) otomobili ile Raco, Meydan-ı Ekbez ve Kürtdağı bölgelerini gezdikten sonra Antakya’ya gitmiştir. Fransızlar, genel çete baskınlarından korktuklarından bir yere intikal edecek müfrezelerde en az sekiz neferin olmasına dikkat etmişlerdir. Halep’te basılan Vahdet Gazetesinin iki nüshası ile Antakya ve havalisindeki köy sokaklarında dolaşan zırhlı otomobilleri gösteren dört fotoğraf rapora eklenerek gönderilmiştir.⁴³³

Fransızların bölge halkından Türkiye’ye muhasım olanları silahlandırma girişimlerine karşı, Türkiye bu gibi yollara tevessül etmemiş, bölgede yaşayan halkın can ve malını korumada Türk Ordusunun gücüne güvenmiş ve bölge halkını da bu yönde cesaretlendirerek morallerini yükseltmiştir.

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığının 9 Ocak tarihli başka bir raporunda Suriye Hükûmetinin, Türkiye’nin güney sınırları üzerindeki muhafaza karakollarının karşısında ve simetrik olmak üzere kurulmasına karar verdiği karakol binalarının yerlerini belirlemek için görevlendirdiği bir heyetin çalışmalarını sürdürdüğü bilgisi vardır. Ayrıca Fransızlar Türkiye’nin güney sınırı karşısındaki Suriye köylerine silâh dağıtmışlardır. (Silâh dağıtımından önce köylerdeki silâhlar gizlice toplanmış sonradan yine gizli şekilde dağıtılmıştır.) Suriye’nin Hep Kazası’nda başlarında Abdulkadir Hamut isimli şahsın bulunduğu Vatanilerden teşkil edilen 200 asker vardır. Bir hafta önce bir Fransız Piyade Alayının, İskenderun yöresine gönderildiği, İskenderun körfezine de bir Fransız zırhlısının gelmiş olduğu haberinin alındığı raporun devamında yer almıştır.⁴³⁴

⁴³² İDH, K.7, G.046, B.1.

⁴³³ İDH, K.7, G.046, B.2.

⁴³⁴ İDH, K.7, G.047, B.1.

6.Kolordu Komutanlığı, Hassa güneyindeki Aktepe ve Hacılar'daki milis kuvvetlerinin (25'er kişi) Kırıkhan'dan sırayla gönderilerek değiştirildiğini, Kırıkhan'da, istihbarat subayının emrinde milis, Ermeni ve Tunuslu olmak üzere 400 kişilik bir kuvvetin olduğu, yüz elliliklerden Çerkez Recep'in vazife almak için Kırıkhan'a geldiğini 11 Ocak'ta bildirmiştir. Teğmen Çerkez İsmail komutası altında Dersivan'a gelen 17 erlik müfreze 27 Aralık 1936'da Dersivan Köyü dolaylarındaki Höyük ile Aynalı çeşme civarında birer metrelik kazık dikerek, yanlarında bulunan bir güvercinin ayağına bir yüksük bağlayıp uçurmuşlar, 2 Ocak 1937 günü de İkdam ve Bekre Köyleri dolaylarında incelemelerde bulunmuşlardır.⁴³⁵

Hariciye Vekâletinin, Şam Konsolosluğunun Çerkez Bölükleri hakkında hazırladığı ve 12 Ocak'ta gönderdiği yazısına göre Sancak bölgesine gönderilen 12. ve 15.Çerkez Bölükleri, Kırıkhan şehrine yerleştirilmiş, Dirik'den 14. ve Kamışlı'dan 19.Bölük (19.Çerkez Bölüğü komutanının ismi Bursalı Osman Bey'in oğlu Hasan'dır) tekrar Kırıkhan çevresinde konuşlandırılmışlardır. Bir bölük Fas sipahisi ile Reyhaniye'deki bir bölük milis kuvveti de bunlar gibi aynı yere sevk edilmişler, Komutan Collet orada kalmış, İstihbarat Müdürü Bonno Şam'a dönmüştür.⁴³⁶

Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetinin Çerkez Bölüklerinin durumu hakkındaki 12 Ocak'taki yazısı Hariciye Vekâletinin yukarıdaki yazısında geçen bilgileri teyit etmektedir. Yazıya göre; Sancak bölgesine 14. ve 21.Çerkez Süvari Bölüklerinden başka Duma'da konuşlu 12. ve Şam'da konuşlu 15.Çerkez Süvari Bölükleri de gönderilmiş, Nebuk'taki 16.Çerkez Süvari Bölüğü de Sancak'a intikal etmek üzere iken hareketinin ertelendiği öğrenilmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından görevlendirilen gözlemci heyeti, Sancak bölgesine gelirken bu bölüklerin, Sancak sınırı dışına (Selkin, Halep, Harim ve Kürt Dağı) geri çekildikleri haberi alınmıştır. Çerkez Bölükleri Komutanı Bnb. Collet üç ay izin alarak Fransa'ya gitmiştir.⁴³⁷ Fransızların Sancak'taki Çerkez bölüklerini de Türklere karşı kullanmak maksadıyla farklı yerlere konuşlandırdıkları bu önlemlerden anlaşılmaktadır.

Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti bir taraftan bölgedeki duruma dair haber elde etme faaliyetini sürdürürken diğer taraftan da devlet kurumlarının kendisine bildirdiği haber ve bilginin doğruluğunu da araştırmıştır. Örneğin, Fransızların Suriye'ye ilave bombardıman tayıreleri ile tayıre bombaları getirdiklerine dair Emniyet İşleri Umum Müdürlüğünün 24 Aralık 1936'da

⁴³⁵ İDH, K.7, G.039, B.1.

⁴³⁶ Hariciye Vekâletinin raporundaki bilgiler Şam Konsolosluğunun 24.12.1936 tarih ve 337/160 no.lu yazısına dayanmaktadır. I.Daire Umum Müdürlüğü, II.Şube, Sayı: 675-25. Bkz. İDH, K.7, G.042, B.(1-2).

⁴³⁷ İDH, K.7, G.043, B.1.

bildirdiği haberinin doğru olmadığını inceleme neticesinde öğrenildiği bilgisini 12 Ocak'ta Genelkurmay'a göndermiştir. Buna göre; sadece Napolyon vapuruyla 19 Aralık 1936'da Beyrut limanına 7,5'lük top mermisi (506 sandık) ve eğitim fişekleri (167 sandık) ile fırtınadan dolayı harap olan Beyrut limanındaki Fransız kruvazörünün tayyaresinin yerine Aralık ayının sonunda Fransa'dan yeni bir tayyare getirilmiştir.⁴³⁸

Fransızlar sınıra yakın bölgedeki halkı Türkiye'ye karşı kışkırtmak için bir yandan da yalan haber ve söylentiler yaymaya çalışmışlardır. Urfa Valiliği 14 Ocak'ta Telebyad Fransız subayının tren hattının yapıldığı güney yolunu takip ederek otomobille batıya doğru giderken sınıra yakın olan Suriyeli göçebe aşiretlere; *“Hudut boyunda durmayınız, Türkler size baskın yaparak koyunlarınızı götüreceklerdir. Bilahare vaki olacak şikayetlerinizi kabul etmeyiz...”* sözlerini sarf ettiğini bildirmiştir. Telebyad Fransız subayı, 11 Ocak'ta Liyont'nan Prezeski Ermenilerin kilisesine giderek Ermenilere *“Fransız Hükûmetinin kendilerini sonsuza kadar bağımsız ve mutlu yaşamaya ve yabancı ellerine vermemeğe bütün kuvvetiyle çalışmakta olduğunu”* söylemiştir. Valilikçe, 12 Ocak günü saat 16:00'da Derzor ve Hasice bölgelerindeki iki kamyon Suriye jandarmasının Telebyad üzerinden geçerek Halep'e ve oradan da İskenderun'a gideceklerinin, üç gün önce Halep tarafından gelen Suriyelilerden oluşan 500 kadar silahlı çetenin Haraptırıs üzerinden Elaziz taraflarına gittikleri ve bunların oradaki aşiretlerin yanına dağılacakları haberi alınmıştır.⁴³⁹

6.Kolordu Komutanlığı, Raco'da bir haber alma merkezi açıldığı, Kırıkhan'da 100 kadar Ermeni, Alevi ve Suriyeli piyade, 100 kadar Tunuslu ve Cezayirli, 100 kadar Çerkez süvari, 200 kadar Arap ve Dürzü süvari ile 100 kadar jandarma ve halktan izin belgesi olan Fransız ve Alman yapımı silah taşıyanların olduğunu 18 Ocak'ta bildirmiştir. Kırıkhan'da ayrıca üç top, dört zırhlı otomobil vardır. Payas güneyindeki Seydihan köyünde avcı Ali ile Veysi'nin Fransız parası ile yönettikleri bir haber alma merkezi kurulu olup yüz elliliklerden Kaptan Recep Kırıkhan'a gelmiştir. Fransızlar Kırıkhan'daki 38 haber toplama milisine silah vermiş ve İskenderun'a getirilen silahlardan Aktepe'de Koço'nun aşiretine, Adamanlı'da Haydar ve yordakçılara, Kara Fakılı'da Melek Ali ve yordakçılara ve Kırıkhan'da Ermenilere dağıtıldığına dair haber alınmıştır.⁴⁴⁰

Hariciye Vekâleti, Beyrut Başkonsolosluğundan gelen Fransız ve Çerkez alaylarının komutanları hakkındaki yazısının örneğini 18 Ocak'ta göndermiştir. Türkiye ile Fransa arasında

⁴³⁸ İDH, K.7, G.044, B.1.

⁴³⁹ İDH, K.7, G.038, B.(1-2).

⁴⁴⁰ İDH, K.7, G.033, B.1.

İskenderun meselesi yüzünden çıkan anlaşmazlık nedeniyle yerinde incelemelerde bulunmak üzere Sancak'a giden Şam Çerkez Alayı Kumandanı Collet ile istihbarat kumandanı Bonnot'un Âli komiserliğe verdikleri rapordaki bilgiler Çerkez alayı zabitlerinden Mülâzım Kâzım'ın Beyrut'taki ifadelerinden öğrenilmiştir. Sancak'ta Suriye taraftarları nicelik, Türkiye taraftarları nitelik açısından üstündür. Fransız kumandanları, Sancak'ta, Türk faaliyetinin günden güne geliştiğine şahit olmuşlardır. Fransızlar, eğer Türkiye ile Fransa arasında bir anlaşma zemini bulunamazsa, Sancak'ta Türkiye'nin, kendi müdahalesiyle sonuçlanacak bir isyan çıkartmak için hazırlıkta bulunduğu inandıklarını ifade ederek bir olayın meydana gelmesi durumunda direnme ve tedip için yeterli görmedikleri kuvvetlerinin artırılmasını telkin etmişlerdir. Fransız zabitleri aynı zamanda Sancak'ta Türkiye lehine faaliyette bulunan kişilerin isimlerini bir liste halinde alî komiserliğe bildirmişlerdir. Çerkez alayından Recep Kaptan ve Çerkez Ömer'le 10 gün önce İskenderun'da olan kumandan Bonnot Şam'a dönmüştür. Antakya ve civarında 150'liklerle ve diğer muhaliflerle temasta olan Recep aldığı bilgileri Collet'e ulaştırmaktaydı.⁴⁴¹

Urfa Valiliğinin 19 Ocak 1937 tarihli raporunda, sınırın karşı tarafında Fransızların askerî hareketliği olduğunu ve Büyük Cırcıp karşısında 14 Fransız hecin (deve) süvarisiyle bir subay ve kamyonun olduğunu ve başlarında bir Fransız subayı bulunan 20-25 kadar eski Fransız kuvvetinin Hasice'den gelerek Resûlayn'e gideceklerini rapor etmiştir. 15/16 Ocak gecesi, Halep istikametinden gelen iki vagondaki Fransızlara ait 14 fiçı benzin, iki sandık cam, üç çuval kuşyemi, 42 sandık ağır makineli tüfek, 26 sandık bomba, iki sandık fitilli bomba da Resûlayn istasyonuna boşaltılmıştır. 6-7 gün önce Derbesiye'den 27 ve Kamışlı'dan 23 olmak üzere toplam 50 kişilik Fransız piyade kuvvetiyle Resûlayn'ın takviye edildiği haber alınmıştır.⁴⁴² Bu konuyu teyit edecek şekilde Güm. Muhf. G. K.lığı da Suriye Derbesiye'sinden 27, Kamışlı'dan 23 olmak üzere toplam 50 kişilik bir Fransız piyade müfrezesiyle, Resûlâyın garnizonunun takviye edildiğine dair haber alındığını 21 Ocak 1937'de Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir.⁴⁴³

Marsilya'dan İskenderiye'ye gelerek 13 Ocak'ta Beyrut'a giden Patriya isimli Fransız vapurunda genellikle hava ve süvari sınıfından olmak üzere 15 subay ve 80 er bulunduğu haber alındığı M.E.H. Riyasetinin 22 Ocak 1937 tarihli yazısında bahsedilmiştir.⁴⁴⁴ Rodos Konsolosluğunun 5 Ocak tarihinde İtalya'nın Rodos'a Laryos'tan "Cerer" vapuruyla 100 ton cephane ve 100 ton da benzin getirmiş olduğunu bildirdiği haberi de Hariciye Vekâletinin 22

⁴⁴¹ Hariciye Vekâletinin raporundaki bilgiler Beyrut Konsolosluğunun 08.01.1937 tarih ve 30/14 no.lu yazısına dayanmaktadır. I.Daire, II.Şube, Sayı: 1105-50. Bkz. İDH, K.7, G.036, B.(1-3).

⁴⁴² İDH, K.7, G.035, B.1.

⁴⁴³ İDH, K.7, G.021, B.1.

⁴⁴⁴ İDH, K.7, G.029, B.1.

Ocak 1937 tarihli diğer yazısında yer almıştır.⁴⁴⁵ Paris Türk askerî ataşesi, Yunan askerî ataşesinin ifadesine atfen; Fransız Gnkur. Bşk.lığı ile temasta olan emekli bir Yunan amirali tarafından “*Türkler İskenderun’da askeri harekete geçtikleri takdirde Fransa’nın da harp ile mukabele edeceği kararında bulunduğunu söylediği*” bilgisini 22 Ocakta göndermiştir.⁴⁴⁶

Urfa Valiliğinin 23 Ocak’taki yazısına göre Telabyad Fransız Subayı kendi bölgesindeki ve sınıra yakın bulunan köylere silah dağıtmıştır. İki subay, bir başçavuş emrinde iki kamyonla 40 kişilik bir Fransız kuvveti 17 Ocak’ta Güney Resulayn’ın 10 kilometre uzağına gelerek çadır kurmuştur.⁴⁴⁷

Fransızlar özellikle bölgenin Ermenilere verileceği yönündeki vaatlerini kendilerine silah vererek inandırmaya çalışmışlardır. Bunun için de Kırıkhan Ermenilerine silah vererek Adol Leonyan isimli kişinin komutasında 300 kişilik bir çete kurdumuşlardır. Kırıkhan’daki Ermeni mahallesinde oturan Türkler, Ermenilerin bu hazırlıklarından korktuklarından başka mahallelere taşınmışlardır.⁴⁴⁸ Fransızlar gerginleşen durum nedeniyle İskenderun’da bulunan 3.Bölüğe 18 Ocak 1937’den itibaren askerlerinin toplu şekilde hazır bulundurulması ve dışarıya çıkmalarına izin verilmemesi emrini vermiştir.

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı Kırıkhan’da; Tunus, Cezayir ve Çerkez olarak isimlendirilen üç süvari bölüğü ile bir Suriye piyade bölüğü, iki zırhlı otomobil bulunduğu bilgisini 25 Ocak 1937’de göndermiştir. Kırıkhan dolaylarında tayyare meydanı inşa edilmekte olup Suriye-Çobanbey nahiyesinde mevcut olan dört kişilik jandarma karakolunun mevcudu altıya çıkartılmıştır. 2 Ocak günü saat 09:30’da Çerkez Teğmen İsmail komutasında 18 milis süvari, Arapören’e uğrayarak Dırsovan köyüne gelmiş ve köy muhtarına “*Türkleri mi? yoksa Fransızları mı? istediklerini*” sorunca muhtar korkusundan “*Kim kuvvetli ise onu isteriz*” demiştir. Teğmen İsmail, Fransızları sevenleri bol maaşla askere yazacaklarını söyleyip müfreze ile İkidam bölgesine gitmiş ve oradan da sınırı takip ederek Bekere yakınlarına kadar gelerek incelemede bulunduktan sonra Akez’e dönmüştür.⁴⁴⁹

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığının, Hassa, Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Bilan, Hama ve Humus’a dair 25 Ocak 1937 tarihli yazısına göre 21 Aralık 1936 günü güneyde, Hassa’nın 11 km. güneybatısındaki Hacılar köyünde bulunan bir subay komutasındaki kuvvet

⁴⁴⁵ İDH, K.7, G.030, B.1.

⁴⁴⁶ İDH, K.7, G.031, B.1.

⁴⁴⁷ İDH, K.7, G.027, B.1.

⁴⁴⁸ İDH, K.7, G.028, B.1.

⁴⁴⁹ İDH, K.7, G.20, B.(1-2).

İskenderun'un 20 km. doğusunda bulunan Kırıkhan'daki kuvvetle değiştirilmiştir. 22 Aralık 1936'da Antakya, İskenderun, Kırıkhan ve Bilan istikametlerine komutanları Kaptıl isimli bir Fransız'ın olduğu 2.500 süvari ve 2.000 kadar piyade, iki batarya top ve beş tank gönderilmiştir. Hama-Humus yakınlarında hazırlanmış 250 piyade ve 200 süvarinin komutanı ise Gidri isimli bir subaydır. Şam'da 300, Halep'te 200 kadar Vatani eri hazırlanmış, bunlara henüz askerî teçhizat dağıtılmamıştır. 25 Aralık 1936 günü saat 13:00'de Çerkez Teğmen İsmail komutasında 17 erlik bir kuvvet, Kilis'in 10 km. batısında Suriye arazisindeki Dırsovan köyüne gelmiştir. Bu kuvvet köyün etrafında keşif ve inceleme yaparak Kilis'e otomobille gidilip gidilmeyeceğini araştırmıştır. Dırsovan'da da büyük evler gezilerek "*Burada komutan oturacaktır.*" denmiş ve boşaltılması için uyarıda bulunulmuştur. Askerler "*Sınır boyundaki Türk kuvvetlerinin sayısı*" ile "*Türk veya Fransız uyruğundan hangisini istedikleri*"ni sorduklarında; Dırsovanlılar korkularından tümüyle Fransızları istediklerini söylemişlerdir.⁴⁵⁰

Komutanlığın bildirdiğine göre, Dırsovan'a gelen 17 atlı beraberlerinde getirdikleri güvercinlerden birisinin ayağına bir mektup takarak uçurmuş ve başlarındaki subay Dırsovan köy ağalarını çevresinde toplayarak "*...sözünüzde serbestsiniz, Fransız, Türk ve Vatanilerden hangisini istiyorsanız söyleyiniz...*" diye sormuştur. Toplanan kişiler de "*...hangi hükûmet kuvvetli ise onu isteriz...*" derken, sadece Ömer Ağa isimli kişi "*Türkleri istiyorum.*" demiştir. Fransızların 36 tabur askerle birkaç topu sınıra yerleştirecekleri şeklindeki söylentiler halkın arasında dolaşıyordu.⁴⁵¹

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı, Halep'teki Ramazaniye kışlasında "Lijyonsiran" diye adlandırılan Suriyeli, Ermeni, Kürt ve Araplardan kurulu ve subayları Fransız olan bir piyade alayı ile Halep'in batısındaki Alman kışlasında efradı Magriplilerden⁴⁵² oluşan Liyotnan Kilitil isimli yarbay komutasında bir süvari alayının olduğunu 25 Ocak 1937'de bildirmiştir. Bu habere göre Halep'te komutanları Tomas adında bir Ermeni binbaşı olan 30 kadar tank, 30 ağır makineli tüfek; kale üzerinde küçük çaplı seri ateşli bir batarya top ile Alman kışlasında dört makineli tüfek bölüğü vardır. Daha önce Müslimiye'deki tayyare hangarları, Halep'in sekiz km. doğusunda yeni tamir edilen ve içinde 20 kadar tayyare bulunan Tirap bölgesindeki hangara taşınmıştır. Bir generalin komutasında olan Halep'teki kuvvet bir firka büyüklüğünde olup karargâhı Halep'in batısında, Cemile civarındaki Müderris Ahmet Bey'in konağının güneyinde "Ete Manor Borus" olarak adlandırılmıştır.⁴⁵³

⁴⁵⁰ İDH, K.7, G.024, B.1.

⁴⁵¹ İDH, K.7, G.024, B.(1-2).

⁴⁵² Cezayir'in orta ve batısı ile Fas'ın kuzey bölümünü içine alan bölgeden toplanan sömürge askerleri.

⁴⁵³ İDH, K.7, G.025, B.1.

Fransızların İskenderun'a gönderdikleri kuvvetler önemsiz olup, 500 kadar piyade otomobillerle karadan ve Halep üzerinden gönderilmesine karşın Ceraplus'ta kuvvetleri yoktu.⁴⁵⁴ Komutanlığın aynı tarihli başka bir raporunda da Halep'ten Suriye sınır boylarına iki kamyon yükü mavzer tüfeğinin getirilerek gizlice sınırdaki oturan eski Dörtüol, Hasanbeyli Ermeni muhacirlerine dağıtıldığı ve sınıra yakın yerlere Arap ve Çerkezlerden oluşan bir alayın da gönderileceği bildirilmiştir.⁴⁵⁵

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığının 28 Ocaktaki raporuyla daha önce Fransızlar tarafından Suriye aşiretlerinden toplanan silâhları sınırdaki köylerde oturan ve güvendikleri Ermeni ve Kürtlere tekrar verildikleri bilgisi gönderilmiştir. 2 Ocak günü Çerkez Teğmen İsmail komutasında 18 ve diğer bir çavuş komutasında 12 kişilik kuvvet İkidam köyüne konuşlanmış, Teğmen İsmail İkidam köylülerine “...içtikleri suyu nereden getirdiklerini ve sınıra ne kadar mesafede bulunduğunu ...” sormuş, köylüler tarafından “...sınırın çok yakında olduğu” söylenmiştir. Teğmen, ilave olarak “...sınıra yakın Türk karakollarının yerlerini ve kuvvetlerinin miktarını...” sormuş ancak köylüler bu konuda “...bir şey bilmediklerini, sadece daima gece ve gündüz devriyelerin sınır boylarında dolaşmakta olduklarını ve hiçbir kimsenin içeri girmesine müsaade etmediklerini...” söylemişlerdir. Bu 30 kişilik kuvvet sınır yakınlarındaki Kırkbeyyar, Mihraptepe ve diğer tepeleri gezdikten sonra Aziz İstikametine gitmişlerdir. 5 Ocak günü Aktepe'de bulunan 20 süvari, milis subayı Suphi komutasında aynı sayıdaki kuvvetle değiştirilmiş, Kırıkhan'da görevliken geçen sene lağvedilip terhis edilen 38 istihbarat ajanına Fransızlar tarafından silah verilmiştir.⁴⁵⁶

Komutanlık 29 Ocak'taki raporunda da 16 Ocak gecesi Halep'ten gelen bir trenin Fransızlara ait iki vagonundan, 14 fiçı benzin, iki sandık cam, üç çuval kuşyemi, 42 sandık ağır makineli tüfek mermisi, altı sandık bomba fitilinden oluşan yükünün Resülayın istasyonunda indirilerek güney Resülayın'a sevk edildiğinin tespit edildiğini bildirmiştir.⁴⁵⁷

1 Ocak-5 Temmuz 1938 tarihleri arasındaki dönemde İskenderun Sancağının statüsü ve anayasası gereği yapılması gereken seçimlerle ilgili seçmen kayıtlarında Fransızların Türklere ve Türklere birlikte harekete eden bölgedeki unsurların seçmen listelerine yazılmalarına dair yaptıkları usulsüzlükler ve baskılar bölgedeki karışıklıkların artmasına neden olmuştur.

⁴⁵⁴ İDH, K.7, G.025, B.(1-2).

⁴⁵⁵ İDH, K.7, G.023, B.1.

⁴⁵⁶ İDH, K.7, G.014, B.(1-2).

⁴⁵⁷ İDH, K.7, G.015, B.1.

Bölgedeki asayiş kontrolden çıktığından Fransızlar bu gelişmelerin Türkiye'nin bölgeye askerî harekâta bulunmasına neden olabileceği endişesini sürekli olarak hissetmeye başlamışlardır. Bu nedenle bölgeyi askerî yönden takviyeye çalışırken, Türkiye'de karışıklık çıkarmak için casusluk faaliyetlerini artırmışlardır. Bu gelişmelere bağlı olarak Türk Ordusu seferberlik hazırlıklarını tamamlamış, sınırdaki birliklerini sefer kadrosuna çıkarmış ve sınıra ilave kuvvet kaydırmıştır. Birliklerin bu hazırlıklarına paralel olarak harekât bölgesi ve muhasım kuvvetlere dair elde edilen istihbarat gerginleşen siyasi atmosferde Gnkur. Bşk.lığına gönderilen raporlarda daha fazla yer almıştır.

Türk Ordusunun sefer hazırlıklarını tamamladığı ve harekât için hazır olarak beklediği 1938 yılının Mayıs ayında Fransız memurları, Suriye'nin sınır köylerinde dolaşarak halkın nüfusunu, hayvan cins ve miktarlarını ve besleyebilecekleri seferî kuvvetleri tespit etme çalışmalarına başlamışlardır.⁴⁵⁸ Suriye'deki Şark Ordusu Başkomutanlığının ele geçirilen bir emrinde, komiserliğin arzusu üzerine 25 Mayıs'ta Şam'daki 1.Maruk⁴⁵⁹ Avcı Alayının 4.Taburunun seferi teçhizatlı olarak Halep'e trenle ve oradan da kara yürüyüşü ile Hatay'a taşınmasına başlanmıştır. Hatay'a geldiği bildirilen kuvvetlerin bu tabura mensup olduğu anlaşılmıştır. 4.Taburun Hatay'a geldiği tespit edilen diğer yeni kuvvetleri ise 450 piyade eri (bir tabur), sekiz zırhlı otomobil (mitralyözlü), beş tank ve bir toptan oluşmaktaydı.⁴⁶⁰

Antakya Başkonsolosluğunun Fransız istihbaratının Türkiye-Suriye sınırında ve ülkenin diğer bölgelerindeki faaliyetlerine dair 8 Haziran'daki raporuna göre, Türk Ordusunun sınıra kuvvet kaydırması Fransızlarda tedirginlik yaratmıştır. Fransızlar, Türk Ordusunun hazırlık ve faaliyetleri hakkında istihbarat kaynaklarını harekete geçirmiş olup bunun için Türkiye'de casusları vasıtasıyla haber toplamaya çalışmışlardır. Ellerindeki birliklerden önemli kısmını Halep ve civarında toplayan Fransızlar, Bab bölgesinde bir manevra icra etmek istemişlerdir. Türk Ordusunun yapacağı olası bir harekâta ele geçirilmemeleri için Hassa ve İslâhiye'deki cephaneliklerin havaya uçurulmaları için planlama yapan Fransızlar, Tunceli'de Rusya'nın yardımıyla halkı tahrik etmek için hazırlanmaktadırlar.⁴⁶¹ Raporda Türkiye'ye dair yürütülen casusluk faaliyetlerine dikkat çekilerek bu faaliyette bulunanlar hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁶²

⁴⁵⁸ İDH, K.7, G.132, B.1.

⁴⁵⁹ Fas'ın bulunduğu yerlerden gelen sömürge askeri.

⁴⁶⁰ Komutanlığın raporu, 39.Dğ. Tug. K.lığının yolladığı istihbarat raporunun bir örneğini kapsamaktadır. Bkz. İDH, K.7, G.138, B.(1-2).

⁴⁶¹ Bu arada Hatay'daki gerginleşen durum nedeniyle Hatay'a yönelik teşkil edilen 48.Tak. Dğ. A. K.lığı, sınırdaki sefer görev emrindeki yerini işgal ederek harekât için hazır olarak beklemekteydi. Bkz. İDH, K.8, G.015, B.(1-2).

⁴⁶² Konsolosun oldukça doğru kaynaktan öğrendiğine göre Fransız istihbaratının Adana'da emniyet dairesinde-polis ve millî emniyet her ikisi de olabilir-İsmail Ahmet veya Mehmet adlı bir imza ile mektup yazan bir habercileri bulunmaktadır. Bunların Dört Yol'da Erginlik Cemiyeti'nde de adamları varmış. Kütahya'da aslen Şamlı Hristiyan Araplardan İlyas Zahlevi adlı bir casus, birlikler hakkında haber elde ederek bildirmekle görevlendirilmiştir. Bu arada

Sancak'ın ayrı bir varlık olduğu kararının Milletler Cemiyeti'nde kabul edilmesine rağmen, Fransızlar bölgedeki ve sınırdaki gelişmeler hakkında daha detaylı bilgilere sahip olmak arzusuyla girişimlerde bulunmuştur. Bu maksatla Beyrut Yüksek Komiserlik İstihbarat Servisine bağlı "Seksiyon d'etüt" merkezinin Halep'e nakledildiği ve servis şefi olan komutan Bertran'ın sivil kıyafetiyle Halep'e gelerek her gün sınıra ve Azaz'a gidip geldiğinin öğrenildiği, M.E.H. Riyasetinin 8 Haziran'daki raporunda geçmektedir. Bertran'ın Halep'e gelişi; Hatay işleriyle ilgili olup Türk askerî faaliyeti hakkında bilgi toplamağa yönelikti. Bu nedenle Bertran'ın faaliyetini Emniyet Hizmetleri Riyaseti yakından takip altına almıştır.⁴⁶³

Gaziantep Valiliği İskenderun-Antakya-Kırıkhan-Cerablus ve civarındaki Ermenilerin posta kamyonlarıyla Halep'e göç ettiklerini, Antakya'ya 500, Kırıkhan ve Reyhaniye'ye 30'ar kişilik Suriye müfrezesi geldiğini 8 Haziran'da bildirmiştir. Buna göre 7 Haziran'da Kırıkhan İstihbarat Subayı Porsel, saat 13:00'da Hassa'nın doğusundaki Adamanlı köyüne gelerek dürbünle Hassayı gözetlemiştir. Bu faaliyet sonrası Adamanlı köylüleri de Türk askerleri hakkında araştırma yapmaya başlamışlardır. Porsel'in yerine bir vekil bırakarak bir zırhlı otomobille 8 Haziran'da Beyrut'a hareket ettiği, Aktepe ile Hacılar arasında Fransız askerlerinin pususu kurmakta olduğu öğrenilmiştir.⁴⁶⁴

İskenderun, Antakya ve Kırıkhan'daki Ermenilerin faaliyetleri, askerî hareketlilik ve genel asayiş konusunda Urfa Valiliğinin 10 Haziran tarihli yazısında Antakya ve İskenderun'dan Şam ve Halep'e kaçan Ermenilerin ailelerini bırakıp tekrar döndükleri ve kiliselerde toplantı yaparak suikast için konuştukları haberleri yer almıştır. Yazıya göre Kırıkhan ve Antakya'dan muhalifler ve Ermeni aileleri her gün Halep'e taşınmış, Kırıkhan'da bulunan milis süvarisi ailelerini Halep'e göndermişlerdir. Türkiye'nin Halilsikke karakolunun güneyindeki Zeytinlik köyüne 6 Haziran günü 30 milis ve 7 Haziran günü Kesnebi'nin güneyindeki Dersivan köyüne de 20 süvari jandarma ile bir subay gelmiştir. Gümrükler Muhafaza Alay Komutanlığı da Amûde'deki gayrimüslimlerin, Elcezire hakkında görüşme yapmak için 6 Haziran'da toplandıklarını ve bu toplantıya Derbesiye'de partizanlara mensup birkaç kişinin katıldığını bildirmiştir.⁴⁶⁵

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı da 13 Haziran tarihli günlük raporunda, 10 Haziran'da yolladığı raporun yedinci maddesinde Suriye'nin Adamanlı köyü civarına gelerek Hassa

Fransızlar İslâm Sünni mezhebinden uzun boylu, çapür Halep çıbanlı koyu esmer, koyu siyah gözlü ve saçlı, bıyıkları seyrek ve ince ve birçok lisan konuşan birisini Türkiye'ye göndermişlerdir. Bkz. İDH, K.8, G.015, B.2.

⁴⁶³ İDH, K.7, G.152, B.1.

⁴⁶⁴ İDH, K.7, G.156, B.1.

⁴⁶⁵ İDH, K.8, G.005, B.1.

taraflarını gözetlediği bildirilen istihbarat subayının yanında bulunan iki sivilin seçim komisyonu üyesi olduğunun öğrenildiğini, 9 Haziran günü saat 09:00'da Aktepe istikametinden Hassa'nın güneydoğusundaki Adaçbeli köyü yakındaki mezarlığa gelen delege vekili Collet'e ait otomobilden inen iki subayın da 10 dakika kadar Hassa yakınlarını gözetleyerek döndüğünü bildirmiştir. Yine Halep'ten, Raco ve Karasu vadisini takiben Hacılara kamyonetle dağ toplarının geleceği öğrenilmiştir. Hama ve Humus tarafından hareket ederek Belan ve Süveydiye'ye geldikleri haber alınan topçu kıtaları hakkında Hacılar, Raco, Kömi, Belan ve Süveydi köyleri yakınlarında güvenilir adamlara yaptırılan inceleme ve keşifte adı geçen topçuların o yerlere gelmedikleri anlaşılmıştır.⁴⁶⁶

Rapora göre Fransızlar, Hatay'ın güneyinde Lazkiye-Halep sınırına karakollar kurarak, Hatay Türklerinin Suriye'ye giriş çıkışlarına engelleyip bunu sıkı şekilde kontrole devam etmişlerdir.⁴⁶⁷

Suriye'nin Bab kazasında yığınak yapan askerî kuvvetler hakkında güvenilir kişilere yaptırılan inceleme sonucunda 6 Haziran'da yapılması planlanmış büyük ölçekli askerî manevralara hazırlık olmak üzere buraya "Ajele Bölüğü" (199 kişi) ile bir teğmen komutasında Süvari Bölüğü (100 kişi) ve Tunuslulardan kurulu bir birlik gelmiştir. Bu kuvvetler Bab'a iki km. uzaklıktaki Kıh kazası şosesi üzerinde konuşlanmışlardır. Bu kuvvetlerin teçhizatlarının kusursuz olmadıkları yanlarında sadece tüfek ve hafif makineli tüfeklerinin olduğu öğrenilmiştir. Bunlar manevraya katılacak olan üst rütbeli subay ve ailelerine kalacak yer hazırlığı yapmak için önceden gönderilmişlerdir. Hatay'da meydana gelen olaylar nedeniyle manevra alanına gelmesi gereken askerler gelemediğinden inşaat 10 Haziran'a kadar ertelenmiş, o ana kadar hiçbir inşaat ve tahkimat yapılmamıştır. Yapılmasına karar verilen manevralar da ertelenmiştir. 10 Haziran'dan sonra manevra yapılırsa bu manevraya tank, zırhlı otomobil ve topçu ile tayyarelerin de katılacağı veya bu manevradan tamamen vazgeçebileceği konusu kesin olarak öğrenilememiştir.⁴⁶⁸

Başka bir kaynaktan alınan haberde de adı geçen manevraya 2.000 piyade, 2.000 atlı ve 30 tayyare ile 10., 90. ve 120. Bataryaların katılacakları fakat İskenderun meselesi nedeniyle bu manevranın ertelendiği, halen Bab'daki 120 kişi ile 40 atlıdan oluşan kuvvetin İslâm sömürge askerleri oldukları öğrenilmiştir. Elde edilen bilgilere göre Münbiç'te 80 veya 100 kişilik bir milis birliği konuşlanmıştır. Bab manevrasından da hasat nedeniyle vazgeçilerek katılacak

⁴⁶⁶ İDH, K.7, G.140, B.1.

⁴⁶⁷ İDH, K.7, G.140, B.(1-2).

⁴⁶⁸ İDH, K.7, G.140, B.(2-3).

birlikler yerlerine dönmüşlerdir.⁴⁶⁹

Fransız subayı, 7 Haziran günü Suriye Arapları'nın batı yönünde bulunan sınıra yakın köyler halkına, kıyafet değiştirerek köylere gelen Türk askerlerinin yakalanması, yakalanamayacak durumda olmaları halinde ise bilgi verilmesi emrini vermiştir. Subay emre karşı hareket edeceklerin köylerinin tayyare ve makineli tüfek ateşiyle yıkılacağını söylemiştir. 8 Haziran günü Nusaybin'e gelen sabah treninden inen 20 kadar silahlı ve hançerli milis Kamışlı'ya geçmiştir.⁴⁷⁰

Türk Ordusunun askerî hazırlık ve hareketliliğini her yönden öğrenmek için çaba gösteren Fransızlar casusluk faaliyetlerini haber elemanlarına ilaveten haberleşme hatlarındaki muharebeyi dinleyerek de yürütmeye çalışmışlardır. Genelkurmay Başkanlığı, 16 Haziran 1938'de II. ve III.Ordu Müfettişliklerine, 6. ve 7.Kolordu Komutanlıklarına, Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığına, Genelkurmay Muhabere Müfettişliğine, Hariciye ve Nafia Vekâletlerine çok acele ivedilik derecesiyle Fransızların Payas bölgesinde ve sınırimız içinde telgraf hattına çalma hat bağladıkları bilgisini göndermiştir.

Fransızların bu suretle Payas ile yapılan telgraf muharebesini dinledikleri ve bu yüzden Nafia tarafından bu merkezde hük makinesi kullanmak zorunda kalındığı haber alınmıştır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından bu duruma önlem olarak özellikle telgraf hattı güzergâhının yaya sınır ve gümrük devriyeleri ile oluşturulacak diğer atlı devriyelerle sıkı bir şekilde kontrol altına alınması, pasaport veya pasaportsuz olarak usulüne göre gelmeyip de zararlı maksatlarla sınırimıza girmek isteyenlerin yakalanmaları veya imha edilmeleri emredilmiştir.⁴⁷¹

Yazıda ayrıca Gümrük ve Hudut Kıtalarına ait telefon hatlarının tek devreli ve hududa paralel olduğundan haberleşmelerin her an çalınmaya maruz olduğuna dikkat çekilmiştir. Buna çözüm olarak hatlar üzerinden yapılacak gizli haberleşmelerin şifrenmesi ve çalınan muhabere ve bilgilerin karıştırılması için ara sıra duruma uygun olan kolordularca emredilen propaganda sözlerinin de bu hatlardan geçirilmesi emredilmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁹ İDH, K.7, G.140, B.(3-4).

⁴⁷⁰ İDH, K.7, G.140, B.(4-5).

⁴⁷¹ İDH, K.8, G.075, B.1.

⁴⁷² İDH, K.8, G.075, B.1.

2.2.2. Türk ve Fransız Genelkurmayları İş Birliği Görüşmesi (1937)

İskenderun meselesinin ortaya çıkmasından sonra Türkiye bir taraftan Milletler Cemiyeti'nde diplomatik girişimlerini sürdürürken diğer taraftan 1936 yılı sonundan itibaren her olasılığa karşı askerî tedbirleri de düşünmeye başlamıştır. Atatürk'ün 5 Ocak 1937'de Konya ve Ulukışla'ya kadar yaptığı seyahatten sonra Fransızlar Türkiye'nin sınıra asker yığıldığından şikâyet etmeye⁴⁷³ ve basında da buna dair haberler yer almaya başlamıştır. Fransız gazeteleri bununla ilgili olarak Türkiye'nin sınırda tam teçhizatlı iki tümen yığıldığından bahsetmişlerdir. Fransız Euvre gazetesinin 9 Ocak 1937 tarihli sayısında diplomatik muhabirinin istihbaratına göre Türkiye-Suriye sınırında askerî hareketlilik tespit edilmiştir. Habere göre, sınırın hemen yakınında iki Türk tümeni Fransa'nın ise biri Antakya'daki garnizon taburu olmak üzere sadece üç taburu vardı.⁴⁷⁴

Bu arada Genelkurmay tarafından Hatay'a karşı yapılması mutasavver harekât için 29 Kasım 1937'de ilgili birliklere hazırlık emri verilmiş ve seferber edilmesi muhtemel birliklerin hazırlıklarını yürürlükteki 937 seferberlik esaslarına göre tamamlamaları emredilmiştir.⁴⁷⁵

Askerî hazırlıkların başladığı sıralarda 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nde alınan karar gereği 29 Kasım 1937 tarihine kadar Sancak'ta yürürlüğe girmesi gereken yeni rejimin uygulanmasına henüz başlanmamış, üstelik durum Türklerin aleyhine gelişmiştir. Bu durum nedeniyle Gnkur. Bşk.lığı Hatay'daki durumun gerginleşmesi ve özellikle Türklere karşı yapılan baskıların artması nedeniyle 29 Kasım ve 14 Aralık 1937 tarihlerinde güney sınırında alınacak tertibata dair hazırladığı 62715 ve 17851 no.lu tezkereleri İcra Vekilleri Heyetine sunmuştur. Tezkereler görüşülerek yaşanan gelişmelerle ilgili güney sınırında alınacak askerî tedbirlere ve konuşlanmaya dair gizli kararname onaylanmıştır.⁴⁷⁶

Fransa, gerginleşen ilişkiler ve bunların Türkiye'nin askerî tedbirlerine yansımından duyduğu endişe nedeniyle meseleyi askerî yönden görüşmek istemiştir. Milletler Cemiyeti Konseyince 27 Ocak 1937 tarihinde Cenevre'de kabul edilen ve yine aynı tarihteki Konsey'ce alınan kararlar İskenderun Sancağının statüsü ve anayasası kabul edilmişti. Türkiye ve Fransa Hükümetlerinin temsilcileri de 29 Mayıs 1937'de "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma" ile "Türkiye-Suriye Sınırının Güvence Altına Alınmasına İlişkin Anlaşma"yı

⁴⁷³ Yeni Köroğlu, 13.10.1937.

⁴⁷⁴ Soyak, a.g.e., s. 609.

⁴⁷⁵ İDH, K.9, G.020, B.2.

⁴⁷⁶ Kararname No.2/7834, Kabul Tarihi: 14/12/1937. Bkz. Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası -I- (1936-1938)", s. 26; İDH, K.9, G.027, B.2.

imzalamışlardı.⁴⁷⁷

Sancak'ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan antlaşmanın 3.maddesine göre; Türkiye ve Fransa Sancak ülkesine karşı bir saldırı tehdidi ya da herhangi bir saldırı eylemini önlemeyle yükümlü olup Türkiye ve Fransa Genelkurmaylarının, her iki hükûmete düşen sorumlulukların gerektiğinde yerine getirilmesini sağlamak için alınacak tedbirleri saptamak ve hazırlamak maksadıyla doğrudan doğruya temaslarını sürdürmeleri gerekiyordu. Ayrıca Türkiye-Suriye sınırının güvence altına alınmasına ilişkin antlaşmanın 2.maddesine göre de Türkiye ve Suriye toprakları üzerinde diğer tarafın siyasal yönetimine ya da güvenliğine karşı olan eylemleri engellemek için tarafların gerekli tüm önlemleri alacaklardı. Bu amaçla özel anlaşmaların yapılması söz konusu olabilecekti. İşte Türkiye ve Fransa arasındaki yapılan bu anlaşmalar gereği ilk görüşmeler 17-18 Aralık 1937'de Mareşal Fevzi Çakmak ve Fransız Şark Ordusu Komutanı General Charles Huntziger arasında Ankara'da yapılmıştır.

Görüşmeden önce Genelkurmay ve Hariciye Vekâleti tarafından Türk Genelkurmayının ortaya koyup savunacağı esaslar tespit edilerek bir proje olarak hükûmetin onayına sunulmuştur. Görüşme projesi esasları olarak adlandırılan metin, üzerinde bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra uygun bulunarak bir kararnameyle kabul edilmiştir. Türkiye ve Fransa Genelkurmayları arasında yapılan görüşmelerde alınan kararlar her iki tarafça imzalanarak zabıt altına alınmıştır. Görüşmelerde Fransa, Türk Genelkurmayının Sancak'ın güvenliğinin sağlanması, gerektiğinde müdahale ve bu konuda yapılacak iş birliğiyle ilgili tekliflerini hükûmetlerin kararına sunulmasını öne sürerek bir anlamda Türkiye'nin Sancak'taki gelişmelere müdahale etmesini geciktirip engelleyecek bir yol takip etmeye çalışmıştır.

Türk Genelkurmayının, Fransız Genelkurmayı temsilcileriyle yapacağı görüşmede sergileyeceği yaklaşım ile savunacağı tezin içerik ve esasları Hariciye Vekâleti ile görüşülerek belirlenmiş ve bunlar hükûmetin onayına sunulmuştur.

Yapılacak görüşmelerde gündeme getirilip savunulacak konular “Görüşme Projemizin Esasları”⁴⁷⁸ isimli bir metin olarak 13 Aralık 1937 tarihinde Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete gönderilmiştir. Fransız askerî heyeti ile yapılacak görüşmelerde projedeki

⁴⁷⁷ 14.06.1937 Tarih ve 3265 No.lu “Sancak'ın Mülkî Tamamiyetini Tekeffüle, Türkiye-Suriye Hududunun Teminine Dair Muahede ve Antlaşmanın ve Bunlar ile Beraber İmza ve Teati Olunan Beyanname, Mektup ve Protokollerin Tasdiki Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete** 25.06.1937, No. 3640; **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 1060-1067.

⁴⁷⁸ Bu esasların Genelkurmay Başkanı ve Hariciye Vekili arasında yapılan görüşmede belirlendiği ve daha önceden de Başvekâlete sözlü olarak bilgi verildiği yazıda belirtilmektedir. Başvekâlete gönderilen metnin başlığında” Görüşme Projemizin Esasları” ifadesi yazmakta olup iki ana maddeden oluşmaktadır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K. 81, G.101, S.16 (1, 12), T.14.12.1937.

noktaların tarafımızdan ileri sürülmesi uygun görüldüğü takdirde İcra Vekilleri heyetinden bir karar alınması talep edilmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın katılımı ile müzakere olunduktan sonra teklif edilen esaslar bazı tadillerden sonra İcra Vekilleri Heyeti'nin 14 Aralık 1937 günkü toplantısında bir kararname ile onanmıştır.⁴⁷⁹

“Sancağın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma” ile “Türkiye-Suriye Sınırının Güvence Altına Alınmasına İlişkin Anlaşma gereği” Sancağın askersizleştirilmesi ve bölgede birlikte görev yapma (iş birliği) esaslarını belirlemek için Türk ve Fransız Genelkurmayları, 17 Aralık 1937'de Ankara'da öğleden önce başlayıp 18 Aralık 1937 öğleden sonraya kadar devam eden görüşmelerde bulunmuşlardır.

Hatay görüşmeleri için Ankara'ya gelen Fransız Askerî Heyeti Başkanı General Huntziger toplantı sonunda; Türk Genelkurmayı ile görüşmeden ve İskenderun Sancağındaki Fransız-Türk iş birliği konusuyla ilgili teknik sorunları incelemek üzere kendi hükûmeti tarafından görevlendirilmesinden son derece memnun olduğunu ifade etmiştir. General Huntziger; *“Cenevre mukarreratı çerçevesi içinde bulunan bu temasa gelme, eminim ki, Fransız-Türk dostluğu bağlarını daha ziyade sağlamlaştıracaktır. Türk Ordusundaki arkadaşlarım tarafından en samimi bir hüsnü kabul gördüm. Bu hususta kendilerine çok minnettarım...”* diyerek görüşmelerin faydalı olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁰

Genelkurmay Başkanlığı “Görüşme Projesi Esasları” dahilinde Fransız askerî heyeti ile yapılan müzakereye ait sonuç yazısını 22 Aralık 1937'de Başvekâlete göndermiş ve ayrıca Mareşal Fevzi Çakmak bizzat İcra Vekilleri Heyeti'nde görüşmelere ait açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁸¹ Yapılan görüşmelerde Fransız heyeti devamlı olarak mandeterliğini ve bütün konuların hükûmetler arasında görüşülerek halledilmesini öne sürmüştür. Hükûmetler arasında görüşülecek konularda Fransız heyeti ile anlaşmaya varılan ve varılmayan konular kısaca şunlardır:

Hatay içinde herhangi bir olaya karşı Fransızlar Türkiye'ye haber vermek şartı ile bir tabura kadar müdahale kuvveti gönderebileceklerdir. Bu tabur Hatay'daki olayı önleyip bastırmağa yetmezse ve Fransızların bir taburdan fazla kuvvet göndermeleri gerekirse Türkiye'nin de Fransa hükûmetini bilgilendirerek aynı sayıdaki kuvveti hemen Hatay'a göndereceği Fransız

⁴⁷⁹ Vekiller heyetinin toplantısında Mareşal Fevzi Çakmak bizzat müzakereye dair açıklamalarda bulunmuştur. 14.12.1937 Tarih ve 2/7828 No.lu Kararname. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.81, G.101, S.16 (1, 12), T.14.12.1937.

⁴⁸⁰ **İDH**, K.8, G.042, B.1.

⁴⁸¹ Yazının metnine ulaşılmış ancak zaıtlara yazı ekinde ulaşılamamıştır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.81, G.101, S.16 (2-3).

heyetine bildirilmiştir. Türk Genelkurmayı, Fransa Hükûmeti bunu uygun görmezse Türkiye'nin kefil sıfatı ile yine kuvvet göndermeye ve Milletler Cemiyeti'ni bilgilendirmeye mecbur olduğunu söylemiştir. Fransızlar bunun hükûmetler arasında görüşülmesini ileri sürdüklerinden anlaşma olmamıştır. Türk tarafı, Hatay'a karşı Suriye'den veya aşiretlerden yapılacak taarruza karşı olayları önlemek üzere en az takviyeli birer alayla Türk ve Fransızların birlikte müdahalesini önermiştir. Buna karşı Fransızlar bunun hükûmetler arasında görüşülerek halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu durumda da Fransızlar mandaterlik hakkına ve Milletler Cemiyeti kararlarının 55.maddesine dayanarak Hatay'ın iç güvenliğine müdahaleye Türkiye'nin hakkı olamayacağını söylemiştir. Türk Genelkurmayı da 29 Mayıs 1937 muahedesine dayanarak kefil devlet sıfatı ile müdahaleye hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Bu işin çözümü de hükûmetlere kalmıştır.⁴⁸²

Hatay'a denizden yapılacak bir taarruza karşı ilk kademe olarak her iki tarafın birer takviyeli tugayı Hatay'a göndererek Hatay'ı savunması konusu anlaşmayla sonuçlanmıştır. Her iki tarafın bu maksatla ayıracağı deniz ve hava kuvvetleri üzerinde de anlaşmaya varılmıştır. Türkiye'nin Hatay'ın askersiz hale getirilmesi ve halkın elindeki silahların Türkiye tarafından da kontrolü üzerindeki teklifine karşı Fransızlar konunun hükûmetler arasında görüşülmesini ileri sürmüştür. Fransızlar, sınırın belirlenmesi işini uygun görmekle birlikte hükûmetlerine bildireceklerini söylemiştir. Fransızlar ayrıca Milletler Cemiyeti'nin vereceği görevlerin birlikte yerine getirilmesi konusunun da hükûmetlere ait olduğunu ve hükûmetler karar verirlerse Genelkurmayların temasa geçeceklerini söylemişlerdir. Statüye riayet edilmemesi halinde akit devletlerin birlikte çalışmalarının da hükûmetlerce görüşülmesi gerekli olduğu ve hükûmetler karar verirlerse Genelkurmayların temasa geçeceklerini bildirmişlerdir.⁴⁸³ Bu ifadeler Fransa'nın konuyu sürüncemede bırakarak Türkiye'nin meseleyi askerî çözüm düşünmeden sadece siyasal açıdan yaklaşmasını arzu ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2.2.3. Birliklerin Yüksek Harekât Kadrosuna Çıkarılması

Genelkurmay Başkanlığının Hatay'daki durumunun daha da gerginleşmesi ve Türklere karşı yapılan baskıların artması nedeniyle 29 Kasım ve 14 Aralık 1937 tarihlerinde güney sınırında alınacak tertibata dair hazırladığı iki adet tezkere sonucunda kabul edilen kararnameye göre; 7.Tümen ve 39.Dağ Tugay birliklerinin mevcutları (hayvanlar hariç olarak) 17.Tümen gibi yüksek hareket kadrosuna çıkarılmıştır. Bu kadroya geçilmesi için derhal acemi er celbine

⁴⁸² BCA, F.30-18-1-2, K. 81, G.101, S.16 (1).

⁴⁸³ BCA, F.30-18-1-2, K. 81, G.101, S.16 (2).

başlanmasına ve gerekli olan 500.000 lira tutarındaki ödeneğin 1938 yılı Mart ayında Millî Müdafaa bütçesine eklenmek üzere ihtiyacın ilgili olduğu Milli Müdafaa bütçesindeki ödenekten harcanmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁴

Hatay'daki gelişmelere bağlı olarak Gnkur. Bşk.lığının şubeleri de süratle muhtemel askerî harekâta yönelik hazırlıklara ve planlamaya başlamışlardır. Askerî harekâta katılacak birliklerin malzeme ve kadrolarının tamamlanması işi en öncelik verilen konulardan olmuştur. 1937 yılının Aralık ayında, 7.Tümen ve 39.Dağ Tugay Komutanlığı birliklerinin kadrolarının yüksek hareket kadrosuna çıkarılması hakkında yayımlanan Baş Vekâlet tezkeresi ile İcra Vekilleri Heyetinin karar sureti, askerî yığılmaklanmadan sorumlu Genelkurmay III.Şube Müdürlüğü tarafından, 30 Aralık 1937'de sefer teşkilatı, silahlandırma ve seferberlik faaliyetlerinin koordinesini yapmak üzere II.Şube Müdürlüğüne gönderilmiştir.⁴⁸⁵

Birliklerin muhabere yeteneklerinin devamlı ve kesintisiz sürdürülebilmesine büyük önem verilmiş bu konuda herhangi bir aksaklığa sebep verilmemesi için tespit edilen eksiklikleri derhal giderecek tedbirler alınmıştır. Güney sınırlarımızın önem kazandığı bu dönemde Gaziantep'te konuşlu 14.Sv. Tug. K.lığında şifre kitabı bulunmadığından⁴⁸⁶ muhabere konusunda sorunlar yaşanması nedeniyle bu tugaya bir şifre kitabının gönderilmesi Gnkur Bşk.lığı tarafından 30 Aralık 1937'de M.M.V. ne bildirilmiştir.⁴⁸⁷

Sancak'taki gelişmeler ve Fransa'nın Suriye'deki kuvvetlerini Türkiye'nin güney sınırlarına doğru kaydırması nedeniyle olası bir çatışma durumunda yeni birliklerin de yüksek kadroya çıkarılmaları kararı alınmıştır. M.M.V. Ordu Dairesinin, 16.Hudut Taburunun⁴⁸⁸ da yüksek kadroya çıkarılması için Gnkur. Bşk.lığına gönderdiği şifre sureti, Gnkur. III.Şube Müdürlüğü tarafından 17 Ocak 1938'de askerî yığılmaklanmadan sorumlu II.Şube Müdürlüğü ile paylaşılarak⁴⁸⁹ bu birlik de planlamalara dahil edilmiştir.

Harekâta yönelik eğitimlere başlayan birliklerin eğitim konularının kapsamaları ile süreleri belirlenerek komutanlıklarca Gnkur. Bşk.lığının onayına sunulmuştur. 22 Ocak 1938'de geçici

⁴⁸⁴ 14.12.1937 Tarih ve 2/7834 No.lu Kararname. Bkz. Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası -I- (1936-1938)", s. 26.

⁴⁸⁵ İDH, K.9, G.027, B.2.

⁴⁸⁶ Gaziantep'te konuşlu bulunan 14.Süvari Tugayı'nın şifre kitabı olmadığını 6.Kor. K., Tugayla yaptığı son temasta anlamıştır. Kor. K. imzalı 25 Aralık 1937 tarihli yazıda; "Seferberlik ilanında gözetme ve örtü işleri için Tugayla mahrem (Gizli) şifreli haberleşmeler yapılacağından şifre olmadığından emirler de verilemeyecektir. M.M.V'nce iş bu Tugaya bir şifre kitabının verilmesi için müsaade ve iradelerini saygılarla arz ederim." denmiştir. Bkz. İDH, K.9, G.028, B.2.

⁴⁸⁷ İDH, K.9, G.028, B.1.

⁴⁸⁸ O dönemde hudut taburunda görev yapan personele ayrıca görev kartı düzenlenmekteydi. Bkz. Hudut Yüzbaşı Gazi Uluatam'ın Görev Kartı ve Resmî. (EK-3)

⁴⁸⁹ İDH, K.9, G.025, B.1.

olarak yüksek hareket kadrosuna çıkarılan 7.Tümen ile 39.Dağ Tugay birliklerinin 45 günlük eğitim programı uygun görülerek Gnkur. Bşk.lığınca hazırlanan emir 6.Kolordu Komutanlığı, II.Ordu Müfettişliği ile Genelkurmay Karargâhındaki şubelere gönderilmiştir. Emre göre birliklerdeki eratin bu eğitimi esnasında tek er ve manga safhasındaki muharebe eğitimlerinin en zorunlu olan bölümlerine daha fazla zaman ayrılarak gereğinden fazla görülenler sonraya bırakılacaktı. Bu erat için 45 günden sonra, Nisan ayının bitimine kadar geri kalan sekiz haftalık sürede er ve manga safhası takviyesiyle 26 haftalık eğitim programı esas hatları ile uygulanacaktı. Ayrıca yüksek hareket kadrosunun devam etmesi durumunda Mayıs ayından sonraki eğitim için de ayrı emir verilecekti.⁴⁹⁰

Askerî hazırlıklar sadece cephedeki bir duruma göre düşünülmemiş harp esnasında geri bölgelerde hizmetlerin yürütülmesi için de planlamalar yapılmıştır. M.M.V., 3 Aralık 1937'de 937 seferberliğine göre hazırladığı 3-A Geri Hizmet Proje ve eklerini Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Gnkur. Bşk.lığı 3-A geri hizmet projesinin 937 seferberliğine göre tadil ederek suretini 18 Nisan 1938'de M.M.V.'ne göndermiş proje ve eklerinin buna göre tadil edilerek gereğinin yapılmasını ve sonucundan Gnkur. Bşk.lığına da bilgi verilmesini istemiştir.⁴⁹¹ ,

Genelkurmay Başkanlığı Hatay'a karşı olası bir harekât için hazırlıklarına devam ederken askerî yönden yeni bir gelişme ortaya çıkmıştır. Genelkurmay Başkanının 8 Mayıs 1938 günü Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile yaptığı görüşmede; Hatay'daki seçimler nedeniyle Türklere yönelik devam eden saldırı ve öldürme olayları üzerine Sancak'taki emniyeti Fransızlar gönderecekleri bir taburla sağlayamazlarsa Fransa'ya haber verilmek şartı ile bir takviyeli alayın Türkiye tarafından Hatay'a yollanması ve emniyetin sağlanması konusu gündeme gelmiştir. 1937 yılı Aralık ayı içinde Ankara'da Genelkurmaylar arasında yapılan görüşmelerde de konu gündeme gelerek kayıt altına alınmıştı. Genelkurmay Başkanlığı bu iki konuyu göz önüne alarak Suriye sınırında konuşlu birliklere 9 Mayıs 1938'de gerekli hazırlık emrini vermiş ve emrin verildiği bilgisini aynı gün Dahiliye ve Hariciye Vekâletlerine göndermiştir.⁴⁹²

Genelkurmay tarafından 9 Mayıs 1938'de hazırlık emri acele ivedilik derecesiyle ilgili birliklere⁴⁹³ gönderilmiştir. Emir esas olarak 17-18 Aralık 1937 tarihlerinde Ankara'da yapılan Türk ve Fransız Genelkurmay görüşmelerinde, Hatay'a yönelik yapılacak olası bir harekâta görev alacak birlikler ile bunların hazırlıklarını içermekteydi. Birliklere Sancak'ın ayrı bir varlık

⁴⁹⁰ İDH, K.9, G.027, B.1.

⁴⁹¹ İDH, K.9, G.023, B.1.

⁴⁹² İDH, K.9, G.021, B.1. (EK-4)

⁴⁹³ Bunlar; I., II., III.Ordu Müfettişlikleri, 1., 3., 4., 5., 6., 7., 8., ve 9.Kolordu Komutanlıkları, İstanbul Komutanlığı ile 1., 2. ve 4. Tayyare Alay Komutanlıklarıdır.

olarak kabul edilmesinden sonra yapılması gereken seçim nedeniyle Türk unsuruna karşı yer yer meydana gelen saldırı ve öldürme olayları Sancak'ta karışıklığa neden olur ve Türkiye'nin bilgisi dahilinde Fransa mandater devlet olarak göndereceği bir taburla düzeni sağlayamazsa Türkiye tarafından da bir Takviyeli Piyade Alayının Hatay'ı işgal⁴⁹⁴ ve güvenliği tesis etmesinin hükûmetçe düşünüldüğü bildirilmiştir.⁴⁹⁵

Bu Takviyeli Piyade Alay Komutanlığının; İslâhiye 39. Dağ Tugay Komutanlığından üç piyade ve bir topçu taburu, 14.Süvari Tümen Komutanlığından bir süvari bölüğü, 6.Kolordu Komutanlığından telli ve telsiz karma bir muhabere bölüğü ile bir istihkam bölüğü, nakliye taburu otomobillerinden bir ikmal kolu ve bir sıhhiye müfrezesi, Dört Yol'daki 41.Piyade Alay Komutanlığından bir batarya⁴⁹⁶ve bir takviyeli piyade taburu ile 16. Hudut Taburunun Karasu vadisi batısındaki unsurlarından teşkili planlanmıştı. Emre göre alay hazırlığını tamamladıktan sonra; büyük kısmı (Dört Yol'daki piyade taburu ve Payas'taki hudut bölüğü ile batarya hariç) Hassa'da, Dört Yol'daki unsurları ile de Payas'ta toplanacaktı.⁴⁹⁷

Takviyeli Alay Komutanlığının vazifesi; emir aldığı anda derhal Payas'taki kısmı ile İskenderun'u ve Hassa'daki büyük kısmı ile de Kırıkhan üzerinden ilerleyip Antakya'yı işgal ederek Hatay'da güven ve emniyeti yeniden tesis etmek olarak belirlenmişti. Verilen emre göre Takviyeli Alay Komutanlığının harekâtının detayları İslâhiye Dağ Tugay Komutanlığınca hazırlanacak ve hazırlıklar II.Ordu Müfettişliği tarafından Gnkur. Bşk.lığına gönderilecekti. 29 Kasım 1937 tarihinde hazırlık emri almış ve seferber edilmesi muhtemel birlikler yürürlükteki 937 seferberlik esaslarına uygun şekilde hazırlıklarını tamamlayacaklardı. Ayrıca bu birliklerin subay ve erasına izin verilmeyerek sınır boyunca istihbarat faaliyetlerine önem verilecek ve yabancıların harekâtı yakın şekilde kontrol edilecekti.⁴⁹⁸ Harekâta katılacak birlik kademesinin Takviyeli Alay büyüklüğünde olacağı kararına karşın özellikle sınırdaki birliklerin de harekât kapsamında hazırlıklarını ve emniyet tedbirlerini artırmaları emirlerde yer almıştır.

Emrin detayları konusunda yanlış anlamaların önüne geçmek için birlikler ile Gnkur. Bşk.lığı arasında yazışmalar yapılmıştır. Örneğin, Kayseri'deki Kolordu Komutanlığı "*...şifreli emrin (D) fıkrasının anlaşlamadığını, (D) fıkrasındaki 41.Alaydan bir Batarya ile takviyeli bir Piyade*

⁴⁹⁴ Emirlerde geçen işgal kelimesi uluslararası ilişkiler ve devletler hukukundaki bir yeri zorla ele geçirme anlamında kullanılmamıştır. Askeri terminolojideki anlamı birliğin görev yapacağı bölgede konuşlanarak bölgenin güvenliğini sağlaması ve kontrol altında bulundurması faaliyetidir.

⁴⁹⁵ İDH, K.9, G.020, B.(1-2). (EK-5)

⁴⁹⁶ Batarya; topçu birliklerinde, piyade birliklerindeki bölük karşılığı olarak kullanılan bir kademedir. Bir topçu taburu, üç topçu bataryası ve bir karargâh ve servis bölüğünden oluşur.

⁴⁹⁷ İDH, K.9, G.020, B.1.

⁴⁹⁸ İDH, K.9, G.020, B.2.

Alayı yazısının takviyeli bir Tabur şeklinde olma olasılığı nedeniyle yanlışlığa yol açmamak için açıklanmasını...” 10 Mayıs'ta Gnkur Bşk.lığına yazı ile sormuştur.⁴⁹⁹ İzmir'deki Ordu Müfettişliği de “...şifreli emrin 2.Maddesinin (C) fıkrasındaki Kor. numarası dört olarak açılmıştır. Altı olmasına da ihtimal verilmektedir. (D) fıkrasının 41.Alaydan bir batarya ile takviyeli bir piyade taburu olması 3.maddeden karine ile anlaşılakta ise de şifrede alay diye açılmıştır. 3.maddeden Payas'tan harekete geçecek kısmın İskenderun üzerinden Antakya'ya işgal etmek üzere ilerleyeceği anlaşılmaktadır. Bu üç noktanın tartzihine (aydınlatma) emir ve müsaade buyrulması...” konusu 10 Mayıs'ta Genelkurmaya sorulmuştur.⁵⁰⁰

İzmir'deki Tayyare Alay komutanı da (Alb. C. Yakal) Hatay hazırlıklarının tamamlanması hakkındaki emirlerin 57.Tümen Komutanlığı aracılığı ile alındığını fakat “*Evvelce verilmiş olan emre göre bu hazırlığa 24.Bölük ile park ve tamirhanenin dahil olduğunun anlaşıldığı, ancak bölüğün tayyarelerinin okula gönderilmiş olması ve yeni gelen tayyarelerle de henüz uçuşların başlamamış olması nedeni ile emrin nasıl uygulanması gerektiği...*” 11 Mayıs'ta şifre ile Genelkurmaya sorulmuştur.⁵⁰¹ Verilen cevapta 937 seferberlik hazırlıklarına göre yapılan Hatay hazırlıklarına alayın dahil olmadığı 13 Mayıs 1938'de İzmir'deki tayyare alay komutanlığına bildirilmiştir.⁵⁰² Harekâta kapsamında 28 Mayıs 1938 tarihinden itibaren güneydeki hudut taburlarının özel hareket kadrosuna çıkarılmasına başlanmıştır.⁵⁰³

II.Ordu Müfettişliği 9 Mayıs 1938'de 39.Dağ Tugay Komutanlığına, Takviyeli Alay Komutanlığının Hatay'ın işgaline dair yapacağı harekâtı planlamasını emretmiştir. Emri Sakçagöz'de kadro gezisinde⁵⁰⁴ alan tugay komutanı, Takviyeli Alay Komutanlığının mutasavver Hatay işgali hazırlığı planını 11 Mayıs'ta Ordu Müfettişliğine göndermiştir. Plan; Teşkilat, Komuta ve Subay Vaziyeti ile Takviyeli Alayın Hatay Harekâtına Ait Tertibatını kapsamaktadır.⁵⁰⁵

Birlik Teşkilatı: Takviyeli Alayını teşkil edecek üç piyade taburundan birisi 7.Tümen

⁴⁹⁹ İDH, K.9, G.013, B.(7-8).

⁵⁰⁰ İDH, K.9, G.013, B.9.

⁵⁰¹ İDH, K.9, G.012, B.1.

⁵⁰² İDH, K.9, G.011, B.1.

⁵⁰³ BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.47, S.3, T.28.05.1938.

⁵⁰⁴ Kadro gezisi, Türk Ordusunda birliklere yeni katılan üst rütbeli personelin birliğin sorumluluk sahası ve muhtemel bir harekâta görevlendirileceği araziye tanımak için yapılır.

⁵⁰⁵ Alayın kuruluş krokisinde; Alay Karargâhı, üç Piyade Taburu (her birinde dokuz ağır ve 27 hafif makineli tüfek), Süvari Bölüğü, Topçu Taburu Karargâhı, Üç Topçu Bataryası (iki bataryada dört adet 7,5'luk Dağ Topu ve bir bataryada 10,5'luk Dağ Obüsü), Oto Nakliye Erzak Bölüğü, Oto Nakliye Cephane Bölüğü, Sıhhiye Büyük Sargı Yeri, Piyade Alayı Muhabere Takımı ve İstihkam Bölüğü tabiye (taktik) işaretlerle gösterilmiştir. Bkz. İDH, K.8, G.130, B.(1-6). (EK-6); **Her Sınıf İçin Tabiye İşaretleri Talimnamesi**, Talimname Serisi: K Ankara, Genelkurmay Matbaası, 1940.

Komutanlığınca hazırlanacaktı. 39.Dağ Tugay Komutanlığınca sadece 1. ve 2.Taburlar, 48.Dağ Alayının 1. ve 2.Taburlarının seferi mevcuda göre düzenlenmesiyle oluşturulacaktı. Her iki Taburun seferi mevcuda çıkarılması maksadıyla 16.Hudut Taburunun Akbez'deki iki bölüğünden faydalanılacaktı. 7.Tümen Komutanlığının teşkil edeceği piyade taburu, Takviyeli Alayın 3.Taburu olacaktı. (Hudut Taburunun, Musa Beyli'deki bölümüne görev verilmemiştir.) 39.Dağ Tugayı Topçu Taburunun müşekkel iki bataryası taburun 1. ve 2.Bataryalarını teşkil edecekti. Payas'ta toplanacak olan piyade taburuna bağlı bir dağ topçu bataryası da emre göre 7.Tümen Komutanlığınca sağlanacaktı. Topçu taburunun iki bataryası, alayın büyük kısmı ile Hassa bölgesinde ve 3.Bataryası Payas'ta bulunacaktı. Diğer birlikler müşekkel olarak alaya katılacaklardır.⁵⁰⁶

Komuta ve Subay Vaziyeti: 39.Dağ Tugay Komutanlığınca, 14.Dağ Alayı 1.Tabur Komutanı Bnb. Rüştü Konaralp bölgeyi tanıması nedeniyle 1.Tabur Komutanı olarak seçilmişti. Ordu Müfettişliği tarafından Tugay Vekâletine de uygun görüldüğü takdirde Alb. Vasıf Böke'nin atanması teklif edilmişti. Mevcut Tabur Komutanı Bnb. Hidayet Baştuğ 2.Tabur Komutanı olarak kalmıştı. 3.Tabur, 7.Tümen Komutanlığınca teşkil edileceğinden komutanının da tümence seçilmesi teklif edilmiştir. İşin ivediliği nedeniyle 48.Alay Komutanlığının 1. ve 2.Tabur Komutanlıklarının subay eksikliğinin bir bölümünün 14.Dağ Alay Komutanlığından tamamlanması (isim listesi hazırlanmıştır) düşünülmüştü. Ordu Müfettişliği izin verdiği takdirde bu subaylar 48.Alay Komutanlığının emrine alınacak ve sekiz yüzbaşı (bölük komutanı) ve emir subayı ve 15 teğmen veya asteğmen (takım komutanı) tugay emrine verilecektir. Tugay Dağ Topçu Tabur Komutanının hasta olması nedeniyle yerine bu görevi yapabilecek bir topçu binbaşısının gönderilmesi, Taburun 2.Batarya Komutanı hastanede olduğundan, yerine bir topçu yüzbaşı ile her iki batarya için noksan olan birer muvazzaf takım subayının tayin edilmesi talep edilmiş ve 937 subay seferberliğine göre düzenlenen istihdam yeri cetvelinde yazılı subayların tugaya katılmalarına ihtiyaç olduğu vurgulanmıştı.⁵⁰⁷

Takviyeli Alay Komutanlığının Hatay Harekâtına Ait Tertibatı: Büyük kısmı ile Hassa'da ve takviyeli bir tabur ile Payas'ta toplanacak olan Takviyeli Alay Komutanlığı, Payas-İskenderun ve Hassa-Kırıkhan-Antakya istikametinde iki kolla yürüyecek ve her iki kol arasında temas sağlamak ve Kavur Dağları doruk çizgisi istikametini muhafaza maksadıyla da Kiyek üzerinden ve Söğüt-Araplı Uşağı-Kara Gedik-Akkaya Gediğini kapsayan yayla istikametiyle Bilan'a takviyeli bir piyade bölümü gönderilecekti. Takviyeli Alay, İskenderun-Bilan-Kırıkhan hattını

⁵⁰⁶ İDH, K.8, G.130, B.1.

⁵⁰⁷ İDH, K.8, G.130, B.2.

geçerken, Kırıkhan'dan itibaren Reyhaniye bölgesindeki güvenliğini sağlamak için o istikamete yine takviyeli bir piyade bölüğü gönderilecek ve diğer büyük büyük kısmı ile Amık Gölü'nün batısından Antakya'ya intikal edecekti. Yazıda, Hatay içinde ve Suriye bölgesinde tugayca istihbarat memurları istihdam edildiği taktirde tugaya ödenek ayrılması için izin istenmişti. 39.Dağ Tugay Komutanlığı; teşkilatı ve tasarlanan harekât planı açıklanan Takviyeli Piyade Alay Komutanlığının Payas ve Hassa bölgesine yapılacak harekâtının tarih ve zamanının belirtilmesi ile özellikle büyük kısmın Hassa bölgesine intikalinden sonra iaşenin düzenlenmesi için Nakliye Taburundan gönderilecek kamyonların derhal İslâhiye'ye gönderilmeleri konusunda emir verilmesini teklif etmiştir.⁵⁰⁸

TAKVİYELİ PİYADE ALAYI KOMUTA VE SUBAY VAZİYETİ			
Takviyeli A. K.	Alb. Rafet Bingöl (Mülhak tayin)		
Emir Sb.	14. A. 3. Bl. K. Yzb. Necati (Muvafakat buyrulmasına veya Kor. emrindeki diğer kıtalardan)		
Lv. Md.	Münasip bir Yzb. tayini		
Esleha Sb.	Münhal tayin		
1.Tb. K.	Bnb. Rüştü Konaralp	2.Tb. K.	Bnb. Hidayet Baştuğ
Emir Sb.	Diğer kıtaattan tayin	Emir Sb.	Kor. K.lığından tayin
1. Bl. K.	Yzb. Etem Demir	5.Bl. K.	Münhal
1. Tk. K.	Atğm. Necati	1.Tk. K.	Sabri Koçak
2. Tk. K.	Atğm. Cahit	2.Tk. K.	Tğm. Hüseyin
3. Tk. K.	Diğer kıtaattan tayin	3.Tk. K.	Kor. K.lığı tayini
2. Bl. K.	14. A.'dan Yzb. Arif Dörtel	6. Bl. K.	Nezif Ben (Hastadır yerine bir Yzb. tayini)
1. Tk. K.	Kor. K.lığı tarafından 14.A. Atğm. Kemal	1. Tk. K.	Kor. K.lığı tayini
2. Tk. K.	Tğm. Hayri	2.Tk. K.	Tayin
3. Tk. K.	Kor. K.lığı tarafından tayin	3.Tk. K.	Tayin
3. Bl. K.	Yzb. Cavit	7. Bl. K.	Münhal Kor. K. lığı tayini
1. Tk. K.	Kor. K.lığı tayini. (14. A. Tğm. Nevzat)	1.Tk. K.	(14.A.dan Yzb. Naci)
2. Tk. K.	Kor. K.lığı tayini	2.Tk. K.	Tğm. Şevki
3. Tk. K.	Kor. K.lığı tayini	3.Tk. K.	Münhal
4. Bl. K.	Yzb. Osman	8.Bl.K.	Kemal Aday
1. Tk. K.	Kor. K.lığı tayin (14.A.'dan Atğm. Yavuz)	1.Tk. K.	Atğm. Fehmi
		2.Tk.K.	Tayin

⁵⁰⁸ İDH, K.8, G.130, B.3.

2. Tk. K.	Kor. K.lığı tayini	3.Tk.K.	Tayin
3. Tk. K.	Kor. K.lığı tayini		
Top. Tb. K	Bnb. Tayini		
Emir Sb.	Tğm. Sebahattin		
1. Bt. K.	Yzb. Bahattin		
1. Tk. K.	Teğmen Fuat		
2. Tk. K.	Tayin		
2. Bt. K.	Yzb. Tayini		
1. Tk. K.	Tayin		
2. Tk. K.	Tayin		
Hafif Cephane Kolu K.	Tayin		

Tablo-5: Hatay harekâtına katılacak Takviyeli Piyade Alayı komuta ve subay vaziyeti.⁵⁰⁹

6.Kolordu Komutanlığının harekâta dair değerlendirmesinde ise, Payas Grubu büyük kısmıyla sahil yolunu takip ederek 1.gün İskenderun'a, bir ağır makineli tüfek takımı ile takviyeli 4. Hudut Bölüğü, Gâvur Dağı batı eteklerini takip ederek 1.gün Küsür Tepe bölgesine ve 2.gün Bilân'a gidecektir. Büyük kısım 1.gün Kırık Han'a ve 2. gün Antakya'ya gidecek ve alay büyük kısmıyla Antakya'da kalarak 3.gün bir bölüğünü Süveydiye'ye gönderecekti. 16.Hudut Taburu Ekbez'deki unsurları ile 1.gün Gâvur Dağı doğu eteklerini takiben Kırık Han'a gidecek ve 2.gün bir süvari takımı ile takviye edilerek Yeni Köy üzerinden Reyhaniye'ye gönderilecekti. Kuvvetler elde her zaman bütün olarak bulunacak ve çeşitli kollar yürüyüş ve konaklama sırasında tüm yönlere karşı kuvvetli keşif ve emniyet düzeni alacaktı. Süvari Bölüğü keşif ve irtibat için alay emrinde bulundurulacaktı.⁵¹⁰

II.Ordu Müfettişliği, hemen hemen aynı olan 6.Kolordu ve 39. Dağ Tugay Komutanlıklarının Hatay harekâtına dair hareket tarzı tekliflerini ve bunlardan farklı olan kararına esas olan kendi hareket tarzını 19 Mayıs'ta Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir.

II.Ordu Müfettişliği; dağ yollarından kuvvetlerin yürütülmediği, yürüyüşlerde yakın yan emniyetleri almanın yeterli olduğu farklı bir hareket tarzı önermiştir. Buna göre; İskenderun'a ulaştıktan sonra ağır makineli tüfek ile takviyeli Payas Hudut Bölüğü Bilan'a gönderilecek, 16.Hudut Taburu Kırıkhan'da bırakılacak ve büyük kısmıyla Antakya'ya ulaştıktan sonra

⁵⁰⁹ İDH, K.8, G.130, B.5.

⁵¹⁰ İDH, K.8, G.129, B.3.

duruma göre Reyhaniye veya Süveydiye'ye kuvvet yollanacaktı.⁵¹¹

Harekât tarzının Genelkurmayca uygun görülmesi üzerine II.Ordu Müfettişliği 20 Mayıs'ta Hatay Harekât Planı'nı hazırlamıştır. Harekât planı, Takviyeli Alayın ileri hareketini iyi ve kısa istikametlerden yapması ve toplu bulunulması esasına dayandırılmıştı. Payas Grubu.; 41.Alaydan bir piyade taburu, 16.Hudut Taburunun Dört Yol'daki bölüğü, Süvari Bölüğünden 10 atlı, 7.Tümenen bir dağ bataryası, İstihkâm ve Muhabere Bölüklerinden birer takım, Sıhhiye Müfrezesinden bir kısım, İkmal Kolundan bir kısım ile oluşturulmuştur. Payas Grubu; kıyı yolunu takip ederek harekâtın 1.günü İskenderun'u işgal edecek, aynı gün bu grup Hudut Bölüğünü Bilân'a gönderip burayı işgal edecek ve Kırık Han'daki Hudut Taburu ile irtibat tesis edecekti. Hassa Grubu; 39.Dağ Tugayından üç tabur, 16.Hudut Taburunun Akbez'deki iki bölüğü, Süvari Bölüğü, Dağ Topçu Taburu (iki bataryalı), İstihkâm ve Muhabere Bölükleri (Dağ Tugayının Muhabere Takımı dahil), Sıhhiye Müfrezesi ve İkmal Kolundan (Bağlı birliklerden Payas Grubuna verilen kısımlar hariç) oluşturulmuştu. Hassa Grubu; Hassa-Kırık Han-Antakya yolu ile ilerleyerek harekâtın 1.günü Kırık Han'ı, 2.günü Antakya'yı işgal edecekti. Hudut Taburu (İki bölük) Kırık Han'da kalacak, buranın düzenini ve geri yollarının emniyetini sağlayacak, Payas Grubu ile irtibat tesis edecektir. Reyhaniye ile Süveydiye'ye, Antakya'ya gidecek büyük kısımdan gerekli olduğu kadar kuvvet sevk edilecek, irtibat için Takviyeli Alayın muhabere imkanlarından yararlanılacaktı. Yerel muhabere hatlarından ancak tâli konularda yararlanılacaktı.⁵¹²

Payas Grubunun Dört Yol'dan, Hassa Grubunun İslâhiye'den ikmal yapması planlanmış olup verilecek para ile mahallinden de temin edilecekti. Hasta insan ve hayvanlar Payas Grubu tarafından Dört Yol'a, Hassa Grubu tarafından ise İslâhiye'ye gönderilecekti. Takviyeli Alay Komutanlığı emir ve komuta yönünden 39.Dağ Tugay Komutanlığına bağlanmıştı.

II.Ordu Müfettişliği, Takviyeli Alay Komutanlığının genel olarak vazife ve yetkileri ile Fransız işgal kuvvetleriyle ilişkisinde uygulanacak esaslarla ilgili daha açık talimat verilmesini Genelkurmaydan talep etmiştir. Müfettişlik, Takviyeli Alayın emir ve komutasını alacak kişi hakkında da görüş bildirmiştir. Uzun süredir Dağ Tugay Komutanlığında bulunması, araziye ve

⁵¹¹6.Kor. ve 39.Dğ. Tug. K.lıkları; Payas'ta toplanacak gruptan Hd. Bl. ile İki Tepe üzerinden Bilan'a, diğer kuvvetle İskenderun'a varmak, Hassa'da toplanacak büyük gruptan Hd. Tb. ile Gâvur Dağı doğu eteklerinden Kırıkhan'a ulaştıktan sonra bir Bl.nü bir Sv. Tk.'la takviyeli olarak Reyhaniye'ye göndermek, diğer Bl.nü Kırıkhan'da bırakmak, geri kalan büyük kısmı ile 1.gün Kırıkhan'a, 2.gün Antakya'ya varmak, bir Bl. de Süveydiye'ye göndermek şeklinde bir hareket tarzı önermişlerdir. Bkz. İDH, K.9, G.005, B.1.

⁵¹² II.Or. Mf.liği 21 Mayıs'ta da Hatay'ın işgali için Tak. A. K.lığının ileri hareketine dair, 39.Dğ.Tug. K.lığı, 6.Kor. K.lığı ve Or. Mf.liğinin detaylı değerlendirmelerini Milas'tan Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Bkz. İDH, K.9, G.004, B.2.; İDH, K.8, G.129, B.(1-2).

bölgedeki şahısları da tanimasından dolayı Hatay'a gidecek Takviyeli Alay Komutanlığında, 14.Dağ Alay Komutanı Alb. Refet Bingöl'ün bulunması uygun görülerek kendisinin Tugaya çıkarılmasının⁵¹³ bu işlerden sonraya bırakılması teklif edilmiştir.⁵¹⁴

Hatay'a müdahale birliği olarak girecek olan 48.Dağ Alay Komutanlığının subay kadrosunun tamamlanması ile yakından ilgilenilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Takviyeli Alay Komutanlığına komuta etmesi için atama teklifi yapılan 14.Dağ Alay Komutanı Alb. Refet Bingöl'ün Tugay Komutanlığına tayinin çıkması nedeniyle İslâhiye'de bırakılmasına imkân kalmadığını 24 Mayıs'ta II.Ordu Müfettişliğine bildirmiştir. Müfettişliğin teklifi üzerine 48.Dağ Alay Komutanlığına kurmay albay rütbesinde bir subayın⁵¹⁵ tayini ile 48.Dağ Alay 1.Taburunun ivedi atanacak bir kurmay subay tarafından sevk ve idare edilmesi Gnkur. Bşk.lığı tarafından uygun görülmüş ve buna göre işlemlerin yerine getirilmesi için emirler yayımlanmıştır.⁵¹⁶

2.2.4. Harekât İçin Teşkilatlanma

Genelkurmay Başkanlığı, harekâta katılacak birliklerin teşkilat, malzeme, kadro ile intikal eğitim, muharebe destek (topçu, istihkâm, muhabere) ve muharebe hizmet desteği (personel, lojistik, sivil işler, sıhhi tahliye ve tedavi) konularında aksaklık olmaması için ağırlıklı olarak merkezi bir planlama usulü takip ederken özellikle ikmal işlerinde Takviyeli Alay Komutanlığına âdem-i merkezi icra imkânı ve yetkisi vermiştir.

Farklı bölgelerde konuşlu olup Takviyeli Alay Komutanlığının kuruluşuna girecek birliklerin intikalleri çok detaylı planlanmıştır. Dönem içerisinde kara yollarının yetersizliği nedeniyle intikaller, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasına çok önem verdiği demiryolları kolaylıklarından istifadeyle süratli bir şekilde yapılmıştır. Bu durum Türkiye'nin kısıtlı bütçe ve teknik imkânlarla demiryolu inşası ve mevcutların yenilenmesindeki kararının doğruluk ve haklılığının bir göstergesidir.

Elde çok kısıtlı süre olmasına rağmen birlik ihtiyaçlarının tespiti ve bunların giderilmesi için yapılan planlama ve alınan önlemler dikkat çekici bir başarıda gerçekleşmiştir. Takviyeli Alay

⁵¹³ Subayın rütbesinin yükseltilmesi ve bir üst komutanlık görevine atanması.

⁵¹⁴ İDH, K.8, G.129, B.2.

⁵¹⁵ Takviyeli Alay Komutanlığına Kur. Alb. Şükrü Kanatlı atanmıştır. Şükrü Kanatlı'nın kızı Zeynep Günay ve yeğeni Aydın Kanatlı, "...Hatay harekâtına katılacak birliğin başında Kur. Alb. Şükrü Kanatlı'nın olmasını Atatürk'ün istediğini..." söylemesine karşın bu durumla ilgili bir belgeye ulaşılamamıştır. Şükrü Kanatlı; Atatürk'le ilk defa 1936'da Konya'da 5.Tüm. 17.A. K. Muavinliği görevini yaparken karşılaşmıştır. Bkz. 39.Mknz. P.Tug. K.lığı Tarih Araştırma Grubu, **Hatay'ın Albay Paşası Ahmet Şükrü Kanatlı**, Yayın No. 2, İskenderun 2010, s. 38.

⁵¹⁶ İDH, K.8, G.128, B.1; İDH, K.9, G.001, B.1; İDH, K.8, G.068, B.1.

Komutanlığının kısa sürede teşkil ve teçhizinde Gnkur. Bşk.lığının müstakil bir yapıda olmasının ve M.M.V.'nin uyumlu çalışmalarının oluşturduğu sinerji planlamaya ve icraya olumlu yönde yansımıştır.

Kayseri'deki 6.Kolordu Komutanlığı, Takviyeli Alay Komutanlığının kuruluşuna girmek için Hatay'a gönderilecek olan muhtelit (karma) muhabere bölüğünün İzmir'den İslâhiye'ye trenle sevk için hazır olduğunu⁵¹⁷ ve ayrıca kolordu otomobil bölüğünden dört kamyon ve dokuz erin Takviyeli Alayın otomobil kolunu oluşturmak için Kayseri-İslâhiye'ye nakil için bekledikleri haberini 12 Mayıs 1938'de Genelkurmaya bildirmiştir.⁵¹⁸

Genelkurmay Başkanlığı, 13 Mayıs'ta Takviyeli Piyade Alay Komutanlığının garnizonlarda hazırlıklarını tamamlamasından sonra verilecek olan ikinci bir emirle Hassa ve Payas bölgelerinde toplanmalarını ve bu nedenle garnizonlarında hazırlıklarla meşgul olmalarını II. ve III.Ordu Müfettişlikleri ile 6.ve 7.Kolordu Komutanlıklarına emrederek gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁵¹⁹

II.Ordu Müfettişliği, Takviyeli Alayın sorumluluk bölgesindeki bağlı birlik komutanlıklarından teşkil edilmesi nedeniyle, yapılan hazırlıkların her safhasında Gnkur. Bşk.lığını bilgilendirmiştir. Müfettişliğin 15 Mayıs 1938'de Gnkur. Bşk.lığına gönderdiği yazıda, 6.Kolordu Komutanlığının, 39.Dağ Tugay Komutanlığına verdiği emre göre; Takviyeli Piyade Alay Komutanlığının iki taburunun Dağ Tugay Komutanlığından bir taburunun 41.Alay Komutanlığından ve 16.Hudut Taburunun Meydan-ı Ekbez'deki iki bölüğünün Dağ Tugay Komutanlığından oluşturulacak iki taburu tamamlamasında kullanılmasının düşünüldüğü bildirilmiştir. Buna göre Takviyeli Alay Komutanlığının üç piyade taburu ve 41.Alay Komutanlığından bir piyade taburu olmak üzere toplam dört taburlu olması ve hudut bölüklerinin bir bütün olarak kullanılması gerekli görülmüştür. Ordu Müfettişliği ayrıca hizmetlerin yapılması ile bölge hakkında bırakacağı etki açısından Takviyeli Alay Komutanlığının emrine bir motosiklet, kamyon ve zırhlı otomobil takımının dahil edilmesinin uygun olacağını Genelkurmaya teklif etmiştir.⁵²⁰

Genelkurmay Başkanlığı, Takviyeli Alay Komutanlığının Ordu Müfettişliğinin teklifindeki gibi üç piyade taburunun İslâhiye'deki 39.Dağ Tugay Komutanlığına, bir taburunun da

⁵¹⁷ İDH, K.9, G.010, B.1.

⁵¹⁸ İDH, K.9, G.010, B.2.

⁵¹⁹ İDH, K.9, G.009, B.1.

⁵²⁰ İDH, K.9, G.009, B.2.

Dörtyol'daki 41.Piyade Alay Komutanlığınca hazırlanmasını ve alayın dört taburlu olmasını 16 Mayıs'ta II.Ordu Müfettişliğine ve 6.Kolordu Komutanlığına emretmiştir. Böylece alay, dört taburdan oluşacak ve hudut birlikleri de bir bütün olarak kullanılacaktı. İslâhiye bölgesinde bir zırhlı taburun oluşturulmasına devam edilmesi nedeniyle şimdilik Takviyeli Alay'ın kuruluşuna zırhlı birlik dahil edilmesine olanak olmadığı yazıda belirtilmiştir.⁵²¹ Ancak her olasılığa karşı kuruluşunda tanklar bulunan 2.Süvari Tümeninin de de her an görev alacakmış gibi Hatay hazırlıklarına dahil edildiği yazışmalardan anlaşılmaktadır. Hatay hazırlıklarına dahil olan 2.Süvari Tümen Komutanlığının kuruluşundaki zırhlı tugaydaki tankların bakımları için makinistlerin zırhlı tugay tamirhanesine verilerek, tamirhanenin takviye edilmesi ile tugaya seyyar tamirhane, benzin tankı ve arıza giderme takımı verilmesi hakkında 3.Kolordu Komutanlığının teklifini Gnkur. Bşk.lığı 24 Mayıs 1938'de planlamaya alarak işlemlere başlamıştır.⁵²²

Gnkur. Bşk.lığı, Hatay Projesine dahil olup, daha önce seferber edilmesi muhtemel birlikler arasına Hava Okulu emrindeki 1.Tatbikat Bölüğünün de eklenmiş olduğunu 19 Mayıs'ta II.Ordu Müfettişliğine, 4.Kolordu Komutanlığına ve Hava Okul Komutanlığına bildirmiştir. Bölüğün seferî hazırlıklarının "937 Seferberliğine" göre gözden geçirilmesinin tamamlanması emredilmiştir.⁵²³ Kolordu Komutanlığı, 21 Mayıs'ta Gnkur. Bşk.lığına gönderdiği şifrede, Hava Okul Tatbikat Taburunun 1. ve 2.Bölükleri ile 101., 102., 103. ve 105. Kara Keşif Bölüklerinin çekirdek kadro olmaları nedeniyle hangilerinin seferberlik hazırlıklarının gözden geçirileceğinin netleştirilmesini talep etmiştir.⁵²⁴ 24 Mayıs'taki cevabi yazıda, Hatay hazırlığına seferde 101.Kara Keşif Bölüğü ismini alan bölüğün dahil edildiği ve barış zamanında bu bölüğün çekirdeğini Hava Okul Komutanlığı emrindeki 1.Tatbikat Bölüğünün oluşturduğu bilgisi gönderilmiştir.⁵²⁵

Hatay'daki durumun harbe neden olacak şekilde hassas bir safhaya girmesi nedeniyle, Hatay harekâtına katılacak birliklere ilaveten özellikle güneydeki birliklerin mevcut kadrodan yüksek kadroya çıkarılması için yeni kararlar alınmıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün huzurunda 25 Mayıs 1938 gecesinde Başvekil, Hariciye Vekili ve Genelkurmay Başkanı ile yapılan toplantıda Hatay durumu⁵²⁶ nedeniyle yüksek kadroya çıkarılması arz edilen birlikler arasına hudut

⁵²¹ İDH, K.9, G.007, B.1.

⁵²² İDH, K.8, G.126, B.(1-2).

⁵²³ İDH, K.9, G.004, B.1.

⁵²⁴ İDH, K.8, G.123, B.1.

⁵²⁵ İDH, K.8, G.122, B.1.

⁵²⁶ Milletler Cemiyeti kararı gereği Nisan ayında yapılması gereken seçimlere 3 Mayıs 1938'de başlanmış ancak seçimde Türklere uygulanan baskılar nedeniyle Türk Fransız ilişkileri tekrar gerginleşmiştir. Atatürk, vefatından beş ay kadar önce 20 Mayıs'ta Mersin'e gelmiş, ayakta askeri birliklerin geçit törenlerini izlemiş, 24 Mayıs'ta Adana'ya

taburlarının da katılması kararı alınmıştır. Bu taburlar; Birecik'teki 9.Hudut Taburu, Viranşehir'deki 14.Hudut Taburu ile Cizre'deki 7.Hudut Taburudur. Yüksek kadroya çıkarılacak tüm birlikler için gerekli olan ödenek hükûmetten alınır alınmaz acemi eratin celbine hemen başlanması için bunların en geç 10 Haziran tarihine kadar birliklerine katılmaları ve eğitime başlamaları istenmiştir. Genelkurmay Başkanlığınca, celp hazırlıklarına başlanması için hazırlanan emir ilgili birliklere gönderilmek üzere hazırlanmıştır. Emirde celp edilecek eratin 20 haftalık bir programla eğitimlerine devam edilerek Mayıs celbi eratıyla birlikte denetlenecekleri belirtilmiştir.⁵²⁷ 28 Mayıs 1938'de de hususi hareket kadrosuna çıkarılan Hudut Taburlarına acemi erlerin gönderilmesine dair gizli kararname kabul edilmiştir.⁵²⁸

Genelkurmay, Takviyeli Alay Komutanlığının olası kimyasal harp maddeleri ile kirletilmiş bir ortamda dahi görevini yapabilmesi için gaz maske ihtiyaçlarını da planlamada dikkate almıştır. Bu durum, o günün şartlarında Gaz Komutanlığının teşkili ve maske fabrikasının faaliyete başlaması için verilen çabaların önemini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. 25 Mayıs'ta Atatürk'ün huzurunda yapılan toplantıda alınan karar gereğince, Hatay hazırlıklarına 7.Tüm. ile 39.Dğ. Tug. ve tüm hudut birliklerinin dahil edilmiş olması nedeniyle bu birliklerin gaz maske ihtiyaçları için ayrı bir planlama yapılmıştır.⁵²⁹

Hatay'a gönderilecek Takviyeli Alay Komutanlığının kuruluşuna dahil edilen birlikler hazırlıklarını tamamlayarak 26 Mayıs'tan itibaren garnizonlarında beklemeye başlamışlardır. Alaya dahil edilen Muhabere Bölüğünün İzmir'den, İstihkâm Bölüğünün Adana'dan, Otomobil İkmal Kolunun Kayseri'den İslâhiye'ye ve bir Dağ Bataryasının Adana'dan Dört Yol'a trenle taşınması için gereken vagon miktarı listesi hazırlanarak Genelkurmay'a gönderilmiştir.⁵³⁰

geçerek buradaki topçu birliklerini denetlemiş ve gerektiğinde askerî müdahalede bulunulacağı şeklinde Fransa'ya göz dağı vermiştir.

⁵²⁷ İDH, K.8, G.125, B.1. (EK-7)

⁵²⁸ BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.47, S.3, T.28.05.1938.

⁵²⁹ 6.Kor. K.1ğının 26 Mayıs 1938 tarih ve 602 sayılı şifresinden birliklerin maske ihtiyaçlarına dair Genelkurmay Başkanlığına bir yazı yollamış olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İDH, K.8, G.124, B.1.

⁵³⁰ Kolordu komutanlığı gönderdiği yazıda 18, 20, 24, 25, 26 Mayıs'ta arz edilen noksanlar hariç olarak Hatay'a gönderilecek Tak. A. birliklerinin garnizonlarında hazır olarak beklediklerini belirtmektedir. Ancak bu noksanlıkları bildiren yazılara ulaşılammıştır. Bkz. İDH, K.8, G.114, B.(1-2).

İSLÂHİYE VE DÖRTYOL'A TRENLE İNTİKAL İÇİN GEREKLİ VAGON MİKTAR VE CİNSİ									
NAKLEDİLECEK KITA	BİNDİRME İSTASYONU	İNDİRME İSTASYONU	MUHTELİF VAGONLAR						SUBAY KOMPARTMANI
			TOP İÇİN	ERAT İÇİN	HAYVAN İÇİN	MALZEME İÇİN	ARABA İÇİN	OTO İÇİN	
Muhtelit Mu. Bl.	İzmir	İslâhiye	—	3	3	1	1	—	3
7. Tüm. Dğ. Bt.	Adana	Dört Yol	2	5	13	1	—	—	1
İs. Tb. dan İs. Bl.	Adana	İslâhiye	—	3	1	—	—	—	1
Kor. Nk. Tb.dan Oto. Tk.	Kayseri	İslâhiye	—	—	—	—	—	2	1

Tablo-6: 48.Takviyeli Dağ Alayının kuruluşuna girecek birliklerin İslâhiye ve Dört Yol'a trenle intikali için gerekli vagon miktarı ve cinsi.

Harekâta hazırlanan birliklerin eğitimlerinin aksatılmaması maksadıyla personel celbi için gerekli önlemler alınmıştı. M.M.V. Ordu Dairesi., 28 Mayıs'ta güney hudut bölgesindeki birliklerin özel harekât kadrosuna çıkarılması ve 6.Kolordu ağır topçu taburu ile zırhlı taburun teşkili için Gnkur. Bşk.lığına bir yazı göndermiştir.⁵³¹ Bu yeni durum gereği acemi erlerin eğitimlerine dair plânlamaya Gnkur. VII.Ş. Md.lüğü (Talim ve Terbiye Şube) tarafından 31 Mayıs'ta başlanmıştır.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nce 29 Mayıs 1937'de kabul edilen Sandler raporuna göre Sancak'ta yapılması gereken birinci derecedeki seçimler gecikmeyle 3 Mayıs 1938 tarihinde başlamış olmasına rağmen seçimlerde hem Fransız mandater memurları hem Vatani taraftarı Araplar, Türklere ve Türklerle iş birliği yapanlara karşı baskı ve şiddet uygulamaya başlamışlardır. Buna ilave olarak Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun da Türklere karşı olan haksız uygulamaları tüm Sancak'a yayılan olayların çıkmasına neden olmuştur. Çıkan olaylar sonucunda ölü ve yararlılar olmuştur. Hatay'daki durumun gergin bir safhaya girdiği dönemde Atatürk güneyde incelemelerde bulunmak maksadıyla hasta olmasına rağmen şahsi meselem dediği Hatay Harekâtı hazırlıklarını görmek için 20 Mayıs'ta Mersin'de 24 Mayıs'ta Adana'da toplanan askerî birlikleri denetlemiş ve bölgeye müdahale için Türkiye'nin hazır olduğuna dair Fransa'ya gözdağı vermiştir.⁵³²

⁵³¹ İDH, K.8, G.116, B.1.

⁵³² Soyak, a.g.e., s. 643

6.Kolordu Komutanlığı, Hatay sorunu nedeniyle Mayıs ayında Atatürk'ün güney illerine yaptığı seyahatte Adana'ya geldiğinde tümen topçu alayı ile istihkâm taburunun isteği üzerine resmî geçit yaptığını, Mersin'e geldiğinde ise sadece bir piyade taburunun “*duruş ve geçişini denetleyeceğini*” söylediğini 27 Mayıs'ta bildirmiştir.⁵³³ Bu gelişmeler devam ederken 28 Mayıs 1938'de güneydeki hudut taburlarının hususi hareket kadrosuna çıkarılması için bu birliklere gerekli acemi erlerin gönderilmesine dair gizli kararname kabul edilmiştir.⁵³⁴ Gelişen siyasi ve diplomatik girişim ve gelişmelere paralel olarak Mayıs ayının sonunda Türk askerinin artık Hatay'da görev yapması kesinleşmeye başlamıştır. Kesintiye uğrayan seçimlerde yerli polis ve jandarmada çoğunluğu oluşturan Türk düşmanlarının faaliyetleri ve Milletler Cemiyeti seçim komisyonunun tutumu nedeniyle Türkiye seçim komisyonuyla ilişkilerini kesmiş, asayişsizlik artarken adam öldürme olayları ve çatışmalar devam etmiştir. Fransa bir anlamda bu çıkmazdan kurtulmak için, Hatay'da asayişi Türkiye ile sağlamayı önermiştir.

Gerektiğinde Fransız askeri ile iş birliği yapmak için Mrşl. Fevzi Çakmak'la Fransız Suriye Orduları Komutanı arasındaki görüşmelerde bahsi geçen Türk Takviyeli Alayının Hatay sınırında derhal harekâta hazır hale getirilmesinin istendiğine dair Başvekil Celal Bayar imzalı bir yazı 31 Mayıs 1938'de doğrudan Gnkur. Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak'a gönderilmiştir. Yazıda bu birliğin ortaya çıkacak yeni durumlara göre takviye edilmesi zorunluluğu durumunda yine sınırda ihtiyat olmak üzere yeterli birliğin toplanması için ilgililere emir verilmesi talep edilmiştir. Başvekil son olarak gönderilen tebliğin alınıp uygulanmaya başlandığının ve Hatay sınırındaki birliğin ne zaman harekât için hazır olabileceğinin bildirilmesini istemiştir.⁵³⁵

Genelkurmay II.Başkanı Org. Asım Gündüz, Başvekil Celal Bayar imzalı yukarıdaki hükümet direktifini ve kıtaların o ana kadarki hazırlıklarını içeren bilgi yazısını aynı gün İstanbul'da Yavuz Harp Gemisinde bulunan Mrşl. Fevzi Çakmak'a göndermiştir. Yazıya göre, 9 Mayıs 1938'de Takviyeli Alayın hazırlanması için emir verilmiş ve bu emirde İslâhiye Dağ Tugay Komutanlığından teşkil edilecek üç piyade ve bir topçu taburu ile 14.Süvari Tümeninden bir süvari bölüğü ve 6.Kolordu Komutanlığından bir muhabere bölüğü ile bir istihkâm bölüğü ve nakliye taburu otomobillerinden bir ikmal kolu ile bir sıhhiye müfrezesi ve Dört Yol'daki 41.Piyade Alayından bir batarya ile takviyeli bir piyade taburu ve 16.Hudut Taburunun Karasu batısındaki unsurlarının garnizonlarında harekete hazır bulunmaları tebliğ edilmişti. II.Ordu Müfettişliğinin teklifi üzerine Payas'ta toplanacak grubun 41.Alay Komutanlığından bir piyade taburu, 16.Hudut Taburunun Payas'taki bölüğü ve süvari bölüğünden 10 atlı, 7.Tümen

⁵³³ İDH, K.8, G.080, B.1.

⁵³⁴ BCA, F.30-18-1-2, K.83, G. 47, S.3, T.28.05.1938.

⁵³⁵ İDH, K.8, G.115, B.1. (EK-8)

Komutanlığından bir dağ bataryası, istihkâm ve muhabere bölüklerinden birer takım, sıhhiye müfrezesinden bir kısım ve bir kısım ikmal kolundan oluşması ve Hassa'da toplanacak grubun da 39.Dağ Tugayından üç tabur, 16.Hudut Taburunun Ekbez'deki iki bölüğü, süvari bölüğü, dağ topçu taburu, istihkâm ve muhabere bölükleri, sıhhiye müfrezesi ve ikmal kolundan oluşması ve bunların gerektiğinde Hatay'a sevk edilmeleri için hareket tarzları planlanmıştır.⁵³⁶

Başvekilin talebi üzerine Hassa ve Payas bölgelerinde toplanmaları için emir verilecek bu kuvvetlerin ileride meydana gelecek yeni durumlara göre takviye edilebilmesi için de Maraş'taki piyade alayının İslâhiye'ye ve Dört Yol'daki piyade alayının geride kalan unsurlarının Payas'a ve her iki bölgeye 7.Tümen Komutanlığı topçusundan birer taburun yanıştırılması düşünülmüştür. M.M.V. henüz belirtilen konularda ödenek alamadığından birliklerin ulaştırma araçları ve diğer ihtiyaçları daha tamamlanmamış olduğunu alınacak tertibat ile Başvekâlete arz edilmesi konusu Mrşl. Fevzi Çakmak'ın onayına sunulmuştur.⁵³⁷

Başvekilin yazısına cevap olarak, "Gerektiğinde Hatay'da Fransız askeri ile görev yapmak üzere garnizonlarında hazırlanmaları daha önceden tebliği edilmiş olan takviyeli bir piyade alayının, Hassa ve Payas bölgelerinde toplanması için emir verildiğine dair yazı Genelkurmay tarafından 1 Haziran'da Başvekâlete ve M.M.V.'ne gönderilmiştir. Yazıda, Hatay bölgesinde toplanacak olan bu kuvvetin emrin tebliğinden beş gün sonra sınırı geçecek şekilde hazır olabileceği, harekâta katılacak Takviyeli Alay Komutanlığının meydana gelebilecek yeni durumlara karşı takviye edilebilmesi için de ayrıca takviye plânının yapıldığı, bu maksatla Maraş'taki piyade alayı ile Adana'dan bir topçu taburunun İslâhiye'ye ve Dört Yol'daki piyade alayı ile Adana'dan bir topçu taburunun Payas'a, Gaziantep'teki hudut taburunun bir batarya ile takviye edilerek Kilis'e intikalleri ve taşınmaları için emir verildiği belirtilmiştir. Buna ilaveten Cizre'ye kadar uzanan Suriye sınırı üzerindeki önemli noktalara sınır birliklerinden bir bölümü gönderilerek buraların da takviye edilmelerine karar verilmişti. Genelkurmay, M.M.V. tarafından yeni alınan tahsisatla önce Takviyeli Alayın noksan ve ihtiyaçlarının giderilmesini, bunun tamamlanmasından sonra 7.Tümen ile 39.Dağ Tugayının diğer birliklerinin noksanlarının ikmalinin dikkate alınmasını teklif etmiştir.⁵³⁸

Genelkurmay Başkanlığı, sadece Sancak'a bir ileri harekâtı değil Suriye'den Türkiye'ye karşı olabilecek bir taarruza karşıda tedbir düşünmüştür. Gnkur. Kh.nın hazırladığı Kilis ve Cizre'ye kadar uzanan Suriye sınırının daha kuvvetli tutulması için alınacak ilave tedbirleri içeren plan

⁵³⁶ İDH, K.8, G.113, B.1.

⁵³⁷ İDH, K.8, G.113, B.2.

⁵³⁸ İDH, K.8, G.112, B.1. (EK-9)

Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz imzasıyla 1 Haziran'da onay için Mrşl. Fevzi Çakmak'a gönderilmiştir. Alınan ilave tedbirlere göre; Gaziantep'teki 10.Hudut Taburu ile Adana'dan İslâhiye'ye getirilecek olan 7.Tümen Topçu Taburundan bir batarya Kilis'e intikal ettirilerek Kilis'te iki tabur ve bir bataryadan oluşan bir kuvvet bulunacaktı. 10.Hudut Taburunun Yuna'daki bölüğünden bir takım Çobaylı istasyonuna, 9.Hudut Taburunun makineli tüfek ile takviyeli bir takım Cerablus köprüsüne, 14.Hudut Taburundan bir takviyeli bölük Resülayın'a ve 8.Hudut Taburundan bir takviyeli bölük de Derbesiye'ye gönderilecekti.⁵³⁹

Mareşal Fevzi Çakmak hazırlıkları uygun bulmuş ancak Kilis bölgesinin zayıf olması nedeniyle oradan gelecek bir karşı taarruzun dikkate alınarak buranın kuvvetli tutulması için birlikler tarafından önlem alınması emredilmiştir.⁵⁴⁰ Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı "...emrindeki bütün kuvvet ve araçlardan ordu birliklerine en üst derecede yüksek yardımın yapılması için Urfa Gümrükler Muhafaza Alayına güneydeki her çeşit olaydan hemen ordu birliklerinin bilgilendirilmesi için Seyhan, Gaziantep , Urfa ve Mardin Kaçak İstihbarat Amirliklerine emir verildiği"ni bildirmiştir.⁵⁴¹

Akçakale-Gocar hattının emniyetli ve kuvvetli tutulması ve Hümaylı Bölüğü ile vilayet jandarmasına yardım için Akçakale Hudut Bölüğünden bir takımın Harran'da bulundurulması Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlığınca uygun görülerek gereğinin Güney Hudut Komutanlığı tarafından yapılması emredilmiştir.⁵⁴²

Diyarbakır'daki 7.Kolordu Komutanlığı emir gereği Takviyeli Alay Komutanlığına katılmak üzere hazırlanan Süvari Bölüğünün 2 Haziran günü saat 06:00'da Gaziantep-İslâhiye yoluyla Hassa'ya hareket ettirildiğini M.M.V., Gnkur. Bşk.lığı, Erzincan'daki Ordu Müfettişliği ve Kayseri'deki Kolordu Komutanlığına bildirmiştir.⁵⁴³

Hatay harekâtının genel bir harbe dönüşme ihtimaline karşı, bu birliklerin takviyesi de düşünülmüştür. Kayseri'deki 6.Kolordu Komutanlığı 937 seferberlik hazırlığına göre Hatay için kısmi bir seferberlik yapıldığında kolorduca seferber edilecek birliklerinin incelendiği listeyi, 27 Mayıs'ta Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Listede yazılı birliklerin dışında başka bir unsurun da seferber edilip edilmeyeceğinin bildirilmesi Genelkurmay sorulmuştur.⁵⁴⁴ Genelkurmay

⁵³⁹ İDH, K.8, G.098, B.1.

⁵⁴⁰ İDH, K.8, G.099, B.1.

⁵⁴¹ İDH, K.8, G.109, B.1.

⁵⁴² İDH, K.8, G.101, B.2.

⁵⁴³ İDH, K.8, G.106, B.2.

⁵⁴⁴ İDH, K.8, G.119, B.(1-5).)

Başkanlığı; 6.Kolordu Komutanlığının seferber edeceği birlik cetveline; 6.Depo Alayının 6. Topçu Taburu ile Kayseri ve Akşehir’de seferber edilecek diğer depo birliklerinin ve Kayseri 1.Sınıf Erzak Deposu ile Levazım Hizmet Bölüğü, 2.Sınıf Teçhizat Deposu, 200.Hayvan Hastanesi ve Nokta Komutanlığı yapacak Askerlik Şubeleri arasında da Bünyan Askerlik Şubesinin ve Kayseri İnşaat ve İş Taburlarının da eklenmesini emrettiği yazıyı 4 Haziran’da M.M.V., II.Ordu Müfettişliği ve 6.Kolordu Komutanlığına göndermiştir.⁵⁴⁵

Gnkur. II.Bşk. tarafından Hatay durumu nedeniyle sınıra yaklaştırılmış olan birliklerin 6 Haziran akşamındaki tertibatları aynı gün İstanbul’da bulunan Gnkur Bşk.na bildirilmiştir. Payas Grubu, Sıhhiye Müfrezesi dışında bütün olarak Payas’ta; Hassa grubu, Sıhhiye Müfrezesi dışında bütün olarak Hassa’da toplanmıştır. Maraş’tan, İslâhiye’ye hareket eden 2.Piyade Alay Komutanlığı ile bu alay emrine verilen topçu taburu İslâhiye’ye ulaşmıştır. 41.Piyade Alay Komutanlığının Dört Yol’daki geride kalan unsurları Payas’a yanaşmıştır. Bu alay emrine verilen topçu taburu da Dört Yol’a ulaşmış olup burada piyade alay komutanlığına katılacaktı. Gaziantep’teki 10.Hudut Taburu 6 Haziran akşamı Kilis’e varacaktı. Burada sonradan düzenlenecek olan batarya İslâhiye-Kilis yolunda yürüyüş halindeydi.⁵⁴⁶ Mesajda ayrıca Tunceli harekâtına katılacak birliklerin 4 Haziran 1938 akşamı itibariyle durumları hakkında da bilgi verilmiştir.

Kayseri’deki 6.Kolordu Komutanlığı, Hatay harekâtına görevlendirilen birliklerinin olması nedeniyle, Suriye’deki Mandater devletin kuvvetleri ile konuş ve kuruluşları hakkında Kolordu Komutanlığında bir bilginin olmadığını bu nedenle konunun aydınlatılmasına dair talebini 4 Haziran’da Gnkur. Bşk.lığına ve Konya’daki Ordu Müfettişliğine iletmiştir. Gnkur. Bşk.lığı daha önce genel dağıtımla Kolordu Komutanlığına gönderilen “Suriye Kitabı”ndan bu defa dört adet daha gönderildiğini 7 Haziran’da Kayseri’deki Kolordu Komutanlığına bildirmiştir.⁵⁴⁷

Deniz ve demiryolu nakliye araçları da Hatay hazırlıkları kapsamında verilecek olası görevler için planlamalarda dikkate alınmıştır. Bununla ilgili İstanbul Komutanlığı, Hatay kısmi seferberlik hazırlıklarında diğer kolordulara yardım olarak sevk edilecek erat ve ulaştırma vasıtalarının deniz ve demiryolu nakliyatının barış veya harp şartları altında yapılıp yapılmayacağı hakkında şimdiye kadar bir emir alınmadığını 30 Mayıs’ta Gnkur. Bşk.lığına gönderdiği yazıyla dikkat çekmiştir. Yazıda, “...böyle bir kısmi seferberlik ilanında Boğaz nakliyatı ile Trakya ve Anadolu demiryolu nakliyatının hangi şekilde yapılacağı...” sorulmuş ve

⁵⁴⁵ İDH, K.8, G.117, B.1.

⁵⁴⁶ İDH, K.8, G.097, B.1.

⁵⁴⁷ İDH, K.7, G.148, B.1; İDH, K.7, G.147, B.1.

“...demiryolu işletme merkezlerine mürettep sanatkâr eratin da celp ve sevkleri için hazırlık yaptırıldığı ancak yukarıda belirtilen hususta bir yanlışlık olup olmayacağını bildirilmesi...” de aynı yazıda talep edilmiştir.⁵⁴⁸

Genelkurmay Başkanlığınca, yardım nakliyatı hakkında yapılan değerlendirme sonucu hazırlanan ve 7 Haziran’da İstanbul K.lığına gönderilen cevabi yazıda, “Hatay’a karşı yapılacak bir harekâta bir seferberlik mevzu bahs olursa bu takdirde bütün demiryolu ve deniz yolları da seferber hale getirilerek seferi seyri hareket etinelerine (güzergah) göre nakliyat yapılacaktır. İşbu harekât genel veya kısmi seferberlik ilan edilmeden yapılması halinde de nakliyat hazar tarifesi etinelerlerle yapılacak ve nakliyat işleri M.M.V.ce idare olunacaktır.” denerek konuyla ilgili faaliyetlerin en üst seviyede yürütüleceği kararı verilmiştir.⁵⁴⁹ Deniz nakliye ve demiryolu nakliyesinden de istifade edileceğinin açıkça emirlerde yer alması Hatay meselesinin çözümünde Türkiye’nin gerektiğinde bütün askerî gücünü kullanılabileceğinin diğer bir emaresidir.

Hatay’daki durum Kayseri’deki 6.Kolordu Komutanlığının İslâhiye’deki Dağ Tugay Komutanlığıyla devamlı irtibat ve muhaberesini zorunlu kıldığından posta haberleşmesi kabiliyeti de hazırlıklar esnasında ele alınarak haberleşmenin kesintisiz sürdürülmesi ihtiyacı ilave tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Kolordu Komutanlığı, Dağ Tugay Komutanlığının, Kolordu Komutanlığı ile posta muhaberesinin haftanın üç gününde Toros Ekspresinden istifadeyle yapıldığı bu günler dışında haberleşmenin tel veya şifre ile yerine getirildiği, İslâhiye telgrafhanesindeki memur sayısının az olması nedeniyle telgraf ve şifrelerin zamanında gönderilemediğini 4 Haziran’da Gnkur. Bşk.lığının bilgisine sunmuştur. Kolordu Komutanlığı çözüm olarak da üç aydır boş olan seyyar posta memurunun muhtelit katarlarda yeniden görevlendirilmesini ve İslâhiye telgrafhanesindeki memur sayısının artırılmasını teklif etmiştir.⁵⁵⁰

Gnkur. Bşk.lığı bu durum nedeniyle 8 Haziran’da Nafia Vekâletine İslâhiye-Dörtyol ve Kilis telgraf merkezlerinin takviyesi için bir yazı göndermiştir. Yazıda, güney sınırimız üzerinde bulunan Dörtyol, İslâhiye, Kilis merkezleri ile diğer önemli merkezlerin gece ve gündüz muhabereye uygun bir duruma getirilmesi ve üç aydır boş olan seyyar posta memurunun Adana-İslâhiye arasında çalışan muhtelit (karma) katarlarda tekrar görev verilmesi talep edilmiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁸ İDH, K.8, G.090, B.4.

⁵⁴⁹ İDH, K.8, G.090, B.(1-3); İDH, K.8, G.104, B.1

⁵⁵⁰ İDH, K.8, G.093, B.1.

⁵⁵¹ İDH, K.8, G.092, B.1.

Birliklerin sorumluluk bölgelerinde bulunan ve temel haberleşme vasıtalarından olan telefon hatlarının sürekli olarak işler durumda bulundurulmasına çok önem verilmiş arızaların derhal birliklerce giderilmesi için tedbirler alınmıştır. Örneğin 6.Kolordu Komutanlığı İslâhiye-Ekbez telefon hattının fincan⁵⁵² ihtiyacının tedarikinin beklenmeden mevcut ağır sahra kablolarından faydalanılarak kurulup haberleşmeye açıldığını 13 Haziran'da Gnkur. Bşk.lığına rapor etmiştir.⁵⁵³

Harekât yapılacak bölgeye dair haritaların temini ve birliklere ulaştırılması o dönem için planlamalarda çok önemli bir ihtiyaç olarak yer almıştır. 39.Dğ Tug. Komutanlığına gönderilecek beş takım 1/200.000 ölçekli Hatay harita paftalarının Gnkur. X.Şube Müdürlüğü tarafından çok kısa bir zamanda temin edilerek bezlettirilmelerinin takibi, Gnkur. III.Şube Müdürlüğü tarafından 13 Haziran'da X.Şube Müdürlüğüne bildirilmiştir.⁵⁵⁴

Telefon haberleşmesi gibi telsizlerin durumu da dikkatle ele alınarak işlerlikleri takip edilmiştir. Gnkur. Muhabere Müfettişliği, İslâhiye'ye telsizleri ıslah için memur gönderileceğini 15 Haziran'da Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir. Yazıda, İslâhiye Dağ Tugay Komutanlığı emrine gönderilen telsiz istasyonu ile Hassa ve Payas'taki telsizleri yerinde kontrol ederek arızalarını gidermek için müfettişlikten Müh. Bnb. Rahmi Oktay'la, Gnkur. Bşk.lığı telsizi makinisti Şahap Kuday'ın 15 gün görevle 15 Haziran 1938 günü trenle yola çıkarılacağı bilgisini vermiştir.⁵⁵⁵

Takviyeli Alay Komutanlığını oluşturan birliklerin hazırlıklarını yerinde görmek ve bir program dahilinde denetlemek için planlamalar yapılmıştır. Buna dair, 6.Kolordu Komutanının İslâhiye, Hassa ve Payas bölgelerindeki birlikleri denetlemek amacıyla hareket etmesinin uygun olduğu 10 Haziran'da Gnkur. Bşk. imzalı şifreyle 6.Kolordu Komutanlığı, II.Ordu Müfettişliği ve M.M.V.'ne bildirilmiştir.⁵⁵⁶

Hariciye Vekâleti, Hatay'da, Milletler Cemiyeti seçim komisyonunun halka bir bildiri yayımlayarak Türk olmayan unsurların baskıyla karşı karşıya olduğunu ve halkı serbestçe oy vermeye çağırdığını, bildirinin yazım şekli ve son olaylarla ilgisi nedeniyle bunun Hatay'da yeniden bazı kanlı olayların ortaya çıkmasına neden olabileceği anlamına gelmesi nedeniyle Fransızların bir karışıklık çıktığında derhal askerî iş birliğini talep edebileceklerini Başvekâlete

⁵⁵² Elektrik direkleri ile iletken arasında yalıtımı ve güvenliği sağlayan porselen madde.

⁵⁵³ İDH, K.8, G.073, B.1.

⁵⁵⁴ İDH, K.8, G.077, B.1.

⁵⁵⁵ İDH, K.8, G.072, B.1.

⁵⁵⁶ İDH, K.8, G.086, B.1.

bildirmiştir. Başvekâletin 10 Haziran'da, sınır boyundaki Takviyeli Alay Komutanlığının harekete geçebilecek bir durumda bulundurulmasını emretmesi nedeniyle Gnkur Bşk.lığı da alayın ilk emri alır almaz derhal hareket edebilecek şekilde devamlı olarak hazır bulundurulmasına ve Hatay'daki gelişmelerin yakından izlenmesine dair hazırladığı emri aynı gün II. ve III.Ordu Müfettişlikleri ile 6. ve 7.Kolordu Komutanlıklarına göndermiştir.⁵⁵⁷ Genelkurmay aynı gün Hatay sınırında toplanma bölgesindeki Takviyeli Alayın emir verilir verilmez derhal harekete hazır bulundurulmasının birliklere yeniden emredildiğini ve birliklerin harekâta hazır olduğunu Baş Vekâlete ve Hariciye Vekâletine bildirmiştir.⁵⁵⁸

2.2.5. Harekâta Katılacak Birliklerin Donatım ve İkmali

Genelkurmay Başkanlığının, Takviyeli Alay Komutanlığının ihtiyaçlarını tespit ederek bunların ivedilikle tamamlanmasını Baş Vekâlete bildirdiği yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Hatay'a gönderilecek birliklerin lojistik işlerinin aksamadan yürütülmesi için yapılan ihtiyaç plânlamasına göre M.M.V.'den öncelikle ödenek ayrılması talebinde bulunulmuş ve olası harekâtın her an başlayabilme olasılığından ötürü bunun önceliği yazışmalarda yer almıştır. Genelkurmay Başkanlığı, birliklerin hazırlıklarını hükûmete bildirirken eş zamanlı olarak birliklerin eksikliklerin tamamlanması için durumlarını da iletmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı; Payas-Hassa mıntıkasında toplanacak Takviyeli Alayın Karargâh ve Bölükleri ile Süvari Bölüğünün yüksek hareket kadrolarına, İstihkâm ve Muhabere Bölüklerinin normal kadrolarına, Sıhhiye ve Otomobil Nakliye Takımın da seferi kadroya göre olan eksikliklerinin tamamlanması ve "... bundan fazlasınının mecburi mezuniyete tabi tutulması için M.M.V.'nce gereken münasip tedbirlerin alınması..."na dair taleplerini 10 Mayıs'ta M.M.V.' ne göndermiştir.⁵⁵⁹

Harekât esnasında; Payas Grubunun iaşesinin Dört Yol'dan, Hassa Grubunun iaşesinin ise İslâhiye'den ikmal yapılarak sağlanması şeklindeki planlama Gnkur. Bşk.lığı tarafından uygun görülerek II.Ordu Müfettişliğine bildirilmiştir. Verilecek para ile mahallinden de tedarik yapıp hasta insan ve hayvanlar Payas Grubu tarafından Dört Yol'a, Hassa Grubu tarafından ise İslâhiye'ye sevk edilecekti.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ İDH, K.8, G.065, B.1.

⁵⁵⁸ İDH, K.8, G.082, B.1. (EK-10)

⁵⁵⁹ İDH, K.9, G.003, B.1.

⁵⁶⁰ İDH, K.9, G.004, B.2.

Buldukları Garnizonlarında gereken hazırlıklarını tamamladıktan sonra verilecek başka bir emirle Hassa-Payas bölgesinde toplanacak olan dört piyade ve bir topçu taburu ile bir süvari, bir istihkâm ve bir muhabere bölüğü ve bir sıhhiye takımı ile bir otomobil nakliye takımından oluşan Takviyeli Alay Komutanlığının hareket kabiliyeti ve gücünün artırılması için özellikle hayvan, motorlu araç, mutabiye (hayvan koşum ve malzemesi), sıhhiye levazımı gibi eksikliklerin tamamlanmasının çok önemli olduğu ve buna yönelik de ödenek ihtiyacı 14 Mayıs'ta M.M.V.'nin gündemine getirilerek süratle karşılanması talep edilmiştir. Bu maksatla birliklerin ihtiyaçlarının belirlenerek gereken ödeneğin Baş Vekâletten istenilmesi ve noksanların çabucak tamamlanması istenmiştir.⁵⁶¹

Genelkurmay Başkanlığının Hatay'a gönderilecek birliklerin lojistik işlerinin aksamadan tamamlanması için M.M.V.'den ödenek ayrılmasına dair talebi doğrultusunda M.M.V.'nce; Hatay'da harekât yapacak olan birlik komutanına, harekâtın devamı süresiyle sınırlı kalmak üzere 10.000 liraya kadar pazarlık yetkisi ve birlik mutemetine de 20.000 liraya kadar avans verilmesi teklifi 21 Mayıs 1938 tarihinde kararnameyle onaylanmıştır.⁵⁶²

Takviyeli Alay birliklerinin Payas ve Hassa bölgelerinde sefer görev yerlerinde toplanmaları ve ileride ortaya çıkacak yeni durumlara göre de takviye edilebilmeleri için Maraş'taki piyade alay komutanlığının İslâhiye'ye ve Dörtüoldaki piyade alay komutanlığının geride kalan unsurlarının Payas'a ve her iki bölgeye 7.Tümen Topçu Taburundan birer taburun yanıştırılması düşünülmeye rağmen M.M.V.'nin ödenek alamadığından birliklerin ulaştırma araçları ve diğer ihtiyaçlarının tamamlanamadığı Genelkurmayın 31 Mayıs'ta Baş Vekâlele gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır.⁵⁶³

Hükûmet bunun giderilmesine yönelik, birliklerin ulaştırma araçları için gerekli olan Hatay harekâtına dair ödenekle ilgili harcamaya 1 Haziran'da izin vermiştir. Buna göre, Hatay için hazırlanmakta olan birliklerin ulaştırma araçları ve diğer malzeme eksikliklerinin tamamlanması için, hükûmetin M.M.V.'ne tank ödeneği olarak ayırdığı üç milyon liradan harcamaya müsaade ettiği ve vekâletçe de bu ödenekten ilgili birlik ve makamlara dağıtım yapılarak öncelik olarak Takviyeli Alayın ikmal işlerine başlanması emredilmiştir.⁵⁶⁴ Genelkurmay Başkanlığı, yeni alınmış ödenekle önce Takviyeli Alayın noksan ve ihtiyaçlarının tümüyle tamamlanmasından sonra 7.Tümen ile 39.Dağ Tugay Komutanlığının diğer birliklerinin eksikliklerinin

⁵⁶¹ İDH, K.9, G.003, B.2.

⁵⁶²Bu arada Tunceli'de harekât yapacak birlikler için ayrı bir ödenek ihtiyacı 21.05.1938 Tarih ve 2/8804 No.lu Kararname ile kabul edilmiştir. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.43, S.4, T.21.05.1938.

⁵⁶³ İDH, K.8, G.113, B.(1-2).

⁵⁶⁴ İDH, K.8, G.100, B.1.

tamamlanmasının dikkate alınmasını 1 Haziran'da Başvekâlete teklif etmiştir.⁵⁶⁵

2 Haziran'da Hatay için hazırlanacak birliklerin ihtiyacı ile gönüllü oluşumlar için harcanacak paranın zırhlı birlik araçları satın alınması kapsamında ve “motorlu vasıtaların satın alınması” için özel kanunla belirlenmiş üç milyon liradan harcanmasına hükümetçe karar verilmiştir.⁵⁶⁶ Millî Müdafaa Vekâleti, Tak. A. K.lığının hayvan satın alınması ve hazırlığı hakkında 4 Haziran'da Genelkurmay'a gönderdiği yazısında “...ödenek alındığında derhal gönderileceğinden hemen hayvan satın alınması işlerine başlanması”nın 31 Mayıs 1938'de bildirildiğini ancak vekâletin sonuç hakkında henüz bir bilgisi olmadığından bahsetmiştir. Ayrıca Takviyeli Alay Komutanlığının eksik hayvanları ile diğer noksanlarının başka birliklerden tamamlanması ve satın alınacak ve sonradan gelecek malzemenin geride kalan birliklere ayrılması ve Genelkurmayın emrine göre beş günde hazırlanacak olan Takviyeli Alayın harekete hazır olduğunun zamanında bildirilmesi de istenmiştir.⁵⁶⁷ Bu talep esasında Sancak'taki durumun gergin bir safhaya girdiğinin göstergesidir.

7.Kolordu Komutanlığı, Hatay için hazırlanan Takviyeli Alay Komutanlığının eksikliklerini içeren konuları şifreyle 15 Haziran'da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. M.M.V. tarafından bir an evvel eğer takımları ihtiyaçlarının ikmal edilmesi ve demirbaş erzakların tamamlanması bu konulardandır. Kolordu Komutanlığı “... eğer takımları için gereğinin acilen yapılmasına imkân olmadığı takdirde satın alınmasına emir ve müsaade edilmesi...”ni teklif etmiştir.⁵⁶⁸

Takviyeli Alayın Hatay'a girmeden ve girdikten sonraki dönemdeki lojistik planı da harekât plânı gibi en üst kademedeki merkezî olarak hazırlanmıştır. Takviyeli Alayın Hatay'a girme vaktinin yaklaşması nedeniyle, iaşe tertibatının hazırlattırılması ve özellikle Hatay'da para ile alınacak maddeler için gerekli malî önlemlerin alınması önem arz ettiğinden konu 21 Haziran'da M.M.V.'nin bilgisine sunularak iaşe ödeneği ihtiyacı hatırlatılmıştır.⁵⁶⁹ Yine Hatay'a girecek Mürettep Takviyeli Alay Komutanına, Hatay'da propaganda ve buna benzer diğer işlere harcanmak maksadıyla mesture (gizli) ödenekten yeterli ödeneğin tahsisi de ayrı bir yazı ile 23 Haziran'da M.M.V.'nden talep edilmiştir.⁵⁷⁰

Türk Ordusunun mevcut teşkilatındaki motorlu vasıtalar yeterli olmadığından Takviyeli Alay

⁵⁶⁵ İDH, K.8, G.112, B.1.

⁵⁶⁶ İDH, K.8, G.120, B.1.

⁵⁶⁷ İDH, K.8, G.094, B.1.

⁵⁶⁸ İDH, K.8, G.076, B.1.

⁵⁶⁹ İDH, K.8, G.071, B.1.

⁵⁷⁰ İDH, K.8, G.066, B.1.

Komutanının değişik garnizonlarda konuşlanacak birliklerini denetlemek ve ihtiyaç halinde gereken yerde derhal hazır bulunması için komutanlık emrinde bir binek otomobile ihtiyac olduğu değerlendirilmiş ve ikmali konusu yakinen takip edilmiştir.⁵⁷¹ Görüldüğü gibi Gnkur. Bşk.lığının görevinde müstakil olması ve tüm vekâletlerle yazışma yapabilmesi esnekliği birliklerin ihtiyaçların süratle tamamlanmasına olumlu yönde katkı sağlamıştır.

Takviyeli Alayın kuruluşuna katılmak üzere güney sınırına gönderilecek muhabere bölüğünün⁵⁷² teşkili Gnkur. Muhabere Müfettişliğinin planlamasına göre yürütülmüştür. Kuruluşunda üç kablo hat postalı bir inşa; iki santral, iki telgraf, dört pırıldak postalı bir işletme; iki istasyonlu bir telsiz takımı olan bu muhabere bölüğünün, 2.Muhabere Alayı, 6.Taburdan teşkil edilmesi için hazırlıklara başlanmıştı. Barış kadrosunda olan taburun bölüklerinin er ve hayvan mevcudu tek başlarına bu kuruluşu oluşturmaya yeterli olmadığından bölük, 6.Taburun diğer bölüklerinden er, hayvan ve malzeme alınmak suretiyle teşkil edilmiştir. Güney sınırına gönderilecek bu muhabere bölüğünün seferi kadroya göre hazırlanması nedeniyle daima harekâta hazır olması emredilen 6.Muhabere Taburunun diğer bölüklerinde hayvan kalmadığı, er ve malzeme mevcudunun azaldığı Muhabere Müfettişliği tarafından Gnkur. Bşk.lığına bildirilmiştir. Telsiz durumuna gelince, daha önce Tunceli'ye üç telsiz gönderilmesi nedeniyle yeni alınan iki telsiz Takviyeli Alay Komutanlığı emrine verilmek üzere hazırlandığından 6.Taburda sadece 75 Watlık bir istasyon kalmıştı. Müfettişlik, Muhabere Alayında II.Ordu, 1. ve 5.Kolordulara ait ancak üç telsiz bulunduğu bilgisini 19 Mayıs 1938'de Gnkur. Bşk.lığına sunmuştur.⁵⁷³

Genelkurmay Başkanlığı, M.M.V'.ne yaptığı teklife göre Takviyeli Alay emrine girecek olan muhabere bölüğü normal kadrolu hale getirilerek ikmali M.M.V. tarafından karşılanacaktı. Bölüğe ayrıca (F.7) tipi 100:300 dalga uzunluğu sahasına sahip iki Markoni telsiz verilmesi Gnkur. II.Bşk.lığı tarafından gereğinin yapılması için 23 Mayıs'ta Muhabere Müfettişliğine

⁵⁷¹ İDH, K.8, G.067, B.1.

⁵⁷² İstiklal Harbi'nden sonra her Kor. K.lığına birer Mu. Bl. teşkil edilmiştir. Bu maksatla telsiz istasyonları toplanmış ve telsiz takımları bölüğün dördüncü takımı olarak kuruluşa dahil edilmiştir. 1926 yılında kolordu merkezlerinde dörder takımdan meydana gelen ikişer bölüklü birer Mu. Tb. oluşturulmuştur. 1927'de Almanya'dan satın alınan 5, 10, 15, 75 ve 500 Watlık lambalı telsiz istasyonları, Mu. Bl.lerinin Telsiz Takımlarına verilmiştir. 1928 yılında eğitim maksadıyla üçer Mu. Tb. bir yerde toplanarak Mu. A.ları oluşturulmuştur 1929 yılında P. ve Sv. A.larında kıt'a muhabere takımları teşkil edilmiş.1936'da tabur içindeki Mu. Bl.leri; 1.Takım İşletme, 2.Takım İnşa, 3.Takım Telsiz olmak üzere üç takım halinde yeniden düzenlenmiştir. Sv. Tüm.leri ve Dğ. Tug.ları Mu. Tk.ları da telli ve telsiz postalarından meydana gelmiştir. 1919-1939 döneminde muhabere birliklerinin envanterinde çoğunlukla Alman ve İngiliz teknoloji ürünü Marconi, Telefunken vb. muhabere malzemesi hâkim olmuş eğitimde ise Alman ordusu eğitim sistemi uygulanmıştır. Kullanılan muhabere malzemeleri, mahalli bataryalı, manyetolu çeşitli telefonlar, çeşitli telgraf cihazları, 6'lık, 10'luk, 15'lik manyetolu vızılı İngiliz santralleridir., Bkz. Tuğrul Baykent, "İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Kara Kuvvetleri Muhabere Sınıfında Gelişmeler (1945-1952)", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C. II Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 220-222

⁵⁷³ İDH, K.9, G.002, B.4.

bildirilmiştir. Müfettişliğin barış şartlarındaki muhabere bölümünde telsiz bulunmaması ve 75 Watlık tek bir telsizin bir yararı olmayacağı değerlendirmesi sonucu (F.7) tipi iki Markoni x telsizinin personeliyle birlikte bölüğe verilmesi konusunda 2.Muhabere Alay Komutanlığına aynı gün emir verilmiştir.⁵⁷⁴

Takviyeli Alayın kuruluşuna dahil edilen 2.Muhabere Alayı 6.Tabur kuruluşundaki 3.Muhabere Bölüğü; üç subay, 113 er ve 24 hayvan mevcuduyla 3 Haziran 1938 günü saat 07:00'da İzmir'den trenle İslâhiye'ye hareket etmiştir. Bölüğün bir takımı Toprak Kale'den ayrılabilir şekilde ayrı vagonlara bindirilmiştir.⁵⁷⁵

Hatay harekâtı hazırlıkları devam ederken birliklerdeki modern muhabere teçhizatı ile telsiz yetersizliği önemli bir ihtiyaç olarak yazışmalarda yer almıştır. Telsiz konusu kritik ve tedariki zor teçhizat olması nedeniyle bunun planlaması da merkezi ve en üst kademedede yapılmıştır.

39.Dağ Tugay Komutanlığının haberleşme imkân ve kabiliyetinin artırılmasına yönelik muhabere teçhizatının takviyesi için ilave tedbirler alınmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, 1.Muhabere Alayındaki kısa dalgalı (E-3) istasyonunun subay ve mürettebatıyla birlikte İslâhiye Dağ Tugay Komutanlığı Karargâhına gönderilmesi ve sonucun yazı ile bildirilmesini isteyen emrini 4 Haziran'da II.Ordu Müfettişliğine, 6.Kolordu Komutanlığına ve Muhabere Müfettişliğine göndermiştir. Emre göre bu istasyon 39.Dağ Tugay Komutanlığı karargâhında kalacak ve Takviyeli Alay Komutanlığı emrindeki iki telsiz istasyonu ile Gnkur.daki kısa dalgalı telsiz istasyonu arasındaki irtibat ve muhabereyi sağlayacaktı.⁵⁷⁶ Genelkurmay Muhabere Müfettişliği bu emir üzerine İslâhiye'ye gidecek (E-3) telsiz istasyonu ile Gnkur. Bşk.lığı Kısa Dalgalı İstasyonu arasında yapılacak telsiz muhaberesine ait istasyon şifresi, zaman cetveli ve kapalı isimleri Dağ Tugay Komutanlığı ve Gnkur. Telsiz Komutanına göndermiştir. Bu iki istasyon arasında ilk defa yapılacak deneme şeklindeki telsiz haberleşmesine ait talimat da ayrıca ek olarak gönderilmiştir.⁵⁷⁷

Gnkur. Muhabere Müfettişliği 1.Muhabere Alay Komutanlığından alınarak gönderilmesi emredilen E-3 istasyonunun mürettebatının bir subay, bir gedikli, 21 er ile sekiz hayvandan oluştuğunu ve hareket emirlerinin 4 Haziran'da verildiğini Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir. Hazırlıklarını tamamlayan 1.Muhabere Alayındaki (E-3) Telsiz İstasyonu mürettebatıyla birlikte

⁵⁷⁴ İDH, K.9, G. 002, B.(1-3).

⁵⁷⁵ İDH, K.8, G.105, B.1.

⁵⁷⁶ İDH, K.8, G.103, B.10.

⁵⁷⁷ İDH, K.8, G.103, B.(7-9).

8 Haziran'da Haydarpaşa'dan trenle İslâhiye'ye hareket etmiştir.⁵⁷⁸

Kayseri'deki 6.Kolordu Komutanlığı bir asteğmen komutasında 50 Watlık Markoni telsiz istasyonunun İslâhiye'ye ulaştığını ve denemelere başlamak üzere olduğunu 10 Haziran'da Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir.⁵⁷⁹ 1.Muhabere Alayından İslâhiye'ye gönderilen (E.3) Telsiz İstasyonu müfettişlikten verilen talimata göre faaliyete geçerek Genelkurmay telsiziyle çok iyi şartlar içinde 10 Haziran1938 günü saat 09:00'da irtibat⁵⁸⁰ kurmuştur. İslâhiye'ye gönderilen telsizle Genelkurmay telsizi arasında 10 Haziran'daki muharebelerden sonra istasyonun ahizesinde bir arıza meydana gelmiştir. Tugay Komutanlığı, telsiz istasyon komutanının bu arıza hakkındaki değerlendirmesini istemiş ve alınacak cevaba göre muhaberenin yeniden kurulması için gerekli tedbirlerin alınacağını Muhabere Müfettişliğine bildirmiştir.⁵⁸¹

Hatay'daki gelişmeler nedeniyle 14 Aralık 1937'de 7.Tümen ve 39.Dağ Tugay birliklerinin mevcutları geçici olarak yüksek hareket kadrosuna çıkarılmış, 9 Mayıs 1938'de bir Takviyeli Alayın Hatay harekâtına hazırlanması için ilgili birliklere emir verilerek planlamaya başlanmıştır. Planlamaya göre; Takviyeli Alayın 1. ve 2.Piyade Taburları İslâhiye Dağ Tugayı kuruluşundaki bir topçu taburu ile Dört Yol'daki 41.Piyade Alayından oluşturulacak takviyeli tabur ise bir topçu bataryası ile desteklenerek Takviyeli Alayın büyük kısmı Hassa'da, Dört Yol'daki unsurları da Payas'ta toplanacaktı. 39.Tugay Dağ Topçu Taburunun mevcut iki bataryası Takviyeli Alayın Topçu taburunun 1. ve 2.Bataryalarını teşkil edecek, 7.Tümen de Payas'ta toplanacak olan piyade taburuna bağlı bir dağ topçu bataryasını hazırlayacaktı. Alay büyük kısım ile topçu taburunun 1. ve 2.Bataryaları Hassa bölgesinde bulunurken, diğer 3.Bataryası ise Payas'ta bulunacaktı.⁵⁸²

Hassa Grubu; Hassa-Kırık Han-Antakya yolu ile ilerleyerek harekâtın 1.günü Kırık Han'ı, 2.günü Antakya'yı işgal edecek, Payas Grubu; kıyı yolunu takip ederek harekâtın 1.günü İskenderun'u işgal edecek, aynı gün Hudut Bölüğü ile Bilân'ı işgal edecekti. 7.Tümen Dağ Bataryasının Adana'dan Dört Yol'a trenle taşınması için planlama (Subaylar bir, erat beş, hayvanlar 13, toplar iki ve malzeme bir vagonla taşınacaktı.) yapılmıştır.⁵⁸³ 6 Haziran 1938

⁵⁷⁸ İDH K.8, G.103, B.(5-6).

⁵⁷⁹ İDH K.8, G.103, B.3.

⁵⁸⁰ Müfettişlik tarafından, fenni talimata göre deneme irtibatlarına devam edilmiş ve Genelkurmay telsizinde aldığı irtibat görevini büyük bir dikkatle uygulayarak başarıyla yerine getiren Bçvş. Muhiddin Öncü'nün uygun şekilde ödüllendirilmesi Gnkur. Bşk.lığına teklif edilmiştir. Bkz. İDH, K.8, G.103, B.4.

⁵⁸¹ İDH, K.8, G.103, B.2.

⁵⁸² İDH, K.9, G.020, B.(1-2); İDH, K.8, G.130, B.(1-5); İDH, K.8, G.113, B.(1-2).

⁵⁸³ 6 Haziran 1938 akşamı, Hassa Grubu, Sıhhiye Müfrezesi dışında bütün olarak Hassa'da, Payas Grubu da Sıhhiye Müfrezesi dışında bütün olarak Payas'ta toplanmıştır. Bkz. İDH, K.8, G.129, B.(1-3); İDH, K.8, G.114, B.(1-2); İDH, K.8, G.113, B.(1-2).

akşamı, Hassa Grubu, sıhhiye müfrezesi dışında bütün olarak Hassa'da, Payas Grubu da sıhhiye müfrezesi dışında bütün olarak Payas'ta toplanmıştır.⁵⁸⁴

Yukarıda ödenek konusunda bahsedilen ulaştırma vasıtalarına duyulan ihtiyaç Takviyeli Alay Komutanlığının ateş gücünü artırmak için kuruluşuna dahil edilen topçu birliğinin teşkili ve intikaline dair yapılan planlamalarda çözülmesi veya en azından tedbir alınması gereken bir sorun olarak yine planlamacıların karşısına çıkmıştır.

Genelkurmay Topçu Müfettişliği tarafından 23 Mayıs'ta Hatay kısmi seferberlik hazırlığına dahil olan 2.Ölçme Taburunun böyle bir seferberlik ilânında barış mevcudu ile Konya'daki 5.Kolordu Komutanlığının emrine gireceğinin planlandığı ancak 2.Taburun aletleri, malzemesi ve araçlarının henüz satın alınmadığı yazıda bildirilmiştir. Bu nedenle bu taburun subay, gedikli erbaş ve erleri 1.Taburun alet, malzeme ve araçlarından faydalanılarak eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Bu taburun bir seferberlik ilânında Konya'ya gönderilmesine karar verildiğinde teçhizat talimatına göre alet, malzeme ve araçlarının acilen tamamlanmasına ihtiyaç duyulacağı ve buna hemen imkân olmazsa bu taburun yerine 1.Ölçme Taburunun gönderilmesi veya 1.Taburdaki alet ve malzemenin tabura verilmesi müfettişlik tarafından teklif edilmiştir.⁵⁸⁵

Hazırlığı emredilen birlikler arasındaki 2.Ölçme Taburu seferi malzemesinin bir an önce satın alınarak ikmal edilmesi 24 Mayıs'ta M.M.V.'e gönderilen yazıyla talep edilmiştir. Bu tabur malzemesinin ikmaline kadar bir seferberlik ilan edilmesi durumunda hazırlığa dahil olmayan 1.Ölçme Taburunun malzemesinin bu tabura verilmesi M.M.V.'nin onayına sunulmuştur.⁵⁸⁶ 6.Kolordu Komutanlığı tarafından 25 Mayıs 1938'de 7.Topçu Alayının yüksek hareket kadrosuna çıkarılmasına göre top malzemesi ile cephane ihtiyacına ait Gnkur. Bşk.lığına gönderilen yazı ve ihtiyaç cetveli Gnkur. tarafından dikkate alınarak planlamaya başlanmıştır.⁵⁸⁷

Millî Müdafaa Vekâletinin, 28 Mayıs 1938 tarihli emri üzerine Adana'da yeniden oluşturulmasına başlanan 6.Kolordu Ağır Topçu Taburunun (15, 24 sm.lik Motorlu Ağır topçu Taburu) eğitimi hakkında Gnkur. Bşk.lığı tarafından verilen emrin bir örneği 9 Haziran'da M.M.V.'e gönderilmiştir. Eğitim programı uygulanması için aynı tarihte 6.Kolordu Komutanlığına ve II.Ordu Müfettişliğine gönderilmiştir. Adana'da kurulacak 1.Topçu Taburu Karargâhı ile 15, 24 sm.lik dörder toplu 2 Ağır Obüs Bataryasından kurulu olacak 6. Kolordu

⁵⁸⁴ İDH, K.8, G.097, B.1.

⁵⁸⁵ İDH, K.8, G.127, B.2.

⁵⁸⁶ İDH, K.8, G.127, B.1.

⁵⁸⁷ İDH, K.8, G.121, B.1.

Motorlu Topçu Taburunun eğitimi safhalar halinde planlanmıştı.⁵⁸⁸

Bu maksatla barış kadrosuna göre tam alınacak yeni celp eratı için topçu sınıfı 1.safha eğitimini tamamen ve 2.safhadan da gerekli ve önemli kısımları kapsayacak şekilde 20 haftalık bir eğitim programı hazırlanmıştı. D-79 talimatı esaslarına göre 15 Haziran 1938'de başlayacak eğitimler Ekim ayının sonuna kadar devam edecekti. Topçu Taburuna ayrılan subay, memur ve gediklilerin atama ve katılmalarına kadar, eğitim 7.Topçu Alayından geçici olarak verilecek subay ve gediklilerle düzenlenecek ve idare edilecekti. Ekim ayının sonunda yapılacak denetlemeyle ilgili raporlar Gnkur. Bşk.lığına gönderilecekti. Kasım 1938'den itibaren de tabur normal eğitimine başlayacaktı. Eğitim için gerekli benzin ihtiyacının M.M.V. tarafından ağlanması yazıda talep edilmiştir.⁵⁸⁹

Hatay meselesi nedeniyle, Türkiye'nin hava savunmasına dair alınan önlemler ve bu konudaki teşkilatlanma üzerinde önemle durulan diğer konulardandır. Gnkur. Bşk.lığı tarafından, 26 Mayıs 1938'de II. ve III.Ordu Müfettişliklerine, 1., 6. ve 7.Kolordu Komutanlıklarına ve İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığına alınması gereken tedbirler ve bu konuda yapılması istenilenlerle ilgili emirler verilerek M.M.V. bilgilendirilmiştir. 6.Kolordu Komutanlığının İzmir'de bulunan 6.Tayyare Defi (Tayyaresavar) Bataryasının Diyarbakır'a nakledilerek, buradaki 4.Taburun da barıştan itibaren üç bataryalı bir tayyaresavar taburu şeklinde teşkili uygun bulunmuştur. Bu maksatla, Bataryanın kısa sürede Diyarbakır'a naklinin sağlanması konusu M.M.V.'e arz edilmiş, batarya için yer hazırlanması, iskân durumunun düzenlenmesi kısa bir sürede nakil için hazırlanması ilgili komutanlıklara emredilmiştir.⁵⁹⁰

Genelkurmaydan gelen emir üzerine dikkatlerin Hatay'a çevrildiği sırada Ordu bölgesindeki tayyaresavar teşkilatlanması konusunda zafiyet olmaması için II.Ordu Müfettişliği teşkilatlanmaya dair yapılanları ve teklifini 1 Haziran'da Gnkur. Bşk.lığına sunmuştur. Buna göre, Gnkur.ın emri üzerine İzmir'de bulunan 2.Tayyaresavar Bataryalarından bir adedi Uzun Adaya gönderilmiş, diğer bir adedi de seferde Tayyare Alayının hava savunmasına tahsis edilmiş ve geri kalan iki adedi de Ordu Müfettişliğinin 16 Nisan 1937'de Gnkur. Bşk.lığına sunduğu plâna göre Müstahkem Mevki Komutanlığının emrinde (Yığınaklanma yürüyüşüne geçirilecekleri zamana kadar) İzmir'in hava savunmasına görevlendirilmişti.⁵⁹¹ Bu sefer, bunlardan 6.Tayyaresavar Bataryası Diyarbakır'da 4.Tabura tertip edilmesi nedeniyle İzmir'in

⁵⁸⁸ İDH, K.8, G.089, B.1.

⁵⁸⁹ İDH, K.8, G.089, B.2.

⁵⁹⁰ İDH, K.8, G.096, B.2.

⁵⁹¹ İDH, K.8, G.096, B.1.

hava savunmasının zafiyete uğrayacağı değerlendirildiğinden, bu bataryanın yine 2.Tabur emrinde İzmir’de kalması Gnkur. Bşk.lığına teklif edilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığının 26 Mayıs 1938 tarihli 6.TayyareDefi Bataryasının Diyarbakır’a nakliyle ilgili 6.Kolordu Komutanlığının 4 Haziran’daki cevabi yazısında, İzmir’den Diyarbakır’a nakledilecek ve barışta Diyarbakır’daki Tayyaresavar Taburunun emrine girecek olan 6.Tayyaresavar Bataryasının 937 seferi kuruluşunda 1.Kolordu Komutanlığınca seferber edileceği yazılması nedeniyle bataryanın Diyarbakır’a naklinden sonra bir seferberlik anında veya Hatay seferberliğinde bu bataryanın seferber olması “ *İzmir’de veya Diyarbakır’da mı yapılacağı*” ile “*seferber olmasından sonra yine kolordu emrine katılıp katılmayacağı*” Gnkur. Bşk.lığına sorulmuştur.⁵⁹²

Hatay’daki durum nedeniyle Diyarbakır’a nakli emredilmiş olan 6.Kolordunun İzmir’de bulunan tayyaresavar bataryası hakkında II.Ordu Müfettişliğinden gelen cevapta, “...*İzmir’in önemi nedeniyle bu bataryanın yerinde kalması..*”nın teklif edildiği, denetlemeden dönen topçu müfettişinin de “... *Diyarbakır’da bu Batarya için iyi bir iskân şartının sağlanamayacağı...*”nı bildirdiği bilgisi Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz imzalı mesajla 7 Haziran’da İstanbul’da bulunan Gnkur. Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak’a onay için sunulmuştur.⁵⁹³ Genelkurmay Başkanlığı yaptığı değerlendirme sonucu gerektiğinde tayyaresavar maksadıyla kullanılmak üzere yakında Avrupa’dan gelecek olan 7,5/42’lik toplardan iki bataryanın İzmir Müstahkem Mevkiine verilmesine karar verildiğinden 6.Tayyaresavar Bataryasının Diyarbakır’a en seri şekilde gönderilmesini ve sonucun bildirilmesini 8 Haziran’da II.Ordu Müfettişliğine emretmiştir.⁵⁹⁴

Alınan bu emir üzerine hazırlıklarını tamamlayan 6.Tayyaresavar Topçu Bataryası bütün eşya ve malzemesi ile 8 Haziran 1938 günü saat 16:00’da Basmahane’den hareket etmiştir.⁵⁹⁵

Yaklaşan II.Dünya Harbi’ne dair alınan önlemler ile yapılan hazırlıklar Hatay harekâtı hazırlıklarıyla eş zamanlı sürdürülmüştür. Gnkur. Bşk.lığı, Hatay’a karşı yapılacak bir harekâta bir seferberlik durumu söz konusu olduğunda bütün deniz yollarının seferber hale getirileceği yönündeki emrini 8 Haziran 1938’de İstanbul Komutanlığına göndermiştir.⁵⁹⁶

⁵⁹² İDH, K.8, G.096, B.3.

⁵⁹³ Genelkurmayın verdiği emre göre tren bataryanın nakli için İzmir’de hazır olarak beklemektedir. Bkz. İDH, K.8, G.096, B.4.

⁵⁹⁴ İDH, K.8, G.095, B.3.

⁵⁹⁵ İDH, K.8, G.095, B.(1-2).

⁵⁹⁶ İDH, K.8, G.090, B.(1-4); İDH, K.8, G. 104, B.1.

Genelkurmay, E-33 talimatına göre seferde İskele Komutanlıklarının görevlerine dair bilgilerin hazırlanarak süratle gönderilmesi emrini de 8 Eylül'de Deniz Askerî Nakliyatı Komiserliğine göndermiştir. Emirde; Seferde İskele Komutanlıklarının yapacakları vazifeleri gösteren çanta içeriğinin birer kopyaları ve bunların hazırlanıp hazırlanmadıkları, bindirme ve indirme sıklet merkezini oluşturan limanlar için Başkomutanlığa hava taarruzuna karşı tayyaresavar emniyeti ve denizaltı taarruzuna karşı şıpka⁵⁹⁷ maniası hakkındaki tekliflerin üç nüsha olarak gönderilmesi, ikmal ve donatım planlarına göre bu gibi limanları belirleyerek barışta iskelelerin durumuna göre kurulacak manianın yeri ve yönü ve gerekli malzemeyi belirleyip cetvel ve planlarını ölçeklendirerek onaylanması için üç nüsha olarak gönderilmesi, gece nakliyatı için gemi ve iskelelerin gece savunulması durumunda bulunmalarını sağlama konusunda ışıkların körleştirilmesi ve her çeşit gürültünün imkân ölçüsünde azaltılması, kıyı ve gemilerde alınacak tertibat, emniyet fenerleri ve diğer konuları, hava baskınlarında yanmakta olan ışıkların bir anda söndürülmesi konularını göz önünde bulundurarak İskele Komutanları ile İskele Komutanları olmayan yerlerde bu vazifeyi yapacak liman başkanlarına verilmek üzere bir talimat hazırlayıp onaylanmak üzere gönderilmesine dair bilgiler yer almıştır.⁵⁹⁸

Tophane'de konuşlu Deniz Askerî Nakliyatı Komiserliği, bu emir üzerine seferde oluşturulacak İskele Komutanlıklarının harp çantalarındaki yapacakları vazifeleri gösteren emir ve talimatın birer örneğini 16 Eylül'de Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Çantanın içinde; Hususî talimat/Sair Talimat (F.17 Talimatı, Tedariki Vesaiti Bahriye Kanunu, Limanlar Kanunu ve İstanbul Liman Nizamnamesi.), Seferi kadro, Resmî Mühür, Komutanlığın vazife mıntikasını gösteren plan, I no.lu nakliyat cetveli (seferberlik nakliyat cetvellerinde yalnız bu iskeleden yapılacak aksam), İki şifre anahtarı (I ve II no.lu şifreler), Sevk muhtırası ve Sülüs ilmühaberi (Birer cilt). Komiserlik, 1937 yılı seferberlik ve hazırlık nakliyatına dair olan cetvellerin İskele Komutanlıklarına ait kısımlarının tamamlandığını, Karadeniz ve Marmara Nakliyat Komutanlıklarına ait olup İskele Komutanlıklarının harp çantaları içeriğinin birer suretini oluşturan kısımların tamamlanmasına ise çalışıldığını bildirmiştir. Bu kapsamda limanların emniyet planları ve gece nakliyatı için hazırlanması emredilen talimat da hazırlanmaya başlanmıştır.⁵⁹⁹

Deniz Nakliyatı Askerî Komiserliği, 16 Eylül 1938 tarihinde gönderdiği yazıya ek olarak seferberlikte askerî nakliyat, hava hücumlarına karşı korunma, Boğaz ve Marmara Denizi nakliyatı konusunda yapılan hazırlıkları ile buna yönelik önerilerini 3 Aralık'ta Genelkurmay

⁵⁹⁷ Halattan örülmüş, torpillere karşı ve diğer maksatlar için gemilerde kullanılan ağ.

⁵⁹⁸ İDH, K.9, G.105, B.1.

⁵⁹⁹ İDH, K.9, G.105, B.(1-2).

Harekât Yarbaşkanlığına göndermiştir. Seferberlikte yapılacak askerî nakliyatın, indirme, bindirme sıklet merkezini teşkil eden limanlar için hava hücumlarına karşı savunma emniyetini gösteren öneriler hazırlanarak üçer nüsha olarak sunulmuştur. Hava hücumlarına karşı korunma ve savunma açısından hazırlanan esaslar (Haber verme, Muhabere irtibatı, Aktif ve pasif savunma önlemleri) incelenmiştir. Boğaz nakliyatına birinci derecede önem verilmiş ve savunma önlemleri (malzeme mevcudiyeti) normal durumda olduğu gibi kabul edilerek, ne tam ve mükemmel modern bir emniyet ve ne de zayıf bir düzeyde imkânsızlıklar içerisinde hazırlanmış bir öneri özeliğinde bırakılmıştır. Marmara Denizi nakliyat iskelelerinde tayyaresavar topları ile savunma esasları zorunlu görülmüş, Karadeniz nakliyat iskelelerinde ise ülkenin coğrafi durumları göz önünde bulundurularak bu önlemler zayıf tutulmuştur. Durum böyleyken harp durumunun gereklerine göre Marmara Denizi nakliyatı ile Karadeniz nakliyatı emniyet önlemleri birbirinin yerine geçmek üzere değiştirilmek şartı ile az malzeme ile şartlara uygun kuvvetli önlemler alınmanın mümkün olacağı belirtilmiştir.⁶⁰⁰

Deniz Nakliyatı Askeri Komiserliği, seferberlikte deniz nakliyat iskelelerinde düşman hava baskınlarına karşı iskele komutanlıklarınca alınması gerekli bulunan tedbirleri talimat halinde hazırlayarak bir yazıyla 27 Aralık'ta Genelkurmay Harekât Yarbaşkanlığına göndermiştir. Ayrıca münferit nakliye gemilerinde de hazırlanması gerekli olan talimat taslağı da ilave olarak gönderilmiştir.⁶⁰¹

Düşman hava taarruzlarında İskele Komutaları tarafından alınacak tedbirlere dair taslak talimatta; Haber Alma, Haber verme, Hava Tehlikesine Karşı Hazırlık, Hava Tehlikesinde Alınacak Tedbirler ve Taarruzdan Sonra Yapılacak İşler başlıkları bulunmaktadır. İskele Komutanlarının harp çantalarına dair bu talimat, düşman hava hücumları tehlikesine karşı seferberlik ilanı ile yapılacak hazırlıkları ve bil fiil hava tehlikesinde ve taarruzundan sonra yerine getirilecek işleri o yerdeki en yüksek mülkî ve askerî memurlarının yardımı ile yapacakları öngörülmüştür. Talimatın uygulanması yetkisi İskele Komutanlarına, Deniz Nakliyat Komutanı ve Deniz Mıntıka Komutanı olan yerlerde bu vazife doğrudan doğruya adı geçen komutanlıklara verilmiştir. İskele Komutanları mevcut olmayan yerlerde Liman Başkanları bu talimatı uygulamakla görevlendirilmiştir.⁶⁰²

Seferberlik anında askerî nakliyatı kullanılmak üzere münferit gemilerin düşman hava taarruzlarına karşı alacakları önlemlere dair taslak talimat ise; Düşman Hava Taarruzlarına Karşı Gemide

⁶⁰⁰ İDH, K.9, G.101, B.1.

⁶⁰¹ İDH, K.9, G.102, B.(1-27); İDH, K.9, G.103, B.(1-7).

⁶⁰² İDH, K.9, G.102, B.(2-4).

Hazırlık, Düşman Tayyareleri Görülünce Yapılacaklar ve Düşman Tayyareleri Hücumuna Maruz Kalınca Yapılacaklar başlıkları altında hazırlanmıştır.⁶⁰³

Liman, müesseseler ve deniz nakliye araçlarının hava hücumlarına karşı korunma önlemlerine dair talimatta ise seferberlikte deniz yolu ile yapılacak askerî nakliyatın hava hücumlarına karşı alınacak korunma tedbirlerinin birinci derecede indirme, bindirme, liman tesisleri ile büyük, küçük deniz nakil araçları ve bunların sürdürülmesi olan fabrika, atölye, havuzlar yakıt depoları ile idari merkezleri kapsayacak şekilde olacağı belirtilmiştir. Seferberlikte askerî nakliyat, yalnız Marmara ve Karadeniz’le sınırlı olacağından korunma tedbirleri sahaları da bu denizlerin faal limanlarında bulunacağı öngörülmüştür. Marmara Denizi’nde Boğaz nakliyatı (Sirkeci, Galata, Tophane, Haydarpaşa ve Üsküdar gibi işlek ve yoğun olan nakliyat sahasıdır.), Bandırma, Tekirdağ indirme ve bindirme iskeleleri, Karadeniz’de Trabzon, Samsun nakliyat merkezleri olarak planlamaya alınmıştır. Korunma önlemlerine dair “Korunma Tedbirleri Hakkında Umumî Esaslar” başlığı altında ise alınacak tedbirlerin korunma sahalarının önemi ile orantılı olacağı belirtilmiştir.⁶⁰⁴

Genelkurmay Deniz Nakliyatı Askeri Komiserliği; liman, müesseseler ve deniz nakil vasıtalarının hava hücumlarına karşı korunma tedbirleri hakkında İstanbul K.lığı ile temasa geçmiştir. Adı geçen komutanlığın, ayrıca İstanbul’un hava hücumlarına karşı savunma tedbirleri aldığı ve bu tekliflerin Hava Genel Komutanlığına bildirildiğini 5 Mayıs 1939’da Genelkurmay Harekât Yarbaşkanlığına göndermiştir.⁶⁰⁵

Hükûmet; M.M.V. ve Gnkur. Bşk.lığından gelen değerlendirme ve tekliflere göre Hatay Harekâtına katılacak personelin, yurt dışındaki harekâta katılacak olmasından dolayı mevcut mevzuatın uygulanmasında bir aksaklıkla karşılaşılmaması için her türlü hazırlığın hukuki yönünü öne çıkaran önlemler de almıştır. Harekâta katılacak personelin, özlük hakları kapsamındaki harcırah-maaş gibi mali konular ile iaşe, moral, adli işlemleri bu kapsamdaki önlemlerden olmuştur. Bunların mevcut mevzuata uyumu bu bakımından önem arz etmiş ve Türk Ordusunun Hatay’daki faaliyetlerinin meşruiyet çerçevesinde yürütülmesine dikkat edilmiştir. Bu maksatla Başvekâlet tarafından personelin özlük işleri için Dahiliye Vekâletinde “Hatay Bürosu”⁶⁰⁶ teşkil edilmiştir.

⁶⁰³ İDH, K.9, G.102, B.8.

⁶⁰⁴ İDH, K.9, G.102, B.(14-20).

⁶⁰⁵ İDH, K.9, G.097, B.1.

⁶⁰⁶ Bu büro Hatay’ın ana vatana katılmasından sonra Eylül ayında kapatılmış ve hesapları devredilmiştir, Bkz. BCA, F.30-10-0-0, K.225, G.516, S.2 (2), T.27.10.1939.

Hatay durumu dolayısıyla güney Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan güney sınır bölgesindeki birliklere tayin olacak subayların harcırahlarının belirli bir usule göre hesaplanması dikkat edilen konulardandı. Meydan-ı Ekbez'den Nusaybin'e kadar güney demiryolu üzerinde bulunan sınır birliklerine atanan subay ve memurların harcırahları Gnkur. Bşk.lığının 20 Temmuz 1935 tarih ve 58320 sayılı yazısına göre güney demiryolu üzerinden hesaplanarak ödenmiştir. M.M.V., “*Urfa'daki hudut alayına atanan bir subayın harcırahının hazırlık durumu nedeniyle hangi yoldan hesaplanması yönteminin*” bildirilmesini 10 Haziran 1938'de Gnkur. Bşk.lığına sormuştur.⁶⁰⁷ Genelkurmay, verdiği cevapta, Fırat ve Dicle nehirleri arasında bulunan güney sınır bölgesindeki birliklere atanacak subaylara ait harcırahların güney demiryolu ile hesap edilmeyerek Gaziantep-Urfa Bölgesi için Narlı İstasyonu üzerinden ve Viranşehir bölgesi için de Malatya-Diyarbakır üzerinden hesap edilmesinin uygun olduğunu 13 Haziran'da M.M.V.'ne göndermiştir.⁶⁰⁸

Hatay'da harekât yapacak birliklerdeki personelin maaş ve işlerinin yarısının orada geçer döviz olarak verilmesi için M.M.V. tarafından 18 Haziran'da Başvekâlete bir yazı gönderilmiştir. Ancak döviz cetvellerinde buna ait ödenek öngörülmediğinden Hatay'da harekât yapacak birliklere sene sonunda döviz cetvellerinde yapılacak tasarrufla karşılanmak ve azami maaşları ile işlerinin yarısı oranında olmak üzere döviz izni verilmesi 23 Haziran 1938'de yayımlanan 9061 no.lu kararnameyle onanmıştır.⁶⁰⁹

Millî Müdafaa Vekaleti, Hatay'da yapılacak harekâta katılacak değişik sınıflara mensup birliklerin harekâta başladıkları andan başlamak üzere erata kuvvetli tayin, subay ve askerî memurlara bir er tayin zammı verilmesi için İcra vekilleri heyetinden karar alınmasını 24 Haziran'da Başvekâletten talep etmiştir. Hükûmet, Hatay harekâtının, sefer kapsamında önemli ve özel önemi olan harekâttan olduğunu 29 Temmuz 1938 tarihinde (9376 sayılı kararnameyle) onaylamıştır.⁶¹⁰ Hatay'da harekât yapacak çeşitli sınıflara mensup askerî birliklerin harekâta başladıklarından geçerli olmak üzere 1776 sayılı “Kuvvetli Tayin Kanunu” gereği erlerine kuvvetli tayin ve 881 sayılı “Harekâtı Askeriye Halinde Zabitan ve Memurini Askeriyeye Aynen Bir Nefer Tayini Verilmesi Hakkında Kanun” gereği de subayları ile askerî memurlarına birer tayin verilmiştir.

Takviyeli Alayın Hatay'a girdiği zamanki lojistik ihtiyaçlarının temini usulü ile alayın oradaki

⁶⁰⁷ İDH, K.8, G.079, B.1.

⁶⁰⁸ İDH, K.8, G.078, B.1.

⁶⁰⁹ BCA, F.30-18-1-2, K.83, G. 56, S.1, T.23.06.1938.

⁶¹⁰ BCA, F.30-18-1-2, K.84, G.71, S.15, T.29.07.1938.

iaşe tertibatının hazırlattırılması en üst kademede ele alınmıştır. Hatay'da para ile alınacak maddeler için gereken malî önlemler ve bununla ilgili ihtiyaçlar Gnkur. Bşk.lığı tarafından M.M.V. ile koordine edilmiş özellikle iaşe ödeneğinin durumu ve harcanması yöntemi konusu yakinen takip edilmiştir.⁶¹¹

Harekâta katılacak personelin fiziki olduğu kadar moral ve motivasyonuna çok önem verilmiş, personelin moraline önemli katkı yapacak birlik mızıkası (bando takımı) da teşkil edilmiştir. Bunun için 7.Tümen Mızıkasının derhal Hassa'ya intikal ederek Takviyeli Alay emrine girmesi için 21 Haziran'da emir verilmiştir.⁶¹²

Hatay'da Takviyeli Alayın adli işlemlerini yürütülmesi için ayrı teşkil oluşturulmuştur. Hatay'a gidecek Tümen Adliyesi yetkilerine sahip Takviyeli Alay Adli Amirliği beraberinde bir Tümen Askerî Adliye Mahkemesi oluşturulmasına karar verilmiştir. 6.Tümen Komutanlığı 3.Sınıf Askerî Adli Hâkim Suphi Aksoy (332-96) ile 33.Tümen Komutanlığı 6.Sınıf Askerî Adli Hâkim Osman Nuri Soyat (927-B-37), Takviyeli Alay Adli Amirliğinde görev yapmak üzere Askerî Adli Hâkimliklerine tayinleri 11 Temmuz 1938 tarihli 3411 no.lu kararname ile uygun bulunmuştur.⁶¹³

2.3. GENELKURMAYLAR ANLAŞMASI (1938)

Sancak'taki seçimler sırasında olayların çıkması ve durumun Türkler aleyhine daha da kötüleşmesi nedeniyle, Türkiye 22 Haziran 1938'de Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine verdiği notayla seçim komisyonu ile tüm ilişkilerini kestiğini bildirmiştir. Fransa'nın da 23 Haziran'da benzer bir başvuruda bulunması nedeniyle Sancak'ta görevli Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu 29 Eylül'de Sancak'tan ayrılmış ve Sancak Anayasası gereği yapılması gereken seçimler gerçekleştirilememiştir.

Sancak'ta güvenliğin sağlanması için Fransa'nın talebi üzerine Haziran ayında Türk ve Fransız Genelkurmayları Antakya'da bir araya gelerek görüşmelere başlamışlardır. Bu temas ve görüşmeler Türkiye ve Fransa arasında imzalanan 29 Mayıs 1937'de "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma"nın 2. ve 3.maddelerine dayanıyordu.⁶¹⁴ Ancak

⁶¹¹ İDH, K.8, G.071, B.1.

⁶¹² İDH, K.8, G.070, B.1.

⁶¹³ BCA, F.30-11-1-0, K.121, G.20, S.7, T.11.07.1938.

⁶¹⁴ "... taraflar Sancak ülkesinin bütünlüğü tehdit edildiğinde, birlikte ya da ayrı ayrı bunu gecikmeksizin Milletler Cemiyeti Konseyi'ne haber vermediği yükümlüdürler. ...Taraflar Konsey'in bir kararına değin, ivedi önlemler alınması gerekiyorsa bu konuyu aralarında kararlaştıracaklardır. (Mad.2) Sancak ülkesine karşı bir saldırı tehdidi ya da

daha önce bu görüşmelere temel teşkil eden ön görüşmeler Mrşl. Fevzi Çakmak ve Org. Huntziger arasında 17-18 Aralık 1937 tarihinde Ankara'da yapılmış ve görüşmelerde her iki tarafça imzalanan zabıtlar tutulmuştur.

Centilmenler Anlaşması (Gentlemen Agreement) yapılmasına rağmen Hatay'da görev yapan Fransız delegesinin oradaki Türk çoğunluğunu varlığını azaltmaya dair faaliyet yürütmesi, uluslararası komisyonun bu yönde kendisini desteklemesi ve iki otoritenin de seçimin sağlıklı bir şekilde yapılmasının esas şartlarından olan güvenliğin muhafazasını sağlayamamaları üzerine Türkiye, Fransa ve Milletler Cemiyeti huzurunda protesto ve çekincelerini gündeme getirmiştir. Türkiye ve Fransa hükümetleri uluslararası komisyonun kaldırılarak seçimlerin bir Türk-Fransız iş birliğiyle yapılmasının sağlanması konusunda anlaşmaları üzerine 3 Temmuz 1938 tarihinde Genelkurmaylar Anlaşması ile buna ek askerî iş birliğinin kapsamını belirleyen bir protokol imzalamışlardır.⁶¹⁵

Hatay işleri için İskenderun'da Fransız askerî heyeti ile görüşmelerde bulunacak Türk askerî heyetinin önce Korg. Abdurrahman Nafiz Gürman⁶¹⁶ (veya Tuğg. Hakkı Akoğuz)-heyet başkanı, Gnkur. Hrk. Ş. Md. Feyzi Mengüç-üye,^{617,618} Gnkur. Hrk. Ş.den Kur. Yzb. Nureddin Alpkartal-üyelerinden oluştuğu bilgisi onaylanması ve pasaport ile harcırah işlemlerinin yapılması için 8 Haziran 1938'de Gnkur. Bşk.lığı tarafından Başvekâlete ve Hariciye Vekâletine gönderilmiştir.⁶¹⁹

herhangi saldırı eylemi, ivedi önlemler alınmasını zorunlu kılarsa Fransa ve Türkiye bu tehdidi gerekli tüm araçlarla önlemeği yükümlüdürler...Tarafların Genelkurmayları her iki hükümete düşen yükümlülüklerin gerektiğinde yerine getirilmesini sağlamak için alınacak önlemleri belirlemek ve hazırlamak üzere, doğrudan doğruya temaslar sürdürüleceklerdir. (Mad.3)'. Bkz. Soysal, a.g.e., s. 567-568.

⁶¹⁵ **BCA**, F.30-10-0-0, K. 224, G.510, S. 12 (6), T.04.07.1938; **Cumhuriyet**, 02.07.1938.

⁶¹⁶Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman [Piyade (1903-5)/5.Genelkurmay Başkanı (10.06.1949-06.06.1950)] 1882 yılında Bodrum'da doğan Org. Gürman, 1903 yılında Harp Okulu'ndan Tğm., 1906 yılında Harp Akademisi'nden Kur. Yzb. olarak mezun olmuştur. 1966 yılında vefat etmiştir. Balkan Harbi, Trablusgarp Harekâtı ile I.Dünya ve İstiklal Harplerine katılmıştır. Bkz. **Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 10.

⁶¹⁷Genelkurmaylar Antlaşmasının imzalanmasından sonra Alb. Feyzi Mengüç Hatay Askerî mümessili görevine atanmıştır. Alb. Mengüç, kısa bir süre sonra rütbesinin Tuğgeneralliğe yükseltilmesi nedeniyle 19 Ağustos 1938'de Hatay'dan ayrılmış ve yerine Kur. Alb. Şükrü Kanatlı atanmıştır.

⁶¹⁸Orgeneral İbrahim Feyzi Mengüç [İstihkâm (1914-C-39)/9.Genelkurmay Başkanı (11.10.1957-22.08.1958)] 1896 yılında İstanbul'da doğan Org. Mengüç, 1914 yılında Harp Okulundan Tğm.olarak mezun olmuştur. 1919 yılına kadar İ. Bl.lerinde ve Yol İnşaat Şubesinde İ. Sb.lığı yaptı. 1921 yılında Harp Akademisini bitirerek Kur. Sb. oldu. 1939 yılında Tuğg., 1941 yılında Tümğ., 1947 yılında Korg. ve 1953 yılında Org. oldu. Tuğg. rütbesi ile Ağrı Hudut Tug. K.lığı ve 15.Tüm. K. Vek.lığı, Tümğ. rütbesi ile 15. ve 6.Tüm. K.lığı, Korg. rütbesi ile Harp Akademileri Komutan Vek.lığı ve Yüksek Askerî Şûra Üyeliği görevlerinde bulundu. Askerî Yargıtay Başkanı iken 11 Ekim 1957-22 Ağustos 1958 tarihleri arasında Genelkurmay Başkanlığı görevlerini yürüttü. 1959 tarihinde Askerî Yargıtay Başkanlığından kendi isteği ile emekli oldu. 1966 yılında vefat etmiştir. I.Dünya ve İstiklal Harplerine katılmıştır. Bkz. **Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 5; **Cumhuriyetimizin 75.Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri**, s. 18.

⁶¹⁹ **İDH**, K.8, G.088, B.6.

Ancak Fransız askerî heyeti başkanının⁶²⁰ Orgeneral rütbesinde olması nedeniyle Fransız askerî heyeti ile Antakya'da görüşmelerde bulunacak Türk askerî heyeti başkanlığına Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz görevlendirilmiştir.⁶²¹ Heyetin Antakya'ya yollanmaları İcra Vekilleri Heyetince 10 Haziran 1938 tarih ve 8971 sayılı kararnameyle onaylanmış⁶²² bu heyete daha sonra Türkiye'nin Fevkalade Murahhası olarak Hariciye Vekâleti I.Daire Reisi Orta Elçi Cevat Açıkalın da dahil olmuştur.⁶²³

Fransız Hükûmetince görevlendirilen Suriye Şark Orduları Başkomutanı Huntziger'in başkanlığı altında bulunan Fransız askerî heyetiyle Antakya'da Hatay işlerini görüşmek üzere Gnkur. II. Bşk. Org. Asım Gündüz'ün başkanlığında seçilen heyetin 11 Haziran 1938 akşamı özel trenle İskenderun üzerinden Antakya'ya hareket edeceği Gnkur. Bşk.lığı tarafından 11 Haziran'da Konya ve Erzincan'daki Ordu Müfettişlikleri ile Kayseri ve Diyarbakır'daki Kolordu Komutanlıklarına bildirilmiştir. Ayrıca Fransız hükûmetinin Askerî ataşesi Alb. Gurson da heyete eşlik edeceğinden gidiş yolu üzerinde ordumuzun yüksek şeref ve disiplininin gözetilmesi ve bu maksatla gerekli tedbirlerin alınmasına dikkat çekilmiştir.⁶²⁴

11 Haziran 1938 günü saat 20:30'da Ankara istasyonundan özel trenle Hatay'a hareketi planlanan Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığındaki heyete istasyonda bando ile bir saygı kıtasının çıkarılması Genelkurmay Başkanlığı tarafından Ankara Mevki Komutanlığına emredilmiştir. Ayrıca aynı askerî heyetin 12 Haziran 1938 saat 16:00'da Payas'tan geçeceği bu nedenle Payas'ta da bir saygı bölüğü tarafından selamlanmasının yerine getirilmesi 11 Haziran'da 6.Kor. K.lığına (Kayseri) ve 7.Tüm. K.lığına (Adana) bildirilmiştir.⁶²⁵ Heyet 12 Haziran'da İskenderun'da halkın coşkun tezahüratları arasında Fransa'nın Suriye Orduları Kumandanı General Monnet tarafından karşılanmıştır.

General Monnet, Orgeneral Asım Gündüz'ü kendi arabasına davet ederek birlikte Beylan'dan geçip Antakya'ya gitmiştir. Org. Asım Gündüz'ü görmek için Beylan'da caddeleri dolduran

⁶²⁰ Fransız askerî heyet başkanı olarak Fransız hükûmetince Suriye Şark Orduları Başkomutanı General Huntziger seçilmiştir. Bkz. İDH, K.8, G.088, B.2.

⁶²¹ İDH, K.8, G.088, B.1.

⁶²² BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.51, S.11, T.10.06.1938.

⁶²³ Sivil ve askerî kurumlar arasında koordine ve iş birliğine önceden beri çok dikkat edilmiştir. 1936 Aralık ayında Antakya ve İskenderun işlerini görüşmek için Milletler Cemiyeti'nde yapacağı toplantıya katılacak Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlığı altında oluşturulan heyette Gnkur. Bşk.lığından da bir müşavir (Yüzbaşı Talat) bulunmuştur. Hatay'a gidecek heyetin emrine Gedikli Erbaş Muhittin Önlü ile emniyet işleri için Emniyet Memuru Yusuf İterberk görevlendirilmiştir. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.71, G.1, S.2, T.01.01.1937; BCA, F.30-18-1-2, K.83, G.52, S.11, T.11.06.1938.

⁶²⁴ İDH, K.8, G.088, B.2.

⁶²⁵ İDH, K.8, G.081, B.(1-3) Cumhuriyet, 12.06.1938; Tan, 12.06.1938; Atayolu, 12.06.1938; Hamit Pehlivanlı-İsmet Melek, Devletten Millete Hatay Devleti Bir sadakat Öyküsü, T.C. Hatay Valiliği, Yayın No: 15, Anıt Matbaa, Ankara 2011, s. 138-139.(EK-11)

halk olağanüstü bir karşılama töreni hazırlamıştır. Yolda bu karşılayıcıları gören Org. Asım Gündüz otomobilden inip halkın sevgisine karşılık vermek isteyince Fransız general “*İnmeyiniz, burada Ermeni tedhişçiler vardır, bir hadise çıkmasından korkarım.*” demesi üzerine Asım Gündüz üzüntüyle arabadan halkı selamlamıştır.⁶²⁶

Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Hükûmeti arasında 29 Mayıs 1937 tarihinde Cenevre’de imzalanan Sancak’ın toprak bütünlüğünü tekeffül (üstlenme) anlaşmasını uygulamaya Fransız askerî makamları ile Genelkurmaylar Anlaşmasını görüşmek için görevlendirilen heyet başkanı Org. Asım Gündüz’e bu görüşmeyi yürütme ve anlaşma halinde alınacak kararları imza için yetki verilmesi 13 Haziran 1938 tarihli 8993 no.lu kararnameyle kabul edilmiştir.⁶²⁷

13 Haziran’da başlayan görüşmeler⁶²⁸ Fransa’nın Hatay’a girecek Türk müdahale kuvvetinin kademesi konusunda sorun çıkarması nedeniyle tartışmalı ve uzun sürmüştür. Fransızlara göre Türk birliğini sembolik bir kuvvet olması, sadece İskenderun bölgesinde konuşlanması ve bir tabur gücünde olması yeterliydi.⁶²⁹ Topçu birliğini de kapsayan bir takviyeli alayı Sancak’a sokmak isteyen Türkiye’nin teklifine Fransız askerî temsilcisinin karşı çıkması nedeniyle anlaşma uzun görüşmelerden sonra ancak 3 Temmuz 1938’de⁶³⁰ imzalanabilmiştir.

Orgeneral Asım Gündüz, görüşmelerin başlangıcında Fransızların yaptığı anlaşma teklifi metnini Genelkurmaya göndermiştir. Genelkurmay Başkanlığı yaptığı incelemede metinlerin genel anlaşmaya ait olduğu bunların kıymetlerinin özel anlaşma ile ortaya çıkacağı, özel

⁶²⁶ Org. Asım Gündüz’ün bu davranışını öğrendiğinde Atatürk “*Orda bir hadise olacağını tahmin etmem. Olsa bile Asım Paşa’nın arabadan inip üç beş Türk’ün elini sıkması gerekirdi, onun ilk vazifesi bu idi...*” demiştir. Org. Asım Gündüz bu olaydan iki gün sonra 14 Haziran’da Antakya’da hoş geldin ziyaretinde bulunan Beylan heyetine “*Kahraman Beylanlılar, kahramanlığınızı her zaman işitiyoruz.*” şeklinde hitap ederek gönüllerini almıştır. Org. Asım Gündüz askerî heyetler arasındaki görüşmeler devam ederken davetli olduğu Soğukoluk’tan dönerken Beylan’a uğramıştır. Bkz. **Yeniğün**, 14.06.1938; **Hatay**, 15.06.1938; Selçuk, **a.g.e.**, s. 103-105.

⁶²⁷ **BCA**, F.30-18-1-2, K.83, G.52, S.13, T.13.06.1938.

⁶²⁸ Türk ve Fransız askerî heyetleri arasındaki görüşmelere saat 10:00’da başlanmıştır. Türk heyeti saat 15:00’de Halk Partisini ziyaret etmiş ve Org. Asım Gündüz Antakya, İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, Ordu ve Şeyhköy Halkevlerinin hususî heyetleri ile gençlik temsilcilerini ve Arap köylerinden gönderilen bir heyeti ve bir Eti Türk Grubunu kabul etmiştir. Halkevine giden yol baştan başa halılar ve çiçeklerle süslenmiş ve yolun başına güzel bir tak kurulmuştu. Yol üzerine ve yolun iki tarafındaki evlerin pencerelerine yığılan birkaç bin kişi Org. Asım Gündüz’ü candan alkışlamışlardır. Bkz. **Akşam**, 15.06.1938; Şükrü Erkal, **Atatürk ve Hatay**, Atatürk Haftası Armağanı (Ölümünün 50nci Yılında Atatürk), Ankara 1988, s. 28.

⁶²⁹ Fransızlar önce, Türkiye’nin Hatay’a asker göndermesine gerek olmadığını iddia etmişler ancak buranın herhangi bir saldırı durumuna karşı Fransızlarla beraber Türkiye’nin de garanti ettiği hatırlatılınca ilk iddialarını geri almışlardır. Bundan sonra da Türkiye’nin bulunduracağı askerî birliğin sayısı ve kapsamı üzerinde uzun bir süre alacak pazarlığa başlamışlardır. Önce Türkiye’nin İskenderun’a temsili olarak bir piyade bölüğü göndermesini istemişler, gelecek birliklerin sınıflarına vurgu yapmadan asker sayısı üzerinde görüşmelere başlamışlardır. Bu sayıyı Aralıklarla 500, 1.000, 1.500 ve sonunda 2.000 askere kadar artırmışlardır. Türk heyeti ise en az Fransızların kuvvetine (2.500 kadar) eşit, piyade, süvari, topçu ve muhabere gibi çeşitli sınıflardan teşkil edilen bir birlik göndermek kararında idi., Bkz. Soyak, **a.g.e.**, s. 647-648.

⁶³⁰ **Tan**, 15, 17, 21 ve 28.06.1938; **Cumhuriyet**, 01.07.1938; **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi Atatürk Arşivi** (Tezde **CBA** olarak verilecektir.) **CBA**, EBİS Sıra No: 01013458-Ek:1-No: 595435-Belge Kayıt No:7

anlaşmanın da Türkiye'nin arzularının kabulünden sonra imza edileceği değerlendirilmesinde bulunmuştur. Bu nedenle özel anlaşmada, takviyeli alayın Hatay'a girmesi ve alayın Antakya'da şehrin Müslümanların yaşadığı bölgelerinde etkili olması, İskenderun ve Kırıkhan gibi ulaşım yollarını elinde tutarak geri emniyetini sağlaması gerekli görülmüştür. Bu kuvvetin sevk ve idaresi, Genelkurmayın Türk heyetine verdiği talimat gereği Antakya'da delege ile Hariciye Vekâletinden gönderilecek bir memurun birlikte yapacakları bildirimine göre olacaktır. Ayrıca bu kuvvetlerin, Hatay'da bulunması Fransızların taahhütlerinin yakından kontrolüne yararı olacağı, seçim sorumluluğuna katılmadan Hatay'da bir Türk Hükûmeti'nin oluşturulmasına ve Hatay inzibat kuvvetlerinin önemli bir kısmının Türklerden meydana gelmesine yardım edeceği düşünülmüştü. Genelkurmay Başkanlığı, anlaşma imza edildikten sonra genel anlaşma metninin imzasında bir sakınca görülmediğine dair görüşünü 18 Haziran'da Başvekâlete ve Hariciye Vekâletine göndermiştir.⁶³¹

Orgeneral Asım Gündüz, Türk-Fransız Genelkurmay heyetleri arasında sürdürülen görüşmelerle ilgili 25 Haziran'da Genelkurmay ve Hariciye Vekâletlerine bir rapor göndermiştir. Başvekil Celal Bayar gelen bu raporu aynı gün talimatını almak için Atatürk'e sunulmak üzere Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak'a bir telgrafla göndermiştir. Telgraf, görüşmelerde öne çıkan konularla ilgi tarafların görüşleri özellikle Hatay'a sokulacak kuvvetin sayısı ve kapsamıyla ilgiliydi.⁶³²

Türk heyeti, Türk askerinin Hatay'a giriş tarihini Türkiye Hariciye Vekâleti ile Ankara'daki Fransız Büyükelçisinin birlikte karar verebileceklerini belirtirken Fransız heyeti bunun iki hükûmet arasında tespit edilmesini söylemiştir. Türk tarafı konunun Ankara'daki Fransız Sefiri vasıtasıyla Türkiye ve Fransız hükûmetleri arasında tespit edileceği anlamına geldiğini ifade edince konu kabul edilmiştir. Türk heyeti, Antakya'da Türkiye için bir bölge ayrılmasını teklif etmiştir. Fransız heyeti ise Antakya'da Türk kuvvetleri için bir güvenlik bölgesi ayrılmasını öngördüklerini bu bölgenin genişliğinin Antakya'da bulunacak Türk kuvvetinin sayısına göre belirleneceğini ancak bu bölgenin Türklerle meskûn bölüm olacağını bildirmiştir. Türk kuvvetlerinin Hatay'dan çıkmasıyla ilgili Türk tarafının görüşünü Fransızlar kendi hükûmetine arz etmek şartıyla kabul etmiştir. Türk tarafının özet olarak bildirdiği adli meselelerle ilgili görüşünün bir komisyon tarafından incelenmesine karar verilmiştir.⁶³³

Hatay'a girecek Türk askerinin daha önce Paris'te yapılan görüşmelerdeki gibi 3.000 ila 3.500

⁶³¹ CBA, 01013509-11-54469. (EK-12)

⁶³² CBA, 01013458-1-595435 (1-8).

⁶³³ CBA, 01013458-1-595435 (2-3).

arasında bir sayı olacağı belirtilmesine rağmen Fransızlar Türkiye'ye ancak iki tabur gücünde bir kuvvete müsaade edileceği konusunda hükümetlerinden talimat aldıklarını bunun dışında genel anlaşma üzerinde mutabık kaldıklarını belirtmiştir. Fransızlar, özel antlaşmayla ilgili de kuvvet meselesi hariç olmak üzere genel olarak esasların tespit edildiğini ancak her iki tarafın aldıkları açık talimat gereği esas maddede anlaşamadıklarını açıklamıştır. Bu durum nedeniyle de görüşmeler sırasında kuvvetle ilgili konunun anlaşmaya varılıncaya kadar ertelenmesini ve anlaşma olduktan sonra bu işin tamamlanmasını önermiştir. Türk heyeti ise kendilerinin konuya dair beklediği talimatın görüşmelerin geleceğini belirleyecek kapsamı olacağını belirtmesi üzerine Fransızlar cevap olarak görüşmeleri erteleme konusundaki kararlarını Türk heyetine gelecek talimata göre vermeyi teklif etmiştir.⁶³⁴

Orgeneral Asım Gündüz, gönderdiği raporda Fransızların Türkiye'nin göndereceği kuvvete eşit bir kuvvet getirmek için Suriye'deki kuvvetlerinin konuş durumlarını bozmak istemediklerini bu konuşlanmayı bozduklarında boşalttıkları yerlere başka yerlerden kuvvet getirmek durumunda kalacaklarını bunu da kendileri için sıkıntı yaratacak bir durum olarak gördüklerini ifade ettiklerini belirtmiştir. Bu açıdan Fransızlar özellikle Türk topçu birliklerinin Hatay'a sokulmamasını istemişlerdir. Ancak bu durumun bakış açımızı desteklememesi Türkiye'nin Hatay'a asker sokmasına bir engelleme yapılmak istendiği kuruntusuna kapılmaması görüşmeler esnasında Fransızlar tarafından sürekli olarak tekrarlanmıştır. Orgeneral Asım Gündüz, Genelkurmay'a gönderdiği raporun incelendikten sonra yazılı bir talimatın gönderilmesi talebinde bulunmuştur.⁶³⁵

Rapor Genelkurmayca incelenmiş ve Hatay'a sokulacak askerlerin emniyeti ve Hatay meselesine dair çeşitli konularla ilgili Mrşl. Fevzi Çakmak imzalı yazı 26 Haziran'da gönderilmiştir. Yazıda raporun hükümet tarafından da incelendiği bilgisi verilerek, anlaşmaların temelinin oluşturan kuvvet ve kapsamı sorunu çözülmedikçe detaylar üzerindeki anlaşmaların uygulanacak sonucu şüpheli bırakacağı ve iş birliğinden beklenen sonucun gerçekleşmeyeceği düşüncesi dikkat çekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin isteklerinin dayandığı gerekçeler ve güvenlik şartlarının gerektirdiği en az kuvvetin düzeni yazıda tekrar özetlenmiştir.⁶³⁶

Buna göre; Türkiye için tabur veya başka bir isim üzerinde direnme ve dayatmanın mesele olmadığı, antlaşmaların tam olarak sonuçlanmasının ancak askerî iş birliğinin gerçekleşmesi ile mümkün olacağı ve bunun da Hatay'a girecek Türk birliklerinin adı ne olursa olsun en az

⁶³⁴ CBA, 01013458-1-595435 (4-5).

⁶³⁵ CBA, 01013458-1-595435 (6-8).

⁶³⁶ CBA, 01013458-3-597097 (1-2). (EK-13)

seviyede askerî güvenliğin olmasıyla gerçekleşebileceği talimatta beyan edilmiştir. Hatay'a girecek askerimizin emniyeti; Antakya'da Türk kuvvetlerine ayrılacak Türk mahallelerine 500 kişilik bir birlik, İskenderun'a yine 500 kişilik bir birlik, bunların emniyeti için Bilan'da süvari, muhabere gibi bağlı birlikleri de kapsayan ve mevcudu 1.250'e varan bir birlikle mümkündü. Birlikler arasındaki irtibat yollarının emniyetinin muhafazası Kırıkhan'da 300, Sariseki'de 200, Bilan ile Antakya arasındaki yol üzerinde olan Badraken bölgesinde 250 kişilik bir birlik ve bütün bu birliklerin komuta merkezinde (Bilan) bir sahra veya dağ topçu birliği (üç batarya) ile sağlanacaktı. Çünkü Türk birlik teşkilatına göre topçu olmadan bir teşkilatlanma yapılamayacağı, konuş durumu açıklanan Türk birliklerinin genel yapısı Hatay'da Fransızlara ait zırhlı ve motorlu araçlarla da takviye edilmiş kuvvetlerine eşit kabul edilebileceği ve ayrıca Fransız Hariciye Nazırının 3.000 mevcudu kabul ettiğini Paris Türk Büyükelçisine bildirdiği de iletilmiştir.⁶³⁷

Son olarak yazıda açıkça belirtilen miktardaki birlik olmadan içten bir askerî iş birliğinin olamayacağı, bu nedenle gerekçeleri ve konuş yerleri açıklanan ve Fransızların tekliflerine göre yerleştirilen bu konuş ve mevcut dışında daha az bir teklifle talepte ve ısrar edilmesinin kabul edilen askerî iş birliğinin reddedilmesi anlamına geleceği ve bunun mesuliyetinin Fransızlara ait olacağı ifade edilmiştir.⁶³⁸

Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Paris'te Fransız yetkilileriyle 26 ve 28 Haziran'da kuvvet miktarı konusunda çetin görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde, Fransızların iki tabur Hatay'da ve bir tabur sınırda olarak Türk kuvvetlerini kabul ettiklerini, Türk tarafının istediği sayı üzerinde eşitlik sağlayamadıklarını bunun için Şam'dan ve diğer yerlerden asker getirtmelerinin gerekeceğini tekrar etmişlerdir. Ancak Fransız yetkililer sayı nedeniyle Antakya'daki görüşmelerin sonlandırılmasını arzu etmediklerini de her iki görüşmede de belirtmişlerdir.⁶³⁹

Orgeneral Asım Gündüz, Fransızlarla yaptığı temas sonunda olumlu sonuç alamayınca Mareşal'e bir şifre ile durumu bildirerek Ankara'ya dönmek için izin istemiştir. Başvekil Celal Bayar beraberine Mrşl. Fevzi Çakmak, Numan Menemencioğlu ve Şükrü Sökmensüer'i alarak durumu Savorana'da bulunan Atatürk'e arz etmek için İstanbul'a gitmiştir. O dönem Emniyet Umum Müdürü ve Hatay Egemenlik Cemiyet Genel Sekreteri olan Şükrü Sökmensüer⁶⁴⁰

⁶³⁷ CBA, 01013458-3-597097 (1).

⁶³⁸ CBA, 01013458-3-597097(2).

⁶³⁹ CBA, 01013460-1-595726; CBA, 01013460-2-596806.

⁶⁴⁰ Şükrü Sökmensüer; 1890 yılında Makedonya'da doğdu. 1912'de Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dan (Topçu Okulu) Teğmen olarak mezun oldu. Atandığı Edirne Müstahkem Mevki Ağır Topçu Alayı 1.Ağır Obüs Bataryası ile I.Dünya Harbi'nde Kanal Harekatı'na katıldı. 1920'de Üsteğmen olarak Anadolu'ya 20.Kor. I.Ş'e, 20. Haziran

anılarında konuyla ilgili şu bilgiyi vermiştir:

“...Atatürk Mareşal'e döndü ve dedi ki: “Ne gibi direktif vermiş idiniz Asım Gündüz heyetine?” Mareşal şimdi benim anlatacağım gibi dedi ki: “Mürettep Alay, yani Şükrü Kanatlı Alayı, kuvay-ı asliyesiyle (asıl kuvvetleriyle) Antakya'ya ve bundan bir tabur Antakya ile Top Boğazı arasındaki Bedirge nahiye merkezine, bir bölük de Top Boğazına yerleşecekti. Verdiğimiz direktif budur.” dedi. Rahmetli Atatürk bana, “Harita getir.” dedi. Atatürk, ondan sonra Mareşal'e, “Mareşal bu sizin vermiş olduğunuz direktif şimdi gözümün önünde. Herhangi bir devlet çok zaif de olsa, bunu işgal mahiyetinde telakki eder” dedi. Yani kuvay-ı asliyenin Antakya'ya yerleşmesi ki Hatay'ın merkezidir orası, büyük kuvvetin oraya yerleşmesi bir işgal mahiyetini alır. Halbuki haritaya bakarsanız, Belen-Kırıkhan hattı, Toroslar hattı; bu hattın Antakya'ya kuş uçuşu mesafesi 25 km.dir. Elinizde motorlu vasıtalar var. İstedığınız zaman 20-25 dakikada Antakya'yı işgal edebilirsiniz. Binaenaleyh bu büyük kuvveti oraya yerleştirmemeliydi. Benim söyleyeceğim şekilde tedbir almak lazımdır.” Ve bana dedi ki “Çocuk yaz. Kuvay-ı asliye Belen-Kırıkhan hattında olacak. Bundan bir tabur Antakya'ya yerleştirilecek. Bu taburdan bir bölük Bedirge (Batırğa da deniyordu.) nahiyesine konacak” Bu şekilde yerleşme yapılmış olacak, işte benim direktifimi hemen Fransız sefaretine ve ayrıca Paris sefirimiz vasıtasıyla Fransa hükûmetine tebliğ edin. Göreceksiniz kabul edilecektir dedi...”⁶⁴¹

Hasan Rıza Soyak ta asker sayısı üzerinde anlaşmaya varılıp bu sefer de Türk kuvvetleri kuruluşuna topçunun dahil edilmemesini isteyen Fransızların taleplerinden iyice sabrı tükenen ve harekâtın bir an önce emri vaki ile olmasını isteyen Atatürk'ün düşüncesini anılarında şöyle anlatmaktadır:

“...Ne olabilir sanki, kuvvetimize kim taarruz edebilir?.. Olsa olsa bir gün herhangi bir vesile ile oradaki Fransızlar değil mi?.. Çok uzak olmakla beraber, böyle bir ihtimal karşısında dahi tereddüde mahal yoktur; hudut üzerinde ve civarında bulunduracağımız kuvvetler herhangi bir taarruz halinde bir, iki saat içinde vaka mahalline yetişebilir ve bütün muntıkayı kolaylıkla işgal edebilir, binaenaleyh artık bu noktada ısrar etmesinler,” demiş ve bu mütalâası hükûmete bildirilmiştir... “⁶⁴²

29 Haziran'daki askerî heyetler arasında yapılan görüşmede uzmanlar komisyon halinde çalışarak adlî meselelerle ilgili maddeleri görüşmüşlerdir. Fransız heyeti, bu maddelerin General Huntziger'in onaylaması şartıyla kabul etmiştir. 1 Temmuz 1938 günü öğleden sonra saat: 15:00'de yapılan görüşmede Fransız general Paris'ten aldığı talimat gereği kuvvet konusunun 2.500'ü aşmamak şartıyla kabul edildiğini ve konuş konusunun Türk teklifindeki gibi uygun görüldüğünü belirtmiştir. Orgeneral Asım Gündüz, 1 Temmuz'da Gnkur. Bşk.lığına gönderdiği raporda, hususi anlaşma projesinin efektif (kuvvet) ve konuşa dair maddelerinin bu esasa göre

1920'de Gnkur. Hrk. Ş.ne, 1 Ekim 1920'de Gnkur. Başyaverliğine, 10 Ekim 1920'den 18 Ocak 1921'e kadar İsmet Paşa'nın Başyaverliğine, 18 Ocak 1921'de 11.Fırka Kur. Bşk.lığına atanmış ve II.İnönü Muharebesi'ne katılmıştır. 20 Nisan 1921'de tekrar İsmet Paşa'nın yaveri olmuş, 10 Aralık 1921'de, 5.Kor. I.Ş. Md.lüğü yapmış 1927 yılında tahsilini tamamlamak için tekrar Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne gitmiş, 1927'de öğrenimini bitirerek kurasız olarak 6.Kor.a atanmıştır. 18 Temmuz 1927'de istifa etmiştir. 30 Ocak 1928'de I.U .Mf.lığı İskan Md.lüğüne, 9 Şubat 1930'da I.Umum Müfettişliği Asayiş Müdürlüğüne 15 Kasım 1932'de Emniyet İşleri Umum Müdür Muavinliğine, 4 Nisan 1934'te Trakya Umum Müfettişliği Baş Müşavirliğine, 9 Eylül 1934'te Emniyet Umum Müdürlüğüne, 11 Temmuz 1939'da Hatay Valiliğine, 31 Ocak 1942'de Ticaret Bakanlığı İlaş Müsteşarlığına atanmıştır. 1942'de Erzincan ve 1946'da Gümüşhane milletvekili olmuş ve İçişleri Bakanlığı yapmıştır. 1978'de vefat etmiştir. Bkz. İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, s. 99-100.

⁶⁴¹ İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, s. 103-105.

⁶⁴² Hasan Rıza Soyak anılarında konuyla ilgili olarak “Ertesi günü yani mütalâa belki kendisine ulaşmadan, Orgeneral Asım Gündüz teklifini kabul ettirmeyi başarmış ve topçuyu da kapsayan her sınıftan oluşan bir birliğimizin iki hükûmet belirlenecek bir günde Hatay'a girmesi kararını da kapsayan bir antlaşmayı 3 Temmuz 1938 günü sabah 08.00'da imza etmişti...” demektedir. Bkz. Soyak, **a.g.e.**, s. 648-649.

yazıldığını belirtmiştir. Buna göre İskenderun'da 500, Bilan'da 1.000 topçu, istihkâm ve süvari ve merbut kıt'alarla birlikte Antakya'da 500, Kırıkhan'da 250, Badargen'de 250 olarak toplam 2.500 erden oluşturulmuş olup Alay Komutanı da Bilan'da bulunacaktı. Fransız generali hususî anlaşma metnini onay için Paris'e gönderdiğini ve bu gece cevap alacağını bu nedenle genel ve özel anlaşmaların her ikisinin birden 3 Temmuz 1938 tarihinde imza edilebileceğini söylemiştir.⁶⁴³

Orgeneral Asım Gündüz; Genelkurmaylar Anlaşma metnlerinin ve tutanaklarının hazırlanması nedeniyle imza töreninin 3 Temmuz 1938 sabahı saat 08:00'da yapılacağını, 2 Temmuz'da Riyaseti Cumhur Kâtibi Umumisi Hasan Rıza Soyak'a bildirmiştir. İmza işleminden sonra Alb. Fevzi Mengüç'ün Antakya'da Türk Kuvvetleri Komutanlığı temsilcisi olarak kalması konusundaki emirin kendisine tebliğ edildiği ve imzadan sonra heyetin Antakya'dan, önce İskenderun'a hareket edeceği ve İskenderun'dan 15:00'da kalkacak özel trenle Payas'a döneceği bilgisi de telgrafta verilmiştir.⁶⁴⁴ Orgeneral Asım Gündüz, askerî iş birliğine dair yapılan genel ve özel anlaşmaların 3 Temmuz'da imzalandığını aynı gün Payas'tan Atatürk'e gönderdiği telgrafla bildirmiş, Atatürk te, Org. Asım Gündüz'e yaptığı ciddi hizmetler nedeniyle bir teşekkür telgrafı göndermiştir.⁶⁴⁵ Orgeneral Asım Gündüz İskenderun'da trendeyken, kendisini uğurlamaya gelen Antakya Başkonsolosu Fethi Denli'ye anlaşmayı imzalamayı başaramaması durumunda Türkiye'ye dönmeyeceğini çünkü Atatürk'ün kendisine verdiği görevi yerine getirememesi gibi bir olasılığın olmadığını dile getirdiğini o esnada trendeki konuşmaya şahit olan Hatay'ın kurtuluş mücadelesinde ve ana vatana kavuşması çabalarında emeği geçen ve daha sonra Antakya Belediye Başkanlığı da yapan gazeteci Selim Çelenk şöyle anlatmıştır:⁶⁴⁶

“ - Fethi Bey, eğer sizden bir pasaport isteseydim bana verir miydiniz?

- Elbette Paşam. Tabii verirdim. Ama niçin pasaport isteyecektiniz?

Asım Paşa Fethi Denli'ye hepimizi hayretler içinde bırakan, ancak gözlerimizi de yaşartan şu karşılığı vermişti:

- Çok şükür anlaşmayı imzaladık. Anlaşma için Antakya'ya gelirken Atatürk beni kabul buyurarak şu emri vermişti:

<<Fransızlarla Ordumuzun Hatay'a girişini sağlayacak anlaşmayı imzalamadan dönmeyeceksin!..>>

- Emir kesindi. Eğer ben bu anlaşmayı imzalamasaydım Türkiye'ye dönmezdim. O zaman sizden

⁶⁴³ Ayrıca temaslarını bir an evvel bitirip Ankara'ya dönmesi Başvekil Celal Bayar tarafından Org. Asım Gündüze bildirilmiştir. Bkz. **CBA**, 01013464-17-593990; **CBA**, 01013464-16-594532; **CBA**, 01013464-18-60511.

⁶⁴⁴ **CBA**, 01013464-14-599358.

⁶⁴⁵ Org. Asım Gündüz, telgrafında anlaşmanın imzalanması sebebiyle tazim ve tebriklerini sunmuştur. Atatürk antlaşmanın imzalanmasından sonra antlaşma için gösterdiği ciddi çalışmaları için Org. Asım Gündüz'e ve Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a teşekkür telgrafları göndermiştir. Gnkur Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak ta Org. Asım Gündüz'e gönderdiği telgrafta “Üç haftadan beri geceli gündüzlü devam eden çetin mücadelenizle başarılan bu muvaffakiyetten dolayı teşekkür eder, başta siz olduğunuz halde heyetimizi teşkil eden arkadaşlarımızın gözlerinden öperim.” demiştir. Bkz. **CBA**, 01013464-4-596848; **CBA**, 01013464-3-595697; **Cumhuriyet**, 04.07.1938; **CBA**, 01013464-7-608407.

⁶⁴⁶ Selim Çelenk, **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayını No. 3, Antakya, 1997, s. 78.

bir pasaport olarak yabancı bir ülkeye gitmek zorunda kalacaktım. Bu konuşmayla en büyük Türk'ün Hatay için nasıl azimli ve kararlı olduğunu bir kez daha anladık."

Görüşmelerin uzaması ve görüşmeler esnasında Fransızların gösterdiği samimiyetten uzak ve oyalayıcı yaklaşım nedeniyle Atatürk, anlaşma sağlanamaması olasılığına göre de tedbirler düşünmüştür. Atatürk, anlaşma sağlanmaması durumunda kullanılmak üzere askerî eğitim görmüş ve askerî personelle takviye edilmiş seçme gençlerden kurulu 2.000 kişilik silahlı bir millî kuvvetin hazırlanmasını hükûmete telkin etmiştir.⁶⁴⁷ Hükûmetçe de bu yolda hazırlık yapılarak "T. İşleri" adı verilen gayri nizami harp yapabilme özelliklerine sahip teşkilat kurulmuştur.

Millî Müdafaa Vekâleti tarafından konu çok gizli tutularak Hatay işi için sadece "T. İşleri" adı verilen özel bir teşkilatın kurulduğu 22 Haziran'da ve "Kişiyi Özel" olarak 1., 2., 4., 5., 8.Kolordular ile İstanbul Komutanlığına bilgi için II.Ordu Müfettişliğine yazılmış ve Gnkur. Bşk.lığına bildirilmiştir. Yazıda kolorduların seçeceği personelin (Subayların teğmen: üsteğmen rütbesinde bulunması, gediklilerin en az bir sene gedikli çavuşluğu yapmışlardan olması, erlerin bir sene eğitim görmüşlerden seçilmesi istenmiştir.) yazının ekindeki cetvelde belirtilen yerlere toplu şekilde en geç 10 Temmuz'da varmış olmak şartıyla trenle sevk edilecekleri belirtilmiştir. Özel teşkilatın maksadı, personeli, görev yapacağı mıntıka, teşkilatlanma, şahıslara verilecek tahsisat, teçhizat, gizlilik vb. konular M.M.V. tarafından hazırlanan "T. İşleri Projesi" isimli yazıda ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Emre göre, (T) işleriyle ilgili işlemler Kor. ve Mıntıka K.lıkları karargâhlarında seçilecek sadece birer subay tarafından yönetilecek ve uygulanmasını Mıntıka K.ları bizzat emir verecek ve sağlayacaklardır. (T) teşkilatı, Hatay'daki gelişmeler ve yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesi nedeniyle Edirne'de yeni bir tümen kurulmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle 15 Aralık 1938 tarihinde kabul edilen 10027 no.lu kararnameyle lağiv edilmiştir.⁶⁴⁸

Fransa Genelkurmayı adına Org. Huntziger ve Türk Genelkurmayı adına da Org. Asım Gündüz tarafından imzalanan askerî anlaşma⁶⁴⁹ (Genelkurmaylar Anlaşması/Etats-Majors) 29 Mayıs 1937 tarihli Sancak'ın toprak bütünlüğünü üstlenen anlaşma hükümlerinin uygulama şeklini belirlemektedir. Bu antlaşma bir ana antlaşma metni ile Türk Ordusunun Hatay'a girmesiyle ilgili anlaşmaya bağlı 32 Maddelik ek bir protokolden oluşmaktadır.

⁶⁴⁷ Soyak, a.g.e., s. 648; Tan, 10.06.1938.

⁶⁴⁸ Kararnameyle, (T) teşkilatına harcanmak için verilen 429.450 liradan kalan 200.000 liranı iptali ve bu paranın Edirne'de teşkil edilecek Tümen ihtiyaçları için tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Bkz. CBA, 01013509-1-54469 (1-11); BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.103, S.8, T.15.12.1938.

⁶⁴⁹ Cumhuriyet, 02-04.07.1938; Ulus, 03.07.1938

Bir giriş ve üç kısımdan oluşan anlaşmanın birinci kısmı genel hükümler, ikinci kısmı üçüncü bir devlet tarafından sancağa saldırı durumunda Türk-Fransız iş birliği, üçüncü kısmı da çeşitli hükümlerle ilgilidir. Askerî bakımdan teknik iş birliğinin uygulama şeklini belirleyen bu anlaşmanın, Suriye’de mandanın devamı süresince sürekli kalıcı olacağı ve mandanın sona ermesiyle Türk-Fransız iş birliğinin diğer ve müteakip bir anlaşma ile belirleneceği anlaşmanın 1.maddesinde açık şekilde yer almıştır. 2., 3. ve 4. maddeler de Fransız ve Türk kuvvetlerinin Sancak’a müdahale şekli ve konuları kararlaştırılmıştır. Diğer maddeler bütünüyle teknik konularla ilgilidir. Sancak’la ilgili Türk ve Fransız Genelkurmaylar Anlaşması’nın giriş kısmında, anlaşmanın Sancak’ın toprak bütünlüğünü güvence altına alan 29 Mayıs 1937 tarihli Fransa-Türkiye Anlaşması ile 17-18 Aralık 1937’de Ankara’da Gnkur. Bşk.lığında Türk ve Fransız Genelkurmay temsilcileri arasında yapılan konferans tutanaklarının esas alındığı ve Sancak’ın toprak bütünlüğünün güvencesine ilişkin her iki ülkenin yükümlülüklerini yerine getirme şeklini belirleyen kendi hükümetleri tarafından yetkilendirilmiş kişilerin (Fransız Genelkurmayı için Alî Askerî Şura Azası Şark Kıtaatı Âli Komutanı Gen. Huntziger, Türk Genelkurmayı için Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz) bu anlaşmayı imzalayarak kabul ettikleri ifade edilmiştir.⁶⁵⁰

Genel hükümler başlıklı birinci kısım dört maddeden oluşmuştur. Bu bölümde, anlaşmanın sadece Fransa’nın Suriye’de bulunacağı zaman için geçerli olduğu takip eden dönem için Fransa-Türkiye iş birliğinin yöntemlerini yeniden belirleneceği (Mad.1), Sancak’ın iç düzeni için Fransız Devleti’nin, Sancak polis kuvvetlerini güçlendirme hakkına sahip olduğu ve Fransız takviyelerinin sadece bu görevi yerine getirmek için Sancak’a müdahale edebileceği, bu müdahalenin yeni anlaşma olmadıkça sınırlı olacağı, bu kuvvetin gücü, alınacak kararlar hakkında Türk Hükûmeti’nin bilgilendirileceği (Mad.2), Türk makamları tarafından Türk topraklarında ve Fransa tarafından Sancak toprakları dışındaki Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan’da Sancak’ta güvenlik açısından soruna yol açan konuları yasaklayan her türlü tedbirin alınacağı (Mad.3), Türk kuvvetlerinin, sadece bu anlaşmada öngörülen davalarda veya iki hükümet arasında özel bir anlaşmaya konu olan herhangi bir durumda Sancak’a müdahale edebileceği (Mad. 4) belirtilmiştir.⁶⁵¹

İkinci kısmın (dört madde) başlığını, üçüncü bir gücün Sancak’a saldırısı durumunda Fransa-Türkiye iş birliğinin şekli ve yöntemi oluşturmuştur. İkinci bölümde; Türkiye ve Fransa

⁶⁵⁰ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12, T.04.07.1938; BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9, T.03.07.1938. (EK-14)

⁶⁵¹ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (1-2), T.03.07.1938.

tarafından ortaklaşa verilen garantinin beş duruma göre geçerli olacağı (Mad.5),⁶⁵² kuvvetlerin Sancak'a girmesi durumunda iki ordunun (Türk ve Fransız) kuvvetinin büyük oranda eşit olacağı ve aynı anda bölgede bulunacakları, bu kuvvetlerin ilk kademesinin; üç taburdan kurulu alay/ tugay, iki topçu grubu, bir tayyaresavar topçu grubu, keşif birlikleri, bir havacılık grubu (iki filo) ile hizmet birliklerinden oluşacağı, daha sonra gönderilmesi gereken kuvvetlerin kuruluş ve miktarı ile müdahalenin şartlarının zamanı geldiğinde belirleneceği, iki ülkenin deniz kuvvetlerinin öngörülen olaylarda, Sancak kıyılarının savunmasında yer alan birliklerle mümkün olduğunca iş birliği yapacağı, bu iş birliği ve bu deniz kuvvetlerinin açık denizler üzerindeki muhtemel hareketi, iki hükûmet arasında veya kendileri tarafından belirlenen makamlar arasında mutabakata varılarak ihtiyaç anında belirleneceği (Mad.6), Sancak'ta faaliyet gösteren tüm kuvvetlerin, yukarıda belirtilen durumlardaki komutasının (Karma karargahı olan ve bir hava komutanı dahil edilecek) tek bir makama verileceği, atamaların iki hükûmet arasında özel bir anlaşmayla yapılacağı (Mad.7), Sancak kıyılarını koruyucu tedbirler gerektiren bir saldırganlık tehdidi olması durumunda, birinci kademedeki kuvvetlerin müdahalesine iki hükûmet arasında karşılıklı anlaşma ile karar verileceği, Sancak'a kuvvetlerin giriş sırasına daha önce ilgili hükûmetler tarafından atanan askeri makamlar tarafından karar verileceği (Mad.8), Beklenmedik bir saldırı durumunda, Beyrut'taki Cumhuriyet Yüksek Komiserliğinin Türk Hükûmeti'ne önerilerde bulunacağı, acil durumda müdahale emrinin, kendi hükûmetlerinden önceden görevlendirilmiş askeri makamlarca verileceği (Mad.9) yazılmıştır.⁶⁵³

Üçüncü kısım başlığını (altı madde) çeşitli hükümler oluşturmuştur. Bu bölümde de; ortak bir harekât yapılacağına iki tarafın karşılıklı olarak birbirlerine tüm tesisleri (Limanların, hava alanlarını ve su kaynaklarının kullanımı) sağlayacakları, her türlü malzemenin temini ve karasularında serbestçe dolaşımı (Mad.10), Sancak'a müdahale etmeye çağrılan kuvvetlerin müdahalesini kolaylaştırmak için, Ankara ve Beyrut'taki askerî makamları arasında bir telsiz irtibatı kurulacağı ve denemelerinin bu anlaşmanın imzasından sonra yapılacağı ve bunun için bir kod oluşturulacağı (Mad.11), Türk Hükûmeti ile önceden kararlaştırılmadıkça, Fransız makamları Sancak'ta Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 29 Mayıs 1937 tarihli karar gereği onayladığı Uzmanlar Komitesince belirtilenler dışında silah kullanmayacağı, Beyrut'taki

⁶⁵² Bunlar: a. Türkiye ve Sancak kıyılarına eşzamanlı saldırı, b. Fransız mandası altındaki ülkelerin kıyısına ve Sancak kıyı şeridine eş zamanlı saldırı, c. Sancak sahil şeridine saldırı ve d. Türkiye sahillerine, Fransız mandası altındaki ülkelerin kıyılarına ve Sancak kıyılarına eş zamanlı saldırıdır. İlk iki olasılıkta (a ve b) dost ordunun kanadını kuşatmak için saldırıya uğramayan güç Sancak'a gönderilecektir. Üçüncü olayda (c) iki tarafın müdahale şekli 6. maddede belirtilen şartlara göre gerçekleştirilecektir. Dördüncü olayda (d) Türk ve Fransız orduları ortak bir düşmana karşı silahlı mücadeleye girişeceklerdir. Beşinci olayda (e) Sancak'a her bir tarafın göndereceği güç iki hükmet arasında bir anlaşma ile belirlenecektir.

⁶⁵³ **BCA**, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (3-5), T.03.07.1938.

Fransız askerî komutanının Genelkurmay'a bildirileceği, yılda iki kez (Ocak ve Temmuz aylarında) Türkçe olarak Sancak'taki kuvvetin gücü ve silah durumunun bildirileceği, Sancak statüsünün 2.paragrafının 3.fikrasında öngörülen silahsızlanma hükümlerinin uygulanmasından sorumlu yetkili makam, Türk Hükûmetine bu amaçla yapılan yaptırımları ve alınan önlemleri bildireceği, (Mad.12), 29 Mayıs 1937 tarihli Fransız-Türk Garanti Antlaşması'nın 4. ve 5.maddeleri gereği iki hükûmet birbirlerine danışmaya davet edilirse her iki tarafın Genelkurmayları alınacak önlemleri kararlaştırmak amacıyla ortak olarak aynı şekilde görevlendirilecekleri (Mad.13), Türk-Fransız karma komisyonu, tüzüğü 4.maddesinde tanımlandığı gibi Sancak sınırlarının belirlenmesine devam edeceği, komisyon bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden en geç üç ay sonra çalışmaya başlayacağı ve saha çalışmasını bir yıl içinde tamamlayacağı, söz konusu komisyonun masraflarının Türkiye ve mandater devlet tarafından eşit olarak karşılanacağı (Mad.14), Gerekli detaylı hükümlerin sonuçlandırılması amacıyla, Beyrut Fransız Komutanlığı ve Türk Ordusu Gnkur. Bşk.lığının her altı ayda bir temas kuracakları (Mad.15) ve bu anlaşmanın imza tarihinde yürürlüğe gireceği (Mad.16) yazılmıştır.⁶⁵⁴

Hatay'da Türk ve Fransız askerinin iş birliğiyle ilgili imzalan Genelkurmaylar Anlaşmasına ekli "1.No.lu Protokol", Genelkurmaylar Anlaşmasının uygulanması şekli ve esaslarına dairdir. Protokol, Türk kuvvetlerinin Hatay'a giriş ve konuş şartları ile Fransız kuvvetlerinin sayısını, Türk kuvvetlerinin rolünü, yerleşmesini, ulaşım ve iaşelerini, muafiyetleri ve yargı hakları ile geri çekilme şartlarını belirlemiştir. Türk askerinin Hatay'a girmesinden sonra Fransa ile mutabık kalınarak Hatay'a bir olağanüstü temsilci bildirilmiş ve Hatay'dan giden komisyonun vazifesini olağanüstü temsilcimizle yüksek komiserlik temsilcisi ele almış ve seçime devam edilmiştir.

Protokolün başlangıç kısmında, Türk ve Fransız hükûmetleri sancağın mevcut durumu hakkında görüşerek bu bölgede askerî kuvvetlerin iş birliğine karar vermekle 3 Temmuz 1938 tarihli Genelkurmaylar Anlaşmasının hükümlerini uygulamaktan kendi Genelkurmaylarının usulen yetkilendirilmiş temsilcilerinin bu iş birliğinin uygulanma şeklini belirledikleri yazmaktadır. Protokol; Türk Kuvvetlerinin bölgeye girişi ve ilk konuş şartları (üç madde), Fransız kuvvetleri (bir madde), Türk kuvvetlerinin rolü-komuta (sekiz madde), Mülkî makamların yetki ve ayrıcalıklarına riayet (bir madde), Ayrıcalık ve yasal haklar (13 madde), İskân, ulaşım, iaşe, ikmal (beş madde) ve Türk kuvvetlerinin geri alınması (bir madde) başlıklarından oluşmuştur. "Sancağa sokulacak Türk Kuvvetlerinin teşkilâtına ait muhtasar (kısaltılmış) cetvel" ile "Türk

⁶⁵⁴ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (5-7), T.03.07.1938.

Kıt'alarının İlk Konuşunu Tesbit Eden Cetvel"ler protokolün eklerini oluşturmuştur.⁶⁵⁵

Protokolün, "Türk Kuvvetlerinin girme ve ilk konuş şartları" isimli birinci kısmında; Sancak'a bu protokolü uygulamak için gelecek Türk kuvvetleri sayısının 2.500'den çok olmayacağı ve bunların bir albayın komutası altında bulunacakları yazılmıştır. Bu kuvvetlerin kuruluşunu gösteren bir cetvel EK-I olarak protokole eklenmiştir. İki hükûmet Sancak'a giriş tarihini anlaşarak ortaklaşa belirleyecekler ve bu kuvvetler sınırı bir taraftan Payas diğer taraftan Hassa'dan geçeceklerdir. Detayları protokolde EK-II olarak gösterilen Türk kuvvetleri önce İskenderun-Beylan-Kırıkhan-Antakya (bir müfreze) bölgesinde konuşlanacaklardı. (Mad.1-3)⁶⁵⁶

İSKENDERUN SANCAĞI'NA SOKULACAK TÜRK KUVVETLERİNİN TEŞKİLATI	
KİMLİĞİ	AÇIKLAMA
48.Dağ Alayı Komutanı	Albay
48.Dağ Alayı Karargâhı	
48.Dağ Alayı	Üç Taburlu (1., 2., 3. Taburlar)
41. Alay'ın 1.Taburu	
Bir Süvari Bölüğü	
İki Dağ Bataryası	
6.İstihkâm Taburunun 1. Bölüğü	
6.Muhabere Taburunun 1.Bölüğü	
6.Nakliye Taburunun Oto Kolu	
Alay Sıhhiye Takımı	
Alay Ekmekçi Takımı	

Tablo-7: İskenderun Sancağı'na sokulacak Türk kuvvetlerinin teşkilatı cetveli.

TÜRK KİT'ALARININ İLK KONUŞ YERLERİ			
KONUŞ YERİ	BİRLİK	MEVCUT	TOPLAM MEVCUT
Beylan'da	Albay	1.000 kişi	2.500 kişi
	- Alay Karargâhı		
	- Bir Tabur		
	- Süvari Bölüğü		
	- Topçu Bataryaları		

⁶⁵⁵ 1 No.lu Protokol; Fransız Gnkur. için Ali Askerî Şura Azası Şark Kıtaatı Âli Komutanı Org. Huntziger tarafından, Türk Gnkur. için de Gnkur. II.Bşk. Org.Asım Gündüz tarafından imzalanmıştır. Bkz. BCA, F.30-10-0-0, K.224, G. 510, S.12, T.04.07.1938. (EK-15)

⁶⁵⁶ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G. 510, S.12 (33), T.04.07.1938.

	- İstihkâm ve Muhabere Bölükleri		
	- Sıhhiye Takımı		
	Ekmekçi Takımı		
	- Otomobil Kolu		
İskenderun'da	- Bir Tabur	500 kişi	
Antakya'da	- Bir Tabur	500 kişi	
Kırıkhan'da	- Yarım Tabur	250 kişi	
Batraken'de	- Yarım Tabur	250 kişi	

Tablo-8: İskenderun Sancağı'nda Türk birliklerinin ilk konuş durumunu belirleyen cetvel.

Sancak'ta konuşlu Fransız kuvvetlerinin en çok 2.500 kişilik bir sayıya kadar takviye edilebilecekleri, ikinci kısımdaki Fransız Kuvvetleri başlığı altında bahsedilmiştir. (Mad.4)⁶⁵⁷

Üçüncü kısmı oluşturan Türk Kuvvetlerinin rolü-komuta başlığı altında; Türk kuvvetlerinin Sancak'ta düzenin sağlanmasına gerektiğinde katılabilecekleri, normal olarak düzenin sağlanmasından sorumlu olan Sancak polis kuvvetleri görevlerini yapamadıkları zaman yetkili makamın 6. ve 8.maddelerde açıklanmış şartlara göre bu birliklerin yardımını isteyeceği yazılmıştır. (Mad. 5) Bu olası iş birliği için girişimde bulunmak Sancak'ta düzenden sorumlu olan Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserinin delegesine ait olup, Sancak'taki Türk Kuvvetleri Komutanlığı tarafından Fransız delegesine ile düzenlemek için sürekli bir mümessil (temsilci) belirlenecektir. Delege, bu temsilci aracılığıyla Türk kuvvetlerine başvurmak konusunda aldığı kararını bildirecek, Türk askerî komutanına verilecek talimatı onunla kararlaştırıp birlikte imzalayacaklardı. Ulaştığı andan itibaren bu talimatın yerine getirilmesi zorunludur. Türk Komutanı talimatın yerine getirilmesi için başvurulması gereken araçların saptanmasında serbest olup yerine talimatı yerine getirdiğinde sonucunu bildirecektir. Türk temsilcisi, doğrudan doğruya Türk kuvvetlerinin emniyetini ilgilendirdiğini gördüğü hallerde girişimde bulunması için delegeyi harekete geçirme yetkisine sahiptir. (Mad.6) 6.maddede belirtilmiş durumdan başka Türk kuvvetlerine hiçbir polis görevi verilmeyecektir. Ancak Türk kuvvetinin güvenliğinin tehlikeye düştüğü acil bir durumda bu kuvvetin komutanı kendi yetkisi ile gereken önlemleri alarak bunu kısa sürede bildirecektir. (Mad.7) Türk kuvvetlerinin güvenliğinin sağlanması için iş birliği 5. ve 6.maddelerde belirtilen şartlarda; normal olarak bu protokole ekli haritada⁶⁵⁸ gösterilen I ve II no.lu müdahale bölgelerinde (Antakya şehri bu bölgelere dahil edilmemiştir.) ve bu bölgelerin geri kalan kısmında ihtiyaç durumunda Fransız kuvvetlerine yardım etmek maksadıyla talep edilebilecektir. Fransız kuvvetlerinin I ve II no.lu müdahale

⁶⁵⁷ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (34), T.04.07.1938.

⁶⁵⁸Protokolün ekinde Harita mevcut olmadığından bölgeler hakkında bilgi elde edilememiştir.

bölgelerinde Türk kuvvetlerinin yardımları talep edilebilecektir. (Mad.8) Türkiye Genelkurmayı, Sancak'taki Türk kuvvetleri için bir komutan tayin edecektir. Adı geçen kişi, 6.madde gereğince kendisinin aldığı talimata göre hareket etmeye mecbur olduğu 5., 6., 7., 8. ve 10.maddelerin öngördüğü şekilde kuvvetinin güvenliğinin gerektirdiği şekilde sağlanmasına muhtemel yardımını durumu ile 11.maddenin öngördüğü karma garnizonlardaki garnizon hizmetleri hariç olmak üzere komutanlığını Türk talimatnameleri gereğince yerine getirecektir. 7.madde hükümleri gereğince, Türk kuvvetleri güvenliğin sağlanmasına yalnız katıldıklarında bunlar özellikle kendi amirlerinin emirleri altında hareket edecekler ve Türk kuvvetleri güvenliğin sağlanmasına Fransız kuvvetleri ile katıldıklarında ise bu kuvvetlerin bütününe komutanı Sancak'taki Türk kuvvetleri komutanlığının temsilcisi ile anlaşmak sureti ile delege tarafından tayin edilecektir. (Mad.10) Türk kuvvetlerinin konuşlandıkları ve bir Fransız garnizon komutanının bulunduğu bölgelerde belirtilen garnizon hizmetleriyle ilgili Fransız talimnamesinde açık olan yetkilerini koruyacaklardır. Bununla birlikte mahallî Türk kuvvetlerinin komutanı Fransız komutanını haberdar etmek şartı ile kendi kuvvetlerinin güvenliği için yararlı olarak gördüğü önlemleri alabilecektir. Mahallî Türk komutanı ile bu garnizon komutanı arasında sıkı bir irtibat sağlanacaktır. Genel kapsamdaki tüm önlemler ancak aralarında birbirlerine fikir verdikten sonra alınacaktır. Anlaşmazlık durumunda ilgililer durumu karşılıklı olarak komutanlarına bildireceklerdir. (Mad.11) Sancak Türk Kuvvetleri Komutanı tarafından Sancak Fransız Kuvvetleri Komutanı yanında daimî olarak bir irtibat subayı gönderilecektir. Karşılık olarak Fransızlar da Türk Kuvvetleri Komutanı yanına bir irtibat subayı gönderecektir. Sancaktaki Türk ve Fransız Kuvvetleri Komutanları bu irtibat subayları aracılığıyla her gün gerekli bilgi ve her on beş günde bir birbirlerinin mevcut cetvellerini karşılıklı vereceklerdir. (Mad.12)⁶⁵⁹

Mülkî makamların yetki ve ayrıcalıklarına riayet konusu protokolün dördüncü kısmını oluşturmuştur. Bu başlık altında da Sancak'taki Türk kuvvetlerinin varlığının mandater ve mahallî sivil makamlar ve temsilcilerinin bütün faaliyet sahalarında yetki ve ayrıcalıklarına ve statü gereğince belirlenen polis kuvvetlerinin oluşumuna hiçbir değişiklik getirmeyeceği yazılmıştır. (Mad.13)⁶⁶⁰

Ayrıcalık ve yargılamayla ilgili hususlar beşinci kısımdaki “İmtiyaz ve hakkı kaza (yasal haklar)” başlığı altında geniş şekilde ele alınmıştır. Buna göre, Sancak'ta Türk askerleri kendi rütbelerinden yüksek rütbedeki Fransız subaylarını, karşılık olarak da Fransız askerleri de kendi

⁶⁵⁹ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (33-34), T.04.07.1938.

⁶⁶⁰ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (33), T.04.07.1938.

rütbelerinden yüksek rütbedeki Türk Subaylarını selâmlamaktan sorumlu olup selâmın iadesinin zorunlu olduğu vurgulanmıştır. (Mad.14)⁶⁶¹ Türk kuvvetlerinin bilfiil yerleştikleri bölgelere millî bayraklarını çekebilecekleri yine bu başlık altında belirtilmiştir. (Mad.15) Sancak'ta yerleşen Fransız kuvvetlerinin yararlandıkları gümrük muafiyetleri Sancak'ta yerleşmiş olan Türk kuvvetlerini de kapsayacaktır. (Mad.16) Asker olmayanlarla Türk kuvvetlerine mensup olmayan şahıslar tarafından Türk kuvvetlerinin güvenliğine ve şerefine karşı irtikâp edilen suçlar ile bu kuvvet mensuplarına karşı irtikâp edilen ağır fena hareket (Services graves) Türk askerî mahkemelerinin yargılamasına tabii olacaktır. Diğer suçlar mahallî mahkemelerin yargılamasına bırakılmıştır. Mahallî makamlar yargılama yaptıktan sonra Türk askerî makamlarını verdiği hükümden haberdar edecektir. Bu maddenin hükümlerini uygulamak için Türk kuvvetlerinin askerî mahkemeleri tarafından hapis cezalarına mahkûm edilmiş olan kişiler cezalarını Sancak mahallî hapisanelerinde çekeceklerdir. (Mad.17) Türk kuvvetleri mensuplarından biri tarafından asker olmayan ve bu kuvvetlere yabancı olan bir şahsa karşı irtikâp edilen suçlar Türk askerî mahkemelerinin yasal hükümlerine göre olacaktır. (Mad.18) Türk kuvvetleri mensupları tarafından Fransız kuvvetleri mensuplarına karşı ve bunlar tarafından asker olmayan bu kuvvetlerin mensuplarına karşı irtikâp edilen cürümler suçunun mensup olduğu askerî mahkemeleri tarafından bakılacaktır. (Mad.19) Türk kuvvetlerin mensupları 18. ve 19.maddelerde öngörülüp Fransız kuvvetleri mensupları tarafından irtikâp edilen cürümlerde ortak fail veya ortak cürüm olurlarsa Fransız ve Türk yetkili makamları tarafından birlikte tahkikat yapılacaktır. Bu tahkikatın sonucu her iki tarafça askerî mahkemeyi aideye müracaata yetkili olan makam sahibine verilecektir. Fransız ve Türk makamları kabul edilen kararlardan karşılıklı olarak birbirlerini haberdar edeceklerdir. Bunu müteakip Türk askerî mahkemeleri bir taraftan ve Fransız askerî mahkemeleri diğer taraftan her biri kendisine ait olan işin araştırmasına girişerek aralarında gerekli olan teması muhafaza edeceklerdir. (Mad.20) Sözü edilen 19.maddede bırakılmış durumlarda inceleme yapan askerî makam başlayan kovuşturma ve ilan edilen hükümler hakkında diğer askerî makamı bilgilendirilecektir. (Mad.21) Türk kuvvetleri mensupları tarafından diğer Türk kuvvetleri mensuplarına karşı irtikâp edilen suçlar normal olarak Türkiye'de yetkili mahkemelerin yargılamasına bırakılmıştır. (Mad.22) Yukarıda sözü edilen bütün suçların hukukî sonuçları eğer ordulardan biri veya diğerinin sorumluluğu söz konusu değilse ilgilinin uyuşuna göre Sancak'ın yetkili

⁶⁶¹ Bu madde uygulanırken arzu edilmeyen bir olay da olmuştur. 1938 yılı Ağustos ayı sonlarında bir Fransız subayının (Teğmen De Cehabue) bir Türk askerinin selamını almaması üzerine bunu gören Türk gediklisi de (Emin Çavuş) Türk askerinin selamını almıyor diye Fransız subayına selam vermez. Çıkan tartışmada teğmen Türk gediklisine vurarak hakaret eder. Türk gediklisi de bu durum üzerine Fransız subayı ile kavga eder ve kendisine bir el ateş eder. Yaralanan Fransız subay hastaneye kaldırılır. Albay Şükrü Kanatlı, hastaneye giderek kendi kanından alınıp teğmene verilmesini söyler. Ancak teğmen ölür. Bkz. Arı İnan, **Tarihe tanıklık Edenler**, s. 254-255; İbrahim İnal, "Hatay Mücadelesinden Anılar", **Hatay'ın Sesi Gazetesi**, S. 4, İskenderun, 29.11.1969, s. 7-8; Selçuk, **a.g.e.**, s. 113-117.

mahkemeleri tarafından yürütülecektir. Ordulardan biri veya diğerinin sorumluluğunu gerektirenler her orduda yürürlükteki düzene göre her birinin kurmayları aracılığıyla yönetimce çözümlenecektir. Anlaşmazlık durumunda uyuşmazlık, siyasî yolla sonuçlandırılacaktır. (Mad. 23) Türk askerî mahkemesi tarafından aranan suçlular Sancak'taki Türk kuvvetleri Komutanlığının temsilcisi tarafından Sancak'taki Alî Komiserlik delegesinden talep edilecek, delege de suçluları aratacak ve teslim edecektir. (Mad. 24) Bu bölümün 17. ve müteakip madde hükümlerinin uygulanması nedeniyle olabilecek anlaşmazlıklar siyasî yollardan çözümlenecektir. (Mad. 25) Türk kuvvetleri mensupları sivil makamların temsilcileri tarafından ancak suçüstü durumunda tutuklanabilecektir. Bu durumda hemen Türk askerî makamlarına teslim edileceklerdir. (Mad. 26)⁶⁶²

Protokolün altıncı kısmında iskân, ulaşım, iaşe, ikmal ile ilgili konular düzenlenmiştir. Sancak'taki Türk kuvvetlerinin komutanı kendi kıtalarının iskânını sağlayacak, Fransız komutanı da bu konuda kendisine yardımcı olacaktır. Her özel yerin kiralanması Türk askerî idaresi tarafından bedelinin ödenmesiyle olacaktır. (Mad.27) Ulaşımını sağlamak için Sancak'taki Türk kuvvetleri Sancak'ta mevcut tüm yollardan kısıtlama olmaksızın yararlanacaklardır. (Kısmen Suriye arazisinde var olan Sıçanlı-Yenişehir yolu hariçtir.) Bu kuvvetler ulaşım ile ilgili genel hükümlere ve özel talimatlara uygun şekilde hareket edeceklerdir. Türk Kıta'larının yapacakları her hareket zamanında ve önceden Fransız komutanına bildirilecektir. (Mad.28) Yukarıda bahsedilen ulaşım ödemesi yalnız Sancak'taki Türk kuvvetleri mensuplarına özeldir. (Mad.29) Türk askerî kuvvetleri mevcut telefon ve telgraf şebekelerinden kendi irtibatları için yararlanabilecekler ve bunun için gerekli abonmanlar normal şekilde merkezden alınacaktır. Haberleşme yürürlükteki talimatın belirlediği normal tarifeye göre ödenmesiyle olacaktır. Türk kuvvetleri askerî ihtiyaçları için garnizonları arasında ve gerektiğinde kendi bölgeleri içinde gerek gördükleri sahra muhabere hatlarını kurabileceklerdir. Bu şekilde kurulacak hatlar ister Fransız şark kuvvetleri muhabere servisine ister mahalli idarelere ait olsun genel şebekenin sabit hatlarının direklerine çekilmeyecektir.⁶⁶³ Askerî memurlar tarafından idare edilecek olan bu hatlar genel şebekeye bağlanmayacak bunlar hiçbir şekilde sivil telefon haberleşmesi için de kullanılmayacaklardır. (Mad.30) Türk kuvvetlerinin her türlü ikmal ve iaşesi Türk komutanı tarafından sağlanacak sıhhi işleri ise

⁶⁶² BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (31-33), T.04.07.1938.

⁶⁶³ Takviyeli Alay, Hatay'a girdikten sonra irtibatın sağlanması için derhal Hassa'dan Kırıkhan'a askerî telefon hattı döşenme faaliyetine başlanmış ancak bu hat yeterli direk ve zaman olmadığından yerde tesis edilmek zorunda kalmıştır. Bu konu Tak. A. K.lığından bir talep gelmeden Aktepe Nahiye Müdürü Nuri Aydın Konuralp'in inisiyatifi ve nahiyedeki köylülerin çabalarıyla çözümlenmiştir. Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı, Aktepe Nahiye Müdürü Nuri Aydın Konuralp'e yerde serili telefon kablosunun direkler üzerine alınması ve direk sağlanmasında gösterdiği yakın ilgi ve çabası için 22 Temmuz 1938'de bir teşekkür mektubu göndermiştir. Bkz. Nuri Aydın Konuralp, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1996, s.162-163.

normal olarak Türk komutanı tarafından düzenlenecektir. Bununla birlikte ivedilik durumunda Türk askerleri imkân dahilinde ve Fransız nizamnamesinin öngördüğü tarifeye göre tedavi ve ilaç masrafları ödenmesi karşılığında Sancak Fransız garnizonları revirlerine kabul edileceklerdir. (Mad.31) ⁶⁶⁴

Türk kuvvetlerinin geri alınmaları başlığı protokolün son bölümünü oluşturan 7.kısımında ele alınmıştır. Zamanında iki hükûmet arasında bir anlaşma yapılamaması durumunda Sancak'a sokulacak kuvvetler iki hükûmetin beraber yüklenici oldukları uluslararası hükümlere göre Sancak Hükûmetinin tam olarak kurulması ardından gelen tarihten iki hafta sonra çıkacakları ayrı bir madde olarak düzenlenmiştir. (Mad.32) ⁶⁶⁵

Türkiye Hatay'da Türkler aleyhine gelişen ve yapılamayan seçim meselesini Genelkurmaylar Anlaşması ile çözmüştür. Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Hatay meselesi sırasında Fransa'nın sergilediği olumsuz yaklaşım nedeniyle Türkiye tarafından iptal edilen 3 Şubat 1930 tarihli "Dostluk, Uzlaşma ve Hakem Muahedesi"nin yerine geçmek üzere Türkiye ile Fransa arasında 4 Temmuz 1938'de, "Türkiye-Fransa Dostluk Muahedesi" imzalanmıştır. Dostluk Antlaşması'nın 3.maddesi ile Türkiye ve Fransa 29 Mayıs 1937 tarihli Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti eden antlaşmadan her iki taraf kendisine düşen garantinin uygulamasını gerektirebilecek kapsamda her durumda verdikleri sözlerinin yerine getirilmesini sağlamak ve bu konuda birbirlerine karşılıklı olarak gerekli kolaylıkları göstermek için danışmada bulunmayı üstlenmişlerdir.

Antlaşmasının imzalanmasından sonra Türkiye ve Fransa Hükûmetleri tarafından Türkiye Cumhuriyeti adına T. R. Aras'ın Fransa hükûmeti adına da H. Ponsot'nun imzaladığı ortak bir beyanname yayımlanmıştır. Ortak beyannamenin birinci fıkrasıyla 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kabul ettiği İskenderun Sancağı statü ve anayasasının yürürlüğe konulması ve uygulanması ile Sancak'ta Türk uyruğunun üstünlüğü tanınmış Türk Hükûmeti de kendisi için Sancak meselesinin bir arazi meselesi olmadığını doğrulamaya sevk eden 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilâfnamesi kapsamında sürdürülmesine imkan vermiştir. ⁶⁶⁶

İki Hükûmet, Suriye Hükûmeti buna gücü yetince yürürlükte sürekli hale getirilmiş olan bu

⁶⁶⁴ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (29-31), T.04.07.1938.

⁶⁶⁵ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (30), T.04.07.1938.

⁶⁶⁶ Suriye, Türk-Fransız antlaşması ve ortak açıklamalardan memnun olmamış, Suriye basını Suriye'nin haklarının çiğnendiği öne sürerek yapılan antlaşma ve açıklamaların aleyhinde yayım yapmaya başlamıştır. Beyrutlu bir Arap gazetesi de Hatay'a askerimizin girmesinin Türkiye'nin Fransız mandasına iştiraki demek olduğunu yazmıştır. Bkz. CBA, 01013464-1-597110.

günkü iyi komşuluk mukavelesini, mandanın gelişiminin yeni şartına göre düzenleyerek Türkiye, Suriye ve Fransa arasında üç taraflı bir dostluk anlaşması yapmayı kararlaştırmıştır. 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi Türkiye Hükûmeti ile Suriye ve Lübnan üzerinde uluslararası belgelerle kendisine tanınmış olan yetkilere uygun olarak davranan Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti arasında imzalandığından, hükümlerden Lübnan'ı ilgilendirenlerin zamanı geldiğinde özel anlaşma konusunu oluşturacağı kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan imkân olduğunda Türkiye, Suriye ve Lübnan aralarındaki ticarî münasebetlerin geliştirilmesi için görüşmelerin başlatılmasına karar verilmiştir. Son olarak da Türk ve Fransız Hükûmetleri, Türklerin Fransa'da ve Fransızların Türkiye'deki durumunu saptamak için bir ikamet mukavelesini yakın bir zamanda görüşmek konusunda anlaşmışlardır.

Vefatına kadar Hatay meselesiyle sürekli meşgul olan Atatürk, Hatay meselesinde Türkiye ve Fransa'nın müşterek çalışmalarını ve dostluk gereklerinin yerine getirmelerinin önemini 7 Eylül 1938'de Cumhur Reisliği Umumi Kâtibi Hasan Rıza Soyak'a yazdığı notta bir kez daha belirtmiştir.⁶⁶⁷

"...Hatay'da Türk davası arazi davası değildir. Millî varlık ve kültür davasıdır. Cumhuriyet hükûmeti bu işe teşebbüsünün başında bunu açıkça söylemiştir. Bugün dahi, aynı samimiyetle tekrar eder. Biz toprak ilhakını düşünmüyoruz. Hatay'da millî Türk varlığının ve kültürünün mahfuziyetini (korunmuşluk) istiyoruz. Bunun için Türkiye ve Fransa'nın tesis ve temininde mutabık kaldıkları ve bugün müştereken çalıştıkları hususları bütün manası ile realize edeceğiz. Hatay'da Türkler hür ve müstakil olacaklar, meclisleri ve hükûmetleri teessüs edecek, dahili asayiş, inzibat ve idareyi kendi kuvvet ve teşkilatları ile temin edeceklerdir. O maksatların pürüzsüz husul bulması için başlanılmış olan Türk-Fransız müşterek mesaisinin de devam olunmalı, bir taraftan da Türk Fransız dostluk icaplarının yerine getirilmesi için samimi olarak çalışılmalıdır..."

2.4. 48.DAĞ ALAYININ HATAY'A GİRMESİ

Antakya'daki askerî heyetler arasında yapılan görüşmeler sonucunda tam bir anlaşmaya varılmış olduğu bilgisi 2 Temmuz gününü 3 Temmuz'a bağlayan gece saat 01:00'i geçerken Atatürk'e arz edilmiştir. Aldığı bu haberden çok memnun olmakla birlikte kaygısı tamamen ortadan kalkmayan Atatürk; *"Başvekile, iki hükûmetin yarın temas ederek müfrezemizin öbür gün Hatay topraklarına girmesi için karar almalarını temin eylemesini rica ettiğimi yaz, evvelce de söyledim, benim bu adamlara itimadım yok...Anlaşma, bir an evvel emrivaki olmalıdır."* talimatını vermiştir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ CBA, 01013464-2-596908.

⁶⁶⁸Bu sırada Savarona yatında bulunan Atatürk henüz uyumamıştır. Hasan Rıza Soyak tarafından konu kendisine ileildiğinde yanında misafir olarak bulunan Gen. Salih Omurtak ve daha bir iki komutanla sohbet etmektedir. Org. Salih Omurtak [Piyade (1907-1)/4.Gnkur. Bşk. (01.08.1946-08.06.1949)] 1889 yılında Selanik'te doğan Org. Omurtak, 1907 yılında Harp Okulu'ndan Tğm., 1910 yılında Harp Akademisinden Kur. Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Gnkur. Bşk.lığında Kh. Sb.lığı, 1. Kor, 2.Or., 4.Kor. ,5. Or., Doğu Or.lar Gr., 3.Or. Kh.Sb.lığında görev yapmıştır. 22 Ocak 1920'de Millî Orduya katılmış, 1926 yılına kadar Gnkur. Kh.'da Ş. Md.lüğü, Gnkur. II. Bşk.Vek.lığı, 61. Tüm. K.lığı, 3.Or. Kur. Bşk.lığı ile 8.Kor. K.lığı görevlerinde bulunmuştur. 1926 yılında

Atatürk'ün Genelkurmaylar anlaşmasına göre Türk askerinin Hatay'a gireceği günün iki Hükûmet arasında belirleneceğine ve 4 Temmuz gününün uygunluğunun bildirilmesine dair Riyaseti Cumhur Umumi Katipliği tarafından Atatürk imzasıyla 3 Temmuz'da çok acele olarak Başvekil Celal Bayar'a yazı gönderilmiştir. Yazıda konu "*Antakya'da anlaşmanın bugün sekizde imza edileceği anlaşılmıştır. Anlaşmaya göre askerimizin gireceği gün iki hükûmet arasında tespit edileceğinden bunun ayın dördüncü yarınki pazartesi günü olarak tespiti münasiptir. Kıt'anın pazartesi sabahı Hatay'a girmek üzere icap eden mesafeyi bugünden alması için emir verilmesini rica ederim. K. Atatürk*"⁶⁶⁹ şeklinde bildirilmiştir.

Talimat Hariciye Vekâleti tarafından telefonla 3 Temmuz'da Paris Büyükelçisi Suat Davaz'a bildirilmiştir. Büyükelçi talimat kendisine ulaşınca Fransız hariciye nazırını telefonla bularak Atatürk'ün arzusunu söylemiştir. Nazır da derhal telefonla Başvekil ve diğer nazırlar ile temas ederek hükûmetin olurunu almış ve Hariciye Nezaretinin ilgili bürosunu açtırarak durumu Harbiye Nezaretine yazdırmıştır. Orada da ilgililer toplanmış ve mahallindeki askerî makamlara, Türk müfrezesinin ertesi günü⁶⁷⁰ Hatay'a gireceğini bildirerek gerekli talimatı vermiştir.

Türk askerinin Hatay'a gireceğinin duyulması üzerine buradaki Türklerin hepsi Türk askerinin kendilerinin bulunduğu yerde de konuşlanmasını istemişlerdir. Antalya Saylavı Sökmen, Türk askerinin Reyhaniye'ye girmesi için Reyhaniye Halkevi Reisinin başkanlığındaki heyetin talebini İstanbul'daki Riyaseti Cumhur Umum Katipliğine Dört Yol'dan gönderdiği 4 Temmuz 1938 tarihli telgrafla ilemiştir. Tayfur Sökmen telgrafında; "*Kırıkhan-Antakya'da Türk Fransız askerleri müşterek buldukları halde, serhat olan üç taraftan uhdesine düşen her vatani vazifenin ifasında her zaman pişdar (öncü) olan Reyhaniye Türkleri 18 senedir mütehassir (özleyen) kaldıkları Cumhuriyet Hükûmetinin şanlı ordusundan mahrum kalmasından çok müteessirdirler. Şayet orada asker kalmasına imkân yoksa Kırıkhan'dan Antakya'ya girecek askerin hiç olmazsa Reyhaniye yoluyla gitmesine yüksek lütfunuzu derin vefa nihayetsiz saygularla istirham etmektedirler efendim.*"⁶⁷¹ sözleriyle dileklerini bildirmiştir.

Tümgeneral rütbesi ile 8.Kor. K.İği görevinden sonra 1930 yılında Korg. olmuştur. Bu rütbede, 9.Kor. K.İği ve 3. Kor. K.İği görevlerinde bulunmuş ve 1940 yılında Org. olmuştur. Yüksek Askerî Şûra Üyesi, Gnkur. II. Bşk.İği, ve 1.Or. K.İği yapmış 1946'da tarihinde Gnkur. Bşk.olmuştur. I.Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Bkz. Soyak, a.g.e., s. 649-650; **Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 9.

⁶⁶⁹ CBA, 01013464-13-593777. (EK-16)

⁶⁷⁰ Paris Büyükelçisi Suat Davaz, Fransız askerinin uzakta olması nedeniyle bugün yetişememesi ve muhalifler tarafından olaylar çıkarılması ihtimalini göz önünde tutarak her iki taraf askerinin 5 Temmuz 1938 günü öğleden önce Hatay'a girmesi konusunun sağlandığını bildiren yazıyı 4 Temmuz'da Hariciye Vekâletine göndermiştir. Bkz. CBA, 01013464-11-605103; CBA, 01013464-10-593983.

⁶⁷¹ Reyhaniye Halkı 7 Temmuz'da Antakya'ya varan Alb. Şükrü Kanatlıya bir heyet göndermiştir. Alb. Şükrü Kanatlı heyetin ricası üzerine anlaşmada olmamasına rağmen sorumluluğu üstlenerek Kırıkhan'daki birliklerden seçilen ve kendisinin komuta ettiği bir süvari müfrezesiyle 8 Temmuz'da Reyhaniye'ye gitmiştir. Yolda Çatalhöyük

4 Temmuz 1938 Pazartesi akşamı⁶⁷² sadece bir Türk konakçı kıtası Hatay'a gönderilmiş, Takviyeli 48.Dağ Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı⁶⁷³ komutasındaki asıl kuvvetler de 5 Temmuz 1938, Salı günü sabah 05:00'de Payas'tan ve saat 06:00'da "Hassa'dan olmak üzere iki koldan⁶⁷⁴ sınırı geçerek yol boyunca bütün gece kendilerini bekleyen halkın coşkun gösteri ve sevinç gözyaşları arasında mürettep oldukları bölgelere doğru ilerlemeye başlamışlardır. Türk birlikleri Hatay'a girmeden önce Aktepe Nahiye Müdürlüğüne, Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı tarafından Türk birliklerinin 5 Temmuz 1938'de Hatay topraklarına gireceğine dair bir bilgi mektubu gönderilmiştir. 5 Temmuz tarihli mektupta şunlar yazılıdır:

*"1. Bugün 5 Temmuz 1938 saat 03:00'ten itibaren Takviyeli Türk Alayı birlikleri hududu geçerek Hatay'a girecektir.
2. Takviyeli Alay Hassa-Aktepe-Kırıkhan yolunu takip ederek ve bu geceyi Saylak Kızılcağı, Söğütobası muntakasında geçirecektir. Alakadarlara bu harekettten bilgi verilmesini dilerim.
3. 5/7/1938 gün ve 793 sayı ile Hacılar Köyü Karakol Komutanlığı ile Aktepe nahiye Müdürlüğüne yazılmıştır."*⁶⁷⁵

Payas'tan giren kol Bnb. Süleyman Dinçsoy komutasındaki Takviyeli 48. Dağ Alay komutanlığının 1.Taburudur. Bu birlik Payas'tan sonra İskenderun ve Beylan (Belen) üzerinden Antakya'ya ulaşmıştır. Alay Komutanı komutasındaki Takviyeli 48.Dağ Alayının diğer birlikleri Hassa-Kırıkhan ve Reyhaniye üzerinden ilerleyerek 7 Temmuz'da Antakya'ya ulaşmıştır.⁶⁷⁶ Hatay'a giren Takviyeli 48.Dağ Alayında; 102 subay, 2.500 gedikli ve erbaş, 1.551 tüfek, 126 hafif makineli tüfek, 36 ağır makineli tüfek, sekiz dağ topu, 127 kılıç, 117 mızrak, 773 hayvan, bir binek otomobili, 11 yük otomobili, iki sıhhiye otomobili, 18 motosiklet, 15 nakliye arabası, üç yük arabası ve bir seyyar tamirhane vardı.⁶⁷⁷

ve Ayrancı Köyüne uğranılmıştır. Bkz. **CBA**, 01013464-12-593776; Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, s. 365-366.

⁶⁷² Genelkurmay Başkanlığı güneş çarpması tehlikesine karşı askerinin öğle saatlerinde yürütülmesinin doğru olmayacağına dair teklifi Hasan Rıza Soyak tarafından Atatürk'e arz edilmiştir. Bkz. **CBA**, 01013464-15-599359.

⁶⁷³ Orgeneral Şükrü Kanatlı [Piyade (1912-B-101) 3.Kara Kuvvetleri Komutanı (28.12.1951-15.01.1954)] 1893 yılında İstanbul'da doğan Org. Kanatlı. 1912'de Harp Okulu'ndan Tğm. Olarak mezun oldu. 11.Tüm., 31. A., 4. Bl. Tk. K.lığına atandı. Bu görevde iken 22 Şubat 1912 tarihinde esir düştü. 12 Ekim 1913 tarihine kadar Korfu adasında esir kaldı. Esaret dönüşü, Tk. K.lığı, yaverlik ve Bl. K.lığı yaptı. 1924 yılında girdiği Harp Akademisi'ni 1926 yılında bitirerek Kur. Sb. oldu. 1941 yılında Tuğg., 1943 yılında Tümg., 1946 yılında Korg. ve 1950 yılında Org. oldu. Tuğg. olarak 39.Tüm. K. Vek. ve III.Or. Kur. Bşk. Vek.lığı; Tümg. olarak III.Or. Kur. Bşk.lığı, 51.Tüm. K.lığı ve Şark Hud. K.lığı, III.Or. Kur. Bşk.lığı (İkinci kez), Korg. Olarak 8.Kor. K.lığı, 23 Ekim 1947-28 Mart 1949 tarihleri arasında J. Gn. K.lığı, Gnkur. Hrk. Yarışk.lığı ve Per. Bşk.lığı, 15.Kor.K.lığı görevlerini yürütmüş, 28 Aralık 1951 tarihinde K.K.K. olmuştur. 1954'te vefat etmiştir Arnavutluk isyanı, Balkan, I.Dünya ve İstiklal Harpleri ile Hatay harekâtına katılmıştır. Bkz. **Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 47.

⁶⁷⁴ 5 Temmuz 1938'de Hatay'a Payas ve Hassa'dan giren Tak. 48.Dğ. A. K.lığı birliklerinin ilerleme istikametleri ve gazete haberleri. Bkz. **Ulus**, 05, 06, 08, 09.07.1938, (EK-17); **Cumhuriyet**, 05-10.07.1938; **Son Posta**, 09.07.1938. **Kurun** 09.07.1938.

⁶⁷⁵ Konuralp, **a.g.e.**, s. 159.

⁶⁷⁶ Soyak, **a.g.e.**, s. 651; Hamit Pehlivanlı- İsmet Melek, **Devletten Millete Hatay Devleti Bir sadakat Öyküsü**, T.C. Hatay Valiliği, Yayın No: 15, Anıt Matbaa, Ankara 2011, s. 141-162; Selçuk, **a.g.e.**, s. 111.

⁶⁷⁷ **CBA**, 01013509-11-54469. (EK-18)

Hatay Meclisi'nde, İskenderun Milletvekili ve iki devre de T.B.M.M.'de milletvekili olarak görev yapan Hamdi Selçuk anılarında Türk Ordusunun Hatay'a girişinden şöyle bahsetmiştir:

*"Türk Ordusu Hatay'a girmeden İskenderun'da daha birkaç gün evvelden büyük hazırlıklar yapmıştık. Taklar, bayraklar beyaz ve kırmızı renklerle bütün caddeler ve sokaklar ve evler süslenmişti... Şehir içinde on binlerce halk askerlerimizi coşkun ve tarif edilmez bir tezahüratla karşıladılar. Kurbanlar kesiliyor, bütün köyler yol boylarına dökülmüş askerlere ayrı ayrı meyve ikram ediyordu..."*⁶⁷⁸

Aktepe Nahiye Müdürlüğü ve Hatay Devleti Milletvekilliği yapan Nuri Aydın Konuralp de anılarında Aktepe halkı ile yakınındaki köylülerle Aktepe Köprüsünün ağzında bayraklarla karşıladıkları Kur. Alb. Şükrü Kanatlı komutasındaki birliklerin Hatay'a girişinden şöyle bahsetmiştir:

*"Tam saat beşi beş geçe alayın bir takım miktarındaki süvari öncülerini sırtta gördü. Bunlar Karasuyu takiben ilerlediler. Biraz sonra başta Şükrü Kanatlı olmak üzere Türk Alayı görüldü. Yemek vakti olmuştu...Asker ve subaylara öğle yemeği verildi. Bundan sonra da Bulğurpınarı istikametine uğurlandılar. Sabah erken Kırıkhan'dan hareket eden Kanatlı Antakya'ya gidecek kısımla birlikte öğle sonu Antakya'da coşkun tezahüratla karşılandı. Antakya'daki yüz bin kişiden eksik değildi. Kapıcı Kümbeti önünde tribün kurulmuştu. Albay Şükrü Kanatlı burada Fransız Garnizonu Kumandanı Kolonel (Albay) Collet tarafından karşılandı. Şükrü Kanatlı Karşılamaya çıkan ve selam resmi ifa eden Fransız birliğini teftiş etti. Sonra Albay Collet ile Türk Alayı teftiş edildi. Burada Şükrü Kanatlı tekrar ata bindi ve alayın başında harekete geçti. Cebrail tepesindeki çadırı ordugaha yerleşti."*⁶⁷⁹

Birliklerimizin intikalleri şu şekilde olmuştur:⁶⁸⁰ Payas'tan Hatay'a giren Türk Birliklerinin 15 dakikada Hayıtlı karakoluna⁶⁸¹ ulaşan kolu burada Fransız jandarmaları tarafından karşılanmıştır. Türk askerinin yakınındaki Karayılan köylüleri de albayraklarla süslenmiş zafer takları altında kurbanlar keserek Türk Ordusunu alkışlarla karşılamıştır. Türk askeri saat 07:30'da da Sarıseki'ye⁶⁸² ulaşmış ve intikal esnasında bir vukuat meydana gelmemiştir. Birlikler intikallerine emniyetle devam ederek İskenderun'a 5 km. uzaklıktaki askerî hastanede mola vermişler yüzlerce kamyon hasretle Mehmetçikleri bağırarak basan Hataylıları buraya taşımıştır. Burada Türkiye Başkonsolosu ve Fransız Komutan Alb. Collet tarafından karşılanan Türk birlikleri saat 12:00'da İskenderun'a⁶⁸³ girerek Pınarbaşı bölgesine yerleşmişlerdir. Her

⁶⁷⁸ Selçuk, a.g.e., s. 111-13.

⁶⁷⁹ Konuralp, a.g.e., 159-161.

⁶⁸⁰ Aynı yerde İskenderun Konsolosu Fethi Benli, Hatay Valisi Abdurrahman Melek, Halk Partisi Başkanı Abdülğani Türkmen ve faal heyet azaları Türk Ordusunu karşılayarak selamlamışlardır. İskenderun Halkevi Başkanı Hamdi'nin başkanlığında Rum, Ermeni, Alevi ve diğer unsurlardan oluşan bir heyet orduya 18 yıllık ayrılık ve üzüntülerini bildirmişlerdir. Bkz. CBA, 01013330-4-593869; CBA, 01013330-2-594091; CBA, 01013330-3-593964; CBA, 01013330-1-593691; CBA, 01011330-5-593429; CBA, 01013330-3-593964; CBA, 01013330-6-595630.

⁶⁸¹ Ordunun ileri intikale başlamasıyla beraber Payas'tan Hayıtlı kule karakoluna telefon hattı döşenmiştir. Karakolda bırakılan bir er vasıtasıyla adı geçen telefonla 41.Alay Komutanlığı ile İskenderun arasında muhabere irtibatı sağlanmıştır. Bkz. CBA, 01013330-6-595630.

⁶⁸² CBA, 01013330-1-593681.

⁶⁸³ İskenderun şehrinin tüm sokak ve dükkanlar Türk bayrakları ile süslenmiş, gümrük ve liman gibi resmî binaların girişleri sağ tarafına Türk, sol tarafına da Fransız bayrakları çekilmiştir. Antalya mebusu Tayfur Sökmen Dahiliye

mezhep ve unsurdan Hataylılar tarafından İskenderun'da da aynı coşku gösterilerek caddelerde yüzlerce kurban kesilmiştir. Hatay geçlerinden kurulu bando ile askerlerimiz resmî geçit töreni yapmışlardır. Resmî geçit esnasında kadınlar, kendilerini askerlerin ayakları altına atarken, ihtiyarlar ve genç kızlar da çiçek atarak sevgilerini göstermişler, Askerlerimiz bundan sonra Pınarbaşı bölgesinde istirahat etmek için düzen almışlardır. Hassa'dan giren birliklerimiz Aktepe nahiyesi üzerinden Konkurlu köyünde istirahat etmiş ve müteakiben Kırıkhan'a girmişlerdir. İskenderun işleri özel müfettişi, komutan ve subaylarımız onuruna bir öğle yemeği ziyafeti vermiştir.⁶⁸⁴

5 Temmuz günü öğleden sonra bütün Türk köylüleri ellerinde Türk bayrakları ve davul zurnalarla askerinin çadır kurduğu Pınarbaşı mevkiine giderek saatlerce milli oyunlarla birlikte şarkılar söylemişlerdir. Antakya'dan gelen Hataylılardan kurulu bando da bu eğlencelere katılmıştır. Hassa'dan giren büyük kısma mensup birlikler Kırıkhan üzerinde bulunan Bulgurlu köyünde çadırlarını kurmuşlar, bu birliklerin 06 Temmuz 1938 günü saat 08:00'da Kırıkhan'a ve 7 Temmuz 1938 Perşembe günü de Antakya'ya girmeleri planlanmıştır. 5 Temmuz akşamı İskenderun belediyesi tarafından subaylarımıza ziyafet verilerek karada ve denizde şenlikler yapılmıştır. Takviyeli Alay Karargâhı Beylan kasabasında konuşlanmıştır. Bu intikaller esnasında hiçbir olay meydana gelmemekle birlikte havanın çok sıcak olmasından dolayı sekiz asker güneş çarpması nedeniyle hastaneye kaldırılmış, bir topçeker beygiri de ölmüştür.⁶⁸⁵

7 Temmuz 1938 günü saat 09:30'da Antakya'ya varan Tak. A.'ın kuvvet çoğunluğunu oluşturan diğer birlikleri burada da halkın büyük coşku ve törenleriyle karşılanmıştır. Belediye tarafından kurulan tribüne davet edilen parti ve diğer Türk ileri gelenleri ile Ermeni ve Rum Papazları ile Antakya Rum ve Ermeni eşrafı da gelmişlerdir. Askerler tribünün önünde bulunan Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı ve askerî temsilcinin önünden geçerek törenle şehre girmiştir. Törenlere katılmak için Trablus Şam'dan 6 Temmuz'da yola çıkan 60 kadar otomobil, askerinin Hatay'a girme törenine katılmak için Lazkiye sınırından Hatay'a gelmek üzere bulunan Türklere mandat yönetimi tarafından izin verilmemiş, 7 Temmuz günü de 90 kadar otomobil ve otobüs Halep'ten gelmek üzere iken engellenmiştir. Gelişmeler nedeniyle Alb. Collet'e, istihbarat subayları aracılığıyla Ermenilere *"Türk askeri iki ay için gelmiştir. Endişeye mahal yoktur"* diye haber göndermiştir. Türk Ordusu Antakya'ya girdikten sonra şehirde bir yabancı gibi davranmayarak hemen her tarafta devriyeler çıkarıp dolaşmaya başlamış ve yollarda asker

Vekili Şükrü Kaya'ya yolladığı telgrafta *"...Bu vaziyet karşısında varlığımı kaybeden manda idaresinin bu mukaddes topraklardan bugünden itibaren kendiliğinden çekip gitmediğine hayret edilmektedir..."* diye yazmıştır. Bkz. CBA, 01013330-6-595630, CBA, 01013330-5-593429.

⁶⁸⁴ CBA, 01013330-7-593968.

⁶⁸⁵ CBA, 01013330-6-595630.

için 100 kadar koyun kesilmiştir.⁶⁸⁶

Türk Ordusunun Hatay'a girerken ve girdikten sonra halkın gösterdiği sevinç ve kutlamalar bir bayram şeklinde olmuş ve hiçbir taşkınlık olmadan medeni bir şekilde yapılmıştır. Bu bayramın daha önceden alınan karar gereği üç gün kutlanmasına karar verildiğinden 9 Temmuz 1938 günü gün batımından itibaren bayrama, bayram şenliklerine, süslemelere ve aydınlatmalara son verilerek takların sökülmesi ve halkın gündelik işleriyle meşgul olmaları için Parti Başkanı Abdülgani Türkmen ve Antakya Belediye Reisi Vedi Münir birer beyanname yayımlamışlardır.⁶⁸⁷

Türk Ordusunun Hatay'a girmesi⁶⁸⁸ nedeniyle Başvekil Celal Bayar, Mrşl. Fevzi Çakmak'a gönderdiği kutlama telgrafında, "*Türk Ordusunun bu yeni ve önemli hareketini siyasi hayatımızda önemli bir merteye olarak gördüğünü*" belirtmiştir.⁶⁸⁹

Türk Ordusu Hatay'a girdikten sonra bölgede konuşlu Fransız işgal kuvvetleri ile polis ve jandarmada görev yapan özellikle Ermeni ve Suriyeli Araplar ile bunlara müzahir unsurların durumu yarattıkları güvenlik endişesi açısından dikkat çekmektedir. Türkiye Başkonsolosu Karasapan, Hatay'a (Reyhaniye) giren Türk askeri ile Fransız askerî makamları emrinde görev yapan İskenderun ve Kırıkhan'da yerleşmiş Suriyeli ve Ermeni unsurlardan teşkil edilen Sancak Muhafız Taburunun durumu ve endişelerini 10 Temmuz'da Hariciye Vekâletine göndermiştir.⁶⁹⁰

"... Geçen devrede üsbeci ve ittihadî anasircı Arap ve Fransız tarikatçılara alenen muzaheret (yardım etme, koruma) eden ve askerî mümessilimizden öğrendiğime göre Sancak polis kuvvetine ithal olunmak (dahil edilmek) sureti ile Hatay'a mal edilmek istenen ve belki masraf ve maaşları da onun bütçesinden verdirilecek olan bu çok muzır (zararlı) askerî teşekküle (oluşum) mensup kıtaların askerlerimize ait muntikalarda bulunmasının atide vahim ihtilaflar çıkarabilecek mahzurları dahi olduğunu arza müsaraat (girişme) eylerim..."

⁶⁸⁶ Antakya'ya giren Türk Ordusuna karşı halkın tutumu Antalya Saylavı Tayfur Sökmen tarafından 07 Temmuz 1938 tarihli Dahiliye Vekâletine gönderilen raporda şöyle belirtilmiştir. "...Askerden sonra genç spor kulübü, musiki kulübü, lise, kız ve iptidai mektepleri Halep'ten gelen 100 kadar Türk de "Akıncı" diye vaktiyle Kuvay-ı Milliye'de çalışan Hataylılar kırmızı ve beyaz elbiseler giymişler ve süvari olarak Alayın törenine iştirak etmişlerdir. Yalnız Affan iştirak etmiştir. Asker girdikten sonra Affan da bayraklarla donanmıştır. Ahalinin arasına girdiler ve yaşa Atatürk diye Türklerin heyecan ve gururuna iştirak ettiler. Kuseyir nahiyesinde Türkler tamamen ve bayanları ile Arap Sünni köyleri keza tamamen gelmişlerdi. Halepliler, 'bizi de kurtarın!' diye kumandanın önünde bağırıyorlardı. Bunu kumandan ile yanında bulunan Collet de işitiyordu. Halk heyecan ve sürurla (sevinç) Bayram yapıyor. Şimdiye kadar en küçük vaka görülmemiştir..." Bkz. **CBA**, 01013330-8-594170.

⁶⁸⁷ **Antakya**, 09.07.1938; **Yeniğün**, 10.07.1838.

⁶⁸⁸ Türk Ordusunun 5 Temmuz 1938'de Hatay'a girmesi nedeniyle gazetelerde (İskenderun'da yayımlanan Hatay ile Antakya'da yayımlanan Yeniğün ve Atayolu) çıkan haberlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Tekin, **Mehmetçik Hatay'da Basında 5 Temmuz 1938**, Antakya, 1988 ve Mehmet Mursalıoğlu, **İskenderun Sancağı ve Türk Ordusu**, İskenderun Belediyesi Kültür Yayınları 1, Color Ofset, İskenderun.

⁶⁸⁹ Yusuf Sarımay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II-(1938-1939)", **ATAM Dergisi**, C. XII, S. 35, Temmuz, 1996, s. 410.

⁶⁹⁰ **BCA**, F.30-10-0-0, K.224, G.511, S.2, T.11.07.1938.

Türk Ordusu Hatay'a girdikten sonra da birliklerin terhis edilecek personeli planlamalarda dikkate alınarak personelin kadroya göre tam olarak korunmasına devam edilmiştir. Öncelikle Hatay vaziyeti dolayısıyla özel harekât kadrosuna yükseltilecek birliklerin terhis edilecek eratı yerine, Ekim 1938 celbinde yine üçte biri oranından fazla er celp edilerek bu birliklerin özel harekât kadrosunda bırakılmaları ve ödenek işi sonradan düşünölmek üzere M.M.V.'nce ayrıca bir teklif yapılmasına dair 9625 no.lu kararname 16 Eylül 1938'de onanmıştır.⁶⁹¹

Türk Ordusu Hatay'a girdikten sonra özellikle Ermeniler, Fransızlar tarafından kışkırtılarak buldukları bölgeleri terk etmeleri yönünde teşvik edilmişlerdir. Bunda maksat Suriye'nin kuzeyinde Ermeni nüfusunu artırarak kendi kontrollerde olan ve istediklerini yapacak bir oluşum meydana getirmektir. Bölgede yaşayan Ermeniler bir yandan Fransızlara bağılılıklarını bildiren yazılar yazarken bir yandan da özellikle Taşnak üyeleri arasında ayrılıklar ve anlaşmazlıklar artmıştır. Fransızlar bölgede silahlandırdıkları taraftarlarını her an hazır olmaları konusunda desteklemişlerdir. Suriyeli çetelerde şiddet eylemlerine girişerek Türk köylerine saldırmaya başlamışlardır. İtalyanlar da bu durumdan istifade etmek maksadıyla bölgede taraftar kazanmak gayretine ve buradaki halkın İtalyanları istediğine dair propagandaya başlamışlardır.

Diyarbakır'daki 7.Kolordu Komutanlığı, 21 Temmuz 1938'de Cenup Hudut Komutanlığının 24 Haziran 1938 tarihli raporunda geçen "Suriye'nin, Cizre ve Hatay bölgelerine dair çeşitli kaynaklardan alınan bilgilerden Fransızların Haço'ya ve Naif'e ve Abdi Ağa'ya sınır koruması maksadıyla silah vermelerinin duyulmadığını, ancak bunların kendi hâkimiyet bölgelerinde Fransızların talimatına göre davranıp hazır olarak beklediklerini bildirmiştir.⁶⁹²

Bilan'a Ticaret için gelen bir Türk, Takviyeli Alay Komutanına, Türk Ordusunun Hatay'a girmesinden memnun olmayan, G. Packabedian isimli bir Ermeni'nin, Beyrut'tan, bir Ermeni grubu adına 25 Temmuz'da Şam'daki Sancak Millî Müdafaa Komitesi Başkanlığına bağılılıklarına dair yolladığı mektubun suretini vermiştir. Mektupta, G. Packabedian, 60 kişilik grubunun Beyrut Ermeni Cemaati Yardım Cemiyetinin-Secours Pouplaire des Ermenius- daveti üzerine yaptıkları toplantıda "...birçok zor günde Sancak için maddi, manevi yardımda bulunmak gibi pek millî bir maksat ile çalışan ve bütün Suriyeli, Arap ve Ermenileri insani ve millî bir maksat uğrunda birleştirmeye uğraşan Sancak Müdafaa Komitesi (Comité de la Défince de Sandjak)" ne en derin bağılılık ve şükranlarını sunmaktadır. Suriye memleketine karşı

⁶⁹¹ BCA, F.30-18-01-02, K. 84, G.84, S.4, T.16.09.1938.

⁶⁹² İDH, K.7, G.139, B.1.

yapılan haksız uygulamalardan da Ermenilerin özellikle üzüntü duyduklarını belirtmiştir. Grup ayrıca Irak/ Basra'da bulunan iki Ermeni'den aldıkları 444 kuruş ile toplam 10 liraya ulaşan parayı da Sancak çıkarları için mektupla beraber cemiyete göndermiştir.⁶⁹³

Halep Ermeni Taşnak ileri gelenleri Hatay meselesi yüzünden kendi aralarında ayrılığa düşmüşlerdi. Antakya Taşnak lideri Moses Derkolasyon taraftarı olan topluluğun fikri; *“Ermeniler Suriye’de 80.000 kişilik bir mevcudiyettir. Biz Hatay’daki Ermenilerin yüzünden bu mühim kütleyi alt üst edemeyiz ve ettiremeyiz, Binaenaleyh, Suriye siyaseti her ne ise onu takibe mecburuz...”* şeklindeyken Halep delegesi Ardavas taraftarı diğer topluluğun fikri ise *“Hatay’ı kendi haline bırakmalı ve Hatay’daki emrivakileri harfîyen kabul etmeliyiz. Oradaki Ermeniler galip gelen taraf ile uyuşmalıdırlar...”* olarak ortaya konulmuştur. Aralarındaki sorunlar devam eden Taşnaklar, Halep’te yeni bir toplantı yapmışlar ve toplantıda Hatay hakkında hiçbir karara varamadıkları gibi anlaşmazlığı devam etmiştir. Bu Hatay anlaşmazlığı Beyrut ve Paris’e de yansımış fakat bir sonuca varılamamıştır. Riyasetin 9 Ağustos tarihli raporunda Moses Derkolasyon’un fikrine katılanlar; Antepli Dişçi Kobakyan, Avukat Dikran, Doktor Basmacıyan, ve Köpelyan; Hatay’dan Eczacı Papazyan ve Dava Vekili İzmirliyan iken Ardavan’la aynı fikirde olanlar da eski Halep Taşnak Lideri Haraç Papazyan, Lider Ararrayan, Topçuyan; Hatay’dan İskenderun Patrik Vekili Hat, Dr. İncecikyan, Hayik Balyan, Dr. Avadis, Beyrut’tan Hüsrev Tütüncüyan; Erivan’dan Taşnak hükûmetinde Vezir olarak görev yapan Liyon Şant, Ağ Balyan olarak bildirilmiştir.⁶⁹⁴

Sancak’taki Ermeni Taşnaksiyon komitesi seçimlerin yapılmasına karşı çıkmış ve Hatay rejimi hakkında 20 Ağustos’ta Ermenice bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride *“Taşnak Komitesi, Sancak’taki, yüksek Ermeni cemaatine beyan eder ki, kendisi Sancak’taki gayri kanuni mebusan intihabına muhaliftir ve bu intihaba hiçbir suretle iştirak etmemektedir. Sancak: Sancak’taki Taşnaksiyon komitesinin heyeti reisi.”*⁶⁹⁵ yazmaktaydı.

İskenderun Sancağı ayrı bir varlık olarak kabul edilip Türk Ordusu bölgeye girdikten sonra Ermeniler göç etmeye başlamışlardır. Kırıkhan ve yöresinde göçü devam eden Ermenilerin çoğunluğu Katolik’tir. Bunlar ayrılırken evlerindeki kapı ve pencereleri çıkarmışlardır. Göçün nedeni Fransız istihbarat subayının ve özellikle orada bulunan Cizvit papazının kışkırtmalarıdır. Göçten sonra Kırıkhan güneyinde bulunan Soğuksu köyünde yaşayan 37 Ermeni ailesinden geriye 12 aile kalmıştır. Bu köyden göçlerin başlamasıyla birlikte Beyrut’tan gelen Milletler

⁶⁹³ İDH, K.7, G.137, B.1.

⁶⁹⁴ İDH, K.7, G.155, B.(1-2).

⁶⁹⁵ İDH, K.7, G.150, B.1.

Cemiyeti temsilcisi Borniye kendilerine “...topraklarını terk etmemeleri, hiçbir zarara uğramayacakları ve Cemiyet-i Akvam'ın kendilerini himaye edeceği...” yolunda öğütte bulunmasına rağmen göç devam etmiştir. Bunun üzerine Borniye, 7 Ağustos'ta Beyrut'tan İskenderun'a dönmüş ve Soğuksu'da Ermenilerin terk ettiği toprakların durumu ile ilgilenmeye başlamıştır.⁶⁹⁶

İtalyanlar ne olursa olsun, Sancak'la ilişkilerini sürdürerek kendileri lehinde çalışacak kişilerin sayısını artırmaya dair girişimlerini farklı kişiler vasıtasıyla devam ettirmek gayretini sürdürmüşlerdir. Halep'teki İtalyan kulübü reisi Per Fruvo, sayıları 50 kadar olan kulüp üyesi ile Hatay'a bir gezi yaptıktan sonra geri dönmüştür. Bu heyet Hatay'ın Cebel-i Musa (Musa Dağı), Soğukoluk ve daha bazı yerlerden İtalya'yı istediklerine dair imzalı yazılar topladıkları haberlerde geçmektedir.⁶⁹⁷ İtalyanlar Hatayla ilgilerinin devam ettiğini her fırsatta sergilemek için Suriye'deki İtalyan mekteplerini denetlemek için 15 Ekim'de Antakya'ya ve 16 Ekim'de İskenderun'a beraberinde Beyrut ve Halep İtalyan konsoloslarının da olduğu İtalyan eğitim müfettişi gelmiştir.⁶⁹⁸

Bu arada Suriyeli çeteler, 20/21 Ağustos gecesi Uzun Kelide (Hamam batısında) ve 22/23 Ağustos gecesi Tarfa'da (Hamam batısında) birer Türkü öldürmüşler, 21/22 Ağustos gecesi de Yeniköy dolaylarında (Kırıkhan-Reyhaniye arasında) Ayrancı köyü harmanlarını ve bu köydeki altı evi yakmışlardır. Yeniköy'e yönelik saldırı girişimleri halk tarafından silahla savuşturulmuştur. Çeteler, 23/24 Ağustos gecesi de baskın yaptıkları Veliş Agag köyünden (Yeniköy güneyinde) üç inek, iki at alıp, Veli Mehmet'in evine girerek 100 lirasını ve eşyasını almışlardır. Bu sırada köye gelen Suriyeli milis müfrezesi de köylüden silah aramak uydurması ile köyü baskı altına almıştır. Aynı gece Zebo Höyük'e (Müşrefiyye güneyinde) baskın yapılarak köylünün 80 kadar koyun ve keçileri ellerinden zorla alınmıştır. Suriyeli çeteler Yeniköy ve Ayrancı Şarkı köyüne baskın yaptıklarında bölgeye ışıkları karartılmış otomobillerle gelmişler ve saldırıdan sonra tekrar aynı şekilde dönmüşlerdir. Baskın yapılan bölgedeki köy halkının bir bölümü Reyhaniye'ye bir bölümü de arkadaki uzak köylere gitmişlerdir. Suriye'nin Hamam Nahiyesi Müdürü ve Afarin kaymakamının aracılığıyla bu işleri Arap çetelerinin yapmakta oldukları öğrenilmiş ve konunun incelenmesi için Hatay Askeri Mümessilliği Askerî Mümessil Kur. Alb. Şükrü Kanatlı tarafından ilgililerin dikkatleri çekilerek duruma el koydurulmuştur.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ İDH, K.8, G.011, B.1.

⁶⁹⁷ İDH, K.7, G.161, B.1.

⁶⁹⁸ İDH, K.7, G.151, B.1.

⁶⁹⁹ İDH, K.8, G.026, B.(1-3).

Genelkurmay Başkanlığı bölgeden ulaşan haberlerin teyidi için M.E.H. Riyasetinden isteklerde de bulunmuştur. Örneğin, Fransızların 29-30 Temmuz günlerinde Kürt dağına çok miktarda asker getirdikleri, süvari ve piyade kıtalarından teşkil edilmiş bu kuvvetlerden Hamam-Hatay sınırında 50 süvari ve 2 tank bulundurulduğu; Kürt dağı ile Hatay sınırının Şeyhülhadidi, Telkişur ve Kirit köyleri dolaylarına da 40'ar 50'şer neferden oluşan süvari ve piyade müfrezeleri yerleştirildiği; Kürt dağı merkezi olan Afrin kasabasında bir bölük Fransız askeri bulunduğu; Meydanı Ekbez ve Roco istikametine doğru bir bölüğün gönderildiği; Amik'e saldırmak üzere Kürt dağında Suriye hükûmetinin çete teşkilatına devam ettiği hakkındaki haberlerin araştırılmasını 27 Ağustos'ta talep etmiştir.⁷⁰⁰

Hatay'da Türkiye ve Türkler aleyhine karışıklık çıkarmak maksadıyla muhalif unsurlar tarafından bir yandan toplantılar da düzenlenmiştir. Ceble kaymakamı Behçet Armut'un evinde Ağustos ayının son haftasında İskenderun savunması için bir toplantı yapılmış, toplantıya; Malmüdürü Cemal Bağdadi, Ceble sandık emini Abdülmecit, Lazkiye'den Avukat Mecit, Lazkiye'li Abdülvahit Harun, Abdülkadir Şereyta, Avukat Faiz İlyas, İhsan Cabiri'nin adamlarından ve Lazkiye memurlarından Abdullah İlyas, Cebleli Muharrem Muhsin, İbrahim Genç'in, yeğeni Behçet Nasur, Ceble köylerinin tanınmış alevilerinden Memduh Şakir Kavvas'ın eniştesi Şeyh Ali Zuhuri, Arsuzi'nin eniştesi Şaban Saidi, Cebleli Cemal Ali ve Cebleli Hacı Etem İbrahim, katılmıştır. Bu toplantılar iki gün sürmüş ve Lazkiye'den gelip katılanlar yeniden Lazkiye'ye geri gelmişlerdir. Şaban Saidi ve Şeyh Ali ise Halep'e gitmiştir. Yapılan bu toplantıda Hatay'ın savunması için çete kuruluşuna dair sorunlar görüşülmüş ve bu görüşmelerden sonra Cemal Ali, Dib ve Etem İbrahim, Hatay sınırında çetecilik yapmaları için birtakım serserileri 25'er lira karşılığında tespit etmeye başlamışlarsa da bu kişilere o an itibariyle para ve silah verilmediği haberi diğer kaynaklar tarafından da araştırılmaya başlanmıştır.⁷⁰¹

Hatay Cumhuriyetinin ilan edilmesinden sonra başlangıçta meydana gelen gelişmeler nedeniyle Fransızlar sakin bir tutum sergileyip, Hatay hükûmeti yetkililerine müdahale etmemeye ve durumun geçici olduğu yönünde bir havayı etrafa yaymaya çalışmışlardır. Kendilerine göre, Türk Ordusu bölgeden çekilecek ve durum eskisi gibi devam edecektir. Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, Hatay'da Fransız idarecilerinin şimdilik sakin bir tutum sergileyerek hiçbir şeye müdahale etmez gibi göründüklerini, istihbarat dairelerinin faaliyetlerinin yarım kaldığını

⁷⁰⁰ İDH, K.7, G.130, B.1.

⁷⁰¹ İDH, K.8, G.008, B.(1-2).

ve hemen hemen nüfuzlarının kalmadıklarını bildirmiştir.⁷⁰²

Ancak Hatay'daki gelişmelerden günden güne endişelenen Fransızlarda karamsarlık havası hâkim olmaya başlamıştır. Bu durum Riyasetin Hatay'daki Fransızların ruh durumu ile ilgili 24 Eylül tarihli raporunda vurgulanmıştır. Şaşkınlık içinde olan Hatay'daki Fransızlar, iki bölüme ayrılmıştır. Bir bölümü; ikinci derecede memurlar, öğretmenler vb. olup hiçbir durumdan emin olmayıp hükûmet kararını dört gözle beklemişlerdir. Diğer bölümü; delege muavini Dönenk, Emniyet Müdürü Zinnardi, Jandarma Komutanı ve buna eş yüksek makamdaki Fransızlar olup durumdan yakınıp karamsar ve sinirli bir ruh halindedirler. Hükûmeti yöneten Türk devlet adamlarını ve Türkleri bir türlü kabullenemeyen bu bölüm Fransızlar her durum ve şartta Collet'i kışkırtmışlardır.⁷⁰³

Riyaset Hatay firarilerinden ve İttihadı Anasırcılardan Reyhaniyeli Çerkez Şaban Ağa'nın başkanlığında Amik'te Türk köylerine baskın yapmak için arasında Memduh Selim'e bağlı Kürtlerin de olduğu bir çete oluşturulduğu ve çetenin doğrudan doğruya Şeyh Maruf Eldevalibi'den ödenek aldığı haberini 8 Eylülde göndermiştir.⁷⁰⁴ Türk Askeri'nin Hatay'a girmesine neden İngilizler olduğu yönünde Roje Garo'nun açıklamasının Halep İngiliz Konsolosluğunca tezip edildiğine dair haber de 20 Eylül'de gönderilmiştir. Roje Garo, İskenderun delegesi iken Usbecilerin Reisi Zeki Arsuzi'ye, Türk Askeri'nin Hatay'a girme nedeninin İngilizler olduğunu söylemesinden dolayı, Zeki bu durumu İngiliz konsolosuna protesto etmiştir. Bunun üzerine İngiltere Hükûmeti, açıklamanın doğruluğunu öğrenmek için Fransa Hariciye Nezareti aracılığıyla Roje Garo'dan sordurmuş, Garo önceki ifadesini kabul etmemiştir. Halep İngiliz Konsolosu da olayı bir mektupla Zeki Arsuzi'ye bildirmiştir.⁷⁰⁵

Seçimler yapıp Hatay Meclisi oluşturulup Hatay Devleti ilan edildikten sonra Fransızlar bu durumu bir türlü içlerine sindirememişler, Hatay Devleti'nin başarısız olması için yeni zorluklara neden olan uygulamalara girişmişler bunu Suriye Hükûmetiyle de örtmeye çalışmışlardır. Hatay'ın Türkiye ile olan gümrük ve pasaport işlemlerinin eskisi gibi olması için Hatay-Halep arasındaki ulaşımda Fransızları 30 Eylül'de zorluk çıkarmaya başlamışlardır. Hatay'ın genel hayatına Halep ulaşımı ile bir baskı yapmayı ilk düşünen ve hatırlatan Hatay'ın eski maliye reisi ve halen Halep maliye reisi görevindeki Hasan Cebbare olmuştur. Halep'ten herhangi bir kişinin Hatay'a geçmesine izin verilmemesiyle Hatay'dan gelecek olanlara da

⁷⁰² İDH, K.8, G.006, B.1.

⁷⁰³ İDH, K.8, G.023, B.1.

⁷⁰⁴ İDH, K.8, G.020, B.1.

⁷⁰⁵ İDH, K.8, G.018, B.1.

kolay kolay izin verilmemesini Fransızlara öneren de Hasan Cabbare'dir.⁷⁰⁶

Bu arada Fransızlar Hatay'da kurulan yeni "Hatay Devleti" emniyet kuvvetleri içinde Suriyelilerin bulunması için tedbirler almaya çalışmıştır. İskenderun'daki Fransız Suriye Taburunun Hataylı 250 Eri Antakya'da daha sonra Hatay hükûmeti emrine vermek üzere Antakya kışlasına taşıdığına dair haber Alb. Şükrü Kanatlı imzalı telgrafla 16 Ekim'de İslâhiye'den Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir.⁷⁰⁷

Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, I.Dünya Harbi esnasında Musa Dağı bölgesinde Ermenilerin çıkarttıkları isyanlar nedeniyle bu bölgeye özel önem vermiştir. Riyasetin 7 Kasım tarihli raporuna göre bunların Musa Dağı Ermenilerinden (Taşnaklar hariç) olan bölümü yeni Hatay Hükûmetine her türlü olacak şekilde itaat etmeye, Taşnaklar da Fransız askerlerinin Hatay'dan çekilmesinden sonra göç etmeye karar vermişlerdir⁷⁰⁸

Hatay'dan Ermeniler ile bazı Hristiyanların son göç nedenleri; Fransız Propagandası, Gümrük meselesi, Taşnak propagandası, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı korkusu ve göç edenlere Fransızların sınırlarda çok kolaylık göstermesi olarak sıralanmıştır. Buna göre; gümrüklerin Hatay Hükûmetinin kontrolüne geçmesiyle taşıma ve geçiş işlerinin biteceği ve gelecekte Suriye Hükûmetinin muhacirlere rıza göstermeyeceği kaygıyla karşılanmış ve Fransızların belirledikleri süreye kadar Halep'e geçmeyen kamyon ve otomobillerin numara plakalarının geçerli olmayacağı şeklindeki propagandaları göçün esas etkenlerinden biri olmuştur. Hatay'ın Türkiye'ye ilhakının kesinlik kazandıktan sonra, Hatay'da zorunlu askerliğin başlayacağı, Suriye'ye pasaportsuz gidilemeyeceği, her pasaport değerinin 40 lira olacağı, ev eşyasından dahi Suriye Hükûmetinin gümrük vergisi alacağı, göç edenlerin büyük kısmının Halep'te iskan edileceği, sınırlarda verilen kolaylık hizmetlerinin verilmeyeceği görüşleri düşüncelerde yer almıştır.⁷⁰⁹

Millî Emniyet Hizmetleri Riyasetince 12 Kasım'da hazırlanan "Hatay Hükûmet Sınırları İçindeki Telgraf ve Telefon Muhabere Şebekesini Gösterir Kroki" Gnkur. Bşk.lığı XI.Ş. [Haberalma (İstibarat)] tarafından yararlanılması ve planlamalarda kullanılması için çoğaltılarak bir sureti Genelkurmay Harekât Yarbaskanlığına gönderilmiştir. Kroki; jandarma telefon, telgrafhaneye ait telefon, Hatay telgraf şebekesi ve Fransızlar elinde bulunan askeri telefon

⁷⁰⁶ İDH, K.7, G.143, B.1.

⁷⁰⁷ İDH, K.7, G.122, B.1.

⁷⁰⁸ İDH, K.8, G.010, B.1.

⁷⁰⁹ İDH, K.8, G.007, B.(1-2).

hatlarını gösterecek şekilde detaylı olarak hazırlanmıştır.⁷¹⁰

6.Kolordu Komutanlığı, Hatay'daki menfi propaganda ve etkileri hakkında 13 Şubat 1939 tarihinde bir inceleme hazırlamıştır. İncelemede; İskenderun'da görevli ve Alb. Collet'nin yardımcısı olan Fransız İstihbarat Subayı Dümeng'in Türkler aleyhine yaptığı propagandalarda; *"Türkiye'de din taraftarlığının başlamış olduğunu, Şapka giymek mecburiyetinin kalktığını ve hatta şapkanın yasaklandığını, Türk kadınlarının tekrar çarşaf giymeğe başladıklarını..."* yaymaya giriştiğini özellikle Aleviler ve bağnaz Müslümanlar arasında bu propagandanın etkisini gösterdiği ve bunların hissedilir bir şekilde, şapkalarını fes ile değiştirmeye başladıklarından söz edilmiştir. İtalya lehine önemli derecede propaganda yapan İskenderun'daki İtalyan Konsolosu da Alevilere, Alevi Faşistliği propagandası yapmağa başlamıştır. Hatay Türk Askerî Mümessilliğince menfi propagandalara karşı, Hatay hükûmetinin dikkati çekilmiş, Antakya ile İskenderun'daki menfi propagandayı yürütenler ve alet olarak kullandıkları şahısların isimleri gönderilmiştir. Hatay'daki Fransız propaganda işlerini yöneten Fransız teşkilatı; Antakya'da (İstihbarat Subayı Yüzbaşı Gakon, yardımcıları Jozef Kofaz, Antuvan Akıl, Artın Hamalyan, Haçik Baltakyan, Jorj Kasye, Agop Kalosyan.), İskenderun'da (Fransız İstihbarat Subayı Dümeng ile yardımcıları Şefik Mardini, Edvart Şami, Naim Kasye, Edvart Kasye, İskenderun Posta Müdürü Amon Fehim İstanbuli, Jorj Akil ve Fransız Kanal)'dır. Kolordu Komutanlığı Hatay'daki yabancıların düzenli bir şebeke ve planla yaptıkları anlaşılan bu propagandaları hem engellemek ve hem de aktif bir karşı propaganda faaliyetine başlamak için bu konuda Adana Millî Emniyet Müfettişliği teşkilatı ile veya diğer yöntemlerle karşılık verilmesine izin verilmesini talep etmiştir.⁷¹¹

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı, Türkiye-Hatay sınırında kaçakçılığa karşı alınan önlemlerle ilgili hazırladığı 16 Şubat 1939 tarihli yazısında Hatay Hükûmetinin oluşturulması ile kaçakçılığın azalma veya çoğalma durumlarını yakın olarak anlamak ve Hatay'a karşı olan sınırimızdan kaçak geçişini engellemek için Hatay hükûmetince alınması yararlı olacak önlemlerin neler olacağını incelemek için Hatay sınır bölgesinde çalışan kaçak İstihbarat Amiri emekli J. Bnb. Cemil Ülgen'in⁷¹² bir iki defa Hatay'a gönderildiğini bildirmiştir. Yerel hükûmet memurları, Hatay Zabıta Umum Komutanı, Emniyet Umum Müdür Muavini, İskenderun, Kırıkhan Jandarma Komutanı, Emniyet Amirleri ve Gümrük Umum Müdürleri Jandarma ve Emniyet Amirleri ile yaptığı görüşmeler sonucunda Hatay hükûmetince

⁷¹⁰ İDH, K.7, G.157, B.1; İDH, K.7, G.002, B.1; İDH, K.8, G. 022, B.(1-3).

⁷¹¹ İDH, K.8, G.061, B.(1-3).

⁷¹² Seyhan Kaçak İstihbarat Amiri Cemil Ülgen, daha sonra Hatay'da kurulan Gümrük Muhafaza teşkilatını yönetmek için görevlendirilerek 18 Mayıs 1939'da kabul edilen 11027 no.lu kararnameyle iki yıl süreyle izinli sayılmıştır. Bkz. BCA, F. 30-18-1-2, K.87, G.44, S.15, T.18.05.1939.

kaçakçılığın engellenmesi konusunda önlemler alınarak yürürlüğe konmuştur.⁷¹³

Hatay Devleti kurulduktan sonra da sınırın belirlenmesi için çok zorlu görüşmeler yapılmıştır. Yurdun güney sınırlarının saptanmasında Firri, Hüseyniye, Domat, Antelat köylerinin anayurda kavuştuğu ve halkın büyük sevinçle bayramlar içinde olduğunu bildiren Domat'tan Seyfettin Rüstem, Hüsniye Köyünden Vasfi Rüstem, Firri Köyünden Abdülmecit Rüstem, Doktor Ahmet Rüstem, Firri ve Antelatı Muhtarı Mehmet Zekkur imzalı telgraf 8 Mart 1939'da gönderilmiştir.⁷¹⁴ Bayır Nahiyesi adına Suhtoğlu Nevres, Necip oğlu Mehmet, Hazinedar oğlu Ali Acuz, Mehmet oğlu Ali imzalı ve 16 Mart 1939 tarihli ayrı bir telgrafta da 12.000 kişilik Bayır topluluğu Türk olarak 20 yıldır maruz kaldıkları mezalime dayandıklarını, Hatay'ın sınır dışında⁷¹⁵ kaldıklarında yerlerini, yurtlarını terk ederek göç edeceklerini bu nedenle sınır dışında bırakılmamalarını istemişlerdir.⁷¹⁶

Türk Ordusunun Hatay'a girip yapılan seçimler ve Hatay Devletinin kurulması nedeniyle Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına dair Türkiye aleyhinde propaganda ve söylentiler ilk günden itibaren halk arasında yayılmaya başlamıştır. 6.Kolordu Komutanlığı, 7 Nisan 1939'da Ankara'ya, yola çıkan Alb. Collet'nin Olağanüstü Delege Cevat Açıkalin'a, "*Hatay'ın Türkler tarafından ilhakı girişimi ortaya çıkarsa hemen silahla mukabele edilmesinin Beyrut Komutanına emredildiği ancak kendisinin verdiği güvence üzerine Hatay'daki Fransız Kuvvetlerinin bu maksatla takviye için ayrılan kuvvetlerin Lazkiye'de bulundurulduğunu...*" söylediğini bildirmiştir. Fransızlar; "*Fransız Mandası Hatay'da devam edecektir, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı söz konusu değildir*" ve "*İskenderun'daki Fransız çıkarlarını savunmak için bir Fransız torpidosu ile zırhlısı gelecektir.*" şeklinde Hatay'da propaganda yapmışlardır. Bu arada Reyhaniye'den Kürt dağına gönderilen Çerkez Bölüğü yerine Cezayir Bölüğü getirilmiştir.⁷¹⁷

Hatay'ın Türkiye tarafından ilhak edileceğine dair haberlerin çıkması Ermenileri olduğu kadar Rumları da korkuttuğundan bunun önlenmesine dair propagandalara başlamışlardır. Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, 6.Klordu Komutanlığının yukarıdaki haberini 19 Nisan'da teyit

⁷¹³ İDH, K.8, G.060, B.1.

⁷¹⁴ İDH, K.8, G.059, B.1.

⁷¹⁵ Daha Hatay Devleti kurulmadan önce Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 5 Şubat 1937 günkü oturumunda kurulan Uzmanlar Komitesinin, Sancak Statüsü, Anayasası ve Sınırlarını belirleyen ve 29 Mayıs 1937'de oy birliğiyle kabul edilmiş raporunda Sancak'ın sınırları, İskenderun Sancağının yönetsel çevresine göre tanımlandığından sınırın ötesinde, Türklerin çoğunlukta olduğu Bayır, Bucak ve Hazne Kasabalarını dışarıda bırakmıştır. Komitede T.C. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu buna itiraz ederek en azından Bayır'ın, Sancağa dahil edilmesi için direnmesine rağmen bunu kabul ettirememiştir., Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 534-535.

⁷¹⁶ İDH, K.8, G.058, B.1

⁷¹⁷ İDH, K.8, G.056, B.1.

etmiştir. Bilgide, Ermeni ve Rumlar arasında; *“Türkiye-Fransa, Hatay için anlaşamadılar. Bu sebeple bu günlerde Reyhaniye’ye yeniden iki Tabur Fransız askeri gelecektir. Bir Fransız Zırhlısı da İskenderun limanında demirli bulunacaktır...”* şeklinde başlayan propaganda İtalya’nın Arnavutluk’u işgal etmesiyle; *“...İtalyan tehlikesi karşısında bulunan Türkiye; Fransa’nın yardımını sağlamak için Hatay’ın ilhakından vazgeçmiştir. Yakında Hatay’dan Türk askeri çekilecek ve sadece Fransız askeri kalacaktır...”* şekline dönüşmüştür. Müteahhitlerle sözleşmelerini bozarak erzaklarını Halep’ten getirmekte olan Fransız kıtalarının, müteahhitlerle tekrar altı aylık sözleşme yapmalarının yukarıdaki propagandaları desteklediği de habere ilave edilmiştir.⁷¹⁸

Hatay Ermenileri, dış politikada kendilerinin emniyetlerinden emin olmadıkları için Fransa’nın Halep’i himaye etmelerini istemişlerdir. Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, Fransız ayan azasından Gotiro ile arkadaşının 17 Nisan’da Hatay’dan Halep’e geldikleri haberini 26 Nisan’da göndermiştir. Habere göre, bütün Halep Hristiyan ruhani reisleri ile Hatay Ermeni mültecileri toplanarak *“Türklerin Halep’e gelmelerinden korktuklarını, Fransa’nın Halep ile Cezire’yi himayesi altında muhafaza etmesini”* ayan üyelerinden rica ederek Suriye ve kuzeyindeki Türk propagandasının şiddet kullanarak engellenmesini talep etmişlerdir.⁷¹⁹

Hatay Devletinin kurulduktan sonra sınırlarına dair Suriye tarafından gelen sınır tecavüzlerinde artış olduğu gözlenmiştir. 6.Kolordu Komutanlığı 10 Mayıs 1939 günü saat 08:00’de Hatay-Suriye sınırını oluşturan Karasu deresinin Sakızlıkağacı yakınlarına denk gelen bölümünde otlamakta olan koyunlara Suriye’den, Hatay sınırına geçen 15 kadar silahlı kişinin saldırması üzerine Hatay jandarması ile aralarında çarpışma olduğunu ve her iki taraftan bir zayıtın olmadığını bildirmiştir.⁷²⁰ Komutanlık Sakızlıkağaç’taki çarpışma üzerine Sakızlıkağaç’tan Meydan-Ekbez’e kadar olan bütün Fransız Karakollarının telaş ederek piyade ve makineli tüfekler ile çarpışmaya katıldıkları ve sınıra gelen bir zırhlı otomobilin de makineli tüfeklerle ateş ettiği ve sorunun içeriği öğrenildikten sonra durumun sakinleştiğini 12 Mayıs’ta bildirmiştir.⁷²¹ Gümrükler Muhafaza Komutanlığının 15 Mayıs günkü raporunda da konu geçmektedir. Buna göre, 10 Mayıs’ta Meydan-ı Ekbez’in batı tarafından makineli tüfek ateşi sesleri duyulmuş, Hatay’ın Sakızlıkağaç bekçisi Şeyho ile Kendo, Fransızlara iltica eden müritlerle Fransız askerinin Hatay sınırına saldırdıkları ve Sakızlıkağaç karakoluna doğru ilerlemekte olduklarını Das Karakolumuza haber vermiştir. Haber üzerine Hassa Bölüğünün

⁷¹⁸ İDH, K.8, G.055, B.1.

⁷¹⁹ İDH, K.8, G.054, B.4.

⁷²⁰ İDH, K.8, G.053, B.3.

⁷²¹ İDH, K.8, G.053, B.2.

Hatay-Aktepe nahiyesi ile Kırıkhan'a verdiği bilgi üzerine Hatay zabıtası bölgeye hareket etmiştir.⁷²²

6.Kolordu Komutanlığının Fransızların bölge ve sınıra yakın yerlerdeki faaliyetleriyle ilgili 7 Haziran'da gönderdiği raporda Fransızların mürit harekâtından beri Kurt dağı bölgesindeki 1.200 kişiye silah dağıttıklarını doğrulamıştır. Son zamanlarda Kurt dağına Fransızlarca önceye göre daha ciddi bir önem verilmektedir. 23 Mayıs 1939 günü saat 12:30'da Kurt dağı Fransız istihbarat subayı, Hamam'a gelerek 24 ve 25 Mayıs günlerinden birinde bütün Suriye ve Lübnan İstihbarat Reislerinin Kurt dağına geleceklerini, sırayla önce Hamam'da sonra Afrin'de ve daha sonra da Azez'de toplanarak görüşeceklerinin söylemiştir. Bu yerlerde o yörede yaşayanların toplanması ve Fransız bayrağının çektilmesi için milislere emirler verilerek bölgelere götürüldükleri bildirilmiştir. En fazla dikkat çeken konu ise eğer böyle hareket ederlerse Kurt dağına muhtariyet vereceklerini bildirmeleridir. Yakın süre önce Hatay sınır bölgesine giren çetelerin Azez Fransız istihbarat subayı ile o bölgedeki Ermeni Mihran Keşişyan tarafından gönderildiklerini bu işi yapan çeteden Seydo Köpon keçilerini gasp ettiği adama söylemiş ve bundan pişman olduğunu eklemiştir. 21 Mayıs 1939 saat 09:00'da Şam ve Dolayları Komutanı Gen. Peten sivil giyimli biçimde Antakya'ya Alb. Collet'nin yanına gelerek birlikte Katolik kilisesine uğradıktan sonra Turizm oteline dönmüş ve aynı gün saat 09:30'da Beyrut'a gitmiştir. Son alınan gümrük ve mali kararlardan dolayı Hatay'da pahalılık hissedilir derecede artmıştır. Fransızlar bu durumu bahane ederek Türkler aleyhinde tekrar olumsuz propagandaya başlamışlardır. Alınan başka bir habere göre Fransızlar Antakya ve İskenderun'da arzu edenlerin Fransız uyuğuna geçmek için başvurularının kabul edileceğini halka yaydıkları haber alınmıştır. Fransızların Cezire bölgesindeki İlbeyli ve Türkmen aşiretlerine bazı adamları aracılığıyla baskı yapmaya başladıkları da yine raporda geçmektedir.⁷²³

Fransızlar ne olursa olsun bölgeyle olan irtibatlarını Ermeniler üzerinden devam ettirmek maksadıyla Ermenileri maddi olarak desteklemek için çeşitli faaliyetlere girişmişlerdir. Millî Emniyet Hizmetleri Riyaseti, Antakya'daki Fransız İstihbarat Subayının, I.Dünya Harbi'nde Fransız ordusunda görevli Ermenilere ve özellikle Musa Dağı Ermenilerine 10-20 lira arasında emekli aylığı vermeğe başladığı haberini 7 Haziran'da bildirmiştir. Yazıda 20 yıldır hatırlanmamış olan bu emekli aylığının verilmeğe başlanmış olmasına dikkat çekilmiştir. 28 Mayıs'ta Kesep nahiyesine giden Antakya ve İskenderun Fransız istihbarat subayları da oradaki Ermeni ileri gelenlerine; "*Kesep nahiyesinin Lazkiye'ye bağlanması için Türkiye ile mutabık*

⁷²² İDH, K.8, G.053, B.1.

⁷²³ İDH, K.8, G.049, B.(1-2).

kaldık. Bu sebeple siz, Suriyeli kalacaksınız. Musa Dağı'ndaki Ermeniler de mübadele edilecektir." gibi sözler sarf etmişlerdir.⁷²⁴

Askeri mümessilin 08 Haziran 1939 tarihli raporunda, Fransa'da ve Suriye'de çıkan Fransızca ve Arapça gazetelerde Türkler aleyhinde haberlerin arttığı, Hristiyanların durumunu sorguladıkları, sinsî şekilde istihbarat faaliyetinde bulunarak halkı birbirine düşürdükleri, Hatay'da Ermeni çoğunluğu oluşturmak için çalıştıkları, Suriye kuzeyindeki halkın çoğunun Türk olup Türklüğe sıkı şekilde bağlı oldukları, İtalyanlarla birlikte Almanların da Aralıksız olarak propaganda yaptıkları geçmektedir İtalyanlar daha çok Aleviler ile Arapların Vataniye mensup olanları ve Taşnak Ermenileri üzerinde propaganda faaliyetinde bulunmaktaydılar.⁷²⁵ Rapora göre Fransızlar son dönemlerde renklerinin ve sözlerinin tonunu değiştirmişlerdir. Fransa'da çıkan bazı Fransız gazeteleri ile Suriye'de çıkan bütün Fransızca ve Fransızlar tarafından yayımlattırılan bütün Arapça gazeteler, Türklüğe hakaret ve karşıt yazıları sık sık ve önemli sayılabilecek derecede yazmağa başlamışlardı.

Şam'da çıkan Echo de Syrie gazetesinin 7 Nisan 1938 tarihli nüshasındaki yazı tercümesi ile, Fransa'da çıkan Figoro gazetesinin 3 Nisan 1939 tarihli nüshasında emekli Gen. Dufieux'nin,⁷²⁶ "*Suriye Fransa'nın ayrılmaz bir parçasıdır.*" ve cumhuriyetçi federasyonun "*İskenderun Sancağı hakkındaki mühim bir tebliği*" başlıklı yazısının tercümesi raporun ekinde sunulmuştur. Fransızlar, Hatay'da sık sık Hristiyanların akıbetlerini söz konusu yaparak Fransa'nın gerek Hristiyanlık ve gerekse diğer açılardan Hatay'da çıkarları olduğunu ve Hatay'daki Fransız sevgisini göz ardı edemeyeceklerini ve bunları yüzüstü bırakamayacakları propagandasını yaptırmaktadırlar.⁷²⁷

Askerî mümessil Fransızların, Suriye'de bir Ermeni çoğunluğunu her türlü olacak şekilde oluşturmak için özellikle çalıştıkları, bunun içinde Hatay'daki Ermenileri Suriye'ye göçe teşvik ederek Ermenilerin ancak Fransızlar tarafından korunacağını yazarak Ermenileri etkileme işini propagandalarının en başında tutuklarını yazmıştır. Bunda maksat Suriye'de oluşturulacak Ermeni çoğunluğu ile gerektiğinde Suriyelileri korkutarak arzularını yaptırmak ve gerekirse o bölgeden Türkiye'ye karşı kullanmaktır. Mümessile göre Ermenilerin Taşnaklar dışındakileri Fransızların hilelerini tümüyle anladıklarından bunlar kendilerinin ancak Türklerle yaşayabileceklerine, bu yüzden refah içinde olabacaklarına inanmakta olup Fransızlar aleyhine

⁷²⁴ İDH, K.8, G.050, B.1.

⁷²⁵ İDH, K.8, G.048, B.(1-4).

⁷²⁶ Adana'da 1920 yılında Fransız işgal kuvvetleri komutanlarından biri olarak görev yapmıştır.

⁷²⁷ İDH, K.8, G.048, B.2.

Türkler lehine söz söylemekten geri durmayarak Türklere karşı sevgilerini göstermektedirler. Raporunda, Fransızların, Ermeniler üzerinde son günlerde en çok çalıştıkları yerlerin Kesep ve Musa Dağı olduğu, bunun için Suriye'deki Ermenileri, Fransız duygusuna daha fazla bağlamak için Kesep ve Musa Dağı'nı Suriye'ye katacakları propagandasını sık sık yaptıkları yazmıştır.⁷²⁸

Kurmay Albay Şükrü Kanatlı, Fransızların teklif edecekleri bir sınır düzeltme meselesinde Hatay'a bazı ufak tefek yerler bırakma karşılığında Kesebi Suriye'ye katmayı ileri sürecekleri ve bunu başaramazlarsa, Bayır Bucak Türkleri ile Kesep ve Musa Dağı Ermenilerini mübadele etmek yolunu tutacakları, çünkü Fransızlar için Lazkiye bölgesindeki Türk varlığını mümkün olduğu kadar azaltmanın bir amaç olduğunu değerlendirmiştir. Musa Dağı, Süveydiye limanını kuzeyden, Kesep ise güneyden örten Akra dağı'nın güneyinde olup Musa Dağı ve Kesep geniş Süveydiye Vadisi ve Akra Dağı ile birbirinden ayrılan bu iki dağlık mıntıkanın askerî açıdan önem ve değeri vardır. Kesep ayrıca Ordu kazası merkezinde önemini sağlayan bir bölgede olduğundan asla feda edilmemesi ve Bayır Bucak Türkleri ile bu bölge Ermenilerinin mübadele edilmemesi gerektiği, bugünkü Suriye'nin kuzey bölgesi halkının çoğunun Türk olduğu, Türk olmayan azlıklarda gerek çıkarları ve gerekse ticari ve ekonomik nedenlerden Türklüğe sıkı bir surette bağlı oldukları vurgulanmaktadır. Askerî mümessil, Hatay bölgesinde bizzat kendisinin yaptığı ve Suriye'de yaptırdığı incelemelerde Trablusşam halkının tamamen Lazkiye'nin önemli bir kısmının, Cezire bölgesinin hemen hemen tamamen Türk olduğunu tespit ettiğini bildirmiştir. İtalyanlar ile Almanların da Suriye'de sürekli olarak propaganda yaptıkları İtalyanlar çok daha ileri giderek en fazla Alevilerle, Arapların Vatani partiye mensup olanları, Ermenilerin de Taşnakları üzerinde çalıştıklarını bu propagandalarını Suriye ve Hatay'da İtalyan Konsolosları, mektep papazları ile yaptırdıkları raporunun sonunda yazılıdır.⁷²⁹

6.Kolordu Komutanlığı araziden kroki çizmek maksadıyla; Kesep'e (iki subay, beş asker), Karabeyaz'a (iki subay, beş asker), Yayla'ya (bir subay, dört asker) ve Ordu'ya (iki subay, ? asker) değişik rütbedeki personel geldiğini 22 Haziran'da bildirmiştir.⁷³⁰

Dahiliye Vekâleti, Hatay'dan Ermenilerden başka bir kısım Çerkez, Alevi, Rum, Kürt ve Sünni Arap azınlıklarından da Suriye'ye göç ettiklerini ve bunların durumlarını 9 Eylül'de göndermiştir. Yazıya göre Sancak'ta, Sünni Arap olup ta oradan mal ve mülk sahibi olanlardan göç edenler çok azdı. Fakat Hatay'ın Reyhaniye kazası ve Amik bölgesi köylerinde çiftçi sıfatıyla yaşayanlar ya da Antakya kazasının doğu ve güney doğu bölgelerinde ziraatla

⁷²⁸ İDH, K.8, G.048, B.(2-3).

⁷²⁹ İDH, K.8, G.048, B.(3-4).

⁷³⁰ İDH, K.8, G.048, B.5.

uğraşanlardan diğer bir kısım da şehirlerde oturup ticaret ve siyasetle uğraşanlardan birçoğu Suriye'ye göç etmişlerdir. Araplar arasında düzgün teşekküller bulunmadığından ve özellikle Suriye'deki Kitle-i Vataniye gibi siyasi dernekler hep silik ve dağınık ayrıca da birer tarafa çekilmiş kimselerden oluştuğundan muhacir Araplara fazla ilgi gösterilmemektedir.⁷³¹

Ortodoks mezhebine mensup ve Hatay'da azınlık olan Rumlar ise ayrı ayrı göç etmişlerdi. Lübnan ve Suriye'ye gelen bu Rum muhacirleri başlangıçta önemli miktarda yardım görmemelerine karşın Havran Sancak'ı, Rum Ortodoks Metropolitinin sert başvuruları nedeniyle bu muhacirler için Fransızların yardımını elde etmişlerdir. Çoğunluğu sanatkâr ve tüccar Rumlar, yerleşim bölgelerini kendileri seçmektedirler. Bunların Şam, Humus, Havran ve Halep gibi yoğun Rum ve Ortodoks nüfus bölgelerine yayılacakları değerlendirilmektedir. En fazla Reyhaniye bölgesinde bulunan Hatay Çerkezlerinin Hatay davasında fiilen Türkiye taraftarı olarak çalışmış ve aynı zamanda o bölgeye yerleşmiş iş ve güç sahibi kişiler olduklarından göç etmelerine ihtimal verilmemekle birlikte Kara Ömer ve benzeri Çerkez kışkırtıcılarının desteğiyle bozguncu Çerkezlerden bazılarının Hatay'dan ayrılmaları olası görülmektedir. Ancak bunlar da oradaki genel Çerkez nüfusunun ancak onda biri kadar bir toplamı vardır. Kürtlerin göç etmeyecekleri anlaşılınca birlikte Halep'teki Kürt bozguncularından Memduh Selim, Şam'daki Bedirhaniler ve bütün eski Hoybuncular⁷³² Kürt sayısının artırılması için Hatay Kürtlerinin Cezire mıntikasına göç etmelerinin istemişlerdi.⁷³³

Hatay'ın ana vatana ilhaki nedeniyle Hatay Türklerinden birçoğunun da göç etmeğe hazırlandıkları ve Hataylı bazı Türklerin paralarını Suriye'ye gönderdiklerine dair alınan haberler Dahiliye Vekâletinin 9 Ağustos'taki raporunda yer almıştır.⁷³⁴ Buna göre, Hatay Türklerinden birçoğunun göç etmeye hazırlandıkları söylentileri Suriye'de yayılmış olup bunu yayanların tümü eski Hatay firarileriydi. Örneğin Kırıkhan kazasının Suriye meclisindeki Milletvekili Paşabey Zade Mahmut, Kürt Memduh Selim ve diğer Ermeniler bu söylentileri çıkaranların başındadır. Yaklaşık bir ay önce Halep'e gelen Antakya ileri gelenlerinden olan Kuseyriyelerden birisinden elde edilen habere göre; Hatay Türklerinden Bereketzadeler, Kuseyriyazadeler, Muasaracıyazadeler, Sabunîyazadeler ve bunlara bağlı ailelerin tamamı paralarını Suriye'ye kaçırmışlar veya kaçırmağa karar vermişler, hem de ilk fırsatta mallarını satarak

⁷³¹ İDH, K.8, G.035, B.(1-3).

⁷³² Hoybun Cemiyeti, 1927 yılında Şeyh Said İsyanından sonra kurulmuş ve Ermeni Taşnak Partisi ile Türkiye'ye karşı iş birliği yapmıştır. Taşnak Ermenileri, cemiyet vasıtasıyla Kürt isyancıları destekleyerek ve Hoybuncu Kürt liderleri kullanarak Türkiye'ye karşı Ermeni davasını kazanmayı amaçlamışlardır. Cemiyet dış destekli bir organizasyon olarak 1930 Ağrı isyanlarını organize etmeye çalışmıştır., Bkz. Yusuf Sarımay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIV, Mart 1998, Sayı 40, s. 207-236.

⁷³³ İDH, K.8, G.035, B.3.

⁷³⁴ İDH, K.8, G.034, B.1.

Suriye'ye göçe hazırlanmışlardır. Bereketzadelerden birisinin Halep'te bir tanıdığına söylediğine göre bu aile "... Hatay'ın Türkiye'ye eklenmesi ve katılmasına çok üzülmemiş. Bunlara göre Hatay bağımsız kalsaydı, bütün ikbal ve menfaat kendileriyle sınırlı olacaktı. Fakat şimdi büyük Türkiye içinde küçük bir vilayet derecesine giren Hatay'da oturmak çok güçleşmiş..." demiştir.⁷³⁵

2.4.1. Alayın İkmal ve Eğitimi ile Muharebe Gücünün Artırılması

Genelkurmaylar Anlaşması gereği Hatay'da göreve başlayan Takviyeli 48. Dağ Alay Komutanlığının hem eğitim durumu ile faaliyetleri hem de bölge halkının alay ve personeline yönelik tutum ve davranışları hakkındaki bilgiler hazırlanan raporlarla üst makamlara gönderilmiştir. Yollanan raporlardan Hatay'daki birliklerin görev ve teşkilatıyla olduğu kadar iaşe ve donatılarıyla da yakinen ilgilenilip takip edildiği anlaşılmaktadır. Birliklerin özellikle iaşe ve melbusat (giyecek) durumunun en üst seviyede tutulması ve yürütülmesi önem verilen konuların başında gelmiştir. Bu konularla ilgili en ufak olumsuz bir haber veya duyum alındığında ilgilileriyle derhal irtibata geçilerek araştırılmış, konu açıklığa kavuşturulmuş ve sonuçlandırılmıştır. Bu sonuçlar belgelerle üst komutanlığa rapor olarak sunulmuştur.

Alay personelinin görev yaptıkları yerlerde birlik ve kendi emniyetleri kadar casusların faaliyetlerine karşıda uyanık olmaları konusunda bilgilendirilerek uyarıldığı yine gönderilen raporlarda gözlenmiştir. Personel ve ailelerinin görev zamanı dışında, izinlerinde dahi konuya dair hassasiyet göstermeleri için bilgilendirilerek üst subayların konuyu takip etmeleri, personelin toplu olarak bulunmaları gibi ilave tedbirler de geliştirilmiştir.

Hatay'daki birliklerin eğitim ve disiplin durumları da Gnkur. Bşk.lığı tarafından takip edilmiştir. Bu maksatla Türkiye'den üst rütbeli komutanlar tarafından yapılan denetlemelerle birliğin eğitim, disiplin ve lojistik durumu tespit edilerek Gnkur. Bşk.lığına rapor olarak sunulmuştur.

Takviyeli Alay Hatay'a girdikten sonra bölgede bir anlamda güven ve emniyetin teminatı olmuştu. 6.Kolordu Komutanlığı, Takviyeli Alayın Hatay'a girdiği günden itibaren sergilediği disiplin, davranış ve tutum ile bölgesinde kurduğu güven ve etkisine dair 39.Dağ Tugay Komutanlığından gönderilen Takviyeli Alay Komutanının yazısının suretini 15 Ağustos 1938'de Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir.

⁷³⁵ İDH, K.8, G.034, B.2.

Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı, 6 Ağustos 1938 tarihli yazısında, Takviyeli Alayın Hatay'a girdiği günden beri disiplin, tavır ve hareketlerinin herkes tarafından beğeni ve güzel davranışlarla karşılık bulunduğunu açıklamıştır. Takviyeli Alay, maddi ve manevi varlığıyla Hatay'a yıllarca görmediği ve beklediği huzur ile emniyeti vermiş, her subay ve her er geçtiği bulunduğu, görüldüğü, yerde bir saygı ve beğeni ile karşılanmıştır. Bu yakın ilgi, cins ve mezhep farkı olmaksızın Hatay'da tüm yaşayanlar tarafından gösterilmiş ve her geçen gün alay personelinin vazifelerine karşı gösterdikleri hassasiyet ve dışardaki şerefli durumları bu yakın ilgiyi tamamen daha da artırmıştı.

Kurmay Albay Şükrü Kanatlı, Alayın Hatay'a geldiği andan itibaren hemen her gün ferden veya toplu olarak Türk, Alevi, Ermeni, Arap ve Rum Ortodoks cemaatleri temsilcileri ile İtalyan din adamları tarafından bile Türk Ordusunun sağladığı huzur ve emniyet ile sağladığı yüksek güvenden dolayı teşekkürlerini sunmak için ziyarette bulduklarını raporlarında bildirmiştir.⁷³⁶

Hatay'da göreve başlayan Takviyeli Alayın iaşesinde sıkıntı olduğu, erlerin yıpranmış ve yamalı elbiselerle gezdikleri şeklindeki duyular üzerine konunun incelenmesi Başvekâlet tarafından 1938 yılı Ağustos ayı başında Millî Müdafaa Vekâletinden istenmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti durumu yerinden (39.Dağ Tugay Komutanlığı) sorarak bilgi almıştır.

39.Dağ Tugay komutanlığı tarafından 7 Ağustos'ta, 6.Kolordu Komutanlığına Hatay'da bulunan Takviyeli Alay Komutanlığının iaşesinin zorlukla ve düzensiz yapıldığı, elbiselerin eski ve yamalı olduğu hakkında yapılan ihbarla ilgili cevabi yazı gönderilmiştir. Yazıda bu ihbarın yalan ve dedikodudan ibaret olduğu ifade edilerek konu hakkında detaylı açıklamalarda bulunulmuştur. Açıklamaya göre, alay personeli Hatay'a bir takımı er üzerinde diğer takımı ise yeni ve eratin üzerine göre ayarlanmış olarak iki takım elbise ile gönderilmiştir. Yeni elbiseler izin ve törenlerde giydirilmekte olup diğer giyilen katı Mayıs ayında tertip edilen elbiselerdi. Bu elbiseler eğitimlerde giyilip her hafta yıkattırılarak sökülük ve yırtıkları onarılan bu elbiselerde iklimin etkisiyle sadece renk kayıpları oluşmuştu. Ağustos ayında 7.Kolordu Komutanlığından ilave olarak gönderileceği bildirilen 2.400 kat elbisenin ulaşmasıyla alaydaki her erin üç takım yazlık elbisesi olacaktı. Cevapta böylece kılık kıyafetin daha düzgün olacağı buna ilaveten iaşenin tamamen düzgün ve eksiz yerine getirildiği yazılmıştır. Yazının son kısmında Takviyeli Alayın kılık kıyafet, iaşe, disiplin, eğitim konularında ordunun yüksek şeref ve varlığını

⁷³⁶ İDH, K.7, G.133, B.1; İDH, K.7, G.134, B.1.

muhafaza ettiğine güvenilmesi ifadesi vardır.⁷³⁷

Millî Müdafaa Vekâleti, 39.Dağ Tugay Komutanlığından alınan raporun bir suretini 18 Ağustos'ta Başvekâlete göndererek Hatay'da her şeyin düzgün ve planlandığı şekilde yürüdüğü ve ordunun yüksek şeref ve varlığını korunduğu bildirilmiştir. Bu nedenle yapılan ihbarın yerinde olmadığı ortaya çıktığından bu gibi yanlış ve yolsuz ihbarlara meydan verilmemesi için ilgililere emir verilmesi Millî Müdafaa Vekili Kazım Özalp imzalı yazıyla istenmiştir.⁷³⁸ Konuyla ilgili Başvekâlet tarafından 2 Eylül 1938'de Dahiliye Vekâletine yazılan yazıda da *“Hatay'daki Alayın iâşe ve kıyafet durumu Ordunun yüksek şerefine uygun olduğundan bu gibi asılsız haberlere ve şayialara meydan verilmemesi için ilgililerin nazarı dikkatlerinin celbedilmesi”* rica edilmiştir.⁷³⁹

Üst makamlara gönderilen raporlardan sonra da Hatay'daki birliklerin durumu Gnkur. Bşk.lığı tarafından yakinen takip edilmiştir. Hatay'daki Türk halkının moralini bozmak için Hatay'daki birliklerin idari durumunun kötü olduğu hakkında yabancı kaynaklar tarafından yoğun propaganda faaliyetleri sürdürülmüştür. 6.Kolordu Komutanlığı, Gnkur. Bşk.lığının bu konuyla ilgili 10 Ekim 1938 tarihli emri üzerine Takviyeli Alayın idari ve lojistik durumunu yeniden inceleyerek sonuçları yeni bir yazıyla 27 Ocak 1939'da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Yazıda Takviyeli Alay Hakkında yabancı kaynaklar tarafından yayılan haberlerin tamamen uydurma ve iğrenç maksatlarla yapılan her zamanki propagandadan başka bir şey olmadığı vurgulanmıştır. Yapılan açıklamada da alay erlerinin düzenli olarak hamamlarda ve çamaşırlarının-karavanada değil- yaptırılan çamaşır teknelerinde yıkandıkları, elbiselerin çamaşır eksikliği nedeniyle çıplak olarak vücut üzerine giydirildiği haberinin yalan olduğu ayrıca her erin ikişer kat çamaşıra sahip bulunduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁰

Millî Müdafaa Vekaleti, Kolordu Komutanlığına gönderilen melbusat ve teçhizattan Takviyeli Alay istihkakının 7.Tümen ve Dağ Tugay Komutanlıkları aracılığıyla gönderildiğinden bunların gidip gitmediği bir kez daha araştırılarak yerlerine ulaştırıldıkları teyit edilmiştir. Yine M.M.V.'nin 8 Ekim 1938'de doğrudan Takviyeli Alay Komutanlığına gönderdiği 2.400 takım kışlık elbise, kaput ve 2.400 çift kunduranın bu alaya ulaştığı bir kez daha teyit edilmişti Alayın harp gücünü daima üst seviyede bulundurmak için birlikler acemi er göndermeyerek yerlerine yetişmiş usta erleri giydirilmiş olarak Takviyeli Alaya gönderilmişlerdir. Dağ Tugay Komutanı,

⁷³⁷ BCA, F.30-10-0-0, K.49, G.321, S.11(3), 03.09.1938.

⁷³⁸ BCA, F.30-10-0-0, K.49, G.321, S.11(2), 03.09.1938.

⁷³⁹ BCA, F.30-10-0-0, K.49, G.321, S.11(1), 03.09.1938.

⁷⁴⁰ İDH, K.8, G.062, B.1.

alayı sadece hayvan teçhizatından muhtabiyeden (yem torbası), yular başlığı, zincir yular sapı, belleme (eyerin altına konulan keçe), yem torbası, gebre (at kesesi) ve koşum hayvanlarının velense (uzun tüylü battaniye) noksanı bulunduğunu bildirmiştir. Bunun kolordu tarafından ikmal mümkün olmadığından M.M.V. tarafından ikmal edilmesi 6.Kolordu Komutanlığı tarafından Gnkur. Bşk.lığına yazıyla arz edilmiştir.⁷⁴¹

Birliklerin ikmal durumuyla ilgili yine Mayıs ayında çıkan menfi haberlerin doğru olmadığı yapılan inceleme ve araştırma sonucunda belirlenerek durum 31 Mayıs 1939'da, 6.Kolordu Komutanı imzalı raporla Gnkur. Bşk.lığına, M.M.V.'ne ve II.Or, Mf.liğine iletilmiştir. Yapılan askeri anlaşmalar büyük rütbeli komutanların Hatay'daki Türk birliklerini denetlemelerine izin vermediğinden birliklerimizin emir ve komutasından sorumlu komutan raporlarına dayanarak Hatay'daki birliklerin her yönüyle iyi bir durumda olduklarına kanaat getirildiği ve Hatay'daki çeşitli garnizonların, değişik durumlarını tespit eden fotoğraflardan oluşmuş dörder albümün ayrıca ek olarak gönderildiği yazıda belirtilmiştir. Hatay'daki birliklerimizin kıyafet ve teçhizatlarının kötü olduğuna dair dedikodu mahiyetinde de olsa her haber hangi kaynaktan çıkarsa çıksın hassasiyetle takip edilerek teyidi her türlü şekilde araştırılmıştır. Yemin töreni için Ankara'ya giden Hatay Başvekili ve Gaziantep Saylavı Abdurrahman Melek'e⁷⁴² de M.M.V.'nce konunun sözlü olarak sorulduğu resmî yazıda yer almaktadır. Abdurrahman Melek, konuyla ilgili "*Hatay'daki askerlerimizin her hususta devlet ve milletimizin yüzünü ağartacak bir durumda olduğunu*" cevaben ilgililere söylemiştir.⁷⁴³

Hatay'daki birlikler aynı zamanda Türk Ordusunun disiplin ve eğitim lojistik gibi konulardaki genel durumunu yansıtmaları nedeniyle Türkiye'den giden komutan ve heyetler tarafından da denetlenerek göreve hazırlık durumları sürekli olarak takip edilmiş ve sonuçları Gnkur. Bşk.lığına rapor olarak sunulmuştur. Bu kapsamda Hatay'daki birliklerimizi denetlemeye giden Kayseri'deki kolordu komutanının İskenderun'dan, Hatay'daki birliklerin disiplin ve mükemmelliğine dair izlenimlerini içeren M.M.V'ne, Gnkur. Bşk.lığına ve Or. Mf.liğine gönderdiği şifre, M.M.V. tarafından 8 Temmuz 1939'da Başvekâlete gönderilmiştir.⁷⁴⁴

Kolordu Komutanı izlenimlerini; "*Takviyeli Alayın Hatay'a girdiği günü bayram bilen Hatay*

⁷⁴¹ İDH, K.8, G.062, B.(1-2).

⁷⁴² 1896'da Antakya'da doğan Abdurrahman Melek, Tıp eğitimi almıştır. Serbest doktor olarak çalışmış ve Hatay Erginlik Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi Başkanlığı görevini yürütmüştür. Cenevre'de Fransızlarla yapılan Hatay görüşmelerine katılan Türk heyetinde yer almıştır. Hatay Valiliği yapmış, Hatay Devleti'nin kurulmasından sonra başbakan olmuştur. 6., 7. ve 8. Dönemlerde Gaziantep, 9.dönemde de Hatay milletvekili olarak görev yapmıştır. 13 Ocak 1978'de vefat etmiştir. Bkz. İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, s. 213-214.

⁷⁴³ İDH, K.8, G.051, B.1.

⁷⁴⁴ BCA, F.30-10-0-0, K.225, G.515, S.20 (1), T.10.07.1939.

*halkının coşkun tezahüratı görülmüş ve her adımda Cumhurbaşkanımız Millî Şefimize, Sayın Mareşalimiz ve Cumhuriyet Hükûmeti ve Ordusu için bağlılık, minnet ve tazim (saygı) duygularını yürekte geldiği pek açık görülen ifadelerle haykırmışlardır. Uzun zamandan beri daha üst amir teftişi görmeyen Tak. A. katalarının merasim duruş ve geçişlerinde gösterdikleri intizam her türlü tahminin fevkindedir. Diğer ödevlerin teftişinde de alınacak sonucun ayrıca sunulacağı...” şeklinde bildirmiştir.*⁷⁴⁵

Takviyeli Alay, Hatay'daki konuşlanmasını tamamladıktan sonra alay personelinin aileleri de bölgeye gelmiştir. Bu aileler, birliklerin konuşlandığı yakın yerlerdeki Kırıkhan-İskenderun-Antakya-Bedirge (Serinyol) bölgelerinde oturmaya başlamışlardır. Ancak o dönemde bölgedeki yaşam ve iklim şartları aileler için çok elverişsiz bir durumdadır. Özellikle Belen'de evler oturulmayacak derecede sağlıksız ve çürüktür. Subay ailesinin oturacağı ev adedi üç-beşi geçmeyecek kadar sınırlı sayıdadır. Yazın Hatay iklimi ve bölgesinin çok sıcak olması nedeniyle subay ailelerinin ve özellikle çocuklarının İskenderun ve Kırıkhan bölgelerinde oturmalarına olanak bulunmadığından aileler çocuklarının sağlık durumlarını korumak için yazın Hatay'da sayfiye yeri özelliğinde olan Soğukoluk, Nergizlik, Müftüler ve kısmen Atik bölgelerine çıktıkları Takviyeli Alay Komutanlığının raporlarında geçmektedir. Bu yerler dışında Hatay'da sayfiye özelliğinde bir yer de yoktur. Nergizlik ve Müftüler sayfiye yerleri küçük ve ev sayısı az olduğundan buralarda kiralık ev bulmak aileler için çok zor olmuştur. Bu nedenle izinli olan subaylara gezmek istediklerinde mevcudun en çok üçte biri olacak şekilde Soğukoluk-Nergizlik bölgelerine izin verilmiştir. Her defasında da kendilerine bir üstsubay eşlik edip kontrolleri sağlanmıştır.⁷⁴⁶

Bu şartlara ve alınan önlemlere rağmen ailelerin ve özellikle subayların yabancılarla görüştikleri ve izinlerinde uygun davranmadıkları konusunda üst birliklere gelen ihbarlar nedeniyle Alay Komutanı tarafından konu yukarıdaki şekilde açıklanmış ve rapor olarak üst birliklere gönderilmiştir. Yine bu konularla ilgili Takviyeli Alay Komutanlığının 11 Kasım 1938 tarihinde 39.Dağ Tugay Komutanlığına gönderdiği diğer bir yazısında subayların sayfiye yerlerine gittiklerinde hiçbir zaman yabancılarla ilişki kurmadıkları anlatılmıştır. Gönderilen yazıda “*Türk Subaylarının bu bölgelerde bazen görünmeleri ve bazılarında aile ve çocuklarının sağlık durumları nedeniyle kira evlerde oturmalarını bahane ederek bazı ihbarlar yapılmış ise bunun kesinlikle gerçeğe ilgisinin olmadığına güvenilmesini ve bu gibi ihbarların subaylarının şeref ve ahlak temizlikleri ile kasıtlı olarak oynamak ve böylece bu ihbarı yapanların*

⁷⁴⁵ BCA, F.30-10-0-0, K.225, G.515, S.20 (2), T.10.07.1939.

⁷⁴⁶ İDH, K.7, G.135, B.1.

kendilerine burada bir iş çıkartmak gibi çirkin düşüncelerle hareket ettiklerinin muhakkak olduğuna güvenilmesine ve yaz için subaylarımızdan ailelerini sağlık gerekleri nedeniyle bu bölgeye çıkarmak zorunluluğunda bulunacaklara da izin verilmesi” bilgi ve talebi özellikle vurgulanmıştır.⁷⁴⁷

Hatay'daki Soğukoluk mesire yerinden yararlanan personeli ve ailelerinin emniyetleri açısından yabancılarla ilişki kurmamaları ve bölgedeki muhtemel casusluk faaliyetlerine karşı uyanık bulunmaları konusu Gnkur. Bşk.lığının önem verdiği konulardan olup bu durum 30 Eylül 1938 tarihli emirlerinde yer almıştır. Hatay'daki Soğukoluk mesiresinin durumuyla ilgili Takviyeli 48.Dağ Alay Komutanlığının 15 Kasım 1938 tarihli yazısı 6.Kolordu Komutanlığı tarafından 10 Aralık'ta Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir.⁷⁴⁸

Takviyeli Alay Komutanlığı, Soğukoluk sayfiyesindeki otel ve gazinolarından Ayvazyan ismindeki şahsın otel ve gazinosunun subaylarımızın oturabilmelerine uygun bir yer olması nedeniyle hafta sonlarında izinli olan subaylarımızın sadece buraya ve Nergiz'teki gazinoya gitmelerine izin vermiş ancak otel kısımlarından yararlanılmasına ve gece kalınmasına izin vermemiştir. Subaylarımızdan gezmek için buraya gidecekler toplu olmak üzere üçer, dörder kişilik gruplar halinde ve bu gibi günlerde görevli olarak orada bulundurulmuş bir üst subayın gözetiminde buralara gidebilmişlerdir. Böylece subaylarımız Soğukoluk'ta hiçbir yabancı ile temas etmemişlerdir. Eşleri Hatay'daki Fransız garnizonlarında bulunan Fransız subaylarının aileleri ise Antakya ile Antakya civarındaki Harbiye sayfiye otelinde yararlanmakta olduğundan bunlarla da irtibat olmamakta, Ayvazyan ve karısının subaylarımızla bir gazino ve otel sahibi ilişkisinden başka bağları da bulunmamaktadır.⁷⁴⁹

Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı yukarıdaki konuları açıkladığı 15 Kasım 1938 tarihli raporunda; komutan ve subaylarımızın her zaman ve her yerde daima tedbirli, ölçülü, ağırbaşlı ve ciddi olduklarını milli haysiyeti kırarak hiçbir duruma sebebiyet vermedikleri gibi herhangi bir casusluğa alet olacak duruma düşmediklerini bildirmiştir. Raporun devamında Avazyan ve karısının birer Fransız ajanı oldukları bilgisinin kendilerine de ulaştığı, ancak çok güvenilen kişilere yaptırılan incelemelerde bunu doğrulayan bir durumunun olmadığı ancak herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmamak için buna göre hareket edildiği yazılmıştır. Albay Şükrü Kanatlı *“Subaylarımız hakkında yapılan ihbarların kaydı ihtiyatla (doğruluğu şüpheli görülerek) telakki (kabul etme) edilmesine ve burada Türk Ordusunun yüksek kudretini küçültecek hallere asla*

⁷⁴⁷ İDH, K.8, G.024, B.(1-2).

⁷⁴⁸ İDH, K.7, G.135, B.1.

⁷⁴⁹ İDH, K.8, G.016, B.1.

meydan ve sebebiyet verilmediğine ve verilmeyeceğine itimat (güven) buyurulmasını arz ederim.” diyerek ihbarlara değer verilmemesini ve alay personeli ile ailelerine güvenilmesini vurgulamıştır.⁷⁵⁰

Hatay Devleti kurulduktan sonra Hatay’ın iç güvenliğinin sağlanması için Hatay Zabıta Umum Komutanlığı teşkil edilirken, Hatay’ın dış güvenliğinin sağlanması Takviyeli 48. Dağ Alay Komutanlığına dayandırılmıştır. Bu nedenle Hatay’daki Türk kuvvetlerinin teşkilatlanması olduğu kadar silâh bakımından kuvvetlendirilmesi ve mevcutlarının artırılması da yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesinden önce özellikle planlamalarda dikkate alınmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı, M.M.V.’nce Hatay’a gönderilmeğe başlanan ve bundan sonra da yollanacak subay, memur, silahlar ve mühimmat sayılarından yollandıklarında her defasında Genelkurmaya da bilgi verilmesini 7 Ocak 1939’da bir yazıyla M.M.V.’ne arz etmiştir.⁷⁵¹ M.M.V. tarafından 26 Ocak 1939’da Gnkur. Bşk.lığına, Takviyeli Alay için İskenderun’a gönderilen silâhlar hakkında bilgi verilmiştir.⁷⁵² Hatay’da Tak. A. için gönderilmek üzere Jandarma Genel Komutanlığına teslim edilen aşağıdaki miktarları yazılı silâh ve cephanenin 12 Ocak’ta İskenderun’a gönderildiği belirtilmiştir.

TAKVİYELİ ALAY ADINA İSKENDERUN’A YOLLANAN SİLAHLAR	
Adet	Cinsi
1.000	7,9 çapında Piyade Tüfeği
665.000	7,9 Harp fişeği
10,000	Manevra fişeği
8,000	Talim fişeği
1.000	İşaret fişeği
1.000	Talim fişeği
6	Kızaklı 0,8 Maksim Ağ. Mt. (Bütün teferruatı ve koşum malzemesiyle beraber.)
18	Piyade Bürün Hf. Mt. (Bütün teferruatıyla ve son alınanlardan.)
3	Süvariye mahsus Brün Hf. Mt. (Bütün teferruatıyla ve son alınanlardan.)

Tablo-9: Takviyeli 48.Dağ Alay Komutanlığı adına 12 Ocak 1939’da İskenderun’a yollanan silahlar.

Hatay’da bulunan Takviyeli Alay birliklerinin erzak ve levazım ihtiyacı Vekiller Heyetinin 20 Mayıs 1938 tarih ve 8804 no.lu kararname ile verilen 10.000 liralık salahiyyete ve 2490 sayılı

⁷⁵⁰ İDH, K.8, G.016, B.2.

⁷⁵¹ İDH, K.7, G.109, B.1.

⁷⁵² İDH, K.7, G.104, B.1.

“Artırma ve Eksiltme ve İthalat Kanunu” hükümlerine göre yürütülmüş ve pazarlıkla satın alınmıştır. Hemen hepsi Hataylı olan tedarikçiler, erzak ve levazımdan (yiyecek, içecek, yakıt, aydınlatma maddeleri) çoğunu Türkiye’den getirtmeye ve teslimine imkân bulamadıkları ve bunları Hatay’da da bulamadıkları için Suriye’den getirterek Takviyeli Alay Komutanlığına teslim etmektedirler. Bu nedenle Alayın iase ve idaresinde hiçbir aksama olmamasına karşın son günlerde Türk parasının Hatay’da para olarak kabulü ve “Türk parasını Koruma Kararnamesi” gereği Hatay’a yabancı devletlerden alınacak tüm erzak ve levazım değerinin dövizle ödenmesi bazı sorunlara da yol açmıştır. Hatay’daki Takviyeli Alay Komutanlığı, Alay Subaylarının ihtiyacı için Belçika’ya siparişi verilen 106 adet tabanca ile Alay Eratının sıhî durumlarını korumak maksadıyla Beyrut’tan satın alınan 2.500 adet cibinlik ve 790 çift demir karyolanın bedeli olan dövizin temin edilmesi için Türkiye’nin Hatay Fevkalade Murahhaslığına 13 ve 14 Nisan 1939 tarihlerinde iki adet yazı göndermiştir. Hariciye Vekâleti bu yazılar üzerine Hatay’daki itibarımızın söz konusu olması nedeniyle Alay Komutanlığının talep ettiği döviz izninin acele olarak karşılanması için ilgililere izin verilmesini Maliye Vekâletinden yazıyla istemiştir.⁷⁵³

Millî Müdafaa Vekâleti de aynı konuyla ilgili Hatay Takviyeli Alay Komutanlığına erzak ve melbusat alım sözleşmeleri ile inşaat taahhütlerinde bulunması yetkisinin verildiği ve alayın söz konusu sözleşme ve taahhütlerde yarısının para ve yarısının döviz olarak ödenmesi esasına göre hareket ettiğini 5 Mayıs 1938’de bir yazıyla Başvekâlete bildirmiştir. 24 Şubat 1939’da onaylanan “Türk parasını Koruma Kararnamesi”nin dövizle ödeme durumunu yürürlükten kaldırdığı, bunun da daha önce imzalanmış olan sözleşmelerin uygulanmasında engeller çıkardığı ve müteahhitlere karşı Alay Komutanlığını zor duruma düşürdüğü açıklanmıştır. Bu nedenle konunun önceden yapılan sözleşmeler için yine yarı döviz yarı para esasına göre işlem yapılmasının ilgililere emir verilmesi Başvekâletten talep edilmiştir.⁷⁵⁴

Hatay’daki Takviyeli Alay Subaylarının ihtiyacı olarak Belçika’ya siparişi verilmiş 106 adet tabanca ile erat için Beyrut’tan satın alınan 790 çift demir karyola ve 2.500 adet cibinliğin bedeli olan takriben 24.000 Frank ile 7.853 lira 55 kuruşun da serbest dövizle ödenmesi hakkında Millî Müdafaa ve Maliye Vekâletlerinin tezkereleri İcra Vekilleri Heyetince 26 Mayıs 1939’da 11103 no.lu kararname kabul edilmiştir.⁷⁵⁵

⁷⁵³ BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.48, S.11 (5-7), 25.05.1939.

⁷⁵⁴ BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.48, S.11 (4), 25.05.1939.

⁷⁵⁵ BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.48, S.11 (1-3, 8-9), 25.05.1939.

2.4.2. Hatay Jandarması ve Zabıtasının Teşkilî

27 Ocak 1937 günü Milletler Cemiyeti Konseyinde kabul edilen Sandler raporunda Sancak'ın yeterli sayıda polis ve jandarmadan başka askerî gücü olmayacağı kabul edilmiştir. Bu konu Sancak Statü ve Anayasasıyla ilgili metinleri hazırlayan uzmanlar komitesinin Sancak'ın askersizleştirme başlığı altındaki 27. ve 35.maddelerinde açıklanmıştır. Buna göre jandarma ve polisin gücü başlangıçta 1.000 olarak belirtilmiş ve kullanacağı silah çapı miktarı ve araç sayısı da raporun 29.maddesindeki örnek tabloda gösterilmiştir. Sancak'ın askersizleştirilmesiyle ilgili son durum uzmanlar komitesinin hazırladığı ve Sandler tarafından bir karar tasarısıyla birlikte Cemiyet-i Akvam Konseyi'nin 29 Mayıs 1937'de kabul ettiği Sancak Statüsü'nün IX.Bölümü'ndeki "Sancak'ın Askerlikten Arındırılması" (Démilitirasiton du Sandjak) başlığı altındaki 22-24.maddelerde açık olarak belirlenmiştir. 22.madedyeye göre Sancak askersizleştirilmiş, 23.maddeye göre de Sancak tarafından düzen ve emniyeti sürdürmek için, yeterli polis ve jandarma kuvvetleri teşkil edilecek, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin izni olmadan bu kuvvetlerin sayısı 1.500'ü aşmayacaktır.⁷⁵⁶

2 Eylül 1938 tarihinde açılan Hatay Millet Meclisinin, 6 Eylül'deki oturumunda Hatay Devleti Anayasası kabul edilmiş ve hükûmet güven oyu alarak göreve başlamıştır. 7 Eylül'de Hatay Devleti Meclisi, hükûmete geniş yetkiler vermiştir. Buna göre hükûmet kanun hükmünde kararname çıkarabilecek ve uygulamaya koyabilecekti.⁷⁵⁷

Hatay Millet Meclisi'nin 2 Eylül'deki ilk toplantısında Meclis Başkanı Abdülgani Türkmen okuduğu nutkunda "...İç emniyetimizin tam korunmasını ancak millî zabıtamız temin edebilir. Teşekkül edecek millî hükûmetimizden ilk beklediğimiz şey millî irade membalarımızı münhasıran mali ihtiyaçlarımıza sarf edecek denk ve verimli bir bütçe ve hem köylerimizi ve hem de şehirlerimizi haydutların şerrinden koruyacak millî bir zabıta... " diyerek zabıta ve bütçenin devletin önceliği olduğunu vurgulamıştır. Başvekil Abdurrahman Melek 6 Eylül'de okuduğu hükûmet programında da "...İç güvenliğimizin zorunlu kaldığı millî inzibat teşkilatını kurmak mesaimizin temel taşıdır..." ifadesiyle iç güvenliğin sağlanmasında millî inzibat teşkilatının teşkilinin öncelikleri arasında olduğunu söylerken millî müdafaa konusu konuşmasında yer almamıştır. Hükûmetin güven oyu almasından sonra oluşturulan Dahiliye,

⁷⁵⁶ BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9, T.03.07.1939.

⁷⁵⁷ Kabul edilen anayasa Milletler Cemiyeti'nde kabul edilen anayasanın aşağı yukarı aynı olup devletin adı "Hatay Devleti" olarak geçmektedir. Beş kişiden kurulu hükûmet vekil ve vekâletlileri şöyledir: Abdurrahman Melek-Başvekil, Dahiliye, Hariciye ve Müdafaa Vekili; Cemil Yurtman-Adliye Vekili; Cemal Baki-Maliye ve Gümrük Vekili; Faik Türkmen-Maarif ve Sihhiye Vekili ve Kemal Alpar-Nafia ve Ziraat Vekili, Bkz. Selçuk, a.g.e., s. 118; Abdurrahman Melek, a.g.e., s. 265; Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, s. 75-77; Mehmet Tekin, **Hatay Tarihi**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti'nin Ortak Yayını, Antakya, 1993, s. 211

Sıhhiye ve Kültür, Maliye, İktisat ve Gümrük, Nafia ve Ziraat encümenleri ⁷⁵⁸ içerisinde Millî Müdafaa encümeninin olmaması da Hatay Devleti'nin dış güvenliğini Türk Ordusu, dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti devleti vasıtasıyla sağlayacağını ayrı bir göstergesidir.

Hatay Devleti anayasasının ⁷⁵⁹ 23.maddesi “*Hatay'ın düzen ve güvenliğinin muhafazasını sağlamak için 1.500 kişiyi aşmayacak polis ve jandarma kuvvetleri kurulacaktır.*” demekle ancak dış güvenlikle ilgili bir ifade bulunmamaktaydı. Hatay Devleti Anayasasının 18.maddesi de “*İcra kuvvetlerinin kuruluş şekilleri ve vazife ve sorumlulukları ayrıca bir kanunla belirlenir.*” demesine rağmen Hatay Devleti'nin devlet teşkilatı yapısını gösteren 22 no.lu Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülüne Dair Muvakkat Kanun'da ⁷⁶⁰ Başvekâlet, Dahiliye ve Hariciye Vekâletlerinin kadroları derece, memuriyet, adet ve maaş gibi detaylar bulunurken Müdafaa Vekâleti teşkilâtı ve personeli ile ilgili bir ifade yer almamıştır. Teşkilatı belirlenmiş olmamasına rağmen 28 Ocak 1939 tarih ve 56 sayılı Hatay Devleti Resmî Gazetesinde (H.D.R.G.) Hatay Devleti 1939 Bütçesi-Umumi İcmal başlığı altında, Masraflar sütununda, 2.Kısım (Hatay Devlet Riyaseti), VI.Fasılda Millî Müdafaa (Nevi) için 80.000 Lira ayrılmıştır. ⁷⁶¹

Ayrıca 13 Nisan 1939 tarihinde, 1939 yılı Hatay Devleti bütçesine ikinci bir munzam kredi tahsisine dair kanunla [Fasıl VI (Millî Müdafaa) Madde 1] millî müdafaa masrafları muhassasatına (200.000) iki yüz bin lira ilave edilmiştir. ⁷⁶² Yine bu tahsisat iç güvenlik ihtiyacı nedeniyle teşkil edilen Hatay Devleti Zabıta Umum Komutanlığı ihtiyaçlarında da kullanılmıştır. Tüm bu açıklamalardan sonra anlaşılıyor ki askerî teşkilatı olmayan Hatay Devleti'nin dış güvenliğinin Hatay'daki Türk Ordusuna dayandırıldığı açıktır. Çünkü yeni kurulan bir devlet olarak Hatay Devleti ordu gibi büyük masraflar gerektiren bir teşkilatı kurmak için de yeterli bir bütçesi mevcut değildi.

Hatay Devleti'nin kurulmasından hemen sonra Hatay'da emniyet ve güvenliğin sağlanması için jandarmanın teşkili öncelikle ele alınmıştır. Bunun için Takviyeli 48.Dağ Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı ve Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalin Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen'le birlikte çalışarak ihtiyacı belirlemişlerdir. Hatay Türk Mümessili ⁷⁶³ ve Takviyeli

⁷⁵⁸ Mehmet Tekin, **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, ATAM, Ankara, 2009, s. 26, 28, 43-44; Mehmet Mursaloğlu, **10 ay 16 gün 8 Saat Sancak Devlet Vatan**, İSSİAD Kültür Yayınları III, Color Ofset, İskenderun, 2009, s. 107, 114.

⁷⁵⁹ **H.D.R.G.**, 11.09.1938, No. 24.

⁷⁶⁰ **H.D.R.G.**, 26.10.1938, No. 33.

⁷⁶¹ **H.D.R.G.**, 28.01.1939, S. 56.

⁷⁶² **H.D.R.G.**, 22.04.1939, S. 79.

⁷⁶³ Tak. 48.Dğ. A. K. Kur. Alb. Şükrü Kanatlı aynı zamanda Hatay'da Türk Mümessili olarak da görev yapmaktadır. Fransız Yüksek Komiserinin Hatay'daki temsilcisi Alb. Collet ile Türkiye'nin fevkalade murahhas olarak atadığı

Alay Komutanı Alb. Şükrü Kanatlı, 13 Eylül 1938'de Cevat Açıkalın ve Hatay Devlet Reisi Tayfur Sökmen'le yaptıkları toplantıda Tayfur Sökmen'in daha önce kendisine anlatılan jandarma teşkilatı konusunda mutabık kaldığını aynı gün bir yazı ile manevralar için Gaziantep'te⁷⁶⁴ bulunan Gnkur. Bşk.nına bildirmiştir. Toplantıda jandarmaya kayıt yapılması için oluşturulan heyetin işe başlaması ve ilk iş olarak kaydedileceklerin muayene ve tescillerinin yapılması konusu ele alınmıştır. Sınır bölgesi emniyetinin sağlanması görevinde kullanılmak üzere alınacak iki kamyonun sayısının beşe tamamlanmasını Tayfur Sökmen kabul ederek ilgililere emir vermiştir. Tayfur Sökmen, Hatay jandarma teşkilatına nezaret için Hataylı olup İstanbul'da bulunan jandarma üstsubaylarından Hasan Zühtü Bey'i getirmek için girişimde bulunduğunu söylemiştir. Fransızların sık sık gündeme getirdikleri ve manda yönetimi esnasında ellerinde mevcut milis ve jandarma subaylarından bir bölümünün yeni Hatay jandarma teşkilatına kayıtları konusu kabul edilmemiştir.⁷⁶⁵

Genelkurmay Başkanlığı, 13 Eylül'de Kur. Alb. Şükrü Kanatlı'ya Antakya'da yapılacak jandarma teşkilatı hakkındaki değerlendirmenin uygun görüldüğünü bildirmiştir. Teşkilatın; iki bölük ve bir süvari takımından kurulu olan bir taburun Reyhaniye'de bulunması bundan bir bölüğün sınır karakollarına verilmesi, bir taburun Lazkiye istikametini örtmek üzere Ordu'da bulundurulması bundan bir bölüğün sınır karakollarına paylaşılması, bir taburun Kırıkhan'da bulundurulması, bundan bir kısmının sınır karakollarına verilmesi, bir taburun topluca hükümet merkezi olan Antakya'da bulundurulması, bağımsız bir bölüğün Musa Dağı'nda bulundurulması şeklindeki konuşlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir.⁷⁶⁶

Genelkurmay Başkanlığı bu teşkilat için gerekli olan tüfek ve hafif makineli tüfeklerin Türk Ordusundaki tüfekler ile aynı cinsten olmasını uygun bulmuş ve bunların Ankara'dan tedarik edilmesinin çalışılmasına karar verilmiştir. Genelkurmay, jandarma teşkilatı için ihtiyaç olan tabur komutanları ile subaylara dair gerekli girişimlerin yapılması için Hatay'daki yedek subaylardan ne kadarından yararlanılabileceğinin bildirilmesini istemiştir. Ayrıca, mevcut milislerin tasfiyesinde çıkarabilecekleri karışıklıklara ve Suriye'ye kaçmalarına karşı hükümetçe ne gibi önlemlerin alınacağını da 14 Eylül sabahına kadar 39.Dağ Tugay Komutanlığına

Cevat Açıkalın arasında Türk Ordusunun Hatay'a girmesinden 10 gün sonra 16 Temmuz 1938 günü seçimin kontrolü ve sonuçlandırılmasının da görüldüğü toplantıda Türk hükümet mümessilinin mazereti halinde yerine Hatay'daki Türk kuvvetleri mümessilinin vekâlet etmesi karar verilmiştir. Bkz. İDH, K.7, G, 146, B.2.

⁷⁶⁴ Bu esnada Gnkur. Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak, Hatay Devletinin ilanından yaklaşık bir hafta sonra Hatay Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına dair dışarıdan gelecek tehditlere karşı Türkiye'nin karalılık ve caydırıcılığını göstermesi amacıyla icra edilen manevra için Gaziantep'teydi.

⁷⁶⁵ İDH, K.7, G.127, B. (7-8).

⁷⁶⁶ İDH, K.7, G.127, B.2.

bildirilmesi emredilmiştir.⁷⁶⁷

Albay Şükrü Kanatlı, 14 Eylül'de gönderdiği cevapta; mevcut yedek subaylardan emekliler dahil ancak 59'unun (21 piyade asteğmen veya teğmen-bir süvari, yedi topçu, üç nakliye, 18 doktor, iki eczacı, iki levazım-, emeklilerden üç piyade yüzbaşı, bir doktor yüzbaşı ve bir piyade binbaşı) isimlerinin saptanabildiğini bildirmiştir. Bunların çoğu sivil memuriyette görev aldıklarından ancak dörtte birinden istifade edilebilecekti. Teşkilattan çıkarılacak milislerin Suriyeli olanların sınır dışına gönderilmeleri Fransızlara söylenmiş, hükûmetçe de jandarma ve polis aracılığıyla bu konuda ileriye dönük önlemler alınmıştır.⁷⁶⁸

Yukardaki konuyla ilgili tespit edilen personel ihtiyacı 17 Eylül'de Gnkur. Bşk.lığına gönderilen ek şifrede; yedek subay mevcuduna dört levazım, dört hesap memuru, iki tayyare motor mütehassısı, bir tayyare mütehassısının eklenmesi şeklinde bildirilmiştir. Yedek subayların önemli bir bölümünün halen bugünkü teşkilatta görev aldıkları ve bunların kapsamlı listesinin posta ile gönderileceği şifrede bildirilmiştir. Tabur komutanları ile tüm bölük komutanlarının ve her piyade bölüğüne birer olmak üzere toplam 10 piyade teğmen veya üsteğmenin ve dört süvari takımı için dört süvari teğmen veya üsteğmenin, birliğin seferberlik işlerini düzenlemek ve aynı zamanda askerlik şubesi vazifelerini yerine getirmek üzere askerlik şube işlerinde yetişmiş yüzbaşılardan taburlara emir subayları ve oluşturulan jandarma komutanlığı karargâhına askerlik işlerini bilir bir binbaşı ile iki mülhak jandarma yüzbaşının, bunlara ilave olarak 14 piyade, dört süvari, altı sıhhiye gediklisinin Türk Ordusundan gönderilmesinin eğitim, öğretim, disiplin, idare ve emniyet açısından gerekli olduğu arz edilmiştir.⁷⁶⁹

Genelkurmay Başkanlığının bağımsız Hatay Devleti kurulduktan sonra güvenliğin ve devlet otoritesinin uygulanmasını sağlamak için Hatay Jandarmasının süratle teşkil edilmesi için Hatay Türk Kuvvetleri Askerî Mümesillliği ile hem idari hem de harekât konularına dair yazışmaları artarak devam etmiştir. Yeni kurulan Hatay Devletinin iç güvenliğinden sorumlu Zabıta Umum Kumandanlığının önemli bir kısmını oluşturan Jandarmanın teşkilatı, gücü ve personelin özlük hakları bu yazışmalarda ele alınan öncelik konular olarak yer almıştır.

Genelkurmay Başkanlığı, 19 Eylül 1938'tarihinde Hatay Türk Kuvvetleri Askerî Mümesillğine, Hatay jandarma personeli özlük haklarıyla ilgili sorular göndererek cevabın hemen

⁷⁶⁷ İDH, K.7, G.127, B.3.

⁷⁶⁸ İDH, K.7, G.127, B.1.

⁷⁶⁹ İDH, K.7, G.126, B.1.

hazırlanmasını emretmiştir. Bunlar; “...Hatay’da Jandarma Subay, Erbaş ve Erlere aylık ne kadar para verilecektir? Ordumuzdan gönderilecek olanlar için de aynı miktar mı verilecektir? Konuşu tensip olunan yeni Jandarma Teşkilatına ait birliklerin iskânı nasıl olacaktır? Buna dair alınmış ve düşünülmüş bir tedbir var mıdır? Tekliflerinizde silahlı 1500 mevcut içerisinde Ağır ve Hafif Makineli Tüfekler mevzubahis edilmemiştir. Halbuki statüde 100 Er için iki ağır ve dört hafif makineli tüfek tahsis edilebileceği mukayyettir (kayıta bağlanmış). Bu hesaba göre mevcuda nispetle miktarları 30’a baliğ (ulaşan) olan ağır ve miktarı 60 olan hafif makineli tüfeklerle yapılacak teşkilatın bu 1.500 mevcut içinden mi yoksa dışından mı yapılması hususundaki düşünce ve tasavvurlar nedir?” konularına dair sorulardır.⁷⁷⁰

Askerî Mümessilliğin 20 Eylül 1938’de Gnkur. Bşk.lığına gönderdiği rapora göre; Hatay hükûmetince, Türkiye tarafından yapılacak aylık parasal yardım miktarı bilinmediğinden, jandarma subay ve erlerine ne kadar maaş verileceği ve ordumuzdan gönderileceklere ne verecekleri tespit edilememiştir. Şimdiye kadar Hatay’da Fransızlar, 200 mevcutlu R. Milis Süvari Kıtası, 599 mevcutlu Suriyeli bir milis piyade taburu ile yerli ve karışık 345 polis ve jandarmanın maaşlarını Hatay’dan sağlamışlardır. Buna göre 1.444 kişinin maaşı⁷⁷¹ buradaki maliye tarafından sağlanacak anlamına gelmekteydi. Fransızların bu parayı ne şekilde elde ettiklerine dair hükûmetin hiçbir bilgisi yoktu. Şimdiye kadar Hatay’a yalnız polis ve jandarma maaşı ödetilmektedir. Hükûmet tarafından yeni konuşa göre tabur ve bölük merkezinde kiralık bina aranmakta olup bulunabilecekti. Karakol ve kışla inşası şu an için düşünülmemekle birlikte seneye düşünceceklerini bildirmişlerdir. Karakol için eskiden mevcut olanlardan yararlanılması düşünülmüştür. Ancak bazı yerlerde yeniden karakol açılması gerekiyordu. Jandarma teşkilatının oluşturulmasına henüz başlanmamıştı. Bu nedenle hazırlık komisyonu sadece başvuruları kaydedip kontrol yapmakta olup Ankara’dan Dahiliye Vekâletinden emir almadıklarından ve para olmadığından teşkilata başlayamayacakları söylenmiştir.⁷⁷²

Ağır makineli tüfek için dört tabura altışar tüfekli birer ağır makineli tüfek bölüğünün ve süvari ağır makineli tüfeği yerine de müstakil jandarma bölüklerine üçer tüfekli birer makineli tüfek takımının eklenmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir. Ağır makineli tüfek bölükleri için gerekli en az 200 eri, 1.500 mevcudunun dışında tutmak imkânları araştırılmıştır. Polis

⁷⁷⁰ İDH, K.7, G.125, B.1.

⁷⁷¹ Maaşlar şöyledir: Polis Mümtez Komiser-...lira 66 kuruş, Komiser- 95 lira 3 kuruş, İkinci Komiser- 83 lira 71 kuruş, Birinci Komiser Muavini-60 lira 45 kuruş, İkinci Komiser Muavini-51 lira 60 kuruş, Birinci Polis-45 lira 78 kuruş, İkinci Polis-39 lira 88 kuruş, Üçüncü Polis-36 lira 90 kuruş. Jandarmada Birinci Sınıf Yüzbaşı 117 lira 66 kuruş, Üsteğmen- 95 lira 3 kuruş, Teğmen-78 lira 5 kuruş, Asteğmen 66 lira 44 kuruş, İkinci Asteğmen-60 lira 45 kuruş, Başçavuş-57 lira 9 kuruş, Çavuş-51 lira 68 kuruş, Birinci Sınıf Onbaşı-45 lira 78 kuruş, Birinci Sınıf Jandarma Eri-39 lira 88 kuruş, İkinci Sınıf Jandarma Eri-33 lira 82 kuruş, Stajyer Jandarma-27 lira 50 kuruş verilmektedir. Süvari Jandarma Subay ve Erlerine ise ayda 600 kuruş hayvan tavizatı (bedel) verilmektedir. Bkz. İDH, K.7, G.124, B.(1-2).

⁷⁷² İDH, K.7, G.124, B.(1-2).

1.500'den çıkartılırsa bunun sağlanabileceği düşünülerek piyade bölükleri mevcutları 115 olarak korunmuştur. Polis 1.500 mevcudun dışında tutulamamıştır. Daha önce yerel polis ile yönetilmesi düşünülmüş, sabit jandarma içinde bir kısım er ayrılması gereği öne sürülmüştür. Buna göre taburları ikişer piyade ve birer ağır makineli bölük ile birer süvari takımından oluşturmak ve fakat piyade bölüklerinin mevcutları her biri 14 kişilik altı mangadan, süvari takımları yine 45 erden ve ağır makineli bölükleri 40'ar erle ve 12 kişilik bir tabur karargâhından oluşmak üzere, bir taburun mevcudununun 265, dört taburun toplam olarak 1060, bağımsız bir bölüğün 84 ve bir ağır makinelinin 20 olmak üzere iki müstakil bölük 208⁷⁷³ mevcutlu olarak planlanmıştır.

Böylece, jandarma birlikleri toplam olarak 1.268 olup buna 100 polis ve 132 sabit jandarma birliğinin eklenmesiyle mevcut 1.500'ü doldurmaktadır. Hafif makineli tüfekler taburlara bağlı jandarma piyade bölüklerine beşerden 42, müstakil bölükte dörderden sekiz ve süvari takımlarının her birine üçerden 12 adet verilmesi uygun görülmüştür. Bunlardan başka genel ihtiyatta tutulan ve gereken kişilerin polis mevcudundan alınması ve hayvanların piyade taburlarının kendi karargâh birlikleri ile oluşturulmalarının gerekli olduğu ve birliklerin mevcutlarının yukarıda belirtilen sayıdan aşağı indirilmemesi değerlendirilmiştir. Jandarma subay ve erler ile polis için bir elbise örneği henüz tespit edilemediğinden bunlar karmakarışık bir durumda olmaları nedeniyle raporun sonunda Hatay Jandarmasına uygun bir kıyafet talimatının Hatay Hükûmetine verilmesine gereksinim duyulduğu bildirilmiştir.⁷⁷⁴

Hatay jandarma teşkilatının kuvveti ve silâh gücünün oluşturulması ve korunmasında yapılan uluslararası anlaşmalar daima göz önünde bulundurulmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle jandarmanın teşkilat ve silâh mevcudundaki planlama ve gelişmeler 27 Ekim 1938'de Mrşl. Fevzi Çakmak imzalı yazıyla Baş Vekâlete, Dahiliye ve Hariciye Vekâletlerine sunulmuştur. Yazıda, Hatay jandarma teşkilâtı, Hatay Statüsünün 1.500 kişilik esasına bağlı kalınarak bütün eratin tüfekle donatıldığı ve bu sayının aşılmadığı bildirilmiştir. Dahiliye Vekâletinin 14 Ekim'deki yazısında, "...Statü hükümlerine göre Hatay Devleti, 1.500 tüfekliden başka silâhsız bir kısım kuvveti daha teşkilâtında bulundurabilmek hak ve yetkisine sahiptir..." düşüncesine uygun olarak jandarma ve polis kadrosunun silâh miktarı 1.500 kalmak koşulu ile şahıs sayısı 1.960'a çıkarılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, Fransızların bu konuyu kabul edip etmeyeceklerinin bildirilmesini istemiştir. Kabul edilirse, Dahiliye Vekâletinin teklifinin uygun olacağı, kabul edilmezse bu konunun jandarmayı zayıf düşüreceğinden, Hatay jandarma teşkilatı

⁷⁷³ İDH, K.7, G.124, B.2.

⁷⁷⁴ İDH, K.7, G.124, B.3.

kadrolarında “...*Genelkurmayın teklifinin uygulanması zorunlu görülmektedir...*” denilmiştir. Ayrıca Dahiliye Vekâletinin önerisine göre, “Hatay Zabıta Genel Komutanlığı” adıyla bir makam kurulursa buna da tuğbay rütbesinde bir kurmay subayın atanmasının uygun olacağı yönündeki Gnkur. Bşk.lığının görüşü aynı yazıda Dahiliye ve Hariciye Vekâletlerine bildirilmiştir.⁷⁷⁵

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâletince Hatay’ın iç güvenliğinin sağlanmasında kullanılması için yukarıda bahsedilmiş olan ve teşkili teklif edilen Hatay Jandarma Teşkilatı ve Zabıta Umum Komutanlığının gelecekteki mevkii hazırlıkları konusu Gnkur. Bşk.lığı tarafından takip edilerek çalışmalar hemen başlatılmıştır. Konuyla ilgili olarak Başvekâlete ve Dahiliye Vekâletine (Hariciye Vekâletine bilgi) gönderilen Şifrede “Hatay Jandarma Teşkilatı Kadrosu ve Zabıta Umum Komutanlığı Mevkii” hakkında 27 Ekim 1938 tarihinde arz edilen yazıya cevap gönderilmesi istenmiştir.⁷⁷⁶

Hatay jandarma teşkilatındaki, Zabıta Umum Komutanlığına yapılacak tayin konusu da yazışmalarda önemli bir yer almıştır. Hatay’da Zabıta Genel Komutanı adıyla bir makamın oluşturulması ve buraya yapılacak tayin için Gnkur. Bşk.lığı tarafından 1 Kasım’da Dahiliye Vekâletine bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, “Hatay Zabıta Genel Komutanlığı” adıyla bir makam kurulduğu zaman bu makamın yapacağı işlerin Dahiliye Vekâletinin son yazısındaki gibi genel yapısının kurmay vazifesine karşılık gelmesi nedeniyle bu vazifenin Komutan Muavini olarak verilecek Binbaşı rütbesinde bir kurmay subay ile değil doğrudan doğruya emir ve komutayı eline alacak tuğbay rütbesinde bir kurmay subayın atanması ve bu komutanın karargâhına ayrıca bir kurmay subay vererek yerine getirilmesinin uygun olacağı teklif edilmiştir.⁷⁷⁷

Genelkurmay Başkanlığı, “Hatay Zabıta Umum Komutanlığı” adıyla bir makam teşkil edildiğinde komutanlığına tuğbay rütbesinde bir kurmay subayın atamasının yapılması konusunda ilgili Dahiliye Vekâletinden henüz cevap alınamadığından, alay komutan muavini olarak kadrolarda tespit ettiği binbaşı rütbesindeki subayın (Bnb. İsmail Safa) şimdilik değiştirilmesinin gerekli olmadığını 12 Kasım 1938’de M.M V.’ne bildirmiştir.⁷⁷⁸

Hatay Zabıta Komutanlığının teşkili için ihtiyaç olan paranın tedariki ve bunun sürekliliğinin

⁷⁷⁵ İDH, K.7, G.117, B.1.

⁷⁷⁶ İDH, K.7, G.119, B.1

⁷⁷⁷ İDH, K.7, G.116, B.2.

⁷⁷⁸ “Hatay Zabıta Genel Komutanlığı’na bir kurmay tuğbayın atanması teklifiyle ilgili Dahiliye ve Millî Müdafaa Vekâletleri tarafından 15 Kasım 1938’de Genelkurmay Başkanlığı’na gönderilen yazılar değerlendirilmesi için 8 Aralık 1938’de III.Ş. Md.lüğü tarafından XII. Ş. Md.lüğüne iletilir. Bkz. İDH, K.7, G.118, B.1; İDH, K.7, G.114, B.1.

sağlanması konusu halledilmesi gereken bir konu olarak yazışmalarda yer almıştır. Hariciye Vekâletinin Hatay'da yapılacak "Zabıta" teşkilatı için bir kerelik 1.000.000 lira ve takip eden yıllar için de 570.000 lira verilebileceği yönündeki 29 Kasım 1938 tarihli yazısına cevaben Gnkur. Bşk.lığı "Hatay için para hesabı" konulu yazısını 3 Aralık'ta Baş Vekâlete göndermiştir. Yazıda ödenek yetersizliği ve gecikmeler nedeniyle ortaya çıkan durum ve buna dair teklif arz edilmiştir.⁷⁷⁹

Genelkurmay, Millî Müdafaa Vekâleti ve Dahiliye Vekâletince o güne kadar yapılan hesaplar Başvekâletin 18 Ekim 1938 gün ve 6/442 sayılı gizli emirleriyle tekrar Millî Müdafaa, Maliye, Dahiliye, Jandarma Genel Komutanlığı ve Emniyet Umum Müdürlüğü temsilcilerinden oluşan bir komisyon çalışmasında incelenmiştir. Ancak bütün hesaplardan anlaşıldığına göre Sancak metinleri esaslarına uygun 1.500 kişilik (1400 Jandarma ve 100 Polis) bir zabıta teşkilatının bir kerelik 550.340 liraya ve senelik sürekli harcama olarak 1.170.340 liraya mal olabileceğine ulaşılmıştır. Hariciye Vekâletinin yıllık sürekli harcama olarak jandarma ve polis teşkilatına tahsis etmiş olduğu 570.000 lira gibi yarı yarıya bir ödenekle statü esaslarına uygun bir teşkilat oluşturulamayacağı gibi devamında da 570.000 liranın bu teşkilatı idame edemeyeceği saptanmıştır. Bu yazışmaların uzaması sonucunda o ana kadar J. Gn. K.lığı ve M.M.V.'ce Hatay'a gönderilen subaylarla Hatay'da teşkilata girmek üzere toplanmış gönüllü erat ödeneğinin gecikmiş olmasından dolayı zor durum ve şartlar altında sonuç beklendiği bildirilmiştir.⁷⁸⁰

Zabıta teşkilatı hesapları detaylarıyla ilgili J. Gn. K.lığının 2 Aralık'taki yazısında hükûmetin kabul etmiş olduğu metin esaslarına uygun teşkilatın Hatay'da yapılması Hatay Hükûmeti'nin istikrarının devamını sağlamak yönünden önemli ve gerekli olduğu vurgulanmıştır. Sonucun bir an önce bir karara bağlanması ve belirlenen ödeneğin kabulü için gereken emirlerin verilmesine izin verilmesi⁷⁸¹ Başvekâletten talep edilmiştir.

Dahiliye Vekâleti, Hatay'ın devlet ve zabıta teşkilatı için kararlaştırılacak esaslara göre Hatay'a 1.000.000 lira verilmesine dair hazırladığı yazıyı 19 Eylül'de Başvekâlete göndermiştir. Maliye Vekâleti, Dahiliye Vekâleti tarafından Hatay Devlet ve Zabıta teşkilatı için verilmesi istenilen 1.000.000 liranın 23 Aralık 938 tarihli ve 3548 sayılı kanunla tahsisatı mesture (örtülü ödenek) tertibine eklendiğini 2 Ocak 1939'da Başvekâlete bildirmiştir.⁷⁸² Türkiye Cumhuriyeti maddi ve

⁷⁷⁹ İDH, K.7, G.115, B.1.

⁷⁸⁰ İDH, K.7, G.115, B.1.

⁷⁸¹ İDH, K.7, G.115, B.2.

⁷⁸² BCA, F.30-10-0-0, K.225, G.515, S.1, T.02.01.1939.

manevi her alanda Hatay Devletini destekleyip teşkilatlanmasını tamamlaması için kısıtlı bütçe imkânlarına rağmen yardımlarını sürdürmüştür.

Hatay Devleti Hükûmetinde Müdafaa Vekilliğini; Başvekil, İçişleri ve Dışişleri Vekilliği görevlerini de üstlenen Abdurrahman Melek yerine getirmiştir. Hatay Devleti kurulduktan sonra özellikle emniyet ve düzenin sağlanmasında iç güvenliğe öncelik verilmiş ve bunun kısa sürede teşkili ve personelinin tamamlanması için de Hatay Devleti mevzuatında düzenlemeler yapılmıştır. Bu maksatla, Dahiliye Vekâleti kadrosuna 52 jandarma neferi ilavesine dair 14 no.lu muvakkat kanun kabul edilmiştir.⁷⁸³ Hatay Devlet Riyaseti maiyetinde istihdam edilmek üzere jandarma kadrosuna bir binbaşılık ilave edilmesine dair kanun ile İnzibat Umum Kumandanlığı ile buna bağlı bir Emniyet Müdürlüğü ihdasına dair kanun 22 Kasım 1938’de kabul edilmiştir. Böylece; “*Bütün polis ve diğer muhafaza kuvvetlerinin mercii olmak üzere bir İnzibat Umum Kumandanlığı ve bu kumandanlığa bağlı bir Emniyet Müdürlüğü*” teşkil edilmiştir. Yine kanuna göre bu memuriyetlerin vazife ve salâhiyetlerini gösterir talimatname de Hatay Devleti Dahiliye Vekâletince yapılacaktır.⁷⁸⁴ Hatay Devleti İnzibat Umum Kumandanlığı Vekâletine 19 no.lu kararnameyle Hatay uyruklu Yb. Kemal Kılıççöte tayin edilmiş, 20 no.lu kararnameyle de İnzibat Umum Komutanlığı kadrosunda istihdam edilmek üzere Antakya Jandarma Tabur Komutanlığına Hatay uyruklu Bnb. Mucip Sözen ve Hatay Emniyet Müdürlüğüne İbrahim Akıncı ve Hatay Emniyet Müdürü Muavinliğine de Ziya Oral tayin edilmişlerdir.⁷⁸⁵ 21 no.lu kararnameyle de Devlet Riyaseti maiyetinde yaver olarak çalıştırılmak üzere jandarma kadrosuna ilave edilen binbaşılığa Zihni İnsel tayin edilmiştir.⁷⁸⁶

Hatay Millet Meclisi’nce kanun haline getirilmesi için Jandarma Genel Komutanlığı tarafından proje halinde hazırlanan “Hatay Zabıta Teşkilat Kanunu ve Jandarması”na dair hazırlanmış taslak talimatlar (Hatay Zabıtası Vazife ve Selahiyet Kanunu ile Hatay Zabıtası Kıyafet Nizamnamesi) Gnkur. Bşk.lığının da görüşüne sunulmuştur. Genelkurmay Başkanlığının 14 Aralık’ta Dahiliye Vekâletine gönderdiği görüşleri “Zabıta Teşkilat Kanunu”nun 26.maddesi ve 41.maddeleriyle ilgilidir. Hatay Devleti Zabıta Teşkilat Kanunu’nun jandarma kısmında ve 26.maddesinde subay rütbelerinin en az bekleme süreleri altında açıklamalar olarak bulunan süreleri tamamlayan subayların, başvekilin oluru ile bir üst rütbeye atanacakları yazılmıştır. Terfi mahrutu⁷⁸⁷ kanuna dahil edilmediğinden dolayı buraya yazılmamış ise gelecekte de bir yanlışlığa meydan verilmemesi için bu konunun Hatay Devletine bildirilmesi istenmiştir. Yine

⁷⁸³ H.D.R.G., 02.11.1938, No. 37.

⁷⁸⁴ H.D.R.G., 03.12.1938, No. 45.

⁷⁸⁵ H.D.R.G., 01.12.1938, No. 46.

⁷⁸⁶ H.D.R.G., 16.12.1938, No. 48,

⁷⁸⁷ Her bir üst rütbeye yükselirken bir üst rütbede bulunacak personel sayısı.

Zabıta Teşkilat Kanunu'nun 41.maddesinde yazıldığına göre jandarma mesleğinde 22 yıl hizmet etmiş personele 25 yıl hizmet hakkı verilmiştir. Eğer bu konu Hatay'da askerî teşkilat olmadığından ötürü ordu örneği gibi üç yıl yıpranma zammı alamayacağı düşünülerek konulmuş ise 22 yıl hizmetin 25 sene değil, 25 sene hizmet edenin 28 sene olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağı teklif edilmiştir. Kanun ve talimatlardaki diğer konular ise uygun görülmüştür.⁷⁸⁸

Genelkurmayın görüşüne sunulan, Hatay Zabıtası Kıyafet Nizamnamesi de Jandarma ve Emniyet mensuplarının kıyafet ve ona ait çeşitli eşya ve teferruatını, bunların ne zaman ve ne şekilde giyeceğini, biçimini ve kumaş cinsini göstermekteydi. Nizamnameye göre subaylar vazife dışında her zaman, emniyet mensupları ise izinli buldukları zaman sivil elbise giyebileceklerdi. Hatay Zabıtası için parlak olmamak üzere mevsime göre hâkî renkte kalın veya ince kumaştan bir renkte elbise kabul edilmiştir. Bu elbise üzerine ilave edilecek bazı teferruat ile merasim kıyafetleri ayrıca gösterilmiştir. Esas kıyafet olan gündelik elbisenin aksam ve teferruatı; şapka, ceket, pantolon, subaylar, emniyet müdür ve amirleri ve gedikli erbaşlar için manevra kemeri, komiserler, polis memurları ve jandarma eratı için kütüklük ve iki askılı palaska kemeri, subaylarla emniyet mensupları ve gedikli erbaşlar için hâki fotin (tozluk), kaput, subaylar için pelerin ve muşamba, Emniyet mensupları ile jandarma gedikli erbaş ve eratı için yalnız muşamba, eldiven (haki renkte güderi) erat için hâki renkte yün, subaylar ile süvari olan emniyet mensupları ve süvari jandarma eratı için mahmuz, gündelik kıyafeti ile kıt'a başında olmayarak iştirak edilen merasimde, müsamere ve ziyaretlerde jandarma subayları ile emniyet mensupları ve gedikli erbaşlar uzun pantolon, rugan fotinden oluşmuştur. Eğitim ve tatbikatlar ile takip yaparken kıyafet-manevra şapkası, güneşlik, rütbe, kokart ve sınıf işaretleri ve düğmeleri parlak, külot, siyah getr veya çizme, manevra kemerine takılacak teçhizat (Tabanca, matara, harita çantası)-belirtilmiş tadilatla gündelik kıyafetin aynıdır ve yalnız jandarmaya aittir.⁷⁸⁹ Hatay Zabıta Kıyafet Kararnamesi 14 Ocak 1939'da yürürlüğe girmiş,⁷⁹⁰ "Hatay Zabıtası Vazife ve Salahiyet Kanunu" ise 21 Ocak 1939'da kabul edilmiştir.⁷⁹¹

Zabıta Umum Komutanlığının komuta kademesinin tamamlanması için Şubat ayında kabul edilen 23 no.lu karar ile Bnb. Niyazi Kipmen ile Bnb. Ömer Savucu Zâbıta Umum Komutanlığı Mülhâklığına ve Bnb. Fevzi Alpogan da Reyhaniye Jandarma Tabur Komutanlığına tayin edilmiştir.⁷⁹² 29 Aralık 1938 tarihinde kabul edilen 31 no.lu "Hatay Zabıta Teşkilatı Kanunu" da

⁷⁸⁸ İDH, K.7, G.113, B.1.

⁷⁸⁹ İDH, K.7, G.112, B.(1-18).

⁷⁹⁰ 62 maddeden oluşan kıyafet kararnamesinin ilk 14 maddesi 52 no.lu geri kalan maddeleri, 53, 54, 55 ve 56 no.lu resmî gazetelerde yayımlanmıştır. Bkz. H.D.R.G., 14.01.1939, S. 52.

⁷⁹¹ H.D.R.G., 28.01.1939, S. 56.

⁷⁹² H.D.R.G., 11.02.1939, S. 59.

Hatay'ın iç güvenlik teşkilatını düzenlemiştir. Kanunda, “Zabıta Umum Komutanlığı”, Hatay Emniyet Müdürlüğü” ve “Hatay Jandarma Alay Komutanlığı”ndan teşkil edilmiş olup “Hatay Zabıtası” olarak adlandırılır.” yazılıdır. Bu maksatla; Antakya’da-Hatay Emniyet Müdürlüğü; İskenderun ve Kırıkhan’da-Emniyet Amirliği; Reyhaniye ve Ordu’da-Emniyet Komiserliği; bunlardan başka gerekli görülecek yerlerde Emniyet Komiserliği bulundurulmaktadır. Zabıta Umum Komutanlığına bağlı Hatay Jandarma Alay Komutanlığında da gerektiği kadar Jandarma Subayı ile Muamelât Memurları ve Jandarma Eratı vardır. Hatay Jandarma teşkilatı kadrosu bu kanuna ilişik cetvelde gösterilmiştir demesine rağmen kuruluş daha sonra safha safha oluşturulmuştur.⁷⁹³

26 no.lu kararla Hatay uyruklu Bnb. İsmail Metin Zabıta Umum Komutanlığı ikinci Şube Müdürlüğüne tayini tensip edilmiş,⁷⁹⁴ 78 no.lu kararla Hatay emniyet teşkilatında fiili polis işlerinin haricindeki yazı, hesap, levazım gibi büro işlerinin muamelât memurları tarafından yapılacağı, bunların kullanılma şekillerinin Hatay Emniyet Müdürlüğüne belirleneceği kabul edilmiştir.⁷⁹⁵ Daha sonra 197 no.lu kararla 78 no.lu kararnamenin 12.maddesine bir fıkra eklenmiştir. Buna göre Zabıta Umum Komutanı, liyakat ve fevkalade hizmeti görülen ve terfi müddetini doldurmayan muamelât memurlarını bir defaya mahsus olmak üzere bir veya iki derece yukarı terfi ettirerek kendilerine o dereceden maaş verebilir hükmü getirilmiştir. Çarşı ve Mahallat Bekçileri Hakkında Nizamname 15 Nisan 1939 tarihli resmî gazetede yayımlanmıştır.⁷⁹⁶

Hatay Devleti kurulduktan sonra emniyetin sağlanması bir teşkilatı ve buna dair mevzuatı gerekli kılmasına rağmen Hatay Devleti, Türkiye'nin yardımlarıyla teşkilat ve bütçeyi çok kısa sürede oluşturmuştur. Özellikle iç güvenlik teşkilat harcamaları için gerekli olan para yaklaşan II.Dünya Harbi hazırlıklarına dair ülke savunması için yapılan hazırlıklardan ayrılan sınırlı bütçeden karşılanmış olması Türkiye'nin Hatay Devletini her zaman desteklediğinin bir göstergesi olmuştur.

Hatay Askerî Mümessilliğinin 20 Eylül 1938'deki yazısıyla jandarma teşkilatındaki subay ve erler ile polis için örneğinin tespit edilerek tedarik edilmesi istenen melbusat için de Türkiye Cumhuriyeti ödenek ayırmıştır. Ancak bu ödeneklerin mevcut kanunlardaki esaslara göre harcanması malzemenin temininde zaman kaybına yol açmıştır. Bu nedenle, Jandarma

⁷⁹³ H.D.R.G., 15.02.1939, S. 60.

⁷⁹⁴ H.D.R.G., 31.05.1939, S. 86.

⁷⁹⁵ H.D.R.G., 11.02.1939, S. 59; H.D.R.G., 03.06.1939, S. 87.

⁷⁹⁶ H.D.R.G., 15.04.1939, S. 77.

teşkilâtının çeşitli cins eşyadan oluşan melbusat ihtiyacı için ayrılması istenen 66 bin küsur X liralık ödeneğin azamî 30 bin lirası ile ihtiyaç duyulan eşyanın bir an önce alınarak acilen Hatay'a gönderilmesini Hatay Zabıta Umum Komutanlığı, Jandarma Genel Komutanlığına arz etmiştir. Dahiliye Vekâleti bu melbusata ait kumaş ve malzemenin sağlanması ve üretilmesi toplam iki ay süreceğinden melbusat levazımının pazarlıkla alınabilmesi için 2 Ocak 1939'da Başvekâletten müsaade istemiştir. Bu yapılmadığı takdirde Hatay Jandarmalarının aylarca millî elbiseleriyle görev yapmaları, askerî otorite ile bağdaşmayacağından buna meydan verilmemesi için tutarı azamî 30 bin lira olan melbusat levazımının pazarlıkla alınabilmesi için Vekiller Heyetince karar alınması Başvekâlete bildirilmiştir.⁷⁹⁷ Maliye Vekâletinin konuyu inceleyerek, *"...ihtiyacın önceden düşünülmemen anî ve olağanüstü bir durumun ortaya çıkması üzerine acele olarak yapılmasına gerek görülen alımların pazarlıkla yapılmasının uygun olduğu"*nu Başvekâlete bildiren yazısı, 6 Şubat 1939'da Dahiliye Vekâletine gönderilmiştir.⁷⁹⁸

Hatay Devleti ilan edildikten sonra Fransızlar bu yeni durumu bir türlü içlerine sindirememişler ve gelişmelerden hiç memnun olmamışlardır. Bunun nedeni Sancak'ta etkilerinin kaybolduğu endişesine ve telaşına kapılmış olmalarıdır. Fransızlar, Hatay Devleti'ni yola getirmek ve istediklerini yaptırabilmenin tek yolu olarak Hatay Devleti'ni iktisaden çökertmeyi görmüşlerdir. Bu maksatla 20 Ekim 1938 gece yarısında Hatay-Suriye sınırını kapatmışlardır. Ancak Hatay Devleti bu gelişmeden hiçbir telaşa kapılmamış karşılık olarak 21 Ekim günü sabaha karşı sınırdaki Suriye karakollarının karşısına karakollar kurmuş, sınırdan kimsenin geçişine izin vermemiş ilave olarak hava sahasını manda yönetimine ait uçakların uçuşuna kapatmıştır. Aynı gün İskenderun Gümrük İdaresi Hatay Devleti tarafından teslim alınmış iki gün sonra da Türkiye kapalı olan Hatay sınırını açarak ticari ilişkilere başlamıştır.⁷⁹⁹

Bu durumdan sonra Hatay gümrüklerinin ve teşkilatının işleyişini düzenlemek için "Hatay Gümrük Teşkilatı Hakkında Muvakkat Kanun"⁸⁰⁰ kabul edilmiştir. Kanuna göre Hatay Gümrük idaresi Maliye Bakanlığına bağlı bağımsız bir Genel Müdürlük olarak yönetilmiştir. 5 Ocak 1939'da "Hatay Gümrük Bayrağı Hakkında Kanun" ile "Hatay Gümrük Bayrağının Şekil ve Ebadı Hakkında Talimatname" kabul edilmiştir. Kanunda *"Hatay Gümrük Bayrağı, Hatay Bayrağının aynıdır. Ancak bu bayrak kenarlarını iç içe muvazi (paralel) bir şekilde çevreleyen birincisi bayrağın zemini renginde kırmızı, diğeri yeşil renkte iki çerçeveyi ihtiva eder."* denmektedir. Hatay Gümrük Bayrağının şekil ve ebadı hakkında talimatnamede gümrük

⁷⁹⁷ BCA, F.30-10-0-0, K. 225, G.515, S.6 (4), T.07.02.1939.

⁷⁹⁸ BCA, F.30-10-0-0, K. 225, G.515, S.6 (1-3), T.07.02.1939.

⁷⁹⁹ Tekin, **Hatay Tarihi**, s. 225-226; Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, s. 79-81; Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s. 113-115; Melek, **a.g.e.**, s. 72-75.

⁸⁰⁰ H.D.R.G., 24.10.1938, No. 32.

bayrağının eşkâl ve ebadı açıklanarak talimatnameye uygun olmayan gümrük bayraklarının Hatay gümrük bayrağı olarak kullanılması yasaklanmıştır. “Hatay ile Suriye ve Lübnan Arasında Gümrük İhdasına Dair Kanun” 14 Ocak 1939’da resmî gazetede yayımlanmıştır.⁸⁰¹

Türkiye Cumhuriyeti Vekiller Heyeti’nin 24 Şubat 1939 tarih ve 10436 no.lu kararnamesi gereğince Hatay’da Gümrük Muhafaza Teşkilâtı kurulmuştur. Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin talebi üzerine Hatay’da teşkil edilen Gümrük Muhafaza Teşkilatını, Hatay Zabıta Umum Kumandanı nezdinde yönetmek için Hatay’a Seyhan Kaçak İstihbarat Amiri Emekli Jandarma Binbaşısı Cemil Ülgen’in gönderilmesi ve iki yıl izinli sayılması 18 Mayıs 1939 tarih ve 11027 sayılı kararnameyle kabul edilmiştir.⁸⁰²

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı, Hatay gümrük muhafazasının yürütülmesinde Hatay jandarma taburlarının birer bölüğünün sadece gümrük muhafaza işlerinde kullanılmasına dair teklifini 8 Şubat 1939’da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Hatay gümrük muhafazasının yürütülmesi ile ilgili teşkilatı zaten iki bölüklü olan Hatay jandarma taburlarından birer bölüğün sadece gümrük muhafaza işlerinde kullanılmasının uygun olmadığını 13 Şubat’ta bildirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı tarafından Jandarma Genel Komutanlığının sınır güvenliği açısından yaptığı konuşla aynı zamanda gümrük muhafaza işlerinin de şimdilik birlikte yürütülmesinin sağlanması için Jandarma Genel Komutanlığı ile irtibata geçilerek bunun sonucuna göre gerekli olan gümrük muhafaza memurlarının atanma ve ayrılmalarını emretmiştir.⁸⁰³

Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı, 13 Mart 1939 tarihli yazısında gümrük muhafaza işlerinin sağlanması için altı muntika amiri ile 10 yaya ve 25 atlı muhafaza memurunun 10 Mart 1939’da Hatay’a geçtiklerini ve silahlarının da Hatay’a geçirildiğini, bunların Hatay Zabıta Umum Komutanlığı emrinde kaçakçılığın engellenmesi ve izleme işlerinde kullanılacaklarını bildirmiştir.⁸⁰⁴

Hatay Zabıta Umum Komutan Vekili Yb. Kemal Kılıççöte 20 Şubat 1939’da Jandarma Genel Komutanlığına, komutanlığıyla ilgili yapılanlar, mevcut durum ve teklifleri kapsayan bir yazı göndermiştir. Yazıda; “Hatay Jandarma Umum Zabıtası”nın bütçe durumu, konuş ve kuruluş, tertip, Jandarma teşkilâtının bugünkü durumu (Teşkilat, iskân, melbusat, iaşe, tathirat (temizlik)

⁸⁰¹ **H.D.R.G.**,11.02.1939, S.59; **H.D.R.G.**,14.01.1938, S. 52.

⁸⁰² **BCA**, F.30-18-1-2, K.87, G.44, S.15, T.18.05.1939.

⁸⁰³ **İDH**, K.7, G.107, B.1; **İDH**, K.7, G.128, B.1. (EK-19)

⁸⁰⁴ **İDH**, K.7, G.102, B.1.

ve tedabir-i sıhhiye, hayvan mubayaası, emniyet teşkilatı) hakkında bilgi verilerek ihtiyaçlar konusunda değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bütçe durumuna göre, Mayıs ayı sonuna kadar verilecek olan 449.162 liradan tasarruf⁸⁰⁵ edilerek ayrıca Hatay bütçesindeki paradan da faydalanarak Hatay'ın statüsündeki 1.500 tüfekli mevcudunu aşmadan 120 süvari ve 60 piyadeden oluşan hükümet işlerini yapmak ve iç güvenliği korumak üzere ayrı bir teşkilatın meydana getirilmesi planlanmıştır. Ancak bu ödenekten geri kalan 229.162 lira ile 1939 mali yılı yarısı için (Bir kerelik masraflar hariç olmak üzere) aynı miktarda ödenek verilmediği takdirde bu teşkilin devamının şüpheli olacağı değerlendirilmiştir.⁸⁰⁶

Hatay Zabıta Umum Komutanlığının Genelkurmayca emredilmiş konuş ve kuruluşunda değişiklik yapılmadan teşkiline devam devam edildiği rapordan anlaşılmaktadır. Ancak kaza merkezlerindeki emniyet ve saygı nöbetçileri ile önemli olaylarda taburlardan ve müstakil bölüklerden faydalanılması planlanmıştır. Sınırların kapatılması için Kırıkhan ve Reyhaniye taburlarından birer bölüğün ve Ordu ile Antakya taburlarından birer takımın ayrılması gerekli görülmüştür. Hudut tahdit komisyonları⁸⁰⁷ işlerini bitirip, devir işleri tamamlanınca ve inşaat yapılarak iskân zorluğu halledildikten sonra sınır karakollarının yerlerinde değişiklik yapılabilecekti. Halen mevcut jandarma eratından iç karakollarda mürettep 180 ayrıldıktan sonra geriye kalan 130'u hudut bölüklerine verilecek ve yeni alınmakta olanlar içinden de daha önce eğitim almış ve silâh kullanmışlar aynı bölüklere verilerek hudut karakollarının mümkün olduğu kadar silâh kullanmasını bilen eratla hazırlanmasına çalışılacaktı. Taburların sınıra görevlendirilecek bölüklerine kazaların dahili karakollarını oluşturan kuvvet 3.takım olarak ilave edilecekti. İskenderun'daki dahili takım da yerli subay komutası altına verilerek İskenderun Müstakil Bölüğüne bağlanacaktı.⁸⁰⁸

Raporda jandarma teşkilat durumu hakkında bilgi de verilmiştir. Antakya Jandarma Taburu teşkil edilmiş olup 2.Taburu teşkil için işlemleri tamamlanmış erat da kazalarca celp edilip ve

⁸⁰⁵ Bu tasarruflarla hesaba dahil edilmemiş olan hayvan yem bedeli, memuriyetler harcırahı, müteferrik malzemeler, nakliye, sıhhi ve veteriner ilaç ve malzeme bedelleri, hastaneler ücretleri, ikramiyeler ve tazminat, hayvan tevzini (toplama), mefruşat ve demirbaş, telefon ve muhabere ücretleri, spor masrafları, motorlu vasıtalar işletme ve tamirleri, mutfak ve tabldot takımları gibi çeşitli ihtiyaçlar sağlanacaktır. Bkz. İDH, K.7, G.106, B.2.

⁸⁰⁶ İDH, K.7, G.106, B.2.

⁸⁰⁷ Suriye-Hatay Tahditi Hudut Komisyonu Genelkurmay IV.Ş. Md. Kur. Alb. Hüseyin Hüsnü Arslanoğlu başkanlığında teşkil edildiği ve mahalli memuriyetlerine hareket etmek üzere oldukları bilgisi M.M.V. (Lv. İş. D., Ş. 6, S. 49252) 24 Ekim 1938'de Başvekâlete yazıyla bildirilmiştir. Komisyon reis ve azalarının harcırah ve diğer masrafları için şimdilik 3.500 lira verildiği ve paranın döviz olarak çıkarılması için gerekli kararın çıkarılarak ilgililere verilmesi yazıda belirtilmiştir. Maliye Vekâletinin olumlu görüş bildiren tezkeresi üzerine konuyla tahdidi hudut komisyonu heyetinin masraflarına karşılık 1938 yılı döviz cetvellerinin resmî daireler harcırahı faslına eklenmesi 12.11.1938 tarih ve 9815 No.lu kararnameyle kabul edilmiştir. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.119, S.7, T.28.01.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.93, S.10, T.12.11.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.49, S.14, T.31.05.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.86, G.12, S.20, T.17.02.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.112, S.16, T.06.01.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.88, G.78, S.17, T.05.08.1939.

⁸⁰⁸ İDH, K.7, G.106, B.(2-3); İDH, K.7, G.129, B.1. (EK-20)

mevcut kamyonlarla kısım kısım Antakya'ya sevk edilmeye devam edilmektedir. Birkaç güne kadar bu tabur da oluşturulacaktır. Olağanüstü bir durum ortaya çıkmazsa teşkilatlanmanın en son Mart ayının ortasına kadar tamamlanması beklenmektedir. Sırasıyla Reyhaniye ve Ordu Taburları ile Musa Dağı Bölüğü, Kırıkhan Taburu ve İskenderun Bölüklerinin teşkilatları yapılacaktır. Antakya Taburunun iskânı için iki han kiralanmış olup daha sağlıklı bir duruma ve birlik ihtiyacını sağlayacak şekilde sokulmasına çalışılmaktadır. Reyhaniye'de hemen askeri barındırabilecek şartlara sahip bir yer bulunamadığından ve havaların da eratin çadır altında yatmalarına pek uygun olmamasından dolayı Antakya'da geçici olarak dört camiye yerleşilmiştir. Reyhaniye Taburu Antakya'da teşkil edilecek ve havalar ısınca Reyhaniye'ye çadırlı orduğâha taşınacaktır. Taburun sürekli iskânı için gerekli bina sorunu ayrıca düşünülecektir. Ordu'da temin edilen bir kahve, bir cami ve bir evle diğer bir iki binadan yararlanılarak Ordu Taburu teşkil edilecektir. Kırıkhan'da da bina durumu Reyhaniye'nin aynı olması nedeniyle Kırıkhan Taburunun havalar müsait duruma gelinceye kadar İskenderun'da oluşturulup iskânı düşünülmektedir. Taburun yerleştirilmesi için Halen bir Fransız şirketinin elinde bulunan bir antreponun tahliyesi Başvekâletten rica edilmiştir. Müstakil İskenderun Bölüğü, İskenderun'da ve Müstakil Musa Dağı Bölüğü de Antakya'da oluşturulacaktır.⁸⁰⁹

Yeni alınan eratin mümkün olduğu kadar jandarma elbisesine benzer şekilde birer takım elbise, birer kat yedek çamaşır ve birer kat yatakla gelmeleri gereği tebliğ edilmektedir. Bir kısmı yeni veya az kullanılmış hâki elbise bulmakta, durumu müsait olanlar yeni yaptırmaktadırlar. Asker elbisesi bulamayanlar da yeniye yakın elbisesini giyerek gelmektedirler. Bu şekilde ilk anda perişan kıyafetin bırakacağı kötü etki ve propagandanın kısmen olsun önü alınmaktadır. Zemini tahta olmayan yatak yerleri için görevit, hasır gibi malzemeler bulunup karyola teminine başlanmıştır. Komutan Vekili, Nisan ayında yazlık elbise giymek ihtiyacı başlayacağını bu nedenle yazlık elbise teminine şimdiden girişilmesine emir verilmesini bildirilmiştir. Mutfak malzemesi yaptırılınca kadar, iaşe mahallinden sağlanan araçlarla ve şimdilik pazarlıkla yapılan satın almayla tabldot şeklinde yapılmaktadır. Kazalardan sevk için toplatılanlardan muhtaç olanlarına yevmiye yarım lira avans verilmektedir. Yeni eratin çiçek ve tifo aşuları için yetecek kadar aşı hazırlanmıştır. Takviyeli Alayın etüv makinesinden faydalanılarak temizlik yapılacaktır. İhtiyaca göre sobalar da kurulmaktadır. Teşkilatın hayvan mübaayası (satın alma) Hatay'dan sağlanamadığından, karar gazetelerle ve diğer araçlarla Hatay içerisinde ilan olunmuş ancak henüz hayvan getiren olmamıştır.⁸¹⁰

⁸⁰⁹Musa Dağı Bölüğünün giydirilmeden ve biraz eğitim yaptırılmadan Musa Dağı'na gönderilmesi, Ermeniler üzerinde bir Türk birliğinin yapacağı etki ve izlenim yönünden uygun olmayacağı değerlendirilmiştir. Bkz. İDH, K.7, G.106, B.(3-4).

⁸¹⁰ İDH, K.7, G.106, B.(4-5).

Emniyet teşkilatında, 32 polis memuru hizmete alınmış, 35'inin işlemleri tamamlanmıştır. Geri kalan 32 ihtiyaca karşın işlemleri tamamlanmakta olan 70 istekli vardır. Emniyet muamele memurları hizmete alınmıştır. 16 isteklinin araştırma ve kayıt işlemleri bitmek üzeredir. Sekiz muamele memurunun işlemleri yapılmaktadır. Polisliğe girenlerden resmî olarak istihdam edilenlerin elbiseleri kendilerine tedarik ettirilmektedir. Kırıkhan Emniyet Amiri maiyetine 10 polis gönderilerek kasaba emniyeti polise devredilmiştir. Reyhaniye kazası emniyet teşkilatı da kurulmak üzeredir. Eğitim ve öğretim için hızlandırılmış program uygulanacak olup Antakya Taburu eğitime başlamıştır. Raporda hudut karakollarının inşaları için Hatay bütçesinden bir kısım ödenek ayrılacağı ve toplu birliklerin sürekli iskânları için kışla inşa etmeye gereksinim olduğu yazılmıştır. Antakya'da halen Fransızların işgali altında bir kışla olup Fransız birlikleri buralardan ayrılırlarsa bu kışladan yararlanma durumu olacaktır. Diğer taburlar için ilk baharda inşaata başlanabilmesi için ikinci konuda bir tadilat yapıp yapılmayacağı ve kışlanın esaslı şekilde inşalarının gerekli olup olmadığı konusundaki ödeneğin nerden temin edileceği sorulmuştur.⁸¹¹

6.Kolordu Komutanlığı Hatay'da teşkili daha önceden onaylanmış olan Antakya, Reyhaniye, Kırıkhan ve Ordu Jandarma Taburları ile İskenderun ve Musa Dağı Müstakil Jandarma Bölüklerinden sadece Antakya Jandarma Taburunun teşkilatını tamamladığı bilgisini personel mevcutlarıyla birlikte 21 Şubat 1939'da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Tabur; bir tabur karargâhı (14 Er), ikişer takımlı iki piyade jandarma bölüğü (Her bölük 80 er), bir ağır makineli tüfek bölüğü (51 Er) ve bir süvari jandarma takımı (42 Er) olmak üzere toplam 283 erden oluşmuştur. Reyhaniye'de iskân durumu uygun olmadığından teşkilatı yakında tamamlanacak olan Reyhaniye Taburu şimdilik Antakya'da konuşlandırılacaktır. Kırıkhan ve Ordu Jandarma Taburları ile müstakil jandarma bölüklerinin teşkilatının da Mart ortalarına doğru tamamlanacağı Hatay Askerî Mümessilliği tarafından Kolordu Komutanlığına bildirilmiştir. Teşekkül edilen bu birlikler derhal eğitim ve öğretime başlamışlardır. Ordudan bu teşkilat için verilmiş ve fakat geçici olarak Takviyeli Alay emrinde bulunan Yüzbaşı Saim, Teğmen Şemsi ve Teğmen Nahit Hatay Zabıta Komutanlığı emrine verilmiştir.⁸¹²

Hatay Zabıta Umum Komutanlığı, bölgede devam eden ve tamamlanan teşkilatlanma çalışmaları hakkında Jandarma Genel Komutanlığı ile Emniyet Umum Müdürlüğüne sürekli bilgi aktarmıştır. Komutanlık, Reyhaniye Taburunun Antakya'da teşekkül ettiğini, polis

⁸¹¹ İDH, K.7, G.106, B.(5-6).

⁸¹² İDH, K.7, G.105, B.1.

mevcudunun 123'e, muamele memuru mevcudunun da 34'e ulaştığını 24 Şubat'ta iletmiştir.⁸¹³

28 Şubat'a kadar Hatay jandarmasının mevcudu 713'e ulaşmış, Antakya ve Reyhaniye Jandarma Taburları ile Zabıta Umum Komutanlığı ve Jandarma Alay Karargâhının kadroları tamamlanarak bütün birlikler Antakya'da teşkil edilmiştir. Ordu ve Kırıkhan Jandarma Taburlarının birer bölüğü Ordu ve Kırıkhan'da oluşturulmuş, Hatay jandarması emrine de 18 piyade ve üç süvari hafif makineli tüfek ve altı ağır makineli tüfek gelmiştir. Bunlardan 18 piyade hafif makineli tüfeği dört jandarma taburunun piyade jandarma bölüklerine ve iki müstakil jandarma bölüğüne üçer adet olmak üzere verilmiştir. Üç süvari hafif makineli tüfeği, Antakya Süvari Jandarma Takımına ve altı ağır makineli tüfek de yine Antakya Jandarma Taburunun Ağır Makineli Bölüğüne tahsis edilmiştir.⁸¹⁴

Kolordu Komutanlığının 23 Mart'taki yazısında Hatay jandarma teşkilatından, Antakya'da teşkil edilmekte olan Ordu Jandarma Taburunun da teşkilatının tamamlandığı, Musa Dağı'nda teşkil edilen müstakil bölüğün yarı mevcudunun tamamlandığı, Kırıkhan'daki jandarma taburunun müstakil bölüğünün tamamen teşkil edildiği ve İskenderun'daki bölüğün de tamamlanmak üzere olduğu bilgisi vardır. Ancak komutanlık, teşkil edilmekte olan Hatay jandarma kıtalarına alınmakta olan eratin kıyafetinin karma karışık olduğunu, ayaklarında çeşitli renkte iskarpin, yemeni, fotin, çizme ve iskarpin üzerine getr⁸¹⁵ giyme gibi kötü görüntüler sergilendiğini hâkî rengin bulunmasındaki zorluktan dolayı da erlerin, Fransızların eski hâkî elbiselerinden elde ettiklerini bildirmiştir. Hatay jandarmasının kıyafetinin düzeltilmesi için Askeri Mümessillik ilgililer nezdinde girişimlerde bulunduğu ancak bu birliklere Türkiye tarafından elbise verilmesinin uygun olacağı teklifi yapılmıştır.⁸¹⁶

Hatay'a sınırı olan yabancı memleketlerden Hatay'a yapılan kaçakçılık işleri ile uğraşmak için Antakya'daki İstihbarat Amirliğine bağlanmak ve birer yuva başı tarafından idare edilmek şartıyla biri İskenderun'da ikisi Suriye'de ve birisi de Lazkiye sınırları karşısında olmak üzere dört istihbarat yuvası kurulmasıyla yuvalar tarafından çalıştırılmak üzere ayrıca dokuz farklı yerli ajanlık kurulması ve gümrük muhafaza mürettebatı yaya memurlardan 2559 sicil numaralı Madet Lobut ile 493 sicil numaralı Hüseyin Yüksel'in de Antakya'da istihbarat şebekesi tesisi işleri ile uğraşan Cemil Ülgen emrine verilmeleri Gümrük ve İnhisarlar Vekâletiti ile Hariciye Vekâletinin teklifleri üzerine 10 Haziran 1938 gün ve 11174 no.lu kararnameyle kabul

⁸¹³ İDH, K.7, G.106, B.7.

⁸¹⁴ İDH, K.7, G.101, B.1.

⁸¹⁵ Kösele veya kumaştan yapılmış, ayakkabının üstü ile bacağın alt kısmını örten bir tür tozluk.

⁸¹⁶ İDH, K.7, G.103, B.1.

edilmiştir.⁸¹⁷

2.5. HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI SÜRECİNDE BİRLİKLERİN YENİDEN TEŞKİLATLANDIRILMASI

Hatay harekâtı süresince ve sonrasında tüm faaliyetlerin mevzuat dahilinde yerine getirilmesine dikkat edilmiştir. Devlet kurumları, Hatay'a dair her türlü faaliyetini devlet kurumsallığına yakışır bir şekilde mevzuata uygun olarak titizlikle yürütmüştür. Hatay'a gönderilen Jandarma, Ordu ve Emniyet teşkilatı mensuplarının durumunun detaylı olarak ele alınarak görevlendirilme esaslarının düzenlenmesi buna örnek olarak verilebilir. Millî Müdafaa Vekâletinin 1 Mart 1939'da ve Dahiliye Vekâletinin 27 Nisan 1939'da Başvekâlete gönderdikleri yazılar incelendiğinde kurumların mevzuata göre hareket ettiği görülür. Millî Müdafaa Vekâleti tarafından Hatay'a yapılacak yardım için farklı tarihlerde verilen sözlü emirlerle subay, erbaş ve mühimmat gönderildiği ve Jandarma Genel Komutanlığının belirlediği gereksinime göre de parça parça gönderilmekte olduğu Başvekâlete yazıyla bildirilmiştir.⁸¹⁸

Vekâlet, bu konuda henüz kararname çıkarılmamış olması nedeniyle konunun bir kararnameye bağlanmasını Hükûmetten talep etmiştir. Dahiliye Vekâletinin yazısında da, Hatay'a gönderilen ordu, jandarma ve emniyet teşkilâtı mensuplarının her türlü haklarının korunması ve oradaki durumlarını sağlanması için iki yıl süreyle izinli kabul edilmeleri konusunun İcra Vekilleri Heyetince bir karara bağlanması talep edilmiştir.⁸¹⁹ Bu durumun bir mevzuata bağlanması için 17 Mayıs 1939 gün ve 10975 no.lu kararnameyle Hatay'da teşkil edilen Zabıta kuvvetlerine katılmak için tespit edilmiş kadrolarına göre Türkiye'den Hatay'a gönderilmiş olan jandarma, ordu ve emniyet teşkilatları mensuplarının Hataylı memurlar gibi iki yıl süreyle izinli sayılmaları kabul edilmiştir.⁸²⁰

Millî Müdafaa Vekâleti ayrıca “...irtibatları kalıcı olmak şartı ile Hatay Jandarma teşkillerinde görevlendirilen muvazzaf subayların seferberlik durumları...” hakkında 14 Nisan 1939 tarihinde gönderdiği bir yazı ile düşüncelerinin bildirilmesini Gnkur. Bşk.lığından istemiştir. Genelkurmay, Hatay jandarma teşkilatında çalışan subayların bir seferberlik ilanında kıtalarının

⁸¹⁷ BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.52, S.2, T.10.06.1939.

⁸¹⁸ BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.42, S.3, T.17.05.1939.

⁸¹⁹ Türkiye'de görevli bütün Hataylı memurlar, seçimlere katılmaları için çıkarılan 29 Aralık 1937 tarih ve 3296 sayılı kanuna dayanarak İcra Vekilleri heyetince 7 Nisan 1938 ve 24 Aralık 1938 tarihlerinde 8472 ve 10080 no.lu kararnameler gereğince iki yıl süreyle izinli kabul edilerek gönderilmişlerdir. Aynı kanunun 1.mad.ne dayanılarak çıkarılan 10 Ekim 1938 gün ve 9747 no.lu kararname gereğince de Hatay'da teşkil edilen Zabıta kuvvetlerine katılmak üzere belirlenen kadrolarına göre yine ana vatandan görevli olarak Ordu, Jandarma ve Emniyet teşkilâtımız mensupları gönderilmiştir. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.42, S.3 (1-3), T.17.05.1939.

⁸²⁰ BCA, F.30-18-1-2, K.87, G.42, S.3 (4), T.17.05.1939.

başından ayrılmalarını sakıncalı görmüştür. Bundan dolayı seferberlikle sayıları çok fazla olmayan bu subayların özellikle yeni teşekkül etmiş bulunan bu teşkilat başında kalmaları ve açık bulunan kolordulardaki görev yerlerine de seferberlik ilanıyla birlikte yeni subayların tayin edilmelerinin gerekli olduğunu değerlendirmiştir.⁸²¹ Bunun en büyük nedeni yaklaşan II. Dünya Harbi tehlikesi ile özellikle İtalyanların bölge üzerindeki emelleridir.

Hatay'ın ana vatana ilhakından kısa bir süre önce Gnkur. Bşk.lığı tarafından sınır ve gümrük muhafazasına dair planlamalara başlandığı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Başvekilin 13 Haziran 1939 günü Halk Partisi meclis grubu umumi heyetinde “...*Türk-Fransız görüşmelerinin tam bir anlaşma ile sona ermiş kabul edileceğini ve çok yakın bir gelecekte Hatay'ın ana vatana kesin olarak ilihakını kutlamakla bahtiyar olacağını...*” belirten demeci üzerine Jandarma Genel Komutanı, 14 Haziran'da Gnkur. II.Bşk.nın yanına gelerek askerî açıdan ortaya çıkacak durum nedeniyle yeni teşkilatlanmayla ilgili teklifte bulunmuştur. Yeni teşkilatlanma; Hatay'ın ilhakından sonra yıllık ödeneği yarım milyon lira olan Hatay'daki gönüllü dört jandarma taburu ve müstakil bölüğün lağvedilerek bunların yerine 420.000 liralık ödenekle 400'er mevcutlu üç seyyar jandarma taburu ve 500 sabit jandarma teşkil etmek; (İki tabur teşkil edildiği zaman masraf daha az olacaktır.) Yeni yapılacak bu jandarma teşkilatını öğrenim görmekte olan jandarma eratı ile tamamlamak, var olan aylıklı eratın bir kısmı ile sabit teşkilatı ve bunları azar azar Türkiye'den değiştirmek, bu maksatla okullarda tekrar bir düzenleme yaparak üç aylık bir dönem ile yeniden yetiştirmek olarak teklif edilmiştir.⁸²²

Bu teklif uygun görülürse 16.Hudut Taburunun demir yolu ile Dört Yol arasındaki kısmı yeni sınırın Reyhaniye kuzeyine kadar olan kısmını muhafaza edecektir. Buradan itibaren güneye ve denize kadar olan geri kalan Hatay sınırı da bir veya iki seyyar jandarma taburu ile tutulabilecektir. 3.Seyyar Jandarma Taburu da teşkil edilirse alay, karargâhı ile Antakya'da konuşlanabilecektir. Teklife göre; Kilis'teki 14.Alayın taburu, Kilis'e alayına iade edilecek, 41.Alayın taburu kendi alayı emrinde olmak üzere İskenderun'da kalacak, 48.Alay ve 39.Dağ Tugay Topçu Taburları Antakya'ya intikal edecek, Hatay'daki 14.Süvari Tümenininin bölüğü ve 7.Tümen Topçu Bataryası tümenlerine iade edilecek, 39.Dağ Tugayı İslahiye'de kalacak, 2.Piyade Alayı (mevcut durumuyla) alay karargâhı ve iki taburu İslâhiye'de, bir taburu ise Maraş'ta kalacaktır.⁸²³

Pınarhisar'da denetlemelerde bulunan Mrşl. Fevzi Çakmak teklifi inceleyerek buna dair emrini

⁸²¹ İDH, K.7, G.100, B.(1-2).

⁸²² İDH, K.7, G.098, B.1.

⁸²³ İDH, K.7, G.098, B.2; İDH, K.7, G.086, B.1. (EK-21)

16 Haziran 1939'da Gnkur. II.Bşk.na göndermiştir. Emirde; Hatay jandarma birliklerinin teklif edilen şekilde üç seyyar jandarma taburu ile 500 Sabit Jandarmadan kurulu olması, gönüllülerin tensik ve yeni taburların teşkili uygun görülürken jandarma kuvvetinin iki seyyar jandarma taburuna indirilmesi uygun görülmemiştir. Sınırın korunmasına dair tertip ve teklif ilk zamanlarda iki jandarma taburunun sınırda ve bunlardan en azından birer bölüğünün de toplu olarak daha geride taburlar bölgesinde ihtiyat olarak elde bulundurulmasını gerektirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca ana vatana iltihak sıralarında yapılacak jandarma ve sınır teşkil ile tensiğinin Hatay'da bir yetersizliğe neden olmaması için Hatay'daki askerî kıtalarımızın şimdilik aynen kalmaları ve konuşlarında değişiklik yapılmaması emredilmiştir.⁸²⁴ Bu yeni duruma göre de Antakya sabit jandarma kadrosu, Hatay seyyar jandarma alay karargâhı, Hatay seyyar jandarma tabur karargâhı kadrosu, seyyar taburlara bağlı piyade bölük kadrosu, seyyar taburlara bağlı ağır makineli tüfek bölüğü, seyyar taburlara bağlı süvari takımı ve dört bölüklü (dört süvari ve bir muhabere takımlı) tabur mevcudu çizelgeleri hazırlanmıştır.⁸²⁵

Türkiye Cumhuriyeti, 16 Haziran 1939'da Meydan-ı Ekbez istasyonunun bir kilometre kuzey batısında bulunan 312 numaralı sınır taşından Payas'ta denize kadar uzanan bölgede sınırla ilgili yürürlükteki tüm idarî, malî, iktisadî hükümler ile işlemleri kaldırmıştı.⁸²⁶ Bu nedenle Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı sınır bölgesinde alınacak gümrüklerle ilgili önlemler konusundaki değerlendirmesini 17 Haziran'da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Sınır işlemlerinin kaldırılması nedeniyle, bu sınır üzerindeki Hassa Gümrük Muhafaza Bölüğünün-üç karakolu hariç- vazifesi kalmamıştır. Bu nedenle bu hattın gerisinde Ekbez'de hudut taburunun ve Dört Yol'da da hudut bölüğünün bulunmasından dolayı bu bölüğün, (Hatay'ın yakında işgali kesin olduğuna göre Hatay'da ayrıntılı muhafaza teşkilâtı yapıncaya kadar şimdilik Hatay'da Zabıta Umum Komutanlığı emrinde muhafaza vazifeleri alacak şekilde) Hatay'a gönderilmek üzere toplu ve harekete hazır bir halde bulundurulması teklif edilmiştir. Ayrıca Hatay'ın 400 km. kadar kara ve deniz sınırının olması nedeniyle bu bölgenin Gümrük Muhafaza Teşkilatı açısından korunması için en az bir taburla tutulması ile bu kuvvetin teşkilinin gerekliliği Gümrük ve İhisarlar Vekâleti'ne arz edilmiştir. Komutanlık, yukarıda bahsedilen Hassa Gümrük Muhafaza Bölüğünün şimdiden toplu bulundurulması ve teşkili teklif edilen Takviyeli Tabur hakkındaki emirlerinin bildirilmesini Gnkur.dan talep etmiştir.⁸²⁷

⁸²⁴ İDH, K.7, G.097, B.(1-2).

⁸²⁵ İDH, K.7, G.087, B.1; İDH, K.7, G.088, B.1; İDH, K.7, G.089, B.(1-2); İDH, K.7, G.90, B.1; İDH, K.7, G.091, B.1; İDH, K.7, G.092, B.1; İDH, K.7, G.093, B.1; İDH, K.7, G.094, B.1.

⁸²⁶ 16.06.1939 Tarih ve 3644 No.lu "312 Numaralı Hudut Taşından Payas'a Kadar İnen Sahada Hudut Muamelelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun", *Resmî Gazete*, 21.06.1939, No. 4238, *Kanunlar Dergisi*, C. 20, s. 626.

⁸²⁷ İDH, K.7, G.096, B.2.

Genelkurmay II.Başkanı Orgeneral Asım Gündüz, Gümrükler Muhafaza Genel komutanlığının, gümrük muhafaza bölüğü ile ilgili teklifini 20 Haziran'da manevralar nedeniyle Edirne'de bulunan Mrşl. Fevzi Çakmak'a göndermiştir. Teklifte, T.B.M.M.'nin 16 Haziran 1939 tarihli toplantısında Hatay'la olan sınır işlemlerinin kaldırılması kanununun kabulü nedeniyle Gümrükler Muhafaza genel Komutanlığının Hassa'da bulunan gümrük muhafaza bölüğünün üç karakolu hariç olmak üzere vazifesi kalmadığını bu bölüğün Hatay'da ayrıntılı muhafaza teşkilatı oluşturuluncaya kadar Hatay'a gönderilmek üzere toplu olarak hazır tutacağı ve Hatay'ın ilhakını müteakip bölgenin öneminden dolayı bir gümrük muhafaza taburunun teşkili ve Hatay sınırlarının bununla teslim alınması ve gümrük muhafaza işlerine nezaret edilmesine dair değerlendirmeleri arz edilmiştir.⁸²⁸ Mareşal Fevzi Çakmak, hassa gümrük muhafaza bölüğünün konuş durumu ile Hatay'da bir gümrük muhafaza taburunun teşkili hakkında, Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığının teklifini uygun bularak uygulanmasını emretmiştir.⁸²⁹

Türkiye ile Suriye arasında arazi meselelerinin kesin olarak çözmek maksadıyla Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Fransa Cumhuriyeti Hükûmeti arasında yürütülen görüşmeler sonucunda 23 Haziran 1939'da Fransa Büyükelçisi René Massigli ile Türkiye Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu arasında⁸³⁰ "Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Katî Surette Hallini Mutazammın Anlaşma"sı imzalanmıştır. Bu anlaşmayla Hatay sorununun, Türkiye'nin istediği şekilde çözümü (Hatay'ın ana vatan sınırlarına dahil edilerek ilhakı) başarılmıştır.

Anlaşma bir metin ve buna ekli bir Protokol, bir Procés (Prose)-Verbal (Tutanak), iki Lâhika ve iki Mektuptan oluşmaktaydı. Bir önsöz ve 11 maddeden oluşan anlaşmanın 1.maddesi ile 1921 senesinde çizildikten sonra iki defa düzeltilen sınır hattı⁸³¹ yeniden düzeltilerek Hatay arazisinin Türkiye'ye iadesi sağlanmıştır. Ayrıca yeniden belirlenen sınırların bu bölümü ile Türkiye tarafında kalan Hatay arazisinin en son 23 Temmuz 1939 gününe kadar Fransız birlikleri tarafından boşaltılması ve yetki devri işleminin aynı tarihte tamamlanmış olması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmadaki I numaralı lâhika⁸³² genel toplama dahil olup üç milyon

⁸²⁸ İDH, K.7, G.096, B.1.

⁸²⁹ İDH, K.7, G.095, B.1.

⁸³⁰ Ulus, 24.06.1939; Son Posta, 24.06.1939, Hatay, 24.06.1939.

⁸³¹ Bu anlaşmadan önce Türkiye-Suriye sınırı 30 Mayıs 1926 Sözleşmesi, 22 Haziran 1929 tarihli sınıra ilişkin protokol ve 3 Mayıs 1930 tarihli protokollerle saptanmıştı. 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nce kabul edilen "İskenderun Sancağı'nın Sınırlarına Dair Sözleşme" de Sancak'ın sınırlarını belirlemiştir. Bundan sonra Milletler Cemiyeti Sınır Komisyonu sınırların belirlenmesi faaliyetine başlamış ve 19 Mayıs 1939'da Antakya'da imzalanan bir protokol ile bu da belgelenmiştir. Bkz. Soysal, a.g.e., s. 541.

⁸³² Buna göre, Fransa Hatay arazisinde bulunan askerî emlak ve müstemilâtının kullanımını bütünüyle Türkiye'ye terk etmiştir. Bunlar; İskenderun'da bulunan Derigoın kışlası olarak adlandırılan ve halen Türk birliklerinin yerleşmiş olduğu bina ile Fransız Şark ordusunun telefon şebekesidir. Şebekenin teslim şekli, Antakya'da her iki tarafın temsilcileri tarafından birlikte belirlenecekti. Ancak, Fransız kuvvetleri kendileri için gerekli hatları 23 Temmuz

Fransız Frank'ı karşılığında Türkiye'ye bırakılan Fransız askerî makamlarının kullanma yetkisinde olan birtakım emlak ve tesislerin detaylarını gösteren bir belgedir.⁸³³ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Hatay'ın ana vatana ilhakını ifade eden anlaşmanın imzalanması nedeniyle Başvekil Refik Saydam'a 23 Haziran 1939'da bir tebrik telgrafi göndermiştir.⁸³⁴

Bu gelişmeler olurken Hatay Meclisi de 29 Haziran 1939'da aldığı bir kararla kendini feshederek Türkiye'ye bağlanma kararını almıştır.⁸³⁵ Bundan sonra Hatay'da vilayet kurulmasına ve Hatay halkının askerlik işleri hakkında kanun layihaları 29 Haziran 1939 tarih ve 11373 ve 11374 no.lu kararnamelerle kabul edilmiştir.⁸³⁶ Hatay Valiliğine Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine Emniyet Umum Müdürü Şükrü Sökmensüer'in tayini 11 Temmuz 1939'da 11500 sayılı kararnameyle kabul edilmiştir.⁸³⁷

23 Haziran 1939 tarihli anlaşmanın birinci maddesinde gösterilen sınır düzenlenmesine göre Türkiye millî sınırlarına katılan Hatay arazisinin Türkiye'ye ilhak edildiği ve Hatay vilâyetinin kurulduğu 3711 no.lu kanunla kabul edilmiştir. Vilâyet ve yeni kaza ve nahiyeler memurlarının derece, sayı ve maaşları bu kanuna bağlı (2) numaralı cetvelde açıklanmıştır. Bu cetveldeki kadrolar, ait oldukları vekâletlerin ve mülhak bütçeli dairelerin kadrolarına eklenmiştir. Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı kadrosuna; (26) Birinci Sınıf Piyade ve Süvari Muhafaza ve Muamele Memuru, (12) İkinci Sınıf Piyade ve Süvari Muhafaza ve Muamele Memuru ile (12) Üçüncü Sınıf Piyade ve Süvari Muhafaza ve Muamele Memuru eklenmiştir. Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü kadrosuna ise; (1) Emniyet Müdürü, (5) Emniyet Âmiri, (4) Başkomiser, (6) Komiser, (15) Komiser Muavini, (120) Polis Memuru ve (14) Muamelât Memuru eklenmiştir. Bu kanuna bağlı (3) numaralı cetvelde belirtilen müstahdemlerle taşıt kadroları ait oldukları vekâletlerle mülhak bütçeli dairelerin 1939 malî yılı kadrolarına ilâve olunmuştur. Buna göre Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü kadrosuna, (1) Kaptan, (1) Makinist, (1) Makinist Muavini, (4) Sandalcı, (3) Tayfa, (8) Odacı ve (1) Doktor eklenmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı kadrosuna da mevcut olan 4 kamyon için (4) şoför eklenmiştir.⁸³⁸

Askerlik kanununun 2.maddesi gereğince yabancı memleketlerden Türkiye'ye gelenlerden 22

1939'dan önce terk etmek zorunda olmayacaklardı.

⁸³³Bu anlaşma Türkiye ile Suriye arasında arazi meselelerini kesin bir şekilde çözmek için imzalanmıştır. Bkz 09.06.1939 Tarih ve 3658 No.lu "Türkiye ile Fransa Arasında Ankara'da 23 Haziran 1939 Tarihinde İmzalanılan Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Katği Surette Hallini Mütazamın Anlaşma ve Müzeyyelâtının Tasdikine Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 04.07.1939, No. 4249, **Kanunlar Dergisi**, C. 20, s. 787.

⁸³⁴ **İDH**, K.8, G.013, B.1m.

⁸³⁵ **Yeniğün**, 30.06.1939; **Ulus**, 30.06.1939 ve 01.07.1939.

⁸³⁶ **BCA**, F.30-18-1-2, K.87, G.62, S.1, T.29.06.1939; **BCA**, F.30-18-1-2, K.87, G.62, S.2, T.29.06.1939.

⁸³⁷ **BCA**, F.30-18-1-2, K.87, G.68, S.6, T.11.07.1939.

⁸³⁸ 07.07.1939 Tarih ve 3711 No.lu "Hatay Vilâyeti Kurulmasına Dair Kanun", **Resmî Gazete**, 11.07.1939, No. 4255, **Kanunlar Dergisi**, C. 20, s. 957, 961- 962.

yaşını bitirmiş olanlar ihtiyata alındıklarından 7 Temmuz 1939'da kabul edilen "Hatay Halkının Askerlik İşleri Hakkında Kanun"la, Hatay halkı da Türkiye'ye yeni iltihak etmiş olduklarından 28 yaşında olan 1332 (1916) doğumlularla daha önceki doğumlular ihtiyata alınmıştır. 1333 (1917), 1334 (1918), 1335 (1919) doğumluların yoklamaları ve askerlik işlemleri Ocak 1940'ta başlayacaktır. 1333 ve sonraki doğumlulardan halen jandarma ve polis görevlerinde bulunanların bu görevlere başladıkları tarihten başlayarak bu görev sürelerinin muvazafıklarından sayılması bu görevlerinin devamı açısından yararlı görülmüştür. Doğum tarihleri bakımından ihtiyata geçirilmeleri gerekenler arasında ihtiyat subayı yetişme şartlarını taşıyanların da askerlik kanununun ikinci maddesine göre ihtiyat subayı yetişmeleri isteklerine bırakılmıştır. Türk Ordusunda daha önce görev yapmış ve yaş sınırını aşmamış ve subaylık hakkını kaybetmemiş olanların yedek subay hakları verilmesi uygun görülmüştür.⁸³⁹

Hatay'ın ana vatana katılmasından sonra Hatay'da teşkil edilecek olan Gümrük Muhafaza Taburunun malzemesinin görev yeri özelliklerine göre tamamlanmasına çaba sarf edilmiştir. Bu maksatla taburun ihtiyacı için satın alınacak Ford marka yedi kamyonetle, üç su tanklı arozöz bedelinin, Türkiye'de Türk parası vermek suretiyle satın alınmasına dair Gümrük ve İnhisarlar Vekillığının teklifi, 3 Eylül 1939 tarih ve 11824 no.lu kararnameyle ve yine Gümrük Muhafaza Taburu için gerekli olan dört adet telsiz cihazının da bedellerinin kliring yoluyla ödenmek şartıyla pazarlık usulü ile alınması 11 Eylül 1939 tarih ve 11910 no.lu kararnamelerle kabul edilmiştir.⁸⁴⁰

Başvekâlet, Jandarma Genel Komutanlığının talebi üzerine Hatay Zabıta Teşkilatının melbusat ve teçhizat ihtiyacı için Jandarma Genel Komutanlığınca Sümerbank'tan mübayaa ve teslim edilmiş olan kumaş bedelinin (12.864,85 lira) Sümerbank'a tamamen ödendiğini 28 Eylül 1939'da Dahiliye Vekâletine bildirmiştir.⁸⁴¹

Hatay'ın ana vatana katılması nedeniyle Başvekâlet tarafından Dahiliye Vekâletindeki Hatay Bürosunun ilga edildiği ve hesaplarının devredilmesi Dahiliye Vekâletine bildirilmiştir. Dahiliye Vekâleti, Hatay Zabıta Teşkilâtını kurmak için Vekiller Heyeti kararıyla gönderilen jandarma subay ve gedikli erbaşların (Bir Yb., Altı Bnb., Beş Öyzb., Yedi Yzb., 10 Ütgm., İki Gd. Üstça. ve Sekiz Gd. Ça.) tekemmül ettirilen harcırah (9.209 lira 31 kuruş) tahakkuk evraklarını 5 Eylül 1939'da Başvekâlete göndermiştir. Başvekâlet tahakkuk ettirilen harcırahın

⁸³⁹ 07.07.1939 Tarih ve 3712 No.lu "Hatay Halkının Askerlik İşleri Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 11.07.939 No. 4255, **Kanunlar Dergisi**, C. 20, s. 981.

⁸⁴⁰ **BCA**, F.30-18-1-2, K.88, G.84, B.9, T.31.08.1939; **BCA**, F.30-18-01-02, K.88, G.88, S.15, T.11.09.1939.

⁸⁴¹ **BCA**, F.30-10-0-0, K.225, G. 516, S.12 (5), T.27.10.1939

ödenmek üzere bir mutemedin makbuz ile Başvekâlet Müsteşarlığına gönderilmesini 28 Eylül'de cevabi bir yazıyla Dahiliye Vekâletinden istemiştir. Başvekâlet Hatay Zabıta Teşkilatını kurmak için gönderilen jandarma subay ve gedikli erbaşlara tahakkuk ettirilen harcırahı Jandarma Genel Komutanlığı mutemedine verilmiş olduğunu 26 Ekim'de Dahiliye Vekâletine bildirmiştir. Hatay jandarma teşkilatının maaş ve iâşe bedelleri hakkında kanun layıhası da 14 Aralık 1939 tarih ve 12494 no.lu kararnameyle kabul edilmiştir.⁸⁴² “Hatay Zabıta Teşkilat Kanunu”na göre seyyar ve sabit jandarma er, onbaşı, sınıf çavuşu ve gedikli erbaşlara kıdemlerine göre iâşe ve maaşları Hatay hükûmetince 9 Şubat 1939'da kabul ve tasdik edilmiş olan mevzuata göre verilmiştir. Ancak Hatay'ın ana vatana iltihakı ile bu kuruluşun da Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmesi üzerine bunlara da 1861 sayılı jandarma efradı kanunu hükümlerine göre maaş ve iâşe bedeli verilmesi kanunla⁸⁴³ kabul edilmiştir.

2.6. MANDA YÖNETİMİNİN HATAY'I TAHLİYESİ VE SINIR TESPİTİ MESELESİ

Türk Ordusu Hatay'a girdikten kısa bir süre sonra 14 Temmuz 1938'de Fransız Millî Bayramı törenlerindeki resmî geçide katılmıştır. Fransız Komutan Alb. Collet, bayram nedeniyle verdiği ziyafette; Fransız ve Türk kuvvetlerinin yan yana ve kardeşçe resmî geçide katılmalarından duyduğu iftihar ve mutluluğu ifade ederek Türk kuvvetlerini çok öven sözler söylemiştir. Davete katılan Türk hükûmeti temsilcisi Büyükelçi Cevat Açıkalın, Hariciye Vekili Rüştü Aras'a gönderdiği 16 Temmuz 1938 tarihli raporunda “*Collet'nin ve diğer Fransızların, askerlerimizin Fransız Millî Bayramına iştirak etmiş olmalarından fevkalade mütehassis olduklarının çok açık bir surette görünüyordu...*” ifadelerini kullanmıştır. Bu kutlamadan sonra 30 Ağustos 1938'de Zafer Bayramı Antakya'da da kutlanmış, Musalla mevkiinde yapılan bu törenlere Fransız Alb. Collet ve Fransız birlikleri de katılmıştır.⁸⁴⁴

Hariciye Vekâleti tarafından, 1938 yılında olduğu gibi, bu yıl da Hatay'da 14 Temmuz Fransız millî bayramını kutlayacak Fransız birliklerinin bayramına Türk birliklerinin de katılması için gerekli emirlerin verilmesi talebi 12 Temmuz 1939'da Gnkur. Bşk.lığı ve M.M.V.ne gönderilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı konuyla ilgili olarak 6.Kolordu Komutanlığına Fransız millî bayramına samimi bir surette katılmaları için emir verildiğini Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletlerine 12 Temmuz'da bildirmiştir. Törenlerden sonra da 6.Kolordu Komutanlığı Türk

⁸⁴² BCA, F. 30-10-0-0, K.225, G.516, S.12, T.27.10.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.89, G.117, S.14, T.14.12.1939.

⁸⁴³ 24.04.1940 Tarih ve 3806 No.lu “Hatay Jandarma Teşkilatının Maaş ve İaşe Bedelleri Hakkında Kanun”, **Resmî Gazete**, 30.04.1940, No. 4497, **Kanunlar Dergisi**, C. 21, s. 264.

⁸⁴⁴ İDH, K.7, G.146, B.1; **Ulus**, 15.07.1938.

birliklerinin Fransız millî bayramına katıldığı bilgisini 15 Temmuz'da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir.⁸⁴⁵

Türkiye ve Fransa arasındaki 23 Haziran 1939 tarihli “Türkiye ile Suriye Arasında Arazi Mesailinin Katî Surette Hallini Mutazammın Anlaşma”nın 1.maddesi gereğince Hatay'da bulunan Fransız birliklerinin bir ay içinde (23 Temmuz 1939'tarihine kadar) burayı tahliye etmesi gerekiyordu. 6.Kor. K.lığı, Fransız Alb. Collet'in Fransız birliklerinin Hatay'dan çekilme şeklini 12 Temmuz'da resmî genel bir yazıyla Hatay Türk Askerî Mümessilliğine gönderdiğini 13 Temmuz'da Gnkur. Bşk.lığına bildirmiştir. Yazıda 13 Temmuz'da Reyhaniye'deki tabur karargâhı ile iki bölüğün, 17 Temmuz'da bu taburun geri kalan bölümünün, 20 Temmuz'da Antakya'daki tabur karargâhı ile taburun yarısının, 23 Temmuz'da garnizon da kalacak birliğin ve son kalan bölükle de Alb. Collet'in Hatay'dan ayrılacağı belirtilmiştir. Türk Askerî Mümessili aynı gün Alb. Collet ile yaptığı görüşmede; 23 Temmuz'da Türk ve Fransız Kıtalarından birer bölüğün uğurlama töreni için Fransız kışlası önünde bulunacağı, hareketten önce kışladan Fransız bayrağı indirilerek Türk bayrağının çekileceği ve bundan sonra Fransız birliğinin ayrılacağı konusunu netleştirmiştir.⁸⁴⁶

7.Tümen Komutanının Adana Emniyet Müfettişliğinden aldığı rapora göre Fransız Şark Ordusu Başkomutanlığı tarafından Fransız birliklerinin Hatay'dan nasıl ayrılacaklarına dair elde edilen emir 6.Kor. K.lığı tarafından Türkçeye çevrilerek 12 Temmuzda Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir. Fransız Şark Kıtaları Baş Komutanlığı tarafından hazırlanan emre göre Hatay'ın tahliyesi ile ilgili işlerin Kuzey Suriye Kıtaları Komutanı tarafından idare edilmesi planlanmıştır.⁸⁴⁷

HATAY'DAKİ FRANSIZ BİRLİKLERİNİN TAHLİYE TARİHLERİ VE TAHLİYE YERLERİ		
Tarih	Birlikler	Gideceği Mahal
13.07.1939	17.Senegal Alayının 1.Tabur Karargâhı ile iki Bölüğü	Halep
17.7.1939	Adı geçen Taburun 1.Bölüğü	Halep
20.07.1939	16.Tunus Avcı Alayının 1.Taburunun Karargâhı ile iki Bölüğü	Halep üzerinden Süveyde
23.07.1939	Hoçkis Oto Mitralyöz Takımı	Halep
	16. Tunus Avcı Alayının bir Bölüğü	Halep üzerinden Süveyde
	Jandarma Karakolları	Halep
	Muhtelit Nakliye Bölüğünün Antakya'daki unsurları	Halep

⁸⁴⁵ İDH, K.8, G.039, B.(1-2); İDH, K.8, G.037, B.1.

⁸⁴⁶ İDH, K.8, G.036, B.1.

⁸⁴⁷ İDH, K.8, G.038, B.2.

24.07.1939	Saat 00'dan itibaren Hatay'da hiçbir birlik kalmayacaktır. Halep'ten-Süveydiye'ye trenle yapılacak sevkیات, Güney Suriye Birlikleri Komutanının yazılı talebinden sonra Üs K.1 tarafından düzenlenecektir.
------------	---

Tablo-10: Hatay'daki Fransız Manda yönetimi askerlerinin tahliye tarihleri ve tahliye yerleri.

Yazıda ayrıca, malzemenin tahliyesi, Antakya'daki subay ve erbaş lokantaları, erat yurtları, Antakya kitabevi, Hatay'dan ayrılacak olan birliklere ait talimat konularından bahsedilmiştir. Buna göre tahliyesine daha önce başlanan malzemenin Güney Suriye Birlikleri Komutanının emrindeki bütün araçlarla ve Antakya ve Halep'ten kiralanacak ulaştırma araçlarıyla tahliyesine devam edilecekti. Taşınacak diğer eşyanın dikkate alınarak Reyhaniye ve Halep'ten kiralanacak ulaştırma araçları hizmetleri tarafından sağlanacaktır. Nakledilecek bütün malzeme kurumlara veya Halep hizmetlerine düzgün şekilde teslim edilecektir. Yerli birlikler bütçesine ait malzeme yerli birlik yönetimine teslim edilecekti.⁸⁴⁸

Reyhaniye'deki barakalar düzgün şekilde sökülerek seferberlikte bu malzemedan yararlanmak için istihkâm komutanı tarafından tayin edilecek bir yerde depolanacaktı. Antakya'daki subay ve erbaş lokantalarının malzemesi Güney Suriye Birlikleri Komutanının bölgesinde gerek göreceği lokantalara dağıtılacaktır. Harbiye Nezaretinin erat yurtlarının kurulması ve yönetimiyle ilgili 17 Şubat 1937 tarihli emirlerine göre yurtların eşyaları Kuzey Suriye Birlikleri Komutanının Başkomutanlığa yapacağı teklife göre diğer yurtlara dağıtılacak ve paylaşılacaktır. Antakya bölge Komutanının gözetimi altında Kitap evindeki eserlerin bir listesi düzenlenerek Baş Komutanlığa gönderilecektir. Kitap evinin arşivleri, eserler sandıklara konularak Halep'e gönderilecekti. Bunların dağıtım ve paylaşılmasıyla ilgili emir ayrıca verilecekti. 23 Temmuz'da Hatay'dan hareket edecek müfrezeler, Halep Garnizon bandosunun katılımı ile Sancak'a veda törenini yerine getirecekti. Törenden sonra, Halep'e gidecek olan müfrezelere komiserlik delegeşi Hatay sınırına kadar eşlik edecekti.⁸⁴⁹

Hariciye Vekâleti de Hatay'ın tahliye programıyla ilgili Alb. Collet'in, Türkiye'nin Fevkalâde Murahhasına yapmış olduğu teklifi 17 Temmuz'da Gnkur. Bşk.lığına göndermiştir. Teklifte; 13 Temmuz'da Reyhaniye'den iki bölüğün, 17 Temmuz'da geri kalan kuvvetlerin Reyhaniye'yi tahliye edecekleri, (17 Temmuz'da tahliye esnasında bir Hatay jandarma müfrezesinin resmî uğurlamayı yapması), 20 Temmuz'da Antakya'dan iki bölüğün, 23 Temmuz'da Antakya'daki geri kalan kuvvetlerin tahliye edileceğini, aynı gün sabah saat 07:00'da Antakya kıışlası önünde

⁸⁴⁸ İDH, K.8, G.038, B.2.

⁸⁴⁹ İDH, K.8, G.038, B.(2-3).

bir bölük Türk Askerî Bandosu ile bir bölük Fransız Askerî Bandosunun Türk ve Fransız marşlarını çalacağı, bu esnada Fransız bayrağının kışladan indirilerek yerine Türk bayrağının çekileceği ve törende Gen. Kayo'nun hazır bulunacağı bildirilmiştir. Ayrıca, Hatay'ın ana vatana kavuşmasına ait tören 23 Temmuz'da yapılacağından Fransız bayrağının indirilip yerine Türk bayrağının çekilme töreninin bir gün önce (22 Temmuz 1939) yapılmasının uygun görülerek durumun bu kapsamda Alb. Collet'ye iletilmesi Hatay Fevkalâde Murahhaslığımıza yazıyla bildirilmiştir.⁸⁵⁰ Yukarıda belirtildiği şekilde, çoğu Fransız sömürgelerinden getirilmiş farklı topluluk ve milletlerden oluşan Hatay'daki Fransız manda yönetimi askerlerinin son unsurları da 23 Temmuz 1939 Pazar sabahı saat 11:40'da Türk topraklarını terk etmişlerdir.⁸⁵¹

Hatay'ın 23 Temmuz 1939'da Türkiye'ye katılması büyük törenlerle kutlanmıştır. Antakya'da yapılan törene Ankara'dan T.B.M.M.'ni temsilen reis vekili Şemsettin Günaltay başkanlığında bir heyet katılmıştır. Devir ve teslim için Antakya'da 20.000 Hataylı askerî eğitim yeri olan ve Lâfut olarak adlandırılan kışlanın önünde toplanmış ve ilk önce kışlanın kapısındaki Fransız bayrağı, Fransız bandosunun çaldığı Fransız millî marşı eşliğinde indirilmiş, bayrağı bir Fransız teğmen almıştır. Ardından Türk askerî bandosunun çaldığı Türk bayrağı göndere çekilmiş ve aynı anda büyük bir alkış tufanı kopmuştur.⁸⁵² Tören için Halep'ten gelen Fransız Gen. Monnet, Vali Şükrü Sökmensüer'i tebrik ederken *"Eski bir asker sıfatıyla siz de takdir edersiniz ki bir asker için bayrağın indirilmesini her ne surette olursa olsun selamlamak çok acı bir vazifedir."* demesi üzerine Kur. Alb. Şükrü Kanatlı, Gen. Monnet'e hitaben *"Aziz generalim, bu manzara Türk Fransız ordularının büyük ve sarsılmaz yakınlığını canlandıran yüksek bir tezahür değil midir?"* şeklinde samimi bir ifade kullanmıştır. Sabah 07:17'de başlayan tören saat dokuzda sona ermiş ve kamyonlara bindirilmiş olan Fransız askerleri (Tunus ve Cezayir askerleriyle Alb. Collet'in Çerkez Alayından ibaret olan askerler) Halep istikametinde çekilmişlerdir. Antakya'da öğleden önce yapılan tören İskenderun'da da parlak ve heyecanlı diğer bir törenle tekrarlanmıştır.⁸⁵³

Genelkurmay XI.Şube [Haberalma (İstihbarat Şube)] tarafından, Fransızların Hatay'ın tahliyesini müteakip işgal kuvvetleri olan birliklerinin 31 Temmuz itibariyle yeni konuş

⁸⁵⁰ İDH, K.8, G.040, B.(1-2).

⁸⁵¹ Hatay, 26.07.1939.

⁸⁵² Selim Çelenk bu anı anılarında şöyle anlatmıştır: *"Bayrak göndere çekilince koltuklarında süpürgeler kapıda bekleyen kadınların kışlaya saldırdıkları görüldü. Bunlara engel olmak isteyen Mehmetçiklere de içlerinden biri haykardı: -Bırak oğlum, bizim andımız var. Kışlayı süpürüp temizleyerek size teslim edeceğiz...Bu asil davranış karşısında akan sular durdu. Ve içten gelen heyecanın verdiği şevkle kadınlar içeriye daldılar. Bu sırada kışlanın damına çıkan bir erkek de ezan okuyordu."* Bkz. Çelenk, a.g.e., s. 85.

⁸⁵³ Ankara'dan gelen Matbuat Umum Müdürlüğü ekipleri bu anı filmi almıştır. Fransız bayrağını göğsünde tutan subay bunu görünce Fransızca olarak *"Eyvah mahvolduk"* diye bağırmıştır. Bkz. Konuralp, a.g.e., s.193-194; Selçuk, a.g.e., s. 141.

yerleriyle ilgili Harekât Yarbaşkanlığına gönderdiği istihbarata göre; 1.Tb/17.Senegal Alayı Halep'e, 1.Tb./16. Tunus Alayı Süveydiye'ye, Hoçkis Otomatik Mitralyöz Takımı Halep'e, jandarma kuvvetleri Halep'e ve Muhtelit Nakliye Bölüğü Halep'e nakledilmiştir.⁸⁵⁴ Sömürgelerden gelen askerlerden kurulu bu kuvvetlerin tamamının manda yönetimi altındaki Suriye'nin değişik yerlerine sevk edilmeleri Fransa'nın Suriye'deki kontrolünü devam ettirme niyetinin bir göstergesidir.

Sancak'ın toprak bütünlüğünü üstlenme ve Türkiye-Suriye sınırının saptanmasına dair Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de yapılan muahede ve anlaşma ile aynı yer ve zamanda iki taraf arasında imza ve teati edilen müşterek beyanname, optanlar (Suriye'de arazisi olan Türk vatandaşları) mektubu ve üç protokolün onayı hakkında Hariciye Vekâletince hazırlanarak Basvekâletten Yüksek Meclise sunulan kanun layihası ve gerekçesi 10 Haziran 1937'de hükûmet adına Hariciye Siyasî müsteşarı Numan Menemencioğlu'nun hazır bulunduğu encümende görüşülmüştür. Layiha ve gerekçesi encümen tarafından olduğu gibi kabul edilerek meclise gönderilmiş ve 14 Temmuz 1937'de kanun⁸⁵⁵ olarak kabul edilmiştir.

Fransız delegesi Gen. Huntziger ile 1937 yılı Aralık ayı içinde yapılan görüşmeler de Sancak sınırının arazi üzerinde belirlenmesi ve bunun yerine getirilmesi için zaman tespiti söz konusu olduğu esnada Gnkur. Bşk.lığı tarafından 29 Mayıs 1937 tarihinde üzerine Sancak sınırları çizilerek Milletler Cemiyeti Katipliğine verilen haritanın bir suretinin sağlanması sözlü olarak Hariciye Vekâletinden istenmiştir. Hariciye Vekâleti, Fransız Yüksek Komiserliğinden sağlanan 1/100.000 ölçekli bu haritalardan üç adedinin Milletler Cemiyeti Kâtipliğindeki aslı ile karşılaştırılarak aslına uygunluğu onaylandıktan sonra gönderilmesini Cenevre'deki Milletler Cemiyeti nezdindeki Türkiye'nin Dâimi Delegatesinden istemiştir. Umumî Kâtiplik tarafından onaylanarak gönderilen haritalardan bir nüshası 27 Nisan 1938'de Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir.⁸⁵⁶

Hariciye Vekâleti tarafından Türkiye ile Suriye arasında arazi meselelerini kesin biçimde çözen ve 23 Haziran 1939'da Ankara'da imzalanan anlaşma ile eki olan bir Protokol, iki Lâhika, bir Procés (Prose)-Verbal ve dört mektubu bilgi maksadıyla 7 Temmuz 1939'da Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir. Gönderilen yazı ve ekleri Gnkur. Bşk.lığı tarafından 20 Temmuz'da 1939'da "Hatay Hakkında Türk-Fransız Anlaşması 23 Haziran-1939 ANKARA" kapak yazısıyla Gnkur.

⁸⁵⁴ İDH, K.8, G.045, B.1.

⁸⁵⁵ 14.06.1937 Tarih ve 3265 No.lu "Sancak'ın Mülki Tamamiyetini Tekeffüle, Türkiye-Suriye Hududunun Teminine Dair Muahede ve Anlaşmanın ve Bunlar ile Beraber İmza ve Teati Olunan Beyanname, Mektub ve Protokollerin Tasdiki Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 25.06.1937, No. 3640; **Kanunlar Dergisi**, C. 17, s. 1060-1067.

⁸⁵⁶ İDH, K.8, G.041, B.1.

Matbaasında bastırılarak belge haline getirilmiştir. Anlaşmanın giriş kısmında, “*Türkiye ile Suriye’nin arasındaki sınırı kesin şekilde belirleyerek iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerini her türlü şüphe ve tereddüitten ayrı tutarak bu ilişkileri daha iyi duruma getirecek olan bir arazi anlaşmasının sunduğu faydaya inanarak anlaşmadaki maddeleri kararlaştırdıkları ...*” yazılıdır.⁸⁵⁷

Anlaşmanın 1.maddesinde sınırla ilgili hat belirlenmiştir. Buna göre; Fransa, 30 Mayıs 1926, 22 Haziran 1929 ve 3 Mayıs 1930 tarihli protokollerde tanımlanmış hattın:

- Karasu’nun şimdiki sınırı geçtiği noktadan 230 numaralı taş kadar, arazi üzerinde sınırın belirlenmesi: 19 Mayıs 1939’da Antakya’da imza edilen protokolde belirlenmiş olan hat ile uyusacak şekilde; kararlaştırılmıştır. 17 ve 27 numaralı sınır taşları arasındaki Gonid köyü tamamen Türkiye’ye bırakılacak ve hat 224 numaralı taştan Yenişehir-Antakya yolunu Türkiye arazisinde bırakarak doğruca 230 numaralı sınır taşına ulaşacaktır.

- 419 numaralı sınır taşından Askorane’nin yaklaşık 1.200 metre güney batısındaki noktaya kadar kuzey doğu istikametinde uzanır, buradan, Askorane ve Koca-Kayrak’ın doğusundan geçerek Koca-Kayrak’ın yaklaşık bir kilometre kuzey batısındaki bir noktaya kadar kuzeye doğru uzayacaktır. Bu noktadan itibaren hat, Şato harabesini yaklaşık bir kilometre kuzeyindeki bir noktaya kadar batıya doğru uzayacak ve oradan güney doğuya doğru giderek batıya uzayacak ve oradan güney doğuya doğru giderek <<Şato harabesinin batısında>> 1010 rakımlı tepeye ulaşacaktır. Bundan sonra güney batı istikametinde Başurta kuzeyinde, Karaduran deresine ulaşan derenin yatağını ve en sonunda Karaduran deresini takiben denize ulaşacak; şekilde düzeltilmesini kendi hesabına kabul etmiştir.

Yukarıda adı geçen üç bölgede, 19 Mayıs 1939’da çalışmasını tamamlayan komisyon yeni hattı arazi üzerinde belirlemekle görevlendirilmiştir. Böylelikle belirlenen hattın ötesindeki arazi en son 23 Temmuz 1939’a kadar Fransız Kuvvetleri tarafından tahliye edilecek ve aynı gün Fransız makamlarının elinde kalan yetkilerin devri de tamamlanacaktır.⁸⁵⁸

⁸⁵⁷ Dokümanın Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu imzalı üst yazısında , “ ...bu anlaşmanın 10. Maddesi mucibince yeni bir anlaşmanın akdini mümkün kalmak maksadıyla 30 Mayıs 1926 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk İtilâfi ile mütemmim anlaşmaların meriyeti (yürürlük) 15 Mart 1940 tarihine kadar temdit (uzatma) olunarak otlak ve yaylak haklarına ait ahkâmdan maada, bu senetlerin, ahkâmının (hükümler), 30 Mayıs 1926, 22 Haziran 1929 ve 3 Mayıs 1930 tarihli Protokollerle, iş bu Anlaşmada derpiş olunan tashihi mucibince tespit edilen Türkiye Suriye hududunun heyeti umumiyesi için muteber olacağı... ” yazılıdır. Bkz. İDH, K.8, G.027, B.(1-16a).

⁸⁵⁸ Yine anlaşmanın 6.maddesinde, Fransa Hükümetinin, Fransız Devletine ait bir İskenderun askeri mezarlığının idame edileceği ile muhafaza ve bakımı için bir bekçi atmasını yapmaya hakkı olacağı yazılmıştır. Bkz. İDH, K.8, G.027, B.(5-6).

Suriye-Hatay Sınır Tespit Komisyonu, Gnkur. IV.Ş. Md. Kur. Alb. Hüseyin Hüsnü Arslanoğlu başkanlığında teşkil edilerek mahalli memuriyetlerine hareket etmek üzere oldukları bilgisi M.M.V. tarafından 24 Ekim 1938'de Başvekâlete gönderilmiştir. Komisyon reis ve azalarının harcırah ve diğer masrafları için başlangıç için 3.500 lira verildiği ve paranın döviz olarak çıkarılması için gerekli kararın çıkarılarak ilgililere verilmesi yazıda belirtilmiştir. Maliye Vekâletinin olumlu görüş bildiren tezkeresi üzerine konuyla ilgili sınır tespit komisyonu heyetinin masraflarına karşılık 1938 yılı döviz cetvellerinin resmî daireler harcırahı faslına eklenmesi 12 Kasım 1938 tarih ve 9815 no.lu kararnameyle kabul edilmiştir. Genelkurmay Başkanlığının teklifi üzerine Hatay-Suriye sınırlarını belirlemekte olan Hatay Sınır Tespit Komisyonu Başkanı Kur. Alb. Hüsnü Arslanoğlu ile üyeler Kur. Bnb. Suat Koyaş ve Öyzb. Ali Aroma'ya siyasî pasaport verilmesi 6 Haziran 1939'da İcra Vekilleri Heyeti tarafından 10202 no.lu kararnameyle kabul edilmiştir. Suriye'ye gönderilen heyetin bir süre daha orada kalmasındaki zorunluluk nedeniyle İcra Vekilleri Heyetince kabul edilen 28 Ocak 1939 tarih ve 10333 no.lu kararnameyle M.M.V. namına konulacak tahsisata mahsuben yeniden 3.500 liralık döviz müsaadesi verilmiştir.⁸⁵⁹

Kur. Alb. Hüseyin Hüsnü Arslanoğlu'nun başkanlığı altında görev yapan 48.A. 1.Tb. K. Bnb. Suat ile Harita Yzb. Ali'den kurulu Sınır Tespit Komisyonun başkan ve üyelerine yabancı memleketlerde çalıştıkları süre boyunca 2/9390 sayılı kararnameye göre gündelik verilmesi 17 Şubat 1939'da 10356 no.lu kararnameyle kabul edilmiştir. Hatay-Suriye Sınır Tespit Komisyonu, 17 Şubat 1939 tarih ve 10386 no.lu kararnameyle oluşturularak çalışmalara başlamıştır. Heyet üyeleri arasında bulunan 48.A. 1.Tb. K. Bnb. Suat'ın yerine 6.Kor., 7.Ş.de görevli Öyzb. Celal Örgе (341-40) 31 Mayıs 1939 tarih ve 11126 no.lu kararnameyle tayin edilmiştir. 23 Haziran 1939 tarihli Türkiye-Fransa anlaşma gereğince Türkiye-Suriye sınırını belirlemek üzere hudut bölgesine hareket eden Kur. Alb. Hüsnü Arslanoğlu'nun başkanlığı altında Kur. Yzb. Sıtkı Ulay ve Harita Genel Direktörlüğünden Hrt. Yzb. Lûtfi Özden yabancı ülkelerde şimdiye kadar görev icra ettikleri ve edecekleri süreler için işe başladıkları tarihten itibaren harcırahlarının da 2/9390 sayılı kararnameye ek gereğince yevmiyelerinden verilmesi 5 Ağustos 1939 tarih ve 11712 no.lu kararnameyle kabul edilmiştir.⁸⁶⁰

23 Haziran 1939 tarihli Hatay hakkında Türk-Fransız Anlaşmasının 1.maddesinde ismi geçen ve 19 Mayıs 1939'da görevini tamamlayan Hatay-Suriye Tahdidi Hudut Komisyonun (Sınır Tespit

⁸⁵⁹ BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.119, S.7, T.28.01.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.93, S.10, T.12.11.1938; BCA, F.30-18-1-2, K.87, G. 49, S.14, 31.05.1939.

⁸⁶⁰ BCA, F.30-18-1-2, K.86, G.12, S.20, T.17.02.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.85, G.112, S.16, T.06.01.1939; BCA, F.30-18-1-2, K.88, G.78, S.17, T.05.08.1939.

Komisyonu) hazırladığı son protokolde sınır aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.⁸⁶¹

- 03 Temmuz 1938 tarihli Türk ve Fransız Genelkurmay anlaşmalarının 14.maddesi⁸⁶² ile görevlendirilen karma tahdidi sınır tespit komisyonu Hatay Suriye Hududunu Sancak Statüsünün 4.maddesinde⁸⁶³ zikredilen (sözünü etmek) 1:100.000 ölçekli haritaya göre 1 Kasım 1938 den bugünkü toplantıya kadar Meydanı Ekbez istasyonunun bir kilometre kadar kuzey batısındaki Türkiye-Suriye sınırının 312.Taşından Akdeniz’de Güvercin kayasının 300 metre güney doğusundaki noktaya kadar taşladığını beyan eder.

- Sınır hattı boyunca 1: 448 sıra sayısını takip eden taşlardan başka; Karasu çayı üzerindeki bir köprüye 2A, ve bir adaya 2B, 170.taştan sonra da 170A, 170B, 170C, 170D, 170E,170F adlı taşları diktiğini, Kırıkhan-Halep şosesi üzerinde Hamam köyünün hemen batısında 92., 93. ve bu köyün içinde 97 ve 98. taşlarla Halep-Antakya şosesi üzerinde Kasrülbenat-Andelfi arasında, 175., 176., 177., 178., 179., 180., 181. taşların aynı rakamlarla çift olarak karşılıklı konulduğunu; Bu suretle 467 sınır taşının yerlerine dikildiğini belirtir.⁸⁶⁴

- Karasu çayı ile Afrin ve Asi nehirlerinin bağlı haritada gösterilen sınırı oluşturan kısımlarında bu çay ve nehirlerin talveği sınır olarak kabul edilmiş ve sınır boyunca bu sulardan her iki taraf halkının her şekilde ve aynı hakla yararlanması esas alınmıştır.

- Kırıkhan-Halep ve Antakya-Halep şoseleri üzerinde karşılıklı olarak konan ve aynı rakamla taşları taşıyan yol kısımları bitaraf sayılmıştır.

İşbu protokol bağlı krokilerle sekiz nüsha olarak her iki komisyon tarafından (her heyete dörder nüsha) 19 Mayıs 1939’da imza edilmiştir. [Antakya 19.05.1939 (Türk Heyeti Reisi Alb. Hüsnü Aslanoğlu, Türk Heyeti Azası Yzb. Celal Örgen, Türk Heyeti Azası Hrt Yzb. Ali Aroma)]

⁸⁶¹ Protokole göre, Hatay-Suriye sınırı eski Sancak sınırlarına göre 6 km. daha doğuya doğru genişlemiştir. Yeni sınıra göre Babilhava’ya kadar olan yerler Hatay’a dahil edilirken Kesep Suriye sınırları içinde kalmıştır. Bkz. Tekin **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, s. 413; İDH, K.8, G.027, B.(16-16a).

⁸⁶² Article 14- Une commission mixte turco-française procédera a l'arbornement des limites du Sandjak, telles qu'elles sont definies a l'article 4 du statut. La commission d'arbornement devra commencer les travaux au plus tard 3 mois apres l'entree en vigeur du present accord et devra achever sa tache sur le terrain dans le delai d'un an. Les frais de la dite comission seront a parte egales a la charge de la Turquie et de la Puissance Mandataire. (Mad.14: Türk-Fransız ortak komisyonu, statünün 4.mad.de tanımlandığı gibi Sancak sınırlarının belirlenmesine devam edecektir. Sınırı belirleme komisyonu, bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden en geç üç ay sonra çalışmaya başlayacak ve saha çalışmasını bir yıl içinde tamamlayacaktır. Söz konusu komisyonun masrafları Türkiye ve Mandater güç tarafından eşit olarak karşılanacaktır.) Bkz. **BCA**, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (7), T.03.07.1939.

⁸⁶³ Article 4-Les limites du Sandjaksent les limites actuelles, telles qu'elles sont définies dans l'aannexe au Rapport du Comité. (Mad.4: Sancak’ın sınırları, Komite raporunun ekinde gösterildiği üzere, bugünkü sınırlardır.) Bkz. **BCA**, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (14), T.18.08.1939.

⁸⁶⁴ İDH, K.8, G.028, B. (1-3).

Maksadı ve ana esasları yukarıda açıklanan 23 Haziran 1939 tarihli anlaşmanın 1.maddesinde ifade edilen üç bölgede yeni hattı arazi üzerinde belirlemek için 19 Mayıs 1939'da görevini tamamlamış olan Hatay-Suriye Sınır Tespit Komisyonu çalışmalarına yeniden başlamıştır.⁸⁶⁵ Çalışmalar sırasında Hatay sınırında meydana gelen olay nedeniyle Fransız heyeti reisi Yb. Malaro ile Türk tarafının sınır tespit başkanının anlaşamadığını Kayseri'deki Kolordu Komutanı Korg. Muzaffer Ergüder, 16 Ağustos 1939'da Edirne'de incelemelerde bulunan Gnkur. Bşk.mına ve II.Or. Mf.liğine şifre ile bildirmiştir. Şifrede Fransız heyetinin, sınır içinde bulunan Fransız bölüğünün yerine sembolik bir anlamı olması için 10:20 erlik bir unsur bırakmayı istediği, talebin tarafımızdan reddedilerek bölüğün tamamen geri çekilmesi istendiği ancak Fransızların yanıltıcı ve oyalayıcı sözlerle tartışmaları sürdükleri yazılmıştır. Ayrıca, 16 Ağustos 1939'da iki tarafın yeni bir görüşmede bulunacakları, bunda da aynı durum devam ederse ve uygun görülürse Fransız Bölüğünün geri çekilmesi için son bir süre verileceği ve bu sürenin bitiminde gerekirse çarpışmayla zorla geri atılacağı ifade edilmiştir.⁸⁶⁶

Aynı gün Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz aldığı şifre hakkında kendisi de manevra sahasında bulunan Başvekil Celal Bayar'a bilgi vermiştir. Bu bilgi üzerine, Hariciye Vekâletine, Hatay sınır meselesinde Türk ve Fransız taraflarının sınır tespit komisyon reisleri anlaşamadıklarında bunu bir zabıtla tespit ederek herhangi bir hadiseye meydan vermeden olayın Hükûmetlere intikalinin sağlanmasını isteyen Başvekil imzalı yazı Hariciye Vekâletine gönderilmiştir.⁸⁶⁷ Konuyla ilgili olarak aynı tarihte Başvekâletten Gnkur Bşk.lığına gönderilen yazıda da uygulanması istenen hareket tarzı belirtilmiştir. Buna göre; iki tahdidi hudut komisyon reisi tarafından anlaşılamayan noktaların bir tutanakla belirlenerek Hükûmetlerine bildirilmesinin Hariciye Vekâletine söylendiği, bu nedenle kolordu komutanının şifresine göre mesele yerinde herhangi bir olay olmaması için ilgililere emir verilmesi istenmiştir.⁸⁶⁸ Böylece sınır komisyonu bu esaslar dahilinde çalışmalarını sürdürmüştür.

Sancak meselesinin ortaya çıktığı 1936 yılından Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı 1939 yılına kadar, Türkiye, sorunun çözümü için yürüttüğü barışçı diplomasiye paralel şekilde ağırlıklı olarak güney sınırlarında askerî tedbirler almış ve ordusunu olası bir harp için hazır hale getirerek gerektiğinde meselenin çözümünde onun caydırıcı gücünden faydalanmıştır. Ancak aynı dönem içinde Tunceli bölgesinde Fransız parmağı olan isyanın patlak vermesi ordunun

⁸⁶⁵ Çelenk, **a.g.e.**, s.120; **BCA**, 30-10-00, K.56, G.343, S.8, T.18.08.1939. (EK-22);

⁸⁶⁶ **BCA**, F.30-1-0-0, K.56, G.343, S.8 (3), T.18.08.1939.

⁸⁶⁷ **BCA**, F.30-1-0-0, K.56, G.343, S.8 (2), T.18.08.1939.

⁸⁶⁸ **BCA**, F.30-1-0-0, K.56, G.343, S.8 (3), T.18.08.1939.

buna da tedbir almasını gerektirmiş ve bir kısım birliklerini bu isyanı bastırmak için görevlendirmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle başlangıçta sınırdan gelebilecek tecavüz ve baskınlar karşı koymak durumun çıkmaz bir hale geldiğinde ise gerektiğinde bölgeye müdahale edecek yeni birlikler kurulmuş mevcut olanları da kadro ve malzeme yönünden yüksek hareket kabiliyetine çıkarılmışlardır.

Atatürk'ün 1937'de Ulukışla'ya, 1938'de Adana-Mersin'e askeri birlikleri denetleme amacıyla gerçekleştirdiği ziyaretler ile Türk Ordusunun güneydeki sınır bölgelerine yakın yerlerde yaptığı askerî yığınaklanma meselenin çözümü için gerektiğinde askeri harekâta başvurulacağıının emareleridir. Yeni birliklerin kurulmasına paralel olarak Sancak'ta Türklere karşı yapılan baskı, şiddet ve öldürme eylemlerine karşı kullanılmak üzere T birliği olarak adlandırılan özel bir birlik de teşkil edilmiştir. Genelkurmay'ın planına göre gerektiğinde sınırlı bir bölgede taarruz harekât için bir teşkilatlanmaya yapılmıştı. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Genelkurmaylar Anlaşması ve buna bağlı askerî protokol bir harp olasılığını ortadan kaldırması ve meselenin çözümü açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşma gereği tansiyon düşmüş bölgede seçimlerin yapılması ile barış ve güvenliğin sağlanmasına katkı sağlayacak Takviyeli bir Alay'ın bölgeye sokulması için teşkilatlanma ve harekât planı yapılmıştır.

Alayın Hatay'a girmesi ve Hatay Devleti'nin kurulması sürecinde güvenliği yine Türkiye tarafından sağlanmış, sınırlar belirlendikten sonra hem burada Hatay Zabıta Kuvvetleri teşkili edilmiş hem de güney sınırındaki birlikler yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu süre zarfında birlikler özellikle silah ve mühimmat yönünden takviye edilirken bu maksatla kararnamele yürürlüğe konmuştur. Hatay meselesinin çözümü Türkiye-İngiltere-Fransa arasında, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de ortaya çıkacak bir oldu bittiyle mevcut statükonun bozulmasına engel olmak amacıyla yapılmaya çalışılan Üç Taraflı Yardım Antlaşmasına da zemin hazırlamıştır.

3.BÖLÜM

II.DÜNYA HARBİ'NDE TÜRK ORDUSUNUN YAPILANMASI

3.1. DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

Türkiye, Atatürk'ün uzak görüşlülüğüyle II.Dünya Harbi öncesinde dünyadaki ve özellikle Avrupa'daki gelişmeleri çok yakından takip etmiştir. Bu maksatla yeni kurulan bir devlet olarak yurt içinde devrimleri uygulayıp iç istikrarını kuvvetlendirirken aynı zamanda Balkanlarda ve Ortadoğu'da barışı sağlamaya yönelik iş birliği arayışlarına dair çalışmaları hayata geçirmiştir. Dış politikada Milletler Cemiyeti'ne üye olarak uluslararası ortamdaki yerini almıştır. Trakya sınırlarının emniyetini 9 Şubat 1934'te Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya ile imzaladığı Balkan Paktı, Doğu ve Güneydoğu sınırlarının emniyetini ise 8 Temmuz 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktını kurarak almıştır. Dünyanın aynı zamanda yeni bir dünya harbinin eşiğine geldiği bu dönemde Türkiye uluslararası ortamdaki gelişmeleri dikkate alarak ülke sınırlarının güvenliğine yönelik gerekli tedbirleri almaya başlamış ve harp süresince almaya da devam etmiştir.

Türkiye, Lozan Antlaşması'ndan sonra kapitülasyonlar ve diğer imtiyazların zorladığı ekonomik sınırlamalardan kurtulmak maksadıyla beş yıllık bir süreye yayılan bir geçiş dönemine yönelik esasları uygulamaya koyması ekonomi alanında köklü düzenlemeler yapmaya imkân vermemiştir. Buna ilaveten 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan dünya ekonomik bunalımı da dünyadaki diğer devletler gibi Türkiye'yi de olumsuz etkilemiş devlet bunun sıkıntılarını tarım ve sanayide çok fazla hissetmiştir.⁸⁶⁹ Bu ekonomik sıkıntılardan Türk Ordusu da etkilendiğinden ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yaptığı üç ikmal planı tam olarak gerçekleştirilememiştir.

Siyasi karışıklık nedeniyle uluslararası ortamın hızla II.Dünya Harbi'ne doğru yaklaştığı yıllarda ülkedeki harp ekonomisi hazırlıkları eksiktir. 1909 yılından beri sürekli harp eden yorgun ve bezgin yeni kurulan bu devletin yöneticileri de sürekli bir askerî hava yaratmaktan kaçınmışlardır. Harp öncesinde harp ekonomisini ele alan bir merkez ve yayın mevcut olmadığından harp ekonomisi planları da sonuca ulaşamamıştır. Ekonominin harp koşullarına

⁸⁶⁹ Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s. 12; Nevin Coşar, **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.33.

uyumuna yönelik bir kanun ancak 26 Ocak 1940'ta "Millî Korunma Kanunu" ismiyle kabul edilmiştir.⁸⁷⁰

Türkiye II.Dünya Harbi öncesinde Avrupa'da ortaya çıkan buhranlar karşısında Lozan'dan beri takip ettiği tarafsızlık siyasetinden ayrılmamış ve bu anlaşmazlıklarda hiçbir tarafı tutmamıştır. Avrupa'daki gelişmeleri endişe ile izlerken İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırarak işgal etmesi Türkiye'yi o ana kadar izlediği dış siyasetinde değişikliğe gitmeye zorlamıştır. Balkanlarda ortaya çıkan bu gelişme Ankara ile İngiltere arasında güvenlik görüşmelerinin başlanmasına neden olmuştur. Fransa ve İngiltere Balkanlardaki bu gelişmeler nedeniyle 13 Nisan 1939 tarihinde herhangi bir saldırıya karşı Romanya ve Yunanistan'a güvenliklerinin sağlanacağı garantisini açıklamış ayrıca Türkiye'ye de bu garantinin verilebileceğini bildirmişlerdir. Türkiye, İngiltere tarafından yapılan, İtalya ve Almanya'nın tepki gösterdiği öneriyi kabul ederek bu ülkeyle görüşmelere başlamıştır. Türkiye, İngiltere'nin tek taraflı garantisi yerine karşılıklı yardım antlaşmasına yönelik bir iş birliğinden yana olduğundan bu maksatla görüşmeler yürütmüştür. Türk hükûmeti, iyi niyetli bir girişim içinde olduğunu göstermek için de Sovyetleri bu görüşmeler hakkında bilgilendirmiştir. Fransa ve İngiltere ile görüşmeler sürerken 28 Nisan 1939'da Türkiye'ye gelen Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin'e de iki ülke arasında karşılıklı yardım anlaşması teklifi yapmıştır. Bu teklif olumlu olarak sonuçlanmasa da iki ülke görüşmelerin artarak sürdürülmesi konusunda anlaşmışlardır.⁸⁷¹

Özellikle Avrupa'daki konjonktürü sürekli takip eden Türkiye patlak verecek yeni bir Dünya Harbinden emin olduğundan 1934 yılından itibaren Türk Ordusunun yarısından fazlasını Doğu Trakya'da konuşlandırmış, olası bir düşman taarruzunu engelleyebilmesi için bu kuvvetlerin düşmana sınırdan itibaren karşı koyarak savunma harekâtı icra edeceği Çakmak Hattını inşa etmiştir. Ayrıca Türk Ordusunun ihtiyacı olan silah ile araç, gereç ve teçhizat gibi donatımın İngiltere ve Fransa'dan karşılamayı planlamıştır. Harbin ilk 10 ayındaki gelişmeler yeni durumlara ve alınması gereken kararların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun neticesinde Genelkurmay Başkanlığı, Millî Müdafaa Vekâletine ordunun Trakya'yı savunurken karşılaşılabilecek güçlükleri ve özellikle de nakliye gemisi eksikliklerini dile getiren bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu arada üçlü ittifak antlaşması gereği İngiltere ve Fransa'nın söz verdikleri silah ve donatımı göndermemeleri ve Almanya'nın Polonya'yı işgali Türkiye'nin

⁸⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam C.II**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1976; s. 71, 131, 199, 206; Deringil, **a.g.e.**, s. 21.

⁸⁷¹Kamuran Gürün; **Türkiye Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 187; Sir Hugh Knatchbull-Huggessen'in Hatıraları, **Vatan**, 22.05.1949; Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, s. 679.

ittifak devletlerin askerî durumu hakkında olumsuz düşüncelere ve yeni bir değerlendirme yapmasına neden olmuştur.⁸⁷²

II.Dünya Harbi öncesine denk gelen ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de katıldığı 23 Nisan 1939'da yapılan hükûmet toplantısında Türk dış politikasında takip edilecek dış politikayla ilgili Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak; *“Tehlikenin İtalya'dan geldiğini, İngiltere'nin tabii müttefikimiz olduğunu, bir harp vukuunda Mihverin, Batıların gücü karşısında, uzun vadede dayanamayacağını”* belirterek *“Türk Ordusunun katılacağı harekâtın Boğazlar ve adalar Bölgelerine münhasır kalması, ordunun muhtaç bulunduğu askerî teçhizatın tamamlanması ve memlekete iktisadi yardım sağlanması şartlarıyla Türkiye'nin Batılı emniyet sistemine katılmasının muvafık olacağını”* söylemiştir.⁸⁷³

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de harp sonrasındaki açıklamalarında Türk dış politikasında takip edilen prensibi *“Nazilerin ve özellikle faşistlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını fırsat bekleyen hırslı bir istilâ heveslisi görüyordum. Habeşistan seferinin başında ciddi endişe geçirmiştik. Naziler Balkanlara hemen hemen hâkim olma yolunda idiler. Bizim selametimiz, Garpla beraber olmakta idi. Bu temel kanaat üzerine olayları ve ilişkileri geliştirecektik...”* olarak ifade etmiştir.⁸⁷⁴

Müttefik ve Mihver Devletleri II.Dünya Harbi süresince jeo-stratejik öneminden dolayı kendi saflarında harbe katılması için Türkiye'ye çok büyük baskı yapmış ve buna yönelik çaba sarf etmişlerdir. Her iki blokla da iyi ilişkileri olan Türkiye harp süresince harbin dışında kalmayı ve ancak bir saldırı durumunda tüm gücüyle kendisini savunmayı esas alan bir dış politika takip ederek toprak bütünlüğünü muhafaza etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte Türkiye, harbin hemen öncesinden başlayarak harp esnasında da güvenliğini sağlamlaştırmaya yönelik her iki blokla da diplomatik ilişkiler kurarak antlaşmalar yapmış ve bir anlamda denge siyaseti yürütmüştür. II.Dünya Harbi başladığında Türk dış politikasının temel esası patlak verecek bir harbin içinde hangi tarafta olursa olsun yer almamak ancak buna mecbur kalırsa da mümkün olduğu kadar geç harbe katılmak olarak şekillenmiştir. Bu genel dış politika doğrultusunda özellikle Sovyetler Birliği ile dostluk ve iyi ilişkilerin muhafazası yoluna gidilirken, 19 Ekim 1939'da Fransa ve İngiltere ile “Üç Taraflı Yardım Antlaşması”nı imzalamıştır.

⁸⁷² William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çev. Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 76-77.

⁸⁷³ Rıfıkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Basın, Yayın Yüksekokulu Yayın No: 2, Ankara, 1983, s. 37.

⁸⁷⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s. 107.

1939 Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması bir anlamda Türkiye'nin II.Dünya Harbi'ndeki gelişmelerin kendi çıkar ve inançlarına göre uygun bulduğu bir blok içinde yardımlaşma mükellefiyetlerini açık olarak ortaya koymuştur. Ancak bu antlaşmanın gerçekleşmesi kolay olmamıştır. Çünkü Türk Hükûmeti bir taraftan barış yanlısı tutumunu sergilerken diğer taraftan Almanya ile geniş ticaretini korumak istemiştir. Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi, İtalya'nın da Nisan ayında Arnavutluk istilasıyla bir anlamda Balkanlarda daha sonraki ilerleyişi için bir köprü başı kurması, Türkiye'nin Sovyetler Birliği olan ilişkileriyle uyuşacak şekilde batılılarla bir ittifak eğilimi göstermesine neden olmuştur. Hatay meselesi esnasında 1938 Eylül'ünde Fransa ile başlayan görüşmelerde Türkiye, meselin çözümü için yapılacak antlaşmaya Fransa'nın yanı sıra İngiltere'nin de katılmasını ve bu arada Hatay uyumsuzluğunun sona erdirilmesini istiyordu.

Türk Hükûmeti Sovyet Hükûmetine, Batılılarla yaptığı görüşmelerin Sovyetlerin aleyhine olmadığına dair bilgi vererek öngörülen anlaşma konusunda Sovyetler Birliğinin bir anlamda onayını almaya çalışmıştır. I.Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusunun Filistin bölgesinde subay olarak görev yapan ve Nisan ayının sonlarına doğru Almanya'nın yeni Büyükelçisi olarak Türkiye'ye gelen Von Papen Türkiye'nin Batılılar saflarında yer almasını önlemeğe çalışırken gene aynı zamana rastlayan günlerde Türk Hükûmetiyle görüşmeler yapmak için Ankara'ya gelen Sovyet Dışişleri Bakanı yardımcısı Potemkin de Türkiye'yi Almanya'dan uzak tutmak ve Sovyetlere yakınlıktırarak görevlendirilmişti. Türkiye'ye karşı farklı çıkar çatışmalarının ve baskıların olduğu bir ortamda 15 Nisan 1939'da başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs'ta Ankara'da bir çeşit ön anlaşma olan Müşterek Beyanname'nin (Déclaration Commune) imzalanmasıyla son bulmuştu.

Türkiye ile İngiltere arasında müşterek beyannamenin imzalanması nedeniyle Başbakan Refik Saydan Türkiye'nin bütün kuvveti ile barış cephesine katıldığını, karşılıklı yardım ve destek için anlaşıklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Memleketimizi, yarının tehlikeli hadisatından mümkün merteye uzak bulundurmak ve Avrupa'da ve bütün dünyada baş gösteren ihtilaflar önünde sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü (görünme) olan bitarafılığı muhafaza etmek Cumhuriyet hükûmeti için kendisini ciddi bir emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır...Gördüğünüz veçhile Türkiye-İngiltere münasebatında (ilişki) bir temel taşı ve aynı zamanda mühim bir merhale(aşama) olan bu anlaşmayı, iki hükümet arasında eyleyim (şimdiye kadar) müzakereleri cereyan eden katı ve devamlı taahhütler takip edecektir. Ve bütün bu karşılıklı anlaşmaların hedefi: Sulh ve Emniyet.”⁸⁷⁵

⁸⁷⁵ Konuyla ilgili milletvekillerinin (Saffet Arıkan-Erzincan, B. Fethi Okyar-Bolu, Kazım Özalp-Balıkesir) mecliste yaptıkları konuşmalarda; Yurda yönelecek herhangi bir tecavüze karşı tamamen hazır olduğu, hiçbir tecavüz maksadı taşımayan anlaşmayı beğenmeyecek hükümetler olursa onların iyi niyetlerinden şüphe edileceği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'den “...bir karşı toprak değil, haklarının bir zerresini almak isteyenlere karşı...” Türk ulusu ve kahraman ordusunun dimdik duracağı ve kötü gözle bakanları geri çevireceği ve bunun İstiklâl Harbi'nde ispat edildiği vurgulanmıştır. Bkz. **Akşam**, 13.05.1939

Fransa ile Hatay sorunu kesin şekilde çözümü için yapılan görüşmeler tamamlanmadığından Türk-Fransız Müşterek Beyannamesi'nin yayımlanması da gecikmiştir. Türk-İngiliz beyannamesinin aynı hükümleri taşıyan Türk-Fransız Müşterek Beyannamesi ancak 23 Haziran 1939'da Hatay Antlaşmasının Ankara'da yapıldığı gün, Paris'te Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz Fransa ile Dışişleri Bakanı M. Bonet tarafından imzalanarak açıklanmıştır.⁸⁷⁶

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Türkiye-Fransa Müşterek Beyannamesinin imzalanmasından sonra bunların imzalanmalarına neden olan gerçek sebebini “...*Nihayet hiçbir gıda maddesi ve hiçbir madde-i iptidaiyesi olmayan ne madenleri ve ne de zengin toprakları bulunmayan Arnavutluk'un işgali bitarafılık politikamızı terk ederek sulh cephesi tarafını takviye etmek kararını verdirdi. O zaman İngilizler ile malum beyannameyi ilân ettik. Hatay meselesinin hallinden sonra Fransa ile Türkiye arasında hiçbir mesele kalmadığı için İngilizlerle yapmış olduğumuz beyanname aynen Fransızlarla da imza ve teati edilerek...*” sözleriyle açıklamıştı.⁸⁷⁷

Yapılacak kesin antlaşmaya (Üç Taraflı Yardım Antlaşması) değin, yalnız Akdeniz Bölgesinde bir saldırı (İtalyan saldırısı) karşısında karşılıklı yardım öngören, Balkanların güvenliği için şimdilik danışma içinde bulduklarını açıklayan ortak demeç, Almanya ve İtalya tarafından olumsuz olarak görülürken Sovyetler tarafından ölçülü bir iyimserlikle karşılanmıştı. Bu arada Sovyetler ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939'da bir dostluk antlaşması imzalamasına rağmen Türk Hükûmeti, imzalanmaya hazır hale gelmiş bulunan Üçlü İttifak (Türk-İngiliz-Fransız) anlaşması ile doğrudan ilgili olmamakla beraber onun esaslarına ters düşmeyen ayrı bir Türk-Sovyet İttifakı'nın yapılması umudunu da taşıyan bir antlaşma taslağı hazırlamıştı. Bu arada Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması nedeniyle 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa Almanya'ya harp ilan etmiş ve böylece II.Dünya Harbi Başlamıştı. Bu gelişmeler olurken 26 Eylül 1939'da Moskova'da başlayan Saraçoğlu-Molotov görüşmelerine Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un beklenmedik bir zamanda ve ani olarak Moskova'ya gelmesi nedeniyle ara verilmişti. 27-28 Eylül'de yapılan Molotov-Ribbentrop görüşmeleri Türk Sovyet ilişkilerini çıkmaza sokacak olan bir Sovyet-Alman Dostluk Antlaşması imzalanması ile sonuçlanmıştı. Stalin'in bizzat katıldığı 1 Ekim'deki toplantıda Sovyet tarafı Üçlü İttifak Antlaşma tasarısının değiştirilmesi ve Montrö Boğazlar Statüsünde sözleşmeye aykırı olan talepler öne sürmüştür. Sovyetlerin bu yaklaşımını 16 Ekim tarihinde yapılan son toplantıda da

⁸⁷⁶ Türkiye'nin endişelerini daha net olarak ortaya koyan bu ortak bildiri ile Türk dış politikası yeni bir döneme girmiş ve tarafsızlık yerine ittifaklar politikasına yönelmiştir. Böylece Akdeniz'de barışı bozacak herhangi bir girişime karşı Türk-İngiliz kuvvetleri ortak hareket edeceklerdi. Bkz. Soysal, a.g.e., s. 591-593.

⁸⁷⁷ **Cumhuriyet**, 09.07.1939

sürdürünce görüşmeler kesilmiş, Başbakan Refik Saydam 19 Ekim 1939'da Ankara'da Üçlü İttifak Antlaşması'nı İngiltere ve Fransa Büyükelçileriyle imzalamıştır.⁸⁷⁸

Türk devlet adamları, Harbin Balkanlara ve Akdeniz'e sıçramasını önlemeye yönelik yapılan bu antlaşma ile bir emniyet bölgesi oluşturulduğunu ve bu bölgeye karşı yönecek bir tecavüz olmadıkça Türkiye'nin harbe girmeyeceğini ilan etmişlerdi. Bu emniyet bölgesi Balkanlarda Romanya ve Yunanistan'ı, Akdeniz'de bir İtalyan taarruzu sınırları içine alıyordu Yine Türkiye bu dönemde dış politikada konumunu "Harp Dışı" terimi ile ifade ediyordu.⁸⁷⁹

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, II.Dünya Harbi başladığı yıllarda Yüksek Müdafaa Meclisinde Türkiye'nin bir baskına uğramaması için yapılması gerekenler ve ihtiyaçlar konusunda uyarılarda bulunmuştur. Öncelikle, harp tehlikesine açık olan sınır bölgelerindeki birlikler barıştan itibaren sefer mevcuduna yakın bir seviyeye çıkarılmalıydı. Ordu için gerekli olan araç ve gereçler halktan satın alınarak birliklere verilmeliydi. Sınır bölgelerinde birliklerin gerekirse çadırlı ordugâhlarda iskân edilmeleri ve gerekli olan birliklerin mevcut konuş yerleri değiştirilmeliydi. Bunun için düşman zırhlı araçlarına karşı engeller ve tahkimat yapılmalıydı. Tüm yurdun pasif korunma, hava haber verme, kıyı ve demiryolu muhafız teşkilleri ile kömür havzalarında koruma tedbirleri alınmalıydı. Kömür, akaryakıt, gıda maddeleri stoklarının hazırlanmasına başlanmalıydı. Barış yıllarında sınırlı ödenek nedeniyle sağlanamayan yeni kurulacak sefer birlikleri dahil ordunun her cins silah, araç, gereç ve diğer malzemelerini yurt içinden sağlanmalıydı. Bunlardan sağlanamayanları gerekirse harp dışı ülkelerden karşılamak imkânları araştırılmalıydı. Personel seferberliği üzerinde titiz bir şekilde durulmalıydı. Bu toplantıda alınan ilk acil önlem olarak Batı Cephesi'nin önem kazanması nedeniyle ilk iş olarak Kırklareli, Edirne Hattında bir daime tahkimatının⁸⁸⁰ kurulması bu maksatla gerekli ödeneğin Millî Müdafaa emrine verilmesi kararlaştırılmış ve gerekli teşkilatın kurulması konusunda Genelkurmay'a yetki verilerek ödenek ayrılmıştır.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ Antlaşmayı, İngiltere Büyükelçisi Hughe Montgomery Knatchbull-Hugessen ve Fransa Büyükelçisi René Massigli imzalamıştır. Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s. 593-594; Suat Bilge, **Güç Komşuluk (Türkiye – Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 134-148.

⁸⁷⁹ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968, s. 196.

⁸⁸⁰ Trakya'daki tahkimat hattının "Çakmak Hattı" olarak isimlendirilmesine Milli Müdafaa Vekilliğinin 23.09.1939 tarih ve 2620/3060 sayılı tezkeresi ile yaptığı teklif üzerine 18.10.1939 Tarih ve 12191 No.lu Kararname ile karar verilmiştir. Trakya sınır bölgesinde yapılacak Çakmak Hattı tahkimatı için gerekli hazırlıklar kapsamında Genelkurmay başkanlığı 7.301.742 liraya ihtiyaç olduğunu 26 Şubat 1940'ta bildirmiştir. Karadeniz kıyısındaki İğneada'dan başlayan bu savunma hattı, Mahya Dağı-Demirköy-Kırklareli-Edirne uzanımında devam edip Meriç'te son bulan bu hat, Bulgaristan ve Meriç Vadisinden Edirne'ye müteakiben de İstanbul'a gelen ilerleme mihverine engel oluyordu. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.88, G.97, S.6, T.03.10.1939; **BCA**, F.30-18-1-2, K.90, G.23, S.2, T.09.03.1940; **Türk Subaylarının II.Dünya Harbi Hatıraları**, s. 51.

⁸⁸¹ Salih Polatkan, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık Koll. Şt., 1981, s. 104-115.

Doğudaki Müttefik Orduları Başkomutanları arasında Beyrut'ta askerî görüşmeler yapmak üzere Mayıs ayında bir konferans düzenlenmiştir. Bu görüşmeler için Gnkur. Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak'ın başkanlığında Kur. Alb. Fasih Kayabalı, Yb. Arif Olgaç ve Kur. Yzb. Emin Dırvana'dan oluşan heyet görevlendirilmiş ve 18–24 Mayıs günlerinde Beyrut'ta bulunmuştur. Müttefik Orduları Başkomutanları General Weygand ve General Wavel daha önce görüşmelerde bulunmak üzere iki defa Türkiye'ye gelerek Gnkur Bşk.la görüşmüşlerdi. Mrşl. Fevzi Çakmak'ın Beyrut'a gitmesi aynı zamanda bu ziyaretleri iade anlamını da taşıyordu. Bu görüşmelerin hemen akabinde Orgeneral Asım Gündüz Hayfa'da yapılacak diğer askerî görüşmelere katılmak için Suriye'ye hareket etmiştir.⁸⁸²

1940 yılının Nisan ayı başında Norveç daha sonra da Danimarka Almanlar tarafından işgal edilmiş ve bu istila batıya doğru yayılmaya başlamıştı. Bu gelişmeler olurken, Türkiye birçok kere vaat edilen ve teslim edilmeyen hem askerî donatım ve teçhizat yetersizliği hem de mütecavizin olası saldırısına karşı kendisini savunma için hazır olmadığı kaygısını taşıyordu. Çünkü daha bir ay bile geçmeden Alman Orduları, Belçika, Hollanda ve Fransa'ya girmişlerdi. Batıda Alman taarruzu ve bunun sonucunda batı savunmasının yok edilmesi ve 10 Haziran 1940'ta İtalya'nın Fransızlara harp ilan ederek harbe dahil olması nedeniyle Müttefik hükümetleri Üçlü ittifak Antlaşması gereği Türkiye'nin askerî yükümlülüklerini yerine getirmesini istemişlerdir. Ancak Türkiye, 12 Haziran 1940 günü verdiği cevapta antlaşmanın 2 no.lu protokolüne⁸⁸³ dayanarak ve ülkenin hazırlıksız durumu nedeniyle ihtilaf dışında kalma kararı vermiştir. Zaten 27 Mayıs-4 Haziran 1940 tarihlerinde Hayfa'da yapılan Müttefik Genelkurmaylar görüşmelerinde müttefik heyetleri başkanları konferansa katılan Gnkur. II. Bşk. Org. Asım Gündüz'e⁸⁸⁴ bizzat kendilerinin silah yetersizliği yüzünden Türkiye'ye yardım programını, İtalya'nın tarafsız kalacağı varsayımına dayanarak değerlendirebileceklerini söylemişlerdir. Bu nedenle Türkiye harp dışı duruma girerek, olayların gelişmesini ve geleceği korumak kararını almıştı.⁸⁸⁵

⁸⁸² Bu heyette görevlendirilen Alb Fasih Kayabalı ve Yzb. Emin Dırvana başka görüşmeler için Beyrut'ta olduklarından heyete buradan katılmışlardır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.91, G.49, S.17, T.27.05.1940; **Ulus**, 19.05.1940, **Vakit**, 19.05.1940; **Cumhuriyet**, 22, 25.5.1940.

⁸⁸³ 2 No.lu Protokolde; “*Antlaşma gereğince Türkiye tarafından alınmış taahhütler, bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile silahlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesini gerektirecek veya sonuçlandırarak bir harekete onu zorlamayacaktır.*” yazmaktadır. Bu husus Türk dış politikasında esneklik sağlamıştır. Yine antlaşmaya ek askerî protokole göre müttefikler Türkiye'ye askerî malzeme vermeyi vaat etmişlerdi. Bu yardım gerçekleşmedikçe üçlü antlaşma geçerli olmayacaktı. Bkz. Burçak, **a.g.e.**, s. 105,121-128; Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, s.737; Zeki Kunalp, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti**, İstanbul, 1982, s. 136-137.

⁸⁸⁴ Org. Asım Gündüz'ün başkanlığındaki heyette Kur. Tuğb. Celal Yakal, Kur. Alb. Fasih Kayabalı, Alb. Asım Aksoley, Top. Bnb. İlhami İlter, Bnb. Tevfik Sargut, Öyzb. Remzi Soyoğuz ve Kur. Yzb. Emin Dırvana vardır. Heyete Orta Elçi Cevat Açıkalin ve Hariciye Vekâleti memuru Turgut Menemencioğlu dahil olmuştur. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K. 91, G.48, S.2; **BCA**, F.30-18-1-2, K.91, G.49, S.19, T.27.05.1940.

⁸⁸⁵ Türkiye, ordusunun hazır olmaması ve müttefikler tarafından vaat edilen harp silah araç ve gereçleriyle ilgili yardımların yerine getirilmemiş olması gibi nedenlerle harbe katılmamış ve harp dışı durumunu korumuştur. Bkz.

İtalya'nın harbe katılmasıyla Türkiye'nin emniyet bölgesi daralarak sadece Balkanlarla sınırlı kalmıştı. Bu nedenle Türk devlet adamları Türkiye'nin harbe karşı olan tutumunu "Harp Dışı" yerine "Tarafsızlık" terimi ile ifade etmeye başlamış, bu ifade Balkanların 1941 yılında Alman tarafından işgalinden sonra daha net bir şekilde kullanılmıştır. Türkiye, tarafsızlığı bir pasif tutumun gereği sonucunda ortaya çıkan düşman tarafından bağışlanan bir lütuf olarak değil, olası düşmana karşı uygulanacak bir baskı ve izlenecek bir davranış esası olarak kabul etmişti. Bu karar bir taraftan askerî güce yani orduya ihtiyaç gösterirken diğer taraftan harp dışılık prensibine zarar verecek dışarıdan gelecek olası bir saldırıya karşı elde silah hazır olarak beklemeyi ve bir saldırı durumunda karşı koymayı gerekli kılıyordu.⁸⁸⁶

İtalyanların 1940 yılı Ekim ayında başladıkları Yunanistan'ı işgal harekâtında başarılı olamamaları üzerine Almanya, 1941 yılı Mart ayından itibaren tüm Balkanları ele geçirmeye başlamıştır. Bu sürede Fransa teslim olmuş, İngiltere Almanların Akdeniz'den geçerek Kuzey Afrika'ya taarruzlarını önleyememiş, Yunanistan'a yardım yapamamış ve Ege Adalarının işgalini önleyememiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 2 Ağustos 1944'te T.B.M.M.'deki konuşmasında belirttiği gibi 1941 yılının ortalarında Türkiye, Alman orduları ile yapayalnız ve karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle Türkiye, İstanbul başta olmak üzere bir kısım illerde sıkıyönetim ilan etmiş, sınır boyunca güvenlik tedbirlerini artırmıştır. Buna yönelik öncelikli olarak Trakya bölgesinde yer alan Tekirdağ, Saros, Çardak ve Gelibolu ile belirlenmiş olan diğer tali bölgelerde aşama aşama olası düşman taarruzlarını engelleyecek tel ve beton engeller ile beton tahkimat inşa edilmiştir. Bu durum nedeniyle Sovyetler Türkiye ile olumsuz seyreden ilişkilerini yumuşatmak ve Almanya ile yakınlaşmasını engellemek için Türkiye ile 24 Mart 1941'de "Saldırmazlık Deklarasyonu" yayımlamıştır. Türkiye bu deklarasyonla dış politikada daha rahat hareket serbestisi elde etmiştir. Bunun en önemli faydası Sovyet tehdidinin kısmen azalmasıyla İngiltere'nin Türkiye'ye harbe girmesi yönündeki baskılarına Türkiye'nin daha rahat karşı koyabilmesine bir ortam hazırlamış olmasıdır.⁸⁸⁷

Müttefik ve Mihver devletleri jeopolitik öneminden dolayı II.Dünya Harbi öncesi ve esnasında Türkiye'ye kendi yanlarında harbe girmesi için büyük baskı yapmışlardır. Türkiye bu süreçte güvenliğini esas alan realist bir dış politika yaklaşımı sergilerken her iki blokla da diplomatik

Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 161-162; Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara, 1974, s. 5.

⁸⁸⁶ Bkz. Burçak, **a.g.e.**, s. 105,121-128; Armaoğlu, **Siyasi Tarih (1789-1960)**, s.737; Kuneralp, **a.g.e.**, s. 136-137; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 196.; Cevat Açıkalın, "Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941)", **Belleten**, Türk Tarih kurumu, Aralık 1992; C. LVI, Sayı. 217, s. 1047, 1052.

⁸⁸⁷ Burçak, **a.g.e.**, s. 131-132; Bilge, **a.g.e.**, s. 159-160.

ilişkiler kurmuştu. İngiltere ve Fransa ile yapılan 1939 tarihli “Üç Taraflı Yardım Antlaşması” ve 1941 tarihli “Türk Alman Saldırmazlık Antlaşması” her iki bloğu da memnun etmemişti. Saldırmazlık Antlaşması boğazların kapanması ve Müttefiklerin Sovyetler Birliğine yardımını sıkıntıya sokacağı düşüncesiyle Amerika ve İngiltere tarafından tepkiyle karşılanmış ve Amerika Türkiye’ye yapmakta olduğu yardımı kesmesine ve Müttefiklerin Türkiye’ye baskılarının artmasına neden olmuştur. Bu hassas durum Müttefiklerin üstünlüğü ele geçirmeye başladıkları 1943 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. Türkiye II.Dünya Harbi süresince harp dışı/tarafsız kalarak toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinmişti. İsmet İnönü; Türkiye’nin tarafsızlığıyla ilgi harpten sonra yaptığı bir mülakatta *“Benim düşündüğüm tarafsızlık politikasının, bugünkü tarafsız grupların politikaları ile benzer hiçbir tarafı yok. Ben iki tarafta müttefik olmayı, bizim tarafsızlığımız üzerinde müttefik olmayı ve onları taahhüde sokmayı tasavvur ediyordum”* ifadesiyle yanıtlamıştır.⁸⁸⁸

1941 ve 1942 yıllarında Müttefikler Alman baskısı altındaki Türkiye’ye karşı politikalarında kararsız bir durum sergilemişlerdir. Harbin dördüncü yılına girdiği 1943 yılında her taraftan kuşatılan ve yapayalnız kalan Türkiye bir taraftan harbin ortaya koyduğu her türlü olasılık ve olaylara karşı kendini savunurken diğer taraftan kararlı bir şekilde politik baskılara karşı koymaya devam etmiştir. Müttefikler, II.Dünya Harbi boyunca Mihver karşısında galip gelmek ve harp sonrası kurulacak düzeni esaslarını belirlemek için bir kısmı doğrudan Türkiye’yi de ilgilendiren birçok toplantı yapmışlardı. Bu toplantılardan bazılarına Türk devlet adamları da katılmıştır. Casablanca (Kazablanka) (14-24 Ocak 1943) konferansında Balkanlarda ikinci cephenin açılarak Türkiye’nin harbe katılması için hazırlıklara başlanması kararı alınmıştır. Bunun sonucunda 30-31 Ocak günlerinde İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Türkiye’nin savunma gücüne ait meseleleri birlikte tartışmak ve ülkenin modern silahlarla kuvvetlendirme yollarını aramak üzere Adana civarında Cumhurbaşkanlığı treninde bir araya gelmiştir. Çünkü İngiltere Ortadoğu petrol kaynaklarına doğru bir Alman taarruz olasılığından kuşkulandığından Türkiye’nin modern silahlarla teçhiz edilmesinin gereğini gündeme getirmiştir.⁸⁸⁹

Churchill, toplantıda Türkiye’nin takdir edilecek topçu ve piyade gücüne sahip olmasına karşın Müttefikleri tarafında harbin ilk üç buçuk yılında modern silah ve donatımdan yoksun bırakılmasından duyduğu üzüntüyü bildirmiştir. Türk Ordusunun bu zafiyetini bizzat

⁸⁸⁸ **Televizyona Anlattıklarım**, İsmet İnönü, Hazırlayan Nazmi Kal, Ankara, Bilgi Yayınları, 1993, s.79; Necdet Ekinci, **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997, s.152.

⁸⁸⁹ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 192-193.

gözlemleyen Churchill bir bakıma harp süresince Türkiye'nin ihtiyatlı hareket etmesini nedenlerini daha iyi anlamıştır. İngiltere Başbakanı Churchill, her ne kadar görüşmede Türk devlet adamlarından Türkiye'nin harbe katılması hususunda bir söz almaktan itinayla kaçınırken diğer taraftan sözlerine Müttefiklerin ittifak antlaşması gereği Türkiye'den yükümlülüklerini yerine getirmesinin istenebileceğini de eklemiştir. Churchill, bir gün saldırıyla karşılaşması ya da kendi kararıyla harbe katılmada fayda görmesi durumunda Türkiye'nin harbe etkin bir şekilde katılabilmesini sağlamak için askerî yönden daha fazla teçhiz etmek istediklerini bildirerek bir hazırlık durumundan bahsetmiştir. Bundan sonra askerî görüşmelere geçilmiştir. Adana görüşmelerinde alınan kararlar gereği Türkiye'nin savunması için zorunlu görülen silah ve donatımın listesi hemen hazırlanarak İngilizlere gönderilmiştir.⁸⁹⁰

Adana görüşmelerinden sonra silahlar gönderilmeye başlanmakla birlikte bunların miktarları harbe hazırlık özelliğini sağlayamayacak ağır bir tempo ile ve çok dağınık bir halde yürürken İngilizler yine de Türkiye'ye harbe katılmasının fayda ve gerekli olacağı anın gelebileceğini söylemekten geri kalmamıştır. Her ne kadar Ankara'da bir Türk-Britanya askerî heyeti Türk Ordusunun savunma gücünü geliştirmek, ülkenin ulaştırma sistemini iyileştirmek ve ordunun verilen silahları kullanmak yeteneğini en üst seviyeye çıkarmak için çalışsa da silahların teslimatının yavaşlığı bunu destekleyecek durumda olmamıştır.⁸⁹¹

Washington Konferansı'nda (12-16 Mayıs 1943) Türk hava alanlarından yararlanılması, Quebec Konferansı'nda (11-12 Ağustos 1943) Türkiye'nin harbe sokulması, Moskova Konferansı'nda (19 Ekim-1 Kasım 1943) Türkiye'nin harbe katılması için baskı yapılması kararları alınmıştır. Moskova'da dışişleri konferansında gündeme gelen Türk hava alanlarının kullanılması ve Türkiye'nin harbe katılması talebi İngiltere Dışişleri Bakanı Eden tarafından 5-6 Kasım 1943'te Kahire'den bildirilmesine rağmen Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Bu durum özellikle Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gergin bir hal almasına neden olmuştur. Tahran Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) ise Türkiye'nin harbe sokulması konusunda ısrar edilerek Boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusu ele alınmış ve bunun görüşülmesi için İnönü Kahire'ye davet edilmiş ve 4-6 Aralık 1943 tarihinde ikinci Kahire Konferansı yapılmıştır.

Roosevelt ve Churchill tarafından görüşmeler yapmak için Kahire'ye davet edilen Cumhurbaşkanı İnönü konuyla ilgili vekillerin görüşlerini almıştır. İnönü Başvekil ve Hariciye Vekilinin görüşlerini dinledikten sonra Gnkur. Bşk.nın da değerlendirmesinin alınmasını

⁸⁹⁰ Erkin, **a.g.e.**, s. 194-195.

⁸⁹¹ Erkin, **a.g.e.**, s. 198-199, 204.

istemiştir. Mareşalin, Başvekile “*Hükûmet ne düşünüyor?*” sorusuna “*Hariciye Vekilinin gitmesi lazım.*” şeklindeki sözleri üzerine Mrşl. Fevzi Çakmak “*Ben aynı fikirde değilim. Yalta’dan alınan kararı dikte ettirmek mi istiyorlar? Bence evvela bir şifre ile bu konunun uygun bir politik üslupla sorulması lazımdır.*” demiştir. Başvekil, “*Mareşal’in görüşünün tatbikinde fayda vardır.*” sözlerinden sonra elçilikler kanalıyla bu konu sorulmuştur. Gelen cevaplardaki Roosevelt’in rahatsızlığı dolayısıyla İnönü ile Kahire’de şahsen tanışmak arzusunu belirttiği açıklamasından sonra bu ziyaret yapılmıştır. Mareşal Fevzi Çakmak, görevinin bitimine kadarki sürede ordunun II.Dünya Harbi’ne katılmamak konusundaki görüşünde büyük çaba sarf etmiştir.⁸⁹²

II.Kahire Konferansı’nda İnönü, Roosvelt ile yaptığı görüşmede Türk Ordusu harp malzemesinin karşılanması için yapılan planların ancak %10’nun karşılandığını söylemiştir. Dışişleri Bakanı Menemencioğlu yardımın bundan bile daha düşük %4 seviyesinde gerçekleştiğini söylemesi üzerine Amerikan Sefiri Steinhardt malzemenin önemli bir kısmının Elalemein’e gönderildiğini belirtmiştir. İnönü, Türk Ordusu için toplara, tazyarelere ihtiyaç olduğunu, bundan ayrı olarak da zırhlı kuvvet gibi doğrudan ilave birlik yardımının gerekliliğinden bahsetmiştir. Büyükelçi Steinhardt, 1.800 kamyonun sadece 700’nün verildiğini topların çoğunun da gelmediğinden ikmal edileceğini söylemiştir. İnönü, hazırlık devresinde bunlar gelmeden Türkiye’nin ateşe atılmak istendiğini açıkça belirtmiştir. Bu nedenle bir programın tespit edilmesini, ondan sonra Müttefiklerin bunun ne kadarını gerçekleştirebileceklerini ya da karşılayamayacaklarını söylemelerini bundan sonra harbe girmek için belirli bir zamanın tespit edilmesinden yana olmuştur. İnönü’ye göre Türk Ordusu için malzeme gönderme planını (hazırlık planı) müştereken tespit edilmesi, bunun gerçekleşmesi (iş birliği planı) ve siyasi meselelerin (politik plan ve teferruatı) ayrıca görüşülmesi gerekiyordu. İnönü hazırlık olarak sadece Türkiye’ye gelecek İngiliz filoları için yapılacak hazırlıkların anlaşılmasını çünkü bunu kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁹³

Churchill, konferansın sonunda düşündüğü plana yönelik hazırladığı programı Türk tarafına vererek dört-beş gün içinde fikirlerini bildirmelerini istemiştir. Bu dört-beş günlük sürede çoğu radar operatörü 250 İngiliz uzman Türkiye’ye gelecekti. Program teklifinde, 15 Şubat’a kadar hava hazırlıkları ile öteki harp malzemenin tamamlanması, harp planlarının müzakeresi, mühimmat ithali programları ve siyasi konulara dair görüşme konuları vardı. Eğer Türkiye

⁸⁹² Polatkan, a.g.e., s. 126-127.

⁸⁹³ Churchill hazır bekleyen 70 tazyarenin Türkler tarafından alınmadığını söylemiş, İnönü’nün bunların, söz verilenlerin tersine modası geçmiş, eski tazyareler olduğunu belirtmesi üzerine konu tekrar askerî yardım konusuna odaklanmıştır. Bkz. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 191-192.

olumsuz cevap verirse Müttefikler bütün kaynakları başka bir alana naklederek harp anında Türkiye ile yapılabilecek iş birliği umutlarını sonlandıracaklardı. Ancak Türkiye'nin cevabı olumlu olursa; kara ve hava orduları ihtiyacı olan cephanenin süratle ikmali, Türkiye'ye deniz yolunun açılması, İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri ile takviye edilmesi ile Türkiye ve Müttefikler tarafından anlaşmaya varılacak harekât planının bütün imkanlar dahilinde uygulanması gerçekleştirilecekti. Bunlara ilave olarak öncelikle yapılması düşünülen yardımla ilgili bir muhtıra verilmişti. Muhtıranın temel içeriği sayıları 2.000'e varan ağırlıklı olarak teknik konularda uzman sivil personelin gönderilmesi, 56 ağır ve 132 hafif uçak savar topunun, değişik kabiliyetteki dinleme cihazlarının saldırıya açık ve hassas bulunan noktalar ve hava alanlarına yerleştirilmesine dairdi. Bununla birlikte temel olarak görüşmelerin sürdürülmesi haricinde İngilizlerin hiçbir önerisine doğrudan olumlu cevap verilmemiş, ancak kesinlikle kabul edilen tek şey, Türkiye, bazı ön şartlara bağlı olarak ve bunların bir kısmının gerçekleşmesi (harp malzemesi verilmesi) bir kısmının üzerinde anlaşma olması (siyasi) şartıyla harbe katılmayı kabul etmiştir. İnönü, Hükûmet ve Genelkurmay Türkiye'nin harbe girmesinden önce yardımın mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde gerçekleştirilmesinde sürekli olarak direnmişlerdi ⁸⁹⁴

Hükûmet tarafından Müttefiklerin teklifi detaylı şekilde ele alınıp değerlendirildikten sonra İngiliz Büyükelçisine 12 Aralık tarihinde hazırlanmış uzun bir nota ile son durum bildirilmiştir. Türkiye'nin bir saldırıya karşı koyabilecek genel askerî yardım ve iki ülke Genelkurmaylarının zorunlu ortak hazırlıklar tamamlanmadan Türk hava alanlarının müttefik uçaklarına açılmasını kabul etmediğini bildiren notanın esasları şunlardı;

“Cumhuriyet Hükümeti her ne şekilde olursa olsun Türkiye'nin karadan ve havadan bir düşman taarruzuna maruz kalabilmesi ihtimalini bertaraf edemez. Türkiye'nin kara ve hava ordusu kuvvetli bir şekilde takviye edilmelidir. Bu konuda, asgari ölçüler göz önünde tutularak, Genelkurmay tarafından hazırlanan liste tevdi edilmiştir. Aynı zamanda Türk Ordusunun İngiliz Ordusu ile yapacağı teşriki mesai planı en yakın bir zamanda tanzim edilmelidir. Malzeme yardımı konusu üzerinde bir anlaşmaya varılır varılmaz siyasi konuşmalar başlamalıdır.” ⁸⁹⁵

İngiltere Hükümeti 18 Aralık'taki cevabında İngiltere'nin Orta Doğu Kara, Hava ve Deniz Komutanlarının, Türk Genelkurmayı ile tüm sorunları ele almak maksadıyla Ankara'ya gelmelerini teklif etmiştir. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun, kumandanların

⁸⁹⁴ 15 Şubat tarihinde Müttefikler uçakların Türkiye'deki meydanlara konuşu için izin isteyeceklerdi. Bkz. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 200-202.

⁸⁹⁵ Büyükelçiliğe gönderilen notada, kararın gerekçesi şöyle verilmiştir: *“Cumhuriyet Hükümeti en basit kabul ettiği önlemleri almadan Türk Ulusuna yönelik harbe girmek sorumluluğunu alamaz. Cumhuriyet Hükümeti belirtmeye mecburdur ki, bu asgari önlemleri oluşturan malzeme Türkiye'ye ulaşmadıkça ve Türkiye'ye gönderilecek hava kuvvetleri meselesi taraflarca memnuniyetle çözülmeye Britanya Hükümetininin 15 Şubat'ta yapacağı öngördüğü teklife olumlu yanıt, kendisi için mümkün olamayacaktır.”* Bkz. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 200-202.

gelişini kabul etmemesi üzerine 22 Aralık günü İngiltere Büyükelçisi mutlaka görüşme olması gerektiğini tekrarlayarak üç başkomutanın gelmesinden çekiniliyorsa bu sefer sadece General Wilson'un gelmesini teklif etmiştir. Menemencioğlu, iki uzman subayın hatta generalin Türkiye'ye gelerek Türkiye'nin haklı olarak istediği harp malzemesinin görüşülebileceği cevabını vermiştir. İngilizlerin önerdiği heyet ile (katılımcıların makama ve sayıları azaltılmış olarak) Hava Korgenerali Lindsel'in başkanlığında 1944 yılı Ocak ayı başında Ankara'da görüşmelere başlanmıştır.⁸⁹⁶

Özellikle harp malzemesi yardımı konusundaki görüş ayrılığı büyük güçlükler yaratmıştır. Şubat ayına kadar süren görüşmelerde ve hatta sonrasında uzmanların gelişi sürmüştür. Tarafların askerî değerlendirme ve harp hazırlıkları konusundaki yaklaşımları nedeniyle malzeme yardımına ilaveten Alman Ordusunun taarruz gücü ile Bulgaristan'ın harpte sergileyeceği hareket tarzları birbirlerinden bütünüyle farklı olmuştur. İngilizler, Türkiye'nin gerçek ihtiyaçtan daha fazla miktarda harp malzemesi talebi olduğundan bunun ikmaline kadar geçecek sürede harbin biteceğini söylemişlerdir. Türk Genelkurmayı, harp malzemesi gerekliliğine ve bunun tamamlanmasına önem vermekteydi. Genelkurmay, İngilizlerin Türk ulaştırma sisteminin gönderilecek harp malzemesinin kabulü için yeterli olmadığı ile gelecek malzemeyi kullanacak ve bakımını yapacak personelin olmadığını ileri sürmelerinin malzemeyi vermemek için bir bahane olduğu görüşündeydi. Gönderilmesi düşünülen bazı İngiliz birlikleri için bu durum bir şüphe uyandırmaktaydı. Çünkü İngilizler yaklaşık üç yıldır harp malzemesi yardımını istenen seviyede gerçekleştirmediği gibi 1944 yılı Şubat ayı itibariyle de "Adana Listeleri" olarak adlandırılan malzeme listelerindeki malzemenin ancak % 5-6'sını karşılamışlardı.⁸⁹⁷

Askerî görüşmelerin fazla ilerleme göstermemesi Menemencioğlu ve Huggessen arasında bir mektup düellosuna yol açmıştır. Dışişleri Bakanlığı, hava savunma silahları ve radarların da düşünülen öteki askerî hazırlıklar çerçevesinde bir öncelik sırasına konmasını ve bunlar geldikçe planlanan noktalara yerleştirilmesini istemekteydi. Bunlar için inşaat gerekirse de İngilizlerin planlarına göre bunları Türkiye yapacaktı. Malzeme listesi tamamlanınca uzmanlar

⁸⁹⁶ İngiliz komutanların görüşeceği konular; İngiltere ile ilgili olarak hava alanlarının hazırlığı ve sızma ile Türkiye ile ilgili olarak yaptıkları tekliflerin ortak incelemesiydi. İngilizlere göre, kendi askerî heyetlerinin esas gayesi hava savunma ve üs hazırlıklarının görüşülmesidir. Ancak Genelkurmay, daha önce dışişlerinin açıkladığı esaslara uygun olarak Aralık ayında İngilizlere verilen malzeme listesinin görüşülmesini, hatta bu malzeme tesliminin müttefik uçakların Türkiye'ye ulaşmasına ve üslerin kullanılmasına dair görüşmelerin ilk şartı olduğu yönünde tutum sergilemiştir. Bkz. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 208-209.

⁸⁹⁷ Bunların büyük çoğunluğu; orta, hafif top cephanesi, ulaştırma araçları gibi kullanılması için büyük teknik gerekemeyen malzemeydi. İngilizler adalara yönelik bir harekât yapılmasına ve Boğazların açılmasına dair düşünceleri varken bu müzakerelerde 120.000 tona indirilen malzeme isteğini bile uygun bulmamışlardı. Bunda harbe girmedikçe Türkiye'ye yardım yapılmamasını isteyen Sovyetlerin etkisinin olduğu açıktır. Bkz. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 215

ve personel kütle halinde gelebileceklerdi. Bu arada Genelkurmaylar askerî planı, dışişleri yetkilileri de politik planı hazırlayacaklardı. Ancak iki tarafın konuya yaklaşımları farklı olduğundan 1944 yılı Ocak-Şubat aylarında Ankara’da ağırlıklı olarak Türk Ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik askerî yetkililer arasında yapılan görüşmelerde olumlu bir anlaşmaya varılamamıştır. Bu gelişme nedeniyle İngiliz askerî heyeti 3 Şubat 1944 günü hiçbir açıklamada bulunmadan Türkiye’den ayrılmıştır.⁸⁹⁸

Dışişleri Bakanlığı, İngilizlerle II.Kahire görüşmelerinden sonra devam eden temas ve anlaşmazlık noktalarını kısaca belirttikten sonra dış temsilciliklere gönderdiği genelgede varılan sonucu aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

*“Biz esas müdafaaayı ihmal suretiyle münhasıran üsleri hazırlamağı kabul halinde, müdafaaaya hazır olmadan Almanları tahrik vaziyetine düşeceğimizi söyleyerek bu tezi kabul etmedik. Şurasını istitraten (sırası gelmişken) arz etmek isterim ki, zaman mefhumunun ilk münakaşasından beri tam üç ay geçmiştir, istediğimiz malzemeye ait teslimatın icrası o zaman kabul edilip tahakkuk safhasına girmiş bulunsaydı Türkiye bugün bu bakımdan hemen hemen harbe hazır vaziyete girmiş bulunurdu. Bu suretle telhisi kabil olan karşılıklı tezlerin haftalarca çarpışması esnasında Türkiye’nin üzerine çekeceği tehlike konjonktürü üzerinde İngilizlerle aramızda lehimize birçok takarrüp (yakınlaşma) noktalan müşahede (gözlem)edilmiş olmasına rağmen münakaşalar evvel ve ahır yine zaman mefhumu ile ifade edilen politik safhaya intikal ettirilmiş ve müzakereler bu suretle muallak bırakılarak İngiliz heyeti 4 Şubat tarihinde Türkiye’yi terk etmiştir”.*⁸⁹⁹

II.Kahire Konferansı’nda Türkiye’ye yapılan ağır baskılar nedeniyle İnönü, Türk Ordusu için gerekli harp malzemesinin karşılanması şartıyla harbe katılmayı kabul etmiş, ancak bu talep yerine getirilmediğinden Türkiye harbe girmemiştir. Türkiye’nin bu tutumu nedeniyle Amerika 2 Mart, İngiltere 1 Nisan 1944’te Türkiye’ye gönderdikleri yardıma son verdiklerini açıklamasına rağmen Türkiye harbe katılmamakta ısrar etmiştir. Türkiye harbin sona ermekte olduğu düşüncesinde olması, Amerika ve İngiltere’den harp sonrası yapılacak barış konferansında müttefik üyesi devlet gibi muamele göreceği garantisi alması gibi nedenlerle 2 Aralık 1944’te Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmiştir.

Yalta Konferansı’nda (4-11 Şubat 1945) Boğazlar statüsünün Sovyetler Birliğinden yana olacak şekilde değiştirilmesi konusu görüşülmüş ancak Sovyetler istediği sonucu alamamıştı. İngiltere, 1 Mart 1945’ten önce Almanya’ya harp ilan ederse Müttefikler arasında Sanfransisco (Sanfransisko)’da yapılacak konferansa ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine katılabileceğini

⁸⁹⁸3 Şubat 1944 günü İngiltere Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen İngiliz Askeri Misyonunun hemen Ankara’dan ayrılması için talimat almış, bunu açıklamak için Türk makamlarına bir neden göstermemesi istenmiş, aynı günün akşam bütün misyon Kahire’ye hareket etmişti. Ayrıca harp malzemesi gönderilmesinin durdurulacağı ve Türk Devlet adamlarıyla çok gerekli olan konular haricinde temas kurulmaması istenmişti. Bkz. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 209-214

⁸⁹⁹ Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**, s. 215.

bildirmesi nedeniyle Türkiye 23 Şubat 1945'te bir anlamda kağıt üzerinde kalan Japonya ile Almanya'ya harp ilan etmiştir. Türkiye, bu kararıyla harbe katılmadan harbin sonlarında galip devletler tarafında yer almıştır. Potsdam Konferansı'nda (17 Temmuz-2 Ağustos 1945) boğazlardan geçişin tam olarak serbest olması için görüşmeler yapılması ve her devletin konu ile ilgili görüşlerini Türkiye'ye bildirmesi kararı alınmıştı. Bu nedenle Türkiye harp sonrasında da Sovyetlerin toprak talebi (Kars-Ardahan) ve boğazlardan üs talebi istekleri nedeniyle büyük sayıda birlikleri silah altında tutmak zorunda kalmış bu gergin durum Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine kadar devam etmiştir.

Balkanları kısa sürede işgal eden Alman harekâtı 1941 yılı Haziran ayında Türk sınırına yaklaşmıştı. 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması uzun ömürlü olmamıştır. 22 Haziran 1941'de Sovyetlere yönelik bir askerî harekât başlatmadan üç gün önce Almanya Türkiye'ye yaptığı teklifle 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır. Ortaya atılan, Almanya Türkiye'ye saldırırsa, Sovyetlerin bundan istifadeyle Türkiye'yi işgal edeceği ve bu endişenin Türkiye'yi İngiltere'ye daha çok yaklaştıracığı inancı Almanya'yı bu antlaşmayı yapmaya sevk etmiştir. Türkiye'nin harp dışı durumu gerçekte üçlü ittifaka ters değildi. Ayrıca Türkiye, bu görüşmeler hakkında İngiltere'yi bilgilendirmiştir. Müttefikler harp devam ederken Türkiye'yi harbe sokmak için baskı ve girişimlerde bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye'nin askerî durumunun yetersizliği ile antlaşmalara göre Müttefiklerce Türkiye'ye verilmesi vaat edilen harp silah araç ve gereçlerinin teslim edilmediği gerekçesini öne sürerek bu baskıları önlemiştir. Ancak harp devam ederken harp dışı olmasına rağmen Türkiye hem Müttefiklerle hem de Mihverle ordusunun ihtiyacı olan harp silah araç ve gereçlerinin sağlanmasına yönelik birçok görüşme yapmıştır. Bunların bir kısmı yetersiz olarak Türk Ordusunun envanterine girmiştir. Bunun sonucunda Türkiye, Almanya ve müttefikleri olan Mihver devletleriyle harp etmeden sadece harbin bitiminden kısa bir süre önce kâğıt üzerinde kalan bir harp ilanı ile 1945'te Birleşmiş Milletler Demeci'ni imzalamıştır.⁹⁰⁰

Türkiye tüm baskılara rağmen doğrudan harbe katılmamış, Müttefiklere topraklarında bir üs de vermemiştir. Ancak harbin sonlarına doğru Türkiye üzerindeki Alman tehlikesinin yerini bu sefer Sovyet baskısı almıştır. Türkiye bu nedenle tüm gücünü harbin bitimine kadar muhafaza etmiştir. Harbe katılmamak konusunda kararlı olan Türkiye 1939 yılı Ekim ayında İngiltere ve

⁹⁰⁰ Antlaşmada her iki ülkenin daha önceki yükümlülükleri (1939 Üçlü İttifak Antlaşması ve 1925 Türk-Sovyet Paketi) korunmuştur. Bkz. Osman Öndeş, **İkinci Dünya Savaşı**, Altın kitaplar Basımevi, İstanbul, 1974, s. 739, 757; Soysal, **a.g.e.**, s. 598-599, 635; Veli Yılmaz, **Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993.

Fransa'yla bir üçlü ittifak antlaşması imzalandıktan sonra II.Dünya Harbi süresince Müttefiklerin ve Almanya'nın kendi saflarında harbe katılması için yaptıkları baskılara direnerek harbin devamı süresince tarafsızlığını korumuştur. Türkiye'nin ortaya koyduğu bu dış politika yaklaşımı nispeten küçük ve askerî açıdan yeterli durumda olmayan bir ülkenin harp esnasında bağımsız bir yol izlemesine bir örnek teşkil etmiştir. I.Dünya Harbi'nin sıkıntı ve zorluklarını yaşayan Türk devlet adamlarının hedefi ülkeyi harbin neden olacağı ölüm ve yıkımdan uzak tutmak olmuştur. Ancak Türk Ordusunun Almanya'dan veya Sovyetler Birliğinden gelebilecek bir taarruza karşı koyabilecek yeterli bir güce sahip olmaması Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği konusunda bu kişilerde endişeye neden olmuştur. Çünkü Türkiye'nin harbe katılmakla elde edebileceği hiçbir şey yokken kaybedebileceği çok şey vardı. Bu nedenle Türkiye'nin harpteki dış politikası harbin değişik safhalarındaki gelişme ve koşullara uyum sağlayan bir politika ile ordusunu bu tehlikelere karşı hazırlamak olmuştur.⁹⁰¹

3.2. TÜRK-İNGİLİZ VE TÜRK-FRANSIZ ASKERİ GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI

Hem Mihver hem de Müttefikler II.Dünya Harbi başlamadan önce Türkiye'yi kendi taraflarında harbe katılması için etkilemek ve Türkiye'nin yaklaşımını öğrenmek amacıyla üst düzeyde görevli sivil ve askerî şahısları Türkiye'ye göndermişlerdir. Örneğin İngiltere Harbiye Nezareti İstihbarat Şubesi Müdür Muavini Tümgeneral Fredrik Corc Neslih Türk Ordusu yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere 23 Şubat 1939'da Ankara'ya gelmiş ve 26 Şubat gününe kadar Ankara'da kalmıştır. Bu görüşmeler esnasında Muhafız Alayının Ankara'daki askerî eğitim ve tatbikatına da katılmıştır. Bu ziyaretin Mayıs ayında yapılan Türk-İngiliz Ortak deklarasyonundan önce gerçekleştirilmesi Türk Ordusuyla iş birliği yapılmasının önemini ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.⁹⁰²

12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz ve 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız Müşterek Beyannameleri,⁹⁰³ Genelkurmayın bu devletlerle yapılacak askerî görüşmeler ile harp malzemesi alım esaslarının temellerini atmıştı. Türkiye'nin savunması için Türk Ordusunun ihtiyacı olan malzemenin İngiltere'den temini amacıyla 27 Mayıs 1938'de İngiltere'den (10 milyon sterlin) ve 19 Ekim 1939'da Üç Taraflı Yardım Anlaşması gereğince Fransa ve İngiltere'den (25 milyon sterlin) harp malzemesi alım kredileri anlaşmaları yapılmıştı.⁹⁰⁴

⁹⁰¹ Hale, a.g.e., s. 74-75.

⁹⁰² Cumhuriyet, 24, 27.02 1939.

⁹⁰³ İDH, K.3, G.010, B.1.(EK-23)

⁹⁰⁴ 28.06.1938 Tarih ve 3525 No.lu "Londra'da 27 Mayıs 1938 Tarihinde İngiltere Hükümetile İmza Edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması, Exports Credits Guarantee Departement ile İmza Olunan

Anlaşmaya göre malzemenin verilme şekil ve şartları Türkiye Cumhuriyeti'nin Londra'daki diplomatik ajanlarıyla Export Credits Guarantee Department arasında yapılacak özel sözleşmeyle ve devlet kurumlarının her biriyle veya her müesseseyle yapılacak özel sözleşmelerle düzenlenecekti. 25 milyon sterlin kredinin dört milyonu Fransa'dan, 21 milyonu ise (10 ve 11 milyonluk iki taksitte) İngiltere'den alınacak malzeme için kullanılacaktı. III.Ordu Komutanı Orgeneral Kâzım Orbay başkanlığındaki bir heyet Türk Ordusu için sipariş edilen malzeme listesinin ilk taksitinin ayrıntılarını görüşmek üzere İngiltere ve Fransa'da görüşmelerde bulunmuştu.⁹⁰⁵

25 milyon sterlinin iki buçuk milyon sterlini nakliye için ayrıldıktan sonra 14 milyonu kara, beş milyonu hava, bir buçuk milyon deniz birlikleri, iki milyonu da askerî fabrikaların ihtiyaçları için ayrılmıştı. Türk Ordusu için istenen harp malzemesinin büyüklüğü bunun satış işlemine ilaveten askerî yardım niteliğinin de varlığını gösteriyordu. Hava birlikleri için yağ-yakıt, yedek malzemeler, fotoğraf makineleri, telsizler, silah ve bombalarıyla birlikte çeşitli cinste (keşif, av, bombardıman, taarruz) 258 adet tayyare, okul, tek ve çift motorlu "tekâmül" tayyarelerinden de 100 adet istenmişti. Deniz kuvvetleri için ise istenenlere ilaveten her biri 2,5 ton şarjlı 2.500 mayın, dört torpidobot, 200 hücum bot torpidosu, 36 hücum botu, 700 avcı botu su bombası, 25 avcıbot, altı arama tarama, üç karakol, iki mayın, dört gaz gemisi, bir ağır ağ, vb. istenmişti. Kara Kuvvetleri için ise istenen 300 orta tank, 1.500.000 el bombası, 200 demiryolu lokomotifi, 5.000 vagon, gibi araç ve gereçler siparişin ikinci taksitine bırakılmıştı.⁹⁰⁶

Türk-İngiliz beyannamesinde her iki hükümet nihai anlaşmadan önce meydana gelebilecek bir saldırının Akdeniz bölgesinde bir harbe sebep olması halinde iş birliği yaparak birbirlerine yardım ve destek vermeye hazır bulduklarını ifade etmişlerdir. Yine Balkanlarda güvenliği sağlamak gerekliliğini onaylamışlar ve bu amacı en çabuk şekilde elde etmek için danışma durumunda olduklarını ifade etmişlerdir. Bunu sağlamak için siyasî görüşmeler yanında askerî görüşmelerde bulunmaya karar vermişlerdi.

On Milyon Sterlinlik Kredi Anlaşmasının Tasdiki Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 15.07.1938, No: 3960; **Kanunlar Dergisi**, C. 18, s. 1130-1148; 19.01.1942 Tarih ve 4171 No.lu "Türkiye-Fransa-İngiltere Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Muahedesine Merbut Hususi Anlaşmanın Tatbiki Zımında 8 Sonkânun 1940 Tarihinde Paris'te İmzalanan Kredi Anlaşmalarının Tasdiki Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 26.01.1942, No: 5016; **Kanunlar Dergisi**, C. 23, s. 100-109.

⁹⁰⁵ Orgeneral Kazım Orbay'a ilaveten heyette, Albay Nazmi Ataç, Binbaşı Nazmi Akalın ve Yüzbaşı Enver Akoğlu vardır. Heyete İngiltere'de geçici görevle bulunan Yüzbaşı Cevat Özenalp, Yüzbaşı Ata Nutku, Hava Mühendisi Süreyya Yarasa ile Kara, Deniz ve Hava Askerî Ataşeleri katılmışlardır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.87, G.67, S.20, T.07.07.1939; **BCA**, F.30-18-1-2, K.88, G.96, S.19, T.03.10.1939; **BCA**, F.30-18-1-2, K.90, G.24, S.7, T.11.03.1940.

⁹⁰⁶ Mete Tunçay, "İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Kasım 1986, s. 35.

Önce İngiliz daha sonra Fransız askerî heyetleri daha Üç Taraflı Yardım Anlaşması imzalanmadan önce, Haziran ayından itibaren görüşmelerde bulunmak üzere Genelkurmay başkanlığına gelmişlerdir. İlk olarak 15 Haziran 1939'da Tuğgeneral Lund başkanlığında Britanya Askerî heyeti Genelkurmay yetkilileriyle görüşmek üzere Ankara'ya gelmiştir. İngiliz askerî heyetleri Türk Ordusunun gücü ve imkan kabiliyetlerini öğrenerek birleşik⁹⁰⁷ harekât yapabilme iş birliği yollarını araştırmaya gayret göstermişlerdir.

Türk Genelkurmayı, görüşmeler başlamadan öncelikle bir askerî sözleşme imzalanmasının taraftarıydı. Bu nedenle İngilizlerin Trakya ve Çanakkale'nin savunulması için göndermeyi düşündüğü kuvvetlerin planlamasında kullanılacak bu yerlerin savunma durumu ve Türk kuvvetleri hakkında detaylı bilgileri görüşmeler esnasında gizlilik prensibinden hareketle vermemiştir. Genelkurmay, haklı olarak yapılacak askerî sözleşme sonrasında bunun ancak mümkün olacağını bundan önce detaylı planlama faaliyetlerinin amaca hizmet etmeyeceğini ve bunun zaman israfına neden olacağını ısrarla dile getirmiştir. Türkiye tarafsızlığı gereği kendisinin bir pakta dahil olduğu izlenimi verecek yükümlülöklere hiçbir zaman onay vermemiştir.

15 Haziran 1939'da yapılan ilk görüşme genel bir askerî durum değerlendirilmesi şeklinde olmuştur. Türkiye'deki Alman subayların istihbarat açısından mevcudiyetlerinden duyulan endişe, akademi, okullar ve ordu için İngiliz ve Fransızlardan uzman subay istenilip istenilmediği konuları ele alınmıştır. Bu maksatla İngilizler başlangıçta Türk Ordusunun durumuyla ilgili bilgi alışverişine yönelik sıkı irtibatta bulunmak dileğini dile getirmişlerdir. İngilizler önce Oniki Ada hakkında 20-30 sayfalık İngilizce bir İstihbarat özeti vererek Türkiye'nin elindeki bilgiyle karşılaşturmalarını önermiş, Arnavutluk'tan Selanik'e doğru İtalyanların bir taarruz projesi hakkında kısıtlı bilgi paylaşmışlardır. Türk Ordusundaki yabancı subayların mevcudiyetiyle ilgili sordukları soruya, Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz⁹⁰⁸; Türkiye'de Akademideki 3:4 Alman uzmanından başka orduda Alman subayı olmadığını ve kendilerine gizli hiçbir şey verilmediğini detaylı olarak anlatmıştır. Hava Akademisinde de İngiliz subayları olduğu ve fabrikalarımızda da aynı şekilde sadece uzman unvanıyla bazı Almanlar bulunduğu, kontratları bittikten sonra yenilenmedikleri ve bunların yerine İngilizlerden uzman istendiği ifade edilmiştir. Görüşmede, okullar ve fabrikalar için uzmanlara

⁹⁰⁷ Farklı ölkelerin ordu unsurların birlikte harekât icra etmesi.

⁹⁰⁸ Bu esnada Gnkur. Bşk. Mareşal Fevzi Çakmak, Trakya'da Edirne ve Çatalca'da incelemelerde bulunmakta olup heyetin soruları ile verilen cevaplar kendisine arz edilip onayı alınmıştır.

ihtiyaç olursa İngiliz ve Fransızlardan talep edileceği ancak kara ordusu için öğretmen subaya ihtiyaç olmadığı vurgulanmıştır.⁹⁰⁹

1928-1935 yılları arasında Fransa'ya Harp Akademisi öğrenimi için iki subay gönderilmişti. Ayrıca Almanya'ya (beş subay), Amerika Birleşik Devletleri'ne (iki subay), İngiltere'ye (üç subay), İtalya'ya (dört subay) ve Japonya'ya (üç subay) da subaylar gönderilmiştir.⁹¹⁰ Versailles (Versay) Antlaşması gereğince Almanya'nın silahsızlandırılması sonucunda Alman Kara Kuvvetlerine mensup subayların bazıları Türkiye'ye gelerek Yıldız Harp Akademisi'nde ders vermişlerdir. Alman deniz subayları da aynı biçimde Türkiye'de kendi alanlarında çalışmışlardır. 1927 yılında Türkiye'de Alman ve Fransız subayları görev yapmaktaydı. Alman subaylar sayı bakımından ilk sırada, Fransızlar ise dört subayla ikinci sıradaydılar. Alman subayları taarruz harekâtı tekniğini ve stratejisini öğretmekte birliklerin eğitimiyle ilgilenmekteydiler. Alman eğitim sistemi esas olarak taarruza önem vermekte olup Almanya'daki talimatlar Türkiye'de de geçerliydi. Alman subaylar harp tarihi, Fransız subaylar ise savunma harekâtı, istihkâm ve savunma hattı konularında ders veriyorlardı. Ancak Alman ordusu ile Türk Ordusu arasında bir görüntü benzerliği kurulmamasına her zaman dikkat edilmekteydi. Bu yıllarda Türk Ordusundaki Alman subay sayısı beş olup bunlar İstanbul'daki Yıldız Harp Akademileri'nde görev yapıyorlardı.⁹¹¹

Askerî okullarda ders veren bazı Alman subaylar; Üsteğmen Voight-Ruscheweigh (1928-1932/Atış Okulu), Üsteğmen Schubert (1929-1931/Yıldız Harp Akademisi); Albay von Mantey (1931-1934/Yıldız Harp Akademisi), Üsteğmen (?) Müller (1930-1934/Yıldız Harp Akademisi), Tümgeneral Bauer (1934-1935/Yıldız Harp Akademisi), Tümamiral Wülfing von Ditten (1933-1939/Yıldız Harp Akademisi). Türk Ordusunun topografya kısmında görevli Teğmen Hakkı Murad ile Ada Vasfî, Üsteğmen Ahmet Nuri ve Binbaşı Ömer Kadri Beyler, 1928 yılının sonbaharında topografya eğitimi için Berlin'e gitmişlerdir. Diğer yandan; Binbaşı Ömer İskender Bey, Rostok'da, Yüzbaşı Rahmi Bey Kollberg'de 5 Ağustos-15 Ekim; Piyade Teğmen İhsan Bey Neuruppin'de, Süvari Yüzbaşı Feyzi Bey Züllichau'da ve Topçu Yüzbaşı Cevdet Bey ise Itzehoe'de 5 Ağustos 1929-31 Mart 1930 tarihleri arasında Alman ordusunda komando olarak görev almak üzere kabul edilmişlerdir. Atamalar geçici bir süre için yapılmış, asıl eğitim süresi bir yıl olarak saptanmıştı. Subayların görev yerleri ileride değiştirilecek ve görevleri sırasında askerî üniformalarını taşıyacaklardı.⁹¹²

⁹⁰⁹ II.Dünya Harbi öncesi Türk Ordusunda, Harp Akademilerinde 3-4 Alman uzmanı, Hava Akademisinde İngiliz subayları ve fabrikalarda görev yapan uzman ünvanlı Almanlar vardı. Bkz. **İDH**, K.3, G.037, B.(1-3);

⁹¹⁰ **Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri**; Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s.205.

⁹¹¹ Koçak, **a.g.e.**, s.45-48.

⁹¹² Koçak, **a.g.e.**, s.47-48.

Alman Savunma Bakanlığı, 15 Nisan 1935 yılında Deniz Binbaşı Max Valentine, Deniz Üsteğmen Dau ve Mühendis Üsteğmen Schmidt-Falby’i Türk donanmasındaki denizaltılarda görev yapmak üzere seçmişti. Bu subaylar görev süresince sivil kişi olarak değerlendirilecek ve Türk donanmasına danışman olarak kabul edileceklerdi. Bu nedenle görev süresince sivil elbise giyeceklerdi. Alman Deniz Kuvvetleri, 21 Haziran 1935’te Deniz Üsteğmen Dau ile Mühendis Üsteğmen Schmidt-Falby’in yerine Deniz Üsteğmen Mathes ile Mühendis Üsteğmen Wahl’i görevlendirmiştir. Deniz Binbaşı Max Valentine yaz ayları boyunca diğer iki subay da altı hafta süreyle Türk donanmasında görev yapmışlardı. 11 Temmuz 1935 tarihinde ise iki kişiden oluşan diğer grup Alman subayları (Deniz Yarbay Dönitz ile Deniz Binbaşı Kaptan Mühendis Thedsen) de üç hafta süreyle Türk donanmasında görev almışlardı.⁹¹³

1936 yılı Nisan ayında Karlsruhe’deki Teknik Yüksek Okulu’nda eğitim gören yedi Türk subayı vardı. Türkiye, subayların değişik Alman fabrikalarında [Üsteğmen Özer VerenigteStalwerke’de (Dortmund), Özer Kılıç Carl Zeiss’de (Jena), Norman Homboldt-Deutzmotoren A.G.’de (Köln-Deutz), Berkan Man’da (Nürnberg), Berkan IGFarben -Industrie A.G.’de (Frankfurt), Ülgen Adler-Werke’de (Frankfurt) ve Cengiz ise Messe und Co.’da (Frankfurt)] staj görmeleri için Almanya’dan talepte bulunmuş ve bu talep 20 Mayıs’ta kabul edilmişti. 1938 yılında Alman ordusunda eğitim gören Türk subaylarının sayısı 12 olup, Türk hükûmetinin 12 subay daha göndermek isteği Haziran ayında Alman askerî makamları tarafından kabul edilmiştir.⁹¹⁴

II.Dünya Harbi’nin başlamasına kadar Harp Akademilerinde Alman subaylar görev yapmışlardı. Deniz Harp Akademisi’nde, Alman Donanmasında hizmette bulunmuş subay ve amiraller Türk subaylarına eğitim vermişlerdi. II.Dünya Harbi’nin başlamasıyla birlikte hem Kara ve hem de Hava Harp Akademisi’nde öğretmen olarak görev yapan Alman subayları ülkelerine döndüklerinden Hava Harp Akademisi’nde İngiliz danışmanlar görevlendirilmiştir. 1938-1939 arasındaki eğitim döneminde Alman ve İngiliz subaylar Akademilerde eğitim verirken bu maksatla Deniz Harp Akademisi’nde bulunan Alman öğretmenler yurtlarına geri gönderildiklerinden Akademi’de yabancı eğitmen ve danışmalar desteği olmadan sadece Türk eğitmenler görev yapmışlardır.⁹¹⁵

Türk Ordusunun gücü, resmî kayıtlarda “*Dokuz Kolordu+İstanbul Kumandanlığı (Kolorduların bazılarında iki, bazılarında üç tümen vardır. Tümenler üçer alaylı olup bazılarının kuruluşunda*

⁹¹³ Koçak, a.g.e., s.184-185.

⁹¹⁴ Koçak, a.g.e., s.187-188.

⁹¹⁵ Afif Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması (1923-1960)**, s.105.

birer Topçu Tugayı vardır.)), üç Süvari Tümeni, dört Hava Alayı, bir Kimya Taburu, Jandarma Gümrük ve Hudut Kıtaları. Bu teşkilatın bütünü olarak yaklaşık 300.000 Kişilik bir ordumuz mevcuttur. Seferberlikte teşkili hedeflenen tümen sayısı 42'dir.” olarak yer almıştır.⁹¹⁶ Bilgi alışverişinde Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'nın Silahlı Kuvvetlerine dair değerlendirmeler yapılmış, Sovyetler Birliği'nin durumu ise bu ülkenin askerî değeri ve iktisadi durumu başlıkları altında ele alınmıştır. Sovyetlerin askerî himaye ve harp malzemesi vermek konusunda yapabileceği yardımının sanıldığı gibi büyük olmadığı değerlendirilmiştir. Ancak Sovyetlerin ittifak devletleriyle ortak hareket etmesinin Almanya'nın, Sovyetlerdeki büyük miktardaki ham madde ve yiyecek maddelerinden faydalanmasına engel olacağından taraflar arasında bunun Almanya'nın iktisadi baskı karşısında daha çabuk ezilmesini sağlayacağı düşüncesi belirmiştir.⁹¹⁷

Heyet, 16 Haziran günü görüşmede İngiliz Ordusunun teşkilatıyla eğitim ve öğretim konuları hakkında bilgi vermiş, harbin başlangıcında Almanların ve İtalyanların gaz, sınırsız denizaltı harbi, sivillere karşı hava bombardımanı yapacaklarını tahmin ettiklerini belirterek Türk Genelkurmayı'nın görüşlerini sormuştur. İngilizler, Kara, deniz ve hava harbinde İtalyan ve Almanlara karşı uygulanacak hal tarzlarından bahsetmişler, Akdeniz irtibatının tesisi ve Balkanlar'dan güney batıya bir taarruz hakkındaki soruları cevaplamışlardır. Akdeniz ulaşımının sağlanması ve Balkan cephesinin tutulabilmesi için karşılıklı olarak görüşler açıklanmış ve bu arada Türk Ordusunun ihtiyacı olan malzemelerin listesi meselesi Org. Asım Gündüz tarafından özellikle tekrar gündeme getirilerek bunların bir an önce ordunun eline geçmesinin gerekliliği ve önemi vurgulanmıştır.⁹¹⁸

17 Haziran'daki görüşmede, İngiliz heyetince İtalyanların Ege adalarına yönelik taarruzlarını karşılamak için İngiliz donanmasının Çanakkale, İzmir ve Marmaris'ten zaman zaman üs olarak istifade etmeyi düşündüğünden bu yerlerin tahkim ve savunma vasıtalarının durumunun İngiliz Genelkurmayınca bilinmek ve planlarının görülmek istendiği talebi iletilmiştir. Bu isteğe karşılık Çanakkale ve İzmir'in müstahkem olduğu, Türkiye tarafından istenilen malzeme gelince daha kuvvetleneceği, Marmaris'in ise açık bulunduğu ifade edildikten sonra, Çanakkale ve İzmir'in detaylı durumlarını bildirilmeye gerek olmadığı ve müstahkem mevki planlarının verilmesinin kanunen de yasak olduğu kendilerine söylenmiştir. Bundan sonra. İngilizler; Bulgaristan dost, tarafsız veya düşman olması durumlarına göre Romanya ve Yugoslavya'ya yapılacak yardım hakkında bilgi istemişlerdir. Heyet, Çanakkale'de kaçakçılığın önlenmesi için

⁹¹⁶ İDH, K.3, G.002, B.1. (EK-24)

⁹¹⁷ İDH, K.1, G.001, B.(1-16)

⁹¹⁸ İDH, K.3, G. 036, B.(1-2); İDH, K.3, G.035, B.1; İDH, K.3, G.032, B.1.

gerekli uzmanlar ile Trakya'da olacak bir muharebenin Çatalca ve Bolayır'a ulaşması durumunda bu hatların yanlarının korunması için İngiliz donanmasının yardımıyla bulunacağını açıklamıştır. Türk Genelkurmayı Trakya sınırının korunmasının esas olduğunu, bunun listede istenilen malzeme ile daha mükemmel yapılabileceğini ve bunun için de hesaplamalarına göre en az 25 tümene ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁹

İngilizler, 19 Haziran 1939 günkü görüşmede Doğu Akdeniz'de bulunan İngiliz Donanması, Mısır, Filistin ve Sudan'daki İngiliz kuvvetleri ile Sudan ve Aden'deki yerli ve müteferrik savunma kuvvetleri hakkında bilgi vermiş ve hava kuvvetleri hakkında genel bir liste sunmuştur. 20 Haziran'daki görüşmelerde ise Türkiye'nin kuvvetleri hakkında Britanya Askerî Ataşesine daha önceden verilmiş olan esaslar dahilinde açıklamalarda bulunulmuştur.⁹²⁰

İngilizler olası bir harpte Türk Genelkurmayının harp stratejisi ve planları hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir. Bu maksatla, İngiliz heyeti başkanı Tuğgeneral Lund 19 Haziran 1939 akşamı bazıları Türk hükümetinin de tensiplerini gerektiren gizli askerî konular ve projelerle ilgili 15 maddede toplanan bir soru muhtırası vermiştir. Bu sorular, havadan ve karadan, denizden ve havadan İzmir, Çanakkale ve Marmaris'e olabilecek taarruzlara karşı düşünülen savunmanın esaslarıyla İngilizlerin malzeme vermesi durumunda savunma düzeni hakkında olup Çanakkale ve İzmir'i ziyaret müsaadesi istemişlerdir. İngilizler, kendi deniz kuvvetlerinin kullanabileceği limanların savunması için tüm konularda iş birliğine imkân veren bir gizli anlaşmaya çok önem vermişler, hava kuvvetleri yardımları için hava ataşesinin Batı Anadolu ile Trakya'da hava meydanlarını görmesi arzusunu iletmışlerdir. Genelkurmaya, Trakya'nın savunulması için Trakya cephesine kuvvetlerin ne kadar sürede yığılanacakları,⁹²¹ Bulgarların Trakya'ya saldırı tarihinin ne olabileceğini, iç güvenlik için ayrılanlara ilave olarak sınırlarda (Rusya-İran-İrak) bulundurulacak kuvvet miktarını sormuşlardır. Yine Türkiye'nin 40-42 tümenlik bir kuvveti teşkil edecek askeri olup olmadığı, ihtiyatların toplanacağı zaman hesabı, İngiltere'den istenen malzeme gelinceye kadar Sovyetlerden harp malzemesinin sağlanması, 12 adanın işgali projesi ile harp durumunda Türkiye'nin hangi yardımı istediği⁹²² sorulmuştur. İtalyanların Arnavutluk'tan sonra muhtemel ilerleme yönü, Türkiye'nin Yunanistan'ı takviye için ne gibi bir yöntem uygulayacağı, Genelkurmayın Balkanların güney bölgelerinden kuzey taraflarına doğru yapılacak bir taarruz harekâtına başlamadan önce Arnavutluk'un işgalinin gerekliliği konusu öğrenilmek istenmiştir. İngiltere ve Türkiye'nin teçhiz edilmiş olan harp kuvvetleri hakkında

⁹¹⁹ İDH, K.3, G. 034, B.(1-2); İDH, K.3, G.033, B.1.

⁹²⁰ İDH, K.3, G.031, B.1.

⁹²¹ Genelkurmayca Türkiye'nin seferberliğinin tam olarak yapılması süresi 0+18 gün olarak öngörülmüştür.

⁹²² Bunlar, Trakya ve Çanakkale'yi savunma, Selanik'te bir köprübaşı emniyetinin tesisi olup İngiliz Donanması tarafından sağlanacaktır.

tam bilgi paylaşımı arzu edilmiş, hava kuvvetleri için Türk Ordusunca sağlanacak kolaylıklar ayrı bir listeye sorulmuştur.⁹²³

Görüşmede Türk öğrencilerinin İngiltere’de mesleki programları, İngiltere’de eğitilmek istenen teknik konularda çalışacak öğrenciler ile Türkiye tarafından hangi işler için personel talebinden bulunulacağı konusu ve harpte süratli bilgi alışverişi planlaması gündeme gelmiş, Türk ve İngiliz Donanmaları arasında irtibat sağlanmasının öneminden bahsedilmiştir. Heyet son olarak, Bulgarların Müttefikler tarafında muharebeye girdiğinde Türkiye’nin asker ve malzeme olarak daha uzaktaki cephelere kuvvet göndermeyle ilgili düşüncesini sormuştur.⁹²⁴

Türk Genelkurmayı muhtıradan geçen soruların cevaplarını Başvekâletle görüştüğünden sonra 24 Haziran’da İngiliz temsilcisine vermiştir. Türk Genelkurmayının düşüncesine göre İzmir ve Çanakkale’ye yönelik gerçekleşecek taarruzlara esas tertiplenme düşmanı karaya çıkartmamak, düşman bombardımanını sonuçsuz bıraktırmak ve karaya ayak basıldığı noktada onu denize dökmek ya da buna imkân olmazsa cephe oluşturup ilerlemesini tıkmaktı. Marmaris’in müstahkem olmaması nedeniyle Almanya’ya sipariş edilen ağır topçu bataryalarıyla savunulması düşünülmüştü. Eğer sipariş edilen bu toplar gelmezse, aynı malzemenin İngilizler tarafından sağlanması gerektiği anlatılmıştır. İstenen malzeme verildiğinde savunmanın zayıf noktaları takviye edilecek buradan tasarruf edilecek savunma kuvvetleriyle Seyyar Manevra Ordusu takviye edilip sayısı artırılacaktı. İzmir Çanakkale tahkimatının tam emniyet veren bir duruma gelebilmesi için gerekli ihtiyaç malzeme cinsi ve miktarı bir liste olarak verilmişti.⁹²⁵

İZMİR VE ÇANAKKALE TAHKİMATI İÇİN MALZEME İHTİYACI VE KULLANMA YERİ			
MALZEME	ÇANAKKALE	İZMİR	FETHİYE
Mayın	1000	1000	500
Antiparava	250	250	250
Mayın Atölyesi	1	—	1
Mayın İskelesi	1	—	1
Mayın Hangarları	1	1	1
Şamandıra ve Teferruatı	50	25	25
Mayın Gemisi	1	—	1
Ağır Ağ ve Teferruatı	5.000 m.	2.500 m.	2.500 m.

⁹²³ İstenen cevaplar; Türk Hava Kuvvetlerinin rolü, hava meydanları ve iniş yerleri, gece uçuş kolaylıkları, hava savunması, hava kuvvetlerinin idamesi, D/P, ve R/T ve W/T servisleri, meteoroloji hizmetleri, bombalar ve cephanelikler, benzin-mazot ve diğer akaryakıtlar, gıda maddeleri, haritalar ve dış ülkeler sipariş edilen yeni hava kuvvetleri hakkındadır. Bkz. İDH, K.3, G.040, B.(7-8); İDH, K.3, G.030, B.1.

⁹²⁴ İDH, K.3, G.040, B.(1-6); İDH, K.3, G.028, B.1.

⁹²⁵ İDH, K.3, G.038, B.1.

Seyyar Algarina	1	—	1
Ağır Ağ Gemisi	—	—	1
Arama Tarama Gemisi	6	—	—
Arama Tarama Teçhizatı	4 Takım	—	—
Hücum Botu	12	12	12
Hücum Botu Torpidosu	75	50	75
Avcı Botu	10	10	5
Avcı Botu Su Bombası	250	250	200
Su Gemisi	1	1	1
Mazot Dubası	2	—	1
Denizaltı Dinleme İş.	4 Takım	4 Takım	4 Takım
Hangarlar Levazımı	4 Hangarlık	2 Hangarlık	4 Hangarlık
Makine Tamir Atölyesi	1	—	1
Denizaltı İmlâ İst.	1	1	1
Yavuz Dafia Bataryası	Mevcutun hepsi Yavuz'a.		
Karakol Gemisi	Donanma için.		
Gaz Gemisi	Ordu ve donanma için.		

Tablo-11: İzmir ve Çanakkale tahkimatının tam emniyet verici bir duruma gelmesi için istenen malzeme listesi.⁹²⁶

İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından kullanılacak limanların savunmasında yapılacak iş birliği için siyasi ve askerî ittifakın imzalanmasından sonra tertibat alınması düşünülmüştü. İşbirliğinden sonra daha mükemmel hale getirilmesinin uygun görüldüğü Trakya'da ve Batı Anadolu'daki hazırlanmış meydanlar ile seferde kullanılabilecek meydanları Britanya Askerî Ataşesi görebilecekti. Balkan Antantı'nda öngörülen kuvvetlerin Trakya'da 18 günde toplanacakları hesaplanmıştı. Bulgarların Trakya'ya hücumu için en elverişli zamanın Türkiye'nin özellikle Ege ve boğazlar bölgesinde savunma ile meşgul olduğu an olarak değerlendirilmiştir.⁹²⁷

Genelkurmay, uluslararası ortamdaki gelişmeleri dikkate alarak Doğu Anadolu'da, Hudut Tugayları, Erzurum, Kars Müstahkem Mevki birlikleri ile iki kolordu buna ilave olarak ihtiyat kolordusunun bulundurulmasını planlanmıştı. Türkiye'nin 42 tümeni teçhiz edecek personel mevcudu olmakla birlikte bunları modern bir tarzda silahlandırmak için istenilen silah ve mühimmatın verilmesi, seferberliklerini tamamlamaları gerekiyordu. İhtiyatların tamamının 10

⁹²⁶ Genelkurmay öncelikle Türk-İngiliz-Fransız yardım anlaşmasının ve buna bağlı bir askerî sözleşmenin imzalanması gerektiğini her fırsatta vurgulayarak Türk Genelkurmay'ının savunma planlarını paylaşmaktan kaçınmıştır. Bkz. İDH, K.3, G.026, B.26.

⁹²⁷ Trakya'da, Yeşilköy ve Çorlu'da hazırlanmış hava meydanları, Pınarhisar, İpsala ve Lüleburgaz'da ise bir sefer durumunda kullanılır durumda olan hava meydanları vardı. Batı Anadolu bölgesinde ise İzmir, Kütahya ve Eskişehir'de hazırlanmış meydanlar ile Antalya, Balıkesir, Aydın ve Alaşehir'de seferde kullanılabilir meydanlar vardı. Bkz. İDH, K.3, G.038, B.2.

günde seferberliğini tamamlayacakları öngörülmişti. Müttefikler tarafından verilecek demiryolu malzemesi, kamyon ve lokomotif nakliyatı ile bu sürenin kısaltılmasının mümkün olduğu belirtilmişti. Sovyetlerle anlaşma yapılırsa Sovyetlerden tayyare, tank, yakıt gibi yardımlarda beklenecekti. On iki ada için detaylı bir plan duruma ve gelişmelere göre hazırlanacaktı.⁹²⁸

Bulgarların Trakya'da ve İtalyanların Ege'de saldırılarına karşı Türkiye önlem almıştı. Balkanlardaki durumun değişmiş olmasına göre boğazların kesin bir şekilde elde bulundurulması için tank, tayyare, ağır top gibi modern silah ihtiyacı ortaya çıkmış ve listeye⁹²⁹ bildirilmişti. Genelkurmayın değerlendirmesine göre ayrıca Müttefiklerin tayyare, tank ve ağır topçu gibi bazı karma birliklerine de acil gereksinim olabilecekti. İtalyanların Arnavutluk'tan sonraki harekete tarzı, Yunanistan'ı istila, Makedonya'yı işgal ve Trakya sınırına dayanmak olabilirdi. Yunanistan saldırıya uğrarsa Balkan Paketi gereğince Türkiye, Yunanistan'a yardıma hazırды. Balkanların güneyinde kuzeye doğru başlatılacak bir taarruzda Türk Ordusu Balkanları ele geçirerek Selanik'ten ilerleyecek ordunun yanlarını teşkil edebilecekti. Her iki tarafın Genelkurmaylarının gizli bilgi paylaşımında bulunmaları faydalıydı. İngiliz hava kurmayının istediği konularla ilgili bilgi cevabın ayrı bir eki olarak verilmiştir.⁹³⁰

Türkiye'ye olası bir saldırının öncelikle Balkanlardan geleceği bu nedenle Trakya'nın savunma yönünden kuvvetlendirilmesi gerektiği düşüncesi ağırlık kazanmıştı. 1933-1939 yılları arasında Harp Akademisinde eğitmen olarak görev yapmış, Alman Genelkurmayından korgeneral rütbesiyle emekli olan General Ritter Von Mittelberger 1939 yılı Aralık ayında Türkleri Trakya'dan atmanın esas amaç olması nedeniyle Türkiye'ye en büyük tehlikenin Trakya'dan geleceği değerlendirmesinde bulunmuştur. Bu nedenle Boğazların ve Batı Anadolu bölgesinin güvenliği için Trakya'nın elde bulundurulmasının şart olduğunu, Trakya'nın hemen ve ivedi olarak tank engelleri ve modern yer altı sığınaklarıyla (bunker) tahkim edilmesini, savunma için Trakya'da iki zırhlı tümene ihtiyaç olduğunu, bol miktarda cephane üretecek fabrikalara önem verilmesini, hava kuvvetlerine büyük dikkat ve önem verilmesini ifade etmiştir.⁹³¹

⁹²⁸ İDH, K.3, G.026, B.(8-11).

⁹²⁹ Liste yazıda geçmekte ancak ekinde bulunmadığından içeriği tespit edilememiştir.

⁹³⁰ İDH, K.3, G.026, B.(15-19).

⁹³¹ General Mittelberger, kendisine harcırahını götüren Yüzbaşı Yusuf'a uzun hizmeti nedeniyle manen Türkiye'ye bağlı olduğunu ve Türkiye'nin güvenliği için bazı hususları açıkladığını söylemiştir. Ayrıca Türk Ordusunda tümen ve daha üst komutanlarla kurmay subayların çok iyi olduğunu, alay ve tabur komutanlarının ihtiyar ve yeni vasıtaları kavramaktan uzak olmaları nedeniyle ıslahının gerektiğinden bahsetmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak'ın ise saygı ve güvenle bağlı olunacak çok yüksek bir komutan vasfı olduğunu söylemiştir. Bkz. İDH, K.1, G.63, B.2.

Genelkurmay, müteceviz olması muhtemel devletlerin birbirleriyle kurabilecekleri ittifaklara göre savunma planlarını oluşturmuştur. Buna göre harbin şiddetlenmeye başladığı 1940 yılında, Almanlarla Sovyetlerin Polonya hareketindeki iş birliğinin süreceği faraziyesine dayanan genel seferberliğin uygulamaya konmasından sonra 40 piyade, üç süvari tümeni ve üç piyade tugayından meydana gelecek Türk Kara Kuvvetlerinin stratejik yığınak planını oluşturmuştu. Bu iki devlet Trakya'dan taarruz ederse kara kuvvetleri 24 piyade tümeni, üç piyade tugayı ve iki süvari tümeni (Toplam kuvvetin %60'ı) ile Trakya'da; 11 piyade ve bir süvari tümeni (Toplam kuvvetin %30'u) ile doğuda; üç piyade tümeni (Toplam kuvvetin %6'sı) ile Batı Anadolu'da ve iki piyade tümeni (Toplam kuvvetin %4'ü) ile Sivas-Amasya bölgesinde Başkomutanlık ihtiyatı olarak yığınaklanacaktı.

Eğer Almanlar Trakya'dan genel, Sovyetler de Doğu Anadolu bölgesinden zayıf kuvvetlerle aynı anda bir taarruz başlatırlarsa yığınaklanma değiştirilmeyecek ancak Başkomutanlık ihtiyatı olan iki piyade tümeni ile doğu cephesi takviye edilecekti. Sovyetler yalnız olarak tek başına doğudan büyük kuvvetlerle taarruz ederse 23 piyade, bir süvari tümeni (Toplam kuvvetin %58'i) ile Trakya'da; 15 piyade, 2 süvari tümeni (Toplam kuvvetin (%38'i) ile Türkiye'nin doğusunda; bir piyade tümeni (Toplam kuvvetin %2'si) ile Ege bölgesinde ve bir piyade tümeni (toplam kuvvetin %2'si) Başkomutanlık ihtiyatı olarak Orta Anadolu bölgesinde yığınaklandırılacaktı.⁹³²

1939 yılında dış ülkelerde bulunan Türk subayları ile mühendislik eğitimi gören askerî memur öğrencilerin sayısı, rütbesi ve aldıkları eğitimler liste olarak heyete verilmiştir.

TAHSİLDE VE STAJDA BULUNAN SUBAYLAR ⁹³³			
ALMANYA'DA TAHSİLDE VE STAJDA BULUNAN SUBAYLAR			
SINIFI	ÜSTEĞMEN	YÜZBAŞI	STAJ VE TAHSİLİ
Kurmay	—	3	Tahsilde
Piyade	—	2	Kıta stajında
Süvari	—	3	1 tahsilde, 2 stajda
Topçu	—	2	Kıta stajında

⁹³²Plana göre harbe girilirse Ege ve Trakya bölgelerinde icra edilecek manevra stratejik taarruzken, Doğu Anadolu bölgesinde stratejik savunma manevrası olacaktır. Doğuda icra edilecek manevranın maksadı mütecevizin Van-Sankamış-Artvin uzanımı hattının batısına geçirilmemesiydi. Bkz. Cebecioğlu, a.g.m., s. 342-343.

⁹³³Cumhuriyet kurulduktan sonra 10 sene içerisinde (1923-1933) Hükûmet hesabına değişik yabancı ülkelerde tahsil edip dönen/tahsili devam eden subay ve öğrenci sayıları; Kara ordusundan subay-48/13, Havadan-36/12, Denizden-20/6, Hekim-7/-, Baytar-7/-, Askerî fabrikadan subay-10/5, Harita subayı-10/-, Hava öğrencisi-10/4, Askerî fabrika öğrencisi-34/12, Harita öğrencisi-7 ve Deniz öğrencisi-7 olmak üzere toplam personel sayısı 182/63 idi. Bkz. **BCA**, F.30-10-0-0, K.47, G.301, S.12, T.17.08.1933; **İDH**, K.3, G.026, B.(11, 12, 30).

Muhabere	1	1	Kıta stajında
İstihkâm	1	—	Kıta stajında
Doktor	—	2	Tahsilde
Dişçi	—	1	Tahsilde
Veteriner	—	1	Kimya stajında
Piyade	—	1	Kendi parasıyla beden terbiyesinde
İTALYA'DA TAHSİLDE VE STAJDA SUBAYIMIZ YOKTUR			
ALMANYA'DA YÜKSEK MÜHENDİS VE MÜHENDİSLİK STAJINDA BULUNANLAR			
TAHSİL ŞUBELERİ	MİKTARLARI	TAHSİL ŞUBELERİ	MİKTARLARI
Fizik	1	Elektrik	20
Optik	6	Sanayii Madeniye	8
Top	6	Kimya	7
İnşaatı İstihkâmiye	1	Barut	4
Top Mühimmatı	4	Makine	8
Piyade Mühimmatı	4	Tüfek	4
Muhabere	5	İnşaat	2
Balistik	3	Bina İnşaatı	2
Motor	5	İktisat	3
Gemi	14	Gemi Makinesi	8
Otomobil	2	Türbin	1
Harita	25	Tahsil planları henüz gelmeyenler	18
Tayyare	2	Zehirli Gaz Stajında	3
Toplam	166		

Tablo-12: Dış ülkelerde tahsil/ stajda olan ordu personeli. (1939)

Yeni alınacak tank ve tayyareler için gerekli subay ve erbaşı yetiştirecek personel ihtiyacı, genişletilecek fabrikalar ve yeni tesis edilecek hafif maden, bomba, motor ve diğer fabrikalar için gerekli mühendis ve teknikerlerin İngilizler tarafından temini için listeler İngilizlere verilmiştir. Yine bu işler için İngiltere'ye öğrenci gönderilmesinin düşünüldüğü de söylenmiştir. Genelkurmay, Türk ve İngiliz donanmaları arasında güvenilir bir bağlantı kurulmasının olanaklı olduğu ve Balkanlardan sonraki harekâta birlik gönderilmesi konusunun da muharebenin gelişimine bağlı olduğu ifade edilmiştir.⁹³⁴

⁹³⁴ İDH, K.3, G.038, B.(3-5); İDH, K.3, G.026, B.(1-7, 21-25).

İNGİLTERE'DEN TÜRK ORDUSU İÇİN YETİŞTİRİLMESİ İSTENEN PERSONEL⁹³⁵
HAVA BİRLİKLERİ İÇİN
Pilot subay ve gedikli yetiştirilmesi (200 kadar)
Tayyare motor makinisti yetiştirilmesi (50:100)
Elektrikçi ve telsizci yetiştirilmesi (20:40)
Hava okullarımıza uzman subay, makine subayı, uçuş öğretmeni temini
TANK BİRLİKLERİ İÇİN
200 subay, gedikli erbaş yetiştirilmesi
ASKERİ FABRİKALAR İÇİN
Yüksek Mühendis (105)
Mühendis kimyager (2)
Tekniker (73)
İSTİHBARAT SUBAYI
-İstihbarat kurslarında subay yetiştirilmesi
İLAVE İHTİYAÇ
-Gaz, gazdan korunma sanayi alev ve sis cihazları fabrikaları için ve diğer mevaddı iptidaiyye (ham madde) hazırlayacak fabrikalar için uzman şahıslar verilmesi ve bu işlerin uzman yetiştirilmek üzere öğrenci gönderilecektir.

Tablo-13: Türk Ordusu için yetiştirilmesi istenen personel ve ilave ihtiyaç listesi.

TÜRK ORDUSUNUN YÜKSEK MÜHENDİS (SUBAY VE SİVİL) İHTİYACI⁹³⁶
MAKİNE
Balistik (6), Top imalatı (15), Tüfek imalatı (10), Topçu mühimmat imalatı (15), Piyade mühimmatı imalatı (8), Optik (6) -Bunlar merkez fen, fabrika işletmelerinde bürolarda ve fabrika işletmelerinde konstrüktör ve imalatçı olarak çalışacaklardır.
ELEKTRİK VE KUVVEİ MUHARRİKE
Elektrikçi (129, Makineci (6), - Bunlar merkez fen bürosunda, kuvvet santrallerinde ve fabrikalarda çalışacaklardır.
SANAYİİ MADENİYE
Çelik, döküm, hadde vesaire işlerinde (15), Pirinç döküm, hadde vesaire işlerinde (12)
KİMYA
Kimyager (2) -Barut (Nitroselülozlu ve nitrogliserinli ve patlayıcı maddeler fabrikalarında çalışacaklardır.
MÜHENDİS (SUBAY VE SİVİL) İHTİYACI
MAKİNE
Top imalatı (10), Tüfek imalatı (4), Topçu mühimmatı imalatı (8), Piyade mühimmatı imalatı (4), Optik (2)

⁹³⁵ İDH, K.3, G.026, B.(13, 31).⁹³⁶ İDH, K.3, G.026, B.(14, 32).

-Bunlar merkez fen fabrika işletme bürolarında ve fabrika işletmelerinde imalatçı olarak çalışacaklardır.
ELEKTRİK VE KUVVEİ MUHARRİKE
Elektrikçi (5), Makineci (3) -Bunlar kuvvet santralında ve fabrikalarda çalışacaklardır.
SANAYİİ MADENİYE
Çelik, döküm, hadde vesaire fabrikalarında (5), Pirinç döküm, hadde vesaire işlerinde (3)
KİMYA
Kimyager (27) -Barut ve patlayıcı maddeler ve bunlara malzeme veren fabrikalarda çalışacaklardır.

Tablo-14: Türk Ordusunun mühendis ve kimyager ihtiyacı listesi. (1939)

Almanya'dan mevcut duruma göre alınacak av tayarelerinin gelmeme ihtimaline karşı 60 av tayareresinin İngiltere'ye sipariş edilmesi düşünülmüştü. İstenen Müttefik Hava Kuvvetleri çeşitli muharebe safhalarının gereklerine ve düşman hava kuvvetlerinin faaliyet ve yoğunluğuna göre Türk Hava Kuvvetlerini takviye edeceklerdi. Bunlara ilaveten genel ihtiyaç listesine dahil edilen 258 tayyare ve bunlara ait havacılık malzemesi ise o günkü Türk havacılığını takviye ve ikmaline dairdi. Bunlar alınırsa Türk havacılığı gelecek Müttefik Hava Kuvvetleri ile çeşitli muharebe safhalarına uygun şartlar altında iş birliği ve görev yapabilecek bir güce sahip olacaktı.⁹³⁷

HAVA KUVVETLERİ İÇİN DIŞ ÜLKELERE SİPARİŞ EDİLEN TAYYARELER⁹³⁸
ALMANYA'DAN SİPARİŞ EDİLEN
Messerschmit Ağır Bombardıman Tayyaresi (8): 2 adet Kasım 1939'da 4 adet Aralık 1939'da 2 adet Ocak 1940'ta gelecek
Messerschmit Av Tayyaresi (60): İlk parti Haziran 1939'dan başlayacak ve her ay 10'ar adet olmak üzere en son parti Kasım 1939'da teslim edilecek.
Gota Mektep Tayyaresi (15): Son parti Kasım 1939 ilk haftasında gelecek.
İNGİLTERE'DEN SİPARİŞ EDİLEN
Lisender Keşif Tayyaresi (36): 1.parti (12) Aralık 1939'da 2.parti (12) Ocak 1940'ta 3.parti (12) Şubat 1940'ta.
Avroanson Mektep Tayyaresi (25): 5 adet Ağustos 1939'da 5 adet Eylül 1939'da 5 adet Ekim 1939'da 5 adet Kasım 1939'da 5 adet Aralık 1939'da gelecek.
AMERİKA'DAN MEKTEP TAYYARESİ

⁹³⁷ İDH, K.3, G.026, B.(10, 29); İDH, K.3, G.023, B.1.⁹³⁸ İDH, K.3, G.026, B.(19-20, 37).

R-22 Curtiss (50):

1 adet Ağustos 1939'da 10 adet Ekim 1939'da 15 adet Kasım 1939'da, 14 adet Aralık 1939'da, 10 adet Ocak 1940'da

Tablo-15: Türk Ordusu için dış ülkelere (Almanya, İngiltere ve Amerika) sipariş edilen tayyareler listesi.

Görüşmeler esnasında harita konusu da gündeme gelmiştir. İngiltere Harbiye Nezareti, aynı haritaları kullanmağa hazır olabilmek için Türk Ordusunun kullandığı haritaları görmek istemiştir. Bunlar; 1/200.000 ölçekli iki tam takım harita ve fihristi; 1/200.000 ölçekli harita ve fihristi; 1/200.000 ölçekli haritalardan bir numunelik harita; iki harita ve basılmış serilerin paftalarını gösterir birer fihrist; bunların içerisinde en önemlilerinin daha sonra alınabilme imkânına dairdi. Genelkurmay, İngiliz Genelkurmayına tüm ülkenin haritalarının istihbarat mülhazaları nedeniyle verilmesinde yarar görmemiştir. Sadece harekât yapılacak olası bölgelere ait haritaların verilmesini yeterli görmüştü.⁹³⁹

İngiliz heyeti, 26 Haziran 1939'deki görüşmede ise Orgeneral Kazım Orbay'ın Londra'da verdiği listenin, Trakya ve Çanakkale savunması için gerekli olanlar birinci derecede önemli olmak üzere İngiliz Genelkurmayınca üç kısma ayrılmasının uygun görüldüğünü ifade ederek Türk tarafının düşüncelerini öğrenmek istemiştir. İngiliz generali Türkiye'ye karşı yapılması olası hava hücumları hakkındaki İngiliz Genelkurmay'ının düşüncelerini içeren bir nota vermiştir. Buna göre Türk Hava Kuvvetleri ve Türkiye'ye getirilmesi gerekli olan İngiliz hava birlikleri hakkında Türk tarafının görüşünü sormuştur.⁹⁴⁰

Londra'dan gelecek olan kuryeyi karşılamak için toplantıya ara verildiğinde İngiliz heyeti 28-29 Haziran 1939'da Ankara'dan Kırıkkale ve Kayseri'ye hareket ederek buradaki askerî tesisler de incelemelerde bulunmuştur. Hazırlanan programa göre, heyet Kayseri'de tayyare fabrikasını gezmiş, bir tayyare motor tecrübesi ile biri yeni diğeri revizyondan çıkmış iki tayyarenin uçuş tecrübelerini görmüştür. Heyet, Britanya Askerî Ataşesi ve bir mihmandar Türk subayı ile 6-9 Temmuz günleri arasında Çanakkale ve İzmir'de de ziyaretlerde bulunmuştur. Heyete Çanakkale'de 28'lik Turgut Bataryası İzmir'de Menteş'te konuşlu batarya ve kestirmesi gösterilmiştir.⁹⁴¹

⁹³⁹ Verilmesi uygun görülen haritalar; 1/200.00 ölçekli Trakya ve Boğazlar bölgesine ait haritalardan iki nüsha, 1/200.000 ölçekli tüm Türkiye arazisine ait harita fihristi, 1/100.000 ölçekli İstanbul ve civarı haritası (Tüm Türk arazisine ait 1/100.000 ölçekli haritalar henüz basılmamıştır, 1/1.000.000 ölçekli Türkiye hava haritası, 1/800.000 ölçekli Türkiye haritasıdır. Bkz. İDH, K.3, G.011, B.(1-3).

⁹⁴⁰ İDH, K.3, G.025, B.1.

⁹⁴¹ İngiliz generalinin 19 Haziran'da bazı müesseseler, birlikler ile Boğazlar ve İzmir'i görmeyi arzu etmesi üzerine Kırıkkale, Kayseri ve Eskişehir'deki askerî fabrikalar ve Hava Alayının, İstanbul'da Harp Akademisinin, Yedek Subay Okulunun, Deniz Okullarının, Lüleburgaz'da konuşlu Zırhlı Tuğayın yapacağı bir tatbikatın, Çanakkale'de

İngiliz heyeti 29 Haziran 1939'da Genelkurmayın İzmir-Çanakkale Müstahkem Mevkileri ile Trakya'nın savunmasına dair tüm plan esaslarını bilmek istediklerine dair ilave bir muhtıra vermiştir. Muhtırada, Türk Genelkurmayının İngiliz ve Fransızlarla yapılacak askerî sözleşmenin, planların detaylı bir şekilde yapılmasından önce imza edilmesi konusundaki yaklaşımının Mareşal Fevzi Çakmak'ın Eylül ayında planlanan Londra'yı ziyaretine kadar ertelenmesini gerektirdiği ifadesi vardı. Ayrıca Türkiye'nin Çanakkale ve Trakya savunmasına doğrudan doğruya yardım sağlaması düşünülen hava ve kara kuvvetleri unsurlarının İngilizlerce diğer cephelerden getirilmesi düşünülmekteydi. Heyete göre, Türk kuvvetlerinin tam olarak durumu ve özellikle yardım gerektiren yerlerdeki tertibatı bilinirse o zaman kurmay heyetleri başkanlarının mevcut planları tekrar düzenlemek için görüşü oluşacaktı. İngiliz Deniz Kuvvetlerinin emniyetle kullanılması için Çanakkale ve İzmir limanlarının mevcut ve gelecekteki savunma planlarına ihtiyaç vardı. Marmaris'in savunmasız olması anlaşıldığından bu konunun ayrıca etüt edilmesi teklif edilmişti.⁹⁴²

Türkiye'ye doğrudan doğruya yardım edebilecek olan İngiliz kuvvetlerinin belirlenmesi için, Çanakkale ve Trakya'daki savunma tertibatının detaylı olarak görüşülmesi istenmişti. Takviye kuvvetleri planlarının da detaylı şekilde hazırlanması gerekiyordu. Harbin ilk haftasında Ege Denizi askerî ulaştırma için güvenli olmayabileceğinden İngiliz Hava Kuvvetleri için hava meydanı ve ihtiyat bombalar ve yedek parçalar tedariki zorunluydu. En doğru kararları almak için Türk, Fransız ve İngiliz heyetleri arasında şartsız olarak görüşmelerin yapılması teklif edilmişti. 12 adaya yönelik müşterek harekât planları çok detaylı yapılmasını gerektiğinden İngilizlerin Ege Denizi'nin kontrol etmesi konusunun İngiliz Genelkurmayı tarafından İngiltere'de akademik olarak etüt etmesi faydalı görülmüştü. Türk ve İngiliz Hava Kuvvetleri kurmay heyetleri İngiliz Hava Kuvvetlerinin üstünlüğünü sağlamak için bunların yeterlilikleri üzerinde etüt ve çalışmaları gerekiyordu. Türk birliklerinin karaya çıkması için gerekli kolaylığı İngilizlerin yeni tip çıkarma vasıtalarının sağlayacağı ümit edilmekteydi. Görüşmeleri yapan İngiliz tuğgeneralin ayrılmasından sonra bilgi alışverişi ve harekât yönünden detaylı bir çalışmaya devam için askerî ataşelikler çalışacaklardı.⁹⁴³

Türk Genelkurmayı muhtıradaki sorulara 1 Temmuz 1939'da verdiği cevapta Çanakkale-İzmir ve ayrıca Trakya'ya dair savunma planlarının esaslarını daha önceki toplantılarda açıklayıp yazı

yeni yapılan 28'lik batarya, İngiliz mezarlıkları ile İzmir'de Dumlu Bataryasının gösterilmesi planlanmıştır. Bkz. İDH, K.1, G.128, B.(1-3); İDH, K.1, G.134, B.1; İDH, K.3, G.022, B.1; İDH, K.3, G.029, B.(1-2).

⁹⁴² İDH, K.3, G.015, B.1; İDH, K.3, G.020, B.2; İDH, K.3, G.016, B.(1-3); İDH, K.3, G.021, B.(1-3).

⁹⁴³ İDH, K.3, G.016, B.4; İDH, K.3, G.021, B.4.

ile bildirdiğinden intikal cetvelleri, konuş ve kuruluş gibi detayların Müttefiklere önceden verilmesinde fayda görmemiştir. Genelkurmaya göre bu detayların esas karar ve prensipler üzerinde etkisi yoktu. Çanakkale'nin tahkimi için İngiltere'den satın alınmış olan 34,5 ve 38'lik ağır topların bir an önce gelmesi ve yerlerine konmasının boğazın savunma kabiliyetinin hemen yerine getirilmesi için gerekli olduğu değerlendirilmişti.

İngilizlerden satın alınan 38'lik ve 34,5'lük namlu ve taretler için beş adet mevzi inşası planlanmıştı. Ancak bu namlu ve taretlerin Türkiye'ye nakli ve mevzilere konuşlandırılmasında daha sonraki dönemde sıkıntılar devam etmiştir. Bu işlerin en kısa sürede yapılabilmesi için 1940 yılı Ekim ayında daha toplar gelmeden Türkiye birinci mevziin inşasına başlamıştı. Silahların nakli ve mevzilere yerleştirilmesi için de 30 Ocak 1941'de Vickers Armtroug firmasıyla bir sözleşme yapılmıştı. Sözleşmeye göre topların taretleri üç adet mevziye 1941 yılında (1 No.lu Mevzi-Ağustos; 2 No.lu Mevzi-Ekim; 3 No.lu Mevzi-Ekim) ve iki adet mevziye 1942 yılında (4 No.lu Mevzi-Mart ve 5 No.lu Mevzi Temmuz) yerleştirilmesi gerekiyordu. Ancak 1942 yılı Nisan ayına kadar bu mevzilerin taret ve namluları hazır olduğu halde Türkiye'ye gönderilmemiştir. İngilizler bu silahları getirecek gemilerin Akdeniz'deki tehlikeli durum nedeniyle Akdeniz'e girmelerine müsaade etmemişlerdir.⁹⁴⁴

Genelkurmaya göre, Müttefiklerin, Trakya ve Çanakkale bölgelerinde kara ve hava unsurlarıyla yapacakları yardımının belirlenmesi için savunma planlarına yönelik detay ve açıklamalarla uğraşmak ivedi bir durum için yararlı olmayacaktı. Her şeyden önce Müttefiklerle yapılacak siyasî ve buna dayanan askeri sözleşme ile belli olacak askerî yardımlar üzerinde ortak çalışılması daha önemli görülmüştü.⁹⁴⁵ Çünkü Genelkurmay her görüşmede üç taraflı yardım anlaşmasının esaslarının belirlenerek imzalanmasının önemini vurgulamaktaydı.

İngilizlerin, Çanakkale ve İzmir savunmaları için istediği ilave bilgi ise heyetin bu yerleri ziyareti ile alınabilecekti. Marmaris'in savunması Almanya'dan sipariş edilen toplarla sağlanacaktı. Ancak bunlar alınmadığından Marmaris'in savunmasının ne şekilde ve tertipte olacağını İngiliz uzmanları ile Genelkurmayın ortak inceleme ve tespitlerine göre yapılmasına önem verilmişti. Türk Ordusunun Çanakkale ve Trakya'daki olası harekâtına yönelik savunma tertibatının esaslarını ve kararlarını ele alarak Müttefiklerle devam edecek olan iş birliğini belirlemek için askerî sözleşmenin netleşmesinden sonra gerekli plan ve detayların görüşülmesine geçilmesinin görüşünün daha üstün tutulduğu ifade edilmiştir. Türkiye'ye ortak

⁹⁴⁴ BCA, F.30-10-00, K.49, G.318, S.14, T.16.04.1942.

⁹⁴⁵ İDH, K.3, G.013, B.1.

çalışma için gelecek olan İngiliz Hava Kuvvetlerinin kullanacağı hava meydanları daha önce gösterilmiş olup Britanya Hava Ataşesinin Trakya ve Batı Anadolu'daki seyahati uygun bulunmuştur. Bu bölgedeki sefer meydanlarının süratli bir şekilde iyileştirilmesi ve ikmaline yönelik önlemlerin alınmasına başlanmış olup ihtiyat yedek bomba ve yedek parçaları önceden ülkemizin belli yerlerinde depolanma ve hazırlanma imkânı bulunmaktaydı. Türk-Fransız-İngiliz heyetleri arasında Türk Ordusu ve Hava Kuvvetlerine yapılacak yardım ve Doğu Akdeniz'deki kontrolü sağlamak için kayıtsız olarak görüşmeler yapılabilirdi. 12 adaya yapılacak çıkarmayla ilgili İngiliz Genelkurmayının yapacağı etüt için gerekli bilgilerin verilmesi mümkün olup planın başarısı, deniz ve hava hakimiyetinin sağlanması ile eldeki modern çıkartma vasıtalarının mevcudiyetine bağlı görülmekteydi. Türk Genelkurmayı, görüşmelerde bulunan İngiliz tuğgeneralin ayrılmasından sonra da temasın devamına ve bilgi alışverişine taraftar olduğunu belirterek bunun askerî ataşelikler vasıtasıyla sürdürülmesini uygun görmüştü.⁹⁴⁶

Genelkurmayın iyi niyetli açıklamalarına ve öncelikle üç taraflı yardım antlaşmasının imzalanması gerektiği vurgusuna rağmen Temmuz ayında İngiliz heyeti başkanı verilen cevapların yetersiz görüldüğünü ve kendilerinin hem İzmir ve Boğazlar hem de Trakya savunması hakkında Genelkurmayın bütün plan ve bilgisini istediğini bildiren yeni bir talepte bulunmuştur.⁹⁴⁷ Ancak Türkiye bir saldırıya uğramadıkça harp dışı/tarafsız kalma prensibini daima sürdürmek amacıyla olduğundan millî çıkarları doğrultusunda hiçbir tarafın yanında olduğu anlamına gelecek ittifaklara dahil olmak istememiştir.

Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nın eki olan Askerî Sözleşme'nin imzalanmasından önce 1939 yılı Temmuz ayının son haftasında Orgeneral Huntziger başkanlığındaki bir Fransız askerî heyeti görüşmelerde bulunmak için Türkiye'ye gelmişti. Görüşmeler 17 Temmuz'da başlayıp 26 Temmuz 1939 tarihinde sona ermiş ve Türk-Fransız Askerî anlaşmasına ait proje teatisi yapılmıştı. Proje teatisi nedeniyle Fransız Generali Huntziger'in yaptıkları konuşma ile projenin birer örneği Genelkurmay tarafından Hariciye Vekâletine gönderilmiştir.⁹⁴⁸

Fransızlar da İngiliz askerî heyeti gibi Balkanlardan Türkiye'ye karşı Mihver tarafından yapılacak bir saldırıya karşı alınabilecek önlemleri planlamak istemişlerdir. Bu maksatla Fransa Askerî Ataşesi ile Britanya Askerî Ataşesi, Hava Ataşesi ve Deniz Askerî Ataşesi refakatlerinde

⁹⁴⁶ İDH, K.3, G.013, B.(2-3).

⁹⁴⁷ İDH, K.3, G.020, B.1.

⁹⁴⁸ Genelkurmay yazışmalarında projenin kendisine ulaşlamamıştır. Bkz. İDH, K.3, G.007, B.1; İDH, K.3, G.009, B.(1-3).

Gnkur X.Ş. Md. ve XI. Ş.den bir subayla 22-24 Ağustos 1939 tarihleri arasında Türk Bulgar ve Türk-Yunan sınırları üzerinde incelemelerde bulunmuş ve bazı karakolları görmüşlerdi.⁹⁴⁹

3.3. TÜRK-ALMAN SALDIRMAZLIK ANTLAŞMASI VE KROM SORUNU

Hammadde temini konusunda büyük oranda dışa bağımlı olan Almanya döviz konusunda yaşadığı sorunlar nedeniyle ihtiyacı olan hammaddeleri karşılamak için de dış ticaretinde mal karşılığı mal-takas (clearing) sisteminden yararlanmıştır. Almanya'nın İngiltere'nin aksine sömürgelerinin olmaması hammadde temininin güvenli yollardan sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Türkiye özellikle krom konusunda Almanya için bu bakımdan önemli bir merkezdi. Denizaltı, uçak motoru, tank ve mühimmat üretimi gibi birçok alanda kullanılan ve ikamesi olmayan krom harp sanayi için çok önemli bir hammaddeydi. 1939 yılında Almanya'nın İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline destek vermesi Türkiye'nin Almanya'ya karşı endişelerini artmasına ve İngiltere ile ilişkilerinin geliştirmesine neden olmuştur. Özellikle Türk İngiliz ve Türk Fransız Ortak deklarasyonu ardından Almanya birçok önemli harp malzemesinin Türkiye'ye sevkini durdurması nedeniyle Türkiye de Almanya için hayati önemi olan krom ihracatına 1939 yılında son vermiş bu durum nedeniyle de Almanya 1940 yılı Ocak ayına kadar Türkiye'deki bütün uzmanlarını geri çağırmişti. 1939 yılında krom sevkiyatının durması nedeniyle de 31 Ağustos 1939'da sona eren Türk-Alman ödemeler antlaşması uzatılmadığından iki ülke arasında var olan ticari ilişkiler durma noktasına gelmişti.⁹⁵⁰

Hem Müttefikler hem de Almanya arasındaki ilişkilerde Türkiye, kendi güvenliği açısından krom hammaddesini önemli bir koz olarak kullanmıştı. 1939 senesinde İngiliz İktisadi Harp Bakanlığına göre yıllık 150.000 ton krom ihtiyacı olan Almanya'nın stokları yedi aya inmişti. 19 Ekim 1939 tarihli "Üç Taraflı Yardım Antlaşması"nın imzalanmasının hemen ardından Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan gizli protokole göre İngiltere iki sene müddetle her yıl 200.000 ton krom satın alacak Türkiye de Almanya'ya krom satışı yapmayacaktı. Buna yönelik 8 Ocak 1940'ta Türk kromunun satın alma imtiyazının Müttefiklere verilmesine dair anlaşma imzalanmıştır. Buna göre Türkiye'nin 250.000 tonu geçmeyecek şekilde üreteceği kromun 11/15'ni İngiltere 4/15'ni Fransa alacak ve Türkiye ABD dışındaki hiçbir ülkeye İngiltere ve

⁹⁴⁹ İncelemeye Fransa Askerî Ataşesi Gen.Voirin ve muavini, Britanya Askerî Ataşesi Yb. A. Ross, Hava Ataşesi Alb. R. A. George M.C ve Deniz Askerî Ataşesi G.E.M. Donell, Gnkur X.Ş. Md. Kur. Yb. Hamdi Turgay ve XI.Ş.den Kur. Yzb. İrfan Alptekin katılmıştır. Bkz. İDH, K.1, G.106, B.1.

⁹⁵⁰ 1933-1937 döneminde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke %39 ile Almanya olurken ithalatı %42 olmuştur. 1937'de, Türkiye Almanya'nın ihtiyaç duyduğu kromun %70'ini sağlamaktaydı. Türk ihracat ürünlerinin 1929'da %26'ı Almanya'ya giderken 1939'da %50'e ulaşmıştır. Bkz. Murat Önsoy, "1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 30, Sayı 1, 2012, s. 96, 99, 101.

Fransa'nın onayı olmadan krom satmayacaktı. Antlaşma ile Türkiye'ye verilecek harp malzemesi alımında kullanılacak 25 milyon sterlinlik kredi, 15 milyon sterlinlik altın kredisi ile iki milyon sterlinlik takas antlaşması konusunda antlaşmaya varılmıştır.⁹⁵¹

Türkiye'nin bu antlaşmaya göre krom ihracı Akdeniz'de faaliyet yürüten Alman Donanmasına mensup denizaltı saldırıları nedeniyle kolay olmamıştır. Çünkü krom taşıyan ya da taşıdığından şüphelenilen ticaret gemileri batırılmış ya da batırılmak korkusuyla Akdeniz'de taşımacılık yapmak istemişler, sigorta şirketleri de bu tehlike nedeniyle krom taşıyan gemileri ve taşıdıkları yükü sigortalamaya yanaşmamışlardır. Bu durum 1941 yılında harbin daha da şiddetlenmesi nedeniyle krom sevkinin nerdeyse yapılamaz hale getirmiştir.

İngilizlerle yapılan krom antlaşmasına rağmen ilk bir yılda İngilizler Türkiye'ye vermeyi vadettikleri yirmi beş milyon sterlin tutarındaki harp malzemesini göndermemeleri ve isteksiz tavırları Türkiye'yi Almanya ile olan iktisadi ilişkilerini tekrar gözden geçirmesine yol açarken Almanya'da Türkiye ile olan ilişkilerini normalleştirme yollarını aramıştır. Böylece her iki ülkenin ekonomik ve siyasi alandaki ilişkilerin düzelmesi için Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen, Mart ayında bir Türk-Alman Dostluk anlaşması için görüşmelere başlamıştır. 25 Temmuz 1940'ta bir senelik 21 milyon TL hacimli Türk-Alman ticaret antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ile Almanya arasında 12 Haziran'da imzalanan prensip anlaşmasına dayanan ve 21 milyonluk bir mübadeleye ilişkin kesin ticaret ve tediye anlaşmaları 25 Temmuz 1940'ta Ankara'da, Hariciye Vekâletinde imzalanmıştır.⁹⁵²

Bu anlaşmanın ardından imzalanan 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Paketi iki devlet arasındaki ticaretin artırılmasına imkan sağlarken Sovyetler başta olmak üzere İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bunun sonucu olarak da Amerika, İngiltere aracılığıyla gönderdiği silah yardımına son vermiş, İngiltere de Türkiye'ye verdiği harp malzemesini geri isteyerek silah vermeyeceğini açıklamış ve Türkiye topraklarında üs talebi gündeme getirilmiştir.⁹⁵³ Amerika ve İngiltere'nin bu yaklaşımı nedeniyle Millî Müdafaa Vekâleti, Genelkurmay Başkanlığıyla görüşüp mutabık kalarak Amerika'ya eğitime gönderilmesi planlanan 79 kişilik subay, asteğmen ve talebenin hakları korunarak ileride

⁹⁵¹ Kromun satış fiyatı için 1940 yılı Ocak ayında görüşmeler yapılırken İngiltere, ihtiyacı olan kromu sömürgelerinden karşıladığından, krom için Türkiye'ye düşük fiyat teklif etmiştir. Türkiye ise Almanya'ya krom satabileceğinden emin olduğundan fiyat konusunda taviz vermemiştir. Ayrıca Türkiye harp sonrası durumu da düşünerek antlaşmanın 20 yıllık bir zaman için yapılmasını isteyerek borçlarını ödemeyi garanti etmeyi düşünmüş ancak bu İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Bu durumda İngiltere'yi 1943 yılında krom satışında büyük bir rekabete içine sokmuştur. Bkz. Önsoy, a.g.m., s.103, 105.

⁹⁵² **Tan**, 26.07.1940; **Akşam**, 26.07.1940, Önsoy, a.g.m., s.102, 103, 105.

⁹⁵³ Rahmi Akbaş, Mareşal Fevzi Çakmak-1876-1950, Ötügen Neşriyat, İstanbul, Ağustos 2011, s.347.

sağlanmak şartıyla gelişen durum nedeniyle Amerika'ya gönderilmelerinin ertelenmesi için Başvekâlete yaptığı teklif uygun görülmüştü.⁹⁵⁴

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından yaklaşık iki hafta sonra 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliğine yönelik Alman Genelkurmayı tarafından Barbarossa olarak adlandırılan bir taarruz harekâtı başlatılmıştır. Bu taarruz başlangıçta başarılı olmasına rağmen 1941 yılı aralı ayının başlangıcında Moskova önlerinde durdurulmuştur. Alman orduları 1941-1942 kışında büyük kayıplar vermiş, Almanya Türkiye'nin kendi safında harbe girmesi yönünde çabalarını artırmıştır. Diğer taraftan Sovyetler ve İngiltere de harbin 1942 yılından itibaren Alman yenilgileri nedeniyle kendi lehlerine olacak şekilde gelişme göstermesi nedeniyle Türkiye'nin Almanya'ya karşı harp ilan etmesi isteklerini gündeme getirmişlerdir. Bu gelişmeler olurken Türk Ordusu dışarıdan gelebilecek bir taarruza karşı önlemlerini artırmaya devam etmiştir.

1941 yılı ortalarında Balkanlardaki Alman ordularının ilerleyişi Türkiye sınırlarına yaklaşmış ve dış politikasında takip ettiği harp dışılık prensibine rağmen Türkiye, bir saldırı olasılığına karşı Trakya'daki topraklarında savunma tedbirlerini üst seviyeye çıkarmıştı. Bu gergin bekleyiş anında imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması, Türkiye'nin harpteki önemini ortaya koymasından çok dikkat çekicidir. Çünkü harbe katılmak istemeyen Türkiye'ye hem Almanya hem de Müttefikler kendi saflarında harbe katılması için baskılarını artırmaya başlamıştır.

1941 tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması, Türkiye'nin harp dışılık/tarafsızlık konumuna katkı sağlarken Boğazların kapanacağı ve Sovyetler Birliğine yapacakları yardımları sıkıntıya sokacağı riski nedeniyle Amerika ve İngiltere tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu antlaşma, Amerika'nın İngiltere vasıtasıyla Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesmesine ve Müttefiklerin Türkiye'ye baskılarının artmasına neden olmuş ve bu durum Müttefiklerin üstünlüğü ele geçirmeye başladıkları 1943 yılına kadar bu şekilde devam etmiştir.

Türkiye, Almanya ile bir harbe girmek istemezken, Alman ordularının 1941 yılı Mayıs ayında Balkanlardaki ilerleyişi Türk sınırlarına yaklaşmıştı. Bu arada Almanya Sovyetlere saldırmadan önce Türkiye'yi kendi safına çekmenin yollarını aramıştı.⁹⁵⁵

⁹⁵⁴ BCA, F.30-1-00, K.56, B.343, S.14, T.16.07.1941.

⁹⁵⁵ Zehra Önder, **II.Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Çeviren: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Nisan 2010, s. 148.

Almanlar, ordularının ve harp malzemelerinin Türkiye üzerinden doğrudan geçirebilmesini sağlayacak bir antlaşmayı istiyor, bunun içinde Türkiye-Bulgaristan sınırında Türkiye lehine olacak şekilde değişiklik yapılması ve Ege Denizindeki bir adanın Türkiye'ye verilmesini teklif ediyordu.⁹⁵⁶ Türkiye bir taraftan harp dışılık durumunu korumak diğer taraftan yaptığı anlaşmalara bağlılığını göstermek ve batı ile olan ilişkilerini zora sokacak kararlar almamak için bu gelişmeler hakkında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisini (Knatcbull-Hugesessen) bilgilendirmiştir.⁹⁵⁷

Türkiye, Almanya ile bir saldırmazlık paktının yapılmasına taraftar olmakla birlikte Almanya'nın sınır düzenlenmesi teklifini kabul etmemiş, üstelik görüşmeler devam ederken antlaşmada Türkiye'nin İttifakına zarar verecek bir ifadenin olmamasına ve üçüncü bir tarafın saldırısı halinde İngiltere'den yardım talebinde bulunabilme hakkında ısrarcı olmuştur.⁹⁵⁸

Türkiye'nin bu ısrarı 18 Haziran 1941'de Ankara'da imzalanan antlaşmanın⁹⁵⁹ giriş kısmında *"Bu antlaşmaya göre, Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich'i, "Aralarındaki ilişkileri karşılıklı güven ve içtenlikle dostluk temeline oturtmak isteğiyle ve her birinin bugün var olan [Uluslararası] yükümlülükleri saklı kalmak üzere, bir antlaşma yapmaya karar vermişler" ve... aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır"* şeklinde yer almıştır. Buna göre;

1. Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i topraklarının dokunulmazlığına ve bütünlüğüne, karşılıklı saygı göstermeyi ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirine karşı her türlü harekâttan kaçınmayı yükümlenirler.
2. Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'i ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmayı yükümlenirler.
3. İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu antlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlı Yüksek Taraflar, Antlaşmanın süresinin uzatılması konusunu, zamanı gelince aralarında kararlaştıracaklardır."⁹⁶⁰

maddeleri ve antlaşmanın hemen giriş kısmında yer alan *"...yükümlülükleri saklı kalmak..."* ifadesi Türkiye için 1939 tarihli "Türk-İngiliz-Fransız Üç Taraflı Yardım Antlaşması" ile 1925 tarihli "Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması" anlamına geldiği ve saldırmazlık paktının Türkiye'nin bu antlaşmalarda yer alan sorumluluklarını yerine getirmeye engel olmayacağı anlamına gelmesi açısından çok önemliydi. Böylece Türkiye'nin bu konudaki endişe ve çekincesi giderilmişti. Türkiye açısından antlaşma bir anlamda Türkiye için tam tarafsızlık

⁹⁵⁶ Deringil, **a.g.e.**, s. 141.

⁹⁵⁷ Önder, **a.g.e.**, s. 149.

⁹⁵⁸ Soysal, **a.g.e.**, s. 646.

⁹⁵⁹ Türkçe ve Almanca olarak hazırlanan antlaşmanın Almanca adı, Deutsch-Türkischer Freundschaft Vertrag (Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich'i Arasında Dostluk Antlaşması)'dır. Türkçe eserlerde Saldırmazlık Antlaşması ve Paktı olarak da isimlendirilmektedir. Antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Almanya adına Büyükelçi Franz Von Papen imzalamıştır.

⁹⁶⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 647

prensibine geçişe imkan sağlarken Almanya açısından ise Sovyetlere karşı yapacakları bir harpteki başarı ve galibiyetleri Türkiye'yi Mihver saflarına dahil olması yönünde etkileyecekti.⁹⁶¹

Antlaşma, bütünü düşüldüğünde iki bloğun aleyhine de topraklarının kullanılmasına müsaade etmemesi nedeniyle Türkiye'yi Mihver ve Müttefiklerin baskılarına karşı koruyordu. Yani Alman Ordularına geçiş müsaadesi verilmezken özellikle İngiliz Hava Kuvvetlerine ait tayyarelerin hava sahasını ve üslerini kullanmasına, harp gemilerinin Boğazlardan geçmesine engel oluyordu.⁹⁶² Almanya, böylece Sovyetlere saldırmadan önce kendisine karşı güneyden gelebilecek bir tehlikeyi önlerken bu ülkeye yapılacak yardımları da engelliyordu.⁹⁶³

Bu tarihte Almanlar, Balkanlar ve Ege Adalarını işgal etmiş, Kuzey Afrika'da ilerleyerek Mısır'daki İngilizlerle çatışyordu. 1940 yılında kısa sürede Fransa'yı işgal etmeleri nedeniyle Suriye'de, Alman yanlısı bir yönetimin iktidarı ele geçirmesiyle de Irak'ta hakim güç haline geldiğinden Türkiye bir anlamda batıdan olduğu gibi güneyden de Mihverin tehdidi altında kalmıştı.⁹⁶⁴ Üstelik Sovyetler 23 Ağustos 1939 tarihli dostluk antlaşmasıyla Almanya ile ittifak halindeydi ve Türkiye'den üs talebi vardı. Fransa'nın işgal altında bulunması nedeniyle bir anlamda Almanya'ya karşı tek başına kalan İngiltere'nin Türkiye'ye yeterli harp desteğinde bulunma imkanı yoktu. Bu ortamda Türkiye Almanya'dan gelen antlaşma önerisine bir taraftan temkinle yaklaşırken öte taraftan bunun faydasına da inanıyordu.⁹⁶⁵

Almanya ile yapılan 18 Haziran 1941 tarihli antlaşmaya yönelik tenkitlere İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te T.B.M.M.'nin 7.Dönem, üçüncü yasama yılını açarken yaptığı konuşmasında;

“Almanlarla Sovyetler arasında harp çıkmazdan önce, bizim Almanlarla Dostluk Antlaşması yapmış olmamız tenkit olunmuştur. İstanbul'un kapısına gelmiş olan Almanlar, Sovyet Rusya ile Saldırmazlık Antlaşması ile daha önce bağlanmışlardı. Memleket, Mihverin bütün kuvvetlerine karşı yalnız başına dururken, Amerika harpte yokken, İngiltere bütün kuvvetlerini adaların Alman istilâsına karşı ayakta tutarken ve Sovyetler Almanlarla bir Saldırmazlık Antlaşması ile bağlı iken, Almanların bize saldırmayacaklarını kâğıt üzerine koymayı reddetmemiz, bizden ne hakla beklenebilirdi? Hususiyile bu antlaşmada Türkiye'nin ittifak ödevlerine bağlı bulunduğu açıkça zikredilmiş, önce ve sonra bütün görüşmelerde Türkiye'den geçerek Almanların Suriye ve Irak'a yardımları kesin olarak reddedilmiş ve bu şartlar Almanlara kabul ettirilmiştir. Bu antlaşma Almanlar için Türkiye hareketinin arzu ettikleri tarihe kadar sadece bir geciktirilmesi mahiyetinde olduğu, sonraki ve bugünkü işlerle

⁹⁶¹ Kâzım Karabekir de bu antlaşmayı “...bu muazzam cihan hadisesinde bitaraflığımızın ilanı...” anlamına geldiği şeklinde kabul ediyordu. Bkz. Kazım Karabekir, **Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi**, Haz.: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, s. 323; Altan Öymen, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye”, **Milliyet**, 03.10.1967.

⁹⁶² Cüneyt Arcayürek, **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 132.

⁹⁶³ Arcayürek, **a.g.e.**, s. 152.

⁹⁶⁴ Ekinci, **a.g.e.**, s. 166; Arcayürek, **a.g.e.**, s. 121, 124.

⁹⁶⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.152.

*meydana çıkmıştır. Fakat bizim için de bütün askeri tedbirlerimizin ve millî fedakârlıklarımızın yanında, nazik zamanları kazanacak bir vasıta olmuştur.*⁹⁶⁶

sözleriyle cevap vermiş ve antlaşmanın gerekliliğini savunmuştur.

Antlaşma, Müttefikler tarafından hoş karşılanmamış Amerika, Türkiye'ye yönelik Ödünç Verme ve Kiralama Yardımı çerçevesinde gönderdiği harp malzemesinin sevkini durdururken İngiltere ve Amerika arasında Türkiye'ye yönelik itimat meselesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yardım malzemesinin kesilmesi Türkiye'nin harp eden cephelerden birinin iyi dilek ve yaklaşımlarıyla bir saldırıya karşı koyamayacağı ve topraklarını savunamayacağını göstermesi açısından bir bakıma harbin başından beri dış politikasında titizlikle sürdürdüğü harp dışılık/tarafsızlık prensibinin doğruluğunun ispatı olmuştur.⁹⁶⁷

Amerika ve İngiltere'nin antlaşmaya yönelik olumsuzluk içeren ön yargılarına karşın antlaşma gerçekte onların da yararınandı. Çünkü Almanya 22 Haziran 1941'de Sovyet topraklarına saldırınca Kuzey Afrika cephesinde Almanların özellikle Tunus ve Mısır'daki Amerikan ve İngiliz birliklerine olan baskısı lojistik sıkıntılar nedeniyle azalmış ve buradaki üstünlük Müttefiklere geçmiştir. Ayrıca Alman yardımının Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya gönderilme imkanı kalmadığından İngiltere'nin sömürgeleriyle olan bağlantısının ve ikmal yollarının açık bulundurulması sağlanmıştır.⁹⁶⁸

Almanlar, Sovyetlere taarruz edip birlikleri Volga'ya ulaştıklarında, Türk Ordusunun savunma cephesi Rodos'tan Artvin'e (Hopa) kadar geniş bir alana yayılmıştı. Bu durum, Genelkurmay'a göre Alman Ordularının Türkiye'nin tüm Karadeniz cephesine ani bir baskında bulunma olasılığını doğurmuştu. Bu nedenle önlem olarak Türk Ordusunun bütün Karadeniz sahillerini korumak için birliklerin burada tertiplenmesini de zorunlu kılmıştı. Bu tehdit değerlendirmesi sonucunda Başkent Ankara'nın bile savunulmasının gerekebileceği söz konusu olmuş ve Ankara'ya batıdan yeni birlik sevk edilmişti. İsmet İnönü bu tedbirlerin gereğini ve Boğazlardan Sovyetlere gönderilecek yardım gemilerinde Türkiye'nin bir engel çıkarmadığını harbin sonuna doğru T.B.M.M'de yaptığı konuşmada şu sözlerle açıklamıştır:

"Bu ihtiyat tedbirlerinin yersiz olmadığını, son günlerde meydana çıkan Alman plânları açıkça göstermiştir 1942 yaz sonunda, Sovyet Hükümetine Almanların Kafkas cephesini arkadan vurmak için

⁹⁶⁶ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, İkinci Cilt (1939-1960), TBBM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları No:57, Ankara 1993, s. 56-57.

⁹⁶⁷ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1982, s. 410; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara,1983, s. 231; Ekinci, **a.g.e.**, s.169. Deringil, **a.g.e.**, s. 143-145.

⁹⁶⁸ Sander, **a.g.e.**, s. 147.

Trabzon'dan ve Hopa'dan çıkarma yapmaları ihtimaline karşı, buralarda kuvvet topladığımızı ve memleketteki kuvvet yayımının sebebi bu olduğunu resmen tebliğ ettik. Ve karşılık olarak Sovyetlerden memnuluk duyguları aldık. Harp sırasında kuvvetlerimizin yayımı yalnız Mihvere karşı olduğunu daha inandırıcı bir surette söylemek mümkün değildir. ...Boğazlardan Rusya'ya gönderilecek yardım gemilerinin tarafımızdan geçirilmemesi, isnadına gelince, bu tamamıyla boş bir iddiadır Bütün İkinci cihan harbi boyunca Türkiye'nin bu bahiste bir kusuru yoktur. Eğer müttefikler boğazlar yoluyla birbirlerine yardım edemedilerse, bu, bizim herhangi bir tesirimizden değil, mihverin Akdeniz yollarını denizden ve havadan 1945 senesine kadar kapalı tutabilmiş olmasındandır... ”⁹⁶⁹

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı Türkiye ve Almanya arasında ticari ilişkileri artırmış 9 Ekim 1941 tarihinde Türkiye ve Almanya'nın iki sene içerisinde 200 milyon liralık eşya mübadele edecekleri Türk-Alman Ticaret İtilafı imzalanmıştı. Anlaşma hacmi iki taraf için de 100'er milyon olarak belirlenirken bu uzun dönemli anlaşma ile iktisadi ilişkiler 31 Mart 1943 tarihine kadar düzenlenmişti. Buna göre: Almaya 1943 senesi için 90.000 ton, 1944 senesi için de 45.000 ton krom satın alabilecekti.⁹⁷⁰

9 Ekim 1941 tarihli anlaşma gereğince, Almanya, 31 Mart 1943 tarihine kadar 36.000.000 marklık, 1 Nisan 1943-31 Aralık 1944 arasındaki dönemde 10.000.000 marklık silah ve mühimmat göndermeyi taahhüt etmişti. Ankara ise bunun karşılığında diğer önemli madenlerin yanında 15 Ocak ila 31 Mart 1943 tarihleri arasında 45.000 ton, 1 Nisan 1943 ila 31 Aralık 1944 arasında ise 135.000 ton krom verme yükümlülüğü altına girmişti. Aynı raporda, Almanya Genel Kurmay Başkanlığına göre toplam 46.000.000 Marklık siparişin yerine getirilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiş ancak ağır silahların sevk edilmesi için Hitler'den izin alınması gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁷¹

36 MİLYON MARKLIK ANLAŞMA İLE ALINAN SİLAH MÜHİMMAT VE MALZEMEYE AİT LİSTE			
Adet	Cinsi	Gelen	Kalan
180	Ağır Makineli Tüfek	180	—
2.872.000	Ağ. Mt. Mermisi	2.872.000	—
57.800	2 sm.lik İzli Mermi	57.800	—
50.000	Kilo Trotil	50.000	—
30	Makaslı Dürbün	30	—
49	5/60 sm.lik Tanksavar Topu	49	—
14.700	5/60 sm.lik Tanksavar Topu Tah. Dane.	14.700	—

⁹⁶⁹ İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, s.57.

⁹⁷⁰ Ancak krom satışı Almanya'nın Türkiye'nin ihtiyacı olan 18 milyon mark tutarındaki harp malzemesini Türkiye'ye teslimden sonra başlayacaktı Almanya, 18 milyon marklık harp malzemesinin sadece iki buçuk milyon marklık kısmını gönderdiği için 15 Ocak-31 Mart 1943 günleri arasında 45.000 ton yerine üç bin ton krom gönderilmiştir. **Cumhuriyet**, 10.10.1941; **Tasviri Efkar**, 10.10.1941; Önsöy, a.g.m., s. 107, 112.

⁹⁷¹ Fahri Türk, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945”, **Bellekten**, C.79, S. 285, Türk Tarih Kurumu, Ağustos 2015, s. 774.

9.800	5/60 sm.lik Tanksavar Topu Zh. Dane.	9.800	—
20	7,5,42 sm.lik Krupp Sahra Topu	20	—
5	Tanksavar Topu Yedek Namlu	5	—
38	Muaddel namlu	38	—
12	Fock-Fulf 190 Tipi Av Tayyaresi	12	—
36.000	Tayyare 2. sm.lik Yangın Mermisi	36.000	—
36.000	Tayyare 2 sm.lik İzli Tahrip Mermisi	36.000	—
48.000	Tayyare 2 sm.lik Zırh Mermisi	48.000	—
	Hava Fabrikalar Malzemesi	%95 Gelmiş	—
	Tayyare ve Motor Yedekleri	Gelmiştir	—
4	Denizaltı Gemisi İçin Yedek Periskop	4	—
2	Denizaltı Gemisi İçin dizel Motor	2	—
	Traktör Yedek Parçaları	Gelmiştir	—
	Motorsiklet Yedek Parçaları	Gelmiştir	—
	Askerî Fabrikalar Malzemesi	%98 Gelmiş	%2 Gelmekte

Tablo-16: 04 Mayıs 1944 tarihine kadar 36 milyon Marklık anlaşma ile alınan silah mühimmat ve malzemeye ait liste.⁹⁷²

36 MİLYON MARKLIK TÜRK-ALMAN ANLAŞMASI İLE SATIN ALINAN VE TESLİM ALINAN MÜHİMMAT TUTARI	
	Tutarı Olan (Reich Mark)
Bir evvelki kuvve	40.520.149,38
Bu defa gelen As. Fb. Malzemesi	196.782,61
Bu defa gelen Hv. Fb. Malzemesi	196.446,18
4.defa gelen 2 sm.lik 48.00 adet Tyy.Zh. Mermisi	675.840,00
Toplam	41.589.218,17

Tablo-17: 04 Mayıs 1944 tarihine kadar 36 milyon Marklık Türk-Alman anlaşması ile alınan mühimmat tutarını gösteren liste.⁹⁷³

Türkiye'nin harp dışı durumu nedeniyle krom satışı karşılığında Almanlardan bazı silah, araç-gereç ile özellikle askerî fabrikaların ihtiyacı olan malzemeyi satın almak için 1942 yılı Haziran

⁹⁷² BCA, F.30-10-00, K.52, G.344, S.9 (5), T.05.05.1944.

⁹⁷³ BCA, F.30-10-00, K.52, G.344, S.9 (6), T.05.05.1944.

ayında Genelkurmay II.Ş. Md. Kurmay Albay İsmail Hakkı Tunaboğlu⁹⁷⁴ başkanlığında bir heyet Almanya'ya gönderilmiştir. Heyet Hitler tarafından da kabul edilmiş ve uzun süre Almanya'da kalmıştır. İngilizlerin tepkisiyle durdurulan krom sevkiyatının bir kısmı gönderildikten sonra bu malzeme yurda gelebilmiştir. Heyet Almanya tarafından Türkiye'ye açılan 100 milyon marklık kredi ile Almanya'dan alınmasına karar verilen çeşitli harp malzemesinin teknik durumunu yerinde incelemek ve bunların kabul ve sevki için gerekli işlemleri yerine getirmiştir.⁹⁷⁵

100 MİLYON MARKLIK ANLAŞMA İLE ALMANYA'DAN ALINAN SİLAH VE MÜHİMMAT LİSTESİ			
Adet	Cinsi	Gelen	Kalan
60	5/60 sm.lik Tanksavar Top Yedek Namlu	60	—
6	5/60 sm.lik Tanksavar Topu Yedek Namlu	6	—
18.000	Tanksavar Topu İzli Zırh Mermisi	18.000	—
12.000	Tanksavar Topu Tahrip Mermisi	12.000	—
265	Ağır Makineli Tüfek	265	—
17.160.000	Ağır Makineli Tüfek Mermisi	17.160.000	—
130	0.7 mm.lik Telemetre	130	—
20	Makaslı Batarya Dürbünü	20	—
50	Ağır Makineli Tüfek Nişan Dairesi	50	—
32	T-3 Tipi (Daimler Benz) Tankı	32	—
3	Komuta Tankı	3	—
	T-3 Tipi Yedek Malzemeleri	Geldi	—
35	T-4 Tipi Tank	35	—
11.900	Tanklar için 7,5 sm.lik Zırh Mermisi	11.900	—
8.640	Tanklar için 7,5 sm.lik Tahrip Mermisi	8.640	—
11.174	Tanklar için 5 sm.lik Zırh Mermisi	11.174	58
7.884	Tanklar için 5 sm.lik Tahrip Mermisi	7.884	52
4	T-4 Tipi Tank 7,5 sm.lik Yd. Tp. Namlusu	4	—
7	T-4 Tipi Tank Mt. Yedek Namlusu	7	—
3	T-3 Tipi Tank 5 sm.lik Yd. Tp. Namlusu	3	—
6	T-3 Tipi Tank Mt. Yedek Namlusu	6	—
2.808.000	Tankların Ss. Mt. Tf. Mermisi	2.808.000	—

⁹⁷⁴ Orgeneral İsmail Hakkı Tunaboğlu [(Topçu.1914-C.3) 8.Gnkur. Bşk. (25.08.1955-10.10.1957)] 1895 yılında Bulgaristan'ın Rahova kasabasında doğmuş, 1914 yılında Harp Okulundan Tğm. olarak mezun olmuştur. 1921 tarihinde Anadolu'ya geçerek Milli Orduya katılmış 1927 yılında Harp Akademisini bitirerek kurmay subay olmuştur. 1945 yılında tuğgeneral, 1947 yılında tümgeneral, 1950 yılında korgeneral ve 1955 yılında orgeneral olmuştur. Orgeneral olarak Kara Kuvvetleri Komutanlığı Vekilliği, Genelkurmay Başkan Vekilliği görevlerinde bulunmuş, 1956 tarihinde asaleten Genelkurmay Başkanlığı görevine atanmıştır. 3 Ekim 1957'de kendi isteği ile emekli olmuş 1958 tarihinde vefat etmiştir. I.Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılmıştır. Bkz. **Türk Silâhli Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 12; BCA, F.30-18-1-2, K.98, G.48, S.5, T.05.06.1942.

⁹⁷⁵ Polatkan, a.g.e., s. 99-100.

1	Takım Ağır Seyyar Tamirhane	1	—
60	Fock-Wulf 190 Tipi Av Tayyaresi	60	—
360.000	Tayyare 2 sm.lik İzli Tah. Yangın Mermisi	360.000	—
	Tayyareler için Yd. Aksamı	Geldi	—
240.000	Tayyare 2 sm.lik Zırh Mermisi	240.000	—
2.160.000	Tayyare 2 sm.lik Zırh Mermisi	2.160.000	—

Tablo-18: 04 Mayıs 1944 tarihine kadar 100 milyon Marklık anlaşma ile Almanya'dan alınan silah ve mühimmat listesi.⁹⁷⁶

Türkiye 9 Ekim 1941 tarihli Türk Alman Ticaret İtilafını, 18 Nisan 1943'te yenilemiştir. 18 Nisan 1943 günü Ankara'da 9 Ekim 1941 tarihli Türk-Alman anlaşmaları esaslarına göre hazırlanan Türkiye Almanya arasında ticari anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ile iki taraf 31 Mayıs 1944 tarihine kadar 60 milyon lira mal mübadelesinde bulunacaklardı. Türkiye, bu anlaşmayla Almanya'ya endüstri maddelerine karşılık olarak ham madde verecekti.⁹⁷⁷ Bu anlaşma esaslarına göre, Türkiye, ordusunun ihtiyacı için Almanya'dan 100 adet portatif sis cihaz, 20 adet el pompası ve 1.000 adet kartuşun satın alınması için girişimlerde bulunmuştur.⁹⁷⁸

1943 tarihli ticaret anlaşmasının imzalanmasından sonra iki devlet arasındaki ilişkiler daha da olumlu bir şekilde seyretmeye başlamış Türk hava meydanlarının korunması konusunda staj yapmak üzere üç kurmay subayın Almanya'ya gönderilmelerine karar verilmiştir. Staja gönderilecek askerî personel, İstanbul Üniversitesi Talim Alayı 1.Tabur Komutanı Kur. Bnb. Asım Eren (336-105), 2.Kolordu 4.Tümen I.Şube Müdürü Kur. Öyzb. Neşet Cantay (927-5) ve Genelkurmay Hava Harekât Şubesinde Stajyer Kur. Yzb. Şakir Koraltürk'ün (933-26) Almanya'ya gönderilmesi planlanmıştır.⁹⁷⁹

Harp devam ederken Almanlar da Türk komuta kademesinde ordularının güçlü olduğu izlenimini bırakmak istemişlerdir. Türk komuta kademesini etkileyerek kendi saflarında harbe katılma düşüncesini oluşturmak için Türk askerî heyetlerini Almanya'ya davet etmiştir. Harp Akademileri Komutanı Korg. Ali Fuat Erden Alman Hükûmeti'nin daveti üzerine Alman-Sovyet harp cephesinde incelemeler yapmak üzere 16 Ekim 1941 yılında Almanya'ya gitmiştir. 5 Kasım 1941 gününe kadar devam eden bu inceleme gezisine Bükreş Askerî Ataşesi Kur. Yzb. Kenan Kocatürk'te eşlik etmiştir. Heyet Hitler'in yanı sıra Alman Güney-Doğu Ordular

⁹⁷⁶ BCA, F.30-10-00, K.52, G.344, S.9 (4), T.05.05.1944.

⁹⁷⁷ Ulus, 20.04.1943.

⁹⁷⁸ BCA, F.30-18-1-2, K.103, G.69, S.17, T. 13.09.1043.

⁹⁷⁹ BCA, F.30-10-0-0, K.46, G.297, S.28, T.26.06.1943.

Komutanı Mareşal Gerd Von Runsted, Kara Orduları Başkumandanı Feldmareşal von Brauchitch ile Genelkurmay Başkanı Feldmareşal Keitel'i de görüşmelerde bulunmuştur. Yine 1943 yılında Alman Gnkur. Kh.da ve Hitler'le görüşmelerde bulunmak üzere I.Ordu Komutanı Org. Cemil Cahit Toydemir, başkanlığında başka bir heyet (Tümg. Salih Erkuş, Alb. Hilmi Uray, Bnb. Tahsin Berkman, 20.Kor. Kh.dan Faik Yönköl) 25 Haziran 1943'te özel görevle Almanya'ya gönderilmiştir. Heyet bu ziyarette Hitler ile de görüşmüştür.⁹⁸⁰

1944 yılı Ocak-Şubat aylarında Türk Ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik Türk ve İngiliz askerî yetkililer arasında Ankara'da yapılan görüşmelerde olumlu bir anlaşmaya varılamamıştı. Bu durum üzerine İngiliz askerî heyeti 3 Şubat 1944 günü hiçbir açıklamada bulunmadan Türkiye'den ayrılmış ve Türkiye'ye yapılan İngiliz ve Amerikan yardımları da kesilmişti. Ancak İngiliz basınına göre silah sevkiyatının kesilmesi siyasi bir karar değildi. Çünkü Türkiye'nin, Müttefikler saflarında harbe katılmak konusunda tereddütleri vardı ve bu harp malzemesi İngiliz Ordusu için gerektiği.⁹⁸¹ Bu gelişmeler olurken İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin 1943 yılı Ocak ayından itibaren Almanya'ya tekrar ihracına başladığı kromun gönderilmesini durdurması için baskı yapmaya başlamıştır.

Times gazetesi, 8 Nisan 1944 tarihli nüshasında Türkiye'nin Almanya ile krom ticaretini sürdürmesi halinde Bulgaristan'ın Almanya ile yaptığı maden ticareti nedeniyle bombalanmasını örnek göstererek bir anlamda gözdağı vermiştir. İngiliz basınında 11 Nisan 1944'te Türkiye'nin ya Almanya'ya ticareti sürdüreceğini ya da Müttefiklerden elde ettiği kazanımlara devam etmek şıklarından birini seçmesi gerektiği haberi yer almıştır. İngiltere'nin Ankara'daki Büyükelçisi Türk Hükûmetine başvurarak Müttefiklerce, Almanya'ya krom ihracatının arzu edilmediği ve durdurulması talebini 13 Nisan 1944'te resmî olarak Türk Hükûmetine iletmıştır. Türkiye de aldığı bir kararla 21 Nisan 1944'te Almanya ile tüm Mihver devletlerine krom nakliyatını durdurmuştur.⁹⁸²

II.Dünya Harbi süresince, Türkiye'nin hem Müttefikler hem de Mihverlerle olan ticari ilişkilerinin merkezinde yer alan krom satışı ve bundan elde edilen gelir önemli bir paya sahipti. Harp sanayinde özellikle silah üretiminde kullanılan bu cevheri Türkiye özellikle ordusu için ihtiyaç duyduğu modern harp malzemesi alımında her iki bloğa karşı çok dikkatli şekilde

⁹⁸⁰ **BCA**, F.30-18-1-2, K.97, G.107, S.8; Kocatürk, **a.g.e.**, s. 295; **BCA**, F.30-18-1-2, K.102, G.59, S.10, T.09.08.1943; **Milliyet**, 9.01.1991; **Cumhuriyet**, 16.30.10.1941; **Cumhuriyet**, 06.11.1941; **Cumhuriyet**, 26.06.1943; **Cumhuriyet**, 22.07.1943.

⁹⁸¹ Gül İnanç Barkay, **ABD Diplomasisinde Türkiye 1940-1943**, İstanbul, Büke Yayınları, 2001, s.145 Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, 1974, s. 234; **Cumhuriyet**, 04, 06. 03.1944.

⁹⁸² **Cumhuriyet**, 09, 12, 21.04.1944; **Akşam**, 14.04.1944;

pazarlık ve rekabet unsuru olarak kullanmıştır. Türkiye, “Üç Taraflı Yardım Anlaşması” ve Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarıyla ordusunun ihtiyaçları için karşılıma çalıştığı harp malzemesinin yetersizliği karşısında bu stratejik maddeyi takas sistemi esaslarına göre Almanya’ya satarak, ondan da modern harp malzemesi almayı başarmış ve tam olmasa da ordusunu güçlendirme imkanı ve çaresini bulmuştur.

3.4. TAYYARE MEYDANLARI, DEPO VE ÜS LİMANLARI İNŞASI

Türkiye-Fransa-İngiltere arasında Ankara’da imzalanan “Üç Taraflı Yardım Antlaşması”nın eki olan askerî sözleşme görüşmelerinde Müttefik Genelkurmayları gözetiminde bir irtibat heyetinin karşılıklı olarak bulundurulması kararlaştırılmıştı. Müttefik Ordular Genelkurmayları arasında irtibatı sağlamak, her çeşit yararlı bilgi ve istihbaratı paylaşmak bu irtibat heyetlerinin vazife ve sorumlulukları olarak tespit edilmişti.

İrtibat heyetleri başlangıçta genel olarak bir albay veya tümgeneral komutasında birer kurmay subaydan oluşacak gerek görülürse bu heyetlere tayyare, tank uzmanı gibi subaylar da dahil edilecekti. İngiliz ve Fransız irtibat heyetleri için Genelkurmayda çalışma yerleri oluşturulmuştu. Türk Ordusu için istenen malzeme işlerinin daha çok kolaylaşacağı ve düşmana inisiyatifini kaptırmamak üzere alınacak düzen bu irtibat heyetlerinden beklenmekteydi. Bu maksatla Fransız Askerî İrtibat Heyeti Başkanı olarak General Voirin, Britanya Askerî İrtibat Heyeti Başkanı olarak General Butler görevlendirilmişti.⁹⁸³

Üç Taraflı Yardım Antlaşması’nı imzalamak için Türkiye’ye gelen İngiliz Şark Ordusu Komutanı Orgeneral Wavel ve Fransız Şark Ordusu Komutanı Orgeneral Weygand maiyetleri ile 18-21 Ekim 1939 tarihleri arasında Gnkur Bşk. Mrşl. Fevzi Çakmak, Gnkur. II.Bşk. Org Asım Gündüz ve Millî Müdafaa Vekili General Naci Tınaz’la görüşmelerde bulunmuştur. General Weygand Türkiye’den ayrılırken yaptığı açıklamada antlaşmadan duyduğu memnuniyetini;

“Benim ve General Wavel’in fevkalâde bir muhabbete mazhar olduğumuz Ankara’dan ayrılırken tarihte mühim bir hadise teşkil edecek olan muahedenin imzasını yaşayabilmiş olduğumdan dolayı sonsuz sevincimi bildirmek isterim. Fransız Büyükelçisi Massigli’nin de açıkça ifade etmiş olduğu üzere Türk-İngiliz-Fransız Muahedesini bir iyi niyet, akıl ve dürüstü eseridir ve üç memleketin samimi iş birliğinde yeni bir devre açacaktır. Keza şanlı Türk Ordusunun yüksek şefi Mareşal Fevzi Çakmak ve diğer münevver Türk general ve subayları ile yapabildiğim fevkalâde samimi ve itimadlı temaslardan dolayı da bilhassa bahtiyarım.”

⁹⁸³ Türk Genelkurmayını Londra ve Paris’te Müttefik Genelkurmaylar nezdinde temsil etmek üzere de Türk irtibat heyetleri gönderilmiştir. Bkz. İDH, K.2, G.152, B.(1-2); İDH, K.3, G.003, B.1.

sözleriyle ifade etmiştir.⁹⁸⁴

General Weygand, 19 Ekim 1939 tarihli Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nı imzalamak için geldiği ve Mareşal Fevzi Çakmak'la Ankara'da 20-21 Ekim günlerinde yaptığı görüşmeyi özetleyen bir bilgi notunu Kasım ayında Mareşale göndermiştir. Mareşal Fevzi Çakmak Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nın uygulanmasında fikirlerinin uzlaştığını göstermesi bakımından nottan memnun olduğunu ve ilave düşüncelerini açıklayan cevabı 22 Kasım 1939'da Fransız ve İngiliz irtibat heyeti başkanlarına vermiştir. Antlaşmanın Askeri Sözleşme (Convention Militaire) ekinin 7.maddesinde Akdeniz'de hakimiyetin sağlanması ve yine Özel Anlaşma (Accord Spécial) ekinin 3.maddesi gereğince birlikte harbe girilirse Türk Ordusuna gerekli görülen malzemenin verilmesi konularında ayrıca yapılan görüşmelerden notta bahsedilmemesi nedeniyle bu konuların Fransız ve İngiliz Hükümetleriyle Genelkurmaylarının inceleme ve onaylarına sunulması çok önemli ve gerekli görülmüştü.

Mareşal Fevzi Çakmak, diğer konular hakkındaki düşüncelerini de ayrıca belirttiği notta; tank ve tayyaresavar silahlarıyla tayyarelerin kısa bir sürede verileceğini ümit ettiğini, Rusları kuşkulandırmamak için irtibat heyetlerinin vazifesinin takviye edilecek personelle askerî ataşeler tarafından yapılmasını uygun bulmuştu. Askerî sözleşmede öngörülen Ankara ile Halep arasında telefon hattının sınırlar içindeki kısmının ıslahına başlanması ve planların düzenlenmesi uygun görülmüştü. Bu arada Yunan Genelkurmay'ının Selanik bölgesi içinde fikrini almak için Yunanistan'a gizli şekilde bir kurmay albay gönderilmesi Yunan Hükümeti'nce kabul edilmiştir. Sadabad Paktı'nın bir askerî sözleşme ile tamamlanmasının mümkün olup olmayacağı İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine bildirilerek, Fransız irtibat heyeti başkanının iletmiş olduğu İngiliz Orta Şark Ordusu komutanı Orgeneral Wavell'in bu not projesi metninde yapılmasını istediği değişikliklerin de yapıldığı bildirilmişti.⁹⁸⁵

Fransa'nın Şark Orduları Komutanı Orgeneral Weygand, 25 Ocak 1940 tarihinde görüşmeler yapmak üzere Toros Ekspresiyle Ankara'ya gelmiştir.⁹⁸⁶ Türk Genelkurmayından müttetikleri olarak bahseden Orgeneral Wavell, İngiliz-Fransız yardımı konusunda ilgili Fransız Orgeneral Weygand'la yaptıkları görüşmenin sonuçlarını 13 Şubat 1940'ta göndermiştir. Buna göre Türk tarafının görüşmelere hazır olduğunun anlaşılmasından sonra Orta Şark Komutanlığı Umumi Karargâhından ve hava kuvvetleri kurmayından yüksek rütbeli subaylar görüşmelerde bulunmak için Ankara'ya geleceklerdi. İngilizler harp durumunda Türkiye'ye yapacakları ilk yardımın hava kuvvetleri tarafından yapılacağını düşünmekteydi. General Wavell, Türk Ordusuna

⁹⁸⁴ Cumhuriyet, 23.10.1939.

⁹⁸⁵ İDH, K.3, G.003, B.(1-4).

⁹⁸⁶ Cumhuriyet, 26.01.1940.

yapılabilecek ilk yardım üs ve tesislerin hazır olması kaydıyla hava kuvvetleri tarafından yapılacağından Türkiye'deki hava meydanları ve hava üsleri konularının çok acil bir mesele olduğunu vurgulamıştı. Yakın Şark Hava Kuvvetleri K. William Mitchell bu konuyu görüşmek için görevlendirilmişti.⁹⁸⁷

1940 yılı Mart ayında Orta Şark Hava Ordusu Başkomutanı Orgeneral Sir William G. S. Mitchel ile Fransa'nın Doğu Akdeniz Hava Kuvvetleri Komutanı General Jauneaud Türkiye'ye gelmişlerdir.⁹⁸⁸ 1939 yılı Ekim ayında imzalanan İngiliz ve Fransızlarla yapılacak karşılıklı yardım anlaşmasına ek askerî sözleşmesi gereği olarak, öncelikle Ankara ile Beyrut arasında telefon haberleşmesi denemelerine başlanmıştır. Ancak bu hattın kötü işlemesi nedeniyle, Fransız Şark Ordusu Komutanı General Weygand İskenderun veya Halep'te uzmanların bir araya gelerek millî elemanlara verilecek tanıtma kodları, hattın ıslahı ve bakımı hakkında görüşmelerini teklif etmiştir. Görüşmelerde Beyrut-İstanbul, Türkiye-Filistin ve Türkiye-Mısır irtibatlarının da en uygun şartlarda yapılmasının da konuşulmasının yararlı olduğu bildirilmişti.⁹⁸⁹

Fransız Şarki Akdeniz Harekât Sahası Komutanı Orgeneral Weygand'la, İngiliz Orta Şark Ordusu Komutanı Orgeneral Wavel Kahire'de Üç taraflı Yardım antlaşmasının eki olan askerî sözleşme gereği Müttefiklerin askerî açıdan Türkiye'ye yapacakları yardım konusuyla ilgili karar tekliflerini Genelkurmay'a göndermişlerdir. Gönderilecek yardım kuvvetlerini getirebilmek için gerekli liman, yol, tayyare meydanları ve üslerin Türkiye'de daha önceden yapılmasının gerektiği bu teklifin esasını oluşturmaktaydı.

15 Şubat 1940'ta Müttefiklerin Türkiye'ye kuracakları üsler ve depolara ait şartlar için Hariciye Vekâletine başvurularına karar verilmişti.⁹⁹⁰ Genelkurmay Başkanlığı, Müttefik kuvvetlerin, Türkiye'ye çıkarılması ve kullanılması için ülke içinde istedikleri iskele, yol, üs ve özellikle tayyare meydanlarının bir an önce yapılmasına kesinlikle gereklilik ve gereksinim olduğunu 19 Şubat 1940'ta Başvekâlete, Millî Müdafaa ve Hariciye Vekâletine bildirmiştir.⁹⁹¹

⁹⁸⁷ İDH, K.2, G.151, B.1.

⁹⁸⁸ Cumhuriyet, 12-13.03.1940; Ulus, 12.03.1940; İDH, K.1, G.092, B.1.

⁹⁸⁹ İDH, K.2, G.151, B.2.

⁹⁹⁰ İDH, K.4, G.143, B.1.

⁹⁹¹ Müttefiklerin başlangıçta inşa etmeyi ve iyileştirmeyi teklif ettikleri yollar (Kilye-Gelibolu-Keşan-Uzunköprü-Edirne yolu), limanlar (Gelibolu, Kilye, Eceabat, Erdek, Karabiga) ve hava meydanları (Gaziemir, Cumaovası, İzmir, Manisa Akhisar, Balıkesir, Bandırma, Maltepe, Yeniköy, Çanakkale, Karabiga, Çorlu, Hasköy, Babaeski) ile ilgili ek listeler hazırlanmış ve Kilye-Gelibolu-Keşan-Uzunköprü-Edirne arasında yapılacak şose hakkında masraf teklifleri belirtilmiştir. Bkz. İDH, K.5, G.024, B.(1-4).

Genelkurmayın değerlendirmesine göre bunlar yapılmazsa yardım kuvvetlerinin tam olarak ülkeye getirilmesine imkân olmayacak, bunlar yapıldığında ülkenin savunması bakımından büyük yararlar sağlanmış olacaktı. Ancak Genelkurmay yapılacak bu tesis ve hazırlıkların Türkiye'nin harbe girmesinin gerekli olduğu anlamına gelmediğini açık bir şekilde dikkatlere sunmuştu. Genelkurmay bu değerlendirmesinde tek maksadının ülkeye yönelik olası bir saldırıya karşı hazır ve kuvvetli bulunmak ve bu saldırının olması halinde Üç Taraflı Yardım Antlaşmasının eki olan askerî sözleşmenin birinci maddesine gereğince inisiyatifin düşman eline geçmeden harekete geçebilmek ve Müttefiklerimizin çok önemli olan yardımlarından en üst seviyede yararlanmak olduğunu belirtmiştir. Siyasî durum, gittikçe farklı olasılıklara yol açtığından bu tesislerin bir an önce meydana getirilmesine Genelkurmayca büyük bir önem verilmişti.⁹⁹²

Müttefikler, gönderdikleri raporlarda bu çalışmaların uygulanmasına Mart başlangıcında başlanmasını ve Eylül ayı içerisinde bitirilmesini özellikle kayıt altına alıp vurguladıklarından Genelkurmay, bu konularda taraflar arasında yapılacak siyasî ve malî görüşmelerin kısa bir süre zarfında başlanması ve sonuçlandırılması gerektiği düşüncesini Başvekalete, Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletlerine bildirmiştir. Bunlara ilave olarak bu müzakereler esnasında başlayacak bir çatışma durumunda Türk Ordusunun Müttefikler tarafından özellikle hava kuvvetleri, zırhlı birlikler ve hava savunma, tanksavar vasıtalarıyla süratle takviye edilmesinin göz önünde bulundurulması istenmiş ve bu müzakereler ancak çok kısa zamanda sonuçlanırsa, Genelkurmaylar arasında harekât yönünden çok gerekli plan görüşmelerine başlanabileceği ifade edilmiştir.⁹⁹³

Genelkurmay Başkanlığı, tesisler yapılırken siyasi olarak Rusya ve Bulgaristan'ı kuşkulandırmamak için maksatlarının gizlenmesine yönelik Başvekâlete önerilerde bulunmuştur. Bunlar; bu işler yapılırken gizliliğe son derece riayet edilmesi, tesislerin, depoların yalnızca ticari kapsamda olmaları (Örnek olarak otomobil acenteleri gaz şirketleri, ticari malzeme ve eşya depoları vb.); Müttefikler için gerekli iaşe maddeleri, her çeşit akaryakıt (benzin) ve malzeme depolanması faaliyetinin sanki Türkiye'ye satılmış gibi gösterilmesi ve o şekilde işlem görerek, yurt içinde inşa edilecek iskele, depo, hava meydanları ve yol inşaatının Türkiye için yapıldığı hissini verilmesi ve o şekilde yapılması; bu işlerde çalışacak yabancı memurlar ve müstahdemlerin sivil ve ticarî mahiyette olacak şekilde teklif edilmesiydi.⁹⁹⁴

⁹⁹² İDH, K.5, G.021, B.1.

⁹⁹³ İDH, K.5, G.021, B.1.(2-3).

⁹⁹⁴ İDH, K.5, G.021, B.2.

Türkiye'ye yardıma gelecek Müttefik kuvvetler tayyareleri için gereken hava meydanları inşa yerlerinin belirlenmesine kısa süre içinde başlanmıştı. Müttefik hava subaylarının Trakya ve Batı Anadolu'daki bölgelerde tayyare meydanları ve buralara giden yollar ile bazı mevki ve hava meydanlarını havaya karşı koruması konularında araştırmalarda bulunmaya başlayacakları 15 Şubat'ta Genelkurmay tarafından açıklanmıştı. Bu maksatla hava meydanlarının yerlerini saptamak için üç kişiden oluşan bir Fransız heyeti 20 Şubat 1940'ta İzmir'e gelerek mevcut meydanlar üzerinde incelemelerde bulunmuştur.⁹⁹⁵

Balıkesir-Bandırma ve İzmir Bölgelerinde araştırma yapan İngiliz Ordusu Mısır Kuvvetleri heyeti 13 Mart 1940'ta incelemelerini tamamlamıştı. Ekonomik açıdan çok önemli olan tesislerin bulunduğu İzmir ve çevresinin savunulması için Çiğli ve Cuma Ovası'nda tayyare meydan yerlerinin hazırlanmasına Genelkurmay öncelik ve önem vermektedir. Konuyla ilgili görevlendirilen Müstahkem Mevki Komutanlığı çalışmaları yakinen takip etmiş, bu konudaki çalışmalara dikkatle devam edildiği ve inşaat işlerinin hiçbir surette sekteye uğramaması için gerekli tedbirlerin alınmış olduğu bilgisini 24 Mayıs 1940'ta Genelkurmay'a göndermiştir.⁹⁹⁶

Hava meydanlarının inşa faaliyetleri 1940 ve 1941 yıllarında yoğun olarak devam etmiştir. Müttefikler de bu çalışmaların durumunu yerinde görmek için ayrıca kendi personelini göndermiştir. İngilizler 28 Şubat 1941'de Bandırma Bölgesi ile İzmir'de teşkilini istedikleri tayyare meydanlarının inşasını hızlandırmak için 122 kişi getirmek istemişlerdir. İzmir ve Kilye üslerini keşfetmek için 3 Mart 1941'de Türkiye'ye gelen dört kişilik İngiliz heyeti 17 Mart'ta Çanakkale'ye geçmiştir. Heyet burada Çanakkale tayyare meydanını gezmiş, Kilye ve Gelibolu'da da incelemelerde bulunmuştur.⁹⁹⁷ Tayyare meydanlarını kuracak İngilizler 22 Mart'ta Mersin'e gelmiş ve Konya üzerinden çalışma yerlerine gitmişlerdir. Yine Nisan ayında Bandırma-Balıkesir ve İzmir civarındaki tayyare meydanlarında çalışmak üzere İngiliz teknisyenleri gelmiştir. İngilizler tarafından Bandırma bölgesinde yapılmasına başlanan tayyare meydanlarının durumunu görmesi ve bölgede incelemelerde bulunması için bir İngiliz subayına (Yzb. Fanshawe) Genelkurmayca izin verilmiştir. İngiliz subayı bu maksatla 11 Haziran 1941 günü İstanbul'dan Bandırma'ya hareket etmiştir.⁹⁹⁸

Üç Taraflı Yardım Antlaşması gereği bir çatışma durumunda, Türk Ordusuna yardıma gelecek İngiliz ve Fransız birlikleri için, bazı Marmara limanlarında ve İzmir yakınlarında cephane ve

⁹⁹⁵ İDH, K.2, G.011, B.2; İDH, K.2, G.010, B.1.

⁹⁹⁶ İDH, K.2, G.140, B.4; İDH, K.2, G.009, B.1.

⁹⁹⁷ İDH, K.1, G.093, B.1.

⁹⁹⁸ İDH, K.1, G.101, B.3; İDH, K.1, G.100, B.1; İDH, K.1, G.099, B.1; İDH, K.2, G.002, B.1.

malzeme depoları, iaşe ambarları ve sıvı yakıt stokları oluşturulması planlanmıştı. Ancak bunlar gizlilik açısından görünüşte Türk Ordusu ihtiyacı olarak depo edilecek ve onun gözetimine verilecekti.

Genelkurmay II.Başkanı Org. Asım Gündüz 1940 yılı Mart ayında Müttefik devletler askerî temsilcileri arasındaki görüşmelere katılmak için Halep'e gitmesi planlanmıştı. Bu görüşmeler Üç Taraflı Yardım Antlaşması gereğince Ankara'da yapılmış olan temasların sürdürülmesi kapsamındaydı.⁹⁹⁹ İngiliz ve Fransız askerî heyetleriyle Ankara'da birçok görüşme yapılmıştı. Türkiye'nin bir saldırıya uğraması durumunda Müttefikler tarafından gönderilecek yardım kuvvetleri ile bunun nasıl olacağı konusunda 15-21 Mart 1940 tarihlerinde Orgeneral Asım Gündüz ve İngiliz General Arthur Smith arasında Ankara'da askerî görüşmeler yapılmıştır.¹⁰⁰⁰

Olası bir harekâta İzmir'e gelecek iaşe maddeleri, cephane ve silahlar için gerekli bina ve depoların tespiti 26 Mayıs 1940'ta tamamlanmıştı. Bu konuda gizliliği sağlamak için gerekli önlemler ilgili komutanlıklar tarafından alınmıştı. Bu konulara yönelik keşifler ve hazırlıklar ilgili komutanlıklar ve Müttefikler tarafından yapılmıştı.¹⁰⁰¹

Fransızlar Mayıs 1940'ta 2.000 ton iaşe maddesini depo ve muhafaza edilmek için Haziran'ın başında İzmir'e göndereceklerini bildirmişler ve bunları teslim alması ve muhafaza etmesi için Müstahkem Mevkii Komutanlığına emir verilmişti.¹⁰⁰²

İngilizlerle Ankara'da yapılan görüşmelerde Türkiye bir çatışmaya girerse yardıma gelecek İngiliz birliklerinin her türlü ikmal hizmetlerini sağlamak ve gerektiğinde birliklerin karaya çıkarılmasında kullanılacak bir üssün İzmir Limanında kurulması İngiliz heyeti tarafından önerilmişti. İngilizler, Türkiye'ye çıkacak kıtaların iskân, iaşe ve nakliyatı ile gelecek her çeşit malzemenin depo edilmesini ve sevkine imkan verecek bu üssün Cumaovası-İzmir-Menemen arasında kalan bölgesinde ve demiryolunun her iki kısmında yaklaşık 2.000:3.000 dönümlük bir saha da kurulmasını düşünmüşlerdi. Genelkurmay tarafından İngilizlere sözlü olarak verilen cevapta tekliflerinin hükûmete iletileceği söylenerek konu 3 Şubat 1941'de Başvekâlete ve Milli Müdafaa Vekâletine iletilmiştir. İngilizlerin teklifine göre, bu üssün kurulacağı alan, görüşmeler için Türkiye'de bulunan İngiliz kurmay heyeti tarafından başlangıçta genel olarak görülecek bir

⁹⁹⁹ Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığı altındaki heyet Tuğb. Şefik Çakmak, Alb. Fasih Kayabalı, Yb. Nurettin Tokgöz, Bnb. Aziz Uluhan, Yzb. İhsan Özgil Yzb. Remzi Soyoguz, Yzb. Emin Dırvana'dan oluşmaktaydı. Bkz. **Cumhuriyet**, 21.03.1940; **BCA**, F.30-18-1-2, K.90, G.22, S.6, T.09.03.1940.

¹⁰⁰⁰ Tekeli, İlkın, **a.g.e.**, s.426.

¹⁰⁰¹ **İDH**, K.4, G.142, B.1.

¹⁰⁰² **İDH**, K.5, G.020, B.1.

ay sonra ise gelecek uzmanlar ve Genelkurmay'dan görevlendirilecek subaylarla detaylı bir şekilde etüdü yapılacaktır. Böyle bir üssün kurulmasının gizlenmesi Genelkurmayca çok önemli görülmüştü. Bu nedenle buradaki inşaatın Türkiye adına ve hesabına yapılan depo ve antrepolar gibi gösterilmesi, buralara yerleştirilecek malzemelerin Türk Ordusunun olduğu haberlerinin yayılması, bu işte çalışacak İngiliz Ordusu mensuplarının ve depo muhafızlarının sivil olması istenmiştir.¹⁰⁰³

İzmir ve Kilye üslerini keşfedecek olan İngiliz heyet üyeleri 3 Mart 1941'de Türkiye'ye gelmiş 4 Mart 1941'de Menemen-İzmir-Cumaovası bölgesinde kurulacak askerî üssün etütlerini yapmak üzere Ankara'dan İzmir'e hareket etmiştir. Sivil kıyafetli olarak incelemelerde bulunan heyete bu süre zarfında Müstahkem Mevki Komutanlığından bir subay eşlik etmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Kilye'de yapılacak askerî üssün etütlerini yapmak üzere 15 Mart'ta heyete izin vermiştir. İzmir bölgesinde kurulacak askerî üs hakkında incelemelerde bulunan İngiliz heyeti 19 Mart 1941'de görevini tamamlayarak geri dönmüştür.¹⁰⁰⁴ Türkiye'ye getirilecek yardım kuvvetleri İzmir bölgesine çıkarılacakları için İngiliz Doktor Henry Foy da 1941 yılı Mart ayında Çiğli-Bosnak Köyü, Cumaovası-Seydiköy ve Gölcük'te sağlık açısından incelemelerde bulunmuştu.¹⁰⁰⁵

İncelemeler sonucunda heyet; Menemen güneyindeki Asarcık köyü bölgesinde mühimmat depoları kurmak ve bunları bir şube hattı ile Menemen demiryoluna bağlamak, Çiğli kuzeyindeki Harmandalı köyü vadisinde benzin depoları oluşturmak, Karşıyaka'nın batısında Papas ile Dede başı hattının batısında yiyecek depoları oluşturmak, Bornova-Narlıköy-Işıklar-Koklıca köylerinin ortasındaki vadide malzeme, eşya ve yiyecek depoları ile Narlıdere köyünün doğusundaki bölgede otomobil parkı ve tamirhaneler oluşturmak, İzmir-Pınarbaşı şosesinin her iki tarafında ordugahlar kurmak, İzmir-Seydiköy şosesi batısındaki ve Uzundere köyü kuzeyindeki bölgelerde benzin depoları inşa etmek Buca yarış meydanı civarındaki arazide geçici benzin depoları oluşturmak için karar almıştı. Heyet tarafından Buca'daki Alman konsoloshanesi ile bunun karşısındaki Siperkoy'a ait bina hastane yapılmak için uygun bulunmuş şehirdeki Fransız Hastanesinin de kendilerine tahsis edilmesi talep edilmişti. Genelkurmay gizlilik konusuna çok önem verdiği için heyetin çalışmalarını takip eden

¹⁰⁰³ İDH, K.5, G.038, B.2.

¹⁰⁰⁴ Heyet; İngiliz Bnb. R.H. Batten, Bnb. A.E.M. Walter, Hv. Bnb. Wallace Tarry, Öyzb. Oliphant ve İngiliz Alexander Gipp şirketinin deniz inşaat uzmanı Edkins'ten oluşmaktaydı. Bkz.; İDH, K.5, G.038, B.1; İDH, K.1, G.098, B.4; İDH, K.1, G.097, B.1; İDH, K.5, G.037, B.5; İDH, K.1, G.096, B.1.

¹⁰⁰⁵ İDH, K.2, G.004, B.4.

Müstahkem Mevki Komutanlığı İngiliz heyetine mevcut plan ve ayrıntılı haritaları göstermemiş, İngilizler çalışmalarını ellerindeki 1/200.00 ölçekli harita ile yapmışlardır.¹⁰⁰⁶

İngiliz uzmanları İzmir ile Kilye-Gelibolu bölgelerinde yapacakları üslerin 1941 yılı Şubat ayında başladıkları keşiflerini ise Mart ayında tamamlamış ve bu keşif sonuçlarına göre seçtikleri üs bölgelerinin krokilerini hazırlamışlardı. Krokilerde üslerin çeşitli depo, tamirhane ve ordugâh sahaları ile bu maksatla kullanılacak geçici depolar için bina ve arsaların genel yerleri belirlenmiştir. İngilizler, yerlerini belirledikleri üsleri kurmak istediklerinden Genelkurmay Başkanlığı, Başvekâletten bu üslerin kurulmasının uygun olup olmayacağı hakkındaki kararın bildirilmesini talep etmiştir.¹⁰⁰⁷ Bu arada Genelkurmay Başkanlığı, 1941 yılı Haziran ayında Çanakkale-Çardak'ta bir tamirhanenin yapılmasını gerekli gördüğünden Millî Müdafaa ve Münakalat (Ulaştırma) Vekâletlerinden tayin edilecek memurların tespit edilmesini talep etmiştir.¹⁰⁰⁸

İngilizler tarafından ordumuz adına Çakmak ve Ulukışla bölgelerinde hazırlanmasına 20 Mart 1942'de izin verilmiş üs bölgelerinin genel keşfi, meydan ve depo yerlerinin keşfi ile tesis edilecek depolar için demir yolu keşfi 1942 yılı Ağustos ayında tamamlanmıştır. Keşiflerden sonra, Çakmak ve Ulukışla bölgelerinde yapılması düşünülen üs bölgelerindeki tamir atölyeleri ve depo sahalarını gösteren tesis krokileri¹⁰⁰⁹ hazırlanmış ve Britanya Askerî Ataşeliği Millî Müdafaa Vekâletinden arazinin istimlâki konusundaki gerekli işlerin yapılmasını teklif etmiştir. Ulukışla bölgesinde yapılacak inşaatta görevlendirilmek ve inşaatın tamamlamasından sonra kaçının istihdam edileceği hakkında yeniden bir karara varmak için 22 sivil İngiliz uzmanının Türkiye'ye gelmesine, inşaatın yapım şekli ve şartları hakkında Başvekâlet tarafından Millî Müdafaa Vekâleti ile iş birliğinde bulunmalarına izin verilmiştir. Ulukışla mıntokasında yapılacak inşaat ve tesisler hakkında yapılan keşifler sonucu seçilen ve belirlenen sahaların istimlâkine 28 Ağustos 1942'de başlanmıştır.¹⁰¹⁰

Genelkurmay Başkanlığı, Ulukışla-Çakmak ve Afyon (ileri üs) bölgelerindeki üslere ait yapılacak demiryolu tesisatı ve diğer binalar için bildirdiği arazinin de en kısa zamanda inşaata

¹⁰⁰⁶ İDH, K.5, G.036, B.(1-3). (EK-25)

¹⁰⁰⁷ İDH, K.4, G.145, B.(1-7). (EK-26)

¹⁰⁰⁸ İDH, K.9, G.069, B.1.

¹⁰⁰⁹ Krokide gösterilen tesis yerleri; cephane depoları sahası, top tamir atölyesi, nakil vasıtaları tamir atölyesi, iniş meydanı, Hava Kuvvetleri tamir atölyesi, yağlama yağ ve petrol depo sahası ile malzeme depo sahasıdır.

¹⁰¹⁰ İDH, K.4, G.140, B.(1-6).

başlanacak şekilde satın alınması konusunu gereğinin yapılmasına müsaade edilmesi için 18 Ağustos 1943'te Millî Müdafaa Vekâletine bildirmiştir.¹⁰¹¹

Muhabere kabiliyetinin artırılması için Türkiye'de kurulacak Kuranportör cihazlarının montajını yapmak ve Tarsus-Çamalan-Ulukışla-Konya arasında inşa edilecek telefon devre malzemesinin tesliminin temini için İngiliz muhabere uzmanı Henry Marstande Nickolss, Tarsus, Adana, Mersin, Ulukışla, Çamalan, Ereğli, Karaman, Afyon, Akşehir, Konya, Eskişehir ve Kütahya Posta Telefon ve Telgraf merkezlerine gidip gelmesine 22 Ağustos 1943'te Genelkurmayca izin verilmiştir.¹⁰¹²

3.5. KARADENİZ VE ÇANAKKALE BOĞAZLARI GEÇİŞ EĞİTİMİ

Genelkurmay Başkanlığının harp planına göre, mütecavize başlangıçtan itibaren sınırlardan başlayarak mukavemet gösterileceğinden Türk Ordusu kuvvet çoğunluğuyla Trakya'da inşa ettiği ve beton koruganlarla kuvvetlendirmeye çalıştığı Çakmak hattında savunma tertibi almıştı. I.Ordu Trakya'nın, II.Ordu Çanakkale Boğazı, Ege Bölgesi ve Marmara Kıyılarının III.Ordu ise Doğu Anadolu bölgesinin savunmasıyla görevlendirilmişti. Genelkurmay, Türkiye'ye yönelik birinci öncelikli tehdidin Balkanlardan, Trakya bölgemize doğru olacağına dair yaptığı durum değerlendirmesine göre Trakya, Boğazlar, Ege ve Marmara Bölgesi kıyıları eldeki malzeme ile kuvvetlendirmeye çalışmıştı. Ancak Almanların 1941 yılı Nisan ayında Yunanistan'ı işgalinden hemen önce bu hattın eldeki birliklerle tutulamayacağı ve daha elverişli şartlarda savunmaya imkan vermesi sebebiyle daha doğuda kalan Gelibolu'daki Demirkapı ve Çatalca İlçesi yakınındaki Çatalca Mevzileri işgal edilerek kuvvet tasarrufu sağlanmış, buranın da elden çıkması ihtimaline karşı İzmit'in berisinde de savunma tertibi düşünülmüş ve birlik konuşlandırılmıştır. Çünkü Genelkurmay Başkanlığı Rodos'tan da Türkiye'ye bir İtalyan-Alman taarruzu olabileceği düşüncesine sahipti. Bu nedenle de Şile ve Kandıra sahillerinin de savunma maksadıyla kuvvetlendirilmesine çalışılmıştır.

1940 yılında Türkiye Trakya'daki topraklarını savunmak için Çakmak hattında I.Ordu kuruluşundaki 3., 4., 10. ve 20. Kolordularla; II.Ordu kuruluşunda olan 2.Kolorduyla tertiplenmişti. İstanbul boğaz bölgesinin savunulması görevi I.Ordunun 15.Kolordusuna aitti. Trakya'nın elden çıkması durumunda II.Ordunun 1.Kolordusu Çanakkale Boğazı bölgesinde; 5.Kolordusu Balıkesir, Mudanya Bursa ve Bandırma bölgesinde; 12.Kolordusu İzmir, Muğla ve

¹⁰¹¹ İDH, K.4, G.134, B.(1-3).

¹⁰¹² İDH, K.2, G.115, B.1.

Edremit bölgesinde savunma yapacaktı. Doğu Anadolu'yu savunma ile görevlendirilen III.Ordu da 9.Kolordusu ile Sarıkamış, Erzurum, Ardahan Doğubeyazıt bölgesinde; 7.Kolordusu ile Siirt, Elazığ ve Diyarbakır bölgesinde; 8.Kolordusu ile Sivas ve Samsun bölgesinde; 18.Kolordusu ile Erzincan, Trabzon, Aşkale ve Bayburt bölgelerinde tertiplenmişti.¹⁰¹³

Bir seferberlik ilanında Marmara denizinde nakliyatın zora girmesi durumunda yığınak nakliyatının Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarından yapılmasını gerektireceğinden Karadeniz boğazında olabildiğince geniş bir alandan geçiş yapılmak üzere Boğaziçi iskelelerinden nasıl faydalanılabileceğinin tespitine başlanmıştır. Bu bölgedeki nakil vasıtalarının Sinop (dahil) ile Karadeniz Boğazı arasındaki yerlerde mevcut motorlu vasıta ve takalarla takviyesi öngörüldüğünden seferberlikte bunların kendiliğinden boğaza gelmelerinin mahalli liman idareleri aracılığıyla iletilmesi uygun görülmüştür.

Çanakkale Boğazı'nda iki kıyı arasında nakliyat için İzmir'den 44 kadar şat¹⁰¹⁴ çağrıldığından seferberliğin ilanı ile birlikte, bu şatları Çanakkale Boğazı'nda yedekte çekmek üzere, İstanbul'dan ayrılacak vasıtalarla İzmir ile Çanakkale Boğazı arasında mevcut motorlu nakil vasıtalarının yine mahalli liman idareleri vasıtasıyla Çanakkale boğazına hareket etmeleri için seferberlik muhtıralarına işaretlenmişti. Bu planların icrası için de Deniz Nakliyat Askerî Komiserliği hem Çanakkale hem de İstanbul Boğazı'nda bu çeşit vasıtaların benzin ve mazot gibi akaryakıtlarının nasıl sağlanacağını (Gerektiğinde millî mükellefiyet vazı şeklinde tedariki) 26 Temmuz 1940'ta etüt emiştir.¹⁰¹⁵

Günümüzde ayrı bir planlama çalışması gerektirmesi nedeniyle askerlikte özel harekât nevelerinden kabul edilen amfibi ve nehir geçiş harekâtı konularının o dönemde Genelkurmay Başkanlığının planlamalarında düşünüldüğü ve bu konularda çalışmalarda bulunduğu dikkat çekicidir.

Genelkurmay, bu çeşit harekât (deniz boğaz geçişi) için orduda özel vasıtaların mevcut olmaması nedeniyle birtakım çözüm yolları aramıştı. Bu maksatla Deniz Nakliyatı Askerî Komiserliğine, Trakya'da yapılacak bir muharebede deniz nakliyatıyla ilgili işlerin devamlı olarak yapılması için elde bulunan küçük deniz nakil araçlarından da istifadeyle bir plan hazırlanmasını emretmiş ve 16 Ocak 1941 tarihinde ilgili plan hazırlanmıştır. Bu planda Devlet Limanları İşletmesi Umum Müdürlüğüne ait dokuz adet İzmir şatı, dört adet şat, 10 adet yarım

¹⁰¹³ **Türk Subaylarının II.Dünya Harbi Hatıraları**, s.50-51, 56-57.

¹⁰¹⁴ Şat: Su seviyesi alçak olan sularda ağırlığı fazla olan yükleri taşımada kullanılan, altı düz bir çeşit tekne.

¹⁰¹⁵ **İDH**, K.9, G.093, B.1.

güverteli duba, 18 adet pire duba, üç adet araç duba, dört adet motorlu mavna, 69 adet mavna tadil edilecek 10 adet römorkör ile tadil edilmiş ayrıca 10 adet mavnadan da ihtiyat maksatlı olarak istifade edilmiştir. Bundan başka İstanbul limanına kayıtlı 30 adet A sınıfı, 10 adet B sınıfı, 10 adet C-F sınıfı motorlu araçlarla armatör Mehmet Oğuzkan tarafından hazırlanacak 10 adet hayvan kayığı¹⁰¹⁶ ile Devlet Denizyollarına ait sekiz, Deniz Yollarına ait iki, Devlet Demiryollarına ait iki ve şahıslara ait 13 değişik tip römorkörle yedek römorkör olarak da Şirketi Hayriye'nin 55, 56, 47 ve 48 numaralı vapurları kullanılmıştır. Planlamada cer vasıtaları, bindirme ve indirme yerleri, vasıta ve malzemesi, tahlisiye (can kurtarma) hizmeti, irtibat ve muhabere ile emir ve komuta konuları hakkında teklifler hazırlanarak bu hususların sağlanmasından sonra nakliyatın mümkün olabileceği belirtilmiştir. Çanakkale Boğazı geçiş planında gerekli bulunan 50.000 liralık tahsisatın gönderilmesine 26 Mart 1941'de karar verilmiştir.¹⁰¹⁷

Karadeniz Boğazında icra edilecek olan geçiş tatbikatı için inşa edilen vasıtalar Devlet Limanları Umum Müdürlüğü envanterindeki küçük deniz vasıtalarıyla beraber olarak kullanılacaklarından bunların Devlet Limanları Umum Müdürlüğü antrepolarında korunması uygun görülmüştür. İndirme ve bindirme işlerinde kullanılacak vasıtaların hem hava taarruzlarına karşı korunması hem de tamir ve bakımlarının iyi bir şekilde yapılarak hemen kullanma yerlerine gönderilmeleri için 8 Nisan 1941'de gerekli olan depolar belirlenmiştir.¹⁰¹⁸

Yapılan hazırlıkların kontrolü için de bir takviyeli alay kadar kuvvetle Karadeniz Boğazında bir sahilden karşı sahile gece ve gündüz olacak şekilde geçiş eğitimi yaptırılacağı ve buna Karadeniz Boğazı tahlisiye vasıtalarının da katılacağına dair Genelkurmay tarafından 28 Mayıs 1941'de Millî Müdafaa Vekâletine ön bilgi gönderilmiştir. Ayrıca Donanmanın Çatalca Müstahkem Mevki Komutanlığı ile yapacağı eğitimlerden sonra deniz tayyarelerinin denizaltı gemilerini tümüyle görme ve yerlerini belirleme yeteneklerini artırmak için denizaltı gemileriyle deniz tayyareleri arasında Karadeniz Boğazı dışında kalan yakın sularda eğitimler planlanmıştı. Bunun için bir denizaltı gemisi Karadeniz Boğazına gönderilerek iki hafta eğitim yapacak ve ihtiyaca göre denizaltılar sırayla kullanılacaktı. Boğaz bölgesinde ve buna yakın olan sularda herhangi bir istenmeyen bir kaza ve yanlış durumun meydana gelmemesi için eğitim tarih ve

¹⁰¹⁶ Devlet limanları envanterindeki 82 adet saç duba ve mavnanın hayvan nakli için uygun hale getirilmesi maksadıyla 24 Ekim 1940'ta toplanan komisyonda 100 mavnanın tadiline ait keşif cetveli hazırlanmıştır. Buna göre işçilik 13.000 lira olup malzeme bedeli 75.816 lira olarak belirlenmiştir. Bkz. İDH, K.9, G.058, B.(1-4).

¹⁰¹⁷ İDH, K.9, G.058, B.(5-8).

¹⁰¹⁸ Bunlar; Devlet Limanları İşletmesinin, Tophane, Karaköy, Sarayburnu, Halic, Kuruçeşme ve atölyesi antrepoları olarak belirlenmiştir. Bkz. İDH, K.9, G.050, B.1.

saati ile saha detaylı şekilde belirlenerek İstanbul Komutanlığı vasıtasıyla Karadeniz Boğazı, Müstahkem Mevki Komutanlığı ve Karadeniz Boğazı Deniz Komutanlığı bilgilendirilmişti.¹⁰¹⁹

Genelkurmay, Karadeniz Boğazı geçit planının denenmesi için bir geçit tatbikatı yapılacağını 6 Haziran 1941'de Münakalât (Ulaştırma) Vekâletine bilgi vererek koordine bulunmuştur. Tatbikat süresince Karadeniz Boğazı tahlisiye vasıtaları ile liman tenezzüh (gezinti) motorlarından faydalanılacağı ve vasıtalara konmak üzere cankurtaran yelekleriyle can simitlerinin Devlet Deniz Yolları İşletmesine ait yakın sahil vapurlarıyla Şirketi Hayriye'den sağlanacağından Deniz Nakliye Askerî Komiserliği ve Karadeniz Boğazı Nakliye Askerî Komutanlığınca talep edilecek konularda en yüksek kolaylığın gösterilmesi için ilgililere emir verilmesi talep edilmiştir.¹⁰²⁰ Yapılan hazırlıklar kapsamında 1-2 Temmuz 1941 gecesi yapılan boğaz geçiş tatbikatı başarıyla tamamlanmıştı.¹⁰²¹

Deniz Nakliye Askerî Komiserliği tarafından Çanakkale Boğazı'nda yapılacak askerî nakliyatta indirme ve bindirme işlerinde kullanılacak rampa, iskele, manivela, kalas ve sigiller (ağaç ve demir kama) Salıpazarı'ndaki Deniz Levazım Yollama Müdürlüğünün ardiyesinde toplanarak 6 Haziran 1941'de Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına gönderilmiştir. Bu arada nakledilecek kıtaları gösteren cetveller (kıta, er, hayvan arabası, top, otomobil) hazırlanmış ve dört mıntıka belirlenmiştir.¹⁰²²

10 Eylül 1940'taki askeri durum değerlendirmesine göre başlangıçta bir kısım birlikleri Çanakkale'de ve bir kısım birlikleri Gelibolu bölgesinde bulunan 2.Kolordu Komutanlığının bağlı birlikleriyle, 4.Tümenin yarımada; Gelibolu Bölgesindeki 66. ve 69. Tümenlerden birisinin yahut her ikisinin Anadolu sahiline taşınması için II.Ordu Müfettişliği Deniz Askeri Nakliyat Komisyonu ile bir geçiş planı hazırlanmış ve tedarik edilen geçiş malzemeleri de belli yerlere depo edilmişti. Ancak aradan geçen yaklaşık bir yıllık süre zarfında Balkanlar'daki askerî gelişmeler nedeniyle Çanakkale'ye intikal etmiş 1.Kolordunun bir bölümünün ya da

¹⁰¹⁹ Bu arada Karadeniz Boğazı'ndaki ihbar istasyonlarının inşaatı ile görevli İngiliz Yüzbaşı Ryder üç hafta sonra istasyonun hazır olacağını söylemiştir. İstasyonun inşaatı için gerekli 6, 8, 10 ve 12'lik 15 ton demirin kısa sürede temin edilerek inşaatın daha çabuk bitirilmesi düşünülmüştür. Denizaltıların akümülatör şarjları ve diğer ikmal işleri için Haliç'ten yararlanılacaktı. Bu maksatla Deniz Hava Taburuna mensup bir subay, Donanma Komutanlığı ile temasa geçerek vazife programını belirleyecekti. Bkz. **İDH**, K.9, G.034, B.1

¹⁰²⁰ **İDH**, K.9, G.035, B.1.

¹⁰²¹ **İDH**, K.9, G.033, B.1; **Cumhuriyet** 01.07.1941.

¹⁰²² Toplanan malzemenin Deniz Nakliye Askerî Komiserliği ve Yollama Müdürlüğü subayları tarafından kontrol ve sayım yapılmış ve Devlet Deniz Yolları İşletmesi Umum Müdürlüğü mühendisi ile bir teslim ve tesellüm tutanağı hazırlanarak imzalanmıştır. Çanakkale'ye gönderilen indirme ve bindirme vasıtaları; 40 adet er bindirmeye mahsus el iskelesi (70x300 sm.), 60 adet kenarı korkuluklu hayvan iskelesi (100X300 sm.) 40 adet tekerlekli vasıtalar için rampa iskelesi (250x400 sm.), 16 adet ağır rampa (350x400 sm.), 50 adet kalın çam kalas (8x24x400 sm.), 40 adet (yarısı demir) ağaç ve demir büyük manivela, 2000 adet ağaç sigil (8x8x15 sm.)'dir. Bkz. **İDH**, K.9, G.071, B.(1-3).

tamamının yarımada ya da yine Gelibolu bölgesindeki 2.Kolordunun ise bir bölümünün ya da tamamının Anadolu sahiline geçişlerinin yeniden düzenlenmesi, geçiş vasıtalarının ve iskele durumlarının yeni şartlarla birliklere göre belirlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu nedenle II.Ordu Müfettişliği 17 Temmuz. 1941'de 1. ve 2.Kolordularla müşterek çalışarak yeni bir geçiş planı oluşturulmasına yönelik uzmanların mahalline gönderilmesi ve emirlerinin bildirilmesi Genelkurmay'a arz edilmiştir.¹⁰²³

3.6. TÜRK VE MÜTTEFİK ORDULARI ARASINDA MUHABERE KABİLİYETİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Ankara'da, İngiltere Fransa Türkiye arasında yapılan görüşmelerde Kahire ile Türkiye arasında telli ve telsiz muhabere denemeleri yapılması kararlaştırılmış ve konu 1940 yılı Ocak ayında ele alınmıştı. Buna yönelik olarak Şubat ayında Ankara telsiz istasyonu ile Fransız-Beyrut telsiz istasyonu arasında muhabere yapılması planlanmış ayrıca Türk-Fransız heyetlerinin katılacağı bir muhabere toplantısının Ankara'da yapılması kararlaştırılmış ve bu toplantıya katılmak üzere Müh. Yb. Remzi Bilsev ve Bnb. Veetim Esin görevlendirilmişti. Gölcük telsiz istasyonu ile yabancı telsiz istasyonları arasında da yine muhabere denemesi planlanmıştı Ancak Ankara-telsiz istasyonu ile Fransız-Beyrut telsizleri arasındaki 14 Şubat'taki görüşmeler ilk denemede başarılı olmamış 23 Şubat'ta ise başarı sağlanmıştı.¹⁰²⁴

23 Şubat 1940 tarihinde dört kişilik İngiliz heyeti Çorluya gelmiş burada heyete Trakya'daki telgraf ve telefon hatları hakkında bilgi verilmiştir. Müttefiklerle yapılan anlaşmaların uygulaması kapsamında olmak üzere ve Müttefik kara hava ve deniz kuvvetleri arasında irtibat ve haberleşme için gerekli olan hazırlıkları belirlemek için 1941 yılı Mayıs ayında uzman muhabere subaylarının katılımı ile Kahire'de muhabere konferansının toplanmasına karar verilmişti. Genelkurmay Başkanlığı, bu konferansa katılmak için iki subayı görevlendirmişti. Bu subaylar, İngilizlerle yapılan kurmay görüşmeleri sonrasında da 1941 yılı Mayıs ayında Kahire'de muhabere konferansı akdine katılmıştır. Muhabere konferansıyla birlikte hava savunması esaslarını düzenlemek üzere de bir subay görevlendirilmiştir. Kahire'deki muhabere konferansına katılan Genelkurmay Muhabere Müfettişliği II.Ş. Md. Yb. Remzi Bilsev Kahire'de 41 gün kalmıştır.¹⁰²⁵

¹⁰²³ İDH, K.9, G.062, B.1.

¹⁰²⁴ İDH, K.2, G.150, B.1; İDH, K.2, G.149, B.6; İDH, K.2, G.148, B.3; İDH, K.2, G.147, B.1; İDH, K.2, G.146, B.1; İDH, K.2, G.141, B.1.

¹⁰²⁵ Bu subaylar Mühendis Yarbay Remzi Bilsev (330-C-7) ile Deniz Önyüzbaşı Vahdettin Aytan (1588)'dir. Kahire'de akdi kararlaştırılan muhabere konferansına da bu subaylar Türk Ordusunu temsilen katılmıştır. Önyüzbaşı Vahdettin Aytan İskenderiye'de stajda bulunmaktaydı. Hava savunması esaslarını düzenlemek üzere görevlendirilen

Britanya Orta Şark Kuvvetlerinden Korgeneral Marshall Cornwall, 1941 yılı Ocak ayında Türkiye'nin harbe katılmasıyla ilgili Türk Genelkurmay yetkilileriyle görüşmek üzere Ankara'ya gelmişti. 15-21 Ocak 1941'de İngiliz General Cornwall başkanlığındaki İngiliz ve Genelkurmay II.Başkanı Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk askerî heyetleri arasındaki görüşmelerde, Türk Hava Kuvvetlerinin noksanlarının giderilmesi ile zırhlı birlik teşkili konuları ele alınmıştı. Buna göre, Türk Hava Kuvvetlerinde yeni teşkiller oluşturabilmek için İngilizler 60 ve Amerikalılar 20 tayyare verecekler, İngilizler ilave olarak Avranson mektep tayyareleri vereceklerdi. Türk Ordusundaki zırhlı tugayın Tümen haline getirilmesi için tank alayı teşkili için gerekli malzeme ile iki taburlu bindirilmiş alayın teşkili için de ulaştırma araçları ve malzeme verilecekti.¹⁰²⁶Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 17 Ocak 1941'de kurmay görüşmelerinde bulunmak üzere Ankara'ya gelen Büyük Britanya Orta Şark Kuvvetlerinden Korgeneral Marshall Cornwall, Hava Vismareşal Elmhurst ve Amiral Kelley ile İngiltere Büyükelçisini (Sir Hughe Knatchbull) Çankaya'da kabul etmiştir. Toplantılarda Türk Genelkurmayı Türk Ordusunun güçlendirilmesi ve modern silahlarla donatılması gerektiğini yinelemiş harbe katılma konusunda hiçbir vaatte bulunmamıştır.¹⁰²⁷

1941 yılında Türk Ordusunun harp malzemesi sıkıntısı devam ettiğinden bu durum Türk Ordusunun ancak bir savunma harekâtı yapabilmesini ve buna yönelik tedbir almasını zorunlu kılıyordu. Bahriye Nazırı Knox'un yakın arkadaşı ve Başkan Roosevelt'in de özel temsilcisi olan Amerikalı Albay Donovan, 31 Ocak 1941'de geldiği Ankara'da Başbakan, Dışişleri Bakanı ve diğer Türk devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde Amerika'nın İngiltere'ye imkan dahilinde olan bütün yardımları yapmaya kararlı olduğunu, diğer taraftan Hitler'e karşı koyacak bütün ülkelere de bu yardımın yapılacağını söylemiştir. Başkan Roosevelt, 14 Şubat 1941'de Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği telgrafta; Alman saldırısına direnecek ülkelerin Amerikan Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu'ndan faydalandırılacağını bildirmiştir. Refik Saydam, Türk Ordusunun harp malzemesi ihtiyacı ve bunun muharebe kabiliyetine olan olumsuz etkisini bu mesajı ileten Amerikan Büyükelçisi Mac Murray'a; *"Türkiye Baştan beri Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ninkinin aynı olan amaç ve ideale bütün kalbi ile kendisini bağlamıştır ve savaşmak zorunda bırakılsa dahi bu tutumu değiştirmeyecektir. Yeterli askerî malzemesi olmayışından ötürü, bütünü ile bir savunma savaşından başka bir harekât*

subay ise Kurmay Yüzbaşı Selim Türkkan'dı. Bkz. **İDH**, K.2, G.133, B.24; **BCA**, F.30-18-1-2, K.91, G.46, S.20, T.20.05.1940; **BCA**, F.30-18-1-2, K.94, G.17, S.7, T.01.03.1941; **İDH**, K.2, G.127, B.2.

¹⁰²⁶ Cemalettin Taşkiran, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.285.

¹⁰²⁷ **Ulus**, 17.01.1941; **Cumhuriyet**, 14, 17.01.1941.

yapamayacak olan Türk Ordusunun muhtemel bir saldırıya karşı bütün gücü ile hazır durumda bulunması ortak amaca en iyi şekilde hizmet etmektedir.” sözleriyle ifade etmiştir.¹⁰²⁸

Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesine engel olmak için Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında ortak bir hareket birliği kurarak Türkiye'yi harbe sokmak fikrine sahip İngiltere Hükümeti, 26 Şubat 1941'de Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Sir John Dill'i Ankara'ya göndermiştir. Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın katıldığı görüşmelerde, İngilizler, Alman birliklerinin Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırması ihtimalinin çok fazla olduğu gerekçesiyle bu durumda sahip oldukları tüm imkânlarla Yunanistan'a yardım edeceklerini belirtmişler ve Türkiye'nin de Almanya'ya harp ilân etmesinin yararlı olacağını söylemişlerdir. İngilizlere verilen cevapta; Almanların Boğazları ele geçirmek maksadıyla Türkiye'ye saldırılarının da aynı derecede ihtimal dahilinde olduğu ve bir Alman saldırısı halinde Sovyetlerin de Kafkas cephesinden Türkiye'ye saldırılarının beklenebileceği, teçhizat bakımından esasen çok zayıf bir durumda olan Türk Ordusunun Alman saldırısını kışkırtmasında bir fayda bulunmadığı, bir saldırı olursa Türkiye'nin kendisini savunmaya kararlı olduğu anlatılmıştır. Toplantı bitiminde, Türk Ordusuna yardımlara devam edilmesi ve Kuzey Afrika'da ele geçirilmiş harp teçhizatının ve İtalyan harp malzemesinin Türk Ordusuna gönderilmesi imkanın değerlendirilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁰²⁹

1941 yılı Ocak ayında Ankara'da yapılan kurmay görüşmelerinde; İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanlığı ile Türk Orduları Başkomutanlığı arasındaki irtibatlar söz konusu olmuştur Türkiye'nin katılacağı olası bir harpte Türk Ordusu ile Müttefik Orduları arasında mevcut olan muhabere kabiliyetinin durumu da ele alınarak zafiyetlerinin giderilmesi için tedbirler düşünülmüştür. Değerlendirmeler esnasında bu irtibatlardan telgraf haberleşme kısmının zayıf olduğu görülmüştür. Bu nedenle Ankara ile Mısır arasında mevcut hatların bir çatışmada haberleşme için yeterli olmayacağı tespit edilmişti.

İngilizler Türkiye'ye gönderecekleri takviye kuvvetlerini Mısır cephesinden göndermeyi düşündüklerinden Ankara ile Mısır arasında muhabere irtibatları ayrı bir önem taşımaktaydı. Bu

¹⁰²⁸Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s.45; **Cumhuriyet**, 01.02.1941; **Cumhuriyet**, 02.02.1941; **Cumhuriyet**, 04.02.1941.

¹⁰²⁹ Bu görüşmelerden sonra Dışişleri, elçiliklere gönderdiği genelgede Türkiye'nin tutumunu; *“1. Siyasetimizde ve kararlarımızda hiçbir değişiklik yoktur. 2.Müdavelei efkâr (fikir alışverişi) en geniş şekilde vaki olmuş ve hattı hareketimizin (hareket tarzı) değişmesini müstelzim(gerektiren) bir talep veya tavzihi (açıklama) muktazı (gerekli) ihtilâfi efkâr (ayrı fikir) kaydedilmemiştir. 3.Aramızdaki çok samimi teati efkârlar ve her hususta müşahede kılınan mutabakattan İngiliz ricalinin (devlet adamı) memnun olarak döndükleri kanaatindeyiz. Bu ziyaret neticeleri bizim için de faydalı ve memnuniyetbahş olmuştur.”* cümleleriyle ifade etmiştir. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, s.46; **Cumhuriyet** 26, 27.02.1941.

hattı takviye maksadıyla ve Sakız adası-Selanik-İstanbul-Ankara ve uzanımı hattına ilave olarak Sakız adası-Çanakkale-Kartal kablosunun tekrar inşası ve Sakız adası-Çeşme kablosunun İngiliz kablo gemisi tarafından takviyesi işlerinin malzemesi ile gelecek bir İngiliz kablo gemisi tarafından yapılması İngilizlere teklif edilmiştir. Ayrıca İzmir-Bandırma ve İzmir-Çeşme şehirlerarası telefon hatlarının kabiliyetlerinin artırılması için uzman ihtiyacı olmadığı sadece malzeme talebi listesi hazırlanarak ihtiyaç duyulan malzemeler 11 Nisan 1941'de İngilizlerden istenmişti. Görüşmeler esnasında İngiliz heyetinin vermeyi teklif ettikleri aynı anda bir hat üzerinde birçok muhaberenin birlikte yapılmasını sağlayan mültipleks makinaları yeterli sayıda getirilirse buna ihtiyaç olmayacağı Genelkurmay tarafından İngiliz heyeti başkanı Korg. Marshall Cornwall'a bildirilmesine karar verilmişti.¹⁰³⁰

Hükûmet, 17 Şubat 1942 tarihinde Mersin ve İskenderun Limanlarının İngiltere'den sağlanacak malzeme ile Türkiye tarafından tahkim edilmelerine karar vermişti. Genelkurmay, Türkiye'deki İngiliz uzmanların Mersin ve İskenderun limanlarının hafif deniz kuvvetleriyle (deniz üstü ve deniz altı) hava kuvvetlerinin saldırılarına karşı savunması için yerinde yaptıkları incelemeleri gösteren rapor ve krokiler ile bu konuda yaptıkları teklifleri prensip olarak kabul etmişti. Ancak demir yerlerinin torpido silahına karşı korunması için oluşturulması düşünülen şıpkaların mutlaka denizin dibine degecek şekilde konması ve bir hattan fazla olacak şekilde iki veya üç hat olarak oluşturulmasının uygun olacağı bu nedenle de İngilizlerden daha fazla malzeme istenmesi gerekiyordu. Ayrıca, İngilizlerce depo ve ağ pisti olarak teklif edilen arazinin istimlak edilmesi, Türkiye tarafından hazırlanması gereken personel iskân yerleri, istasyon ve depo binalarının inşası ile ihbar kabloları idare istasyonlarının karargâhlara irtibatlandırılmaları için müstakil telefon hatlarının yapılması ve yolların ıslahı ihtiyacı Genelkurmayca Millî Müdafaa Vekâletine bildirilmişti.¹⁰³¹

Gerektiğinde gönderecekleri birlikler ile harp malzemesinin kolay bir şekilde Türkiye'ye ulaşabilmeleri İngilizler için çok önemli olduğundan bu maksatla kullanmayı düşündükleri Mersin ve İskenderun Limanlarına çok önem veriyorlardı. Bu nedenle bu limanların bir Mihver hava taarruzuna karşı korunması ihtiyacı hayati derecede öneme sahipti.

6 Nisan 1942'de Britanya Askerî Ataşeliği Mersin ve İskenderun limanlarının savunması için Orta Doğu Genel Karargâhının ilk parti olarak derhal İskenderun'a sekiz adet ve Mersin'e sekiz adet 9,4 sm.lik tayyaresavar topu göndermeğe hazır olduklarını bildirmişti. Ataşe, top

¹⁰³⁰ İDH, K.2, G.130, B.(1-5); İDH, K.2, G.131, B.(1-6); İDH, K.2, G.132, B.(1-2).

¹⁰³¹ İDH, K.2, G.026, B.(1-2); İDH, K.4, G.103, B.1.

mevzilerinin konuşlanacakları yerlerle ilgili bilgi toplamak için de sivil kıyafetli bir topçu harita subayı ve bir haritacının iki limanı ziyareti için izin istemiştir. Ataşeye göre bu topların ilk mürettebatı için personel Türk Ordusundan temin edilecek, bakım ve tamirleri için her tabura bir Britanyalı teknisyen verilecekti. Ancak Hariciye Vekâleti verilecek malzemenin Türk Ordusunun malı olması nedeniyle bunu uygun görmemiştir. Türk Genelkurmayı 14 Nisan'da topların gerektiğinde yer değiştirmesi hakkında ivedi durumlarda topların yerini değiştirmeğe yetkisi olduğunun, bu durumda hemen Britanya Genelkurmayına bildireceğinin yazıya eklenmesini istemiştir. Ayrıca bu silâhların niteliklerini gizlemek için, topların M.M.V. adına gönderilmesini ve satılmış gibi gösterilmesini talep etmiştir. Genelkurmay tarafından verilen izin sonrası 27.Tyy. Df. Top. Tb.dan Tğm. Vecihi Akın'ın tercümanlığında Yarbay Newey ve Yüzbaşı Lewis'nin İskenderun, Mersin, Susanoğlu ve Taşucu Limanları bölgesinde keşif yapmışlardır. Genelkurmay, İngiliz subayların yaptıkları hava savunma keşifleri sonuçlarını bildiren muhtıralardan birer suretinin kendilerine gönderilmesini 20 Nisan 1942'de Britanya Askerî Ataşeliğinden istemiştir.¹⁰³²

Bu çalışmalardan sonra, Hariciye Vekâleti 14 Mayıs 1942'de İngilizlerin, İskenderun ve Mersin limanlarının hava savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere birinci partide 16 adet 9,4 sm.lik çakılı tayyaresavar topu göndereceklerini Genelkurmaya bildirmiştir. Britanya Askerî Ataşeliği de 7 Mayıs 1942'de ikinci parti olarak Adana'ya sekiz adet, Ulukışla'ya 16 adet ve İskenderun'a sekiz adet, 9,4 sm.lik tayyaresavar topu vereceklerini bildirmiştir. Genelkurmay 21 Mayıs'ta Hariciye Vekâletine iki partide gelecek bu 48 topun daha önce Türk Ordusuna verilmesi karar verilen malzemedan ayrı olması gerektiğini bildirmiştir.¹⁰³³ Çünkü hem III.Ordu Komutanı Orgeneral Kâzım Orbay heyetince 1939 yılında Londra ve Paris'te yapılan hem de Millî Müdafaa Vekâletince imzalana anlaşmalar gereğince İngilizlerin Türk Ordusu ihtiyacı için gönderecekleri silah ve malzeme 30 Mayıs 1942 tarihi itibarıyla tümüyle gelmemiştir. Diğer taraftan üç taraflı yardım antlaşması gereğince bir çatışma durumunda Türkiye'ye gelecek İngiliz yardım kuvvetlerinin Mersin, İskenderun, Ulukışla ve Adana mıntıklarındaki tesislerinin ilk safhada korunmalarını sağlamada kullanmak için 7 Mayıs 1942'de İngilizler hava savunma toplarının getirilmesini teklif etmiştir. Genelkurmay bu hava savunma toplarının daha önceki tarihlerde anlaşmalarla istenen Türk Ordusunun harp gücünü artıracak olan ve

¹⁰³² İDH, K.2, G.028, B.(1-3); İDH, K.2, G.027, B.1; İDH, K.2, G.012, B.1; İDH, K.2, G.013, B.(1-9); İDH, K.4, G.122, B.1.

¹⁰³³ Yazıda gelecek topların biran evvel teşkilatının yapılacağı ve Britanya Askerî Ataşeliği tarafından önerilen mevzilendirme konusunun Genelkurmayca incelendikten sonra dikkate alınacağı bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.2, G.024, B.1

henüz tamamlanmamış toplarla karıştırılmaması için konunun özellikle dikkate alınılmasını Hariciye Vekâletine bildirmiştir.¹⁰³⁴

Türk Ordusu için İzmir ve İskenderun limanları malzeme nakli açısından çok önemli olduğundan bunların savunması ayrı bir planlamayı gerektirmiştir. Müstahkem bir limanın harp şartlarındaki kuruluş ve tertiplenmesi ile mayın arama ve denizaltı mücadele vasıtalarının faaliyetlerini incelemek üzere 1942 yılı Ekim ayında Türk Ordusundan beş kişilik bir heyet Hayfa'ya gönderilmiştir.¹⁰³⁵ Genelkurmay eldeki imkânlarla göre buraların savunma planlaması yapmış ve gerekli önlemleri almıştı. Ancak bu konu İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Maitland Wilson'la 1943 yılı Nisan ayında Ankara'da yapılan görüşmelerde tekrar gündeme gelmişti.¹⁰³⁶

3.7. TÜRK-İNGİLİZ EĞİTİM VE İŞBİRLİĞİ UYGULAMALARI

İngilizler, 1941 yılı Mart ayında Türk Genelkurmayının belirleyeceği süreyle Türkiye'de kalmak üzere son harp deneyimine sahip tankçılık, tank maniacılığı, tank lağımıcılığı ve benzeri teknik konuları Türk subay ve birliklerine öğretmek üzere tecrübeli İngiliz subaylarını göndermeyi teklif etmiştir. Genelkurmay bu teklifi kabul ederek bu personelin sayısı, rütbeleri ve hangi şartlar altında Türkiye'de çalışacaklarını Britanya Askerî Ataşesinden istemiştir.¹⁰³⁷

Bu teklif sonucunda 8 Nisan 1941'de bir İngiliz heyetine Babaeski-Lüleburgaz'la arasında 3 saatlik karşılıklı zırhlı tugay tatbikatı icra edilmiş müteakiben İngiliz heyeti Türk subaylarına konferans vermiştir.¹⁰³⁸ Yine Mayıs ayında tayyaresavar ve kara topçusunun hava taarruzlarına karşı gizlenmesi için son harp tecrübeleri hakkında konferanslar vermek üzere İngiliz Binbaşı Ayton isminde bir gizleme uzmanının Mısır'dan Türkiye'ye gönderilmesi planlanmıştı.¹⁰³⁹

Genelkurmay Başkanlığı tarafından 1941 yılının Ocak ve Şubat aylarında Orta Şark İngiliz Kuvvetlerinin konuşlandığı Mısır'a çeşitli konularda incelemelerde bulunmak üzere Türk askerî heyetleri gönderilmiştir. Bu heyetlerin gözlem ve incelemelerinden çıkarılan sonuçlar birlik ve müesseselere bilgi verilmesi için harekât bakımından yetiştirme, ikmal işleri bakımından

¹⁰³⁴ İDH, K.1, G.083, B.1.

¹⁰³⁵ Heyet; Tuğa. Cevat Ülman, Gv. Alb. Mithat Işın, Kur. Yb. Emin İlker Gv. Yzb. Kenan Or ve Kur. Yzb. Bahrettin Gayer'den teşkil edilmişti. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.100, G.90, S.8, T.26.10.1942.

¹⁰³⁶ Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katıldığı 16-19 Nisan 1943 günleri arasında yapılan bu görüşmelerdeki konular ayrı bir başlıkta ele alınmıştır.

¹⁰³⁷ İDH, K.2, G. 132, B.(2-5).

¹⁰³⁸ İDH, K.1, G.120, B.1.

¹⁰³⁹ İDH, K.1, G.117, B.5.

yetiştirme ve propaganda bakımından yetiştirme başlıkları altında ayrı kısımlar halinde ele alınarak 21 Mayıs 1941'de yayımlanmıştır. Bu raporlar; Genelkurmay Talim ve Terbiye Yarbaşkanı Korgeneral Galip Türker'in gezi raporu; Deniz Müsteşarı Tümamiral M. Ali Ülge heyetinin gezi raporu; Kurmay Albay Nihad Bürvan'ın gezi raporu (Hayfa'daki İngiliz Harp Akademisi öğretim raporu ve müstahkem mevkilerin tarifi, İngiliz ve İtalyan tahkimat sistemleri arasındaki farkları kapsamaktadır.) ve İngilizce talimnameyle ilgilidir. Bu gezi raporlarında birliklerin; gizleme, tahkimat, bakım vb. konularında faydalanacağı bilgiler vardır. Aynı zamanda levazımcılık kapsamında incelemelerde bulunan Yarbay Mehmet Ali Uysal ve Binbaşı Süreyya Birgül'ün raporlarının da Yüksek Levazım okulunca incelenmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁴⁰

Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın 7 Şubat 1940'da Fransa'daki Majino hattına yönelik seyahatine ait hazırladığı rapor bilgi amacıyla I., II., III.Or. Mf.liklerine, Trakya Tahkimat K.lığına ve İstihkâm Müfettişliğine yollanmıştır. Bu seyahatini bir Türk basın heyetiyle yapan İzzettin Çalışlar'a, Paris'te Pötipariziyen matbaası, Ekol Siyanspolitik, Reno otomobil ve tank fabrikaları, diğer bir silah ve mühimmat fabrikası ve bir tayyare fabrikası gezdirilmiştir. Cephede Strasburg köprübaşı savunması ile Majino hattının bir kısmı ve Brest Deniz üs limanına gidilerek Bahriye mektebi ve Strasburg hattı harp gemisi gösterilmiştir. Raporda majino tahkimat sistemi hakkında General İzzettin Çalışlar tarafından detaylı bilgi verilmektedir.¹⁰⁴¹

11 Ağustos 1942'de Harp Akademisinde tanksavar taktiği öğretmenliği yapmak için bir İngiliz subayı (Binbaşı Smith) görev yapmaya başlamıştı. Ancak bu binbaşı hastalığı nedeniyle görevden ayrılınca 1943 yılı Mart ayında yerine başka bir İngiliz subayı (Bnb. Mecab) istihdam edilmişti.¹⁰⁴² 1945 yılı Mayıs ayında ise Harp Akademisinde tank taktiği öğretmenliği için bir binbaşı ve bir yarbay rütbesinde iki İngiliz subay görev yapmaya başlamıştı. Ekim ayında da başka bir İngiliz uyruklu yarbay tank taktiği öğretmenliğinde çalıştırılmaya başlanmıştı¹⁰⁴³

¹⁰⁴⁰ İDH, K.1, G.155, B.(1-10)

¹⁰⁴¹ Majino tahkimat sistemi, daime (sürekli) şeklinde çok kuvvetli yapılmış ve toprak altında gömülmüş tabyalarla bu tabyalar arasında sahra usulünde tahkim edilmiş Aralıklardan ibarettir. Uvraj denilen gömülü tabyalar zemin üzerinde yalnız blendajlı gözetleme yerleri görülebilen ve diğer bütün tahkimat silah ve levazımatı yer altında bulunan tesislerdi. Uvrajların önünde tel örgü engelleri tanklara karşı petrol ve hendek engelleri yapılmıştır. Bu engeller kazamatlar (Düşman obüs ve top atışlarından korunmak için yerin altına kazılmış siper) içinde yerleştirilmiş tanksavar top ve makineli tüfeklerle yan ateşine alınarak savunulmaktaydı. Bkz. İDH, K.1, G.156, B.(1-8)

¹⁰⁴² BCA, F.30-18-1-2, K.102, G.40, S.17, T.08.06.1943; BCA, F.30-18-1-2, K.102, G.43, S.20, T.15.06.1943.

¹⁰⁴³ Bu subay Yarbay I. F. C. Smith'dir. Bkz. BCA, F.30-18-1-2, K.109, G.67, S.1, T.12.11.1945.

Nakliye Müfettişliğine bağlı olan Tank Okulunda 1945 yılı Temmuz ayında bir İngiliz uyruklu teknisyen¹⁰⁴⁴ görev yaparken I.Ordu Komutanlığına Bağlı Zeytinburnu tank tamirhanesinde de Ağustos ayından itibaren üç İngiliz uyruklu kişi göreve başlamıştı.¹⁰⁴⁵

Britanya Orta Şark Başkomutanı ilk olarak 12 Mart 1942'de Türk askerî personelin modern tip tankları (Valentine ve Stuart tankları) kullanması ve bakımı işlerinde yetiştirilmeleri için Mısır'a gönderilmeleri hakkında Genelkurmay'a bir teklifte bulunmuştur. Teklif Türk Ordusunun zırhlı birlik personeline yapacağı katkı nedeniyle Genelkurmayca uygun görülmüştür. Bu maksatla 1 Haziran 1942'de Mısır'da açılacak olan 10:12 haftalık kursta bulunmak üzere ilk parti de dört subay ile sekiz gedikli erbaşın gönderilmesi kararı verilmiştir. Buna göre personelin Ortadoğu'da kullanılan en son model de dahil olmak üzere değişik tank tiplerinin sevk ve bakımı, tank topçuluğu, telsizcilik ve bakım işleri konularında eğitim almaları planlanmıştı.¹⁰⁴⁶

Harbin Trakya'da sınırlarımıza dayanması nedeniyle kursa katılacak personelin II.Ordu ile doğuda konuşlu birliklerden seçilmesine karar verilmiş I.Ordu bölgesindeki birliklerden bu nedenle personel görevlendirilmemiştir. Bu durum her defasında bu şekilde uygulanmıştır. Mısır'a gitmeden önce tank subay ve gedikli erbaşları için Ankara'da açılacak olan 15 günlük hazırlık kursunda kullanılmak üzere 9 Nisan'da İngilizlerden son model iki tankın Ankara'ya acele getirilmesinin sağlanması düşünülmüş ancak zaman problemi nedeniyle bundan vazgeçilerek Türk Ordu'sunun kuruluşundaki Zırhlı Tugaydan bir Vickers tankının Ankara'ya getirilmesine karar verilmiştir.¹⁰⁴⁷

Kursiyer subayların Mısır'a gitmeden önce Harp Akademisi Komutanlığı gözetiminde olarak İngilizce malzeme ve taktik terimler ile usulleri hakkında bilgilerini artırmak ve kursiyerlerin Mısır'a gitmeğe yeter kabiliyette olduklarını tespit etmek için de 30 Nisan 1942'de ayrıca Harp Akademisinde bir hazırlık kursu planlanmıştı. Kurs sonunda Mısır'a gitmeleri uygun olanların 1 Haziran 1942'de Kahire'de bulunacak şekilde hareketlerinin planlanması yapılmıştır. Ancak Britanya Askerî Ataşeliği 21 Mayıs 1942'de kursun 1 Haziran yerine Haziran ayının sonlarına doğru başlamasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Hazırlık kursu veren İngiliz Tank Yarbayı Dewhurst, kursiyerlerin kabiliyeti hakkında Harp Akademisi Komutanı Korgeneral Ali

¹⁰⁴⁴ Tank teknisyeninin ismi Herbert Culshaw'dır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.108, G.50, S.12, T.09.08.1945.

¹⁰⁴⁵ Bu kişiler; Jenkins Andrew, Richardson John ve Chandler Edward'dır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.109, G.57, S.10, 11.09.1945.

¹⁰⁴⁶ **İDH**, K.1, G.154, B.(1-3); **İDH**, K.1, G.153, B.(1-2).

¹⁰⁴⁷ **İDH**, K.1, G.149, B.1; **İDH**, K.1, G.151, B.1. **İDH**, K.1, G.152, B.2.

Fuat Erden'e bir rapor vermiştir. Raporda değişiklik nedeniyle geri kalan zamanın kursiyerlerin biraz daha İngilizce öğrenmeleri için kullanılmalarnı teklif etmiştir. ¹⁰⁴⁸

1942 yılı Ekim ayında İngiltere Hükümeti askerî yardım kapsamında Türkiye'ye 410 adet tank (200 adet Matilda ve Valentine modeli tank ile 210 adet General Stuart modeli hafif tank) vermeye karar vermişti. Tamamen modern tipte olduğu ifade edilen bu tankların tesliminin gecikmemesi ve hasara uğramamaları için Türk personelinin bu tankların sevk ve idaresi ile tamir ve bakım konularında süratle eğitim ve öğretim görmelerinin gerektiği Britanya Askerî Ataşesi tarafından 16 Ekim 1942'de Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir. O an itibariyle bu tip tankları bilen Türk personeli sayısı kurslarını tamamlayarak Kahire'ye dönmüş 12 subay ve erbaşı. Askerî ataşe gelecek tanklar için ihtiyaç olan daha fazla personelin süratle yetiştirilmesi maksadıyla Türk makinistlerinden oluşan diğer bir partinin bu tip tanklarla tamir, bakım, eğitim ve öğretim için Kahire'ye gönderilmesi, Ankara'da bir okul (Tank okulu) açılarak Türk personeline bu tankların sevk-idare ve bakımı ile silahlarının ve telsiz cihazlarının bakım ve tamiratının öğretilmesini teklif etmiştir. ¹⁰⁴⁹

Ataşe, Kahire'de eğitilecek diğer Türk tank makinist personelinin sayısı ile Türkiye'de en kısa zamanda tank eğitim ve öğretiminin başlayabilmesi için her tipten en az bir örnek tankın Ankara'ya gönderilmesini Orta Şark Kuvvetleri Umumî Karargahına sormuştur. Ankara'da Türk tank personeli yetiştirilmesi için ilk olarak beş kişilik bir İngiliz teknisyen grubunun Türkiye'ye gönderilmesi düşünülmüştür. Diğer taraftan çok fazla sayıda yeni tankın gelecek olması mevcut tamir ve atölye teşkilatından daha kapsamlı teşkilata ihtiyaç göstermişti. Bu nedenle de Türk zırhlı birlikleri için diğer motorlu vasıtalarından ayrı olarak kendisine ait tamir atölyeleri kurulması gerekiyordu. ¹⁰⁵⁰

Genelkurmay Başkanlığı tarafından 19 Ekim 1942'de Britanya Askerî Ataşesine verilen cevapta Türk Ordusuna 410 tank vermek konusundaki yardımın şükranla kabul edildiği ifade edilmiştir. Bunların bir an önce nakli ile teknik özellikleri hakkında (sürat, ağırlık, manevra kudreti, zırh

¹⁰⁴⁸ Hazırlık kursu öğretmeni İngiliz tank subayı Yb. Dewhurst olup tercümanlığı için denizci bir subay görevlendirilmiştir. Bkz. İDH, K.1, G.152, B.1; İDH, K.1, G.150, B.1; İDH, K.1, G.148, B.1; İDH, K.1-157-(1-5).

¹⁰⁴⁹ İDH, K.6, G.063, B.1.

¹⁰⁵⁰ 16 Kasım 1942 tarihinden itibaren verilecek kurslar şunlardır: Stuart tankları için altı haftalık kurs, (Tank şoför makinisti için-16 kişi), Valentine ve Matilda tankları için 10 haftalık kurs (16 kişi), Makinist Stuart tankı için 6 haftalık kurs (8 kişi), Valentine-Matilda tankları için 10 haftalık kurs (8 kişi). Ayrıca en az 6 tercümana ihtiyaç vardı. İngiliz teknisyen grubunda; bir subay (öğretimin yönetilmesi için), bir gedikli subay veya erbaş (tank sevk ve idaresi, bakım için), bir gedikli subay veya erbaş (telsiz cihazlarının bakım ve kullanılması için) ve bir erbaş (tankların bakım, kullanım, tamir ve teçhizi için) olması düşünülmüştü. Libya'daki tecrübelerden istifadeyle düşman hava kuvvetlerinin yaptığı bomba taarruzlarının ilk hedef olarak tank tamir atölyelerini hedef alması nedeniyle, atölyelerin Trakya'da değil Anadolu'da ve doğal olarak ana demiryolu hattının üzerinde bulunması gerektiğine karar verilmişti. Bkz. İDH K.6, G.063, B.2-3.

kalınlığı, silahları, irtibat vasıtaları vb.) Genelkurmay'a bilgi verilmesi ve tarifnamelerinin acele olarak gönderilmesinden memnuniyet duyulacağı ifade edilmiştir. 16 Kasım 1942'de Kahire'de açılacağı bildirilen tank kurslarına Stuart tankları için 12 kişi (sekiz tank şoför makinisti ve dört makinist), Matilda ve Valentine tankları için 12 kişi (sekiz tank şoför makinisti ve dört makinist) ve tercüman olarak 4 kişi gönderilecekti. Türkiye'de açılacak tank kursu için gönderilecek öğretmenler için teşekkür edilerek toplam beş subay ve erbaştan oluşan heyetin isimlerinin ve Türkiye'de bulunacakları tarihin bildirilmesi istenmiştir. Bu heyetin de diğer öğretmenler gibi Türkiye'de sivil olarak bulunmaları ve eğitimlerde sivil olarak bulunmaları uygun görülmüştü. Türkiye'de açılacak kursta kullanılması için gönderilecek iki tankın yedek parçası ile bunların kısa bir süre içerisinde verilmesinden Türkiye'nin memnun olacağı, bunların teslimi için gerekli önlemlerin zamanında alınacağı ve tamirhanene konusunun dikkate alındığı cevapta özellikle belirtilmiştir. Tamirhanede bulunacak personel, malzeme ve tesislerle ilgili verecekleri bilginin bunların bir an önce meydana getirilmesine çok büyük katkı sağlayacağı vurgulanmıştır.¹⁰⁵¹

Genelkurmay Başkanlığı, tamir ve ikmal işlerinin önemi nedeniyle Askerî Fabrikalar Umum Müdür Tümgeneral Sırrı Seyrek'in başkanlığı altında subay ve mühendislerden oluşan bir heyeti 1942 yılı Kasım ayında İngiltere'deki harp sanayi müesseselerini incelemek ve Mısır'da ordu tamir ve ikmal teşkilatını görmek üzere görevlendirmiştir.¹⁰⁵²

Genelkurmay tarafından Britanya Askerî Ataşesinin yukarıdaki teklifi ve buna verilen cevap 19 Ekim 1942'de Millî Müdafaa Vekâletine gönderilerek 16 Kasım 1942'de Mısır'da İngilizler tarafından verilecek tank kurslarına 28 personel gönderilmesine müsaade istenmiştir. Bu kapsamda, Kahire'ye gönderilecek olan personelin bir bölümünün zırhlı tugay ile İstanbul'daki hafif zırhlı alaydan ve diğer bölümünü de yeni teşkilatı karşılamak üzere bu birlikler dışından ve en uygun subay ve sanatkârlar arasından görevlendirilmesine dikkat çekilmiştir.¹⁰⁵³

Kahire'de açılacak tank kursuna katılacak subay, erbaş ve makinistlerin hangi tarihte ve ne şekilde gönderilecekleri hakkında Britanya Askerî Ataşesinden 21 Ekim 1942'de gelen yazıda, personelin Toros Ekspresi ile gönderilmesi düşünülürse, bunların 19 Kasım 1942 günü Ankara'dan hareket etmeleri istenmişti. Personel bu trenle 11 Kasım 1942'de Halep'e vardıklarında kendilerini İngiliz sevkiyat makamları karşılayacak ve Mısır'a kadar tren ve

¹⁰⁵¹ İDH, K.6, G.062, B.1.

¹⁰⁵² BCA, F.30-18-1-2, K.100, G.102, S.8.

¹⁰⁵³ İngilizlerin vermeyi teklif ettikleri tanklardan 10 adedi 19 Ekim tarihi itibarıyla Basra'da bulunmaktaydı. Bkz. İDH, K.6, G.061, B.1.

karayolu ile yapılacak seyahat bu makamlar tarafından düzenlenecekti.¹⁰⁵⁴ Orta Şark Umumi Karargâhı tankların bakım ve eğitimleri için 500 usta ve sanatkarı almaya hazır olduğuna dair 28 Kasım 1942’de Genelkurmay’a bilgi vermişti. Mısır’a gönderilecek olan eratın daha önceden bu konularda eğitim görmüş olmaları, gönderilecek subay ve eratın oranının 1/40’dan ve İngilizce bilen erlerin oranının 1/20’den az olmamasına dikkat edilmiştir.¹⁰⁵⁵

İngilizlerle yapılan Adana görüşmelerinde; Türk Ordusu için gerekli malzemeler, her türlü ihtiyaç dikkate alınarak İngilizlerden istenilmiş ve mümkün olan her türlü malzemenin verilmesi kararı alınmıştı. Bu kararlara göre Türk Genelkurmayı bu en modern cinsten verilecek olan malzemenin teslim, kullanılması ve idamesi konusunda bir plan yapacak ve bunu Orta Şark’taki İngiliz karargâhına bildirecekti. İngiliz askerî yetkilileri de Türk personeline İngiliz birlik ve okullarında eğitim ve öğretim verecek, Türk subaylar ile erlerinin zırhlı tümenleri ile diğer birliklerine kabul ederek bu konularda Türk Genelkurmayına tekliflerde bulunacaktı. Genelkurmay, yeni alınacak malzemedan süratle yararlanabilmek için; tank, tayyaresavar, her çeşit kamyon, kundağı motorlu top (Bişop), her çeşit tamir (bakım) tesisi personelinin önemli bir kısmını yaza kadar üç-dört aylık süre içerisinde yetiştirmeyi hedeflemişti. Bu maksatla; eğitim ve öğretim teşkilatı (veya mevcut teşkilatın takviye edilmesi), yeni tesislerin yapılması, yetiştirmek maksadıyla İngiliz birliklerine gönderilecek personel sayısı ile bunların gönderilme zamanlarına yönelik plan hazırlarına süratle başlayarak bunların hazırlanması sorumluluğunu 5 Şubat 1943’te Talim Yarbaşkanlığı ile Topçu ve Nakliye Müfettişlerine vermişti.¹⁰⁵⁶

İngiliz Askerî Ataşesi, Adana görüşmelerinde Türk Ordusundaki zırhlı tümen ve tugaylar için istenen ve Bişop olarak adlandırdıkları kundağı motorlu topların 12 adedinin Mısır’da hazır olduğunu ve nereye gönderilmesini Genelkurmay’a sormuş ve Genelkurmay bu topların Ankara’ya gönderilmesini istemiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara’ya gönderilen bu topların “Tank Talimgâhı” yanında ve 27.Tayyaresavar Taburundaki olduğu şekilde talimgah maksatlı bir topçu taburu teşkil edilmesini ve burada daha sonra gelecek diğer Bişop topları için gerekli personel yetiştirilmesini planlamıştı. Yeni kurulacak bu topçu taburunun Tank Talimgâhı yanında iskanı ve malzemesinin muhafazası için gerekli tertiplerin alınması görevi 6 Şubat 1943’te Topçu ve Nakliye Müfettişliğine verilmiştir.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁴ Bu heyet için de daha önce Mısır’da tank kursu almış personele uygulandığı gibi maaş ve diğer hususların Kahire’de Türkiye tarafından ödenmesi düşünülmüştür. Subaylar için ayrı bir kurs bulunmayıp bütün rütbe mensupları birlikte eğitim görecektir. Bkz. İDH, K.6, G.060, B.(1-9) (EK-27); İDH, K.6, G.059, B.1.

¹⁰⁵⁵ Ayrıca tank şoförü eğitimi için de personel gönderilmesi isteği vardı. Bkz. Köroğlu, a.g.t., Belge-36.

¹⁰⁵⁶ Köroğlu, a.g.t., Belge-38.

¹⁰⁵⁷ İDH, K.6, G.074, B.1.

Yine 1943'te yapılan Adana görüşmelerinde kabul edilen askeri sözleşmesinin üçüncü maddesi gereğince, İngiliz askerî makamları Türk subayları ve erlerini kendi zırhlı birlikleriyle ihtisas birliklerine kabul ederek eğitim vermeyi vaat etmişler ve bu konuyla ilgili Türk Genelkurmayı tarafından İngiliz Askerî Ataşeliğine teklifler yapılacağı kabul edilmişti. Bu görüşmelerde Büyük Britanya Genelkurmay Başkanı Orgeneral Alan Brooke ayrıca Türk zırhlı birliklerine komutan olarak yetişmek üzere on iki kadar subayın Orta Şark'taki İngiliz zırhlı birliklerine ve okullarına kabul edilebileceğini ifade etmişti. Bunun gereği olarak İngiliz zırhlı birliklerinde staj maksadıyla bulunmak, bunların eğitim, tamir, ikmal teşkilleri kuruluşa ve mesailerini inceleme yapmak üzere zırhlı tümen, tugay, alay ve tabur komutanlarından teşkil edilen 12 kişilik bir heyetin gönderilmesine karar verilmişti. Ayrıca İngilizlerin davetiyle Tunus Cephesi ve buradaki harekâtı görmek ve incelemek maksadıyla da Orgeneral Salih Omurtak başkanlığındaki ayrı bir komuta heyetinin Mısır'a gönderilmesi gerekli görülmüştü.¹⁰⁵⁸

Bu subay heyetinin 7 Nisan 1943 günü Kahire'de bulunmak üzere 2 Nisan 1943'te Toros Ekspresi ile Ankara'dan hareketleri onaylanmıştı. Mısır'daki zırhlı talimgâhında kurs görmek gerek Mısır'da gerekse Filistin ve Suriye'deki tank birliklerine ait okul, tamirhane, depo ve benzeri tesisleri ziyaret ve staj yapmak üzere en az iki ay süreyle Orta Şark'ta kalacakları İngiliz Askerî Ataşeliği tarafından bildirilmişti. Zırhlı birlerimiz için biri tümen, biri tugay, dördü alay ve altısı tabur komutanlığına yetiştirmek için toplam 12 subaydan oluşan bu heyete tercüman vazifesini yapmak için ve gelecekte kendilerinden zırhlı birliklerde faydalanmak üzere ayrıca üç subay daha görevlendirilmiş ve heyetteki subay sayısı 15'e ulaşmıştı.¹⁰⁵⁹ 7.Tümen Komutanı Tümgeneral Zekai Okan başkanlığında hareket edecek heyetteki subaylar 8 Mart'ta Ankara'da toplanarak hazırlıklarını tamamlamışlar ve 2 Nisan'da hareketlerine karar verilmişti. Genelkurmay bu heyetin seyahati gidiş ve dönüş dahil olarak üç ay sürebileceğine dair Millî Müdafaa Vekâletine bilgi vermişti.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁸ Gnkur. Bşk.lığı, 15 Aralık 1943'te M.M.V.'e bu subayların yeni gelecek olan tanklarla kurulacak birliklere verilecek subaylardan olmasını önemli ve gerekli görmüştür. Bu heyete, önce zırhlı birliklerde bulunmuş ve yeterlilik göstermiş ancak kadro ve diğer nedenlerden diğer birliklere gönderilen subayların seçilmesi istenmiştir. Bunlar yeterli olmazsa zırhlı birliklerde görev yapması her yönden uygun görülen subaylardan altı tabur komutanı, iki yarbay, iki albay ve bir tuğbay seçilmesi istenmiştir. Bu heyetin 7.Tümen Komutanı Tümgen. Zekâi Okan'ın başkanlığında hareket etmesine karar verilmiştir. Bkz. İDH, K.1, G.136, B.1; İDH, K.1, G. 102, B.1.

¹⁰⁵⁹ Heyetteki subaylar; 7. Tüm. K. Tümgen. Zekâi Okan, 41. Tüm. P. Tug. K. Kur. Yb. Saim Önhon, 51. Korugan A. K. P. Alb. Sezai Tuncalı, 8. Kor. K. Ş. Md. Kur. Yb. Fahri Özdilek (Org. Salih Omurtak Heyetiyle Tunus'ta olduğundan buradan dönerken heyete katılmıştır.), Eğridir Dğ. Tb. K. Yarbay Eşref Manas, Erzurum Konak Md. P. Yb. İhsan Taylan, 5. Kor. Mot. Top. Tb. K. Bnb. Arif Eray, Sv. Bnc. Ok. Sv. Bnb. Esat Can, 26. A. 1. Tb. K. P. Bnb. Şecaatin Akın, 10. Tak. Talimgâh k. Sv. Bnb. Hüsnü Tanker, 26. Tümen Kur. Bşk. Kur. Bnb. Arif Güvenç, Sv. Bnc. Ok. Talebe Bl. K. Sv. Yzb. Selim Akalan, 3. Tyy. Df. Tb.'dan Yzb. Cevat Özenalp, 3. Tyy. Df. Tb. 'dan 96. Bt. K. Yzb. Muharrem Kanat ve tnk. talimgâhı tercümanı Ütgm. İsmail Çataloğlu'dur. Bkz. BCA, 30-18-1-2, K.101, G.22, S.5, T.31.03.1943.

¹⁰⁶⁰ İDH, K.1, G.103, B.(1-2).

1943 yılında General Salih Omurtak başkanlığındaki bir Türk askerî heyeti 6 Nisan'da Güney Tunus'a gitmiş ve orada Amerikan birlikleri komutanı General Patton ve Amerikalı subaylarla görüşme ve bölgede incelemelerde bulunmuştur. Türk heyeti, General Patton'un Genel Karargâhındayken Alman Meserschmitt modeli tayyareler rastgele birkaç bomba bırakmış bu esnada Amerikan tayyaresavarları karşılık vermiştir. Türk subayları, 1., 9. ve 34. Amerikan Piyade ve 1.Zırhlı Tümenlerinde incelemelerde bulunmuştur.¹⁰⁶¹

Orta Şark'taki İngiliz zırhlı birliklerinde staj görmek ve bunların eğitim, öğretim, tamir, ikmal teşkilleri, kuruluş ve mesai programlarını incelemek için 28.Tümen Komutanı Tuğgeneral Aziz İter'in başkanlığı altında toplam 14 personelden oluşan (bir general, üç albay-ikisi kurmay, iki yarbay-birisi kurmay, altı binbaşı-dördü kurmay ve iki yüzbaşı-biri kurmay) ikinci bir heyetin Mısır-Kahire'ye gönderilmesi 1943 yılı Haziran ayında gündeme gelmiş ve bu heyet Ağustos ayında gönderilmişlerdi. Bu personel kurs öncesi Ankara'ya çağrılarak tank talimghasında 10 gün süreyle eğitim görmeleri sağlanmıştı.¹⁰⁶²

Tank kurslarına personel gönderilmesi 1943 yılında artarak devam etmiştir. Bunun nedenlerinden biri 1942 sonlarına doğru İngiliz Hükûmetinin Türkiye'ye vermeye başladığı modern tanklar nedeniyle bu tanklara verilecek personel ihtiyacının bir an önce tamamlanmasıydı. Bu maksatla daha sonraki dönemlerde de Mısır'a tank kursu görmeleri için erler de gönderilmeye başlanmıştır. Örneğin, üç ay süreyle Tğm. Şükrü Karul komutasında 28 erin bu kursa katılmaları 3 Mart 1943 tarihinde bir kararnameyle onanmıştır.¹⁰⁶³

Türkiye'de 1942'de kurulan Tank Talimghasında görevli üç subay da tanklara ait yenilikleri incelemek üzere 1943 yılı Eylül ayında Mısır'a eğitim için gönderilmiştir.¹⁰⁶⁴

Türkiye'nin Mısır'a eğitim için gönderilen Türk personeline İngilizlerin gösterdiği ilgiden çok memnun kaldığı Millî Müdafaa Vekili Ali Rıza Artunkal'ın 1943 yılı Eylül ayında Baş Vekâlete yolladığı yazıdan anlaşılmaktadır. Buna göre İngiliz Hükûmetiyle yapılan anlaşmaya göre tank teknisyeni kursu görmek için Mayıs ayında Mısır'a gönderilen gruptaki erlerin her türlü masrafı İngilizlerce karşılanmış ve bu personel için İngilizler bir kafiye komutanı ve iaşe subayı görevlendirmiş İngiliz Ortaşark Kuvvetleri Genel Komutanlığı bu personele kendi personeli gibi yardım ve misafirperverlik göstermiş ve tüm iaşeleri İngiliz Hükûmeti tarafından yapılmıştı.

¹⁰⁶¹ **Ulus**, 07.04.1943.

¹⁰⁶² **BCA**, F.30-18-1-2, K.102, G.59, S.11, T.09.08.1943.

¹⁰⁶³ 3 Mart 1943 Tarih ve 2/19539 Sayılı Karar. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.101, G.15, S.5, T.03.03.1943.

¹⁰⁶⁴ Bu subaylar; Ütğm. Sadettin Akçam, Ütğm. Mehmet Bora ile Tğm. Cavit Öztürkbaşarır'dır. Bkz. **BCA**, F.30-18-1-2, K.103, G.66, S.7, T.11.09.1943.

Millî Müdafaa Vekâletinin yaptığı araştırmaya göre bu kafileden önce kursa giden gruplara da aynı şekilde yardım edilmişti.¹⁰⁶⁵

3.7.1. Tank Talimhâhı Kurulması ve Tankların Türkiye'ye Sevki

Genelkurmayın değerlendirmesine göre, 1942 yılı Ekim ayında Türkiye'ye yeni modern tanklar gelmeye başlayacağından Türkiye'de açılacak tank kursunun gelecekte okul haline kolayca geçirebilecek bir kadro ve tesisler ile başlangıçta bir talimhâh şeklinde açılması ve daha önce Mısır'a gönderilip halen dönmüş olan subay, erbaş ve sanatkârların burada görevlendirilmesi faydalı ve gerekli görülmüştü. Talimhâh yeri ve kadrosu ile malzemesi; İngiliz askerî ataşenin yukarıdaki mektubunda verilebileceğini vadettiği bilgiler alındıktan sonra belirlenecekti. Bununla birlikte talimhâhın öğretim programına yönelik hazırlıklara hemen başlanmakla birlikte öğretmen olarak gönderilecek İngiliz uzmanlar gelince onların da görüşleri alınarak kapsam belirlenecekti. Ayrıca zırhlı birlikler için çok önemli olan tamirhanenin tank talimhâhı yanında açılması ve gelecekte buna başka bazı kısımlar eklenerek yedek parça üretebilecek bir durum verilmesi uygun görülmüştü.¹⁰⁶⁶

Ortaya çıkan bu gelişmeler nedeniyle tanklar geldiğinde bunları hemen teşkil etmek ve kullanmak için Mareşal Fevzi Çakmak'ın 2 Kasım 1942'de verdiği sözlü emre göre talimhâh açılarak en az 200 kişi yetiştirilecekti. Bu maksatla talimhâh yeri başlangıçta Ankara olacaktı. Ancak burada yoğunluğun artması nedeniyle uzmanlar geldikten sonra uygun yer bulunup (Örneğin Konya) baharda inşaata başlanması gerekiyordu. Yedek parça işi İngilizlerden getirtmek veya Türkiye tarafından yapılması şeklinde düşünülmeliydi Tamirhaneler, birlik ve diğerleri şeklinde hazırlanmalı, kadrolar yapılmalı ve teşkilat kurulmalıydı. Önce hafif alay teçhiz edilmeli gelecek tanklar için de iki alay yapılmalıydı. Bütün tanklarla ve bindirilmiş alayla iki tugaylı bir zırhlı tümen teşkil edilmeli bunun için de İngiliz, Amerikan, Rus, Alman tank tümenlerinin kuruluşları incelenmeliydi.¹⁰⁶⁷

Mareşal Çakmak'a göre üçer bölüklü tanklardan üç taburlu alay kurulacak ve her bölükte 15 tank bulunacaktı. Ancak bunun hafif ya da ağır birlik olması şeklinin ne olacağını diğer orduların incelenmesi ve Türkiye'ye verilecek tankların ve malzemenin miktarı belirleyecekti.

¹⁰⁶⁵ 23 subay, 20 gedikli erbaş ve 130 erden oluşan kafiye 5 Mayıs 1943'te Ankara'dan hareket ederek 11 Mayıs 1943'te Kahire'ye 130 km. mesafedeki Cenife kampına varmıştır. 10 Eylül 1943'te Cenife ve Abbasiye atölyelerinde kurslarını tamamlayan kafiye 14 Eylül 1943'te Ankara'ya dönmüştür. Bkz. **BCA**, F.30-10-00, K.46, G.297, B.31, T. 27.09.1943.

¹⁰⁶⁶ **İDH**, K.6, G.061, B.2.

¹⁰⁶⁷ **İDH**, K.6, G.058, B.1.

Zırhlı tümenin tugaylarından şimdiki 1.Zırhlı Tugay yine Çatalca mevzii gerisinde kalırken, 2.Zırhlı Tugayla, Zırhlı Tümen Karargâhı daha geriye örneğin İzmit-Adapazarı-Gebze bölgesine alınacaktı. Bunun içinde önce teşkilatı İstanbul'daki Selimiye kışlasında yapılmalıydı. Mareşal Fevzi Çakmak “*Hülasa bu işleri ikmal ederek bahara hazır bulunmalıyız ve sayın Reisicumhurun sözlerini göz önünde tutmalıyız. Baharda ne olacak bu işleri daima takip edelim...*” diyerek karargâha ana fikrini açıklamış oluyordu.¹⁰⁶⁸

Türk Ordusunda tankçı personelin yetiştirilmesi için ayrı bir tank talimgahı olmadığından tankları kullanacak personel kuruluşunda tank olan birliklerde yetiştirilmekteydi. Duyulan bu eksiklik nedeniyle Türk Ordusundaki tank personelinin yetiştirilmesi için bir tank talimgâhının en geç 15 Aralık 1942'de faaliyete geçirilmesi planlanmıştı. Bu maksatla Kasım ayından itibaren Talimgâhta ihtiyaç duyulan malzemenin hem Mısır'daki İngilizlerden getirtilmesine hem de Türkiye'de temin edilmesine karar verilmiş ve çalışmalara başlanmıştır. İngiliz tank uzmanı ile yapılan görüşmeler sonucu, talimgâh ve öğretim heyeti malzemesi, dersane ve öğretim malzemesi, kırtasiye malzemesi, yatakhane malzemesi, yemekhane malzemesi, sıhhiye malzemesi, talim ve açıklama maksadıyla kullanılacak maddeler için gerekli malzeme ile diğer ihtiyaç olan malzeme ve vasıta listeleri en ince detaylarına kadar ayrı ayrı hazırlanmıştır. Tank talimgahında kursiyerlere öğretilecek muhabere sistemine çok önem verilmiş, tank parçaları hakkında İngilizce-Türkçe kısa sözlük (Vocabulary) oluşturulmuştur.¹⁰⁶⁹

Genelkurmay Başkanlığı, Tank Talimgâhı ve zırhlı tümenin teşkili çalışmaları hakkında 4 Kasım 1942'de Millî Müdafaa Vekâletine teklifte bulunmuştur. Getirilmiş okullar ve birlikler nedeniyle Ankara'da fazla bir yoğunluk olduğundan Tank Talimgâhının burada açılmasının uygun olamayacağı ancak önemi ve durumun ivediliğinden talimgâh için ellerinde elverişli bir bulunmaması nedeniyle talimgâhın geçici süreyle Ankara'da açılması ve yurt dışından gönderilecek tankların da Ankara'daki tesislerden faydalanarak monte ve bakımlarının yapılmasını gerekli görmüştür. Tank Okulunun ve ana tamirhanenin nerede açılmasının uygun olacağı konusu ise ayrıca incelenecek ve gelecek tank uzmanlarının görüşlerinde de yararlanılarak belirlenecek ve 1943 yılı mali yılı gelmeden vekâlete bildirilecekti. Bu nedenle gerekli etütlerin ve hazırlıkların vekâlet tarafından da yapılması müsaadesi istenmişti.

¹⁰⁶⁸ İzmit bölgesinin önemi Demirkapı-Çatalca hattındaki savunma başarılı olamazsa harp Anadolu'da sürdürüleceği düşüncesiyle bu bölgede muharebelerin kabul edileceğine dayanmakta olup İzmit'in berisinde yığınak yapılarak bu kapsamda Şile ve Kandıra sahillerinin de kuvvetlendirilmesine çalışılmıştır. Bkz. **Türk Subaylarının II.Dünya Harbi Hatıraları**, s. 51, 56; **İDH**, K.6, G.058, B.2.

¹⁰⁶⁹ **İDH**, K.6, G.047, B.(1-4); **İDH**, K.6, G.026, B.1; **İDH**, K.6, G.044, B.1.

Britanya Askerî Ataşesinin 2 Kasım 1942 günü iletmiş olduğu bilgiye göre; Türkiye’de faaliyete geçecek Tank Talimgâhı için Stuart ve Valentine tiplerinden ikişer adet tank İngiliz Orta Şark Komutanlığından 12 Kasım 1942 günü trenle Mısır’dan gönderilecekti. Bunların Riyak’ta geniş hatlı demiryoluna aktarılması zorunlu olduğundan Riyak’tan başlayarak bunlar için Türkiye tarafından vagon tahsis edilmesi istenilmişti. Ankara’da belirli bir süre için açılacak Tank Talimgâhı için ihtiyaç olan öğretim malzemesi ve tesisatı ile mefruşatın ivedi olarak tedarikine başlanması da önemli bulunmuştu. Bu konudaki zaman sorunu ve eğitimde kullanılacak tankların henüz gelmemiş olmaları nedeniyle talimgâh için gelecek İngiliz öğretmen heyetinin 20 Kasım 1942’den önce Türkiye’ye gelmemeleri ancak sadece bunların başkanı olan İngiliz subayın teşkilat ve düzen açısından gelmesinin uygun olacağı Britanya Askerî Ataşesine bildirilmişti. Gelecek tankların nitelikleri, kadrolar ve tamirhane malzemesi hakkındaki bilginin İngilizlerden ancak 15 Kasım’a doğru alınabileceği anlaşılmıştı. Ayrıca Harp Akademisindeki İngiliz tank uzmanına başvurularak ondan da bu konuda bilgi istenmiştir.¹⁰⁷⁰

25 Kasım 1942’de yapılan değerlendirme neticesinde Tank Talimgahının, eğitim ve denetleme bakımından Nakliye Müfettişliğinin emrinde bulunması uygun görülerek iâşesinin Harp Okulundan sağlanmasına karar verilmiştir.¹⁰⁷¹ Tank talimgahında iki aylık süreyi kapsayan bir devredeki akaryakıt ihtiyacına ait esaslar İngilizlerden alınmış ve buna göre ihtiyaç listesi hazırlanmıştı. Ancak talimgâhın deposu olmadığı için bu akaryakıtın mevzuatıyla Millî Müdafaa vekâleti deposundan ihtiyaç oldukça alınmasına karar verilmişti.¹⁰⁷²

1943 yılı Şubat ayında Tank Talimgâhının İngiliz uzman kadrosunun genişletilmesine karar verilmiş ve Britanya Askerî Ataşesi, 10 İngiliz uzmanının daha getirilmesi teklifi Genelkurmayca kabul edilmiştir. Böylece daha önce görevlendirilenlerle birlikte toplam İngiliz uzman sayısı 15’e ulaşmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, tank personelinin kısa sürede yetiştirilebilmesi için Tank Talimgâhında kullanılmak üzere Mart ayında İngilizlerden ilave olarak sekiz adet Stuart ve Valentine tipi tank talep etmiştir. İngilizler tank okulunda azami faydanın alınabilmesi için tank okuluna geçici bir süreyle Türkiye’ye gönderilen tanklardan 16 adedinin verilmesini önermişlerdir. Tank okulunda öğretim esnasında tankların daha az, tabur eğitimlerinde ise daha çok arızalanacağı öngörüldüğünden bunların genel bir revizyondan (bakım-onarım) sonra taburlara verilmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁷³

¹⁰⁷⁰ Matilda tipi tanklardan da talimgâh için acele olarak iki adet gönderilmesi askerî ataşeden ayrıca istenmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.057, B.1.

¹⁰⁷¹ İDH, K.6, G.42, B.1.

¹⁰⁷² Köroğlu, a.g.t., Belge-33

¹⁰⁷³ İDH, K.6, G.128, B.2; İDH, K.5, G.088, B.(1-3).

Genelkurmay, gelecek tanklardan istifadeyle Türk Ordusunu ilkbahara daha kuvvetli hale getirmek için her türlü önlemi süratle ve emniyetle almak, genel durumun belli olmayan gelişmelerine karşı hazır bulunmak zorunda olunması nedeniyle yapılmasını önemli bulduğu konuları 4 Kasım 1942'de Millî Müdafaa Vekâletine iletmıştır. Bu konular; tankları kullanacak ve birlikleri sevk ve idare edecek personeli süratle yetiştirmek, gelecek tanklara göre teşkilat yaparak kıta hazırlamak ile yağ, benzin, yedek parça, sabit ve seyyar tamirhaneleri sağlamak olarak belirlenmiş ve bunlara yönelik alınması gereken tedbirler ayrıntılı olarak sıralanmıştır.

Bu tedbirlere göre, tank personeli yetiştirmek için hem Türkiye'de bir talimgâh açılacak hem de Mısır'a eğitim için personel göndererek ilk bahara kadar en az 200 personel yetiştirilmesi gerekiyordu. Tercümanlarıyla 28 personelin Mısır'a gönderilmesi için Ekim ayında hazırlıklara başlanmış olup bu personel dönünce yeni bir grup personelin daha gönderilmesi planlanmıştı. İlkbahara kadar tank talimgahından iki devrede personel yetiştirilmiş olacaktı. Bütün ihtiyaç ve imkânlarla göre tank talimgahının değişik hizmetlerden öğretim kadrosu toplam olarak 130-150 kişi olacaktı. Önem ve ivedilik açısından hafif zırhlı alayla Rus tanklarından kurulu taburun personeli¹⁰⁷⁴ bu talimgahta öncelikle eğitilecekti. Gelecek tanklara göre yeni teşkil edilecek birlik için önce 2.Hafif Zırhlı Alay'dan yararlanılacaktı. Bu maksatla gelecek tanklar yetişmiş personelin olacağı bu alaya verilerek aynı zamanda 3.Zırhlı Alay yeniden kurulacaktı. Geleceklerle birlikte Türk Ordusundaki tanklarla önce üç zırhlı ve bir bindirilmiş alaydan oluşan iki tugaylı bir tümen kurulacaktı. Bunun teşkilatı için Türk Ordusundaki ve gelecek tankların tipleri etüt edilmişti. Kurulacak tümenin yeni zırhlı tugayının başlangıçta İstanbul'daki Selimiye kışlasında teşkili uygun görülmüştü. Tanklar tamirhanede çalışır hale getirildikçe bunlarla donatılacak birliklerden gerektiği kadar personel Ankara'ya gönderilerek kendilerine kullanacakları malzemenin teslim edilmesi uygun bulunmuştu. Tankların sürekli olarak göreve hazır halde bulundurulmaları için gereken yağ, yedek parça, benzin, seyyar ve sabit tamirhanelerin tedariki çok önemliydi. Bu konulardaki basit bir noksanlık birliği harp yapamaz duruma düşüreceğinden bunların önceden sağlanması gerekiyordu.¹⁰⁷⁵

Genelkurmay Başkanlığı, ordunun elindeki silah, araç ve özellikle tank yetersizliği nedeniyle kurulacak zırhlı tümenin ordunun gücünü ve uluslararası değerini artıracığına inanmaktaydı. Bu

¹⁰⁷⁴ Rusya'dan gelen bu tankların işletme usulünü göstermek ve şoför yetiştirmek üzere bu tanklar için de geldikleri o dönemde de kurslar açılmış ve bu kurslar için üç Rus subayın istihdam edilmesi 13 Temmuz 1932'de bir kararnameyle kabul edilmişti. Bkz. 13.07.1932 Tarih ve 13129 No.lu Kararname, **BCA**, F.30-18-1-2, K.30, G.53, S.6, T.13.07.1932.

¹⁰⁷⁵ **İDH**, K.6, G.057, B.2.

nedenle tank ve malzemesinin zamanında elde edilmesi için idare mekanizmasının süratli ve doğru uygulama ve faaliyetlerinin sonuçlandırılmasına çok önem vermiştir.¹⁰⁷⁶

Britanya Askerî Ataşesi, Türkiye'ye gönderilecek Valentine ve Stuart tanklarına ait teknik bilgileri 12 Kasım'da Genelkurmay Başkanlığına göndermiştir.

VALENTINE VE STUART TANKLARININ ÖZELLİKLERİ ¹⁰⁷⁷		
	VALENTINE	STUART
Mürettebat	3	3
Zırh		
Gövde	60 mm.	Ön 38 mm., Yan 25 mm.
Kule	Ön 65 mm., Yan 60 mm.	Ön 45 mm. (Döküm), Yan 25 mm.
Silah	1-7.92 Besa, 1-.303 Bren, 1-2-Pdr, 1-2" Sis havanı	1-.030 Browning, 1-37 mm 1-.45 Kule Mt., 2-4" Sis havanı
Mühimmat ve Miktarı	2025-7.92 Besa, 600-.303 Bren 105-2-Pdr, 18-Sis havanı	5200-.30 Browning, 99-37 mm 370-.45 Kule Mt., 8-Sis havanı
Boyutları		
Yükseklik, Uzunluk	7.5', 18.75'	8.75', 16.4'
Genişlik, Karın altı	9.1', 16.5"	8.25', 16.5"
Ağırlık (Yüklü)	16.4 ton	13 ton
Motor Cinsi	AEC veya GMC	Wright Continental
Yakıt&Kapasitesi	Dizel 36 galon	Benzin 44 Galon
Menzili	100 mil	120 mil
Sürati (Max.)	18 mil/s.	37 mil/s.

Tablo-19: İngilizler tarafından Türkiye'ye verilecek tankların özellikleri.

12 Kasım 1942'de Britanya Askerî Ataşeliğinden alınan sözlü bilgiye göre Ankara'da geçici olarak faaliyette bulunacak Tank Talimhâhı için Mısır'dan yola çıkan iki Valentine ve iki Stuart tankı ayın 17-20'nci günleri arasında Türkiye'nin vagonlarıyla Meydan-ı Ekbez'e geleceklerdi. Bunları getiren vagon adedi belli olmamakla birlikte vagonlarda çok çeşitli malzeme, cephaneye ve 90 iş günlük yedek parça vardı. Bunlar Ankara'da teslim edilecekti. Bu nedenle Bir muhafız takımı ile bir teknisyen subayın Meydan-ı Ekbez'e giderek vagonları teslim alıp Ankara'ya getirmeleri istenmişti. Kapalı, mühürlü ve örtülü olan vagonlar Ankara'da açılacaktı. Tankları taşıyan vagonlar Ankara'ya gelince, fabrikalar önüne çekilerek burada bekleyecek ve Ankara'ya gelecek İngiliz heyeti bunları Türk heyeti ile açarak bütün malzemeyi vagonlardan indirecek ve

¹⁰⁷⁶ İDH, K.6, G.057, B.3.

¹⁰⁷⁷ İDH, K.6, G.054, B.4.

tankları yerine sevk ve teslim edeceklerdi. Bunların derhal bir garaja konması ve garajın zemini sert (çimento veya taş döşeli) olması gerekiyordu. Motorun donmaması ve öğretimin kolaylığı ile tankların zemine çökmemesi için bu gerekli görülmüştü. Tank talimgâhı için gönderilecek İngiliz öğretmen heyetinin Mısır'dan hareket eden başkanı 16 Kasım'da gelecekti. Heyetin diğer üyeleri Genelkurmayın istediği gibi 20 Kasım'dan sonra geleceklerdi. Türkiye'ye verilen tank malzemesinin kısa bir sürede faal duruma gelmesi ve tamirhanelerin kurulmasına İngilizler yardım edeceklerini söylemişlerdi. Tanklar gelirken hareket etmelerine yetecek kadar akaryakıtları olacaktı. Tanklar için ayrıca akaryakıt verilmesi durumu için önceden depoların hazırlanması gerekiyordu. Mühimmat ile yedek parçaları sandıklar içinde ve ambalajlanan tanklar tamamen monte edildiğinde istasyondan garaja hareket ettirebileceklerdi.¹⁰⁷⁸

Bu arada çeşitli harp malzemesi getiren kamyonlar İskenderun'da yığılmaya başladığından bunların bir an önce yurt içine nakli ile faal hale getirilmesi meselesi ortaya çıkmıştır. İngiliz Orta Şark Komutanlığı, Mısır'daki ulaştırma hatlarının uzaması nedeniyle kendilerinin de ihtiyaçlarının arttığını bu nedenle her ay kaç kamyon kabul edilebileceğini öğrenmek istemiştir. İngilizler her ay 300 kamyon göndermek istediklerinden bunların Türk şimendifer nakliyat durumuna göre kabul ve naklini sormuşlardır. Nakledilemezlerse İskenderun'da 100 adet vasıta kalıncaya kadar yeniden göndermeyip bunları Mısır'da tutacaklardı. Çünkü Mısır iklimi kamyonları açıkta bırakmaya elverişliyken İskenderun iklimi yağışlı ve rutubetliydi. Genelkurmay Başkanlığı, Ankara'da açılacak Tank Talimgâhının kısa sürede faaliyete geçirilmesi için gerekli tedbirlerin ilgili makamlarca alınmasını istemiştir. Yine İskenderun'da mevcut ve gelecek motorlu ulaştırma vasıtalarının kısa sürede ve süratle yurt içine nakli ve kullanma yerlerine gönderilmesinin ordumuzdaki ulaştırma vasıtaları yetersizliğinden hayati bir önem kazandığı anlatılmıştır. Hem tanklar hem de diğer motorlu araçlar için verilecek akaryakıtı gerekli yer ve depoların sağlanması için önceden girişimlere başlanması gerekliliği Millî Müdafaa Vekâletine hatırlatılmıştı.¹⁰⁷⁹

II.Dünya Harbi'nin aldığı son durum karşısında ordunun daha kuvvetli bulundurulması gereği Genelkurmayca önemle göz önünde tutulmuş ve bu yöndeki çalışmalar takip edilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, ordunun ihtiyacı olan İngilizlerin teklif ettikleri modern tankları bir an önce getirip kuruluş ve kullanıma sokmak için gereken girişimlere dair belirlediği esaslar ile konuyla ilgili almaya başladığı tedbirleri 17 Kasım 1942'de Başvekalete, Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletlerine bir kez daha bildirmişti.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸ İDH, K.6, G.055, B.1 (EK-28); İDH, K.6, G.056, B.(1-2); İDH, K.6, G.054, B.(1-3).

¹⁰⁷⁹ İDH, K.6, G.055, B.2.

¹⁰⁸⁰ İDH, K.6, G.052, B.1; İDH, K.6, G.053, B.(1-4).

Teşkil edilecek yeni tank birliklerinin kadrolarında görevlendirilecek personelin belirlenmesinde gelecek tank modellerinin tipinin netleşmemesi önemli bir sorun olmuştur. Çünkü tank modeline bağlı olarak İngilizlerce mürettebatının sayısı hakkında verilen bilgiler arasında farklar vardı. Örneğin Valentine tipi tankların üç ve dört kişilik iki farklı modeli bulunmaktaydı. Genelkurmay Başkanlığı, kadroların hazırlanmasında çok büyük etkisi olacak bu duruma zamanında tedbir almak için 26 Kasım 1942'de Britanya Askerî Ataşesinden Türkiye'ye verileceklerin hangi tipte olduğunun acele bildirilmesini istemiştir. Yine bu tankların silahlarıyla telsiz malzemesinin tarifnamelerinin (kullanma talimatları) hemen verilmesini çok önemli görmüştür.¹⁰⁸¹ Bu konular İngiliz askerî ataşeliğiyle yapılan yazışmalarda önemli bir yer oluşturmuştur.

İngilizlerin verecekleri tanklar Bağdat ve Mısır'dan gelecekti. Britanya Askerî Ataşesi bu tanklar için iki İngiliz bakımcı (tamirci) uzmanın Türkiye'ye gönderilmek üzere Mısır'da hazır olduğunu ve bunların talimgâh tanklarıyla beraber getirilmelerinin yararlı olacağını 25 Kasım 1942'de bildirmişti. Ataşe, diğer malzeme ihtiyaçlarını da belirleyerek Mısır'daki Orta Şark Komutanlığından süratle talep edebilmek için Genelkurmay'dan gelecek tanklarla yapacağı teşkilat hakkında bilgi istemiştir. Tank birliklerinin teşkilatının tamirhane ve tamir malzemesi temininin de önemli bir konu olmuştur. Ataşe, ilk parti tankların Genelkurmay tarafından Ankara'ya sevk edilmesinin istendiğini bundan sonra geleceklerin nereye getirileceğini sormuştur. Diğer gruplarda gelecek tank ve malzemeler için de hangar inşası gerekmişti. Çünkü hava şartları nedeniyle Mısır'da ihtiyaç duyulmadığı için gelecek tankların örtüleri yoktu. Çözüm olarak İstanbul'da âtil durumdaki Ford fabrikasının barakalarının aksamından hangar inşasında kullanılması gündeme gelmişti.

Tankların Türkiye'ye sevki de kolay olmamıştır. Bağdat'ta Türkiye'ye gönderilmek için vagon üzerinde hazır olan 10 Stuart tipi tankın nakil konusunda sorun çıkmıştır. Çünkü bu vagonların frenleri havalı olmadığı için Devlet Demir Yolları bunları kabul etmediğinden vagonların değiştirilmesi gerekmişti. Hem Bağdat'tan hem de Mısır'dan gelecek tankları Meydan-ı Ekbez'de teslim almak maksadıyla (daha önce talimgâh tankları için uygulandığı şekilde) İslahiye'de bir teknisyen subayla bir subay komutasındaki bir emniyet birliğinin hazır bulundurulması planlanmıştı. Tanklar vardığında bunlar derhal Meydan-ı Ekbez'e sevk edilecekti. Plana göre 26 Kasım 1942'de hareket edecek 20 tankın, 6 Aralık'ta sınıra gelebileceği hesaplanmış, tanklar için gerekli akaryakıt gelinceye kadar talimgâh tanklarının

¹⁰⁸¹ İDH, K.6, G.038, B.(1-2).

benzin ihtiyacını karşılamak için tayyare birliklerinden bir miktar akaryakıt verilmesi gerekmişti.¹⁰⁸²

Genelkurmay Başkanlığı Bağdat'tan gönderilen tankların Mahmakiye'de ve Mısır'dan gönderilen tankların da yine Meydan-ı Ekbez'de en kısa yoldan teslim alınmasını uygun bulmuştu. İstanbul'a gelecek tanklarla önce 2.Hafif Zırhlı Alay kurulacaktı. Ancak bu alayda gelen tankların uygun biçimde kullanılmasını bilen yoktu. Bu nedenle Haydarpaşa'ya indirilecek tankları Selimiye'ye getirebilecek kadar eğitim almak için bu alaydan acele yeterli eleman çağrılarak burada kendilerine direksiyon dersi ve eğitimi verilmesi ve tanklar Meydan-ı Ekbez'e gelirken bunların da talimgâh heyetinden bir uzman İngiliz'le birlikte İstanbul'a hemen gönderilmeleri İngilizlerden istenmiştir.¹⁰⁸³

30 Kasım 1942'de Britanya Askerî Ataşesi Hayfa-Beyrut-Trablusşam hattının inşaatında yağmurların olumsuz etkisiyle gecikmeler olması nedeniyle Mısır'dan verilen tankların sevkini geciktirdiğini bu nedenle de ilk parti tankların geliş tarihlerinin değiştiğini bildirmiştir. Buna göre talimgah için yeniden istenen üç Valentine ve üç Stuart tankı aynı trenle 6 Aralık 1942'de Meydan-ı Ekbez'e gönderilmesine karar verilmiştir. Genelkurmay talimgah için verilen bu tankların (410) tanka dahil edilmemesini istemiştir. 16 Aralık 1942 tarihinde sevk edilecek 18 Stuart tankı bir trenle 24 veya 25 Aralık 1942 tarihinde Meydan-ı Ekbez'e gelebilecekti. Üçüncü bir katile olarak 18 Aralık 1942 tarihinde Mısır'dan 19 Valentine tankı bir trenle 26 ile 27 Ekim 1942'de Meydan-ı Ekbez'e gelebilecekti.¹⁰⁸⁴

Bağdat'tan gelecek 10 Stuart Tankının da Mahmakiye'de Türk muhafızlar tarafından teslim alınması ve Çobanbeyli'de vagonları tekrar İngilizlere teslim etmeleri gerekli görülmüştü. Çünkü tarafsızlığımız gereği güney demiryolumuzdan İngilizlerin birlik ya da erat geçirmelerine izin verilmemişti. Bu nedenle bu tanklar yine Meydan-ı Ekbez'de Türkiye tarafından teslim alınarak 15 veya 16 Aralık 1942'de Haydarpaşa'ya getirilecek ve buradan Selimiye'ye götürülecekti. Tankların gelmeye başlaması nedeniyle de iki İngiliz tamirci uzmanın Türkiye'ye çağrılması ve tank talimgâhında ivedi personel yetiştirilmesi için derhal akaryakıt temini gereği 1 Aralık 1942'de M.M. Vekâletine iletilmişti.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸² Britanya Askerî Ataşesi ayrıca Türk Ordusuna Spigot havanlarının verilmesi teklifi hakkında İngiliz Ortaşark Komutanlığından cevap beklediğini bildirmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.040, B.1.

¹⁰⁸³ İDH, K.6, G.040, B.2.

¹⁰⁸⁴ İDH, K.6, G.036, B.1.

¹⁰⁸⁵ İDH, K.6, G.036, B.2.

3.7.2. Zırhlı Tümen Teşkili ile Yeni Bakım ve Onarım Sisteminin Oluşturulması

Britanya Orta Şark Genel Karargâhı, Türkiye’de teşkili düşünülen zırhlı tümene dair görüşlerini¹⁰⁸⁶ 4 Ocak 1943’te Türk Genelkurmayına göndermiştir. Eğer prensipte görüşlerinde belirtilen esaslar kabul edilirse birliklerin detaylı teşkilatına dair teklifler ayrıca hazırlanacaktı. İngilizlerin belirlediği temel esaslarda dikkati çeken konu Türk zırhlı tümenin hazırlanmasında Anadolu ve Trakya’nın savunmasına yönelik olarak tümenin sevk ve idaresi ayrı ayrı ele alınmış olmasıydı. Buna göre zırhlı tümen teşkilatında; İstanbul boğazının Avrupa kısmındaki harekât için bir ağır Anadolu kısmındaki harekât için ise bir hafif zırhlı tugay, eğitim ve öğretimle sınıf eğitimi için harekâti olmayan bir zırhlı tümen karargâhı ile her zırhlı tugayı ikmal edecek gerekli tugay birlikleri olacaktı.

Tümen karargâhının harekât bakımından vazifesi olmadığından eğitim ve öğretim işleri, sınıf eğitimi ve muharebede tugayların kullanılması hakkında komuta kademesini bilgilendirecek küçük bir karargâh heyetine ihtiyaç duyulmuştu. Ağır zırhlı tugayın kuruluşunda, üç tank taburundan oluşan ağır alay ile tugay kıtaları varken hafif zırhlı tugayın kuruluşunda iki tank taburundan oluşan bir hafif zırhlı alay, bir bindirilmiş piyade alayı, tugay kıtaları ile tümen keşif birliği bulunmaktaydı.¹⁰⁸⁷

İki tugayı müstakil olarak kullanılması durumuna göre her tugaya 105 mm.lik 24’er toplu birer topçu alayı verilmesi düşünülmüştü. Tanksavar savunması için ağır zırhlı tugayın kuruluşuna 75 mm.lik ve 37 mm.lik top (27 adet), hafif zırhlı tugay için de 37 mm.lik top (27 adet) dahil edilmiştir. Tayyarelere karşı hava savunması için ağır zırhlı tugaya üç bataryalı bir tayyare savar taburu (ağır tayyaresavar top-12 top ve 1 batarya, hafif tayyare savar topu-9 top); hafif zırhlı tugay için iki bataryalı bir tayyaresavar taburu (hafif tayyaresavar topu-18 top) planlanmıştı. Bundan başka tümen karargâhı ile ağır ve hafif zırhlı tugaylar için muhabere, istihkâm, sıhhiye teşkilatı ile ihtiyat olarak tank takviyesi konuları da düşünülmüştü. Her tugayın müstakil olarak kendi kendini ikmal etmesi için her birine bir orana göre motorlu nakliye alayının bir kısmının tahsisi düşünülmüştü.

¹⁰⁸⁶ Bu görüşler; Zırhlı Tümenle ilgili notları (Sevk ve idare, Teşkilat, Zırhlı Tümen Karargâhı, Ağır Zırhlı Tugay, Hafif Zırhlı Tugay, Sahra Topçusu, Tanksavar Topçusu, Tayyaresavar Topçusu, Muhabere, İstihkâm, Sıhhiye Teşkilatı, Tank Takviyesi, Mühlak Hizmetler), Zırhlı Tümen Karargâhının teklif edilmiş kadro teşkilatı, Zırhlı Tugay Karargâhının teklif edilmiş kadro teşkilatı (Hafif ve Ağır), İki zırhlı tugayın teklif edilmiş küçük tamir ve tamir teşkilatı, Ağır Tugay için ikinci ve üçüncü hatlar tamir tertibatı, Hafif Tugay için ikinci hat tamir tertibatı, Dördüncü hat tamirhaneleri, Küçük tamirat, Genel notlar ve Tank değiştirme teşkilatına ait teklifleri kapsıyordu.

¹⁰⁸⁷ İDH, K.5, G.150, B.(1-4).

Zırhlı tümenin bakım faaliyetleri için gerekli unsurların farklı sayıda olması ile bunların hafif ve ağır tugaylar için ayrı yerlere konuşlandırılmaları düşünülmüştü, Anadolu'da konuşlanacak hafif tugay için üç tamir kademesi, Trakya'da konuşlanacak ağır tugay için ise dört tamir kademesi oluşturulması teklif edilmişti. Tek fark ağır tugaya Trakya'da (İstanbul) bulunacak olan küçük bir gelişmiş üs tamirhanesi eklenmiş olmasıydı. Böylece çok kapsamlı ve büyük tamirler dışında boğazın karşı tarafında Ankara'ya herhangi bir şey sevk edilmeyecekti. Tamirhanelerle hafif tamir servislerini kapsayan 1., 2. ve 3.kademeler ayrı ayrı düşünülmüştür. Böylece, Türk Ordusundaki bütün birlikler için ortak tek tamirhane Ankara'daki üs tamirhaneleri olacaktı.¹⁰⁸⁸

Yeni motorlu ve zırhlı araçların (tank ve mekanize) Türk Ordusunun envanterine girecek olması tamir işlerinde de yeni düzenlemeleri beraberinde getirmişti. Genelkurmay, Türk Ordusundaki motorlu araçların (zırhlı araçlar hariç) bakım ve onarımları ile bunların nasıl tertip ve kademelendireceğine dair yaptığı çalışmayı 5 Şubat 1943'te Millî Müdafaa Vekâletine yollamıştır. Bundan başka İngiliz motorlu vasıtalar uzmanı (Bay Hartley) tarafından teklif edilen rapora göre 28 Ocak 1943'te Motorlu Vasıtalar Daire Başkanlığında toplanan komisyonda tamir işlerinin ne şekilde düzenleneceği ve kademelendireceğine karar verilmiştir.

İngilizler, Türk Ordusu için üç tip yeni tamirhanenin teşkilini önermişlerdi. Bu tip tamirhanelerden (A) tipi tamirhaneler ordumuzdaki otoparka; (B) tipi tamirhaneler ordu sahra harp malzeme depo ve tamirhanelerine (C) tipi tamirhaneler kolordularda ve değişik motorlu birliklerdeki birliğin büyüklüğüne göre 1., 2., 3. ve 4. sınıf tamirhanelere benzediğinden Genelkurmay Başkanlığı, bu yeni teşkilatlanmayı çoğunlukla uygun görmüştür. Bu nedenle I.Ordu'da (Adapazarı'nda) olduğu gibi II.Ordu için (Kütahya'da), III.Ordu için (Sivas'ta) ve Millî Müdafaa Vekâleti emrinde öteki unsurlar için birer otopark teşkili düşünülmüştür. Motorlu Vasıtalar Dairesi, 25 İngiliz uzmanın Türkiye'ye getirilmesini uygun bulmuş gerektiğinde bu sayının yeniden incelenerek ihtiyaca göre artırılmasına karar vermiştir.¹⁰⁸⁹

Motorlu birliklerin ihtiyacını karşılamak maksadıyla Harp Okulu ve Yedek Subay Okullarında ilk devrede çok sayıda subay yetiştirilmesine karar verilmişti. Bu nedenle Konya'daki Nakliye okulu kadrosunun özellikle motorlu sınıf subayı yetiştirilmesi halinde orduda fazla miktarda olan canlı ulaştırma vasıtaları için subay temin edilemeyeceğinden bu hareket tarzı uygun görülmemişti. Kayseri şoför talimhahı mevcudunun iki misline çıkarılması ve uygulayacağı yeni

¹⁰⁸⁸ İDH, K.5, G.150, B.(5-18). (EK-29)

¹⁰⁸⁹ İDH, K.5, G.120, B.1.

kadro M.M. Vekâletine bildirilmiştir. İhtiyaca yetecek kadar teknik personel yetişinceye kadar dışarıdan ücretle sanatkâr alınması uygun bulunmuştur. Motorlu vasıtalar dairesi kadrosunun Vekâletçe önerilen yeni esasa göre fakat ordumuzdaki motorlu vasıtaların artmasına paralel olarak yavaş yavaş artırılması kararı alınmıştır.¹⁰⁹⁰

1943 yılı Şubat ayında Selimiye’de teşkilatlanması tamamlayan 1.Ağır Zırhlı Alay’ın kuruluşunda 151 adet tank (Valentine-102 adet ve Stuart 42 adet) vardı. Daha sonra alay kuruluşuna Şubat ayında gelen 25 Librelilik 12 adet Bişop topu (Valentine tankı şasesine monteli) dahil edilmiştir. Bu teşkilatlanma sırasında en çok yetişmiş teknik personel ile garaj sıkıntısıyla karşılaşmıştır. Teknik personel (top ve makineli tüfek uzmanları) alaya katılmadığından gelen tankların silah ve muhabere (top, makineli tüfek ve telsiz) sistemleri için gereken işlemler yapılamamıştır. Bundan sonra Genelkurmay Başkanlığı I.Ordu Müfettişliğine daha önce planlandığı şekilde 2.Ağır Zırhlı Alay’ın da teşkilatlanmasına başlanmasını emretmiştir. Ancak Selimiye’de yeterli sayıda garaj olmadığından çözüm olarak bazı ahırlar yeniden düzenlenerek 36 tank için garaj hazırlanmıştır. Bu sayı yeni teşkil edilecek alay için yeterli olmadığından Selimiye ve Maltepe’de konuşlanacak tanklar için yapılacak sundurmalarda kullanılmak üzere bol miktarda kereste ihtiyacı ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹¹

Genelkurmay Başkanlığı, zırhlı birliklerde ihtiyaç olan bakım, onarım ve tamirhane işleriyle ilgili ayrı bir incelemeyi 2 Nisan 1943 tarihinde Millî Müdafaa Vekâletine göndermiştir. Bu arada İngilizler, Türk Ordusundaki zırhlı birliklerin ana ikmal ile tamir ve bakım hizmeti için Millî Müdafaa Vekâleti emrinde teşkili öngörülen Mısır’da uygulanan ve Libya ile Trablus muharebelerinde çok iyi sonuçlar alındığı vurgulanan büyük sabit tamirhane ve ikmal depoları hakkındaki değerlendirme ve önerilerini Genelkurmay Başkanlığı ile paylaşmıştır. Genelkurmay Başkanlığı, bu teklifi belirttiği esaslar dahilinde incelenip uygulanması için 29 Nisan 1943’te Millî Müdafaa ve Nakliye Müfettişliğine göndermiştir.¹⁰⁹²

12 Mart 1943’te Genelkurmay Başkanına Ankara’dan ayrılmaları nedeniyle İngiltere Büyükelçiliğinden Heyet Başkanı (Yarbay Herbert) imzasıyla Ankara’da buldukları sırada Genelkurmay temsilcilerinin gösterdiği lütuf ve nezaket için minnet ve teşekkürlerini ifade eden bir mektup gönderilmiştir. Mektupta ayrıca görüşmeler esnasında gösterilen yardım ve iş birliği

¹⁰⁹⁰ İDH, K.5, G.120, B.2.

¹⁰⁹¹ Köroğlu, a.g.t., Belge-18

¹⁰⁹² İDH, K.5, G.066, B.1.

için samimiyetle teşekkür edilmiş ve görüşmelerin gelecekte yeniden başlanmasını memnuniyetle beklediklerini belirtmiştir.¹⁰⁹³

3.8. GENELKURMAY HEYETİNİN ADANA GÖRÜŞMELERİNE KATILMASI (30-31 OCAK 1943)

I.Dünya Harbi'ndeki felaketleri bilen başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere Türkiye'nin sevk ve idaresinde söz sahibi olan kişilerden bazılarının hayatta ve ülke yönetiminden sorumlu mevkilerde olmaları yine Türk Ordusunun yüksek komuta kademesinin büyük bir kısmının I.Dünya Harbi'ne katılmış ve onun tecrübelerini kazanan komutanlardan oluşması bu dönemde Türkiye için bir şanstı. Müttefiklerin 1939 yılından beri yapılan antlaşmalarla söz verdikleri silah, araç ve gereç yardımından yaklaşık olarak %5'lik bir kısmı gönderilmiştir. III.Ordu Komutanı Org. Kazım Orbay Başkanlığında gönderilen heyetin İngilizlerle yaptıkları görüşmelerden net bir sonuç alınamamıştır. O tarihlerde Amerikalılarla da henüz ikili bir antlaşma yapılmadığından Amerika'nın, İngilizler aracılığıyla gönderdiği askerî harp yardım malzemesi ve silahların büyük bir kısmı harp halindeki İngiliz Ortadoğu Ordusuna gönderilmiştir. Türkiye'ye gönderilenler ise ikinci derecedeki hatta bazıları kullanılmış silah ve malzemenen oluşmaktaydı.¹⁰⁹⁴

Genelkurmay Başkanlığı ordunun ihtiyaçlarını biliyor ve bunların karşılanması için Millî Müdafaa Vekâleti ve Başvekâleti sürekli olarak bilgilendiriyordu. II.Dünya Harbi esnasında Genelkurmay II.Başkanı olan Org. Asım Gündüz anılarında Türk Ordusunun ihtiyaçlarıyla ilgili bütçe yetersizliğinden şöyle bahsetmiştir: ¹⁰⁹⁵

“Mareşal Fevzi Çakmak II.Dünya Savaşı'ndan çok evvel orduya modern tank, silah, traktör ve uçak alınması için defalarca teşebbüse geçmiş, fakat tahsisat temin edememişti. Hatta İsmet Paşa'nın Başbakanlığı sırasında, maske fabrikası için bir buçuk milyon lirayı, Atatürk'ün aracılığıyla üç yılda zor alabilmiştik. Bu sözlerimle İsmet Paşa'yı suçladığım anlaşılmalıdır. O zaman memlekette yapılacak o kadar çok iş vardı ki, eldeki belirli paranın bunlardan hangisine yatırılacağını tespit çok güçtü. Üstelik yakında bir savaş belirtisi de görülmüyordu. İsmet Paşa, memleketin sanayi yönünden gelişmesinin önemini gördüğü için, dar bütçe imkânlarını sanayi yatırımlarına, fabrika kurulmasına yöneltiyordu. Ama II. Dünya Savaşı gelip çattınca o da şaşırmişti...”

Adana görüşmeleri öncesinde Churchill'in Türkiye'nin Müttefikler yanında harbe katılması için yaptığı baskılara karşı koyma konusundaki görüşünü almak için Genelkurmay Başkanlığına

¹⁰⁹³ İDH, K.1, G.106, B.2

¹⁰⁹⁴ Polatkan, a.g.e., s. 99-100.

¹⁰⁹⁵ İlgar, Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım, s. 219.

gelen İsmet İnönü'ye Mareşal Fevzi Çakmak, Türk Ordusunun harbe girme şartı olarak şu değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁹⁶

“Tümenlerimizin modern silah eksiklikleri daha önceden İngilizlere bildirilmiş ve verileceği cevabını almıştık. Fransa yıkılıncaya kadar birkaç Renault tankı verdiler. Sonra başlarının telaşına kapıldılar. Biz aynı listeleri verelim. İsteklerimizin yerine getirilmesi halinde sözümüzden dönmediğimizi bildirelim. Onlar malzemeyi kısa zamanda vermeyeceklerdir. İngilizler elli tümeniz var derlerse, evet modern silahlarla donatın alın dersiniz”.

Cumhurbaşkanı İnönü, bu açıklama üzerine Mareşal Fevzi Çakmak'ın da bir askerî heyetle Adana'ya gelmesini, heyete katılacak subayların malzemesi listelerini büyük bir gizlilik içinde hazırlamalarını istemiştir. Konferans için ayrıca; 1939 yılından beri Müttefiklerden istenen ve bugüne kadar gönderilmeyen her cins silah, araç ve gereçlerin cins ve miktarı; ordunun modern bir harbi yürütebilmesi için acil ihtiyacı olan silahlardan özellikle tank, tayyaresavar, tanksavar ve diğer hafif silahlarla bilhassa motorlu araçlar; askerî fabrikalar için lüzumlu makineler ve hammadde; Milli Müdafaa Vekilliğinin ve ordunun ikmal için sıhhiye, veteriner, levazım, muhabere, istihkam malzemelerine yönelik hazırlıklar yapılmıştır.

Görüşme öncesi Genelkurmay Başkanı bazı konuları yeniden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bilgisine sunmuştur. Buna göre; Mihver kuvvetlerinin, Trakya'daki birliklerle Bulgaristan istikametinde bir harekât düşünüldüğünde, Balkan ülkelerindeki hava üslerinden faydalanarak Alman Hava Kuvvetleri büyük bir saldırı yapacak imkân ve kabiliyete sahip olup üsler de bunun için elverişliydi. Türk hava gücünün azlığından ve Müttefiklerden istenen hava savunma silahları verilmediğinden Türkiye'nin savunma gücü eksikti ve ağır zayıyata uğrayabilirdi. Yine Alman tümenleri, Bulgar kuvvetleriyle desteklenerek bu harekâtı tıkayabilirdi. Motorlu ikmal araçlarının noksanlığı nedeniyle ikmal üslerinden uzaklaşacak birliklerin ikmal mümkün olmayacağı gibi Bulgaristan bölgesinde de ikmal imkânı yoktu. Akdeniz hakimiyetini ellerine geçirmek üzere olan Müttefikler, Yunanistan'ın Pire ve Selanik bölgelerine yapacakları büyük ölçüdeki çıkarma birlikleri ile Yunanistan'daki Alman kuvvetlerini atarak kuzey istikametinde harekât gelişirse ve Türkiye'ye söz verilen silah ve malzeme sağlanırsa sol yanımızı müttefik hattına dayayarak birlikte bir harekât mümkün olabilecekti.¹⁰⁹⁷

30-31 Ocak 1943 tarihlerinde yapılan Adana görüşmelerinde biri genel ikisi siyasi ve ikisi de askerî olmak üzere toplam beş toplantı yapılmıştır. Başbakan Winston Churchill toplantı

¹⁰⁹⁶ İlgar, **Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım**, s. 219-220.

¹⁰⁹⁷ Mareşal'in başkanlığındaki askerî heyette Genelkurmay Karargâhından; Hava Müşaviri Hv. Tuğg. Şefik Çakmak, Harekât Şube Müdürü Kur. Alb. Fasih Kayabalı, Dz. Kur. Bnb. İzzet Saltuk, Teşkilat ve Silah İkmal Şube Kur. Öyzb. Salih Polatkan ve Hava Harekât Şube Hv. Kur. Öyzb. Remzi Soyoğuz vardır. Gnkur. II.Bşk.nın verdiği gizli emirle gece sabaha kadar çalışarak listeler İngilizce ve Fransızca olarak hazırlanmıştır. Bkz. Polatkan, **a.g.e.**, s. 119-122.

başlangıcında görüşlerini açıklayan bir notu okumuş ve bir suretini de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye vermiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, başbakanı dinledikten sonra notun askerî ve siyasi düşünceleri kapsamı nedeniyle askerî konuların askerî yetkililere bırakılmasını, bu nedenle toplantının sonlandırılıp siyasi konulara devam edilmesini söylemiştir. Genel toplantının bitimini müteakip aynı gün heyetler arasında birinci ertesi gün de ikinci siyasi ve askerî toplantılar icra edilmiştir.

Birinci siyasi toplantıda Türkiye'nin harbe girip girmeyeceği, girmesi halinde emniyet ve güvencenin nasıl sağlanacağı ile Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin alabileceği şekil ele alınmıştır. İkinci siyasi toplantı başlarken Winston Churchill İsmet İnönü'ye kendi görüşleri olduğunu belirttiği bir belge (Savaş Sonrası Güvenlik Üzerine Not) vereceğini söylemiştir. Bu belge esas olarak harpten sonra uluslararası güvenliğin sağlanmasıyla ilgiliydi. Bunlar, barış konferansının yapacakları, harpten sonra kurulacak uluslararası örgüt ve anlaşmalar gereği Türkiye'nin konumu, Türkiye'nin Alman tehdit değerlendirmesi, Türkiye'nin harbe girmesine yönelik ne gibi gelişmelerin olabileceği, Müttefiklerin Türkiye'den neler talep edebilecekleri ile bunların Türkiye'nin harbe girmesine dair etkileriydi.¹⁰⁹⁸

Churchill Adana görüşmeleri ile ilgili olarak 11 Şubat 1943'te Londra'da ajanslara

"...Türk Dost ve Müttefiklerimizden bir şey istemedik, kendilerini tehlikeye atmak arzusunu göstermedik, çünkü Türkiye'nin tehlikeye düşmesi bizim tehlikeye düşmemiz olurdu. Türk ordularını asrî (modern) esliha (silah) ve teçhizat ile takviye etmek imkânlarını aradık. Deniz ve kara yollarından taşıyabilecekleri kadar malzemeyi Amerikalılarla birlikte temin edebileceğimizi anlattık. Bugün Ankara'da Türk ve İngilizlerden mürekkep müşterek bir heyet menzil yollarının islahına, nakliye vesaitinin ikmaline çalışmaktadır. Bu suretle Türkiye'yi muhtemel herhangi bir taarruza karşı daha kuvvetli bulundurmak mümkün olacaktır..."

şeklinde demec¹⁰⁹⁹ verse de O'nun, Adana toplantısını düzenlemesinden Türkiye'yi harbe sokma arzusu açık olarak ortaya çıkmıştı. Adana görüşmelerine Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak katılan Feridun Cemal Erkin bu hususla ilgili olarak anılarında *"Churchill, Adana'ya, Cumhurbaşkanı İnönü'yü ve diğer Türk Devlet adamlarını incitmeden ve gereksiz*

¹⁰⁹⁸ Churchill, üç olası seçenek öngörmüştür. Türkiye'nin askerî gücünün artırılması, İngiliz ve Amerikan uçaklarına Türk üslerini kullanma kolaylığı göstermesi ile boğazları müttefiklere açması ve Türkiye'nin tamamen harbe girmesiydi. İnönü, belgenin genel içeriğine katıldığını, Türkiye'nin güçlendirilmesinin dört beş aylık kritik bir zamanı gerektirdiğini söylemiş ve toplantı dokümandaki hususlar kapsamında devam etmiştir. Bkz. İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı 46, s. 155, 160, 162, 164; Edward Weisband, **2.Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çeviren M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, 1974, s. 158-160.

¹⁰⁹⁹ Başbakan Churchill bu sözleri, Casablanca Konferansı, Adana seyahati, dönüşünde İngiliz Ordusunun Almanlardan kurtardığı ilk İtalyan şehri olarak isimlendirdiği Trablusgarp'i ziyareti hakkındaki nutkunda söylemiş olup Londra Büyükelçisi Rauf Orbay konuşmayı bizzat dinlediğini belirterek rapor olarak Hariciye Vekâletine göndermiştir. Bkz. **BCA**, F.30-10-0-0, K.235, G.588, S.3, T.13.02.1943.

şüpheler uyandırmadan Türkiye'nin savaşa girmesini hazırlamak gizli amacıyla gelmiştir..."¹¹⁰⁰ demektedir. Bu düşüncüyü Adana toplantısı sonrasında meydana gelen diplomatik gelişmeler ispatlamaktadır.

30-31 Ocak 1943'te Adana yakınında (Yenice) bir tren vagonunda siyasi görüşmelerden sonra yapılan askerî toplantıda Churchill Türkiye'nin harbe katılması isteğinde direnince İsmet İnönü, taahhüt ve sözlerinden dönmediklerini ancak Genelkurmay Başkanının istekleri olduğunu söylemiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, Churchill'e Genelkurmay Karargahında İnönü ile kararlaştırdıkları gibi aynı istek ve konuları dile getirerek bu sıkışık durumdan Türk heyetini bir anlamda kurtarmıştır. İngiliz Genelkurmay Başkanı Org. Alan Brooke, ordunun takviyesi için istenen malzemenin çok fazla ve kısa zamanda sağlanmasına imkân olmadığını söylemiştir. Mareşal Fevzi Çakmak listelerde gösterilen malzemenin 1939 yılından beri istenip bugüne kadar ancak %10'u kadarının gönderilen silahlar olduğunu ve bir harekât için bu silahlara kesinlikle ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁰¹

İngiltere'nin Türkiye'ye harp araç ve gereçleri ile silah yardımlarının artırılması Adana görüşmelerinden önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün düşüncelerini meşgul eden konuların en önemlilerinden biriydi. Türkiye bir yandan Alman ve İtalyan tehlikesi nedeniyle Balkanlara sıçrayan II.Dünya Harbinden uzak durmaya çalışırken diğer taraftan harpten sonra kendisine yönelik olası bir Sovyet saldırısına karşı hazır olmak için ordusunun silahlanmasını öncelikle ele almıştır. Bu düşünceden hareketle hayati önem derecesinde olmadıkça harbe girmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Türkiye Almanya'nın Sovyetlere karşı bir güç olarak yaşamasını istediğinden Almanya'nın tümüyle yenilmesini kendi çıkarına görmemiş olması İngilizlerin harp hedefleriyle örtüşmediğinden hareketle de harbe katılması yönündeki baskılara karşı da İngiliz-Alman çıkar çatışmasından faydalanmıştır. Bir anlamda Yakındoğu'da İngiltere'nin bir üssü olmak istemeyen Türkiye, ancak sınırları bir tecavüze uğrarsa harbe katılmayı düşünmüştür.¹¹⁰²

30 Ocak'ta yapılan askerî toplantıda Türk Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Birlikleri için sağlanacak teçhizat, mali düzenlemeler, teknik yardım, harbe girilmesi durumunda Britanya tarafından sağlanacak takviye konuları ele alınmıştır. Kraliyet Genelkurmay Başkanı General

¹¹⁰⁰ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 199.

¹¹⁰¹ Görüşmelerde Türk heyetinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu, Başvekil Şükrü Saraçoğlu, Mareşal Fevzi Çakmak; İngiliz Heyetinde ise, Başbakan Winston Churchill, Genelkurmay Başkanı Mareşal Alan Brooke, Ortaşark Komutanı Orgeneral Wilson, Akdeniz Komutanı Mareşal Aleksandr bulunuyordu. Bkz. Polatkan, **a.g.e.**, s. 122-124; Weisband, **a.g.e.**, s. 153.

¹¹⁰² Öztoprak, **a.g.m.**, s. 167.

Alan Brooke, Türk Kara birlikleri için teslim edilmiş, yoldaki veya kararlaştırılmış olup gönderilmeyi bekleyen malzeme listelerinin görüşülmesine gerek olmadığını söylemiştir. Ona göre gelecekteki ikmalin hızlandırılması, Büyük Britanya'nın, Türkiye'ye uzman ve teknisyenlerinin eğitiminde nasıl yardımcı olunabileceğinin tespiti, ulaşımın veya diğer olanakları geliştirilmesi ile öncelikli ihtiyaç olan donatım (silah ve mühimmat) konuları ele alınmalıydı. Mareşal Fevzi Çakmak, kara kuvvetleri için özellikle ağır ve hafif tank, kundağı motorlu top, sahra, dağ ve orta çaplı topçu (silah ve obüsler), çift maksatlı tayyaresavar ve tanksavar topları (ağır ve hafif), 50 mm.ve daha büyük çaplı tanksavar silahları, hafif makineli tüfekler, makineli tabancalar, tüfekler, el bombaları ve anti tank mayınları ihtiyacını vurgulamıştır. Bunlara ilaveten motorlu arazi arabalarına, her çeşit yük taşıma araçlarına, atölyelere, kamyonlara, ağır ve hafif traktörlere, köprü teçhizatına ve mevcut atölyeleri büyütme için gerekli malzeme ihtiyacını da belirtmiştir. Britanya Genelkurmay Başkanı, çeşitli sınıf malzemelerin öncelikli ihtiyaç listeleri verilirse inceleneceğini, ancak bunların kendilerinde de hazır ve bol miktarda olmadığından olumlu bir yaklaşımla değerlendirilip hem Amerika hem de Londra'da üretilmesinin belirleneceğini söylemiştir. Türk heyeti, bu malzemelerin getirilmesinde Türk demiryollarının kabiliyetini artırmak için lokomotif, vagon, kömür ve benzin ihtiyacı ile Türk bandırası altında görev yapacak gemi ve tank taşıma gemilerini ilaveten istemiştir. Buna karşılık olarak Britanya heyeti, 10 lokomotif ile 140 vagonun hazır olmak üzere olduğunu, tankların demiryolu ile gönderilmesinin düşünüldüğünü söylemiştir.¹¹⁰³

Hava Mareşali R. M. Drummond, Türk Hava Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını bildiklerini söylemiş, General Şefik Çakmak, 500 savaş uçağı istenmesine rağmen ancak 40 adet Tomahawk¹¹⁰⁴ ile 20 adet Hurricane II¹¹⁰⁵ gönderildiğini ifade edince, Mareşal Drummond 20 adet Hurricane II ve 20

¹¹⁰³ Toplantıda Türk heyetini; Mareşal Fevzi Çakmak (Genelkurmay Başkanı), S. Feridun Erkin (Elçi, Genel Sekreter Yardımcısı) Dışişleri Bakanlığı, General Şefik Çakmak (Genelkurmay Hava Kuvvetleri Danışmanı) ve Albay Fasih Kayabalı (Genelkurmay Harekât Daire Başkanı); Britanya heyetini, General Sir Alan Brooke (Kraliyet Genelkurmay Başkanı), General Sir H. Maitland Wilson (Başkomutan, P.A.I.C.), General Sir H. Alexander (Bakomutan, Ortadoğu), Korgeneral Sir Wilfred Lindsell (L.G.A., Ortadoğu), Hava Mareşali R. M. Drummond (D.A.O.C. Komutanı, Ortadoğu), Tümgeneral A.C. Arnold (Askerî Ataşe, Ankara), Hava Mareşal Vekili R.A. George (Hava Ataşesi), Tuğamiral J.G. Dunds (Başkomutan Danışmanı, Akdeniz), Albay E. C. Hudleston, E.I.C. Jacob (Tugay Komutanı) temsil etmiştir. Bkz. Önder, **a.g.e.**, s. 421-423.

¹¹⁰⁴ P-40C Tomahawk tek kişilik av uçağı olup, 1942 'de Türkiye'ye gelmiştir. İlk P40-D Kitty Hawk uçağı ise 31 Mart 1943'te envantere girmiştir. 6.Tayyare Alayı 2.Tayyare Taburuna bağlı 3. ve 4.Tayyare Bölüklerinde görev yapmıştır. Gaziemir Meydanında konuşlu 3.Tayyare Alayına bağlı olarak yeni kurulan 14.Tayyare Taburunda görev yapmıştır. 1944 yılından itibaren Spitfire Mk.V uçakları ile değiştirilen Curtiss P-40D uçakları 1947 yılına kadar eğitim uçağı olarak kullanılmıştır. Bkz. Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Teşkilleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2018, s. 106.

¹¹⁰⁵ Tek kişilik av uçağı olup, 1939-1943 yılları arasında 35 adet Mk.I, 1942-1943 yıllarında 38 adet Mk.II.B, 1943 yılına 47 adet Mk.II C envantere girmiştir. Bu uçaklar, 1., 2. 3., 42., 53., 57. ve 58. Av Bölüklerine verilmiştir. 44 adet Hurricane Mk. IIC/R keşif uçağı 1944'te hizmete girmiş ve 101., 102. ve 103. Hava Keşif gruplarında görev yapmıştır. Bkz. Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Teşkilleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2018, s. 95.

adet Bisley¹¹⁰⁶ temin edilmesi talimatının alındığını Türkiye'nin yeni birliklere ilaveten mevcut hava unsurlarının teçhizi içinde uçak talebinde bulunduğunu anladığını söylemiştir. Görüşmede, Türk Hava Kuvvetleri için istenen teçhizat listelerinin de kara ordusuna benzer şekilde hazırlanmasına kararı verilmiştir. Tuğamiral Dundos, Türk Deniz Kuvvetleri için ihtiyaçlarının bilindiğini, talep edilen ticaret gemilerinin tip ve tonajının bildirilmesini istemiştir. Görüşmede Britanya heyeti teçhizatın mali ödemesinin ilgili makamlarca inceleneceğini belirterek Türk Ordusunun yeni teçhizatla ilgi teknik açıdan nasıl bir yardım istediklerini sormuştur. Britanya Askerî Ataşesi Tümgeneral A.C. Arnold, halen şoför, bakım ve telsiz telgraf kurslarının verildiğini tamir kursunun da başlamak üzere olduğunu yeni teçhizat için örnek olarak sadece zırhlı tümen için 900 teknik uzmanın gerektiğini ifade etmiş, General Alan Brooke ta malzeme gelmeden önce teknisyenlerin hazır olmasını, Türk subaylarını İngiliz zırhlı tümenlerine eğitim için kabul edebileceklerini söylemiştir.¹¹⁰⁷

Türkiye'nin bir harbe girmesi durumunda İngiliz takviyesinin hava filoları veya özel ordu birlikleri veya zırhlı tümenler şeklinde yapılabileceği, tayyaresavar topçuyla beraber 25 hava filosunun gönderilmesine yönelik plan yapıldığı buna dair hazırlanan havaalanlarının bazılarının genişletilme ihtiyacı olduğu gündeme gelmiş ulaşım kabiliyeti artırılırsa filo sayısının artırılabilirliği söylenmiştir. Yolların henüz hazır olmaması, Türk Ordusunun ve sivil halkın ihtiyaçlarının bilinmemesi ve bakımla ilgili ihtiyaç incelemesi yapılmaması nedeniyle kuvvetlerinin miktarı kesin olarak ortaya konamamıştır. General Alan Brooke, nakliye konusunda sorun olmazsa dört-beş tanksavar topçu alayı ile yine aynı sayıda tayyaresavar topçu alayı gönderebileceğini, Kraliyet Hava Kuvvetleri takviyelerine ilaveten iki zırhlı tümenin de mevcut olduğunu söylemiştir. Mareşal Fevzi Çakmak, öncelikle Kraliyet Hava Filolarına ihtiyaç olduğunu iki veya üç İngiliz subayının ulaşım hatlarının kabiliyetlerini incelemek için Ankara'ya gitmelerinin uygun olacağını söylemiştir. Britanyalılar için, intikal ettirilecek birliklerin bakımları ve konuşlanacakları yerler çok önemli olduğundan bunların aylık listelerde hazırlanması istenmiştir.¹¹⁰⁸

31 Ocak günü yapılan askerî toplantıda 12 adet- 25-pdr. (25 librelik) cinsi kundağı motorlu topun hemen Ortadoğu'dan gönderileceği ve müteakiben bu sayının 48'e tamamlanacağı bilgisi verilmiştir. Britanya heyeti Boğaz içinde bulunan özel feribotlardan Mısır limanlarından

¹¹⁰⁶ Bristol Blenheim uçağının torpido bombardıman uçağı modeli (Mk.V) olup Eylül 1943'te envantere girmiştir. 105.Torpido Grubu ile Hava okulunda görevlendirilmişlerdir. Bkz. Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü (1911-2009)**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 91; Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Filo Tarihçeleri...**, s. 88

¹¹⁰⁷ Önder, **a.g.e.**, s. 423-424.

¹¹⁰⁸ Önder, **a.g.e.**, s. 425-426.

Türkiye'ye gönderilecek harp malzemesi taşınması için kullanılabilceği teklifi bunların özel bir maksat için tutulduğu ifade edilerek uygun görülmemiştir. Libya'da ele geçirilen İtalyan ve Alman harp malzemesinin istenirse Türkiye'ye verilebileceği, gerekirse yedek parça olarak da istifade edilebileceği teklif edilmiş Türk Ordusunun istediği teçhizat listesine Alman veya İtalyan malzemelerini kapsayan ayrı bir liste hazırlanabileceği ifade edilmiştir. Türkiye harbe girdiğinde Kraliyet Hava Kuvvetleri filolarının Türkiye'de kullanılması için Kraliyet Hava Kuvvetleri kadrolarındaki kurmay subayların hava alanlarının belirlenmesi, muhabere ve telsizlerin yerleri ile hava saldırıları ikaz sistemlerini kapsayan planlama çalışmasını yapmak için Türkiye'ye gönderilme önerisi kabul edilmiştir. Türkiye'nin istediği harp malzemesi listelerinin en kısa sürede Britanya Büyükelçiliği askerî ataşesine verilmesi kabul edilmiştir. Askerî görüşmeler sonucunda kararlarla ilgili metin oluşturularak kabul edilmiş ve bu metin esaslarına göre kararlar uygulanmaya konulmuştur.¹¹⁰⁹

Genelkurmay'da Adana görüşmeleri için listenin hazırlanmasında görev alan ve görüşmelere katılan Salih Polatkan'ın "Askerî ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak" isimli kitabında görüşmelere dair bilgiler vardır. Askerî görüşmeler esnasında İngiliz Genelkurmay Başkanı, verilen silahların kullanılmasında bazı zorluklarla karşılaşıldığını öğrendiğini bu nedenle teknik personel yardımı yapma isteğini gündeme getirmiştir. İngilizleri harp devam ederken Türk Ordusunun durum ve yaklaşımının öğrenmek için Türkiye'ye mümkün olan en fazla sayıda İngiliz'i göndermek istediğini bilen Mrşl. Fevzi Çakmak bunu; "*Eksik olmayın. Orta Şark'taki kurslara subaylarımızı kabul ediyorsunuz. Zırhlı Birlik Okulu ve memlekete gerekli kursları açtık, gelen uzmanlardan faydalanıyoruz. Siz şimdi harp halindesiniz ve tek bir personele dahi ihtiyacınız vardır. Lazım olursa ben sizden askerî ataşe kanalıyla isterim.*" diyerek nezaketle reddetmiştir. Son söz olarak da "*Size verilen rakamlar astronomik değildir, modern harp silah vasıtalarının her cinsi ile teçhiz edilmiş bir düşmanın karşısında savaşabilmek için zaruri olan miktarlardır!*" demiştir. İngiliz Genelkurmay Başkanı konuşmanın sonunda Mareşal Fevzi Çakmak'ın arzu ettiği cepheleri teşrif ve teftiş buyurmasını rica etmiş, buna karşılık Mareşal de teşekkür ederek fırsat ve vakit bulursa geleceğini belirtmiştir.¹¹¹⁰

1 Şubat 1943'te "Adana Mülakatı Münasebetiyle Yayımlanan Resmî Açıklama"da askerî konulara dair; "*Büyük Britanya ile Birleşik Amerika Devletleri'nin, Türkiye'nin umumî bakımdan tedafii (savunmayla ilgili) emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibarıyla*

¹¹⁰⁹ Önder, a.g.e., 446-447.

¹¹¹⁰ Salih Polatkan o zaman Genelkurmay Teşkilat ve Silah İkmal Şubede Kurmay Önyüzbaşı rütbesinde görev yapmaktadır. Bkz. Polatkan, a.g.e., s. 125-126.

yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve konu üzerinde iki taraf askerî uzmanları arasında görüşmeler olmuştur.”¹¹¹¹ cümlesi yer almıştır.

Adana görüşmelerinde Winston Churchill’in Türkiye’den Romanya petrol sahalarının bombalanması için Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin Türk topraklarındaki üs talebi ülkeyi bir harbe sürükleyeceği ve ordunun elindeki harp silah ve araçlarıyla harpte başarılı olamayacağı nedeniyle reddedilmiştir. Askerî görüşmelerde kabul edilen askerî kararların uygulanması tarafların yaklaşımları nedeniyle uzun ve sıkıntılı bir süreçte sürdürülmüştür.

Adana görüşmelerinin eki olan askerî kararların birinci maddesi gereği Müttefiklerin Türkiye’ye verecekleri malzeme ile bunların nakli konularının esaslarını belirlemek için Genelkurmay, 2 Şubat 1943’te hemen bir çalışma grubu oluşturmuş ve teşkilatına dair düzenleme yapmıştır. Amerikalıların ve İngilizlerin o güne kadar değişik dönemlerde vermeyi taahhüt ettikleri malzemedeki gelenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla bu sefer yeniden ihtiyaç olarak belirlenen malzeme ayrı ayrı gösterilmek suretiyle birleştirilerek yeni bir listenin düzenlenmesine karar verilmiş ve “Adana Listesi” olarak isimlendirilmiştir. Bundan sonra yeni listeler düzenlendiğinde Adana Listesine ek adı altında A, B, C olarak isimlendirilmesi istenmiştir. Adana Listesinin düzenlenmesinden sonra daha önce hem Gen. Orbay hem de diğer kişiler tarafından düzenlenip Müttefiklerden istenilmiş olan listeler tasfiye edilmiştir. Adana listesini hayat geçirmek ve bunun sevk ve naklini sağlamak için Genelkurmayda doğrudan II.Başkanlığa bağlı kara, deniz ve hava subaylarından meydana gelen “Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu Müdürlüğü”, Hariciye Vekâletinde ise “İrtibat Bürosu” teşkil edilmiştir.¹¹¹²

Genelkurmay ve Milli Müdafaa Vekâleti dairelerinin malzeme işlerinin tamamının kontrolden geçeceği “Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu”, Gnkur. III.Ş. Md.lüğünden Kurmay Yarbay Hüseyin Ataman başkanlığı altında çalışmaya başlamıştır. Büroya II.Ş.den Kurmay Yüzbaşı Salih Polatkan, Stajyer Yüzbaşı Kemal Oğuz, III.Ş.den..Stajyer Yüzbaşı Nedim Özaltan, IV.Şubeden Kurmay Yüzbaşı Muammer Ürgen, V.Ş.den Deniz Kurmay Binbaşı Naci Seyhan, Stajyer Yüzbaşı Lemi Uraler, VI.Ş. den Deniz Kurmay Yüzbaşı Bahattin Geyer, Hava Şubeden Kurmay Binbaşı Remzi Soy Oğuz, Stajyer Yüzbaşı Tarık Uçaner görevlendirilmiştir. Bu büroya Milli Müdafaa Vekâleti dairelerinden de gereği kadar elemanın vekâletçe görülecek ihtiyaca göre verilmesine karar verilmiştir. Büro, I.Ordu Müdafaa Dairesinde çalışmalarını sürdürmüştür.¹¹¹³

¹¹¹¹ **Ayın Tarihi Dergisi**, No: 111, Şubat 1943, s. 110-111.

¹¹¹² **İDH**, K.2, G.068, B.1.

¹¹¹³ **İDH**, K.2, G.065, B.1; **İDH**, K.2, G.67, B.1.

Müttefiklerin gönderdikleri ve gönderecekleri harp malzemesi çap, yedek parça, cephane ve diğer teçhizat bakımından Türk Ordusunda kullanılan Alman ve İtalyan menşeli malzemeden farklı olduğundan bunların bakım ve ikmaline faydası olmamıştır. Bu nedenle İngilizler, Libya harekâtında Almanlardan ve İtalyanlardan ele geçirdikleri aynı malzemeden bunlarla ilgili ihtiyaçları da ikmal edebileceklerini görüşmelerde söylemişler ve bunun için ayrı bir liste istemişlerdir. Hem Adana Listesi malzeme cetvelleri hem de bu listenin 4 Şubat 1943 tarihine kadar Britanya askerî ataşeliğine teslimine karar verilmiştir. Malzeme nakliyatının yapılması, düzenlenmesi, nakil kudretinin artırılması, gelecek malzemeden süratle faydalanabilmek için uzman çağırılması ve yurt içinde uzman eleman yetiştirilmesi konuları da önemli olduğundan bu konulara yönelik ihtiyaçlar da ayrıca planlanmıştır. Görüşmelerdeki kararlara göre hem Adana Listesi hem de Alman-İtalyan tipi malzemenin ikmal cetveli süratle düzenlenmiştir.¹¹¹⁴

Adana listesini hazırlamak, malzeme taleplerinin önem derecesini belirlemek, İngilizlerce Alman ve İtalyanlardan ele geçirilen malzemeden Türk Ordusunda mevcut Alman ve İtalyan malzemesinde yedek parça maksadıyla kullanmak için ayrı ve yeni bir liste hazırlamak, malzemenin naklinde kullanılacak vasıta ihtiyacı ile Türkiye'nin limanlarının kapasitesini belirlemek, önem sırasına göre gelecek malzemeyi takip etmek, yurt içindeki sevkini düzenlemek, liman ve sınırlardan yurt içine malzemenin nakil kudretinin artırılması için tedbirleri almak büronun görevleri arasındaydı. Büronun kurulmasıyla hazırlanan listeler gereğince Müttefiklerden talep edilen ve önemli bir toplam oluşturan malzemenin kısa sürede Türkiye'nin isteklerine ve mevcut teşkilatlanmasına uygun olarak alınabilmesi Genelkurmayca amaç edinilmiştir.¹¹¹⁵

Adana Listeleri, "Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu"na benzer şekilde İngiliz ve Amerikalılar tarafından Ankara'da tesis edilen "İngiliz-Amerikan Koordinasyon Komitesi" tarafından kontrol edilmiştir. Komite, Türk Ordusunun 12 ya da 18 ay zarfında kabiliyetinin artırılması, ordu için yararlı önerilerin kabulü, 12 aylık sürelerle ihtiyaç duyulan fabrika kurulması gibi projelerin ele alınması, harp stoklarının hesaplanmasında son altı-dokuz ayın dikkate alınması ve malzeme taşınmasına yönelik ulaştırma hizmetinin geliştirmesini destekleyen kararlar almıştır.¹¹¹⁶

¹¹¹⁴ İDH, K.2, G.068, B.(2-4).

¹¹¹⁵ İDH, K.2, G.066, B.(1-2).

¹¹¹⁶ Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 92.

Genelkurmay Başkanlığı, Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu vasıtasıyla Müttefikler tarafından gönderilen malzemeden sınıflara göre (Piyade silah, mühimmat ve malzemesi, top mühimmat, malzeme ve vasıtaları, istihkâm malzemesi, muhabere malzemesi ve motorlu vasıtalar malzemesi) saptadığı eksiklikleri içeren 1 Haziran 1943-10 Ocak 1944 tarihleri arasındaki süreyi kapsayan listeler hazırlamış bunların İngiliz Askerî Ataşeliği aracılığıyla tamamlanması için müracaatlarda bulunmuştur. Liste; Spigot ve 81 mm.lik Birant havanları, 48 Bişop topu, Malta'dan gönderilen 4 pusluk ve 6 pusluk kıyı topları, 8.7 mm.lik sahra topları, 40 mm.lik Amerikan Mark I tayyaresavar topları, 15,5/38 sm.lik Amerikan topları, 3,7 sm.lik tanksavar topları, 9,4/52 sm.lik tayyaresavar topları, Mark II tipi ses ölçme kayıt aletleri, Mark I tipi telsiz cihazları, 7,5 ve 5,7 sm.lik tanksavar topları, noksan süvari teçhizatı, tank mühimmatı, 10,5 sm.lik motorlu hafif sahra topları, top çatı örtüleri, şarj grupları tevzi tablosu, 6'lık Amerikan santralleri mikro telefonları, 9 numaralı telsizler, muhabere malzemesi parçaları, gerekli tamirhane ve atölyeler, tank elektrik ve telsiz sandıkları, bazı motorlu vasıta yedek parçaları ile şarj grupları, motorlu vasıta yedek lastikleri, İngiltere'den gelen batarya dürbünleri, ışıldaklar, tank ve zırhlı otolardaki yedek namlular ve top koşumları hakkındadır. Türkiye'nin harbe katılmasında kritik öneme sahip olan bu malzeme listelerinden başka henüz İngilizlerden istenmeyen noksan malzeme de vardı. Noksan malzemenin tamamlanması için yapılan müracaatlardan başka revizyondan geçen, muharebede kullanılmış, malzemenin yerine yeni malzemenin gönderilmesi ayrıca Stuart ve Valentine tanklarıyla 3,7 sm.lik tanksavar topu, spigot havanı gibi II.sınıf silahlarla birlikte, Sherman tankları, 5,7 ve 7,5 sm.lik tanksavar topları gibi I.sınıf silah ve malzemenin de gönderilmesine dair müracaatlar mevcuttu.¹¹¹⁷

3.9. TÜRKİYE'YE GÖNDERİLECEK HARP MALZEMESİ VE BİRLİKLER İÇİN YAPILAN TOPLANTILAR (ŞUBAT-HAZİRAN 1943)

Adana görüşmeleri askerî mukarreratının dördüncü maddesi gereğince İngiliz Kurmay subaylarının Ankara'ya gelerek mevcut ulaştırma vasıtalarının İngilizlerin Türkiye'ye yapacakları yardıma ne dereceye kadar imkân verebileceği konusunu Türk Genelkurmayı ile incelemeleri gerekiyordu. Bu maksatla 25 Şubat 1943'te bir İngiliz kurmay heyeti¹¹¹⁸ Ankara'ya gelmiş 26 Şubat 1943'te Genelkurmay Harp tarihi salonunda görüşmelere başlamıştır. Görüşmelere İngiliz Kara ve Hava Ataşeleri de görüşmelere katılmıştır. Ankara'da yapılan bu

¹¹¹⁷ Noksan malzemenin sağlanması için İngiliz Askerî Ataşeliğinden Alb. Vodliy ile Bnb.Scot Beyti ile temaslar yapılmıştır. Bkz. İDH, K.2, G.036, B.(1-4).

¹¹¹⁸ İngiliz kurmay heyeti; Yb. Daniell (Harekât-Kadro), Yb. Hope (Levazım), Yb. Redwayne (İkmal), Yb. Bell (Nakliyat), Hv. Bnb. Heath, Bnb. Ford, Ütğm. Hotham (Tercüman) olarak belirlenmişti. Bkz. İDH, K.2, G.062, B.1.

görüşmelerde Türk Genelkurmayını Hava Müşaviri Tuğgeneral Şefik Çakmak başkanlığında bir heyet temsil etmişti.

Bu görüşmeler için Adana'daki askerî görüşmelerde İngilizler tarafından teklif edilen ve askerî görüşme kararlarında yer alan hususlara göre ilgili daireler kendileri için bir program ve buna göre kendi değerlendirmelerini oluşturup Genelkurmay Başkanı ve II. Başkanın onayından sonra İngilizlerle toplantıya katılmışlardır. Görüşmelerin gizliliğine dikkate edilerek bunların düzenli olarak zabıtları tutulmuştur. Görüşme sonunda bunların sonuçları düzenlenerek Genelkurmay Başkanının ve II.Başkanın olurları alındıktan sonra İngiliz heyetine verilmiştir.¹¹¹⁹

Bu görüşmeden önce İngiliz heyeti üyeleri 21 Şubat 1943 günü Adana'ya gelerek 22-23 Şubat 1943 günlerinde İskenderun ve Mersin Limanlarını görmek için izin istemiş, İngiliz heyetinin üyelerinden üçüne izin verilmiştir.¹¹²⁰

Adana görüşmelerinden sonra gelecek malzemenin nakliyat işinin plan ve takibi sorumluluğu hükümetçe Genelkurmay'a verilmişti. 26 Şubat 1943'te İngiltere Askerî Ataşesi Tümgeneral Arnold ve Kurmay Albay Fasih Kayabalı'nın başkanlıklarında yürütülen kurmay görüşmelerinin birinci toplantısında denizden ve karadan demiryolu ile Türkiye'ye gönderilecek malzemenin tonajı ile Türkiye'nin bu malzemeyi nakil kabiliyeti ele alınmıştır. Türk heyeti malzeme nakli kadar kıtaların naklinin de belirlenmesini istemiş, yardım nakliyatından önce Türkiye'ye bir saldırı olursa nakliyat işinin nasıl düzenleneceğinin ve havaya karşı nasıl korunacağını, nakliyat esnasında limanların çalışmaması ve demiryollarının görev yapamaz hale gelmesi halinde nakliyatın nasıl sürdürüleceğinin belirlenmesini istemiştir. Bu kapsamda bir çatışma durumunda kıta ve malzeme nakliyatı esnasında halk ihtiyacı için gerekli nakliyatın da düşünülmesi istenmiştir. Toplantıda ayrıca heyetlerin nasıl çalışacağı, ne zaman toplanacağı ve bir günde kaç saat çalışılacağı saptanmıştır.¹¹²¹ Meselelerin ele alınmasından önce General Arnold, Tunus harekâtının sürmesi nedeniyle nakil vasıtaları (kamyon, vagon ve lokomotif) bakımından sınırlı yardımın yapılabileceğini söylemiştir. İngilizler İzmir Limanı (Günlük 350 ton) için gerek gemi gerekse işçilik yönünden Türkiye'ye ait olduğunu nakil kabiliyeti kapasitelerinin ayda 18.500 ton olan İskenderun limanı (Günlük 600 ton) ve Mersin limanının

¹¹¹⁹ Genelkurmay heyeti; Hava Müşaviri Tuğg. Şefik Çakmak (Heyet Başkanı), III.Ş. Md. Kur. Alb. Fasih Kayabalı (Azâ), V.Ş. Md. Kur. Alb. Hüsnü Ersü (Azâ), Malzeme Tahakkuk ve Takip Ş. Md. Kur. Yb. Hüseyin Ataman (Azâ), VI.Ş. Md. Dz. Kur. Yb. Emin İlker (Azâ), XI.Ş.den Dz. Kur. Bnb. İzzet Saltan (Tercüman) olarak belirlenmiştir. Bkz. İDH, K.2, G.062, B.1; İDH, K.2, G.063, B.1.

¹¹²⁰ İDH, K.2, G.064, B.(1-3).

¹¹²¹ Çalışma yöntemi olarak, önce meselenin ele alınmasına ve incelenmesine detaylarının tali komisyona havale edilmesine karar verilmişti. Bu komisyon bir gün çalışıp bir gün hazırlık yapacaktı. Tali komisyonlar çalışmak isterlerse devam edeceklerdi. Büyük toplantının 2 saatten fazla sürmemesi kararlaştırılmıştı.

(Günlük 500 ton) gelecek yılki kabiliyetlerinin yeterli römorkör temini, kırık vinçlerin yapılması, hasat mevsiminde miktarının düşmemesi, gümrük zorluklarının giderilmesi ve vagon temin edilmesiyle 33.000 ton olarak ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹²²

Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu Başkanı Yarbay Hüseyin Ataman Mersin ve İskenderun limanları için bu hususların dikkate alındığını vagonların İngilizlerin vereceği miktara bağlı olduğunu ve kömür sıkıntısını belirtmiştir. Bu sorun ayda 3.000 ton kapasite artırımıyla Haziran ayında en az 33.000 tona ulaşılmasında anlaşmaya varılmıştır. Hayfa'dan sınıra kadar gelen demiryolu hattının kapasitesinin azami 12.000 ton olduğu ve bunun Mayıs ayı içinde iki katına çıkabileceği söylenmiştir. Suriye-Türkiye Sınır Anlaşması gereğince bu hat üzerindeki bir bölümü Türk olan memurların askere alınması nedeniyle Nusaybin hattının kabiliyetine olumsuz etki yaptığı gündeme gelmiş bu sorun personelin silah altından çıkartılarak çözülmüştür. Daha sonra Mardin-Diyarbakır, Mersin-Ulukısla, Silifke-Karaman ve İskenderun-Adana-Tarsus yolları ele alınmış ve ilk üçünün ıslahı için yapılabilecekler gündeme gelmiştir. Toplantı sonunda gemi kömür, kamyon ve her şey hazır olduğu şartıyla 1 Mart'ta bir nakliyat başlarsa ayda nakliyatın nazari olarak 57.500 ton (İzmir-10.500 ton, Beyrut-Meydan-1 Ekbez-12.000 ton, Basra-Nusaybin-15.000 ton, İskenderun-Mersin 20.000 ton) olacağı hesaplanmıştır. 1 Mart'ta yapılacak gelecek toplantıda bu sayıların gerçek sayılara çevrileceği ifade edilerek toplantı tamamlanmıştır.¹¹²³

1 Mart 1943'te yapılan ikinci toplantıda General Arnold, Türkiye'de malzemenin dağıtım ve taksiminde gördüğü sorunlar nedeniyle İzmir Limanı hariç olmak üzere Türkiye'ye harp malzemesi, benzin, hububat vb. karışık olarak İskenderun ve Mersin'e 20.000 ton, Meydan-1 Ekbez-Nusaybin'e 27.000 ton (Beyrut-Meydan-1 Ekbez hattı-12.000 ton, Basra-Nusaybin hattı-15.000 ton) olmak üzere toplam 47.000 ton malzemenin Türkiye'ye geleceğini bildirmiştir. Albay Fasih Kayabalı gerekli tedbirlerin alındığını söyleyerek İskenderun ve Mersin limanlarının 20.000 ton değil 33.000 ton ve Meydan Ekbez ile Nusaybin'den 27.00 tonluk malzeme trenlerini de alarak 6.000 ton nakledilebileceğini ifade etmiştir.¹¹²⁴

Genelkurmay, Suriye'den ve Irak'tan gelecek malzemeyi önce Malatya'ya getirmeyi düşündüğünden nakliye kabiliyetinin artırılması için İskenderun ve Mersin limanlarında iki amele ve bir deniz taburu, Susanoğlu'nda bir tabur ve bir bölük, İzmir'de iki hizmet taburu ve bir deniz bölüğü, Antalya'da ise bir tabur teşkilini planlamıştır. Buralarda malzemeyi çıkarmak

¹¹²² İDH, K.6, G.140, B.(1-6).

¹¹²³ İDH, K.6, G.140, B.(7-9).

¹¹²⁴ İDH, K.6, G.139, B.(1-2).

yurt içine göndermek için de transit sevk ambarları ile bu ambarların göndereceği malzemeyi almak, depolamak, monte etmek, revizyona tabi tutmak ve teslim almak için Kayseri, Niğde, Ulukışla, Ereğli, Malatya ve Alasehir’de teşkilatlanma yapılmıştır. Bu teşkilatlanmada kamyon ihtiyacı önemli olduğundan, İngilizlerin vereceği kamyonlar tekrar gündeme gelmiş bunların verilmesiyle, Mardin-Diyarbakır arasında 1.200 tonluk nakliye kolu ve Mersin-Ulukışla arasında 1.080 ton kapasiteli bir nakliye kolu oluşturulacağı belirtilmiştir. Ayrıca Susanoğlu-Karaman arasında 1.560 tonluk, Antalya-Burdur arasında 360 tonluk, İzmir’de 360 tonluk, Bandırma’da 120 tonluk, İskenderun’da da 700 tonluk teşkilatlanmaya gidilecekti. Ancak General Arnold, kamyonların gönderilmesinin Tunus harekâtından sonra olabileceğini ve eldekilerle kanaat edilmesi gerektiğini söyleyerek Nisan ayında 10.000 ton malzeme yardımının yapılacağı bilgisini vermiştir.¹¹²⁵

Türk heyeti, Türkiye’nin sadece bir cephesinin olmadığı gerekçesiyle malzemeyi kolayca alıp kısa sürede teşkilatlanmasını yapmak amacıyla güneydeki Suriye demiryolundan gelecek tank ve hava kuvvetleri için bomba ve akaryakıt gibi malzemelerin hepsinin Ankara’ya getirilmeyerek bir kısmının Malatya bölgesinde toplanmasını istemiştir. İngilizler, Mart ayında gönderecekleri tank sayısını 400 olarak belirtince Albay Fasih Kayabalı malzemenin kolay alınabilmesi amacıyla bunların konuşlandırılacağı yerleri açıklamıştır. Genelkurmay, gelecek malzemenin hepsini depo etmeyip bir bölümünü hemen birliklere dağıtmayı planlamış, birliklerin teşkil yerleri de buna göre düşünülmüştür. Bu nedenle malzemenin bir kısmı doğrudan ordulara gönderilirken cephaneye ve yedek parça gibi diğer bölümü ise depolarda muhafaza edilecekti. Her orduda bulunan geri hizmet planına göre de bu depolardan malzeme ihtiyaç yerlerine gönderilecekti. Bu nedenle tanklar geldikten sonra bir bölgede depo edilmemelerine karar verilmişti.¹¹²⁶

General Arnold tankların istenen yere sevk edilebileceğini, ancak önemli olan noktanın Türk sınırına gelen tankların indirilme yerleri ile uzmanların bunları nerede kontrol edecekleri olduğunu söylemiş, depo edilecek benzin ve bombanın kendi istedikleri bölgelere (Kayseri, Niğde ve Ulukışla) depo edilmesini istemiştir. Mart ayı içinde gelecek olan malzemeler (Tanklar, İngiliz Hava Kuvvetlerinin üslenmesi için üs malzemesi ile meydanlar için çimento ve akaryakıt) depo edilecek cinsten olmadığından İngilizlerden liman ve demiryollarının geliştirilmesi için malzeme istenmiştir. Antalya, Rodos’a yakın olduğu için İngiliz gemilerinin bu yere gelmesine imkân olmadığından Türk araba vapurlarının malzemeleri Mersin’deki

¹¹²⁵ İDH, K.6, G.139, B.(3-5).

¹¹²⁶ İDH, K.6, G.139, B.6.

İngiliz gemilerinden alıp Antalya'ya getirmesi planlanmıştır. Mersin-Ulukişla yolunun yapımı 1 Haziran'da tamamlanacağından malzeme trenle çekilecek, İzmir-Alaşehir arası malzeme ise demiryoluyla gerek görülürse karayoluyla taşınacaktı.¹¹²⁷

Toplantı, İngilizlerin Mart ayında verecekleri malzemeler ile yolların ıslahı için hemen alınması gereken önlemlerin görüşülmesiyle sona ermiştir. Buna göre; Tunus harekâtı devam ederse Mart ayında römorkör ve layter¹¹²⁸ verilemeyecek, İskenderun limanına seyyar vinç verilmesi Ortadoğu'dan cevap geldiğinde bildirilecekti. 10 lokomotif ile 17'si kömür, diğerleri İngilizler için Afyon hattının batısında depo edilecek benzini taşıyan 250 adet 13 tonluk vagon devir ve teslimi 1 Mart'ta Meydan-ı Ekbez'de başlamıştı. Mart ayı içinde 2.000 ton kömür, lokomotifler için 200 ton yağlama yağı, birçok lokomotif ve vagon yedek parçası ile demiryolu inşa malzemesi verilecekti. Kamyonlar hakkında Ortadoğu'dan gelecek cevap beklenecek, tamir ve demiryolu atölyeleri için uzman ihtiyacı bildirilecekti. Ayrıca, İngiltere tarafından gönderilecek tonajın bildirilmesi, vinç ve benzeri malzeme ihtiyacının belirlenerek Ortadoğu'ya iletilmesi ve Türk gemilerinin sadece sivil malzeme mi, yoksa harp malzemesi mi taşıyacağına karar verilmesi derhal alınması gereken tedbirler olarak sıralanmıştı.¹¹²⁹

3 Mart 1943'te yapılan üçüncü toplantıda Türk heyeti, bir önceki toplantıda gündeme gelen Türk karasularında Türk bandırası altındaki gemilerin her çeşit malzemeyi taşıyabileceği belirtilmiştir. General Arnold, Mart ve Nisan aylarında elde yeteri gemi olmadığından Mısır-İskenderiye'de hazır bulunan malzemeyi günde 1.000 ton olarak verebileceklerini bunun artırılması için girişimde bulunacağını söylemiştir.¹¹³⁰ Türk Ordusunun hazırladığı dağıtım projesinin olağanüstü şartlara göre hazırlanması nedeniyle istenen vagon ve kömürün verilemeyeceği ve Tunus harekâtına bağlı olmakla birlikte tonajın her ay düşmeden artacağı ifade edilmiştir. Liman ve demiryollarının kabiliyetlerini artırmak için istenilen malzeme ve kömürün kesin olarak hangi ayda verileceği sorusuna İngilizler, listenin incelenip cevap verileceğini söylemiştir. General Arnold, barış zamanında Mart ayında yapılabilecekler gibi harp zamanında da ihtiyacın ne miktara çıkarılabileceğinin görüşülmesi ve aynı işlemin Nisan ayı için de yapılması gerektiğini söyleyince Albay Fasih Kayabalı, barış zamanında yapılması gereken işler yapılamadığından harbi düşünemediklerini liman ve demiryollarının

¹¹²⁷ İDH, K.6, G.139, B.7.

¹¹²⁸ Büyük gemilerin yüklerinin indirme ve bindirmelerinde kullanılan küçük gemi.

¹¹²⁹ İDH, K.6, G.139, B.(8-9).

¹¹³⁰ Bu açıklama üzerine Türk heyeti başkanı Kurmay Albay Fasih Kayabalı; bu miktarın Türk liman ve demiryollarından alınabilecek miktara uyumlu olmadığını ve çok altında kaldığını, bunun her ay 100'er ton artırmak suretiyle devam ederse istenen malzemenin beş yılda alınamayacağını ve durumun buna tahammülünün olmadığını vurgulamıştır. Bkz. İDH, K.6, G.138, B.(1,11).

kabiliyetlerinin bir an önce artırılması için gerekli hangi malzemelerin verileceği bildirilirse planlamanın da yapılabileceğini ifade etmiştir.¹¹³¹

Lokomotif ve vagon getirildiğinde Türkiye'den ne kadar ve nasıl kömür karşılanacağını hesaplanmasına karar verilmiş bunun için trenlerin nereye gideceklerinin bilinmesi ihtiyacı olduğu söylenmiş ve Mart ayında getirilecek malzeme listesi tekrar incelenmiştir. İngilizler, 1941 yılında yapılan planlamanın dikkate alınabileceği söylemişlerdir. Ancak öncelikli olarak hava kuvvetleri unsurları geleceği düşünülerek yapılan planlamada dört piyade tümeni, iki zırhlı tümen, iki zırhlı tugay piyadeye yardım için istenmiş ancak Adana'daki görüşmelerde hava kuvvetleri sayısı genel olarak aynı olmakla iki zırhlı tümen, beş tanksavar alayı, beş tayyaresavar alayı gönderileceği belirtilmiştir. Bu nedenle Albay Fasih Kayabalı bunların sayısının net olarak bilinmesinin hesaplamalar için önemli olduğunu söylemiştir. General Arnold, 1941 yılında hava kuvvetlerinden 26 tayyare bölüğü ile bunları himaye için dört tugayın düşünülürken Ocak ayındaki Adana görüşmelerinde başlangıçta 25 tayyare bölümünün daha sonra 45'e çıkarılacağını bildiğini ancak Türkiye'ye gönderilecek kara kuvvetleri birliklerini kesin olarak bilmediğini çünkü sayının Türkiye içinde nakliyat sorunu olmadan yapılabilme kabiliyeti ile Tunus harekâtına bağlı olduğunu bunun da İngiltere Genelkurmay Başkanı Mareşal Alan Brooke tarafından dört-beş tanksavar alayı, dört-beş tayyaresavar alayı, kuvvetli hava birliklerine ilâveten iki zırhlı tümen olarak ifade edildiği söylenmiştir.¹¹³²

Türk heyeti hem zırhlı tümenler hem de hava kuvvetlerinin gelmesini istediğinden iki zırhlı tümenin ikmal tonajın 45 hava bölümünün ikmal tonajına eşit olduğundan demiryolu konusu tekrar İngilizler tarafından sorun olarak görülmüştür. İngilizler, Suriye'den ve Filistin'den gönderilecek malzemenin Libya-Sirenayka'ya¹¹³³ nakliyatını durdurup büyük kısmı Afyona ve İskenderun'a sevk etmeyi düşündüklerinden nakliyat yapılacak demiryolu hatları, Türkiye'de çıkarılan kömürün kaç trene yeteceğini araştırılması, iki tarafın demiryolu uzmanlarının kömür durumu, lokomotif (dizel ve kömürlü) cinsleri için ihtiyaçları, bunları kullanacak mevcut personel ile gerek duyulacak İngiliz teknisyenlerinin belirlenmesine karar verilmiştir. Bu nedenle Toros'tan geçen ve Afyon-Eskişehir'e giden hatta özel önem verilmesi istenmiştir. Toplantıda komisyonun sadece nakliyat ve bununla ilgili konuları inceleyebileceği harp planı yapmak yetkisinin olmadığı ifade edilerek gelecek toplantıda Türk nakliyat planının görüşülmesine karar verilmiştir.¹¹³⁴

¹¹³¹ İDH K.6, G.138, B.(1-7).

¹¹³² İDH, K.6, G.138, B.8.

¹¹³³ Libya'nın doğusunda kıyı bölgesi.

¹¹³⁴ İDH, K.6, G.138, B.(9-10).

Dördüncü toplantı 4 Mart 1943'te gerçekleşmiştir. Bu toplantıda ağırlıklı olarak Türk planına göre gelecek müttefik kuvvetlerin denizden ve karadan nakli ve konuşlanacakları bölgeler görüşülmüştür. Toplantı başlangıcında İskenderun limanında kullanılmak üzere 10 tonluk üç adet vinçin İngiltere'den iki-üç ay sonra temin edileceği ve Orta Şark'tan 2.000 ton daha kömür gönderileceği söylenmiştir. Genelkurmayın değerlendirmesine göre Mihverle, Trakya ve adalar denizinde temasta olan Türkiye için 1943 yılında en önemli bölge Trakya ve Gelibolu bölgeleriyle bunların yan ve gerilerini tahdit eden kıyılardı. Düşman, Müttefik kuvvetleri gelinceye kadar düşman saldırırsa Demirkapı ve Çatalca'da durdurulacak hava kuvvetleri kara kuvvetleriyle iş birliği yapacaktı. Bu nedenle düşman önce durdurulacak müteakiben taarruza geçileceğinden müttefik kuvvetlerin bu maksada uygun olarak gelmeleri istenmiştir. Bu harekât tasarısına göre gelecek Müttefiklerin bir tanksavar alayı Demirkapı'ya, iki tanksavar alayı Gelibolu'ya, bir tanksavar alayı Gebze-İzmit-Adapazarı-Düzce bölgesine ve bir tanksavar alayı da Afyon bölgesine konuşlanacaktı. Demiryolunun işlenmesi açısından da Karadeniz ve Çanakkale geçitleriyle Eskişehir-Balıkesir hattı ve Geyve Boğazı çok önemli kabul edilmiştir. Harp sanayii ve malzeme fabrikalarının bulunduğu Karabük, Kırıkkale, Elmadağ (Küçük Yozgat), Ankara ve Kayseri'nin korunması gerektiğinden bir alay Çanakkale Boğazı'nda, bir alay Karadeniz Boğazı'nda, bir alay Geyve Boğazı'nda, bir alay Afyon, Kütahya, Balıkesir, Eskişehir bölgesinde bir alay Karabük, Kırıkkale, Elmadağ, Ankara ve Kayseri bölgesinde konuşlandırılmalıydı. Hepsi teşkil edilip kıtalara verildiğinden depolarda tayyaresavar topu kalmamıştı. İngilizler bu yerlerde yeterli sayıda olmayan Türk tayyaresavar bataryaları yerine sabit toplar vermeyi ve buradan alınacak motorlu bataryaların diğer bölgelere gönderilmelerini önermişlerdi.¹¹³⁵

Türk Ordusunda zırhlı tugay teşkili çalışmaları devam ederken Müttefikler tarafından gönderilecek birliklerin denizden gönderilecek kuvvetlerinin nakliyatı önce ele alınmış bir zırhlı tümenin Susurluk-Balya-Balıkesir, Kepsut bölgesine, bir zırhlı tümenin Kütahya-Tavşanlı bölgesine konuşlandırılması planlanmıştır. Plan bu birliklerin geç geleceği, bu zaman zarfında taarruz istikametinin belli olacağı, ihtiyaç halinde Çanakkale ve Ege Denizi cephesinde kullanılmaları düşüncesine dayanmaktaydı. İngiliz heyet başkanı General Arnold, İngiliz heyetinin sadece nakliyat konusunda yetkili olduğundan harekâtla ilgili söz söyleyemeyeceğini, harekât içinde ayrıca görüşme yapılacağını öncelikle malzeme ve nakliyat işlerinin belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Genelkurmay bütün ihtiyaçlarla beraber bir kara kuvveti birliği gelmeden önce hava kuvvetlerinin gelmesini istediğinden ilk safhada 25 hava bölüğü sonra 20

¹¹³⁵ İDH, K.6, G.137, B.(1-2).

hava bölüğü ve daha sonra kara kıtalarının gelmesini ve bunların geliş zamanını öğrenerek nakliyei sıraya sokmak istemiştir. Ayrıca gelecek kuvvetler için ikmal maddeleri stoklaması da yapılacağını açıklamıştır. İngilizler 45 bölümün birbiri ardınca geleceğini hem Türk Hava Kuvvetlerini hem de gelecek tayyare birliklerini alacak havaalanlarının Ekim ayında tamamlanacağını söylemişlerdir.¹¹³⁶

Gelecek kara kuvvetleri birliklerinden ilki Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarındaki tayyaresavar alayları, müteakip sırayla Demirkapı ve Çatalca'da konuşlanacak mürettep tanksavar alayları, diğer tayyaresavar ve tanksavar alayları ile zırhlı tümenler olacaktı. Türk heyeti bunların gelecekleri yolları gösterdikten sonra karadan ve denizden geleceklerin hangilerinin olacağını bildirilmesini istemiştir. Denizden gelecek birlikler için Adalar deniz yolu açılıncaya kadar; Mersin, İskenderun, Susanoğlu limanlarından (Mersin ile Susanoğlu limanları açık olacak ancak her zaman nakliyat yapılmayacağından İskenderun limanı yüklü olduğundan İskenderun içindeki Payas ile Ayas iskeleleri kullanılacaktı.) Adalar Denizi açılırsa İzmir, Kilye, Gelibolu, Bandırma, Haydarpaşa ve Sirkeci liman ve iskeleleri kullanılacak gerek görülürse Erdek, Mudanya¹¹³⁷ ve Derince limanları da kullanılacaktı. Birliklerin Türk Ordusunun seferberliğini ve yığınağını yaptıktan sonra gelmesi istenmiş, Türk Ordusu seferberlik ve yığınağını yapmadan harbe girdiği takdirde de yardım kuvvetlerinden hava kuvvetleri, tayyaresavar kuvvetleri, zırhlı vasıta defî (tanksavar) kuvvetlerinin getirileceği ifade edilmiştir. Bundan sonra Türk birlikleri nakliyatını yapacak, daha sonra da zırhlı birlikler gelecekti.¹¹³⁸

Karadan nakliyatla gelecek kuvvetler için Hayfa-Meydan-ı Ekbez ile Musul-Nusaybin-Mardin-Diyarbakır demiryolu hattının kullanılması planlandığından bu birliklerin kuruluşu İngilizlerden istenmiş, nakliyatı kolaylaştırmak için de bu birliklerin Lazkiye-Halep-Rakka-Hasice-Musul hattının kuzeyine geçmeyecek şekilde Türk sınırına yaklaştırılmaları ve başlangıçta nerelerde bulduklarının Genelkurmay'a bildirilmesi kararı alınmıştır. Nakliyatın hava taarruzlarına karşı

¹¹³⁶ İDH, K.6, G.137, B.(3-5).

¹¹³⁷ Marmara güney sahillerinden deniz yoluyla değişik istikametlere yapılacak nakliyata uygun üç iskeleden birisi olan Mudanya iskelesinin korunması kolordu seviyesindeki İstanbul Komutanlığına bağlı 11.Tüme'ne verilmişti. Dar hattı olan bir demiryolu ve asfalt bir şose ile Bursa'ya bağlı olan iskele her mevsimde karadan Mudanya'ya güvenli bir sevkiyata imkan vermekteydi. 1939 seferberlik hazırlıkları kapsamında Trakya'da konuşlandırılmış birliklerle Çanakkale Müstahkem Mevkiine Mudanya denizyolu ile büyük miktarda insan, hayvan ve nakil vasıtası yardımları yapılmıştı. İskelenin emniyetini sağlamakla görevlendirilen 70.Piyade Alayı seferberlik hazırlıkları nedeniyle garnizonu terk ettiğinden Mudanya İskelesinin hava taarruzlarına karşı savunulması ve bir sefer durumunda bu iskeleden yapılacak indirme ve bindirmelerin emniyet içinde yapılabilmesi için 2.Kolordu Komutanlığı tarafından 3 Ekim 1939'da Genelkurmay Başkanlığına bir inceleme yollanmıştır. Mudanya limanını kapsayan sahiller tamamen açık ve korunmasız bir durumda olduğundan gizleme çalışmalarıyla iskelenin savunulması imkanı yeterli görülmemiş bu nedenle limanın sürekli hava korunmasının sağlanması için buraya bir yurt içi ağır makineli tüfek bölüğü ile bir mantelli (Topçu mürettebatını koruyan kalkan) top takımının tahsis edilmesi teklif edilmiştir. Bkz. İDH, K.9, G.096, B.1.

¹¹³⁸ İDH, K.6, G.137, B.(6-7).

korunması maksadıyla İngilizlerin verecekleri tayyaresavar topları Toprakkale, Ceyhan Köprüsü, Mardin, Diyarbakır İstasyonları, Malatya yol kavşağı, Çetinkaya, Sivas Kalın yol çatalı, Antalya ve Burdur yollarını korumak için bataryalar teşkil ederek kullanılması düşünülmüştür. Bunlara ilaveten demiryolu ve karayolu nakliyatında her birlik havaya karşı kendi emniyetini alacak, lokomotiflere makineli tüfekler konulacaktı. Demiryollarının hasara uğramasına karşı aktarma ve tamir konularının da demiryolcuların olduğu komisyon tarafından görüşüleceği açıklanmış istasyon ve limanların kabiliyetlerini artıracak malzeme listeleri İngilizlere verilmiştir.¹¹³⁹

Toplantıda nakliyatta kullanılacak yollar ve inşa sorumlulukları belirlenmiştir. Diyarbakır-Mardin yolu İngiliz yardımı ile yapılacak, İskenderun-Adana-Tarsus yolunu Payas'a kadar Türkiye, geri kalan kısmını İngiltere yapacak, Mersin-Silifke-Mut-Karaman yolunun gerekli görülen yerlerinin tamir ve inşası İngilizlerce yapılacaktı. Mersin-Tarsus-Ulukışla yolu ise kullanıma hazırdı. Yapılmasına ihtiyaç duyulan ilave yollar ve ihtiyaçları; Çerkeş-Gerede-Bolu-Düzce-Hendek-Adapazarı, Afyon-Kütahya-Eskişehir-Bozüyük-Karaköy-İnegöl-Bursa- Gemlik-Yalova-Karamürsel-İzmit yolunun tamir ve inşası, Bursa-Mustafa Kemal Paşa-Susurluk-Balıkesir yolunun tamiri, Balıkesir-Susurluk-Bandırma-Erdek yolunun tamiri, Ulukışla- Ereğli-Karaman-Konya-Afyon-Antalya-Burdur yolunun yazın ağır kamyonların geçişine uygun hale getirilmesi olarak belirlenmiştir. Türk heyeti yardıma gelecek kuvvetlerle Türk Ordusunun ikmal nakliyatının nasıl beraber uygulanabileceğini, bu kuvvetlerin geldikten sonra ikmalinin yapılması, bunlar olurken halk ihtiyacının temin şekli, nakliyatın kontrol edecek heyetin nerelerde bulunacağı ve kime bağlı olacağı konularının da netleştirilmesini istemiştir.¹¹⁴⁰

4 Mart'taki toplantının ertesi günü Hariciye Vekâletinde Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu, İngiltere Ankara Büyükelçisi Hughe Knatchbull Hugessen ile askerî yetkililerin katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantının ana konusunu Türkiye'ye verilecek malzeme ve bunun nakli oluşturmuştur. Bu nedenle Adana askerî anlaşmasında kabul edilen karar maddeleri tek tek ele alınarak o ana kadar yapılanlar ve yapılması gerekenler görüşülmüştür. Görüşmede açıklanan nakliyat kapasitesi kabiliyeti geçerli olarak kabul edilerek her iki tarafın bu kapasitenin ne kadar ve nasıl artırılabilirliğinin incelenmesine karar verilmiştir. Bu yapıldıktan sonra gelecek İngiliz kuvvetlerinin sayısının tespit edilmesi ile bu kuvvetlerin Türkiye'ye gelmeleri gerekeceği zamana kadar önce sivil nakliyat ve kendi

¹¹³⁹ İDH, K.6, G.137, B.(7-8).

¹¹⁴⁰ İDH, K.6, G.137, B.(9-10).

ihtiyaçları için gereken nakliyat çıktıktan sonra geriye kalan kapasite Türkiye'ye verilecek nakliyat malzemesi için kullanılacaktı. ¹¹⁴¹

10 Mart 1943'teki beşinci görüşme konuları esas olarak Hariciye Vekili ile yapılan görüşmede kabul edilen liman ve demiryolları kapasitelerinin hesaplanması ile Türkiye'nin bu kapasiteyi İngiliz yardımı olmadan ne kadar iyileştirebileceği ve İngilizlerin kapasite artışı için verebilecekleri yardımdır. Bu yardımları hemen verip veremeyecekleri verilerse bunun zamanının ne olacağı detaylı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle getirilecek malzemenin öncelikle liman ve demiryollarının kapasitesini artıracak malzeme olması istenerek buna yönelik liste İngilizlerden talep edilmiştir. Türk nakliyat tonaj kapasite artırımı için Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Türk ve İngilizlere sorumluluklar veren bir program hazırlanmıştır. ¹¹⁴² İngilizler İskenderun limanı için üç vinç gönderecek, Mersin'de ahşap bir iskele kuracak ve taşıma işlerinde kullanılacak gemiler bir an önce Türkiye'ye verilecekti. 1 Haziran'da malzeme taşınmasına başlayacak olan Mersin ile Ulukışla arasındaki taşıma planı Türklere bırakılmıştır. Gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması, limanlardaki işçi sorununu çözmesi ve Mersin'deki vincin montesi Türkiye tarafından yerine getirilecekti. İşçiler için barakaların inşası, sıtma ile mücadele, depolardaki malzemenin süratle boşaltılması için transit sahaların oluşturularak demiryolu ile limanlara bağlanması, Meydan-1 Ekbez ile Islahiye arasında ilave bir askerî bir durak oluşturulması birlikte yapılacak konular arasındaydı. Toplantıda demiryolu ve limanlar için gerekli kontrol subayları da ele alınmıştır. Türk heyeti, toplantıda Türkiye'nin bir harbe girmesi durumunda İngiliz yardımı talep edildiğinde ilk tayyare birliğinin geliş zamanının yazılı olarak bildirilmesini istemiş, şimdiye kadar sadece kara yardımının görüşüldüğü deniz yardımının görüşülme zamanının da belirlenmesini istemiştir. İngiliz heyeti, deniz atışesi ile görüşüleceğini, askerî nakliyat programlarının hava planlarına bağlı olduğunu ifade etmiş ve bir hafta içinde planların gönderilebileceği ifade edilmiştir. ¹¹⁴³

26 Şubat-10 Mart 1943 tarihleri arasında yapılan görüşmelerin sonuçları yazılı hale getirilerek beşinci toplantı zabıtlarına eklenmiştir. ¹¹⁴⁴ Görüşme sonuçlarına göre; yol demiryolu ile şoselerin toplam tonaj kabiliyetleri; 1943 yılı Mart-59.000 ton, Nisan-64.500 ton, Mayıs-69.500 ton olarak hesaplanmıştır. Liman ve sınırdan demiryolu ile yapılan nakliyatın mevcut durumunun ise aylara göre Mart-50.500 ton, Nisan-50.500 ton, Mayıs-50.500 ton olacağı, sahil gemileri ile Mart-8.500 ton, Nisan-14.000 ton, Mayıs-19.000 ton ilave katkı sağlanacaktı. Diğer

¹¹⁴¹ İDH, K.6, G.141, B.(1-4).

¹¹⁴² İDH, K.6, G.135, B.1.

¹¹⁴³ Genelkurmay Hava Kuvvetleri Danışmanı Tuğg. Şefik Çakmak hasta olduğu için hava konuları görüşülememiştir. Bkz. İDH, K.6, G.136, B.(1-10).

¹¹⁴⁴ İDH, K.6, G.134, B.1.

yandan Müttefiklerin Türk limanlarına ve Türk sınırına göndermek için ayırdıkları malzemenin gerçek tonajı aynı aylar için 40.500 ton, 43.500 ton ve 43.500 ton olarak kabul edilmişti.¹¹⁴⁵

Genelkurmay Başkanlığı için öncelik gelecek malzemelerin ve kuvvetlerin nakliydi. Planlamalarda daima bu konu dikkate alınmış ve İngilizlerle konunun en ince noktasına kadar planlanmasına çalışılmıştır. Büyük Atatürk'ün ileri görüşlülüğüyle genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kısıtlı imkânlarla rağmen bir plan dahilinde yurdu demirağlarla örme politikası sonucunda inşa edilen demiryolları özellikle harp durumunda nakliyat için temel ulaştırma vasıtası olmuştur.

Görüşmelerde ele alınan Türk nakliyat kapasitesi ve bunun yükseltilmesine dair hazırlanan değerlendirmeler grafiklerle Hariciye Vekâletine gönderilmiştir. Genelkurmayın yaptığı hesaplamalara göre Türkiye'nin Mart ayındaki nakliyat kapasitesi limanlardan günde toplam 670 ton, ayda 20.000 ton; demiryollarında aylık sadece askerî nakliyat gücü günde dört veya beş tren ayrılmasına göre 33.000-42.000 ton idi. İngilizler 10 Mart 1943'te yapılan beşinci toplantıda Mart ayında sivil halkın ihtiyacı da dahil olarak karadan ve denizden toplam 40.500 ton; 16 Mart 1943'te ise deniz yoluyla Mersin ve İskenderun'a ayda 20.000 ton, Irak ve Suriye'den demiryoluyla ayda 27.000 ton olarak toplam 47.000 ton malzeme göndereceklerini bildirmişlerdir. Mart ayındaki Türk liman ve demiryollarının kapasitesi arasında 5.000 tonluk fark olduğundan bunun karşılanması için hal çareleri düşünülmüştür. Bu meselenin İskenderun ve Mersin Limanlarına gelen Türk vapurlarıyla İzmir ve Marmara limanlarına veya lokomotif, vagon ve kömür verilirse Fevzipaşa üzerinden demiryolu ile Malatya'ya veya Haziran'a kadar muhtemelen geleceği İngilizlerce bildirilen kamyonlarla Mersin bölgesinden Ulukışla'ya nakledilmesiyle çözülmesi planlanmıştır.¹¹⁴⁶

Limanların ve demiryollarının mevcut kabiliyetini İngiliz yardımı olmadan çıkarabilecek miktarlar Mersin ve İskenderun Limanları yapılmakta olan teşkilatı ile Nisan ayında günde 1.100 ton ayda 33.000 ton tahliye yapacağı hesaplanmıştır. Ayrıca İzmir Limanı, İskenderiye ve İzmir arasında görev verilen iki Türk gemisiyle günde asgari 300 ton, ayda 10.000 ton nakliye yapacağı hesaplamalarda yer almıştır. Demiryollarında Mart ayındaki ayda 33.000-42.000 tonluk kapasite sabit kalırken bundan başka İzmir'e gelecek olan ayda 10.000 tonluk malzemenin yurdun iç bölgelerine nakledilebileceği değerlendirilmiştir. İngilizler 10 Mart 1943'te yapılan beşinci toplantıda Nisan ayında ise karadan ve denizden toplam 43.500 ton; 16

¹¹⁴⁵ İDH, K.6, G.134, B.2. (EK-30)

¹¹⁴⁶ İDH, K.6, G.131, B.1; İDH, K.6, G.132, B.(5-7).

Mart 1943'te ise Nisan ayında da 47.000 ton malzeme göndereceklerini bildirmişler, Genelkurmay aradaki 5.000 tonluk farkın yukarıda açıklandığı şekilde çözüleceğini bildirmiştir.¹¹⁴⁷

Adana görüşmeleri gereğince Türkiye'ye verilecek harp malzemesinin tonajı yaklaşık üç buçuk milyon ton olarak öngörülmüştür. Uluslararası durum ve şartlar bu malzemenin kısa bir zamanda alınarak birliklerin derhal teçhiz ve eğitilerek her türlü olasılığı karşılamaya hazır bulunmalarını gerektirdiğinden Türk Genelkurmayı bunu sağlamak için limanlardan ve Suriye ile Irak'tan gelen demiryolları üzerinde günde toplam asgari 10.000 ton malzeme almayı hedefleyen bir plan hazırlamıştır.¹¹⁴⁸ Plan yapılırken demiryolu kabiliyetinden en üst derecede yararlanmak için Türkiye'ye gelecek malzemenin yurt içinde olanaklar dahilinde en yakın bölgelere depolanması da göz önüne alınmış ve İngiliz heyetine görüşmelerde bu konu vurgulanmıştır. Alınan malzemenin düşman baskınından uzakta bulunması ve dağılık tutulması yeni birliklerin teşkilatlanmasının daha kolay yapılmasını sağlayacaktı. Yapılan hesaplamalara göre Türk limanları ile demiryollarının İngiliz yardımı olmadan çıkabilecekleri azami kapasite ayda 47.000 ton olduğundan, bu kapasite ile nakliyata devam edildiğinde yılda ancak 564.000 ton malzeme alınabileceğinden (bu kabiliyet muhafaza edilip devam ettirilirse) verilecek üç buçuk milyon ton malzeme sadece askerî malzeme göndermek şartıyla ancak altı yılda tamamlanabileceğinden Genelkurmay kapasitenin artırılması için önerilerde de bulunmuştur.¹¹⁴⁹

Genelkurmay Başkanlığı, Hariciye Vekâletine gönderdiği Türk nakliyat kapasitesi ve bunun yükseltilmesi konularını incelediği muhtıradaki görüşü dile getirmiştir. Bunlardan birincisi hazırlayıp vekâlete sunduğu nakliyat planlarının ve malzeme dağıtımının gerçekleşmesine yeniden imkânlar aramak ve bunun için azami gayret sarf etmektir. İkincisi ise 10 Mart 1943'te yapılan toplantıda alınan karar gereği İngilizlerin de kendi sorumlulukları ile müşterek sorumluluklarını bir an önce gerçekleştirmek için icraata geçmesi olarak açıklanmıştır.¹¹⁵⁰

¹¹⁴⁷ İDH, K. 6, G.131, B.2.

¹¹⁴⁸ Bu planın esası şöyledir: Günde, İskenderun limanından 3.000 ton; Mersin limanından 1.800 ton, Susanoğlu limanından 400 ton, Antalya limanından 100 ton, İzmir limanından 2.500 ton, Bandırma'dan 600 ton, Derince'den 600 ton (Toplam 9.600 ton); Irak demiryolu üzerinden 500 ton; Suriye demiryolu üzerinden 10.100 tondur. Bkz. İDH, K. 6, G.131, B.(2-3).

¹¹⁴⁹ Bu öneriler; limanlardaki yükleme ve boşaltma kabiliyetini artırmak, denizden bu limanlara daha çok taşıma için vapur sayısını artırmak, Mersin ve İskenderun limanlarından Kayseri ve Karaman, Fevzipaşa'dan Malatya, Mardin üzerinden Diyarbakır, Malatya yönlerine demiryolu nakliyat kudretini artırmak, kömür sağlamak, demiryollarının yükünü hafifletmek için yapılacak karayollarını bir an önce inşa etmek ve kamyon ve akaryakıt vermek olarak belirlenmiştir. Hangi şoselerin yapılacağı ve ne gibi malzemeye gereksinim olduğu İngilizlere bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.131, B.4; İDH, K.6, G.132, B.6. (EK-31)

¹¹⁵⁰ Genelkurmay Başkanlığı, 10 Mart 1943'te Genelkurmay'da yapılan beşinci toplantı zabıtlarının bir nolu ekinde yazılı olan kendi sorumlulukları ile müşterek Türk-İngiliz sorumluluklarından kendisine ait olanların derhâl yapılması için girişimlerde ve icraata geçtiğini muhtıradaki belirtmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.131, B.5.

11 Mart 1943'teki altıncı görüşmede 4 Mart'taki toplantıda gündeme getirilen nakliyat kontrol heyeti görev ve sorumlukları hakkındaki İngilizlerin teklifi görüşülmüştü. İngilizler, sadece İngiliz askerî nakil/ulaştırması için gerekli liman ve demiryollarının kontrolünde görev yapacak heyetlerin kuruluş ve görevlerine dair teklif yapmışlardır. Bunlar; liman ve transit heyeti, liman kontrol heyetleri ve iç münakalat (ulaştırma) heyetleri olarak belirlenmiştir. Teklif yeni tercüme edildiğinden Türk heyeti detaylı olarak teklifi inceleyememiştir. Bu konudan önce İngiliz heyeti, Türkiye harbe girerse Türk limanlarına, azami haddine kadar gelecek İngiliz harp malzemesini çıkarmak ve bu limanları işletmek için İngiliz askerî bölüklerinin yardımına ihtiyaç olup olmayacağını sormuştur. İngilizler, kendi kullanacakları limanlarda kendi iş taburlarını kullanmak istediklerini gönderecekleri yardım kıtaları yanında liman ve demiryolu işletme kıtaları da göndermek istemişlerdir. Bu sayı Mersin için 500 amele ve 200 asker, İskenderun için ise 700 amele ve 300 asker olarak düşünüldüğü belirtilmiştir. Bu durumda Türkiye'ye büyük vinç ve iskele malzemesi verilebileceği, ihtiyaç fazla olursa bu liman işletme birliklerinin kendi vinç, mavna vb. malzemeleri yanlarında olarak gelebilecekleri söylenince Türk heyeti böyle gelmelerini istediklerini söylemiştir. Çünkü, liman hava taarruzuna uğrayıp iskele ve vinçler tahrip edilirse yakındaki plajlarda küçük iskelelerin inşa edilerek kullanılması düşünülmüştür. Bu nedenle de işletme bölükleri ile amele ve istihkâm kıtalarının hava hücumlarına karşı yeni iskele yapmak için gelmeleri kabul edilmiştir.¹¹⁵¹

İngilizler, buna göre istenecek yardım listesinin bildirilmesini isteyince incelenip bildirileceği söylenmiştir. Ancak Malatya civarındaki Fırat köprüsünün önemli olduğu, bunun hava taarruzuna uğrayıp tahrip edilmesi halinde portatif köprü malzemesi isteneceği, limanlardaki iskeleler tahrip edilirse bunlara nasıl yardım edileceği durumunun ele alınması gerektiği Albay Fasih Kayabalı tarafından vurgulanmıştır. Daha sonra nakliyat kontrol heyetiyle ilgili teklifin incelenmesine devam edilmiştir. Heyette İngilizce notlar için biri Türk diğeri İngiliz iki kâtip olacak, heyet Ankara'da görev yapacak, ayrıca her limanda birer liman heyeti bulunacaktı. Nakil esnasında trenlerin nasıl korunacağına dair İngiliz teklifi incelenerek bildirileceği söylenmiş, İngilizlerin sorusu üzerine Devlet Demiryollarının emirleri nasıl yerine getirdiklerine dair kendilerine açıklamalarda bulunulmuştur.¹¹⁵²

¹¹⁵¹ Türk heyeti nakliyat kontrol heyetinde geçen kontrol kelimesinin harpte liman, demiryolu ve kara yolu nakliyatının tanzim ve telif olarak adlandırılmasını istemiştir. Bkz. **İDH**, K.6, G.133, B.(1-2); **İDH**, K.6, G.130, B.(1-3);

¹¹⁵² İngilizlerde harpte el konulacağı söylenen Devlet Demiryollarının Genelkurmayın vereceği emirleri ne dereceye kadar yerine getireceği konusunda soru işaretlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Albay Fasih Kayabalı bunu; "*Türkiye'de Başkomutan yok, Başkomutan Millet Meclisidir. Ve Millet Meclisi Mareşal'e hazarda idare için selâhiyet vermiştir. Seferde, bir kanunla Başkomutanı tayin eder. Ve memleket harekât sahası diğeri memleket içi olmak üzere ikiye ayrılır. Bu harekât sahasında Başkomutanın sözü kanundur...*" şeklinde cevaplamıştır. Bkz. **İDH**, K.6, G.133, B.(3-4).

31 Mart 1943'te Türk-İngiliz kurmay heyetleri (Genelkurmay ile 3 numaralı İngiliz plan kurmayı) arasında yapılan ilk genel toplantıda, bir önceki akşam İngilizlerin verdiği muhtıra ile heyetler arasında yapılacak çalışma yöntemi konuşulmuştur.¹¹⁵³ Buna göre bir kısım personelin hava ve bir kısım personelin de kara işlerini görüşmeleri uygun bulunmuştur. Bu maksatla çalışma günü ikiye ayrılmış öğleden önce hava konularının öğleden sonra kara konularının ele alınmasına kararlaştırılmıştır. Harpte hava ve tayyaresavar birlikleri birlikte görev yaptıklarından bunların beraber konuşulmasına karar verilmiş havacılığa ait kısımların General Şefik Çakmak tarafından yürütüleceği açıklanmıştır. Konular değerlendirilirken Halep, Hayfa, Adana ve Ankara'daki görüşmelere bağlı kalınacağı söylenmiş, gelecekte yapılacak işlerle ilgili hava kuvvetleri ve ordu (kara kuvvetleri) için ayrı muhtıralar hazırlanmasına karar verilmiştir. İlk toplantının 2 Nisan günü yapılmasına sabahdan hava kuvvetleri konularının ve öğleden sonraki toplantıda tanksavar konusunun (tanksavar alaylarının konuşlandırılması) görüşülmesine karar verilmiştir.¹¹⁵⁴

Adana mülakatında söz verilen beş İngiliz tank defî (tanksavar) alayı ile ilgili çeşitli meselelere dair hazırlanan muhtıra Türk Genelkurmayı ile 3 numaralı İngiliz Plânlama Heyeti arasında 2 Nisan 1943 tarihinde yapılan 1.toplantıda ele alınmıştır. İngilizler, Türkiye'de tam olarak eğitimlerini tamamlayan zırhlı birlikler olmaması nedeniyle söz verilen beş tanksavar alayından üçünün birinci safhada ilk 25 tayyare bölüğü ile gönderileceğini Ortadoğu Başkomutanlığının kesin kararı olarak bildirmişlerdir. Bu nedenle tayyaresavar ve tanksavar alaylarından hangisinin önce gelmesinin gerektiğine karar verilmesi gereği ortaya çıkmıştır. İngilizler, gönderilecek ilk 25 tayyare bölümünde 10 ila 11 avcı bölüğü bulunması nedeniyle İstanbul Boğazi'ndeki nakliyatı korumak için yeterli olacağını, gelecek tanksavar alaylarının altı librelik toplarla teçhiz edildiğini daha sonra bunlara 17 librelik toplarında ilave edilebileceğini söylemiştir.¹¹⁵⁵

Yapılan teklifin Mareşal Fevzi Çakmak tarafından kabul edeceği ihtimaline göre konuşmalara devam edilmiştir. Toplantılarda Türk tarafı gizli olması nedeniyle talep edilen her türlü bilgiyi İngilizlere vermemiş bilinmesi gereken prensibinden hareket etmiştir. Örneğin Çatalca ve Bolayır hatlarında derinlemesine beton tesisler bulunduğu, mevcut tank hendeklerinin beton

¹¹⁵³ Toplantıda Genelkurmayı Tuğg. Şefik Çakmak, Alb. Fasih Kayabalı (Hrk. Ş. Md.), Alb. Hüsnü Ersü (Münakale Ş. Md.) ve ilgili subaylar; İngiliz heyetini Hava Vise Mareşali Corc, Hv. Tuğb. Bowen Buscarlet, Alb. Blunt, Tb. K. Heath, Alb. Daniell ve Bl. K. Ahera temsil etmiştir. Bkz. İDH, K. 6, G.121, B.(1-3).

¹¹⁵⁴ 1 Nisan gününden itibaren müzakere programı kara ordusu ve hava kuvvetleri ne ait olmak üzere biri öğleden önce 10:30-12:30 saatleri arasında (hava konuşması) diğeri öğleden sonra 15:00-17:30 arasında (kara konuşması) olarak yürütülmüş bir havacının kara konuşmalarında bulunması uygun görülmüştür. Konuşmalar Amerikalı havacının da bir politik mana vermemek üzere gelebileceği söylenmiştir. Bkz. İDH, K.6, G, 120, B.(1-4).

¹¹⁵⁵ İDH, K.6, G.100, B.1.

korunaklardaki (kazamat) toplarının ve makineli tüfeklerin korunması altında oldukları ifade edilmiş ancak tanksavar topların sayısı verilmemiştir. Korunaklardaki en ağır tanksavar topları 37 mm. çapındadır. Türkiye’de 57 milimetrelilik tanksavar topu üretilmediğinden ve Adana listesiyle talep edilen ağır tanksavar topları gönderilmediğinden 60 mm. çapındaki 6 librelik İngiliz yapımı topların burada çok yararlı olacağı ifade edilmiştir. Türk Genelkurmayının düşüncesine göre iki tanksavar alayı Çatalca’ya, üçüncüsü Bolayır’a gönderilecekti. Bunlara bağlı birliklerin nerelere yerleştirileceğine karar verilmediği belirtilmiştir. Bu konuşlanma İngilizlerce de uygun bulunmuştur. Bu birliklerin komuta konusunun Orta Şark Umumî Karargâhından beklenen talimatın gelmesine kadar ertelenmesine karar verilmiştir.¹¹⁵⁶

Çatalca ve Bolayır hatlarının yasak bölge olmalarına ilaveten mevcut Türk kanunlarının yabancıların burayı görmelerine izin vermemesi nedeniyle durum hassaslaştığında birlik komutanları ile tugay komutanı ve tayin edilirse İngiliz topçu subayının muharebe edecekleri bölgeyi asgari birlikler gelmeden üç-dört gün önce görmelerinin ve keşif yapmalarının önemli olduğu konusunda iki heyet anlaşmışlardır. Türk Ordusunun Trakya’da kullandığı 1/200.000 ölçekli haritalar daha önceden Kahire’ye gönderilmiş ve İngiliz tanksavar alayları geldiğinde bunlara da ayrıca harita verileceğinden muhtırada geçen harita maddesiyle ilgili bir sıkıntı olmamıştır. Birliklerin konuş yerleri konusunda geçici olarak bir İngiliz tanksavar alayının İzmit ile Adapazarı arasında toplanacağı, diğerinin Afyon bölgesine gönderileceği harbin durumunda bunda değişiklik olabileceği söylenmiştir. İrtibat ve komuta meseleleri ile çok büyük kısmı hava kuvvetlerine ait olan ikmal konusunun başka bir gün görüşülmesine karar verilmiştir. Gelecek toplantıda meydanların tayyaresavar savunma konusunun her iki tarafın kurmaylarınca görüşülmesi karar altına alınmış, tayyaresavar savunma meselesinin Tuğgeneral Şefik Çakmak ile görüşülmesi uygun bulunmuştur.¹¹⁵⁷

İngilizler, 3 Nisan 1943’te tayyaresavar birlikleri hakkında Türk Genelkurmayı ile yapılacak ilk toplantı programının kapsamını hava meydanlarının havaya karşı savunması ve tayyaresavar toplarının hava meydanlarına bağlı olmasını teklif etmişlerdir. Programda, 25 bölükten oluşan kuvvette 64 ağır top ve 144 hafif top ve 45 bölükten oluşan kuvvete 56 ağır top (ilave) ve 120 hafif top temin edileceğinin umulduğu belirtilmiştir. Buna göre, İngilizlerin ağır ve hafif tayyaresavar alaylarının kuruluşu ile emir komuta bağlantısı, avcı tayyareleriyle tayyaresavar topları arasındaki iş birliği esasları ve hava meydanlarına tayyaresavar toplarının konuşlanması

¹¹⁵⁶ İngiliz General Arnold, üç tanksavar alayının birinci safhada getirilmesi durumunun İngiliz başkomutanlığınca kesin olarak karar verildiği konusunun Mareşal Fevzi Çakmak’a açık bir şekilde anlatılmasını özellikle Albay Fasih Kayabilî’nden rica etmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.100, B.2.

¹¹⁵⁷ İDH, K.6, G.100, B.(3-4).

prensipleri anlatılarak, Türk Genelkurmayından bunlar hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Ayrıca hava meydanlarının İngiliz uzmanlarınca keşiflerinin yapılması, hava meydanlarında tayyaresavar komutası ve tayyaresavar toplarının tayyarelere ateş açma esaslarının bildirilmesi ayrıca istenmiştir.¹¹⁵⁸

2 Nisan 1943'te yapılan birinci toplantıda müttefik ve Türk birliklerinin son gruplanmasının yapılabilmesi için Türk Ordusunun genel tertiplenmesine ihtiyaç olduğu gündeme gelmiştir. İngilizler 5 Nisan 1943'te ordu talî komitesi vasıtasıyla bu konularla ilgili cevaplarının kroki üzerinde hazırlanmasını istedikleri bir soru listesi göndermişlerdir.¹¹⁵⁹ Türk Genelkurmayı ile (3) numaralı İngiliz Planlama Heyeti arasında 7 Nisan 1943'te yapılan üçüncü toplantıda harpte Türk Ordusunun gruplandırılması bir harita üzerinde İngiliz heyetine açıklanmıştır. Harpte Kuzey ve Batı Anadolu'da gruplanacak Türk Ordularının konumları, ara hatları, her ordudaki kolordu ve tümen sayıları ile her ordu ve kolordu karargâhının nerede bulunacağı bu bilgiler arasındadır. İngiliz heyeti, av tayyare bölüklerinin ve özellikle keşif tayyare bölüklerinin iki orduya tahsisinin bu gruplandırılmaya göre planlanacağını açıklamışlardır.¹¹⁶⁰

8 Nisan 1943'te yapılan dördüncü toplantıda mevcut anlaşmalara göre 45 bölükten sonra Türkiye'ye gelecek beş hava savunma alayının konuş yerleri hakkında İngilizlerce gönderilen soru muhtırası¹¹⁶¹ görüşülmüştür. İngilizler Mersin ve İskenderun limanlarının savunması için gerekli kuvvetin gelecek beş hava savunma alayından ayrılan birliklerle sağlanmasını istemiştir. Türk heyeti Ulukışla, Adan, Mersin ve İskenderun'un savunması için Türk tayyaresavar birliklerinin planlandığını, bu plana sabit topların dahil edildiğini, 16 adet ağır topun İskenderun'a ve ayrıca 16 adedinin de Mersin için ayrıldığını ve bunların bu görev için yeterli olduğunu söyleyerek bu öneriyi kabul etmemiş ancak İngilizlerin beş alaya ilave olarak ek birlik getirip bu limanları takviye edebileceklerini ifade etmiştir.

İngilizler gönderilecek tayyaresavar birliklerinin en fazla beş alay olacağını vurgulamışlardır. Genelkurmay, Eskişehir ve İzmit bölgelerinden ordunun ikmali için kullanılan demiryolunun birçok dar köprüden geçmesi nedeniyle buraların güçlü tayyaresavar birlikleri tarafından müdafaasını savunurken İngilizler buraların gündüzleri kuvvetli av tayyare birlikleriyle

¹¹⁵⁸ İDH, K.6, G.117, B.(1-10).

¹¹⁵⁹ Bu sorular; Harpte Kuzey ve Batı Anadolu'da Türk ordularının gruplama vaziyeti nasıldır? Her birinin ara hattı nasıldır? Her bir ordu kaç kolordu ve tümeden oluşmaktadır? Her bir ordu ve kolordu karargâhları nerelerde bulunacaklar? hakkındaydı. Bkz. İDH, K.6, G.110, B.(1-2).

¹¹⁶⁰ Haritalara ulaşılammıştır. Bkz. İDH, K.6, G.100, B.5.

¹¹⁶¹ İDH, K.6, G.115, B.(1-4).

savunulmasını yeterli gördüğünden bir fikir birliği sağlanamamıştır.¹¹⁶² Bu nedenle meselenin Orta Şark'taki karargâha iletileceği ve bir hafta sonra Türkiye'ye gelecek olan İngiliz Kuvvetleri Başkomutanıyla Genelkurmay Başkanının konuyu görüşebileceklerine karar verilmiştir. Düşman bombardıman tayaralarının muhtemel hedefleri konusu tartışılırken, heyetler, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının, düşman av uçaklarının sahası içinde olacağı bunun yüksek derecede tayyaresavar himayesi gerektirdiği ve İzmir Limanının düşman hava taarruzu için hedef olacağı konusunda aynı fikri paylaşıırken, Türk toplarının yerleştirildiği İskenderun ve Mersin Limanlarının taarruza uğraması ve bunların İngiliz erken haber verme sistemi ve yakın yerlerdeki av tayyare bölüklerinin himayesine ihtiyaçları konusunda fikir ayrılığı ortaya çıkarken Zonguldak ve Karabük'ün çok önemli olduğu, özellikle Fevzi Paşa ve Toprakkale'deki harp malzemesi üretim fabrikalarının önemi kabul edilmiştir.¹¹⁶³

Türk heyeti, Türk Ordusunun hava savunma sistemine göre tayyaresavar savunmasının; sahra birlikleri, hava kuvvetleri ve dâhilî olarak gruplandırıldığını, Çatalca ve Çanakkale bölgelerine ilave olarak; Ankara, Karabük, Kayseri, Kütahya, Elmadağ, Kırıkkale, Eskişehir, İzmit, Zonguldak, Bandırma, Konya, Sivas ve Malatya'nın Türk toplarıyla savunmasının planlandığını ifade etmiştir. Ancak hemen arkasından bu yerlerdeki savunman kuvvetli olamayacağından Türk Ordusunun hafif tayyaresavar toplarına çok büyük gereksinimi olduğunu vurgulamıştır. İngiliz heyeti, İskenderun (16 ağır-24 hafif), Mersin (8 ağır-12 hafif) ve Afyon'a (8 ağır), Zonguldak (8 ağır-12 hafif), Karabük (24 hafif) ile Karadeniz (24 hafif) ve Çanakkale (24 hafif) Boğazlarındaki geçit yerlerine beş hava savunma alayına ait topların yerleştirilmesini önermiştir. Türk Ordusuna ait topların buralara yerleştirilecek olması nedeniyle buna dair düşüncelerin daha sonra bildirileceği söylenmiştir. İngilizlerin üç ve beş alayın verilme durumuna göre Türkiye'nin batısının savunulmasına yönelik Türk Genelkurmayından istedikleri plan, ancak beş alayın verilmesi durumuna göre hazırlanacağı şeklinde cevaplanmıştır. İngiliz heyeti tarafından, gelecek İngiliz toplarının konuşlandırılacakları yerlerinin belirlenmesi için Türk Genelkurmayından tercihen bir tayyaresavar uzmanın eşliğinde toplantıya katılan İngiliz Yarbay'ın keşif yapması talep edilmiştir. Toplantıda gelecek İngiliz hava savunma alaylarının konuşlandırılacakları yerler konusunda kesin bir karara varılmadıkça hiçbir keşif için hazırlık

¹¹⁶² İngilizler 12 Nisan toplantısı öncesi yeni bir teklifte bulunmuşlardır. Buna göre iki hava savunma alayının birinci safhanın başında İskenderun ve Mersin'e taşınması, İngiliz Hava Kuvvetleri veya ordu birlikleri geciktirilmeyecekleri şartıyla, ikinci safha tamamlanıncaya kadar bu iki alayın Mersin ve İskenderun'da kalması, birinci ve ikinci safhada harekâtın alacağı şekle göre bu alayların mevkileri hakkındaki teklifleri değiştirebileceğinden bunun Türk Genelkurmayı ile görüşülmesi gerekiyordu. Birinci ve ikinci safhalar arasında boşluk olursa diğer üç alaydan bu boşluğa sığdırabildiği kadar Suriye'den Batı Anadolu'ya nakli teklif edilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.105, B.(1-3).

¹¹⁶³ Türk heyeti özellikle Mersin ve İskenderun'un müdafaası için herhangi bir İngiliz tayyaresavar birliğinin buralara ayrılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Wilson Türkiye'ye gelmiş ve 16, 17 ve 19 Nisan 1943'te Genelkurmay Başkanlığında yukarıda görüşmelerde bulunmuştur. Bkz. İDH, K.6, G.100, B.7; İDH, K.6, G.108, B.(1-6).

yapılmamasına karar verilmiş, kesin karardan sonra görüşülmek üzere ayrıntılı tayyaresavar savunma planlarının Türk Genelkurmayı tarafından gönderileceği bildirilmiştir.¹¹⁶⁴

12 Nisan 1943 toplantısında tayyaresavar birliklerinin Türkiye nakil konusu ve konuş yerleri ele alınmıştır. Türk heyeti İngilizlerin şimendifere gerek olmadan bunları karadan İskenderun ve Mersin'e getirme tekliflerini nakil sıraları gelinceye kadar burada kalmaları ancak 1. ve 2. safhalar¹¹⁶⁵ arasındaki boşlukta (boşluk olmazsa 3.safhada) Boğazlara ve Boğaz gerilerine taşınması şartıyla kabul etmiştir. Bu gelecek beş hava savunma alayının konuşlanacağı yerlerin 2.safha tamamlanmadan önce o anda Türkiye'de bulunacak olan İngiliz hava generali ile Genelkurmayın birlikte karar vermeleri kabul edilmiştir. Genelkurmay, gelecek alayların Türk Ordusunun kuruluşuna uygun olduğu faraziyesine göre önemli gördüğü iki bölgeye birer alayı Karadeniz Boğazı-16 ağır, 24 hafif; Çanakkale Boğazı 16 ağır, 24 hafif; İzmit-Derbent-8 ağır, 24 hafif; Doğançay-Karaköy-24 hafif ve Eskişehir-8 ağır 12 hafif top olarak planlamıştır. Türk Genelkurmay Başkanlığı tanksavar alaylarındaki gibi hava savunma da gelince planları ve keşif yapılmasına izin vermeyi kabul etmiştir. Genelkurmay, konuşlanma ve savunma tercih önem derecesinde önce boğazları ikinci olarak İzmit, Bilecik, Eskişehir bölgesini vurgulamıştır.¹¹⁶⁶

Aynı gün (12 Nisan 1943) muhabere konusunda yapılan görüşmede İngilizler yurt içindeki haberleşme hatlarını, inşa edilmesi gerekenleri ve bunların inşasından sonra kime verileceğini öğrenmek istemişlerdir. Türkiye'de o tarihte devlet şebekesi, vilayet telefon şebekesi (Emniyet için jandarma-polis şebekesi) ve askerî şebeke (Askerî sahalar için) mevcuttu. Şebekelerin personeli ayrı olup devlet şebekesinin gücünü artırmak için birçok yere kuranportör cihazı yerleştirilmişti. Harp halinde Genelkurmayın harekât sahasındaki hatlara el koyma yetkisi vardı. İngilizler, kendi birlikleri geldiğinde bunlar için gereken hatların yapılma sorumluluğunu öğrenmek istemiş, Genelkurmay harekât sahasında tarafların (Türk-İngiliz) kendi ihtiyaçlarına göre hatlar yapacağını ve santrallerin birbirine bağlanacağını belirtmiştir. İngilizler muhabere işlerinin önceden düzenlenmesi için bir heyet kurulmasını istemiş ancak Türk tarafı bunun Kahire'de görüşülüp kararlaştırıldığını söylemiştir. Buna göre bir çatışmada böyle bir kontrol heyetinin belirlenmesi kabul edilmiş, Genelkurmay'da bu teşekkülün Muhabere Müfettişliği

¹¹⁶⁴ Bu beş alaya ait toplar 48 Ağır top-İki ağır hava savunma alayı ve 108 Hafif top-Üç hafif hava savunma alayından sağlanacaktı. Bkz. İDH, K.6, G.100, B.(8-9); İDH, K.6, G.116, B.(1-3); İDH, K.6, G.108, B.(7-8).

¹¹⁶⁵ Bu safhalar; İngiliz Hava Kuvvetlerinden 1.safhada av uçaklarının ve 2 safhada bombardıman uçaklarının gelmesi ve bunlar arasında boşluk olmaması olarak belirlenmiştir.

¹¹⁶⁶ İDH, K.6, G.106, B.(1-3).

tarafından yerine getirileceği bildirilmiştir. İngilizler bundan haberleri olmadığını söyleyerek Kahire görüşme notlarını talep etmişlerdir. ¹¹⁶⁷

14 Nisan 1943'te Ankara'da Türk Genelkurmayı ile 3 sayılı tertibat kurmayı (Kara Kurmay Komisyonu) arasında yapılan altıncı toplantıda İngiliz tertibat kurmayına üs depoların yerlerini saptamada yardımcı olacak bazı demiryollarına dair bilgilerin verilmesi ele alınmıştır. Türk Genelkurmayının düşündüğü Afyon-Adana hattında İngilizlerin yığınağı için günde 12 trenin zamana bağlı olmadan idame edileceği teyit edilmiştir. Adana-Ulukışla-Afyon, Adana-Ulukışla-Ankara, Fevzi Paşa-Malatya-Kayseri-Ankara hatlarına taksim edilecek olan bu trenlerin adedi gelecek kuvvetin farklı unsurlarının gidecekleri yerler belirleninceye kadar netleşmemiştir. Bir kısım Türk kuvvetlerinin yığınaklaması devam ederken harp ilan edilirse bunların nakline öncelik verileceği belirtilmiştir. Normal ikmal için kendilerine günde ortalama dokuz trene ihtiyaç olacağını belirten İngiliz heyetine, bunun ayrılabilmesi gerektiğinde de bu sayının kısa bir sürede 12'e çıkabileceği ve bunların Ulukışla-Afyon ve Ulukışla-Ankara hatlarına ayrılacakları söylenmiştir. İngilizler, üs depolarının yerlerini saptamak için her bir hatta kaç tane tren verilebileceğini öğrenmek istemiş ancak sayı önceden hesaplanmadığından Genelkurmayca geçici ve tahmini olarak Ulukışla-Afyon hattına en az yedi-sekiz tren, Ulukışla-Ankara hattına da geriye kalanın verilebileceği, bu sayıların bazı durumlarda dört veya beş trene kadar azalabileceği yük ve yerleri hakkında İngilizlerden bilgi gelince kesin sayıların hesaplanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Genelkurmay, limanlardan Ulukışla'ya gelmiş olan malzemenin daha ileriye gönderilebilmesini arzu ettiğinden hattın Ulukışla-Afyon arasındaki kısmında her yük treninin tonajının ne kadar arttırılabileceğinin araştırılmasının yapılmasını üstlenmiştir. ¹¹⁶⁸

27 Nisan 1943'te Ankara'da yapılan yedinci toplantıda ağırlıklı olarak beş tayyaresavar alayının konuşlanacağı yerler ile tayyaresavar toplarının meydanlardaki tertiplenmesine yönelik olmuştur. Genelkurmay beş tayyaresavar alayının üçüncü safhada birinci öncelikle Karadeniz Boğazı'na (16 ağır, 24 hafif), Çanakkale Boğazı'na (12 ağır, 24 hafif); ikinci öncelikle İzmit-Adapazarı bölgesine (12 ağır, 24 hafif) ve Karaköy-Bilecik-Doğançay bölgesine (24 hafif) ve üçüncü öncelikle de Eskişehir'e (8 ağır, 12 hafif) konuşlanması için Batı Anadolu'ya hareket etmesini toplantıda vurgulamıştır. Bu birliklerin düşünülen konuş yeri harita üzerinde değerlendirilmiş ve önce hava meydanlarının keşfi yapılacağından bu yerlerin keşfi içinde de en az altı haftalık bir süre ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Birinci safhanın başlangıcında bir ağır

¹¹⁶⁷ Kahire görüşmelerinde bulunan heyet üyesi Yük. Müh. Alb. Remzi Bilsev Kahire'deki görüşmelere katılan muhabereci İngilizlerin isimlerini İngiliz heyetine vermiştir. Ayrıca Türk tarafının heyetin teşkilini uygun gördüğünü bildiren yazının Britanya Askeri Ataşesine gönderildiğini ve bu esaslara göre detayların tespit edileceği bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.107, B.(1-2).

¹¹⁶⁸ İDH, K.6, G.129, B.(1-4); İDH, K.6, G.142, B.16.

tayyaresavar alayı ve bir hafif tayyaresavar alayının karayoluyla Mersin ve İskenderun'a intikaline karar verilmiştir. Eğer birinci ve ikinci safha arasında bir fasıla olursa iki alay hemen Batı Anadolu'ya hareket edecek, eğer hiç fasıla olmazsa bu iki alay üçüncü safhada Batı Anadolu'ya gönderilecekti. Türkiye'ye üçüncü safhada gelecek birliklerin de öncelikleri belirlenmişti. Üçüncü safhada Türkiye'ye girecek birliklerin birinci öncelik sırası beş tayyaresavar alayı ikinci öncelik ise iki tanksavar alayı şeklinde olacaktı. Toplantıda İngiliz tayyaresavar toplarının meydanlara dağıtılması ve tertiplenme şekillerinin hazırlık kapsamında tamamlandığı bildirilince Genelkurmay bu işin tamamen Türk Hava Kuvvetlerinin sorumluluğundaki bir konu olması nedeniyle bu konuşun kendilerine gösterilmesi gerektiğine karar verilmiştir.¹¹⁶⁹

İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Maitland Wilson ile Ankara'da 19 Nisan 1943'te yapılan üçüncü görüşmede Orgeneral Wilson, ikmal işlerini görüşmek üzere, İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Umumi İdare Reis Korgeneral Lindsell'i Ankara'ya gönderebileceğinden söz etmiştir. İngiliz Askerî Ataşeliği, 28 Mayıs 1943'te General Lindsell'in uçakla Adana meydanına inmesine izin verilirse beraberinde bir kurmay subay ve bir katibe ile 4 Haziran'da Adana'ya geleceğini, Ankara'da İngiltere Büyükelçisinin misafiri olacağını ve 9 Haziran günü de Mısır'a döneceğini bildirmiştir. Genelkurmay konunun uygun görüldüğünü ve görüşülecek konuların bildirilmesini İngiliz ataşesinden istemiştir. Generalin geliş ve gidişinde askerî tören yapılmamış, Adana'da Askerlik Dairesi Reisi ve Tayyare Keşif Tabur Komutanı, Ankara'da Garnizon Kurmay Başkanı ve Genelkurmay İstihbarat Şubesinde bir subay tarafından karşılanmış ve uğurlanmıştır.¹¹⁷⁰

7-8 Haziran 1943 günlerinde Genelkurmay Karargâhında Orgeneral Asım Gündüz ve İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Umum İdare Reisi Korgeneral Lindsell arasında Türkiye'deki akaryakıt ikmal, depo ve dağıtımı hakkında görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'nin akaryakıt depo etmek için İstanbul'da 68.589 ton kapasiteli 65 tank, İskenderun'da 33.196 ton kapasiteli dokuz tank ve bunlardan başka sökülmüş tanklar vardı. Bunlar İskenderun'da kurulacaktı. Akaryakıt ikmali, limanlara bidon veya sarnıçla gelmiş olanlar vagon ve otomobille bidonlar içine memleket içine naklediliyordu. Harp için bir cephede ne kadar birlik kullanılacaksa ileri depolarda onların

¹¹⁶⁹ İngiliz Askerî Ataşesi daha önceki toplantı zabıtlarının bir nüshasını Ortaşark Genel Karargâhına gönderilmesinin gerektiğini söylemesine karşın Türk Genelkurmayı, İngiliz zabıtlarının doğruluğu bakımından tatmin edilinceye kadar bunun yapılamayacağını açıklayarak bunların incelenmesinin bitmediğini söylemiştir. Bkz. **İDH**, K.6, G.103, B.(1-5).

¹¹⁷⁰ Genelkurmay tarafından hazırlanan ziyaret programına göre; General Lindsell 4 Haziran'da uçakla Adana'dan Ankara'ya gelecek, 5 Haziran'da Genelkurmay II.Başkanı ve Millî Müdafaa Vekilini ziyaret edecek, 6 Haziran'da kendi faaliyetlerini sürdürecektir, 7 Haziran'da Genelkurmay II.Başkanı ile görüşecek ve Genelkurmay Başkanını ziyaret edecek, 8 Haziran'da Genelkurmay II.Başkanı tarafından kendisine akşam yemeği verilecek, 9 Haziran'da tayyare ile Ankara'dan hareket edecekti. **İDH**, K. 6, G.126, B.(2-6), **Ulus**, 20.04.1943.

ihtiyacına göre yetecek kadar akaryakıt bulunduruluyordu Genelkurmayın planına göre akaryakıt depolarından hazarda İngilizler için bir şey ayırmaya imkânı olmayıp harpte hepsi müşterek kullanılacaktı. Akaryakıt depoları gömme olarak inşa edilmiş, etrafları duvarlarla çevrilmiş, kamufle tarzında boyanmış ve buldukları bölgenin hava savunma planı içinde korunmaları sağlanmıştı. Türk Ordusunun daha önce Almanlardan alınmış kendi teşkilatına göre tadil edilen gizli bir idari teşkilat talimnamesi vardı. Harpte geri ikmal sistemi de Alman sistemi olup Türk Ordusunun tecrübelerine göre tadil edilmişti.¹¹⁷¹

General Lindsell, sarnıç vapuru sıkıntısı nedeniyle akaryakıtın Türkiye'ye demiryolu ile dağıtılmasını temin edeceklerini, akaryakıt tank depolarının inşasına kadar Türkiye'de bidon imal edilerek bunlarda saklanmasını önermiş ve Türkiye'nin barış ve seferdeki aylık akaryakıt ihtiyacını kendilerine verilmesini istemiştir. General Lindsell, limanlara gelen malzemenin yığılmaması için transit depolarının inşasının çabuklaştırılmasını teklif etmiş ve liman kabiliyetleri hakkında sorular sormuş, izdihamı önlemek için Mersin ve İskenderun'a transit depoların yapılmasını önermiştir. Görüşmede yeni zırhlı birlikler teşkil edilirken her çeşit tamir, bakım ve yedek parça ikmal faaliyetlerini bünyesinde toplayan bir ikmal sınıfının Türkiye'de de teşkil edilmesinin çok gerekli olduğu, yedek parça tasnif ve dağıtım işinde uzman personel yetiştirmek üzere Mısır'a şahıslar gönderilmesi konusu gündeme gelmiş ve Genelkurmayca uygun görülmüştür. İngilizlere göre, orduda tamir edilmeyi bekleyen çok sayıda araç vardı. Tamirhaneler ve personel hazır olmakla birlikte araçların tamiri için yedek parçalara ihtiyaç vardı. Bu yedek parçalar Ankara'da depolardaydı. Bu depolardaki personel sayısı çok az ancak depodaki tasnifi gereken malzeme sandık sayısı çok fazlaydı. Bu nedenle de bu iş tam olarak yerine getirilemiyordu.¹¹⁷²

Genelkurmay ordulardaki hayvanlı nakliye birliklerinin yerine motorlu birlikler kurmak için her ay 1.000 adet araç istemiştir. Motorlu birliklerin yedek parça ve tamirleri için geri bölgede teşkilat olmadığından bu teşkilatta görevlendirilecek eleman yetiştirmek için bir kurs açmıştır. Önceleri 75 olan bu sayı 200'e çıkarılmasına rağmen yeterli olmadığından Mısır'a da eğitime personel gönderilmiştir. Şoför yetiştirmek için de Konya ve Kayseri'de kurslar açılmıştır. Teşkil edilecek tümenlerin komuta heyetleri kurslara gönderilmişti.¹¹⁷³

¹¹⁷¹ Türk heyeti; Org. Asım Gündüz, Kur. Alb. Fasih Kayabalı, Kur. Albay Hüsnü Ersü, Kur. Alb. Hulusi, Kur. Yb. Hüseyin Ataman, Dz. Bnb. Rahmi Kur. Yzb. Necmettin Ergüven'den İngiliz heyeti ise Korg. Lindsell, Tüm. Arnold ve Alb. Blunt'tan oluşmaktaydı. Bkz. İDH, K.6, G.142, B.(1-5).

¹¹⁷² İDH, K.6, G.142, B.6.

¹¹⁷³ İDH, K.6, G.142, B.7.

8 Haziran 1943 tarihinde devam eden görüşmede Korg. Lindsell Türk Ordusunun almakta olduğu malzemenin tamir, bakım ve ikmal için bir teşkilata ihtiyaç olduğunu ve personel yetiştirilmesi meselesini bir kez daha gündeme getirmiştir. O tarih itibarıyla Türk Ordusunda topları tamir eden bir kuruluş ile küçük çaplı silahları tamir eden tesisler vardı. İngilizler optik aletle, toplar ve tüfeklerin her biri için ayrı tamir teşkilatın ekonomik olmadığını, bunların hepsinin tamirini mümkün kılacak bir teşkilatlanmaya gerek olduğunu açıklamıştır. Tamir işleri ile ilgilenecek bu yeni sınıfın yanında hem yedek parçalar bulunacak hem de tamir işleri yapacaktı. Türk heyetine başkanlık eden Kur. Alb. Fasih Kayabalı, daha önce orduda sadece ağır topçunun motorlu olduğunu, ordu ve kolordularda otomobil tabur ve bölükleri varken Türk Ordusunda motorlu araç sayısı arttığından bu konulardan sorumlu yeni bir motorlu daire kurulduğunu belirtmiştir. İngilizlerin önerdikleri yeni teşkilatlanmaya önem verdiklerini bunun ana esaslarını açıklayan bir plan verilerse inceleyeceklerini ve bu yönde düzenlemeler yapılabileceğini bildirmiştir. Korgeneral Lindsell, Türk Ordusuna o ana kadar verdikleri eğitim ve öğretim yardımının muharip sınıflarla tankları sevk ve idare edecek personele yönelik olduğunu bunu daha da geliştirerek geri ikmal işlerini yapacak sınıfın eğitim ve öğretimi konusunda da yardım etmek istediklerini söylemiştir. Kendi düşüncesine göre Türk Ordusunda verdikleri malzemeyi teslim, tesellüm, idame ve tamir için yeterli bir teşkilat yoktu.¹¹⁷⁴

Türk heyeti, teşkilat konusunun Genelkurmay tarafından daha önceden (Ekim ayında) ele alındığını bir taraftan ikmal ve bakım sistemini süratle geliştirmeye gayret edilirken diğer taraftan orduyu da genişletmeye, yeni birlik teşkiline çalışıldığını ifade etmiştir. İngilizler o güne kadar birçok tanksavar ile tayyaresavar topu ve ışıldak vermişlerdi. Bir miktar ağır obüs alınmış, bir miktar 10,5 sm.lik ve 12 sm.lik obüs ile 8,8 sm.lik top alınmıştı. Bunların sayısı yaklaşık olarak 350 parçaydı. Türk heyetinin açıklamasına göre bütün bunlar teşkil edilmiş depoda hiçbir şey kalmamış olup kısa zamanda bu kadar malzemenin alınıp teşkilatlandırılması büyük bir başarıydı. Tamir işi için Zeytinburnu'ndaki tamirhanenin güçlendirilmesi uygun bulunarak bu yapılmıştı. Ana tamirhane için de yer seçimi aşamasına gelinmiş ancak önemli bir konu olduğundan hemen karar verilememişti. (Bunların Kayseri'de kurulması düşüncesi vardı.) Ancak İngilizlerin verecekleri malzeme yurt içine alınıp teşkilatlandırılıp kullanılacaktı. Bunların teşkili ile eğitim ve öğretimi için bir taraftan Mısır'a personel gönderilirken diğer taraftan da Türkiye'de de kurslar açılıp personel yetiştirilmekteydi. Ancak İngiliz Genelkurmayı, daha fazla top, daha fazla birlik kurmak isterken bunun işlerliğinin sağlanabilmesi için Korgeneral Lindsell de cephe gerisinde ikmal sınıfının teşkilini çok önemli bulduğundan daha çok atölye ve ikmal teşkilinin oluşturulmasını istiyordu. Türk heyeti

¹¹⁷⁴ İDH, K.6, G.142, B.8.

vazifenin yerine getirilmesi için bunu kabul etmekle birlikte İngilizler gibi büyük bir teşkilat kurmak taraftarı değildi. Ancak İngilizlerin değerlendirmelerini öğrenmek ve bunu incelemek istemiştir.¹¹⁷⁵

İngilizler daha önce Org. Wilson ile yapılan görüşmede söz konusu olan İzmir Limanının tank çıkarılması bakımından incelemek için kara subayına ilaveten Mısır'da emir bekleyen deniz subayına da izin verilmesini talep etmiştir. Adana görüşmelerinde gerektiğinde Türkiye'ye iki tümen gönderilmesi uygun bulunmuştu. Plana göre bu tümenler Türk Ordusuyla birlikte Trakya'da kullanılacaklardı. General Lindsell'e göre bu zırhlı tümenlerin gönderilmeleri gerekirse bunlar İzmir'den çıkarılacak ikmalleri için de İzmir kullanılacaktı. Bu nedenle İzmir'in deniz ve tank çıkarması açısından keşfi gerekiyordu. İngilizler bunun için hem deniz hem de kara subaylarının birlikte keşif yapmalarını istiyordu.¹¹⁷⁶

Genelkurmay, kömür ve kamyon ihtiyacını gündeme getirince General Lindsell Türkiye'ye kömür vermeye imkân ve gerekli vapurlarının olmadığını bildirmiştir.¹¹⁷⁷ Türkiye'ye verilecek olan 24 adet ağır lokomotif, 500 kadar kamyon ve her gün ortalama olarak yaklaşık altı adet frensiz borulu vagon gönderilmek üzere düzenleme yapıldığını söylerken gönderilme tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Genelkurmay gönderilen kamyonların 1,5 tonluk küçük kapasiteli olduğunu ancak Adana listesinde 21.000 adet 2,5-3 tonluk kapasiteye sahip kamyon istendiğini, her ay 300 adet gönderileceği söylenen kamyonların düzenli olarak gelmediğini belirtmiştir. Akaryakıt depoları yapılıp tamamlanıncaya kadar bidon içinde benzin getirmeleri gerekliliği tekrar söz konusu edilince aylık ordu ve sivil halk sarfiyatının bildirilmesini istemiş, hava kuvvetleri için İskenderun'a gelen benzin parası verilmediği için kaldırılmadığını bunlar kaldırıldıktan sonra yenisinin geleceğini söylemiştir.¹¹⁷⁸

7-8 Haziran 1943 günlerinde Genelkurmay Karargâhında Orgeneral Asım Gündüz ve İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Umum İdare Reisi Korgeneral Lindsell arasında yapılan görüşmede

¹¹⁷⁵Türk Ordusunda ikmal ve bakım konusunda iki çeşit teşkilat olup biri imal ederken diğeri ağır tamirleri yapmaktaydı. Ağır tamirleri yapacak kısımdan her ordunun gerisine konuşlanmış ağır tamirleri yapacak kademeler olup Zeytinburnu bunlardan birisiydi. Kısımlara ayrılan ordu seyyar tamirhaneleri; tüfek top ve kamyonları tamir etmekteydi. Eğer tamir bir hafta içinde yapılamazsa geriye gönderilmekteydi. Bkz. İDH, K.6, G.142, B.(9-10).

¹¹⁷⁶ Albay Fasih Kayabalı, Adana görüşmelerinde bu iki tümenin İzmir'e çıkarılmasının konu edilmediğini, Gen. Wilson'la yapılan görüşmede gündeme geldiğini söylemiştir. Başlangıçta 45 hava bölüğü ve diğer birlikler çekilince nakliyat düzenlenecek ve bunlar da çekilmeye başlanacaktı. Bununla birlikte İzmir'in de incelenmesine karar verildiğinden bölgenin İzmir tarafından incelendiği ve Türk Genelkurmayında bilgi listesi olduğunu açıklamıştır. Bu listenin incelendikten sonra gerekirse keşif yapmalarına müsaade edilebileceğini belirtmiştir. Ancak daha önce bu yapılmadan ve ilave istek listesi bildirilmeden Amiral Jackson'un subayların hemen keşif yapmak üzere gelmelerini teklif ettiğini söylemiştir. Bkz. İDH, K.6, G.142, B.(11-12).

¹¹⁷⁷ Toplantıda Varlık vergisi yüzünden İstanbul'da haczedilen Çankaya isimli Türk Petrol gemisinin M.M.V. tarafından alınarak işletilebileceği konusunun hükûmete arzı gündeme gelmiştir. Bkz. İDH, K.2, G.106, B.1.

¹¹⁷⁸ İDH, K.6, G.126, B.1 İDH, K.2, G.102, B.(1-3); İDH, K.6, G.142, B.(13-14).

hazarda ve seferde Türkiye'nin akaryakıt ve buna göre nakil için gereken sarnıç vagonu, bidon, depo, tank gibi araç ve gereç ihtiyacının belirlenmesine karar verilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Millî Müdafaa Vekâleti ve Petrol Ofisi ile çalışmalarda bulunarak 16 Haziran 1943'te barış ve harp durumu için ordunun ve sivil halkla resmî dairelerin senelik hazari ve seferi akaryakıt ihtiyaçlarını belirleyen cetveller hazırlamıştır. Ancak ordunun envanterine giren yeni motorlu ve mekanize araç sayısının her geçen gün artması nedeniyle bu cetvellerde gösterilen akaryakıt ihtiyaç miktarı aynı oranda artacağı öngörüldüğünden bu ihtiyaç miktarlarına en azından asgari bir misli ilave edilmesinin uygun olacağı değerlendirilmiştir.¹¹⁷⁹

Hesaplanan akaryakıtın muhafaza edilmesi için gerekli bidon fabrikası İstanbul'da mevcut değildi. Yurt içinde Petrol Ofisi ve şirketlerin kontrolü altında Petrol Ofisi'ne ait iki (Çubuklu ve İskenderun), Shell Şirketi'ne ait bir (Beykoz), Stauaroman Şirketi'ne ait bir (Kartal) ve Socony şirketine ait üç adet (Servi Burnu, İzmir ve İskenderun) olmak üzere toplam yedi adet teneke fabrikası mevcut olup ham maddelerini Avrupa'dan sağlamaktaydılar. Bu fabrikalarda günde 1.000 ila 5.000 arasında teneke üretmekle birlikte akaryakıt bidon yapmaları için uygun değillerdi.¹¹⁸⁰

ADANA LİSTESİ İLE İSTENEN MOTORLU VASITA VE AKARYAKIT İHTİYACI MEVZUAT MİKTARI/ADET
Komuta Tankı-100, Ağır tank- 1470, Orta tank-500, Hafif tank-45, Tank top başına mermi-1348, Tank makineli tüfek başına mermi- 30.000, Keşif devriye otosu-75.
MOTORLU VASITALAR İÇİN
Bidon (150X250 litrelik)-300.000, Bidon (Her biri 400 litrelik demir çemberli ve içerisi galvanizli)-20.000, Seyyar sarnıç (Her biri 500 litrelik otomobil, vagon ve arabada taşınabilecek ve yedekleriyle)- 500, Sarnıç (Her biri 500 tonluk gaz benzin ve yağ için)- 50, Benzin tankı (Sabit 500 tonluk)- 400, Benzin tankı (Sabit 1000 tonluk)- 50, Benzin tankı (Motorlu)- 2.000, Su tankı (Motorlu)- 1200.
LEVAZIM DAİRESİ İÇİN
Sarnıçlı vagon (Her biri 25 tonluk akaryakıt)-150.
NAFIA VEKÂLETİ İÇİN
Bidon (75:250 kg. benzin için)- 1.000.
MÜNAKALAT VEKÂLETİ İÇİN
Sarnıç vagonu (20 m ³)-200.
HAVA KUVVETLERİ İÇİN
Bidon- 500.000, Yer altı tankı (Her biri 100 tonluk)- 250, Yer üstü tankı (Her biri 1.000 tonluk)- 50, Sarnıçlı benzin vagonu 235, Çeşitli ölçülerde benzin hortumu-10.000 metre, Benzin süzme güderisi-10.000

¹¹⁷⁹ İDH, K.2, G.107, B.1; İDH, K.2, G.096, B.1.

¹¹⁸⁰ İDH, K.2, G.096, B.(2-5); İDH, K.2, G.105, B.1.

MART, NİSAN VE MAYIS/1943 TARİHİNE KADAR GELEN ÇEŞİTLİ MOTORLU VASITA
Boot için: (Mart-51, Nisan-152, Mayıs-12 /Toplam 215; Türkiye İçin: (Mart-81, Nisan 131, Mayıs-150/Toplam-362.

Tablo-20: Adana listesi ile istenen mevzuat miktarı.

VEKÂLET, DAİRE VE BAĞLILARININ BİR SENELİK AKARYAKIT VE YAĞ İHTİYACI/TON (HAZARİ)
Benzin-14.821, Petrol-6.222,340, Mazot-18.318, Motorin-6.402, Vakum-1.125,840, Valvalin-525,680, Gres-565,340, Makine-614, Silindir-73
VEKÂLET, DAİRE VE BAĞLILARININ BİR SENELİK AKARYAKIT VE YAĞ İHTİYACI/TON (SEFERİ)
Benzin-130.000, Vakum-7.800 (Yarısı yazlık yarısı kışlık), Valvalin-1.300, Motorin-2.000, Makine yağı-200, Hint yağı-44, Moboil B. Yağı-345, Gaz yağı-250 Not: Ayrıca seferde ek olunacak gemiler için şunlar ilave olunacaktır: Kalın benzin-5.343, Motorin yağı-170
SENELİK İHTİYAÇ/TON (HAZARİ)
Adi benzin-1.500, Gaz yağı-400, Mazot-14.000, Motorin-3600, Vakum oil-210, Valvalin-198, Gres-96, Makine yağı-200, Silindir yağı-60, Hint yağı-35
SİVİL HALKIN SENELİK AKARYAKIT İHTİYACI/TON
Benzin-60.000, Gaz yağı-45.000, Motorin-50.000, Yağ-12.000/Toplam-167.000
HAVA KUVVETLERİNİN AKARYAKIT İHTİYACI/TON (SEFERİ)
Benzin (Çeşitli oktan)-120.000, Yağ-12.000, Gilikol-500, Otomobil Benzini-37.000, Vakum-7.000, Valvalin-1.100, Gres-350, Gazyağı-370, Mazot-10.500,
SENELİK İHTİYAÇ/TON (HAZARİ)
Benzin (Çeşitli oktan)-120.000, Otomobil Benzini-1.300, Yağ-1.300, Bidon-500.000 adet.
DONANMA KUVVETLERİNİN SENELİK AKARYAKIT İHTİYACI/TON (SEFERİ)
Mazot-107.200, Motorin-6.872, İnce benzin-1.230, Kalın benzin-1.407, Koko makine yağı-593, D.T.E. tarbın yağı-435, Silindir yağı-96, Dinamo yağı-26, Gres-48

Tablo-21: Senelik hazari ve seferi akaryakıt ihtiyacı.

İngilizler Türkiye'nin bir muharebeye girmesi halinde yardım maksadıyla Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerinin ihtiyacını karşılamak için gerekli benzinin idaresi konusuna çok önem vermişlerdi. Britanya Askeri Ataşesi birtakım benzin tanklarının önceden hazırlanmasının gerekli olduğunu ve yapılmasını arzu ettikleri tanklardan 16.000 ton kapasiteli çok sayıda biriktirme benzin tanklarının İskenderun'da Socony Vacuum Oil şirketine ait alanın yanında hem kara ve hem de hava kuvvetleri için de farklı yerlerde benzin tanklarını yapmayı ve bunların yerlerini keşfetmek istediklerine dair tekliflerini 27 Temmuz ve 13 Ağustos 1943'te Genelkurmay'a bildirmişti. Buna göre tanklar, İngilizler tarafından yapılacak, sivil benzin şirketleri acente olarak kullanılacak, iş görünüşte askerlikle ilgili olmayacak, yapılan tesisler

harpte İngilizler tarafından kullanılacak ve zamanı gelinceye kadar bunların muhafazası Türkiye'nin sorumluluğunda olacaktı.¹¹⁸¹

Genelkurmay Başkanlığı bu teklifi hem bir harpte İngilizlerin Türkiye'ye yardım etmeleri için yapılan antlaşma esaslarına uygun olması hem de harp sonrası Türkiye'nin sahip olabileceği bu tankların yurt içinde bulunmasını, motorizeleşme alanında atılan büyük girişimin gerçekleşmesini ve sürdürülebilirliğini kuvvetlendireceğinden uygun bulmuştu. Genelkurmay ayrıca inşa edilecek bu tesislerin henüz inşaat mevsimi içinde bulunulmasından dolayı olabildiğince içinde bulunulan mevsimde yapılmalarının dünya buhranının gün geçtikçe biraz daha uçuruma doğru gitmesi nedeniyle gerekli olduğu yönündeki teklifini 13 Ağustos 1943'te Başvekâlet ile Hariciye ve Millî Müdafaa Vekâletlerine göndermiştir.¹¹⁸²

İngilizlere Türkiye'de tesis ettirilecek benzin tankları hakkındaki teklifi hükûmete arz edilmiş, malzemesi ve masrafları İngilizler tarafından temin edilmek şartıyla yetkili Türk makamları tarafından usulüne göre yaptırılmasında mahzur görülmediği 21 Ağustos 1943'te Hariciye Vekâleti İrtibat Bürosu tarafından Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, İngiliz kuvvetlerinin ihtiyacı için benzin tanklarının yapılmasına, malzemesi İngilizler tarafından getirilmek ve masrafları da İngiltere tarafından verilmek şartıyla uygun görüldüğünü ve bu konuda dikkat edilmesini istediği konuları 31 Ağustos 1943'te Britanya Askerî Ataşesine bildirmiştir. Buna göre, gizliliğe son derece uyulması, yapılacak tesislerin ticari kapsamda olması ve sadece gaz teknisyeni şirketleri teknisyenlerinin kullanılması İngilizlerden istenmiştir. Ayrıca yapılacak tesisler gerekli olursa Türkiye'ye satılmış gibi gösterilecek ve böyle işlem görecektir, bu tesisleri Türkiye yaptırıyor gibi olacak ve etrafa Türkiye yaptırıyor hissi verilecekti. Yapılacak tesislerin yerlerinin keşif ve belirlenmesi için gönderilecek dört kişilik uzman heyete Münakalat Vekâletinden uzman bir kişi de katılacaktı. Genelkurmay belirttiği bu konuların İngilizler tarafından kabul edilmesi şartıyla Millî Müdafaa ve Münakalât Vekâletleri ile temasa geçebileceklerini ataşeye bildirmiştir.¹¹⁸³

Britanya Askerî Ataşesi, Genelkurmayın bildirdiği bu şartları talimatlarını almak için 1 Eylül 1943'te Orta Şark Umumî Karargahına göndermiştir. Ataşe, 19 Ekim 1943'te çeşitli tesislerin yapılması için gerekli tüm malzemenin elde edilebildiği zaman Türkiye tarafından temini ve

¹¹⁸¹ Genelkurmay Başkanlığı, 12 Ağustos 1943'te verdiği cevapta İngilizlerin tekliflerinin hükûmetin olurlarına arz edildiğini bildirmiştir. Bkz. İDH, K.2, G.097, B.(5, 7)

¹¹⁸² İDH, K.2, G.97, B.8.

¹¹⁸³ İngilizler 12 Ağustos 1943'te Türkiye'de yapacakları akaryakıt tanklarının yerlerini belirlemek üzere bir heyet göndermek ve bu heyete de tanklar için rampalara ihtiyaç ortaya çıkarsa faydalanmak üzere Devlet Demiryollarından bir uzmanın eşlik etmesini teklif etmişlerdir. Genelkurmay bu teklif hakkında Münakalat (Ulaştırma) Vekâleti ile temas kurmalarını söylemiştir. Bkz. İDH, K.2, G.097, B.(3-6); İDH, K.2, G.091, B.(1-2).

ondan sonra ortaya çıkacak bütün masrafların da İngiliz hükûmeti tarafından ödeneceğinin kabul edildiğini Genelkurmay Başkanlığına yazıyla bildirmiştir. Buna göre, İskenderun'da yapılacak büyük gerekli malzeme ihtiyacı İngiltere'ye iletilmiş olup ve yapımına gelince başlanacaktı. Birkaç tane ufak sarnıç değişik hava meydanlarına gönderilmiş olup yapımına başlanacaktı. Türkiye'nin tesislerin yapımında çok önem verdiği gizliliğin sağlanması için gerekli malzeme büyük bir tecrübeye sahip olan Socony Vacuum Oil şirketi adına gönderilecekti.¹¹⁸⁴

İngilizlerin, Türkiye'nin bir muharebeye girmesi durumunda benzin ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilecek benzin tankları ve istasyonlardan bu tanklara akaryakıt sevk edecek depo düzeni hakkındaki teklifi 1943 yılı Ağustos ayında Türkiye tarafından uygun görülmüştü. İngilizlerce kış gelmeden inşasına başlanacak benzin tank ve tesislerin yerleri ve tonajları; Konya-596 ton ve 66 ton (İki yerde), Afyon 156 ton ve 136 ton (İki yerde), Eskişehir-596 ton ve 92 ton (İki yerde), İzmit 156 ton ve 92 ton (İki yerde), Balıkesir-156 ton ve 92 ton (İki yerde), İskenderun-16.000 ton, Uşak-596 ton, Çardak-596 ton, Çakmak-266 ton, Bandırma-266 ton, Cumaovası-66 ton, Tarsus-46 ton, Arifiye-156 ton, Ulukışla-92 ton, Ankara-66 ton, Etimesgut-156 ton, Mersin-184 ton ve Karaköy-66 ton olarak planlanmıştır.¹¹⁸⁵

Adana görüşmeleri gereğince İngilizlerden Adana listesi ile kara ordusu, donanma ve hava kuvvetlerinin akaryakıt ihtiyacı ile bu maddelere ait mevzuat Malzeme Takip Bürosu tarafından hazırlanmıştır. Genelkurmay, bu listeyi Hava Müsteşarlığı, Deniz Müsteşarlığı, Motorlu Vasıtalar Dairesi, Ordu Dairesi IV.Ş., Toprak Ofisi, Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu ile görüşerek Türk Ordusuna (Kara, Deniz ve Hava birlikleri) ilaveten sivil halkın da barışta bir yıllık akaryakıt ihtiyacını Eylül ayında tekrar belirlemiş ve bunların depolanması için uygun görülen tesislerin kış gelmeden inşa edilmesi için gereken kolaylıkların gösterilmesine dair yetkililere emir buyurulmasını 8 Kasım 1943 günü Başvekâlete, Millî Müdafaa ve Dahiliye Vekâletine arz etmiştir.¹¹⁸⁶ Türkiye'de yapılmakta olan İngiliz depoları bitmek üzere olduğundan yığın halinde olan bu depo malzemelerinin sayılması ve tertiplenmesi için Britanya Askerî Ataşesi daimî olarak 10 ve belirtilen konuların düzenlenmesine kadar geçecek sürede Türkiye'de kalmak üzere 12 İngiliz personelinin getirilmesi için izin istemiştir. Genelkurmay

¹¹⁸⁴ İngilizler, tesisleri tümüyle ticari bir kapsamda göstermek için büyük bir tecrübe sahibi ve yüksek derecede teknik inşaatı yapabileceğinden ve bu gibi tesisleri işletecek gerekli teknisyenlere sahip olduğundan kendi acenteleri olan Socony Vacuum Oil şirketini seçmişlerdir. Bkz. İDH, K.2, G.097, B.(1-2).

¹¹⁸⁵ İDH, K.2, G.089, B.2.

¹¹⁸⁶ İDH, K.2, G.095, B.(1-2) (EK-32); İDH, K.2, G.093, B.(1-2); İDH, K.2, G.089, B.1.

talebi uygun görmesi üzerine bu personelin Türkiye'ye gelmesine 19 Kasım 1943'te hükûmetçe izin verilmiştir. ¹¹⁸⁷

1943 yılı Kasım ayının son haftasında ve değişik zamanlarda hem yazılı hem de sözlü olarak Britanya Hava Ataşeliği, İngiliz depolama yerlerinde olan bazı maddelerin mevcut olan depolar arasında değiştirilmesi, Kozlu (Zonguldak civarında), Çanakkale, İstanbul'un Yeşilköy meydanında ve Aydın'da yeni depolar kurulması ve buralarda da depolama yapılması, Muğla civarındaki yaz meydanı olarak hazırlanmış Kızılkaya ve Milas meydanlarının kışın da kullanılabilir hale getirilmesini ayrıca aynı bölgede aynı şartlarda hazırlanmış olan Gökova, Antalya ve Dalaman meydanlarının da kışın kullanılabilir hale getirilmesi talebini Genelkurmay'a iletmıştır. Genelkurmay bu tekliflerden bazılarını yapmış olan kurmay görüşmelerini esas alarak olumlu görüş bildirirken kurmay görüşmelerinde söz konusu olmayanların ayrıca görüşmelere dahil edilmesini istemiştir. Buna göre İstanbul Boğazı batısında depo açılması gerekirse buraya ait İzmit ve çevresinde açılmış iddiharat (zahire toplama) yerlerine konacaktı. Aydın'da yeniden alınacak bir kararla iddiharat merkezi açılacaktı. Muğla bölgesindeki Kızılkaya ve Milas meydanları için tel kafes konması düzenlenmesi kabul edilmişti. Gökova, Dalaman ve Antalya meydanlarının genişletilmesi konusu kurmay görüşmelerine alınması ve burada çıkacak karara göre hazırlanması uygun görülmüştü. ¹¹⁸⁸

3.10. İNGİLİZ ORTA ŞARK KUVVETLERİ BAŞKOMUTANI İLE YAPILAN GÖRÜŞMELER

İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Maitland Wilson 1943 yılı Nisan ayında Türkiye'ye gelmiş ve 16, 17 ve 19 Nisan 1943'te Genelkurmay Başkanlığında görüşmelerde bulunmuştur. Orgeneral Wilson, 16 Nisan'daki ilk görüşmede tayyaresavar silahlarını kullanacak personelin kısa zamanda yetiştirilmesi ve gerekirse bunların Mısır'a, İngiliz okullarında yetiştirilmek üzere gönderilmesini ve Zonguldak mıntikasına ilave olarak çakılı tayyaresavar bataryası konuşlandırılmasını önermişti. General, tayyaresavar atışları için Genelkurmayın istediği manş takımı ile tayyare sayısını fazla bularak inceledikten sonra vereceklerini söylemiştir. ¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁷ İDH, K.4, G.122, B.(1-7).

¹¹⁸⁸ Miktarları önceden bir çizelge ile Genelkurmay'a bildirilmek ve nakliyat işi Genelkurmayca düzenlenmek şartıyla mevcut depolar arasında bazı malzemenin ileri veya geriye yerleştirilmesi, uygun görülmüştü. Kozlu ve Çanakkale bölgelerinde meydan tesisatı hazır olmadığından bu mıntikalarda depo inşasının çok erken olduğu eğer harekâta yönelik tesisler oluşturulursa yeni depo konusu düşünülecekti. Bkz. İDH, K.5, G.005, B.(1-2).

¹¹⁸⁹ İngiliz okullarına eğitim için subay ve erbaş gönderilmesi teklifi kabul edilmiş ve Zonguldak civarına çakılı tayyaresavar topu konacağı bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.127, B.1; Ulus, 17.04.1943.

Orgeneral Wilson, Adana kararları gereğince bir çatışma durumunda Türkiye'ye gelecek yardım birliklerinden iki zırhlı tümenin, İzmir yolu açılmadan önce getirilemeyeceği ve bu nedenle bu yolun süratle açılabilmesi için İngilizler güneydeki İtalyan adalarını ele geçirirken Türklerin de Yunan adalarını işgal etmeleri hususunun planlanmasını önermişti. Buna karşılık kendisine Türkiye bir taarruza uğramadıkça harbe girmeyeceği ve bir çatışma durumunda ise bu adaların ele geçirilmesi için Türkiye'ye askerî sözleşme gereğince denizden ve havadan yardımın şart olduğu belirtilmişti. General, son olarak bu adaların ele geçirilmesinde güneyden başlanarak kuzeye doğru gidileceğini açıklaması üzerine Genelkurmay tarafından kendisine bunun hükümetin kararından sonra planlanabileceği anlatılmıştı.¹¹⁹⁰

İkinci görüşmede Orgeneral Wilson, düşman Trakya'daki Demirkapı ve Çatalca ve mevzilerine taarruz ederken, onu imha etmek için Trakya'nın ve Ege Denizi ve Karadeniz kıyılarıyla Marmara Denizi kuzey kıyılarına gerekirse tanklarla birlikte bir çıkarma yapmak bakımından buralarda gerekli keşiflerin önceden yapılmasını ve havadan fotoğraflarının çekilmesini önermiştir. Verilen cevapta bu kıyıların keşiflerinin önceden yapılması nedeniyle bu konudaki bilginin Genelkurmayda olduğu ve Türkiye harbe girdikten sonra bundan yararlanılabileceği ifade edilmiştir. Kendisine, İngilizlerden daha önceden istenen fotoğraf tayyareleri verilirse bu bölgelerin yeniden fotoğraflanacağı ve eksik hususların tamamlanacağı söylenmiştir. Tank birlikleriyle ortak çıkarma harekâtında uzman bir İngiliz subayının Ankara'ya sivil olarak gelip bu konuları Türk Genelkurmayı ile görüşme teklifi kabul edilmiştir. Trakya'dan yapılacak bir düşman taarruzunda bunu emniyetle ortadan kaldırmak için kuvvetli zırhlı birliklere sahip olunması zorunluluğu Orgeneral Wilson'a anlatılarak bir çatışma da müttefik zırhlı tümenlerinin Türkiye'ye gönderilmelerinin İzmir yolunun açılmasına bırakılmaması istenmiştir.¹¹⁹¹

Orgeneral Wilson, Trakya'da harekât alanı olacak yerlerin fotoğraflarının alınması ile yeni haritalarının yapılmasını teklif etmiş ve bunları yapacak personelin mevcudiyetini sormuştur. Bunları yapacak kuruluşun olduğu ancak fotoğraf almak için tayyare gereksinimi ortaya konulunca, general kendilerindeki tayyare adedine bağlı olarak süratle vermek için çalışacağını söylemiştir. Görüşmede bir saldırı durumunda irtibat ve muhabere hususları ile tercüman konusu da ele alınmış olup tercümanların Türkiye tarafından sağlanacağına karar verilmiştir.¹¹⁹²

¹¹⁹⁰ İDH, K.6, G.127, B.2.

¹¹⁹¹ Orgeneral Wilson, Türk demiryollarının taşıma kapasitesinin yetersiz olmasından ötürü bunların İzmir yolu açılmadan getirilmesine imkân olmadığı ve bu hareketin Türkiye'ye getirilecek hava kuvvetleri ikmalinin aleyhinde olacağını öne sürmüştür.

¹¹⁹² Bu konu Ankara'da görüşme halindeki teknik komisyonun çalışmasının sonucuna bırakılmıştır. 1940 yılında Türk Ordusu kuvvet çoğunluğuyla Trakya'da inşa ettiği ve beton koruganlarla kuvvetlendirmeye çalıştığı Çakmak hattında savunma tertibi almıştı. Ancak Almanların 1941 yılı Nisan ayında Yunanistan'ı işgalinden hemen önce bu hattın eldeki birliklerle tutulamayacağı ve daha elverişli şartlarda savunmaya imkan vermesi sebebiyle daha doğuda

19 Nisan'da yapılan üçüncü görüşmede Orgeneral Wilson bir harp durumunda Türkiye'ye gönderilecek İngiliz birliklerine emir ve komuta yöntemini gündeme getirerek bu konudaki İngiliz görüşünü açıklamış ve bir kısım esaslar üzerinde fikir alışverişinde bulunulmuşsa da bunların önce hükûmetlere arz edilmesine karar verilmiştir. Orgeneral Wilson, bu esaslarla ilgili İngiliz yaklaşımını Türk Hükümeti'ne bildirilmek üzere Mısır'dan göndereceklerini söylemiştir. General, Genelkurmay'da yaptığı son görüşmesinden sonra ayrılırken Türkiye'de kendisine gösterilen güler yüzden ve yapılan görüşmelerin sonucundan çok memnun olduğunu söyleyerek Mareşal Fevzi Çakmak'ı da Mısır'a davet etmiştir. Ancak Mareşal, bu davete katılamazsa Gnkur. II. Başkanının Mısır'a gelerek görüşmelerde saptanan konuların detaylı görüşülüp karara bağlanmasını, kendisiyle gelecek kurmay subayları ile Mısır'daki askerî tesisleri ve muharebe sahalarını görmelerini arzu ettiğini ayrıca ifade etmiştir.¹¹⁹³

İngiliz Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Wilson'ın 1943 yılı Nisan ayında Türkiye'deki görüşmelerinde tayyaresavar silahlarını kullanacak personelin kısa zamanda yetiştirilmesi ve gerekirse bunların Mısır'da yetiştirilmek üzere gönderilmesi teklifini Genelkurmay Başkanlığı kabul etmiş ve üç hafta süreyle tayyaresavar top kursu görmek üzere 1943 yılı Temmuz ayında Hayfa'ya dört subay (üsteğmen), sekiz gedikli erbaş (iki başçavuş, iki üstçavuş, dört çavuş), iki makinist ve dört tercüman (bir teğmen üç asteğmen) dan oluşan 18 kişilik bir personel gönderilmiştir.¹¹⁹⁴ Bu kurslara personel gönderilmeye devam edilerek hava topçu okulunda eğitim görmek üzere Eylül ayında altı subay, altı gedikli erbaş ve bir tercüman subay ve Kasım ayında yedi subay daha¹¹⁹⁵ gönderilmiştir.

1944 yılında da Hayfa'daki İngiliz birliklerinde kurs görmeleri için Türk personel gönderilmeye devam edilmiştir. 1944 yılı Ocak ayında dört haftalık kursa 18 subay, Şubat ayında üç haftalık ışıldak kursuna yedi subay, Mart ayında dört haftalık ışıldak kursuna altı subay ile dört haftalık kursa üç subay (bir yüzbaşı ve iki üsteğmen), dört haftalık tayyaresavar kursuna 15 subay, Nisan ayında dört haftalık kursa 15 subay (bir binbaşı, iki yüzbaşı ve 10 üsteğmen) ile iki tercüman (iki teğmen.), dört haftalık kursa yedi subay, dört haftalık ışıldak kursuna bir subay (bir yarbay), Mayıs ayında dört haftalık ışıldak kursuna altı topçu subayı ve bir tercüman subay, başka bir kursa 15 subay ile bir tercüman subay, Haziran ayında dört haftalık kursa 17 topçu

kalan Gelibolu'daki Demirkapı ve Çatalca İlçesi yakınındaki Çatalca Mevzileri işgal edilerek kuvvet tasarrufu sağlanmıştı. Tasarruf edilen 10.Kolordu, tümenleri ile Çerkeş, Zonguldak ve Ankara'da konuşlandırılmışlardır. Bkz. **Türk Subaylarının II.Dünya Harbi Hatıraları**, s. 51, 56; **İDH**, K.6, G.127, B. (2-3);

¹¹⁹³ **İDH**, K.6, G.127, B.(4-5).

¹¹⁹⁴ **BCA**, F.30-18-1-2, K.102, G.52, S.17, T.16.07.1943.

¹¹⁹⁵ **BCA**, F.30-18-1-2, K.103, G.70, S.9, T.20.09.1943; **BCA**, F.30-18-1-2, K.104, G.1, S.50, T.22.11.1943.

subayı (iki yüzbaşı, 12 üsteğmen ve üç teğmen) ile iki tercüman subay (iki teğmen), Temmuz ayında dört haftalık kursa 12 tayyare subayı (dört üsteğmen ve sekiz teğmen) ile iki tercüman subay (iki asteğmen), Ağustos ayında ağır tayyaresavar kursuna 13 subay ve iki tercüman subay, dört haftalık ağır tayyare savar kursuna bir subay (bir yüzbaşı), Ekim ayında bir aylık kursa 14 subay (daha sonra bir subay daha katılmıştır.), başka bir tayyaresavar kursuna iki subay (iki üsteğmen) gönderilmiştir.¹¹⁹⁶

Almanya'nın, Müttefiklere şartsız ve koşulsuz olarak teslim olduğu 7 Mayıs 1945 tarihine kadar Hayfa'daki kurslardan dört haftalık ağır tayyaresavar kursuna Ocak ayında 15 subay, tayyaresavar kursuna Mart ayında 13 subay (sekiz yüzbaşı-biri hava kuvvetlerinden ve beş üsteğmen) ile iki tercüman subay (iki teğmen) ve topçu kursuna Nisan ayında iki subay (bir binbaşı ve bir üsteğmen) gönderilmiştir.¹¹⁹⁷

General Wilson'un görüşmelerini tamamlayıp 20 Nisan 1943'te Türkiye'den ayrılmasından sonra İngiliz 3 numaralı Planlama Heyeti adına Albay Daniel Genelkurmay Harekât Şube Müdürü Kurmay Albay Fasih Kayabalı'na karara bağlamak istedikleri birkaç önemli konuda 23 Nisan 1943'te toplantı yapılması teklifini içeren bir mektup göndermiştir.¹¹⁹⁸

Mareşal Fevzi Çakmak ile General Wilson arasında 17 Nisan 1943'teki ikinci görüşmede Zonguldak için 9,4 sm.lik üç çakılı tayyaresavar bataryası (12 top) istenmiştir. Britanya Askerî Ataşeliği bu 12 topun Mayıs ayında yakın doğudan gönderileceğinden bunların nereye gönderileceğinin bildirilmesini 24 Nisan 1943'te talep etmiştir.¹¹⁹⁹ Bir çatışma durumunda Türkiye'ye yardım için gönderilecek iki ağır ve üç hafif tayyaresavar topçu alayının konuşlanacakları ve savunacakları bölgeler; Karadeniz ve Çanakkale Boğazları 16'ar ağır ve 24'er hafif top, İzmit-Derbent sekiz ağır ve 24 hafif top, Eskişehir sekiz ağır ve 12 hafif top ve Doğançay-Karaköy 24 hafif top şeklinde Genelkurmayca yeniden belirlendiği 24 Mayıs 1943'te

¹¹⁹⁶ **BCA**, F.30-18-1-2, K.104, G.9, S.13, T.25.01.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.104, G.9, S.28, T.01.02.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.104, G.15, S.10, T.04.03.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.104, G.15, S.9, T.04.03.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.104, G.15, S.7, T.04.03.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.105, G.22, S.17, T.05.04.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.105, G.22, S.18, T.05.04.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.105, G.22, S.16, T.05.04.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.105, G.33, S.1, T.27.05.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.105, G.33, S.2, T.27.05.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.105, G.42, S.18, T.14.06.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.106, G.55, S.12, T.29.07.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.106, G.61, S.17, T.29.08.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.106, G.61, S.16, T.29.08.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.106, G.69, S.11, T.09.10.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.106, G.74, S.5, T.16.10.1944; **BCA**, F.30-18-1-2, K.106, G.74, S.2, T.16.10.1944.

¹¹⁹⁷ **BCA**, F.30-18-1-2, K.107, G.91, S.5, T.06.01.1945; **BCA**, F.30-18-1-2, K.107, G.103, S.6, 05.03.1945; **BCA**, F.30-18-1-2, K.108, G.25, S.4, T.26.04.1945.

¹¹⁹⁸ Alb. A. Daniell, toplantıya kendisiyle birlikte Askerî Ataşe Gen. Arnold, Yb. Wadley ve Yb. McKenna'nın katılacağını belirtmiş ancak görüşme 27 Nisan 1943'te gerçekleşmiştir. Bkz. **İDH**, K.6, G.142, B.15.

¹¹⁹⁹ Türk Genelkurmayı Adana Listesi ile 9,4 sm.lik 423 adet ve 40 mm.lik 978 adet tayyaresavar topu istemesine rağmen 1943 yılı Mayıs ayı itibarıyla İngilizler ancak 9,4 sm.lik 220 adet ve 40mm.lik 319 adet tayyaresavar topu vermişlerdir. Ayrıca ağır toplar için de dört topa bir hesabıyla 55 radyolokasyon (telsiz) ihtiyacı vardır. Bkz. **İDH**, K.2, G.015, B.(1-4). (EK-33)

Britanya Askerî Ataşesine (Tümğ. A.C. Arnold) bildirilmiş ve bunun 3 numaralı planlama heyetiyle paylaşılması istenmiştir.¹²⁰⁰

Orgeneral Wilson Mısır'a döndükten sonra Trakya'nın haritalarını hazırlamak ve havadan fotoğraflarını alacak her biri bir pilot, bir rasıt (gözlemci), bir telsizci ile iki fotoğrafçıdan oluşan iki ekibin Türkiye'den getirilerek İngiliz Hava Kuvvetlerinin Halep'teki etüt birliği gözetiminde eğitim görmelerini kabul ettiği İngiliz Askerî Ataşesi tarafından 15 Mayıs 1943'te Genelkurmay'a bildirilmiştir. Pilot ve rasatların Blenheim tayyaresi¹²⁰¹ üzerinde deneyimli olmaları istenmişti. Plana göre üç hafta kadar sürecek bu kurstan sonra İngiliz makamları gerekli tayyareleri ödünç olarak Türk Hükûmetine verecek ve fotoğraf malzemesini de sağlayacaktı. İngilizler bu kapsamda alınan filmlerin Halep'te tab edilmelerini ve İngiliz Hava Kuvvetleri takımlarına mensup bir subayla yine İngiliz Hava Kuvvetlerinden bir fotoğrafçının Türkiye'de kalarak gerek olduğunda Türk personeline teknik yardımda bulunmalarını teklif etmişlerdi.¹²⁰² Türk Genelkurmay Başkanlığı yaptığı değerlendirmede bu iş için hava sınıfından bir ekiple (bir pilot bir telsizci) Harita Dairesinden bir uzmanın belirlenerek eğitim ve öğretimleri için Halep'e gönderilmelerini uygun görmüştür. Filmlerin tabedilmesi için Türkiye'de yeterli tesis olduğundan bunların Halep'te tabedilmelerine ihtiyaç olmadığı kararına varılmış, Türkiye'de bulundurulmaları teklif edilen iki İngiliz uzmanın gelmesine de ihtiyaç duyulmamıştır.¹²⁰³

Bu değerlendirmeden sonra Genelkurmay, tayyare ile havadan fotoğraf almak için en uygun mevsimin başladığını, yetişmiş Türk personelin olduğunu ve çok kısa devam eden bu mevsimden tümüyle yararlanmak için bir tayyarenin bir an önce verilmesini 18 Mayıs 1943'te Britanya Askerî Ataşe Tümgeneral A.C. Arnold'a bildirmiştir.¹²⁰⁴ Ataşe, harita tayyaresi konusunu İngiliz Hava Kuvvetlerini ilgilendirdiğinden Türk Genelkurmayının mektubunu Britanya Hava Ataşesi General R. A. George'a verdiğini söylemesi üzerine, bu sefer aynı

¹²⁰⁰ İDH, K.1, G.076, B.1.

¹²⁰¹ Bristol Blenheim uçağı, İngilizlerce 1936 yılında bombardıman amacıyla üretilmiş olup mürettebatı üç kişidir. 3 farklı modelde (Blenheim Mk.I. IV. ve V.) toplam 61 adet Bristol Blenheim uçağı Türk Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir. İlk iki uçak 1937 yılında, 10 adedi ise 1938 yılı Şubat ayında teslim alınmıştır. 1938-1939 yıllarında 18 adet, Eylül 1939'da 10 adet Bristol Blenheim Mk.I envantere girmiştir. Mk.I modeli 10. ve 12.Tayyare Taburları ile 3.Tayyare Alayında görevlendirilmiştir. 1942 yılı Kasım ayında üç adet daha Mk.IV envantere katılmış ve 3.Tayyare Alayında görevlendirilmiştir. Eylül 1943'te ise Torpido Bombardıman uçağı olan Mk.V "Bizley" uçakları teslim alınmış ve 105.Torpido Grubu ile Hava Okulunda görevlendirilmişlerdir. Bkz. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü (1911-2009)**, s. 91; **Filo Tarihçeleri Cilt I.**, s. 88.

¹²⁰² Orgeneral Wilson ziyareti esnasında Türk makamları adına bir İngiliz hava fotoğraf takımının havadan fotoğraf alarak bu etüdü yapabileceğini gündeme getirmiştir. Ancak Mareşal Fevzi Çakmak bunu kabul etmemiştir. Bunun nedenin Türkiye'ye bir harbe girmeden Türkiye'nin coğrafik bilgilerini vermenin gizliliğe uygun düşmeyeceği şeklinde kabul edilebilir. Bkz. İDH, K.6, G.125, B.8.

¹²⁰³ İDH, K.6, G.125, B.7.

¹²⁰⁴ İDH, K.6, G.125, B.9.

kapsamda olmak üzere General R. A. George'a 27 Mayıs 1943'te yeni bir mektup gönderilmiştir. Bu mektupta da Türk ekibinin hazırlanması için Halep'teki üç haftalık kursun hangi tarihte başlayacağı, Türkiye'ye ne zaman ve ne çeşit fotoğraf tayyaresi verilebileceğinin bildirilmesi istenmiştir.¹²⁰⁵

İngilizler harita yapımında kullanılacak fotoğraf çekiminin mutlaka kendi personeli tarafın yapılmasında ve çekilecek fotoğraflardan birer negatif almakta ısrar ederken¹²⁰⁶ Genelkurmay gizlilik bakımından uygun olmaması nedeniyle buna olumlu bakmadığından harita tayyaresi temini konusu uzamıştır.

Britanya Askerî Ataşesi, 11 Haziran'da Britanya Hava Kuvvetlerinin Türk personeli yetiştirmek, bir tayyare ve gerekli malzemeyi ödünç vererek yapacağı yardıma karşılık olmak üzere kendilerinin ilgilendiren bazı özel haritaların düzenlenebilmesini sağlamak için alınan bütün negatiflerden birer kopyanın verilmesi isteğini belirtmiştir. Bu negatifler verilmezse de her fotoğraftan dikkatle hazırlanmış altışar kopyanın teslimini istemiştir. Türk Genelkurmayı aynı gün verdiği cevapta gerekli fotoğraf ve haritaların hazırlanacağını, Türkiye bir saldırıya uğrar ve çatışmaya girerse bunlardan yararlanılacağını bu nedenle hazırlanacak fotoğraf ve çeşitli ölçekli haritaların o zaman verileceğini bildirmiştir. Ayrıca haritaların yapımında gerekli olan fotoğrafları alabilen uzmanların olduğu vurgulanarak bunlara Halep'te staj yaptırmak için ne zaman gönderileceği ve Türkiye'ye verilecek harita tayyaresi ile malzemesinin hangi tarihte verileceği tekrar sorulmuştur. Ancak İngiliz Hava Ataşeliği 25 Haziran 1943'te Orgeneral Wilson'un görüşmelerinde vermeyi teklif ettikleri harita tayyaresinin verilmesinden ve Halep'te staj için Türk ekibine staj yaptırmaktan vazgeçtiklerini bir mektupla bildirmiştir.¹²⁰⁷ Bunun nedeninin Türkiye'nin gizlilik çekincesi ve tarafsızlık prensibi nedeniyle gösterdiği dirençten kaynaklanmış olduğu çok açıktır.

3.10.1. İngilizlerin Keşif İsteği ile Sıhhiye ve Amele Birliklerinin Teşkili

Deniz Müşaviri Tuğamiral Cevat Ülmen ile Britanya Deniz Ataşesi Tuğamiral W. L. Jackson arasında 17 Mayıs 1943'te yapılan görüşmede Orta Şark İngiliz Kuvvetleri Başkomutanlığının Trakya'da meydana gelecek olası bir çatışmada İngilizlerin yapacağı yardımla ilgili düşüncelerini kapsayan sözlü bir muhtırası gündeme gelmiştir. Muhtıra, Genelkurmay

¹²⁰⁵ İDH, K.6, G.125, B.(5-6).

¹²⁰⁶ İngilizler bu ısrarlarına gerekçe olarak da harita yapımı için tayyareyle yapılan uçuşların çok fazla uzmanlık gerekmesini çünkü çekilecek fotoğraflar birbiri üzerine çok az binmesini ve iki dereceden fazla meyil olmaması için de tayyarelerin çok fazla ufki durumda tutulmasını göstermişlerdi. İDH, K.6, G.125, B.3.

¹²⁰⁷ İDH, K.6, G.125, B.(1-4).

tarafından incelenerek aşağıda detayları açıklanan kararlar 24 Mayıs'ta Britanya Deniz Ataşesine bildirmiştir.

Ankara'da 1943 yılı Nisan ayında Orgeneral Wilson'la yapılan görüşmelerde, muhtırada geçen konularla ilgili üç temel karar alınmıştı. Kararların birincisi, Türkiye bir taarruza uğrayıp çatışmaya girdiğinde Çatalca ve Demirkapı mevziilerine taarruz eden düşmanın yan ve gerilerine tanklarla çıkmak ve buralardan taarruza geçmek için, Marmara Denizi kuzey kıyılarını bu çıkarma açısından keşif ve incelemektir. Marmara güney kıyılarında çıkarma vasıtalarının toplanacağı ve gizlenebileceği bölgeler de dahildi. İzmir'in bir üs olarak kullanılması ve zırhlı birliklerin malzemesinin buraya çıkarılması için limanın imkânlarının yeterliliğini keşif ve incelemek ise ikinci karardı. Keşif ve inceleme bölgelerine dair Türk Genelkurmayında hazırlanmış bilgi mevcuttu. Üçüncü karara göre İngilizler hangi çeşit ilave bilgileri istediklerini gösteren bir soru listesini önceden verecekler, bu liste Türk Genelkurmayı tarafından incelendikten sonra uygun görülenler cevaplandırılacaktı. Eksik kalanlar olursa karşılıklı görüşmelerde bulunmak için sivil olarak sadece bir İngiliz subayı gelecekti. Ancak görüşmelerde alınan kararlara göre İngiliz makamlarının vereceği liste Genelkurmaya gönderilmediğinden bunun öncelikle gönderilmesi İngilizlerden tekrar istenmiştir.¹²⁰⁸

İngiliz Deniz Ataşesi, Tuğamiral Jackson, 24 Mayıs'ta Genelkurmay II.Başkanlığına hitaben askerî nezaket kurallarına uymayan bir lisanla çok gizli bir mektup göndermiştir. Ataşe, İzmir'in ve Trakya sahillerinin keşfini yapabilmek için beraberinde bir harita subayı olduğu halde İngiliz Deniz Binbaşısı Baker'ın Türkiye'ye gelmesine ve İzmir'in keşfinde halen Türkiye'de bulunan Binbaşı Troy'un bu incelemede Binbaşı Baker'a eşlik etmesine izin verilmesini istemiştir. Ataşe, liste vermeden İzmir ve Trakya sahillerinin keşfini yapmak için İngiliz subaylarına izin verilmesinde ısrar etmiş ve mektubunu, "*Adana konferansında teşriki mesai hususunda verilen söze ve Mareşalin toplantıdaki kararlarına rağmen bu lüzumlu işin yapılmasına ekselânslarının muvafakat etmediğini kendilerine bildirirsem şayanı esef olacaktır.*"¹²⁰⁹ sözleriyle bitirmiştir.

Görüşmelerde belirlenen esaslara göre ilk önce talep listenin Türk Genelkurmayına gönderilmesi ve incelenmesi bundan sonra da İngiliz subayının gelip gelmemesi hakkında

¹²⁰⁸ Buna ilave olarak 1940 yılında yapılan kurmay görüşmelerinde ve 1941 yılında Korg. Cornwall heyeti ile Ankara'da Genelkurmay'da yapılan toplantı sonucunda, İzmir Limanı ve burada üs kurulmasına uygun bölgeler, liman malzemesi ve bunlara yeniden ilavesi gereken kısımlar, Türk ve İngiliz subaylardan oluşan heyetler tarafından incelenerek belirlenmiş ve Marmara limanları hakkında o zaman kendilerine kapsamlı bilgi verilmiştir. Bunlarla ilgili yazılar, temas ve bunlara verilen cevapların tarih ve sayıları bir liste halinde mektuba eklenmiştir. Bu nedenle liste tanzim edilmeden önce bunların derlenip gözden geçirilmesi ve o vakit detaylı olarak yapılan bu keşiflerden yararlanılması isteği Genelkurmayca bir kez daha vurgulanmıştır. Bkz. İDH, K.2, G.074, B.(1-2).

¹²⁰⁹ İDH, K.2, G.072, B.(1-2). (EK-34)

Genelkurmayca karar verilecekti. İngilizlerin Genelkurmayı vermeleri gereken liste 1 Haziran 1943 tarihine kadar ulaşmamıştı. Gerçekte Genelkurmay Başkanlığı, İngilizlerle yapılan görüşmelerde söz konusu bütün konularla ilgili esaslı ve geniş bir incelemeye dayanan cevapları vermekte, alınan bütün kararları da itina ile takip ve sonuçlandırmaya çalışmaktaydı. Bunlar yapılırken İngilizlere gerekli bütün kolaylıklar Türkiye'nin kendi güvenliği ve millî menfaatleri göz önünde bulundurularak gösterilmekteydi. Bu nedenle Genelkurmay Başkanlığı mektubundaki hiç de arzu edilmeyen şekildeki teklifi ve özellikle bir müttefik subayına yakışmayan bir üslupla Genelkurmayı yazdığı cevap nedeniyle bağlı olduğu büyükelçilik nezdinde gerekli girişimlerin yapılmasını Hariciye Vekâletinden istemiştir.¹²¹⁰

Bu gelişmelerden sonra İngiliz deniz ataşesinin mektuplarında askerî nezaket kurallarına dikkat ettiği göze çarpmaktadır. Örneğin, 21 Haziran 1943 tarihli mektubunda Trakya ile İzmir'in haritalarını incelemek ve gerekirse özel incelemeler yapmak üzere İzmir'i ziyaret edecek Bnb. Baker'ın 24 Haziran 1943'te Ankara'ya geleceğini Doğu Akdeniz Başkomutanlığından haber aldığını belirtmiştir. Bu konudaki talebini "*Mümkünse Bnb. Baker'ın Türk Genelkurmayında bu işle alakalı subaylarla 25 Haziran 'da buluşması ve Trakya ile İzmir'in harita mesahalarının (ölçümlerinin) incelenmesi için zâtı devletlerinizin tertibat alması istirham olunur.*" sözleriyle tamamlamıştır.¹²¹¹

Albay Baker 26 Haziran Cumartesi günü Ankara'ya gelmiş ve 28 Haziran Pazartesi günü Gnkur. Hrk. Ş. Md. Kur. Alb. Fasih Kayabalı ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmeler sonucunda Albay Kayabalı, Deniz Yarbay Baker'ın ele alınan konulara dair bir muhtıra hazırlamasını ve Genelkurmayı göndermesini istemesi nedeniyle İzmir ve Trakya için ayrı birer muhtıra hazırlanmıştır. İzmir civarında ve Trakya'da çıkarma yapılabilecek sahiller (dikkate alınacak mıntıklar) ile buralara dair istenen bilgiler (vasıtaların yanaşabilecekleri bölgeler, buraların tam yerleri, sahil uzunluğu, rüzgâr durumu, su derinliği, deniz yatağının yapısı, sahilin genel eğimi, tekerlekli tırtıllı araçlar için sahilin uygunluğu, sahilden içeri çıkış yerleri, bu sahillerin detaylı keşifleri yapılmışsa keşfin ölçeği ve ses almanın şekli) sorular şeklinde muhtırada belirtilmiştir.¹²¹²

Trakya ve İzmir'in keşfine dair Muhtırada geçen soru listesini görüşmek üzere 29 Temmuz 1943'te Genelkurmay'da bir toplantı yapılmış ve toplantıda harita kıdemli subayı Albay

¹²¹⁰ İDH, K.2, G.071, B.(1-3).

¹²¹¹ Gnkur. II.Bşk. bu subayın belirtilen günde gelmesinin uygun bulunduğunu ve cevabın sözlü olarak ataşeye söylenmesini emretmiştir. Bkz. İDH, K.2, G.070, B.(9-10) (EK-35)

¹²¹² İDH, K.2, G.070, B.(1-8).

Sefehmi, üzerinde konuşulan bölgelerin keşfini yapmaya çalışacağını söylemiştir. İngiliz deniz ataşesi Doğu Akdeniz Kuvvetleri Komutanlığına bildirmek için 24 Ağustos 1943'te bu işin başlayıp başlamadığının bildirilmesini isteyen bir mektup yazmıştır. Ardından 24 Ağustos tarihli mektubuna ek olarak Trakya ve İzmir'in keşfi için 30 Haziran 1943 tarihli mektubunda gönderdiği soru muhtırasında ileri sürülen noktalara dair cevap verilip verilemeyeceğine dair 14 Ekim 1943'te Genelkurmay'a bir mektup daha göndermiştir.¹²¹³ İngilizlerin istemiş oldukları Trakya ve İzmir sahillerine ait soru listesine Genelkurmay başkanlığı 28 Ekim 1943'te bir cevap göndermiştir.¹²¹⁴

Türkiye bir tecavüze uğrayıp da çatışmaya girdiğinde, yardım için gelecek İngiliz birliklerinin tasarlanan sıhhiye teşkillerinin tertiplenmesi ile İngiliz teklifleri (alacakları düzen ve kendilerine bırakılmasını istedikleri binalar ve bunların yapılması için bir hareket tarzının belirlenmesi) hakkında 21 Haziran 1943'te Türk Genelkurmay'ı ile 3 sayılı plan ve tertibat kurmayının geri hizmetleri talî komisyonu arasında bir toplantı yapılmış ve buna ait hazırlanan mutabakat tutanakların incelenmesi ve uygunluğunun bildirilmesi için İngiliz Kara Ataşesi Tümgeneral A.C. Arnold tarafından 26 Haziran 1943'te Genelkurmay Başkanlığına gönderilmiştir.¹²¹⁵

Mutabakata göre, Trakya'daki tanksavar alaylarına bir sahra yaralı nakil birliği ayrılacaktı. Birinci safhada İzmir, İzmit ve Bandırma'da kurulacak hava kuvvetleri seyyar hastanelerinin o alanlardaki kara ordusu ve hava kuvvetleri meydanlarına hizmet vermesi planlanmıştır. Bursa'da bir adet zayıat kaldırma veya yaralı istasyonu olacaktı. Ayrıca Balıkesir'de hava kuvvetleri ve ordu için bir seyyar hastane olacaktı. İngiliz ana hastanesi. Ulaşım yollarının merkezi olduğundan Eskişehir'de açılacaktı. Bununla birlikte Afyon, Ulukışla ve İskenderun'da daha küçük hastaneler açılacaktı. Bu hastaneler hem bu bölgedeki birliklere hizmet verecek hem de ağır yaralılar İskenderun üzerinden demiryolu veya deniz yolu ile Suriye'ye gönderilecekti. Bursa, Balıkesir, Eskişehir ve Afyon'da açılacak 1.000 yataklı Türk hastanelerinden hem Türk hem de İngiliz yaralıları faydalanacaktı. Ancak Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanlığı Karargâhı bunun yetersiz kalabileceği endişesiyle bu yerlerde kendi hastanelerini açmak arzusunu belirtmişti.

İngiliz heyeti, Eskişehir ve Ulukışla'da barakalar ve hastaneler ile İskenderun'daki çadırılı hastanenin inşası için Türkiye tarafından izin verilmesine ihtiyaç olduğunu ve bütün bu inşaatın

¹²¹³ İDH, K.2, G.069, B.(2-5).

¹²¹⁴ Gönderilen soru listesine ait cevap ile buna ek olarak İzmir sahil bölgesine yönelik hazırlanan bilginin içeriği İDH arşivinde bulunamamıştır. Bkz. İDH, K.2, G.069, B.1.

¹²¹⁵ İDH, K.2, G.081, B.(2-5).

Afyon'daki İngiliz ileri üssünün inşasına Türkiye'nin vereceği inşa izniyle bağlantılı olduğunu vurgulamıştır. Çünkü, Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanlığının programında birinci öncelikli olarak Afyon üssü, ikinci derecede hastaneler geldiğinden üs konusu hakkında cevap alınmadan önce hastaneler hakkında karar veremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Genelkurmay Başkanlığı, gelen tutanakları kendisindekilerle karşılaştırmış ve eklenmesini gerekli gördüğü bazı eksik parçaları gönderilen nüshalardan birine yazarak 9 Temmuz 1943'te göndermiştir.¹²¹⁶Bu sıhhiye tertiplenmesi için yapılacak tesislerin kurulması esas olarak İngilizlerin Afyonkarahisar'da inşa ve kurmayı teklif ettikleri üssün inşası hakkındaki hükûmetin olurluuna bağlı tutulmuştu.¹²¹⁷

Hükûmet, önceden yapılması istenen hastaneler, malzemesi ve masrafının İngilizlerce verilmek şartıyla ilgili Türk makamları tarafından inşa ettirilmesini kabul etmiştir. Buna dair de bazı şartlar öne sürülmüştür. Bu şartlara göre; gizliliğe son derece dikkat edilecek, yapılacak tesisler sivil nitelikte olacak, gerektiğinde Türkiye'ye satılmış gibi gösterilecek ve bu yönde işlem görecekti. Bu tesisleri Türkiye yaptırıyormuş gibi olacak ve etrafa bu his verilecekti. Seferde hastane haline çevirmek üzere İngilizlerin istedikleri binalar, çatışmaya girilirse o anki şart ve gereklere göre davranılacaktı. Genelkurmay bu şartlar kabul edilirse Millî Müdafaa Vekâletiyle temas kurulmasını 31 Ağustos 1943'te İngiliz ataşesine bildirmiştir.¹²¹⁸

Adana görüşmelerinde alınan askerî kararlar gereğince Ankara'da Genelkurmay Karargahında yapılan 1 Mart 1943'teki ikinci ve 11 Mart 1943'te altıncı toplantıda gelecek harp malzemesinin nakliyesi boşaltılmasında amele işleri gündeme gelmiştir. Türk Genelkurmayı, Suriye'den ve Irak'tan gelecek malzemeyi önce Malatya'ya getirmeyi düşündüğünden ikinci toplantıda nakliye kabiliyetinin artırılması için başlangıçta İskenderun ve Mersin limanlarında iki amele taburu teşkiline başladığını açıklamıştır. Altıncı görüşmede de İngiliz heyeti, Türkiye harbe girerse Türk limanlarına, limanların azami haddine kadar gelecek İngiliz harp malzemesini çıkarmak ve bu limanları işletmek için İngiliz askerî bölüklerine ihtiyaç olup olmayacağını sormuştur.¹²¹⁹

Amele işleri ile ilgili 7.200 amelenin teşkilinin Türkiye tarafından yapılacağı 23 Haziran ve 6 Ekim 1943 tarihlerinde İngilizlere bildirilmiştir. Bu durum nedeniyle 25 Eylül 1943'te depo, vapur, demiryolu, bakım merkezi gibi yerlerde tahliye işlerinde görevlendirilecek 7.200

¹²¹⁶ Türkiye'nin harbe girmekte niyetli olmadığını ve ancak zorunluluk halinde harbe gireceğini düzeltilen tutanakta da görmekteyiz. Tutanağın 4.maddesinde, "Türkiye bir taarruza uğrayınca muhasamata (çatışmaya) girdiği zaman müttefikler yardıma gelirse..." ifadesi eklenmiştir. İDH, K.2, G.081, B.1. (EK-36)

¹²¹⁷ İDH, K.2, G.083, B.(1-2).

¹²¹⁸ İDH, K.2, G.079, B.1.

¹²¹⁹ İDH, K.6, G.139, B.3; İDH, K.6, G.133, B.1.

ameleye dair bir amele teşkili emri yayımlanmıştır. İskenderun ve Mersin'deki dok işletme bölükleri ve inşaat bölükleri ile çalışmak üzere ayrıca Britanya renkli amele birliklerinin harbe girildiği zaman getirilmesi uygun görülmüştür.¹²²⁰

AMELE İŞLERİ TEŞKİLATI		
Mevki	Sayı	Görev
İskenderun	Bir tabur.	Depo amelesi.
Adana	25 Er.	İkmal deposu.
Mersin	Bir tabur.	Depo amelesi.
Ulukışla-Çakmak	Bir tabur.	Depo amelesi.
Konya	Bir bölük.	Depo amelesi.
Afyon	İki tabur	Depo amelesi.
Uşak	25 kişi.	Depo amelesi. (25 kişi eksik).
Çardak	25 kişi.	Depo amelesi.
Bolayır	Bir bölük.	Sahra bakım merkezinde (50 kişi eksik).
İzmir	Bir bölük.	Depo amelesi.
Kütahya	350 kişi.	Depo amelesi.
Eskişehir	Bir tabur	Depo amelesi. (475 kişi eksik).
Balıkesir	Bir tabur	Demiryolu tahliyesi ve depoda.
Çan	25 kişi.	Depo amelesi.
Bandırma	75 kişi.	Depo amelesi.
Yalova	50 kişi.	Vapur tahliyesi.
Pendik	Bir bölük	Demiryolu tahliyesi.
İzmit	Bir bölük.	Depo amelesi.
Karaköy	50 kişi.	Demiryolu tahliyesi.
İnegöl	25 kişi	Depo amelesi.
Ankara	100 kişi.	Demiryolu tahliyesi.
Kokaksu	25 kişi.	Depo amelesi.

Tablo-22: 25 Eylül 1943 tarihindeki amele teşkili.

Orta Şark Umumî Komutanı Orgeneral Wilson ile Mareşal Fevzi Çakmak arasında yapılan ikinci toplantıda harpte, Zonguldak kömür ocaklarının Türkiye için olan önemi karşılıklı olarak kabul edilmişti. Yine o dönemde Ekim ayından itibaren yolların kışın geçilmez duruma gelmesi nedeniyle Türkiye'ye yardım maksadıyla bir Britanya kuvvetinin yapacağı yığınak ve ikmal tümüyle demiryolu sistemine bağımlıydı. Zonguldak'ın savunulması için daha önce tahsis imkânı olmayan hava savunma toplarından daha fazlasının Orta Şark Umumî Karargahından temin edilebileceği Britanya Ataşesi Tümgeneral A.C. Arnold tarafından 20 Ekim 1943'te

¹²²⁰ Karar 6 Ekim 1943'te mektupla (Mektup sayı: 22310) İngilizlere bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.119, B.4

Genelkurmaya iletilmiştir. Bu topların işe yarayıp yaramayacağını değerlendirmek için 3 numaralı planlama kurmayının Zonguldak'ta incelemeler yapması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu maksatla İngiliz uzmanı Yarbay Wadley, Genelkurmay İstihkam Müfettişliğinden görevlendirilen bir deniz yarbayı (Deniz Yarbay Burhanettin Alparslan) ile 19-23 Kasım 1943 günlerinde Zonguldak ve civarında bir inceleme gezisi yapmıştır. İncelemede, Zonguldak hava savunması, mendirek, Kozlu tüneli ve elektrik santrali incelenmiş, sahilde çıkarmaya uygun yerler belirlenmiştir.¹²²¹

3.10.2. Müttefik Ordulara Verilecek Destek ve Emir Komuta İlişkisi

Türkiye bir harbe girdiğinde yardıma gelecek müttefik kuvvetlerle ilgili Genelkurmay Başkanlığında 1943 yılında yapılan toplantılarda görüşülen konu ve kararlar özet olarak şöyleydi:

-Tanksavar alayları ile ilgili 2 Nisan 1943 ve Wilson görüşmelerinde birinci safhada Çatalca'ya iki alay, ikinci safhada Demirkapı'ya bir alay, üçüncü safhada Adapazarı-İzmit'e bir alay ve Afyon'a bir alay olmak üzere toplam olarak beş alay konuşlanmasına karar verilmişti.¹²²²

- 12 Nisan 1943 görüşmelerinde hava savunma alayları konusuyla ilgili Karadeniz Boğazı'na 16 ağır, 24 hafif; Çanakkale'ye 16 ağır, 24 hafif, İzmit-Derbent'e 8 ağır, 24 hafif, Doğançay-Karaköy'e 24 hafif; Eskişehir'e 8 ağır, 12 hafif (Toplam 48 ağır ve 108 hafif) tayyaresavar topu konuşlanmasına karar verilmişti.¹²²³

- İngilizler 26 Haziran 1943'te hastanelerle ilgili teklif içeren bir mektup göndermişti. Buna göre bir ordu sahra yaralı nakil birliği Trakya'da görev yapacak İngiliz tanksavar alaylarına tahsis edilecekti. Bolayır ve Çatalca hatlarının her birine bir bölük yerleştirilmesi, aynı zamanda birliğin karargahının Ankara'da ihtiyatta kalması düşünülmüştü. Kara ordusu sahra yaralı birliklerine karşılık Bandırma, İzmit ve İzmir'de İngiliz Hava Kuvvetleri için kurulacak seyyar sahra hastaneleri, bu bölgelerde bulunan hava meydanlarındaki hava kuvvetleri birliklerinin yanı sıra kara ordusu birliklerine de hizmet verecekti. Bunun için Bursa'da bir yaralı toplanma istasyonu, Balıkesir'de ise 200 yataklı bir seyyar askerî hastane açılacaktı. Ana İngiliz hastanesi ulaştırma yollarının merkezi olması nedeniyle kara yolu ve demiryoluyla tahliye

¹²²¹ İDH, K.1, G.108, B.(1-11).

¹²²² Alaylar 48 topludur. Topların çapları başlangıçta altı sonra 10 libre olacaktı. Bkz. İDH, K.6, G.119, B.1.

¹²²³ Bu sayı teyit edilmiş ve 24 Mayıs 1943'te mektupla (Mektup sayı: 20247 İngilizlere bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.119, B.2.

kolaylaştıracak yer olan Eskişehir'de açılacaktı. Afyonkarahisar'da, 200 yataklı, İskenderun'da 600 yataklı, Ulukışla'da 200 yataklı daha küçük hastaneler açılacaktı. Bursa'da Çelikpalas oteli, Balıkesir'de uygun binaların işaretlenmesi, Eskişehir'de baraka kurulması (Eskişehir-Seyitgazi yolu üzerinde), Afyon'da Çocuk Hastanesi, Ulukışla doğusunda baraka hazırlanacaktı.¹²²⁴

Gelecek bu yabancı kuvvetlerin Türkiye'deki emir komutasının düzenlenmesi ve iş birliği konularını Genelkurmay Başkanlığı çok hassas bir şekilde ele alarak incelemiş ve kararlar almıştır. İngiliz Hava Ataşeliği 1943 yılı Nisan ayında, hava kuvvetlerinin karadaki irtibat tesisleri için muhabere merkezlerine gereken yerleri ve hava iç müdafaa harekât odası için uygun bölgelerin iki İngiliz subayı (Bnb. B. J. Walker ve Yb. Q. W. Rosse ve) tarafından belirlenmesi talebinde bulunmuştur. Genelkurmay, tercümanlarıyla birlikte Muhabere Müfettişliğinden Yüksek Mühendis Albay Remzi Bilev'in refakatinde otomobille ve gerektiğinde trenle belirlenen yerlerde bir inceleme seyahati yapmalarını uyun görmüştür. Heyet 10 Mayıs 1943'te başladığı incelemelerini 21 Mayıs 1943'te tamamlamıştır.¹²²⁵

İncelemelerde, Etimesgut askerî ve Türk Kuşu meydanları görülmüş, harekât odası yeri tespit edilmiş; Sarıgazi ve Kurtköy meydanları görülerek harekât odası yeri ayrılmıştır. Karacabey Yalova, Bursa, Karamürsel, Gemlik, İnegöl, İzmit ve Yenişehir'de sadece tayyare meydanları görülmüştür. Bandırma'da tayyare meydanı görülerek harekât odası yeri tespiti yapılırken, Balıkesir'de Karaman-Halıcı-Bostancı hava meydanları ile Canpazarı ve Çanakkale hava meydanları görülmüştür. İzmir'de Gaziemir ve Cumaovası hava meydanları ve Gaziemir'de harekât odası yeri tespit edilmiştir. Eskişehir'de de Eskişehir ve Muttalıp tayyare meydanları görülmüştür.¹²²⁶

Genelkurmay Başkanlığı tarafından gerek bu incelemelerde gerekse Mühendis Albay Remzi Bilev'in katıldığı Genelkurmay'da yapılan görüşmelerde tespit edilen muhabere işlerinde İngilizlerin sefer projeleri açısından kendi meydanlarında uçuş emniyeti ile emir-komuta konusunda yapacakları muhabere ve irtibat planlarında olduğu gibi Türk Hava Kuvvetleri projelerinde de ihtiyaçların dikkate alınarak hesaplanması üzerinde önemle durulan konular olmuştur.¹²²⁷

¹²²⁴ Barakaların önceden kurulmasının uygun bulunduğu, istenilen binaların ise seferde düşünüleceği 31 Ağustos 1943'te mektupla (Mektup sayı: 21463) İngilizlere bildirilmiştir. Bkz. İDH, K.6, G.119, B.3.

¹²²⁵ İDH, K.2, G.119, B.(3-9).

¹²²⁶ İDH, K.2, G.119, B.(1-2).

¹²²⁷ İDH, K.2, G.119, B.(10-11).

Genelkurmay Başkanlığı, İngilizlerden talep edilen hava savunma silahları temin edilirse Britanya Hava Kuvvetlerine ayrılacak meydan ve iniş yerlerinin havaya karşı savunulmasını üstlenmesi bu konular arasındaydı. Yine Türk Ordusu tarafından Türkiye'ye gelecek Britanya Hava Kuvvetleri unsurlarına tamir ve atölye konularında kolaylıklar sağlanabilecekti. Türk Hava Kuvvetlerinin bomba ihtiyaçlarını karşılayan mevcut fabrikalar devlet kontrolü altındaki özel şahıslara ait olup bu kuruluşlar Türk Hava Kuvvetlerinin bile ihtiyaçlarını zorlukla karşıladıklarından İngilizlerden ayrıca yeni bir bomba fabrikasının yapılması istenerek Britanya Hava Kuvvetlerinin bomba ihtiyacı da karşılanırken ihtiyaç olan her cins bomba da yapılabilecekti. Ancak cephane ihtiyacı için çap farkından dolayı mevcut fişek fabrikalarında tadilat gerekiyordu. Türkiye'de hem akaryakıt kaynağı hem de özel şirketlere ait olan depolarda da yeterli miktarda stok mevcut olmadığı gibi olanlar da hava hücumlarına karşı hassas durumdaydılar. Bu nedenle belirlenmiş olan akaryakıt ile buna ait mevzuat (tank, bidon, sarnıç, vb.) karşılanırsa hem Türkiye hem de Britanya Hava Kuvvetlerinin benzin ikmali Türkiye tarafından karşılanacaktı.¹²²⁸

İngilizler özellikle Adana görüşmelerinden sonra yaptıkları askerî yardım nedeniyle Türkiye'nin Müttefikler yanında harbe katılması için daha fazla baskı yapmaya başlamışlardır. İngilizler Halep, Beyrut ve Hayfa görüşmelerinde ortaya koyduklarından daha farklı esasları kapsayan harp durumunda Türkiye'de uygulanacak emir ve komutayla ilgili yeni bir muhtırayı 1943 yılı Temmuz ayında Türk Genelkurmayına vermişlerdir. Muhtıra; Başkomutanlık, Hava Kuvvetleri Emir ve Komutası, Deniz Kuvvetleri Emir ve Komutası, Hava Teşkillerinin Emir ve Komutası, İkmal ve İdare İşleri ile Emir ve Komuta Münasebeti başlıkları altında düzenlenen 19 maddeden oluşmaktaydı.¹²²⁹

Teklifte, Adana görüşmelerinde ifade edildiği gibi, yardım için gönderilecek birliklerin çoğu hava kuvveti olarak planlanmış ve kara ordusu bakımından yardımın az olması nedeniyle bütün kuvvetler bir hava generalinin komutasına verilmişti. Fransa'nın Almanlar tarafından işgal edilip aradan çıkmış olmalarına rağmen bu kez Amerika kuvvetleri söz konusu olmuştur. Ege Denizi'nin tümüyle işgal edilmiş olması ve Rusların Müttefiklerin yanında harbe katılması nedeniyle deniz kuvvetleriyle yardım ve alandaki emir ve komuta şekli de değiştirilmiştir. Teklifin değişik yerlerinde Amerikalılardan ve Amerika Kuvvetlerinden bahsedilmiştir. Amerika'yla Türkiye arasında siyâsî ve askerî anlaşma olmadığı için bu durum Genelkurmay tarafından hükûmetin kararına sunulmuştu.

¹²²⁸ İDH, K.3, G.039, B.(1-2).

¹²²⁹ İDH, K.2, G.050, B.1; İDH, K.2, G.059, B.(1-3).

Genelkurmay'ın bu teklif hakkındaki değerlendirmesindeki ana prensip, “*Türk harp alanı bütün fırsatlardan azimle istifade ve inisiyatifle hareketi sağlayabilmek. Harekâta emniyetle hâkim olabilmek ve alınan kararları zamanında uygulayabilmek için Türk cephelerindeki bütün kuvvetlerin sevk ve idaresini durumun emir ve gerektirdiği şekilde hızla düzenleyebilmek. Buna bakarak müttefik devletler başkomutanlarının genel duruma göre birlikte verecekleri sevk ve idare kararlarının uygulama şeklini Türk Başkomutanı yalnız kendi sorumluluğu altında uygulayabilmelidir...*” olarak belirlenmiştir. ¹²³⁰

İlk 14 maddesi hava kuvvetleri ile ilgili olan İngiliz teklifinin diğer maddeleri kara ve deniz kuvvetlerinin ikmal hakkındaydı. Ülkenin o anki durumuna göre yararlanılabilecek liman, demiryolu ve şoseleri sınırlıydı. Genelkurmay Başkanlığının değerlendirmesine göre çatışma başladığında Müttefik kuvvetleri gelirken yürütülecek nakliyat işleri Türk seferberlik ve yığınak nakliyatı ile karışacak, Müttefiklerin bundan sonra yapacakları manevra ve ikmal nakliyatı da Türk manevra ve ikmal nakliyatı ve halk ihtiyaçları ikmal nakliyatı ile karşılaşacaktı. ¹²³¹

Genelkurmay bunlara çare olarak Müttefiklerin Türkiye'ye geliş nakliyatına sıra vermekle birlikte hava taarruzlarına karşı limanların, demiryollarının ve şoselerin tahribi düşünülerek diğer nakliyatı kolaylaştırmak için o andaki bütün imkânları ihtiyaca göre paylaşılmasını uygun görmekteydi. Bu nedenle İngilizlere özellikle herhangi bir liman, demiryolu veya şosenin tahsis edilmesi uygun görülmemiş, limanlar ve ulaştırma hatlarının mevcut imkânların paylaşılması esasına göre düzenlenmesi öngörülmüştü. Görevlendirilecek Türk irtibat subayının sadece nakliyat konularındaki zorlukların çözümüne destek olması uygun görülmüştür. Bu esas prensiplere göre İngiliz tekliflerinin her maddesi hakkında Genelkurmay düşüncelerini oluşturmuş, İngiliz teklifindeki Emir Komuta Münasebeti ile İkmal ve İdare Emir Komuta Münasebeti yeniden düzenlenmiştir. ¹²³²

Türk-İngiliz Hava Birliklerinin müşterek harekâtının ayrıntıları Ankara'ya gelen üçüncü planlama heyeti ile görüşülmüş ve ortaya çıkacak gelişmelere göre hazırlık maksatlı bazı düzenler için kararlar alınmıştır. Buna göre Karadeniz Boğazı bölgesinde I.Ordu ile iş birliği yapacak Türk-İngiliz hava birlikleri Karadeniz Boğazı doğusundaki meydanlara yerleştirilmiş ve boğaz batısındaki Yeşilköy meydanı ancak iş meydanı ve gece avları için kullanılmak üzere

¹²³⁰ İDH, K.2, G.050, B.2

¹²³¹ İDH, K.2, G.050, B.(3-6).

¹²³² İDH, K.2, G.050, B.(6-9).

belirlenmişti. Bütün hazırlıklar ve bu arada Muhabere Müfettişliğince yapılan muhabere planı da bu esasa göre hazırlanmıştı.

I.Ordu ile iş birliğini düzenleyecek olan direkt destekleme kontrolünün İzmit'e konması ordu ile irtibat açısından uzak görülse de Yeşilköy'e konması da hem Karadeniz Boğazı doğusundaki meydanlardan vazife görececek hava birliklerine uzak kalması hem de Yeşilköy'ün çok ileride olması nedeniyle muharebelerdeki gelişmelerden etkileneceği düşüncesine yol açmıştı. Genelkurmay Başkanlığı Hava Müşavirliği, muhabere uzmanına yaptırdığı incelemeden sonra planlama heyetiyle belirlenen düzenlere göre hazırlanmış muhabere planında uzun süre değişiklikler yapılmasına gerek olmadan direkt destekleme kontrol merkezinin Sarıgazi'ye alınmasına imkân olduğunu belirlemişti. Ancak bu konunun Türk-İngiliz muhabere uzmanlarının da katılacağı İngiliz 3.planlama heyeti ile Genelkurmayın ilgili elemanlarının görüşerek bu konu üzerinde bir karar alınmasının uygun olacağına dair değerlendirmesini 13 Ağustos 1943'te Genelkurmay Harekât Yürütme Başkanlığına sunmuştur.¹²³³

3.11. GENELKURMAY BAŞKANLIĞININ HARP MALZEMESİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ VE MALZEMENİN MALİ TUTARI

Genelkurmay Başkanlığının Müttefikler tarafından gönderilen harp malzemesinin durumu hakkındaki tespitlerine göre malzemenin önemli bir kısmı kullanılmış ve revizyondan geçmiş olup bunlarla birlikte önemli miktarda tali derecede malzeme de gelmişti. Gelen malzemede noksan teferruat vardı.¹²³⁴ Özellikle top ve motorlu vasıtalara yönelik malzemedeki sağlam ana silah ve vasıtalar çok az oranda gönderilmiştir.¹²³⁵

Gönderilen malzeme miktarı harp durumu ve siyasi durumdaki gelişmelere bağlı olarak bazen hızlanmış bazen de yavaşlamıştır. Bu durum Türk Ordusunun teşkilat eğitim ve öğretimi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Malzemenin geliş sırası Türk Ordusunun isteklerinden daha çok Müttefiklerin ellerinde mevcut olan malzemeye göre olmuştur. Müttefiklerden istenmediği halde hiçbir anlaşma esasına dayanmayan ve maksadı anlaşılmayan bazı malzeme de gönderilmiştir. Bu durum Türk Ordusunun istediği değil Müttefiklerin elde mevcut

¹²³³ İDH, K.6, G.123, B.1.

¹²³⁴ 7,7 mm.lik sadece normal piyade fişekleri; 81 mm.lik Brand havanlarının edevat çanta ve torbaları; Amerikan 7,5/31 sm.lik motorlu sahra toplarının tapaları; 8,7 sm.lik sahra toplarının nişangah ve cer vasıtaları; 15,5 sm.lik topların ön sürat düzenleri; Amerikan 15,5 sm.lik obüslerin tapa, beyaz ve yeşil keseleri ile füyeleri; 9,4 sm.lik tayyaresavar toplarının tapa tanzim makinası, kadranları ve konversitör cihazları; süvari teçhizatının önemli bir kısmı, 5,7 ve 8,7 sm.lik topların cer vasıtaları bu noksan teferruatandı.

¹²³⁵ Tanksavar topu olarak 37 mm.lik 1.500, 57 mm.lik 400 ve 75 mm.lik sadece 38 adet gönderilmişti. 87 mm.lik sahra topları ağırlık ve kudret açısından tümen ve kolordu topçusuna uygun değildi.

malzemeyi gönderdiklerinin bir göstergesiydi. Bu nedenle esas ve kuvvetli tip malzemenin de bunlarla birlikte arzu edilen oranda gönderilmesi gerekiyordu. Malzeme sevkiyatı tonaj ve kıymet yönünden aylık sevk oranı olması gereken gibi değildi. Ordu teşkilatının kısa zamanda oluşturulması için bu miktarın yükseltilmesi gerekiyordu.¹²³⁶

Noksan gönderilen malzeme askerî fabrikalara ilave iş yüklediğinden faaliyetlerinde aksaklıklara neden olmuştu. Noksan teferruatla gönderilen malzeme kıtalara gönderilemediğinden bu teşkilatlanmayı, eğitim ve öğretimi aksatmıştır. Noksan aksamla gelen harp malzemesinin eksiklikleri uzun süre temin edilemeyip yurt içinde de imali yapılamadığından bu malzeme depolarda âtil vaziyette kalmıştı. Bu nedenle malzemenin varlığıyla yokluğu arasında bir fark bulunmamaktaydı. Malzemenin tadilatı için fabrikalarda yapılan işlem o silahın niteliklerinde (imkân ve kabiliyet) zorunlu feragati gerektiriyordu. Müttefikler noksan teferruatla kullandıkları malzemeyi Türk Ordusunun da bu şekilde kullanmasını istemişti. Ancak Müttefikler kadar atıştaki istikrarsızlıktan dolayı meydana gelen hataları kaldıracak kadar Türk Ordusu bol malzeme ve mermiye sahip olmadığından buna imkân yoktu.¹²³⁷

Genelkurmayın belirlediği bu noksanlıklara karşın Müttefiklerin kanaatleri daha farklıydı. Malzemenin bir kısmının kullanılmış olarak gönderilmesi Müttefik muharip birliklerinin ihtiyaçlarının ön planda tutulmasından kaynaklandığından İngiliz ordusunun da bu malzemeyi böyle kullandığı ileri sürülmekteydi. Müttefikler malzemenin Türkiye'ye komple sevk edildiğini ancak bunların Türkiye'de iyi tasnif edilmediğinden malzemenin bir kısmının noksan teferruatla gönderildiği düşüncesinin oluşmasına neden olduğunu ifade etmişlerdi. Yine noksan teferruatla gönderilen bazı malzemenin de İngiliz ordusunda aynı noksanlıkla kullanıldığı ve bunun muharebe faaliyeti üzerinde bir aksaklığa neden olmadığı bildirilmişti.

Gönderilen bazı silah ve malzemenin (40 mm.lik tayyaresavar topları) aylarca açıkta bakımsız bir şekilde kaldığı, bunların süratle birliklere tertip edilmediği ileri sürülerek malzemenin daha bol oranda gönderilmesi için Türkiye'nin bu konuyu çözmesi istenmiştir. Yine Türk Ordusu için yabancı olan silahların (8,7 sm.lik toplar) eğitim ve öğretimini süratle yaptırmak için kendi büyükelçiliklerindeki uzmanlardan istifade edilmediği ve bunların aylardır boş olarak bekledikleri belirtilmişti. Devamlı muharebe eden müttefik ordularının ihtiyaçlarının yollarda

¹²³⁶ İDH, K.2, G.043, B.1.

¹²³⁷ Ağz baskı donanımı olmadan gelen 5,7 sm.lik tanksavar topları buna bir örnekti. İDH, K.2, G.043, B.2.

batırılmakta olan malzeme gemilerinin açtığı boşluklar nedeniyle kapatılamaması nedeniyle de Türkiye'ye malzeme sevki daha geniş ölçüde ve kuvvetli bir oranda yapılamamıştı. ¹²³⁸

1 Aralık 1943'te Genelkurmay II.Başkanı Orgeneral Asım Gündüz gösterdiği arzu ve Genelkurmay Başkanlığının uygun görerek teklif etmesiyle Âli Askerî Şura azalığına ve Âli Askerî Şura azasından Orgeneral Kazım Orbay Genelkurmay II.Başkanlığına tayin edilmişlerdi. ¹²³⁹ 12 Ocak 1944'te ise Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak yaş haddini tamamlaması nedeniyle emekliye sevk edildikten sonra ¹²⁴⁰ Orgeneral Kazım Orbay ¹²⁴¹ Genelkurmay Başkanı olmuştur.

Genelkurmay Başkanlığı görevine başlayan Orgeneral Kazım Orbay, İngiliz Hava Mareşali Lindsell tarafından İngilizlerin gönderdiği harp malzemesinin durumu hakkında olumsuz tereddütler içeren 24 Ocak 1944 tarihli mektubuna 28 Şubat 1944'te bir cevap göndermiştir. Bu mektupta harekâtı sürdürmek için daha sonra gönderilecek malzemenin ayrı bir mesele olarak ele alınması doğru olmakla birlikte bu küçük listenin harp günlerinin asgari zaruri ihtiyaçlarını kapsadığından esas liste ile muhtasar (kısa) listenin bir bütün olduğunu ve ayrı ayrı meseleler olmadığını belirtmiştir. Şerman tankları verilirse gerek silah ve gerekse zırh kalınlığı nedeniyle muharebe vazifelerini başaracak güç ve kabiliyette olmamaları nedeniyle Valentine (200 adet) ve Stuart (176 adet) tanklarının okul ve talimgâhlarla meydan koruma teşkilatında ve Hafif Tnk Bl. olarak keşif kıtalarında kullanılacağını bildirmiştir. ¹²⁴²

Alman tankları, Amerikan yapımı Shermanlarla birlikte kuruluşlara sokulmuşlardır. Tamir ve bakım meselesi ile ilgili olarak o tarih itibarıyla Orta Şark'ta yetiştirilmiş 192 personel vardır. İngiliz teknisyenlerinin yönettiği üç tank tamirhanesinde epey personel yetiştirilmiştir. Ayrıca teknik okulun ve Orta Şark'ta kurs görmüş makinistlerin yetiştirdiği personel de vardır. Tank

¹²³⁸ İDH, K.2, G.043, B.3.

¹²³⁹ Orgeneral Asım Gündüz yaş haddini tamamladığından 14 Temmuz 1945'ten başlamak üzere emekliliğe ayrılmıştır. Bkz. BCA, F.30-11-1-0, K.164, G.27, S.16, T.01.12.1943; BCA, F.30-11-1-0, K.176, G.17, S.19, T.11.07.1945.

¹²⁴⁰ BCA, F.30-11-1-0, K.165, G.2, S.8, T.12.01.1944.

¹²⁴¹ Orgeneral Mehmet Kazım Orbay [Topçu.(1904-1)/3.Genelkurmay Başkanı (12.01.1944-30.07.1946)] 1887 yılında İzmir'de doğan Org. Orbay, 1904 yılında Harp Okulundan Tğm., 1907 yılında Harp Akademisinden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 2 Mayıs 1920'de Anadolu'ya geçerek Millî Orduya katılmıştır. 1922 yılına kadar Doğu Cephesi Kurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığında Daire Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1922 yılında Tümgl.liğe terfi ederek 3.Kafkas Tüm. K.lığı ve Gnkur. II. Bşkl.lığı görevinde bulunmuştur. 1926 yılında Korg. olarak Gnkur. II.Bşk.lığı, Afganistan Askerî Heyeti Başkanlığı ve 4.Kor. K.lığı görevlerinde bulunmuş, 1935'te Org. olmuş ve J. Gn. K.lığı, III.Or. K.lığı, Yüksek Askerî Şura Üyeliği, Gnkur. II.Bşk.lığı ve Gnkur. Bşk.lığı görevlerini yürütmüştür. 6 Temmuz 1950 tarihinde Yüksek Askerî Şura Üyeliği görevinden emekli olmuş 1964 tarihinde vefat etmiştir. 31 Mart isyanını bastırma harekâtına, Karadağ Hudut Olaylarına, Balkan, I.Dünya ve İstiklal Harpleri ile Dersim Harekâtına katılmıştır. Bkz. **Türk Silâh Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986)**, s. 8; BCA, F.30-11-1-0, K.165, G.2, S.9, T.12.01.1944.

¹²⁴² İDH, K.2, G.041, B.1.

tahliyesi teşkilatına dair malzeme verilmemiştir. Çok miktarda gelen yedek parçalar ile otuzdan fazla çeşidi olan motorlu vasıtaların tasnifi zaman almıştır.¹²⁴³

40 mm.lik Hava Savunma (Bofors) topları için 67 batarya komutanı, 61 takım subayı ve 28 kamacı yetiştirilmiştir. Dokuz top bir batarya hesabı ile 603 toptan 378 adedi gelmiş ve bunlar Türkiye tarafından yenilenmiştir. Fazladan 225 topluk yetmiş subay vardır. XXVII. Tayyaresavar Taburunda iş fazlalığından iki İngiliz işçisi çalışmıştır. Türk Ordusunda 114 cins top vardır. Büyük tamirler İzmir, Zeytinburnu ve Erzurum Askerî fabrikalarında yapılmakta olup verilen toplarla birlikte yedek parça gelmediğinde aksamıştır. Kullanılmış olarak gelen Valentine tankları sık sık tamir ve bakıma ihtiyaç göstermiştir. Bunlardan 67'i tamir edilmiştir. Motorları pislik içinde çöl kumlarıyla sıvanmış olarak Niğde'ye gelen tankların esaslı olarak revizeye tabi tutulması gerekmiştir. Bu tankların silah çapı ve cinsleri ile zırh ve hareket kabiliyetleri modern tanklara göre değerlerini kaybetmişlerdir. Ulaştırma araçlarının çok çeşitli olarak verilmesi tamir ve yedek parça konusunda sorunlar çıkarmıştır. Bu kadar çok çeşitliliğin prensip olarak kabul edilmesi imkan dahilinde değildi. Elde olmayan birçok sebep nedeniyle de gelen malzemenin zamanında yararlanılamamıştır. Bu sebepler silahların kullanılmasına yarayan parçalar silahların yanında bulunmamış olmalarından kaynaklanmıştır. Gelen malzemenin çoğu bu durumdaydı. Bu nedenle tamir, eğitim ve öğretim ile kullanım konularında yalnız Türk imkânlarının yetersizliği öne sürülemeyeceği ifade edilmiştir.¹²⁴⁴

Türk hava birliklerinde tayyare yetersizliği nedeniyle eğitim ve öğretim işlerinin aksamaması için kullanılan sınırlı sayıdaki Kittihok, Moran 406, Blenheim I, Hainkel III gibi tayyareler 1 Aralık 1943 listesindeki malzeme geldikçe değiştirilmiştir. En son alınan Hurricane C II, B geri plana alınmayarak hizmette çalıştırılmışlardır. İlk devre gelenler malzemece noksan ve yıpranmış durumdaydılar. Orta Şark'tan sevkleri devam eden 54 adet Hurricane¹²⁴⁵ C II tayyaresinden 36 adedi bir taktik keşif bölüğü teçhiz edecek şekilde düzen alınmıştı. Geriye kalan 18 tayyare de daha sonra yarım bölük teşkil etmişti. Bu tayyareler taktik keşif hizmetine uygun olmamalarına rağmen özellikle tayyaresizlik nedeniyle alınarak üzerlerine fotoğraf makinesi takılarak keşif hizmetine sokulmuştur. Focke Wulf 190 tayyarelerinin nasıl ve nerelerde kullanılacakları ise 25 Ocak 1944'teki görüşmelerde ele alınmıştır. 1 Aralık 1943 listesi tayyareler ve bunlar için gerekli malzeme ve ikmal maddelerinin ilk iki aylık muharebe devresine ait olan kısımları ile ilgiliydi. Listelerin temininden sonra muharebenin devamı

¹²⁴³ Müttefiklerin 1943'te verdiği çeşitli cins top adedi 3261 top olup 40 mm.lik top sayısı 378'dir. Bkz. İDH, K.2, G.038, B.(1-3).

¹²⁴⁴ İDH, K.2, G.038, B.(4-6); İDH, K.2, G.043, B.(1-3); İDH, K.2, G.045, B.(1-3).

¹²⁴⁵ Tek kişilik av uçağıdır. 1939-1945 yılları arasında 35 adet Mk.I, 1942-1943 yıllarında 38 Adet Mk.IIB, 1943 yılında 47 adet Mk.IIC modeli envantere girmiştir. 44 adet Mk.IIC/R keşif uçağı 1944 yılında hizmete girmiştir.

müddetince muharebe başladıktan sonra ikmal hususu Türk tarafınca dile getirilmiştir. Bu maksatla tayyarelerle beraber istenilmiş olan malzeme yedeği tayyare adedini açıklayacak şekilde sayılarla belirtilmiştir.¹²⁴⁶

Hava birliklerindeki personelin ve uzmanların yetiştirilme işi önceden beri düşünüldüğü ve bu konuda çalışmalara başlandığı belirtilmiştir. Adana görüşmelerinden önce bile bazı personel İngiltere'ye eğitime gönderilmiş, hem uçuş hizmeti tamir ve bakım işlerinde gerekli İngiliz subay ve uzman teknisyenler çalıştırılmıştı. Spitfire tayyareleri için Orta Şark'a kurslara personel gönderilmiştir. Bakım ve ikmal işlerine yönelik de Orta Şark'a gerekli uzman personel gönderilerek kurslarda çalıştırılarak etütler yaptırılmıştır. Sık sık tip değiştirme zorunluluğu ve sürekli olarak eğitim ve öğretim yapılmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle Hava birliklerindeki faal tayyare oranı bazı zamanlarda %50'e kadar düşmüştür. Bunun esas nedeni tamir teşkillerinin her türlü ihtiyacı karşılayacak şekilde gerekli araçlarla ve özellikle gerekli tamir malzemesi ile teçhiz edilmemesidir. Krediden alınmış olan silah ve malzemenin noksan parçalarının bir an önce tamamlanmasının arzu edildiği ifade edilmiştir.¹²⁴⁷

Bu mektuptan da anlaşılacağı gibi Harp malzemesi yardımı konusundaki görüş ayrılığı büyük güçlükler yaratmıştır. Askerî görüşmelerin fazla ilerleme göstermemesi Menemencioğlu ve Huggessen arasında bir mektup düellosuna yol açmıştır. Dışişleri Bakanlığı, radarlar ve hava savunma silahlarının da diğer askerî hazırlıklar çerçevesinde bir öncelik planına konmasını ve geldikçe yerlerine yerleştirilmesini istemekteydi. Eğer inşaat gerekirse de İngilizlerin planlarına göre bunları Türkiye yapacaktı. Malzeme listesi tamamlanınca uzmanlar ve personelin hepsi bir bütün halinde gelebileceklerdi. Bu arada Genelkurmaylar askeri plan, dışişleri yetkilileri de politik planı hazırlayacaklardı. Ancak iki tarafın konuya yaklaşımları farklı olduğundan 1944 yılı Ocak-Şubat aylarında Ankara'da ağırlıklı olarak Türk Ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik askerî yetkililer arasında yapılan görüşmelerde olumlu bir anlaşmaya varılamamıştır. Bu gelişme nedeniyle İngiliz askerî heyeti 3 Şubat 1944 günü hiçbir açıklamada bulunmadan Türkiye'den ayrılmıştır.¹²⁴⁸

II.Dünya Harbine rastlayan günlerde ve harp süresince Türkiye'nin askerî açıdan savunma kabiliyetin kuvvetlendirmek için 27 Mayıs 1938'de İngiltere'den sağlanan 6 milyon sterlinlik

¹²⁴⁶ İDH, K.2, G.045, B.(4-5).

¹²⁴⁷ İDH, K.2, G.038, B.(7-8).

¹²⁴⁸3 Şubat 1944 günü İngiltere Büyükelçisi Sir Knatchbull Huggessen İngiliz askeri Misyonunun hemen Ankara'dan hareket etmesi için talimat almış, bunu açıklamak için Türk devlet yetkililerine herhangi bir mazeret göstermemesi istenmiş, aynı günün akşam bütün misyon Kahire'ye hareket etmiştir. Ayrıca savaş malzemesi gönderilmesinin durdurulacağı ve Türk devlet adamlarıyla çok gerekli olmadıkça irtibat kurmaması istenmişti. Bkz. Dışişleri Bakanlığı, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, s. 209-215.

silah kredisi ile 19 Ekim.1939 tarihli Üç Taraflı Yardım Paketi gereğince Fransa ve İngiltere Hükümetlerince açılan 25 milyon sterlinlik silah kredisi üzerinde yapılan teslimat ve 31 Ocak 1943 tarihinde Adana'da yapılan görüşmelerde alınan kararların uygulanması nedeniyle ve bunlardan başka bu kredilere ek olarak verilen çeşitli malzeme ile yapılan hizmetler, tesisler ve nakliyattan borçların tutarı 41.338.398 sterlin olmuştur.

Bu anlaşmalar gereği II.Dünya Harbi'nin başlangıcından itibaren harbin bitimine kadar geçen süre zarfında İngiltere'den Türkiye'ye çeşit ve sayısı kesinlikle tam olarak tespit edilemeyen bir kısım silah ve malzeme gelmiştir. Harp şartları ve özellikle Akdeniz'deki emniyetsiz durum nedeniyle İngiltere'nin gönderdiği silâh ve malzeme düzenli olarak gerçekleşmemiştir. Bu silah ve malzemeyi getiren gemilerin bir kısmı batmış ve bir kısmı da yüklerini Ortadoğu limanlarına indirmek zorunda kalmışlardır. 1943 yılı Şubatından sonra Adana görüşmeleri kararlarına göre İngiltere'den alınan malzeme ile Amerika Birleşik Devletleri'nin ödünç verme ve kiralama yolu ile sevk ettiği malzeme, krediyle sağlanan malzeme ile karışmıştır. Ayrıca Amerika'nın gönderdiği malzemenin bir kısmı İngiltere tarafından Türkiye'ye kredi malzemesi olarak verilmiştir. İngiltere malzeme göndermeye anlaşmanın imzasından önce başladığından hangi eşya ve malzemenin silah alım kredisinden gönderildiği kesin bir şekilde belirlenememiştir

1930'lu yıllarda çoğunlukla piyade mühimmatı ve kısmen de top mermisi yapılan askerî fabrikalarda üretimi yapılamayan top, havanlar, hafif ve ağır makineli tüfekler, tayyaresavar ve tanksavar silahları bütçe imkanlarına göre dış ülkelerden satın alınmayla karşılanıyordu. Ateş gücü yönünden takviye ihtiyacı olan ordunun üçüncü ikmal planı ülkenin zayıf ekonomik durum nedeniyle 1938 yılı sonlarına geldiğinde tamamlanamamış dördüncü ikmal planı yürürlüğe konulmuştu.

II.Dünya Harbi başladığında yurt içi imkanlarla birliklerin seferi kuruluşlarının tamamlanmasına çalışılmıştı. Bu kapsamda birinci safhada savunma önceliği Trakya bölgesine verilmiş, öncelikle Çanakkale Boğazı ve Ege kıyılarının savunmasında kullanmak için kolordu sayısının 10'dan 15'e çıkarılması hedeflenmişti. Alman taarruzlarının Balkanlara ulaştığı 1941 yılında Türk Kara Kuvvetlerinde üç ordu komutanlığına bağlı 14 kolordu (41 piyade tümeni) ve 1 süvari kolordusu (üç süvari tümeni) ile üç bağımsız alay kurulmuştu. Deniz kuvvetleri ve hava unsurlarının takviye ihtiyacı vardı. İtalyanların Arnavutluk'u işgal etmesiyle harbin Balkanlara ulaştığı sıralarda Türkiye'nin askerî gücü Mihver saldırısına karşı koyacak seviyeden uzaktı.

Türkiye sınırlarının güvenliği ile İngiltere ve Fransa'nın özellikle Ortadoğu ile Doğu Akdeniz'deki çıkarları tarafları askerî iş birliğine zorlamış bu da üç taraflı yardım anlaşmasının imzalanmasına sebep olmuştur. Bu anlaşma sonucunda sağlanan kredi ordunun ihtiyacı olan öncelikle tank, top, havan, tayyaresavar, zırhlı araç ve motorlu araç noksanlarının tamamlanmasında kullanılmış ancak harp nedeniyle bu arzu edilen seviyede gerçekleştirilememiştir.

1941 yılında Balkanlardaki Alman ilerleyişi Türk sınırlarına yaklaştığında Türkiye kendi gücüne dayanarak olabilecek bir saldırıyı karşılayabilmek için hazır olarak bekliyordu. Ancak Almanya Türkiye'nin tarafsızlık/harp dışı durumunu bozmamak için Saldırmazlık Antlaşması imzalaması Türkiye'nin Müttefikler nezdindeki önemini net bir şekilde ortaya koymuştur. Harbe katılmak istemeyen Türkiye'ye hem Almanya hem de Müttefikler kendi saflarında harbe katılması için 1943 yılında baskılarını artırmaya başlamıştı.

Adana görüşmelerinde Türk tarafı, bu baskıya karşı koymak için ordusunun yurt dışında harp edecek donanımına sahip olmadığını net bir şekilde ifade etmişti. Ordunun ihtiyacı olan harp malzemesinin verilmesi, harekât planlarının müşterek yapılması ve güvenceleri kapsayan siyasi planın hazırlanması şartını müteakip yıllarda daima öne sürmüştür. Türkiye, bir taraftan kendi ordusunun gücüne dayanırken diğer taraftan dış politikasında takip ettiği politikalarla harp dışı/tarafsız durumunu muhafaza etmeyi başarmıştır. Tarafsızlığı kapsamında, Türk ordusu, yurt içi imkanlarla takviye edilmeye çalışılmış, imkanlar dahilinde dış kaynak ve alımlardan istifade edilmiştir. Bunlar yapılırken maceraya kapılmadan kararlı bir tutum sergilenmiştir.

SONUÇ

İskenderun Sancağı'nda (Hatay) 1936-1939 yılları arasındaki dönemde meydana gelen olaylar ile Hatay'ın anavatanına katıldığı yıl patlak veren II.Dünya Harbi kesintisiz olarak yaklaşık 10 yıl süreyle Türk Ordusunun organizasyon, donatım ve harekât planları üzerinde etkili olmuştur. Uluslararası ilişkilerin hassas bir safhaya girdiği ve bozulduğu bu dönemde hükûmet, ordunun tüm unsurlarıyla harbe hazır olmasını istemiştir. Ordunun harp planlarına ve çıkacak bir harbin gereklerine göre görevini yapabilmesi için personel ve donatım yönünden kısa sürede takviyesi kolay olmamıştır. Ordunun kuvvetlendirilmesi için kuruluşuna giren personel ve harp malzemesi organizasyonda da değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır.

Anılan dönemde Hatay meselesi birinci öncelikli çözülmesi gereken ulusal dava olarak yerini alırken buna paralel olarak yaklaşan II.Dünya Harbi öncesi ve esnasında harbe girmemek ve dışarıdan gelebilecek olası saldırılara karşı yurdu savunmak için hazır olmak Türkiye'nin ana gayesi olmuştur. Bu maksat, takip edilen dış politikadan istenen sonuçların alınamaması halinde devletin bir oldu bittiyle harbe girmesi olasılığına göre Türk Ordusunun harp için hazır halde bulundurulmasını gerektirmiştir.

Hatay Harekâtı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Türk Ordusunun ülke sınırları dışında görevlendirildiği ve harekât icra ettiği ilk vazifedir. Yaklaşan II.Dünya Harbi'ne yönelik ordunun hazırlıkları Sancak meselesine paralel şekilde düşünülmüştür. Bu nedenle ordunun caydırıcı gücünden yararlanılmış, ancak gücünün yaklaşan dünya harbi için muhafaza edilmesi ve kuvvetlendirilmesi ön planda tutulmuştur. Bir kopukluk olmadan ve birbirini etkileyecek şekilde 1936-1945 yıllarını kapsayan bu dönemde uluslararası ortamda ortaya çıkan politik ve askerî gelişmeler Türk dış politikasını da etkileyip üzerinde harp baskısının artmasına neden olduğundan bu durum Türk Ordusundaki yeni donatım ve organizasyon ihtiyacına neden olmuştur.

Fransa'nın manda yönetimi altındaki Suriye'ye bağımsızlık vermek amacıyla 9 Eylül 1936'da Suriye temsilcileriyle bir anlaşma yapması İskenderun Sancağı'nın geleceği meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu mesele merkezinde 1936 yılından itibaren Hatay'da meydana gelen olaylar Türkiye ve Fransa arasında bir harbin çıkmasına neden olabilecek safhalardan geçmiştir.

Fransa ile Suriye arasında yapılan anlaşmadan hemen sonra bunu onaylayacak meclis seçimleri için 30 Kasım 1936'da Fransa, bir kısım birliklerini bölgeye göndermiştir. Bölgede yaşayan

Türkler bu seçimlere katılmamış ve manda yönetimi tarafından şiddete varan baskılara maruz kalmıştır. Türkiye ile Fransa arasında karşılıklı verilen notalar ve temaslardan olumlu bir sonuç çıkmayınca Atatürk'ün "*şahsi meselem*" dediği millî gurur ve haysiyet sorunu olan Hatay anlaşmazlığı Türkiye tarafından Milletler Cemiyeti'ne taşınmıştır.

Fransa'nın Sancak bölgesine özellikle Türkiye sınırına askerî kuvvet sevk etmesi nedeniyle Hükûmet karşı tedbir almayı önermiş Atatürk, Türkiye'nin meseleyi barış yoluyla çözülmesi taraftarı olduğunu Milletler Cemiyeti'nde dile getirmesi nedeniyle bu öneriyi başlangıçta hemen kabul etmemiştir. Ancak O, Türkiye'nin Fransa'nın bölgedeki askerî faaliyetlerini bildiğini ve bundan rahatsız olduğunu 10 Aralık 1936'da Fransa Büyükelçisi H. Ponsot'la yaptığı görüşmede kendisine açıkça ifade etmiştir. Atatürk'ün görüşmede Cenevre'deki müzakerelerde "*Fransız temsilcileri Türkiye'nin meselede söz söyleme hakkı olmadığını ifade ederlerse bunun iyi sonuç vermeyeceğini ve bu durumda ne olacağını bilmediğini...*" söylemesi, Sancak meselesinin çözümünde mecbur kaldığında, Türk Ordusunun kullanılmasının düşünüldüğünün ilk işareti olmuştur.

Milletler Cemiyeti'ndeki İsveç temsilcisi Sandler'in raporunun gecikip çıkmamasına ilaveten Paris ve Cenevre'deki görüşmelerde Fransa'nın sergilediği uzlaşmaz tutumdan memnun olmayan Atatürk, Fransızlara ve bütün dünyaya işin ciddiyetini anlatmak, Türkiye'nin gerektiğinde bölgeye silahla müdahale edebileceğinin kararlılığını göstermek ve konuyu komutanlarla görüşmek için 1937 yılı Ocak ayı içinde İstanbul'dan Eskişehir ve Konya'yı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Hatay'da çatışmaların sürüp gittiği ve durumun daha da gerginleştiği bu sıralarda, Sancak'ın ayrı bir varlık olarak bir anayasası ve statüsüne sahip olduğuna dair Sandler'in hazırladığı rapor, Atatürk'ün gezisinin de etkisiyle geziden 20 gün sonra 27 Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kabul edilmiştir. Ancak karar gereği 29 Kasım 1937 tarihine kadar Sancak'ta yürürlüğe girmesi gereken yeni rejim Fransa'nın tutumu nedeniyle uygulanmamış üstelik durum Türklerin aleyhine gergin bir hal almıştır. Bölgede olayların artması nedeniyle Hükûmet, ordunun olası bir harekât için hazırlanması ve bölgeden Türkiye'ye gelebilecek saldırılara karşı gerekli tedbirleri alması için Gnkur. Bşk.lığına direktif vermiştir. Bunun üzerine Gnkur. Bşk.lığı Hatay'a yönelik yapılması mutasavver bir harekât için 29 Kasım'da birliklere harekât hazırlık emri vererek seferber edilmesi muhtemel birliklerin hazırlıklarını yürürlükteki 937 seferberlik esaslarına göre tamamlamalarını emretmiştir.

Hatay'daki durumunun daha da kötüleşmesi ve Türklere yapılan baskıların artması nedeniyle Gnkur. Bşk.lığı tarafından hazırlanan güney sınırında alınacak tertibata dair tezkereler İcra

Vekilleri Heyetinde görüşülmüş 14 Aralık 1937'de alınacak askerî tedbirlere ve konuşlanmaya dair çok gizli kararname onaylanmıştır. Kararnameye göre; 7.Tümen ve 39.Dağ Tugayının birlikleri mevcutları (hayvanlar hariç olarak) 17.Tümen'de olduğu gibi yüksek hareket kadrosuna çıkarılmış ve bu kadronun hemen uygulamaya konması için acemi er celbine başlanmıştır. Bu maksatla kullanılacak 500.000 liralık ödeneğin Mart 1938'de Millî Müdafaa bütçesine eklenmesine karar verilmiştir. Kararname gereği başlatılan askerî hazırlıklar esnasında birliklerin muhabere yeteneklerinin devamlı ve kesintisiz olarak sürdürülebilmelerine çok önem verilmiştir. Harekâta muhabere konusunda sorun yaşanmaması için birliklerin şifre kitapları ihtiyaçları gözden geçirilerek eksiklikler tamamlanmıştır.

Fransa Türkiye'nin aldığı askerî tedbirlerden endişe duymaya başlamış ve Sancak'ta asayişin tesisi için askerî açıdan yapılabilecekleri Türkiye ile görüşmeyi talep ettiğinden 17-18 Aralık 1937'de Ankara'da Mrşl. Fevzi Çakmak ve Fransız Gen. Huntziger arasında askerî görüşmeler yapılmıştır.

Sancak'ta asayişsizliğin daha da artması ve Fransa'nın Suriye'nin diğer bölgelerinde konuşlu kuvvetlerini Türkiye'nin güney sınırlarına doğru kaydırması nedeniyle sınır birlikleri de bir çatışma durumunda görev verilmek üzere 17 Ocak 1938'de yüksek kadroya çıkarılmış ve birlikler olası bir harekâta yönelik süratle eğitimlere başlamışlardır. Askerî hazırlıklar sadece cephedeki duruma göre düşünülmemiş cephe ardındaki geri bölgelerde hizmetlerin yürütülmesi için de koordineli bir biçimde M.M.V ve Gnkur. Bşk.lığı tarafından planlamalar ve düzenlemeler yapılmıştır.

Hatay'a yönelik genel bir askerî harekât için ordunun hazırlıklar devam ederken Sancak Anayasası ve Statüsü gereği 1938 yılı Mayıs ayında Hatay'da seçimlere başlanmıştır. Seçimler esnasında Türklere karşı baskı, tecavüz ve öldürme olaylarının artması nedeniyle Sancak'taki emniyeti Fransızların gönderecekleri bir taburla sağlayamamaları durumuna karşı Türkiye tarafından da emniyetin sağlanması için bir Takviyeli Alayın (48.Dağ Alayı) kısa sürede Hatay'a yollanması olasılığı yeni bir gelişme olarak gündeme gelmiştir. Genelkurmay Başkanlığı bu olasılık için de genel harekât hazırlıkları yanında ayrı bir planlama yaparak 9 Mayıs 1938'de ilgili birliklere hazırlık emri vermiştir.

Genelkurmay Başkanlığının emri üzerine Takviyeli 48.Dağ Alayının harekâtının detayları İslâhiye 39.Dağ Tugay Komutanlığınca hazırlanmış ve planın son düzeltmeleri II.Ordu Müfettişliği tarafından yapılarak Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir. Harekâta katılacak birlik

kademesinin takviyeli alay büyüklüğünde olacağı kararına karşın özellikle sınırdaki birliklerin de harekât kapsamında hazırlıklarını ve emniyet tedbirlerini artırmaları emirlerde yer almıştır. Hazırlık emri almış ve seferber edilmesi muhtemel birliklerin subay ve eratının izinleri kaldırılmış, sınır boyunca istihbarat faaliyetlerine önem verilerek yabancıların harekâtı sıkı şekilde kontrol altına alınmıştır. Hatay Harekatı'na katılacak birliklerin teşkilat, malzeme, kadro, intikal eğitim, muharebe destek (topçu, istihkâm, muhabere) ve muharebe hizmet desteği (personel, lojistik, sivil işler, sıhhi tahliye ve tedavi) konularında aksaklığın olmaması için ağırlıklı olarak merkezi bir planlama usulü takip edilirken takviyeli alayın ikmal işlerinde süratle sonuç alınması için âdem-i merkezi bir icra imkânına sahip olması planlamada dikkate alınmıştır. Takviyeli 48.Dağ Alayının kuruluşuna girecek farklı bölgelerde konuşlu birliklerin intikalleri kara yollarının yetersizliği nedeniyle genç Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasına çok önem verdiği demiryolları kolaylıklarından istifadeyle yapılmıştır.

II.Ordu Müfettişliği planlama aşamasında hizmetlerin yapılması ile halk üzerinde bırakacağı etki açısından alayın emrine bir zırhlı otomobil, kamyon ve motosiklet takımının dahil edilmesini teklif etmiş ancak durumun genel bir çatışmaya dönüşmesi halinde kullanmak için İslâhiye bölgesinde bir zırhlı taburun kurulması çalışmaları nedeniyle alay kuruluşuna zırhlı birlik dahil edilmemiştir.

Sancak Meclisi'nin teşkili için 1938 yılı Mayıs ayında yapılan seçimlerde Türklere ve iş birliği yapan grup ve kişilere karşı baskı ve şiddet eylemleri artmıştır. Çıkan kargaşalar ölü ve yaralılara neden olmuş asayişsizlik bütün Sancak bölgesine yayılmıştır. Ulu önder Atatürk hastalığının arttığı ve doktorların tedavi ve istirahat tavsiye ettiği bu dönemde şahsi meselem dediği Hatay sorunun çözümünde Türkiye'nin gerekirse harbi göze aldığı konusunda ciddi olduğunu göstermek için vefatından sadece beş ay kadar önce 20 Mayıs günü Mersin'e gelmiş, askeri birliklerin geçit törenlerini ayakta izlemiş, 24 Mayıs'ta Adana'ya geçerek buradaki topçu birliklerini denetlemiş birliklere geçit töreni yaptırarak Fransa'ya göz dağı vermiştir. Türkiye daha önce aldığı karar gereği sınıra yaklaşık 30.000 kişilik bir askerî kuvvet yığınaklanması yapmıştır.

Hatay'daki durumun harbe neden olacak şekilde hassas bir safhaya girmesi nedeniyle, Hatay harekâtına katılması planlanan birliklere ilaveten Birecik'teki 9.Hudut Taburu, Viranşehir'deki 14.Hudut Taburu ile Cizre'deki 7.Hudut Taburları da mevcut kadrodan yüksek kadroya çıkarılmıştır. Yüksek kadroya çıkarılan tüm birlikler için gerekli ödenek alınır alınmaz acemi eratın celbine ve eğitimine hemen başlanmıştır.

Hatay'da kesintiye uğrayan seçimlerde yerli polis ve jandarma teşkilatında çoğunluğu oluşturan Türk karşıtlarının faaliyetleri ve Milletler Cemiyeti seçim komisyonunun yanlı tutumu nedeniyle Türkiye komisyonla ilişkilerini kesmiş, asayişsizlik artarken adam öldürme olayları ve çatışmalar devam etmiştir. Fransa bu çıkmazdan kurtulmak için, Türkiye'ye Hatay'da asayişli birlikte sağlamayı teklif etmiştir. Hükûmet, 31 Mayıs 1938'de gerektiğinde Fransız askeri ile iş birliği yapmak için bir Türk Alayının Hatay sınırında derhal harekâta hazır hale getirilmesi ve takviye edilmesi zorunluluğunun olması halinde sınırda ihtiyat olmak üzere yine yeterli birliğin toplanması için ilgililere emir verilmesine dair direktifini Gnkur. Bşk.lığına vermiştir. Genelkurmay Başkanlığı, Fransız askeri ile görev yapmak üzere garnizonlarında hazırlanmaları daha önceden tebliği edilmiş olan takviyeli bir piyade alayının Hassa ve Payas bölgelerinde toplanması için emir vermiştir. Harekâta katılacak alayın takviye edilebilmesi için takviye plânı yapılmış ve buna ilave olarak Cizre'ye kadar uzanan Suriye sınırı üzerindeki önemli noktalara sınır birliklerinden bir bölümü gönderilerek buraları da takviye edilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, sadece Sancak'a bir ileri harekâtı değil Suriye'den Türkiye'ye karşı olabilecek bir taarruza karşıda tedbir almıştır. Bu maksatla Kilis ve Cizre'ye kadar uzanan Suriye sınırının daha kuvvetli tutulması için alınacak ilave tedbirleri içeren bir plan hazırlanmıştır.

Takviyeli 48.Dağ Alay Komutanlığının olası kimyasal harp maddeleri ile kirletilmiş bir ortamda dahi görevini yapabilmesi için de malzeme planlaması yapılmıştır. Deniz ve demiryolu nakliye araçları da Hatay hazırlıkları kapsamında verilecek olası görevler için planlamalarda dikkate alınmıştır. Deniz ve demiryolu nakliyesinden de istifade edileceğinin açıkça emirlerde yer alması Hatay meselesinin genel bir çatışmaya dönüşmesi halinde Türkiye'nin bu durumda askerî gücünü kullanılabileceğinin ve yurt içinde başka yerlerde konuşlu diğer kuvvetlerini de bölgeye sevk edeceğinin diğer bir emaresidir.

Hatay'daki durum harekât için hazırlanan birliklerle sürekli irtibat ve muhabereyi zorunlu kıldığından güney sınırımız üzerinde bulunan Dörtöyol, İslâhiye, Kilis merkezleri ile diğer önemli merkezler gece ve gündüz muhabereye elverişli hale getirilerek Adana-İslâhiye arasında çalışan muhtelit (karma) katarda seyyar posta memuru tekrar görevlendirilmiştir. Temel haberleşmedeki telefon hatlarının sürekli olarak işler durumda bulundurulması ve arızaların birliklerce süratle giderilmesi için tedbirler alınmıştır. Telefon haberleşmesi gibi telsizlerin durumu da dikkatle ele alınarak işlerlikleri takip edilmiş, telsizlerin bakımı için İslâhiye'ye uzman personel gönderilmiştir. Takviyeli Alay Komutanlığını oluşturan İslâhiye, Hassa ve Payas bölgelerindeki birliklerinin harekâta hazırlık durumları bir program dahilinde yerinde

görülmek üzere denetlemek için 6.Kolordu Komutanı görevlendirilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından Hatay'a gönderilecek birliklerin lojistik işlerinin aksamadan yürütülmesi için yapılan ihtiyaç plânlamasına göre M.M.V.'den öncelikle ödenek ayrılması talebinde bulunulmuş ve harekâtın her an başlama olasılığından ötürü buna öncelik verilmiştir. Hatay'da harekât yapacak olan birlik komutanına, harekâtın devamı süresiyle sınırlı kalmak üzere 10.000 liraya kadar pazarlık yetkisi ve birlik mutemetine de 20.000 liraya kadar avans verilmiştir. Hükûmet birliklerin ulaştırma araçları ve diğer malzeme eksikliklerinin tamamlanması için tank ödeneği olarak ayırdığı üç milyon liradan harcamaya izin vermiştir. Yine Hatay'a girecek alay komutanına, Hatay'da propaganda ve buna benzer diğer işlere harcanmak maksadıyla mesture (gizli) ödenekten yeterli ödenek tahsisi de planlanmıştır.

Hatay harekâtı hazırlıkları devam ederken telsiz kritik ve tedariki zor teçhizat olması nedeniyle bunun planlaması da merkezi olarak yapılmıştır. Hatay meselesi nedeniyle, Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinin hava savunmasına dair teşkilatlanma üzerinde önemle durulmuş ve ilave planlama yapılmıştır.

Hatay harekâtına katılacak değişik sınıflara mensup birliklerin harekâta başladıkları andan itibaren geçerli olmak üzere; erata kuvvetli tayin, subay ve askerî memurlara bir er tayin zammı verilmesi için harekâtın, sefer kapsamında önemli ve özel önemi olan harekâttan olduğu bir kabul edilmiştir. Takviyeli Alayın Hatay'a girdiği zamanki lojistik ihtiyaçlarının temini usulü ile alayın oradaki iş tertibatının hazırlattırılması en üst kademedede ele alınmıştır. Hatay'da para ile alınacak maddeler için gereken malî önlemler ve bununla ilgili ihtiyaçlar Gnkur. Bşk.lığı tarafından M.M.V. ile koordine edilmiş özellikle işe ödeneğinin durumu ve harcanması yöntemi konusu yakinen takip edilmiştir. Harekâta katılacak personelin fiziki olduğu kadar moral ve motivasyonuna çok önem verilmiş, personelin moraline önemli katkı yapacak birlik bando takımı teşkil edilmiş, Hatay'da adli işlemlerini yürütülmesi için de alay bünyesinde Alay Adli Amirliği kurulmuştur. Personelin, özlük haklarından olan harcırah-maaş konularının takibi ve işlemlerin mevzuata uyumu önem arz ettiğinden Dahiliye Vekâletinde "Hatay Bürosu" teşkil edilmiştir.

Sancak'taki seçimler sırasında olayların çıktığı, durumun bir krize dönüşerek harbe neden olabileceği anda Fransa'nın talebiyle Antakya'da Fransız Hükûmetince görevlendirilen Suriye Şark Orduları Başkomutanı Huntziger ile Gnkur. II.Bşk. Org. Asım Gündüz başkanlığındaki askerî heyetler arasında Türk askerinin Hatay'a girmesi ve Hatay seçimlerinde güvenliğinin

sağlanmasına yönelik askerî iş birliği konusunda görüşmeler yapılmıştır. Yaklaşık 20 gün süren uzun ve sıkıntılı görüşmelerden sonra 3 Temmuz 1938’de Genelkurmaylar Anlaşması ile askerî iş birliğinin kapsamını belirleyen ek protokol imzalanmış Türkiye ve Fransa’nın Sancak’a 2.500’er kişilik birer askerî birlik göndermeleri kararı alınmıştır. Anlaşma gereğince Türk Kuvveti’nin öncüleri 4 Temmuz’da asıl kuvvetler de 5 Temmuz 1938’de Sancak’a girmiştir.

Sancak’taki birliklerin özellikle iase ve melbusat ikmalinin aksatılmamasına önem verilmiş ve Hatay’daki Türk garnizonlarının, durumlarını tespit eden fotoğraf albümleri hazırlanarak Gnkur. Bşk.lığına gönderilmiştir. Hatay’daki birlikler aynı zamanda Türk Ordusunun disiplin ve eğitim lojistik gibi konulardaki genel durumunu yansıtmaları nedeniyle Türkiye’den giden komutan ve heyetler tarafından da denetlenerek harekâta hazırlık durumları sürekli olarak takip edilmiş ve sonuçları Gnkur. Bşk.lığına rapor olarak sunulmuştur.

Ordu gibi büyük masraflar gerektiren bir teşkilatı kurmak için yeterli bir bütçesi ve askerî teşkilatı olmayan Hatay Devleti’nin dış güvenliği Türk Ordusuna dayandırılmıştır. Hatay Devleti’nin kurulmasından hemen sonra içte emniyet ve güvenliğin tesisi için Hatay jandarmanının teşkili işi öncelikle ele alınmıştır. Teşkilat çalışmaları yapılırken Fransızların gündeme getirdikleri ve manda yönetimi zamanında mevcut milis ve jandarma subaylarının, Hatay jandarma teşkilatına kayıtları kabul edilmemiş teşkilattan çıkarılacak milislerin Suriyeli olanların sınır dışına gönderilmeleri Fransızlara söylenmiş, hükûmetçe de bunların çıkarabilecekleri karışıklıklara karşı jandarma ve polis aracılığıyla önlemler alınmıştır. İç güvenlikte kullanılacak jandarmanın için gerekli olan tüfek ve hafif makineli tüfeklerin Türk Ordusundaki tüfekler ile aynı cinsten olması uygun bulunarak Ankara’dan tedarik edilmiştir.

Hatay Millet Meclisi, 22 Kasım 1938’de İnzibat teşkilatını belirleyen İnzibat Umum Kumandanlığı ile buna bağlı bir Emniyet Müdürlüğü kurulmasına dair kanunu kabul etmiştir. Bunun akabinde Jandarma Genel Komutanlığı da Hatay Millet Meclisi’nce kanun haline getirilmesi için hazırladığı taslak “Hatay Zabıtası Vazife ve Selahiyet Kanunu” ile “Hatay Zabıtası Kıyafet Nizamnamesi”ni Gnkur. Bşk.lığının görüşüne sunmuştur. 29 Aralık 1938 tarihinde kabul edilen 31 no.lu “Hatay Zabıta Teşkilatı Kanunu”yla Hatay’ın iç güvenlik teşkilatına son şekli verilerek “Hatay Emniyet Müdürlüğü” ve “Hatay Jandarma Alay Komutanlığı”ndan meydana gelen “Zabıta Umum Komutanlığı”, “Hatay Zabıtası” olarak adlandırılmıştır.

Hatay’daki Türk kuvvetlerinin silâh bakımından kuvvetlendirilmesi ve personel mevcutlarının

artırılması yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesinden önce planlamalarda dikkate alınmıştır. Hatay'da teşkil edilen zabıta kuvvetlerine katılmak için tespit edilmiş kadrolarına göre Türkiye'den Hatay'a gönderilmiş olan jandarma, ordu ve emniyet teşkilatı mensuplarının Hataylı memurlar gibi iki yıl süreyle izinli sayılmaları kabul edilmiştir. Ayrıca Hatay'ın jandarma teşkillerinde görevlendirilen muvazzaf subaylar bir seferberlik ilanında kıtalarının başından ayrılmaları sakıncalı görülerek bu subayların yeni teşekkül etmiş bulunan bu teşkilat başında kalmaları ve açık bulunan kolordulardaki görev yerlerine de seferberlik ilanı ile birlikte yeni subayların tayin edilmeleri için tedbir alınmıştır. Bunun en büyük nedeni yaklaşan II.Dünya Harbi tehlikesi ile özellikle İtalyanların bölge üzerindeki emelleridir.

Hatay'ın ana vatana ilhakından kısa bir süre önce 1939 yılı Haziran ayında Gnkur. Bşk.lığı tarafından sınır ve gümrük muhafazasına dair yeni teşkilatlanma çalışmalarına başlanmıştır. Hatay'ın ilhakından sonra yıllık ödeneği yarım milyon lira olan Hatay'daki gönüllü dört Jandarma Taburu ve Müstakil Bölüğün lağvedilerek bunların yerine 420.000 liralık ödenekle 400'er mevcutlu üç Seyyar Jandarma Taburu ve 500 mevcutlu Sabit Jandarma teşkili planlanmıştır. Ana vatana iltihak sıralarında yapılacak jandarma ve sınır teşkil ile tensikinin Hatay'da bir yetersizliğe neden olmaması için bölgedeki askerî kıtalar aynen buldukları yerlerde kalmış ve konuş durumlarında değişiklik yapılmamıştır. Hatay'la olan sınır işlemlerinin kaldırılmasından sonra Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığının Hassa'da bulunan Gümrük Muhafaza Bölüğünün -üç karakolu hariç- vazifesi kalmadığından bu bölük Hatay'da ayrıntılı muhafaza teşkilatı oluşturuluncaya kadar buraya gönderilmek üzere toplu olarak ve harekâta hazır bir durumda tutulmuştur. Yine Hatay'ın ilhakını müteakip 400 km. kadar kara ve deniz sınırı olan bölgenin Gümrük Muhafaza Teşkilatı açısından korunması için bir Gümrük Muhafaza Taburunun teşkili, Hatay sınırlarının bununla teslim alınması ve gümrük muhafaza işlerine nezaret edilmesi kararlaştırılmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı meselenin ortaya çıktığı 1936 yılından itibaren bölgedeki işgal kuvvetlerin ve muhasım unsurların durumu ve gücünü gönderilen raporlardan gün gün takip ederek yapılacak olası bir harekât için birliklerini seferi hale getirerek hal tarzlarını oluşturmuş, bölgedeki siyasi ve askerî gelişmelere göre de harekât planını güncellemiştir. 1936-1939 yılları arasındaki dönemde devlet kurumlarından, mülkî amirlerden ve askerî birimlerden Gnkur. Bşk.lığına gönderilen raporlar bölgedeki muhasım unsurların silahlı/askerî gücünün ciddi bir sayıya ulaştığını ortaya koymaktadır. Buna ilave olarak Türkiye'nin bölgede yapacağı bir harekâta bu unsurların düşmanca faaliyetlerde bulunabilecekleri yine gelen haberlerde dikkati çekmektedir.

Uluslararası hukukun temel ilkeleriyle meşrutiyete saygı duyan ve Atatürk'ün, “*Yurtta sulh, cihanda sulh.*” ifadesini esas alan Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının pasif bir yaklaşımı içermediği, zorunluluk halinde askeri güçte kullanabileceğinin emarelerini Hatay'ın ana vatana katılma sürecinde çok açık şekilde görülmüştür. Fransa'nın bir oldu bittiyle gerçekleştirmek istediği haksız uygulaması karşısında Türkiye'nin diplomatik girişimler yanında gerektiğinde askerî güçten de istifade edileceği dış politikada net bir şekilde ortaya konmuştur. Harekât hazırlıklarının devam ettiği süreçte, Fransa, Türkiye'nin Hatay'a olan ilgisini kesmek ve hazırlıklarını bozmak için doğuda özellikle Tunceli'deki ayrılıkçı unsurları ve Taşnak örgütünün faaliyetlerini desteklemiş, harekât esnasında isyancıların bir kısmı Suriye topraklarına kaçmıştır. Fransa'nın Tunceli bölgesindeki isyancıları desteklemesiyle ortaya çıkan asayiş sorunu, ordunun iki taraflı bir harekât yürütmesi için planlama yapmasına ve kuvvet ayırmasına neden olmuş bu durum hükümetin ilave bütçe ayırmasını da zorunlu kılmıştır.

Hatay meselesinin ortaya çıktığı andan itibaren hükümet tarafından Gnkur. Bşk.lığına verilen direktifte Türk Ordusunun harekât için hazırlıklarını en kısa sürede tamamlayarak her an harekât yapacakmış gibi hazır olması istenmiştir. Başlangıçta genel Hatay harekâtı hazırlıkları esnasında seferber edilecek birlikler arasına hava unsurlarının da dahil edilmesi Gnkur. Bşk.lığının harekâtı müşterek harekât olarak icra etmeyi düşündüğünün bir göstergesidir. Yine Genelkurmayın bölgeye dair zamanında elde ettiği bilgi ve istihbarat harekât planının hazırlanması için günümüzde askerî literatürde Muharebe Sahası İstihbarat Hazırlığı olarak adlandırılan faaliyette geniş olarak kullanılmıştır. Hatay meselesinin çözülmesinde Genelkurmay II.Başkanı Asım Gündüz Türk Ordusunun Hatay'a girmesine imkan veren anlaşma görüşmelerini Fransızlarla yürütmüş, 48. Dağ Alay Komutanı Kur. Alb. Şükrü Kanatlı, da Türk Ordusu'nun Hatay'a girmesi önce ve sonrasında teşkilat ve harekât planlarını oluşturmuştur.

Hatay meselesinin hallinde Türk Ordusunun caydırıcı gücünden istifade eden Türkiye meselenin hemen akabinde patlak veren II.Dünya Harbine katılmamak için yine Türk Ordusunun askerî gücüne dayanmış, ancak bu çok kolay olmamıştır. Hatay meselesinde tek taraflı güvenlik tehdidi bu zamanda yerini belirsizliklere ve birden çok tehdit algısına bırakmış ve katılmak istemediği bir harbe girmesi yönündeki baskılara maruz kalmıştır. Türkiye, askerî yönden bir harbe katılmasına ve buna yönelik yapılan baskılara karşı koyacak modern harp silah, araç ve gereçlerinden yoksundu. Çünkü ülkenin hem harp sanayisi hem de bütçesi ordunun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Üstelik harp süresince yeni teşkil edilen birlikler nedeniyle yetişmiş ve çalışan iş gücünü askere alınması tarımsal üretime olumsuz etkisi

olduğundan ilave külfet getirmişti. 1928 senesinde 20.000 zabıt ve 120.000 küçük zabıtla neferden meydana gelen ordu da hayvanların sayısı 50.000'di. Yaklaşan II.Dünya harbi nedeniyle teşkilatlanmasında düzenlemeye giden Türk Ordusunun 1939 yılındaki kuruluşunda 3 ordu, 10 kolordu, 21 piyade tümeni, üç süvari tümeni, üç piyade tugayı vardı. Kuruluşa dahil edilen birlikler için araç, gereç ve silah tedariki ile bunları kullanacak personelin eğitilmesi ayrıca zaman gerektirdiğinden ordunun muharebe gücünü artırmada büyük güçlüklerle karşılaşmıştı. Üstelik bu birliklerin kuruluşunda yeterli sayıda zıhlı ve motorlu araç, kundağı motorlu topçu, tayyaresavar topçusu, havan, uçak gibi modern silah sistemleri yetersizdi. Bir anlamda I.Dünya Harbi silah sistemleri ile teçhiz edilmiş ordu görünümünde olup ulaştırma sistemi büyük oranda çekili hayvan gücüne dayanıyordu.

II.Dünya Harbi'nin başlangıcında ordunun harp silah araç ve gereçleri yanında genel bir seferberlikte faydalanacağı ülkenin ulaştırma ve haberleşme alt yapısı da yeterli değildi. 1939 yılında Türk Ordusunda üç ordu, dokuz kolordu, yirmi bir piyade üç süvari tümeni ve üç dağ tugayı varken, en güçlü dönemine ulaştığı 1943 yılında bu sayı üç ordu, beş kolordu, kırk bir piyade, üç süvari, bir zıhlı tümen, üç piyade, bir zıhlı ve bir süvari tugayından oluşan 1.300.00 insan gücüne ulaşmıştı. Silah altına alınabilecek mükelleflerin %65'i silah altına alınmış ancak genel seferberlik resmi olarak ilan edilmemiştir. Ordunun komuta kademesindeki general ve subaylar I.Dünya ve İstiklal Harbi'ne katılmış harp tecrübesine sahip askerlerdi. Ordu'daki modern silah ve mühimmat ağırlıklı olarak dış kaynaklı olup, Sovyet, Alman, İngiliz ve Çekoslovak menşeliydi.

Müttefikler kendi aralarında Ocak 1943'te yaptıkları Casablanca Konferansı'nda taze bir güç olacağı ve üzerlerindeki harp baskısının azalması için Türkiye'nin de 1943 yılı Ağustos ayına kadar harbe katılmasını istemişler ve bu yönde Türkiye'ye baskı yapmaya başlamışlardır. Türkiye ise bu isteğe karşı 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İngiliz Başbakanı Winston Churchill'in Adana'da (Yenice mülakatı) yaptıkları toplantıda bir taktik olarak ordunun Müttefikler tarafından harp silah ve araçları yönünden güçlendirilmesi şartını öne sürmüştür. 5-6 Kasım 1943'te yapılan Kahire toplantısında da Türkiye'nin harbe katılması tekrar gündeme getirilmesine rağmen bu istek de aynı nedenle Türk Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir. 4-6 Aralık 1943'te yapılan ve İsmet İnönü, Winston Churchill ve Franklin Delano Roosevelt'in katıldığı II.Kahire Konferansı'nda İnönü prensipte harbe katılmaya razı olmakla birlikte bunun ancak Türk Ordusunun ihtiyacı olan harp malzemesinin verilmesi koşuluna bağlı olduğunu söylemiştir. En sonunda 10 Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansı'nda Müttefiklerce Türkiye'ye bir muhtıra verilerek; 25 Nisan 1945'te Müttefiklerin San Fransisco Konferansı'nı

yapacakları; buna 1 Mart 1945'ten önce Almanya'ya harp ilan eden ülkelerin davet edileceğini açıklamışlardır. Bu nedenle Türkiye'ye, bu tarihten önce harbe girdiği takdirde Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılabileceğini bildirmişlerdir. Bu muhtıradan sonra Türkiye 23 Şubat 1945'te bir anlamda kâğıt üzerinde Almanya ve Japonya'ya harp ilan ederek Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Türkiye II.Dünya Harbi'nde harp dışı/tarafsız kalarak ve harbe katılmayarak harbin sıkıntılarına katlanırken yurdu ve milleti harbin acı ve yıkıcı etkilerine karşı korumayı başarmıştır.

Türkiye, bu dönemde saldırgan bir dış politika izlememiş ancak milli menfaatlerinin, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunmasında her türlü maliyete katlanmaya hazır olduğunu uygulamalarıyla göstermiştir. Türkiye, II.Dünya Harbi'nde ortaya çıkan gelişmeleri dikkatle takip ederken harp dışı olma /tarafsızlık politikasında değişikliğe gitmemiş bir yandan müttefik grubunun başını çeken İngiltere ve Fransa ile yaptığı Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nın maddelerine sıkı sıkı bağlı kalmış diğer taraftan Mihver üyesi Almanya ve Müttefiklerle iş birliği içinde olan komşusu Sovyetler Birliği ile hiçbir şekilde herhangi bir çatışmaya girmeyecek politik ortamın yaratılmasına çaba göstermiştir. Ancak dış politikada ülke menfaatlerinin birbiriyle çatışması bu stratejinin kriz ortamı içerisinde uygulanmasını gerektirmişti. Bu nedenle bloklardan birinden gelen aşırı tehdit ve baskılara karşı diğer blokla iş birliği içinde olunacağı görüntüsü veren uygulamalara gidilmiştir. Bu da bağımsız ve esnek dış politika uygulaması yanında bunu destekleyen askerî gücün oluşturulması ve muhafazasının elzem bir gerçek olması nedeniyle harp süresince Türk Ordusunun gücünün artırılması çareleri aranmıştır. Bu nedenle daha harbin başında imzalanan Türk- Fransız-İngiliz Üç Taraflı Yardım Antlaşması ve 1941 tarihli Türk-Alman Saldırmazlık Paktı, harp dışılık/aktif tarafsızlık politikasının uygulanmasına katkı sağlarken diğer yandan Türk Ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmasına da imkân vermiştir.

İzlenen dış politika uluslararası ilişkiler kuramında yer alan diğer uygulamalardan tamamen bağımsız bir şekilde yürütülmemiştir. Bunun nedeni askeri stratejinin üç temel unsuru olan zaman, kuvvet ve mekan olgusu daima göz önünde tutulmuştur. Bu temel unsurdan kuvvet olgusunun yetenek ve gücünün artırılması için sürekli olarak çareler düşünülmüş ve hal tarzları üretilmiştir. Başlangıçta harp dışılık daha sonra tarafsızlık olarak adlandırılan dış politikadaki amacın gerçekleştirilmesinde şartlar yerine getirildiği takdirde harbe katılmak dahi 1943 yılı Aralık ayında yapılan II.Kahire Konferansı'nda ele alınmıştır. Ancak harp süresince harbe katılmamak için vatan topraklarından ödün verilmediği gibi başka ülkelerin topraklarından bir kazanım beklentisi içerisinde de olunmadığı diplomaside açık olarak ifade edilmiştir. Bu açık

diplomasi sayesinde Türkiye harp dışı/tarafsız kalma isteğini diğer ülkelerin göz önünde bulundurmalarını ve buna göre hareket etmek zorunda olduklarını düşünmelerini sağlamıştır. Türkiye bu durumunu sürdürürken ordusunun ihtiyaçlarını ve bunların karşılanmasındaki ekonomik yetersizliğini de bir koz olarak kullanmıştır. Çünkü bu dönemde Türk Ordusu özellikle zırhlı, mekanize, motorlu araç, modern tanksavar, tayyaresavar, tayyare gibi harp silahları sayısı yönünden yeterli düzeyde olmadığı gibi bunun yurt içinden sağlanması imkânına da sahip değildi. Bu gerçek de Türk hariciyesi tarafından Türkiye'nin tarafsızlığının hem Müttefikler hem de Mihver açısından kabul edilmesi ve zarar verilmemesi gereken bir gerçek olarak her iki bloğa da kabul ettirilmişti.

Türk Ordusunun bir seferberlik durumunda sayısal anlamda 42 tümeni teşkil edecek insan gücü olmasına rağmen bu tümenlerin seferberlikle birlikte verilen harp silah araç ve gereçleri II.Dünya Harbi'nde modern ordularınkiyle karşılaştırıldığında çok yetersizdi. Görünürdeki bu sayısal büyüklük yine de özellikle Müttefiklerin kendi saflarında harbe katılması yönündeki baskılarının sürdürülmesinde bir koz olarak ileri sürülmüştür. Türkiye bu baskılara ordusunun ihtiyacı olan harp malzeme listesini vererek bir anlamda zaman kazanmıştır.

Ordunun modern harp malzemesinin yetersizliğinin nedeni komuta kademesindeki komutanların yetersiz değerlendirmelerinden kaynaklanmıyordu. Bilakis bu durum ve buna dair ihtiyaçlar Genelkurmay tarafından yapılan değerlendirmelerle sürekli olarak hükûmete iletilmiştir. Ancak devletin sivil yönetim kadrosu Balkan Harbi, I.Dünya Harbi ve İstiklal Harbi gibi peş peşe gelen harplerin yurdun ve vatandaşın üzerindeki yıkıcı etkisini kısa sürede ortadan kaldırmak ve ülkeyi kalkındırmak için önceliği ekonomi, eğitim ve sağlık gibi alanlara vermek zorunda kalmıştı. Bu nedenle zaten yetersiz olan bütçeden ordu için ayrılan pay yeterli olmamıştı. Ayrıca ülkenin sanayi alt yapısı da ordunun ihtiyacı olan modern harp silah, araç ve gereçlerini üretmekten uzaktı.

Türkiye, yine de Avrupa'da ortaya çıkan II.Dünya Harbine yönelik politik çatışmalar ve patlak verecek dünya harbi emareleri nedeniyle 1930'lardan itibaren ordusunun gücünü artırmaya yönelik ikmal planlarını tatbika başlamıştı. Türkiye'ye karşı birinci öncelikli tehdit Akdeniz'e dair yayılcı açıklamaları nedeniyle İtalya olarak kabul edilmiş ve bu tehdidin denizlerden geleceği değerlendirmesine göre savunma önlemleri kıyılarda ve tahkimata dayalı olarak alınmıştı. Montrö antlaşmasının imzalanmasından sonra da Trakya ve Boğazlar bölgesinde savunma için tahkimatın kuvvetlendirilmesine yönelik hazırlıklar yapılarak buna dair tedbirler alınmıştı.

Ülkedeki sanayi ve ekonomik yetersizlik orduyu dışa bağımlı hale getirdiğinden bütçe yetersizlikleri de buna eklenince ordunun harp malzemesi temini ile muharebe gücünde olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Özellikle bütçe imkânlarının yetersizliği nedeniyle harp tehlikesinin en üst düzeye eriştiği 1938 yılından başlayarak ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için daha fazla pay ayırmaya başlanmıştır. Yetersiz bütçenin buna istenen oranda imkân sağlayamamasının ortaya koyduğu olumsuzluğa çare olarak kredi ve askerî yardım arayışına girilmiştir. Ancak sağlanan bu kaynak da ordunun kısa sürede harp silah, araç ve gereç ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmamıştır. Bu durumda da ordunun güçlendirilmesi çalışmalarına paralel olarak harp dışılık/tarafsızlık durumunun devamı için diplomatik girişim ve çabalarını daha hassas dengeler gerektiren bir ortamda sürdürmüştür.

II.Dünya Harbi sırasında Türkiye jeo-stratejik önemi dolayısıyla hem Mihver hem de Müttefikler tarafından harbe sokulmaya çalışılmıştır. Türk dış politikasının temel ilkesi, bir saldırı olasılığına karşı, Türk Ordusu için yeterli miktarda modern harp malzemesi sağlamak, Türkiye'ye karşı bir saldırı olmadıkça hiçbir zaman harbe katılmamak harpten sonra ortaya çıkacak yeni güçler dengesinin zorlamasıyla ortaya çıkacak farklı düzenlemelere karşı, Türk ordusunun zayıflamadan gücünü muhafazasını sağlamaktır. Türkiye bu nedenle kendisine doğrudan bir saldırı yapılmadıkça harp dışında kalmayı temel ilke kabul etmişti. 1943 yılı Ocak ayında yapılan Adana görüşmelerinde Türkiye'ye yapılacak Müttefik askerî malzeme ve silah yardımının artarak devamına karar verilmiştir. Çünkü bu Türkiye'nin bir harbe katılmasının ön koşulu idi. Türk Ordusunun modern askerî malzeme, teçhizat ve silah ihtiyacı için Adana Listeleri olarak adlandırılan talep listeleri hazırlanmıştı.

Bu listeler hazırlandıktan sonra bunların Türkiye gelmesi için Genelkurmay Karargâhında İngilizlerle yapılan görüşmelerde ağırlıklı olarak Genelkurmay Başkanı adına Harekât Başkanı Kurmay Albay Fasih Kayabalı (Gelecek Yardım malzemesini intikali ve Türkiye'de konuşlandırılmaları) ve Hava Müşaviri Tuğgeneral Şefik Çakmak (Hava yardımı ve Türkiye'ye gelecek İngiliz hava unsurları.) başkanlığındaki heyetler görüşmelerde görev yapmıştır.

Genelkurmay, Balkanların Mihver tarafından işgali ve Sovyetlerin sıcak denizlere ulaşmak tarihi emeli nedeniyle teşkil edilerek teçhiz edilmesi düşünülen 50 Tümenin kuvvet çoğunluğu ile Trakya'ya konuşlanmasına öncelik vermiştir. Donanmanın yetersiz imkanları nedeniyle Trakya'da konuşlandırılan birliklerin Anadolu'dan yapılacak ikmali için sivil denizcilik kuruluşlarından sağlanan mavna vapur, römorkör gibi malzemelerle geçit tatbikatları

yapılmıştır. Türkiye bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için stratejik yığınaklanmasının kuvvet çoğunluğunu Trakya bölgesine konuşlandırmış doğusu batısına göre ikinci öncelikli yer olarak düşünülmüştür. Bunda İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yönelik emellerinin de etkisi vardı. Bu nedenle Ege ve Trakya bölgesinde stratejik taarruz, doğusunda ise stratejik bir savunma harekâtı düşünülmüştü.

II.Dünya Harbi patlak verdiğiinde Türk Ordusu I.Dünya Harbi'nde kullanılan harp silah araç ve gereçleri ile teçhiz edilmiş durumdaydı. Hükûmet, harbin hemen öncesinden başlayarak yurt içi ve yurt dışı kaynaklardan kendi mali gücü ve yaptığı anlaşmalar çerçevesinde özellikle İngiliz ve Fransızlardan sağladığı yardımlarla ordusunun ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Ancak bu ülkelerden gelen harp malzemesinin bir kısmı yetersizlikleri nedeniyle envanterden çıkarttığı harp malzemesi olduğundan birliklerimizin muharebe gücü istenilen seviyeye ulaşmamış, Türkiye malzeme eksikliğini öne sürerek harbe girmemiştir. Müttefikler, Türkiye bir harbe girdiğinde yardıma göndereceği birliklerin gelişini de bazı şartlara bağlamışlardı. Bunlar, Türkiye'nin limanlarının kapasitesinin artırılması, intikal için gerekli yolların inşası ve mevcut olanların ıslahı, nakil bölgeleri, üs bölgelerinin önceden kurulması idi.

Genelkurmayın değerlendirmesinde; olası bir saldırıya karşı hazır ve kuvvetli bir halde bulunmak, saldırıya uğraması durumunda Üç Taraflı Yardım Antlaşması'nın eki olan askerî protokolün birinci maddesine göre olası bir saldırıya karşı hazır ve kuvvetli bulunmak inisiyatifi düşmana kaptırmadan harekete geçebilmek ve Müttefiklerin çok önemli olan yardımlarından en üst seviyede yararlanmak görüşü ön planda yer almıştır. Bu nedenle 1939 yılından itibaren Türkiye'nin ağırlıklı olarak ordu ihtiyaçları yapılan görüşmelerde Müttefiklere iletilmiş ve harp malzemeleri Türkiye'ye gönderilmeye başlanmıştır. İstenen harp malzemesinin tedariki, hava meydanlarının, üs ve depoların inşası, kara ve demiryollarının kapasitelerinin artırılması ve yenilerinin inşası çalışmaları ağırlıklı olarak malzeme yetersizliği ve anlaşma şartlarının netleştirilememesi nedeniyle arzu edilen düzeyde gerçekleşmemiştir.

Bu nedenle 1943 yılında yapılan Adana görüşmelerinde ordu ihtiyaçları Türk Genelkurmay Başkanlığı tarafından net bir şekilde bir kez daha ortaya konularak bunların karşılanması talebi iletilmiştir. İngilizler bunları karşılayacaklarını belirterek Türkiye limanları ve dahiline ulaştırılması ve dağıtılması için Genelkurmay Başkanlığı Karargahında planlamalara başlanmıştır. Türkiye'nin kara yolu, demiryolu, denizyolu imkan ve kapasiteleri ile limanların indirme kapasitelerinin yetersizliği çözülmesi gereken bir sorun olmuştur. İstenen malzemenin verilmesi yapılan hesaplarla Türkiye'nin mevcut imkanlarıyla ancak altı yılda mümkün

olabildiğinden bu süreyi kısaltmak ve harp malzemesinin ikmalini hızlandırmak için her iki tarafça alınması gereken tedbir ve ihtiyaçlar belirlenmiştir. Bu kapsamda İngilizlerden temin edilen malzeme ile İzmir, Mersin İskenderun limanlarının indirme ve bindirme kapasiteleri artırılmış gelen malzemenin yurt içine süratle dağıtılması için ilave vagon, kamyon teminine gidilmiştir. Karayolu ulaştırma kabiliyetinin artırılması için biryandan bakımları yapılırken diğer yandan yeni kara yolları inşa edilmiştir.

Böylece 1943 yılındaki Adana görüşmelerinden sonra malzemenin yurt içine akışında artış olmaya başlamıştır. Türk hava birliklerinin gücü Müttefiklerden temin edilen uçaklarla artırılmış, buna paralel olarak hava meydanları tamir ve bakım atölyeleri ve bakım sisteminde yenilik ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Müttefik karargahları arasında muhaberenin iyileştirilmesi kapsamında telgraf ve telefon hatları yenilenmiş boğaza yeni hatlar döşenmiştir. Sağlanan malzemeyle Trakya ve Ege kıyılarındaki tahkimat güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Envantere giren tank ve zırhlı araçlarla ordunun muharebe ve hareket gücü artırılmış, yeni birliklerin teşkiline paralel olarak yeni tamir atölyeleri ve tank okulu kurulmuş lojistik sistem yeni esaslara göre yeni baştan düzenlenmiştir. Envantere girecek modern silah, araç ve gereçleri kullanacak personel Ortadoğu'daki İngiliz birliklerine kurslara ve eğitimlere gönderilmiştir. Temin edilen modern tayyaresavar, tanksavar ve topçu silahlarıyla ordunun ateş gücü artırılmıştır. Ancak yine de gelen harp malzemesi yeterli miktar ve evsafa olmamıştır.

Son söz olarak Hatay'ın ana vatana katılması ve II.Dünya Harbi'ndeki harp dışılık/tarafsız olma sürecinin başarısı, izlenen proaktif dış politikanın ve bunu destekleyen millî güç unsurlarından askerî gücün harekât hazırlıklarının caydırıcı ve zorlama etkisinin koordineli olarak yürütülmesinin sonuçlarıdır. Yine ayrıca gerek Hatay Harekâtı gerekse II.Dünya Harbi süresince Genelkurmay Başkanlığının siyaset üstü durumu ile bağımsız statüsü gereği yurt topraklarının bir baskına uğramaması, bir saldırıya maruz kalması halinde ise onu savunmak için yapılması gerekenler ve ihtiyaçlarla ilgili değerlendirme ve önerilerini doğrudan Hükûmet ve ilgili bakanlıklara iletme imkanına sahip olması durum tespitinde ve alınan kararlarda süratli tedbir almaya imkan sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Başkanlığı Arşivi, İkinci Dünya Harbi Koleksiyonu. (İDH)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi Atatürk Arşivi. (CBA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. (BCA)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi (Hatay Devleti Resmî Gazete) Mikrofilm Arşivi. (H.D.R.G)

Millî Kütüphane Nadide Eserler Koleksiyonu (Gazeteler) Arşivi.

2. SÜRELİ YAYINLAR

a. Dergiler

Ata Yolu

Ayın Tarihi

Düstur

Yeni Ordu Emirnamesi

Güneyde Kültür

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar (Kavanin Mecmuası) Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

b. Gazeteler

(1) Resmî Gazeteler

Hatay Devleti Resmî Gazeteleri

Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazeteleri

(2) Günlük Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hatay

Hatay'ın Sesi

İkdam Sabah Postası

Kurun

Milliyet

Son Posta

Tan

Ulus

Vatan

Yeniğün

Yeni Köroğlu

3. KİTAPLAR

Akbaş, Rahmi; **Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, Ağustos 2011,

Akşin, Aptülahat; **Atatürk'ün Dış Politika ilkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Akşin, Sina; **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Altay, Fahrettin; **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, 1970.

Aras, Tevfik Rüştü; **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Arcayürek, Cüneyt; **Şeytan Üçgeninde Türkiye**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987,

Arı, Tayyar; **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 3. Basım, Mkm Yayıncılık, 2012.

Armaoğlu, Fahir; **Siyasi Tarih (1789-1960)**, Sevinç Matbaası, 1964.

.....; **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.

Atabey, Figen; **Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2002.

Askerî Fabrikalar Tarihçesi, Askerî Fabrikalar Basımevi, Ankara, 1940.

Atatürk'ün Bütün Eserleri; C. 28, (1935-1936), Kaynak Yayınları.

.....; C.30, (1937-1938), Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri; Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1981.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen Hulûsi Turgut), 14. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi; C.I, Divan Yayıncılık, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, C. II, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1976.

Bal, İdris; **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, 1.Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2001.

Barkay, Gül İnanç; **ABD Diplomasisinde Türkiye 1940-1943**, İstanbul, Büke Yayınları, 2001.

Bayar, M. Hikmet; **Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Tarihçesi**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2009.

Baydar, Ertuğrul; **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını 1978-195, Ankara 1978.

Bilge, Suat; **Güç Komşuluk (Türkiye–Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Burçak, Rıfkı Salim; **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Basın, Yayın Yüksekokulu Yayın No: 2, Ankara, 1983.

Büyüktuğrul, Afif; **Cumhuriyet Donanması (1923-1960)**, Deniz Kuvvetleri komutanlığı; İstanbul, 1967.

Coşar, Nevin; **Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası (1926-1950)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Cumhuriyet'in 50'nci Yıldönümünde Türk Silâhlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basımevi ve Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara, 1973.

Cumhuriyetin 60 ıncı Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1984.

Cumhuriyetin 70 inci Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silâhlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Ekim 1998.

Çaycı, Abdurrahman; **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Çelenk, Selim; **Hatay'ın Kurtuluş Mücadelesi Anıları**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti Yayını No. 3, Antakya 1997.

Çoker, Fahri; **Bahriyemizde Personel Kıyafetinin Geçirdiği Aşamalar (1830-1970)**, 478 Sayılı Deniz Kuvvetleri Dergisinin 2. Ekidir, Deniz Basımevi, İstanbul 1970.

Çöklü, Şenol; **I.Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma Usulleri (Ahz-ı Asker)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014

Deringil, Selim; **Denge Oyunu**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Vakfı, İstanbul, 2003.

Dilan, Hasan Berke; **Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)**, 1.Baskı, Alfa Yayın, No: 492, Kasım, 1998.

Dışişleri Bakanlığı; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montrö ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara, 1974.

.....; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)**, Ankara, 1974.

Dumont, Paul; **Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü**, İnönü Vakfı, Ankara, 1991.

Efegil, Ertan; **Dış Politika Analizi**, 1.Baskı, Nobel Yayın, Ankara 2012.

Ekinci, Necdet; **Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

Elbise-i Askeriye Nizamnamesi; Daire-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1325.

Erendil, Muzaffer; **Çok Yönlü Lider Atatürk**, Gnkur. Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara 1986.

Erkal, Şükrü; **Atatürk ve Hatay**, Atatürk Haftası Armağanı (Ölümünün 50 nci Yılında Atatürk), Ankara 1988.

Erkin, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl**, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

.....; **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara, 1968.

Ezherli, İhsan; **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)**, T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54.

Goloğlu, Mahmut; **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, 1974.

Filo Tarihçeleri Cilt 1, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Güncel Konular No:3, Gnkur. Basımevi, Ankara 1982.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem; **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

Gürün, Kamuran; **Türkiye Sovyet İlişkileri (1920–1953)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Hale, William; **Türk Dış Politikası 1774-2000**, Çeviren Petek Demir, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003

Hava Haber Verme Hizmeti Talimatı (D-112), IV.Şube, Sayı:19312, 25 Eylül 1939, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1939.

Hergüner, Mustafa; **İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 273.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973, İkinci Cilt (1939-1960), TBMM Kültür Sanat Yayın Kurulu Yayınları No:57, Ankara 1993.

Millî Güvenlik Siyaseti ve Stratejisi, Harp Akademileri Basımevi, Yenilevent-İstanbul, Mart 1996.

Her Sınıf İçin Tabiye İşaretleri Talimnamesi, Talimname Serisi: K, Genelkurmay Matbaası, Ankara, 1940.

Hün, İhsan; **Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Suretle Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar**, Gnkur. Bşk. Yayınları, Gnkur. Başkanlığı İstanbul Basımevi, 1952.

İlgar, İhsan; **Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

.....; **Tarih Boyunca Türk Ordusu**, E.U. Personel Başkanlığı Moral Şubesi Yayınlarından No: 11, Maarif Basımevi, İstanbul 1957.

İlhan, Suat; **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi "Kutsal Ocak"**, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1999.

.....; **Türk Ordu Tarihinden Görünümler**, Kara Kuvvetleri Dergisi, Sayı 44-eki, 1974.

İnan, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, TTK, Ankara, 1977.

İnan, Arı; **Tarihe Tanıklık Edenler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yaylacılık Matbaacılık, İstanbul, 2011.

İskora, M. Mazlum; **Türk Ordusu Kurmaylık (Erkân-ı Harbiye Tarihçesi)**, Harp Akademisi Matbaası, Ankara 1944.

Jandarma Genel Komutanlığı; **50 Yıl Cumhuriyet Hizmetinde**.

Karabekir, Kâzım; **Ankara'da Savaş Rüzgârları II. Cihan Harbi**, Hazırlayan: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

Kayaltepe, Alparslan; **Türk Piyadesinin Tarihçesi (1299:1920)**, K. K. K. Yayınları, E. U. Basımevi, Ankara, 1955.

Kıyafet-i Askeriye Kararnamesi; Müdafaa-i Millîye Vekâleti, Ordu Dairesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1340.

Koçak, Cemil; **Türk Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Kocatürk, Kenan; **Bir Subayın Anıları (1909-1999)**, Zafer Matbaası, Nisan, 1999.

Konuralp, Nuri Aydın; **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1996.

Kuneralp, Zeki; İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, İstanbul, 1982, s. 136-137.

Kuruluşunun 607. yılında Türk Kara Kuvvetleri, Kara Kuvvetleri Dergisi Özel Sayısı, Sayı. 6, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., Ankara, 1970.

Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 4; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929, İstanbul Devlet Matbaası, 1929.

Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatından: 5; Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930, İstanbul Devlet Matbaası, 1930.

Mazlum, Muharrem; **Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) Tarihçesi**, Harp Akademisi Külliyyatından, Hr. Ak. K. Matbaası, Yıldız. 1930.

Melek, Abdurrahman; **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, TTK Basımevi, Ankara, 1986.

Millî Savunma Bakanlığı; **Millî Savunma Bakanlığında 150 Yıl (1826-1876)**, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Cebeci-Ankara, 1976.

Mursaloğlu, Mehmet; **İskenderun Sancağı ve Türk Ordusu**, İskenderun Belediyesi Kùltür Yayınları 1, Color Ofset, İskenderun.

.....; **10 ay 16 gùn 8 Saat Sancak Devlet Vatan**, İSSİAD Kùltür Yayınları III, Color Ofset, İskenderun, 2009.

XV.Tùrkiye Bùyùk Millet Meclisi; Cumhuriyet Halk Partisi, Onbeşinci Yıl Kitabı.

Ordu Dâhilî Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi, Ankara, Genelkurmay Matbaası, 1936.

Ordu Kıyafet Kararnamesi, Harita Matbaası, Ankara, 1933.

Orkunt, Sezai; **Tùrkiye-ABD Askerî İlişkileri**, Millîyet Yayın A.Ş. Yelken Matbaası, 1978.

39.Mknz. P. Tug. K.lđı Tarih Araştırma Grubu; **Hatay'ın Albay Paşası Ahmet Şùkrù Kanath**, Yayın No: 2, İskenderun 2010.

Önder, Mehmet; **Atatùrk'le Adım Adım Tùrkiye**, Ankara, 1984.

Önder, Zehra; **II.Dùnya Savaşı'nda Türk Dış Politikası**, Çeviren: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Nisan 2010.

Öndeş, Osman; **İkinci Dùnya Savaşı**, Altın kitaplar Basımevi, İstanbul, 1974,

Öymen, Altan; "İkinci Dùnya Savaşı'nda Tùrkiye", **Millîyet**, 03.10.1967

Özalp, Kazım-Özalp, Teoman; **Atatùrk'ten Anılar**, Tùrkiye İş Bankası Kùltür Yayınları, 1992, Ankara, s. 64-65.

Özdağ, Ümit; **Atatùrk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2006.

Özel, Mehmet; **Türk Ordusu**, Ankara Ticaret Odası, 2000.

Özkurt, Fatih; **Gazi Mustafa Kemal Atatùrk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-**

1938), Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2017.

Pehlivanlı, Hamit; **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı**, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara,1992.

Pehlivanlı Hamit-Melek, İsmet; **Devletten Millete Hatay Devleti Bir sadakat Öyküsü**, T.C. Hatay Valiliği, Yayın No: 15, Anıt Matbaa, Ankara 2011.

Polatkan, Salih; **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak**, Önsöz Basım ve Yayıncılık Koll. Şt., 1981.

Rifat; **Askerî Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak**, Cihan Matbaası, Ankara Caddesi, 1930.

Rütbe ve Birliklerin Öz Türkçe Karşılıkları D.-105, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, Ankara, 1935.

Sagay, Reşat; **19.ve 20.Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.

Sander, Oral; **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Sandıklı, Atilla; **Atatürk'ün Dış Politika Stratejisi ve Avrupa Birliği**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 2008.

Satloff, Robert B., "Prelude to Conflict: Communal Interdependence in the Sanjak of Alexandretta 1920-1936", **Middle Eastern Studies**, Vol. 22, No. 2, April, 1986.

8/I.Teşrin 934 Tarih ve 2/1372 Sayılı Kararname ile Bazı Maddeleri Değiştirilmiş Olan 23 Mayıs 1933 Tarih ve 14455 Sayılı Kararnameye Bağlı (Ordu Kıyafet Kararnamesinde) Yapılan Değişiklikler, Ankara, 1935.

Selçuk, Hamdi; **Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri**, 2.Baskı, M. Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1972.

Sevin, Nurettin; **Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1195, Ankara, 1990.

Sezer, Ayten; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Türk Tarih Kurumu, 1999.

Sir Hugh Knatchbull-Huggessen'in Hatıraları, Vatan, 22.05.1949

Sofuoğlu, Adnan; **Kuvay-ı Milliye Dönemi'nde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)**, Genelkurmay Yayını, Ankara, 1994.

Soyak, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, 2.Cilt, Yapı kredi Bankası A.Ş, 1973.

Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I.Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Sökmen, Tayfur; **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1978.

Sönmezoğlu, Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Der Yayınları, 2012.

Şahingiray, Özel; **Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1955.

TAB.100-1 Sevk ve Muharebe (Harekât), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1950.

Taşkın, Rifat; **1943 Senesine Kadar Yapılan Bütün Değişiklikleri ile Birlikte Askerî Ceza Kanunu Şerhi**, Ankara, Harp Okulu Basımevi, 1943.

TBMM Albümü 1920-2010, (1.Cilt, 1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Nisan 2010.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim; **Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C.I**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Tekin, Mehmet; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

.....; **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Ankara, 2015

.....; **Hatay Tarihi**, Antakya Gazeteciler Cemiyeti'nin Ortak Yayını Antakya, 1993.

.....; Hatay Tarihi, Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını:231, Ankara, 2000.

.....; **Mehmetçik Hatay'da Basında 5 Temmuz 1938**, Antakya, 1988.

.....; **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya, Ekim, 1986.

Televizyona Anlattıklarım, İsmet İnönü, Hazırlayan Nazmi Kal, Ankara, Bilgi Yayınları, 1993.

Temuçin, Faik Ertan; **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışmaları**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010.

Terzioğlu, Said Arif; **Türk Ordusu**, Başnur Matbaası, 1965.

Toros, Taha; **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Basımevi, Adana,1939.

Tuncer, Hüner; **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yayınları, Ocak 2008.

Turan, Şerafettin; **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, 1. Basım, Bilgi Yayınevi, Şubat 2004.

.....; **Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınevi, 1996.

Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Teşkilleri, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara, 2018.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü (1911-2009), Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Türk İstiklâl Harbi, II.Cilt, Batı Cephesi, IV.Kitap, İstiklâl Harbinin Son Safhası, (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Gnkur. Basımevi, 1989.

Türk İstiklâl Harbi, VIIinci Cilt, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara, Gnkur. Basımevi, 1975.

Türkiye Cumhuriyeti, Tarih IV, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Türk Kara Kuvvetleri Tarihi; K.K. Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, Sip. No:75, Ankara, 1996.

Türkmen, Ahmet Faik; **Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C.IV, İstanbul, 1939.

Türkmen, Zekeriya; **Mütareke Döneminde Ordu'nun Durumu ve Yeniden Yapılanması**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Generaller ve Amiraller Albümü (1923-1986), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükûmeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), IVncü Cilt İnci Kısım, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, III.Cilt, 5'nci Kısım (1793-1908), Gnkur. Basımevi, Ankara, 1978.

Türk Subaylarının II.Dünya Harbi Hatıraları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük, Genelkurmay Başkanlığı 50. Yıl Yayını, Ankara, 1973.

Uçarol, Rifat; **Büyük Türk Havacılarından Enver Akoğlu**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1990.

Ulubelen, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, 3.Baskı, İstanbul, 2009.

Ünal, Tahsin; **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)**, Emel yayınları, 5.baskı, 1978.

Ünaydın, Ruşen Eşref; Atatürk Tarih ve Dil Kurumları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954.

Weisband, Edward, **2.Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çeviren M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, 1974.

Yalçın, E. Semih; **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, 3.Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

Yetkin, Çetin; **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, Altın Kitaplar Yayınevi, Ankara,1983.

Yılmaz, Veli; **Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1993.

Yirmibeşoğlu, Sabri; **Askeri ve Siyasi Anılarım**, Zafer Matbaası, Birinci Cilt Birinci Baskı, Nisan 1999.

4. MAKALELER

Açıkalın, Cevat; “Cevat Açıkalın'ın Anıları: 2. Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941)”, **Bellekten**, C. LVI, Sayı. 217, Türk Tarih Kurumu, Aralık 1992; s.985-1080.

Atabey, Figen; “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Donanması”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2011, Ağustos 2011, Sayı:18, s.125-136.

Baykent, Tuğrul; “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Kara Kuvvetleri Muhabere Sınıfında Gelişmeler (1945-1952)”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C. II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 221-226.

Berber, Engin; “Dönemin Dış Politika Değerlendirmesi”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**,

(Derleyen Haydar Çakmak), Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 236-246.

Büyüktuğrul, Afif; “Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı”, **Bellekten**, C. XXXVII, S. 148, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, s. 497-525.

.....; “Türk-Yunan İlişkileri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 252, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1974, s.1-13.

Cebecioğlu, Güngör; “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silâhlı Kuvvetleri”, **Genelkurmay Başkanlığı, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, II. Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1998, s. 322-380.

Dağıstan, Adil-Sofuoğlu, Adnan; “Sancak’ta Fransız Mandat Yönetimi ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XX, Sayı: 60, Kasım 2004., s. 687-704.

.....; “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Süreci’nin İlk Aşaması ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Sayı: 61, Mart 2005, s. 1-46.

.....; “Arşiv Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti’nin Kuruluşu ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXI, Sayı: 62, Temmuz 2005, s. 423-451.

Demirel, Ergün; “Cumhuriyetimizin 61nci Yılında Deniz Kuvvetlerimiz”, **Güncel Konular**, S. 5, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara,1984, s.10-11.

Erol, Mehmet Seyfettin, “Sancak (Hatay) Krizi”, **Türk Dış Politikasında 41 Kriz 1924-2014**, (Editör Haydar Çakmak), Kripto Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 4.Baskı, Ankara, 2015, s. 47-55.

Geçer, K. Türker; “Tarihten Günümüze Türk Ordusunda Kullanılan Rütbe Sembolleri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 411, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2012, s. 77-79.

Göksel, Burhan; “Atatürk’ün Huzurunda Geçen Bir Gecenin Hikayesi, Atatürk’ün Türk Gençleri Hakkındaki Düşünceleri ve Dünyanın İlk Kadın Pilotu Sabiha Gökçen’in Biyografisi”,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XI, Sayı: 32, Temmuz 1995, s. 343-377.

Gürer, Cevat Abbas; **Atatürk ve Dünya**, Yeni Sabah, 10.11.1941.

Gürkaynak, Muharrem; “Fransa ile İlişkiler”, **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, (Derleyen Haydar Çakmak), Barış Platin Kitap Ltd. Şti, Ankara 2008, s. 178-185.

Kasalak, Kadir; “Kara Ordusunda Subay Rütbeleri (1826-1961)”, **Yedinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri**, C. I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, s. 391-404.

.....; “Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye’de Sanayileşmeye Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2012, Sayı: 27, s. 65-79.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar** Belgeler, ATAM Yayınları, Ankara, 2005.

Kürkçüoğlu, Ömer; “Dış Politika Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü”, **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 35, 1980, s. 309-335.

Önsoy, Murat; “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.30, S.1, 2012, s.93-120.

Özden, Neşe; “Sevr’in Hazırlıkları, Yunan İlerleyişi ve Kuvay-ı Milliye’nin Tasfiyesi”, **Osmanlı Mebusan Meclisinden Türkiye Büyük Millet Meclisine “Milli Egemenlik” Paneli Bildiri Kitabı**, Gnkur. ATASE yayını, Ankara 2014, s. 87-101.

Öztoprak, İzzet; “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Siyasi Yönü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI, Mart 2000, Sayı 46, s. 153-192.

Sarınay, Yusuf; “Atatürk’ün Hatay Politikası-I-(1936-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XII, Sayı: 34, Mart 1996, s. 1-65.

.....; Atatürk’ün Hatay Politikası-II-(1938-1939), **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**,

Cilt XII, Sayı: 35, Temmuz, 1996, s. 407-454.

.....; “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XIV, Sayı: 40, Mart 1998, s. 207-244.

Soysal, İsmail; “Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri”, **Belleten**, Cilt: XLIX, Sayı: 193, TTK, Nisan 1985, s. 79-110.

Şimşir, Bilal N.; “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri”, **Belleten**, C.XLV/1, Sayı: 177, TTK, Ocak 1981, s. 157-207.

Taşkıran, Cemalettin; “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 279-309.

Tekin, Mehmet; “Devlet Kuran Cemiyet, Hatay Erkinlik Cemiyeti”, **Güneyde Kültür**, Sayı: 67, Eylül 1994, s. 2-11.

Türk, Fahri; “Cumhuriyet Döneminde Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1923-1945”, **Belleten**, C.79, S. 285, Türk Tarih Kurumu, Ağustos 2015, s. 761-782.

Ünlü, Rasim; “Birinci Dünya Harbi’nden Önce Cumhuriyetin Kuruluşundan Sonra Türk Bahriyesinin Yeniden Organizasyonu ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığının Oluşumu ve Askeri Sonuçları 1923-1949”, **Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri II**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, 1997, s. 163-172.

Yıldız, Gültekin; “Kara Kuvvetleri”, (Editör Gültekin Yıldız), **Osmanlı Askerî Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.47-111.

5. TEZLER

Yüksel, Adem; **Atatürk’ün Eğitimci Kişiliği**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2008.

Yüksel, Adem; **Türk Dış Politikasında Lider Odaklılık: Atatürk Dönemi (1923-1938)**,

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2017.

Köroğlu, Ömer; **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Askeri Durumu ve Savaş Dışı Politikası**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011.

6. SÖZLÜKLER

Plano, Jack C.-Olton, Roy; **The International Relations Dictionary**, California: ABC-CLIO Inc. Richburg, 1988.

Ö/T 320-5-1 İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, E.U. Basımevi, Ankara,1956.

Pakalın, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Cilt-1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.

Sönmezoğlu, Faruk; **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der Yayınları, İstanbul 2005.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 10.Baskı, Ankara, 2009.

7. ANSİKLOPEDİLER

Türkiye Diyanet Vakfı, **İslâm Ansiklopedisi**, 6.Cilt, 1992.

Yurt Ansiklopedisi, Hatay Maddesi, C. 5, Anadolu Yayıncılık, 1982.

EKLER

EK-1: 12.05.1939 Türk-İngiliz ve 23.06.1939 Türk-Fransız Müşterek Beyanları

*Türk - Fransız
" - İngiliz müşterek beyanname*

"1 - Türkiye ve Fransa Hükümetleri, birbirleriyle sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerindeki mutad birliği tebarüz ettirmiştir.

2 - İki Devletin, kendi millî emniyetleri nef'ine olarak karşılıklı teahhüdlere tazammün edecek uzun müddetli nihai bir Anlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir.

3 - Bu nihai Anlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükümeti ve Fransa Hükümeti, vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz Mintakasında bir harbe saik olması halinde yekdiğerile bilfiil işbirliği yapmaya ve yedi iktidarlarında bulunan bütün yardım ve müzaheretini birbirlerine göstermeye hazır bulduklarını beyan ederler.

4 - Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen Anlaşma, hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak, lüzumu tahakkuk ettiği takdirde Türkiye'ye ve Fransa'ya karşılıklı bir yardım ve müzaheret teminine matufdur.

5 - Nihai Anlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı teahhüdlere mevkiî fiile geçmesini icab ettirecek şartların daha sarîh bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tedkike ihtiyac gösterdiği her iki Hükümetçe kabul edilmektedir. Bu tedkik halen devam etmektedir.

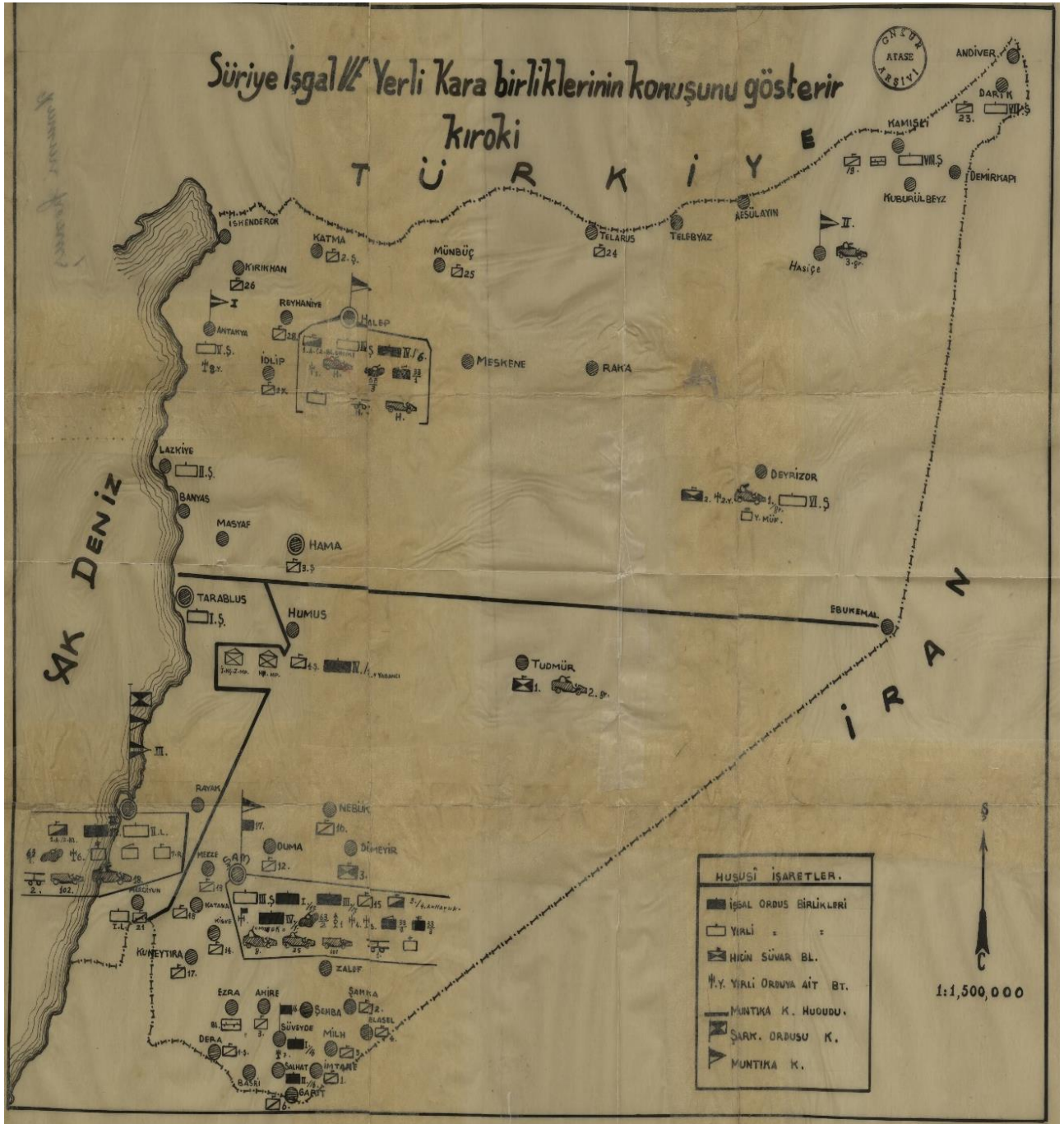
6 - İki Hükümet Balkan'larda emniyetin teassüsünü temin etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.

- 2 -

7 - Şurası mukarrerdir ki, yukarıda zikredilmiş olan hükümler iki Hükümetin her hangi birinin, sulhun takviesindeki umumî menfaat iktizasından olarak diğer Hükümetlerle Anlaşmalar akdetmesine mani değildir.

EK-2: Suriye İşgal ve Yerli Kara Birliklerinin Konuş Durumu (1936)

Kaynak: İDH, K.7, G.001, B.1.

EK-3: Hudut Personeli Görev Kartı

Sınıf ve rütbesi: HD. Yüzbaşı	
İsmi: Halil O. Gazi Uluatam	
Sicil numarası: (335 - 60)	
Vazifesi: 16. Hudut Taburunun I. Bl. Komutanı	
Vesika sahibinin imzası	
	Marefkin imzası

Kaynak: Gazi Uluatam'ın torunu Can Uluatam aile arşivi.

EK-4: Suriye Sınırındaki Birliklere Verilen Hazırlık Emri (1938)

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
III. Şube
Sayı: 17657
Kısım:

18-177
Ankara
9 / 5 / 1938
(+)

ÖZELLE DERSİSİ...
Ankara 18/5/1938
Özellik Derecesinde...
Tanzim Edildi

ADI SOYADI : N. Yılmaz
NÜTBESİ : Çğ. Bnd.
GİMEN : Bul. Arş. ve İst. İst. A.
D. V. .
H. V. .

Z.M.

1 - 5 - Mayıs - 1938 günü Dahiliye vekili Şukrî Kaya ile vaki elan şifahi görüşmesinde Hataydaki seğim işleri münasebeti ile Türklere karşı yapılmakta olan tecavüz ve katil hadiseleri üzerine samsaktaki asayişin teminine Fransızlar göndercekleri bir taburla iktâm bulamazlarsa Fransaya haber verilmeğe şartı ile bir takviyeli alayın tarafımızdan Hataya gönderilmesi ve asayişin idaresi mevzu bahis olmuştur .

Fransızlarla I. Kâmun ayı içinde Ankarada yapılmış müzakere bu husus kendilerinde bildirilmiş ve müzakere sabitlerine geçmiştir .

Bu maksatla Suriye hududundaki alakadar katalara içiş eden hazırlık emrinin verilmiş olduğunu saygılarımızla arz ederim .

2 - Dahiliye ve Hariciye Vekâletlerine arz edilmiştir .
G.A.

Hişigi

Genelkurmay Başkanı
Karaçal

AYASE

Cevaplarda Şubenin isim, tarih ve No. nun yazılması lazımdır.

Kaynak: İDH, K.9, G.021, B.1.

EK-5: 48.Dağ Alayının Teşkil Emri (5/2)

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
III. Şube Ks.
Şube :
Sayı: Evrak :
Ankara /193
18-176

GNKUR
ATASE
ARŞİVİ

Özü:

İşbu alay emir alır almaz Payastaki kısmı ile İskenderonu ve hassa daki büyük kısmı ilede Karıkhana üzerinden ilerleyerek Antakya'yı işgal edecek ve Hatayda sükunet ve asayışı iade edilecektir .

4 - Takviyeli alayın Hatayı işgaline ait işbu harekâtın teferruatı İslahiye Tuğay komutanlığınca tertip edilecek ve bu tertibat O . vastası ile Genelkurmayada bildirilecektir .

5 - Hataya karşı yapılması mutasavver harekât için 29-II.Teş. 937 tarih ve 17758 sayı ile hazırlık emri almış ve seferber edilmesi muhtemel kıtaat halen meri olan 937 seferberlik esaslarına göre hazırlıklarını ikmal edeceklerdir .

6 - Hazırlık emri alan işbu kıtalara mensup subay ve erata mezuniyet verilmeyecek , hudut beyunca istihbarat işlerine ehemmiyet verilecek ve yabancıların harekâtı sıkı kontrole tabi tutulacaktır .

7 - Bu emrin alındığı ve anlaşılacağı şifre ile genelkurmayaya bildirilecektir .

8 - 9-mayıs - 938 tarih ve harekât III . Ş . 17658 sayı ile 1. ,2. , 3. , O . Mg. lıklarına , I. ,III. , IV. , V. , VI. , VII. , VIII. , IX. , Ker. K. lıklarına , İstanbul K. , 1. , 2. , 4. tayyare alay K. lıklarına yazılmış ve M.M.V. ve Dahilye V. arz edilmiştir .

Genel kurmay Başkanı
Mareşal

Şifre A.

Kapadokya
Cevaplı Erbaşkanı
168

2. maddenin C ve D fıkralarını IV. ve VI. Kolordulara tekrar şifre edilmesini isterim
10-5-938
Kapadokya
Cevaplı Erbaşkanı

III. S. Mat.
Kuv. Alb.

Cevaplarda Şubenin isim, tarih ve No. nin yazılması lazımdır. 171

F. Akar

Kaynak: İDH, K.9, G.020, B.2.

EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Hatay Harekât Planı (6/1)

+harekat - 18-122
19-121
ISLAHIYE
5 / 1938 (+)

EK-1

T. C.
39. DAĞ TUĞKOMUTANLIĞI
KURMAYI
Ks : II
Soyu
1944

GİZLİK DERECESENİN ATASE BİH. 20 Mart 1937 gün
ATASE: 307-2-27 Anon. sayılı emrin İN YAYIMI İLE Code Gazi
GİZLİK Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
Tasarruf Özü

ADISOYADI: Nasir
RÜTBESİ : Öğ. Bnd.
GÖREVİ : Bat. Aray. ve İlk. Isl. Ks. A.

Özü :

GNKUR
ATASE
ARSIVI

OR . Müfettişliğine.

C:9-5-938 gün ve Ş.I.634 sayıya.

I-emri devletleri ,kadro gezisi münasebetile ,sakçagöz civarında erikli mevciinde alınmıştır.

2-mutasavver hatay işgali hazırlığı aşağıdaki surette hazırlanmaktadır.

A-TEŞKİLAT :

a) takviyeli alayın üç piyade taburundan birisinin 7. tümenince hazırlanacağı anlaşıldığından tugayca yalnız birinci ve ikinci taburlar, 48. inci dağ alayının birinci ve ikinci taburlarının seferi mevcuda göre tertibi suretile teşkil edilecek ve bu iki taburun seferi mevcuda iblağı için XVI. hudut taburunun ak bezdeki iki bölüğünden istifade edilecektir. yedinci tümenin teşkil edeceği piyade taburu alayın üçüncü taburudur. bu suretle hudut taburunun musa beylideki bölüğüne hiç dokunulmayacaktır.

b) tugay dağ topçu taburunun halen müşekkel iki bataryası vardır. bunlar, taburun birinci ve ikinci bataryalarını teşkil edecekler ve payasta toplanacak olan piyade taburuna mülhak bir dağ topçu bataryasında, emre nazaran yedinci tümenince temin edileceği anlaşılmakla bu bataryaya üçüncü batarya adı verilmiş olacaktır. şu halde topçu taburunun iki bataryası alayın büyük kısmı ile hassa mintakasında ve üçüncü bataryası payasta bulunacaktır.

c) diğer birlikler müşekkel olarak iltihak edeceklerinden bu hususta bir değişiklik yapılmamıştır.

Karşılıklarda kısım sayısında yazılması dlenir.

Kaynak: İDH, K.8, G.130, B.1.

EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Harekât Planı (6/2)

Harekat 18-123(119-122)
ISLAHIYE
/ / 193

İ. C.
39. DAĞ TUĞKOMUTANLIĞI
KURMAYI

Ks:
Sayı

II

Özü:

B) Komuta VE SUBAY Vaziyeti:

a) birinci tabur komutanlığına , yine ahvali mahalliye ve vukufu münasebetile I4.Dağ.A.birinci tabur komutanı binbaşı rüştü komar alp tugayca seçilmiştir.muvafık görüldüğü takdirde kendilerine tebligat yapılmak üzere , emri devletleri.(albay rafet bingül münasip görüldüğü takdirde tugay vekaletine de albay vasıf bökenin tayini me muvafakati devletleri)

b) ikinci tabur komutanı halı hazır komutanı binbaşı hidayet baştuğ kalacaktır.

2-üçüncü tabur ,yedinci tümençe teşkil edileceğinden komutanının da tümençe seçilmesi uygun olacaktır.

d) 48.inci alayın birinci ve ikinci taburlarının subay noksanı ,işin müstaceliyetine binaen kısmen I4.üncü dağ alayından tamamlanması tugayca düşünölmektedir.eger muvafık görülürse isim listesi bağlıdır.;bu subayların 48.inci alay emrine alınmasına müsaadeleri ve yine listede göröleceği veçhile (8)yüzbaşı bölük.K. ve emir subayı ve (15)takım komutanı tegmen ve ya astegmenin tugay emrine verilmesine.

e)tugay dağ topçu tabur komutanı hasta olduğundan yerine muktedir bir topçu binbaşısının gönderilmesine müsaadeleri ve taburun ikinci batarya komutanı hastahanededir.bölüğüne iltihakı uzun zamana mütevakıftır.onun için bir topçu yüzbaşı ile her iki batarya için noksan olan birer muvazzaı takım subayı tayinine emir ve müsaade buyurulması.

f) 937 subay seferberliğine göre tanzım edilen istihdam yeri cetvelinde yazılı subayların tugaya iltihakları icab ediy

Karşılıklarda kısım sayısının da yazılması dilerir.

Kaynak: İDH, K.8, G.130, B.2.

EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Harekât Planı (6/3)

Harekat 18-126(119.12)

T. C.
39. DAĞ TUĞKOMUTANLIĞI
KURMAYI

Ks :
Sayı :

III

ISLÂHIYE
/ / 193

Özü :

GEN KUR
ATASE
ARSIVI

orsa celpleri hakkında emir ve teminine müsaadelerini arz ederım.

3-takviyeli alayın hatayı işgaline ait tertibat:

a) takviyeli bir tabur ile payasta ve büyük kısmile hasada toplanacak olan takviyeli alay , payas-iskenderon ve hassa-kırıkhan- antalya istikametinde iki kolla yürüyecek ve her iki kol arasında irtibat yapmak ve kavur dağları hattı balası istikametini temin maksadile de(kiyek) üzerinden ve söğüt-araplı uşagi -kara gedik-akkaya gedikli alan yayla istikametile(bilana) takviyeli bir bölük sevk edecektir.

b-

b) takviyeli alay iskenderon-bilan -kırıkhan-hattını geçerken kırıkhandan itibaren(reyhaniye) muntakasındaki asayiş temin maksadile de o istikamete yine takviyeli bir piyade bölüğü sevk edecektir ve diğer büyük kısmı ile amik gölü garbindan antakyaya yürüyecektir.

4-şimdiden hatay içinde ve surya muntakasındada tugayca istihbarat memurları istihdamı lazım geliyorsa, bunun için tugaya bir mikdat tahsisat itasına müsaadeleri?

5-teşkilatı ve mutasavver hareketi yukarıda arz edilenn takviyeli piyade alayının payas ve hassa muntakasına zaman ve hareket tarihleri ve yine iş bu harekate müteallik hazırlık emri teferruati ve bilhassa büyük kısmın hassa muntakasına intikalinden sonra işinin tanzimi için nakliye taburundan gelecek olan kamyonların bir an evvel islahiyeye gönderilmesi hakkında emri devletlerine muntazır bulunulduğu maruzdur.

6-cevaben Kor.K.ve Or müfettişliğine arz edilmiştir.

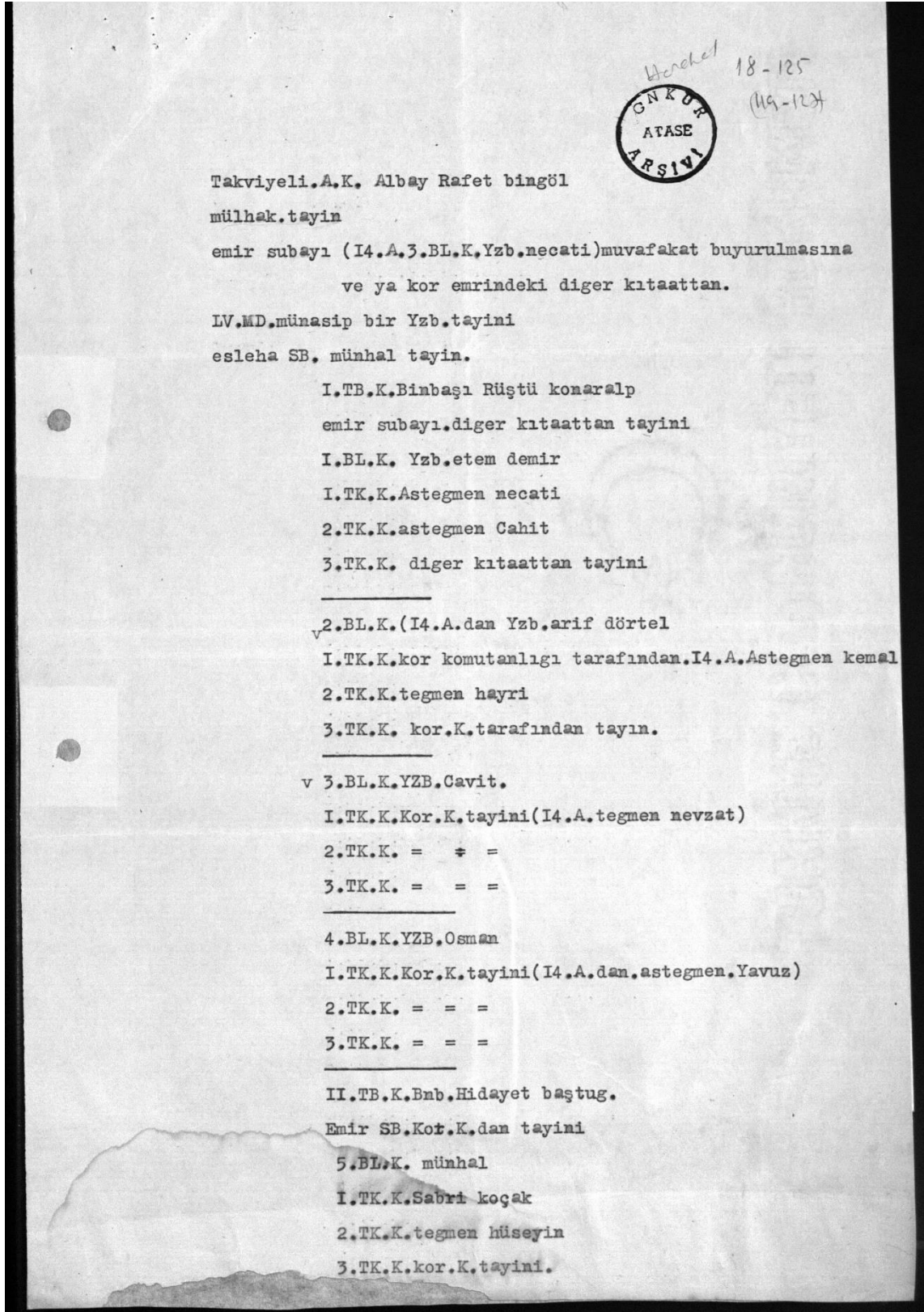
Aslı gibidir.
Bnb

39.D.Tug.K.V.
albay
Rafet bingöl

K
I.Ş
(132) 14 - May 1918

Karşılıklarda kısım sayısında gazılması dilerir.

EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Harekât Planı (6/4)

Kaynak: İDH, K.8, G.130, B.4.

EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Harekât Planı (6/5)

Harekât 18-126
(119-125)

GNKUR
TASE
ARŞIV

6.BL.K.nezîf ben (Hastadır yerine bir yzb.tayini.
1.TK.K. kor.K.tayini.
2.TK.K. tayin
3.TK.K. tayin

7.BL.K.münhal kor.K.(14.A.dan.Yüz.Nacı) tayini
1.TK.K.Tegmen.Şevki.
2.TK.K. münhal
3.TK.K. münhal

8.BL.K.kemaladay
1.TK.K.astegmen.Fehmi
2.TK.K.tayini
3.TK.K. tayini

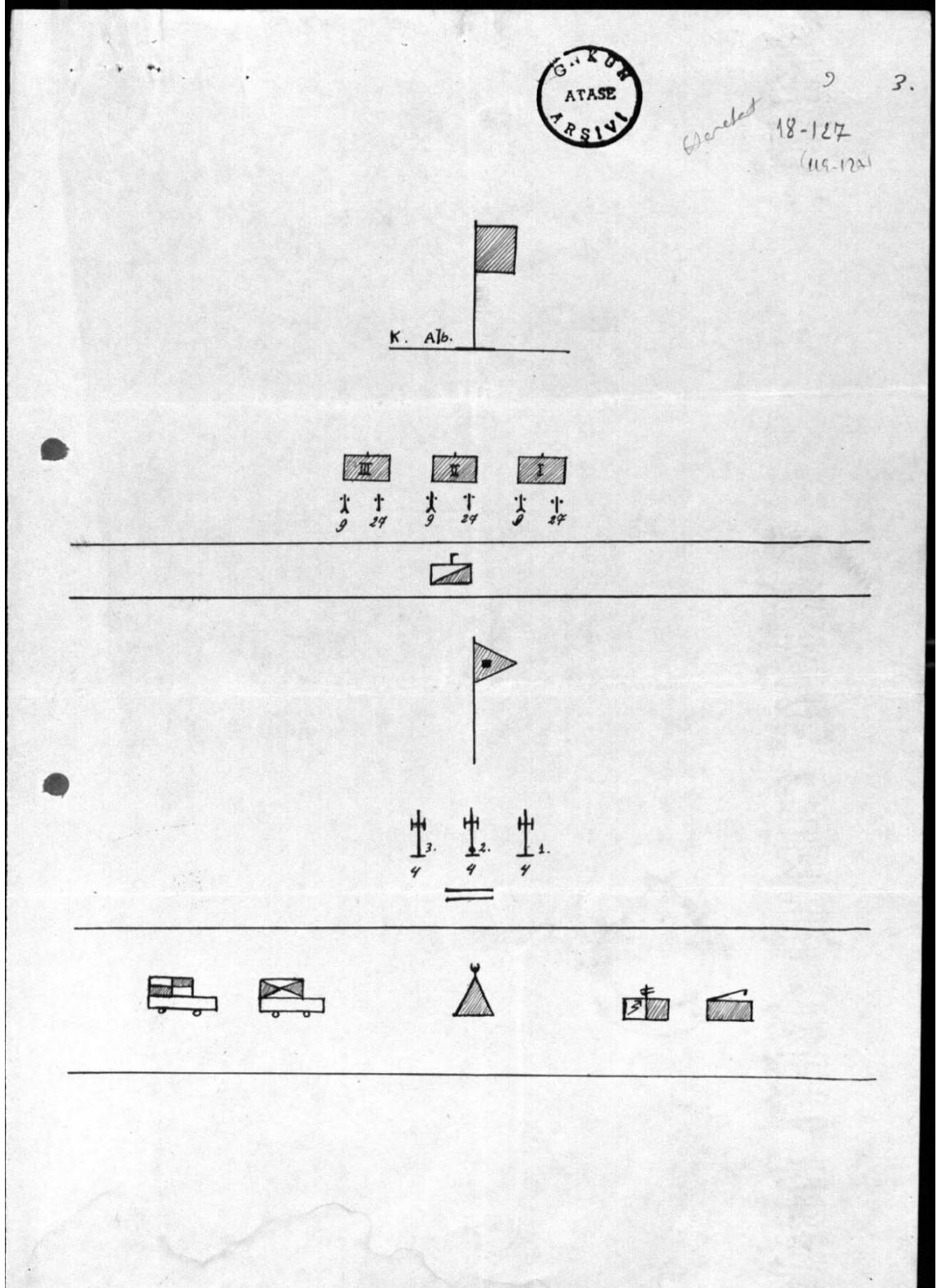
Topçu TB.K. binbaşı tayini
emir.SB.tegmen.selahattin
1.batarya.K.Yzb.bahattin
1.TK.K.tegmen fuat.
2.TK.K.tayini

2.batarya.K.Yzb.tayini
1.TK.K. tayini
2.TK.K. tayini

Hafif cephane.KOLU.K. tayini.

Kaynak: İDH, K.8, G.130, B.5.

EK-6: 39.Dağ Tugay Komutanlığının Harekât Planı (6/6)

Kaynak: İDH, K.8, G.130, B.6.

EK-7: Yüksek Kadroya Çıkarılan Hudut Taburları Yazısı

T. C.

Genelkurmay Başkanlığı Ankara
 II. Şube 26/ May / 1938
 Sayı : 12900

Gnkur.ATASE Şehri'nin 20 Mart 1938
 ATASE:3202-2-57/Anıv.2 sayılı YAYIMI İLE Çek Gelirli
 İk. Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
 Tasnif Dışı

ADISOYADI : Keesr. JOCEER
 RÜTBESİ : Öğ. Bab.
 GÖREVLİ : Bal. Aray. ve İik. İşi. Ks. A.
 III.Ş.Md.

Suret

19/Mayıs/938 tarih ve Ş.II 12900 sayılı yazıya ektir:

1 - Dün gece cumhur reisi Ata Türkün nezdlerinde baş vekil ve hariciye vekili ile birlikde vaki toplantımızda Hatay vaziyeti dolayısıyla yüksek kadroya çıkarılması arz edilmiş olan birlikler meyanına aşağıda yazılı hudut taburlarının da katılması takarrur etmiştir .

A) Birecikdeki dokuzuncu hudut taburu,
 B) Viran şehirdeki ondördüncü hudut taburu,
 C) Mardindeki sekizinci hudut taburu,
 D) Sızredeki yedinci hudut taburu,
 E) Bu taburların bağlı buldukları 239. ve 222. hudut alaylarına karargâhları.

2 - Gerek bundan önceki ve gerek bu dafaki yazımızla yüksek kadroya çıkırılacak bütün birlikler için müktezi tahsisat hukû metten alınır alınmaz acemî eratin celbine hemen başlanacak ve bunlar en geç 10/hazirana kadar kitaata iltihakla talim ve terbiyeye başlamış bulunacaklardır. Bu maksatla şimdiden celp hazırlıklarına başlanmasını dilerim.

3 - İşbu eratin tertip edilecek yirmi haftalık bir ++ programla talim ve terbiyelerine devam olunacak ve Mayıs celbi eratile birlikde teftişe tabi tutulacaklardır. İşbu keyfiyetin celp emrinde ilgili kita ve mekamlara tebliğ buyurulmasını arz ederim;

Aslı gibidir.

Gnkur.Bşk.
 Mareşal
 Fevzi Çakmak

17817
 26-5-938 I. Ks -
 F.

Cevaplarda Ş. nin ve kısmın isim tarih ve No. nin yazılması lâzımdır.

Kaynak: İDH, K.8, G.125, B.1.

EK-8: Başvekilin Türk Kıt'asının Hazırlanmasına Dair Yazısı

18-97

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
Şifre Âmrlığı
Sayı:

Çıktığı yer: Dolmabahçe
Tarih : 31.5.938:17/30
" V. : 31.5.938:20/00
No. : ?
Açan : N. Topalak

~~Genelkurmay Başkanlığına~~
Genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak. (Acele).

1- İcabında Hatay'da Fransız askerile teşriki mesai etmek üzere zati devletinizle Fransız Suriye ordusu komutanı - arasında miktarı mevzubahs olan Türk kıt'asının Hatay hududu - üzerinde derhal harekete ihzar edilmesini ve neticesini bildir-menizi rica ederim. Bu kuvvetin hasıl olacak yeni vaziyetler üzerine takviye edilmesi zarureti karşısında yine hudut üzerinde ihtiyat olmak üzere kâfi kuvvetin toplanması için icabedenlere emir buyurulması muvafık olur.

2- Bu tebliğin alınıp tatbik edildiğinin ve Hatay hududundaki kuvvetin hangi gün harekete hazır bulunabileceğinin bildirilmesine muntazırım.

3- Millî Müdafaa ve Hariciye Vekâletlerine de yazılmıştır. Bu vekâletlere Genelkurmay Başkanlığından alınacak cevap dahi bildirilecektir.

BAŞVEKİL
Celâl Bayar

H (8-3)
17862 I.K. 31-5-938
31-5-938
J

Kaynak: İDH, K.8, G.115, B.1.

EK-10: Takviyeli Alayın Harekete Hazır Yazısı

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
Şifre Amirliği
Sayı: _____

18-26

Çıktığı yer: _____
Tarih : _____
" V. : _____
No. : _____
Açan _____

Genelkurmay Başkanlığı

Istanbul Dolmabahçede

Şifre

Baş vekâlete
Hariciye vekâletine

Başvekâletin 10/6/938 tarih ve (6/2497) sayılı emirleri cevabıdır.

I - Hatay hududunda toplanmış olan takviyeli alayımızın verilecek ilk emre intizaren derhal harekete hazır bulundurulması hususunun kıtaata yeniden emredilmiş olduğunu ve bu kıtiatın halen harekete hazır olduğunun bildirilmiş bulunduğunu saygılarımla arz ederim.

2 - Cevaben başvekâlete ve bilgi için hariciye vekâletine hareket 10/6/938 tarih ve 17957 sayı ile arz edilmiştir .

Genelkurmay Bşk.
Mareşal

Kapadın
Cengizhan
251
10-6-938 22-20

Kaynak: İDH, K.8, G.082, B.1.

EK-11: Antakya'ya Gelen Türk Askerî Heyeti (11/1-2)

Org. Asım Gündüz'ün (ortada) Payas garında Vali Abdurrahman Melek (sağda), Gen. Monnet (A. Melek'in sağında), Alb. Collet (Org. A. Gündüz'ün solunda), Fevkalade Murahhas Cevat Açıkalın (solda) tarafından karşılanması.

Kur. Alb. Fevzi Mengüç, Org. Asım Gündüz, Kur. Yzb. Nurettin Alpkartal. (Soldan-Sağa)
Kaynak: T.C. Hatay Valiliği, Yayın No: 15, Anıt Matbaa, Ankara 2011, s.138-139.

EK-12: Genelkurmayın, Askerî Anlaşma Metnine Dair Görüşü

0013509-11

Sirce

Ankara : 18/VI/938
Saat : 13,55

Bağvekâlete

Dolmabahçe - İstanbul

A	59-18-e
D	74-1
F	161-11

1 - Metinler geldi . Bunlar usulî anlaşmaya ait olup kıymetleri ancak hususî anlaşmada belli olacaktır . Bu metinler de , bu hususî anlaşma da bizim arzularımızın kabul edildikten sonra imza edilecektir .

2 - Hususî anlaşmada, evvelimizde takvîpli alayın Hatay'a girmei ve alayın Antakya'da filen şehrin içiyle meşûm mahallerine hâkim olması ve İskenderun ve Erizham gibi muvasala yollarını elinde bulundurarak geri emniyetini tesis etmesi lâzımdır .

3 - Bu kuvvetin sevk ve idaresi, hey'etimize verdiğimiz talimat mucibince, Antakya'da Delege ile Hariciyemizden gönderilecek bir memurumuzun mühteraken yapacakları tebliğata göre cereyan edecektir .

4 - Bu kuvvetlerin Hatay'da bulunması, Fransızların bize (22) rey kazandırmak namusundaki taahhütlerini yakından kontrola mezar olacağı gibi intihabat mesuliyetine iştirak etmesinin Hatay'da bir Türk hükûmetinin tesisine ve Hatay intihabat kuvvetlerinin kısmî mühiminin Türk'lerden olmasına yardım edecektir .

5 - Bu hususî anlaşma imza edildikten sonra usulî anlaşma metninin de imzasında bir mahzur görülmektedir .

6 - 18/Easiran/938 tarih ve Harekât Uçluncü şube (18058) sayı ile Bağvekâlete ve Hariciye Vekâletine arz edilmiştir .

Genelkurmay Başkanı
Mareşal
Fevzi Çakmak

A.
E -
19-VI-38
ST

Kaynak: CBA, 01013509-11-54469.

EK-13: Mareşal Fevzi Çakmak'ın Orgeneral Asım Gündüz'e Gönderdiği Yazı (13/1)

26 - 6 - 38

Orgeneral Asım Gündüz

A | 31-18-C
D | 74-1
F | 110-9

Telifanda

25/Martiran /938 tarih ve 12 sayılı rapora karşılıktır .

1 - Rapor Müdarecatı Genel Kurmayca tetkik edildi . Bu cihat Hükümet erkânında tetkikinden geçti .

2 - Bu anlaşmaların emsini teşkil eden kuvvet ve efektif meselesi halledilmedikçe teferruat üzerindeki anlaşmalar filî neticeyi şüpheli bırakacak ve tegriki mesaiden beklenen netice filen tahakkuk edemeyecektir . Bu sebebdan dolayı isteklerimizin dayandığı makul esabî wacibeyi ve emniyet şartlarının icap ettirdiği asgarî tertipleri aşağıda bir defa daha tesbit ve izah etmeği lüzumlu gördüm :

Tabii

A - Bizim için ~~husus~~ veya şu veya bu isim üzerinde inad ve izarar meselesi yoktur . İki hükümet arasındaki anlaşma bu raddeye ve bugünkü duruma vardiktan sonra bunu akasete uğratanak ve sefluş etmek mesuliyetini biz kendi üzerimize almak istemeyiz .

B - Bütün bu anlaşmaların tam bir neticeye varması ancak askeri tegriki meselesinin ~~şerh~~ tahakkuku ile mümkün olacaktır . Bu şerh ise Hatay'a girecek kit'asının adı ne olursa olsun asgarî bir hadde askerî emniyetin mevcut bulunmasıyla kabili tahakkuktur . Bu ciheti herkesten iyi olarak Fransız asker arkadaşlarımız bilirler .

C + Hatay'a girecek askerimizin emniyeti ancak şöyle bir konuş ile mümkün olabileceği bütün askerlerde ufak bir tetkik ile kolayca tebeyyün eder . Antakya'da bise ayrılan Türk mahallatına 500 mevcutlu bir kit'a, İ kenderun'a yine 500 mevcutlu bir kit'a . . bunların emniyeti için Bilanda suvari, muhabere gibi ~~şerh~~ merbut birlikleri de ihtiva eden ve en dar bir hesapla tutarı 1250 mevcutlu vatan bir kit'a . . irtibat yollarının emniyeti için Kırıkhan da 300, Sarisekide 300 ve Hilan ile Antakya arasındaki yol üzerinde bulunan Badrakane ~~şerh~~ mevkiinde yine 250 mevcutlu bir birlik . . bunlardan başka bütün bu kitaların Komuta merkezinde yani Bilanda bir sahra veya dağ topçu kit'ası (C. C. T. T.)

Bizim teşkilatımıza göre zaten Topçusuz bir tertip mümkün olmaz .

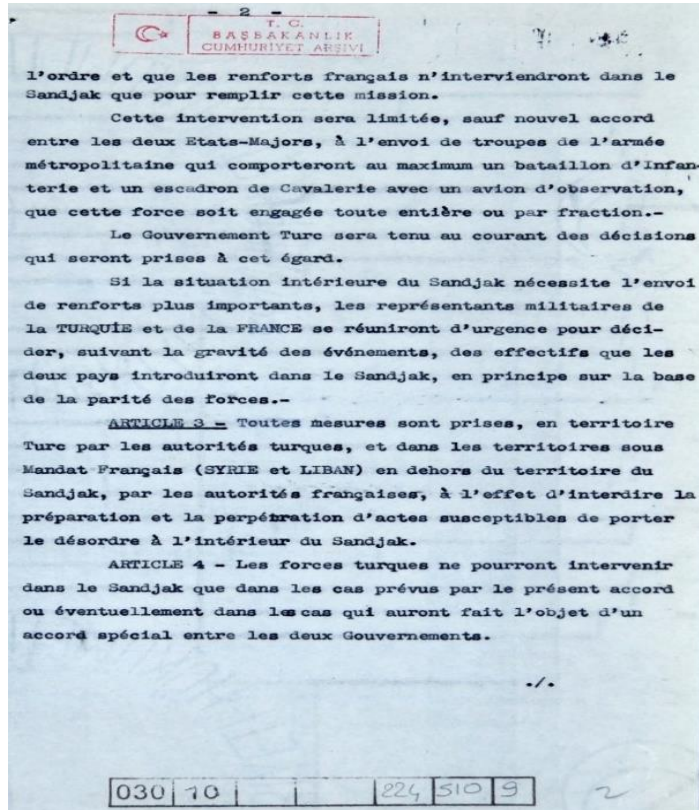
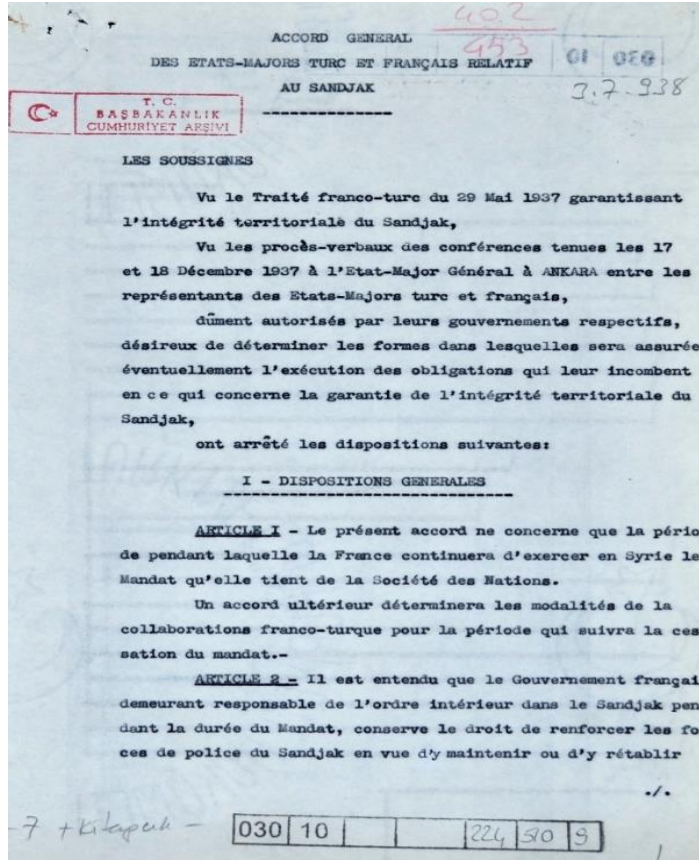
D - Bütün konuş teferruatı yukarıda şikredilen askeri birliklerin hoyeti Umumiyesi Fransızların Hatayda buldukları ve Sirhli ve Motorlu vâhtalarla da takviyeli olan kuvvetlerine muadil ad oluna bilir .

E - Fransız Hariciye Naziri Paris Türk Büyük Elçisine 3000 mevcutlu kabul ettiğini bildirmiştir .

3 - Her ~~şerh~~ tarafını bütün vusuhiyle bildirdiğimiz bu vasiyet

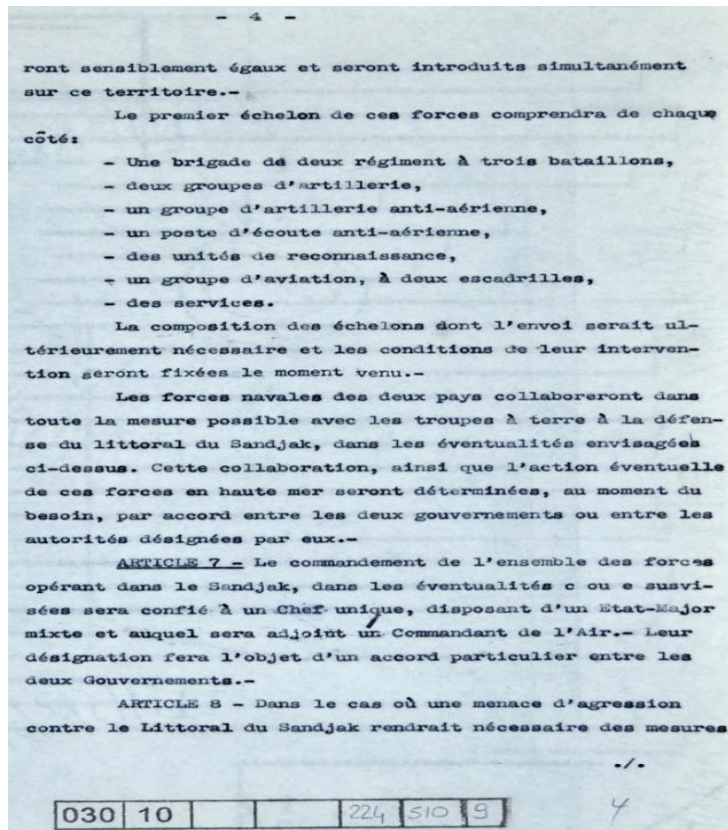
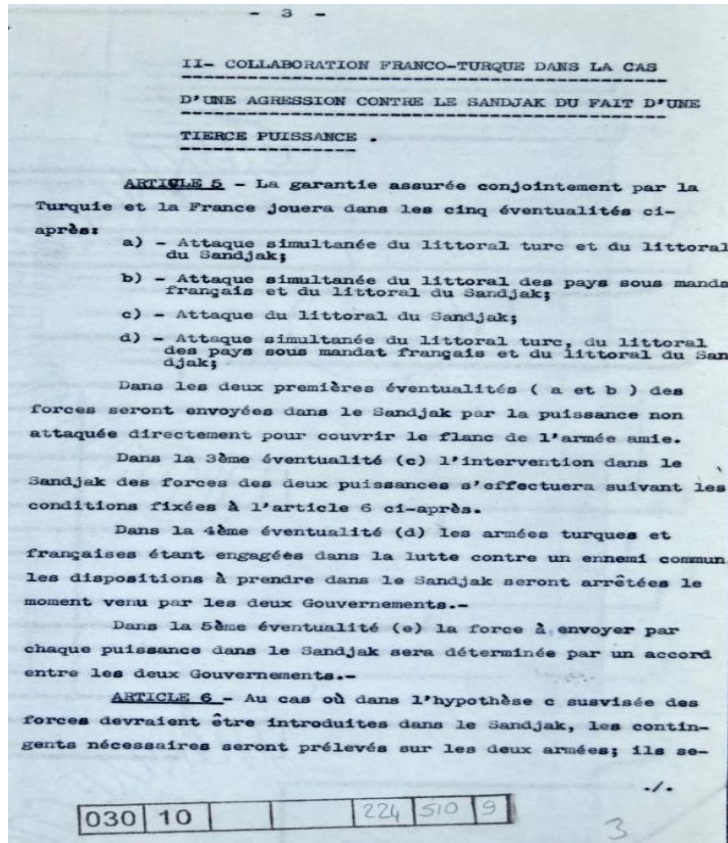
Kaynak: CBA, 01013458-3-597097 (1).

EK-14: Türk-Fransız Genelkurmaylar Anlaşması Metni (1938) (14/1-2)

Kaynak: BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (1-2).

EK-14: Türk-Fransız Genelkurmaylar Anlaşması Metni (14/3- 4)

Kaynak: BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (3-4).

EK-14: Türk-Fransız Genelkurmaylar Anlaşması Metni (14/5-6)

- 5 -

de protection l'intervention des forces du premier échelon sera décidée d'un commun accord entre les deux Gouvernements.

Dans le cas où une menace d'agression contre les frontières terrestres du Sandjak rendrait nécessaires des mesures de protection, l'intervention des forces sera décidée d'un commun accord entre les deux Gouvernements.-

L'ordre d'entrée dans le Sandjak sera donné par les autorités militaires préalablement désignées par les Gouvernements respectifs:

- L'Etat-Major Général du côté Turc,
- Le Général Commandant Supérieur des Troupes du Levant à BEYROUTH du côté Français.

ARTICLE 9 - En cas d'attaque imprévue, le Haut Commissaire de la République à BEYROUTH avisera d'urgence le Gouvernement Turc ; le Délégué du Haut Commissaire dans le Sandjak avisera, d'autre part, le Consul de Turquie à ALEXANDRETTE auquel toutes facilités seront données pour communiquer avec les autorités turques compétentes.

L'ordre d'intervention sera donné par les autorités militaires qui auront reçu préalablement délégation de leurs Gouvernements respectifs pour le cas d'urgence envisagé.-

III - DISPOSITIONS DIVERSES

ARTICLE 10 - En cas d'opérations menées en commun, les deux parties s'accorderont réciproquement toutes facilités: Usage des Ports, des aérodromes et des Plans d'eau - Ravitaillement de toute nature et libre circulation dans les eaux territoriales.-

./.

030	10					
-----	----	--	--	--	--	--

5

- 6 -

ARTICLE 11- En vue de faciliter l'intervention éventuelle des forces appelées à intervenir dans le Sandjak, une liaison radiotélégraphique sera établie entre les autorités militaires d'ANKARA et de BEYROUTH désignées par leurs Gouvernements. Des essais de liaison auront lieu dès la signature du présent accord.

Un code secret sera établi par leurs soins.-

ARTICLE 12 - Sauf accord préalable avec le Gouvernement Turc, les autorités Françaises n'introduiront pas dans le Sandjak d'armes autres que celles qui ont été autorisées par le Rapport du Comité d'Experts qui a été approuvé par le Conseil de la Société des Nations dans sa résolution du 29 Mai 1937. Cette restriction ne s'applique pas toutefois à l'utilisation d'un avion sanitaire et d'un avion de commandement.-

Le commandement militaire Français de BEYROUTH fera connaître à l'Etat-Major Turc deux fois par an (en Janvier et en Juillet) l'effectif et l'armement des forces stationnées dans le Sandjak.-

L'autorité compétente chargée de l'application des clauses de désarmement prévues par l'article 12, alinéa 3, du statut, donnera communication au Gouvernement Turc des sanctions et mesures qui auront été prises à cet effet.

Cette communication sera faite trimestriellement par le Délégué du Haut Commissaire de la République Française au Fonctionnaire du Consulat de la République Turque à ANTIOCHE, qui sera spécialement désigné par le Consul Général.

En outre, ce fonctionnaire sera qualifié pour saisir le Délégué du Haut Commissaire de la République Française de toutes les infractions aux clauses susvisées qui auront été

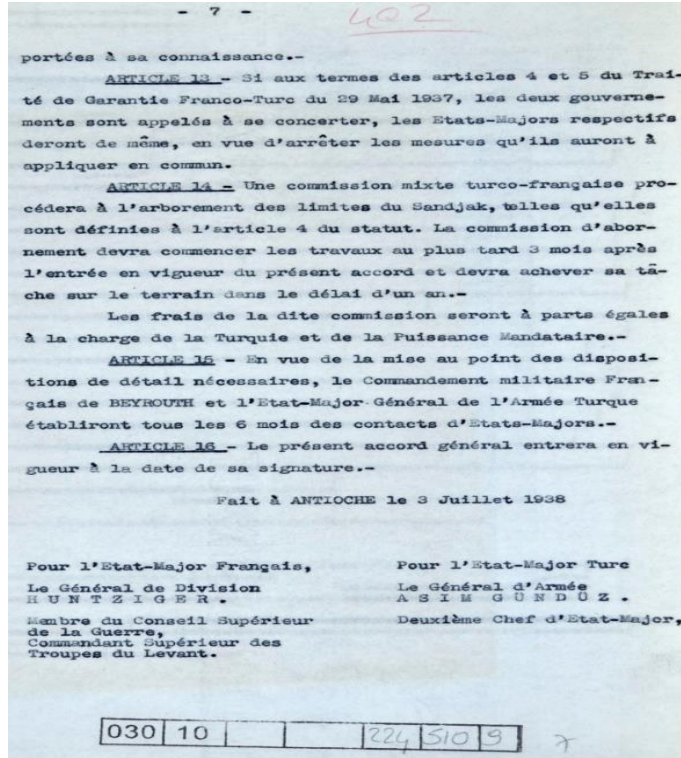
./.

030	10			224	510	3
-----	----	--	--	-----	-----	---

6

Kaynak: BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (5-6).

EK-14: Türk-Fransız Genelkurmaylar Anlaşması Metni (14/7)

Kaynak: BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.9 (7).

EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol (15/1)

**Antakya'da Yapılan
Genelkurmaylar Anlaşmasına
Merbut 1 No. lu Protokol**

**Ankara
Genelkurmay Matbaası
1 9 3 8**

Kaynak: **BCA**, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (29-34).

EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol (15/2-3)

Antakya'da Yapılan Genelkurmaylar Anlaşmasına Merbut I No. lu Protokol

Başlangıç

Türk ve Fransız hükümetleri Sancağın vaziyeti hazırası hakkında istişare ile bu muntakada askerî kuvvetlerin bir teşriki mesaisine karar vermiş olmakla 3/ Temmuz/1938 tarihli umumî Genelkurmaylar anlaşmasının ahkâmını tatbikten kendi Genelkurmaylarının usulen salâhiyettar mümessilleri bu teşriki mesainin eşkâli tatbikiyesini berveçhizir tesbit etmişlerdir:

I — Türk kuvvetlerinin girme ve ilk konuş şartı

1— Sancağa işbu Protokolu tatbikan ithal edilecek Türk kuvvetleri miktarı 2500 den fazla olmayacak ve bunlar bir Albayın komutası altında bulunacaktır. Bu kuvvetlerin muhtasar teşekkülünü gösterir bir cetvel Protokola eklendiştir. (Ek - 1).

2— İki Hükümet bu kuvvetlerin Sancağa dühul tarihini müşterek olarak tesbit edeceklerdir.

Bu kuvvetler hududu bir taraftan PAYAS diğer taraftan HASSADan geçeceklerdir.

3— Türk kuvvetleri ilk olarak İSKENDERON - BEYLAN - KIRIKHAN - ANTAKYA (bir müfreze) muntakasında konacaklardır. Konuşun teferruatı II. No. lu bağı ekte gösterilmiştir.

— 4 —

II — Fransız kuvvetleri

4— Halen SANCAKta bulunan Fransız kuvvetleri 2500 kişilik bir azamî hadde kadar takviye edilebileceklerdir.

III — Türk kuvvetlerinin rolü - komuta

5— Türk kuvvetleri Sancakta nizamın teminine ledelhace iştirak edebilirler.

Normal olarak nizamın temini ile mükellef olan Sancak polis kuvvetleri vazifelerini ifa imkânsızlığında bulunduğu zaman salâhiyettar makam zirdeki 6. ve 8. inci maddelerde muşarrah şartı dahilinde bu kuvvetlerin yardımını talep eder.

6— Bu muhtemel teşriki mesai hakkında teşebbüs almak Sancakta nizamdan mes'ul olan Fransa Cümhuriyeti Âli Komiserinin delegesine aittir. Bu muhtemel teşriki mesaiyi kendisiyle beraber tanzim etmek üzere Sancaktaki Türk kuvvetleri komutanlığı tarafından daimî bir mümessil tayin edilir.

Delege bu mümessile Türk kuvvetlerine müracaat etmek hususunda ittihaz ettiği kararını bildirir ve Türk askerî komutanına verilecek talimatı onunla kararlaştırır ve beraber imza eder.

Bu talimat vüsulünden itibaren vacibüliradır. İcrası için müracaat edilmesi lâzım gelen vesaitin intihabında serbest olan Türk komutanı bu talimatın icra edildiğini bildirir.

Türk mümessili doğrudan doğruya Türk kuvvetlerinin asayişini alâkadar eder gördüğü ahvalde delegeyi teşebbüs ittihazına tahrike salâhiyettardır.

7— Maruzzikir 6. inci maddede muşarrah halden başka Türk kuvvetlerine hiç bir polis vazifesi terettüp etmez.

Mahaza bir Türk kuvvetinin asayişinin tehlikeye maruz olduğu fecil bir halde bu kuvvetin komutanı kendi otoritesile lâzım gelen tedabiri alır ve en kısa bir müddet zarfında bildirir.

Kaynak: BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (29-34).

EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol (15/4-5)

— 5 —

8— Türk kuvvetlerinin asayışı temine teşriki mesailerini balâda mezkûr 5. ve 6. inci maddelerde musarrah şerait dahilinde:

— Normal olarak işbu Protokola merbut haritada gösterilen I, II No. lı müdahale muntakalarında (Antakya şehri bu muntakalara dahil değildir),

— Bu muntakaların mütebakî kısmında ledelicap Fransız kuvvetlerine yardım etmek üzere, talep edilebilir.

Fransız kuvvetlerinin I ve II No. lı müdahale muntakalarında Türk kuvvetlerine yardımları talep edilebilir.

9— Türkiye Genelkurmayı Sancaktaki Türk kuvvetleri için bir komutan tayin eder.

Mumaileyh:

— Kendisinin 6. inci madde mucibince aldığı talimata tevfi kan hareket etmeye mecbur olduğu 5., 6., 7., 8. ve 10. uncu maddelerin derpiş ettiği veçhile kuvvetinin asayişin teminine muhtemel yardım: halî ve,

— 11. inci maddenin derpiş ettiği muhtelit garnizonlardaki garnizon hizmetini müstesna olmak üzere komutanlığını Türk talimatnameleri mucibince ifa eder.

10— 7. inci madde ahkâmı mucibince:

a) Türk kuvvetleri asayişin teminine yalnız iştirak ettikleri takdirde bunlar münhasıran kendi âmirlerinin emirleri altında hareket ederler.

b) Türk kuvvetleri asayişin teminine Fransız kuvvetleri ile beraber iştirak ettikleri takdirde bu kuvvetlerin heyeti umumiyesinin komutanı Sancaktaki Türk kuvvetleri komutanlığının mümessili ile anlaşmak sureti ile delege tarafından tayin edilir.

11— Türk kuvvetlerinin kondukları ve bir Fransız garnizon komutanının bulunduğu mahallerde, mumaileyh garnizon hizmetine müteallik Fransız talimnamesinde müserrah selâhiyetlerini muhafaza eder.

Mahaza mahalli Türk kuvvetlerinin komutanı Fransız komutanını haberdar etmek şartı ile, kendi kuvvetlerinin asayışı için müfit telâkki edeceği tedabiri alabilir.

— 6 —

Mahalli Türk komutanı ile bu garnizon komutanı arasında sıkı bir irtibat temin edilir. Umumî mahiyetteki bileümle tedabir ancak aralarında teatiyi efkârdan sonra ittihaz edilir.

Anlaşmazlık halinde alâkadarlar keyfiyeti müteakabilen komutanlarına bildirirler.

12— Sancak Türk kuvvetleri komutanı tarafından Sancak Fransız kuvvetleri komutanı nezdine daimî olarak bir irtibat subayı gönderilir.

Müteakabilen mumaileyh de Türk kuvvetleri komutanı nezdine bir irtibat subayı gönderir.

Sancaktaki Türk ve Fransız kuvvetleri komutanları bu irtibat subayları vasıtasıyla her gün lüzumlu malûmat ve her onbeş günde bir müteakabil kuvvetlerinin mevcut cetvellerini teati ederler.

IV — Mülki makamatin selâhiyet ve imtiyazlarına riayet

13— Sancaktaki Türk kuvvetlerinin mevcudiyeti mandater ve mahalli sivil makamât ve mümessillerinin bütün faaliyet sabaharında selâhiyet ve imtiyazlarına ve statü mucibince tesbit edilen polis kuvvetlerinin teşekkülüne hiç bir tebeddül getirmez.

V — İmtiyaz ve hakkı kaza

14— Sancakta Türk askerleri kendi rütbelerinden yüksek rütbedeki Fransız subaylarını ve müteakabilen Fransız askerleri de kendi rütbelerinden yüksek rütbedeki Türk subaylarını selâmlamakla mükelleftirler.

Selâmın iadesi mecburidir.

15— Türk kuvvetleri bilfiil işgal ettikleri mahallere milli bayraklarını çekebilirler.

16— Sancakta konmuş bulunan Fransız kuvvetlerinin müstefit

EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol (15/6-7)

— 7 —

oldukları gümrük muafiyetleri Sancakta konmuş bulunan Türk kuvvetlerine de teşmil edilmiştir.

17— Asker olmayan ve Türk kuvvetlerine mensup bulunmayan eşhas tarafından Türk kuvvetlerinin asayişine ve şerefine karşı irtikâp edilen suçlar ile işbu kuvvet mensuplarına karşı irtikâp edilen ağır fena hareket (Sevices graves) Türk askerî mahkemelerinin hakkı kazasına tabidir.

Diğer suçlar mahallî mahkemelerin hakkı kazasına terk edilmiştir.

Mahallî mahakim işi muhakeme ettikten sonra Türk askerî makamatını isdar ettiği hükümden haberdar eder.

İşbu maddenin ahkâmını tatbikan Türk kuvvetlerinin askerî mahkemeleri tarafından hapis cezalarına mahkûm edilmiş olan eşhas cezalarını Sancak mahallî hâpishanelerinde görürler.

18— Türk kuvvetleri mensuplarından biri tarafından asker olmayan ve işbu kuvvetlere yabancı olan bir şahsa karşı irtikâp edilen suçlar Türk askerî mahkemelerinin hakkı kazasına tabidir.

19— Türk kuvvetleri mensupları tarafından Fransız kuvvetleri mensuplarına karşı ve bunlar tarafından Türk kuvvetleri mensuplarına karşı irtikâp edilen cürümler mücrimin mensup olduğu askerî mahkemeleri tarafından rüyet olunur.

20— Türk kuvvetleri mensupları 18. ve 19. uncu maddelerde derpiş edilip Fransız kuvvetleri mensupları tarafından irtikâp edilen cürümlerde müşterek fail veya şeriki cürüm olurlarsa veya Fransız kuvvetleri mensupları tarafından irtikâp edilen bu cürümlerde müşterek fail veya şeriki cürüm olurlarsa Fransız ve Türk salâhiyettar makamları tarafından müşterek bir tahkikat yapılır. İşbu tahkikatın netayici her iki tarafça askerî mahkemeyi aideye müracaata salâhiyettar olan makamı aidine tevdi edilir. Fransız ve Türk makamları ittihaz edilen kararlardan müteakiben birbirlerini haberdar ederler. Bunu müteakip Türk askerî mahkemeleri bir taraftan ve Fransız askerî mahkemeleri diğer taraftan her biri kendine ait olan işin tahkikatına tevessül ederler. Aralarında lâzım gelen teması muhafaza ederler.

21— Marüzzikir 19. uncu maddede müserrah ahvalde tahkikat icra eden askerî makam başlayan takibat ve isdar edilen hüküm-

— 8 —

ler hakkında diğer askerî makamı malûmattar eder.

22— Türk kuvvetleri mensupları tarafından diğer Türk kuvvetleri mensuplarına karşı irtikâp edilen suçlar normal olarak Türkiyede salâhiyettar mahkemelerin hakkı kazasına terk edilmiştir.

23— Balâda mezkûr bütün suçların hukukî neticeleri eğer ordulardan biri veya diğerinin mesuliyeti mevzu bahis değilse alâkadaranın tabiiyetine göre Sancakın salâhiyettar mahkemeleri tarafından rüyet olunur.

Ordulardan biri veya diğerinin mesuliyetini istilzam edenler her orduda mer'î nizamlara göre her birinin kurmayları marifetile idareten hallolunur. İhtilâf halinde niza, siyasi tarikle intâz edilir.

24— Türk askerî mahkemesi tarafından aranılan suçlular Sancaktaki Türk kuvvetleri komutanlığının mümessili tarafından Sancaktaki Âlî Komiserlik delegesinden talep edilir.

Delege suçluları aratmalı ve teslim etmelidir.

25— İşbu faslın 17. inci ve müteakip maddeleri ahkâmının tatbikatı dolayısıyla tehaddüs edebilecek ihtilâflar siyasi yollardan hal edilecektir.

26— Türk kuvvetleri mensupları sivil makamat mümessilleri tarafından ancak cürmü meşhut halinde tevkif edilebilirler; bu takdirde hemen Türk askerî makamatına teslim edilirler.

VI — İskân, muvasala, işe, ikmal

27— Sancaktaki Türk kuvvetlerinin komutanı kendi kıt'alarının iskânını temin eder. Fransız komutanı bu hususta kendisine yardım eder.

Her hususî mahallin kiralanması Türk askerî idaresi tarafından bedelinin tediyesini istilzam eder.

28— Sancaktaki Türk kuvvetleri muvasalalarını temin için Sancak dahilindeki bütün güzergâhlardan serbestçe istifade eder-

EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol (15/8-9)

— 9 —

ler. (Kısmen Suriye arazisinde kâin bulunan Sıçanlı - Yenişehir yolu müstesnadır).

Bu kuvvetler seyrüsefere müteallik ve ahkâmı umumiyeye ve talimatı hususiyeye tevfiği hareket etmelidirler.

Türk kıt'alarının yapacakları her hareket vaktinde ve evvelce Fransız komutanına bildirilecektir.

29— Balâda mezkûr seyrüsefer teshilatı yalnız Sancaktaki Türk kuvvetleri mensuplarına münhasırdır.

30— Türk askerî kuvvetleri mevcut telefon ve telgraf şebekelerinden kendi irtibatları için istifade edebilir. İcap eden abonemanlar mutad şerait dahilinde merkezden alınır. Muhaberat mer'î olan talimatın tesbit ettiği normal tarifeye göre aidatın tediyesini icap ettirir.

Türk kuvvetleri askerî ihtiyaçları için garnizonları arasında ve ledelicap kendi müdahale muntakaları dahilinde lüzumlu gördükleri sahra muhabere hatlarını tesis edebilirler. Bu suretle tesis edilecek hatlar ister Fransız şark kuvvetleri muhabere servisine, ister mahalli idarelere ait olsun umumî şebekenin sabit hatlarının direklerine çekilmeyecektir.

Askerî memurlar tarafından idare edilecek olan bu hatlar umumî şebekeye bağlanmaz.

Bunlar hiç bir suretle sivil telefon muhabereeleri için kullanılmaz.

31— Türk kuvvetlerinin her türlü ikmal ve işçesi Türk komutanı tarafından temin edilir.

Bu kuvvetlerin sıhhi işleri normal olarak Türk komutanı tarafından tanzim edilir. Maamafih; müstaceliyet halinde Türk askerleri inakân dahilinde ve Fransız nizamnamesinin derpiş ettiği tarife mucibince masarîf ve mualece esmanı tediyesi mukabilinde Sancak Fransız garnizonları revirlerine kabul edilirler.

— 01 —

VII — Türk kuvvetlerinin geri alınmaları

32— Vaktinde iki hükümet arasında bir anlaşma olmadığı takdirde Sancığa idhal edilen kuvvetler iki hükümetin karşılıklı müteahhit bulunduğu beynelmilel ahkâm dairesinde Sancak hükümetinin tam teessüsünü takip eden tarihten iki hafta sonra çıkacaklardır.

Fransız Genelkurmayı için
General
Huntziger
Ali Askerî Şura azası
Şark kıtası âli
Komutanı

Türk Genelkurmayı için
Orgeneral
Asım Gündüz
Genelkurmay 2. Başkanı

EK-15: Genelkurmaylar Anlaşması: 1 No.lu Protokol (15/10-11)

— 11 —

Protokol No. 1 (Madde 1)*EK - I***Sancağa idhal edilecek Türk kuvvetlerinin teşkilâtına ait muhtasar cetvel**

48. Dağ alayı komutanı albay.
 48. Dağ alayı karargâhı.
 48. Dağ alayı; üç taburlu (I., II., III. taburlar).
 41. Alayın I. taburu.
 Bir süvari bölüğü.
 İki dağ bataryası.
 VI. İstihkâm taburunun I. bölüğü.
 VI. Muhabere taburunun I. bölüğü.
 VI. Nakliye taburunun Oto kolu.
 Alay sıhhiye takımı.
 Alay ekmekçi takımı.

— 12 —

Protokol No. 1 (Madde 3)*EK - II***Türk kıt'alarının ilk konuşunu tesbit eden cetvel**

<u>BEYLANDA :</u>			
Albay ve		Mevcut: 1000 kişi	Mevcut 2500 kişi
— Alay karargâhı			
— Bir tabur			
— Süvari bölüğü			
— Topçu bataryaları			
— İstihkâm ve muhabere bölükleri			
— Sıhhiye takımı			
— Ekmekçi takımı			
— Otomobil kolu			
<u>İSKENDERONDA :</u>			
— Bir tabur	Mevcut 500 kişi		
<u>ANTAKYADA:</u>			
— Bir tabur	Mevcut 500 kişi		
<u>KIRIKHANDA :</u>			
— Yarım tabur	Mevcut 250 kişi		
<u>BATRAKENDE:</u>			
— Yarım tabur	Mevcut 250 kişi		

Kaynak: BCA, F.30-10-0-0, K.224, G.510, S.12 (29-34).

EK-16: Atatürk'ün Ordunun Hatay'a Girmesi İçin Başvekile Gönderdiği Yazı (16/1-2)

3. VII - 28

LEBACIYE
RİYASETİCÜMHUR
UMUMİ KATIPLIĞI

Başvekil Celal Bayar'a

Gayet acele

A	51-18-c
D	74-1
F	116-18

1) Antakya'da ~~antakya~~ antakya
Bu gün sekizde işleri
edileceği anlaşılmıştır.

2) Anlaşmaya göre askerimizin
gireceği günün iki Hükümet
arasında tespit edileceği
nden ~~gün~~ günün ^{ayın dördüncü} pazartesi
günü ~~den~~ olarak
tespiti mümkündür.

3) ~~Kitanın~~ Kitanın pazartesi
Salı günü Hataya girmekte
üzre ~~işin~~ işin icap eden

Su

LEBACIYE
RİYASETİCÜMHUR
UMUMİ KATIPLIĞI

II

A	51-18-c
D	74-1
F	116-19

mesafeyi bu günlerde
almaları için emir
verilmesini rica ederim.

K. Atatürk

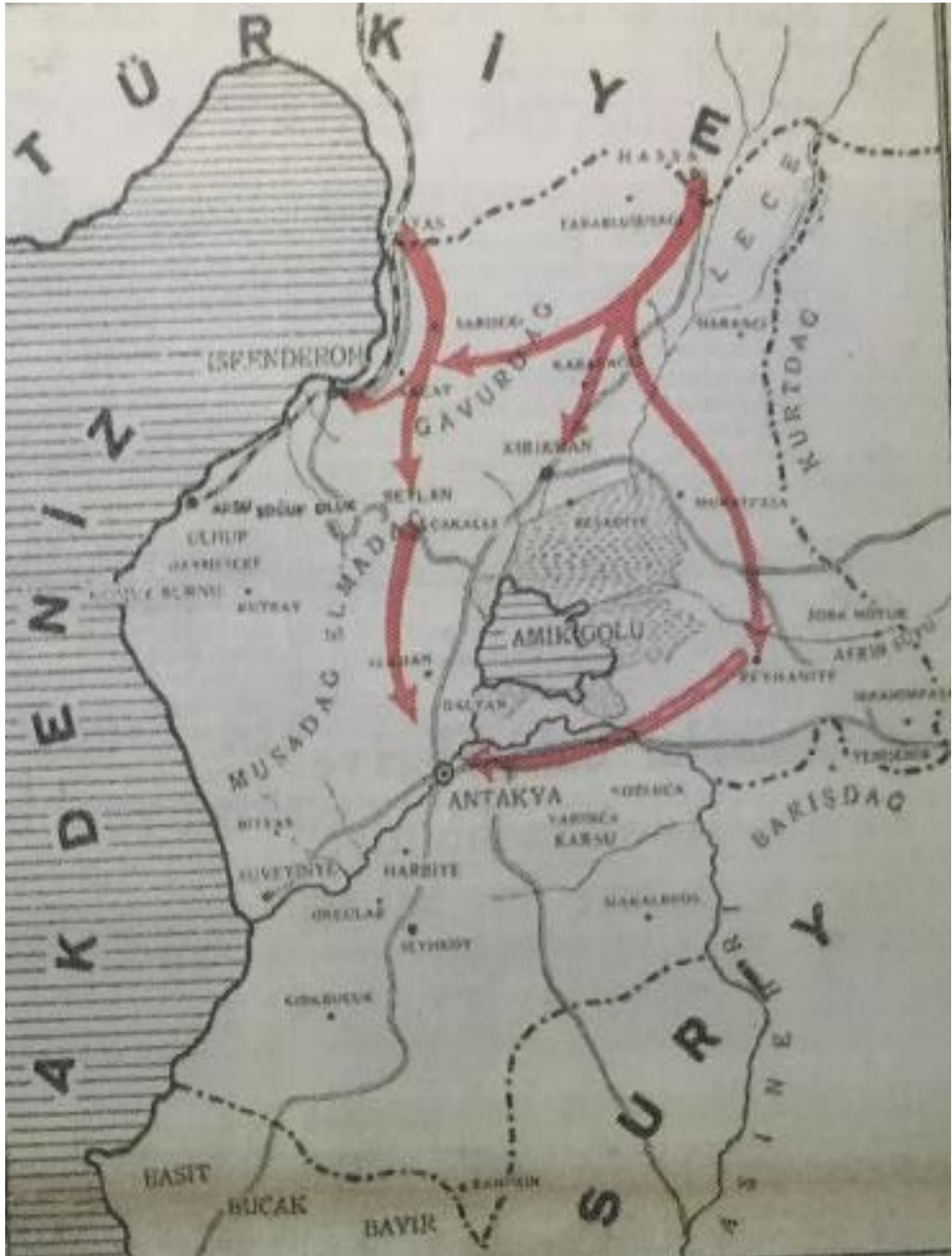
Rabat
1.

Müfettiş Aptallara
yardırdım

3. VII - 28
H. R. L.

1. 18 de aljir kütüphanesinde
Başvekil'e verilmiştir -
3. VII - 28

EK-17: 48.Dağ Alayının Hatay'a Girmesiyle İlgili Gazete Haberleri (17/1)

Payas ve Hassa'dan Hatay'a giren Türk birliklerinin ilerleme istikametleri.

Kaynak: **Ulus**, 09.07.1938

EK-18: 48. Dağ Alayının Personel, Silah, Araç, Gereç ve Hayvan Durumu

7-50551010

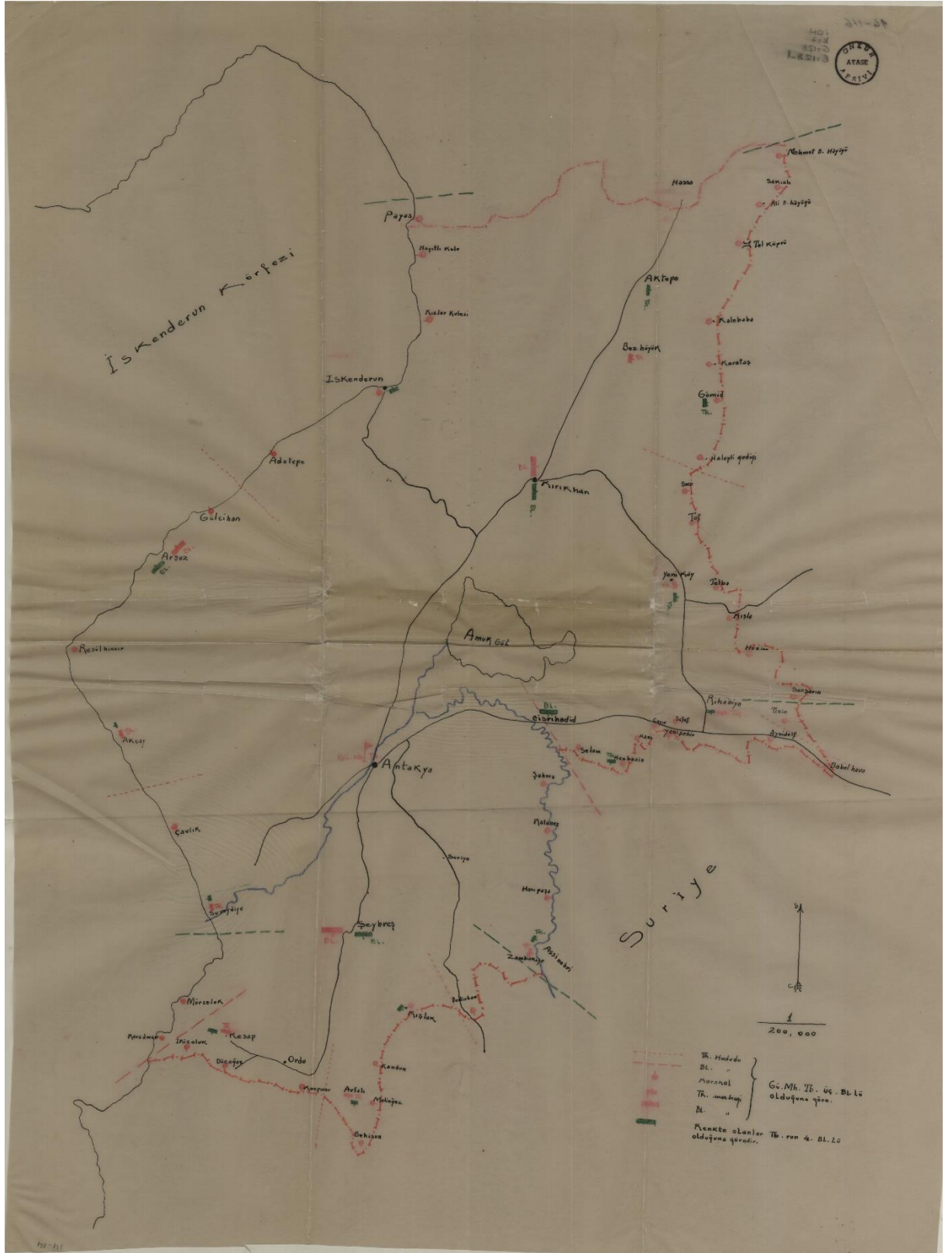
İçerik	Suluğu	Gd ve Bk	Tüfek	Hf. mt.	Çay mt.	Boğ Totm	Paç	Mayrak	Hayvan	Binek ot.	yağ ot.	Sıkıştır ot.	Motosiklet	Harake arabas.	Yk. arabas.	Sy. Bannkane	Düğünceler
48. Dağ A. R. K.	10	90	30						31	1			6				6 motosiklet eri ve biner ot. dahil.
I. T. B.	13	436	306	27	9				65				3				3 " " dahil.
II. T. B.	13	436	305	27	9				65				3				3 " " "
I. / 14. A.	19	436	306	27	9				77				3				3 " " "
Yör. Bk	4	151	108	9			117	117	164								
604. T. B. R. K. ve bu. Batarya	6	125	56	4		4			94								
istihkâm T. R.	1	41	33	1					5								
Muhabebe T. R.	1	40	34						7								
Yk. T. R.	3	37							25				2	8	3		
Bando	1	24							24								
Narlice Kolu	4	42	18						24		10						
Narlice	75	1858	1190	95	27	4	117	117	557	1	10	2	15	8	3	1	3 motosiklet Bki dahil.
I. / 11. A.	23	436	306	27	9				77				3				
1023. gn. 28. Bk	4	184	45	4		4			124								
Yör. Muaf.		10					10		10								
Yk. Muh.		11							5								
Narlice	1																
Yör. Muh.	27	692	361	31	9	4	10		216				3				
Yör. Muh.	102	2500	1551	126	36	8	127	117	773	1	11	2	18	15	3	1	
Toplam																	

7-50551010	11-2	F
48-18-C	24-1	F

T.C.
Millî Müdafaa Vekâleti

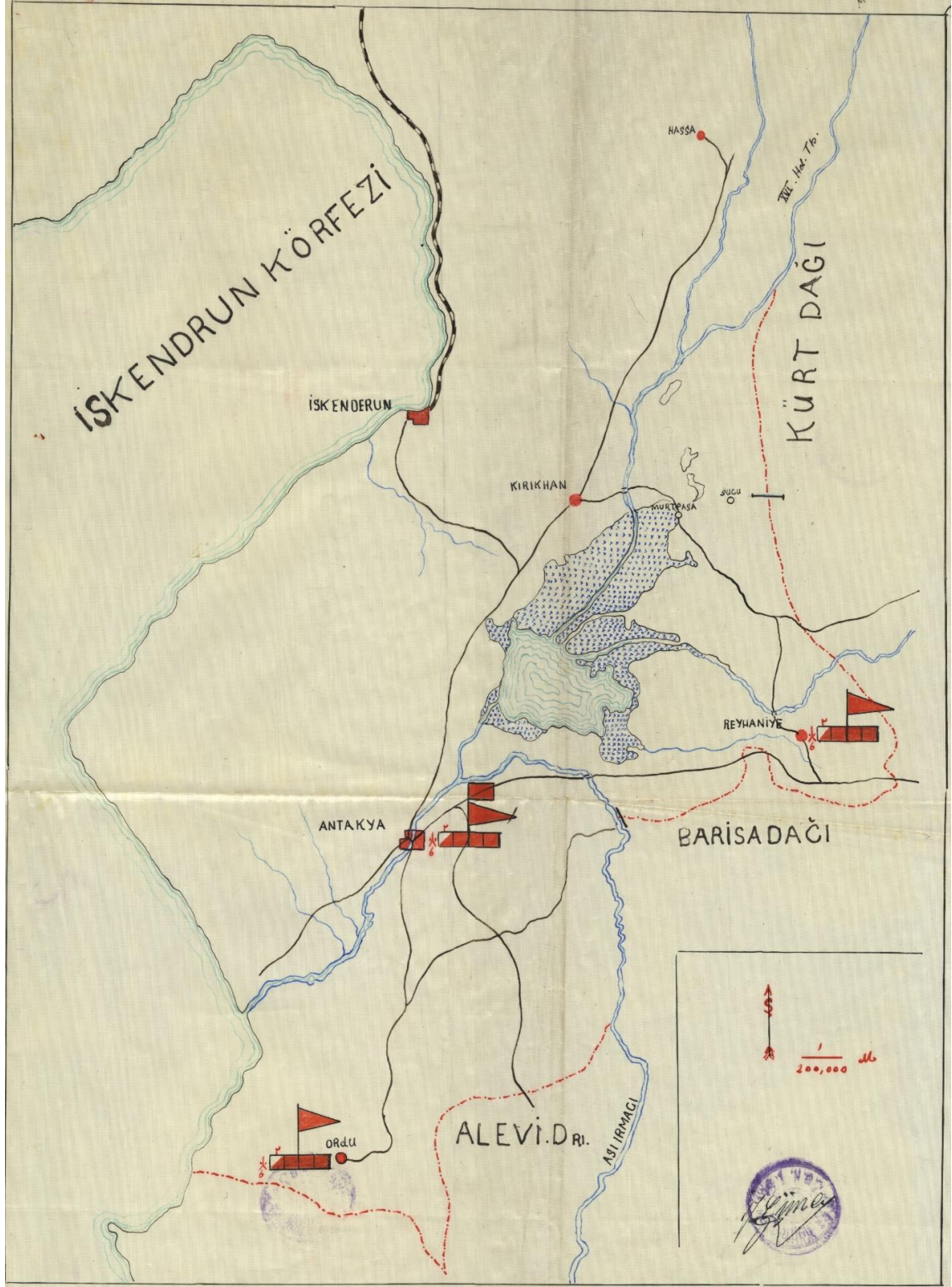
Kaynak: CBA, 01013509-11-54469

EK-19: Hatay Gümrük Muhafaza Taburunun Konuş Bölgeleri

Kaynak: İDH, K.7, G.128, B.1.

EK-21: Hatay'ın İlhakından Sonra Jandarmanın Konuş Teklifi

Kaynak: İDH, K.7, G.086, B.1.

EK-22: Sınır Tespit Anlaşmazlığına Dair Yazı

T. C.
Başvekalet
Hariciye Nezareti Müdürlüğü
94
XXXXXXXX

XXXXXXXXXX / /
Kırklareli 18 8-939

Genel Kurmay Başkanlığına

Takiben

Bugün Hasköyde tesadüfümüzde İkinci Reis Orgeneral Asım Gündüzden aldığım bir şifreli suretine nazaren Hatay hudut hadisesinin iki tahdidi hudut komisyon reisi tarafından anlaşılamayan noktaların bir zabıtâa tesbit edilerek Hükümetlerine bildirilmesini Ankarada iken Hariciye Vekâletine söylemiştim. Korkomutanın şifresine nazran mahallinde her hangi bir hadise olmaması için â lâzım gelenlere emir buyurulmasını rica ederim .

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Başvekil

[Handwritten signature]

EK-23: Anlaşmalarda Müsterek Beyannamelerin Esas Alınacağına Dair Yazı

Gnkur. Bşk.

GİZLİLİK DERECESİ Gnkur ATASE Bşk. İqının 20 Mart 1957 Gm-170
 ATASE: 3207 J-27/Arşiv sayılı emrin İN YAYIMILDE GÖK GİTELİ
 Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir HAKEKAT.
 III. Şube Fransız Kısım

Kayıt No.	Müsvade yadan ve günlemeç	Beyaz eden ve günlemeç	Karşılaştıran ve günlemeç	Gönderildiği günlemeç
16051		<i>J. Özgür</i>		17-7-939 + 10.3
Dosya No. 12	Özü:	İngiliz ve Fransız müsterek beyannameleri hk .		
<p>Yazıldığı makam: XI . Ş . Md .</p> <p>ADI SOYADI : Naas YÜCEER RÜTBESİ : Ög. Bnb. GÖREVI : Bal. Avaz, ve İik. İst. Kt. A.</p> <p>İngiliz ve Fransızlarla yapılacak askeri anlaşmalara esas olmak için Türk - İngiliz ve Türk - Fransız müsterek beyannamelerinin birer nüshasının (Fransızca ve Türkçesile birlikde) yüksek kumandaları tarafından III. Ş. ye verilmesi II. Başkalarının emirleri iktizasındadır . gereğinin yapılmasını saygı ile arz ederim.</p> <p>III . Ş . Md . Y. Kur . Bnb. <i>H. A</i></p>				

Dosyasına Bağlanacak Yer

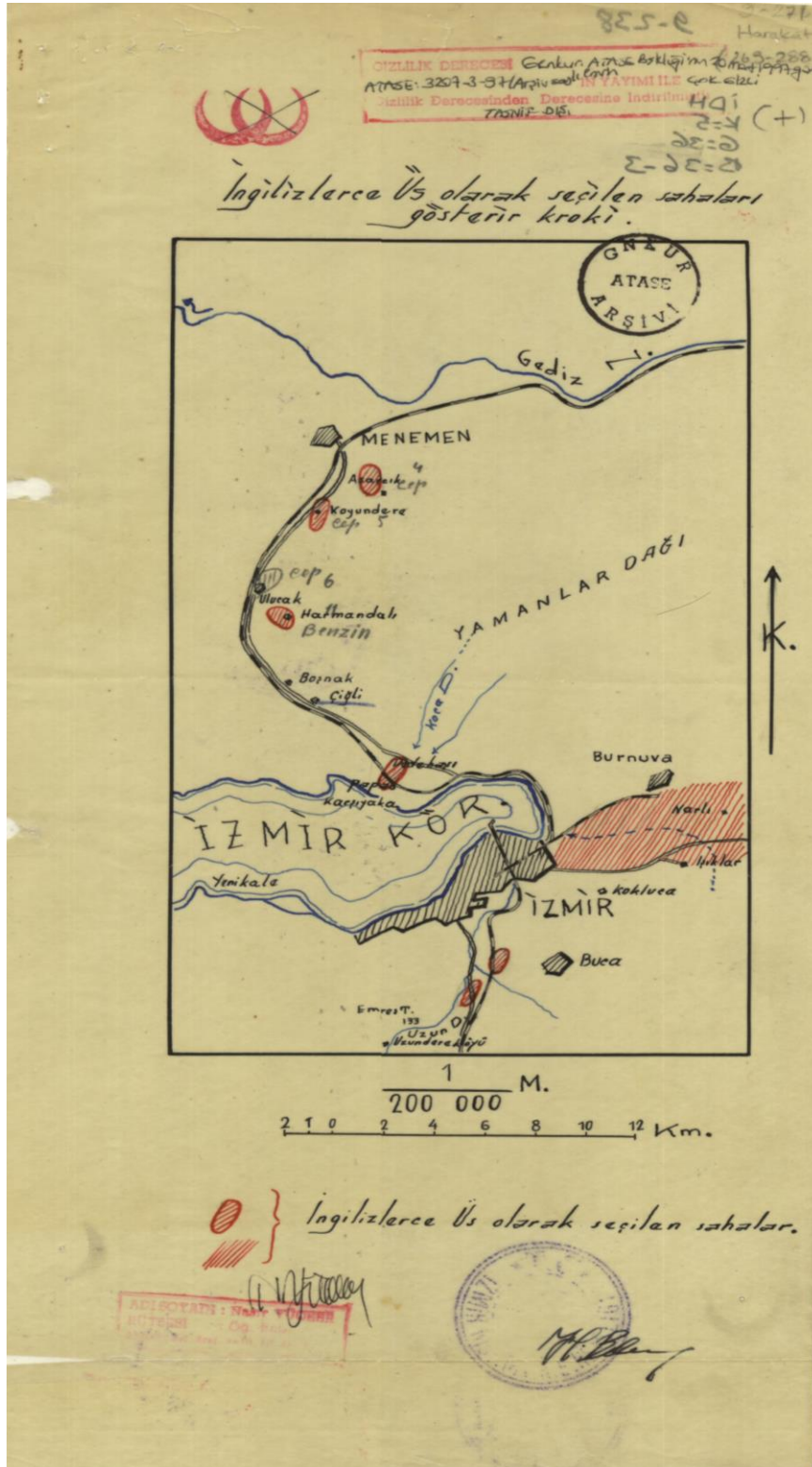
EK-24: Türk Kuvvetleri Hakkında İngilizlere Verilen Bilgi (1939)

Genelkurmay Başkanlığı [III.] Şube (4.) Kısım

Ş. Kayıt No.	Müşvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
16.973	Kur . Yzb .	Selim Türkkan		25 -II. Teş-939 (+)
Dosyası 241	Özü :	GİZLİLİK DERECESİ Gıbrar ATASE 24.12.1939 tarihinde ATASE:3207-3-57/Arçın sağlı carin İN YAYIMI İLE ÇöL GİLLİ Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir TARİHİ: 24.12.1939		
Yazıldığı makam:		 <p>II. Ş. Md .</p> <p>ADISOYADI : Nasr YUCEER RÜTBESİ : Öğ. Bnb. GÖREVLİ : Bal. Arç. ve İst. İst. K. A.</p>		
İlişigi		<p>Türk - İngiliz Görüşmelerinde, İngilizlere, Türk kuvvetleri hakkında verilen malûmatın şunlardan ibaret olduğunu saygılarımla arz ederim :</p> <p>III. Ş. Md. Y. Kur. Bnb. H. A.</p> <ul style="list-style-type: none"> - 9 Kolordu + İstanbul K. (Bir kolordu). Kolorduların bazıları 2 ; bazıları 3 Tümenlidir. Tümenler Üçer alaylıdır. bazılarında birer topçu tuğayı vardır. - 3 Süvari tümeni . - 4 Hava alayı . - Bir kimya taburu . - Jandarma, Gümrük ve Hudud kit'aları . <p>Bu teşkilatın heyeti umumiyesiyle beraber takriben 300.000 kişilik bir ordumuz vardır.</p> <p>Seferberlikte 42 Tümenimiz olacaktır .</p>		

Dosyasına bağlanacak yer

EK-25: İngilizlerce Üs Olarak Seçilen Sahalar

Kaynak: İDH, K.5, G.036, B.3.

EK-27: Mısır'daki Tank Kursuyla İlgili İngiliz Ataşesinin Gönderdiği Yazı

163.

British Embassy,

Ankara.

21st October, 1942.

My dear *Colonel*

1. With reference to the letter of the Deputy Chief of the General Staff, Number 36/22248, dated 19th October, 1942, accepting 24 vacancies for the Tank Course to start on the 16th November, 1942 in Egypt, I have now received instructions from Middle East as to the journey of these personnel.
2. If you propose to send these personnel by the Taurus Express they should leave here on the evening of the 9th November, 1942, (2355 hours). By this train they will be due to arrive in Aleppo on the 11th November, (0500 hours). They will be met at Aleppo by the British Movement Authorities and their journey to Egypt by road and rail will be arranged for them.
3. I am to ask whether you would be kind enough to forward me at your earliest convenience a complete list of the names of the Officers and Other Ranks as well as those of the Interpreters who will accompany the party.
4. It is presumed that similar arrangements will be made by you in Cairo for the pay, etc., of those personnel, as in the case of those who have recently been in Egypt for Tank Training Courses.
5. I note from your letter under reference that you state that officers will accompany the party, but I understand from the telegrams that I have received from Egypt that there will be no separate courses for officers and that all ranks will work together.
6. I will be glad to receive the information asked for above at your earliest convenience.

Believe me, my dear Colonel,
Yours very sincerely,

Colonel,
Assistant British Military Attache.

Colonel Hilmi Oray,
Genelkurmay Başkanlığı,
İstihbarat Şubesi,
Ankara.

EK-28: Gelecek Tanklar Hakkında İngiliz Askerî Ataşeliğinden Alınan Bilgi (28/1)

Ş. Kayıt No.	Müavette yapan ve Güneleş	Beyaz eden ve Güneleş	Karşılaştıran ve Güneleş	Gönderildiği Güneleş
22484	F. Kayabalı	N.Ergüven		12/11/1942
Dosyası:	12. K. 942 Özü:			

Yazıldığı makam: M.M.vekâletine T.T.Yar Bşk.)
Nk.Mf. II.,V.Ş.Md.) Suret

ZATA MAHSUS

İngiliz ataşemiliterliğinden alınan şifahi malumatın derhal icabı teemmül ve icra olunması gereken kısımları aşağıdaki kısımlarda yazılıdır:

a) Mısır'dan iki Stuart, iki Valantin tankı yola çıkarılmıştır. Bunlar bizim vagonlarla ve ayın 17 si ile 20. günleri arasında Meydan-ekbeze geleceklerdir. Bunları getiren vagon adedi belli değildir. Fakat çok malzemesi, cepanesi ve doksan iş günü için yedek parçası vardır. Miktarlarını gösteren cetveller ayrıca verilecektir.

Bunlar Ankarada teslim edilecektir. Yalnız; sizin bir muhafız takımınız ile bir teknisyen subayınızın Meydanı ekbeze giderek vagonları teslim alıp Ankaraya getirmelerine istiyoruz. Vagonlar kapalı, mühürlü ve irtülüdür. Ankarada açılacaktır. Bu muhafız takım ile teknisyen subay sizden İlahiyede bulundurulursa, biz vagonlar Meydanı ekbeze gelir gelmez İlahiyeye telefonla kendilerini haberdar ederiz.

Tankları hamil vagonlar Ankaraya gelince; fabrikalar önüne çekilerek burada bekliyecek ve Ankaraya gelecek İngiliz heyeti bunları sizin heyetle beraber açarak bütün malzemesi vagonlardan indirecek ve tankları yerine sevk ve teslim edeceklerdir.

Bunların derhal bir garaja konması ve bu garajın zemini sert, (çimento veya taş döşeli) olması lazımdır. Makinenin donmaması ve tedrişin kolaylığı, tankların zeminine çökmesi için buna lüzum görüyoruz.

b) Tank talimatları için gönderilecek İngiliz muallim heyetinin reisi Mısır'dan hareket etmiştir. Buraya ayın on altısında gelmesini bekliyoruz. Heyetin diğer azaları sizin tasvibiniz ve hile bu ayın yirmisinden sonra geleceklerdir.

c) Türkiyeye verilen tank malzemesinin kısa bir zamanda faal bir hale konulması ile çok alakadar oluyoruz. Tamirhanelerin kurulmasına yardım edeceğiz. Londrada bulunan Ataşemiliter general Arnold bu hususta ki malzeme için tetkik etmekte ve Mısır'daki yeni vaziyet sebebiyle bunları nasıl bulacağını düşünmekte olduğunu bana bildirmiştir.

Teşkilatla da alakadar olan seyyar ve sabit tamirhane hususların şimdiden hiç bir taahhüde girişmeden takip ve tetkik etmekteyiz. Neticeye göre karar verilecektir.

d) Benzin meselesine gelince; Stuart tankları Tayyare motorludur. Bunlar (87 Oktan) kuyumadaki benzinle işler. Valantin tankları Diesel motorludur bunlar belkide hususi bir masot yakmaktadırlar. Tanklar gelirken kendilerini hareket ettirecek kadar akar yakıtları bulubacaktır.

Size tanklar için ayrıca akar yakıt verilmesini görüşerek neticesini yazacağım. Fakat bu husus M.M.vekâleti ile görüşülecektir. Yalnız bunlar için şimdiden depolar hazırlamak lazımdır.

e) Tanklar temaniyle monte edilmiş bir vaziyettedir yani istasyondan garaja tahrik edilebilir. Bunların yalnız mühimmatı ile yedek parçaları sandıklar içinde ve anbalaj halindedirler.

GİZLİLİK DERECESİ Gökür. ATASE Bzhlğinn 24 Mart 1937 için
ATASE: 2207-29/Aras. 22/11
EMİNİN YAYIMI İLE Gök GİZLİ
Gizlilik Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
22/11/42

ADISOYADI: [İmza]
PÜTBESİ: [İmza]
KURUM: Bul. Arş. ve İK. İst. K. A.

Dosyasına bağlanacak yer.

Kaynak: İDH, K.6, G.055, B.1.

EK-28: Gelecek Tanklar Hakkında İngiliz Askerî Ataşeliğinden Alınan Bilgi (28/2)

Gnkur. Bşk. (III. Şube) () Kısım 10-339

Ş. Kayıt No.	Müşvedde yapan ve Günlemeç	Beyaz eden ve Günlemeç	Karşılaştıran ve Günlemeç	Gönderildiği Günlemeç
				GNKUR ATASE ARŞİVİ
Dosyası	Özü:			
- 2 -				
<p>Yazıldığı makam :</p> <p>1) İskenderonda yığılan kamyonlara tekrar masarı dikkatini selbetmek isteyorum. Bunları bir an evvel dahile nakil ile faal bir hale getirmek lâzımgeliyor. Mısırdan aldığım bir mektuba göre size şunları soruyorum :</p> <p>1- Her ay kaç kamyon kabul edebilirsiniz. Çünkü Mısırda ki mısır mesele hatlarımız uzamakta olduğu için bizim de ihtiyacımız büyüyor.</p> <p>2- Biz size her ay 300 kamyon göndermek isteyoruz. bunları şimendifer nakliyat durumumuza göre kabul ve nakledebilir misiniz. nakletemezseniz İskenderonda 100 adet vasıta ka lincaya kadar yeniden göndermeyerek bunları Mısırda tutu cagız. Çünkü Mısır iklimi kamyonları açıkta bırakmaya m saittir. Halbuki İskenderon böyle değildir. İklim yağışlı ve rutubetlidir.</p> <p>2- İngiliz Ateşemlilerine verilen cevabın bir sureti bağlı olarak sunulmuştur. Ankarada açacağımız tank talimğinin kısa bir zamanda faali yete geçirilmesi için gerekli tedbirlerin ilgili makamlara bir an evvel temamlanmasına emir ve müsaadeleri.</p> <p>3- İskenderonda mevcut ve gelecek motorlu nakil vasıtalarının kısa bir zamanda dahile nakli hususunu temin için sür'atle alınması gerekli tedbirler 12-II. Teş.-942 gün ve Ş. II 16271 sayılı yazı ile yüksek vaka lere arz edilmiştir.</p> <p>Ordumuzdaki nakil vasıtası durumu malum olduğu cihetle bu vasıtaların Mısırda bekletilmeyerek sür'atle celbi ve mahallerine sevki hususunun temini bizim için hayati bir ehemmiyet kazanmış bulunmaktadır.</p> <p>4- Gerek Tanklar ve gerekse diğer motorlu vasıtalar için verilecek akar yakata gerekli yer ve depoların temini için şimdiden teşebbüslere geçilmesi çok mühim bulunmaktadır.</p> <p>Aksi takdirde bu vasıtalarından istifade imkânı olmayacağı cihetle bu hususun vaktinde teminine emir ve müsaadelerini arz ederim.</p> <p>5- M.M. vekâletine arz edilmiş ve nakliye müfettişliğine yazılmıştır.</p> <p style="text-align: right;">Genelkurmay Başkanı Mareşal</p>				

Dosyasına bağlanacak yer.

EK-29: İngilizlerin Zırhlı Tümen Kuruluşu Teklifi (29/1)

10-192

(2)

Mutasavver Zırhlı Tümen hakkında Ortaşark Genel karargâhınca hazırlanmış notlar:

1 - Sevkiyecisi :

Türk Zırhlı Tümeninin Anadolu ve Trakyanın müdafaasına mahsus sevkiyecinin gözönünde tutularak ihzari taktir olunmaktadır.

2 - Teskilât :

Dolayisiyle mutasavver teşkilat şunları ihtiva etmektedir.

a) İstanbul boğazının Avrupa kısmındaki harekât için bir Ağır zırhlı tuğay.

b) İstanbul boğazının Anadolu kısmındaki harekât için bir ağır zırhlı tuğay .

c) Talim ve terhiye ve meslek için harekâtî olmayan bir zırhlı tümen karargâhı.

d) Her zırhlı tuğayı itman edebilecek lüzumlu tuğay kıtaları.

3 - Zırhlı Tümen karargâhı :

Münakale zorlukları ve tuğaylara tahsis edilmiş olan muhtelif roller herbirinin mustakil olmasını icap ettirir. dolayisiyle zırhlı Tümen karargâhının harekât bakımından vazifesi yoksada küçük bir erkâna ihtiyaç vardır.

a) talim ve terbiye ve teşriki mesai için.

b) Meslek için.

c) Muharebede tuğayların istimali hakkında yukarı kumandayı haberdar etmek için.

Bu karargâhın vazifesini ifa için zırhlı arabaya ihtiyaç yoktur.

4 - Ağır zırhlı Tuğay :

Ağır zırhlı tuğay şunlardan müteşekkildir:

a) Üç tank taburundan müteşekkil ağır alay.

b) Tuğay kıtaları.

Yapılacak karşı taarruzlar müdafa mevzilerinde bulunacak olan piyadenin yardım sahasından çok uzakta olmayacağından bu teşkilat tamamlayıcı olarak bir piyade alayı ithal edilmemiştir. fakat vaziyet icap ettirdiği taktirde zırhlı tuğayla çalışmak için ona ilhak edilmek üzere bir piyade alayı ~~ihmal edilmiştir.~~ yetiştirilmelidir. O hem harekât bakımından hemde idari olarak kendi kâdını ikmal etmelidir. ve kânunu evvel 1941 harekâtında bu teşkilat benzeri şartlar altında Tobruk'un ilk müdafaasında muvaffakiyetle dövülmüş olan Britanya tuğayı model olarak ihza olunmuştur.

Kaynak: İDH, K.5, G.150, B.(5-18).

EK-29: İngilizlerin Zırhlı Tümen Kuruluşu Teklifi (29/2)

(3)

10-194

Alay karargâhları Tümen karargâhına ilhak olunabilir. ve aynı şekilde istişari ve harekâti olmayan rol oynayabilirler.

9 - Muhabere :

Teşkilât hakkındaki teklifleri tarafınızdan tasdik edildiği taktirde genel karargâh tarafından tafsilatlı bir muhabere plânı yapılacaktır.

Muhabere plânı şunları ihtiva edecektir.

a) Tüm.karargâhı:

Bir küçük telsiz telgraf ve daha yüksek bir teşkilat irtibat için telli teşkilat.

b) Ağır ve hafif zırhlı tuğaylar:

Herbirisinde aşağıdakiler için kısımlar olacaktır.

Tuğay karargâhları.

Zırhlı alay karargâhları.

Bindirilmiş piyade alayı karargâhı (Yalnız Hf.Zh.tuğ.)

Tank tabur karargâhları.

Keşif birliği (Yalnız Hf.Zh.Tuğ.)

Motorlu top.alayı.

Motorlu Top.Tb.ları.

Tank defi taburu.

Tayyare defi taburu.

Tümen dahilindeki bütün diğer irtibat birliklerin kendi menbalarından temin olunacaktır.

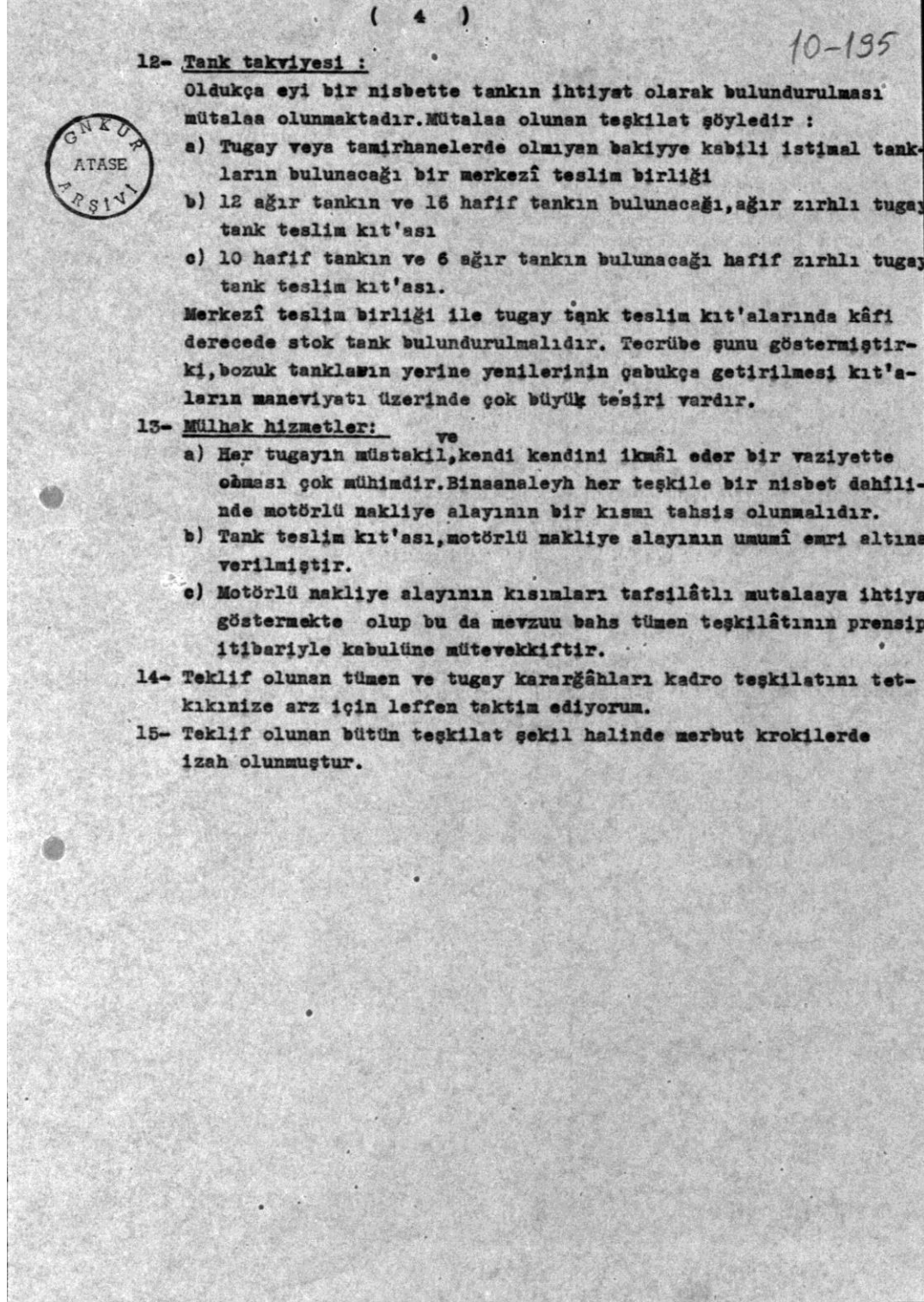
10 - İstihkâm :

İstihkâm teşkilatı Tüm.karargâhında bir baş mühendis ve kurmay subay ve her tuğayda bir makineli istihkâm bölüğünü ihtiva eder. Bu istihkâm bölükleri bir anbar kısmı ile üç iş ekibinden müteşekkil olup 250 - 300 kişideğ mürekkeptir. Anbar kısmı Mayın ve teçizatla beraber bütün lüzumlu malzemeyi taşır. bütün istihkâmcılar mayınların döşenilmesi ve toplanması hususlarını öğreneceklerinden hususi bir mayın bölüğüne ihtiyaç yoktur.

11 - Sıhhat teşkilatı :

Lüzumunda tafsilatlı teşkilat istihsal olunacaktır.

EK-29: İngilizlerin Zırhlı Tümen Kuruluşu Teklifi (29/3)

Kaynak: İDH, K.5, G.150, B.(5-18).

EK-30: Türkiye'ye Yapılan Nakliyat ve Tevziat (Mart-Nisan Mayıs 1943)

11-251 +

Bugüne kadar vakubulan görüşmelerin neticesi

Deniz veya demiryolu ile yapılan(Mai mahruk hariç olmak üzere)Türkiyeye yapılan sevkiyat ve tevziatın vaziyeti hazırası

	Mart-1943	Nisan-1943	Mayıs-1943
a)- Yol, demiryol ve limanlar ile şoseslerin bugünkü kabiliyeti:-			
Limanlar - İskenderun ile Mersin	18,500 T/M	24,000 T/M	29,000 T/M
İzmir(Elde mevcut bulunan Türk gemilerine göre)	10,500 "	10,500 "	10,500 "
Demiryollar- Hayfe-Farabulus-Halep	12,000 "	12,000 "	12,000 "
Bağdat -Halep	15,000 "	15,000 "	15,000 "
Yollar - Halep - İskenderun(eide mevcut bulunan kamyon- lara göre)	3,000 "	3,000 "	3,000 "
Türk limanlarından veya Türk hududundan yapılan ithalâtın yekûnu	59,000 T/M	64,500 T/M	69,500 T/M
b)- Demiryolu ile yapılan münakalenin bugünkü vaziyeti:-			
Toros üzerinden demiryolu ile(1,300 T/D)	40,000 T/M	40,000 T/M	40,000 T/M
İzmirden demiryolu ile	10,500 "	10,500 "	10,500 "
Liman ve huduttan demiryolu ile yapılan nakliyat yekûnu	50,500 T/M	50,500 T/M	50,500 T/M
c)- Sahil gemileri ile bertaraf edilmesi mümkün noksanlar	8,500 T/M	14,000 T/M	19,000 T/M
d)- Halen mütefikler tarafından Türk limanlarına ve Türk hududuna sevkedilmek üzere ayrılmış olan malzemenin hakiki tonajı	40,500 "	43,500 "	43,500 "
e)- Binaenaleyh gemilerin adedi(fıkra(b)ve fıkra(d)arttırılmak şartile Türk limanlarına atide bildirilen ilâve tonajları kabul edilebilir.	10,000 "	7,000 "	7,000 "

& Nisan ve Mayıs aylarında sevkiyatın artırılması bazı idari tedbirlerin alınmasına bağlıdır.

§ Halen teslim edilen 10 lokomotif ve 250 vagonun işletmeye başlamak üzere olduğu kabul edil- diğine göre.

Kaynak: İDH, K.6, G.134, B.2.

EK-31: Liman Kabiliyetinin Artırılması İçin İngilizlerden İstenen Vasıta ve Malzemeler

Limanlarımızı azami kabiliyete çıkarmak için İngilizlerin vermeleri lazımgelen Deniz vasıtaları ile
Demir yol ve Liman malzemesini gösterir cetvel

Malzemenin İsimleri	Limanlar						Düşünceler
	İskenderun	Mersin	Susanoğlu	İzmir	Bandırma	Yekün	
Romorkör: 120:150 beygirlik ve saatte 30 ton su basan santrifujlu tulumba ile mücehhez kömür yakar.	3	4	2	-	-	9	
Sat: +100:150 tonluk, (beherinde birer demir üçer kilit zinciri bulunacaktır. ++ 50 tonluktur. +++ 100:120 tonluk	+	++	+++	-	-	110	
Şamandıra: Açıkta yatacak şatları bağlamak için kuvvetli şamandıra. (beher şamandıra 5 şatı saptedebilecek kudrette.)	10	10	4	-	-	24	
Manila sapan (2 tonluk)	200	100	25	50		375	
= = =	200	100	25	50		375	
Tel sapan (2 =)	200	100	25	20		295	
= = =	200	-	25	-		225	
Bidon vesaireyi kaldırmağa mahsus başlıklı zincir sapan (üçlü) 3x500=1500 kiloya mütehammil.	20	10	6	5		41	
Sandık, Balya ve saireyi kaldırmağa mahsus kancalı zincir sapan (üçlü) 3x500=1500 kiloya mütehammil.	40	20	5	5		70	
Manila ağ palet (3x3 M. 2 tonluk)	20	10	3	4		37	
= = = 3x4 M. 3 tonluk	20	10	3	4		37	
= = = Otomobil kaldırmağa mahsus (açeveleri 5 le beraber)	5	4	2	2		13	
Tel ağ palet (3x3 M. 2 tonluk)	20	10	3	4		37	
= = = (3x4 M. 3 tonluk)	20	10	3	4		37	
Roda manila halat (3,5 burkada)	5	5	2	2		14	
= = = (5 =)	5	5	2	2		14	
Vinc: (50 tonluk sabih)	1	1	-	1		3	
(30 = Ray üzerinde müteharrik)	2	2	-	2		6	
(15 = = =)	2	2	-	2		6	
(6:8 = seyvar kamyon vinci)	10	5	2	4	2	23	
Su layteri: 100 tonluk, saatte 25:30 ton su basar tulumba ve hortumlarla mücehhez.	1	1	-	-		2	Adet
Kamyon: 5100 Ton yükü taşıyacak (üçer tonluk olursa) kudrette.						1700	Adet
Vagon: Vagonların % 50 si frenli, % 50 si kapalı olacak. (% 25 yüksek kenarlı T, % 25 R vagonu olacaktır).						4500	=
Lokomotif: 130 AŞ. lokomotif 20 Hf. lokomotif olacaktır. (Ray genişliği 1435 Mm.)						150	=
AŞ. lokomotifler: Hf. Lokomotifler: Akuple dingil sayısı 4-5 5 Ding. Taziki 17,5:18,5 Ton 13,5 Ton. Tenderde kömür 8:10 ton 6:8 = = Su 20:30 15:20 Fren: Hava ve el Hava ve el							
Gemi: (6:7 bin tonluk)						16	=
Kömür: (İhtiyaca göre ayrıca kömür istenecektir. Bu kömür tirenlerin 10,000 ton çekmek için dört aylık ihtiyacdır.)						150,000	Ton.
Kömür vinci:						6	Adet
Ray:						96	Km.
Makas:						216	Adet
Travers ve teferruatı:						60,000	=
Tirfon:						40,000	=
Cebire:						16,000	=
Cebire bülonu:						32,000	=

Kaynak: İDH, K.6, G.132, B.6.

EK-32: Adana Listeleri ile İstenen Akaryakıt ve Mevzuat Cetveli

Normal Benzin		57 Ok. Benzin	77 Ok. Benzin	Muhlif Ok. Benzin	Mazet	Yakım	Valvalin	Gres	Fetrol	Kalipsül	Dikreyazlı	Düşüncü
Kara Ordu	720,000	5,000	2,000	1,000	1,000	75,000	22,000	10,000	10,000	75	400	400
Hava kuvvetleri	137,000	500	10,500	7,000	1,100	741	50	50	50	50	50	50
Donanma
Yakut:	757,000	5,000	2,500	120,000	10,000	82,000	23,100	10,701	10,000	75	400	400
Kara Ordu, Hava ve Deniz kuvvetlerimiz için faaliyetlerinden Adana listesiyle istenen Akaryakıt ve Mevzuat cetveli, (Tom olarak)												
Kara Ordu		Makineyağı	İnce makineyağı	Yazlık makineyağı	Makineyağı	C.600 Oil yağ	Büyük tapanma yağ	Mobileil yağ	M.800 Hidrolityaz	Düşüncü		
Kara Ordu	500	150	100	100	100	100	100	75	75	75		
Hava kuvvetleri	250	250 M, BB		
Donanma		
Yakut:	750	150	100	100	100	100	100	325	75	75		
Kara Ordu, Hava ve Deniz kuvvetlerimiz için faaliyetlerinden Adana listesiyle istenen Akaryakıt ve Mevzuat cetveli, (Tom olarak)												
Kara Ordu		Mobileil C. yazıl Topelyaz	Vazelin	Gliserin	Turbinyaz	Hıtyaz	Silindiryağı	Motorin	Sarı Vazelin	Muhlif TTY-yağ	Glikel	
Kara Ordu	75	215	437,5	50	50	50	2,000	1	1	12,000	5,000	
Hava kuvvetleri	
Donanma	
Yakut:	75	215	437,5	50	50	50	2,000	1	1	12,000	5,000	
Kara Ordu, Hava ve Deniz kuvvetlerimiz için faaliyetlerinden Adana listesiyle istenen Akaryakıt ve Mevzuat cetveli, (Tom olarak)												
Moto. Daire		Bidon (150:250 litrelik)	Bidon (400 litrelik)	Seyyar sahrinç (500 litrelik)	Oto. Yağ	Araba. kabilli mayil	Sahrinç (500 tonluk)					
Moto. Daire	300,000	20,000	400	50	150 (25 ar tonluk)	1500	50					
Hava kuvvetleri	500,000					
Donanma					
Yakut:	800,000	20,000	400	50	150 (25 ar tonluk)	1500	50					
Moto. Daire												
Hava kuvvetleri					
Donanma					
Yakut:	2000	400	100	405	1500	250	1					
Moto. Daire												
Hava kuvvetleri					
Donanma					
Yakut:	2000	400	100	405	1500	250	1					

Kaynak: İDH, K.2, G.095, B.2.

EK-33: Tayyaresavar Toplarının Konuşlanacağı Mevkiler ve Sayıları

Mevki isimleri	A Ğ 1 r				H a f ı f			
	9,4	Küçük	9,4	Ing.	40	Küçük	40	ING.
	Mevcut		Mevcut		Mevcut		Mevcut	
Istanbul boğazi	26	--	24	16	18	24	38	24
Çanakkale =	12	--	32	8	6	6	42	18
Catalca mevzii	--	--	48	8(+)	--	--	24	(24) (+)
Demirkapı =	--	--	24		--	--	40	
Izmit	--	--	8		--	--	24	
Gölcük	4	4	16	--	--	4	40	
Gebze	--	--	--		--	--	12	
Bandırma	--	--	12	8	--	--	18	12
Kütahya-Balıkesir (Dmy.dahil)	--	--	24		--	--	45	
Geyve-Eskişehir (Dmy.ve şehir)	4	--	8		--	4	36	
Zonguldak	12	--	--	8	--	2	27	(30)
Yalova	--	--	--		--	--	--	(12)
Karabük	--	4	12		--	--	18	
Zonguldak-Karabük (Dmy.için)	--	--	--		--	--	24	
Karabük-Kırıkkale (Dmy.için)	--	--	--		--	--	27	
Kırıkkale-Kç.Yozgat	16	4	12		--	--	45	
Ankara	12	--	12		9	6	18	
Afyon	--	4	8		--	--	9	
Dinar	--	--	4		--	--	6	
Afyon-Manisa (Dmy.dahil)	--	--	4		--	--	18	
Kayseri	4	--	4		--	--	18	
İzmir Mat.Mv.	--	8	8		--	--	27	
--- liman ve şehir	--	--	--	16	--	--	--	(36)
Mersin	--	--	12	(8)	--	--	28	
Adana	--	--	16	--	--	--	18	--
İskenderun	--	--	16	(16)	--	--	18	
Cumavası	--	--	--	8	--	--	--	(18)
Gaziantep	--	--	--	8	--	--	--	(18)
Bolu	--	--	--	4	--	--	--	12
Çan	--	--	--	8	--	--	--	12
Kızılyaka	--	--	--	8	--	--	--	18
Milas	--	--	--	8	--	--	--	18
Akhisar	--	--	--	8	--	--	4	18
Memleket içi yekûnu	92	24	302	24	33	46	670	138
Seyyar Ordu ve başkomutanlık <i>Samsun</i>	75	43	405		114	6	458	
Hava birlikleri	16	--	4		12	--	114	
Umum Y E K Ü N	187	67	711	24	159	52	1242	138
yeğin	187				159			
İngilizlerde	24				138			
depoda	9				22			
Bize verilen	220				319			
								İngilizlere verilen depoda şimdiye kadar verilen

Şimdiye kadar verilen 220 ağır top içi dört topa bir hesabı ile (Kendi yaptıkları gibi) 55 radyolokasyon isteriz.

Adana listesi ile 9,4 lük 423 ve 40mm.lik 978 top istemiştik ki yukardaki hesaplar Adana listesinde bile ne kadar az ve musifane istemiş hareket edilmiş olduğunu samimiyetle gösterirler.

- (+) Afyon için olup Hf. leri Ankaradadır.
○ İngilizler için.

EK-34: İngilizlerin İzmir ve Trakya Sahilleri Keşif Talebi (1943)

ATASE: 5207-3-97/Arşiv sayılı emir	GİZLİLİK DERECESESİ Genelkur. ATASE. Cezeliğinin 20 Mart 1955 gün (Lej.) 4-39
T. C.	ADISOYADI : Nahi YÜCE RÜTBESİ : Öğ. Bab. GÖREVLİ : Bel. Arap. ve İkt. İst. K. A.
Genelkurmay Başkanlığı Malzeme tahakkuk ve takip Bürosu Müdürlüğü	ANKARA 28 / Mayıs 1943
Kısım : Sayı :	No: 311 Biritanya Elçiligi Ankara 25/5/943
Çok Gizli	TERCÜME
Ekselânsları, 24/Mayıs/1943 tarihli mektubunuzu aldım.	
2 - Son paragrafınızda mevzu bahis bütün raporlar muayene edilmiş ve bu raporları etüd ettikten sonra daha fazla malumat ve teferruata ihtiyaç olduğuna karar verilmiştir . İzmir sahillerinin keşfi dahil .	
3 - İzmir ve trakya sahilleri keşfinin müzakere edildiği toplantıya ait zabıtta Maraş'ın aşağıda yazılı kararı sarıhtir .	
a) Bir İngiliz subayı sivil olarak İzmirin keşfini yapabilir.	
b) Trakya sahillerine ait Türk keşfini İngiliz subayı muayene edebilir, ve muayeneden sonra icap ettiği takdirde daha malumat isteyebilir , ve bu malumat icab ettiği takdirde daha fazla türk keşfi yapılarak temin olunacaktır .Bu kararlar toplantıda hazır bulunan bütün Biritanya subayları tarafından kabul olunmuştur .	
4 - Yukarıda (a) ve (b) de yazılı keşfi yapabilmek için refakatında bir teknik mütehassısı ile beraber (Haritasubayı) deniz binbaşısı Bakere memlekete gelebilmesi için müsaade verilmesini rica ediyorum. ve (a) içinde halen Türkiyede bulunan binbaşı Troy'un kendisine refakat etmesinirica ediyorum .	
5 - Dahax ziyade malumat istemek için Genelkurmayaya verilecek her hangi bir sual muhturası binbaşı Bakerve Troy tarafından hazırlanacaktır. Personelim meyânında bu işi yapabilecek teknik malumata havi subay olmadığından binbaşı Bakerin Türkiyeye girmesini talep ediyoruz .	
6 - Ortaşark umum komutanını temsil eden Levant umum komutanı tarafından ekselânslarına bu talebi yapmak hususunda emir aldım .	
7 - Adana konferansında teşriki mesai hususunda verilen söze ve Maraş'ın toplantıdaki kararlarına rağmen bu lüzumlu işin yapılmasına ekselânslarının muvafakat etmediklerinden kendilerine bildirirsem şayanı esef olacaktır . Derin saygılarımla .	
Ekselâns General Asım Gündüz Genelkurmay II. Başkanı Ankara	Ataşeneval Tuğ Amiral Jackson

Kaynak: İDH, K.2, G.072, B.1.

EK-35: Trakya ve İzmir'in Haritalarının İncelenmesi Müsaade Yazısı

~~Cok Gizli~~

No. 305

Marekale/
4-32

Britanya Şefareti

Ankara

GİZLİLİK DERECESESİ Genelkur ATASE Bşk. İhtiva 20 Haziran 1943 gün
ATASE: 2209-3-57/Arşivli sayılı emrin İN YAYIMININ ÇEKİLMİŞİ
GİZLİLİK Derecesinden Derecesine İndirilmiştir
TAKSİT BİRİ

21-Haziran-943(+)

Sayın Generalim,

[Handwritten signature]

1- 24-Mayıs-943 tarih ve 20678 sayılı ve buna cevap Trakya ,İzmir haritalarını tetkik etmek ve icabederse hususî incelemeler yapmak üzere İzmir'i ziyaret etmek için Bnb.Beyker'in mutasavver ziyareti hakkındaki 24-Mayıs-943 gün ve 3114 sayılı yazıyla ilgili olarak arz ediyorum.

2- Zatı devletiniz ve Mareşal Hazretleri ile son yaptığı konuşmalar esnasında Amiral Sir Con Keningam tarafından alınan tertibat mucibince Bnb.Beyker'in 24-Haziran perşembe günü Ankaraya muvasalat etm iş olacağı hakkında Şarkî Akdeniz Başkomutanlığından malûmat alınmıştır.

3- Mümkünse Bnb.Beyker'in Türk genelkurmayında bu işle alâkalı subaylarla 25-Haziranda buluşması ve Trakya , İzmir'in harita mesahalarını incelemesi için zatı devletinizin tertibat-alması istirham olunur. Derin saygılarımla.

Britanya Dz.Atasesi
JaksonOrgeneral Asım Gündüz
Genelkurmay II.Bşk.
Ankara.

Sayın Orgeneralin emirleri: Sifachen süj-
leyini: Bu subayın bildirilen günde gel-
mesi mureafihedir, genel-
Kurmayda kendisinin II. V. S.
14. bar. bin. lizecektir.

23-Haz. 943

İ. S. 144
Kus. All
[Handwritten signature]

Kaynak: İDH, K.2, G.070, B.9.

EK-36: Türk-İngiliz Sıhhi Görüşme Zabıtları (1943)

No. 21468

(Hareket) 4-68

GİZLİLİK BÜYÜKLERİ GENELKUR ATASE EŞT. LİJİYAN 20 ALAR 1937 GÜN
ATASE 3207-3-97/ARIN sayılı emrim İN YAYININ GÖZETİMİ
GİZLİLİK Derecesinden Derecesine İ...tir 9-Temmuz-1943 (+)

Ankara

B. 400

AYRILIK İKİNCİ BAŞKANININ MÜHÜRÜ
GENELKUR ATASE ARSİVİ

Sayın Generalim,

Sıhhi görüşme zabıtlarının tetkikini teklif eden 26-Haziran-1943 gün ve 44/8B sayılı mektubunuzu memnuniyetle aldım.

Gönderilen zabıtlar bizimkilerle karşılaştırılmış ve ilâvesini gerekli gördüğümüz bazı eksik parçalar gönderdiğiniz nüshalardan birine yazılarak bu mektuba iliştilerrek gönderilmiştir.

Hakkınızdaki samimi duygularımın kabulünü rica ederim Generalim.

Genelkurmay İkinci Başkanı
Orgeneral

Tümgeneral A. C. Arnold
Britanya Ataşemiliteri
Ankara.

Kaynak: İDH, K.2, G.081, B.1.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 01/09/2022

Tez Başlığı / Konusu: “Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)”

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 504 sayfalık kısmına ilişkin, 23/08/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %16’dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı:	Adem YÜKSEL
Öğrenci No:	33640544986
Anabilim Dalı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Programı:	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü:	☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora

DANIŞMAN ONAYI

Tarih: 01/09/2022

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
THESIS/DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 01/09/2022

Thesis Title / Topic: "Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)"

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options stated below on 23/08/2022 for the total of 504 pages including the a) Title Page b) Introduction, c) Main Chapters d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 16%.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Ataturk Institute for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname: Adem YÜKSEL

Student No: 33640544986

Department: Main Discipline of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution

Program: Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution

Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

Date: 01/09/2022

APPROVED.

Prof. Dr. Ayten Sezer ARIĞ

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
 ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 01/09/2022

Tez Başlığı / Konusu: “Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)”

Yukarıda başlığı / konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Öğrencinin İmzası)

Adı Soyadı: Adem YÜKSEL
Öğrenci Numarası: 33640544986
Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Programı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Tarih: 01/09/2022

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

**HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ETHICS BOARD WAIVER FORM FOR THESIS WORK**

HACETTEPE UNIVERSITY
ATATURK INSTITUTE
ATATURK'S PRINCIPLES AND HISTORY OF MODERN TURKEY TO THE
DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 01/09/2022

Thesis Title/Topic: "Türk Dış Politikasındaki Gelişmelerin Türk Ordusunun Donatım ve Organizasyonuna Etkileri (1936-1945)"

My thesis work related to the title/topic above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Signature

Name Surname: Adem YÜKSEL
Student No: 33640544986
Department: Main Discipline of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution
Program: Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution
Status: Masters Ph.D. Integrated Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Date: 01/09/2022

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIÖ